

ISSN: 1303-5495
E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

YIL: 19 SAYI: 39 GÜZ 2020/3

Istanbul Commerce University
Journal of Social Sciences

ISSN: 1303-5495
E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 19 Sayı: 39 Güz 2020/3

Istanbul Commerce University
Journal of Social Science

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISTANBUL COMMERCE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl: 19 Sayı:39 Güz 2020/3

Sahibi

İstanbul Ticaret Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Yücel OĞURLU

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kayıhan İÇEL	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Münevver TURANLI	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan ÇANKAYA	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YALÇINTAŞ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Başak ERDEM	İstanbul Ticaret Üniversitesi

Editör: Doç. Dr. Hanifi PARLAR

Editör Yardımcısı: Dr. Mefule FINDIKÇI ERDOĞAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yasin DEMİRBAŞ

Mizanpaj ve Teknik Sorumlu: Onur Yaşar KARAKOL

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir, yılda üç kez; Bahar, Yaz ve Güz aylarında yayımlanır.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları İstanbul Ticaret Üniversitesi'ne aittir. Bu yayımla ilgili olarak Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndan doğan her türlü hak saklıdır. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında Üniversitenin yazılı izni olmadan çoğaltılamaz. Bu dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Üniversite bu görüşler nedeniyle herhangi bir sorumluluk kabul etmez.

ISSN: 1303-5495 E-ISSN: 2717-7483

Elektronik ortamda erişim:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe>

<https://ticaret.edu.tr/tr/Sayfa/Akademik/itud/iusbd2>

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Örnektepe Mah. İmrahor Cad. No: 88/2 Z-42 Beyoğlu/ 34445, İstanbul

Tel: 444 0 413

e-posta: sosyaldergi@ticaret.edu.tr

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı tarafından indekslenmektedir.

YAYIN HAKEM LİSTESİ

- PROF. DR. ADNAN ÇELİK
PROF. DR. ALİ ŞAHİN
PROF. DR. AYKUT TURAN
PROF. DR. BELİZ ÜLGEN
PROF. DR. FATMA BAHAR ŞANLI
GÜLBAHAR
PROF. DR. İBRAHİM TAŞ
PROF. DR. MELTEM UCAL
PROF. DR. TUBA YAKICI AYAN
DOÇ. DR. AYBEN KOY
DOÇ. DR. BABEK ERDEBİLLİ
DOÇ. DR. BAHAR URHAN
DOÇ. DR. BAŞAK GÜL AKAR
DOÇ. DR. BENGÜ HIRLAK
DOÇ. DR. BETÜL GÜR
DOÇ. DR. GÖZDE ÖYMEN
DOÇ. DR. GÜL BANU DAYANÇ KIYAT
DOÇ. DR. MELEK ZUBAROĞLU YANARDAĞ
DOÇ. DR. METİN IŞIK
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZGENEL
DOÇ. DR. OSMAN BAYRAKTAR
DOÇ. DR. RAMAZAN CANSOY
DOÇ. DR. RAMAZAN EKİNCİ
DOÇ. DR. SERHAT YUKSEL
DOÇ. DR. SÜLEYMAN KAYA
DOÇ. DR. TUĞBA BİNGÖL
DOÇ. DR. TUNCAY YAVUZ ÖZDEMİR
DOÇ. DR. YENER ŞİŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYE. ABDULKADİR BARUT
DR. ÖĞR. ÜYE. ABDULLAH BALIKÇI
DR. ÖĞR. ÜYE. ABDULLAH OĞRAK
DR. ÖĞR. ÜYE. ARZU ÇİFTOĞLU ÇABUK
DR. ÖĞR. ÜYE. ASİYE AYBEN ÇELİK
DR. ÖĞR. ÜYE. ASLI YÖNTEN BALABAN
DR. ÖĞR. ÜYE. BERCESTE GÜLÇİN ÖZDEMİR
DR. ÖĞR. ÜYE. BEYZA ERKOÇ
DR. ÖĞR. ÜYE. BURAK YENİTUNA
DR. ÖĞR. ÜYE. ÇİĞDEM ÖZARI
DR. ÖĞR. ÜYE. EBRU BİLGEN KOCATÜRK
DR. ÖĞR. ÜYE. EDA SEZERER ALBAYRAK
DR. ÖĞR. ÜYE. EMİN SOYDAŞ
DR. ÖĞR. ÜYE. EMİNE KAYA
DR. ÖĞR. ÜYE. ERKAN GÖKTAŞ
DR. ÖĞR. ÜYE. ESRA BAKİLER
DR. ÖĞR. ÜYE. GAMZE ERYILMAZ
DR. ÖĞR. ÜYE. GÜLŞAH SARI
DR. ÖĞR. ÜYE. HAKAN PABUÇCU
DR. ÖĞR. ÜYE. HATİCE KÜÇÜKKAYA
DR. ÖĞR. ÜYE. HAYDAR KARADAĞ
DR. ÖĞR. ÜYE. HURİ DENİZ KARCI
DR. ÖĞR. ÜYE. İHSAN EKEN
DR. ÖĞR. ÜYE. MEHMET SEDAT UĞUR
DR. ÖĞR. ÜYE. MEHMET YAKIN
DR. ÖĞR. ÜYE. MELİH DİKMEN
DR. ÖĞR. ÜYE. MERT DEMİRCİOĞLU
DR. ÖĞR. ÜYE. MEVLÜT CAMGÖZ
DR. ÖĞR. ÜYE. MUSTAFA ÜNVER
DR. ÖĞR. ÜYE. NAGEHAN UCA
DR. ÖĞR. ÜYE. NİHAN AKINCILAR
KÖSEOĞLU
DR. ÖĞR. ÜYE. NURGÜL KELEŞ TAYŞİR
DR. ÖĞR. ÜYE. ORKUN OSMAN BİLGİVAR
DR. ÖĞR. ÜYE. ÖZCAN IŞIK
DR. ÖĞR. ÜYE. SEÇİL EDA ÖZKAYRAN
DR. ÖĞR. ÜYE. ŞERİFE MERVE KOŞAROĞLU
DR. ÖĞR. ÜYE. YUNUS OZCAN
DR. ARAŞ. GÖR. AZMİ TURKAN

EDİTÖRDEN

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Değerli Okurları;

19. yılını tamamlayan İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 39. sayısında yer alan farklı alanlardaki 36 makaleyi siz değerli okurlarımızla buluşturmaktan kıvanç duymaktayız. Dergimiz, değerli bilim insanlarının seçkin araştırmaları ile her geçen yıl bilim dünyasına önemli katkılar sunmaktadır.

İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin bünyesinde sürekli gelişimi desteklenen dergimizde 39. sayı ile birlikte yeni bir sürecinde başladığını duyurmaktan mutluluk duyarız. Bu sayıdaki makaleler dâhil olmak üzere uluslararası bir kuruluş olan *CrossRef* tarafından verilen ve makalelerin uluslararası kimlik numarası olarak kabul görmüş olan ''DOI (Digital Object Identifiers) Numarası'' dergimizde yer alacak olan tüm makalelere verilecektir. Dergimizin doi adresi; DOI: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.XXXXXX> 'dir.

Ayrıca, yeni yılla birlikte (*Haziran 2021 sayısından itibaren*), dergimizin makale yazım kuralları ve makale şablonu revize edilmiştir. Bu bağlamda, daha önce gönderilen ve halen değerlendirme sürecinde olan makalelerin de yeni şablona göre düzenlenme yapılması yazarlardan talep edilecektir.

Bu sayımızda, Üniversitemiz içinden ve dışından bizlerle özenli çalışmalarını paylaşan yazarlara, hakemlik sürecine titiz çalışmaları ile katkıda bulunan değerli akademisyenlere ve derginin hazırlanmasında emeği geçen tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Dergimizin bu sayısının, sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları getirmesini temenni eder, bir sonraki sayımızda okurlarımız ile yeniden buluşmayı dileriz. Saygılarımla.

Doç. Dr. Hanifi PARLAR
Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

1. **Serpil Ünal KESTANE**
BİLİNÇLİ TÜKETİM VE ANNELERİN BİLİNÇLİ TÜKETİME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI
“CONSCIOUS CONSUMPTION AND MOTHERS” ATTITUDES AND BEHAVIORS TOWARDS CONSCIOUS CONSUMPTION.....803-827
2. **Oğuz DEMİR**
YENİLİK ÇIKTI VERİMLİLİĞİ VE ÜLKELERİN REKABET GÜCÜNE ETKİSİ
ANALYSIS OF EFFICIENCY OF INNOVATION OUTPUTS ON INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF COUNTRIES.....828-842
3. **Feyzi KAYSİ / Mehmet YAVUZ / Emrah AYDEMİR**
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARILARININ İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF MATHEMATICS ACHIEVEMENT OF UNIVERSITY STUDENTS.....843-857
4. **Nurdan DEĞİRMENÇİ**
HANEHALKI SORUMLUSUNUN YOKSULLUK OLASILIĞINI ETKİLEYEN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ: DÜZEY 1 BÖLGELERİ
HOUSEHOLD HEAD'S DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS WHICH AFFECT PROBABILITY OF POVERTY: LEVEL 1 REGIONS.....858-868
5. **Ebru KANYILMAZ POLAT**
ENGELLİ BİREYLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ
QUALITATIVE RESEARCH STUDY TOWARDS REVEALING WORK-LIFE RELATED PROBLEMS FACED BY THE DISABLED: THE CASE OF CANAKKALE PROVINCE..869-897
6. **Zehra Nuray NİŞANCI / Emine Özge BAKKAL**
HİZMET İNOVASYONU, BİLGİ PAYLAŞIMI VE İŞGÖREN TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR ÇAĞRI MERKEZİ ÖRNEĞİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN SERVICE INNOVATION, INFORMATION SHARING AND EMPLOYEE SATISFACTION: AN EXAMPLE OF A CALL CENTER.....898-924
7. **Özge GÜRSOY ATAR / Şebnem GÜRSOY ULUSOY**
SOSYAL MEDYADA ÖRDEK SENDROMU: INSTAGRAM ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
DUCK SYNDROME IN SOCIAL MEDIA: AN ASSESSMENT THROUGH INSTAGRAM.....925-951

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- 8. Musa GÜN**
DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN DOĞRUSAL VE DOĞRUSAL OLMAYAN
YÖNTEMLER İLE İNCELENMESİ
*INVESTIGATING THE EXCHANGE RATE VOLATILITY BY LINEAR AND NONLINEAR
MODELS*.....952-974
- 9. Emet GÜREL / Didem ÖZŞENLER**
DEDİKODU OLGUSU: ATASÖZLERİ VE DEYİMLER ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ
*THE PHENOMENON OF GOSSIP: A CONTENT ANALYSIS ON PROVERBS AND
IDIOMS*.....975-992
- 10. Yusuf AKGÜL**
ŞİRKET BÜYÜKLÜĞÜNÜN AKTİF KARLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRK
SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE KANITLAR
*THE EFFECT OF COMPANY SIZE ON ASSET PROFITABILITY: EVIDENCE FROM THE
TURKISH INSURANCE SECTOR*.....993-1006
- 11. Nazmiye Ülkü PEKKAN / Abdullah ÇALIŞKAN**
YARATICI TAKIM İKLİMİ ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE'YE UYARLAMA, GEÇERLİLİK VE
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
*TEAM CREATIVITY SCALE: A STUDY OF ADAPTATION TO TURKISH, VALIDITY AND
RELIABILITY*.....1007-1021
- 12. Fatma Merve EKİZ / Sibel ÖRK ÖZEL**
GENÇ İŞSİZLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
*THE DETERMINING FACTORS OF YOUTH UNEMPLOYMENT: THE CASE OF
TURKEY*.....1022-1045
- 13. Mehmet BÖLÜKBAŞ / Mehmet Hanefi TOPAL**
MALİ BASKINLIK VE MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI İLİŞKİSİ
*THE NEXUS BETWEEN FISCAL DOMINANCE AND CENTRAL BANK
INDEPENDENCE*.....1046-1068
- 14. Gözde ÖYMEN / Mert ÖMEROĞLU**
YENİLENEBİLİR ENERJİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ROLÜ
THE ROLE OF RENEWABLE ENERGY ON SUSTAINABILITY.....1069-1087
- 15. Sadık KARAOĞLAN**
İSLAMİ FİNANS LİTERATÜRÜNÜN RETROSPEKTİFİ: GEÇMİŞ VE GELECEK
ÖNGÖRÜLERİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ
*ISLAMIC FINANCE LITERATURE ON RETROSPECT: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON
THE PAST AND FUTURE PROSPECTS*.....1088-1106

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- 16. Gülay ÖZTÜRK**
REKLAMDA KULLANILAN ERKEKLİK MİTLERİ VE ERKEK TÜKETİCİNİN YENİDEN ÜRETİMİ
MASCULINITY MYTHS USED IN ADVERTISING AND THE REPRODUCTION OF THE MALE CONSUMER.....1107-1126
- 17. Mustafa ÖZGENEL / Pınar MERT / Hanifi PARLAR**
IMPROVING TEACHER PERFORMANCE: LEADERSHIP QUALITIES OF SCHOOL PRINCIPALS AS A TOOL
ÖĞRETMENLERİN PERFORMANSLARINI GELİŞTİRMEK: BİR ARAÇ OLARAK OKUL MÜDÜRLERİNİN LİDERLİK NİTELİKLERİ.....1127-1148
- 18. Bartu GENEL / Necla Öykü İYİGÜN**
THE ROLE OF ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND ORGANIZATIONAL DEVIANCE
ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜTSEL SAPMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ ROLÜ.....1149-1166
- 19. Gökçe ÖZKILIÇCI / Pınar UYSAL CANTÜRK**
BİLİŞSEL ESNEKLİK İLE UZAKTAN EĞİTİM MEMNUNİYETİNİN İLİŞKİSİ: NEGATİF DUYGULANIMIN ARACI ROLÜ
RELATIONSHIP BETWEEN COGNITIVE FLEXIBILITY AND SATISFACTION WITH DISTANCE LEARNING: MEDIATING ROLE OF NEGATIVE AFFECTIVITY.....1167-1181
- 20. Halime EKER / İbrahim TAŞ / Gazanfer ANLI**
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK İLE YAŞAMIN ANLAMI VE ALGILANAN SOSYAL DESTEK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND MEANING OF LIFE TO PERCEIVED SOCIAL SUPPORT ON UNIVERSITY STUDENTS.....1182-1199
- 21. Pınar ŞEN GÖKÇEİMAM / Rüstem AŞKIN / Esra AYDIN SÜNBÜL / Mehmet Fatih ÜSTÜNDAĞ / Rumeysa Dilara KURBAN / Muhammed Enes ÖZEL / Osman Ozan ODABAŞI**
EVLAT EDİNMEK İÇİN BAŞVURAN BİREYLERLE BİYOLOJİK ENGELLERİ OLMAMASINA RAĞMEN ANNE BABA OLMA İSTEĞİNE SAHİP OLMAYAN BİREYLERİN BAĞLANMA ŞEKLİ, MİZAÇ ÖZELLİKLERİ, DÜRTÜSELLİK VE RUHSAL DAYANIKLILIK YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI
THE COMPARISON OF INDIVIDUALS WHO APPLIED FOR ADOPTION AND INDIVIDUALS WHO DO NOT DESIRE TO BE A PARENT, IN TERMS OF ATTACHMENT STYLES, PERSONALITY TRAITS AND RESILIENCE.....1200-1210

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- 22. Eda SEZERER ALBAYRAK**
SOSYAL MEDYA'DA ÇOCUK MAHREMİYETİ: EBEVEYNLERİN INSTAGRAM'DAKİ ÇOCUK MAHREMİYETİNE BAKIŞ AÇILARI
CHILD PRIVACY ON SOCIAL MEDIA: PARENTS' PERSPECTIVES ON CHILD PRIVACY ON INSTAGRAM.....1211-1226
- 23. H. Yağmur TURAN / Hasan CİNNİOĞLU**
OTEL İŞLETMELERİ ÇALIŞANLARININ ALGILADIKLARI LİDERLİK TARZININ PERFORMANS DÜZEYİNE ETKİSİ: ANTALYA ÖRNEĞİ
THE INFLUENCE OF HOTEL EMPLOYEE'S PERCEIVED LEADERSHIP STYLE ON THEIR PERFORMANCE: ANTALYA SAMPLE.....1227-1245
- 24. Shorouq BARAKAT / Murat YALÇINTAŞ**
USE OF THE FINANCIAL STATEMENTS IN THE MANAGEMENT OF A COMPANY'S FINANCIAL CRISIS: A CASE STUDY FROM JORDAN
BİR ŞİRKETİN FİNANSAL KRİZ YÖNETİMİNDE FİNANSAL TABLOLARIN KULLANIMI: ÜRDÜN'DEN BİR VAKA ÇALIŞMASI.....1246-1264
- 25. Ömer ÖNER / Muhammet Emin TÜRKOĞLU**
EĞİTİM DENETİMİ ALANINDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ
EXAMINATION OF POSTGRADUATE THESES IN THE FIELD OF EDUCATIONAL SUPERVISION.....1265-1285
- 26. Nejmettin AYDOĞAR / Ramazan YİRCİ**
DEVLET VE ÖZEL OKUL YÖNETİCİLERİNİN YENİLİK YÖNETİMİ BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: NİCEL BİR ARAŞTIRMA
COMPARISON OF INNOVATION MANAGEMENT SKILLS OF PUBLIC AND PRIVATE SCHOOL ADMINISTRATORS: A QUANTITATIVE RESEARCH.....1286-1308
- 27. Fatih YİĞİT / İsmail CANÖZ**
THE REACTION OF AIRLINE STOCKS IN EUROPE TO THE COVID-19 PANDEMIC: AN EVENT STUDY METHODOLOGY
AVRUPA'DAKİ HAVA YOLU PAY SENETLERİNİN COVID-19 PANDEMİSİNE TEPKİSİ: OLAY ÇALIŞMASI METODOLOJİSİ.....1309-1326
- 28. Seda MURADOĞLU / Tuğba KARABULUT**
LİDERLERİN NARSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE SOSYAL ZEKÂNIN ARACI ROLÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE ON THE EFFECT OF NARCISSTIC PERSONALITY TRAITS OF LEADERS ON THEIR ENTREPRENEURIAL CHARACTERISTICS.....1327-1359

DERLEME / REVIEW

- 29. Nadire Gülçin YILDIZ / Fahrünnisa ERDEM**
COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İLİŞKİLERİNDE SORUN YAŞAYAN ÇİFTLERE
YÖNELİK DUYGU ODAKLI AİLE DANIŞMANLIĞI
*EMOTIONALLY FOCUSED FAMILY COUNSELING FOR COUPLES WHO HAVE
PROBLEMS IN THEIR RELATIONSHIPS DURING COVID-19 PANDEMIC.....1360-1383*
- 30. Ahmet PINAR / Ahmet DİKEN**
LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ KAPSAMINDA LOJİSTİK ÜSLERİN TÜRKİYE
EKONOMİSİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
*A REVIEW ON THE IMPACT OF LOGISTICS BASES ON TURKISH ECONOMY WITHIN
THE SCOPE OF LOGISTICS PERFORMANCE INDEX.....1384-1406*
- 31. Sayra LOTFİ**
YAŞLI İSTİSMARI VE İHMALİNE YÖNELİK SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ VE
YAKLAŞIMLARI
*SOCIAL WORK INTERVENTION AND APPROACHES FOR ELDER ABUSE AND
NEGLECT.....1407-1422*
- 32. Gökhan DUMAN / Bekir Emre KURTULMUŞ**
NATO'DA EFEKTİF LİDERLİK SORUNU
LACK OF EFFECTIVE LEADERSHIP IN NATO.....1423-1435
- 33. Elmas ALVER / Çağrı GÜMÜŞ**
OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNA SAHİP BİREYLERDE EĞİTİMİN ÖNEMİNE
DİKKAT ÇEKMEK ÜZERE HAZIRLANMIŞ DERGİ İLANI TASARIMI ÖRNEKLERİ
*EXAMPLES OF MAGAZINE ADVERTISING PREPARED TO TAKE ATTENTION TO THE
IMPORTANCE OF EDUCATION IN INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM
DISORDERS.....1436-1452*

TEORİK MAKALE / THEORETICAL ARTICLES

- 34. Seyhun DOĞAN / Ebru DOĞAN / Mutlu TÜZER**
KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: BİLİMSEL UZLAŞMADAN POLİTİK
AYRIŞMAYA
*GLOBAL WARMING AND CLIMATE CHANGE: FROM SCIENTIFIC CONSENSUS TO
POLITICAL DIVISION.....1453-1484*

TEZ ÖZETİ / SUMMARY OF THESIS

- 35. Öznur AK / Şakir GÖRMÜŞ**
MUHAFAZAKÂR KESİMİN AŞIRI TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINI BELİRLEYEN
NEDENLER VE İSRAF BOYUTU: TÜRKİYE-MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI
*THE REASONS FOR THE CONSUMPTION HABITS OF CONSERVATIVE MUSLIM PEOPLE
AND WASTE: TURKEY-MALAYSIA COMPARISON.....1485-1500*

TEZ ÖZETİ / SUMMARY OF THESIS

- 36. Burak BALIK / Melike ERDOĞAN**
LİSANS DÜZEYİ ÖĞRENCİLERİN KENTLİLİK BİLİNCİNİN FARKLI GÖSTERGELER
AÇISINDAN İNCELENMESİ
*ANALYSIS OF URBANITY AWARENESS OF UNDERGRADUATE STUDENTS IN TERMS OF
DIFFERENT INDICATORS.....1501-1521*

Araştırma Makalesi

BİLİNÇLİ TÜKETİM VE ANNELERİN BİLİNÇLİ TÜKETİME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Serpil ÜNAL KESTANE* ORCID: 0000-0002-7520-7247

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, geleceğimizi yetiştiren annelerin bilinçli tüketim konusundaki tutum ve davranışlarının belirlenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Literatür taramasıyla edinilen bilgiler çerçevesinde bilinçli tüketim ve boyutlarını kapsayan 18 sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Değişik meslek ve yaşlarda bulunan toplam 13 anne ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın diğer araştırmalardan farkı ve önemi, bilinçli tüketim konusunda yapılan nitel bir araştırma olması, annelerin bu konuda çocuklarına ne tür bir müdahale ve uyarıda bulduklarının belirlenmeye çalışılmasıdır. Araştırmaya katılanların annelerde, bilincin daha çok aile bütçesini korumaya yönelik ve tüketim boyutunda olduğunu belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Bilinçli Tüketim, Bilinçli Tüketimin Boyutları, Annelerin Tüketim Alışkanlıkları*

Research Article

“CONSCIOUS CONSUMPTION AND MOTHERS” ATTITUDES AND BEHAVIORS TOWARDS CONSCIOUS CONSUMPTION

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the attitudes and behaviors of mothers who raise our future towards conscious consumption. Semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was applied in the research. Within the framework of the information obtained through the literature review, an interview form consisting of 18 questions covering the dimensions of conscious consumption was prepared. Face to face interviews were made with 13 mothers in different professions and ages. The difference and importance of the study from other studies is that it is a qualitative study on conscious consumption, and it tries to determine what kind of intervention and warning mothers make to their children. It is possible to state that the awareness of the participants in the study was mostly about protecting the family budget and consumption.

Keywords: *Conscious Consumption, Dimensions of Conscious Consumption, Consumption Habits of Mothers*

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İMYO Öğretim Üyesi, serpil.kestane@deu.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 29.04.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2020.

1. GİRİŞ

Tinoco'ya göre, şu anda dünyanın en büyük problemleri küresel sıcaklığın artması, ozon tabakasının aşamalı olarak yok olması, biyolojik çeşitliliğin azalması (türlerin yok olması dahil), endüstriyel kirlilik ve içme suyunun bulunmamasıdır. Bu tür sorunlar, özellikle de içme suyu veya hijyen ve dezenfektan eksikliği, nedeniyle her 20 dakikada yaklaşık 80 çocuğun; yoksul ülkelerde, ishal, kolera gibi su ile ilgili hastalıklar nedeniyle de her gün 9.3 bin kişinin öldüğü belirtilmektedir (Avallone vd., 2012). Bu çevresel sorunlar üzerinde insanoğlunun payını hesaplamak oldukça karmaşık ve zordur; fakat insan eyleminin ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerinin büyüklüğü ve derinliğini tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır. Nitekim Moura, günümüzde insanlığın ekosistemlerin % 20 yenilenme kapasitesini aştığını, artık gezegenin kendisini yenilemekte zorlandığını ifade etmektedir (Avallone vd., 2012). Örneğin, Amerikalıların kullandığı kâğıt - plastik bardak, çatal ve kaşıkların her yıl ekvatoru üç kez daire içine alacak miktarda olduğu belirtilmiştir (Blakey, 2019). Bugün bilim adamları, en büyüğü Büyük Okyanus'ta olup yüzölçümü neredeyse ülkemizin yüzölçümü kadar olan, "7. Kıta" adıyla da anılan çöp adalara dikkat çekmektedirler. Çoğunluğu insanların kullandığı plastik bardak, şişe, çatal, kaşık ve pipetlerden oluşan bu çöp adaları, denizaltı canlılarını tehlikeye attığı gibi, oluşan çok küçük partiküllerin içme suyuna karışması ile yeryüzündeki diğer tüm canlıların yaşamını da tehdit etmektedir ("Olağanüstü Kanıtlar", 2020). Kısacası artık ekosistemin tükenme sinyalleri verdiği, gezegenin ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin tehlikede olduğu, bunun da en büyük sorumlusunun insanoğlu olduğu açıktır.

Günümüzde insanlar, tüketilen malların fonksiyonel faydasından çok sembolik anlamlarına yüklenmekte, tüketimi bir kimlik oluşturma ve kendini ifade etme/gerçekleştirme deneyimi olarak algılamaktadır. Pazarlama çabaları ile de kamçılanan sınırsız tüketim anlayışı, insanın doğa ile uyumlu yaşaması yerine, kaynakların kötü kullanımına ve israfa yol açmaktadır (Hayta, 2014). İsrafa dayalı tüketim anlayışı ise sınırlı kaynakların giderek yok olmasına neden olmaktadır. Çünkü tüketim için gerekli mal ve hizmetlerin oluşturulmasında hammadde temininden üretime, üretilen malların tüketiciye ulaştırılmasından kullanımına ve kullanım sonrası geri dönüşümüne kadar bir dizi süreç söz konusudur. Bu süreçlerde ise üretim arttıkça daha fazla su, daha fazla elektrik, daha fazla enerji, insan ve paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Genellikle insanların pek düşünmediği ya da çok önemsemediği bu ihtiyaçlar ise pek çok sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin, daha fazla enerji için yapılan nükleer santraller, ekolojik dengenin bozulması, toprak kaybı, yok olan doğal kaynaklar, ormanların bilinçli olarak yok edilmesi, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, temiz su kaynaklarının kirlenmesi, hava kirliliği, küresel ısınma ve küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi ve radyoaktif atıklar gibi ciddi çevre problemleri yaratır. Daha fazla insan gücü için özellikle az gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde, bu üretim faaliyetlerinde çocuk işçilerin çalıştırılması, işçilerin kötü çalışma koşullarında ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakılması, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin hiçe sayılması ve böylece emeğin sömürülmesi gündeme gelir. Bunun yanı sıra, dünyanın belli ülkelerinde israf ekonomisi varlığını sürdürürken, az gelişmiş ülkelerde insanlar "küresel açlık" ile mücadele etmektedir.

Diğer bir deyişle, dünyada metalar eşit olarak paylaşılmamaktadır. Etnik azınlıklar, kadınlar, işsizler, çocuklar, gençler, yaşlılar ve üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan nüfus kaynaklara erişim konusunda eşit fırsatlara sahip değillerdir (Buğday & Babaoğul, 2016).

Kısacası, insanın tüketim eylemi ekonomik, toplumsal ve çevresel pek çok sorunlara yol açmaktadır. Tüm bu sorunların çözümlenebilmesi için mevcut üretim ve tüketim modellerinin değişmesi ve yeni tüketim alışkanlıkların kazanılması ve öğrenilmesi gerekmektedir (Avallone vd., 2012).

2. BİLİNÇLİ TÜKETİM KAVRAMI VE BOYUTLARI

En genel anlamıyla “farkındalık” olarak tanımlanabilen bilinç kavramı, insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneğidir. Bilinç davranışa anlam katmak, bilinçli davranış ise anlamlı davranıştır. Tüketim olgusu da bilinç ile birlikte ele alındığında kontrol edilebilir bir davranış haline gelir. Bu bakış açısıyla “bilinçli tüketim” de tüketicinin tüketim davranışında, akıl ve bilinç odaklı düşünmesi ve tüketim davranışının etkilerinin farkında olması olarak tanımlanabilir (Buğday & Babaoğul, 2017).

Bilinçli tüketici ise “mal ve hizmetleri satın alırken önceliklerini temel ihtiyaçlarına veren, satın alacağı mal ve hizmetlerin kalitesine, fiyatına, sağlamlığına ve fonksiyonel özelliklerine dikkat eden, tüketici olarak mevcut haklarını bilen ve bunları savunabilen, israf ve savurganlık anlamına gelecek her tür davranıştan kaçınan tüketicilerdir” şeklinde tanımlanabilir. Bilinçli tüketici, gelir ve giderlerini dengede tutabilmek için bütçe hazırlar, kişisel bütçesi çerçevesinde hareket ederek tasarruf yapar, parasını da bilinçli kullanır (Çelebi & Bayrakdaroğlu, 2018; Gülmez, 2006, s. 154). Bilinçli bir tüketici, eğitilmiş olması nedeni ile de ekonominin ve toplumun değişmesini sağlayacaktır. Çünkü daha bilgili ve bilinçli tüketiciler, daha etik davranan daha temiz işletmeler ve piyasa sistemi ya da sadece kendi sağlık ve güvenlikleri için ürünlerin kökenleri, nasıl üretildiği, hazırlandığı ve dağıtıldığı, çevresel kullanımları ve etkileri konusunda şirketlerden ve kuruluşlardan daha şeffaf bilgiler talep etmeye başlayacaklardır. Bilinçli tüketim eğilimi arttıkça, işletmeler ile karar alıcı ve kural koyucu mekanizmalar çevreye, insan haklarına saygılı olmak, etik ve rasyonel davranışlar sergilemek zorunda kalacaklardır (Buğday & Babaoğul, 2016).

Bilinçli tüketim kavramı, tüketimin negatif yönlerini en aza indirme, olumlu etkilerini ise en üst düzeye çıkarma seçeneği olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, bilinçli tüketim, tüketimin gezegenimiz üzerindeki etkilerine dikkat edilmesiyle ilgilidir ve sürdürülebilirliğe yöneliktir; geri dönüşümü, temiz teknolojilerin kullanımını, atıkları azaltmayı ve yeşil bir pazarın artışıını destekleyerek sürdürülebilirliği vurgular (Avallone vd., 2012).

En geniş tanımıyla bilinçli tüketici; sivil toplum kuruluşları aracılığıyla örgütlenmiş, bir mal ya da hizmeti satın alırken, ondan en fazla yararı sağlamayı amaçlayan, gerçek ihtiyaçlarını göz önünde tutan, planlı ve belgeli alışveriş yapan, alışverişin nesnesi değil, öznesi olduğunun bilincinde olan, kalitesi, standardı yüksek, sağlıklı, güvenli, çevreci ürünü seçme olgunluğunu taşıyan, tüm bunlarla birlikte bütçesine en uygun ürünü seçip tasarrufa önem veren ve aynı zamanda kaliteyi denetleyen, benzerleri arasında yerli ürünleri seçen, dolayısıyla, giderek ekonomiyi verimliliğe yönlerecek olan yadsız bir sosyo-ekonomik ögedir (Velioğlu vd., 2013).

Literatürde çok geniş kapsamlı olarak tanımlanan bilinçli tüketimi “sosyal sorumlu tüketim”, “rasyonel tüketim”, “çevreci tüketim”, “etik tüketim” ve “gönüllü sade tüketim” olmak üzere beş temel boyutta ele almak mümkündür (Dere & Aktaşlı, 2019).

2.1. Sosyal Sorumlu Tüketim

Sosyal sorumlu tüketim, geleneksel olarak tüketim kararlarının çevre, tüketici sağlığı ve genel olarak toplum üzerindeki etkisinin artan farkındalığından kaynaklanmaktadır. Sorumlu ya da sosyal sorumlu tüketim, bireysel tüketici davranışlarına aracılık eden, ahlaki olarak yeniden şekillendirilmiş seçim setleri stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olup, işçi güvenliği, çocuk işçiler, yaşam ücretleri ve çalışma koşulları, küçük üreticinin ve kırsal yaşam biçiminin korunmasını, etik ticaret, biyolojik çeşitlilik ve çevre kirliliği, deneylerde kullanılan hayvanlar, nesli tükenen hayvanlar gibi konuları dikkate alır (Giesler & Veresiu, 2014). Sosyal sorumlu tüketim, kişilerin kendi bireysel tüketimlerinin toplum üzerindeki etkisini ve sonuçlarını dikkate alan bir tüketim biçimidir (Sayraç vd., 2016). İlgili çalışmalar incelendiğinde sosyal sorumlu tüketicilerin toplumun refahını bozan işletmelerin ürünlerini satın almama, bir ürün ya da hizmet satın alırken fırsatlar kadar problemlerin de farkında olma, tüketimle ilgili problemlerin çözümü için bir vatandaş olarak gücünün bilincinde olma, toplumdaki sosyal olaylara duyarlılık gösterme, satın alma kararları içerisine toplumsal faktörleri de dahil etme, tüketime eleştirel bakma ve sorgulama gibi davranışlar gösterdikleri belirlenmiştir (Buğday & Babaoğlu, 2016). François - Lecompte, sosyal sorumlu tüketim davranışının: İşletmenin davranışları (topluma karşı sorumsuz davranışlar sergileyen işletmelerin ürünlerinin tercih edilmemesi), amaca yönelik satın alma (satın alınan bir ürün için ödenen paranın bir kısmının iyi bir amaç için kullanılması), küçük işletmelere destek olma (küçük işletmelerin de varlığını sürdürebilmesi için her şeyin süpermarketlerden satın alınmaması), ürün orijinine dikkat edilmesi (yerli ürünlerin tercih edilmesi), tüketim hacminin azaltılması (aşırı tüketimden kaçınılması) şeklinde beş boyutunun olduğunu ifade etmektedir (Buğday & Babaoğlu, 2017).

2.2. Rasyonel Tüketim

Rasyonel tüketimde tüketiciler, tüketimlerinde istek ve ihtiyaçlarının farkında olup, kaynak ve imkanları doğrultusunda alışveriş yaparlar. Bütçe yapmak, fiyat araştırması yapmak, etiket okumak, ürünün son kullanma tarihine dikkat etmek, satış

sözleşmelerini dikkatle okumak, anlık kararlar vermemek, fiş /fatura alarak bunları saklamak, kredi kartını bilinçli kullanmak ve borcunu zamanında ödemek, satın aldığı ürünü talimatlarına uygun olarak kullanmak rasyonel bir tüketiciden beklenen davranışlardandır (Aygen, 2005; Mert, 2004).

2.3. Çevre Bilinçli Tüketim

Çevre bilinçli tüketim, literatürde sürdürülebilir tüketim, yeşil tüketim, çevreci tüketim gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Çevre bilinçli tüketiciler, bir ürün satın alırken, üretim koşulları, ürün içeriği, ambalajı, kullanımı ve atıldıktan sonra çevre üzerindeki etkileri konusunda bilgi edinerek, buna göre karar veren tüketiciler olarak tanımlanmaktadır (Karaca, 2013: 100). Çevre bilinci olan tüketiciler, daha az enerji harcamakta, kişisel ulaşım araçlarını daha az kullanarak toplu taşımayı tercih etmekte, geri dönüşümden elde edilmiş ürünleri kullanmakta ve doğaya verebileceği zararı göz önünde bulundurarak aşırı ambalaj kullanılmış ürünleri satın almamayı tercih etmektedirler (Kurtuluş vd., 2019).

2.4. Etik Tüketim

Etik, en kısa tanımıyla insan hareketlerinin ahlaki uygulamalar doğrultusunda yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Çevre ve insan yaklaşımıyla açıklık getirilmeye çalışılan etik, bireylerin çevreye ve tüketimlerine ilişkin yanlış/doğru, iyi/kötü, faydalı/zararlı ve kabul edilebilir/kabul edilemez ayrımlarının yapılmasını sağlamaktadır. Etik tüketim ve çevre etiğini şekillendiren temel unsur ise tüketici etiği olarak karşımıza çıkmaktadır (Erciş & Türk, 2016). Tüketici etiği, kişiler ya da gruplar tarafından ürünlerin/hizmetlerin elde edilmesi, kullanılması ve tüketilmesi esnasında, bireylerin davranışlarını şekillendirecek ahlaki ilkeler ve kavramlardır (Vitell & Muncy, 1992).

Etik tüketim tüketicinin etik kaygılarından etkilenen karar verme, satın alma ve diğer tüketim deneyimlerin bütünü olup, insanların ürün ve hizmet seçimlerinde çevre, sosyal adalet, insan sağlığı ve hayvan hakları gibi konulara dikkat etmesidir. Başka bir tanımlamaya göre ise etik tüketim çeşitli gerekçelerle tüketilmesi ahlâki olarak sakıncalı kabul edilen ürünlerin tercih edilmemesidir. Bu kapsamda etik tüketici ; (i) etik olmayan firmalar tarafından üretilen ürünleri boykot eder, (ii) etik ürünleri tercih eder, (iii) etik standartları ve karşılaştırmaları korumayı ispatlamış ürünleri satın alır, (iv) etik üretme ve satma konusunda bilgili olan üretici ve satıcı ile ilişki kurar (v) sürdürülemez ürünlerden kaçınıp sürdürülebilir tüketim eylemlerinde bulunur (Erol, 2017).

2.5. Gönüllü Sade Tüketim

Gönüllü sade yaşam tarzına sahip tüketiciler diğer tüketiciler ile karşılaştırıldığında çok daha az kaynak tüketirler; bu nedenle, ürün ve hizmet alırken çevreye ve toplumsal ve bireysel gelişime önem veren işletmeleri daha çok tercih eder, kaliteli ürün ve hizmetlere yönelirler; planlı alışveriş yapma alışkanlıkları vardır, birçok fonksiyonu olan ürünler yerine daha az karmaşık ve sade ürünleri tercih ederler, diğer

tüketicilere göre geri dönüşüme daha fazla önem verir, hatta yenilebilir atıklarını doğal gübre haline getirmeye (kompost) dahi başvururlar. Ayrıca, çevreci aktiviteleri içeren sivil faaliyetlerde bulunmakta ve çevre dostu ürünler satın almaktadırlar (Kurtuluş vd., 2019; Özgül, 2010).

Yukarıdaki tüm açıklamalardan yola çıkıldığında bilinçli tüketicileri, yaptığı tüketimin kendileri, toplum ve dünya üzerinde etkili olduğunu fark edebilen tüketiciler olarak nitelendirmek mümkündür. Bilinçli tüketicinin sahip olması gereken özellikler ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Velioğlu vd., 2013);

- Mal ve hizmet satın alırken temel ihtiyacını ön planda tutmak,
- Satın alacağı mal ve hizmetlerin kaliteli, güvenli, ucuz ve sağlıklı olması konusunda araştırmada bulunmak,
- Firmalar arasında güvenilirliği ön planda tutmak,
- Hakkını bilmek, haklarına sahip çıkmak ve savunmak,
- Çevreye karşı duyarlı olmak,
- Yanıltıcı medyanın ve yanıltıcı reklâmların etkisinde kalarak ihtiyaca uygun olmayan davranışlar göstermemek,
- Tüketimin nesnesi değil, öznesi olmak,
- Tüketici haklarının yerleştirilmesi ve korunması konusunun, tüketici birlikleri ve örgütlenmeyle sağlanabileceğine inanan kişi olmak.

3. ANNELERİN BİLİNÇLİ TÜKETİME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Gelecekteki toplumun yetişkin bireyleri olarak çocuklar, tüketim davranışlarını erken yaşlarda kazanırlar ve bu davranışlar onların hayatı boyunca belki de çok az değişime uğrar. Bu nedenle gelecekte tüketim bilinci yüksek toplumları oluşturmak için öncelikle çocuklara çok küçük yaşlarda bilinçli tüketim alışkanlıklarını kazandırmak gerekecektir. Tüketim bilinci yüksek bireyler yetiştirmek ve bilinçli bir tüketim toplumu oluşturmak konusunda ise aile ve aile bireylerinin rolü oldukça önemlidir. Çünkü çocuklar, genellikle ailenin satın alma davranışlarını gözlemler ve bu davranışlardan etkilenir. Aileler de gerek kendi davranışlarıyla, gerekse çocuklarının davranışlarına müdahalede bulunmalarıyla çocukların tüketici olarak sosyalleşme sürecine katkıda bulunur. Böylece çocuklar, kendisi de satın alma kararı verirken ailenin tüm öğretileri ve tüketim alışkanlıklarına göre hareket ederler. Ailenin çocukların gerek tüketici olarak sosyalleşme sürecindeki, gerekse satın alma davranışları üzerindeki etkisinin iki temel nedeni vardır: İlk olarak aile bireyleri arasında, toplumdaki diğer tüm küçük gruplara göre, daha sağlam ve güçlü bağlar söz konusudur. Bu güçlü bağlar nedeniyle ailenin küçük yaştaki bireyleri, yetişkin bireylerin davranış ve alışkanlıklarını önce taklit sonra da takip eder. İkinci olarak da ailede ortak bir tüketim eylemi söz konusudur. Bu nedenle, Loudon ve Bitta (1998:288), tüketim bilincinin gelişmesinde aile üyelerinin mutlaka bireysel ve ortak tüketim önceliklerini belirlemesi, ihtiyaçları karşılayacak olan ürünlere ve markalara birlikte karar vermesi, ihtiyaç duyulan ürünlerin nereden alınacağı ve nasıl

kullanılacağı konusunda da ortak hareket edilmesini savunmaktadır (Velioğlu vd., 2013).

Aile ve çocukların tüketimine yönelik literatürde çok çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Sayraç vd. (2016), anne ve babanın “çevre sorumluluğuna bağlı tüketim bilinci ölçeği”ni kullanarak yaptıkları araştırmada, evrenselcilik ve iyiliksever değer tiplerinin çevre sorumluluğuna bağlı tüketim bilincini pozitif yönde yordayan değişkenler olduğunu bulmuşlardır.

Bozyiğit ve Madran (2018), annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile çocukların çevre bilinçli tüketici olarak sosyalleşmesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, ağaç dikimi ve çiçek ekimi, çevreye zararlı ürün kullanmama, kâğıtları ayırma, bilinçli tüketim, alınacak ürünlerde dikkat edilen özellikler, tüketici olarak hakkını bilme, ürün alırken çocuğun fikrini sorma gibi konularda annelerin çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı farklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Çocukların tutum ve alışkanlıkları, yaşamın ilk yıllarında geliştiğinden dolayı, çocuklarda çevre ile ilgili algılar da erken yaşlarda oluşmaktadır. Bu noktada da aileye önemli görevler düşmektedir. Gronhoj, aile içerisindeki tüketimin çok önemli olduğunu, ailenin tüm fertlerinin çevreci tüketimle eşit derecede ilgili olmasalar bile, çevreci tüketimle en çok ilgili olan eşin diğerlerinin davranışlarını değiştirebileceğini, çevreci tüketim konusunda anne-baba ile çocuk arasındaki en büyük tartışmanın su ve enerji tasarrufu konusunda olduğunu vurgulamaktadır (Bozyiğit & Madran, 2018, s. 176).

Dündar (2017), çalışmasında Sağlam (2010) tarafından geliştirilen “bilinçli tüketim düzeyi ölçeğini” kullanarak çocukların bilinçli tüketiciler olarak sosyalleşmelerinde anne-babaların bilinçli tüketiciliğe ilişkin rol model olmalarını incelenmiştir. Araştırmada anne-babaların bilinçli tüketicilik konusunda çocukları ile iletişim düzeylerinin çocukların bilinçli tüketicilik düzeylerinde anlamlı düzeyde ve pozitif yönde doğrudan etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Yılmaz ve Ülker (2018, s. 48) de çalışmalarında tüketici sosyalleşme sürecini etkileyen çevresel faktörlerden en önemlisi ve en yaygın olanının aile, aile içinde de annenin etkisi olduğu ifade etmişlerdir. Yazarlara göre anne, babaya oranla, doğumdan itibaren çocukla daha yoğun bir ilişki kurmaktadır. Yaşamın ilk yıllarında çocukların ebeveynleri özellikle de anneleri ile olumlu etkileşim kurmaları, onların çok yönlü gelişiminin temellerini oluşturmaktadır. Annelerin çocuklarla kurdukları iletişim, çocuk yetiştirirken takındıkları tutum ve davranış şekilleri, çocukların tüketim davranışlarını da etkilemektedir.

Çocuklar belli bir yaş dönemi içerisinde, neyi nasıl tüketecekleri konusunda tamamen annelerinin tercihlerine uymak zorunda kalmaktadırlar (Bener ve Babaoğlu, 2008). Anneler çevreci ve bilinçli tüketim davranışına sahip çocuklar yetiştirmekle, bilinç konusunda güçlü bir etki yaratabilecekleri gibi, tersine bilinçsizce davranmaları sonucunda da bilinçsiz ve aşırı tüketen bir toplum da yaratabilmektedirler (Sayraç vd., 2016, s. 225).

Bu araştırmada da annelerin, çocukların bilinçli tüketim davranışlarında rol model olmaları nedeniyle, bilinçli tüketime yönelik tutum ve davranışları incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, çocukların tüketim alışkanlıkları kazanmasında ve doğru tüketim davranışları edinmesinde büyük rolü olan annelerin nasıl ve ne şekilde tüketim yaptıkları ve bilinçli tüketim konusunda çocuklarına ne gibi öneri ve uyarılarda buldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde tüketim bilinci, tüketim bilincinin boyutları, aile ve çocukların tüketim ve tüketim bilincine yönelik pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu araştırmanın, hem nitel bir çalışma olması hem de annelerin tüketimlerine yönelik tutum ve alışkanlıkları ile çocuklarına bilinçli tüketime yönelik ne tür müdahale ve uygulamalarda bulunduğunu belirlemeye çalışması, farkını ve önemini arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Literatür taraması sonucunda edinilen bilgiler çerçevesinde bilinçli tüketim ve bilinçli tüketim boyutlarını kapsayan ve 18 sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Değişik meslek ve yaşlarda bulunan toplam 13 anne ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme esnasında araştırmanın amacı ve önemine yönelik bilgiler verilmiş, veri kayıplarını önlemek amacıyla ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ancak bazı görüşmecilerin tedirginliği nedeniyle sadece görüşme notları tutulduğu durumlar da olmuştur.

Araştırmanın hedef kitleyi değişik yaş ve meslek gruplarında olan “anneler”dir. Görüşme tekniğinde temel amaç örneklemeden elde edilen bilginin evrene değil, tersine çalışılan kişilere benzer ya da aynı özellikler gösteren kişilere genellenmesidir. Bu nedenle bu araştırma tekniğinde literatürde bir örneklem sınırı belirlenmemektedir. Araştırmada nitel araştırma geleneğine uygun olması açasından amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme seçilmiştir. Maksimum çeşitlilik örneklemeindeki amaç, görel olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve şimşek, 2008: 108). Bu amaçla çeşitlilik annelerin farklı yaş, meslek grupları ve çocuk sayıları ile sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu araştırmada veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve şimşek, 2008: 228).

Analiz sürecinde öncelikle, görüşme kayıtları ve yazılı formlar deşifre edilip çözümlenmeler yapılmıştır. Görüşme tekniği ile elde edilen veriler sayısallaştırılarak

frekans olarak ifade edilmiştir. İfadelerdeki benzer öğeler gruplandırılmış ve gruba uygun olarak temalandırılmıştır. Araştırmada iç geçerliği sağlamak için; a) Bulguların anlamlılığını ve bütünlüğü araştırmacı tarafından sürekli test edilmiştir. b) Bulguların tutarlılığını sağlamak için temaları oluşturan kavramların kendi aralarında ve diğer temalarla tutarlılığı değerlendirilmiş ve anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı test edilmiştir. c) Bulguların daha önce yapılan araştırmalarla uygunluğu karşılaştırılmıştır. d) Araştırmanın bulguları önceden yapılan tahminlerle tutarlı bulunmuştur. Dış geçerliği sağlamak için; a) Verileri toplama aracının hazırlanmasından, uygulama ve analiz aşamasına kadar araştırma süreci detaylarıyla açıklanmıştır. b) Bulgular literatürle karşılaştırılarak, bulguların anlamı ve uygulamadaki gerçekliklere ulaşmaya çalışılmıştır.

3.4. Araştırma Bulguları

Yüz yüze görüşmeler sonucunda toplam 13 anneden toplanan veriler analiz edilerek aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

3.4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan toplam 13 annenin demografik özellikleri Tablo1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Annelerin Demografik Özellikleri

Katılımcı	Çocuk sayısı	Medeni hali	Meslek	Yaş	Aile geliri (TL)
A1	3	Evli	Memur	47	9000
A2	3	Boşanmış	Memur	53	7000
A3	2	Evli	Öğretmen	35	15000
A4	2	Evli	Ev kadını	49	5000
A5	7	Evli	Emekli işçi	61	10000
A6	3	Evli	Ev kadını	38	5000
A7	3	Evli	Memur	36	8000
A8	3	Evli	Ev kadını	40	4000
A9	2	Evli	Memur	43	15000
A10	2	Evli	Memur	42	11000
A11	5	Evli	Ev hizmetlerinde çalışan	39	5000
A12	1	Evli	Öğretmen	35	8000
A13	3	Evli	Ev hizmetlerinde çalışan	36	3500

Tablo 1 incelendiğinde annelerin ortalama çocuk sayısının 3 olduğu görülmektedir. Medeni hallerine bakıldığında sadece A2 kodlu anne boşanmış, diğerleri evlidir. Annelerin memur, öğretmen, işçi, ev kadını gibi değişik mesleklerde yer aldıkları, yaşlarının 35-61 arasında, aile gelirlerinin ise 3500-15000 TL arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Araştırmada literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanan 18 soru ve annelerin görüşmelerde bu sorulara verdikleri yanıtlar aşağıda yer almaktadır.

3.4.2. Sıklıkla Nerelerden Alışveriş Yapıyorsunuz? Buraları Tercih Etme Nedenleriniz Nelerdir?

Araştırmaya katılan annelerin gıda, deterjan, giyim ya da küçük ev aletleri gibi ürünleri nerelerden aldıkları ve bu yerleri tercih etme nedenleri sorularak bu ürünlerle ilgili annelerin satın alma alışkanlıkları ve davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Annelerin bu soruya vermiş oldukları yanıtlar ise Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Annelerin Giysi Alışveriş Yerleri ve Nedenleri

Giyim Alışveriş Yeri	Anneler	Frekans	Tercih Nedeni
İnternet	A1,A3,A9,A10	4	Zaman kaybı olmuyor Mağazalardaki fiyattan daha ucuz İndirimlerden yararlanmak mümkün
AVM	A1,A2,A3,A9,A10	5	Ulaşım kolaylığı Çok çeşit bulma imkanı
Cadde mağazaları ve butikler	A4,A5,A6,A7,A8,A9,A12,A13	8	Daha özel ürünler olabiliyor. İndirimleri takip etmek kolay. Ulaşım kolay.
Pazar	A11,A12,A13	3	Fiyatları ucuz.

Tablo 2’den de görülebileceği gibi araştırmaya katılan anneler giysi alışverişlerini en çok “cadde mağazalarından” yapmakta bunu sırasıyla “AVM, internet ve yerel pazarlar” takip etmektedir. Anneler cadde mağazalarını en çok ulaşım kolaylığı (evlere yakınlığı) nedeniyle tercih etmektedir; daha özel ürünler bulmak ve indirimleri takip etmenin daha kolay olması da diğer nedenlerdendir. Annelerin giysi tercihlerindeki ikinci yer, ulaşım kolaylığı ve daha fazla çeşit bulma olasılığı nedeniyle AVM’lerdir. AVM’leri tercih etmeyen anneler ise bu mekanların çok kalabalık, pahalı ve gereksiz alışverişe, gereksiz tüketime neden olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca A4 kodlu anne, AVM’lerden alınan ürünlerin herkeste olduğu ve sıradanlaştığını da ifade etmiştir. Araştırmada dört anne ise zaman kaybı olmaması, internet fiyatlarının mağaza fiyatlarına göre daha ucuz olması, alınan ürünlerin çok

kolay iade imkanının olması, indirimlerden yararlanmanın mümkün olması gibi nedenlerden dolayı internetten alışveriş yaptıklarını belirtmiştir. Diğer anneler ise çoğunlukla internetten alışverişe çok hakim olmadıklarını belirtmişlerdir. Üç anne de fiyatların ucuz olması nedeniyle pazardan alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3. Annelerin Gıda ve Deterjan Alışveriş Yerleri ve Nedenleri

Alışveriş Yeri	Anneler	Frekans	Tercih Nedeni
A101	A1, A6,A7,A8,A12	5	Eve yakınlık A2,A3, A6, A12 Ürün çeşitliliği A3 Uygun Fiyat A5, A12, A13 Taze ve kaliteli olması A4, A9 Küçük esnaf kazansın A4, A8
BİM	A7,A8,A12	3	
Şok	A2,A6, A11	3	
Pehlivanoğlu	A6, A10	2	
Sokaktaki market ya da süpermarketler	A1, A5, A8,A9, A10	5	
Pazar	A3, A5	2	
Köylü pazarı	A4	1	
Toptancı	A13	1	

Annelerin gıda ve deterjan alışverişlerindeki yer seçimleri Tablo 3'ten de görülebileceği gibi oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Bununla birlikte en çok A101 ve yaşadıkları semtte bulunan diğer süpermarketler tercih edilmektedir. Annelerin, gıda ve deterjan alımlarında bu yerleri seçme nedenleri arasında ilk sırada eve yakınlık, ikinci sırada ise uygun fiyat gelmektedir. Bunu ürünlerin taze ve kaliteli olması izlemektedir. Ayrıca sokaktaki market ya da süpermarketleri tercih eden annelerden bazıları (A4 ve A8) küçük esnafın kazanmasını istedikleri için buralardan alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Bu soruyla bağlantılı olarak annelere küçük ev gereçlerini (bardak, tabak, çöp kovası, plastikler vb.) nereden aldıkları sorulduğunda ise çoğunluk "Japon pazarları" türündeki mekanları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Yine İKEA da bu konuda en çok tercih edilen yerler arasındadır (A3, A7, A1).

Annelerin bu soruya verdiği tüm yanıtlar irdelendiğinde çoğunlukla aile bütçesini düşündükleri, fiyat araştırması yaptıkları ve indirimleri takip ettikleri görülmektedir. Bu durum da annelerin en azından giyim, deterjan, gıda ve küçük ev aletleri ile züccaciye ürünlerinde rasyonel tüketim davranışı sergilediklerini düşündürmektedir.

3.4.3. Satın Aldığınız Ürünlerin Özellikle Gıdalarda Son Kullanma Tarihine Dikkat Eder misiniz?

Tüketicilerin satın aldıkları ürünlerde son kullanma tarihlerine dikkat etmesi, ürünlerin etiketi ya da içeriğini okuması, ürünleri kullanma talimatlarına uygun olarak kullanması bilinçli tüketimin boyutlarından rasyonel tüketimle ilgilidir. Araştırmada sorulan bu soru ile de yine annelerin rasyonel tüketim davranışı sorgulanmak istenmiştir.

Satın aldıkları ürünlerde annelerin hepsi son tüketim tarihlerine mutlaka bakmakta, bununla birlikte içerik (A3, A11,A12,A13), menşei (A9), ürünlerin doğal ya da kanserojen madde içerip içermediği (A10) ve kalori ve alerjen olup olmadığı (A13) konularına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Özellikle A13 kodlu anne çocuğunun alerjisi nedeniyle mutlaka ürünlerde glüten olup olmadığına da baktığını ifade etmiştir. A9 kodlu anne ise daha çok Türk malı kullanmayı tercih ettiği için ürünlerin menşesine de dikkat ettiğini belirtmiştir. Bu yanıtlar irdelendiğinde annelerin yine rasyonel tüketim davranışı sergilediklerini görmek mümkündür.

3.4.4. Satın Aldığınız Ürünlerin Nerede ve Nasıl Üretildikleri Sizin İçin Önemli mi?

Araştırmada ürünlerin nerede ve nasıl üretildiğine yönelik annelerin tutum ve davranışları da merak konusu olmuştur. Bu soru ile katılımcıların rasyonel, etik ve sorumlu tüketim davranışı sorgulanmak istenmiştir. Konuyla ilgili olarak annelerden sadece bir tanesi (A1) bu konuya pek dikkat etmediğini belirtmiş, diğer 12 anne ise bu konunun kendileri için çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle gıda ürünlerinin (et, süt ürünlerinde) hijyenik koşullarda üretilip üretilmediği ve güvenilirlikleri konusunda anneler çok düşünüp sorguladıklarını belirtmişlerdir. A3 kodlu anne çocuklarına aldığı abur cubur türü ürünlerde sadece güvenilir bulunduğu birkaç markayı tercih ettiğini, A8 kodlu anne de eve aldığı yumurtalarla ilgili tazelik deneyi yaptığını söylemiştir. A12 kodlu anne ise yine milliyetçilik duygularından dolayı Türkiye’de üretilen ürünleri tercih ettiğini belirtmiştir.

Annelerin bu soruya verdikleri yanıtlar, satın aldıkları ürünlerin üretim yerleri ve nasıl üretildikleri ile ilgili hassasiyetlerini ortaya çıkartmıştır. Ancak bu hassasiyet daha çok süt ve et ürünleri ile çocuklarına aldıkları abur cuburlar gibi gıda ürünlerinde yoğunlaşmaktadır.

3.4.5. Ürünlerin Üretim Koşullarını Merak Eder misiniz? (Kötü Çalışma Koşulları-Çocuk İşçi Çalıştırılması vb. gibi...)

Bilinçli tüketimin daha çok “sorumlu ve etik tüketim” boyutunda yer alan bu soru ile annelerin üretilen malların etik şartlarını düşünüp düşünmedikleri ve kendilerini üretimde emeği geçen insanlara karşı sorumlu hissedip hissetmedikleri sorgulanmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak sadece iki anne (A7 ve A10) bu konuda çok hassas olduklarını ifade etmişlerdir. A10 kodlu anne özellikle “taşlanmış kot giysiler” üretiminde çalışan işçilerin hastalandığını bu nedenle bu ürünlerden ne çocukları ne de kendisi için almadığını belirtmiştir. A7 kodlu anne ise çalışma şartlarının çok zor olması nedeniyle asla “pazarcılarla” pazarlık yapmadığını ve tarım ürünlerinin tarladan sofraya gelinceye kadar çok emek istediğini, gerek çiftçilerin gerekse pazarcıların çalışma şartlarının çok zor olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer anneler ise bu konuyu ya hiç düşünmediklerini ya da bunların çok üstünde durmadıklarını belirtmişlerdir.

3.4.6. Satın Aldığınız Ürünlerin Çevreci ya da Etik Olması Sizin İçin Önemli mi? Alış Veriş Esnasında Bunları Düşünür Müsünüz?

Annelerin bu soruya verdiği yanıtlar kodlandığında Tablo 4 ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. Ürünlerin Çevreci Ya Da Etik Olmasının Önemi

Önem Derecesi	Frekans
Çok önemli	7 (A3,A5,A6,A7,A8,A10, A12)
Bazen önemserim	4 (A1, A4, A9, A13)
Çok önemli değil	1 (A2)
Hiç aklıma gelmedi	1 (A11)

Tablo 4'ten de görülebileceği gibi 7 anne ürünlerin çevreci ve etik olmasının çok önemli olduğunu, 4 anne bu konuyu bazen önemseydiğini, 1 anne çok önemseymediğini ve 1 anne de alışveriş esnasında bu konunun hiç aklına gelmediğini belirtmiştir. Bu konuya çok önem veren ya da bazen önemseyen annelerin konuyla ilgili tutum ve davranışları ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- *Benim için etik ve sağlık konuları daha önemli, bütçe ikinci planda yer almakta (A3).*
- *Aslında çevreci ve etik olmalarından ziyade siyasi yönleri benim için çok önemli. Kendi siyasi görüşlerime uygun olan markaların ürünlerini tercih ediyorum. Çünkü o markaların daha etik olduğunu düşünüyorum (A4).*
- *Çevreci olmak adına alışverişte örneğin doldurulabilir pilleri, sütlerde cam şişeleri tercih ediyorum (A5).*
- *Çevreci ve etik olması benim açımdan sağlıkla da çok ilgili. Plastik kaplarda tapperlar gibi zararsız olanları, tekstilde pamuklu kumaşları ve deterjanlarda bitkisel ürünleri tercih ediyorum (A7).*
- *Vücudu boyadığı ve çok fazla kimyasal kullandığı için bazı tekstil ürünlerini almıyorum (A8).*
- *Beyaz eşyada tasarruflu ürünleri (A++ gibi), ampulde yine tasarruflu olanları tercih ediyorum. Kombi vb. ürünlerde ise kullanılan gazların çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ediyorum(A10).*
- *Eğer fiyatı uygunsa mutlaka çevreci ürünleri tercih ediyorum. Deterjanlarda doğaya ve sağlığa zararı olmayan bitkisel ürünleri alıyorum(A6).*
- *Ürünleri alırken genelde Sanayi Bakanlığı'nın yayımladığı kara listede olan markaları almamaya dikkat ediyorum (A12).*

3.4.7. Kopya/Korsan/Sahte Ürün Satın Aldığınız Olur mu?

Annelerin, satın aldıkları ürünlerin çevreci ya da etik olmasının kendileri için önemli olup olmadığı sorusuna olumlu yanıt vermekle birlikte, bu soruda ikiye bölündükleri

görülmektedir. Çünkü konuyla ilgili olarak 6 anne kopya ya da korsan ürün aldığını, 7 anne ise almadığını belirtmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Annelerin Kopya/Korsan/Sahte Ürün Alma Durumu

Alma durumu	Frekans	Nedenleri
Evet, aldım.	6	<p>“Ekonomik durum çok etkiliyor (A2). Asıl markaları alamadığım için alıyorum (A5). Orijinal ürünler gereksiz şekilde pahalı (A4). Fiyatları bütçeme uygun (A7). Özellikle sosyete pazarlarından çanta falan alıyorum, çünkü asıl markalar çok pahalı (A12). Asıl markalar çok pahalıydı, beğendiğim için aldım (A13).”</p>
Hayır, almadım ve almıyorum.	7	<p>“Almıyorum, bütçem yetmediği için orijinalini de almıyorum (A1). Emeğe çok önem veriyorum (A3). Kendim marka tutkunu değilim, ancak çocuklarım orijinal istiyor, aslında o kadar para vermeyi gereksiz bulsam da çocuklarda orijinal ürün satın alıyorum (A6). Almıyorum, marka tutkum yok (A8). Hiç almadım (A9,A10). İnsanlar emeğe saygı duymalı, gücünün yettiğini almali bence (A11).”</p>

Tablo 5’te de görülebileceği gibi korsan ya da kopya ürün alan annelerin daha çok ekonomik nedenlerle ve özellikle orijinal ürünlerin fiyatlarının çok yüksek olmasından dolayı bu davranışı gösterdikleri görülmektedir. Bu tarz ürünleri satın almayan anneler ise marka tutkunu olmadıkları, emeğe önem verdiklerini belirtmişlerdir.

3.4.8. Ürünlerin Çevreci Ya Da Etik Olması Mı Yoksa Fiyatı Mı Sizin İçin Ön Planda?

Annelerin bu soruya verdiği yanıtlara baktığımızda hepsi ürünlerin fiyatının maalesef daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Sadece iki anne sağlık söz konusu olduğunda fiyatın bir önemi olmadığını, ancak diğer konularda elbette ki ekonomik durumun daha fazla önem kazandığını ifade etmişlerdir (A3, A4 ve A5). Örneğin A3 kodlu anne aslında çevreci olduğu için hibrit araba almayı istediğini, ancak fiyatının çok yüksek

olduğunu söylemiştir. A4 kodlu anne ise fiyatın tabii ki daha önemli olduğunu, ancak en azından ambalajlarda çevreci olanları tercih ettiğini belirtmiştir. A8 kodlu anne ise aslında bu konuda devlete daha fazla iş düştüğünü belirtmiş, yasa ve yaptırımlarla piyasaya çıkan mal ve hizmetlerin zaten kaynağından çevreci ve etik üretilip satılmasını sağlaması gerektiğini belirtmiştir. A11 ise fiyatı uygun olduğu için üzüle üzüle de olsa mecburen, çevreci ya da etik olmayan ürün aldığını belirtmiştir. A13 ise fiyatı uygun olduğunda tabii ki çevreci ürünleri tercih edeceğini belirtmiştir.

3.4.9. Alışveriş Listesi Hazırlar mısınız? İhtiyacınızdan Fazla Ya Da Gereksiz Satın Aldığınız Ürünler Oluyor Mu? Hangi Durumlarda?

Daha çok bilinçli tüketimin rasyonel ve gönüllü sade tüketim boyutunu içeren bu soruda araştırmaya katılan annelerden sadece 5'i (A1, A2, A9, A10, A12) alışveriş listesi hazırladığını ancak liste dışında ürünler de aldıklarını belirtmişlerdir. A1, eğer çocukla gidiyorsam; A2 abur cubur ürünlerde; A3, A5, A13 kıyafetlerde; A7 internetten yaptığı alımlarda; A12, eğer ürün indirimdeyse gereksiz ya da ihtiyaç fazlası ürün aldığım olmuştur, diye yanıtlar vermişlerdir. Sadece A6 ve A11 kodlu anneler asla gereksiz alışveriş yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

3.4.10. Özel Günlerde Sevdiklerimize Hediye Almalı Mıyız?

Anneler günü, sevgililer günü, yılbaşı gibi özel günler bilindiği gibi hedonik tüketimi artıran ve kapitalizmin bir uygulaması olarak görülmesi gerekenlerdir. Bu günler reklamlarla da kamçılandığında toplumda bir baskı oluşmakta ve insanlar hediyeleşmeyi bir mecburiyet olarak algılamaktadır. Bu konuyu irdelemek adına annelere “özel günlerde sevdiklerimize hediye almalı mıyız” şeklinde bir soru daha sorulmuştur. Annelerin tamamı “sevdiklerimize hediye alınmalıdır” diye düşünmektedir. Bunu da aşağıdaki gerekçelerle ifade etmektedirler:

- *Almalı, ancak kişinin ihtiyacına uygun olmalı (A1).*
- *Hediye mutluluk verir. İnsanlar hediyeleşmelidir. Özel günleri seviyorum ama toplum baskısı ile hediye aldım (A2).*
- *Bence özel günler diye beklememeliyiz. Özel günler de ticari bir durum. Hediye alınmalı. Mutlu etmek hoşuma gidiyor (A3).*
- *Maneviyatçıyım, hediye alırım (A4)*
- *Hediyeleşmek güzeldir (A7).*
- *Hediye alınmalı. Çocuklarıma hediye almazsam üzülür, beni unuttu derler. Hediye bir vesiledir, ancak hediye bazen bir el emeği de olmalıdır. Çocuklarıma bu sana yetmeli diyorum (A8).*
- *Sevdiklerime alıyorum olayı abartmadan (A10).*
- *Evet, alınmalı. Önemsendiğini düşündürür (A11).*
- *Hediye almak insanları mutlu ediyor (A12).*
- *Hediye almayı seviyorum, bence alınmalı. Ama özel günlerde toplum baskısı ile de zaten almak zorunda kalıyoruz (A13).*

3.4.11. Evinizde Ürünlerin Kullanımı Ya Da Enerji Tasarrufu Konusunda Dikkat Ettiğiniz Durumlar Var Mı? Bunu Nasıl Sağlıyorsunuz?

Araştırmada yine çevreci, sorumlu ve rasyonel tüketime yönelik olarak annelere ürünlerin kullanımı ve enerji tasarrufu konusunda dikkat ettiği konular sorulmuştur. Katılımcı annelerin ısınma, su, elektrik ve yemek olmak üzere dört ana konuda tasarruf yaptığı ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında da “su” annelerin en hassas konusu olarak belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Annelerin Tasarruf Konusu ve Şekli

Tasarruf Konusu	Frekans	Tasarruf şekli
Isınma	5	Sadece kullandığımız yerleri ısıtıyoruz (A1,A8). Doğalgaz kullanımında saatleri ayarlıyoruz (A9). Evden çıkarken kombiyi kapatıyoruz, düşük ısılarda çalıştırıyoruz (A12) Kombiye termostat taktırdık, çok faydası oldu, ayrıca akşamları yatarken kombiyi kapatıyoruz (A13).
Su	9	Su konusunda çok hassasım, örneğin banyoda keyif yapmam (A2). Su kullanımında vicdan yaparım. Afrika gelir aklıma, bir gün susuz kalmaktan korkarım (A3). Suya çok dikkat ederim (A4,A7, A12). Duşta sıcak su gelinceye kadarki suyu bir kovaya aktarıyorum, onu balkon yıkamada ya da çiçekleri sulamada falan kullanırım (A8,A10). Evde duş yerine kovayla yıkıyoruz (A11). Diş fırçalarken, el yüz yıkarken çok su tüketmemeye çalışıyoruz (A5, A11).
Elektrik	6	Işıkları gereksiz yere açık bırakmamaya çalışıyoruz (A1, A3, A4). Bu konuda çocukları da sık sık uyarıyorum (A7). Evime elektrik tasarruflu ürünler alıyorum (Beyaz eşyada, ampul vb.) (A10). Çamaşırlarımı biriktirerek yıkıyorum (A3, A8)
Yemek	3	Gıdada çürümesinler diye küçük paketler satın alırım. Patates soyarken falan israf yapmamaya çalışırım (A2).

		<p>Bayatlayan ekmekleri kurutup, çürümeye yüz tutan meyvelerimi komposto yapıyorum. Domatesleri bozulacak gibi ise rondodan geçirip dolaba kaldırıyorum (A3)</p> <p>Tüketeceğimiz kadar gıda alıyoruz, çürüteceğimiz kadar değil (A10).</p>
--	--	---

Tablo 6'dan da görülebileceği gibi anneler en çok su konusunda tasarruf yapmakta, bunu elektrik ve doğal gaz izlemektedir. Yemek konusunda ise israfa değinen anne sayısı sadece 3'tür. Diğer anneler maalesef yemek konusunda az da olsa israfın olduğunu, çocuklar yemekte seçici olduğu için yenilmeyen dökülen yemeklerin olduğunu ifade etmişlerdir.

3.4.12. Ürünlerin (Atık Yağlar, Plastikler, Piller, Kağıt-Karton, Elektronik Eşya Vb.) Geri Dönüşümüne Dikkat Eder Misiniz?

Bilinçli tüketimin çevreci ve sorumlu tüketim boyutlarına yönelik olarak annelere ürünlerin geri dönüşümüne dikkat edip etmedikleri de sorulmuştur. Atık yağlar konusunda sadece bir anne (A1) dikkat etmediğini söylemiş, diğer annelerin hepsi ise ya pet şişeler ya da poşetler içinde atık yağları biriktirdiklerini ve lavaboya dökmediklerini belirtmişlerdir. A2 ve A6 kodlu anne bu toplanan atıkları da atık toplama kumbaralarına attıklarını, A5 sabun yaptıklarını ifade etmiş, diğer anneler ise bu şekilde genel çöp kutularına attıkları belirtmişlerdir. A11, A3 kodlu anneler özellikle bu konuda izledikleri kamu spotlarının kendilerini çok derinden etkilediklerini belirtmişlerdir.

Kağıt ve plastikler konusunda ise annelerin tamamı kağıt ve plastik toplayıcılara destek olmak amacıyla bunları diğer çöplerle karıştırmadan ayrı olarak çöpe bıraktıklarını belirtmişlerdir. Sadece bir anne (A8) kitap ve defter gibi atıkları okula götürdüklerini, okuldaki kağıt atık kutusuna attıklarını söylemiştir. Yine piller konusunda da A2 kodlu anne çöpe attığını belirtmiş, diğer bütün anneler çevrelerindeki ya da BİM gibi süpermarketlerdeki pil kutularına attıklarını belirtirken, ilkökul çağında çocukları olan anneler ise çocukların okula götürdüklerini söylemiştir.

Araştırmaya katılan annelerin, elektronik eşya ya da diğer eşyalar konusunda ise maalesef atık yağ ya da kağıt/plastik ürünlerin geri dönüşümünde olduğu kadar hassas olmadıkları görülmüştür, anneler bu tür kullanılmayan ürün atıklarını ya hurdacıya verdiklerini ya da çöpe attıklarını belirtmişlerdir.

3.4.13. Çöplerinizi Ayırıştırır Mısınız?

Annelere genel olarak evdeki çöplerini de ayırıştırıp ayırıştırmadıkları sorulmuştur. Bu konuda sadece 2 anne (A2 ve A4) çöplerini ayırıştırdıklarını, A7 kodlu anne bazen ayırıştırdığını diğer on anne ise ayırıştırmadıklarını belirtmişlerdir. A1 kodlu anne ise "Zaten zamani çok hızlı yaşıyoruz, bu tempoda çöp ayırıştırıcak vaktimiz de çok

olmuyor”, demiştir. Yukarıdaki atıkların geri dönüşümü konusu ile bu konu birlikte ele alındığında annelerin atık yağ, kağıt/plastikler ve piller konusunda daha hassas davrandıkları, ancak çöp ayrıştırmak gibi bir alışkanlıkları olmadığını ifade etmek mümkündür.

3.4.14. Kullanılmayan Eşyalarınızı Ne Yapıyorsunuz?

Kullanılmayan eşyalar konusunda da annelerin hemen hepsi, belki de Türk gelenek ve göreneklerinde yardımlaşma ve dayanışma duygusu ile ihtiyaç sahiplerine verdiklerini ya da Kızılay’ın giysi toplama kutularını kullandıklarını belirtmişlerdir.

3.4.15. Çocuklarınıza Bilinçli Tüketim Konusunda Bir Eğitim Veriyor Musunuz?

Araştırmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi çocukların bir tüketici olarak sosyalleşmesi ve tüketim alışkanlıklarının kazanılması konusunda ailenin ve özellikle de annelerin rolü oldukça önemlidir. Bu yüzden araştırmada annelerin çocuklarına bilinçli tüketim konusunda nasıl bir eğitim verdikleri ya da çocuklarına bu kapsamda hangi konularda uyarı ve önerilerde buldukları da sorulmuştur. Annelerin yanıtları değerlendirildiğinde, alışveriş yapma, parayı kullanma, eşyalarını temiz ve düzenli tutma, kullanmadıkları eşyalarını başkaları ile paylaşma konusunda 2 ve daha fazla çocuk sahibi olan anneler çocukların kişiliklerinin ve çevrenin çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Hemen hepsi alışveriş sırasında çocuklarına sadece tek bir seçenek hakkı sunduklarını belirtmişler, ancak aynı evde büyümelerine rağmen bazı çocukların bu konuda çok ısrarcı olduğu, ağlayıp sızladığı ama bazılarının ise daha uyumlu davrandıklarını belirtmişlerdir. Eşyalarını kullanmak ve paylaşım konusunda da aynı şeyleri söylemişlerdir. Sadece A13 kodlu evlere temizliğe giden anne “paramızın kısıtlı olduğunu ve tekrar alamayacağımızı bildikleri için mecbur dikkatli kullanıyorlar” cümlesini kurmuştur.

3.4.16. Çocuklarınızın Bir Kumbarası Var mı? Varsa Birikimlerini Nasıl Harcıyorlar?

Küçük yaşta çocuklara tasarruf yapmayı aşılama, para biriktirmeyi özendirme konusunda annelere “Çocuklarınızın bir kumbarası var mı ya da var mıydı?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya A7 kodlu anne dışındaki tüm anneler “evet, var ya da vardı” yanıtlarını vermişlerdir. A7 kodlu anne ise “Kumbaraya gerek yoktu, zaten tüm ihtiyaçlarını istediklerinde ben karşılıyorum” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca annelere çocukların kumbaralarda biriken parayla ne yaptıkları sorulduğunda ise verilen yanıtlar şunlardır: Kendi ihtiyaçlarını karşılıyorlar, çok istedikleri bir şeyi alıyorlar, oyuncak ya da kitap alıyorlar, birikimlerini bütünleyerek onlar adına bankaya yatırıyorlar, bazen çok zorda kalırsak ailemizin ihtiyacını o an giderebiliyoruz.

Yanıtlardan da görüleceği gibi katılımcı annelerin tasarruf yapmak ve para biriktirmek konusunda çocuklarını özendirme çabası olduğu söylenebilir.

3.4.17. Çocuklarınıza Aldığınız En Pahalı Hediye Neydi?

Annelerin çocuklarına almış oldukları en pahalı hediyeler arasında “bilgisayar, piyano, oyun konsolu, telefon, barbi evi, oyuncak robot, tablet” gibi şeyler yer almaktadır. Anneler, bu oyuncakların alım zamanı değişmekle birlikte en küçük hediyein bugünkü koşullara göre 600 TL olduğunu belirtmişlerdir. Sadece A13 kodlu anne aldığı barbi oyuncak evinin 40 TL olduğunu ifade etmiştir.

3.4.18. Çocuklarınıza Enerji Tasarrufu Konusunda Bir Eğitim Veriyor Musunuz? Onları Uyardığınız Konular Var Mı?

Anneler bu konuda daha önce yukarıda da ifade ettikleri, kendilerinin hassas olduğu noktalarda (ışıkların kapatılması, suyun ihtiyaç oranında kullanılması ve gereksiz tüketimine dikkat edilmesi, yemek yerken tabağına tüketebileceği kadar yemek alması gibi) çocuklarını uyardıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda onları güdülemek için ise “Eğer faturamız az gelirse, senin istediğin bir şeyi alabiliriz (A13), yemek konusunda “Afrika’da açlıktan ölen insanları düşünmeliyiz” (A3), “Suyu dikkatli kullanmazsak ileride sen ve çocukların susuz kalacak” (A10) gibi ifadeler kullandıklarını söylemişlerdir.

3.4.19. Neler Yapılsa İnsanlar Daha Bilinçli Bir Tüketici Olur?

Araştırmada annelerin bilinçli tüketim konusundaki düşünceleri ve önerileri de alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda anneler aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

(A1) Bilemiyorum. Ancak dizilerin müptelasıyız, bu konular dizilerde işlenebilir. Sosyal medya bu konuda çok aktif kullanılabilir. İnsanlar kendi çıkarlarını düşünür, faturalar yüksek gelince otomatik olarak tasarruf yoluna gidiyoruz. Okullardaki eğitimler de umut veriyor.

(A2) Bilinçli tüketici başkalarını seven kişidir. Sosyal medya, kamu spotu, görsel mesajlar, dizilerde bu konular işlenebilir.

(A3) Okullar bu konuda kullanılabilir. Çocuğa ödev vererek aileyi eğitmek de mümkün. Oyuncakların dönüşümlü olarak kullanılmasını sağlamak. Böylelikle oyuncak alım olayını ortadan kaldırılabilir. Bazı çocukların hiç oyuncuğı yok bazıları oyuncakla boğuluyor.

(A4) Eşyaları değerlendirme yolları öğretilebilir. Kırsal kıyafetlerin altı örülerek yeniden kullanılabilir. Meyve çekirdekleri toplanabilir. Ayrıca, Enerji tasarrufu bireyin kendi sorumluluğudur. Ancak çevreci ve etik üretim konusu devletin sorumluluğundadır.

(A5) Sosyal medya önemli. Ayrıca bu konuda verilecek seminerler de yararlı olabilir.

(A8) Yaşanılan çevre çocuğun bilinçli yetişmesini sağlıyor. Halk eğitimler devreye girebilir. Okullarda bilinçli tüketim konusundaki eğitimi yeterli bulmuyorum. Çocuklar birbirine özentili oluyor. Geri dönüşümü sağlamak için insanlara bir ödül vaad edilmeli. Toplum olarak hediye çok seviyoruz. Örneğin bozuk elektronik eşyaları getirenlere gıda ya da ev araç gereci hediye olarak verilebilir.

(A9) Kamu spotları çok işe yarıyor. Kadın programları ve dizilerde bu konular işlenebilir. Çocuklar aileleri eğitebiliyor. Eğitilebilir, herkesin elinde sosyal medya var.

(A10) Ekonomik koşullar çok etkili. Mecburen dikkatli oluyoruz. Çocuklara tüketimle ilgili dersler verilebilir. İlkokul 4. sınıfta olabilir. Yetişkinle konusunda umutsuzum.

(A11) Hem varı hem yoku öğretmek lazım. Çocuklara eğitim verebiliriz. Yokluk insanı bilinçli kılıyor zaten.

(A12) Kötü davranışın bir yaptırımını yok. Bunun bedeli olmalı. Devlet çizgi filmlerle çocukları eğitebilir, reklamlardan çok etkileniyorlar. Önümüzde bir gerçek varsa çocuk bunu bilmeli (küresel ısınma gibi) Fazlası değil ihtiyaç olanı kabul etmeli. Rehberlik çok etkili.

(A13) Evde geri dönüşüme yönelik fikirler paylaşılabilir. Sosyal medya kullanılabilir. Kamu spotları çok işe yarıyor.

3.4.20. Bilinçli Tüketici Olarak Kendinize Kaç Puan Verirsiniz?

Bu soruda da annelerin bilinçli bir tüketici olarak kendilerini 1-10 arasında puanlamaları istenmiştir. Puanlamada 0 – 0,33 arası kötü, 0,34-6,63 arası orta, 6,64-10 arası ise iyi olarak değerlendirilmiştir. Annelerin kendilerine vermiş oldukları puanlar ise Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Annelerin Bilinçli Tüketici Puanı

Anneler	Bilinçli Tüketim Puanı
A1	6
A2	5
A3	7
A4	5
A5	6
A6	6
A7	6
A8	6
A9	8
A10	8
A11	5
A12	7
A13	6
Ortalama	6,23

Tablo 7’de annelerin kendilerine vermiş oldukları puanların ortalaması alındığında kendilerini “orta derecede bilinçli tüketici” olarak gördükleri söylenebilir.

4. SONUÇ

Buğday ve Babaoğul'un (2017) da ifade ettiği gibi bilinçli tüketim, tüketicinin davranışlarının farkında olması, tüketimde akıl ve bilinçli olarak davranmasıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde bu araştırmada da annelerin tüketim davranışlarının farkında olduğu ve alışverişlerinde bilinçli hareket ettikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan farklı gelir, yaş ve mesleklere sahip olan annelerin verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde; anneler giyim, gıda ve züccaciye gibi ürünleri satın aldıkları yerleri seçerken ilk olarak evlerine yakın olması, ikinci sırada da ürünlerin fiyatlarının uygun olmasına dikkat etmektedir. Alışverişlerinde annelerin fiyat indirimlerini takip etmeleri ve alışveriş listeleri hazırlamaları rasyonel tüketici davranışına uygun olmakla birlikte, bazı durumlarda kendilerini tutamayarak plansız hareket ettikleri ve liste dışı alışveriş yapabildikleri de görülmüştür. Çoğu anne özellikle et ve süt ürünlerinin üretim yeri ve nasıl üretildikleri konusunda hassas davranmakta, ürünlerin son kullanım tarihi, içeriği ve etiketlerini okumakta, ancak o ürünleri üreten işçilerin çalışma koşulları, çocuk işçi çalıştırılması vb. konuları çok dikkate almamaktadır. Oysa tüketiciler, araştırmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi etik olmayan davranışlar sergileyen, çalışanlar, doğa, hayvanlar ve canlılar konusunda sorumsuzca hareket eden işletmelere satın alma davranışları ile bir yaptırımında bulunabilme gücüne sahiptir. Fakat araştırmada annelerin ürünlerin sadece tüketim boyutunda hassas oldukları, ancak üretim boyutu ve bu alandaki sosyal sorumlulukları konusunda bir bilince sahip olmadıkları görülmektedir.

Araştırmaya katılan tüm anneler, satın aldıkları ürünlerin çevreci ve etik olmasını önemsemekle birlikte, korsan mal kullanmak konusunda iki farklı gruba ayrılmaktadır. Annelerin bir kısmı emeğe saygı duyulması gerektiğini savunurken, diğer kısmı orijinal ürünlerin fiyatının gereksiz bir şekilde aşırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca annelerin hemen tamamı, maalesef ekonomik nedenlerden dolayı ürünlerin fiyatının onların çevreci ya da etik olmasının önüne geçtiğini de belirtmişlerdir.

Anneler, hediyein insanlara mutluluk verdiği, önemsendiklerini hissettirdiği, hediyeleşmenin güzel bir davranış olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle de sevdiklerimize özel günlerde hediye alınması gerektiğini savunmaktadır. Özel günlerin ticari bir durum olduğunu ve toplum baskısı oluşturduğunu ifade eden anneler bile hediyeleşmenin olması gerektiğini belirtmiştir.

Gronhoj, aile içerisindeki tüketimin çok önemli olduğunu, çevreci tüketim konusunda anne-baba ile çocuk arasındaki en büyük tartışmanın su ve enerji tasarrufu konusunda olduğunu vurgulamaktadır (Bozyiğit & Madran, 2018, s. 176). Araştırmaya katılan annelerin en çok su, elektrik, ısınma konusunda tasarruf yapmaları bu vurgu ile de ilişkilendirilebilir. Pek çok anne için su oldukça hassas bir konu olduğundan tasarrufta da ilk sırayı "su" almaktadır. Anneler ayrıca yemek israfına da dikkat etmekte, fakat yine de yemek ziyanının olduğunu itiraf etmektedir.

Genel olarak annelerin hemen hepsi çöplerini özel olarak ayırtılmamakla birlikte atık yağlar, piller, kağıt ve plastiklerini ayırmaktadır. Özellikle atık yağlarını lavaboya

dökmeyip, bir şişe ya da poşette biriktirerek çöpe atmaktadırlar. Bu konuda annelerin hemen hepsi atık yağlarla ilgili izledikleri kamu spotlarının kendilerini etkilediğini belirtmişlerdir. Kağıt ve plastik toplayıcılarına katkıda bulunmak için de bu türden atıklarını diğer çöplerinden ayırarak çöpün kenarına bıraktıklarını belirtmişlerdir. Piller konusunda ise okulların bu konudaki önemi ortaya çıkmaktadır, okul çağında çocuğu olan anneler pilleri çocukların okula götürdüklerini söylemişlerdir. Fakat annelerin elektronik eşya ve diğer atıklar konusunda çok fazla geri dönüşüme dikkat etmedikleri de görülmüştür.

Araştırmada annelerin çocuklarına enerji tasarrufu, parayı ve eşyalarını uygun şekillerde kullanma vb. konularda bazı telkin ve önerilerde bulduklarını görülmektedir. Ancak iki ve daha fazla çocuğu olan anneler, maalesef çocukların kişiliklerinin, okul ve sosyal çevresinin bu tür davranışların alışkanlık haline getirilmesinde daha etkili olduğunu da belirtmişlerdir.

Anneler, toplumda daha bilinçli tüketici kitlesi oluşturmak için de sosyal medyanın daha aktif kullanılması, bu konuda toplumu eğitici kamu spotlarının hazırlanması, kadınlara yönelik programlarda ve özellikle dizilerde bilinçli tüketime yönelik eğitici bazı noktalara yer verilmesi gibi uygulamaların etkili olabileceğini belirtmişlerdir.

Bilinçli tüketim konusunda anneler, devlet ve kamu kuruluşları ile sivil toplum örgütlerine de değişik önerilerde bulunmuşlardır. Özellikle okullarda çocuklara verilecek projelere ailelerin de katılımını sağlayarak toplumun önemli bir kesimini bilinçli tüketim konusunda eğitmenin mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu konuda en büyük payın devlete ait olduğunu da savunarak ülkemizde kötü davranışın bir yaptırımının olmadığını, bu konuda ödül ve ceza sisteminin yaratılması ya da var olanların güçlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hatta geri dönüşümü hızlandırmak için belediye ve diğer kamu kurumlarının bu konuda katkı sağlayan ailelere küçük ödüller verilebileceğini de belirtmişlerdir.

Genel olarak araştırmaya katılan annelerin bilinçli tüketim davranış ve düşünceleri değerlendirildiğinde aslında hemen hemen tüm annelerin daha çok ev ekonomisini düşünerek hareket ettikleri, bilincin daha çok aile bütçesini korumaya yönelik ve tüketim boyutunda olduğunu belirtmek mümkündür. Örneğin ısınma, elektrik ya da suda yapılan tasarruflar, daha çok faturaların düşük gelmesini sağlamak içindir. Doğalgaz ya da elektrik faturaları düşük geldiğinde annelerin yine aynı hassasiyeti gösterip göstermeyecekleri aslında bir tartışma konusudur. Zaten yukarıdaki bulgular kısmında da yer aldığı gibi anneler kendilerini “orta derecede bilinçli tüketici” olarak nitelendirmişlerdir. Elbette ki annelerin su ve atık yağlar konusundaki hassasiyetleri gözden kaçırılmaz. Buradan da aslında doğru hazırlanan kamu spotlarının toplumu bilinçlendirmede ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü anneler suyun önemi, atık yağların toprağa, suya, canlılara ne kadar zarar verdiği konusunda bilinçlenmiş durumdadır. Süt ve et ürünleri ile ilgili okudukları ya da dinledikleri, sosyal medyadan edindikleri bilgiler onları son kullanma tarihine bakmayı, etiketleri ve ürünlerin içeriğini okumaya teşvik etmiştir.

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde bazı öneriler de sunmak mümkündür. Örneğin görüldüğü gibi hemen hemen tüm anneler atık yağları biriktirmekte, ancak

çöpe atmaktadır. Bu konuda belediyeler atık yağlar için diğer çöplerin yanlarına daha küçük kutular da ilave edebilir. Böylece zaten şişe ya da poşette toplanan yağlar aslında doğru yerlere ulaştırılabilir. Ayrıca, araştırmaya katılan bir annenin de önerisinden yola çıkarak tıpkı Kızılay'ın giyim kutularında olduğu gibi yine Kızılay ya da Belediye'ler tarafından "Oyuncak Kutuları/Kumbaraları" da oluşturulabilir. Böylece evlerde kullanılmayan oyuncaklar hiç oyuncağı olmayan ihtiyaç sahibi çocuklarla buluşturulabilir. Kızılay'ın giyim kumbaralarında toplanan bu giysi ve oyuncakların ihtiyaç sahiplerine nasıl ulaştırıldığı bilgisi de küçük video/film ya da afişlerle halka duyurulabilir.

Toplumda kullanılan ürünlerin sadece tüketim değil bir üretim ve dağıtım boyutu olduğu, burada çok fazla emeğin yer aldığı, o ürünlerin üretiminde ne kadar su, ne kadar enerji tüketildiği, toplum olarak bu ürünleri elde etmek için yine toplum olarak nelerden fedakarlık ettiğimizi anlatacak, bu konuda da toplumu eğitecek ve bilinçlendirecek çalışmalara oldukça ihtiyacımız vardır. Yapılan her türlü uygulama için ise yine annelerin belirttikleri gibi sosyal medya ve özellikle kadın programları aktif olarak kullanılabilir. Bu yüzden geleceğimizi yetiştiren annelere de çok görev düşmektedir.

Bu araştırmanın da her araştırmada olduğu gibi çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Araştırmada sadece nitel yöntemler kullanılmıştır, bu da elde edilen verilerin genellenememesine neden olmaktadır. Bu nedenle bu araştırmanın nicel verilerle de desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca araştırmanın görüşmeler esnasında "Corona Virüs" pandemisi ile karşılaşılması da yapılacak görüşmeleri etkilemiş, yüz yüze görüşme imkanını ortadan kaldırmıştır. Yine araştırmada sadece anneler konu edinmiştir, belki bu araştırmaya babalar ve çocuklar da dahil edilebilir. Böyle aile bireylerinin bu konudaki görüş ortaklıkları ya da ayrılıkları da araştırmaya farklı bir yön katabilir.

KAYNAKÇA

- Avallone, I. V., Giraldo, J. de M. E., & Oliveira, S. V. W. B. de. (2012). (PDF) Conscious Consumption: A Study on Plastic Bags' Consumers in Brazil. *International Journal of Psychological Studies*, 4(1).https://www.researchgate.net/publication/265195029_Conscious_Consumption_A_Study_on_Plastic_Bags'_Consumers_in_Brazil
- Blakey, J. (2019). *Conscious Consumers in a Nutshell*. <http://earthadvertising.wordpress.com/>
- Bozyiğit, S. ve Madran, C. (2018). Çocukların çevre bilinçli tüketici olarak sosyalleşmesinde annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 24.
- Buğday, E. B. ve Babaoğul, M. (2016). Bilinçli tüketim kavramının boyutları: bilinçli tüketim davranışının yeniden tanımlanması. *Sosyoekonomi*, 24(30). <https://doi.org/10.17233/se.2016.10.012>

- Buğday, E. B. ve Babaoğlu, M. (2017). Bilinçli tüketici ölçeği geliştirme çalışması. *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)*, 0(3), Article 3. <http://www.registericpess.org/index.php/ICPESS/article/view/2049>
- Çelebi, Ş. O. ve Bayrakdaroğlu, F. (2018). Y kuşağı tüketicilerinin bilinçli tüketim davranışları üzerine bir araştırma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 111-124. <https://doi.org/10.31006/gipad.415372>
- Dere, İ. ve Aktaşlı, İ. (2019). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketicilik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 20.
- Dündar, Ş. (2017). Bilinçli tüketicilik ile ilgili anne-baba rol model davranışlarının, anne-baba iletişiminin ve sosyal bilgiler dersinin çocukların bilinçli tüketiciler olarak sosyalleşmelerindeki etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 726-743. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.316607>
- Erciş, A. ve Türk, B. (2016). Etik çerçevesinde tüketim, tüketici ve çevre: ekolojik okuryazarlığın moderatör rolü/ in the frame of ethics consumption, consumer and the environment: the moderator role of ecoliteracy. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20, 1-24.
- Erol, F. (2017). Bir etik tüketim aracı olarak adil ticaret. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 12,143-154.
- Giesler, M., & Veresiu, E. (2014). Creating the responsible consumer: moralistic governance regimes and consumer subjectivity. *Journal of Consumer Research*, 41(3), 840-857. <https://doi.org/10.1086/677842>
- Gülmez, M. (2006). Pazarlama yönü itibariyle bilinçli tüketim ve bilinçli tüketiciye ilişkin bir saha araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 9(1-2), 153-178.
- Hayta, B. (2014). Postmodern Dönemin Tüketim İmajları: Postmodern Tüketim Kültürü, Tüketim Kalıpları ve Postmodern Tüketici. Editörler: M. Babaoğlu, A. Şener ve E. B. Buğday, Tüketici Yazıları IV. Ankara:TÜPADEM.
- Kurtuluş, S., Karapınar, E. ve Özkan, E. (2019). Organik ürün tüketicilerinin tipolojisi: gönüllü sadelik, çevre bilinci ve değerler açısından pazar bölümlerinin incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 36, 107-142.
- Olağanüstü Kanıtlar. (2020). *Olağanüstü Kanıtlar*. <http://www.olaganustukanitlar.com/pasifik-okyanusunda-ulkemizin-yuzolcumunden-daha-buyuk-cop-adalar-ve-onlari-olusturan-mikroplastikler/>, Erişim Tarihi: 26.02.2020.
- Özgül, E. (2010). Tüketicilerin değer yapıları, gönüllü sade yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkileri. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 117-150.

Sayraç, N., Ari, E.ve Malkoç, G. (2016). Aile ve bireysel değerlerin sorumlu tüketim bilinci üzerindeki etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 18.

Velioğlu, M. N., Çiftçi, S., Dölarlan, E. Ş., Kıyan, Ş. S. ve Karsu, S. (2013). Tüketim Bilinci ve Bilinçli Tüketim.1. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Vitell, S. J., & Muncy, J. (1992). Consumer ethics: An empirical investigation of factors influencing ethical judgments of the final consumer. *Journal of Business Ethics*, 11(8), 585-597.

Yılmaz, H. ve Ülker, M. (2018). Kadınlarda çocukluk dönemi mutluluk anıları ile ebeveynlik rollerine ilişkin kendilik algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 47-57.

Araştırma Makalesi

YENİLİK ÇIKTI VERİMLİLİĞİ VE ÜLKELERİN REKABET GÜCÜNE ETKİSİ

Oğuz DEMİR¹ ORCID ID: 0000-0002-6333-728X

ÖZET

Son yıllarda ekonomik büyüme açısından yeniliğin önemine ilişkin çalışmalar artmaktadır. Bu çalışmalar sadece bilimsel araştırmalar seviyesinde kalmamakta aynı zamanda birçok ülkede hükümetler de işletme düzeyinde yenilik ve yeniliğe yönelik faaliyetlerin artmasına yönelik politikalar geliştirmekte, kaynak ayırmaktadırlar. Ancak yenilik faaliyetlerinin harcanan kaynaklara göre büyüme ya da uluslararası rekabet gücü açısından ne denli etkin sonuçlar verdiğine ilişkin çalışmalar, yenilik çıktılarının ölçümüne ilişkin güçlükler nedeniyle işletme ya da sektörel ölçekte sınırlı kalmaktadır. Bu yayında panel stokastik sınır analizi yöntemi kullanılarak ülkelerin yenilik çıktılarının, rekabet gücü yaratma becerisi üzerindeki etkinliği ölçülmeye çalışılmıştır. Kırk sekiz ülkenin 2003-2015 yılları arasındaki verileri kullanılarak yapılan çalışmada yıllar içerisinde yenilik çıktılarının, rekabet gücü göstergesi olarak ele alınan ihracat ve yüksek teknoloji ürün ihracatı etkinliğinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Singapur, Çin, Malezya, Meksika ve Almanya'nın yenilik çıktılarının ihracata katkısı açısından dünyada en etkin beş ülke olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Yenilik, Rekabet Gücü, Panel Stokastik Sınır Analizi*

Research Article

ANALYSIS OF EFFICIENCY OF INNOVATION OUTPUTS ON INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF COUNTRIES

ABSTRACT

The studies on the relationship between innovation and economic growth have an increasing interest by researchers. These studies are not only limited to the scientific research, but the increasing interest also pushed the governments to develop new policy measures to support the innovative activities by enterprises in most of the countries and the amount of resources committed devoted to these activities have been on the rise for a while. But the efficiency of these resources used for innovation on economic growth or competitiveness are measured in enterprise or industrial level and the attempts are limited to measure this efficiency in international level comparisons. In this study, the researchers tried to measure the efficiency of innovation outputs on competitiveness of nations by using panel stochastic frontier analysis methods. According to the results, it was seen that the efficiency of innovation outputs on international trade or hi-technology products' international trade have increased over the time for forty-eight countries between 2003-2015. As a result of the empirical analysis, Singapore, China, Mexico, Malaysia and Germany have the most efficient countries in terms of exports and innovation outputs relationship.

Keywords: *Innovation, Competitiveness, Panel Stochastic Frontier Analysis*

¹ Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, odemir@ticaret.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 18.05.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 24.11.2020.

1. GİRİŞ

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) yayınlanan Oslo Kılavuzu (2004) ve Frascati Klavuzu (2004) yenilik kavramının araştırma ve geliştirme (AR-GE) ve teknolojik gelişimdeki bir dizi aktivite sonucunda ortaya çıktığını ve icat sürecini de içerecek şekilde yürütülen tüm yenilikçi faaliyetleri kapsadığını ifade etmektedir. Bu noktada bilim ve teknoloji alanındaki yenilikler, geçtiğimiz yirmi yıllık süreçte işletmelerin ve ulusların rekabetçiliğinin artması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir şekilde devam etmesi için en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. (Cleff v.d. 2005, Fernandes v.d. 2013; Ferreira v.d. 2010)

Yeniliğin, ülkelerin ekonomik büyümesi açısından önemli olduğundan hareketle hükümetler de işletmelerde yenilikçiliğin önünü açacak bilimsel, teknolojik gelişmeleri destekleyecek politikalara yönelmiştir. OECD tarafından yayınlanan son verilere göre dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin en son OECD tarafından yayınlanan verilerine göre 2017 yılında AR-GE harcamaları 483,6 milyar ABD Doları, ikinci büyük ekonomi olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin 442,7 milyar ABD Doları ve üçüncü büyük ekonomi olan Japonya'nın ise yaklaşık 155,1 milyar ABD Doları seviyesinde olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin toplam AR-GE harcaması ise aynı yıl 364,8 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. Avrupa Birliği AR-GE temelinde rekabetçiliği geliştirmeye yönelik olarak 2014-2020 yılları arası için Ufuk 2020 programını uygulamaya koymuş ve sadece bu programa yaklaşık 80 milyar Avro kaynak ayırmıştır. (OECD Science, Technology and R&D Statistics: Main Science and Technology Indicators)

Gelişmekte olan ülkeler de benzer şekilde AR-GE ve yenilik temelli harcamalarını bu dönemde arttırmaya çalışmaktadır. Rusya Federasyonu'nun toplam AR-GE harcaması 2016 yılında 37 milyar ABD Doları'nın üzerine çıkmış, Türkiye'de harcama tutarı 17 milyar ABD Doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ülkeler, ulusal ölçekte sanayilerin gelişen teknolojilere uyumu ve yeni teknolojiler geliştirebilmesi için ciddi harcamalar yapmaktadır. Bu harcamalarda ulaşılacak istenen ana amaç, ülke genelinde yenilik etkinliğinin sağlanması, işletmelerin ve dolayısıyla üretimin rekabetçiliğinin artırılmasıdır.

Son yıllarda konunun neredeyse tüm ülkelerde sanayi politikalarının merkezine yerleşmiş olması, ülkelerin ve şirketlerin bütçelerinden yüksek miktarda yenilik faaliyetleri için kaynak ayırıyor olması, ayrılan kaynakların ne derecede etkin sonuçlar yarattığı sorusunu da gündeme getirmektedir. Bu araştırmanın temel amacı bilim, teknoloji ve yenilik faaliyetlerinin çıktılarının ülkelerin yenilik temelli rekabet gücü ile olan ilişkisinin anlaşılması ve özellikle yenilik çıktılarının ülkelerin yüksek teknoloji ürün ihracatı yapma konusunda etkinlikleri ölçülmesidir. Çalışmada stokastik sınır analizi ile yenilik çıktılarının, yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından ülkeler arasındaki verimlilik farkları incelenerek, bilim, teknoloji ve yenilik faaliyetlerinin sonuçlarının hangi ülkelerde daha verimli olduğu analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR

Ulusların rekabet gücü ya da bir başka deyişle uluslararası rekabet gücü, uluslararası ticaretteki artış ve ulusların bu artıştan daha fazla pay alabilme çabasına paralel olarak öne çıkan konuların başında gelmiştir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, faktör donatımı teorisi gibi farklı modeller ülkelerin uluslararası ticaret içerisinde yer almalarını açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda rekabet gücünü belirleyen faktörler ve bu faktörlere ilişkin araştırmalar da uzun süredir literatürde yer almaktadır.

Bu çalışmalardan ilki olarak gösterilebilecek olan Balassa (1965) açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler kavramı ile uluslararası ticarete ülkelerin rekabet gücünü ölçmeye çalışmıştır. Uluslararası ticarete uzmanlaşmayı temel alan bu yaklaşıma daha sonra başka faktörler de eklenerek ülkelerin uluslararası ticarete öne çıkabilmesi, rekabet gücünü artırılması tartışmaları devam etmiştir².

Lall (2001) ise uluslararası rekabet gücünü işletmelerin rekabet gücü ölçümüne benzer bir şekilde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu noktada ülkelerin de uluslararası pazarlarda birbirleri ile rekabet ettiğini ifade ederken, genel bir rekabetçilik ölçümünün anlamlı sonuçlar verip vermediğini incelemiştir. Son yıllarda en fazla gündeme gelen iki temel rekabet gücü göstergeleri ise Dünya Ekonomi Forumu tarafından hazırlanan Küresel Rekabet Endeksi ve IMD Rekabet Endeksi'dir.

Küresel Rekabet Endeksi (WEF, 2017) üç alt endeks ve on iki alt boyut kapsamında yer alan göstergeler ile 137 ülkenin karşılaştırmalı rekabet gücünü ölçmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada temel gereklilikler, verimlilik arttırıcılar ve yenilik ve uzmanlaşma unsurları altında ele alınırken birçok ekonomik göstergeden yer alan yüz yirminin üzerinde veri ile hesaplama yapılmaktadır. Yapılan hesaplamada göstergelere belirli ağırlıklar verilmektedir. Hesaplama birincil ve ikincil verilerden yararlanılmaktadır. IMD Küresel Rekabet Endeksi de benzer şekilde yönetici anketi araştırmaları ve ikincil verilerle hesaplanmaktadır.

Lall (2001) aynı çalışmada iktisadi bakış açısıyla rekabet gücü ölçümünün Küresel Rekabet Endeksi ya da IMD Rekabet Endeksi gibi ölçümlerde metodolojik ölçüm eksiklikleri ve kalitatif veri kullanımı nedeniyle kuşkuyla karşılandığını ifade etmiştir. Literatürde Küresel Rekabet Endeksi dışında ülkeler arası rekabet gücü karşılaştırılması için başka çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Hidalgo ve Hausmann (2009) ürünlerin üretim sürecindeki kompleks yapıyı baz alarak ülkelerin belirli ürünlerdeki uluslararası pazar payları ışığında rekabet gücü karşılaştırması yapmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın bulguları da Tachella v.d. (2013)'te matematiksel ve ekonomik açıdan çeşitli sorunlara sahip olduğu nedeniyle eleştirilmiştir.

² Örneğin uluslararası ticaretin yönünü etkileyen faktörleri de analize dahil eden Laursen ve Drejer (1999), teknolojik uzmanlaşmayı dikkate alan ampirik çalışması ile (Malerba ve Montobbio 2003); ticaretin hacmi (Amiti 1999) gibi.

Bir başka çalışmada Manzur vd. (1999) Güney Kore, Japonya, Tayland, Malezya ve Singapur'un satın alma gücüne göre hesaplanan reel döviz kuru ile bir ağırlıklı sepet oluşturmuş ve bu şekilde ülkelerin rekabet gücünü belirlemeye çalışmıştır. Kao v.d. (2008) dört ana başlık altında yer alan onsekiz boyut ve bu boyutları tanımlayabilecek göstergeler ile Güney Doğu Asya ülkelerinin uluslararası rekabet gücünü ölçmeye çalışmıştır. Bu çalışmada da yine bileşik göstergeler ve çok değişkenli istatistiksel analiz teknikleri kullanılmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere uluslararası rekabet gücünün ölçümüne yönelik çalışmalarda değişik yaklaşımlar son yıllarda geliştirilmiş olsa da hala üzerinde tam olarak konsensüs sağlanmış bir rekabet gücü göstergesi bulunmamaktadır. Ancak ülkelerin değişik sektörlerdeki uluslararası ticaret hacimlerinin gösterge olarak ele alındığı çalışmalar fazlaca bulunmaktadır. Örneğin Adam vd. (2006) Çin'in rekabet gücünü ölçmek ve bu gücün temellerini araştırmak üzere yaptıkları çalışmada Çin'in uluslararası pazarlardaki ihracat değerini bir gösterge olarak kullanmıştır.

Günümüzde işletmeler ve ülke ekonomileri için rekabetçiliğin en önemli unsurlarının başında teknolojik yenilik gelmektedir. Yenilik yapma becerisi yüksek işletmeler ve bu yenilik uluslararası pazarlardan daha fazla pay alma konusunda daha avantajlı bir konumda yer alabilmektedir. Yenilik tanımını gereği çok boyutlu ve çok kapsamlı olarak gerçekleştirebilmektedir. Ancak bu kapsamlı yaklaşım yenilik faaliyetlerinin sonuçlarının anlaşılması ve yeniliğe yönelik faaliyetlerin etkin sonuçlar verip vermediğinin ölçümü problemini de beraberinde getirmektedir. İşletme ölçeğinde yenilik faaliyetlerinin tespit edilmesi, bu yenilik faaliyetlerinin etkinliğine ilişkin yorum ve analiz yapılabilmesi daha kolay iken, ulusal ölçekte yenilik faaliyetlerinin, yenilik çıktılarının ve bu çıktılarının ölçüm becerisinin ve etkinliğinin analiz edilebilmesi aynı ölçekte mümkün olamamaktadır.

Literatürde yenilik faaliyetlerinin ve çıktılarının, işletme performansı üzerine olumlu etkileri olduğuna ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Örneğin Martín-de Castro v.d. (2013) başarılı teknolojik yenilik geliştirme faaliyetlerinin işletmelerde rekabet gücünün artırılması ve devamlılığının sağlanması açısından hayati olduğunu ifade etmiştir. Bir başka çalışmada Autant-Bernard, Fadaïro & Massard (2013) bilgi akışının desteklenmesi ve orijinal stratejilerin geliştirilmesinin rolünün önemini altını çizmiştir. Benzer sonuçlara Noruzy v.d. (2012) ve Autant-Bernard (2001)'de ulaşıldığı görülmektedir.

Hana (2013) yenilik faaliyetlerinin farklı boyutlarda işletmelerin rekabet gücünün artışına katkı sağladığını ifade etmiştir. Çalışmada yeniliğin rekabetçilik bağlamında etki edebileceği hususları yeni ürünler ile piyasa performansı arasındaki güçlü ilişki, yeni ürünlerin pazar payı ve karlılığa katkısı, fiyat dışı büyüme etkisi (tasarım, kalite vs.), ürün yaşam döngüsünü kısaltma gücü ve rakiplere göre verimlilik artışı olarak tanımlanmıştır. İşletmelerin rekabet gücünün artmasının ülkelerin rekabet gücünün artması, bu çerçevede ulusal düzeyde işletmelerin yenilik temelli faaliyetlerinin yerel, ulusal ölçekte kamu faaliyetleri ile desteklenmesi son yıllarda en çok öne çıkan unsurlardan biri olmaktadır. Bu bağlamda ulusal yenilik sistemleri, bölgesel yenilik

sistemleri gibi yenilik ekosistemini tüm unsurlarıyla ele alan konseptler son yıllarda başta AB ülkeleri olmak üzere tüm dünyada öne çıkmaktadır.

Ulusal yenilik sistemlerinin gündeme gelmesi ve kamu politikalarının ulusal ölçekte yenilik stratejilerine daha fazla önem vermeye başlaması ile birlikte bu ölçümlere ilişkin literatürde daha fazla çalışma yer almaya başlamıştır. Guan ve Chen (2012) ulusal yenilik sistemlerinin etkinliğini karşılaştırdıkları çalışmada veri zarflama analizi kullanmışlar ve etkinlik ölçümü yapmaya çalışmışlardır. Yapılan ampirik çalışmada yenilik etkinliğinin üretkenlik konsepti ile birlikte ele alındığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda etkinlik belirli girdi seviyeleri ile maksimum çıktı yakalanması ya da aynı çıktı seviyesine minimum girdi ile ulaşılabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla optimum üretim olanakları sınırları ile tanımlanmakta ve etkinlik de teknik bir yaklaşım ile ifade edilmektedir. Guan ve Zuo (2014) ülkeler arasındaki yenilik etkinliği farklarını analiz ettikleri çalışmada girdi-çıkıtı analizinin temel araçlarından olan veri zarflama analizini kullanmıştır. Çalışmalarında inovasyon etkinliğinin çıktısı olarak analize konu ülkelerdeki Science Citation Index'te yayınlanan bilimsel makale sayısını, endüstriyel katma değeri ve yüksek teknolojili mal ihracatı miktarını kullanmıştır. Literatürde yenilik faaliyetleri için gerekli girdiler ile yenilik faaliyetleri sonucu meydana gelmesi beklenen çıktılarının analizine ilişkin çalışmalar daha fazla yer almaktadır.

Bu çalışmada literatürde yapılan analizlerde yenilik faaliyetlerinin çıktıları olarak görülen patent sayıları, bilimsel yayın sayıları gibi göstergeler modelde girdi olarak ele alınmış ve ülkelerin rekabet gücünü tanımlayan ihracat rakamları üzerindeki etkinliği ampirik olarak analiz edilmiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Yöntem: Stokastik Sınır Analizi

Stokastik Sınır Analizi (SSA) konvansiyonel maliyet fonksiyonunun tahmininde regresyon analizi tekniklerini kullanan bir ekonometrik analiz tekniğidir. SSA'nın doğrusal regresyon analizinden farkı regresyon analizindeki hata teriminin stokastik hata terimi ve sistematik hata terimi olarak iki boyutla ele alınması ve böylece rassal bir verimlilik ölçütünün de dikkate alınmasıdır. (Jacobs, 2001). Yöntem, heterojen ve uç değerlere sahip veri setleriyle yapılan analizlerde kullanılan parametrik olmayan yöntemlere göre daha etkili sonuç vermektedir. (Cooper, v.d. 2000; Kumbhakar ve Lovell, 2003; Zabala-Iturriagoitia, 2007). Bu çalışmada Aigner vd. (1977)'de, Meeusen ve van den Broeck (1977) tarafından geliştirilen ve Hong v.d. (2016)'da kullanılan stokastik sınır analizi modeli kullanılmıştır.

SSA, girdi-çıkıtı etkinliğinin ölçülebilmesi için son dönemde sık kullanılan tekniklerden biridir. Zhou ve Yu (2018) geleneksel analiz yöntemlerindeki temel varsayımlardan sapmaları gösteren rassal istatistiksel düzensizliklerin modellenmesinin etkinlik ölçümü açısından önemli olduğunu ifade eder. SSA, bu

noktada etkinlik sınırının belirlenmesi ve bu sınırın üzerinin etkin, sınırın altının ise etkin olmadığını ifade eder.

Bu açıdan bakıldığında girdi-çıkıtı etkinliğinin ölçülmesine yönelik yapılan çalışmalarda kullanılmaktadır. Örneğin Wen-Ling Hsiao vd. (2019) 10 Baltık ülkesinde enerji girdilerinin verimliliğini ölçmek için bu yöntemi kullanmıştır. Reel sermaye, emek, enerji kullanımı ve karbondioksit miktarının girdi göstergeleri olarak ele alındığı çalışmada, reel GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi ve kentsel nüfus ise çıktı değişkenleri olarak kullanılmış ve ortalama enerji etkinliği skorları hesaplanarak ülkeler sınıflandırılmıştır. Bir başka çalışmada Lin ve Luan (2020) Çin’de kamu desteklerinin rüzgar enerjisi sektörünün yenilikçiliğinin verimliliğini ölçmeye çalışmıştır. SSA kullanılarak yapılan çalışmada sektördeki firmaların 2012-2018 döneminde aldığı kamu destekleri ve yenilik verimliliği ölçülmüştür. Literatürde, değişik alanlarda girdi etkinliğinin ölçülebilmesine ilişkin SSA kullanılan daha birçok çalışmaya da rastlanmaktadır.

Model aşağıdaki gibidir.

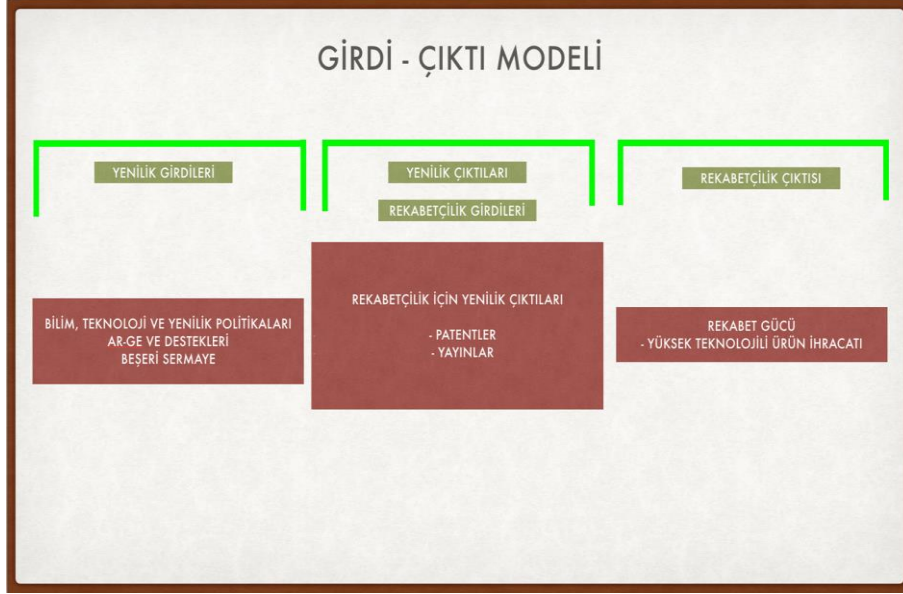
$$Y_{it} = \alpha X_{it} + \epsilon_{it} \text{ ve } \epsilon_{it} = u_{it} + v_{it} \quad (1)$$
$$v_{it} \sim N(0, \sigma^2), u_{it} \geq 0, u_{it} \sim N(u_{it}, \sigma^2), \quad u_{it} = z_{it}\beta \quad (2)$$

1 numaralı denklemde yer alan Y_{it} ülkelerin belirli yıllarda gerçekleştirdiği yüksek teknoloji ürünü ihracatını göstermektedir. X_{it} ise yine aynı ülkede yüksek teknoloji ürünü ihracatı belirleyen yenilik faaliyeti çıktılarının ülkelerde aynı yıllardaki verilerini içeren bir vektörü ifade etmektedir. α ve β tahmini yapılacak olan bilinmeyen parametrelerin oluşturduğu vektörü ve u_{it} ise verimsizlik hatalarının ortalamasını göstermekte ve verimlilik faktörlerinin vektörü olan z_{it} ’ye bağımlı olarak değişmektedir. Bu model doğrusal regresyon modellerinden farklı olarak ölçüm hatasını gösteren ϵ_{it} SSA’da rassal hata terimi olan v_{it} ve verimsizlik terimi olan u_{it} ’yi içermektedir. v_{it} bir gözlem hatası olarak tanımlanmaktadır. Verimsizlik terimi olan u_{it} ise verimsizlik seviyesini göstermekte ve gerçek gözlemin üretim sınırından sapma derecesini ölçmektedir.

3.2. Değişkenler ve Veri Kaynakları

Çalışmanın temel amacı, ülkelerin uluslararası rekabet gücünde yenilik çıktılarının ne derece etkin sonuç verdiğinin araştırılmasıdır. Bu çerçevede bilim, teknoloji ve yenilik politikalarının, AR-GE çalışmalarının ve beşerî sermaye girdilerinin sonucunda ortaya çıkan yenilik çıktıları, rekabet gücü açısından girdi olarak ele alınmıştır (Şekil 1). Şekilde de ifade edildiği gibi yenilik girdileri ve yenilik faaliyetleri sonucunda yenilik çıktıları ortaya çıkmaktadır. Yenilik çıktıları ise ülkelerin rekabet gücünü belirleyen girdiler olarak ele alınmaktadır. Bir başka deyişle

ülkelerin yenilik faaliyetleri ortaya çıkan çıktıların, rekabetçilik açısından temel girdiler olarak ele alınması bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Girdi – Çıktı Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada veri erişiminde yaşanan zorluklar dikkate alınarak 36 ülke analize dahil edilmiş ve 2003-2015 dönemi göstergeler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan göstergeler ve göstergelerin kaynakları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Göstergeler ve Veri Kaynakları

Gösterge	Zaman Aralığı	Kaynak
Yüksek Teknoloji İhracat	2003-2015	Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı
Toplam İhracat	2003-2015	Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı
İhracat Birim Değer Endeksi	2003-2015	Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı

Üçlü Patent Başvuru Sayısı	2003-2015	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Göstergeleri Veritabanı
Bilimsel ve Teknik Yayın Sayısı	2003-2015	Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı

Ampirik analizde rekabet gücünün ölçümü için iki farklı çıktı göstergesi kullanılmıştır. Bu göstergeler AR-GE olmak üzere yenilik faaliyetleri ile olan yakın ilişkisinden ötürü ülkelerin gerçekleştirdiği yüksek teknoloji ihracat ve karşılaştırma sunması açısından genel ihracat göstergeleridir. Bu iki ayrı çıktı göstergesi üzerinde yenilik girdilerinin teknik etkinliği değerlendirilmiştir.

Modelde çıktı etkinliği değerlendirilmeye çalışılan girdiler ise literatürde yenilik çıktıları olarak ele alınan patent sayıları ve bilimsel yayın sayılarıdır. Patent verisi olarak OECD tarafından yayınlanan üçlü patent başvuru sayısı kullanılmıştır. Üçlü patent başvuru sayıları, ülkelerin Avrupa Patent Ofisi, Japonya Patent Ofisi ve Amerika Birleşik Devletleri Patent Ofisi'ne yapılan başvurulardan oluşmakta ve uluslararası karşılaştırmalar açısından kolaylık sağlamaktadır. Bilimsel ve teknik araştırma verisi ise yenilik faaliyetlerinin görece daha yoğun olduğu fizik, biyoloji, kimya, matematik, klinik ilaç, biyomedikal araştırmalar, mühendislik ve teknoloji ve uzay araştırmaları alanında yapılan yayınların sayılarından oluşmaktadır. Çalışmada uç gözlemlerin analiz sonuçlarındaki bozucu etkileri azaltmak ve analiz sonuçlarının açıklanmasını kolaylaştırmak için göstergelerin logaritmaları alınarak analiz yapılmıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min	Maks.
Yüksek teknoloji ürün ihracatı (milyar dolar)	611	35.1	68.2	35.3	560.00
Toplam İhracat (milyar dolar)	611	318.20	409.31	4.24	2,460
Patent	611	1,161	3,356	0.41	18704
Yayın	611	36,327	71,078	258	440,229

3.3. Analiz Sonuçları

3.3.1. Yenilik Çıktıları ve Toplam İhracat

Toplam ihracat açısından yenilik çıktılarının etkinliğini ölçen panel stokastik sınır analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'te de verilen sonuçlardan da görüldüğü üzere patent sayıları, yayın sayıları ve yıllara ilişkin sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır. (Sadece patent sayıları %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olarak belirlenmiştir.) Patent ve yayın sayılarındaki artışların toplam ihracat üzerinde sırasıyla 0.04 ve 0.32 katsayı ile etkili oldukları görülmektedir. Öte yandan sonuçlar 2003-2015 yılları arasında yenilik çıktılarının verimliliğinin ihracat üzerindeki etkinliğinin %4.59'luk bir artışa sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. SSA Sonuçları – Toplam İhracat Etkinliği

İcexp	Katsayı	Std. Sapma	t-istatistiği	P>t	
lpat	0.0437*	0.0196	2.22	0.027	
lpub	0.3201	0.037	8.64	0.000	
yr	0.0459	0.0031	14.43	0.000	
_con	22.25	0.3171	70.18	0.000	
sigma_u	0.7797				
sigma_e	0.1763				
rho	0.9513				
Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min	Maks.
eff_fe	611	0.3403	0.2281	0.0553	1.0000

* %5

Tablo 3'te verilen sonuçlar çerçevesinde yenilik çıktılarının ortalama etkinliğinin %34 düzeyinde olduğu görülmektedir. Stokastik Sınır Analizi teknik olarak bir ülkenin tam etkinlik düzeyinde olduğunu belirlemektedir. Analiz sonuçlarından bu ülkenin Almanya olduğu ortaya çıkmaktadır. Almanya'yı özellikle teknoloji geliştirme, AR-GE harcaması gibi yenilik yatırımları oldukça yüksek olan Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir. Endonezya ve Meksika'nın da yenilik çıktılarının ihracat etkinliği bağlamında performansının analize dahil edilen ülkeler arasında öne çıkan gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin etkinlik skoru ise 0.21 ve otuzuncu sırada yer aldığı görülmektedir. Sıralamada ilk onda yer alan ülkeler ve sıraları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 4. SSA Toplam İhracat Etkinlik Sıralaması ve Skorları İlk On Ülke

Sıra	Ülke	Etkinlik Skoru
1	Almanya	1.0000
2	Çin	0.7689
3	Amerika Birleşik Devletleri	0.7523
4	Singapur	0.7349
5	Suudi Arabistan	0.6535
6	Hollanda	0.6509
7	Endonezya	0.6051
8	Fransa	0.5832
9	Meksika	0.5664
10	İngiltere	0.5363

3.3.2. Yenilik Çıktıları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı

Yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından yenilik çıktılarının etkinliğini ölçen panel stokastik sınır analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'te verilen sonuçlardan da görüldüğü üzere patent sayıları, yayın sayıları ve yıllara ilişkin sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır. Patent ve yayın sayılarındaki artışların toplam ihracat üzerinde sırasıyla 0.14 ve 0.30 katsayı ile etkili oldukları görülmektedir. Öte yandan sonuçlar 2003-2015 yılları arasında yenilik çıktılarının verimliliğinin yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkinliğinin %2.91'lik bir artışa sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç analizde ele alınan yıllar arasında yenilik çıktıları olan patent sayıları ve bilimsel ve teknik yayın sayılarının yüksek teknoloji ihracat artışı üzerinde etkinliğinin arttığını ifade etmektedir.

Tablo 5. SSA Sonuçları – Yüksek Teknolojili İhracat Etkinliği

İht	Katsayı	Std. Sapma	t-istatistiği	P>t
lpat	0.1499	0.0322	4.65	0.000
lpub	0.3029	0.0607	4.99	0.000
yr	0.0291	0.0052	5.58	0.000
_con	19.01	0.5196	36.59	0.000
sigma_u	1.4121			
sigma_e	0.2888			
rho	0.9598			

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min	Maks.
eff_fe	611	0.1745	0.2320	0.0027	1.0000

Tablo 5'te verilen sonuçlar çerçevesinde yenilik çıktılarının ortalama etkinliğinin %17.4 düzeyinde olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarından tam etkinliği sahip ülkenin Singapur olduğu görülmektedir. Singapur'u Çin Halk Cumhuriyeti ve Malezya takip etmektedir. Türkiye'nin yenilik çıktılarının yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından etkinlik skoru ise 0.0151 ve kırkıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Sıralamada ilk onda yer alan ülkeler ve sıraları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. SSA Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Etkinlik Sıralaması ve Skorları İlk On Ülke

Sıra	Ülke	Etkinlik Skoru
1	Singapur	1.0000
2	Çin	0.9084
3	Malezya	0.8274
4	Meksika	0.4888
5	Almanya	0.4632
6	Güney Kore	0.4175
7	İrlanda	0.3354
8	Hollanda	0.3250
9	Fransa	0.3140
10	Japonya	0.2644

4. SONUÇ

Son yıllarda ulusal ekonomilerde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için teknoloji yoğun üretim ve teknoloji yoğun üretim ile birlikte artan rekabet gücü sonucunda ihracata önem verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda araştırma-geliştirme, yenilik ile ülkelerin uluslararası ticaretteki rekabet gücü arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Çalışmada, 2003-2015 yılları arasında ülkelerin rekabet güçleri açısından yenilik faaliyetleri sonuçlarının ne kadar etkin olduğu kırk sekiz ülkenin göstergeleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan metodolojinin en önemli kısıtı ise yenilik çıktıları ile ihracat arasındaki ilişkiyi teknik bir verimlilik etkisi olarak ele almasıdır.

Çalışmada rekabet gücünün göstergesi olarak ele alınan toplam ihracat ve yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından bakıldığında yenilik çıktılarının toplam ihracat açısından etkinliği ile yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından etkinliğinin farklılaştığı görülmektedir. Bu noktada elde edilen sonuçlar yeniliğin ve çıktılarının

etkisinin yüksek teknoloji ürün ihracatı ile sınırlı kalmadığı, tüm sektörler açısından daha önemli olduğuna işaret etmektedir. Yapılan analizlerin ampirik sonuçları bağlamında Almanya, ABD, Çin gibi ülkelerin yaptıkları yenilik faaliyetlerinin, eriştikleri ihracat seviyeleri açısından etkin sonuçlar yarattığı ortaya çıkmaktadır. Singapur, Çin ve Malezya'nın ise yenilik çıktılarının yüksek teknoloji ürün ihracatı açısından en etkin sonuçlar elde eden ülkeler olduğu görülmektedir. Türkiye hem sahip olduğu çıktılar düzeyi hem de bu çıktılar yarattığı ihracat hacmi etkinliği açısından sahip olduğu ekonomik büyüklüğün gerisinde kalmaktadır. Dünya ticaretinde önde gelen Çin ve Almanya dışında Singapur gibi yeniliği öne çıkaran yatırımlara önem veren ülkelerin de etkin ticaret seviyelerine ulaştığı ampirik analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Öte yandan yüksek teknoloji ihracat etkinliğinde Singapur dışında öne çıkan ülkelerin tamamı son yıllarda teknoloji ve yenilik alanında da öne çıkan gelişmiş ülkelerden oluşmaktadır. Bu listede istisna konumunda bulunan Malezya ve Meksika'nın, önceki dönemlerde çok uluslu şirketlerin yaptığı yüksek teknoloji yatırımların etkisi ile bu listede yer almayı başarmışlardır.

Bu çalışmadan yenilik faaliyetlerinin sadece yenilik çıktısı üretmekten öte bir bakış açısı ile ele alınması gerektiği, üretilen patent sayısı ya da bilimsel teknik yayın sayısının ülkeler açısından ancak rekabet gücü yarattığı durumda etkili olacağı anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz bu çalışmada analize dahil edilen değişkenler dışında başka değişkenler de önem arz etmektedir. Kullanılan değişkenlerin dışında diğer değişkenlerin de analize katıldığı çalışmalar yapmak mümkün olup, bu çalışmanın gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adams, F. G., Gangnes, B., and Shachmurove, Y. (2006). Why is China so Competitive? Measuring and Explaining China's Competitiveness. *The World Economy*, 29(2), 95–122
- Aigner, D., Lovell, C.K., ve Schmidt, P., 1977. Formulation and estimation of stochastic frontier production function models. *J. Econom.* 6 (1), 21–37.
- Amiti, M. (1999). Specialization patterns in Europe. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135, 573–593.
- Autant-Bernard, C. (2001). Science and knowledge flows: Evidence from the French case. *Research Policy*, 30(7), 1069-1078. [http://dx.doi.org/10.1016/S0048-7333\(00\)00131-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0048-7333(00)00131-1)
- Autant-Bernard, C., Fadaïro, M. and Massard, N. (2013). Knowledge diffusion and innovation policies within the European regions: Challenges based on recent empirical evidence. *Research Policy*, 42 (1), 196-210. <http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2012.07.009>

- Balassa, B. (1965). Trade liberalization and ‘revealed’ comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 32, 99–123.
- Boqiang Lin, Ranran Luan, (2020) Are government subsidies effective in improving innovation efficiency? Based on the research of China's wind power industry, *Science of The Total Environment*, Volume 710,
- Cassiman, B, Golovko and E, Martínez-Ros, E (2010) Innovation, exports and productivity. *International Journal of Industrial Organization* 28: 372–376.
- Chen, C. P., Hu, J. L., and Yang, C. H. (2013). Produce patents or journal articles? A cross-country comparison of R&D productivity change. *Scientometrics*, 94(3), 833–849.
- Cleff, T., Licht, G., Spielkamp, A. and Urban, W. (2005). Innovation and Competitiveness. In O. Heneric, G. Licht and W. Sofka, Europe's automotive industry on the move: competitiveness in a changing world (Band 32, S. 103-155). Heidelberg: Physica.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., and Tone, K., 2000. Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software. Kluwer Academic Publishers, Boston.
- Fernandes, C.I., Ferreira, J.J. and Raposo, M.L. (2013) ‘Drivers to firm innovation and their effects on performance: an international comparison’, *International Entrepreneurship and Management Journal*, Vol. 9, No. 4, pp.557–580.
- Ferreira, J., Marques, C. and Fernandes, C. (2010) ‘Decision-making for location of new knowledge intensive businesses on ICT sector: Portuguese evidences’, *International Journal of E-Entrepreneurship and Innovation*, Vol. 1, No. 1, pp.60–82.
- Global Competitiveness Report Methodology (2017), World Economic Forum, <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017–2018AppendixA.pdf>, Erişim tarihi: 6 Şubat 2019
- Guan J. and Chen K. (2012). Modeling the relative efficiency of national innovation systems, *Research Policy*, vol. 41, 102–15
- Guan, J.C. and Zuo, K.R., 2014. A cross-country comparison of innovation efficiency. *Scientometrics*, <http://dx.doi.org/10.1007/s11192-014-1288-5>.
- Hana, U. (2013). Competitive advantage achievement through innovation and knowledge. *Journal of Competitiveness*, 5(1), 82–96.

Hidalgo, C.A. and Hausmann, R., 2009. The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106, 10570–10575.

Hong, J.; Feng, B.; Wu, Y.; Wang and L. Do government grants promote innovation efficiency in China's high-tech industries? *Technovation* 2016, 57, 4–13

Hsiao, W.-L.; Hu, J.-L.; Hsiao, C.; Chang, M.-C. Energy Efficiency of the Baltic Sea Countries: An Application of Stochastic Frontier Analysis. *Energies* 2019, 12, 104.

IMD World Competitiveness Yearbook (2019) IMD World Competitiveness Center, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-mission/methodology/>
Erişim tarihi: 6 Şubat 2019

Jacobs, R., 2001. Alternative methods to examine hospital efficiency: data envelopment analysis and stochastic frontier analysis. *Health Care Manag. Sci.* 4 (2), 103–115.

Kao, C., Wu, W.-Y., Hsieh, W.-J., Wang, T.-Y., Lin, C., and Chen, L.-H. (2008). Measuring the national competitiveness of Southeast Asian countries. *European Journal of Operational Research*, 187(2), 613–628

Kumbhakar, S.C., Lovell and C.K., 2003. Stochastic Frontier Analysis. Cambridge University Press, Cambridge.

Lall, S. (2001). Competitiveness indices and developing countries: an economic evaluation of the global competitiveness report. *World Development*, 29(9), 1501–1525.

Laursen, K., and Drejer, I. (1999). Do intersectoral linkages matter for international export specialisation? *The Economics of Innovation and New Technology*, 8, 311–330.

Malerba, F. and Montobbio, F. (2003). Exploring factors affecting international technological specialization: the role of knowledge flows and the structure of innovative activity. *Journal of Evolutionary Economics*, 13, 411–434.

Manzur, M, Wong, W K and Chau, I C. 1999. Measuring international competitiveness: experience from East Asia. *Appl. Economics*, 31: 1383–91.

Martín-de Castro, G., Delgado-Verde, M. Navas-López, J. E. and Cruz-González, J. (2013). The moderating role of innovation culture in the relationship between knowledge assets and product innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 80(2), 351–363. [http:// dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2012.08.012](http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2012.08.012)

Meeusen, W. and Van den Broeck, J., 1977. Efficiency estimation from Cobb-Douglas production functions with composed error. *Int. Econ. Rev.*, 435–444.

Noruzi, A., Dalfard, V. M., Azhdari, B., Nazari-Shirkouhi, S. and Rezazadeh, A. (2013). Relations between transformational leadership, organizational learning, knowledge management, organizational innovation and organizational performance: an empirical investigation of manufacturing firms. The *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 64(5-8), 1073-1085. <http://dx.doi.org/10.1007/s00170-012-4038-y>

OECD Science, Technology and R&D Statistics: Main Science and Technology Indicators

Tacchella, A., Cristelli, M., Caldarelli, G., Gabrielli, A., and Pietronero, L. (2013). Economic complexity: Conceptual grounding of a new metrics for global competitiveness. *Journal of Economic Dynamics & Control*.

Ünal, T. ve Seçilmiş, N. (2013), “Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, ISSN: 2147-804X, 1(1), 12-25 <http://www.isletmeiktisat.com> (Erişim Tarihi: 06.02.2019)

Seung-Hoo Yoo (2008) High-technology exports and economic output: an empirical investigation, *Applied Economics Letters*, 15:7, 523-525, DOI: 10.1080/13504850600721882

Stern, S., Porter, M. and Furman, J. L. (2000) The determinants of national innovative capacity, National Bureau of Economic Research, Inc, NBER Working Papers 7876.

Zabala-Iturriagoitia, J.M., Voigt, P., Gutiérrez-Gracia, A., and Jiménez-Sáez, F., 2007. Regional innovation systems: how to assess performance. *Reg. Stud.* 41 (5), 661–672.

Y. Zhou, J. Yu, 2018. Research of agricultural industry chain financing on the production efficiency of large-scale farmers, *Journal of Agrotech. Econ.* (2018), pp. 65-79

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARILARININ İNCELENMESİ

Feyzi KAYSİ¹ ORCID ID: 0000-0001-6681-4574
Mehmet YAVUZ² ORCID ID: 0000-0001-6218-232X
Emrah AYDEMİR³ ORCID ID: 0000-0002-8380-7891

ÖZET

Türkiye'deki üniversitelerde öğrencilere verilmekte olan ortak dersler arasında matematik dersleri de yer almaktadır. Matematik derslerine yönelik öğrenci başarı düzeyi, bu derslerin beklentilerinin karşılanma durumunu ifade etmekte kullanılabilir. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin matematik başarılarının çeşitli değişkenler göz önünde bulundurularak incelenmesidir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri Türkiye'deki bir devlet üniversitesindeki Matematik I ve Matematik II başarı notlarından oluşmaktadır. Elde edilen 2073 matematik başarıları verileri ile; t-testi, Anova, Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U analizleri yapılmıştır. Çalışmanın bulguları arasında; matematik başarısında birim türüne göre lisans öğrencileri, öğrenim türüne göre birinci öğretim, ders türüne göre zorunlu ve ders adına göre Matematik I lehine anlamlı sonuç elde edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin ilgili üniversiteye kayıt olma yıllarına göre, yeni öğrenciler lehine anlamlı farklılık belirlenmiştir. Son olarak dersi veren öğretim elemanının unvanına ve öğrencilerin tercih sıralamasına göre anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, üniversite yerleşme puanı daha yüksek olan öğrencilerin, matematik başarılarının da yüksek olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın önerileri arasında, öğrencilerin matematik başarılarını artırılması ile motivasyon düzeylerinin artırılacağı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Matematik Başarısı, Üniversite Öğrencileri, Başarıyı Etkileyen Değişkenler*

INVESTIGATION OF MATHEMATICS ACHIEVEMENT OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

One of the common courses that are given to students at universities in Turkey is mathematic. The student achievement level for mathematics courses can be used to express the expectations of these courses. The aim of this study is to investigation of the mathematics achievements of university students by considering various variables. Quantitative research method was used in the study. The study's data are gathered from Mathematic I and Mathematic II grade at a state university in Turkey. With the achieved 2073 mathematics success; t-test, anova, Kruskal Wallis H and Mann Whitney U analyzes were performed. Among the findings of the study; for mathematics success, undergraduate students by unit type, primary education by type of education, compulsory by course type, and Mathematic I by course name meaningful results were obtained. In addition, a significant difference has been determined in favor of the new students according to the students' enrollment years. Finally, no significant difference could be determined according to the title of the lecturer giving the course and the order of preference of the students. According to the results obtained from the study, it can be stated that students with higher university placement scores have higher mathematics achievements. Among the suggestions of the study, it was stated that motivation levels of students could be increased by increasing their mathematics achievement.

Keywords: *Mathematics Achievement, University Students, Achievement Variables*

¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kontrol ve Otomasyon Programı, Dr. Öğr. Üyesi, fkaysi@istanbul.edu.tr.

² Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü, yavuz.mehmet21@gmail.com.

³ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği, Dr. Öğr. Üyesi, emrah.aydemir@ahievran.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi/Received: 11.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2020.

1. GİRİŞ

Ölçme değerlendirme eğitim sisteminin temel bileşenlerinden biridir. Ölçme ve değerlendirmede amaç hedef davranışa ne ölçüde ulaşıldığının belirlenmesi yani başarının gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespit edilmesidir (Secolsky ve Denison, 2011). Bu başarının gerçekleşmesinde çeşitli değişkenler rol oynamaktadır. Öğrenme stilleri de akademik başarıda etken olan değişkenler arasında yer almaktadır (Dikmen, Tuncer ve Şimşek, 2018). Özellikle çevremizi algılamamıza yardımcı olan ve yalnızca içinde bazı kurallar barındırmayıp ayrıca işlemler ve sayıların yanında hayattaki birçok problemi anlayıp çözüm getirme konusunda yardımcı olan matematik başarısını etkileyen değişkenlerin belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir (Karakılıç ve Arslan, 2019). Matematiğin insan yaşamına olan katkısı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Matematiğin bilim ve teknolojiye faydasının yanı sıra ticaret, ekonomi, eğitim hatta beşerî bilimlerdeki faydası da söz konusudur. Dünyadaki bilim ve teknolojideki gelişim, şüphesiz matematik alanındaki gelişmelerden olumlu yönde etkilenmektedir (Fitrianti ve Nur, 2018). Bununla birlikte matematik kavramı ve soyut kavramlar arasında da bir ilişkiden söz edilebilir. Matematik soyut kavramlardan oluşan ve kavramlar arasındaki ilişkileri sembollerle açıklayan bir kavram olarak ifade edilmektedir (Zeybek, Üstün ve Birol, 2018). Bu kavram gerçek hayatta sürekli kullanılmasına karşın, öğrencilerin önemli bir çoğunluğu matematik dersine karşı kaygı duymakta ve başarısız olma korkusu yaşamaktadır. Bu korkunun nedenleri arasında tamamen başaramama önyargısı, dersin içeriği ve soyut yapısı yer almaktadır (Öztürk, 2017). Bu korku sonuç olarak dersten başarısızlığı da beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin matematik başarısının düşük olması başta Türkiye’de olduğu gibi diğer ülkelerde de bu duruma etki eden faktörlerin neler olduğunu araştırmaya yönelmektedir (Koç, 2019). Matematiksel başarısına etki eden şeyleri tespit etmek amacıyla son yıllarda önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle uluslararası sınavlarda matematik sınav puanlarının düşük olması bu başarıya etki eden değişkenlerin incelenmesine yönelik çalışmaları önemli hale getirmiştir (Alpaslan ve Ulubey, 2019). Çünkü matematik başarısının düşük olması, günlük hayattaki algıları da olumsuz etkileyebilmektedir.

Türkiye’de, öğrencilerin başarılarını ölçmek için çeşitli sınavlar yapılmaktadır. Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) çeşitli düzeylerde bu sınavları gerçekleştiren kurumlardır. Bu kurumlar aynı zamanda öğrencilerin başarılarını ölçerek, öğrenci tercihlerine göre yerleştirme yapan kurumlardır. Uluslararası düzeyde ise OECD’nin yürüttüğü PISA sınavı ile TIMM adı verilen sınavlar ile farklı sınıf düzeylerinde anketler ve testler kullanarak ölçme-değerlendirme çalışmaları yapılmaktadır (Özer ve Anıl, 2011). PISA, OECD tarafından üç yılda bir Fen bilimleri, Matematik ve okuma becerisi alanlarında değerlendirme yapan uluslararası bir sınavdır. Bu açıdan matematik başarısı uluslararası karşılaştırmalarda da kullanılabilir. PISA sınavına katılan öğrenciler başarı, motivasyon ve tutumun yanında çeşitli değişkenler açısından değerlendirilip puanlandırılmaktadır (Türkan, Üner ve Alcı, 2015). PISA gibi uluslararası bir diğer sınav katılımcıların fen ve matematik alanlarında edindikleri bilgi ve becerilerin ölçülmesine yönelik bir sınav olan TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study-Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri

Araştırması) ile, dört yılda bir öğrenci başarısını etkileyen değişkenlerin neler olduğu ortaya koyulmaktadır. Matematik başarısı; bölge, okulun yapısı ve kaynakları, okul iklimi, okul güvenliği, öğretmen ve yönetici hazırlığı, sınıf için matematik öğretimi, derse katılım ve tutum değişkenleri açısından incelenmektedir (TIMMS, 2019). Bunlarla birlikte, literatürde matematik başarısı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; öğretmen tutumları (Sun, 2020), kendine güvenme (Çiftçi ve Yıldız, 2019), öğretmen niteliği (Fakeye, 2012), olumlu tutum (Tufan, 2016), okul iklimi (TIMMS, 2015), eleştirel düşünme becerisi (Özcan, 2017), aile işlevselliği (Karaağaç ve Erbay, 2015), kitap okuma (Karakılıç ve Arslan, 2019), öğretim programı (Cumhur, 2018), akıl yürütme becerisi (Ching ve Nunes, 2017; Resnick, Newcombe ve Jordan, 2019), sosyo-ekonomik durum (Yavuz, Odabaş ve Özdemir, 2016), motivasyon (Kriegbaum ve Spinath, 2016), grup çalışması (Kutnick vd, 2017) gibi değişkenlerin çalışıldığı görülmüştür. Bu bakımdan, matematik başarı düzeyi ve bu başarıya etki eden faktörler araştırmalara konu olmaya devam etmektedir.

Matematik başarısı ve teknoloji destekli öğrenme arasında da olumlu bir ilişkiden bahsedilebilir. Çünkü teknolojinin matematik öğreniminde uygun ve etkili bir şekilde kullanılması ile öğrencilerin matematiğe yönelik algıları olumlu şekilde etkilenmektedir (Fabian, Topping ve Barron, 2018; National Council of Teachers of Mathematics, 2000). Ayrıca geleneksel yönetime göre, teknoloji kullanımının matematik öğreniminde olumlu sonuçları ortaya çıkmıştır (Cheung ve Slavin, 2013; Crompton ve Burke, 2015). Matematik dersinin önemi arasında kişisel olarak bireyi anlama, yorumlama ve sorunlara karşı çözüm bulma yeteneğine faydalı olması yer almaktadır (Tufan, 2016). Çünkü eleştirel düşünebilme, analitik düşünme ve problemlere çözüm bulma yetenekleri matematik sayesinde gelişebilmektedir. Ayrıca matematiksel beceriler bilişsel gelişim ile yaşam başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Xenidou-Dervou, Molenaar, Ansari, van der Schoot ve van Lieshout, 2017). Matematikteki bilgi ve becerilerin kişilerin günlük yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Yurt ve Sünbül, 2014). Matematik sorunlara çözüm bulmaya yardımcı olur ve kişinin matematik bilgisinin derinliği verilecek kararların doğruluk düzeyini belirler (Tella, 2017). Bu da matematiğin önemini artırmaktadır. Ayrıca öğrencilerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm bulma, yapılan harcamalardaki hesaplamalar gibi durumlarda gösterilmesi gereken davranışı sergilemek matematik dersinin hedeflerinden biridir. Bu da matematik dersinin önemini artırarak başarısı konusunda çabayı da beraberinde getirmektedir (Öztürk, 2017). Öğretim elemanı ve öğrenci arasındaki ilişki matematik başarısına da etki etmektedir (Xu ve Qi, 2019). Bu kapsamda bu ilişkinin olumlu olması, matematik başarısının da artmasına etki edebilmektedir. Üniversite öğrencilerinin matematik başarısı, diğer derslere yönelik motivasyonları üzerinde de etkiye sahiptir. Tutum, motivasyon ve ilgi kavramları öğrenme süreçlerinin kalitesinin önemli belirleyicileri olarak görülmektedir (Maltese ve Tai, 2011). Bu bakımdan, öğrencilerin matematik başarılarının artması ile mesleki ilgi, motivasyon ve tutumlarının beklenen düzeyde olması sağlanabilir.

Matematik derslerine yönelik öğrenci başarısının düzeyi, bu derslerin beklentilerinin karşılanma durumunu ifade etmekte kullanılabilir. Üniversite öğrencilerinin günlük yaşamda önemli bir etkiye sahip olan matematik dersine yönelik başarı düzeyleri,

incelenmesi gereken önemli çalışma konularından bir tanesidir. Çünkü bu dersler, Türkiye’de tüm öğretim kademelerinde öğrencilere verilmektedir. Ayrıca neredeyse tüm üniversite bölümlerinde de benzer bir durum söz konusudur. Bununla birlikte uluslararası başarıların elde edilmesinde kilit derslerden birisi olması da dersin önemini artırmaktadır. Bu nedenle, matematik başarısının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde etkileri söz konusudur. Bu kapsamda çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin matematik başarılarına etki eden bazı değişkenlerin incelenmesidir. Bu sayede, matematik başarısının bu değişkenler çerçevesinde değerlendirilmesi sağlanabilecek ve bu değişkenlerin matematik başarısına etkileri de belirlenebilecektir.

2. YÖNTEM

Nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama (Descriptive Review) modelinin kullanıldığı bu çalışmada belirlenen bir gruba yönelik özellikleri ortaya çıkarmak için veriler toplanmıştır. Tarama modelinde araştırma konusu olduğu gibi tanımlanır ve herhangi bir değişikliğe maruz kalmadığı gibi herhangi bir şeyden de etkilenmez (Karasar, 1998).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki üniversitelerde öğrenim gören Matematik I ve Matematik II dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında örneklem olarak bir devlet üniversitesinde öğrenim gören Matematik I ve Matematik II dersini alan 2073 öğrenci verisi kullanılmıştır. Veriler 2017-2018 Güz ve Bahar Dönemi Matematik başarı puanları üzerinden toplanmıştır. Beş fakülte ile beş meslek yüksekokuluna ait 28 bölümdeki öğrenci başarı notları bu kapsamda değerlendirilmiştir. Çalışmada verileri kullanılan katılımcılara yönelik bazı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Yönelik Bazı Bilgiler

Kategori		n	f
Akademik Dönem	2017-2018 Güz Dönemi	1465	70,70
	2017-2018 Bahar Dönemi	608	29,30
Öğretim Elemanı Unvanı	Öğretim Görevlisi	723	34,90
	Öğretim Üyesi	1350	65,10
Birim Türü	Lisans	1066	51,40
	Önlisans	1007	48,60
Öğrenim Türü	Birinci Öğretim	1845	89,00
	İkinci Öğretim	228	11,00
Üniversite Kayıt Yılı	2014 Yılı ve öncesi	217	10,50
	2015 Yılı	235	11,30
	2016 Yılı	731	35,30
	2017 Yılı	890	42,90
Yerleşme Şekli	YKS	1801	86,90
	DGS veya Ek Kontenjan	271	13,10
Toplam		2073	100

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, 2017-2018 Güz Döneminde 1465 (%70,70) ve 2017-2018 Bahar Döneminde 608 (%29,30) Matematik sınav sonucunun olduğu görülmektedir. Katılımcıların 723'ü (%34,90) öğretim görevlisi unvanına, 1350'si (%65,10) ise öğretim üyesi unvanına sahip öğretim elemanlarından ders almışlardır. Belirlenen dersler ilgili bölümlerin birinci ve ikinci yarı-yıllarına ait ders listesinde yer aldığı için çalışmanın tüm katılımcıları birinci sınıfta öğrenim görmektedirler. Katılımcıların 1066'sı (%51,40) lisans, 1007'si (%48,60) ise önlisans düzeyindedir. 228 (%11,00) katılımcı ikinci öğretim ve 1845 (%89,00) öğrenci birinci öğretimde öğrenim görmektedir. Katılımcıların 1801 (%86,90) tanesi buldukları bölüme Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) puanları ile yerleşirken geri kalan 271 (%13,10) tanesi ise YKS ek kontenjan, Dikey Geçiş Sınavı (DGS) ve DGS ek kontenjan ile bölümlerine yerleşmişlerdir. Son olarak, katılımcıların öğrenim gördükleri programa kayıt yılları incelendiğinde, katılımcıların 890'ı (%42,90) 2017 yılında, 731'i (%35,30) 2016 yılında, 235'i (%11,30) 2015 yılında ve 217'si (%10,50) 2014 yılı ve öncesinde kayıt yaptırmışlardır.

2.2. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Üniversite öğrencilerinin Matematik I ve Matematik II başarı notlarının çeşitli değişkenler kapsamında değerlendirilmesine yönelik farklı analizler kullanılmıştır. Yapılan bu analizlerle, katılımcıların matematik başarılarının gruplar arasında anlamlılığı incelenmiştir. Analiz sonuçlarının değerlendirilmesinde Tablo 2'deki başarı notları göz önünde bulundurulmuştur.

Tablo 2. Matematik Başarı Puanları

Harf Notu	Sayısal Karşılığı	Başarı Aralığı
AA	10	9,10 - 10,00
BA	9	8,21 - 9,10
BB	8	7,31 - 8,20
BC	7	6,41 - 7,30
CB	6	5,51 - 6,40
CC	5	4,61 - 5,50
DC	4	3,71 - 4,60
DD	3	2,81 - 3,70
FD	2	1,91 - 2,80
FF	1	1,00 - 1,90

Tablo 2’deki harf notlarının sayısal karşılıkları üzerinden yapılan istatistiki analizlerde, başarı aralıkları üzerinden yorumlamalar yapılmıştır. Çalışmadaki veriler üzerinden bağımsız gruplar t-testi, ANOVA, Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U yöntemleriyle analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada üniversite öğrencilerinin matematik başarılarına yönelik elde edilen bulgular bu başlıkta sunulmuştur. Bu kapsamda öğrencilerin öğrenim gördükleri birim türüne yönelik yapılan t-testi analizleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenim Görülen Birim Türüne Göre Matematik Başarısı

Birim Türü	N	Mean	s.s.	Levene		t-testi		
				f	p	t	sd	p
Lisans	1066	5,3743	2,29178	,005*	,943	3,187	2071	,001*
Önlisans	1007	5,0526	2,30226					

Tablo 3’teki analiz sonuçları incelendiğinde dağılımın homojen olmadığı görülmektedir. Bu nedenle parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testinin analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrenim Görülen Birim Türüne Göre Mann Whitney U Analizi

Birim Türü	n	Sıra Ort.	Sıra top.	U	p
Lisans	1066	1086,58	1158299,50		
Önlisans	1007	984,51	991401,50	483783,500	,000*
Toplam	2073				

Tablo 4’teki analiz sonuçlarına göre, Öğrenim görülen birim türü bakımından anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($p < 0.05$). Bu farklılığın Lisans öğrencileri lehine olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada öğrencilerin öğrenim türlerine göre matematik başarıları incelenmiştir. Yapılan t-testi analiz sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Öğrenim Türüne Göre Matematik Başarısı

Öğrenim Türü	N	Mean	s.s.	Levene		t-testi		
				f	p	t	sd	p
Birinci Öğretim	1845	5,2591	2,30488	,182	,670	2,311	2071	,021*
İkinci Öğretim	228	4,8860	2,25572					

Tablo 5'teki t-testi analizi sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin öğrenim türlerine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Belirlenen bu farklılık birinci öğretim öğrencileri lehinedir. Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin matematik dersi türüne göre başarıları incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ders Türüne Göre Matematik Başarısı

Ders Türü	N	Mean	s.s.	Levene		t-testi		
				f	p	t	sd	p
Seçmeli	109	4,4587	2,22998	1,205	,272	-3,548	2071	,000*
Zorunlu	1964	5,2602	2,29909					

Tablo 6' incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin matematik başarılarında ders türüne göre anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($p < 0.05$). Bu istatistiki farklılık matematik dersinin zorunlu olduğu öğrencilerin lehinedir. Matematik dersini vermekte olan öğretim elemanlarının, unvan gruplarına yönelik matematik başarıları da incelenmiştir. Yapılan incelemeye yönelik bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretim Elemanı Unvanına Göre Öğrenci Matematik Başarıları

Unvan Türü	N	Mean	s.s.	Levene		t-testi		
				f	p	t	sd	p
Öğretim Görevlisi	723	5,0858	2,35513	1,184	,277	-1,916	2071	,055
Öğretim Üyesi	1350	5,2889	2,27066					

Tablo 7'de öğretim elemanlarının öğrencilerin matematik başarıları olan etkisini ölçmek amacıyla yapılan t-testi bulguları verilmiştir. Elde edilen bu bulgulara göre öğretim elemanı unvanının öğrencilerin matematik başarılarına etkisi ile ilgili istatistiki olarak bir farklılık tespit edilememiştir ($p > 0.05$). Öğrencilerin öğrenim gördükleri matematik ders dönemlerine göre başarıları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Ders Adına Göre Matematik Başarısı

Ders Adı	N	Mean	s.s.	Levene		t-testi		
				f	p	t	sd	p
Matematik 1	1465	5,2942	2,30143	,071	,790	2,341	2071	,019*
Matematik 2	608	5,0345	2,29471					

Tablo 8 incelendiğinde, ders adına göre istatistiki olarak anlamlı bir fark belirlenmiştir ($p<0.05$). Elde edilen bu anlamlılık Matematik I dersi lehinedir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri programa kayıt yıllarına göre matematik başarılarına yönelik yapılan analiz sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Üniversite Kayıt Yılına Göre Matematik Başarıları

Kayıt Yılı	n	\bar{x}	V. K.	K. T.	sd	K. O.	F	p	Fark
2015 ve öncesi	452	4,31	G. arası	1104,891	2	552,44	115,809	,000*	
2016	731	4,77	G. içi	9874,554	2070	4,77			
2017	890	6,03							
Toplam	2073	5,21							

Tablo 9’deki veriler incelendiğinde, dağılımın homojen olmadığı görülmüştür. Bu nedenle parametrik olmayan Kruskal Wallis H testi analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz ile gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi analizleri gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Kayıt Yılına Göre Mann Whitney U Analizi Sonuçları

Giriş Yıl Grubu	n	Sıra Ort.	Sıra top.	U	p
K.W.H. ($X^2=211,041$, $p=,000^*$)					
Grup (1-2)					
2015 ve öncesi	452	549,18	248227,50	145849,500	,000*
2016	731	618,48	452108,50		
Toplam	1183				
Grup (1-3)					
2015 ve öncesi	452	491,86	222318,50	119940,500	,000*
2017	890	762,74	678834,50		
Toplam	1342				
Grup (2-3)					
2016	731	676,07	494208,50	226662,500	,000*
2017	890	921,82	820422,50		
Toplam	1621				

Tablo 10'daki bulgulara göre tüm gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu anlamlılık, 2015 ve öncesi ile 2016 yılı kayıtları arasında 2016 yılında kayıt yapanlar lehine, 2015 ve öncesi ile 2017 yılı kayıtları arasında 2017 yılında kayıt yapanlar lehine ve 2016 ile 2017 yılı kayıtları arasında 2017 yılında kayıt yapanlar lehine şeklindedir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri programı tercih etme sırasına göre anlamlı farklılık olup olmadığında yönelik analiz sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Tercih Sırasına Göre Matematik Başarıları

Tercih Grubu	n	\bar{x}	V. K.	K. T.	sd	K. O.	F	p
1. Tercihde Yerleşen	458	5,16	G. arası	36,938	3	12,313	2,328	,073
2. veya 3. de	401	4,98	G. içi	10942,507	2069	5,289		
4 ve 10. arasında	657	5,27					Levene (F=1,641, p=,178)	
11 ve üstünde	557	5,36						
Toplam	2073	5,21						

Tablo 11'deki bulgular incelendiğinde, öğrencilerin tercih sıralaması ile matematik başarıları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmediği anlaşılmaktadır ($p>0.05$).

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Üniversite öğrencilerinin matematik başarılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmada önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu tür çalışmaların yapılması, öğrencilerdeki beklenen çıktılarının elde edilmesi amacıyla önem kazanmaktadır. Ölçme ve değerlendirmede amaç hedef davranışa ne ölçüde ulaşıldığının belirlenmesi, yani başarının gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespit edilmesidir (Secolsky ve Denison, 2011). Bu ölçmelerin değerlendirilmesi amacıyla

kullanılacak en önemli derslerden birisi de Türkiye’deki çoğu üniversite bölümünde verilmekte olan matematik dersi. Bu derse etki eden değişkenlerin bilinmesi, matematik başarısının artırılması amacıyla önemlidir. Matematik başarısı, çevremizi algılamamıza yardımcı olur ve hayattaki birçok problemi anlayıp çözüm geliştirme konusunda önemli bir konuma sahiptir (Karakılıç ve Arslan, 2019; Yurt ve Sünbül, 2014). Ayrıca uluslararası başarıların elde edilmesinde kilit derslerden birisi de matematiktir. Özellikle uluslararası sınavlarda matematik sınav puanlarının düşük seyretmesi bu başarıya etki eden değişkenlerin incelenmesine yönelik çalışmalarını önemli hale getirmiştir (Alpaslan ve Ulubey, 2019). Bununla birlikte bilim ve teknolojiye gelişimin, matematik alanındaki gelişmelerden olumlu yönde etkilendiği unutulmamalıdır (Erdem ve Genç, 2014; Fitrianti ve Nur, 2018). STEM gibi teknoloji tabanlı yöntemler öğrencilerin matematik başarısını üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Siregar vd., 2019). Benzer şekilde teknoloji destekli veya oyun tabanlı öğrenme yöntemleri de matematik başarısını olumlu şekilde etkilemektedir (Dikmen ve Tuncer, 2018; Higgins, Huscroft-D’Angelo ve Crawford, 2019; Tokac, Novak ve Thompson, 2019). Bu nedenle üniversite öğrencilerinin, matematik başarılarını belirlemek ve artırılmasına yönelik çalışmalar önem arz etmektedir.

Çalışmanın sonuçları arasında; matematik başarısında birim türüne göre lisans öğrencileri ve öğrenim türüne göre birinci öğretimdeki öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu farkın temel nedeninin, üniversiteye yerleşme puanlarına göre değiştiği ifade edilebilir. Öğrencilerin matematik başarılarındaki düşük puanlar birçok ülkede matematik başarısına etki eden faktörler arasında yer almıştır (Koç, 2019). Diğer bir ifadeyle, lisans veya birinci öğretimdeki öğrencilerin YKS yerleşme puanları diğer gruplara göre daha yüksek olduğu için, matematik başarı puanları da daha yüksek olmuştur. Matematik becerisinin, kişilerin akademik başarılarında önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Yurt ve Sünbül, 2014).

Ders türüne göre zorunlu matematik derslerinde öğrencilerin daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla zorunlu matematik dersine yönelik öğrenci algısının, derse yönelik odaklanma ve kaygı düzeyini olumlu şekilde etkilediği ifade edilebilir. Benzer şekilde iyi bir sınıf yönetimi ile de matematik başarısının arttırılabileceği belirlenmiştir (van Dijk, Gage ve Grasley-Boy, 2019). Bu durumda, zorunlu matematik derslerinin, daha yüksek düzeyde başarılı sonuçların elde edilmesine imkân sağladığı ifade edilebilir. Bununla birlikte seçmeli matematik dersinin tercih edilmesinde matematik bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Erdem ve Genç, 2014). Bu bakımdan, seçmeli ders tercihinde bulunan öğrencilerin, başarılarını arttırmak istediği anlaşılmaktadır.

Matematik dersi başarısında verileri toplanan katılımcıların tamamı birinci sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin matematik başarılarının birinci sınıf güz ve bahar yarıyıllarındaki değişim incelenmiştir. Bu incelemede Matematik I dersinde daha yüksek düzeyde başarı elde edilmiştir. Bu sonucun oluşmasında, liseden sonra farklı bir kademedeki öğrenim görmeye başlayan öğrencilerin ilgi düzeylerinin olumlu etkisi olduğu ifade edilebilir. Sonraki dönemde, devam niteliğinde yeni dersin görülmesi veya üniversite ortamına alışmadan kaynaklı bazı nedenlerden dolayı başarının azda olsa düştüğü ifade edilebilir. Bu nedenle öğrencilerin matematik başarısının,

motivasyonları üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Motivasyon ve ilgi, öğrenme süreçlerinin kalitesinin önemli belirleyicileri olarak görülmektedir (Kriegbaum ve Spinath, 2016; Maltese ve Tai, 2011). Aynı zamanda olumlu pekiştiricilerle öğrencilerin matematik başarıları artırılabilir (Blazar ve Kraft, 2017). Diğer bir ifadeyle, akademik motivasyon öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Honicke ve Broadbent, 2016). Bu bakımdan, matematik başarıları, mesleki ilgi ve motivasyona olumlu şekilde etki edebilmektedir.

Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri programa kayıt olma yıllarına göre, yeni öğrenciler lehine anlamlı farklılık belirlenmiştir. 2015 ve öncesi, 2016 ve 2017 yıllarında kayıt olan öğrencilerde bu farklılığın oluşmasında matematik dersine yönelik başarısızlık dikkate alınmalıdır. Çalışmada 2017-2018 akademik yılı verileri incelenmiştir. Bu incelemede 2017 yılında kayıt yaptıran öğrenciler daha başarılı bulunmuştur. 2016 ve önceki yıllarda kayıt yaptıran öğrencilerin ders tekrarı yani dersten başarısız oldukları göz önüne alındığında, önceki dönemlerdeki başarısızlıklarının olumsuz etkisi anlaşılabilir. Bu sonuçların elde edilmesinde matematik dersine yönelik kaygının etkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Öğrencilerin derse yönelik kaygısı başaramama önyargısına neden olabilmektedir (Öztürk, 2017). Bu nedenle, öğrencilerin kayıt yaptırdıkları ilk yılda matematik başarılarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Matematik dersine yönelik başarısız öğrencilerin, sonraki yıllardaki başarıları da düşük olabilmektedir.

Matematik derslerini veren öğretim elemanı unvan grubu ve öğrencilerin tercih sıralamasına göre programa yerleşmelerinin matematik başarıları üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim elemanlarının, öğrencilerin beklenen düzeyde matematik başarısına sahip olmasına yönelik farkındalıklarının yüksek olması, öğrencilerin matematik başarılarını da arttırmaktadır (Özsoy, 2005). Bu sonuçlara göre, derse vermekte olan öğretim elemanlarının, matematik öğreniminde benzer düzeyde eğitim verdikleri ifade edilebilir. Öz-yeterlik inancı daha yüksek olan öğretim elemanları, öğrenciler tarafından daha yüksek öğretim kalitesine sahip olarak algılanmaktadır (Toropova, Johansson ve Myrberg, 2019). Diğer bir ifadeyle, öğretim üyesi veya öğretim görevlisi tarafından matematik derslerinin verilmesinin, öğrencilerin başarısında eşit payları olduğu anlaşılmaktadır. Öğretim elemanı ve öğrenci arasındaki ilişki matematik başarısına etki etmektedir (Fakeye, 2012; Xu ve Qi, 2019). Bu kapsamda bu ilişkinin olumlu olması, matematik başarısının da artmasına etki edebilmektedir. Ayrıca üniversite tercih sıralamasında da, matematik ilgilerinin benzer olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan, başarı düzeylerinin de benzer çıktığı şeklinde bir yorumlama yapılabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Öğrencilerin derslere yönelik motivasyon düzeylerini arttırmak amacıyla, matematik başarılarını arttıracak uygulamaların tercih edilmesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda, öğrenciler arasında yüksek oranda kullanılan akıllı telefonlar üzerinden kullanılabilen uygulamalar tercih edilebilir.
- Üniversite öğrencilerinin matematik başarılarının bilim ve teknolojiye gelişime olası etkisi düşünülerek, başarının devamlılığının sağlanması amacıyla, matematik ilgisini arttıracak çalışmalar yürütülmelidir.
- Üniversite öğrencilerinin matematik başarılarındaki değişimlere neden olan etkenleri belirlemek amacıyla çalışmalar yürütülebilir.
- Öğrencilerin matematik başarıları ile diğer ders başarıları arasında bir ilişki olup olmadığına yönelik çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, M. M., & Ulubey, Ö. (2019). Matematik dersindeki başarı duygusu, öz-düzenleyici öğrenme stratejileri ve akademik başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1-14.
- Blazar, D., & Kraft, M. A. (2017). Teacher and teaching effects on students' attitudes and behaviors. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 39, 146-170. <https://doi.org/10.3102/0162373716670260>.
- Cheung, A. C., & Slavin, R. E. (2013). The effectiveness of educational technology applications for enhancing mathematics achievement in K-12 classrooms: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 9, 88-113.
- Ching, B. H. H., & Nunes, T. (2017). The importance of additive reasoning in children's mathematical achievement: A longitudinal study. *Journal of Educational Psychology*, 109(4), 477.
- Crompton, H., & Burke, D. (2015). Research trends in the use of mobile learning in mathematics. *International Journal of Mobile and Blended Learning*, 7(4), 1-15. <https://doi.org/10.4018/IJMBL.2015100101>.
- Çiftçi, S. K., & Yildiz, P. (2019). The effect of self-confidence on mathematics achievement: The metaanalysis of trends in international mathematics and science study (TIMSS). *International Journal of Instruction*, 12(2), 683-694.
- Dikmen, M., & Tuncer, M. (2018). Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisinin meta-analizi: Son 10 yılda yapılan çalışmaların incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 9(1), 97-121.
- Dikmen, M., Tuncer, M., & Şimşek, M. (2018). Öğrenme stilleri ile öğrenmeye yönelik tutum arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 388-400. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2456>.
- Erdem, A. R., & Genç, G. (2014). Ortaokul beşinci sınıfta seçmeli "matematik uygulamaları" dersini seçen öğrencilerin derse ilişkin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 10-26.
- Fabian, K., Topping, K. J., & Barron, I. G. (2018). Using mobile technologies for mathematics: Effects on student attitudes and achievement. *Educational Technology Research and Development*, 66(5), 1119-1139.
- Fakeye, D. O. (2012). Teachers qualification and subject mastery as predictors of achievement in English language in Ibarapapa division of Oyo State. *Global Journal of Human Social Science*, 12(3), 1-7.
- Fitrianti, H., & Nur, A. S. (2018). Structural model external and internal factors that influence students' mathematical learning achievement. In *International Conference on Science and Technology (ICST 2018)*. Atlantis Press.
- Honick, T., & Broadbent, J. (2016). The influence of academic self-efficacy on academic performance: A systematic review. *Educational Research Review*, 17, 63-84. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2015.11.002>.
- Higgins, K., Huscroft-D'Angelo, J., & Crawford, L. (2019). Effects of technology in mathematics on achievement, motivation, and attitude: A meta-analysis. *Journal of Educational Computing Research*, 57(2), 283-319.

- Karaağaç, M., & Erbay, H. (2015). Aile işlevselliğinin matematik başarısıyla ilişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 21-33.
- Karakılıç, S., & Arslan, S. (2019). Kitap okumanın öğrencilerin matematik başarısı ve problem çözme becerisi üzerine etkisi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(2), 456-475.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi (8. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç, O. (2019). *4.ve 8.sınıf öğrencilerinin TIMMS 2015 matematik başarısını yorlayan değişkenlerin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kriegbaum, K., & Spinath, B. (2016). Explaining social disparities in mathematical achievement: The role of motivation. *European Journal of Personality*, 30(1), 45-63.
- Kutnick, P., Fung, D. C., Mok, I. A., Leung, F. K., Li, J. C., Lee, B. P. Y., & Lai, V. K. (2017). Implementing effective group work for mathematical achievement in primary school classrooms in Hong Kong. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 15(5), 957-978.
- Maltese, A. V., & Tai, R. H. (2011). Pipeline persistence: Examining the association of educational experiences with earned degrees in STEM among US students. *Science education*, 95(5), 877-907.
- National Council of Teachers of Mathematics. (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: NCTM.
- Özcan, Z. Ç. (2017). Ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin matematik başarısı, yaş ve sınıf seviyesi açısından incelenmesi. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-52.
- Özer, Y., & Anıl, D. (2011). Öğrencilerin fen ve matematik başarılarını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(41), 313-324.
- Özsoy, G. (2005). Problem çözme becerisi ile matematik başarısı arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 179-190.
- Öztürk, B. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık düzeyi ile matematik öz yeterlik algısının matematik başarısına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Resnick, I., Newcombe, N. S., & Jordan, N. C. (2019). The relation between spatial reasoning and mathematical achievement in children with mathematical learning difficulties. *International Handbook of Mathematical Learning Difficulties*, 423-435. Springer, Cham.
- Secolsky, C., & Denison D. B. (2011). *Handbook on measurement, assessment, and evaluation in higher education*. Routledge: Taylor & Francis Group.
- Siregar, N. C., Rosli, R., Maat, S. M., & Capraro, M. M. (2019). The effect of science, technology, engineering and mathematics (STEM) program on students' achievement in mathematics: A meta-analysis. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 15(1), em0549.

- Sun, L. (2020). Teachers' responses to student mathematical thinking in Chinese elementary mathematics classrooms. *School Science and Mathematics*, 120(1), 45-54.
- Tella, A. (2017). Teacher variables as predictors of academic achievement of primary school pupils mathematics. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 1(1), 16-33.
- TIMMS. (2015). About TIMSS 2015. <https://timssandpirls.bc.edu/timss2015/>. adresinden alınmıştır.
- TIMMS. (2019). About TIMSS 2019. <https://timssandpirls.bc.edu/timss2019/>. adresinden alınmıştır.
- Tokac, U., Novak, E., & Thompson, C. G. (2019). Effects of game-based learning on students' mathematics achievement: A meta-analysis. *Journal of Computer Assisted Learning*, 35(3), 407-420.
- Toropova, A., Johansson, S., & Myrberg, E. (2019). The role of teacher characteristics for student achievement in mathematics and student perceptions of instructional quality. *Education Inquiry*, 10(4), 275-299.
- Tufan, F., & Aydın, B. (2016). *Öğrenme stillerinin ve matematik dersine yönelik tutumların matematik dersinin başarısı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Türkan, A., Selman, U., & Alci, B. (2015). 2012 PISA matematik testi puanlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 358-372.
- Xenidou-Dervou, I., Molenaar, D., Ansari, D., Van der Schoot, M., & van Lieshout, E. C. (2017). Nonsymbolic and symbolic magnitude comparison skills as longitudinal predictors of mathematical achievement. *Learning and Instruction*, 50, 1-13.
- Xu, Z., & Qi, C. (2019). The relationship between teacher-student relationship and academic achievement: The mediating role of self-efficacy. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 15, 10.
- van Dijk, W., Gage, N. A., & Grasley-Boy, N. (2019). The relation between classroom management and mathematics achievement: A multilevel structural equation model. *Psychology in the Schools*, 56(7), 1173-1186.
- Yavuz, S., Odabaş, M., & Özdemir, A. (2016). Öğrencilerin sosyoekonomik düzeylerinin TEOG matematik başarısına etkisi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 85-95.
- Yurt, E., & Sünbül, A. M. (2014). Sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik başarılarını açıklayan bir yapısal eşitlik modeli. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(4), 1629-1653.
- Zeybek, Z., Üstün, A., & Birol, A. (2018). Matematiksel ispatların ortaokul matematik ders kitaplarındaki yeri. *Elementary Education Online*, 17(3).

Araştırma Makalesi

HANEHALKI SORUMLUSUNUN YOKSULLUK OLASILIĞINI ETKİLEYEN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ: DÜZEY 1 BÖLGELERİ

Nurdan DEĞİRMENCİ¹ ORCID: 0000-0002-8759-8871

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de yoksulluğu etkileyen demografik faktörler hanehalkı sorumlusu bağlamında bölgesel olarak incelenmiştir. Bu amaçla TÜİK 2017 hanehalkı gelir ve yaşam koşulları anketinden derlenen verilere probit analizi uygulanmıştır. Bağımlı değişken yoksulluk sınırına göre 2 kategorili olarak tanımlanmıştır. Açıklayıcı değişkenler ise hane nüfusu, hanehalkı sorumlusunun yaşı, cinsiyeti, esas faaliyet durumu, medeni durumu, resmi nikâhının olup olmadığı, eğitim seviyesi ve genel sağlık durumudur. Bulgular değerlendirildiğinde, bütün bölgeler için hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, medeni durumu, resmi nikâhlı olup olmaması ve sağlık durumu ailenin yoksulluğu üzerinde anlamlı farklılık sergilememiştir. Bir diğer önemli bulgu ise hanehalkı sorumlusunun eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk olasılığının azalmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Yoksulluk, Hanehalkı, Probit Analizi*

Research Article

HOUSEHOLD HEAD’S DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS WHICH AFFECT PROBABILITY OF POVERTY: LEVEL 1 REGIONS

ABSTRACT

In this study, demographic factors concerning household head which affect the poverty of household in Turkey is examined locally. For this purpose, probit analysis was applied to the data obtained from TUIK 2017 household income and living conditions survey. The dependent variable is defined as 2 categories according to the poverty line. The explanatory variables are as the following: the household population, the age of the household head, the gender of the household head, the real activity status of the household head, the marital status of the household head, whether the household head has civil marriage, the education level of the household head, and the general health status of the household head. According to a common finding for all regions, gender, marital status, presence of official marriage and health status of the householder did not show any significant differences on the poverty of the family. Another important finding is that as the education level increases, the probability of poverty decreases.

Keywords: *Poverty, Household Head, Probit Analysis*

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, nurdan.degirmenci@erdogan.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 15.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 09.10.2020.

1. GİRİŞ

Yoksulluk, kısaca refah düzeyi mutlak veya göreceli olarak minimum bir toplumsal yaşam standardı düzeyinin altında kalan kişinin statüsü olarak tanımlanır. Yoksulluğun bir başka tanımı, toplam gelirin yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan minimum ihtiyaçları karşılayamaması durumu olarak yapılabilir. Dünya Bankası ise yoksulluğu, en düşük yaşam standardına ulaşamama durumu olarak tanımlamaktadır (Dünya Bankası, 1990: 26). Geçinmek için yeterli olanakları bulunmayan, belirli bir hayat standardından yoksun kalan kişiye ise kısaca yoksul denilmektedir.

Yoksulluk insan hayatı boyunca farklı zaman dilimlerinde, farklı seviyelerde ortaya çıkabilmektedir. Yoksulluğun tanımları ve boyutu toplumların sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklılık arz edebilmektedir. Fakat boyutu, kavramsal içeriği ve önemi her ne kadar ülkeden ülkeye hatta kişiden kişiye değişse de bütün dünyada en temel amaçlardan biri yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılması veya mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Bu şekilde insanların daha mutlu olmaları ve dolayısıyla barışın ve toplumsal huzurun da artırılması amaçlanmaktadır. Bu sebeple yoksulluğun nedenleri ve ortadan kaldırılması ile ilgili geçmişten bu yana çok sayıda çalışma yapılmaya devam edilmektedir. Çünkü yoksulluk hem kavramsal açıdan hem de nicel açıdan dönemsel olarak pozitif veya negatif yönde sürekli değişen dinamik bir olgudur.

Türkiye’de aile reislerinin büyük çoğunluğunun erkek olduğu, ataerkil aile yapısının halen sürmekte olduğu ve demokrasi kültürünün toplumun diğer kesimlerindeki gibi aileler içinde de tam anlamıyla yerleşmemiş olduğu şeklinde ki görüşlerle literatürde yaygın olarak karşılaşılmaktadır (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010:117). Bu nedenle hanehalkı sorumlusunun demografik ve sosyal özelliklerinin ailenin refahı üzerinde büyük ölçüde belirleyici olduğu düşüncesinden hareketle bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın diğer çalışmalarından farklı yanı, yukarıda da ifade edildiği gibi ailelerin yoksulluğunu etkileyen demografik faktörlerin bütün aile bireyleri düzeyinde değil hanehalkı sorumlusu düzeyinde ele alınmış olmasıdır.

Toplumun en temel yapıtaşı durumunda olan aile ve hanehalkı, sosyoekonomik ve kültürel yapının maruz kaldığı değişimlerden etkilenebilmektedir. Bölgelerin birbirlerinden farklı geleneksel ve kültürel özellikleri nedeniyle hanehalkı sorumlusunun ailenin refahı üzerindeki etkilerinin de farklı olabileceği düşünüldüğünden, bu çalışma bölgeler bazında gerçekleştirilmiş ve böylece bölgelerin heterojen yapıda olup olmadıkları da araştırılmak istenmiştir. Özetle bu çalışmanın toplumdaki aile yapısının değerlendirilmesi ve bu yapının değişim karakteristiklerinin anlaşılması bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle yoksullukla ilgili yapılan ampirik çalışmaların bulgularına yer verilmiştir. Daha sonra analizlerde kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. Son olarak elde edilen bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yoksullukla ilgili literatür incelendiğinde, yoksulluğun tanımlanması, ölçülmesi ve tespit edilmesinde standart bir yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Yoksulluğu etkileyen faktörlerin belirlenmesiyle ilgili önemli bir kısmı logit analiz yöntemleriyle gerçekleştirilmiş çalışmalarla karşılaşmaktadır. Konuya ilişkin çalışmalar incelendiğinde literatür aşağıdaki gibi kısaca özetlenebilir.

Devicienti (2002), 1990'lı yıllarda Britanya'da yaşayan bireylerin yoksulluklarının sürekli mi olduğu yoksa dalgalı bir seyir mi izlediğini araştırmıştır. Ayrıca bireylerin yoksulluğa giriş riskini ve yoksulluktan çıkış şanslarını da incelemiştir.

McKernan ve Ratcliffe (2002), yoksulluk literatüründe cevapsız kalmış olan bazı soruları cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu sorulardan biri zaman içinde yoksulluk oranındaki değişimlerin arkasındaki dinamiklerin neler olduğu, bir diğeri ise bireylerin yoksulluğa giriş ve çıkış ihtimallerini etkileyen olguların neler olduğudur.

Okidi ve McKay (2003), Uganda'daki kronik yoksulluğun boyutlarını hane halkı panel verisini kullanarak 1992 ve 1999 yılları için analiz etmiştir. Uganda'daki kronik yoksulluğun yalnızca bölgesel olmadığını, aynı zamanda çeşitli temel hanehalkı özelliklerine de bağlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Alisjahbana ve Yusuf (2003), 1993-1997 yılları için Endonezya'da hanelerin yoksul olmama, geçici yoksul olma ve kronik yoksul olma durumlarını etkileyen etmenleri Multinomial Logit model ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hanehalkı bireylerinin sayısı, demografik özellikleri, fiziksel varlıklarının değeri ve konumunun yoksulluğu etkilediği belirlenmiştir.

Geda vd. (2005), 1994 yılındaki hanehalkı düzeyi verilerini kullanarak Kenya'da yoksulluğun olası belirleyicilerini iki durumlu ve sıralı logit modeller (binomial and polychotomous logit models) ile belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada yoksulluk durumunun, hem kırsal hem de kentsel alanda eğitim düzeyiyle, hane halkı büyüklüğüyle ve tarımsal faaliyetlerle güçlü bir ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Muyanga, Ayiekox ve Bundi (2006), Kenya'daki yoksulluk dinamiklerini inceleyip yoksulluğu kronik ve geçici unsurlara ayırtmıştır. İncelenen üç ayrı dönemde hanelerin büyük bir kısmının yoksulluk içinde sıkışıp kaldıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca kronik yoksulluğun geçici yoksulluğa göre daha önemli olduğu belirlenmiştir.

Bokosi (2006), Malavi'de hanehalkları arasındaki harcama ve yoksulluk dinamiklerinin kaynaklarını belirlemeye ve Malavi'deki yoksulluk dönemlerini probit ile modellemeye çalışmıştır. Sonuçlar, kişi başına düşen ekili alan ve hane büyüklüğündeki değişikliklerin yanı sıra hanehalkı reisinin eğitiminin de geçmişten bağımsız olarak yoksul olma olasılığı ile önemli derecede ilişkili olduğunu göstermiştir.

Nestic ve Giovanni (2007), hanehalkı bütçe anketleri temelinde 2002-2004 yıllarında Hırvatistan'daki yoksulluğun bölgesel farklılıklarını araştırmışlardır. Beş coğrafi

bölgenin her biri ve kırsal ve kentsel alanlar için Foster-Greere-Thorbecke (1984) yoksulluk sınıflarını ayrı ayrı tahmin etmişlerdir. Sonuçta, kırsal alanlardaki yoksulluk riskinin, kentsel alanlara göre neredeyse üç kat daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kızılgöl (2008), 2002-2005 dönemi için Türkiye’de yoksulluğun belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya koymak ve çeşitli göstergeler ışığında yoksulluğun boyutlarını belirleyebilmek için hanehalklarının yoksulluk durumlarını en küçük kareler (EKK) ve sıralı logit modelleriyle analiz etmiştir. Sonuç olarak yoksulluğun en önemli belirleyicilerinin hanehalkı bireylerinin eğitim durumu, hanehalkı büyüklüğü ve hanehalkının oturduğu yer olduğu ortaya konulmuştur.

Kızılgöl (2009) bir başka çalışmasında, Türkiye’de 2002-2006 dönemi için hanehalklarının genel refah ve yaşam standartlarını ortaya koyabilmek ve buna bağlı olarak yoksulluk risklerini belirleyebilmek amacıyla göreceli yoksulluk sınırına göre, bir hanehalkının diğer hanehalkları arasındaki konumunu logit ve sıralı logit yöntemleriyle belirlemeye çalışmıştır. Sonuç olarak, hanehalkı reisinin demografik özelliklerinden yaş değişkeninin yoksulluğun ölçümünde önemli bir faktör olduğu ortaya koyulmuştur. Yaş ilerledikçe hanelerin yaşam standartları artmakta, yoksullukları ise azalmaktadır. Ayrıca yoksulluk analizlerinde hanehalkı reisinin cinsiyeti, medeni durumu ve bağımlılık oranı etkisiz değişkenler olarak bulunmuştur.

Kızılgöl ve Demir (2010), 2002-2006 yılları arasında Türkiye’deki hanehalklarının yoksulluğunu belirleyen faktörleri logit model ile tespit etmeye çalışmışlardır. Sonuçlara göre, hanehalkı reisinin yaşı ve eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk riskinin azalmakta olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kırsal kesimde yaşayan hane halkının yoksulluğunun daha fazla olduğu bulunmuştur.

Andriopoulou and Tsakoglou (2011), Avrupa Birliği Hanehalkı panelini kullanarak, 1994-2000 dönemi için 14 Avrupa ülkesinin dönemsel yoksulluk hareketlerini incelemişlerdir. İncelenen ülkelerin neredeyse tamamında yoksulluktan çıkma olasılığının, yoksulluk süresiyle ters orantılı olduğu bulunmuştur. Ayrıca yeniden yoksulluğa düşme olasılığının da yoksul olmadan geçirilen süre ile ters orantılı olduğu belirlenmiştir.

Aydın ve Güloğlu (2011), Türkiye’de 2000’li yıllarda nispi yoksulluğun nedenleri ve boyutlarını varyans analizi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre yoksulluğun, eğitim düzeyi çok düşük kişiler arasında, yevmiyeli veya geçici çalışanlar ile tarım sektöründe çalışanlar ve nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar arasında, 60 yaş ve üzerinde olanlar arasında ve kadınlar arasında diğer gruplara göre daha yaygın olduğu görülmüştür.

Çağlayan ve Dayıoğlu (2011), 2008 yılı için TÜİK’in hazırladığı hanehalkı bütçe verileri anketinden yararlanarak yoksulluk durumunu ve yaşam standartlarını etkileyebilecek faktörleri yarı parametrik logit modeller kullanarak belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın bulgularında, hanehalkı sorumlusunun mesleği, geliri,

çalışma durumu ve hanede çalışan birey oranının yoksulluğun temel belirleyicileri olduklarını ortaya koymuşlardır.

Şengül ve Fisunoğlu (2012), Adana kentsel kesiminde hanelerin sosyo ekonomik durumlarına göre yoksulluğun boyutunu ve yoksulluğun hangi sosyo ekonomik yapıdaki hanelerde daha yoğun olduğunu 2007-2009 dönemi için sıralı probit modeli ile tahmin etmeye çalışmışlardır. Sonuçta, yoksulluğun derinliği 4 ve daha fazla bireyli hanelerde daha yüksek bulunduğu, boşanmış ve eşi ölmüş kadınların evli kadınlara nazaran yoksulluğu daha yoğun yaşadıkları saptanmıştır. Ayrıca 65 yaş ve üstü yaş grubunda yer alan kadınların bu yaş grubundaki erkeklerden daha yoksul olduğu belirlenmiştir.

Dartanto ve Nurkholis (2013), 2005-2007 yılını kapsayan panel veri ile Endonezya'daki yoksulluk dinamiklerinin belirleyicilerini, haneleri yoksul, yoksulluğa giren, yoksulluktan çıkan ve yoksul olmayan şeklinde sınıflandırarak, sıralı logit model yaklaşımı ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda eğitim düzeyi, hanehalkı sayısı, fiziki varlıklar, istihdam durumu, sağlık koşulları, elektrige erişim yoksulluğun belirleyicileri olarak bulunmuştur.

Acar ve Başlevent (2013), Türkiye'de 2007-2010 dönemine ait TÜİK'in gelir ve yaşam koşulları anketinden faydalanarak panel binary model ile yoksulluğa giriş ve yoksulluktan çıkışta hangi değişkenlerin etkili olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Sonuç olarak eğitim süresi, ev sahipliği ve gelir artışları ile hanedeki emekli sayısındaki artışın yoksulluktan çıkış olasılığını arttırdığını, hane büyüklüğü, kayıt dışı çalışanların sayısındaki artışın ise yoksulluktan çıkış olasılığını azalttığını ortaya koymuşlardır.

Limanlı (2015), 2006-2009 dönemine ait gelir ve yaşam koşulları anketinden yararlanarak Türkiye'de yoksul kalmanın belirleyicilerini panel probit model ile tespit etmeye çalışmıştır. Bulgularda, sağlık koşulları, eğitim düzeyi hanehalkı yoksulluğunu etkileyen önemli değişkenler olarak bulunmuştur. Ayrıca hanehalkı reisi kadın olanların yoksulluğa daha açık olduğu belirtilmiştir.

Dalgıç vd. (2015), 2005-2011 döneminde Türkiye'de yoksulluğun fert ve haneye ilişkin çeşitli değişkenlere göre dağılımını ele alarak, yoksulluktan çıkışta ve yoksul olma durumuna geçişte söz konusu faktörlerin ne boyutta etkili olduğunu probit model ile belirlemeye çalışmışlardır. Bulgularda, kalabalık ailelerin yoksulluk riskinin daha yüksek olduğu, sosyal güvenlik sisteminden yoksun olmanın yoksulluk riskini arttırdığı, hanehalkı reisinin kadın olmasının ve eğitim seviyesindeki artışın yoksulluk riskini azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sigeze ve Şengül (2018), çalışmalarında 2009-2012 dönemine ait TÜİK gelir ve yaşam koşulları araştırması panel mikro veri anketinden yararlanarak Türkiye'de hanelerin yoksulluktan çıkış, yoksulluğa geçiş ve kronik yoksulluk durumlarının belirleyicilerini rassal etkiler multinomial logit modeli ile belirlemeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgulara göre hanehalkı reisinin ve hanenin özellikleri hanenin yoksulluk geçişi ve kronik yoksul olması üzerindeki etkileri farklılık göstermiştir.

Çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, hanehalkı bireylerinin sayısının, hanehalkı sorumlusunun cinsiyetinin, yaşının, medeni durumunun, fiziksel varlıklarının değerinin, hanehalkı bireylerinin eğitim durumunun, hanehalkı büyüklüğünün, hanehalkı sorumlusunun çalışma durumunun, mesleğinin ve gelirinin yoksulluğun belirlenmesinde önemli olduğu ortaya koyulmuştur. Özellikle hanehalkı sorumlusunun yaşının ve eğitim seviyesinin artmasının yoksulluk riskini azalttığı, kalabalık ailelerin yoksulluk riskinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca boşanmış ve eşi ölmüş kadınların evli kadınlara nazaran yoksulluğu daha yoğun yaşadıkları ve kırsal kesimde yaşayan hanehalkının yoksulluğunun daha fazla olduğu belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Analiz verileri TÜİK 2017 yılı hane halkı gelir ve yaşam koşulları araştırmasından fert ve hane anketlerinin derinlemesine incelenmesi yoluyla derlenmiştir. Analizde 22869 kayıt arasından tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 761 kayıt kullanılmıştır (her bölgeden toplam kayıt içindeki oranına göre seçim yapılmıştır).

Çalışmada bağımlı değişken olarak, 2017 yılı ortalama yoksulluk sınırı dikkate alınarak yıllık toplam geliri 15000 TL.'den düşük olan bireylerin ait olduğu haneler "yoksul", diğerlerinin "yoksul olmayan" olarak sınıflandığı iki kategorili değişken oluşturulmuştur (TÜRK-İŞ Gıda+Gıda dışı yoksulluk sınırı verileri kullanılmıştır). Buradaki 15000 rakamı şöyle belirlenmiştir. Öncelikle 2017 yılı için 4 kişilik ailenin ortalama aylık yoksulluk sınırı rakamı olan 5000TL. 4'e bölünerek kişi başına aylık yoksulluk sınırı hesaplanmıştır. Daha sonra anket verilerinde hane geliri yıllık olarak verilmiş olduğu için kolaylık olması açısından bu değer 12 ile çarpılarak yıllığa dönüştürülmüştür. Analizdeki açıklayıcı değişkenler ise literatüre ve veri elde etme olanaklarına dayanarak Tablo 1'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Tanım
PROB	Yoksulluk sınırının altında kalma olasılığı
HN	Hane nüfusu
Y	Hane halkı sorumlusunun yaşı: Dünya Sağlık Örgütü'nün 2018 yılı öncesi sınıflandırmasına uygun olarak 0-44 genç, 45-59 orta yaş, 60- yaşlı
CNS	Hane halkı sorumlusunun cinsiyeti; 1: erkek, 2: kadın
FD	Hane halkı sorumlusunun esas faaliyet durumu; 1: Çalışıyor, 2: İş arıyor 3: Emekli-işten ayrılmış
MD	Hane halkı sorumlusunun medeni durumu; 1: Evli, 2: Hiç evlenmedi, 3:Eşi öldü, 4: Boşandı, 5: Ayrı yaşıyor
RN	Hane halkı sorumlusunun resmi nikâhının olup olmadığı; 1: Evet, 2: Hayır
ES	Hane halkı sorumlusunun eğitim seviyesi; 1: Okuryazar değil, okul bitirmedi, ilkokul; 2: İlköğretim, ortaöğretim, lise, meslek teknik lise; 3: Yüksekokul, fakülte, yüksek Lisans, doktora
SD	Hane halkı sorumlusunun genel sağlık durumu; 1: Çok iyi, iyi; 2: Orta; 3: Kötü, Çok Kötü

Tablo 1'e göre açıklayıcı değişkenler hane nüfusu, hanehalkı sorumlusunun yaşı, hane halkı sorumlusunun cinsiyeti, hane halkı sorumlusunun esas faaliyet durumu, hane halkı sorumlusunun medeni durumu, hane halkı sorumlusunun resmi nikâhının olup olmadığı, hane halkı sorumlusunun eğitim seviyesi, hane halkı sorumlusunun genel sağlık durumudur.

Çalışmada probit analiz yöntemi kullanılmıştır. Probit analiz nitel tercih modellerinden biridir. Bağımlı değişkenin nitel olduğu analizler için uygun bir yöntemdir. Burada bağımlı değişkenin alacağı değer değil, bağımlı değişkenin belli bir değeri alma olasılığı tahmin edilmekte ve birimler bu olasılık değerlerine göre uygun kategorilere yerleştirilmektedir. Probit modelde bağımsız değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu, standart normal olasılık dağılımının tersi olarak ifade edilir. Formülasyonu aşağıdaki gibidir (Finney, 1952):

$$\Pr(y = 1|x) = \Phi(x\beta) \quad (1)$$

$$\Phi(X\beta) = \int_{-\infty}^{x\beta} \Phi(z)dz = \pi \quad (2)$$

$$\Phi(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{z^2}{2}} \quad (3)$$

$$\Phi^{-1}(\pi) = X\beta = \beta_0 + \beta_1x_1 + \dots + \beta_nx_n \quad (4)$$

Burada $\Phi(X\beta)$ kümülatif standart normal dağılımı göstermektedir.

4. BULGULAR

TÜİK Düzey 1 sınıflamasına göre yedi bölge için, ayrı ayrı elde edilen en iyi probit modeller Tablo 2'de ki gibidir. Model uyum iyiliği ölçüsü olarak ki-kare ve bunlara ilişkin p değerleri de tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Probit Modeller

Kod	Bölge	Model	Ki-Kare (P Değeri)
TR1	İstanbul	PROB=1.487-0.781**ES+1.521FD3*	70,68140 (0,1226)
TR2	Batı Marmara	PROB=1.995**-0.854**ES	49,79543 (0,1631)
TR3	Ege	PROB=-2.254**+0.719**HN-0.507**ES+0.500**Y	49,53588 (0,9996)
TR4	Doğu Marmara	PROB=1.693+0.306*HN-1.346**ES	63,42127 (0,2624)
TR5	Batı Anadolu	PROB=2.102**-0.972**ES	69,10443 (0,1122)
TR6	Akdeniz	PROB=-1.413+0.761**HN+0.729*FD1-0.904**ES	77,21241 (0,9624)
TR7	Orta Anadolu	PROB=1.067+0.371*HN-0.957**ES	48,82407 (0,1875)
TR8	Batı Karadeniz	PROB=1.730**-0.952**ES	72,01036 (0,1190)

TR9	Doğu Karadeniz	PROB=4.64**-.0,803**Y-1.491**ES	56,81368 (0,1318)
TRA	Kuzey Doğu Anadolu	PROB=0.816+0,735*HN-1.494**ES	61.51278 (0,1082)
TRB	Orta Doğu Anadolu	PROB=1.375*+0,305*HN-0.967**ES	53,41280 (0,4970)
TRC	Güney Doğu Anadolu	PROB=3.184+0.660*HN-1.751*Y-1.144**ES+3.499**FD2	58,30297 (0,9923)

*: $P < 0.05$, **: $P < 0.01$

Bütün bölgeler için ortak bir bulguya göre hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, medeni durumu, resmi nikâhlı olup olmaması ve sağlık durumu ailenin yoksulluğu üzerinde anlamlı farklılık sergilememiştir. Bir diğer önemli bulgu ise eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk olasılığının azalmasıdır. Bunlara ilaveten bölgelere özgü diğer bulgular şu şekildedir:

İstanbul bölgesinde yoksulluğu belirleyen en önemli değişken faaliyet durumudur. Ancak burada esas farklılık hanehalkı sorumlusu emekli olan ailelerde ortaya çıkmıştır. Yani hanehalkı sorumlusu emekli olan ailelerin yoksul olma olasılıkları halen çalışmakta olanlara göre önemli derecede yüksek bulunmuştur. Ege'de ise en önemli değişken hane nüfusedir ve hanehalkı sorumlusunun yaşı ile hane nüfusu arttıkça yoksulluk olasılığı artmaktadır. Doğu Marmara'da en önemli değişken eğitim seviyesi olmakla birlikte hane nüfusu yoksulluk olasılığını artıran önemli bir değişkendir. Akdeniz bölgesinde de eğitim seviyesi en etkili değişken olarak belirlenmiştir. Buna ilaveten hane nüfusu yoksulluk olasılığını olumsuz etkileyen bir değişkendir. Ayrıca bu bölgede hanehalkı sorumlusu iş aramakta olan ailelerin yoksul olma olasılığı halen çalışmakta olanlara göre çok daha yüksektir. Orta Anadolu'da eğitim seviyesi yoksulluk olasılığını azaltmasına karşın hane nüfusunun artması yoksulluk olasılığını artırmaktadır. Doğu Karadeniz'de eğitim seviyesi gibi hanehalkı sorumlusunun yaşı da arttıkça yoksul olma olasılığı azalmaktadır. Kuzey Doğu ve Orta Doğu Anadolu'da hane nüfusu, eğitim seviyesine göre ikinci derecede etkili değişkendir. Hane nüfusu arttıkça yoksul olma olasılığı da artmaktadır. Güney Doğu Anadolu'da ise ailelerin yoksulluk olasılığını etkileyen değişkenler eğitim seviyesine ilaveten hane nüfusu, hanehalkı sorumlusunun yaşı ve faaliyet durumudur. Hane nüfusu yoksulluk olasılığını artırırken hanehalkı sorumlusunun yaşı bu olasılığı azaltmaktadır. Ayrıca bu bölgede hanehalkı sorumlusu emekli olan ailelerin yoksul olma olasılığı halen çalışmakta olanlara göre daha yüksektir.

Değişkenler açısından bulgulara baktığımızda ise bütün bölgelerde etkili olmakla birlikte eğitim seviyesinin yoksulluk olasılığını en fazla etkilediği bölgeler Kuzey Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleridir. Halen bir işte çalışıyor olup olmama durumunun en etkili olduğu bölge Güney Doğu Anadolu bölgesidir. Aile nüfusu arttıkça yoksul olma olasılığı bütün bölgelerde artmakla birlikte en fazla Akdeniz bölgesinde etkili olmaktadır. Ege bölgesinde hanehalkı sorumlusunun yaşı arttıkça

ailenin yoksulluk olasılığı artarken, Doğu Karadeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde ise durum tam tersidir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada TÜİK 2017 hane halkı gelir ve yaşam koşulları anketinden derlenen verilere probit analiz yöntemi uygulanarak, Türkiye’de yoksulluğu etkileyen demografik faktörler hanehalkı sorumlusu bazında bölgesel olarak incelenmiştir.

Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde bölgelere göre yoksulluk üzerinde ortak değişkenlerin yanısıra birbirinden farklı değişkenlerin de etkili olduğu görülmüştür. Bu nedenle yoksulluğun azaltılmasında veya yok edilmesinde bölgelerin karakteristik özelliklerine uygun politikaların geliştirilmesi ve uygulanması yerinde olacaktır. Ayrıca çalışmada genel olarak hanehalkı sorumlusunun eğitim seviyesinin ve aile nüfusunun en etkili değişkenler oldukları belirlenmiştir. Hane nüfusunun yoksulluk üzerinde en etkili olduğu bölge olarak Akdeniz bölgesinin ön plana çıkması şöyle açıklanabilir. Eğer Akdeniz bölgesinde aileler yoksul olanlar ve olmayanlar olarak 2 gruba ayrılırsa kalabalık ailelerin yoksul gruba girdikleri görülür. Ayrıca, her ne kadar bu çalışmada bir değişken olarak işsizlik oranı kullanılmamış olsa da, aile nüfusu ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi yorumlarken işsizlik oranının da dikkate alınması uygun olacaktır. Çünkü işsizlik oranının hane nüfusu ile yoksulluk olasılığı arasındaki ilişki üzerindeki pozitif aracı etkisinin varlığı açıktır. Basitçe söylenebilir ki işsizlik oranı azaldıkça söz konusu ilişkinin derecesi azalacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen analiz bulguları göstermiştir ki yoksulluğu etkileyen demografik faktörler bölgelere göre farklılıklar sergilemektedir. Bunda bölgelerin sosyokültürel özellikleri büyük ölçüde etkilidir. Ancak bu çalışmada kullanılan verilerin sadece 2017 yılına ait olması araştırmanın önemli bir kısıtıdır. Birçok yıl için analizler tekrarlanarak veya panel veri analizleri yapılarak yorumlar genelleştirilebilir. Ayrıca gelecek araştırmalar için değişken sayısının artırılması ve çeşitlendirilmesi, değişkenlerin ağırlıklandırılması ve farklı nitel tahmin yöntemlerinin kullanılması uygun olacaktır. Değişkenlerin ağırlıklandırılması aşamasında uzman görüşlerine dayalı çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanılması düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Acar, A. & Başlevent, C. (2013). Examination of the transition of Turkish households into and out of poverty between 2007-2010. EcoMod No 5779, <https://econpapers.repec.org/paper/ekd004912/5779.htm>, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Alisjahbana, A. & Yusuf, A. A. (2003). Poverty dynamics in Indonesia: panel data evidence. Working Paper in Economics and Development Studies, Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/p/unp/wpaper/200303.html>, Erişim Tarihi: 5.11.2019.

Andriopoulou, E. & Tsakloglou, P. (2011). The determinants of poverty transitions in Europe and the role of duration dependence. <http://ftp.iza.org/dp5692.pdf>, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Aydın, K. T. & Güloğlu. (2011). Türkiye’de nispi yoksulluğun sosyo-ekonomik analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 60, 89-118.

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). Türkiye’de Aile Değerleri, Ankara.

Bokosi, F.K. (2006). Household poverty dynamics in Malawi. MPRA Paper. https://mpr.ub.uni-muenchen.de/1222/1/MPRA_paper_1222.pdf, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Çağlayan, E. & Dayıoğlu, T. (2011). Comparing the parametric and semiparametric logit models: household poverty in Turkey. *International Journal of Economics and Finance*, 3(5), 197-207.

Dalgıç, B., İyidoğan Varol, P. ve Güven, A. (2015). Yoksulluk ve yoksulluk geçişlerinin belirleyenleri: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 23(24), 51-70.

Dartanto, T. & Nurkholis (2013). The determinants of poverty dynamics in Indonesia: evidence from panel data. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 49(1), 61-84.

Devicienti F. (2002). Poverty persistence in Britain: a multivariate analysis using the BHPS, 1991-1997. *Journal of Economics*, 9, 307-340.

Dünya Bankası (1990). *World development report 1990: poverty*. World Development Report. New York: Oxford University Press.

Finney, D.J. (1952). *Probit analysis: a statistical treatment of the sigmoid response curve (2nd ed.)*. Cambridge University Press.

Geda, A., Jong, N., Kimenyi, M. S. & Mwabu, G. (2005). Determinants of poverty in Kenya: a household level analysis. www.econ.uconn.edu/working/2005-44pdf. Erişim Tarihi:11.10.2019.

Kızılgöl, Ö. (2008). Yoksulluğun belirleyicileri: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45(526), 79-92.

Kızılgöl, Ö. (2009). Türkiye’de yoksulluk sorunu: ekonometrik bir bakış. Yayınlanmamış doktora tezi, *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.

Kızılgöl Ö. & Demir, Ç. (2010). Türkiye’de yoksulluğun boyutuna ilişkin ekonometrik analizler. *Business and Economics Research Journal*, 1(1), 21-3.

Limanlı, Ö. (2015). Intertemporal poverty in Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 30, 487-497.

McKernan, S.M & Ratcliffe, C.E. (2002). Transition events in the dynamics of poverty. The Urban Institute, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2205860>, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Muyanga, M., Ayiekox, M. & Bundiy, M. (2006). Determinants of transient and chronic poverty: evidence from Kenya. PMMA Network Session Paper, http://www.pep-net.org/sites/pep-net.org/files/typo3doc/pdf/files_events, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Nestic, D. & Giovanni, V. (2007). Regional poverty in Croatia. Social Policy and Regional Development Proceedings, https://www.eizg.hr/UserDocsImages/djelatnici/znanstvenici/Nestic-Regional_Poverty_in_Croatia.pdf, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Okidi, J. A. & Mckay, A. (2003). Poverty dynamics in Uganda: 1992-2000. CPRC Working Paper No 27, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1754443, Erişim Tarihi: 05.10.2020.

Sigeze, Ç. & Şengül, S. (2018). Türkiye’de yoksulluğun rassal etkiler multinomial logit model ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 503-521.

Şengül S. & Fisunoğlu H. M. (2012). Adana kentsel kesiminde yoksulluk ve yoksulluğun belirleyicileri. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27, 59-84.

Araştırma Makalesi

ENGELLİ BİREYLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLARA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ¹

Ebru KANYILMAZ POLAT² ORCID ID: 0000-0002-3396-0791

ÖZET

Engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal yaşama katılımlarının en iyi yollarından biri istihdam edilmeleridir. Türkiye’de çalışabilir durumda olan engelli nüfusun önemli bir kısmının işgücüne dahil olmadığı bilinmektedir. Diğer yandan istihdam halinde olanlar da çalışma yaşamında önemli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Bu sorunların başlıcaları; işyerindeki fiziki engeller, engelli çalışanlara yönelik tutum ve önyargılar, vasıfsız işlerde, düşük ücretlerle çalışmak zorunda olmaları, terfi imkanlarının yoksunluğudur. Bu çalışmanın amacı engelli çalışanların karşılaştıkları sorunların Çanakkale ili örneğinde incelenmesidir. Kota sistemi ile istihdam edilen 9 engelli çalışanla nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler Maxqda Analytics Pro 2020 programı ile analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler “işe giriş süreci, işin niteliği ile ilgili sorunlar, kariyer sorunları, tutumlar ve beklentiler” temaları altında gruplandırılmıştır. Katılımcıların en yoğun olarak değindikleri sorunlar; niteliklerinin altında işlerde çalışmaları, açık işlerin engellilere uygun olmaması ve olumsuz işveren tutumudur. Engelli çalışanlar engelli olmaları dolayısıyla hiçbir şey yapamayacaklarına dair inançların yıkılmasını istemektedirler. Toplumun ve işverenlerin kendilerine güvenmeleri halinde daha verimli olacaklarını ifade etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Engelli, Engelli Çalışan, Engelli İstihdamı, Engelli Sorunları*

Research Article

QUALITATIVE RESEARCH STUDY TOWARDS REVEALING WORK-LIFE RELATED PROBLEMS FACED BY THE DISABLED: THE CASE OF ÇANAKKALE PROVINCE

ABSTRACT

One of the best ways for individuals with disabilities to participate in economic and social life is giving them employment opportunity. A significant portion of the population who are disabled can not work in Turkey although they can be included in the labor force. On the other hand, those who are in employment also face important problems in working life. The main of these problems are; physical barriers in the workplace, attitudes and prejudices towards disabled employees, having to work in unskilled jobs with low wages and lack of promotion opportunities. The purpose of this study was to examine the problems faced by disabled employees in the case of Çanakkale. A qualitative research was carried out with 9 disabled employees employed with the quota system. Data were collected with a semi-structured interview form. The data obtained from the interviews were analyzed with Maxqda Analytics Pro 2020 program. Obtained data from the interviews has been grouped under the themes of job entrance process, problems related to the nature of job, career problems, attitudes and expectations. The problems that the participants addressed the most were; their jobs were inferior jobs, vacant jobs were not suitable for the disabled and negative employer attitude. Employees with disabilities demanded society to desert their beliefs that the disabled can do nothing. They state that if society and employers trusted themselves, they would be more productive.

Keywords: *Disabled, Disabled Worker, Disabled Employment, Disabled Problems*

¹ Bu çalışma 18-20 Haziran 2019 tarihinde TAEM Uluslararası Sosyal Politikalar Kongresi’nde sunulan “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ekanyilmaz@comu.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 25.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze engelli bireylerin toplumsal yaşamda kendilerini kabul ettirmeleri ve diğer bireylerle eşit olanak ve haklara sahip olmaları konusunda bazı olumsuzluklar yaşadıkları bilinmektedir. Toplumun diğer bireyleri tarafından acıma ve üzüntü gibi olumsuz duygularla yaklaşılan engelliler, “eksik” ya da “farklı” görülerek dışlanmakta ya da ayrıştırılmaktadır. Bu dışlamalar engellileri sosyal yaşamdan uzak kalmaya itmekte, özellikle çalışma yaşamına katılımları önünde önemli bir set oluşturmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü rakamlarına göre dünya nüfusunun % 15'i bir tür engel ile yaşamını sürdürmektedir. Bu rakam herhangi bir erişim engeli ile karşılaşmaları durumunda dünyada ne kadar çok engellinin toplumdan izole ve bağımlı yaşamak zorunda olduğunu gözler önüne sermektedir. Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmaları, birilerine bağımlı olmaktan kurtulmaları, engellerine uygun şekilde yeteneklerini kullanma fırsatı elde edebilmeleri çalışma yaşamına katılmaları ile mümkün olacaktır.

Engellilerin istihdamının sağlanması bir zorunluluktur. En temel haklardan olan istihdam hakkına erişemeyen engelliler kayıt dışı ve marjinal işlerde çalışmak zorunda kalacaklardır (Orhan, 2015: 79). Engellilik kavramı tıbbi bir kısıtlılığın yanı sıra toplumun oluşturduğu sosyal, psikolojik ve fiziksel engeller nedeniyle engelli bireyleri ayrımcılık, dışlanma, temel haklara erişememe noktasına taşımaktadır. Bu bireylerin yoksullaşması, güçsüzleşmesi ve toplumsal engellerden kurtarılması bir zorunluluktur. Engelli bireylere istihdam olanağı sunulması toplumla uyumları ve sosyo-ekonomik anlamda korunmalarının başlıca yoludur.

2. ENGELLİ KAVRAMI VE TÜRLERİ

Tarih içinde engellilere yok edilmesi gereken, lanetli, kusurlu insanlar gözüyle bakıldığı ve dışlandıkları görülmektedir. Zaman içinde “engelli” bireyleri tanımlamak için sakat, özürlü gibi kavramlar kullanılmıştır. “Engelli” kavramı esasen sosyal ve sağlık alanında karmaşık ve dinamik pek çok boyutu olan tartışmalı bir kavramdır. Dünya Sağlık Örgütü bu kavram karmaşasını gidermek üzere çeşitli sınıflandırmalar yapmış ve herkes tarafından kullanılabilir ortak bir tanım geliştirmeye çalışmıştır (Bilsin ve Başbakkal, 2014: 66).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1980 yılında yaptığı tanımda engellilik “bir insanda sağlık açısından normal kabul edilecek yetkinlik ve becerilerin akranlarına nazaran eksik ya da kısıtlı olması” şeklinde tanımlanmıştır (WHO, 1980: 143). Benzer şekilde Engelliliğe Karşı Ayrımcılık Yasasında engelli kavramı; “bir kişinin normal günlük faaliyetlerini gerçekleştirme becerisinde özenli ve uzun dönemli olumsuz etkileri olan fiziksel ya da zihinsel bozukluk olarak” tanımlanmıştır (www.equalityni.org). Bu tanımlarda kişilerin özürlü ya da sakat olması dolayısıyla yaşadıkları dezavantajlı durumlara vurgu yapılarak kavram bir sağlık sorununa indirgenmiştir. Diğer bir ifade ile tanımda kavram sakat ya da özürlü olması dolayısıyla yaşanan dezavantajlı durumları ifade etmek üzere kullanılmıştır (Özateş Gelmez, 2018: 193).

Kişilerin sağlık durumlarını ön plana çıkararak bu yaklaşım “tıbbi model” olarak adlandırılmaktadır. Yakın geçmişe kadar engelli tanımlarına hakim olan tıbbi model, kişilerin bedensel durumlarına vurgu yaparak “sakat” algısı yarattığından Dünya Sağlık Örgütü yeni bir sınıflandırma geliştirmiştir. Dünya Engellilik Raporu’nda yer alan bu sınıflandırmada bireysel ve çevresel faktörlerin bir arada ele alınmıştır. engelli tanımı işlevsellik, yetiyitimi, sağlık durumu dinamiklerinin “biyo-psiko-sosyal” bir etkileşimle ele alındığı yeni bir boyut kazanmıştır. Diğer bir ifade ile “sosyal model” olarak adlandırılan yeni yaklaşımlarda kişilere engel olan faktörün sağlık sorunları değil, toplumsal engellemeler olduğu vurgulanmaktadır (WHO, 2011: 4; Kazou, 2017: 27).

Türkiye’de de 2013 yılına kadar bu kavramlarla ilgili bir netlik olmadığı görülmektedir. Sakat kavramı “ortopedik özürlü” olarak da ifade edilmiştir. Bireyin yapı ve biçiminde onun bedensel yeteneklerini engelleyen ya da tamamen ortadan kaldıran fiziksel bozukluk ya da eksiklik olarak tanımlanmaktadır. Özürlü tanımı; doğuştan ya da sonradan meydana gelen bir nedenle fiziksel, zihinsel, psikolojik ve duygusal yetenek kaybına uğramış; toplumsal yaşama katılımı, uyumu, günlük ihtiyaçlarını karşılama güçlüğü nedeniyle bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve desteğe ihtiyaç duyan kişi olarak yapılmaktadır (Şişman, 2011: 175).

Engelli kavramı ise “hareket yeteneği sınırlı” olan bireyleri çağrıştırdığı ve “sakat” ve “özürlü” kelimelerindeki olumsuz anlamları bertaraf ettiği için günümüzde daha çok tercih edilmektedir. Türkiye’de de 2013 yılında ilgili kanunlardan “özürlü, çürük, sakat” gibi kavramlar çıkarılarak hepsini kapsayacak şekilde “engelli” kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Resmî Gazete, Sayı: 28636). Bu çalışmada da kavram birliği sağlanması açısından “engelli” kavramı kullanılmaktadır.

Genel kullanımında ise doğuştan ya da sonradan yaşanan bir hastalık veya kaza sonucunda hareket yeteneği sınırlanmış bireyler “engelli” olarak ifade edilebilmektedir (Öztürk, 2011: 17). Türkiye’de 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanunda engelli kavramı; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerde çeşitli düzeylerde kayıp yaşayan ve topluma katılımı açısından diğer bireylerle eşit olanakları olmayan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Tokol, 2018: 356).

Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Özürsüzlük İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan 2002 tarihli “Türkiye Özürsüzlük Araştırması” raporunda engellilik türleri meydana geliş nedenlerine göre altıya ayrılmaktadır. Zihinsel engel, görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, ortopedik engel ve süregen hastalıklar bu sınıflandırmayı oluşturmaktadır.

• Zihinsel engel; kişilerin uyumsal davranışlarını azaltan zihinsel işlevlerin, gündelik sosyal ve pratik becerilerinin sınırlılığıdır. Bu yetersizlik grubu “eğitilebilir”, “öğretilebilir”, “ağır” ve “çok ağır” olmak üzere kendi içinde ayrılmaktadır. Çok ağır zihinsel engel grubu bütünüyle bakıma muhtaçken, ağır düzeydekiler belirli ölçülerde öz bakım becerilerini gerçekleştirebilmektedir. Eğitsel sınıflandırma içindeki “öğretilebilir” grup ise çok temel düzeyde eğitim alabilir ve basit mesleki eğitimlerden faydalanabilir (Arslan ve Altıntaş, 2014: 172).

- Görme engeli; bir ya da iki gözde kısmi ya da tam görme kaybı ya da bozukluğu görme engeli olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan göz protezi kullanan, gece ve renk körlüğü olanlar da görme engelli olarak değerlendirilmektedir (Yıldız vd. 2017: 64).
- İşitme engeli; bir ya da her iki kulakta var olan kısmi ya da tam işitme kaybı işitme engeli olarak tanımlanmaktadır. İşitme cihazı kullanan kişiler de işitme engelli olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2011: 22).
- Dil ve konuşma engeli; herhangi bir sebeple konuşamama, konuşmanın hızında, akıcılığında, seste yaşanan bozukluklardır. Gırtlığı olmayan, konuşmak için alet kullanan, kekeme, dil, dudak, damak, çene yapısında bozukluk olanlar da konuşma engelli kabul edilmektedir (DİE, 2004: 10).
- Ortopedik engel; kas ve iskelet sistemindeki eksiklik, yetersizlik ve fonksiyon kaybıdır. Ellerde, kollarda, bacak, parmak ve omurgalardaki kısıklık, eksiklik, fazlalık, yokluk, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü gibi rahatsızlıklar da bu grup içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca Serebral Palsi (beyin felci), spastik ve spina bifida (bel açıklığı) hastaları da ortopedik engel grubunda yer almaktadır (ATA-AOF, 2019: 8).
- Süreğen hastalıklar; kişilerin çalışma yeteneklerini engelleyen sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır. Kalp damar hastalıklarından, sindirim sistemi, cilt, deri hastalıkları, kanserler, psikolojik hastalıklar vb. geniş yelpazede hastalar bu gruba girmektedir (Öztürk, 2011: 22).

Bu engel türlerinin bir kısmı fiziksel ve tıbbi olarak bireylerin eğitim, adalet, ulaşım, sosyal olanaklar gibi temel haklara ulaşımını engellemektedir. Diğer bir yönden ise engelli kavramı kişisel özür, eksiklik ve kusurlardan ziyade kişinin önüne çıkarılan engelleri vurgulamaktadır. Engelli bireyler toplumun tutum, önyargı ve bakış açısının sonucu olarak önlerine sürülen dışsal bir sınırlandırma ile mücadele etmek zorunda kalmaktadır (Ertürk vd. 2014: 378). Bu açıdan engelli kavramı toplumsal hayata katılımında, iş bulma ve istihdam edilebilirliği açısından toplumdaki diğer bireylere oranla kısmen ya da tamamen yoksunluk içinde bulunan bireyleri ifade etmektedir (Altan, 2006: 189). Engelli vatandaşların karşılaştıkları en önemli toplumsal engellerden biri istihdam hakkına ulaşmaktır.

3. ENGELLİ BİREYLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Engelli bireylerin sosyal politikalar kapsamına alınmaları 19. yy.'nın son çeyreğine denk gelmektedir. 1. Dünya Savaşı sonrasında sağlık ve mesleki açıdan rehabilite edilmeleri söz konusu olmuştur. Böylece engelli bireylerin sağlam niteliklerinin geliştirilmesi ve engelleri ile yaşayabilir duruma gelmeleri için hizmetler verilmeye başlanmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise engellilerin çalışma ve sosyal yaşama katılmaları için pek çok ülkede yasal düzenlemeler yapıldığı görülmüştür (Altan, 2006: 192).

Engellilerin sosyal yaşama katılmaları ve başkalarına muhtaç olmadan yaşayabilmelerinin belki de en önemli yolu istihdam edilmeleridir. Günümüzde engelli vatandaşların eğitimi, istihdamı, sosyal yaşama katılmaları ile ilgili yasal düzenlemeler giderek artmaktadır. Gelişmiş toplumlarda engellilerin istihdamının artırılması için iş yerlerinde fiziki ortamlar uygun hale getirilmektedir. Çeşitli engel gruplarının çalıştırılabileceği işler yasalarla belirlenmektedir. Çalışma yaşamında özel politika geliştirilmesi gereken gruplar arasındaki engellilerin iş kazası geçirmemeleri, fiziksel anlamda uygun hale getirilmiş ortamlarda çalışmalarını için önlemler alınmaktadır (Güler, 2015: 126). Ancak tüm düzenlemelere rağmen hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde engellilerin istihdam oranları düşük seyretmektedir. 2002 yılı Özürlü Araştırması raporuna göre Türkiye’de engelli nüfusun işgücüne katılım oranı % 21,71 iken, işgücüne dahil olmayan engellilerin oranı % 78,29’dur (DİE, 2004: 14). Engelli nüfusun rapora göre istihdam durumu Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Engelli Nüfusun İstihdam Durumu (2002)

	Erkek	Kadın	Toplam
İşgücüne Katılım Oranı	32,22	6,7	21,71
İşsizlik Oranı	14,57	21,54	15,46
İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	67,78	93,29	78,29

Kaynak: DİE, 2004: 15

Engelli nüfusun % 78’inin işgücüne dahil olmadığı görülmektedir. İşgücüne dahil olmayan nüfus çeşitli nedenlerle iş aramıyor, çalışma niyetine giremiyor anlamına gelmektedir. İşgücüne katılan engelli nüfus içinde istihdam halinde olanların oranı ise yalnızca % 20’de kalmaktadır (Şen, 2017: 231). Türkiye’de çalışabilir durumda 2 milyon engelli olduğu söylenmekle birlikte istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık olarak 180 bindir (www.bloomberght.com/bakan-selcuk-istihdam-edilen-engelli-sayisi-180-bini-asti-2202868 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)). Bu sonuçlar Türkiye’de engelli nüfusun önemli bir kısmının üretime katılmadığını göstermektedir.

İşgücüne dahil olan kısıtlı orandaki engeli nüfusun ise % 16’ya yakını işsizdir. Engelli istihdamını özel sektör ve kamu sektöründe arttırmak için devlet eliyle alınmış bazı önlemler mevcuttur. Engelli istihdamını arttırmak üzere devlet tarafından getirilen “kota yöntemi, korumalı işyeri, engelli çalışanlara yönelik sübvansiyonlar, teşvikler, mesleki eğitim kamuda engelliler için tahsis edilmiş kadrolar” başlıca örnekler arasındadır (Durmaz, 2017: 263). Bu politikalar eliyle sağlanan istihdam sayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Engelli Çalışanların Kamu ve Özel Sektöre Göre Sayısı

YILLAR ³	ENGELLİ ÇALIŞAN SAYISI (50+İŞYERİ SAYISI)		ENGELLİ ÇALIŞAN SAYISI (50-İŞYERİ SAYISI)		ENGELLİ AÇIK KONTENJAN SAYISI	
	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL
2019	15.928	101.377	1.037	8.328	3.958	16.938
2018	14.453	97.893	1.033	8.916	4.775	17.871
2017	10.323	102.751	466	23.232	2.988	8.296
2016	10.822	92.413	387	20.336	3.003	7.783
2015	10.696	84.370	472	22.037	2.736	7.145
2014	10.422	84.706	712	23.637	2.717	6.520
2013	11.804	80.434	700	23.075	2.990	5.820
2012	12.358	77.547	931	25.250	3.043	5.475

Kaynak: İşkur “İstihdamı Zorunlu Kontenjanları” İstatistiklerinden Derlenmiştir (www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/) (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

Tablo 2’ye göre yıllar itibari ile kamu ve özel sektörde kota yöntemine göre istihdam edilen engellilerin sayısı artmıştır. Elli ve daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde çalıştırılması gereken engelli sayısı % 3, kamu iş yerlerinde ise % 4 olarak belirlenmiştir (Şişman, 2011: 195). Bu nedenle elliden az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan engellilerin sayısı oldukça düşüktür. Hala ülkede önemli ölçüde engelli açık kontenjanı bulunmaktadır. Türkiye’deki işletmelerin önemli bir kısmının elliden az işçi çalıştıran işyerleri olduğu düşünülürse küçük ve orta boy işletmelerde de engelli istihdamını arttıracak önlemlerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan engelli bireylerin istihdamla ilgili bu hakları konusunda bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Orhan (2015) tarafından yapılan araştırmada engellilerin kendilerine yönelik istihdam haklarının tamamını bilmedikleri, konuyla ilgili bütüncül bir algıya sahip olmadıkları belirlenmiştir (Orhan, 2015: 93).

Engellilerin istihdam edilmesini engelleyen pek çok neden bulunmaktadır. Bir kısım engelli vatandaşın “çalışma yaşamına girmek” gibi bir talebinin olmaması ve ailelerinin aşırı korumacı bir tutum sergilemesi işgücüne katılım oranlarını düşürmektedir. Engellilerin istihdam edilebilirliğini azaltan başlıca sebepler; sağlık ve eğitim hakkına erişim engeli, aşırı korumacı tavırlar, engellilere karşı yanlış tutum, önyargı ve ayrımcılık, niteliğinin altında ya da üstünde işlerde çalıştırılma olarak sayılabilir.

³ 2020 Yılı Nisan Ayı, diğer yıllar Aralık ayı sayılarıdır.

Sağlık ve Eğitim Hakkına Erişim

Sağlık ve eğitim haklarına erişim engelleri dolaylı olarak işgücüne katılım oranlarını da düşürmektedir. Türkiye Engelliler Araştırması sonuçlarına göre engelli vatandaşların yaklaşık % 47'sinin engel durumlarına yönelik tedavileri yapılmamaktadır. Aynı rapora göre engelli nüfusun % 48'inin sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu durum binlerce insanın rehabilitasyon ve işgücüne katılma fırsatlarının ellerinden alınması anlamına gelmektedir (Şen, 2017: 232). Engelli istihdamının artırılması için öncelikle tedavi olanaklarına her engelli bireyin yeterince erişebilmesi sağlanmalıdır.

Diğer yandan engelli bireylerin önemli bir kısmı engelinden dolayı eğitim olanağından yoksundur. Bazı engel türleri kişilerin engelsiz bireylerle aynı ortamda eğitimine olanak verirken bazılarının özel eğitim merkezlerinde eğitim almaları gerekmektedir. Bir kısmı ise engel oranına göre eğitilebilir grupta yer almamaktadır.

Türkiye'de engelli nüfusa ilişkin güncel sayılara ulaşılamamaktadır. 2002 yılında gerçekleştirilen Özürlüler Araştırması sonuçlarına göre 6 yaş ve yukarı engelli nüfus içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 36, 33'tür. Kırsal alanda % 43'lere yükselen bu oran Türkiye'nin doğu kesimlerinde % 52'lere varmaktadır (DİE, 2004: 8-9). Bu oranlar engelli vatandaşların ne kadar büyük oranda eğitime erişim engeli ile karşı karşıya olduğunu gösterir niteliktedir. Bu araştırmanın yapıldığı 2020 yılına kadar getirilen 8 yıllık zorunlu eğitim, artan özel eğitim olanakları gibi düzenlemelerle bu oranlarda bir düşme olduğu tahmin edilmekle birlikte yine de eğitime erişim engelinin önemli bir sorun olduğu söylenebilir.

Temel eğitim sonrası Milli Eğitim Bakanlığı ve İşkur gibi kurumlar engellilere yönelik mesleki eğitim olanakları sunabilmektedir. Günümüzde engellilere yönelik ayrılan kontenjanlar ve yapılan özel sınavlarla engellilerin yükseköğretime erişim olanakları da arttırılmaktadır. Engelli öğrencilere özel olarak yurt ve burs imkanı sağlanmaktadır (Şişman, 2011: 190).

Tedavi ve eğitim hizmetleri yanında engellilerin istihdam edilebilirliğinin artırılması için gerekli adımlardan bir diğeri de mesleki rehabilitasyondur. ILO'nun 154 sayılı sözleşmesi ile her üye ülkenin mesleki rehabilitasyon amacı ile engelli bireye uygun bir iş sağlamak, o işte ilerleme olanakları sunmak yolu ile topluma uyum sağlamalarını kolaylaştırma görevinden bahsetmektedir (Altan, 2006: 200).

Aşırı Korumacı Tavrılar

Engelli aileleri, çocuklarını koruma içgüdüğü ile bazen çocukların bireysel gelişimini desteklemek yerine herşeyi onlar adına yapma eğilimindedirler. Temel bakımlarında, eğitim yaşamında, eğitim yaşamı sonrasında ailelerin çocukları yerine pek çok görevi üstlendikleri görülmektedir. Aileler eğitim ya da iş yaşamı için bile olsa çocuklarını başka şehirlere göndermek istememektedir. Böyle bir tavırla büyütülmüş engelli

bireylerin de bazen kendilerini toplumdan soyutladıkları, aileleri olmadan bağımsız hareket edemedikleri görülebilmektedir. Çalışma yeteneğinde olan bazı engellilerin bile aşırı korumacı aile tutumu nedeniyle iş aramadıkları ve işgücüne dahil olmayan nüfus içerisinde kaldıkları görülmektedir. Ailelerin bu konuda bilinçlendirilmesi, yöreklendirilmesi, engelli çocukların eğitim ve rehabilitasyonla yetenek ve becerilerine yönelik işler bulabileceği konusunda inanç oluşturulması büyük önem taşımaktadır (Bilgin, 2000: 9).

Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak engelli istihdamı kanuni düzenlemelerle de arttırılmaktadır. Bu durum son derece yerinde bir uygulama olmakla birlikte sadece “istihdam edilsinler” mantığı ile gerçekleştirilmesi halinde bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Örneğin istihdam eşleştirmeleri sadece İşkur tarafından yapılmaktadır. İşkur’un ise kendisine gelen engelli işgücü taleplerini ve engelli işgücü arzını eşleştirme stratejileri detaylı incelemeler, nitelik analizleri çerçevesinde gerçekleştirilmemektedir. Bu durum işe uygun olmayan engelli işçi yerleştirmeleri ve düşük motivasyon, verimsizlik ve yüksek işgücü devri gibi olumsuzluklara neden olmaktadır. Devletin korumacı yaklaşımının bilimsel ve akılcı eşleştirmelerle de desteklenmesi gerekmektedir.

Engellilere Karşı Yanlış Tutum, Önyargular ve Ayrımcılık

Toplumun bir kesiminde engelli vatandaşların tamamının bakıma muhtaç, hiçbir işini göremeyen, bağımlı oldukları görüşü mevcuttur. Yapılan bir araştırmada engellilerle herhangi bir etkileşimi olmayan bazı bireylerin engelli vatandaşların daha içine kapanık ve düşük özgüvene sahip olduğunu düşündüğü görülmüştür (Çakır vd. 2019: 215). Engellilerin diğer bireylere göre daha düşük verimlilikle çalışacağı, sadece sosyal nedenlerle istihdam edildikleri gibi düşünceler de mevcuttur (Baybora, 2006: 233). Diğer yandan bu kişilere acıyarak bakmak da engellilerin çalışma yaşamında yeteneklerinin geri planda kalmasına neden olmaktadır (Bilgin, 2000: 7).

Çalışma arkadaşları da engelli çalışanlara yönelik olumsuz tutum takınabilmektedir. Engellilere yapılan pozitif ayrımcılık, daha fazla izin kullanmaları ya da bazı işlerden muaf olmaları diğer çalışanlarca tepki çekebilmektedir. Benzer bir bakış açısı yöneticiler ve işverenler cephesinde de görülmektedir. İşverenlerin engelli bireyleri çalıştırmaları durumunda yeterince esnek olamayacakları, beklentilerini karşılayamayacakları, işyerine bir katkısı olmayacağı konusunda kaygı duydukları görülmektedir (Öztürk, 2011: 29; Çakır vd. 2019: 221-222).

Sosyal yaşamda ve işgücü piyasalarında dezavantajlı bir kesim olarak pozitif ayrımcılık uygulanan engelli bireyler bazı durumlarda işverenlere ek maliyetler yükleyebilmektedir. Örneğin bir engelli bireyin istihdam edilmesi için işyerinde uygulanması gereken güvenlik önlemleri ve fiziksel düzenlemeler işverene ek maliyetler yüklemektedir (Yenihan ve Yılmaz, 2019: 206). Diğer bir maliyet de engelli işçilerin çoğunluğunun seçilmiş işlerde çalıştırılabilmesidir. Bu durum işveren

açısından daha verimsiz bir çalışana yüksek ücret ödemek olarak algılanabilmektedir. Diğer yandan “herhangi bir yasal zorunluluk olmasaydı da engelli çalıştırdım” diyen işverenler de söz konusudur. Bu işverenler engellilerin işlerine daha fazla sarıldıkları, özverili çalıştıkları, motivasyonlarının yüksek olduğu inancı taşımaktadırlar (Durmaz, 2017: 255; İyem ve İslamoğlu, 2019: 323). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve İşkur tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen İşgücü Piyasası Araştırması’nda “açık işlerinizde engelli istihdam etmek ister misiniz?” sorusuna “fark etmez” ve “isterim” yanıtı veren işverenlerin oranında geçen yıllara göre artış olduğu belirtilmiştir (İşkur, 2019: 54). Trabzon’da kota uygulaması ile engelli istihdamı zorunluluğu olmayan işverenlerin engelli istihdamı konusunda orta derecede olumlu tutumları olduğu görülmüştür (Gönülaçan, 2016: 121).

Engelli vatandaşlarla ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir nokta işsizlik ve düşük ücretlerdir. Engelliler genel olarak işgücü piyasalarına girişte, iş bulmakta dezavantajlı konumdadırlar. İstihdam edilmeleri halinde ise statüsü, ücreti ve vasıf düzeyi düşük işlerde istihdam edilme eğilimleri yüksektir. Bu durum engelli vatandaşların kayıt dışı sektörde çalışma ve yoksulluk oranlarını da tetiklemektedir (Durmaz, 2017: 257- 258).

Niteliğin Altında Ya da Üstünde İşler

Engelli vatandaşların eğitim olanaklarına erişimleri, bu kişilerin istihdam edilebilirliğini bir adım ileriye götürmektedir. Yetersiz eğitim almış, mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetine ulaşamamış engelli vatandaşların işgücü piyasası beklentilerine sahip olması beklenemez. Oysaki bazı engel türleri yüksek eğitim de dahil olmak üzere her türlü eğitim becerisine sahiptir. Bu bireyler yeterli eğitim erişimine kavuşabilmeleri halinde nitelikli ve yüksek pozisyonlu istihdam olanaklarına kavuşabileceklerdir.

Devletin engelli istihdamını arttırmak üzere koyduğu kurallar çerçevesinde yapılan istihdamların bir kısmı sadece “görev” haline dönüşmektedir. Bazı işveren mülakatlarında işverenler engellileri sadece kanuni bir zorunluluk olarak istihdam ettiklerini belirtmişlerdir. Engelli vatandaşların niteliğine uygun iş bulmakta zorlandıklarını belirten işverenler bu durumun engelli motivasyonunu ve mutluluğunu düşürdüğünü ifade etmişlerdir (Zaim Gökbay vd., 2011: 7).

İşkur tarafından yapılan yönlendirmelerde işverenler ve engelliler açısından bir nitelik eşleşmesi yapılmamaktadır. Bu durum bazen işveren açısından uygun olmayan bir engelli istihdamına, bazen ise engellinin niteliğinin çok altında bir işe yerleştirilmesine neden olabilmektedir. Hatta bazen işverenlerin sırf yasal zorunluluğu karşılamak için engelliye ücret ödeyip çalıştırmadıkları görülmektedir (Öztürk, 2011: 33- 34). Engelli istihdamında öncelikle işveren beklenti ve engelli yetenek ve yetkinliklerinin eşleştirilmesi her iki tarafın çalışma yaşamında verimlilik ve mutluluğu açısından önem taşımaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Engelli bireylerin topluma kazandırılmasının en etkili yollarından biri istihdam edilebilirliktir. İstihdam edilmek engelli bireyi ekonomik olarak aktif hale getirip “bağımlı ve bakıma muhtaç” algısından kurtaracaktır. Diğer yandan istihdam edilmesi engelli bireyin topluma katılım ve uyumunu sağlayacaktır. Bu anlamda engelli bireylerin istihdam edilmeleri önündeki engellerin ve çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sorunların belirlenmesi engellilerin işsizlik oranlarının, işgücü devir oranlarının azaltılması, istihdam edilebilirliklerinin artırılması açısından pek çok önlemin alınmasına olanak sağlayacaktır. Engelli bireylerin daha mutlu bir çalışma ortamına kavuşması, motivasyonları ve iş tatminlerinin artırılmasına hizmet edecektir.

Bu araştırmada Çanakkale ilinde özel sektörde istihdam edilen engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada amaca yönelik sonuçların elde edilebilmesi için nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim, bilinen ancak derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız olgu, durum ve kavramlara odaklanarak, katılımcıların konuyla ilgili deneyimlerinin ortak anlatımı ile konuyu açıklamaya çalışmaktadır. Böylece olgubilim, bir olgu ile ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki açıklamalara indirgemektir (Aydın, 2013: 77).

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmada Türkiye’deki engelli işgücünün yaşadığı sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki engelli nüfus ve işgücü ile ilgili düzenli bir veri sunumu yapılmamaktadır. 2019 yılında çalışabilir durumda olan engellilerin sayısının 2 milyona, istihdam edilenlerin sayısının ise 180 bine yaklaştığı belirtilmektedir (www.hurriyet.com.tr/ ik-yeni-ekonomi/istihdam-engeli-41044639 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)).

Dolayısıyla engelli işgücü sayısı net olarak bilinmemektedir. Sakatlar Derneği, Çanakkale Şubesi başkanı ile yapılan yüz yüze görüşmede 2018 yılının ilk yarısında Çanakkale ilinde 8732 engelli olduğu bilgisi verilmiştir. Bunlardan 3000 tanesinin çalışabilir durumda olduğu belirtilmiştir. Ancak kaç tanesinin istihdam halinde olduğu net olarak bilinmemektedir.

Çanakkale İşkur Müdürlüğü 2019 yılı istatistiklerinde ilde elliden fazla işçi çalıştıran özel sektör işyeri sayısı; 108, kamu işyeri sayısı ise 21 olarak belirtilmiştir. Bu işyerlerinde çalışan engelli sayıları kamuda 145, özel sektöre 575 kişi olarak gerçekleşmiştir. Elliden az işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde ise çalışan engelli sayısı 126, kamu sektörü 4 olarak gerçekleşmiştir. Engelli kontenjan açığı özel sektörde 29, kamu sektöründe 25 kişi olarak belirtilmiştir (www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/ (Erişim Tarihi: 17.06.2020)).

Çanakkale ilinde engelli istihdam edilen işyerlerinin tespiti için Çanakkale İşkur İl Müdürlüğü’ne başvurulmuştur. Katılımcıların seçimi konusunda araştırmacının herhangi bir etkisinin olmaması ve rastlantısal bir seçim yapılabilmesi için olasılıklı

örnekleme yöntemlerinden basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Güler vd. 2015: 90- 91).

50 ve daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinden kura yöntemi ile 12 işyeri tespit edilmiştir. Görüşme için izin almaları gerektiğini ifade eden iki işyerindeki çalışanlara ulaşılamamış, onların yerine iki adet daha kura çekilerek katılımcılar belirlenmiştir. Diğer yandan elde edilen verilerin desteklenmesi için Türkiye Sakatlar Derneği, Çanakkale Şubesi Başkanı ve Çanakkale Görme Engelliler İl Temsilcisi ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

12 işyerindeki çalışanlarla görüşme hedeflenmekle birlikte görüşmelerden elde edilen verilerin kendini tekrar etmesi üzerine görüşmeler dokuzda sonlandırılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın çalışma grubunu Çanakkale ilinde özel sektörde çalışan 9 engelli çalışan oluşturmaktadır.

4.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veriler görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme tekniği nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırmacı tarafından “yarı yapılandırılmış görüşme formu” hazırlanmıştır. Soruların hazırlanması aşamasında öncelikle detaylı literatür taraması yapılarak soru havuzu oluşturulmuştur. Konuyla ilgili çalışmalar yapmış iki akademisyen de soru havuzuna katkı yapmıştır. Daha sonra araştırmacı ve akademisyenler birlikte soru havuzundan gereksiz soruları elemişlerdir. Soru eleme araştırmacı ve akademisyenlerin tam olarak görüş birliğine varmalarına kadar devam etmiştir. Böylece soru formuna son şekli verilmiştir. İki engelli çalışan ve Görme Engelliler İl Temsilcisi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiş, soru formunda herhangi bir değişikliğe gerek olmadığı görüldüğü için bu iki pilot görüşme analize de dahil edilmiştir.

Katılımcılar ile gerçekleşen görüşmelerin tamamı 2019 Nisan ayı içinde bir haftalık zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar telefonla aranarak araştırmanın amacı anlatılmış ve görüşme yapmak için randevu istenmiştir. Katılımcıların verdiği randevular çerçevesinde görüşmeler araştırmacı tarafından şahsen gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmıştır. Katılımcıların isimlerinin tamamen gizli tutulacağı, verdikleri bilgilerin ise sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı bilgisi verilmiştir. Daha sonra deşifreyon yapmak üzere görüşmelerin ses kaydının alınması için izin alınmıştır. Soruları varsa yanıtlanarak görüşmelere başlanmıştır. Görüşmeler 26 dakika- 63 dakika aralığında sürmüştür.

Toplanan veriler Maxqda Analytics Pro 2020 nitel analiz programı ile içerik analizi tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Günümüzde nitel araştırmalar da nicel araştırmalar gibi bilgisayar programları aracılığı ile analiz edilebilmektedir. Bu programlar ayrıca kodların saklanması, kodlara daha kolay ulaşılması, kodlamalar üzerinde değişiklik yapılması ve başka dosyalar ile ilişkilendirilmesinde de büyük kolaylık sağlamaktadır (Coşkun İlgar ve İlgar, 2014: 44). Maxqda programı bahsedilen avantajlar ile tema ve kodlamaların frekans ve yüzdesel dağılımlarını

sistemli bir şekilde vermesi ve şematize etmesi açısından tercih edilmiştir. İçerik analizi; yazılı ya da görsel veriler araştırmanın konusu ile ilişkili olarak oluşturulan tema/ kategoriler çerçevesinde anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Elde edilen veri setinde kullanılan kelime, cümle ya da resimlerin kullanım sıklığı belirlenerek temalar/kategoriler altında toplanmakta ve sayısal hale getirilen bu temalar/kategoriler üzerinden yorumlama ve anlamlandırma yapılmaktadır (Ertugay, 2019: 61).

4.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda verilerin araştırmacı tarafından ne kadar inandırıcı, ikna edici, uygun olarak yorumlandığı sorusu “geçerlik ve güvenirlik” kavramlarını gündeme getirmektedir. Nitel araştırmalarda geçerlilik analiz sonuçlarının güvenilir, inandırıcı, savunulabilir ve başka çalışmalar ve kişiler için de genellenebilirliğini sağlamaktadır (Güler vd. 2015: 372- 373). Araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği ise güvenirlik kavramı ile ilişkilidir. Araştırmanın güvenirliliği iç ve dış güvenirlik olarak ele alınmaktadır. Dış güvenirlik araştırmanın şeffaf bir biçimde rapor edilmesi ve diğer veri kaynaklarının açıkça belirtilmesi ile sağlanmaktadır. İç güvenirlik ise verilerin başka uzman ve araştırmacılar tarafından da benzer şekilde kodlanması ve puanlanması ile desteklenmektedir (Baltacı, 2019: 381). Diğer yandan araştırmacı görüşmeleri yüksek kalitede bir ses kayıt cihazına kaydetmiş ve bunları yazıya aktarmışsa güvenirlik arttırılabilir (Creswell, 2013: 253). Bu çerçevede araştırmada gerçekleştirilen aşamalar şöyle özetlenebilir;

- İlk olarak ses kaydı alınan görüşmeler yazılı döküm haline getirilmiştir. Yazılı hale getirilmiş veriler birkaç kez okunmuştur.
- Görüşme sürecinde toplanan veriler, birbirine benzeyen temalar altında bir araya getirilmiştir. Verilerdeki paragraflar, cümleler ve kelimeler kodlama yapılabilmesi için işaretlenmiştir.
- Aynı işlem konuyla ilgili bir uzman tarafından da ayrıca yapılmıştır.
- Daha sonra araştırmacı ve uzman tarafından yapılan kodlamalar bir araya getirilerek karşılaştırılmış, farklı düşünülen kodlamalarda uzlaşma sağlanmıştır.

Güvenirlik için “kodlar arası görüş birliği” yaklaşımı kullanılmıştır. Bu aşamada veriler birbirinden habersiz şekilde araştırmacı ve bir uzman tarafından kodlanmakta, sonrasında bu kodlamalar karşılaştırılarak tutarlılık oranları hesaplanmaktadır. Tutarlılık oranları % 80’in üzerinde bulunması durumunda yapılan kodlamaların güvenirliliğinin yüksek olduğu kanaatine varılmaktadır. Bu araştırmada “*Güvenirlik= Aynı Kategoriye Kodlanan Öge Sayısı(Görüş Birliği) / Toplam Kodlanan Öge Sayısı(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)*” formülü kullanılmıştır (Güler vd. 2015: 357; Karaman, 2018: 652). Buna göre güvenirlik= 0.81 olarak bulunmuştur.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

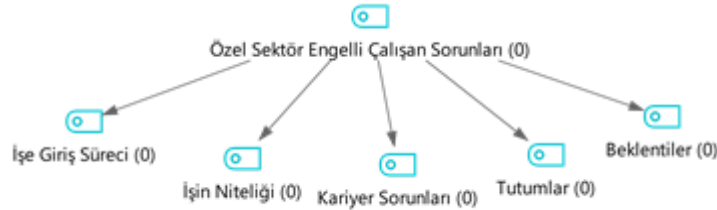
Araştırmada özel sektörde çalışan 9 engelli ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Sayı	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek
Yaş	34	37	36	30	40	27	34	42	28
Medeni Durum	Bekar	Bekar	Evli	Bekar	Evli	Bekar	Bekar	Evli	Bekar
Eğitim	Ortaokul	İlkokul	Lise	Önlisans	Ortaokul	Önlisans	Ortaokul	Ortaokul	Lise
Görevi	Depo Sorumlusu	Temizlik Elemanı	Bekçi	Operatör	Geçici İşler	Bayi Operatör Yardımcısı	Depo Sorumlusu	Büro Personeli	Büro Personeli
Toplam Gelir	4000	5500	6000	2500	4000	6000	4000	3000	3000
Çalışma Süresi	6 yıl	20 yıl	15 yıl	9 yıl	15 yıl	5 yıl	6 yıl	6 Yıl	3 Yıl
Engel Durumu ve oranı	İşitme %52	Ortopedik % 55	Görme % 46	Görme % 49	Süreğen %58	Süreğen % 68	İşitme %52	Ortopedik % 80	Ortopedik % 82

Tablo 3’ e göre katılımcıların tamamı erkek olup, 6’sı bekar, 3’ü evlidir. Katılımcıların en genci 27, en yaşlısı 42 yaşındadır. Engel durumuna göre ise katılımcıların 3’ü ortopedik, 2’si görme, 2’si işitme ve 2’si süreğen hastalık grubunda yer almaktadır.

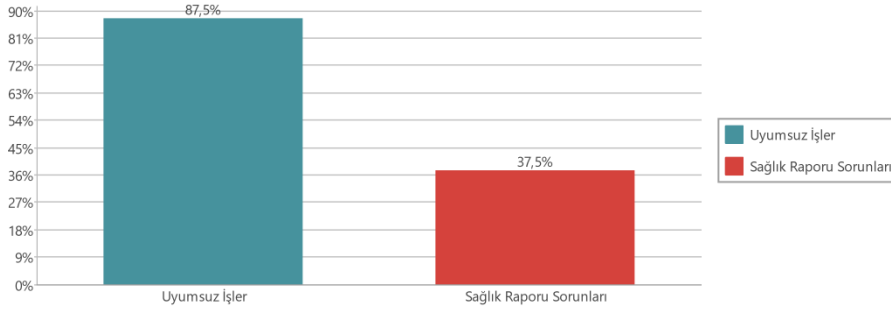
Görüşmelerden elde edilen veriler “işe giriş süreci, işi niteliği ile ilgili sorunlar, kariyer sorunları, tutumlar ve beklentiler” adı altında toplam beş temada yoğunlaşmıştır. Temalar altında toplam 49 adet kodlama yapılmıştır. Kodlar frekans tabloları ve grafikleri, yoğunluk tabloları ve kod haritaları aracılığı ile görselleştirilmiştir. Temalar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Temalara İlişkin Kod Matrisi

5.1. İşe Giriş Süreci Temasına İlişkin Bulgular

İşe giriş süreci teması altında katılımcıların değindikleri sorunlar engellilere sunulan uyumsuz iş olanakları ve engelli raporunun alınması ile ilgili sorunlar alt kodlarında yoğunlaşmıştır.

Şekil 2. İşe Giriş Sürecinde Yaşanan Sorunlar Temasına Yönelik Frekanslar

Engeli katılımcıların iş arama süreçlerinde karşılarına çıkan sorunlar yoğunlukla kendilerine uygun olmayan açık işlerle karşılaşmalarıdır. Özel sektörde İşkur aracılığı ile iş arayan katılımcılar İşkur tarafından gönderildikleri açık işlerde engel durumlarına uygun olmayan iş tanımları ile karşılaşabilmektedir. Örneğin ortopedik engelli iş arayanlardan ağır yük taşınması istenmesi, uzun süre ayakta duracak görevler verilmesi duruma örnek olarak gösterilebilir. Bazı katılımcıların aktardıkları deneyimler şu şekildedir;

K7: Seni ayakta görünce direkt sağlam muamelesi yapıyor zaten, engelli gibi davranmıyor. Sağlamsan işimize yararsın gözüyle bakıyor. Benden de aynı işi yapmam bekleniyor. Yine de yapmaya çalışıyordum. Beşinci kattan altıncı kattan dolap taşıdığımı biliyorum. 60- 70 kilodan aşağı dolap yok. Adam iki tane dolap taşıyor sen bir tane taşıyorsun, bu sefer sorun oluyordu.

K9: Görüşmeye gittim, kamyonun üzerine çıkıp mal saymam gerektiğini söylediler. Normal insan yapamaz onu, ben tekerlekli sandalye ile nasıl çıkacağım kamyonun üstüne...Engelimden dolayı kabul etmedim.

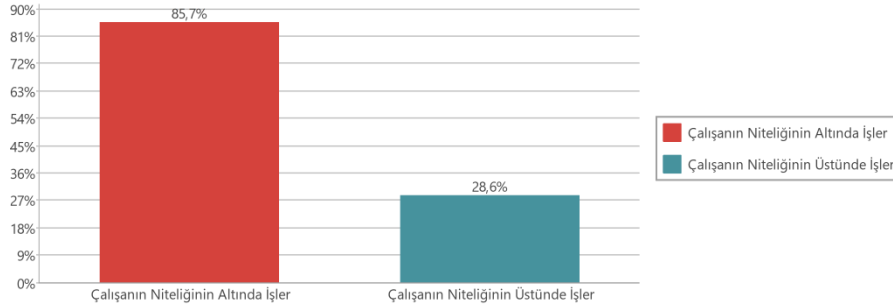
Diğer işe giriş aşaması sorunu ise engelli bireylerin aldıkları sağlık raporları ile ilgilidir. İşkur'da engelli statüsünde iş başvurusu yapmak için engelli vatandaşların engel oranlarını gösterir sağlık raporları almaları gerekmektedir. İşkur'a engelli kaydı yapmak için 14 yaşını doldurmak ve engel oranının en az % 40 olarak sağlık kurulu raporu ile tespit edilmesi gerekmektedir (Kayacı, 2013: 59). Katılımcılardan bazıları rapor oranlarının birkaç puan düşüklüğünden dolayı engelli statüsünde iş başvurusu yapamadıklarını, ancak engelli oldukları için de yaptıkları iş başvurularında "sen engellisin" diye kabul edilmediklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir katılımcı doktorların raporunu uzaktan muayene ile yazdığını belirtmiştir. Engelli bireyin engelli raporu alamaması devlet nezdinde "sağlam" olarak iş aramak zorunda

bırakılmaları, işverenler tarafından ise “sen engellisin” diye iş verilmemesi gibi bir ikilem yaratabilmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili aktardıkları bazı bilgiler aşağıda verilmiştir.

K4: Ben çok sıkıntı yaşadım. Tam 8 yıl engelli raporu alamadım. İşe başvurduğumda işveren “sen engellisin” dedi. Doktora gittim “sen engelli değilsin” dediler. Oran 32 çıkıyordu. Engelli raporu almaya yetmiyordu. Tam 8 sene biri sen engellisin diye iş vermedi, devlet de sen engelli değilsin diye rapor vermedi. Çok arada kaldım. İş bulamadım. Kendimi bir boşlukta hissettim. Nereye kadar annenin eline bakacaksın. Çalışmadım. Başhekime çıktım. “Sana rapor veremiyoruz” dedi. Ben de “o zaman rapor almak için diğer gözümü de mi çıkarayım, belimi mi kırıp bacağımı mı koparıp geleyim” dedim.

5.2. İşin Niteliği Temasına İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmelerde katılımcılar yaptıkları işin niteliklerinin çok altında ya da çok üstünde olduğu konusuna yoğunlukla değinmişlerdir. Bazı katılımcılar eğitimini aldıkları işi yapamamaktan şikayet ederken bazıları ise kendilerinden beklenen sorunlulukların engel durumlarına uygun olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların verdikleri yanıtların % 85.7’si çalışanın niteliğinin altındaki işler alt kodunda yoğunlaşmıştır.

Şekil 3. İşin Niteliği Temasına Yönelik Frekanslar

“Kota Yöntemi” ile yapılan istihdamlarda işverenler kota sayısı kadar engelli istihdamı için İşkur’a başvuru yapmaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre engelli birey İşkur tarafından yönlendirildiği iş yerine giderken herhangi bir nitelik örtüşmesi yapılmamıştır. Engelli katılımcılar işverenlerin genel olarak temizlik işlerinde çalışmalarını istediklerini belirtmektedir. Hatta bazılarının eğitim düzeyleri ve nitelikleri başka işler yapmaya uygun da olsa işveren engelli vatandaşları uygun olduğu bu iş yerine temizlik gibi işlere yönlendirmektedir. Konuya ilişkin bazı ifadeler şöyledir;

K4: Şimdi operatörlük yapıyorum. Eğitimini aldığın işi yapmadım. “Ben boşuna mı okudum” dedim. Hem de gece okudum. Akşam 8 den sonra okula gittim. İki yılda bana yaklaşık 25-30 milyar masrafı oldu. Hadi neyse “okuduk öğrenmişimizdir bir şeyler” dedik artık kafaya takmadık. Ama kendi işimi yapmayı isterdim.

K1: Kariyerime uygun olan bir iş bulamadım, yani o tarz işleri bulamadım. Aslında benim işlerim idari işlerdi ona göre bir iş bulamadım.

K2: Çok korumacılar, ben o kadar korumacılık sevmiyorum.”Sen yapamazsın” falan diyorlar. Ben de onlara söylemeden yapıyorum, sonradan haberleri oluyor.

K9: Benim bir sürü arkadaşım var. Mesela ziraat mühendisi ama temizlik görevlisi olarak girdi mecburen.

Bu ifadeler kota sistemine göre yapılan bazı yerleştirmelerde engelli işgücünün nitelik eşleştirmesi yapılmadan istihdam edildiğini göstermektedir. İşverenler sadece kota sayısını tutturmayı hedeflerken, uzun süre iş arayan engelli bireyler bazen niteliklerinin altında da olsa işleri kabul etmek durumunda kalmaktadırlar.

Konunun diğer boyutu ise engellilerin yapamayacakları işlerin kendilerinden beklenmesidir. Niteliklerinin üstünde işler yapmak durumunda olan engelli işverenler bir süre sonra işlerinden ayrılmak zorunda kalmaktadır. Hatta bu durumda kendilerinin “iş beğenmez” olarak değerlendirildiklerini ancak “sağlam” bir insandan beklenebilecek bu işleri uzun süre yapmalarının mümkün olmadığını belirtmektedirler. Bu durum Çanakkale Görme Engelliler İl Temsilcisi’nin ve Sakatlar Derneği Başkanının örneklendirdiği bazı durumlarla da ortaya konmuştur.

K7: Ağır işte çalıştım. Engelli kadrosundan alıyor seni ama hiç oturtmuyor, sürekli ayaktasın. İhtiyacı olan arkadaşlar çıkamıyor. Giriyorsun, iş ağır geliyor. İki gün, üç gün gidiyorsun olmuyor.

Çanakkale Görme Engelliler İl Temsilcisi: Bizi arıyorlar, öyle nitelikler sayıyorlar ki, sağlam insan yapamaz. Biz de onlara siz “engelsiz engelli” arıyorsunuz” diyoruz.

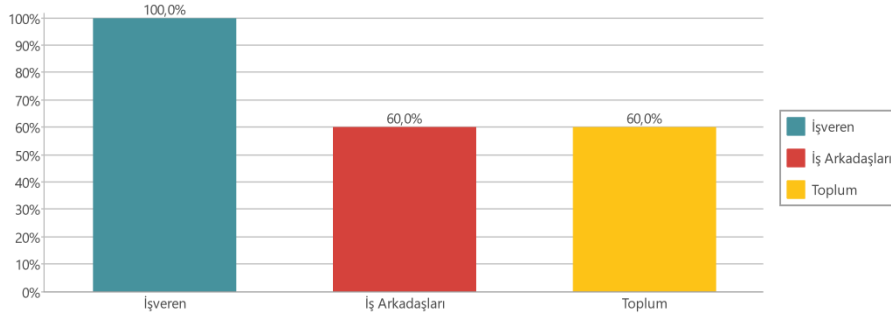
Türkiye Sakatlar Derneği, Çanakkale Şube Başkanı: Bir firma diyor ki bana, “en sağlam engelliye ver”... Özel sektör maalesef ayakta, yürüeyebilen, şikayet etmeyen ama en fazla % 40 engelli olan engelliye istiyor. Bu da çok büyük bir sorun yaratıyor bize...Engelliye engelli olarak görmüyor, kanunda çıkan bir gereklilik olarak görüyor... Hangi kurum olursa olsun önce engellinin çalışacağı masayı, yeri, zemini söyleyecek, biz ona uygun engelliye yönlendireceğiz. Engelliye çağırıyor, işe uygun olup olmadığına bakıyor.

Bu ifadeler engelli istihdamında önemli bir eşleştirme sorununa işaret etmektedir. Katılımcı ifadelerindeki benzer sorunlar işçi- işveren eşleştirmelerinin işin gereklilikleri ve engelli bireyin nitelikleri göz önünde bulundurulmadan yapıldığı izlenimi vermektedir. Esas amaç engelli bireylerin istihdamı kadar “engelli bireylerin

en uygun şekilde istihdamı” olmalıdır. Eğitim durumu, deneyimler, istekler göz önünde bulundurularak hem işverenlerin engelli de olsa çalışandan en yüksek verimi almasına, hem de engelli bireyin en aktif biçimde istihdama katılmasına yardımcı olacaktır. Yaşanan eşleştirme sorunlarının bir diğer nedeni de işsizlik oranlarının yüksekliği olarak görülmektedir. İşsizlik oranlarının yüksekliği iş arayan bireylerin seçme şanslarını olumsuz etkileyebilmektedir. Benzer şekilde iş arayanların sayısı yüksek olduğu dönemlerde işverenler bütün alternatifler arasında engelli işçi seçmek istemeyebilmektedirler.

5.3. Tutumlar Temasına İlişkin Bulgular

Engelli bireylerin günlük yaşamları ve çalışma yaşamlarında bazı olumsuz tutumlarla karşılaştıkları bilinmektedir. Katılımcılara işverenlerin, iş arkadaşlarının ve toplumun kendilerine karşı tutumları hakkında ne düşündükleri sorusu yöneltilmiştir. Tutumlar temasına ilişkin frekanslar Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Tutumlar Temasına Yönelik Frekanslar

Katılımcılar kendilerine karşı olan olumsuz tutumlarla ilgili en yoğun olarak işveren tutumuna değinmişlerdir. İşverenlerin engellileri sadece kanuni bir zorunluluk olarak istihdam etmek istemesi, engelli kontenjanından çalıştırılsa bile engellilerden engelsiz insan performansı beklenmesi, engelli bireylerin işgücü devir hızının yüksek olması, engellilere “hiçbir şey yapamaz” gözüyle bakılması katılımcıların değindikleri bazı noktalardır.

K2: Güven sorunu var. Yapamaz, edemez, dışlanıyor yani... Patronlar tarafından da çoğu zaman olumsuz, “nasılsa yapamayacak, neden para vereyim ki” mantığı...

K6: İnsanı engelli diye yaftalıyorlar, önce işi yapıp yapmayacağına bakmaları daha iyi olur diye düşünüyorum.

Yapılan bazı çalışmalarda da işverenlerin engelli çalıştırmaya çok olumlu bakmadıkları görülmektedir (Genç ve Çat, 2013: 368). İstanbul, Ankara, Kocaeli

ve Sakarya’da engelli çalışanlarla gerçekleştirilen nicel bir çalışmada katılımcılar işverenlerin engelli çalışanlara karşı önyargıları olduğu ifadesine % 55,7 oranında katılmışlardır (Orhan, 2013: 125). Konya’daki çalışmada katılımcıların % 45’i işverenlerin kendilerine karşı tutumlarını olumsuz olarak değerlendirirken, % 42’si olumlu olarak değerlendirmiştir (Anıl, 2019: 64). Bazı çalışmalarda ise işverenlerin engelli çalıştırmak konusunda olumsuz bir tutumları olmamakla birlikte (Hasırcıoğlu, 2006: 78; Eren, 2010: 107), engel oranı düşük bireylerin çalıştırılmak istendiği (Hasırcıoğlu, 2006: 89- 90) ve en az çalıştırılmak istenen engel grubunun zihinsel engelli bireyler olduğu görülmektedir (Güneş ve Akçamete, 2014: 7).

Benzer sorunlar iş arkadaşları ile ilgili de dile getirilmiştir. Engelli statüsü ile işe alınan bazı çalışanların mesaiye kalmamaları, bazı işlerden muaf olmaları zaman zaman diğer çalışanlarca eleştirilmektedir. Hatta engel düzeyi farklı oranlarda olan engelli çalışanlar arasında bile bazen mesaiye kalma gibi konularda anlaşmazlık çıkabilmektedir. Konuyla ilgili engelli görüşü şu şekildedir;

K9: Nöbet olayı, ben % 82 engelliyim, o % 42. “Neden K9 nöbete gelmiyor” diyor. Ya da normal mesai arkadaşlarında da oluyor bu. Yani K9 neden mesaiye kalmıyor diye tabi tepkiler oluyor ister istemez.

Araştırmada katılımcıların altı tanesi iş arkadaşları ile herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Tuzla’da gerçekleştirilen çalışmada da engelli çalışanlar “iş arkadaşlarım bana ayrımcılık yapmaz” ifadesine katılmışlardır (Kağnıcıoğlu vd. 2019: 164). İstanbul, Ankara, Kocaeli ve Sakarya’da gerçekleştirilen çalışmada ise katılımcılar engelli çalışanlar ile engelsiz çalışanlar arasında uyum problemi olduğuna dair görüş belirtmişlerdir (Orhan, 2013: 125). Başka bir çalışmada engelli çalışanlar iş arkadaşlarından en çok bekledikleri şeylerin kendilerine karşı önyargısız olunması, anlayışlı olunması ve güvenilmek olduğu görülmüştür (Eren, 2010: 116). Katılımcıların işveren ve iş arkadaşları yanında toplumun olumsuz tutumuna dair görüşleri mevcuttur.

K4: İnsanlar tarafından da dışlanıyor. Engelli birçok şeyi yapabilir. “Engelli yapamaz” dediler mi dışlıyorlar. Aslında bizimle birlikte yaşasalar engelimizi fark etmezler bile ama dışardan bakmıyoruz deseler de bakıyorlar.

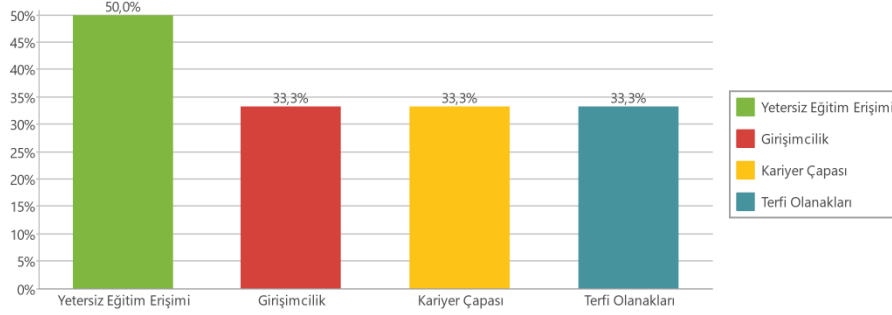
Literatüre bakıldığında engellilere yönelik toplumun olumlu tutumu olduğunu gösteren çalışmalar (Gençtürk ve Korkut, 2020; Küçükşen vd., 2017, Akyıldız, 2017, Ünal ve Yıldız, 2017) yanında olumsuz tutumu (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010; Aslan ve Şeker, 2011) olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Isparta’da üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin engellilere

yönelik olumlu tutum içinde oldukları belirlenmiştir. Kız öğrencilerin olumlu tutum puanları erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur (Gençtürk ve Korkut, 2020: 122). Siirt'te engelli çocuğu olan ailelerle gerçekleştirilen araştırmada ise engelli çocuğu olan aileler toplumun ve hatta geniş ailelerinin kendilerini dışladığı ve engelli çocukları olmasının kendilerinin suçuymuş gibi baktıklarını belirtmişlerdir (Aslan ve Şeker, 2011: 458- 459). Konya'da hemşirelerin engellilere yönelik tutumları hakkında yapılan araştırmada hemşirelerin engelli hastalara karşı tutumları olumlu olmakla birlikte Tıp Fakültesi hastanesi hemşirelerinin devlet hastanesi hemşirelerine göre olumlu tutum puanı daha yüksektir (Küçükşen vd., 2017: 100). Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Hizmetler Bölümünde engellilere yönelik eğitim alan öğrencilerin engelli tutum ölçeği skorlarının yükseldiği görülmüştür (Şahin ve Güldenoğlu, 2013: 230). Çanakkale ve Bursa'da Kent Konseyinde görev alan engellilerden % 68'i "kendilerine karşı toplumun dışlayıcı tutumu olduğuna yönelik görüş belirtmişlerdir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 328- 329).

Elde edilen sonuçlar engelli bireylere yönelik olumsuz bakış açısının günümüzde de devam ettiğini gösterir niteliktedir. Engelli bireylerin sosyal yaşamda ve iş yaşamında karşılaştıkları pek çok sorunun en önemli nedeni bu kişilere olan olumsuz tutumlardır. Bedensel engellerine rağmen pek çok işi yapma yetisine sahip binlerce engelli birey işverenlerin, iş arkadaşlarının ve ailelerinin "yapamaz" etiketi nedeni ile niteliklerinin altındaki işlere mahkum edilmektedirler.

5.4. Kariyer Sorunları Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada istihdam halinde olan bireylerin terfi olanakları ve kariyer imkanları araştırılmıştır. "Engellilere çalıştığınız işlerde yükselme imkanınız var mı?" sorusu yöneltilmiş ve verdikleri yanıtlar dört alt kodda yoğunlaşmıştır. Alt kodlara ilişkin frekanslar Şekil 5'de gösterilmiştir.

Şekil 5. Kariyer Sorunları Temasına Yönelik Frekanslar

Katılımcılar kariyer olanakları söz konusu olduğunda öncelikle geçmişte yaşadıkları eğitime erişim engelinden bahsetmişlerdir. Daha farklı eğitim olanakları olsaydı başka bir pozisyonda olabileceklerini ifade eden katılımcılar Türkiye’de engelli nüfusa yönelik eğitim sorununa da dikkat çekmişlerdir.

K1: Ortaokulda 3 sene işitme cihazsız okudum. Öğretmenler kurulu ile geçtim. Hiçbir şey anlamadım ama sonra kitap okuyarak kendimi geliştirdim. O zamanki sosyal şartlar böyle değildi.

K9: Okullar uygun değildi. Hala birçok okul uygun değil. Asansör yok, binalar eski. İlk katına bile ulaşamayan devlet okulları var. Ben bilgisayar alanında elektrik elektroniğe ilgim vardı küçükken. Ama endüstri meslek lisesi uygun değildi, Anadolu Lisesine gitmek zorunda kaldım. Belki daha başka yerlerde olabilirdim.

Engellilerin eğitim erişim engeli başka çalışmalarda da ortaya konmaktadır. Bursa ve Çanakkale ilinde gerçekleştirilen araştırmada engelli katılımcılar öğrencilik yaşamlarında pek çok engel ve zorlukla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 326- 327). Katılımcıların öğrencilik dönemlerine denk gelen yıllarda Türkiye’de engellilere uygun okul sayısının çok az oluşunun bu sonuçları doğruladığı düşünülebilir.

Diğer yandan engelli bireylerin girişimcilik hedefi ve planları olduğu ama bu planlarını gerçekleştirmek üzere emekli olmayı bekledikleri görülmüştür. Ülkenin ekonomik durumunda cesaret edememe ve yeterli sermayeleri olmaması bu ertelemelerin nedenleri arasındadır. Kariyerle ilgili engelli bireylerin yaşadıkları diğer önemli bir sorun da engelli çalışanların kendi kendilerine uyguladıkları kariyer çapalarıdır. Diğer bir ifade ile bazı durumlarda katılımcıların kendilerine ve topluma yönelik önyargıları nedeni ile terfi etme çabalarının da olmadığı belirlenmiştir.

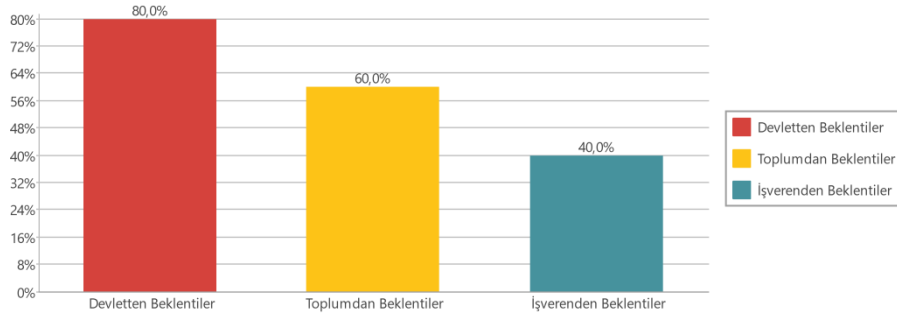
K2: Benim kariyerim hiçbir zaman olmadı. Yükselme çabam da olmadı. Büyük hayaller kurup yıkılınca sen de yıkılıyorsun.

Diğer yandan katılımcılar çalıştıkları işte terfi olanağı olmadığını da belirtmişlerdir. Zaten belli görevlerde istihdam edildiklerini ve başka işlerde çalışmalarına izin

verilmediğini belirten katılımcılar terfi olanağı eksikliğine değinmişlerdir. Tuzla’da gerçekleştirilen nicel bir çalışmada engelli çalışanlar engellilerin genel olarak vasıf düzeyi, statü ve ücreti düşük, çalışma koşullarının kötü olduğu ve terfi imkanlarının sınırlı olduğu işlerde çalıştırıldığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Aynı görüşlere işverenler katılmamıştır (Kağnıcıoğlu vd., 2019: 164). İşverenlerin engelli çalışanlara olan bakış açısının bu sonuçları doğurduğu düşünülmektedir. Pek çok işveren sadece yasal bir zorunluluk nedeni ile engelli istihdam ederken, pek çoğu da bu kimselerin basit görevlerde istihdam edilebileceklerine inanmaktadır. Bu bakış açısı engelli bireylerin terfi olanakları düşük olan pozisyonlarda istihdam edildikleri ya da terfi imkanlarından faydalandırılmadıkları görülmektedir.

5.5. Beklentiler Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada katılımcılara işverenden, toplumdan ve devletten ne gibi beklentileri olduğu sorulmuştur. Katılımcılar en yoğun olarak devletten, sonra toplumdan beklentilerinden bahsetmişlerdir. Beklentiler teması alt kodlarına ilişkin frekanslar Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6. Beklentiler Temasına Yönelik Frekanslar

Katılımcılar öncelikle devletten engellilere yönelik istihdam olanaklarının artırılması, erişim engellerinin kaldırılması, işyerlerinin engelli ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi beklentisi içindedirler. Daha sonra ücretlerin iyileştirilmesi beklentisi katılımcıların değindiği konular arasındadır. Sakarya’da gerçekleştirilen araştırmada katılımcılar devletten olan beklentilerini kendilerine eğitim olanağının sağlanması, kendileri ile ilgili yasal düzenlemelere ilişkin denetimlerin yapılması, %3 olan engelli çalıştırılması kotasının yükseltilmesidir (Eren, 2010: 118). İşgücü Analizi Raporu’nda engelli çalıştırmayan işyerlerinin % 48’i buna gerekçe olarak 50’nin altında çalışanları olduğunu belirtmişlerdir (Şen, 2018: 146). Diğer bir çalışmada engelli katılımcılar devletin caydırıcı

cezalarının arttırılmasını beklemektedirler (Öztürk, 2014: 181). Engelli çalışanlar emeklilik hakları konusunda yapılmış düzenlemelerden memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Toplumdan ise engellilere kötü gözle ve acıyarak bakılmaması ve iç içe olunması gibi talepler söz konusudur.

İşverenlerden olan beklentiler; çalışma ortamının uygun hale getirilmesi, yapabilecekleri işlerde çalıştırılmak, terfi olanaklarının sağlanması olarak sayılabilir. Orhan (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada engelliler kendilerine uygun fiziki ortamların hazırlanması halinde daha verimli çalışacaklarını ifade etmişlerdir (Orhan, 2013: 126). Konya’da çalışan engellilerin işverenlerden beklentileri fiziki düzenleme, engelli duyarlılığı ve olumlu tutum temalarında yoğunluk göstermiştir (Anıl, 2019: 60). Sakarya’da yapılmış olan araştırmada engellilerin işverenlerden beklentileri kendilerine önyargısız davranılması, güvenilmesi ve eşit davranılmasıdır (Eren, 2010: 117).

Engelli çalışanların olumsuz istihdam koşulları nedeni ile hak kaybı yaşadıkları benzer çalışmalarla da ortaya konmuştur. Bu konuda katılımcıların yasalardan ve devletten önemli beklentileri mevcuttur.

Katılımcıların bu araştırmada verdikleri yanıtların tema ve alt kodlara yönelik ağırlıkları Şekil 7’de gösterilmektedir. Maxqda Programı ile elde edilen kod matrisinde katılımcıların verdikleri yanıtların sayısal değerleri ile hangi ifadeleri ne kadar yoğun olarak belirttikleri görülmektedir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOP...
Özel Sektör Engelli Çalışan Sorunları										0
İşe Giriş Süreci										0
Uyumsuz İşler	■	■		■	■		■	■	■	7
Sağlık Raporu Sorunları				■		■		■		3
İşin Niteliği										0
Çalışanın Niteliğinin Üstünde İşler			■				■			2
Çalışanın Niteliğinin Altında İşler	■	■	■	■	■				■	8
Kariyer Sorunları										0
Terfi Olanakları	■	■								2
Girişimcilik		■				■				2
Kariyer Çapısı		■		■						2
Yetersiz Eğitim Erişimi	■							■	■	3
Tutumlar										0
İşveren		■		■		■	■		■	5
İş Arkadaşları				■			■		■	3
Toplum		■		■		■				3
Beklentiler										0
İşverenlerden Beklentiler	■			■			■	■		4
Devletten Beklentiler				■	■					2
Toplumdan Beklentiler	■			■				■	■	3
TOPLAM	6	7	3	10	3	4	5	6	5	49

Şekil 7: Tema ve Alt Kodlara İlişkin Kod Matrisi

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Engelli tanımı aslında sakat ya da özürlü tanımlarından daha geniş olarak sadece tıbbi bir bakış açısını yansıtmamaktadır. Kavram, “toplumun bakış açısını” da içermesi bakımından daha geniş kapsamlıdır. Engel kavramı bireylerin sahip olduğu bazı sağlık ve ruhsal sorunlardan kaynaklanabildiği gibi toplumun haksız önyargı ve tutumları da engellilerin sosyal yaşama katılımını engelleyebilmektedir. Engelli bireylerin topluma kazandırılması ve sosyal adaptasyonunun belki de en önemli aracı istihdam edilmeleridir.

Günümüzde engelli bireylerin çalışma yaşamına ve sosyal yaşama katılmaları için pek çok sosyal politika önlemi alınmaktadır. Ancak buna rağmen engelli istihdamının yeterli seviyede olmadığı bilinmektedir. 2002 Yılı Özürlü Araştırması’nda engelli nüfusun % 80’e yakınının işgücüne dahil olmadığı görülmektedir. Geri kalan işgücüne dahil nüfusun ise sadece % 20’si istihdam halindedir. Bu sonuçlar binlerce engelli vatandaşın bağımlı yaşadığı, ekonomik özgürlüğünün olmadığı ve çalışma isteği ve yeteneğinde olanların önemli bir kısmının bile üretken olmadıklarını gösterir niteliktedir. Engellilere her alanda fırsat eşitliği sağlanması, çalışma yaşamına katılmalarının artırılması sadece engelliler için değil toplumlar için de faydalı olacaktır.

Engellilerin istihdama katılamamasının yanında üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu da engellilerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlardır. Engelli çalışanların işyerlerinde fiziki engellerle karşılaştıkları, yeteneklerinin altında ya da üstünde işler yapmak durumunda kaldıkları, ayrımcılık ve ön yargılarla mücadele ettikleri, nispeten düşük vasıf gerektiren, düşük ücretli işlerde çalıştırıldıkları bilinmektedir. Oysaki her sağlıklı birey gibi engellilerin de değişik yetenekleri, eğitimleri, vasıf düzeyleri bulunmaktadır. Engelli istihdamında her bireyin eğitimi, yeteneği ve isteklerine uygun açık işlere yönlendirilmeleri hem işverenlerin hem de engellilerin memnuniyetlerini arttıracaktır.

Bu çalışmada Çanakkale’de özel sektörde çalışan engelli bireyler üzerinde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Kota yöntemi ile engelli çalıştıran 108 özel sektör işyerinden kura usulü ile belirlenmiş 9 çalışan ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre Çanakkale ilinde istihdam halinde olan engelli katılımcıların en yoğunlukla değindikleri sorunlar sırası ile niteliklerinin altında işler, açık işlerin engellilere uygun olmaması, olumsuz işveren tutumu ve devletten beklentilerdir.

Katılımcılar İşkur aracılığı ile yerleştikleri işyerlerinde yapabilecekleri işlerin altında nitelikte işler yapmakta olduklarından bahsetmişlerdir. Bir kısmı eğitime uygun olmayan işler yapmaktadırlar. Bir kısmı ise temizlik işi ya da vasıfsız işler yaptıklarını ancak aslında çok daha vasıflı işler yapmaya ehil olduklarını belirtmişlerdir. Diğer yandan katılımcılar yaptıkları pek çok iş başvurusunda “bir engellinin yapması için uygun olmayan işlerle” karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bedensel engelli kişilere “ağır eşya taşıma, kamyonun üzerine çıkarak çuval sayma” gibi işler yapmaları gerektiği söylenmiştir.

Katılımcıların en yoğunlukla değindikleri diğerk nokta olumsuz işveren tutumudur. İşverenlerin engelliler için “her işi yapamaz, beceremez, nasılsa iş yapamayacak neden ücret vereyim” gibi bir bakış açısı olduğu katılımcıların ifadeleridir. Engelliler kendilerine güven duyulması halinde daha çok şey yapabileceklerini belirtmektedirler.

Engelli istihdamının artırılması ve işgücü devir hızının düşürülmesi için devletten beklentiler katılımcıların en yoğun olarak değindikleri dördüncü kod olmuştur. Katılımcılar engelli kotasında artışın engelli istihdamını arttıracakını belirtmektedirler. Diğerk yandan hem fiziksel erişim engellerin aşıldığı, hem de engellilerin detaylıca analiz edilmiş yeteneklerine uygun iş olanaklarının sunulduğu işyerleri ile engelli eşleştirmesi yapılması konusunda İşkur’a önemli görevler düşmektedir.

Araştırmaya katılan engellilerin çoğunluğu kendilerine güvenilmesi halinde çok daha başarılı işler yapabileceklerini belirtmektedirler. Bu nedenle aşırı korumacı bir beklenti içerisinde değillerdir. Eğitimini aldıkları işleri de yapabileceklerini, kendilerine ön yargılı yaklaşılmaması gerektiğini ve terfi olanakları olan nitelikli iş beklentilerini dile getirmişlerdir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle engellilerin çalışma yaşamında daha refah içerisinde çalışabilmesi için alınabilecek bazı öneriler mevcuttur. Türkiye’de engelli istihdamının artırılması için öncelikle toplumun ve işverenlerin engelliler hakkında bilgilendirilmesi önemli bir noktadır. Toplumsal önyargıların kırılması engellilerin toplumsal bütünleşmesi için önemli bir adımdır. Anaokulundan başlayarak “farkındalık” oluşturacak etkinlik ve derslerin müfredatlara sokulması bu konuda farkındalığı yüksek nesiller yetiştirmek için önemli bir adım olacaktır. Diğerk yandan toplumsal farkındalık için sivil toplum kuruluşları ve devlet tarafından düzenlenecek etkinlikler artırılmalıdır. Böylece engellilere yönelik olumsuz tutumlar azaltılabilecektir.

Çalışma yaşamında engellilerin yaşadığı zorlukların önlenmesine yönelik alınabilecek diğerk bir önlem de eğitim ile ilgili olabilir. İlkokuldan yüksek öğrenime erişim engelleri engelli çalışanların niteliklerinin altında işlere mahkum olmasına neden olmaktadır. Yapılacak projelerle her ilde hatta ilçede bir okul seçilerek engelli öğrencilere uyumlu bir sınıf oluşturulmalıdır. Engelli öğrencilerin en yakındaki “erişilebilir” sınıflarda kendilerine uygun eğitim olanağının önü açılmalıdır. Bu konuda yüksek bütçeli Avrupa Birliği projelerinden destek alınabilir. Hatta üniversitelerde bu konuda proje yapılmasını desteklemek için özel çağrılar ve destekler söz konusu olmalıdır. Temel eğitim yanında mesleki eğitim, staj olanakları ile mesleki donatılarının artırılması sağlanmalıdır.

Engelli istihdamı ile ilgili diğerk önemli sorun “istihdamda eşleştirme” sorunudur. Kota yöntemi engelli istihdamı açısından önemli bir araç olmakla birlikte İşkur’un bu işyerlerinin beklentileri ve engellilerin niteliklerini analiz edilmesi, deneme süreleri ile engellilerin işyerine uygun olup olmadığının pilot uygulamalarının yapılması uygun işçi-iş eşleştirmeleri için kullanılacak yöntemler olabilir.

Araştırmada karşılaşılan bir sorun da “sağlık raporu” ile ilgilidir. Engelli raporu alabilmek için gereken % 40 oranına ulaşamayan ancak yakın olan engelliler iş bulmada “engelli- sağlam” handikapı yaşamaktadırlar. Örneğin engel oranı % 36 olan birey işgücü piyasasında “engelli” diye iş bulamazken, “engeli yeterli değil” diye de engelli raporu alamamaktadır. Bu noktada % 40’a yakın engel oranı olan bireyler için de ara bir düzenleme yapılabilir. Engel oranı % 30- 40 arasında olan bireyler için de 50’den az işçi çalıştıran işyerleri için uygun kotalar getirilebilir.

Bu araştırmada engelli çalışanların girişimcilik fikirleri olduğu ancak kendilerine ve çevreye olan güvensizliklerinden dolayı bu fikirlerini hayata geçirmek konusunda çabalamadıkları görülmüştür. Engelli bireylerin istihdamı sadece bağımlı çalışan açısından desteklenmemeli ve engellilerin girişimci olması konusunda da özel projeler, destekler ve hibeler sunulmalıdır. İşkur ve Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Müdürlüğü bu konuda kapsamlı bir çalışma başlatabilir. Özellikle yüksek öğrenim mezunu engellilere ulaşılarak girişimcilik fikirleri olanlara özel eğitimler, destekler verilerek bu kimselerin üretime katılmaları desteklenmelidir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda engelli bireylerin girişimcilik eğilimleri incelenebilir.

KAYNAKÇA

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve İşkur, (2019), *2019 İşgücü Piyasası Araştırması Türkiye Raporu*, <https://media.iskur.gov.tr/34629/turkiye.pdf> (Erişim tarihi: 17.06.2020).

Akyıldız, S., (2017), Öğretmen Adaylarının Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 39, 141- 169.

Altan, Ö. Z., (2006), *Sosyal Politika*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1477, Açık Öğretim Fakültesi Yayın No: 790, Eskişehir.

Anıl, A., (2019), *İşverenlerin Engellilere Yönelik Tutumları İle Engelli Çalışanların Çalışma Alanına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Arslan, H. & Altıntaş, G., (2014), Engellilerin Çalışma Yaşamına Katılımını Arttırarak Toplumla Kaynaşmalarını Sağlamayı Hedefleyen Bir Model Önerisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 165- 186.

Atatürk Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi (2019), *Engellilikle İlgili Genel Bilgiler ve Temel Kavramlar*, Ünite 1, Yayınlanmamış Ders Notu, www.siirt.edu.tr/dosya/personel/ata-aof-engellilerle-sosyal-hizmet-siirt-2019926102112764.pdf (Erişim tarihi: 12.06.2020).

Aslan, M. ve Şeker, S.,(2011), *Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği)*, Sosyal Haklar ve Uluslararası Sempozyumu 3, 25-26 Ekim, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Bildiriler Kitabı, Petrol-iş Yayını No: 116, 449- 464.

Baltacı, A., (2019), Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 368- 388.

Baybora, D., (2006), Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Cilt: 0, Sayı: 51, İstanbul, 229- 269.

Bilgin, K. U., (2000), Özürlülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Kamu- İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Temmuz, Cilt: 5, Sayı: 4, Ankara, 21- 38.

Bilsin, E., Başbakkal, Z., (2014), Dünyada ve Türkiye’de Engelli Çocuklar, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 2, 65- 78.

Coşkun İlgar, S., İlgar, M.Z., (2014), Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Programları Kullanılması, *İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, 31- 78.

Çakır; Ö. Ay, E., Küçük, H., Ayas, İ. vd. (2019), *Engellilerin Çalışmasına Yönelik Tutumların Tespiti*, TAEM Uluslararası Sosyal Politikalar Kongresi, 18- 20 Haziran 2019, Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma Kitabı, Ankara, 213- 225.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2004), *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Temmuz.

Durmaz; Ş., (2017), Engellilik ve İşgücü Piyasası, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, 249- 276.

Eren, A., (2010), *Engellilerin İşyerlerinde Çalıştırılması İçin Yapılabilecekler Üzerine Bir Araştırma*, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertugay, F., (2019), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma/ Esnek Desen Araştırması: Alana İlişkin Zorluklar, Sorunlar ve İmkanlar, *Nitel Sosyal Bilimler*, Cilt: 1, Sayı: 1, 48- 68.

Ertürk, K. L., Şimşek; A. A., Songür; D. G. & Şengül, G., (2014), “Türkiye’de Engeli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilgi Dünyası Dergisi*, 15 (2), 375- 395.

Genç, Y. & Çat, G., (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 363- 393.

Gençtürk, Z. & Korkut; G., (2020). Üniversite Öğrencilerinin Engelli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, *Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 19, Bahar, 105- 126.

Gönülalan, A., (2016). Engelli İstihdamına Yönelik İşveren Tutumları: Trabzon Örneği, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 111- 130.

Güler, Z., (2015). Özel Politika Gerektiren Grupların İş Yaşamındaki Sağlık ve Güvenlik Riskleri ile Kontrol Tedbirleri”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2005/ 2, 117-134.

Güneş, N. & Akçameşe; G., (2014), Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Mesleki İstihdamı Çorum İli Örneği, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Özel Eğitim Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 3., 1- 15.

Hasırcıoğlu, A., (2006), *İşverenlerin Özürlü İstihdamına Yaklaşımı (Sakarya Örneği)*, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.*

İyem, C. & İslamoğlu, E., (2019), *İşverenlerin Engelli İstihdamına Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma*, TAEM Uluslararası Sosyal Politikalar Kongresi, 18- 20 Haziran 2019, Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma Kitabı, Ankara, 317- 326.

Kağnıcıoğlu, D., Şişman, Y., Akgül, T., Belgin, N., (2019), Türkiye’de Engelli İstihdam Yöntemi Olarak Kota Yönteminin Sorunları, *Karatahta/ İş Yazıları Dergisi*, sayı: 14, Ağustos, 155- 170.

Karaman, A., (2018), Ürün Bilinirliği ve Tercihini Belirlemede Ürün Uzmanlarının Rolü: Nitel Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 646- 663.

Kayacı, E., (2013), “Türkiye’de Engelli İşçi İstihdamı”, *İstihdamda 3i Dergisi*, Sayı 9, Nisan, Mayıs, Haziran, 58-61.

Kazou, K., (2017), Analysing the Definition of Disability in the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: is it Really Based on a “Social Model” Approach, *International Journal of Mental Health and Capacity Law*, Cilt: 23, 25-48.

Küçükşen; K., Kaya; Ş. D., Uludağ, A., vd. (2017), Sağlık Çalışanlarının Engellilere Yönelik Tutumlarının Örgüt Kültürü Açısından Değerlendirilmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 42, Mart, 91- 101.

Orhan, S. (2013), *Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)*, ÇSGB Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, <http://www.casgem.gov.tr/dosyalar/kitap/42/dosya-42-6486.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06. 2020).

Orhan, S., (2015), Türkiye’de Engellilerin Bilinç Düzeyi: Engellilere Sunulan İstihdam Hakları Üzerinden Bir Araştırma, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, Kış, 73- 98.

Özateş Gelmez, Ö. S., (2018), Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: “Görmezden Gelme” ya da “Normal Dışı Görme”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 192- 200.

Özgökçeler, S. & Bıçkı, D. (2010), *Özürülülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar*, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Denizli, 311- 337.

Öztürk, K., (2014), *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

Öztürk, M., (2011), *Türkiye’de Engelli Gerçeği*, MÜSİAD Cep Kitapları: 30, İstanbul.

Şahin, F., Güldenoğlu, B., (2013), Engelliler Konusunda Verilen Eğitim Programlarının Engellilere Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkisi, Amasya Üniversitesi, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 214- 239.

Şen, M., (2017), “*Çalışma Yaşamında Özel Engelliler*”, Edt: Salih Dursun, Serpil Aytaç, Çalışma Yaşamında Özel Gruplar, Ekin Yayınları, Bursa.

Şen, M., (2018), Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 2, Aralık, 129- 152.

Şişman; Y., (2011), Türkiye’de Özürülülere Yönelik Yasal Düzenlemeler, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 60, Cilt: 1, 169- 221.

Tokol, A., (2018), “Engellilere Yönelik Sosyal Politikalar”, Edt: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, *Sosyal Politika*, Dora Yayınları, Bursa.

Ünal, V. & Yıldız, M. (2017), Üniversite Gençliğinin Engellilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sivas Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No: 57, 341- 358.

Yenihan, B. & Yılmaz; Z., (2019), *Engellilerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar ve Yaşam Doyumlarına etkisi: Kırklareli’de Bir Araştırma*, TAEM Uluslararası Sosyal Politikalar Kongresi, 18- 20 Haziran 2019, Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma Kitabı, Ankara, 204- 212.

Yıldız, Z., Yıldız, S., Karaçayır, E., (2017), Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizmi Pazarının Değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Cilt: 5, sayı: 2, 61- 80.

Zaim Gökbay, İ.; Ergen, A.; Özdemir, N. (2011), Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Bir Vaka Çalışması: “Engelsiz Eğitim”, *Öneri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 36, 1- 8.

World Health Organization, (1980), *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*, Geneva.

apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequenc
(Erişim Tarihi: 01.09.2020).

World Health Organization, (2011), *World Report on Disability*, Dünya Sağlık Örgütü Yayınları, Malta. www.who.int/disabilities/world_report/2011/chapter1.pdf?ua=1
(Erişim Tarihi: 20.09.2020).

www.bloomberght.com/bakan-selcuk-istihdam-edilen-engelli-sayisi-180-bini-asti-2202868 (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

www.hurriyet.com.tr/ik-yeni-ekonomi-istihdam-engeli-41044639 (Erişim Tarihi: 17.06.2020)).

www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

www.equalityni.org
www.equalityni.org/ECNI/media/ECNI/Publications/Employers%20and%20Service%20Providers/DefinitionofDisability07.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2020).

HİZMET İNOVASYONU, BİLGİ PAYLAŞIMI VE İŞGÖREN TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR ÇAĞRI MERKEZİ ÖRNEĞİ^{1,2}

Zehra Nuray NİŞANCI³ ORCID ID: 0000-0003-1782-237X
Emine Özge BAKKAL⁴ ORCID ID: 0000-0001-5285-6511

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve işgören tatmini arasındaki ilişkileri İzmir’de bir çağrı merkezi özelinde ortaya koymaktır. Küreselleşen dünyada sürdürülebilirliği sağlamada örgütlerin/işletmelerin kullandıkları araçlardan biri inovasyondur. Özellikle müşteri ve yenilik odaklı hizmet işletmeleri, sunulan hizmeti nasıl daha fazla iyileştirecekleri ile ilgilendiklerinden, inovatif yaklaşımlara uygun bir platform olarak değerlendirilebilir. Bilgi, inovasyon için bir gereklilik; işgören tatmini, hem bireysel hem de örgütsel performans açısından önemli bir unsurdur. Hizmet inovasyonunda başarı, bilgi paylaşımı ve işgören tatmini ile ilişkilidir. Bu ilişkilerin araştırılmasının, hem örgütler ve yönetim, hem de literatür açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, hizmet inovasyonu ve bilgi paylaşımı ile işgören tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca, bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu arasında da anlamlı ve pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Bilgi paylaşımı ve işgören tatmininin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; erkeklerin kadınlara göre iş tatmini ve bilgi paylaşım düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Hizmet İnovasyonu, Bilgi, Bilgi Paylaşımı, İşgören Tatmini, Çağrı Merkezi

THE RELATIONSHIP BETWEEN SERVICE INNOVATION, INFORMATION SHARING AND EMPLOYEE SATISFACTION: AN EXAMPLE OF A CALL CENTER

ABSTRACT

The purpose of this research is to explore the relationships between service innovation, information sharing and employee satisfaction in a call center in İzmir. One of the tools that organizations / businesses use to ensure sustainability in a globalizing world is innovation. In particular, customer and innovation-oriented service businesses can be considered as a platform suitable for innovative approaches, as they are concerned with how to further improve the services offered. Information is a requirement for innovation and it is an important element in terms of individual and organizational performance. Success in service innovation practices is related to information sharing and employee satisfaction. The investigation of these relationships is significant for organizations, management and the literature. In this research, survey method is used as a data collection tool. Based on the results of the research, a positive correlation has been found between service innovation and information sharing and employee satisfaction. In addition, there is a strong and positive relationship between information sharing and service innovation. The research has also revealed a significant gender difference between on information sharing and employee satisfaction. It has been determined that men are more likely to share information than women and have higher job satisfaction.

Keywords: Innovation, Service Innovation, Information, Information Sharing, Employee Satisfaction, Call Center

¹ Cemil Meriç 10. Sosyal Bilimler Ve Spor Kongresi (23-25 Kasım 2018) Hatay’da Bildiri Olarak Sunulmuştur.

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Programı kapsamında “Hizmet İnovasyonu Uygulamalarında Bilgi Paylaşımı Ve İşgören Tatmini: Bir Çağrı Merkezi Örneği” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

³ Sorumlu yazar/ Corresponding Author: Doç.Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı İzmir Türkiye E-mail: zehranuray.nisananci@ikc.edu.tr.

⁴ Çağrı Merkezi Personeli, E mail: ozgebakkal@hotmail.com.

Makale Geliş Tarihi/Received: 30.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2020.

1. GİRİŞ

Günümüz örgütleri için hayatta kalma ve sürdürülebilirliği sağlamada en çok yararlanılan araçlardan biri inovasyondur. Hizmet sektörü, değişen müşteri zevk ve ihtiyaçlarına cevap vermede benzersiz hizmet sunmak, farklılaşmak ve inovatif olmak zorundadır. Birbirinden çok farklı potansiyel müşterileri, sadık müşteriler haline getirmede devamlı yenilik yapma ihtiyacı içerisinde olan örgütler, bilinçli bir biçimde inovasyon faaliyetlerine odaklanmaktadır. Temel hedef, sürdürülebilir büyüme aracı olarak görülen inovasyon aracılığı ile başarıyı sürekli kılmaktır. Nitekim yapılan çalışmalarda, hizmette inovasyonun, örgütün finansal performansını etkilediği (Aas ve Pedersen, 2010:759; Hussain, 2016:36), üretim ve hizmet işletmelerinde verimliliği artırdığı bulgulanmıştır (Aas ve Pedersen, 2010:789).

İnovasyonun, büyümenin motoru olarak önemi hiçbir zaman inkâr edilmemişse de, temel vurgu genellikle üretim sektörüne yönelik olmuştur (Camacho ve Rodriguez, 2005:253; Hussain, 2016:36). Hizmet işletmelerinin, inovasyonun, hayatta kalmanın vazgeçilmez unsuru olduğunu anlamaları, hizmet inovasyonuna odaklanmaları ile sonuçlanmıştır (Işık, 2018:356). Buna paralel bir biçimde geçtiğimiz on yılda, hizmet inovasyonu konusundaki bilimsel araştırmaların hacmi önemli ölçüde büyümüştür (Lusch ve Nambisan, 2015:155). Tseng vd. 2008; Bouwman ve Fiel, 2008; Aas ve Pedersen, 2010; Bontis vd. 2011; Hussain vd. 2016'ın çalışmaları, bu araştırmalardan bazılarıdır. Çalışmalarda daha çok hizmet inovasyonu performans ilişkisi irdelenmiş ve örgütlerde performansı etkilediği ortaya konmuştur (Aas ve Pedersen, 2010; Tseng vd. 2008). Hizmet inovasyonunun, iş sürecine, yeteneklere, ilişkilere, finansal performansa ve rekabet gücüne etkileri (Aas ve Pedersen, 2010:759); takım kültürü, performans, bilgi paylaşımı ile ilişkileri (Hu ve vd. 2009:37) bu alandaki diğer çalışmalardır.

İnovasyon, bilgi paylaşımını gerektirmektedir (Matzler vd. 2008:302). Hizmet inovasyonunda başarının, çalışanların kendi aralarındaki ve çalışanlarla yönetim arasındaki bilgi akışı ve paylaşımının sağlıklı işlemesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalarda, “bilgi paylaşımının, inovatif/yenilikçi hizmet için ön koşul olduğu (Hu vd. 2009:41; De Jong, 2007'den aktaran Işık ve Aydın, 2016:75); “bilgi paylaşımının (ve ekip kültürünün), hizmet inovasyon performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur” (Hu vd. 2009:41; Hussain, 2016:36). Bilgi paylaşımı, bilgi teknolojisindeki gelişmeler tarafından büyük ölçüde kolaylaştırılarak (Whang, 2000:373) örgütler açısından önemine binaen literatürde birçok araştırmaya konu olmuştur (Constant vd.1994; Bock vd. 2005; Cabrera ve Cabrera, 2005; Chiu vd. 2006; Abdullah vd. 2009).

Bilginin, her zamankinden daha fazla, başarının anahtarı olarak kabul görmesi (Camacho ve Rodriguez, 2005:253), bilgi paylaşımının birçok faktörle ilişkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bilgi paylaşımının performansa etkisi (Bouncken, 2005:42; Kim vd. 2013:688), öncelikle üzerinde durulan konulardan biri olsa da, inovasyonla ilişkisi az da olsa çalışılmış bir konu olarak dikkat çekmektedir (Hu vd.2009:37). Literatürde, inovasyon için bilgi paylaşımına ihtiyaç duyulduğuna (Matzler vd. 2008:302) ve inovasyonun, kişisel bilgilerin başkalarıyla paylaşılması ve

birleştirilmesi ile ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bilgiyi aktarma ve paylaşma yeteneğinin örgütsel performansa önemli ölçüde katkıda bulunduğu (Argote vd.2000:1) ve örgüt performansı ile anlamlı ve pozitif bir şekilde ilişkili olduğu (Kim vd. 2013:688) ifade edilmektedir. Bilgi paylaşımı, örgütsel verimliliği veya performansı artırır (Abdullah vd. 2009:116); hizmet inovasyon performansı üzerinde önemli etkisi olduğu kabul edilen (Hussain, 2016:35) değerli bir etkinlik, “arzulanan bir sonuçtur” (Wu vd. 2001:1). Konuya ilişkin “kanıtlar, benzerlerine göre üstün performans gösteren örgütlerin, paylaşma (ve aynı zamanda örgütsel öğrenme) faaliyetlerine aktif ve sistematik olarak dâhil olduklarını göstermektedir (Accenture, 2004; Breene ve Thomas, 2004; Hsu, 2006; Stewart, 2001’den aktaran Abdullah vd. 2009:115).

Örgütlerin başarıya ulaşmasında bir diğer önemli kavram iş tatminidir. İşgören tatmini, çalışanların işlerine ilişkin olumlu tepkileri (Oshagbemi, 2003:1220) ve tutumları şeklinde ele alınmaktadır. İş tatmininin, örgütsel hayat üzerinde önemli etkilere sahip olduğu (Aziri, 2011:84); birçok faktörle ilişkisinin sıklıkla incelendiği (Jayaratne ve Chess, 1984; Bilgiç, 1998; Acker, 1999; Bakan ve Büyükbeşe, 2004) görülmektedir. İşgören tatmini, çalışanların istek ve beklentilerine uygun çalışma koşullarının sağlanmasıyla ortaya çıkan bir durumdur ve hem bireysel hem de örgütsel yaşam üzerinde önemli etkilere sahiptir. “Üçyüzden fazla araştırma incelenerek yapılan bir çalışmada iş tatmini ve performans arasında korelasyon bulunduğu (Judge vd. 2001: 376); çalışan memnuniyetinin işletmenin büyümesine etkisinin olduğu (Antoncic ve Antoncic, 2011:589); verimlilik, devamsızlık ya da işgören devir hızı gibi işle ilgili davranışları etkilediği (Tett ve Meyer, 1993:259; Oshagbemi, 1999:388) ortaya konmuştur. Ayrıca tatmin ve bilgi paylaşımının, verimlilik ve müşteriye odaklanma ile ilişkili olduğu (Bontis vd. 2011:239) bulgulanmıştır.

Yapılan literatür taramasında hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve işgören tatmini arasındaki ilişkileri konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hizmet inovasyonu ve bilgi paylaşımı konularına odaklanan az miktarda araştırma yapıldığı (Hu vd. 2009:41; Hussain, 2016:36); inovasyon ile iş tatmini ve bilgi paylaşımı arasındaki (Wu vd.2001:1); iş tatmini ile bilgi paylaşımı arasındaki (Taş, 2011:117) ilişkileri ele alan çalışmaların göreceli olarak az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle araştırmanın amacı, hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve iş tatmini arasındaki ilişkilerin ortaya konulması olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın uygulama alanı olarak seçilen çağrı merkezleri, sürekli bir hizmet akışının söz konusu olduğu, verilen hizmet kalitesinin sürekli yenilenerek iyileştirilmesinin zorunlu olduğu örgütlerdir. “Günümüz işletmelerinin müşterilerine etkin bir biçimde ulaşabilmede çağrı merkezlerini yoğun bir biçimde kullandıkları ifade edilmektedir” (Keser, 2006:101). Çağrı merkezleri, örgütlerin iletişimde oldukları birey ve/veya kurumlarla tüm iletişim yollarını kullanarak gerçekleştirdikleri ve etkileşimlerini yönetmeye çalıştıkları, “İletişim Yönetim Sistemleri”dir. Bu sistem içerisinde, insan, teknoloji, iş süreçleri ve stratejiler uyumlu bir biçimde bütünleştirilmektedir (https://www.cagri_merkezleridernegi.org). Yaşanan teknolojik gelişmeler, çağrı merkezlerine hizmet inovasyonu uygulamalarını kullanma imkânı ve fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın amacına ilişkin

uygulama, çağrı merkezi çalışanları özelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle inovasyon, bilgi paylaşımı ve iş tatminine ait teorik bilgiler verildikten sonra, aralarındaki ilişkileri ortaya koymaya yönelik uygulamalı araştırmanın detayları paylaşılmaktadır.

2. İNOVASYON

2.1. İnovasyon Kavramı

İnovasyon, bilgi çağı ve küreselleşme paradigmaları ışığında rekabetçiliğin anahtar faaliyeti olarak hemen her alanda kendini gösteren bir araçtır (Erbektaş, 2016:118). “Yenileşme, başkalaşma” anlamına gelen ve Latince “innovatus” kelimesinden türetilen (Jain vd., 2010:239) “inovasyon, bir buluşa yönelik teknolojik gelişme ve bu buluşun piyasaya sürülmesini kapsayan süreç” (Garcia ve Calantone, 2002:111); “her yeni buluşun, önceki buluş ve fikirler üzerine yapılandırıldığı birbirini izleyerek birikimli bir biçimde ilerleyen süreçler bütünü” (Mast, 2013:26) olarak tanımlanmaktadır.

Porter (1990) inovasyonu, yeni teknoloji ve iş yapma yöntemleri vasıtasıyla rekabet avantajı sağlayan bir unsur; Ottosson (2006:8) toplumsal kalkınmaya, Drucker (1998:152) refaha yönelik bir eylem olarak değerlendirmektedir. Fitzsimmons ve Douglas (2005:10) inovasyonu, teknolojik yenileşme ve iyileştirmelerin ışığında yeni mal ve hizmet ortaya koyma olarak ele alırken; Roberts (2007’den aktaran Erbektaş vd. 2016:119), “inovasyon = buluş (icat) + faydalanma” şeklinde formüle ettiği inovasyonun, buluş ya da icattan farkını ortaya koymaktadır.

Anlaşıldığı üzere, inovasyona ilişkin değerlendirmelerin odak noktası, yeni fikirlerin geliştirilmesidir (Jain vd. 2010:239). “Örgütlerin yeni fikirler ortaya koyabilmesini sağlayan temel kaynağın inovasyon olduğu ve merkezinde değişimin olduğu (Gorman, 2007:1) söylenebilir. Değişim, hem bireysel ve örgütsel, hem de toplumsal düzeyde, adapte olabilme ve hayatta kalabilme açısından oldukça önemlidir.

2.2. İnovasyon Türleri

İnovasyon, yapıma şekli, yapıma alanı ve boyutları açısından farklılaşabilmektedir. Literatürde inovasyon türleri ile ilgili çok çeşitli sınıflamalar vardır. Oke vd.(2007) üç inovasyon türü ele alırken; Knight (1967), dört; Schumpeter (1934), beş farklı inovasyon türünden bahsetmektedir (aktaran Erbektaş, 2016:123). Oslo Kılavuzu, Schumpeter’in (1934) inovasyon sınıflamasını esas alarak inovasyon türlerini, ürün (mal veya hizmet) inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve örgütsel inovasyon olarak sıralamaktadır.

Ürün inovasyonu, sahip olduğu özellikler veya kullanım alanlarına göre yeni veya önemli düzeyde iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) ortaya konması; süreç inovasyonu, yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir üretim ya da teslimat metodu kullanılması; pazarlama inovasyonu, ürünün tasarımında, ambalajlanmasında, konumlandırılmasında, tanıtımında veya fiyatlandırılmasında önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin tercih edilmesi; örgütsel inovasyon, örgütün ticari işlemlerinde, örgütlenmesinde veya dış ilişkilerinde yeni bir örgüt uygulaması şeklinde ele alınmaktadır (Oslo Kılavuzu, 2005:52-54). Örgütsel inovasyon,

örgütlerin yapısal bir değişiklik yaşamasıdır. “Pazarlama inovasyonunda, örgütlerin satışlarını arttırmaya yönelik, müşteri ihtiyaçlarını daha etkin bir şekilde karşılama, yeni pazarlar bulma ya da ürünler için yeniden pazar konumlandırma yapma amaçlanmaktadır” (Carvalho ve Costa, 2011:31). Bir bireye yarayan bir iş yapma veya birinin işini görme olarak değerlendirilen hizmet eylemi (TDK), hem üretim hem de hizmet işletmeleri açısından olmazsa olmazdır. Hizmet inovasyonu, hizmet eylemlerinde gerçekleştirilen yenilikler olarak değerlendirilmektedir. Hizmet inovasyonu aşağıda detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

2.3. Hizmet İnovasyonu

Hizmet sektöründe gerçekleştirilen inovasyon, üretim sektöründeki kadar yaygın bir biçimde araştırılmamış bir alandır (Burmaoğlu, 2012:194). Ürün inovasyonu ve hizmet inovasyonu konusunda artan araştırmalara rağmen, konu ile ilgili geçmiş araştırmaların çoğu, üretim işletmelerinde inovasyonu konu edinmektedir (Monica-Hu vd. 2009; Yam, Lo, Tang ve Lau, 2010; Lau vd. 2010; aktaran Hussain, 2016:36). Ekonomiye olan etkisine ve önemine rağmen hizmet inovasyonunun, üretimde olduğu gibi yaygın olarak araştırılmamış olduğu (Aas ve Pedersen, 2010:759; Burmaoğlu, 2012:194) ifade edilse de, son on yılda, küresel ekonomiye katkıda hizmetlerin öneminin istikrarlı bir şekilde artması, üretimin öneminin bir miktar azalması (Berry vd. 2006’dan aktaran Tseng vd. 2008: 1016; Hu vd. 2009:42) ve batı ekonomilerinin, büyüme ve istihdamlarının büyük ölçüde hizmet inovasyonuna bağımlı olması (Bouwman ve Fieft, 2008:9) hizmet sektörüne verilen önemi ve ilgiyi arttırmıştır. Son on yılda, hizmet inovasyonu konusundaki bilimsel araştırmaların hacminin önemli ölçüde büyümüş olduğu; pazarlama, ekonomi, bilgi sistemleri, işletme operasyonları ve strateji de dahil olmak üzere farklı alanlardaki çalışmaların sayısı ve çeşitliliğinin, hizmet inovasyonuna verilen önemi gösterdiği vurgulanmaktadır (Lusch ve Nambisan, 2015:157).

Hizmet inovasyonu, genellikle üretim süreçlerindeki tamamlayıcı aktiviteler olarak değerlendirilmektedir (Burmaoğlu, 2012:194). Bu tür inovasyonun, bilinçli bir faaliyetin sonucu olmadığı, hizmetin müşteriye sunulduğu sırada müşteri ihtiyacı ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Toivonen ve Tuominen, 2009:887). Hizmet inovasyonunun kolayca kopyalanmasından dolayı sürekli bir inovasyon sürecinin gerekli olduğu; bu sürekli inovasyon sürecinin, radikal inovasyonların başlatılmasını etkileyeceği (Sundbo, 1997’den aktaran Hipp ve Grupp, 2005: 520); yeni bir hizmetin ortaya çıkmasında birçok karmaşık konseptin gözlenebileceği vurgulanmaktadır (Aas ve Pedersen, 2010’dan aktaran Burmaoğlu, 2012:196).

Hizmetlerin özellikleri ve hizmet temelli süreçler, üretim süreçlerinden farklı olarak hizmet sektörünü, hizmet inovasyonu eksenli inovatif faaliyetlere uygun bir hale getirmiştir. Bu süreçte “hizmet sektöründe faaliyet gösteren örgütlerin en önemli silahı, hizmet inovasyonu” olmuştur (Erbektaş vd. 2016:129). Hizmet inovasyonunun, değer yaratmada, büyümede, kârlılığı arttırmada etkili olduğu vurgulanmaktadır (Demirkaya ve Zengin, 2014:110). Sürdürülebilirliğin ve hayatta kalmanın vazgeçilmez bir unsuru olan hizmet inovasyonu, işletmelerce keşfedilen, odaklanılan (Işık, 2018:356) ve özellikle farklılık oluşturmada sıklıkla kullanılan hayati derecede önemli araçlardan biri olarak kabul görmeye başlamıştır. Hizmet

sektörünün, ulusal ve küresel ekonomik sistem içerisindeki yeri ve önemi de düşünüldüğünde hizmet inovasyonu araştırılmayı hak eden ve öyle de konumlanmış bir alan olarak dikkat çekmektedir.

3. BİLGİ VE BİLGİ PAYLAŞIMI

İkinci Dünya Savaşından bugüne dünyada, internet ve küresel ağın ortaya çıkması da dâhil olmak üzere haberleşme, bilgi işleme ve aktarma teknolojilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır (Hill, 2011:14). Dünya, hızlı bir şekilde bilgi çağına girmiş; toplum, örgütlü ve bilgi toplumu olarak nitelendirilmeye başlanmış; “endüstrilerde devrim yaşanmıştır” (Osland vd., 2009:616). Bilgi teknolojileri iletişimi kolaylaştırarak hızlandırmış, işletme içi ve dışı tüm faaliyetlerde bilgiye dayalı süreçler ve bilgi odaklılık dikkat çekmeye başlamıştır. Bilgi, “İkinci Dünya Savaşı’na kadar, günlük hayatta yoğun şekilde kullanılan bir unsurken, savaş sonrası üretim süreçlerinin en önemli faktörü haline dönüşmüştür” (Drucker, 1993:35). Bilgi, bir yapının sınırları içerisinde çeşitli değerler, deneyimler ve görüşlerin, yeni deneyimler oluşturmak üzere ortaya konan bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli unsurların birbiriyle karışmasından ortaya çıkan bilgi, belirli bir biçimi olmayan, esnek yapıya sahip bir kavram olup, zaman zaman kapsamında sezgileri de barındırabilmektedir (Davenport ve Prusak, 2001:27-28). Bilgi, çeşitli faaliyetlere uygun bir zemin oluşturarak veya bireylere/kurumlara farklı ve etkinliği yüksek eylemlerde bulunma yetisi sağlayarak, değişimi ortaya çıkaran (Drucker, 1994:213); yaşamaya veya uyum sağlamaya yarayan güç (Buckman, 2004:3); tecrübeler sayesinde elde edilmiş bir anlayış olarak ele alınmaktadır (Güçlü ve Sotirofski, 2006:355). Bilgi birikimine sahip çalışanlar, örgüt için önemli ve öncü bir role sahiptir; bilgi birikimleri, aktarımları, paylaşımları ise çok değerlidir. Bir örgütte bilginin yararlı hale gelmesi, başkalarıyla paylaşılmasını gerektirmektedir.

Bilgi paylaşımı, “bilginin örgüt içindeki bireyler tarafından kullanılabilir hale getirilmesi (Ipe, 2003:342); iki veya daha fazla katılımcı arasında bilgi edinmeyi içeren iletişim süreci (Kim vd. 2013:688) olarak ele alınmaktadır. Bu sürecin temelinde, bilginin bireyler arasında el değiştirmesi yatmaktadır. Bilginin somut varlıkların aksine paylaşıldıkça artma eğiliminde olduğu, hatta kullanılmayan ya da paylaşılmayan bilginin zamanla değerini yitirmeye başladığı iddia edilmektedir (Yang ve Farn, 2009:215). Elde edilmiş bilginin değiş tokuşu ile sonuçlanan bir davranışlar dizisi olan bilgi paylaşımında, bireylere ait bilginin, örgütlere ait örgütsel bilgi haline dönüşmesi temel amaçtır. Bu noktada çalışanların birbirleriyle kurdukları uzun zaman dilimlerine dayanan olumlu ilişkiler örgütsel bilginin oluşturulması açısından çok önemlidir (Chow ve Chan, 2008:460). Ancak, başarılı bir bilgi transferinin zor olduğu (Argote vd. 2000:1); bu süreçte, kişilik özellikleri ile bilgi paylaşımı arasında önemli korelasyonun olduğu vurgulanmaktadır (Matzler vd.2008:301). Bireyin paylaşma isteğine sahip olup olmaması, bir kişilik özelliği olarak değerlendirilebilir.

Bilgi paylaşımı ve bilginin aktarılması sıklıkla birbirine karıştırılan iki kavramdır ve aralarındaki farkın ortaya konması önem arz etmektedir. Bu iki kavram arasındaki en belirgin fark, “bilgi aktarımı ya da transferinin, tek yönlü ve açıkça tanımlanmış bir amaca sahip oluşu; bilgi paylaşımının iki yönlü ve belirli bir amacının tanımlanmamış oluşudur” (King ve Schwartz, 2006:542). Buna göre, bilgi aktarımı ya da transferi

ihtiyaç anında ve gereken zaman ve koşullarda gerçekleşirken; bilgi paylaşımı, gerektiğinde kullanılmak üzere toplanmış ya da elde edilmiş bilginin kullanıma hazır hale dönüştürülmesidir.

Bilgi paylaşımına en temel örnekler arasında, stratejik çözüm geliştirme ve müşteriler ile ilgili problemlerin üstesinden gelmek için çalışanlar arasında deneyimlerin paylaşılması faaliyetleri verilebilir (Cheng ve Coyte, 2014:121). Bilgi paylaşımı, örgütlerin beceri ve yetkinlik geliştirebilmeleri, değer arttırabilmeleri ve rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri (Matzler vd.2008:301) ile örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi açısından önemli görülmektedir (Taş, 2011:117).

4. İŞ TATMİNİ

Günümüzde her dönemden daha fazla üzerinde durulan iş tatmini (Aziri, 2011: 84), literatürde önemli ve sıklıkla incelenen bir tutum (Mitchell ve Lasan, 1987'den aktaran Tella vd. 2007:5) olarak dikkat çekmektedir. İş tatmini, çalışanların, işlerine ilişkin bir bütün olarak hisleri ve inançları (Aziri, 2011:84); işlerine ilişkin olumlu tepkileri (Oshagbemi, 2003:1220) ve tutumları şeklinde tanımlanabilmektedir. “Düşük iş tatmininin, çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere yol açarak, personel devir hızını ve işten ayrılma eğilimini arttırdığı” (Tett ve Meyer, 1993:259); maliyetleri yükselterek performansı olumsuz etkilediği bilinmektedir. Yüksek düzeyde iş tatmini ise başta “büyüme” (Antoncic ve Antoncic, 2011:589) olmak üzere, örgütsel bağlılık, iş yerinde mutluluk, örgüte duyulan güven, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık, iş performansı gibi pek çok unsur ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Sonuç olarak iş tatmini, örgütsel işleyişin sorunsuz şekilde devam etmesi, sürdürülebilirlik, yüksek performans, verimlilik gibi unsurlar açısından günümüz yoğun rekabet ortamı içerisinde giderek daha fazla önem kazanmakta ve birçok yeni kavram ya da teori ile birlikte ele alınarak araştırılmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ ve BULGULARI

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, İzmir ilinde faaliyet gösteren bir çağrı merkezinin çalışanları özelinde hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve çalışan tatmini arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. İzmir, kurumsallaşmış çağrı merkezlerinin yoğun olarak kullanıldığı büyük şehirlerimizden biridir. “Avrupa'nın önde gelen çağrı merkezlerinden biri olan CCC, Türkiye'deki istihdamının yüzde 30'unu İzmir'de sunmaktadır” (<https://www.callcenterlife.com.tr>). Dolayısıyla İzmir, çağrı merkezleri üzerine yapılacak araştırmalarda tercih edilebilecek iller arasındadır. Çağrı merkezi gibi sürekli bir hizmet akışının söz konusu olduğu, verilen hizmet seviyesinin sürekli yenilenecek iyileştirilmesinin bir zorunluluk olduğu günümüz örgütlerinde müşterileri tatmin edecek hizmet inovasyonu uygulamalarının işletme açısından başarı ile uygulanması ve sürdürülebilir kılınmasının anahtarı işletme içi bilgi paylaşımı ve işgören tatminidir.

Araştırmanın hedef kitlesini, bir çağrı merkezinin 400 çalışanı (işgören ve yönetici) oluşturmaktadır. Rea ve Parker (1997'den aktaran Çark, 2013: 80)'ın örneklem belirlemek için önerdiği tabloya göre, N=500 için %95 güvenirlilik düzeyinde ($\pm\%5$)

218 kişiye ulaşmak yeterlidir. Bu araştırmada 261 işgörene ulaşılmıştır. Buna göre örneklem sayısı kabul edilebilecek seviyededir. Araştırma 2017 yılı Temmuz-Ağustos aylarında gerçekleştirilmiştir.

5.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. İlgili anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, sektör ve kurumda çalışma süresi, gelir düzeyi gibi demografik özelliklerine ilişkin soruları içermektedir. İkinci bölüm, çalışma koşulları ve işgören tatminine yönelik 15; üçüncü bölüm iş yerinde bilginin paylaşımına ilişkin 9; dördüncü bölüm ise hizmet inovasyonuna yönelik 19 önermeden oluşmaktadır. Önergeler beşli Likert tarzında olup, 1(Kesinlikle Katılmıyorum), 2(Katılmıyorum), 3(Kararsızım), 4(Katılıyorum) ve 5(Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir. Anketin hazırlanmasında, iş tatmini için Oshagbemi, (2000); Bilgi paylaşımı için, Yeniçeri ve Demirel (2007) ile Sağsan ve Gürler (2016)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Hizmet inovasyonu ile ilgili önergeler, Tidd vd.(2005) ile Erbektaş vd. (2016)'nin hizmet inovasyonu üzerine yazılmış eserlerinden yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 24.0 istatistik programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikî yöntemlerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şöyledir:

- H₁**:İşgören tatmini cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₂**:Bilgi paylaşımı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃**:Hizmet inovasyonu cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₄**:İşgören tatmini yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₅**:Bilgi paylaşımı yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₆**:Hizmet inovasyonu yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₇**:İşgören tatmini medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₈**:Bilgi paylaşımı medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₉**:Hizmet inovasyonu medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₁₀**:İşgören tatmini eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₁₁**:Bilgi paylaşımı eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₁₂**:Hizmet inovasyonu eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₁₃**:İşgören tatmini gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₄:Bilgi paylaşımı gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₅:Hizmet inovasyonu gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₆:İşgören tatmini sektörde çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₇:Bilgi paylaşımı sektörde çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₈:Hizmet inovasyonu sektörde çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₉:İşgören tatmini kurumda çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂₀:Bilgi paylaşımı kurumda çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂₁:Hizmet inovasyonu kurumda çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂₂:İşgören tatmini ile bilgi paylaşımı arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

H₂₃:İşgören tatmini ile hizmet inovasyonu arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

H₂₄:Bilgi paylaşımı ile hizmet inovasyonu arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

5.3. Araştırmanın Bulguları

5.3.1. Güvenirlilik Analizine Dair Bulgular

Araştırmanın güvenilirlik analizlerinde Alfa Katsayısından (Cronbach Alpha Coefficient) yararlanılmıştır. Alfa değerlerine ilişkin kabuller, $0,00 < \alpha < 0,39$ güvenilir değil; $0,40 < \alpha < 0,59$ düşük düzeyde; $0,60 < \alpha < 0,79$ orta düzeyde; $0,80 < \alpha < 1,00$ çok yüksek düzeyde güvenilir şeklindedir (Özdamar, 2002'den aktaran Yaşar, 2014:121). Araştırma kapsamında kullanılan anketi oluşturan her bir konu başlığının güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de görüldüğü gibi güvenilirlik değerleri yüksek derecede çıkmıştır.

Tablo 1. Güvenirlilik Değerleri

Faktör Yapıları	Cronbach Alpha Katsayısı
İşgören Tatmini	0,951
Bilgi Paylaşımı	0,924
Hizmet İnovasyonu	0,965

5.3.2. Araştırmanın Faktör Analizine Dair Bulguları

Araştırmadaki değişkenlerin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. İşgören tatminine ilişkin KMO değerinin 0,912 olduğu belirlenmiştir. Buna göre, örneklem yeterliliğinin faktör analizi yapmak için “iyi derecede yeterli” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Bartlett küresellik testi sonuçlarından elde edilen ki kare değerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2(3)=2902,100$; $p<0,05$). Bu doğrultuda, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların işgören tatminini ölçmeyi amaçlayan ve 12 maddeden oluşan aracın faktör desenini ortaya koymak amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış; toplam varyansa yaptığı katkının yeterli olduğu ve varyansın %65,533’ünü açıkladığı görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. İşgören Tatmini Düzeyine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve Maddeler	Açıklanan Varyans(%)	Öz Değer (Δ)	Faktör Yüğü
İşgören Tatmini ($\alpha=0,951$)			
Çalıştığım yerde çalışanların görev tanımları belirlidir.	65,533	7,864	,857
Çalıştığım yerde çalışanların yetkilerinin dağılımı belirlidir.			,856
Çalıştığım yerde çalışanların işleri ile gelişimi için yeteri kadar eğitim verilmektedir.			,855
Çalıştığım yerde işim ile ilgili malzeme ve materyallere kolayca erişilebilir.			,850
Çalışma ortamının fiziksel koşullarından memnunum.			,829
Çalışma ortamının çalışma düzeninden memnunum.			,828
Yaptığım işten memnunum.			,821
Yaptığım iş geleceğim için bana güven vermektedir.			,811
Yaptığım iş karşılığında aldığım ücretten memnunum.			,800
Çalıştığım yerde başarı yeteri kadar takdir görmektedir.			,756
Çalıştığım kurumu bir aile olarak görürüm.			,744
Çalıştığım kuruma yönelik hissettiğim aidiyet seviyesi yüksektir.			,687
KMO =0,912; $\chi^2(3) = 2902,100$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0,000			

Bilgi paylaşımına ilişkin KMO değerinin 0,854 olduğu; Bartlett küresellik testi sonuçlarından elde edilen ki kare değerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2(3)=2028,383$; $p<0,05$). Katılımcıların bilgi paylaşımını ölçmeyi amaçlayan ve 9 maddeden oluşan aracın faktör desenini ortaya koymak amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış; toplam varyansa yaptığı katkının yeterli olduğu ve varyansın %65,533’ünü açıkladığı görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3. Bilgi Paylaşımına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve Maddeler	Açıklanan Varyans (%)	Öz Değer (λ)	Faktör Yüğü
Bilgi Paylaşımı (α=0,924)			
İşimle ilgili becerilerimi çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.	63,254	5,693	,866
İşimle ilgili becerilerimi diğer bölümlerdeki çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.			,861
Yeni bir bilgi öğrendiğimde diğer bölümlerdeki çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.			,847
Yeni bir bilgi öğrendiğimde mutlaka çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.			,842
Çalışma arkadaşlarımla bilgi ve becerilerimi benimle paylaşmakta isteklidirler.			,809
Çalıştığım yerde takım çalışmasına uygun bir çalışma kültürü vardır.			,782
Hizmet inovasyonu kavramı hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.			,739
Yöneticilerimiz sahip oldukları bilgi ve becerileri çalışanlara aktarmakta isteklidirler.			,701
İnovasyon kavramı hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.			,688
KMO =,854; $\chi^2(3) = 2028,383$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0,000			

Hizmet inovasyonuna ilişkin KMO değerinin 0,948 olduğu; Bartlett küresellik testi sonuçlarından elde edilen ki kare değerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2(3) = 4765,168$; $p < 0,05$). Katılımcıların hizmet inovasyonuna ilişkin algısını ölçmeyi amaçlayan ve 18 maddeden oluşan aracın toplam varyansa yaptığı katkının yeterli olduğu ve varyansın %84,451'ini açıkladığı görülmüştür (Tablo: 4).

Tablo 4. Hizmet İnovasyonuna İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve Maddeler	Açıklanan Varyans (%)	Öz Değer (λ)	Faktör Yüğü
Hizmet inovasyonu ($\alpha=0,965$)			
Yeni hizmet projeleri yürürlüğe konulduğunda, yöneticiler ve ön plandaki hizmet personeli yakın iş birliği içerisinde oldukları.	63,186	11,374	,855
Yeni bir hizmet geliştirmek için uygun ortam sağlanmaktadır.			,850
Tüm birimler yeni hizmetler geliştirmek için yeterli bir etkililiğe sahiptir.			,847
Müşterilere yönelik yeni hizmet geliştirilmesi için yeterli kaynak ayrılmaktadır.			,836
Müşteriye hatasız hizmet sunulmasına çok önem verilmektedir.			,817
Yenilikçi düşüncelerimi iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.			,815
Çalışanlar yeni hizmet geliştirilmesine teşvik edilir.			,813
Mevcut çalışan yapısı yenilikçi hizmetlerin geliştirilmesi için yeterlidir.			,808
Yeni hizmetlerin geliştirilmesinde başarılı olan çalışanlar ödüllendirilir.			,803
Yöneticilere göre hatasız hizmet sunumu verimliliği arttırmaktadır.			,801
İşletmenin başarısı, hizmet inovasyonu ile kesinlikle ilişkilidir.			,801
Bana göre hatasız hizmet sunumu verimliliği arttırmaktadır.			,796
Yaptığım işle ilgili yeni hizmet yöntemlerini ve tekniklerini araştırırım.			,777
Yenilikçi düşünceler üretirim.			,771
Kendimi çalıştığım bölümün yaratıcı bir üyesi olarak görürüm.			,742
Müşterilere verilen hizmetlerin seviyesi yeterlidir.			,737
Müşterilere verilen hizmetlerde yeterince iyileştirme yapılmaktadır.			,727
Hizmet inovasyonu rekabette başarı için zorunludur.			,687
KMO=0,948; $\chi^2(3) = 4765,168$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0,000			

5.3.3. Demografik Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, katılımcıların %74,7'si kadın, %25,3'ü erkektir. Buna göre işletme, ağırlıklı olarak kadınların çalıştığı bir hizmet işletmesi konumundadır. Katılımcıların %41,4'ü, 25 yaş ve altı, %58,6'sı, 26 yaş ve üzerinde olup; %21,1'i evli, %78,9'u bekârdır. Katılımcıların %91,6'sı üniversite mezunu, %7,3'ü yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların %92'si 5 yıl ya da daha az süredir bu sektörde; %95'i 5 yıl ya da daha az süredir aynı iş yerinde çalışmaktadır. Katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında, 2000 TL veya daha az bir ücret alan katılımcı oranı %87'dir. 2001 TL ve üzerinde ücrete sahip olanların oranı ise sadece, %13'tür (Tablo 5).

Tablo 5. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılım

Sosyo-Demografik Özellikler	Sıklık	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	195	74,7
	Erkek	66	25,3
Toplam		261	100,0
Yaş	25 ve altı	108	41,4
	26 ve üzeri	153	58,6
Toplam		261	100,0
Medeni Durum	Evlü	55	21,1
	Bekar	206	78,9
Toplam		261	100,0
Eğitim Durumları	İlköğretim-Orta	2	0,8
	Lise	1	0,4
	Üniversite	239	91,6
	Lisansüstü	19	7,3
Toplam		261	100,0
Çalışma Süreleri	5 yıl ve altı	240	92,0
	6 yıl ve üzeri	21	8,0
Toplam		261	100,0
Kurumda çalışma süresi	5 yıl ve altı	248	95,0
	6 yıl ve üzeri	13	5,0
Toplam		261	100,0
Gelir durumları	2000 TL ve altı	227	87,0
	2001 TL ve üzeri	34	13
Toplam		261	100,0

5.3.4. İşgören Tatminine İlişkin Bulgular

İşgören tatminine ilişkin önermelere verilen yanıtların ortalamalarının tamamının ölçeğin olumlu yönünde yer aldığı anlaşılmıştır. Çalışılan yerde görev tanımlarının belirli olması (4.14); yetki dağılımlarının belirli olması(4.00); çalışılan yerde iş için gerekli malzeme ve materyallere kolay erişim (4.01), en olumlu ortalamalar olarak dikkat çekmektedir. Çalışılan yerde çalışanların işleri ile ilgili gelişimi için yeterli eğitimin verilmesi (3.84); çalışma ortamının fiziksel koşullarından memnuniyet (3.76); çalışma düzeninden memnuniyet (3.69); yapılan işten memnuniyet (3.59), çalışılan kurumun bir aile olarak görülmesi (3.75); çalışılan kuruma yönelik hissedilen aidiyet seviyesi (3.75) gibi ifadelerin ortalamalarına bakılırsa çalışanların katılıyorum seçeneğinde yığıldığı görülmektedir. Yapılan iş ile ilgili geleceğe dair duyulan güven(3.46); alınan ücrete dair memnun olma durumu (3.28) ve çalışılan yerde başarının takdir görmesi (3.44) ifadelerinin ortalamalarına bakıldığında yanıtların kararsız seçeneği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. İşgören Tatmini Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İşgören Tatmini	Ortalama	St. Sap
Çalıştığım yerde çalışanların görev tanımları belirlidir.	4,14	1,04
Çalıştığım yerde çalışanların yetkilerinin dağılımı belirlidir.	4,00	1,08
Çalıştığım yerde çalışanların işleri ile gelişimi için yeteri kadar eğitim verilmektedir.	3,84	1,06
Çalıştığım yerde işim ile ilgili malzeme ve materyallere kolayca erişilebilir.	4,01	1,02
Çalışma ortamımın fiziksel koşullarından memnunum.	3,76	1,14
Çalışma ortamımın çalışma düzeninden memnunum.	3,69	1,14
Yaptığım işten memnunum.	3,59	1,11
Yaptığım iş geleceğim için bana güven vermektedir.	3,46	1,18
Yaptığım iş karşılığında aldığım ücretten memnunum.	3,28	1,21
Çalıştığım yerde başarı yeteri kadar takdir görmektedir.	3,44	1,10
Çalıştığım kurumu bir aile olarak görürüm.	3,75	1,09
Çalıştığım kuruma yönelik hissettiğim aidiyet seviyesi yüksektir.	3,75	1,07

5.3.5. Bilgi Paylaşımına İlişkin Bulgular

Bilgi paylaşımına ilişkin ilk iki önerme, paylaşım olabilmesi için bilginin olması gerektiğinden hareketle özellikle yer verilmiş iki önermedir. Bilgi paylaşımına ilişkin ortalamalar incelendiğinde, iş tatmini için verilen yanıtların ortalamalarından biraz daha yüksek ortalamalara sahip olduğu ve tercihlerin olumlu yönde toplandığı görülmektedir. Bilgi paylaşımında kararsızlığın hiç olmadığı gözlenmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Bilgi Paylaşımı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Bilgi Paylaşımı	Ortalama	Standart Sapma
İnovasyon kavramı hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.	3,75	1,05
Hizmet inovasyonu kavramı hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.	3,69	1,03
Yeni bir bilgi öğrendiğimde mutlaka çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.	4,08	0,89
İşimle ilgili becerilerimi çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.	4,11	0,91
Yeni bir bilgi öğrendiğimde diğer bölümlerdeki çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.	4,01	0,97
İşimle ilgili becerilerimi diğer bölümlerdeki çalışma arkadaşlarımla paylaşıyorum.	3,97	0,96
Çalışma arkadaşlarım bilgi ve becerilerini benimle paylaşmakta isteklidirler.	3,84	1,02
Çalıştığım yerde takım çalışmasına uygun bir çalışma kültürü vardır.	4,02	0,95
Yöneticilerimiz sahip oldukları bilgi ve becerileri çalışanlara aktarmakta isteklidirler.	3,84	1,05

5.3.6. Hizmet İnovasyonuna İlişkin Bulgular

Hizmet inovasyonuna ilişkin önermelere verilen yanıtların ortalamaları da ölçeğin olumlu yönünde toplanmıştır. Hatasız hizmet sunumunun verimliliği arttıracığı (4.11); işletmenin başarısının hizmet inovasyonu ile ilişkili olduğuna (4.09) ilişkin ifadelerin ortalamaları en olumlu ortalamalardır (Tablo 8).

Tablo 8. Hizmet İnovasyonu Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Hizmet İnovasyonu	Ortalama	Standart Sapma
Müşterilere verilen hizmetlerin seviyesi yeterlidir.	3,75	0,99
Müşterilere verilen hizmetlerde yeterince iyileştirme yapılmaktadır.	3,75	1,00
Yeni bir hizmet geliştirmek için uygun ortam sağlanmaktadır.	3,82	0,94
Tüm birimler yeni hizmetler geliştirmek için yeterli bir etkileşime sahiptir.	3,84	0,94
Müşterilere yönelik yeni hizmet geliştirilmesi için yeterli kaynak ayrılmaktadır	3,85	0,95
Mevcut çalışan yapısı yenilikçi hizmetlerin geliştirilmesi için yeterlidir.	3,81	0,98
Yeni hizmetlerin geliştirilmesinde başarılı olan çalışanlar ödüllendirilir.	3,81	0,96
Yeni hizmet projeleri yürürlüğe konulduğunda, yöneticiler ve ilgili personeli işbirliği içindedir.	3,88	0,93
Çalışanlar yeni hizmet geliştirilmesine teşvik edilir.	3,80	0,99
Yenilikçi düşüncelerimi iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.	3,98	0,92
Yenilikçi düşünceler üretirim.	3,88	0,92
Kendimi çalıştığım bölümün yaratıcı bir üyesi olarak görürüm.	3,83	0,93
Yaptığım işle ilgili yeni hizmet yöntemlerini ve tekniklerini araştırırım.	3,83	0,96
Müşteriye hatasız hizmet sunulmasına çok önem verilmektedir.	4,06	0,91
Yöneticilere göre hatasız hizmet sunumu verimliliği arttırmaktadır.	4,06	0,88
Bana göre hatasız hizmet sunumu verimliliği arttırmaktadır.	4,11	0,93
İşletmenin başarısı, hizmet inovasyonu ile kesinlikle ilişkilidir.	4,09	0,92
Hizmet inovasyonu rekabette başarı için zorunludur.	4,06	0,95

5.3.7. Demografik Değişkenlere Göre Hizmet İnovasyonu, Bilgi Paylaşımı ve İşgören Tatmininin Farklılıklarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve işgören tatmini konusunda, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, sektörde ve kurumda

çalışma süreleri değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere, bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Eğitim durumu analizinde ilköğretim ve lise mezun sayısı çok az olduğu için analize dâhil edilmemiş, analiz sadece lisans ve lisansüstü seviyesi için yapılmıştır. Katılımcıların cinsiyet durumuna göre iş tatmini ve bilgi paylaşımının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p < 0,05$); “**Erkeklerin kadınlara göre tatmin ve bilgi paylaşım düzeylerinin daha yüksek olduğu**” anlaşılmış; **H₁ ve H₂ Hipotezleri kabul edilmiştir**. Cinsiyet değişkenine göre hizmet inovasyonu konusunda katılımcılar arasında bir farklılık tespit edilmemiş, **H₃ sıfır hipotezi reddedilememiştir** (Tablo 9).

Katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, sektörde ve kurumda çalışma süresi değişkenleri açısından işgören tatmini, bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu konusundaki algı düzeylerinin farklılaşmadığı anlaşılmıştır. Buna göre, **H₄, H₅, H₆, H₇, H₈, H₉, H₁₀, H₁₁, H₁₂, H₁₃, H₁₄, H₁₅, H₁₆, H₁₇, H₁₈, H₁₉, H₂₀, ve H₂₁ sıfır hipotezleri reddedilememiştir** (Tablo 9).

Tablo 9. Demografik Değişkenlere Göre İşgören Tatmini, Bilgi Paylaşımı ve Hizmet İnovasyonu Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Tablolar	Cinsiyet	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	Kadın	195	3,66	0,81	2,025	0,044*
	Erkek	66	3,92	1,09		
Bilgi Paylaşımı	Kadın	195	3,85	0,71	2,501	0,013*
	Erkek	66	4,13	0,91		
Hizmet İnovasyonu	Kadın	195	3,86	0,68	1,714	0,088
	Erkek	66	4,04	0,91		
	Yaş	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	25 yaş ve altı	108	3,79	0,89	0,999	0,319
	26 yaş ve üstü	153	3,68	0,89		
Bilgi Paylaşımı	25 yaş ve altı	108	3,92	0,83	-	0,958
	26 yaş ve üstü	153	3,93	0,74	0,053	
Hizmet İnovasyonu	25 yaş ve altı	108	3,94	0,79	0,737	0,462
	26 yaş ve üstü	152	3,87	0,72		

	Medeni Duru	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	Evli	55	3,76	0,98	0,331	0,741
	Bekâr	206	3,72	0,87		
Bilgi Paylaşımı	Evli	55	4,01	0,75	0,973	0,331
	Bekâr	206	3,89	0,78		
Hizmet İnovasyonu	Evli	55	3,96	0,79	0,604	0,564
	Bekâr	205	3,89	0,74		
	Eğitim Durum	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	Üniversite	239	3,74	0,88	0,570	0,569
	Lisansüstü	19	3,61	1,00		
Bilgi Paylaşımı	Üniversite	238	3,92	0,76	- 0,240	0,811
	Lisansüstü	19	3,96	0,93		
Hizmet İnovasyonu	Üniversite	239	3,91	0,74	0,702	0,483
	Lisansüstü	19	3,79	0,88		
	Gelir Durumu	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	2000 TL ve altı	227	129,01	3407,500	0,271	
	2001 TL ve üstü	34	144,28			
Bilgi Paylaşımı	2000 TL ve altı	227	3,91	0,77	- 0,825	0,410
	2001 TL ve üstü	34	4,03	0,78		
Hizmet İnovasyonu	2000 TL ve altı	226	3,89	0,74	- 0,724	0,470
	2001 TL ve üstü	34	3,99	0,79		

		Sektörde					
		Çalışma Süresi	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	5 yıl ve altı	239	3,74	0,88	0,570	0,569	
	6 yıl ve üstü	19	3,61	1.			
Bilgi Paylaşımı	5 yıl ve altı	240	3,86	0,78	-	0,076	
	6 yıl ve üstü	21	4,21	0,64	1,782		
Hizmet İnovasyonu	5 yıl ve altı	239	3,89	0,76	-	0,222	
	6 yıl ve üstü	21	4,09	0,64	1,224		
		Kurumda					
		Çalışma Süresi	N	A.Ort.	St.Sapma	t	p
İşgören Tatmini	5 yıl ve altı	248	3,71	0,89	-0,973	0,332	
	6 yıl ve üstü	13	3,96	0,82			
Bilgi Paylaşımı	5 yıl ve altı	248	3,91	0,78	-	0,256	
	6 yıl ve üstü	13	4,16	0,60	1,139		
Hizmet İnovasyonu	5 yıl ve altı	247	3,89	0,76	-	0,278	
	6 yıl ve üstü	13	4,12	0,57	1,088		

* p<0,05

5.3.8. Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, işgören tatmini, bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu ortalamalar açısından değerlendirildiğinde bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonunun birbirlerine yakın, ancak iş tatminine göre daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmektedir. Araştırmanın değişkenlerinin korelasyon katsayılarına bakıldığında da, işgören tatmini ve bilgi paylaşımı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($r=0,667$; $p<0,01$); işgören tatmini ve hizmet inovasyonu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($r=0,767$; $p<0,01$) bir ilişki görülmektedir. Yani işgören tatmini düzeyi arttıkça, bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu puanları da artmaktadır. Yine bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu arasında da istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($r=0,878$; $p<0,01$) güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür (Tablo 10). Bu sonuçlara göre, **H₂₂**, **H₂₃**, **H₂₄** hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 10. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	N	Ort	S. Sapma	İşgören Tatmini	Bilgi Paylaşımı
İşgören Tatmini	261	3,73	0,89	1	
Bilgi Paylaşımı	261	3,92	0,77	0,667**	1
Hizmet İnovasyonu	261	3,90	0,75	0,767**	0,878**

Not: p<0,01**

6. SONUÇ

Son dönemler, örgütsel, ulusal ve küresel düzeyde oldukça derin ve önemli değişimlere şahit olmuştur. Bu süreçte örgütler için değişimleri fırsatlara dönüştürebilme ve muhteşem bir şekilde başarılı olabilmeye tek yol inovasyon olmuştur (Tseng vd. 2008:1016). İnovasyon bilgi temellidir ve günümüzde bilgi, başarının anahtarı olarak kabul edilmektedir (Camacho ve Rodriguez, 2005:253). Bilginin örgüt içindeki bireyler tarafından kullanılabilir hale getirilmesi olarak ele alınan bilgi paylaşımında (Ipe, 2003:342) ve bilginin bireyler arasında el değiştirmesinde ise tatmin düzeyi yüksek işgörenler oldukça önemli rol oynamaktadır.

Araştırmanın temel amacı olan, “hizmet inovasyonu, bilgi paylaşımı ve işgören tatmini arasındaki ilişkileri” ortaya koymak üzere yapılan bu çalışmanın sonuçlarına göre; işgören tatmini ile bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki; bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu arasında yine anlamlı ve pozitif yönlü güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, araştırmanın **H₂₂**, **H₂₃** ve **H₂₄** hipotezleri kabul edilmiştir. Literatürde var olan önceki araştırmalar (Hu vd. 2009; Hussain vd. 2016), bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu performansı arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler bulgulamışlardır. Yine örgütsel kültür değerleri kapsamında birçok kavram arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, inovasyon ile iş tatmini ve inovasyon ile bilgi paylaşımı arasında güçlü pozitif ilişkiler tespit edilmiştir (Wu vd. 2001:1,16). Türkiye’de yapılan bir diğer araştırmada da, bilgi paylaşımı ve inovatif hizmet davranışı arasında güçlü ve önemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Işık ve Aydın, 2016:85). Bu bilgilere göre, araştırma sonuçları literatür ile uyumludur.

Katılımcılar arasında, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu, sektörde ve kurumda çalışma süresi değişkenleri açısından işgören tatmini, bilgi paylaşımı ve hizmet inovasyonu konusunda farklılaşma olmadığı anlaşılmıştır. Buna göre, **H₄**, **H₅**, **H₆**, **H₇**, **H₈**, **H₉**, **H₁₀**, **H₁₁**, **H₁₂**, **H₁₃**, **H₁₄**, **H₁₅**, **H₁₆**, **H₁₇**, **H₁₈**, **H₁₉**, **H₂₀** ve **H₂₁** sıfır hipotezleri reddedilememiştir.

Araştırmada elde edilen diğer sonuçlar şöyle detaylandırılabilir;

Katılımcıların iş tatminine ilişkin yanıtları genellikle olumlu yönde toplanmaktadır. Ancak yapılan iş karşılığında alınan ücret, işten duyulan memnuniyet ve yapılan iş ile

ilgili geleceğe dair duyulan güvene ilişkin ortalamaların düşük olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, iş ve ücret memnuniyeti konusundan olumsuz bir durumun varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, katılımcıların geleceğe ilişkin kaygı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların işyerinde bilgi paylaşımına bakış açısının olumlu olduğu görülmektedir. Bu sonuç, işletmede bilgi paylaşımına açık bir yapıya işaret etmek açısından önemlidir. Buna göre, çalışanların elde ettikleri tecrübe ve bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşma eğilimi gösterdikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların hizmet inovasyonuna bakış açılarının da olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, araştırmanın gerçekleştirildiği çağrı merkezinin yapı ve işleyişinin, hizmette inovasyon ve özellikle bilgi paylaşımı için uygun bir platform olarak görüldüğünü göstermek adına anlamlıdır.

Katılımcıların cinsiyet durumuna göre iş tatmininin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği; erkeklerin kadınlara göre tatmin düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiş, **H₁** hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde, cinsiyetin iş tatmininin azalmasına ya da artmasına neden olan bir faktör olduğu ve erkeklerin kadınlara göre, özel sektörde daha fazla iş tatmini yaşadıkları (Brush vd.1987'den aktaran Sun, 2002:40) belirtilmektedir. Araştırmaya katılanların iş tatmininin eğitim ve medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bilgiç (1998:554-555) Türkiye'deki farklı kurumlarda çalışanlarla gerçekleştirdiği araştırmasında, iş tatmini ile bireysel özellikler arasındaki ilişkiyi incelemiş; eğitim ve medeni durumun iş tatmini üzerinde bir etkisinin olmadığı; tatmin açısından yaş durumuna göre katılımcıların anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Demografik değişkenler ve iş tatmini ilişkisini belirlemek amacıyla yapılan bir diğer çalışma sonucunda, yaş değişkeninin hizmet sektöründe iş tatmini ile çok önemli bir bağlantısının bulunmadığı ortaya konmuştur (Brush vd. 1987'den aktaran Sun, 2002:40).

Katılımcıların iş tatmininin, gelir durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği önermesi doğrulanmamış, **H₁₃** sıfır hipotezi reddedilememiştir. İşgörenler için gelirin motive edici bir unsur olduğu, ancak tatmini belirleyen temel etken olmadığı (Uppal, 2005'ten aktaran Öztürk ve Alkış, 2011:440) bulgulanmıştır. Herzberg ve arkadaşları (1959) tarafından yapılan bir çalışmada ise, işgörenlerin aldıkları ücretin iş tatminini belirleyen unsurlar arasında olmadığı, tatminsizliği engelleyen faktörler arasında beşinci sırada bulunduğu ifade edilmiştir. Yunanistan'da öğretmenler arasında yapılan bir çalışma sonucuna göre, öğretmenlerin aldıkları ücretin iş tatminine düşük düzeyde etki ettiği (Koustelios, 2001'den aktaran, Öztürk ve Alkış, 2011:440) ortaya konmuştur ki bunlara göre sonuçlar, lirezatürle uyumludur.

Katılımcıların yaş, eğitim, medeni duruma göre bilgi paylaşımının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği önermesi doğrulanmamış; **H₅**, **H₈** ve **H₁₁** sıfır hipotezleri reddedilememiştir. Öneren vd. (2016:146) tarafından mobilya sektöründe faaliyet gösteren çalışanlar üzerine yapılan bir çalışmada, eğitim durumunun çalışanlar arasında bilgi paylaşımı üzerinde bir etkisinin olmadığı bulgulanmıştır. Bu konuda da bulgular, literatürle benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların cinsiyet durumuna göre bilgi paylaşımının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği; erkeklerin kadınlara göre bilgi paylaşım düzeyinin daha

yüksek olduğu tespit edilmiş; **H₂** hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde bilgi paylaşımının, yenilikçi davranışa ve örgütsel güvene etki edip etmediğini belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre bilgi paylaşım düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Öneren vd. 2016:143). Bu sonuç çalışmanın bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Katılımcıların bilgi paylaşımının sektörde çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği önermesi doğrulanmamış, **H₁₇** sıfır hipotezi reddedilememiştir. Yeniçeri ve Demirel (2007:231) de çalışmalarında, çalışma süresine göre bilgi paylaşımının anlamlı bir farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir ki, bu konuda da sonuçlar literatür ile uyumludur.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu, katılımcıların hizmet inovasyonuna ilişkin bakış açılarının, cinsiyet ve eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediğidir. Buna göre **H₃** ve **H₁₂** sıfır hipotezleri reddedilememiştir. Adana ilinde üretim sektöründe faaliyet gösteren ticari işletmeler kapsamında rastgele seçilen işgörenlerde etik liderlik, hizmet inovasyon davranışı ve psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, hizmet inovasyon davranışının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Karadal ve Özsungur, 2017:670). Araştırma sonuçları bu konuda literatürle benzerlik göstermektedir. Ancak aynı çalışmada, hizmet inovasyon davranışının eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği; lisans eğitimi alanların ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur ki bu konuda araştırma sonucu literatürle uyumlu değildir. Bunun nedeninin, çağrı merkezi personelinin tamamına yakınının (% 91,6) üniversite mezunu olmasından ve farklılığa ilişkin analizin sadece lisans ve lisansüstünü kapsamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Son olarak, hizmet işletmelerinin, amaçlarını gerçekleştirmek, sürdürülebilirliği sağlamak ve rekabette başarılı olmak için, hizmet süreçlerinde sürekli iyileştirmeler yapmak ve müşterilerine daha iyi deneyimler sunmak zorunda oldukları söylenebilir. Süreçlerde iyileşme ve daha iyi deneyimler için, inovasyon; inovasyon için yeni bilgi ve bilgi paylaşımı olmazsa olmazdır. Bu noktada bilgi paylaşımı davranışının örgüt kültürüne yansıtılması önem arz etmektedir. Bilgi yoğun çalışan hizmet işletmelerinin karşılaştığı en temel zorluk, örgüt çalışanları arasında bilginin edinilmesini ve paylaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bunu gerçekleştirmede örgüt ve yönetimlerin, işgören tatmininden yararlanmaları önerilebilir. Hizmet inovasyonu uygulamalarının etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesinde, bilgi paylaşma yeteneği ve paylaşma isteğine sahip, iş tatmin düzeyi yüksek işgörenler önemli roller üstlenebileceklerdir. Hizmet inovasyonu uygulamalarında işgören tatmini ve bilgi paylaşımının stratejik ve kritik bir noktada konumlandığı göz ardı edilmemelidir. Araştırmanın çalışma hayatına en önemli katkısı, insan kaynakları departmanı ile bilgi teknolojileri ve/veya bilgi yönetimi departmanlarının işbirliği yapması gerektiğini gösteren bulgulara sahip olmasıdır. Araştırmada temel kısıt, veri toplanmanın tek bir sektörde ve tek bir hizmet işletmesinde yapılmış olmasıdır. Konunun, daha geniş katımlı ve farklı sektörlerdeki işletmelerde çalışılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Aas, T. H. & Pedersen, P. E. (2010). The Firm-Level Effects Of Service İnnovation: A Literature Review. *International Journal of Innovation Management*, 14(05), 759-794.
- Abdullah, H. S., Hassim, A. A. & Chik, R. (2009). Knowledge Sharing İn A Knowledge İntensive Organisation: İdentifying The Enablers. *International Journal of Business and Management*, 4(4), 115-123.
- Acker, G.M.(1999). The Impact Of Clients' Mental İllness On Social Workers' Job Satisfaction And Burnout. *Health & Social Work*, 24(2), 112-119.
- Antonicic, J. A. & Antonicic, B. (2011). Employee Satisfaction, İnapreneurship And Firm Growth: A Model. *Industrial Management & Data Systems*. 111(4), 589-607.
- Argote, L., Ingram, P., Levine, J. M. & Moreland, R. L. (2000). Knowledge Transfer İn Organizations: Learning From The Experience Of Others. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 82(1), 1-8.
- Atalay, M., Anafarta, N. & Sarvan, F.(2013). "The Relationship Between İnnovation and Firm Performance: An Empirical Evidence from Turkish Automotive Supplier İndustry", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 75, 226-235.
- Ayazlar, G. (2012). Otel İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme ve Bilgi Paylaşımının Hizmet İnovasyon Performansına Etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.
- Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A Literature Review, *Management Researche & Practice*, 3(4), 77-86.
- Bakan, İ. & Büyükbeşe, T. (2004). Örgütsel İletişim İle İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Akademik Örgütler İçin Bir Alan Araştırması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 7, 1-30.
- Bilgiç, R.(1998). "The Relationship Between Job Satisfaction and Personal Characteristics of Turkish Workers", *The Journal of Psychology*, CXXXII/5, 549-557.
- Bock, G.W., Zmud, R.W., Kim, Y.G. & Lee, J.N. (2005), "Behavioural İntention Formation İn Knowledge Sharing: Examining The Roles Of Extrinsic Motivators, Social-Psychological Forces, And Organizational Climate", *MIS Quarterly*, 29 (1), 87-111.
- Bontis, N., Richards, D. & Serenko, A. (2011). Improving Service Delivery: Investigating The Role Of İnformation Sharing, Job Characteristics, And Employee Satisfaction. *The Learning Organization: An International Journal*, 18(3), 239-250.

- Bouncken, R. B., Pick, C. & Hipp, C. (2006). Standardization And Individualization Strategies Of Hotel Brands: Matching Strategy To Quality Management Instruments And Marketing In Germany. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 13(3-4), 29-51.
- Bouwman, H. & Fiel, E. (2008). Service Innovation And Business Models. Bouwman, De Vos & Haaker (Ed), In *Mobile Service Innovation And Business Models* (pp. 9-30). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Buckman, R.H.(2004). *Building A Knowledge-Driven Organization*, New York: Mcgraw-Hill.
- Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal İnovasyon Göstergeleri ile Ulusal Lojistik Performansı Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 193-208.
- Cabrera, E.F. & Cabrera, A.(2005). Fostering Knowledge Sharing Through People Management Practices. *International Journal of Human Resource Management*. 16(5), 720-735.
- Camacho, J. A. & Rodriguez, M. (2005). How Innovative Are Services? An Empirical Analysis For Spain. *The Service Industries Journal*, 25(2), 253-271.
- Carvalho, L. & Costa, T.(2011). "Tourism Innovation—A Literature Review Complemented By Case Study Research. *Tourism Management Studies* (1), 23-33.
- Chow, W.S. & Chan, L.S.(2008). Social Network, Social Trust and Shared Goals in Organizational Knowledge Sharing. *Information Management*, XLV/7, 458-465.
- Cheng, M.M. & Coyte, R.(2014). The Effects of Incentive Subjectivity and Strategy Communication on Knowledge-Sharing and Extra-Role Behaviours. *Management Accounting Research*, XXV/2, 119-130.
- Chiu, C.-M., Hsu, M.-H. & Wang, E.T.G. (2006). Understanding Knowledge Sharing In Virtual Communities: An Integration Of Social Capital And Social Cognitive Theorie, *Decision Support Systems*. 42(3),1872-1888.
- Constant, D., Kiesler, S. & Sproull, L. (1994). What's Mine Is Ours, Or Is It? A Study Of Attitude About Information Sharing. *Information Systems Research*, 5(4), 400-422.
- Çarkoğlu, A. (2013). Örneklem Yöntemleri. Çarkoğlu, A.(Ed). Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri. ss.64-91. Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir
- Davenport, T.H. & Prusak, L.(2001). *İş Dünyasında Bilgi Yönetimi: Kuruluşlar Ellerindeki Bilgiyi Nasıl Yönetirler?* Çev. G. Günhan. İstanbul. Rota.
- Demirkaya, H. & Zengin, R. (2014). Hizmet İnovasyonu Ve Bir Uygulama Örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 106-116.

- Drucker, P.F. (1993). Kapitalist Ötesi Toplum. Çev. B.D.Çorakçı. İstanbul. İnkılâp Kitapevi.
- Drucker, P.F. (1994). Yönetim, görevleri, Sorumlulukları, Uygulamaları. Çev. F. Dilber. Ankara.
- Drucker, P.F.(1998). The Discipline of Innovation. *Harvard Business Review*, LXXVI/6. 149-157.
- Erbektaş, C. Burmaoğlu, S. & Nişancı, Z.N.(2016). İnovasyon Yönetimi. S.Gürbüz & H.Şeşen (Ed), *Yönetimde Güncel Konular*. ss.117-153. Beta. İstanbul.
- Fitzsimmons, J.R. & Douglas, E. J.(2005). Entrepreneurial Intentions: A Cross-Cultural Study of Potential Entrepreneurs in India, China, Thailand and Australia. *In Babson Kauffman Entrepreneurial Research Conference*. 1-20. Wellesley. MA.
- Garcia, R. & Calantone, R.(2002). A Critical Look At Technological Innovation Typology and Innovativeness Terminology: A Literature Review. *Journal of Product Innovation Management*, XIX/2, 110-132.
- Gorman, T.(2007). *Innovation: Create an Idea Culture, Redefine Your Business, Grow Your Profits*, ABD, Adams Media.
- Güçlü, N. & Sotirofski, K.(2006). Bilgi Yönetimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, IV/4, 351-371.
- Hill, C.W.L. (2011). *Global Business Today*. Seventh Edition. Mcgraw-Hill Irwin.,
- Hipp, C. & Grupp, H. (2005). Innovation İn The Service Sector: The Demand For Service-Specific İnnovation Measurement Concepts And Typologies. *Research policy*, 34(4), 517-535.
- Hu, M. L. M. Horng, J. S. & Sun, Y. H. C. (2009). Hospitality Teams: Knowledge Sharing and Service İnnovation Performance. *Tourism Management*, 30(1), 41-50.
- Hussain, K., Konar, R.. & Ali, F. (2016). Measuring Service İnnovation Performance Through Team Culture and Knowledge Sharing Behaviour in Hotel Services: A PLS Approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 224, 35-43.
- Işık, M. (2018). İnovasyon Kültürünün Hizmet İnovasyonu Performansına Etkisi: Bitlis İli Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 351-366.
- Işık, C. & Aydın, E. (2016). Bilgi Paylaşımının Yenilikçi İş Davranışına Etkisi: Ayder Yayıncılık Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 5(2), 75-103.
- Ipe, M.(2003). Knowledge Sharing in Organizations: A Conceptual Framework, *Human Resource Development Review*, II/4, 337-359.

- Jain, R.; Triandis, H.C. & Weick, C.W.(2010). Managing Research, Development And Innovation: Managing The Unmanageable, (Vol. 34), ABD, John Wiley And Sons.
- Jayaratne, S. & Chess, W. A. (1984). Job Satisfaction, Burnout, And Turnover: A National Study. *Social Work*, 29(5), 448-453.
- Judge, T. A. Thoresen, C. J. Bono J. E. & Patton, G. K.(2001). The Job Satisfaction-Job Performance Relationship: A Qualitative and Quantitative Review, *Psychological Bulletin*, 127 (3), 376-407.
- Karadal, H.& Özsungur, F.(2017). Hizmet İnovasyon Davranışı ile Psikolojik Sermaye ve Etik Liderlik İlişkisinin İncelenmesi: Adana Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 663-672.
- Keser, A. (2006). Çağrı Merkezi Çalışanlarında İş Yükü Düzeyi İle İş Doyumu İlişkisinin Araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 100-119.
- Kim, T. T. Lee, G. Paek, S. & Lee, S. (2013). Social capital, knowledge sharing and organizational performance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 25(5), 683-704.
- King, W.R. & Schwartz, D. G.(2006). Knowledge Transfer, *Encyclopedia Of Knowledge*. ABD.
- Lusch, R. F. & Nambisan, S. (2015). Service Innovation: A Service-Dominant Logic Perspective. *MIS quarterly*, 39(1), 155-176.
- Mast, J.L.(2013). Cultural Theory and Its Spaces for Invention and Innovation, *Mind Society*, XII/1, 23-33.
- Matzler, K., Renzl, B., Müller, J., Herting, S.& Mooradian, T. A. (2008). Personality Traits And Knowledge Sharing. *Journal Of Economic Psychology*, 29(3), 301-313.
- Oshagbemi, T.(1999). Overall Job Satisfaction: How Good Are Single Versus Multiple-Item Measures? *Journal of Managerial Psychology*, 14(5), 388-403.
- Oshagbemi, T.(2000). Gender Differences in the Job Satisfaction of University Teachers, *Women in Management Review*, XV/7, 331-343
- Oshagbemi, T.(2003). Personal Correlates of Job Satisfaction: Empirical Evidence from UK Universities, *International Journal of Social Economics*, XXX/12, 1210-1232.
- Osland, J. S. Kolb, D. A. Rubin, I. M. & Turner, M. E. (2009). *Organizational Behavior*, Pearson. New Jersey,

- Oslo Kılavuzu (2005). *Yenilik Verilerinin Toplanması Ve Uygulanması İçin İlkeler*. 3. Baskı,: TÜBİTAK Yayınları. Ankara
- Ostroff, C. (1992). The Relationship Between Satisfaction, Attitudes, And Performance: An Organizational Level Analysis. *Journal Of Applied Psychology*, 77(6). 963-974.
- Ottosson, S. (2006). *Handbook in innovation management*. Göteborg: Tervix AB.
- Öneren, M. Çiftçi, G.E. & Harman, A.(2016). Bilgi Paylaşımının Yenilikçi Davranışa ve Örgütsel Güvene Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış Der.* Sayı 58,127-157.
- Öztürk, Y. & Alkış, H.(2011). Konaklama İşletmelerinde Çalışanların İş Tatmininin Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma, *Zonguldak Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/14, 437-460.
- Porter, M. E.(1990). *The Competitive Advantage Of Nations*, Macmillan. London.
- Sağsan, M. & Gürler, S.S.(2016). Bilgi Yönetimi. S.Gürbüz ve H.Şeşen (Ed), *Yönetimde Güncel Konular*, ss. 320-334. Beta.. İstanbul.
- Sun, H. Ö.(2002). *İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Taş, Y. (2011). İş Tatmini Ve Bilgi Paylaşımı Düzeyinin Duygusal Bağlılığa Etkisi: Kocaeli Üniversitesi Araştırma Ve Uygulama Hastanesinde Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 117-131.
- TDK. <https://sozluk.gov.tr/> 22.4.2020
- Tella, A., Ayeni, C. O. & Popoola, S. O. (2007). Work motivation, job satisfaction, and organisational commitment of library personnel in academic and research libraries in Oyo State, Nigeria, *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 118.
- Tett, R.P. & Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention and Turnover: Path Analyses Based on Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology*, 46(2). pp. 259-293.
- Tidd, J., Bessant, J. & Pavitt, K. (2005). *Managing Innovation Integrating Technological, Market And Organizational Change*. John Wiley and Sons Ltd.
- Toivonen, M.& Tuominen, T. (2009). Emergence Of Innovations In Services. *The Service Industries Journal*, 29(7), 887-902.
- Tseng, C. Y., Kuo, H. Y. & Chou, S. S. (2008). Configuration Of Innovation And Performance In The Service Industry: Evidence From The Taiwanese Hotel Industry. *The Service Industries Journal*, 28(7), 1015-1028.

- Tutar, H. (2007). Erzurum'da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3). 97-120.
- Whang, S. (2000). Information Sharing İn A Supply Chain. *International Journal of Technology Management*, 20(3/4). 373-387.
- Wu, A.; Chow, C. W.; McKinnon, J.L. & Harrison, G. L. (2001). Organizational Cultural: Association With Commitment, Job Satisfaction, Propensity To Remain, And Information Sharing İn Taiwan. *Journal of Development Studies*, 39(6), 1-22.
- Yang, S.C. & Farn, C.K.(2009). Social Capital, Behavioural Control, and Tacit Knowledge Sharing A Multi-Informant Design, *International Journal of Information Management*. XXIX/3.210-218.
- Yaşar, M. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması: Geçerlik Ve Güvenirlik. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 109-129.
- Yeniçeri, Ö.& Demirel, Y.(2007). Örgüt İçi Bilgi Paylaşımına Yönelik Bireysel ve Örgütsel Engeller Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:12, 221-234.

<https://www.cagrimerkezleridernegi.org/cagri-merkezi-nedir> 11.11.2019

<https://www.callcenterlife.com.tr/cc-turkiyedeki-istihdaminin-yuzde-30unu-izmirde-sunuyor/> 11.11.2019

Araştırma Makalesi

SOSYAL MEDYADA ÖRDEK SENDROMU: INSTAGRAM ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Özge GÜR SOY ATAR* ORCID ID: 0000-0003-4376-269X
Şebnem GÜR SOY ULUSOY ** ORCID ID: 0000-0003-3288-6857

ÖZET

Sosyal medya günümüzde son derece yaygın ve popülerliği gittikçe artan bir iletişim ortamıdır. Sosyal medyada bireyler kendilerini nasıl göstermek, sunmak istiyorsa o yönde paylaşımında bulunmaktadır. Stanford Üniversitesi'nde kişilerin hayatlarına dışarıdan bakıldığında hiç çaba göstermeden başarılı ve mutlu olduklarının görülmesine "ördek sendromu" tanımı yapıldı. Goffman'a göre, kişiler başkalarının karşısında bir performans sergilerken performanslarını sürekli gözden geçirirler ve kendisini izleyenleri etkilemek için performanslarını idealize ederler. Bu bağlamda araştırmada Goffman'ın "Yayılan İzlenim Kuramı" temel alınarak sosyal medyada "ördek sendromu" varlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında tüm Instagram gönderilerini takip edip incelemek olanaksızdır. Bu nedenle 20 aktif Instagram kullanıcısı rastgele seçilerek, 18 Kasım 2019 – 25 Kasım 2019 tarih aralığı boyunca, paylaşımları takip edilmiş ve daha sonra yapılan derinlemesine görüşme ile bu veriler karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Yayılan İzlenim, Instagram, Ördek Sendromu, İletişim Araştırmaları*

Research Article

DUCK SYNDROME IN SOCIAL MEDIA: AN ASSESSMENT THROUGH INSTAGRAM

ABSTRACT

Socialmedia is an extremely common and increasingly popular communication medium. In socialmedia, individuals share how they want to show and present themselves. At Stanford University, the definition of "ducksyndrome" was made to see that people were successful and happy without making any effort from outside. According to Goffman, people constantly review their performance while performing it against to others and idealize their performances to impress their followers. In this context, it was aimed to reveal the presence of "ducksyndrome" in social media, based on Goffman's "Spread Impression Theory". Within the scope of the study, due to the impossibility of following and reviewing all Instagram posts, 20 active Instagram users were randomly selected and their shares were followed during the period of 18 November 2019 – 25 November 2019 and these data were compared with the in-depth interview.

Keywords: *Social Media, Spread Impression, Instagram, Duck Syndrome, Communication Research*

* Dr. Öğr. Ü., Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul. ozgeatar@beykent.edu.tr

** Dr. Öğr. Ü., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Medya ve İletişim Sistemleri, İstanbul. sgursoy@gelisim.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 03.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 08.10.2020.

1. GİRİŞ

İnsanın beğenilme isteği, insanlar üzerinde ilk bırakacağı izlenim ve tüm bunların olumlu olması yönündeki çabaları benlik sunumu çerçevesinde incelenebilir. İnsanlar daha iyi ve daha üstün yönlerini her zaman öne çıkartmayı tercih etmektedirler. Benlik sunumlarında her zaman iyi ve olumlu yönlerin sunumu kişisel psikolojik sorunlara da yol açmaktadır. Günümüzde tüm bunların yanı sıra, sosyal ağların yaygınlaşmasıyla birlikte, bireylerin benlik sunumlarını bu şekillerde idealize etmeleri daha da teşvik edilir bir hale gelmiştir.

Stanford Üniversitesi'nde "kişisel yetersizlik" hayatlarımızda olmasına rağmen çevredeki insanların hayatlarına dışarıdan bakıldığında hiç çaba göstermeden başarılı ve mutlu olduklarının görülmesine "ördek sendromu" tanımı yapıldı. Kısaca istedikleri duyguları, başarıları zahmetsizce elde etmiş gibi gösterme durumuna "ördek sendromu" deniliyor. Günümüzde sosyal medya kullanan kişilerin sadece güzel, başarılı ve mutlu "anları"nı sosyal medya üzerinden paylaşmakta olmaları nedeniyle eleştiriler yapılmaktadır. Sosyal medyada da bir "ördek sendromu"ndan söz edebilir miyiz? Bu çalışmanın amacı "ördek sendromu" adı verilen bu durumun sosyal medyada var olduğunun ortaya çıkartılmasıdır.

Çalışmanın temelini Goffman'ın Yayılan İzlenim Kuramı oluşturmaktadır. Goffman, günlük hayatın çoğu zaman daha gerçek ve genel olarak prova edilmeden sunulan performansları kapsadığını savunur. Goffman'a göre kişiler başkalarının karşısında bir performans ortaya koyarken performanslarını sürekli gözden geçirirler ve kendisini izleyenleri etkilemek için performanslarını idealize ve estetize ederler. Bu bağlamda Instagram'da bireyler kendilerini nasıl göstermek istiyorsa ona göre paylaşımında bulunmaktadırlar. Çalışma kapsamında tüm Instagram gönderilerini takip edip incelemek olanaksızdır. Bu nedenle 20 aktif Instagram kullanıcısı rastgele seçilerek 18 Kasım 2019 – 25 Kasım 2019 tarih aralığı boyunca paylaşımları takip edilmiştir. Daha sonra bu kullanıcılar ile sosyal medya aracılığıyla haberleşerek hazırlanan sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar ve sosyal medya paylaşımları karşılaştırılarak analiz yapılmıştır. Kişilerin görselleri ve ismi mahremiyetin zedelenmemesi amacıyla saklı tutulmuştur. Goffman'ın kuramsal temelini oluşturan parametreler temel alınarak, bireylerin kendilerini Instagram gönderileri aracılığıyla nasıl sunduklarına bakılarak daha sonra yapılan derinlemesine görüşme ile bu veriler karşılaştırılmıştır.

2. SOSYAL MEDYA UYGULAMASI: INSTAGRAM

Sosyal paylaşım ağları, dünya genelinde bilgisayar ağlarını ve kurumsal bilgisayar sistemlerini birbirine bağlayan elektronik iletişim ağı olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar internetin gelişmesiyle birlikte bireyleri diğer bireyler ile sanal uzamda buluşturan web tabanlı hizmetlerdir. Geniş anlamda ise, bireylerin sınırları belli olan bir sistemin içerisinde açık veya yarı açık profil oluşturmalarına izin veren, farklı kişilerle bağlantı paylaşımında bulunan kişilerin bağlantılı olduğu diğer kişilerin listesini gösteren web tabanlı hizmetler olarak tanımlanmaktadır (Boyd ve Ellison'dan akt. Artmaz, 2014:195).

Sosyal medyanın temelini Web 2.0 oluşturmaktadır. Web 1.0 dönemi internetin ilk dönemlerini ifade etmektedir ve bu dönemde internet sitelerine kullanıcılar sadece ulaşabilmektedir ancak yorum yapamamaktadırlar. Bu dönemde bir etkileşimden söz edemeyiz. Web 2.0 teknolojisiyle birlikte kullanıcılar internet aracılığıyla ulaştıkları sitelere yorum yapmakta ve içerik ekleyebilmektedirler. Kuyucu (2015: 35), Web 2.0'ın sıradan insanlar için içerik paylaşımını kolaylaştıran kolay kullanımlı teknolojileri ve uygulamaları içerdiğini ve zaman içerisinde popülerliğinin şirketlerin ve kuruluşların sosyal medyayı kendi amaçları için kullanmaya başlamalarıyla arttığını ifade etmektedir.

Instagram, Ekim 2010'da tanıtıldı ve Facebook tarafından Nisan 2012'de satın alındı. Instagram'da kullanıcılar, fotoğraf ve video çekimlerini paylaşarak diğer kullanıcıların paylaşımlarını takip edebilmektedirler. Instagram, 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulan ve eskinin Polaroid'i ile dijitalin efektlerini bir araya getiren fotoğraf ve video paylaşımının hızlı ve popüler bir aracı olarak ortaya çıkmış bir mobil uygulamadır. İlk yıllarda IOS üzerinden ücretsiz olarak kullanılmaya başlanan Instagram, 2012 yılında Android işletim sistemine sahip akıllı telefonlarda da kullanılmaya başlanmıştır (Kara, 2018: 12).

Instagram kullanıcı istatistiklerine göre 2018 yılında Instagram 800 milyon kullanıcıya sahipti ve kadın-erkek kullanıcı dağılımı neredeyse birbirine eşit olarak dağılmaktaydı. Instagram, kendi açıklamasında kullanıcı sayısının 1 milyar olduğunu duyurdu. Ancak son yayınlanan uluslararası bir raporda toplam Instagram kullanıcı sayısı 894 milyon olarak açıklandı. Bir istatistik portalı tarafından hazırlanan listede ise Türkiye 37 milyon aktif Instagram kullanıcısı ile en fazla Instagram kullanıcısı olan ülke sıralamasında 5. sırada yer aldı.

Instagram, hızla gelişen sosyal ağlardan ve mobil uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Görselin görünümünü değiştirmek için farklı "filtrelerin" uygulanabileceği ve görsellerin, resimlerin ve kısa videoların çekilmesine ve paylaşılmasına odaklanan bir sosyal paylaşım uygulamasıdır.

Fotoğraf çekilip bu fotoğraflara filtre uygulamaya olanak tanıyan uygulama ile diğer sosyal ağlarda da bu fotoğrafların paylaşılmasına olanak tanınmaktadır. İlk çıktığı yıllarda kullanıcılara sadece fotoğraf çekme ve paylaşma imkanı sunan Instagram, daha sonra özellikleri arasına video çekimini de eklemiştir. Oldukça ilgi çeken bu yenilik ciddi bir talep görmüş ve sadece 24 saatte 5 milyon video Instagram'a yüklenmiştir (Çetinkaya, Cılızoğlu'dan akt: Kara, 2018: 12).

Instagram'da kullanılan ağ asimetriktir. Asimetrik olması kullanıcının diğer birçok insanı takip edebileceği anlamına gelmektedir. Takip edilen kişi, kendisini takip eden kullanıcıyı takip etmek (izlemek) zorunda değildir. Varsayılan olarak, kullanıcının hesabı açık ve herkes tarafından görülebilir, ancak gizlilik ayarlarından bu değiştirilerek engellenebilir. Profil erişimi arkadaşlar ile sınırlandırıldığında, yayınlanan içeriklerin yalnızca kullanıcının takipçileri tarafından görülebileceği anlamına gelir.

Mobil teknolojilerinin gelişmesi sonucunda zaman ve mekân uzamları ortadan kalkmıştır. Böylece sosyal medya kullanımı, kullanıcılara devamlı bir etkileşim sağlayarak, popüler bir hale gelmiştir. Mobil teknolojilerin sosyal medyaya bağlanabilmesi ve fotoğraf çekme özelliğinin olması, fotoğraf çekme eyleminin 'sanal ortama' kaymasına neden olmuştur (Özdemir, 2015: 119). Bu özellikler sayesinde kullanıcı sayılarını katlayan sosyal medya uygulamalarından olan Instagram açıldığı Ekim 2010 tarihinden bu yana günlük ortalama 70 milyon fotoğraf, 300 milyon aktif kullanıcı ve toplamda paylaşılmış 30 milyar fotoğraf ile benzer uygulamalar arasında lider konumdadır (Instagram 2015).

Jenkins'e göre, sosyal medya aynı zamanda katılımcı kültürün de bir ifadesidir. Jenkins, katılımcı kültürü "tarafaların ve diğer tüketicilerin yeni içeriğin yaratılması ve yayılmasına etkin olarak katılmaya davet edildiği kültür olarak tanımlamaktadır. Jenkins'e göre, katılımcı kavramı aşağıdakilerle birlikte olan bir kültürdür (Jenkins'ten akt. Fuchs, 2014: 79)

- 1- *Sanatsal ifade ve sivil katılıma göre düşük engeller,*
- 2- *Başkalarıyla yaratımları paylaşma ve yaratma için güçlü destek,*
- 3- *En deneyimli olanın bildiklerini yeni başlayanlara iletmediği resmi olmayan bazı danışmanlık türleri,*
- 4- *Katkılarının önem taşıdığını bilen üyeler,*
- 5- *Birbirleriyle bir dereceye kadar sosyal bağ hisseden üyeler (yaratıcıları hakkında diğer insanların ne düşündüğünü önemserler).*

Instagram'da paylaşılan görseller, Twitter, Facebook, Tumblr, Flickr ve Foursquare dahil diğer sosyal ağlarda da paylaşılabilir. Ağ, fotoğraf ve video yayınlarken kullanıcılarına altyazı ekleme, hashtag ("#" sembolü) kullanmaya ve böylece daha

fazla dikkat çekme olanağı sağlamaktadır. "@" sembolü eklenerek diğer kullanıcılardan da bahsetme imkanı tanınmaktadır. Yukarıda da sözü edildiği gibi bu sayede kullanıcılar yarattıklarını paylaşırlar ve bunun için güçlü bir destek duyarlar ve bunların beğenilmesini arzu ederler.

İnternete bağlanma ve internet üzerinden sosyal medyaya bağlanma oranlarının oldukça yüksek olduğunu belirten Ulusoy, (2018: 86) özellikle belirli bir gelir grubunun üstündeki insanların sosyal medyada daha çok vakit geçirdiğine dikkat çekmektedir. Yanında sürekli internet bağlantısı olan cep telefonu kullanıcıları için sosyal medya hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Ulusoy, 2018: 86).

Sosyal ilişkiler, binlerce yıl boyunca yalnızca yüz yüze iletişime dayalı olmuştur. Fakat teknoloji, bilgiyi yaymanın farklı yollarını (kilise çanları, yangın sinyalleri, kitaplar, megafonlar, radyo ve televizyon) ve uzak mesafedeki kişiler arası iletişim kurma yollarını (mektuplar, telgraflar, telefon görüşmeleri) icat ederek bu durumun değişmesine neden olmuştur. Günümüzde ise diğer iletişim ve etkileşim türlerinden faydalanıyoruz. Birbirimizle Twitter, Google, Youtube, Instagram ve Facebook yoluyla iletişime geçiyoruz. Karamsar kesim, yeni iletişim yollarının geleneksel ilişki kurma biçimlerini zayıflatabileceğini iddia ediyor. İyimser taraf ise, bu tür teknolojilerin insanların alışlagelmiş bağlantı kurma biçimlerini zenginleştirdiğini, genişlettiğini ve desteklediğini savunuyor (Christakis, Fowler, 2009: 289-290).

Dijital iletişim süreci ile ortaya çıktığı ifade edilen yaşam tarzı grupları, topluluk kriterlerini karşılamaya yaklaşmaktadır. Çünkü bunlar sosyal ağlarda yaptıkları bir dizi paylaşım ile kültürel kod ve tercihle birleşmektedir (Day, 2006: 218-219). Sosyal medya ağlarının topluluk olarak ele alınması ve incelenmesi de gerekmektedir; ancak bir de bu durumun, kişisel taraftan da ele alınması gerekmektedir.

3. ÜRE-TÜKETİCİLERİN ‘ESTETİZE EDİLMİŞ YAŞAMLAR’I

“Sanal dünyaların gerçek dünyadan en önemli farkı, kişinin kendi görünüşünü kontrol etme imkanına sahip olmasıdır. Gerçek dünyada, insanların – giyim, kozmetik, dövme ya da plastik cerrahi yöntemler ile – görünüşlerini değiştirmesi, evrensel ve kültürel bir durumdur” (Christakis, Fowler, 2009: 294). Instagram’da kullanılan filtreler, defalarca yenilenen ve en iyisini bulmaya çalışılan fotoğraf çekimleri ve photoshop uygulamaları ile kişi, kendi görünüşünü kontrol etme imkânı bularak, en estetik ve en güzel fotoğraflarını sosyal medya aracılığıyla paylaşmaktadır.

“Estetik nitelikte kendini-yansıtmının zevk ve acısı” Alman idealizminin temelinde bulunmaktaydı. Bu durum, on dokuzuncu yüzyılın geç-dönem burjuvazisinin ulusal kültürlerinin hepsinde rastlanan bir özellikti. Oskay’a (1995: 84) göre, formel anlamda estetize edilmiş bir kendini-yansıtırma sanatının kuramsal temelleri Alman

Romantizmi tarafından atılmış bulunuyordu. Bu estetize edilmiş kendini-yansıtmının bir sanatsal pratiğe ve “estetik bir yaşam form”una dönüştürülmesi, çok daha radikal bir biçimde, Almanya’ya komşu ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Siyasal yaşamın ve savaşın estetize edilmesinden ilk kez Almanya’da söz edilmemiş olsa bile, bütün bunların yirminci yüzyılın yarılarında bir siyasal realite olabilmesi Faşist Alman yöneticilerine "nasip" olmuştur (Oskay,1995: 84-85).

Trend’e göre, (2007:88) dijital medya, öznellik, sosyal ilişkiler ve siyasi gücü giderek geçici ve anlaşılması zor boyutlara genişleten yeni ve tamamen anlaşılmamış deneyim biçimleri sunmaktadır. İnsanlar zamanlarının çoğunu cep telefonları, bilgisayarları ve televizyonları ile geçirmektedirler. 1990’lı yıllarda teknolojik enstrümantalizm ortaya çıkmıştır. Teknolojik enstrümantalizm, teknolojinin kendine ait bir sonu olmadığını ve sadece insani amaçlara ulaşmak için var olduğunu belirtir. Teknoloji tamamen insanlığın ve insanlık tarihinin kontrolü altında teknoloji tarafından değil, insanlar tarafından şekillendirilir. İnsanlar hangi teknolojiyi kullanacakları ve nasıl kullanacakları konusunda karar verirler. Toplumlar toplu olarak aynı şeyi yaparlar. Örneğin, Japonlar geleneksel kültürlerini korumak için yüzlerce yıl ateşli silah kullanımını yasaklamıştır. Başka ülkeler de silah gibi belirli teknolojilerin kullanımına yasal kısıtlamalar getirmektedir. Bu örnekler teknolojinin tamamen insan kontrolü altında olduğunu göstermektedir (Trend, 2007:88).

Ellul, diğer somut eleştirmenlerin yanı sıra, teknolojinin günlük hayata belirgin bir şekilde ilişkilendirilmesi üzerinde daha fazla durdu. Ellul, teknolojinin, insan eylemlerini ve ilişkilerini yapılandırmada özerkleştirdiğini ifade etmektedir. Zaman içerisinde ise, gündelik yaşamda teknoloji konusu, çeşitli disiplinlerde entelektüel bir endişe konusu olarak ortaya çıkmaya başladı. Marksistlerin ve feministlerin birçok erken determinist ve maddi görüşü ve eleştirileri, teknolojiyi zaman ve mekânda aynı özellikleri taşıyan değişmez bir fenomen olarak inşa etti. Post-yapısalcılık teknolojinin zorunlu olarak doğrusal ve durdurulamaz bir güç olmadığını gösterir. Bu da teknolojinin ilerici olarak görülmesi olasılığını açık bırakarak, sorunlarını ve potansiyellerini devreye sokacak kritik bir alan sağlar (Ellul’dan akt. Trend, 2007: 88-95).

Goffman, (2018: 19) bir kişinin başkalarının karşısına çıktığında eylemlerin o kişilerin durum hakkında oluşturmuş oldukları tanımı etkileyebileceğinden söz etmektedir. Kişi, bazen sırf çevresindekilerden almak istediği tepkiyi alabilmek için, ince ince hesaplanmış eylemlerde bulunarak kendini ifade edebilir. Yukarıda da sözü edildiği gibi teknolojiler de insanların kontrolü altındadır ve kişiler kendi bekledikleri tepkileri alabilmek için sosyal medyada kendilerini farklı şekillerde – başkalarının onları görmesini istediği şekillerde- paylaşımlarda bulunmaktadırlar. Aynı şekilde kişiler karşı tarafın kendilerini nasıl gördüklerini, tepkilerini de merak etmekte ve denetim

altında tutmak istemektedirler (Goffman, 2018:17). Sosyal medyada paylaşımlara alınacak yorumlar ve beğeniler de kişilerin bu denetim isteğini karşılar nitelikte olmaktadır.

Başkalarına kendi benliğimizin bir sunumunu yaptığımız düşüncesinin pek de yeni sayılmadığını belirten Goffman, (2018: 234), yaşadığımız toplumda bir kimsenin canlandığı karakter ile benliğinin aşağı yukarı aynı şey olduğunun kabul edildiğini ve karakter olarak benliğin genellikle ona sahip olanın bir parçasıymış gibi görüldüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle sunmaya çalıştığımız şeyin de örtük bir parçasıdır. Sahnelenen benlik, sahnede belli bir karakteri canlandıran bireyin başkalarına vermeye çalıştığı bir imaj olarak kabul edilmektedir (Goffman, 2018: 234). Sosyal medyada da sahnelenen karakterler benliğin örtük bir ifadesi ve kişiler tarafından oluşturulmuş birer imajdır. Oskay'ın da ifadesiyle “estetize edilmiş karakterler ve estetize edilmiş olaylardan” ibaret olabilmektedir.

Günümüzde de teknoloji kullanımı hem ilerici bir potansiyele sahiptir hem de sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ördek sendromu da bu sorunlardan birini ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. ÖRDEK SENDROMU

Ördek Sendromu tanımı, suda yüzen ördekler izlenerek ortaya çıkmıştır. Suda yüzen ördekler dışarıdan bakan kişiler için çok sakin bir şekilde suda yüzmektedirler. Ancak suyun altından baktığınız zaman bacakları hızla çalışmaktadır. Sakinlik sadece yüzyededir, suyun altında ise ilerlemek için çok daha fazla çaba vardır (Sun, 2018).

Bu durumun altında yatan psikolojiyi uzmanlar şöyle açıklamaktadırlar: kimse kötü yanlarını ve başarısızlıklarını göstermek istemez.

Sosyal medyada paylaşımlarınızın aldığı “beğeni / like” sayınız fazla olduğu zaman kendinizi iyi hissetseniz bile kendinizden ve başkalarından kaygı ve depresyon belirtilerinizi gizleyebilirsiniz. Aynı şekilde sosyal medyada yapılan bu tür paylaşımlar da takipçileri olumsuz yönde etkileyerek onların “sadece ben mi kaygı duyuyorum, ben mi başarısızım” gibi soruları da kendilerine sormalarına neden olmaktadır.

Üre-tüketici olan sosyal medya kullanıcıları bu tehlike ile daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar. Çünkü defalarca aynı pozunu çekip en iyi kareyi yakalamak ve sonuçta da en çok sayıda “beğeni/like” almak en büyük amaçları olmaktadır. O anda olan diğer sorunlar, anlık olarak yaşanan ya da hayatlarındaki sıkıntılar ise suyun görünmeyen kısmında kalmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI

Takipçiler bir gün içerisinde yüzlerce paylaşıma maruz kalmaktadır. Hem üretici hem takipçi olan bu kişiler bu iletilere maruz kaldıklarında neler hissetmektedirler ve ne düşünmektedirler? Bu çalışmada, “paylaşım yapmanın arkasındaki itici güç nedir?”, “nasıl paylaşımlar yapılmaktadır?”, ve “paylaşımlarda idealize etme var mıdır?” sorularına yanıt aranarak üç soru üstünden bir karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, sosyal medya paylaşımlarını “üre-tüketiciler”in nasıl değerlendirdiklerinin ve bunun sonucunda ise, paylaşımların kişilerin hayatlarına etkisinin nasıl olduğunun ortaya çıkartılmasıdır. Burada amaç bir genelleme yapmak değil katılımcıların durumu nasıl algıladığını ortaya çıkarmaktır.

Nitel araştırma, tümevarımcı bir yaklaşımla, olayları ve olguları doğal ortamları içinde betimleme, katılımcıların bakış açılarını anlama ve yansıtma üzerine odaklanan araştırma yaklaşımıdır. Bu nedenle bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır.

6. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

20 aktif Instagram kullanıcısı rastgele seçilerek 18 Kasım 2019 – 25 Kasım 2019 tarih aralığı boyunca paylaşımları takip edilmiştir. 10 kadın 10 erkek Instagram kullanıcısı örneklem olarak alınmıştır. Daha sonra bu kullanıcılar ile sosyal medya aracılığıyla haberleşerek hazırlanan sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar ve sosyal medya paylaşımları karşılaştırılarak analiz yapılmıştır. Kişilerin görselleri ve ismi, mahremiyetin zedelenmemesi amacıyla saklı tutulmuştur.

Örneklem alınacak katılımcıların Instagram uygulamasını yoğun olarak kullanan kişiler olması amaçlanmıştır. Katılımcılar için 2 kriter belirlenmiştir:

- 1- Katılımcıların en az 150 gönderi paylaşmış olması
- 2- Her katılımcının her gün, hikayesinde ya da profilinde 2 paylaşım yapmış olması

Bu kriterlere uyan bazı katılımcılar daha sonra kendileri ile derinlemesine görüşme yapılmasını istemedikleri için de örneklem dışına çıkartılmıştır.

Derinlemesine görüşmede ve Instagram paylaşımlarının incelenmesinde, Goffman’ın kuramsal temelini oluşturan parametreler temel alınarak, bireylerin kendilerini Instagram gönderileri aracılığıyla nasıl sunduklarına bakılmıştır. Bu parametreler; Dramatik Canlandırma, İdealize Etme, İfade Denetiminin Elde Tutulması, Yanlış Sunum, Gizemleştirme, Gerçeklik ve Düzmece, Takımlar, Bölgesel Davranışlardır (Goffman, 2018).

Dramatik canlandırma: Kişi başka insanların karşısında, eylemlerini dramatik olarak belirtecek işaretlerle donatır ve oyuncu etkileşim sırasında bunları iletmek istediklerini ifade edebilecek şekilde sergilemelidir (Goffman, 2018: 0-41). Mesela maç sırasında bir hakem hükmünden emin olduğu izlenimi vermek istiyorsa kendisinin hüküm verdiği anı atlayarak anında karar vermeli ve uygulamalıdır. Böylece seyirci, hakemin hükmünden emin olduğuna inanır (Hülür, 2017:160).

İdealize Etme: Goffman'a göre, oyuncular izlenim yönetimi amacıyla gözlemcilere birkaç yönden idealize edilmiş bir izlenim sunmaya yönelmektedirler. Kişinin sunmuş olduğu kendi performansı, toplumun resmi olarak onaylanmış değerlerini yansıtmaktadır. "Günümüzde modern toplumlarda üst tabaka idealize edilerek altlarda olanların onlara özenmesi ve özlemi söz konusu olmaktadır (Goffman'dan akt: Hülür, 2017: 160). Kişi standartlara ters düşen eylemleri gizlemek zorunda kalmaktadır çünkü performansını ideal standartlara uygun olarak ortaya koyması için bu gerekmektedir (Goffman, 2018: 45-57).

İfade Denetiminin Elde Tutulması: Bireyin toplumsal yapıda kabul görmesi için ve kendisine yönelik olumlu algı oluşturabilmesi için sahip olduğu rollere ve toplumsal değerlere uygun davranmasıdır (Goffman, 2018: 45-65).

Yanlış Sunum; Goffman'a göre, (2018: 66) yaratılan görüntüler ile gerçeklik arasında uyumsuzluğa neden olan her şey yanlış sunuma yol açmaktadır.

Gizemleştirme: Kişi, performansın bazı konuları ön plana çıkarırken bazılarını gizlemektedir. Performans sergileme sürecinde eyleyen, izleyici ile arasında belli bir mesafe koyarak olayı gizemli hale getirebilir. Gerçeklik ve düzmece arasındaki kararı, sergilenen oyun performansını sunan ve oyundan etkilenen izleyici karar verecektir (Goffman, 2018: 73).

Gerçeklik ve Düzmece: Goffman (2018: 76) bir performansın başarılı olabilmesinin ilk koşulunun, oyuncuların içtenliğine seyircilerin inanması olduğunu ifade etmektedir.

Takımlar: Performansın sergilenmesinin dışında Goffman takımlara yönelmiştir. Bir performansı gerçekleştiren bireyler kümesine performans takımı ya da kısaca takım denir (Goffman, 2018:82). Goffman, takımın bir tür "gizli dernek" olduğunu ifade etmektedir. "Çünkü takım süreç içerisinde kendi oyuncusunu destekler farklı ortamlarda performansını zedeleyecek hareketlerden sakınır. Örneğin mesleki gruplar, öğretmenler öğrencilerinin yanında birbirlerini alt etmeye ya da sınamaya kalkışmaz" (Hülür, 2017: 161-162).

Bölgesel Davranışlar: Performansın yarattığı izlenim açısından yer ve zaman uygun olmalıdır (Goffman, 2018: 107-108).

Araştırmada Instagram kullanıcıları, kullanıcının “K”si ile ifade edilerek K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20 olarak kodlanmıştır. Kullanıcıların belirli bir kitleyi etkilemek için yaptıkları paylaşımlar, Goffman’ın ifadesiyle “seyirci” olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların ilk 10 ‘u kadın; K11 sonrası ise erkekleri temsil etmektedir. Tüm bu kuramsal çerçeve ve araştırma ile sosyal medyada “ördek sendromu”nun varlığının ortaya konması amaçlanmıştır.

Sorular

- 1- Neden paylaşım yapıyorsunuz?
- 2- En son neyin fotoğrafını paylaştınız?
- 3- En son paylaştığınız fotoğrafın kaç kere tekrar fotoğrafını çektiniz?
- 4- Bir fotoğraf çekerken, bunu paylaşacaksanız, sizin için güzel olması ne kadar önemli?
- 5- Çirkin bir fotoğrafınızı ya da kötü bir durumunuzu sosyal medyada paylaşır mısınız?
- 6- Paylaştığınız fotoğraflarınızı düşündüğünüzde, paylaştığınız fotoğrafların, her şey güzelmiş, sorunsuzmuş gibi bir algı yarattığını düşünüyor musunuz?
- 7- En son ne zaman bir sıkıntınız oldu? Bunu sosyal medyada paylaştınız mı?
- 8- Arkadaşlarınızın paylaşımlarını gördüğünüzde ne hissediyorsunuz?
- 9- Takip ettiğiniz kişilerin tatil fotoğrafını gördüğünüzde ne hissediyorsunuz?

7. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Neden paylaşım yapıyorsunuz? sorusuna K1: “*Başka insanların yaşantıyı görmesi için*” yanıtını vermiştir. K2, daha çok depolama ve haberdar etmek amaçlı paylaşım yaptığını ifade ederken K3: “*Fotoğraf paylaşımı yaptıktan sonra en çok beğenileri merak ediyorum*” yanıtını vermiştir. K4 daha çok sanatsal paylaşımlar yaptığını ifade ederken K5 ise “*Yaşam tarzını göstermek istediği için*” olduğunu belirtmiştir. K6, “*yaptığı çalışmaların daha fazla insana ulaşması için*” paylaşım yaptığını; K7 ise “*Keyif aldığım anları aktarmak için paylaşım yaparım*” demiştir. K9 “*sadece sevdiğim için paylaşım yapıyorum*” derken K10 “*Arkadaşlarımın görmesi ve onların hatıra olarak kalmasını istediğim için paylaşım yapıyorum*” diye yanıt

vermiştir. K11, “Her gün Instagram’a bir fotoğraf yüklemek kendimi önemli hissettiriyor” yanıtını vermiştir. K12, mutlu olduğu anları, güzel gördüğü şeyleri arkadaşlarıyla paylaşmak için yaptığını belirtmiştir. K13, kendi fotoğraflarını ve beğendiği şeylerin fotoğraflarını paylaştığını ifade ederken “şey” olarak neyi kastediyorsunuz sorusuna “beğendiği durum, olay ya da nesnelere” paylaştığını ifade etmiştir. K19, “hem paylaşımını kimlerin beğeneceğini hem de kendi beğendiği bir fotoğrafın beğenilip beğenilmeyeceğini merak ettiğini” için paylaşım yaptığını dikkat çekmiştir. Neden paylaşım yapıyorsunuz sorusuna verilen yanıtların daha çok güzel olan anların, iyi olan durumların başkalarına gösterilmesi ve Gofman’ın da belirttiği gibi bir kimlik inşası amacıyla yapıldığını görmekteyiz. Bir diğer öne çıkan sebep ise izleyicilerin takip edilmesi olduğu görülmektedir.

K1 çirkin bir fotoğrafınızı ya da kötü bir durumunuzu paylaşır mısınız? sorusuna; “Çirkin fotoğrafımı paylaşmam. Çirkin bir fotoğrafın arkasında bir hikâye varsa paylaşırım.” yanıtını vermiştir. K2 diğer insanların düşüncelerinin çok önemli olmadığını çirkin ya da kötü fotoğraflarını paylaştığını belirtmiştir. K3, beğenilere göre hareket ettiği için de çirkin fotoğraflarını ve sıkıntılarını sosyal medyadan paylaşmadığını ifade etmiştir. K4 paylaşımlarının estetik görünmesine önem verdiğini ve çok defa tekrar tekrar çektiğini belirtmiştir. Çirkin fotoğraflarını ve sıkıntılarını ise paylaşmadığını ifade ediyor. En son kendi fotoğrafını paylaşan K5, paylaştığı fotoğrafların estetik olmasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. “Kesinlikle kötü fotoğrafımı paylaşmam. Mutlaka estetik görünmeli” demiştir. Diğer tüm katılımcılar da çirkin fotoğraflarını sosyal medyadan paylaşmadıklarını ifade etmişlerdir. Yapılan paylaşımlar izleyicilerin beğenisine sunulan içeriklerdir ve bu nedenle de idealize edilerek izleyicilere sunulmaktadır. Sadece bir katılımcı hariç bunu kanıtlar nitelikte yanıtlar vermişlerdir.

En son ne zaman sıkıntınız oldu? Bunu sosyal medyada paylaştınız mı? sorusuna K1: “Her günümüz bir sorun ve bunu paylaşmak çoğu zaman yardım etmeyecek” demiştir. K2 kendi sıkıntılarını sosyal medyadan paylaşmadığını sıkıntılarını yalnızca gerçek arkadaşlarıyla paylaştığını ifade etmiştir. “İnsanların çoğunluğu iyi olan ve mutlu olan görüntülerini paylaşıyor sosyal medyadan”. K3 beğenilere göre hareket ettiği için de çirkin fotoğraflarını ve sıkıntılarını sosyal medyadan paylaşmadığını ifade etmiştir. K5 sıkıntılarını paylaşmayacağını ifade etmiştir. K6 “Hiçbir zaman sıkıntımı sosyal medyadan paylaşmam” diyerek dolaylı anlatımla paylaşmadığını belirtmiştir. K8 sıkıntısını sosyal medyadan paylaşabileceğini ifade etmiştir. K10 için çirkin fotoğrafların ve sıkıntılarının paylaşılmaması gerekiyor. K11 sıkıntılarını hiçbir zaman paylaşmayacağını ifade etmiştir. K12: “Sıkıntımı paylaşmadım ama belki ileride paylaşabilirim. Hiç şu ana kadar düşünmedim paylaşmayı”. K13, K15, K18, K20’de sıkıntılı fotoğraflarını paylaşmayacaklarını belirtmişlerdir. K16, İnsanların

paylaşımlarında psikolojik durumlarını gizlediklerini ve insanların kendilerini belli etmeyerek, kendilerini sakladıklarını ifade etmiştir. Kendisinin de bu kişilerden olduğunu ve sosyal medya kullanımında mutlu anlarını daha çok paylaştığını sıkıntılarını paylaşmadığını dile getirmiştir. *“Çok fazla paylaşım yapan biri değilim. Benzer hikayeler, tekrar eden görüntü akışları genelde rahatsız hissettiriyor.”* Katılımcının paylaşılan tekrar görüntülerden rahatsız hissettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda takip ettiği arkadaşlarının da tatil fotoğraflarını kışkırdığını belirtmesinden yola çıkarak da pek çok kişinin doğrudan kendisine bile itiraf edemediğini, ancak hissettiğini, açıklıkla ifade ettiğini söyleyebiliriz. Katılımcıların genellikle sıkıntılı durumlarını sosyal medyadan paylaşmama eğiliminde oldukları görülmüştür.

Paylaşılan fotoğraflarının her şey sorunsuz gibi bir yanılsama yaratıp yaratmadığı 6. soruya katılımcıların 15’i hayır demiştir. K4, K6, K12, K15, K16, K18 ve K20 böyle yapan çok kişi olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. K5, “kısmen, zaman zaman böyle düşündüğünü ifade etmiştir. K10 ise, kesinlikle buna katıldığını ifade etmiştir. K10: *“Kesinlikle katılıyorum. İnsanlar sadece iyi anlarını paylaşıyorlar. Kötü anlarını ve kötü taraflarını paylaşmıyorlar.”* demiştir. K12 kendi paylaşımlarının her şey güzelmiş algısı yaratıp yaratmadığını bilmediğini ifade ederken *“Bana göre Instagram bazı insanların ikincil yüzü. En çok paylaşım yapan kişiler en az mutlu olan kişiler. Bu çokça paylaşım yapan kişiler en az mutlu olan kişiler. Bu çokça paylaşım yapan kişilerin genelde gösteriş meraklısı kişiler olduğunu ve bence bu anlamda her şey güzelmiş, sorunsuzmuş gibi bir algı yarattığını düşünüyorum”* diye sözlerine devam etmiştir. K13 sıkıntılı bir durumunu ve çirkin bir fotoğrafını asla paylaşmayacağını söyleyen katılımcı paylaşımlarının her şey sorunsuzmuş gibi bir algıya sebep olmadığını düşündüğünü dile getirmiştir. K15, *“sosyal medyada kendi sosyal hayatlarının tersini gösterenler var ama ben bu kişilerden değilim. Yaşamım nasılsa öyleyim”* diyerek cümlelerine başlamıştır. *“Ancak paylaşım yapmayı seviyorum. Gittiğim yerleri, yediklerimi, hayatımda güzel olan ne varsa paylaşmak beni mutlu ediyor”* diyen katılımcı, bazı yerlere sadece paylaşım yapmak için gittiğinizi düşünüyor musunuz? sorusuna düşündükten sonra *“bunu hiç düşünmedim. Ama bazı yerlere gitmem de Instagram paylaşımlarının itici gücü olduğunu düşünüyorum.”* yanıtını vermiştir. Bu soruda katılımcıların kendilerinin “her şey iyiymiş” gibi bir yanılsama yaratmadıklarını ifade etmelerine rağmen başkalarının bu şekilde estetize ederek yaşamlarını sunduklarını ifade ettiklerini görmekteyiz. Kişiler aslında sosyal medyadaki maskelerin de farkındadırlar. Ancak kendilerinin de bu maskeleri olduğunu kendilerine itiraf edemediklerini görmekteyiz.

K2 tatil fotoğraflarını gördüğünde, *“kendim tatilde değilsem gidemediğim için üzülüyorum”* diyerek sıkıntısını dile getirmiştir. Ancak bu paylaşımların bazen kendisini mutsuz hissetmesine de neden olduğunu ifade etmiştir. K5 tatil fotoğraflarını gördüğünde de mutlu olduğunu ifade etmiştir. K7 tatil fotoğraflarının

canını sıkıldığını ifade eden katılımcı herkesin mutlu olup kendisinin mutsuz olmasından bazen depresyonda gibi hissettiğine dikkat çekmiştir. K12: *“Kıskanıyorum. Keşke ben de gitsem diyorum. Ve yeni yerler de görmüş oluyorum.”* K13 bu soruya *“Psikolojik olarak kötü hissettiriyor. Birileri sürekli gezdiği gördüğü yerleri paylaşırken siz onları gördüğünüzde var olan yaşamınızı sıkıcı buluyor ve bir şekilde farklı yerleri dayatma olarak gezme ihtiyacı hissettiriyor. Fakat bu hissiyatı hiçbir zaman gerçekleştiremedim.”* yanıtını vermiştir. K16’da diğer katılımcıların çoğunluğu gibi arkadaşlarının paylaşımlarından en çok tatil fotoğraflarını kıskanmakta olduğunu dile getirmiştir.

K3 en son paylaştığınız fotoğrafın kaç kere tekrar fotoğrafını çektiniz? Sorusuna 20-30 kere tekrarını çektiğini ifade etmiştir. K7, 10- 15 kere en son kendi fotoğrafını paylaşmak için tekrar çekim yaptığını ifade etmiştir. K9 tekrar fotoğraflar çektiğini ve en son bir mekanın fotoğrafını paylaştığını ifade etmiştir. *“Benim için bir fotoğrafın güzel olması her şeyden önemli. Güzel olmayan bir fotoğrafı asla paylaşmam”* diyerek bir fotoğrafın paylaşmak için güzel olmasının kendisi için önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

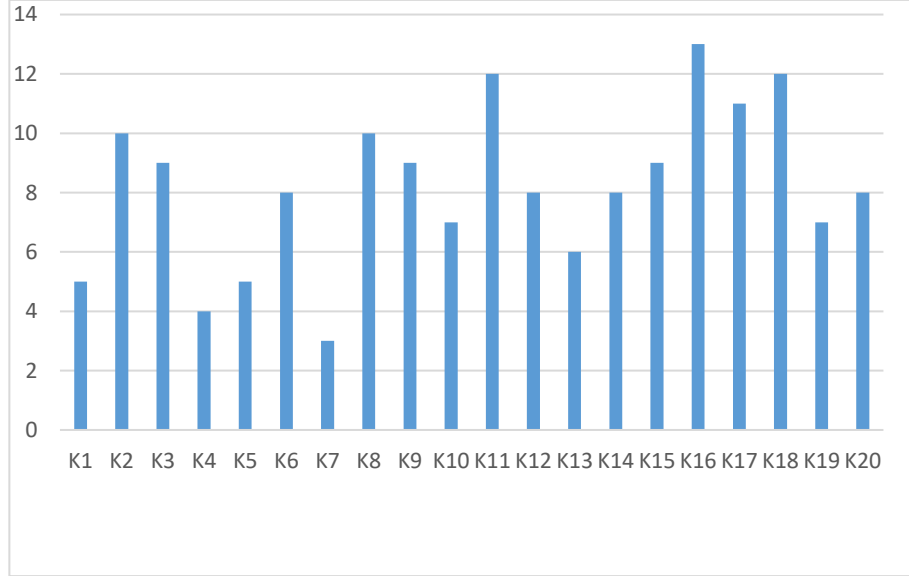
Arkadaşlarınızın paylaşımlarını gördüğünüzde ne hissediyorsunuz? sorusuna; K3: *“Bana göre Instagram bazı insanların ikincil yüzü. En çok paylaşım yapan kişiler en az mutlu olan kişiler. Bu çokça paylaşım yapan kişiler en az mutlu olan kişiler olduğunu düşünüyorum.”* yanıtını vermiştir. Sıkıntılarını ise asla paylaşmayacağını ifade etmiştir. *“Başkasının ne paylaştığı beni ilgilendirmiyor”.*

K1, K2, K3, K4, K6, K8, K10, K12, K15, K16, K19 en son kendi fotoğrafını paylaştıklarını ifade etmişlerdir.

“Sosyal medyada paylaşım yaptığım için fotoğraf çekmeyi çok seviyorum.” diyen K8 kendi beğendiği fotoğraflarını paylaştığını, paylaşım yapmak için beğenmesinin yeterli olduğunu ifade etmiştir. K10 bir fotoğrafın güzel olmasının fotoğrafı paylaşmak için çok önemli olduğunu belirtmiştir. K14, estetik fotoğraflar paylaştığını, bunun dışında fotoğraf paylaşımı, yani özel hayatına dair paylaşım yapmadığını ifade etmiştir. Özel hayatlarıyla ilgili paylaşım yapanlarla ilgili ise *“Tamamen yalancı olduklarını düşünüyorum. Yalancı mutluluk... Hayatlar zengin ve havalı gösteriliyor. Herkes mutlu herkes neşeli herkes zengin, herkes cool... Ama insanları motive ettiğini düşünüyorum. İnsanlar hayatlarında olmadıkları gibi orada olabiliyorlar. Farklı kimliklerde kendi psikolojilerine iyi geldiğini düşünüyorum. Bugünlerde iyi profil oluşturmak çok önem teşkil ediyor.”* diyerek eleştirilerde bulunmuştur. K17, insanların düşüncelerinin kendisi için önemli olduğunu ve yalnızca güzel fotoğraflarını paylaştığını ifade ederken, daha çok kendi fotoğraflarını paylaştığını ifade etmiştir. Arkadaşlarının paylaşımlarının kendisini mutlu ettiğini ama bazen de

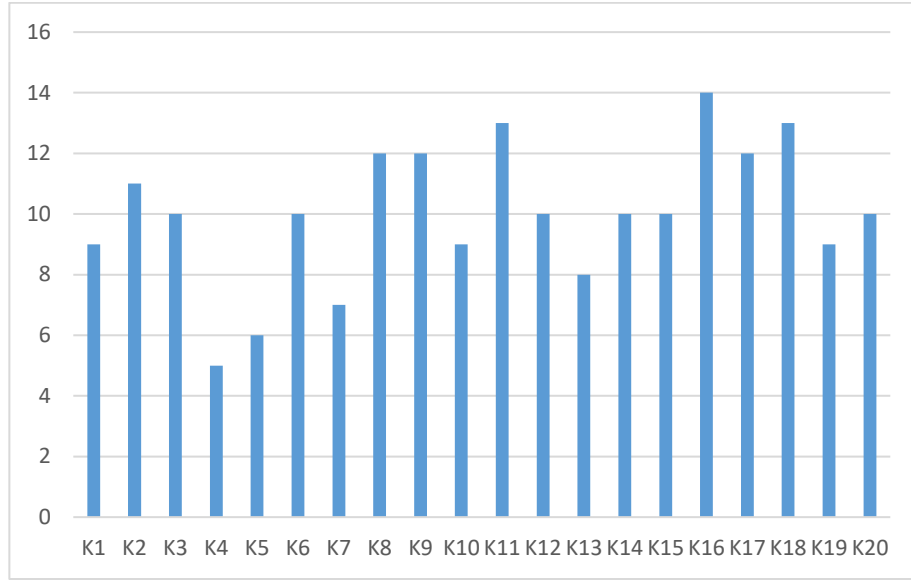
onların gittiği yerlere kendisinin de gitmek isteyip gidemediği için mutsuz olmasına neden olduğuna dikkat çekmiştir. K18, “Sadece paylaşım yapıyorum. Sevdiğim anları paylaşıyorum kendimle ilgili ya da güzel bir yerin fotoğrafıysa onu paylaşıyorum. Bazen de sosyal bir olaya tepki göstermek için paylaşım yapabiliyorum.” K20, kendi fotoğrafını paylaşmadığını ancak estetik amaçlı ve çektiği fotoğrafları paylaştığını söylerken Instagram’ın daha çok estetik fotoğrafların paylaşımına müsait olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu katılımcıların yorumlarından yola çıkarak, Goffman’ın kuramında olduğu gibi, bireylerin Instagram gönderilerinde ortaya koydukları performanslarını sunarken, kendilerini izleyenlerin beğenisini kazanmaya yönelik performanslarını idealize etmekte olduklarını görmekteyiz.

Katılımcıların 18’i Instagram fotoğraflarının yanıltıcı olabileceğini ifade etmiştir. Yanıltıcı olmadığını ifade eden diğer iki katılımcıya ise sorulan «her zaman bu paylaşımlarındaki gibi mutlular mıdır?» diye sorulduğunda ise mutlu anlarının sosyal medya da paylaşıldığını mutsuzlukların paylaşılmadığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda tüm katılımcılar yanıltıcılık olmasına rağmen yine de bazen bu paylaşımların kendilerinin moralini bozduğunu ifade etmişlerdir.

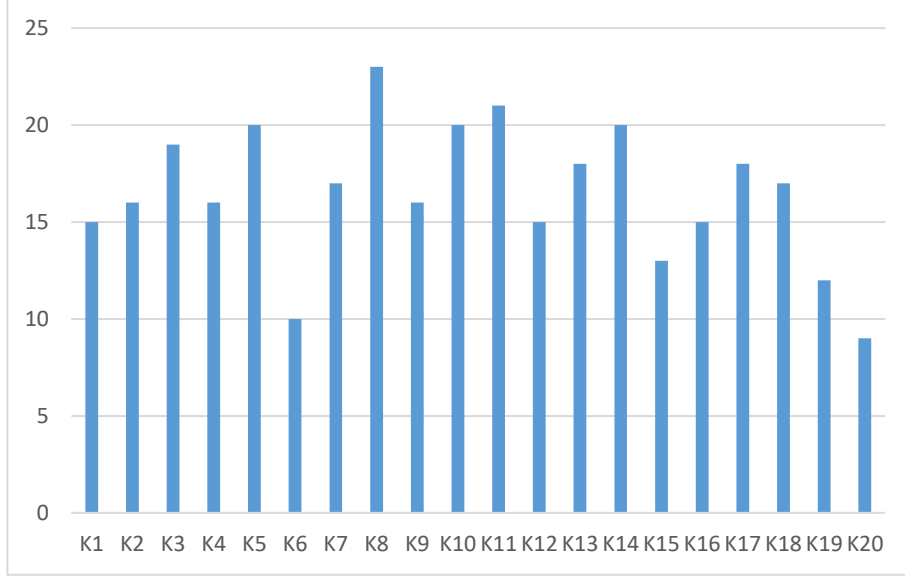
Şekil 1. Dramatik Canlandırma

Şekil 1’de görüldüğü gibi tüm katılımcılar paylaşımlarında “dramatik canlandırma”ya başvurmuştur. Kişiler paylaşımlarını yaparken takipçilerini etkilemek amacıyla hareket etmektedirler. Gofman’ın da belirttiği gibi paylaşımlarda kişiler, bazı doğrulayıcı olguları dramatik olarak belirtecek işaretlerle donatmaktadır ve oyuncu bunları etkileşim sırasında iletmek istediklerini ifade edebilecek şekilde takipçilerine sunmaktadır.

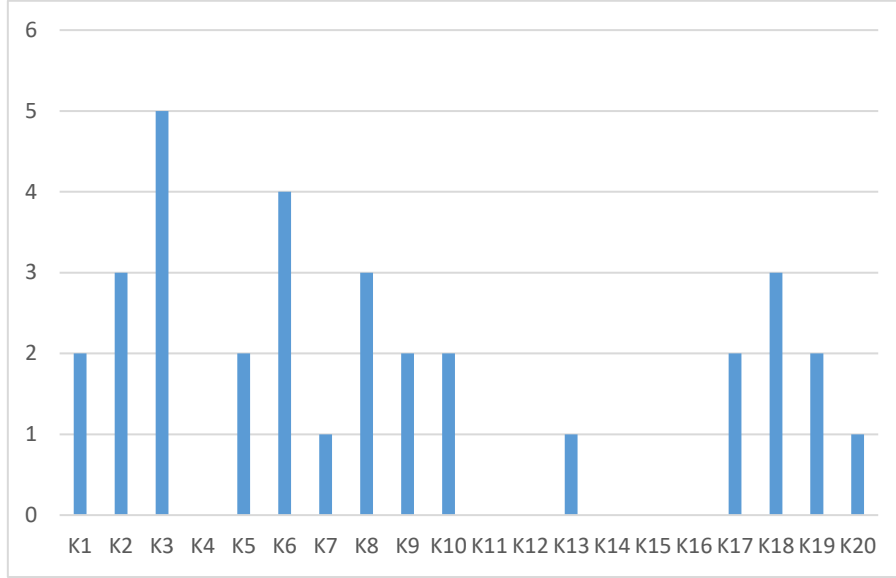
Şekil 2. İdealize Etme

İncelenen profillerdeki tüm paylaşımlarda “idealize etme”nin yer aldığını görmekteyiz. Katılımcıların hiçbir paylaşımında toplum kurallarına aykırı bir paylaşım bulunmamaktadır. Hiçbir paylaşımında ise ‘kötü’ ya da ‘çirkin’ sayılabilecek fotoğraf paylaşımı yapılmamıştır.

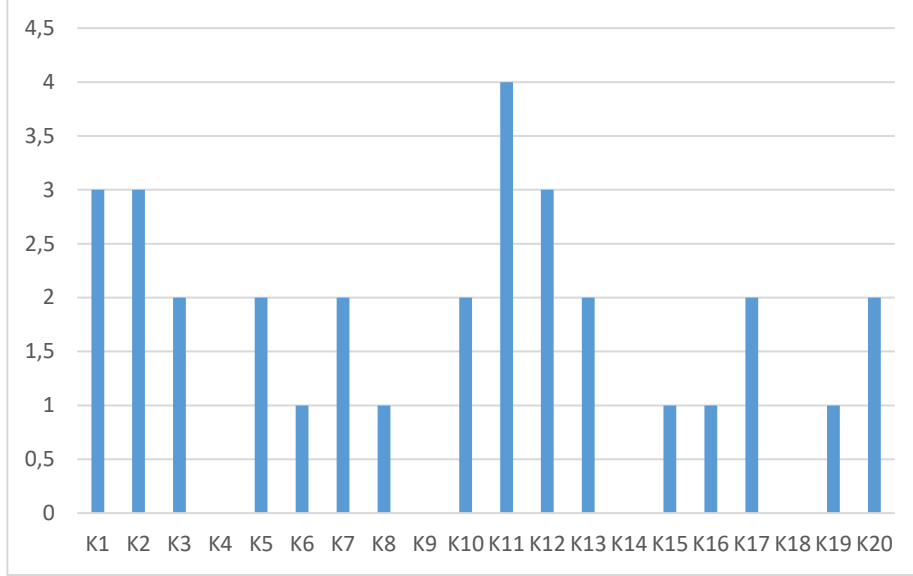
Şekil 3. İfade Denetiminin Elde Tutulması

Kişilerin paylaşım yaparken, kendilerini nasıl göstermek (kendi oldukları gibi ya da olmak istedikleri gibi) istiyorlarsa bu bağlamda paylaşım yaptıkları görülmektedir. Kendilerine yönelik olumlu algının geliştirilmesine yönelik paylaşımların en az yapan kişinin bile en az 10 gönderisinde buna dikkat ettiği görülmektedir.

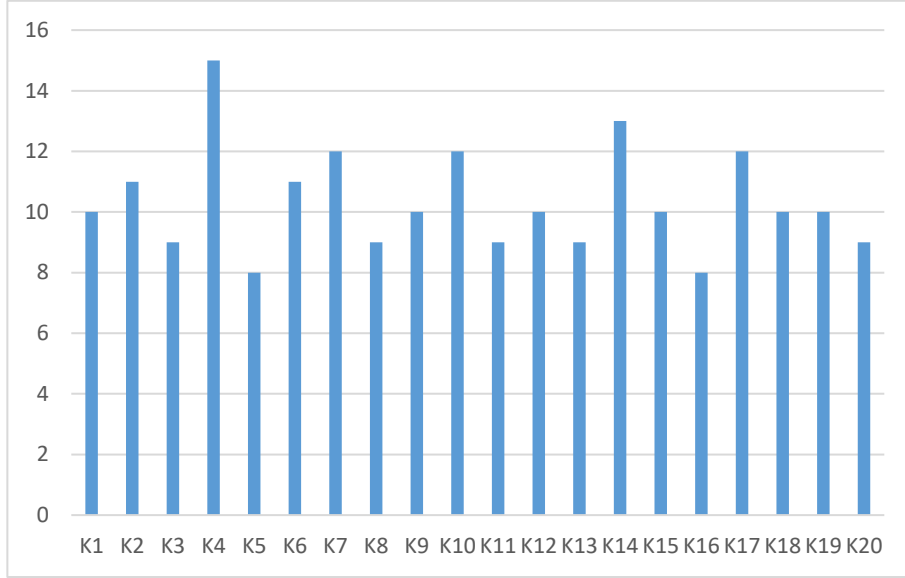
Şekil 4. Yanlış Sunum

Şekil 4'te yer alan veriler incelenirken kişiler ile ayrı görüşmelerde sorulan özel sorular ile yanlış sunumlar ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Örneğin, köpek sahibi olmayan bir katılımcı arkadaşının köpeğini kendisinin köpeği gibi paylaşımında bulunmuştur. Ya da tatilde olmayan bir kişi yurt dışından bir fotoğraf paylaşımı yapmıştır. Ancak o günlerde Türkiye'de olan katılımcıya bu soru yöneltildiğinde fotoğrafın ekran görüntüsünü alıp paylaştığını ifade etmiştir. Kendinin olmayan bir motosiklette fotoğraf çektiren kişi kendisinin olduğunu yazmadığı gibi kendisine ait olduğunu da yazmıyor. Fotoğrafa ilk bakıldığında o kişinin motosikleti olduğu izlenimi alınmaktadır. Burada doğrudan bir yanlış sunum olduğundan söz edemesek bile paylaşımlarda bilinçli bir yanlış yönlendirme yapıldığını ifade edebiliriz. Bunu hiç yapmayan kullanıcılar da olduğunu görmekteyiz. 20 kişinin 6'sı böyle bir paylaşımında bulunmamıştır. En azından diğer kullanıcıların ekran görüntüsünü alıp bunun paylaşımını yapan kullanıcılar olduğu saptanmıştır.

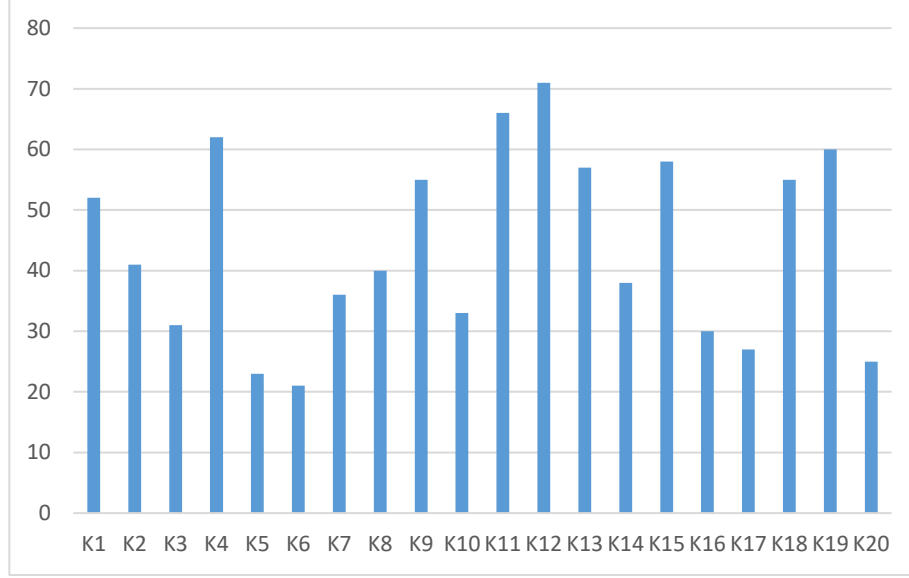
Şekil 5. Gizemleştirme

Katılımcıların profillerine baktığımızda gizemleştirmenin paylaşımlarda yer aldığını görüyoruz. Bazı paylaşımlarında katılımcılar bazı konuları ön plana çıkartırken bazılarını da gizlemektedirler. Bir çiçek görüntüsü, gökyüzü görüntüsü vb. paylaşılırken neresi, ne zaman ve çevresi nasıl gibi merak edilenler çerçevenin dışarısında bırakılarak gizem oluşturulmaktadır. Paylaşım yapan katılımcılar fotoğrafların altına yazdıkları notlarda da sınırlı bilgi vererek – bazen bir şiir paylaşımı yaparak- olayı gizemleştirmektedir. Ancak böyle paylaşımların oranının diğerlerine göre daha düşük olduğunu görmekteyiz. 4 kişi hiç paylaşımda bulunmamıştır. Toplamda 20 kişinin gönderilerinden 32 gizemleştirilen fotoğraf paylaşımı yapılmıştır.

Şekil 6. Gerçeklik Ve Düzmece

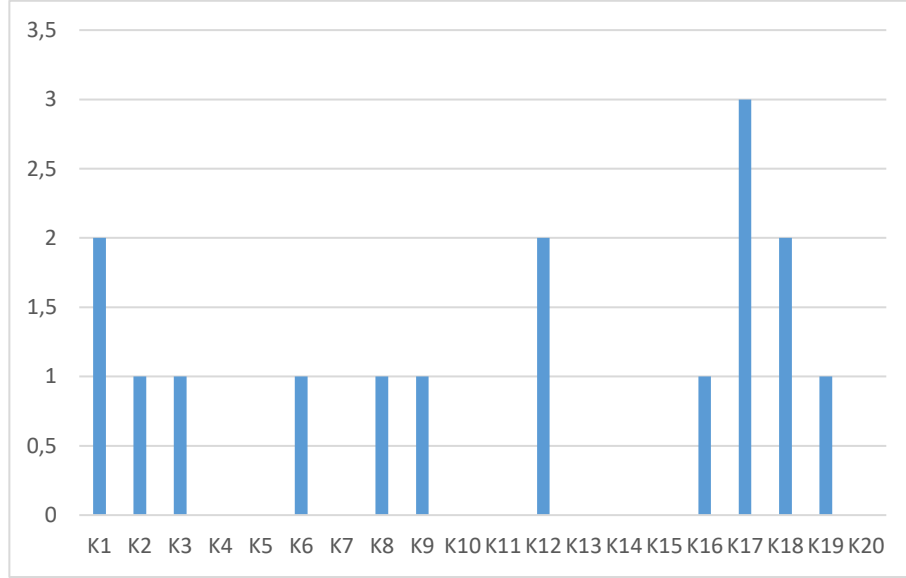
Paylaşılan fotoğrafların çoğunluğunda katılımcıların, mutlu, gülerken, sevdikleriyle verdikleri pozlar ya da gerçek yaşamlarından kesitler olduğunu görmekteyiz. Bu “anlar”ın paylaşımlarına baktığımızda takipçilerinin (seyircilerinin) o an yaşadıklarının içtenliğine inanmalarını sağlamaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Şekil 7. Takımlar *

*Paylaşımlara, takipçilerden kaç kişinin yorum yaptığına bakılmıştır.

Goffman, bir performansı gerçekleştiren bireyler kümesini takım olarak adlandırmaktadır. Goffman'ın tanımındaki gibi Instagram gönderilerinde paylaşılan yorumlara baktığımızda takipçiler (seyirciler) yani takım üyeleri kendi oyuncularını desteklemektedirler. Instagram yorumlarında olumlu yorumlar yapılmaktadır. Paylaşımları olumsuz yönde etkileyebilecek yorumlardan kaçınılmaktadır. İncelenen tüm profillerdeki yorumlar olumlu olarak yapılmıştır.

Şekil 8. Bölgesel Davranışlar **

****Toplumsal olayların olduğu zamanlarda bu olaylar ile ilgili kaç paylaşım yapıldığına bakılmıştır.**

Bölgesel davranışlar olarak paylaşımları değerlendirdiğimizde paylaşımların toplumsal olaylara göre duyarlılıkla yapıldığı da görülmektedir ancak bu sayı 20 incelenen kişinin profilinde 11 kişinin toplumsal olaylar ile ilgili 16 paylaşım yaptığı görülmektedir.

8. SONUÇ

Katılımcıların çoğunluğu, sosyal medyanın yanıltıcı yönü olduğunu bildiklerini ifade etmiştir. Ancak tüm katılımcılar yanıltıcılık olmasına rağmen yine de bazen bu paylaşımların kendilerinin moralini bozduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların yorumlarına başvurulduğunda genel olarak görüşmecilerin işaret ettiği noktalar şunlar oldu:

- 1- Sevdiğim arkadaşlarımın mutluluğu beni mutlu eder ancak bunun çok sıklıkla ve özellikle ifade edilmeye çalışılmasının altında mutsuzlukları da barındırıyor olabilir,
- 2- Yapamadığım bir şeyi, takip ettiğim kişilerin yapıyor olması beni rahatsız eder,

- 3- Paylaşımların doğruyu göstermediğini, onların da sıkıntıları olduğunu biliyorum ama bazen ben de öyle olmalıyım, ben de güzel olmalıyım, ben de onu yapmalıyım, daha mutlu olmalıyım gibi düşüncelerim olabiliyor.
- 4- Sıkıntılarımı paylaşmam.
 - Takipçiler tarafından en çok «kıskanılan» noktanın tatil fotoğrafları olduğunu «tatil fotoğrafları hakkında ne düşünüyorsunuz?» sorusuna verdikleri yanıtlardan görüyoruz. Bu soruya alınan yanıtlar, kullanıcıların kendi yapamadıkları bir paylaşımı gördüklerinde kendilerini kötü hissetmelerine de sebebiyet verdiğini kanıtlar niteliktedir.

Katılımcıların Instagram gönderileri incelendiğinde;

- Paylaşımlarını yaparlarken Dramatik Canlandırma'ya başvurarak takipçilerini etkilemek amacıyla hareket etmektedirler.
- “İdealize etme” kullanılarak toplum kurallarına aykırı bir paylaşım yapılmadığı ve çirkin fotoğraf paylaşılmadığı görülmektedir.
- “İfade denetimi” elde tutularak olumlu algı geliştirilmeye çalışılmaktadır.
- Bazı kullanıcıların zaman zaman “Yanlış sunum”a başvurdukları ancak bunun doğruluğunu da savunmadıkları - fotoğrafta sadece yanıltıcılık bulunduğunu savundukları- tespit edilmiştir.
- Katılımcıların zaman zaman “gizemleştirme”yi bilinçli kullandıkları görülmektedir.
- Paylaşılan fotoğraflarda takipçilerin (seyircilerin) mutluluklarına ve yaşadıklarının içtenliğine inanmalarını sağlamaya çalıştıklarını görmekteyiz.
- “Takım” üyeleri (takipçiler/seyirciler) kendi oyuncularını (takip ettikleri/izledikleri kişiyi) destekleyecek yorumlar yapmaktadırlar.

1962 yılında Tanzanya’da gülme salgını ortaya çıkmıştı. Salgın 30 Ocak 1962 günü, üç kızın kontrol edilemez bir şekilde gülmeye başlamasıyla ortaya çıkmış ve bölgede yaşayan 217 kişinin de etkilenmesine neden olmuştur. Araştırmacılar biyolojik nedenlerini araştırmışlar ancak bir bulgu elde edilemedi. Bu durum bir histeri salgınıydı. Yani insanların duygu bulaşmasına yönelik köklü eğilimlerine dayalı bir durumdu. Sonuç olarak, duyguların yalnızca bireysel değil, kolektif bir kökeni de bulunmaktadır. Kendinizi nasıl hissettiğiniz, yakından ve uzaktan bağlantılı olduğunuz kişilerin ne hissettiğine bağlıdır (Christakis, Fowler, 2009: 46-47). Hislerin, duyguların kişilerin paylaşımlarına yansımalarını varsayarak hareket

ettiğimizde de kişilerin paylaşımlarının birbirlerine de etki ettiğini bu bağlamda söyleyebiliriz.

İnternette kurulan sosyal ağlar her ne kadar soyut, geniş karmaşık ve süpermodern olsa da, aynı zamanda Afrika savanında kamp ateşleri etrafında birbirimize hikayeler anlattığımız tarih öncesi geçmişimizde ortaya çıkmış olan evrensel ve temel insan eğilimlerini yansıtmaktadır. Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin bizi bu geçmişten tam anlamıyla uzaklaştıramıyor (Christakis, Fowler, 2009: 290).

Goffman, kişilerin aralarındaki ilişkilerde göstermek istedikleri benliği sundukları için insanların nasıl performans sergilediklerini insanların sahne önünde ve arkasındaki davranışlarını karşılaştırarak örneklendirmiştir. Goffman, etkilerim boyunca katılımcıların aktör olduklarını vurgulamaktadır (Bullingham & Vasconcelos, 2012: 1). Kişiler sosyal medyada da sahne önünde oldukları gibi benliklerini sunarken başkalarında belirli bir etki oluşturma stratejisi belirlemektedirler. Böylece imgelerini istedikleri gibi yönetebilmektedirler. Yapılan görüşmelerden de bu durum ortaya konmaktadır. Goffman'ın kuramındaki gibi sahne önünde bir imge yaratılan sosyal medyada da performans ve vitrin kavramları önemlidir.

Günümüzde, Instagram başta olmak üzere, sosyal ağlarda bireylerin sergilediği benlik Goffman'ın da belirttiği gibi önceden tasarlanarak sonradan inşa edilmiştir. Bu sonradan inşa edilen ile gerçekte var olan arasında farklılık olduğu görülmektedir. Bu durum ise bireylerin takip ettiği kişilerin paylaşımlarından olumsuz etkilenmelerine yol açmaktadır. İnsanların sosyal ağlarda paylaştıkları ve herkese açtıkları mahrem anlarının sahip olunan asıl benlikten farklı olduğu görülmektedir. Bunun kendileri de bilincindedirler. Ancak "seyirci" olarak bu paylaşımları takip edenlerin de bu durumdan ne derece etkilendiklerinin de ortaya çıkartılması ve psikolojik boyutlarının akademik olarak araştırılması ve tartışılması gerekmektedir.

İnsanların kendini yansıtırma terimi Schlenker (1986: 22) 'e göre "kendini aldatmak;" "kendini ifşa etmek;" ve "kendini tanıtırma" kavramları ile arasında benzerlikler bulunmaktadır. Burada kişisel avantajdan söz edilebilir. Kendi benliğinin idealleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Sosyal ağlar, sosyal ağ kullanıcısı olan kişilerin kendilerine ait imgeleri istedikleri gibi yönetmelerine olanak sağlamıştır. İzlenim aracı olarak kullanılan sosyal ağlar günümüzde kişilerin kendilerine ait istedikleri imgeleri, idealleştirerek oluşturmalarını sağlamaktadır. Burada özel ve kamusal kavramları karşımıza çıkmaktadır. Kişilerin paylaşımlarından hangileri özel hangileri kamusaldır ve paylaşımlar neye göre yapılmaktadır. İç dünya ve dış dünya ilişkisi sorgulanmalıdır. Schlenker'a (1986: 27) göre kamusal olan önemlidir. Kişiler kamusal olan alan için kendilerine bir itibar inşa etmeleri için zorlanırlar. Bunu

isteyerek ya da istemeyerek yapabilirler. İnsanlar bunu alenen yaptıkları zaman, başkalarının düşünmesi için kanıt sunarlar ve övgü beklerler. Insatagram gönderilerinde de kullanıcıların paylaşımlarını kamusal olarak yaptıklarını ve övgü beklemediklerini görmekteyiz.

Goffman'ın iddia ettiği gibi, bireyler Instagram gönderileri incelemelerinin sonucunda, performanslarını sunarken kendisini izleyenlerin beğenisini kazanmaya yönelik performanslarını idealize etmişlerdir. Bireyler kendilerini, seyircilerine beğendirme etkisiyle hareket ederek kendilerini göstermek istedikleri gibi sunacak paylaşımlar yapmaktadırlar. Yapılan derinlemesine görüşme ile Goffman'ın yayılan izlenim kuramı ile analiz edilen paylaşımlar karşılaştırıldığında paylaşımları yapan kullanıcıların benliklerine aykırı detaylar olduğu görülmektedir. Ancak yapılan paylaşımlar izleyicilerin beğenisine sunulan içerikler olduğu için, idealize edilmiş içeriklerdir. Kullanıcılar kendi içeriklerini idealize ettiklerinin bilincinde oldukları halde karşı tarafın idealize etmiş olduğu içeriklerden de olumsuz yönde etkilenmektedirler.

Gerçekleştirilen görüşmeleri Goffman'ın kuramı bağlamında değerlendirdiğimizde kullanıcıların benlik durumlarını yansıttıklarında ideal benlik durumlarını paylaşımlarında kullandıkları gözlemlenmiştir. Instagram'ı kişilerin benliklerini idealleştirirken de bu "ideal benlik ile uyum olmayan" durumlarını da gizledikleri görülmektedir. Goffman'ın belirttiği gibi Instagram kullanıcıları birer aktör olarak ifade edilebilir. Sahne önünde kullanılan maskeler sahne arkasında çıkartılırken; sosyal medyada oluşturulan maskeler sosyal medya dışında da devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

Sosyal medya özellikle de Instagram fotoğraf paylaşımı ağırlıklı olması nedeniyle bireylerin kendilerini başkalarına ispatlama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu araçlar ile birlikte gerçek yaşamda olan ya da olmayan başarılar, mutluluklar gibi durumlar idealleştirilerek ideal kimlikler inşa edilmektedir.

Sosyal medyada sahnelenen karakterler benliğin de örtük bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiler, sosyal medya aracılığıyla istedikleri imajı oluşturabilmektedirler ve bunun bilincindedirler. Ancak karşı tarafında aynısını yaptığını bilmelerine rağmen bazen olumlu bazen de olumsuz olarak bu paylaşımlardan etkilenebilmektedirler. Burada ördek sendromunun var olduğundan söz edebiliriz. Daha geniş ölçekli araştırmalar yapılarak bu makalenin bulgularıyla birleştirilerek daha detaylı ve kapsamlı incelemeler yapılması önerilebilir. Bu alanda yapılacak geniş ölçekli çalışmalar ile kişiler üzerindeki etkilerin de ortaya çıkartılmaya çalışılması gerekmektedir.

Goffman'ın da belirttiği gibi, Instagram gönderilerinde, kişi standartlara ters düşen eylemlerini gizlemektedir; çünkü performansını ideal standartlara uygun olarak ortaya koyması gerekmektedir. Bu durumu “ördek sendromu” olarak ifade edebiliriz. Araştırmaya katılan tüm katılımcıların da bu şekilde ideal standartlara ters düşen paylaşımlar yapmaktan kaçındıkları görülmüştür.

Sosyal medyada ördek sendromunun varlığının ortaya konması ve sosyal medya paylaşımlarının insanların üzerindeki etkilerinin ortaya çıkartılması amacıyla sosyolojik çalışmalar yapılmasının da gerekli olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Artmaz, A. (2014). Toplumsal Paylaşım Ağlarının Siyasal İletişimde Kullanımı. Mesut Aytekin (Ed) *Yeni (lenen) medya*. İstanbul: KOCAV.

Bauman, Z. ve David, L. (2013). *Akışkan gözetim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bennett, L. (2012). Transformations through twitter: The englandriots, television viewer ship and negotiations of power through media convergence. *Participations. Journal of Audience and Reception Studies*, 9(2), 511–525.

Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Ayin karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. İstanbul: Kalkedon.

Bullingham, L. ve Vasconcelos, A. C. (2012). The presentation of self in the online World: Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*. 39(1), 1-12.

Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. Ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Christak, N. ve Fowler, J. (2009). *Sosyal ağların şartıcı gücü ve yaşantımızı biçimlendiren etkisi*. İstanbul: Varlık.

Çetinkaya, A. (2015). Sosyal Medya ve Televizyon İzleme Ölçümü. A. Büyükaslan ve A.M. Kırık (Ed), *Sosyal medya araştırmaları içinde* (263-284. ss). Konya: Çizi.

Day, G. (2006). *Community and everyday life*. USA: Routledge.

Fiske, J. (2011). *Television culture*. New York: Routledge.

Fuchs, C. (2014). *Social media a critical introduction*. London: Sage.

Goffman, E. (2018). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis.

Hülür, B. A. (2017). Erving Goffman: Günlük yaşamda benliğin sunumu. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2 (4), 158-165.

Kara, T. (2018). Instagram hayatları: Instagram fotoğrafları üzerine bir içerik analizi. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 19(2), 12-20.

Kuyucu, M. (2015). Sosyal Medyada Mahremiyet: Türkiye'deki Tweeter Kullanıcılarının Mahremiyet Anlayışı. A. Büyükaslan ve A. M. Kırık (Ed.), *Sosyalleşen Olgular Sosyal Medya Araştırmaları 2 içinde* (55-77. ss). Konya: Çizgi.

Lewis, J. (2010). İzlerkitle. E. Mutlu (Ed.) *Kitle iletişim kuramları içinde* (344-359. ss). Ankara: Ütopya.

Livingstone (2004). The challenge of changing audiences: or, what is the researcher to do in the age of the internet?. LSE Research Online, Erişim adresi: http://eprints.lse.ac.uk/412/1/Challenge_of_changing_audiences_spoken_version.pdf. Erişim tarihi: 06 Ekim 2019.

Mayfield, A. (2008). What is Social Media. *Icrossing: e-book*. Erişim adresi: www.icrossing.com/.../What%20is%20Social%20Media_iCr. Erişim tarihi: 30.05.2019.

Oskay, Ü. (1995). *Estetize edilmiş yaşam*. İstanbul: Der.

Özdemir, Z. (2015). Sosyal medyada kimlik inşasında yeni akım: Özçekim kullanımı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 112-131.

Schlenker, B. R. (1986). Self-Identification: Toward an Integration of the Private and Public Self. Scc. R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self*. New York: Springer-Verlag., 21-62.

Soncu, G.A. (2016). New medium where selfs are offered for admiration: Instagram. *International Peer-Reviewed Journal of Communication and Humanities Research*, (13), 214-233.

Standage, Tom (2012). Socialmedia: The people formerly known as the audience. *The Economist*, Erişim adresi: <http://www.economist.com/node/18904124>. Erişim tarihi: 20.03.2019.

Stevenson, N. (2008). *Medya kültürleri sosyal teori ve kitle iletişimi*. (Çev. G. Orhon, B. E. Aksoy). Ankara: Ütopya.

Sun, T. (2018). Duck syndrome and a culture of misery. Erişim adresi: <https://www.stanforddaily.com/2018/01/31/duck-syndrome-and-a-culture-of-misery/>. Erişim tarihi: 04 Ekim 2019

Trend, D. (2007). *Everyday cultere finding and meaning in changing world*. USA: Green.

Ulusoy, Ş. G. (2018). Türkiye’de Özel Okul Yöneticilerinin Sosyal Medya Üzerinden Kullandıkları Pazarlama İletişimi Dilleri. G. Sarı ve R.Sine (Ed.). *Yeni medya yeni yaklaşımlar*. İstanbul: Literatürk.

Yaylagül, L.(2014). *Kitle iletişim kuramları*. Ankara: Dipnot.

Yengin, D. (2015). Yeni medyanın olanakları: Semantik web. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 5(1), 44-53.

Araştırma Makalesi

DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN DOĞRUSAL VE DOĞRUSAL OLMAYAN YÖNTEMLER İLE İNCELENMESİ

Musa GÜN¹ ORCID ID: 0000-0002-5020-9342

ÖZET

Bu çalışma ABD Doları/Türk Lirası döviz kuru volatilitisini modellemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada geleneksel değişen varyans tekniklerinin yanı sıra zaman serilerinin kırılma ve asimetri gibi doğrusal olmayan özelliklerini dikkate alan Markov Rejim Değişimi GARCH (MSGARCH) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında döviz kuru volatilitesi Temmuz 2001'den Şubat 2020'ye kadar uzanan konjonktürel dalgalanmaları ve yapısal değişimleri içeren uzunca bir dönem için incelenmiştir. Diğer yöntemlere göre daha iyi sonuçların elde edildiği MSGARCH modeli bulguları kurda yüksek ve düşük riskli rejimler olduğunu ve bu rejimler arasında sıklıkla geçişler yaşandığını göstermektedir. Düşük volatilitelik rejiminden yüksek volatilitelikte geçiş ani, çok keskin ve yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Buna rağmen volatilitenin yüksek riskli rejimde kararlı bir yapıda olmadığı ve riskin daha düşük olduğu rejime doğru bir eğilim sergilediği tespit edilmiştir. Döviz kurunda yaşanan ani sıçramaların bir süre sonra dengeye gelmesi bunu doğrulamaktadır. Diğer taraftan düşük riskli rejim dönemlerinde ise meydana gelen dalgalanmaların etkileri ortadan kalkmayıp kur üzerinde bunlar korunmakta ve dolayısı ile kur uzun dönemde bir artış trendi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *ABD Doları/Türk Lirası Kuru, Volatilitelik, ARCH, GARCH, MSGARCH*

Research Article

INVESTIGATING THE EXCHANGE RATE VOLATILITY BY LINEAR AND NONLINEAR MODELS

ABSTRACT

This study aims to model USD Dollar/ Turkish Lira exchange rate volatility. In this direction, the traditional heteroscedasticity techniques as well as the Markov Regime Switching GARCH (MSGARCH) method, which considers asymmetry and breakpoints of time series' nonlinear features, were applied in the study. Within the scope of the study, the exchange rate volatility was examined for a long period including cyclical fluctuations and structural changes from July 2001 to February 2020. The findings of the MSGARCH model, where better results were obtained compared to other methods, showed that there were high and low-risk regimes in the exchange rate and there were frequent transitions between these regimes. The transition from a low volatility regime to a high volatility regime occurs suddenly, very sharply and at a high level. Despite this, it was determined that the volatility was not stable in the high-risk regime and showed a tendency towards the low-risk regime. Restoring the equilibrium of the sudden jumps in the exchange rates after a while confirms this. On the other hand, in low-risk regime periods, the effects of fluctuations do not disappear, they are protected on the exchange rate, and therefore the exchange rate shows an increasing trend in the long term.

Keywords: *USD Dollar/ Turkish Lira Rate, Volatility, ARCH, GARCH, MSGARCH*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, musa.gun@erdogan.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi/Received: 04.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 20.09.2020.

1. GİRİŞ

Risk ve getiri tahminleri finans uzmanları, akademisyenler ve politika yapıcılar açısından önemli bir uğraştır. Özellikle risk ölçümü finans teorisinin temel kavramları arasında yer almaktadır. Finansal piyasaların dinamik enstrümanları arasında yer alan döviz kurları, küreselleşme sonucu ülkeler arası ekonomik sınırların ortadan kalkması ile birlikte ticari ilişkilerin temel belirleyicisi olmuştur. Ülkeler arasındaki ticarete herhangi bir ülke parasında meydana gelebilecek dalgalanma veya istikrarsızlık diğer ülkeleri de negatif bir biçimde etkileyebilmektedir. Bundan dolayı döviz kurlarına ilişkin risklerin ölçümü ve tahmini başlı başına bir araştırma konusu olmuştur.

Dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olan döviz kurları öncelikli olarak gelişmekte olan ülkelerde gerek ekonomik gerekse finansal istikrarın sağlanması açısından yakından takip edilmesi gereken bir göstergedir. Türkiye ithalatı ihracatından fazla olan yani dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Özellikle bu gibi ülkelerde yatırımcılardan işletmelere, kamu teşekküllerinden bireylere kadar uzanan geniş bir piyasa katılımcısının bulunduğu ortamda tüm bu aktörlerin ekonomik faaliyetlerini sürdürme, yatırım ve finansman kararları verme gibi konularda gelecekteki döviz kurlarındaki istikrarsızlık ve dolayısı ile kurların öngörülememesi en önemli risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada döviz kurlarının incelenmesini gerekli kılan bir diğer sebep ise döviz kuru riskinin, ulusal risk envanterinin oluşturulması kapsamında yapılan çalışmalar neticesinde yayınlanan ulusal risk raporuna göre ikinci sırada yer almasıdır (Pehlivanlı, 2020). İlk sırada ise makroekonomik değişken olarak genç işsizlik riski bulunmaktadır. Bununla birlikte, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların enflasyondan faiz oranlarına, işsizlikten ekonomik büyümeye kadar pek çok faktörü etkilediği bilinmektedir.

Finansal varlıkların getirilerindeki değişkenlikten kaynaklanan risk terimi gerçekleşen getirinin beklenen getiriden sapma olasılığı şeklinde tanımlanmaktadır. Risk yönetiminde temel bir kavram ise volatilitedir. Finansal varlık getirilerinde volatilitenin önemini ortaya çıkarmıştır. Önceki dönemlerde finansal piyasalarda volatilitenin ölçmek için finansal varlıkların getirilerindeki değişimlerin standart sapması kullanılırken artık günümüzde doğrusal olmayan koşullu değişen varyans modelleri tercih edilmektedir. Klasik standart sapma ölçümleri varyansın zaman içerisinde değişmediği varsayımına dayanmaktadır. Günümüzde ise risk ve belirsizliğin artan önemiyle birlikte zaman serilerinde varyansın değişkenlik gösterdiğinin ilk bulguları Engle (1982)'ın otoregresif koşullu değişen varyans (*Autoregressive Conditional Heteroscedasticity-ARCH*) modeline dayanmaktadır. Dolayısı ile volatilitenin öngörülmesi değişen varyansın da dikkate alınmasıyla daha doğru sonuçlar üretecektir. Sabit varyans varsayımının sağlanamadığını ifade eden bu model daha sonra Bollerslev (1986) tarafından geliştirilerek genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişken varyans (*Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity-GARCH*) modeli oluşturulmuştur.

Bu gelişmelerle birlikte Christie (1982), French, Schwert ve Stambaugh (1987) ve Engle ve Ng (1993) piyasaya yeni gelen bilgilerin volatiliteye dâhil edildiği ARCH modelinin farklı yapılarını ortaya koymuşlardır. Volatilité üzerinde asimetric etkileri dikkate alan bu yeni modeller, negatif şokların volatilité üzerindeki etkisinin pozitif şoklardan farklı ve daha büyük olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bunlarla birlikte Schwert (1990), standart sapmanın kuvvetini hata terimlerinin gecikmelerine bağlarken Nelson (1991) hata terimlerinin büyüklükleri ile birlikte işaretlerini de dikkate alan üstel GARCH(EGARCH) modelini ileri sürmüştür. Diğer taraftan, Higgins ve Bera (1992) doğrusal olmayan NARCH modelini ortaya koyarken Ding, Granger ve Engle (1993) klasik zaman serilerinde olduğu gibi verilerin mutlak değeri veya karesini almak yerine bunların dönüşümünün kaçınıcı kuvvet ile yapıldığını analiz eden asimetric üslü ARCH (PARCH) modelini geliştirmişlerdir. Glosten, Jagannathan ve Runkle (1993) ve Zakoian (1994) ise iyi ve kötü haberlerin koşullu varyans üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu ortaya koyan eşik ARCH (TARCH) modelini birbirlerinden bağımsız olarak geliştirmişlerdir.

Geliştirilen birçok farklı yöntemle rağmen uygulanan modellerde çoğu zaman yüksek volatilité öngörüsü ve düşük öngörü performansı ile karşılaşmıştır. Araştırmacılar, bu sorunun ARCH sürecindeki yapısal değişmeden kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Bununla birlikte, doğrusal yöntemler piyasanın içinde bulunduğu durumu bir bütün olarak değerlendirmekte, ortaya çıkan hızlı volatilité değişimlerini ve ani sıçramaları göz ardı etmekte veya bunları modele kukla değişken olarak ilave edip test etmeye çalışmaktadır. Oysaki piyasalarda özellikle gelişmekte olan ekonomilerde konjonktürel dalgalanmalar sıklıkla yaşanmaktadır. Zaman serilerinin doğrusal olmayan bu özelliklerini açıklama çalışmaları Tong (1983) ile başlamış ve Chan, Petrucci, Tong ve Woolford (1985), Tsay (1989), Chen ve Tsay (1991) gibi birçok araştırmacının bu konudaki çalışmalarına öncülük etmiştir. Finansal piyasalarda daralma veya genişleme olarak kendini gösteren bu dalgalanmaların süreleri, etkileri ve dönüm noktaları içinde bulunan piyasa özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Zaman serilerinin söz konusu bu stokastik yapıları dolayısıyla gerek volatilité ölçümü gerekse tahminine yönelik çalışmalarda Markov Rejim Değişimi GARCH (MSGARCH) yaklaşımı kullanıla bilinir (Koy, 2017; Kula ve Baykut, 2017; Koy, 2018; Stillwagon ve Sullivan, 2019; Abtahi ve Amrollahi Bioki 2020). Zaman serilerinin rejim değişimi ve söz konusu yüksek volatilité-düşük öngörü performansı probleminin üstesinden gelebilmek için yapılan ilk uygulama ise Hamilton (1989)'un getiri serilerine ilişkin ARCH sürecindeki yapısal kırılmaları dikkate alan Markov Dönüşümlü ARCH (SWARCH) modelidir. Döviz kuru volatilitesi üzerine yapılan rejim dönüşümünü dikkate alan çalışmalarda Engel ve Hamilton (1990), Engel (1994), Beine, Laurent ve Lecourt (2003), Cheung ve Erlandsson (2005), Roubaud ve Arouri (2018), Adam, Benecká ve Matějů (2018), Stillwagon ve Sullivan (2019) ve Abtahi ve Amrollahi Bioki (2020) söz konusu yapısal değişimleri göz ardı eden klasik ARCH-GARCH modellerine kıyasla daha iyi sonuçlar elde etmişlerdir.

Özellikle uluslararası çalışmalardan elde edilen sonuçlar, MSGARCH modelinin standart GARCH modelleri ile karşılaştırıldığında volatilité tahmininde daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan yapılan literatür incelemesinde Türkiye'de döviz kuruna yönelik farklı pek çok yöntem ile volatilité

modellemesi olduğu belirlenmekle birlikte MSGARCH modelinin uygulanmadığı görülmüştür. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın literatürde yer alan bu boşluğu dolduracağı ve sonraki araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Döviz kurlarındaki volatilitenin geleneksel değişen varyans tekniklerinin (ARCH ve GARCH) yanı sıra zaman serilerinin kırılma ve asimetri gibi doğrusal olmayan özelliklerini dikkate alan MSGARCH yöntemi ile modellenmesi ve tahmini bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Beş bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümü olan bu kısımdan sonra ikinci bölümde konuya ilişkin literatür araştırmaları sunulmuş, üçüncü bölümde çalışmaya ilişkin istatistikî model kurulmuş, akabinde analiz bulgularına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünü ise sonuç ve yapılan değerlendirmeleri kapsamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sabit kur sistemden vazgeçilmesi sonrası finansal piyasalarda yaşanan hızlı değişimlerin döviz kurları üzerindeki etkileri tartışılan en belirgin konular arasında yer almaktadır. Döviz kurlarının ekonomideki rolü dikkate alındığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birçok araştırmacının çeşitli temel ve teknik yöntemleri kullanarak döviz kurlarının tahminine odaklandığı görülmektedir.

Mandelbrot (1963), Fama (1965) ve Black (1976) gibi birçok araştırmacı döviz kuru getirilerinin doğrusal olmayan bir süreç takip ettiğini, Friedman ve Vandersteel (1982) de döviz kurlarının aşırı basık dağılım gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu çalışmalar, döviz kurundaki değişimin oynaklık kümelenmesi (volatility clustering) sergilediğini yani kur getirilerinde meydana gelen büyük değişimleri büyük, küçük değişimleri ise yine küçük miktarda değişimlerin izlediğini ortaya koymaktadır. Finansal piyasaların hareketli bir enstrümanı olan döviz kurlarının bu dinamik yapısının anlaşılması ve zaman içerisinde değişkenlik gösteren volatilitenin modellenmesine yönelik birçok çalışma yapılmıştır (Hsieh, 1988; McKenzie ve Mitchell, 2002; Beine ve diğerleri, 2003; Mapa 2004; Sandoval, 2006; Vee ve diğerleri, 2011; Antonakakis ve Darby, 2013; Miletić, 2015; Epaphra, 2017; Stillwagon ve Sullivan, 2019).

Döviz kuruna ilişkin ortalama ve varyansın zamana bağlı değişimini ARCH modeli ile ortaya koyan ilk araştırmalar arasında Hsieh (1988)'in çalışması yer almaktadır. Beş para biriminin (İngiliz Poundu, Kanada Doları, Alman Markı, Japon Yeni, İsviçre Frangı) ABD Doları cinsinden döviz kuruna ilişkin günlük frekansta 1974-1983 yıllarını kapsayan on yıllık veriler kullanılarak yapılan çalışma bulguları ARCH modellerinin doğrusal olmayan döviz kuru serilerinin sergilediği özellikleri açıklamaya yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte volatilitenin tahmininde başarılı olan bu modeller artık değerlere ilişkin aşırı basıklığın giderilmesinde yeterli görülemezlerdir. Bunun için artık değerlerde görülen ortalama etrafında aşırı basıklığın yanı sıra getiri serilerinin normal dağılımdan farklı olarak kuyruk bölgesinin daha şişman ve uzun olduğu kalın kuyruk sorununu da göz önünde bulunduran Student-t dağılımı önerilmiştir (Baillie ve Bollerslev, 1989).

McKenzie ve Mitchell (2002), daha çok hisse senedi getirilerinde tercih edilen ve Ding ve diğerleri (1993) tarafından geliştirilen üslü ARCH (PARCH) modelini kaldıraç etkisini araştırmak için döviz kuru piyasasına uygulamışlardır. Asya ve Latin Amerika ülkesi yedi para biriminin ABD Dolarına karşı döviz kurlarının incelendiği çalışmada ise Sandoval (2006), GARCH, GJR-GARCH ve EGARCH modellerini kullanmıştır. Gelişmiş ekonomilerdeki araştırma konusu yedi döviz kurundan dördünün asimetrik özellik taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Beine ve diğerleri (2003), merkez bankalarının müdahalelerinin döviz kurları üzerindeki volatilitelerini araştırdıkları çalışmada kura müdahale gibi dış etmenlerin zaman serilerinde doğrusal olmayan dinamikler doğurduğu ve bunların rejim değişim modelleri ile analiz edilebileceğini ifade etmektedirler. Araştırma bulguları merkez bankaları müdahalelerinin döviz kurlarına istikrar kazandırıcı etkisi olabileceği gibi istikrar bozucu etkileri de olduğunu ortaya koymakta ve her zaman döviz kurları volatilitesinde artışa neden olduğunu iddia etmektedir.

Vee, Gonpot ve Sookia (2011), genelleştirilmiş hata dağılımı (GED) ve Student-t dağılımı yardımıyla GARCH(1,1) modeliyle 2003-2008 yılları arasındaki günlük verileri kullanarak ABD Doları /Mauritius Rupisi kurunun oynaklığını tahmin etmeye çalışmışlardır. Araştırma bulguları örneklem dışı tahminlerde genelleştirilmiş hata dağılımının daha iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Antonakakis ve Darby (2013), Botswana Pulası, Şili Pesosu, Kıbrıs Lirası, Mauritius Rupisi para birimlerinin ABD Doları karşısındaki volatilitelerini 1993-2000 dönemi arasında günlük veriler üzerinden analiz etmişlerdir. ARCH, GARCH, EGARCH, IGARCH, FIGARCH ve HYGARCH modelleri ile yapılan testler sonucu elde edilen çalışma çıktıları IGARCH yönteminin hem örneklem içi hem de örneklem dışı tahminlerde daha iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Miletic (2015) makalesinde gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarının gelişmiş ülkelere nazaran negatif şoklara karşın pozitif şoklardan daha hassas oldukları hipotezini test etmiştir. Çeşitli GARCH yöntemleri ile simetrik ve asimetrik fiyat hareketlerinin modellendiği araştırma bulgularına göre söz konusu hipotez doğrulanmamış olup genel anlamda simetrik modellerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan piyasalarda daha tutarlı sonuçlar gösterdiği belirlenmiştir.

Epaphra (2017), Ocak 2009-Temmuz 2015 arası günlük verilerin kullanıldığı çalışmada doğrusal olmayan seriler ile Tanzanya Şilini/ ABD Doları kurunu öngörmeye çalışmıştır. Simetrik GARCH ve asimetrik EGARCH modellerinden faydalandığı çalışma kanıtları asimetrik modellerin daha iyi sonuçlar verdiği şeklindedir. Ayrıca, asimetrik modeller negatif şoklar karşısında sonraki dönemde daha yüksek bir koşullu varyansa işaret etmektedir. Asimetrik modellerin bu üstünlüğü Mapa (2004)'nın Filipin Pesosu/ABD Doları kuruna yönelik yapmış olduğu volatilitite modellemesi sonuçlarını destekler niteliktedir.

Zaman serilerinin doğrusal olmayan dinamiklerini dikkate alan Stillwagon ve Sullivan (2019), döviz kurları özelinde İngiliz Poundu, Kanada Doları ve Japon Yeninin ABD Doları karşısındaki volatilitelerini geçmiş 30 yıllık verileri kullanarak Markov rejim değişim modelleri ile analiz etmişlerdir. Yapılan çalışma ile rejim değişim modellerinin öngörü hatalarını azalttığı gözlenmiştir. Bu çerçevede, Engel

ve Hamilton (1990), Engel (1994), Cheung ve Erlandsson (2005), Roubaud ve Arouri, (2018), Adam ve diğerleri (2018) ve Abtahi ve Amrollahi Bioki (2020)'nin çalışmaları döviz kuru volatilitelerine ilişkin rejim değişim modellerinin daha iyi öngörü ortaya koyduğunu ve istikrarlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Türkiye piyasasına yönelik yapılan çalışmalarda yoğun olarak işlem hacminin diğer döviz cinslerine göre daha fazla olmasından dolayı ABD Doları/ Türk Lirası kuru volatilitelerine konu olarak modellenmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinde yaşanan 2001 finansal krizi sonrasında sabit kur sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçiş ve özellikle son yıllarda döviz kurlarında yaşanan aşırı oynaklık bu alanda çalışmaların artışına neden olmuştur. Buna rağmen az da olsa sabit kur dönemine ait volatiliteler modellemesi çalışmalarına rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Aysoy, Balaban, Kogar ve Ozcan (1996) tarafından yapılan çalışmada Amerikan doları ve Alman markı oynaklığı 1988-1995 dönemi için günlük veriler ile ARCH-GARCH modelleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Sabit kur sisteminin benimsendiği bir dönem dolayısıyla ile kurlardaki oynaklığın oldukça düşük olmasına rağmen istikrarsız süreçlerde ve 1994 yılı gibi krizin olduğu süreçlerde kurdaki volatilitenin belirgin bir biçimde artış gösterdiği saptanmıştır.

Üslü ARCH modeli ile günlük veriler üzerinden Ocak 1980-Temmuz 2008 dönemi Türkiye piyasası dolar kuru volatilitelerini analiz eden Kiran (2008) standart benzerlik oranı testini kullanmıştır. Çalışma bulguları döviz kurunun asimetric özelliklerini göz önüne alan yöntemlerin volatiliteler tahmininde daha iyi sonuçlar elde edildiğini kanıtlamaktadır. Çağlayan ve Dayıoğlu (2009)'un OECD ülkelerini kapsayan döviz kuru volatiliteler incelemesi sonuçları da Kiran (2008)'i destekler nitelikte olup asimetric koşullu değişen varyans yöntemlerinin tahmin sonuçlarının simetric yöntemlerle göre daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Gürsakar (2009), ABD Doları/Türk Lirası döviz kuru oynaklığını modellediği çalışmasında varyansta gözlemlenen kırılmaları dikkate alarak bunları bir kukla değişken şeklinde GARCH modeline ekleyerek yeni bir model oluşturmuştur. Ocak 2000 ile Aralık 2007 arasındaki günlük döviz kuru getirileri kullanılarak varyanstaki kırılmalar ile oluşturulan GARCH modelinde oynaklık kalıcılığında varyanstaki kırılmaları dikkate almayan modellere göre önemli bir azalma olduğu gözlenmiştir.

Gür ve Ertuğrul (2012), çalışmalarında tek bir döviz kuru veya birden fazla döviz kuru yerine ABD Doları, Euro ve İngiliz Poundu'nun Türk Lirası karşısındaki değerlerinden oluşan bir döviz kuru sepetinin volatilitesi ARCH, GARCH ve SWARCH modelleri ile günlük frekansta Temmuz 2001 ve Mayıs 2010 tarihleri arasındaki veriler üzerinden incelemişlerdir. Rejim dönüşümünü dikkate alan SWARCH yönteminin geleneksel ARCH yöntemlerine göre daha başarılı sonuçlar ürettiğini gösteren çalışma sonuçları bu çerçevede daha önce yapılan Güloğlu ve Akman (2007)'nin araştırma bulgularını doğrulamaktadır.

Euro/TL döviz kuru oynaklığının modellendiği çalışmada Demirgil, Yıldırım ve Çiçek (2019), asimetric etkileri dikkate alan GARCH yöntemlerini kullanmışlardır. Ocak 1999- Mayıs 2019 dönemi arasındaki aylık veriler üzerinden yürütülen araştırma çıktıları kur üzerinde pozitif şokların eşit büyüklükteki negatif şoklardan

daha yüksek düzeyde etkili olduğunu göstermekte olup öngörü hatalarına bakılarak volatilité tahmini için en uygun yöntemin TGARCH modeli olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Euro/TL döviz kuruna ilişkin Turanlı vd. (2015) tarafından yapılan çalışma bulguları ile uyum göstermektedir. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olan döviz kurlarının getirilerindeki oynaklığın incelendiği bir diğer çalışmada ise Demirgil ve Kesekler (2019), M-GARCH modellerini kullanarak farklı para birimleri arasındaki oynaklık yayılım ilişkisini araştırmışlardır. Çalışma sonuçları finansal varlık getirilerinde sıklıkla karşılaşılan değişen varyansın temel göstergelerinden olan oynaklık kümelenmesi ve aşırı basınlığa işaret etmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Çalışma Verileri ve Özellikleri

Çalışma kapsamında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası(TCMB) tarafından belirlenen ABD Doları para biriminin Türk Lirası karşılığı gösterge niteliğindeki döviz satış kurları kullanılmıştır. Veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Örneklem verileri haftalık frekansta olup 2001 krizi sonrasında TCMB'nin sınırlı müdahaleleri olsa da serbest kur rejime geçildiği Temmuz 2001'in ilk haftası ile çalışmanın analiz edildiği Şubat 2020'nin ikinci haftası arasındaki 972 haftalık gözlemi kapsamaktadır.

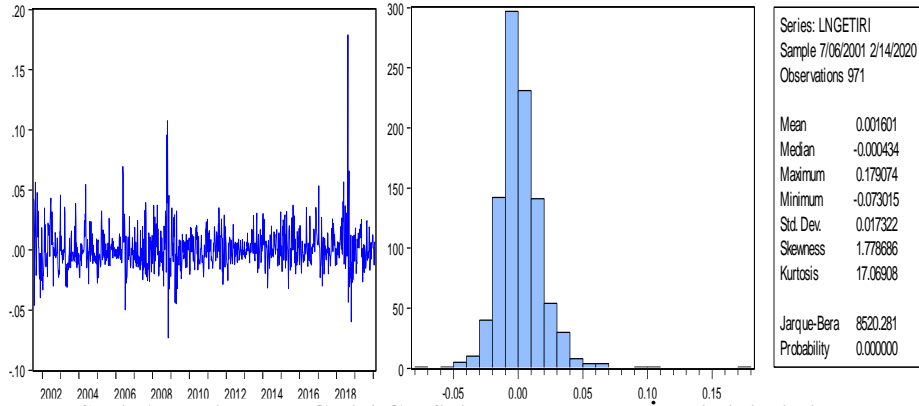
Gerek jeopolitik riskler gerekse ekonomik riskler dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye'de dolar kurunun oynak bir yapıda olması beklenen bir durumdur. Bu çerçevede ABD Doları/Türk Lirası kurunun volatilité yapısının anlaşılması amacıyla öncelikle serinin birim kök sınaması yapılmıştır. Bilindiği üzere ekonometrik analizlerde değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için değişken serilerinin durağan seriler olması gerekmektedir aksi durumlarda "sahte regresyon" ile karşılaşmaktadır (Granger ve Newbold, 1974). ABD Doları/Türk Lirası kuru değişkeninin kendi düzey değerinde ve logaritmik getirisi hesaplanarak $[y_t = \ln(p_t) - \ln(p_{t-1})]$ durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile sınanmış olup sonuçlar aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Döviz Kuru ve Logaritmik Getirisinin Birim Kök Testi Sonuçları

		Sabit Terim ve Trend İçermez	Sabit Terim İçerir	Sabit Terim ve Trend İçerir
Düzyey	ADF Test İstatistiği	3,0860	2,1589	-0.1211
	Olasılık	0,9996	0,9999	0.9945
Logaritmik Getiri	ADF Test İstatistiği	-24,2754	-24,4183	-24.5115
	Olasılık	0,0000	0,0000	0.0000
MacKinnon Kritik Değerler				
	1% düzeyinde	-2.5673	-3,4369	-3,9676
	5% düzeyinde	-1.9411	-2,8643	-3,4145
	10% düzeyinde	-1.6164	-2,5683	-3,1293

* Schwarz bilgi kriteri baz alınmış ve maksimum gecikme sayısı 21 olarak belirlenmiştir.

Tablo sonuçlarına göre döviz kurunun kendi düzey değerinde olasılık değerleri % 5’den büyük olup “Seride birim kök vardır” şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi reddedilememektedir. Logaritmik getiri serilerinde ise birim kök olmadığı durağanlığın sağlandığı görülmektedir. ABD Doları/Türk Lirası döviz kuru logaritmik getiri grafiği ve buna ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri ise şu şekildedir;

Şekil 1. Döviz Kuru Getiri Grafiği ve Tanımlayıcı İstatistik Bilgiler

Örneklem döneminde döviz kuru haftalık kapanış fiyatları ile en düşük 1,1585, en yüksek 6,6358 ve ortalama 2,2481 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 1 sol ekseninde görüldüğü üzere döviz kuru getirilerinin yoğun bir oynaklığa sahip olduğu volatilité kümelenmesi özelliği içerdiği, yani getirilerde meydana gelen büyük değişimleri büyük, küçük değişimleri ise yine küçük miktarda değişimlerin izlediği anlaşılmaktadır. Özellikle global mortgage krizinin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2008-2009 dönemi ve gerek jeopolitik riskler gerekse papaz Brunson olayı gibi Amerika tarafından ekonomik yaptırımlarla tehdit sonucu oluşan risklerin döviz kurlarındaki volatilitéye yansıdığı 2017-2018 dönemi volatilité kümelenmeleri olarak göze çarpmaktadır. İçsel ve dışsal faktörler dolayısıyla özellikle 2018-2019 döneminde kurda volatilitenin yüksek olduğu görülmektedir (Yaman ve Koy, 2019). Bunlara ilave olarak daha eski tarihlere gitmek gerekirse 2006 yılında benzer bir oynaklık görülmektedir. İlgili dönemde yaşanan volatilitenin sebebi olarak Amerikan Merkez Bankası FED’in faiz artırımı kararı ve bu artışların devam edebileceği sinyali vermesi gösterilebilir. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) önerisi olan Sosyal Güvenlik Yasası’nın Cumhurbaşkanlığınca veto edilmesi ve buna ilave olarak enflasyon ve cari açığa yaşanan kötüleşme yabancı yatırımcılar üzerinde risk algısını yükseltmiş dolayısıyla ilerde ciddi bir oynaklığa sebep olmuştur.

Döviz kuruna ilişkin getirilerin en yüksek (% 17,90) ve en düşük (- % 7,30) arasında değişimi yoğun oynaklık yapısına işaret etmekte olup uzun bir dönemi kapsayan çalışmanın örneklem seti farklı volatilité özellikleri gösteren farklı rejimleri içerebileceğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, ABD Doları/Türk Lirası kuru getirisinin volatilité yapısının analizi için Markov Rejim Değişimi GARCH (MSGARCH) yöntemi tercih edilmiştir.

3.2. Yöntem: Markov Rejim Değişimi GARCH Modeli

Engle (1982) tarafından geliştirilen ARCH modelinde [$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2$] koşullu varyans hata terimlerinin karelerinin gecikmeleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Modelde koşulsuz varyans sabit iken koşullu varyansın zaman içerisindeki değişimlerine izin verilmektedir. Modele koşullu varyansın kendi gecikmeli değerleri de ilave edilerek Bollerslev (1986) tarafından GARCH modeli [$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2$] oluşturulmuştur.

Klasik ARCH-GARCH modelleri zaman serilerinin doğrusal bir yapıda olduğunu varsaymaktadır. Doğrusal modeller ise finansal verilerin sahip olduğu aşırı basıklık (*leptokurtosis*) yani getiri dağılımlarının normal dağılıma göre ortalamada daha sivri ve kuyrukta daha kalın dağılım özelliği göstermesi, volatilité kümelenmesi (*volatility clustering*) yani varlık fiyatlarındaki büyük değişimleri büyük, küçük değişimleri ise yine küçük hareketlerin izlemesi ve kaldıraç etkisi (*leverage effects*) yani negatif şokların volatilité üzerindeki etkisinin aynı düzeydeki pozitif şoklardan daha fazla olması gibi birtakım özelliklerin modellenmesinde yetersiz kalmaktadırlar. Bununla birlikte, doğrusal yöntemler piyasanın içinde bulunduğu durumu bir bütün olarak değerlendirmekte, ortaya çıkan hızlı volatilité değişimlerini ve ani sıçramaları göz ardı etmektedir. Dolayısı ile zaman serilerinin bu özelliklerini dikkate alan EGARCH, TGARCH, IGARCH, PARCH gibi doğrusal olmayan GARCH modelleri geliştirilmiştir. Buna rağmen zaman serisindeki yapısal değişimlerden kaynaklanan yüksek volatilité öngörüsü ve düşük öngörü performansı problemleri süregelenmiştir.

Zaman serilerinde gözlemlenen kırılmalar ve asimetrik hareketler gibi doğrusal olmayan süreçleri modellemenin bir diğer yöntemi de rejim değişim modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Rejim değişimi yöntemleri diğer doğrusal olmayan ARCH-GARCH yöntemlerine kıyasla yapısal değişimlerden kaynaklı yüksek volatilité-düşük öngörü performansı probleminin üstesinden de gelebilme avantajı taşımaktadır.

Hızlı volatilité değişimleri ve ani sıçramalar şeklinde ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmalar, genişleme veya daralma dönemleri ABD Doları/Türk Lirası kuru volatilitésinin rejim değişim modelleri ile daha iyi analiz edilebileceğini göstermektedir. Döviz kurundaki ani ve beklenmedik aşırı değişimler kur yapısının bir rejim değişim sürecine işaret etmektedir. Çalışma kapsamında başvurulan MSGARCH tekniği, volatilitéyi yüksek ve düşük volatilité dönemleri olarak iki farklı rejim şeklinde tanımlamaktadır. Doğrusal olmayan volatilité yapısının modellenmesinde kullanılmakta olan bu teknik, analiz için rejim değişim tarihlerinin saptanmasına ihtiyaç duymamaktadır. MSGARCH yöntemi rejim değişimlerini gözlenemeyen durum değişkeni olarak ele almakta ve bu açıdan kullanıcılara avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte döviz kuru getirisinin varyansındaki düşük ve yüksek rejim dönemlerini belirleyebilmek için Inclan ve Tiao (1994) tarafından geliştirilen Yenilenen Kümülatif Kareler Toplamı (Iterated Cumulative Sums of Squares- ICSS) algoritması da ayrıca kullanılmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında sunulan algoritma sonuçları döviz kurunda normal seyir izleyen rejim dönemlerinin yanı sıra ani sıçramaların da olduğu yüksek riskli rejim dönemlerinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısı ile bu çalışmada yüksek ve düşük volatilité dönemlerine

işaret eden MSGARCH yöntemi kullanılmıştır. Hamilton (1989, 1990) tarafından geliştirilen Markov rejim değişimi şu şekilde ifade edilmiştir:

$P\{s_k = j | s_{k-1} = i, = k, \dots\} = P\{s_k = j | s_{k-1} = i\} = p_{ij}$, iki rejimli bir Markov zincirini ifade eden bu denklemde rejimlerdeki değişimler s_k durum değişkenine bağlı olarak çoklu rejim şeklinde tahmin edilebilir. Denklemde yer alan p_{ij} , i rejiminden j rejimine geçme olasılığını göstermekte olup $i \neq j$ durumunda $p_{ij} = 1 - p_{ii}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda bir s_k durum değişkeni geçiş olasılıklı ve iki rejimli bir Markov sürecinde şu şekilde tanımlanabilir:

$$P_r[s = 0 | s = 0] = p$$

$$P_r[s = 1 | s = 0] = 1 - p$$

$$P_r[s = 1 | s = 1] = q$$

$$P_r[s = 0 | s = 1] = 1 - q$$

$s_k=0$ normal volatilitate rejimi şeklinde tanımlanan düşük volatilitateye sahip olan rejim olarak $s_k=1$ ise ani sıçramaların olduğu yüksek oynaklık rejimi olarak ifade edilmektedir. ARCH ve GARCH terimlerini içeren bir Markov değişimi MSGARCH(1,1) koşullu varyans modeli ise şöyle kurulabilir:

$$h_t^{(s)} = \alpha_0^{(s)} + \alpha_1^{(s)} \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_1^{(s)} h_{t-1}$$

Model düşük ve yüksek oynaklıkları içerecek rejim değişikliklerini dikkate alacak şekilde Gray (1996) ve Klaassen (2002) tarafından şu şekilde geliştirilmiştir:

$$h_t = [\alpha_0 + \alpha_{1(s_t)} \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_{1(s_t)} h_{t-1}] / [s_t = 0] + [\alpha_0 + \alpha_{1(s_t)} \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_{1(s_t)} h_{t-1}] / [s_t = 1]$$

Denklemde rejim değişiklikleri s_t ile ifade edilmiş olup $s = 0$ düşük volatilitate dönemini, $s = 1$ ise yüksek volatilitate dönemini belirtmektedir. Model döviz kurunun yüksek ve düşük volatilitate yapılarının tahminine imkan tanımaktadır.

4. ANALİZ BULGULARI

Getiri serisine ilişkin Şekil 1'de yer alan istatistiki bilgilere bakıldığında çarpıklığı gösteren skewness katsayısı pozitif olup sağa çarpık bir dağılıma ve basıklık katsayısı kurtosis değerinin (17,06908) 3'den büyük oluşu dağılımın normalden daha dik ve sivri bir yapıda bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, yüksek bir Jarque-Bera test istatistiği sonucu da % 1 anlamlılık düzeyinde standartlaştırılmış artıkların normal dağılmadığını yani serinin normal dağılım özelliğine sahip olmadığını belirtmektedir. Özetle, yüksek volatilitate özelliğine sahip olan döviz kuru getiri serisi normal dağılım göstermeyip durağan bir seridir.

Döviz kuru getiri serisinin durağan olduğu tespit edildikten sonra serinin volatilitesi için uygun modeli bulabilmek amacıyla ARMA yapısının belirlenmesi gerekmektedir. Birim kök testinden elde edilen sonuçlara göre getiri serisinin kendi düzey değerinde [I(0)] durağan olduğu bilinmektedir. Uygun ARMA modeli için modelin gecikmeleri olan p ve q değerleri 10 gecikmeye kadar incelenmiştir. Modelin

seçimi için literatürde yaygın olarak kullanılan ve diğer bilgi kriterlerine göre daha dinamik model seçimine olanak sağlayan Schwarz Bayesyen Bilgi Kriteri (BIC) tercih edilmiştir. Buna ilişkin sonuçlar aşağıda Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Döviz Kuru Getirisi İçin ARMA Modeli Seçimi Bilgi Kriterleri

p,q	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	-5.252	-5.304	-5.297	-5.297	-5.295	-5.288	-5.284	-5.288	-5.288	-5.287	-5.280
1	-5.305	-5.297	-5.295	-5.295	-5.289	-5.282	-5.298	-5.295	-5.288	-5.280	-5.176
2	-5.297	-5.292	-5.292	-5.290	-5.296	-5.290	-5.296	-5.288	-5.283	-5.277	-5.270
3	-5.301	-5.294	-5.291	-5.283	-5.298	-5.285	-5.282	-5.285	-5.278	-5.278	-5.271
4	-5.226	-5.287	-5.280	-5.277	-5.294	-5.292	-5.282	-5.281	-5.277	-5.271	-5.266
5	-5.288	-5.281	-5.291	-5.289	-5.287	-5.288	-5.272	-5.273	-5.276	-5.266	-5.259
6	-5.282	-5.278	-5.284	-5.271	-5.283	-5.282	-5.285	-5.278	-5.270	-5.268	-5.142
7	-5.282	-5.294	-5.288	-5.284	-5.277	-5.278	-5.278	-5.273	-5.268	-5.254	-5.256
8	-5.279	-5.288	-5.282	-5.277	-5.270	-5.281	-5.270	-5.149	-5.258	-5.134	-5.253
9	-5.279	-5.282	-5.276	-5.277	-5.270	-5.264	-5.260	-5.256	-5.134	-5.127	-5.120
10	-5.273	-5.274	-5.269	-5.270	-5.263	-5.258	-5.260	-5.252	-5.254	-5.238	-5.238

Schwarz Bayesyen Bilgi Kriteri’ne göre ABD Doları/Türk Lirası döviz kuru getirisi için -5,305 değer ile en düşük bilgi kriteri katsayına sahip ARMA(1,0) modelinin en uygun model olduğu belirlenmiştir. Uygun model belirlendikten sonra hata terimlerinde değişen varyans sorunu olup olmadığı yani ARCH etkisinin bulunup bulunmadığının araştırılması gerekir (Tsay, 2005; Brooks, 2008). Bunun için Engle (1982) tarafından geliştirilen ARCH-LM (ARCH-Lagrange Multiplier) testi kullanılmıştır. Uygun ARMA(1,0) modeli için 1 ile 5 arası, 10., 15., 20., 25. ve 30. gecikmeye kadar ARCH etkisinin tespitine yönelik yapılan test sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Döviz Kuru Getiri Serisinde ARMA(1,0) Modeli ARCH-LM Testi Sonuçları

Gecikme	Gözlenen R ² Değerleri	Ki-Kare Olasılık Değerleri	Gecikme	Gözlenen R ² Değerleri	Ki-Kare Olasılık Değerleri
1	78,89090	0,0000	10	122,7557	0,0000
2	105,0868	0,0000	15	127,6474	0,0000
3	104,8455	0,0000	20	129,2236	0,0000
4	110,9963	0,0000	25	129,4399	0,0000
5	111,7605	0,0000	30	129,2728	0,0000

Değişen varyansın tespiti için 30 gecikmeye kadar yapılan ARCH-LM test sonuçlarına göre (Tablo 3) gözlenen R² değerlerinin olasılıkları %1 anlamlılık

düzeyinde 0,0000 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda eşit varyanslılığın ifade edildiği sıfır hipotezi ($H_0 = Eşvaryanslılık vardır$) reddedilmektedir. Diğer bir ifade ile ABD Doları/Türk Lirası kuru getiri serisinde ARCH etkisi bulunmaktadır.

ARCH etkisi belirlendikten sonra getiri serilerindeki oynaklığın modellenmesinde ve değişen varyans sorununun ortadan kaldırılabilmesi için çeşitli ARCH-GARCH modelleri denenmiştir. Bunlara ilişkin varyans denklemleri ve modellerin otokorelasyon ve ARCH etkisi içerip içermedikleri 1., 5., 10. ve 15. gecikmeye kadar test edilmiş olup aşağıdaki Tablo 4’de diagnostic test bulguları olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. Varyans Denklemi Çıktıları ve Diagnostic Testler

Model	ARCH (1)	GARCH (0,1)	GARCH (1,1)	TGARCH (1,1,1)	EGARCH (1,1,1)
ω	0,00018 (0,000)	0,000015 (0,018)	0,000015 (0,003)	0,000016 (0,000)	-0,73703 (0,000)
α	0,31432 (0,000)	-	0,15004 (0,000)	0,20547 (0,000)	0,22325 (0,000)
β	-	0,93858 (0,000)	0,78689 (0,000)	0,79644 (0,000)	0,93430 (0,000)
γ	-	-	-	-0,17205 (0,000)	0,11874 (0,000)
LogL	2692,48	2677,44	2726,50	2732,63	2732,40
Diagnostic Testler					
LB ² (1)	0,4536 (0,501)	95,402 (0,000)	0,6643 (0,415)	0,0389 (0,844)	0,2956 (0,587)
ARCH(1)	0,4526 (0,501)	95,0192 (0,000)	0,6618 (0,415)	0,0387 (0,844)	0,2945 (0,587)
LB ² (5)	221,71 (0,000)	199,88 (0,000)	5,2891 (0,382)	3,7004 (0,593)	4,9870 (0,417)
ARCH(5)	171,031 (0,000)	127,4060 (0,000)	5,37617 (0,371)	3,6384 (0,602)	4,96534 (0,420)
LB ² (10)	230,02 (0,000)	218,79 (0,000)	8,3306 (0,597)	7,6603 (0,662)	8,8291 (0,548)
ARCH(10)	192,535 (0,000)	137,7027 (0,000)	8,6520 (0,565)	7,6908 (0,659)	8,9803 (0,534)
LB ² (15)	236,07 (0,000)	228,36 (0,000)	11,653 (0,705)	9,9503 (0,823)	11,667 (0,704)
ARCH(15)	193,3130 (0,000)	141,3984 (0,000)	11,9666 (0,681)	9,8737 (0,827)	11,6850 (0,702)

LogL: Log-Likelihood, LB²: Ljung-Box-Q-Stat, parantez içindekiler olasılık değerlerini göstermektedir.

Getiri serilerinin varyansında otokorelasyonun varlığı Ljung-Box-Q-Stat istatistiği ile belirlenmiş ve değişen varyansın olup olmadığı ARCH LM testi ile araştırılmıştır. Yapılan test sonuçlarında belirlenen gecikmelerde GARCH(1,1), TGARCH(1,1,1) ve

EGARCH(1,1,1) modellerinde otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı görülmüştür.

Finansal dalgalanmaların oldukça yüksek olduğu bir piyasada döviz kurunun farklı volatilité özellikleri içeren bir yapıda olabileceği aşikardır. Bu kapsamda döviz kuru getiri serisinin doğrusal olup olmadığı BDS testi ile araştırılmıştır. Doğrusal olmayan modellerin hata terimleri üzerine yapılan BDS testi Broock, Scheinkman, Dechert ve LeBaron (1996) tarafından geliştirilmiş olup bir seride zamana bağlı bağımlılığı inceleyen portmanteau bir testtir. Doğrusal dışılığı tespit etmeyi amaçlayan bu test doğrusal bağımlılık, doğrusal olmayan bağımlılık veya kaotik süreç gibi çeşitli olası sapmalar için de kullanılmaktadır. Test, tahmini yapılan seriye ilişkin modellerin artıklarının yani hata terimlerinin bağımsız veya benzer şekilde dağılıp dağılmadığını kontrol etmektedir. Doğrusal olmayan GARCH(1,1) modeli için 10 boyuta kadar uygulanan BDS doğrusallık testi sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. BDS Test Bulguları

Model Boyut	GARCH(1,1) BDS İstatistiği	Olasılık Değeri
2	0,018080	0,0000
3	0,033138	0,0000
4	0,044357	0,0000
5	0,052552	0,0000
6	0,054813	0,0000
7	0,053128	0,0000
8	0,049843	0,0000
9	0,046458	0,0000
10	0,042044	0,0000

BDS testi sonuçlarına göre olasılık değerleri % 5 hata düzeyinde 0,05'den küçüktür. Bu durumda “hata terimleri serisinde bağımlılık yoktur” şeklinde oluşturulan boş hipotez reddedilmekte olup ilgili seride bir bağımlılık söz konusudur. Diğer bir ifade ile doğrusal modellerin hata terimlerine uygulanan BDS testi sonuçları, döviz kuru getiri serisinin doğrusal bir model olarak yanlış belirlendiğini ve modelin doğrusal olmayan bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.

BDS testi sonucunda serinin doğrusal olmadığını tespit edilmesiyle MSGARCH modeli uygulanarak döviz kuru getiri serisinin volatilité yapısı araştırılmıştır. MSGARCH modeli, R istatistiksel programında Ardia, Bluteau, Boudt, Catania ve Trottier (2019) tarafından geliştirilen kodun veri setimize uyarlanması ile analiz edilmiştir (*R programı MSGARCH kodu Ek 1 başlığı altında sunulmuştur*). Düşük ve yüksek riskli rejimden oluşan student-t dağılımı altında MSGARCH(1,1) modeli sonuçları aşağıda Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. MSGARCH Sonuçları

Parametreler	Rejim 1	Rejim 2
α_0	0,0000474	0,00000153
α_1	0,2179	0,1745
β_1	0,6375	0,8240
Rejim Geçiş Olasılıkları		
$t k=1$	0,9844	0,0156
$t k=2$	0,0258	0,9742
Koşulsuz Volatilite ve Olasılık		
Volatilite	5,3326	99,5479
Olasılık	0,6231	0,3769

Yukarıda tabloda yer alan alfa ve beta parametreleri varyans eşitliğini göstermekte olup bu modele ilişkin Log Likelihood değeri 2733,3479 olarak hesaplanmıştır. Bu değer Tablo 4’de yer alan klasik ARCH-GARCH modellerinin olabilirlik değerlerinden daha yüksektir. Bu anlamda MSGARCH modeli diğer modellerden daha başarılıdır. Ayrıca, ARCH-GARCH modellerinde meydana gelen bir volatilite şoku kalıcı olup etkisini sürekli devam ettirmektedir. Piyasa gerçekleri ile örtüşmeyen bu anlamsız bulgu ise yapısal değişimlerin dikkate alınmamasından ileri gelmektedir. GARCH(1,1), TGARCH(1,1,1) ve EGARCH(1,1,1) modellerine ilişkin dirençlik katsayıları (*katsayıların toplamı şeklinde ifade edilmektedir*) sırasıyla 0,937, 1,002 ve 1,158’dir. MSGARCH modelinde rejim 1 ve rejim 2 için bu değer 0,8554 ve 0,9985’dir. Bu sonuçlar MSGARCH modelinin özellikle düşük volatilite dönemlerinde aşırı derecede yüksek bir dirençlilik öngörmediğini göstermektedir. İki rejim olarak ifade edilen MSGARCH modelinde ilk rejim düşük riskli diğer bir ifade ile düşük volatiliteye sahip rejim olarak ikinci rejim de yüksek volatiliteye sahip rejim olarak tanımlanmaktadır.

Rejim 1 ve Rejim 2’nin α_1 değerleri karşılaştırıldığında [*Rejim 1 alfa değeri (0,2179) Rejim 2 alfa değerinden (0,1745) daha büyüktür*] düşük riskli rejim döneminde piyasada meydana gelen şoklar karşısında kurun ani ve yüksek bir şekilde tepki verdiği diğer taraftan yüksek riskli rejim döneminde ise meydana gelen şokların daha sonra dengeye geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum volatilite ısrarcılığını ifade eden beta katsayılarından da anlaşılmaktadır. Volatilite ısrarcılığı her iki rejimde de kuvvetli olmakla birlikte (β_1 değeri 1’e yaklaştıkça volatilite ısrarcılığı artmaktadır) yüksek riskli rejim sürecinde yaşanan piyasa şoklarının rejim üzerindeki etkileri kısa sürede ortadan kalkarken düşük riskli rejim sürecinden bu şoklar etkisini sürdürmektedir. Diğer bir ifade ile kurda ani artışlara yol açan ve dolayısı ile volatiliteyi arttıran şoklar yüksek riskli bir rejimi ifade etmekte olup yaşanan şoklar uzun sürede yok olup kur dengeye gelir iken daha küçük piyasa dalgalanmalarının yaşandığı ve düşük riskli rejim olarak adlandırılan dönemlerde ise kurda yaşanan volatilite etkilerinin devam ettiği görülmektedir. Bu duruma çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, 2018 yılında yaşanan Rahip Brunson olayı olarak anılan Türkiye ekonomisinin ABD yaptırımları ile tehdit edildiği dönemde ABD Doları/Türk Lirası

kurunun tarihi zirveleri görerek (2018 yılına 3,79 TL'den başlayan dolar kurunun bu olay ile Ağustos 2018 ortalarında) 7,21 TL seviyesine ulaşmasıdır. Yaşanan bu ani şok sonrası kurun gevşemesi ile Ekim 2018'de 6,00 TL'nin altına düşmüş ve sonraki süreçte ise dengeye gelmiştir. Diğer taraftan, ani piyasa şokları yerine daha düşük düzeyde piyasanın kendi dinamikleri içerisinde meydana gelen dalgalanmaların yaşandığı düşük rejim süreçlerinde bunların etkileri ortadan kalkmayıp kur üzerinde bunlar korunmakta ve kurda uzun dönemde bir artış trendi olarak yansımaktadır.

Markov tahminlerinin yer aldığı rejim değişimi olasılık matrisinde "k=1" ve "k=2" sırasıyla Rejim 1 ve Rejim 2'yi göstermektedir. Düşük riskli rejimdeyken yani Rejim 1'de iken aynı rejimde kalmayı gösteren geçiş olasılık değeri 0,9844 iken yüksek riskli rejimin yine yüksek riskli rejimde kalma olasılığı 0,9742 seviyesindedir. Diğer taraftan yüksek riskli rejimden düşük riskli rejime geçiş olasılığı 0,0156 iken düşük riskli rejimden yüksek riskli rejime geçiş olasılığı (0,0258) daha yüksektir. Bu ise düşük riskli rejimden ani bir değişim ile yüksek riskli rejime geçiş olabileceğini gösterir. Söz konusu bu durum koşulsuz volatilité ve olasılık değerlerinden de anlaşılabilir. Koşulsuz volatilité, herhangi bir rejimin geçmiş dönem değerlerine bağlı olmaksızın kendi içerisinde hesaplanan varyans değerini ifade etmektedir. Yüksek riskli rejimi ifade eden Rejim 2'deki koşulsuz volatilité değeri (99,5479) düşük riskli rejimdeki yani Rejim 1'deki koşulsuz volatilité değerinden (5,3326) neredeyse yirmi kat daha yüksektir. Başka bir ifade ile düşük volatilité rejim döneminden yüksek volatilité rejim dönemine geçişler aniden, çok keskin ve yüksek bir düzeyde gerçekleşmektedir.

Son olarak koşulsuz olasılık değerlerine bakacak olursak, kararlılık olasılığı (*stable probability*) diye de isimlendirilen bu olasılık değerleri rejimlerin sonsuzda yaklaşacağı limit değerinin olasılığını göstermektedir. Başka bir deyişle, söz konusu koşulsuz olasılık değerleri uzun dönemde bir rejimden diğer rejime geçerken tekrar önceki rejime dönmeyecek kararlılık düzeyini ifade etmektedir. Tablo sonuçlarına bakıldığında Rejim 1'de kalmanın koşulsuz olasılık katsayısı 0,6231 iken bu değer Rejim 2'de ise 0,3769 seviyesindedir. Bu değerlerin çok yüksek olmaması rejimler arası geçişin her zaman olabileceğini diğer bir ifade ile bir rejime geçildiğinde artık diğer rejime dönüş konusunda kesin bir kararlılığın olmadığı göstermektedir. Diğer taraftan düşük riskli rejimin kararlılığının yüksek riskli rejime göre daha yüksek olması yüksek riskli rejimin düşük riskli rejime geçme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Bu durum döviz kurunda yaşanan ani sıçramaların bir süre sonra dengeye gelmesiyle doğrulanabilmektedir.

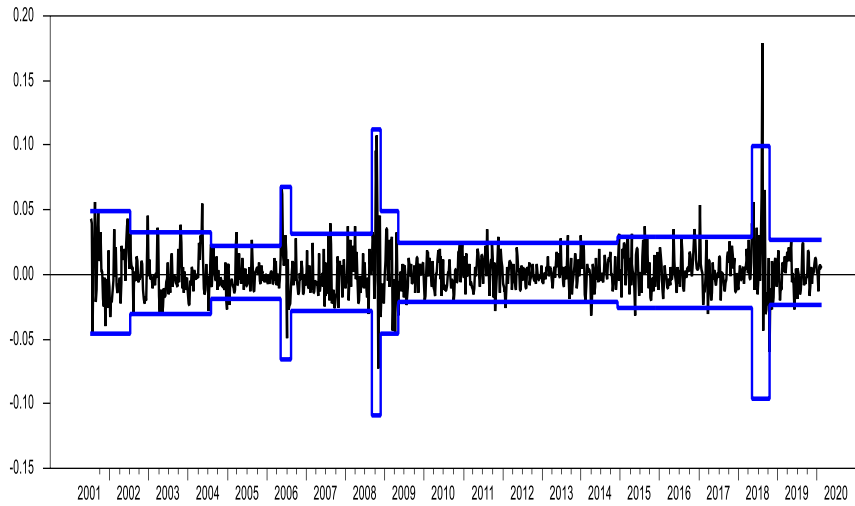
MSGARCH yaklaşımı her ne kadar analiz için rejim değişim tarihlerinin saptanmasına ihtiyaç duymasa da yüksek ve düşük volatilité rejimlerinin hangi dönemlerde yaşandığını göstermek amacıyla bu çalışmaya ilave olarak varyansın rejim değişimine uğradığı noktaları saptayabilmek amacıyla Yinelenen Kümülatif Kareler Toplamı (Iterated Cumulative Sums of Squares- ICSS) algoritması kullanılmıştır (Inclan ve Tiao, 1994). (*ICSS algoritması WinRATS Estima programında çözümlenebilmektedir. Buna ilişkin program kodları Ek 2'de sunulmuştur*). Bu yöntem herhangi bir zaman serisinde varyansın değişimine sebep olabilecek ani şoklar dolayısı ile ortaya çıkan kırılmaları tespit etmek için

kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında döviz kuru serisine uygulanan ICSS test sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7. Volatilitede Tespit Edilen Varyans Kırılma Tarihleri

1.Kırılma	12.07.2002	6.Kırılma	21.11.2008
2.Kırılma	30.07.2004	7.Kırılma	08.05.2009
3.Kırılma	12.05.2006	8.Kırılma	05.12.2014
4.Kırılma	11.08.2006	9.Kırılma	04.05.2018
5.Kırılma	05.09.2008	10.Kırılma	19.10.2018

İnceleme dönemi olan Temmuz 2001'in ilk haftası ile Şubat 2020'nin ikinci haftası arasındaki verilere ilişkin ICSS test sonuçlarına göre bu periyotta döviz kuru varyansında 10 adet kırılma gerçekleşmiştir. 12 Temmuz 2002'de gerçekleşen ilk kırılma Kasım 2002 Türkiye genel seçimleri öncesi yaşanan belirsizliklerden kaynaklanıyor olabilir. Daha sonra gerçekleşen ikinci kırılma ise ilk kırılmadan yaklaşık 107 hafta sonra gerçekleşmiştir. Bu kırılmaya ilişkin muhtemel nedenler ise ülke içinde Anayasa değişikliği hususunda meydana gelen politik gerginliklerle birlikte yüksek cari işlemler açığı gibi ekonomik sebepler gösterilebilir. Buna ilaveten dış kaynaklı bir etken olarak FED'in faiz artırımı beklentisi piyasalarda ve kurlarda oynaklığa neden olmuş olabilir. Diğer varyans kırılmaları için de benzer şekilde gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalarda yaşanan sosyal, politik veya ekonomik olayların döviz kuru üzerindeki etkilerini sıralamak mümkündür. Bunlarla birlikte inceleme döneminde varyanstaki kırılmalar en kısa 11 haftalık, en uzun 291 haftalık ve ortalama 94 haftalık periyotlarla gerçekleştiği görülmektedir. Varyanstaki kırılmaların boyutuna ilişkin grafiksel gösterim ise aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 2. USD/TL Kuru Getiri Serisinde Varyans Kırılma Dönemleri

ICSS algoritması ile elde edilen varyans kırılma grafiğine bakıldığında inceleme döneminde meydana gelen on adet kırılmadan üç tanesi keskin ve yüksek döviz kuru volatilité dönemleri şekilde göze çarpmaktadır. Bunlar sırasıyla 2006 yılında, 2008 yılında ve 2018 yılında görülen kırılmalardır.

Yinelemek gerekirse, 2006 yılında Avrupa Birliği müzakereleri ile ilgili ortaya çıkan sorunlar, IMF'in ökoşul olarak sunduğu Sosyal Güvenlik Yasası'nın Cumhurbaşkanlığınca veto edilmesi, enflasyon ve cari açıkta yaşanan kötüleşme, FED'in faizlerde artışa gideceğine yönelik beklentiler gibi gerek yurtiçi gerekse yurtdışı kaynaklı nedenler döviz kurunda artışla birlikte oynaklığa sebep olmuştur. 2008 yılında Lehman Brothers'ın batışıyla başlayan mortgage kaynaklı global finansal kriz süreci ve bunun özellikle gelişmekte olan piyasalara etkileri döviz kurlarında hareketlilik olarak yansımıştır. Grafikten görüleceği üzere bu dönemde USD/TL kurunda yaşanan volatilité kırılması 2006 döneminde yaşanan kırılmadan daha yüksek bir boyuttadır. Küresel bu krizin etkilerinden sonra uzun bir süre döviz kuru volatilitesinde bir kırılma meydana gelmemiştir. 2009 yılında ve 2014 yılında meydana gelen kısa boyutlu kırılmalar dışında en ciddi kırılma 2018 yılında gerçekleşen daha önce ifade edildiği gibi Rahip Brunson olayı olarak adlandırılan süreçte Amerikan yaptırım tehditlerinden kaynaklanan ve bunun sonucunda Türkiye ekonomisinde döviz kurunda sert hareketlenme yaşanmasıdır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Finansal piyasaların hareketli bir enstrümanı olan döviz kurlarının dinamik yapısının anlaşılması ve zaman içerisinde değişkenlik gösteren volatilitésinin modellenmesine yönelik birçok araştırma bulunmaktadır. Volatilité modellenmesine yönelik geliştirilen birçok yöntemde yüksek volatilité öngörüsü ve düşük öngörü performansı problemleri ile karşılaşılmasıdır. Bu sorunun temelinde ise ARCH sürecindeki yapısal değişimlerin bulunması yer almaktadır. Ayrıca doğrusal yöntemlerin piyasayı bir bütün olarak ele alması ve ani sıçramalar şeklinde ortaya çıkan volatilité değişimlerini göz ardı etmesi bu sorunun bir değer kaynağı olarak görülmektedir. Gerçekte ise özellikle gelişmekte olan piyasalarda oldukça sık ve çok sayıda konjonktürel dalgalanmalar meydana gelmekte, genişleme veya daralmaların olduğu dönemler yaşanmaktadır. Söz konusu konjonktürel etkilerin hem süresini hem de boyutunu ve geçiş dönemlerini dikkate alan ve zaman serilerinin stokastik yapısı dolayısı ile rejimler arası geçiş özelliğine sahip süreçler Markov rejim değişim modelleri ile incelenebilmektedir.

Bu çalışmada ABD Doları/Türk Lirası döviz kurunun Türkiye ekonomisinin sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçtiği zamandan günümüze kadar olan dönemde volatilitésini incelenmiştir. Bu kapsamda döviz kuru volatilitésini doğrusal ARCH-GARCH modelleri ile doğrusal olmayan tek rejimli EGARCH ve TGARCH modellerinin yanı sıra rejim değişimine izin veren MSGARCH yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. MSGARCH modeli döviz kurundaki hızlı volatilité değişimleri ve ani sıçramalar dolayısı ile ortaya çıkan yapısal değişimleri farklı bir rejim olarak ele almakta ve bu rejimlerin kendi dinamiklerinin birbirinden ayırt edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, ARCH-GARCH modellerinde meydana gelen volatilité şokları kalıcı olup etkisini sürekli devam ettirmektedir. Piyasa gerçekleri ile örtüşmeyen bu durum ise yapısal değişimlerin dikkate alınmamasından

kaynaklanmaktadır. MSGARCH modelinin olabilirlik değeri (2733,3479) diğer modellerin değerinden daha yüksek belirlenmiş olup MSGARCH modeli bu anlamda diğer modellerden daha başarılıdır. Modelin bu sonuçları döviz kuru özelinde literatürde Klaassen (2002), Cheung ve Erlandsson (2005) ve Stillwagon ve Sullivan (2019) tarafından yapılan çalışmalar ile uyumludur.

Temmuz 2001 - Şubat 2020 arası kapsayan 972 haftalık veri seti ile yapılan çalışmada döviz kuru yüksek volatilité ve düşük volatilité şeklinde iki farklı rejim olarak ele alınmıştır. Yüksek riskli volatilité rejiminde döviz kurunda büyük sapmalar meydana gelirken düşük riskli volatilité rejiminde ise daha küçük sapmalar gerçekleşmektedir. Rejimler arasındaki geçişi öngören MSGARCH modeli sonuçlarına göre inceleme dönemi boyunca döviz kurunda yüksek ve düşük volatilité rejimleri arasında sıklıkla geçişlerin yaşandığını tespit edilmiştir.

Yapılan volatilité hesaplamalarında riskin yüksek olduğu rejim için volatilité, riskin düşük olduğu rejime göre yaklaşık yirmi kat daha yüksek düzeydedir. Bununla birlikte düşük volatilité rejiminden yüksek volatilitéye geçiş ani, çok keskin ve yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Rejimler arası geçiş olasılıkları düşük riskli rejimden ani bir değişim ile yüksek riskli rejime geçiş olabileceğini kanıtlamaktadır.

Ani piyasa şokları yerine daha düşük düzeyde piyasanın kendi dinamikleri içerisinde meydana gelen dalgalanmaların yaşandığı düşük rejim döneminde bu dalgalanmaların etkileri ortadan kalkmayıp kur üzerinde korunduğu ve uzun dönemde bir artış trendi olarak kura yansdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Meydana gelen piyasa şoklarının rejim üzerindeki etkilerine bakıldığında ise yüksek riskli rejim sürecinde yaşanan şokların etkileri belirli bir süre sonra ortadan kalkarken diğer bir ifade ile ani fiyat hareketleri tekrar düzeltme yaparken düşük riskli rejim sürecinde yaşanan şoklar etkisini sürdürmektedir. Başka bir deyişle kurda ani artışlara yol açan ve dolayısı ile volatilitéyi arttıran şoklar yüksek riskli bir rejimi ifade etmekte olup yaşanan şoklar uzun sürede yok olup kur dengeye gelmektedir. Fakat, daha küçük piyasa dalgalanmalarının yaşandığı ve düşük riskli rejim olarak adlandırılan dönemlerde ise kurda yaşanan volatilité etkilerinin devam ettiği belirlenmiştir. Başka bir ifade ile volatilitenin yüksek riskli rejimde kararlı bir yapıda olmadığı ve riskin daha düşük olduğu rejime doğru bir yönelmenin olduğu görülmektedir. Bu durum döviz kurunda yaşanan ani sızramaların bir süre sonra dengeye gelmesiyle doğrulanabilmektedir. Dolayısı ile yatırımcıların ve kur ile ilgili karar alıcıların ani volatilité yükselişlerinde temkinli olmaları, fiyatların düzeltme yaparak tekrar dengeye geleceğini bilerek hareket etmeleri ve finansal kararlarını buna göre vermeleri yerinde olacaktır. Bu çerçevede elde edilen çalışma bulguları, döviz kurunda meydana gelecek dalgalanmalarda doğrudan veya dolaylı olarak etkilenecek tüm piyasa katılımcılarının ve karar alıcıların riskten korunma stratejilerinde yeni bir bakış açısı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abtahi, S. Y., & Amrollahi Bioki, E. (2020). The Dynamics of Exchange Market Pressure and Inflation in Iran: Regime switching Approach. *Iranian Journal of Economic Studies*, 8(1), 185-206.
- Adam, T., Benecká, S., & Matějů, J. (2018). Financial stress and its non-linear impact on CEE exchange rates. *Journal of Financial Stability*, 36, 346-360.
- Antonakakis, N., & Darby, J. (2013). Forecasting volatility in developing countries' nominal exchange returns. *Applied Financial Economics*, 23(21), 1675-1691.
- Ardia, D., Bluteau, K., Boudt, K., Catania, L., & Trottier, D. A. (2019). Markov-switching GARCH models in R: The MSGARCH package. *Journal of Statistical Software*, 91(4), 17 Şubat 2020 tarihinde <https://cran.r-project.org/web/packages/MSGARCH/index.html> adresinden erişildi.
- Aysoy, C., Balaban, E., Kogar, C., & Ozcan, C. (1996). *Daily volatility in the Turkish foreign exchange market*. Discussion Papers No. 9625, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Baillie, R. T., & Bollerslev, T. (1989). The message in daily exchange rates: a conditional-variance tale. *Journal of Business & Economic Statistics*, 7(3), 297-305.
- Beine, M., Laurent, S., & Lecourt, C. (2003). Official central bank interventions and exchange rate volatility: Evidence from a regime-switching analysis. *European Economic Review*, 47(5), 891-911.
- Black, F. (1976). Studies of stock market volatility changes. *Proceedings of the American Statistical Association Business and Economic Statistics Section*, Washington DC, 177-181.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Broock, W. A., Scheinkman, J. A., Dechert, W. D., & LeBaron, B. (1996). A test for independence based on the correlation dimension. *Econometric Reviews*, 15(3), 197-235.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. 2nd Edition, Cambridge University Press.
- Chan, K. S., Petrucci, J. D., Tong, H., & Woolford, S. W. (1985). A multiple-threshold AR (1) model. *Journal of Applied Probability*, 22(2), 267-279.
- Chen, R., & Tsay, R. S. (1991). On the ergodicity of TAR (1) processes. *The Annals of Applied Probability*, 613-634.
- Cheung, Y. W., & Erlandsson, U. G. (2005). Exchange rates and Markov switching Dynamics. *Journal of Business & Economic Statistics*, 23(3), 314-320.
- Christie, A. A. (1982). The stochastic behavior of common stock variances: Value, leverage and interest rate effects. *Journal of Financial Economics*, 10(4), 407-432.

- Çağlayan, E., & Dayıoğlu, T. (2009). Döviz Kuru Getiri Volatilitésinin Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile Öngörüsü. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (9), 1-16.
- Demirgil, H., & Kesekler, S. (2019). Döviz Kurlarında Oynaklık Yayılım Etkilerinin MGARCH Yöntemi ile Modellenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 1167-1180.
- Demirgil, H., Yıldırım, S., & Çiçek, Z. (2019). Döviz Kuru Oynaklığında Asimetrik İşaret ve Boyut Yanlılığının Test Edilmesi: Euro/TL Kur Oynaklığı Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 485-494.
- Ding, Z., Granger, C. W., & Engle, R. F. (1993). A long memory property of stock market returns and a new model. *Journal of Empirical Finance*, 1(1), 83-106.
- Engel, C. (1994). Can the Markov switching model forecast exchange rates? *Journal of International Economics*, 36(1-2), 151-165.
- Engel, C., & Hamilton, J. D. (1990). Long swings in the dollar: Are they in the data and do markets know it? *The American Economic Review*, 689-713.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 987-1007.
- Engle, R. F., & Ng, V. K. (1993). Measuring and testing the impact of news on volatility. *The Journal of Finance*, 48(5), 1749-1778.
- Epaphra, M. (2017). Modeling exchange rate volatility: Application of the GARCH and EGARCH models. *Journal of Mathematical Finance*, 7(1), 121-143.
- Fama, E. F. (1965). The behavior of stock-market prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105.
- French, K. R., Schwert, G. W., & Stambaugh, R. F. (1987). Expected stock returns and volatility. *Journal of Financial Economics*, 19(1), 3-29.
- Friedman, D., & Vandersteel, S. (1982). Short-run fluctuations in foreign exchange rates. *Journal of International Economics*, 13(1), 171-186.
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., & Runkle, D. E. (1993). On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The Journal of Finance*, 48(5), 1779-1801.
- Granger, C. W., Newbold, P., & Econom, J. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Baltagi, Badi H. A Companion of Theoretical Econometrics*, 557-561.
- Gray, S. F. (1996). Modeling the conditional distribution of interest rates as a regime-switching process. *Journal of Financial Economics*, 42(1), 27-62.
- Güloğlu, B., & Akman, A. (2007). Türkiye’de döviz kuru oynaklığının SWARCH yöntemi ile analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 43-51.

- Gür, T. H., & Ertuğrul, H. M. (2012). Döviz kuru volatilitesi modelleri: Türkiye uygulaması. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27(310), 53-77.
- Gürsakal, S. (2009). Varyans Kırılması Gözlemlenen Serilerde Garch Modelleri: Döviz Kuru Oynaklığı Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 319-337.
- Hamilton, J. D. (1989). A new approach to the economic analysis of nonstationary time series and the business cycle. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 357-384.
- Hamilton, J. D. (1990). Analysis of time series subject to changes in regime. *Journal of Econometrics*, 45(1-2), 39-70.
- Higgins, M. L., & Bera, A. K. (1992). A class of nonlinear ARCH models. *International Economic Review*, 137-158.
- Hsieh, D. A. (1988). The statistical properties of daily foreign exchange rates: 1974–1983. *Journal of International Economics*, 24(1-2), 129-145.
- Inclan, C., & Tiao, G. C. (1994). Use of cumulative sums of squares for retrospective detection of changes of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 89(427), 913-923.
- Kıran, B. (2008). Döviz Kuru Volatilitésinin Asimetrik Üslü ARCH (APARCH) Modeli İle Tahmini. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 11/12, 1-18.
- Klaassen F. (2002). Improving GARCH volatility forecasts with regime-switching GARCH, In: *Hamilton J.D., Raj B. (eds) Advances in Markov-Switching Models Studies in Empirical Economics*. pp. 223-254. Physica, Heidelberg.
- Koy, A. (2017). Spot ve Vadeli Piyasa İlişkilerine Markov Rejim Değişim Modelleri Yaklaşımı. *Bankacılar Dergisi*, 101, 70-87.
- Koy, A. (2018). Regime Related Volatility in Oil Futures Prices. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), 175-184.
- Kula, V., & Baykut, E. (2017). BIST Banka Endeksi'nin (XBANK) Volatilité Yapısının Markov Rejim Değişimi GARCH Modeli (MSGARCH) ile Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 102, 89-110.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of some other speculative prices. *The Journal of Business*, 36(4), 394-414.
- Mapa, D. S. (2004). A Forecast Comparison of Financial Volatility Models: GARCH (1, 1) is not Enough. *The Philippine Statistician*, 53(1-4), 1-10.
- McKenzie, M., & Mitchell, H. (2002). Generalized asymmetric power ARCH modelling of exchange rate volatility. *Applied Financial Economics*, 12(8), 555-564.
- Miletić, S. (2015). Modeling and forecasting exchange rate volatility: comparison between EEC and Developed countries. *Industrija*, 43(1), 7-24.

- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 347-370.
- Pehlivanlı, D. (2020). Ulusal Risk Raporu 2020. 1 Şubat 2020 tarihinde <https://www.paraborsa.net/i/ulusal-risk-raporu-2020/> adresinden erişildi.
- Roubaud, D., & Arouri, M. (2018). Oil prices, exchange rates and stock markets under uncertainty and regime-switching. *Finance Research Letters*, 27, 28-33.
- Sandoval, J. (2006). Do asymmetric GARCH models fit better exchange rate volatilities on emerging markets? *Odeon*, 3, 97-116, Universidad Externado de Colombia.
- Schwert, G. W. (1990). Stock volatility and the crash of '87. *The Review of Financial Studies*, 3(1), 77-102.
- Stillwagon, J., & Sullivan, P. (2019). Markov switching in exchange rate models: will more regimes help? *Empirical Economics*, 1-24.
- Tong, H. (1983). *Threshold models in non-linear time series analysis*. Lecture Notes in Statistics. New York, Springer-Verlag.
- Tsay, R. S. (1989). Testing and modeling threshold autoregressive processes. *Journal of the American Statistical Association*, 84(405), 231-240.
- Tsay, R. S. (2005). *Analysis of Financial Time Series*. 2nd Edition. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Turanlı, M., Cengiz, D., & Parım, C. (2015). Volatility modelling for Euro in Turkey. *European Journal of Business and Social Sciences*, 3(10), 34-41.
- Vee, D. C., Gonpot, P. N., & Sookia, N. (2011). Forecasting Volatility of USD/MUR Exchange Rate using a GARCH (1, 1) model with GED and Student't errors. *University of Mauritius Research Journal*, 17(1), 1-14.
- Yaman, M., & Koy, A. (2019). ABD Doları/Türk Lirası Döviz Kuru Volatilitésinin Modellenmesi: 2001-2018 Dönemi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 118-129.
- Zakoian, J. M. (1994). Threshold heteroskedastic models. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(5), 931-955.

EKLER

Ek 1: R Programı MSGARCH Modeli Kodu

```
install.packages("MSGARCH")
library("MSGARCH")
# load data
veri<-read.csv(file="C:/Users/Desktop/usd.csv",head=TRUE,sep = ",")
```

```
veri<-as.numeric(veri$getiri)
# create model specification
spec<-CreateSpec(variance.spec = list(model = c("sGARCH","sGARCH")),
  distribution.spec = list(distribution = c("std","std")),
  switch.spec = list(do.mix = FALSE, K = NULL),
  constraint.spec = list(fixed = list(), regime.const = NULL),
  prior = list(mean = list(), sd = list()))
spec
fit=FitML(spec = spec, veri,ctr = list(do.se = FALSE))
fit
```

Ek 2: WinRATS Estima Programı ICSS Algoritması Kodu

```
OPEN DATA " C:\Users\Desktop\usd.xlsx"
CALENDAR(W) 2001:7:6
DATA(FORMAT=XLSX,NOLABELS,ORG=COLUMNS, TOP=2) 2001:07:06
2020:02:14 USD
set ldiff = log(usd/usd{1})
@ICSS(subsamples=ss) ldiff 2001:07:13 2020:02:14
diff(center) ldiff / demean
compute mean=%mean
do i=1,%cols(ss)
  sstats(mean) ss(1,i) ss(2,i) demean^2>>svar
  set upper ss(1,i) ss(2,i) = mean+2.0*sqrt(svar)
  set lower ss(1,i) ss(2,i) = mean-2.0*sqrt(svar)
end do i
graph(overlay=step,ovcount=2,ovsame) 3
# ldiff
# upper / 2
# lower / 2
```

Araştırma Makalesi

DEDİKODU OLGUSU: ATASÖZLERİ VE DEYİMLER ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Emet GÜREL¹ ORCID NO: 0000-0002-5120-8042

Didem ÖZŞENLER² ORCID NO: 0000-0003-4627-7948

ÖZET

Dedikodu; en yalın ifadeyle herhangi bir kişi, grup ya da örgüt hakkında yapılan konuşmadır. İnsani bir olgu olan dedikodu, aynı zamanda bir iletişim şeklidir. Gündelik yaşamın önemli bir bölümünü oluşturan dedikodu, çağcıl dönemde iletişim araç ve teknolojilerinin gelişimine koşut olarak daha kitlesel bir nitelik arz etmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, kişilerarası iletişim başta olmak üzere tüm iletişim türlerinde kendine has bir yere sahip olan dedikodu olgusunu mercek altına almaktır. Dedikodu olgusu, çalışma kapsamında dile yönelik yansımaları üzerinden konu edilmiş ve Türkçede bulunan atasözleri ile deyimler üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmanın kavramsal çerçevesi, dedikodunun alanyazındaki kapsamını ve disiplinlerarası niteliğini konu etmektedir. Nitel yöntemle tasarlanan araştırma, Türk Dil Kurumu -TDK- tarafından hazırlanmış olan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü çalışma evreni olarak seçilerek tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında Türkçede yer alan dedikodu temalı atasözleri ve deyimler tespit edilerek içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgulara ilişkin detaylar, çalışmanın sonuç kısmına yansıtılmış ve Türk toplumunun dedikodu olgusuna yönelik bakış açısına ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Çalışma, araştırma bulgularının tartışılması ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dedikodu, İletişim, İçerik Analizi, Atasözü, Deyim*

Research Article

THE PHENOMENON OF GOSSIP: A CONTENT ANALYSIS ON PROVERBS AND IDIOMS

ABSTRACT

Gossip is simply talk about another person, group or organization. Gossip, a human phenomenon, is also a way of communication. Constituting an important part of daily life, it has begun to take on a more collective character in parallel with the development of means of communication and technologies in our contemporary world. This study aims to scrutinize the phenomenon of gossip which has a unique place among all types of communication, especially in interpersonal communication. The phenomenon of gossip was discussed through the reflections of language within the scope of the study and was analyzed giving examples of Turkish proverbs and idioms. The conceptual framework of the study addressed the scope and interdisciplinary nature of gossip in the literature. This qualitative research was designed using proverbs and idioms as the study population in *The Proverbs and Idioms Dictionary* prepared by Turkish Language Association -TDK-. Within the scope of the research, Turkish gossip-themed proverbs and idioms were determined and a content analysis was performed. The conclusion section discusses the details of the findings obtained in the research and makes inferences regarding Turkish society's perspective on the phenomenon of gossip. This study was concluded with a discussion regarding the research findings and suggestions for future studies

Keywords: *Gossip, Communication, Content Analysis, Proverb, Idiom*

¹ Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, emet.gurel@ege.edu.tr

² Araş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, selma.didem.ozsenler@ege.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 10.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 30.11.2020.

1. GİRİŞ

Dedikodu, en genel ifadeyle bir tarafın diğer bir taraf hakkında üçüncü bir tarafla gerçekleştirdiği iletişimidir. Dedikodunun, uygarlık sürecinde nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte evrimsel bakış açısıyla yorumlandığında insanoğlunun işbirliği ve sosyalleşme çabaları kadar eski bir olgu olduğunu düşünülebilmektedir. Dedikodunun en belirleyici özelliği, insani bir motivasyonla gerçekleştirilmesidir. Yaygınlığı, gerçekle olan bağlantısı, zaman ve mekanın etkisi gibi unsurlar dedikodunun sonuçları, olası yararları ve zararları konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu anlamıyla dedikodu; uygarlık sürecinin başından itibaren var olan, yararları kadar zararları da olan, çağcıl dönemde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesine ve yaygınlık kazanmasına koşul olarak daha sık karşımıza çıkan bir olgudur.

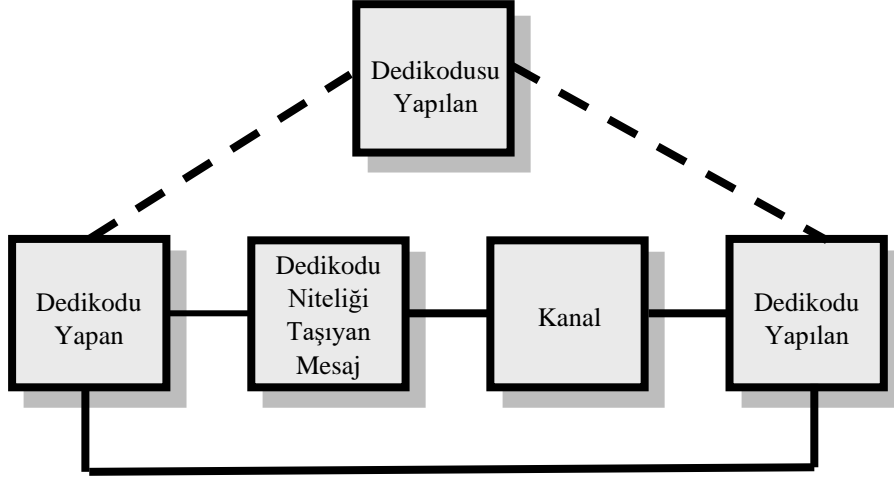
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dedikodu (Gossip); bir kişinin başka bir kişinin yaşamına, mahremine veya kişiliğine yönelik olarak üçüncü bir kişi ya da kişiler ile gerçekleştirdiği konuşmalardır. *Cambridge Dictionary*'e göre (2020) dedikodu, diğer insanların özel hayatları ile ilgili kınama ve düşmanlık içeren ya da gerçek olmayan şekilde görüş bildirmek ve konuşmaktır. Türk Dil Kurumu -TDK- Türkçe Sözlük (2020) ise dedikoduyu, başkalarını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda TDK; *dedikodu* kelimesinin eş anlamlıları olarak 'kov', 'gıybet' ve 'kılükal' kelimelerini önermektedir.

Dedikodu, öteki insanlara ilişkin sınırlanmamış bilgi olarak ifade edilebilmektedir (Sennett 1996, s. 91). Güney (2004) dedikoduyu, bir kişinin başkasına ya da başkalarına üçüncü bir kişi ya da grup hakkında kişilerarası, kamusal ya da kitlesel araçlarla iletişime girişmesi olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle dedikodu, bir kişinin yüzüne karşı olmadan yapılan sözlü hücum ve bu yolla yapılan toplumsal deneyim veya kişisel düşmanlığın sözlü hücumlarla belirtilmesidir. Bu anlamıyla dedikodu, başkalarının kişisel ve özel ilişkileri hakkında yararsız konuşmadır (Güney, 2004, s. 53).

Dedikodu, tanımların da işaret ettiği üzere temelde iletişimsel bir süreç ve bir iletişim yöntemidir. Mutlu'ya göre (2004) dedikodu; bir kişinin bir başkasıyla üçüncü bir kişi ya da grup hakkında kişilerarası, kamusal ya da kitlesel araçlarla iletişime girmesidir. Diğer bir tanıma göre ise dedikodu, iki birim arasında bir üçüncü birim hakkında bir kazanç edinme amacıyla üstlenilen iletişim türüdür. İletişim alanyazınında dedikodu, genellikle teklifsiz ve kişilerarası iletişim durumlarını dile getirmekte kullanılan bir terimdir (Mutlu, 2004, ss.67-68).

İnsana dair bir olgu olan dedikodu, temelde üç özneye sahiptir. Dedikodunun varlığı için, 'dedikodu yapan', 'dedikodu yapılan' ve 'dedikodusu yapılan' olmak üzere üç tarafa ihtiyaç vardır. Söz konusu taraflar; kişi, grup ya da örgüt niteliği gösterebilmektedir. Diğer bir ifadeyle dedikodunun mutlaka kişiler arasında ve kişileri hedef alan şekilde gerçekleştirilmesi gerekmemektedir. Grup ya da gruplar, örgüt ya da örgütler de dedikodu yapabilmekte ve dedikodu malzemesi olabilmektedirler.

Şekil 1. Dedikodu Süreci ve Öğeleri

Dedikodunun bir iletişim süreci olmasından hareketle, dedikodu sürecinin temelde Şekil. 1’deki gibi bir akışa sahip olduğu düşünülebilmektedir. Bu bağlamda dedikodu yapan, dedikodu eyleminin kaynağı, diğer bir ifadeyle başlatıcısı ve dedikodu içeren mesajın göndericisi konumundadır. Dedikodu yapılan ise, dedikodu yapanın gönderdiği dedikodu içerikli mesajın muhatabı olanıdır. Dedikodu yapılan, sürecin alıcısı diğer bir ifadeyle hedefi konumundadır. Dedikodu süreci, dedikodu yapanın dedikodu yapılana dedikodu niteliği taşıyan mesajı iletişim kanalları aracılığıyla göndermesi ile gerçekleşmektedir. Sürecin ilham kaynağı olan dedikodusu yapılan ise, dedikodu yapan ve dedikodu yapılanın tanıdığı bir kişi, grup ya da örgüttür. Dedikodusu yapılan kişi; ilgili taraflar nezdinde sahip oldukları, yaptıkları ve yaşadıklarıyla merak ve gizil bir haset uyandırmaktadır.

Dedikodu, özel ve yakınlık içeren bir insan davranışıdır. Bu yönüyle iletişim disiplini kadar psikoloji disiplininin de ilgi alanına dâhildir. Psikoloji disiplini açısından dedikodu, olumlu ve olumsuz işlevlere sahip olan bir kavramdır. Dedikodunun niteliği, işlevinin niteliğini belirlemektedir. Öyle ki dedikodu kapsamında olumlu duygular paylaşılıyor ise ve dedikodusu yapılan kişi bu paylaşımından haberdar olduğunda, sosyal bağlar kuvvetlenebilmekte ve empatik bir bağ doğabilmektedir. Diğer bir ifadeyle lehteki dedikodular, iletişim artırmakta ve etkileşimi güçlendirmektedir. Dedikodu kapsamında olumsuz ve duyguların paylaşılması söz konusu ise, süreç tam tersi şekilde işlemekte ve sakıncalı bir durum gündeme gelmektedir. Bir diğer deyişle aleyhteki dedikodular, iletişim akışına ket vurabilmekte ve tarafları yalnızlaştırabilmektedir.

Dedikodunun çıkış noktası, kıyastır. Bu anlamıyla dedikodu, sosyal kıyas bilgi ve sürecini besleyen bir yol olarak nitelenebilmektedir (McAndrew & Milenkovic, 2002, s. 1065). Kıyas yapmak; kıyası yapan tarafa diğer tarafı temel alarak kendini karşılaştırmak ve oranlamak ya da diğerini örneklemek gibi avantajlar sunmaktadır.

Bu bağlamda daha popüler olan biriyle kıyas yapmak, öz değerlendirme açısından önemlidir. Ancak bu değerlendirmenin, doğrudan ve halka açık bir şekilde yapılması risklidir ve kıyaslanan kişi açısından tehditkârdır (Suls, 1997).

Dedikodunun bir diğer çıkış noktası ise, dedikodu yapan tarafların ilk kez bir araya gelmeleridir. İlk kez karşılaşan insanların, toplumsal normların da etkisiyle diğer bir kişinin takdir edilebilir davranışlarını ya da normlara uygun olmaya davranışlarını tartışmaya ve konuşmaya eğilimli olduklarını ifade etmek mümkündür. Bir kişinin olağandışı davranışları, diğerleri ile olan sosyal etkileşimlerinde katalizör görevi görebilmektedir. Peters ve arkadaşları (2017), gerçekleştirdikleri araştırmada bu savı doğrulamışlardır. Öyle ki insanları dedikodu yapmaya yönelten sosyal dürtüyü mercek altına aldıkları araştırma kapsamında; tüm katılımcıların, fırsat verildiğinde, norm dışı davranış hakkında dedikodu yapma yolunu seçtiklerini bulgulamışlardır. Bu bağlamda olağandışı davranış hakkında konuşmanın, konuşan kişiler arasında sosyal bir bağ doğmasını sağladığı ve bu nedenle dedikodunun faydalı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle dedikodu, var olan normu sağlamlaştırmakta ve norm algılarını yeniden inşa etmektedir (Peters vd., 2017, ss. 1617-1618).

Alicart ve arkadaşları (2020) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırma ise, dedikodu kapsamında elde edilen bilginin hafızada daha uzun kalabildiği ortaya konmuştur. Söz konusu çalışma kapsamında gönüllü katılımcılarla ünlüleri konu alan dedikodu bilgisi paylaşılmış ve söz konusu bilginin haftalar sonra bile katılımcılar tarafından hatırlandığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra dedikodu, gelişim psikolojisi kapsamında bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki dedikodu; ergenlik sürecinde ergen bireylerin ün kazanmak ve popülerliklerini artırmak için sosyal sermayeye katkıda bulunma, norm yaratma, benlik imajı ile kendini diğerlerinden ayırma, gençliğe dair toplumsal konum inşa etme gibi amaçlara hizmet eden bir gerekliliktir. Ergenlik boyunca dedikodu; karşılıklı yakınlık kurma, kendini gruba kabul ettirme, gelişimsel görevleri yerine getirme, bilişsel yetenekleri destekleme gibi konularda destekleyici bir davranış olarak değerlendirilebilmektedir (Aikins vd., 2017, s. 643).

Dedikodu, aynı zamanda toplumbilimsel bir olgudur. Dedikodu, Ozankaya tarafından bir birey ya da toplumsal küme üzerinde yüz yüze değil, arkadan sözlü saldırıda bulunmak yoluyla toplumsal denetim kurma olarak tanımlanmaktadır (Ozankaya, 1975: 31). Hançerlioğlu ise, toplumbilimsel anlamda dedikodunun gelenek ve göreneklere aykırı davranışların toplumsal eleştirisi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre dedikodu, genellikle kıskançlıktan doğan haksız suçlamaları içermektedir. Çekiştirme ile anlamdaştır, çekiştirilenin arkasından yapılmaktadır. Bireysel kaynağı kıskançlık, haset, başkasına atma, kendini yüceltme gibi ruhbilimsel etmenlerdir. Toplumsal kaynağı ise, işsizliktir (Hançerlioğlu, 1994, ss. 274-275).

Dedikodunun, toplum nezdindeki yerini ve önemini Roma mitolojisi üzerinden okumak mümkündür. 'Fama', Roma mitolojisinde ünü ve dedikoyu simgeleyen tanrıçadır. Birçok gözü ve ağız vardır; çok büyük bir hızla uçuşması ve yer değiştirmesi en önemli özelliklerindedir. Fama, Vergilius tarafından Aeneas Destanı'nda yaratılan simgesel bir varlıktır. Öyle ki destan kapsamında Dido'nun Aeneas'a olan gizli aşkını açığa vurmuştur (Grimal, 1997, s. 2000; Erhat, 2003, s. 113; Vergilius,

2010). Bu bağlamda Fama, hem görünüşü hem de eylemleri ile dedikodunun genel özelliklerini ve tanımını yansıtan bir alegori olarak yorumlanabilmektedir.

Dedikodu ile ilişkili bir diğer alan, dindir. Kasapoğlu (2006); insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan dedikodunun, yaşamın her evresinde ve anında insanın karşısına çıkabileceğini ifade etmektedir. Ona göre dedikodu, bir davranış bozukluğudur ve özellikle basit ruhlu insanların eğlencesidir; köklü bireyciliğin, narsisizmin ve kişisel rekabetin kızıştığı toplumlarda dedikodu ve söylentiler insanlara fazlaca zarar vermektedir. Bu bağlamda nerdeyse tüm dini öğretiler, müritlerine dedikodudan imtina etmelerini öğütlemişlerdir. İslamiyet bağlamında ele alındığında, dedikodu alışkanlığının bir müminin kişilik özellikleri arasında yer alamayacağını ifade etmek mümkündür. Kur'an, müminler arasında da dedikodu alışkanlığının ortaya çıkabileceğine işaret etmiş ve onları bu konuda uyarma ihtiyacı duymuştur. Kur'an bu uyarıyı yaptığı ayette, 'gıybet' kavramını kullanmıştır. Gıybet kavramı ile dedikodunun daha çok insanları arkadan çekiştirme şekline vurgu yapılmıştır (Kasapoğlu, 2006, ss. 53-54).

Dedikodunun yakından ilgili olduğu bir diğer disiplin, işletme yönetimi ve örgütsel davranıştır. Örgütsel iletişim, örgüt üyelerini birbirine bağlayan, örgütle çevre etkileşimini doğuran örgütün oluşmasını ve yaşamasını sağlayan bir süreçtir (Gürgen, 1997, s. 36). Örgütsel iletişim, biçimsel -resmi- ve biçimsel olmayan -resmi olmayan- olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Biçimsel olmayan iletişim, bilginin örgüt içinde resmi olmayan bir şekilde, dedikodu ya da söylenti şeklinde yayıldığı iletişim türüdür. Kişilerarası ilişkilerin ve insani gereksinimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan biçimsel olmayan iletişim, belirli bir program ve amaç olmaksızın, doğal ve kendiliğinden gerçekleşmektedir (Gürüz & Gürel, 2009, s. 357).

Tüm bu tanımlamalardan ve alanyazın verilerinden hareketle birey, grup ya da örgüt nezdinde gerçekleştirilebilen dedikodunun; insani gereksinimlerden kaynaklandığını ve olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda uygarlık süreci boyunca insana yol arkadaşlığı yapan bir kavram olan dedikoduyu, mercek altına almakta ve iletişim çalışmaları ile kültürel çalışmalar perspektifinden incelemekte yarar bulunmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dedikodu günümüzde tüm yaşam pratiklerine sinmiş bir olgudur. Öyle ki psikoloji ve iletişim disiplinleri başta olmak üzere birçok disiplin, dedikodudan beslenmektedir. Dedikodunun iletişimsel niteliği ve toplum nezdindeki sıkça gözlenirliği, 'magazin gazeteciliği' olarak adlandırılan bir habercilik türünün doğmasına neden olmuştur. Günümüzde magazin, magazin gazeteciliğinin de sınırlarını aşan bir niteliktedir. İçinde bulunduğumuz dünyada kitle iletişim araçlarının magazin konularına ya da konuların magazinelleşmesine karşı gösterdikleri yoğun ilginin yanı sıra ele alınan konunun magazinelleşmesiyle aktarılması olgusu, yalnız bir 'araç-eğlence öğesi' ilişkisinden daha geniş bir alan göndermede bulunmaktadır. Öyle ki magazinelleşme haberlerin içeriğinde ve sunumunda bozulma meydana getirmiş ve 'infotainment' olarak adlandırılan bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur (Ergül, 2000).

Dedikodunun toplum nezdindeki etkinliği ve yaşamsal olgulara sinmesi, pazarlama iletişimi çalışmalarında da gözlenebilmektedir. Geleneksel pazarlama kavram ve uygulamalarının tahtını yerle bir eden ağızdan ağıza pazarlama, dedikoduyu temel alan bir pazarlama iletişimi çabasıdır. Ağızdan ağıza pazarlama; bir ürün ya da hizmet ile ilgili bilgi, görüş ve deneyimin ağızdan ağıza iletişim yoluyla yayılması anlamına gelmektedir (Uyar & Kılıçarslan, 2016, s. 399; Yavuzyılmaz, 2016, ss. 969-972).

İçinde bulunduğumuz *hakikat sonrası -post-truth-* çağında; doğruların, hakikatlerin ve olguların önemini yitirdiğinden söz etmek mümkündür. Oxford Dictionary (2020) tarafından '2016 yılının kelimesi' seçilen post-truth, nesnel gerçeklerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda nesnel gerçekler silikleşmekte ve yerini dedikodu ile yalan habere bırakmaktadır.

İçinde bulunduğumuz dönemin özelliklerinden ve alanyazın bölümünde konu edilen tüm tanımlama ile saptamalardan hareketle, bu çalışmanın amacı Türk toplumunda dedikodu olgusunun yerini ve önemini Türkçede bulunan 'dedikodu' ile ilgili atasözleri ve deyimler üzerinden araştırmaktır. Çalışmanın Türk toplumunun dedikodu ile olan ilişkisine ve dedikoduya bakış açısına dair çıkarımlar yapmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, dedikodunun Türk kültüründeki yerini anlamak amacıyla Türkçede yer alan 'dedikodu' ile ilgili atasözleri ve deyimler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, özellikle sosyal bilimlerde kullanılan bir araştırma yöntemi ve bu yöntemeye uygun olarak kullanılan bir araştırma tekniğidir. İçerik analizi, başta toplumbilimlerinde olmak üzere kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla iletişim çalışmalarında önem kazanmıştır (Aziz, 1990, s. 105).

Araştırmanın genel evrenini, Türkçede yer alan tüm atasözleri ve deyimler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evreni ise, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan ve www.tdk.gov.tr adresinde çevrimiçi olarak hizmet veren Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü' isimli eserde bulunan atasözleri ve deyimler oluşturmaktadır. TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, akademisyenlerden ve uzmanlardan oluşan Türk Dil Kurumu Elektronik Dil Yayıncılığı Araştırma ve Uygulama Çalışma Grubu tarafından genel ağ ortamına aktarılan ve 21 Mayıs 2009 tarihinde kullanıma açılan bir eserdir. Türk dili üzerine akademik araştırmalar ve çalışmalar yapan Türk Dil Kurumu bünyesinde yer alması, akademik çevrelerce kabul görmesi ve geniş bir veri tabanına sahip olması nedeniyle çalışma evreninin temsiliyet potansiyelinin güçlü olduğu düşünülmüştür.

Araştırma verilerinin toplanması aşamasında, dedikodu ve dedikodu ile bağlantılı kelimeler çevrimiçi TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde aratılmıştır. Bu bağlamda 'dedikodu' kelimesinin yanı sıra dedikodu kelimesiyle eşanlamlı olan kov', 'gıybet', 'kılükal' kelimeleri ve dedikodu kelimesinin sözlük tanımında yer bulan 'çekiştirmek', 'kınamak', 'konuşmak', 'söylenti', 'rivayet', 'ağız', 'söz', 'laf' kelimeleri; araştırma verilerinin toplanması sürecinde anahtar kelime olarak

kullanılmıştır. Araştırma verileri, Haziran 2020 tarihinde toplanmıştır. Söz konusu süreçte gerçekleştirilen tarama sonucunda elde edilen tüm atasözleri ve deyimler, alanyazınından yararlanılarak bir sistem dahilinde kategoriler altında toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur.

2.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları; dedikodu kelimesinin, dedikodu kelimesi ile eş anlamlı olan kelimelerin ve dedikodu kelimesinin sözlük tanımında bahsi geçen eylemlerin çevrimiçi TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde aratılması ile elde edilen tüm atasözleri ve deyimlerden oluşmaktadır. Söz konusu bulgular, 'atasözü' ve 'deyim' şeklinde gruplanarak alfabetik düzen uyarınca Tablo. 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Dedikodu İle İlgili Türkçede Bulunan Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Devim</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Baş ağır gerek, kulak sağır • Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz • Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır • Şüyyu vukuundan beter 	<ul style="list-style-type: none"> • Ağız ağıza vermek • -konuşmak- • Ağza -ağızlara- düşmek • Arkadan söylemek • Arkasından atmak • -konuşmak- • Ayyuka çıkmak • -Bir şeyi- söz etmek • -Birini- tefe koymak • -Birinin- ağzına sakız olmak • Cadı kazanı gibi kaynamak • Dedikodu çıkarmak • Dedikodu sermayesi olmak • Dile -dillere- düşmek • Dili durmak • Kov etmek • Laf çıkarmak • Laf çıkmak • Laf olmak

	<ul style="list-style-type: none">• Laf taşımak• Laf yapmak• Gıybet etmek• Rivayet olunmak -edilmek-• Söz çıkmak• Söz çıkarmak• Söz götürmek• Söz olmak• Tavuk ayağı yemek
--	--

Araştırma bulgularının genel değerlendirilmesinde, dedikodu ile ilgili Türkçede bulunan deyim sayısının atasözü sayısına kıyasla çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Atasözleri kategorisi anlamsal temelde mercek altına alındığında, saptanan atasözleri dedikodunun olumsuz ve kaçınılası niteliğine odaklandığı görülmüştü. Deyim kategorisi incelendiğinde ise, bulgularan deyimlerin büyük oranda dedikodu yapmak eylemini betimleyen nitelikte oldukları tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular ışığında oluşan ve araştırmanın temelini teşkil eden kategoriler, şu şekildedir:

- Dedikodunun nitelikleri ile ilgili atasözleri ve deyimler,
- Dedikodu yapan ile ilgili atasözleri ve deyimler,
- Dedikodu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimler,
- Dedikodusu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimler,
- Dedikodunun sonuçları ile ilgili atasözleri ve deyimler.

Dedikodu ile ilgili Türkçede bulunan atasözleri ve deyimler ile ilgili oluşturan kategoriler ve söz konusu kategorilere ilişkin kapsam aşağıda sunulmuştur.

2.3.1. Dedikodunun Nitelikleri İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Dedikodu, gerek kelime anlamı olarak gerekse bir iletişim biçimi olarak kendine has niteliklere sahiptir. Bilgin (2003, s. 80) dedikodunun; plansız, resmi olmayan, yüz yüze ya da baş başa yürütülen sosyal enformasyon değişiminin bir türü ya da vasıtası olduğunu ifade etmektedir. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, Türkçede dedikodunun nitelikleri atasözü ve ile ilgili deyimlerin varlığı tespit edilmiştir. Bulgularan atasözleri ve deyimler Tablo. 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Dedikodunun Nitelikleri İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Deyim</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır • Şüyu vukuundan beter 	<ul style="list-style-type: none"> • Ağız ağıza vermek -konuşmak- • Ağza -ağızlara- düşmek • Arkadan söylemek • Arkasından atmak -konuşmak- • Ayyuka çıkmak • -Bir şeyi- söz etmek • -Birini- tefe koymak • -Birinin- ağzına sakız olmak • Cadı kazanı gibi kaynamak • Dedikodu çıkarmak • Dedikodu sermayesi olmak • Dile -dillere- düşmek • Dili durmak • Kov etmek • Laf çıkarmak • Laf çıkmak • Laf olmak • Laf taşımak • Laf yapmak • Gıybet etmek • Rivayet olunmak -edilmek- • Söz çıkmak • Söz çıkarmak • Söz götürmek

	<ul style="list-style-type: none">• Söz olmak• Tavuk ayağı yemek• Tefe koyup çalmak
--	---

Araştırma bulguları uyarınca Türkçede dedikodunun nitelikleri ile ilgili iki atasözü bulgulanmıştır. Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır' atasözü; bir ağızdan çıkan söz, başkalarının ağzına geçer, her tarafa yayılır anlamına gelmektedir. Bu atasözü, dedikodunun yayılmacılığını ve durdurulamazlığını vurgulanmaktadır. 'Şüyu vukuundan beter' atasözü; bir şeyin dedikodusunun yapılmasının, onun gerçekleşmesinden daha kötü olmasını ifade etmekte ve dedikodunun gerçek olması durumunda sonuçların daha olumsuz olabileceğine işaret etmektedir.

Kategori kapsamında bulgularan deyimlere göz atıldığında ise, atasözlerine kıyasla niceliksel yoğunlukta oldukları görülebilmektedir. Bu bağlamda 'Ağız ağıza vermek -konuşmak-' deyimini, iki kişi birbirine yakın durarak, başkaları duymayacak şekilde konuşmak anlamına gelmektedir. Söz konusu deyim, dedikodunun iki taraf arasında gerçekleşen ve temelde mesaj alışverişi olan niteliğini vurgulamaktadır.

Kategori kapsamında dedikodunun dedikodusu yapılan kişinin yüzüne karşı değil, arkasından yapılan bir eylem olmasına gönderme yapan deyimler bulgulanmıştır. 'Arkasından atmak -konuşmak' ve arkadan söylemek' deyimleri, kendisi bulunmadığı bir yerde bir kimseyi çekiştirmek, dedikodusunu yapmak anlamına gelmektedir.

'Laf taşımak' deyimini, dedikodu ederek laf götürüp getirmek anlamına gelmektedir. Bu deyim, dedikodunun mesaj alışverişi olan niteliğine ve ağızdan ağıza -taraf tarafa- geçişine gönderme olarak yorumlanabilmektedir.

Kategori kapsamında, alay içeren dedikodu ile ilgili deyimler de bulunmaktadır. '- Birini- tefe koymak' ve 'tefe koymak' deyimleri, birisi hakkında alaylı dedikodu yapmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda tef, zilli bir kasnaktan oluşan çalgıdır. Söz konusu deyim, dedikodusu yapılan kişinin tefle oynatılmasına ve bir eğlence nesnesine dönüştürülmesine ilişkin bir mecaz barındırmaktadır.

2.3.2. Dedikodu Yapan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Dedikodu eyleminin temel öznesi, dedikodu yapan kişidir. Bu anlamıyla dedikodu, öznel bir eylemdir. Dedikodu yapan kişinin motivasyonu, dünyaya bakış açısı, ruh durumu gibi öznel nitelikleri dedikodu eyleminin varlığını ve kapsamını şekillendirmektedir. Dolayısıyla bu dedikodu eyleminin, aktif olan öznesi dedikodu yapan kişidir. Dedikodunun bir iletişim süreci olmasından hareketle dedikodu yapan kişi; sürecin başlatıcısı, diğer bir ifadeyle kaynağı konumundadır ve tüm dedikodu süreci onun bağlamında gelişmektedir.

Dedikodu yapan kişinin motivasyonu ve kişisel özellikleri, alanyazında birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda dedikodu olgusunun genel sebepleri arasında kıskançlık duymak, öfke ve intikam duygusunu beslemek, alay etmek, eğlenceli vakit geçirmek, kendi kusurlarını örtebilmek için başkalarının kusurunu

açığa çıkarmak, rakipleri gözden düşürmeye çalışmak sayılabilmektedir (Ülken, 1969, s. 73; Peker, 1991, s. 157; Ailes & Kraushar, 1996, s. 120; Gordon, 1996, s.157; Martinescu, 2019, s. 12).

Peiffer (1997, s. 51) ise dedikodunun, aşağılık duygusu içinde olan ve düşüncelerini dile getirmekte yetersiz kalan kimselerde görülen bir özellik olduğuna dikkat çekmektedir. Böyle kimseler, kendilerinden daha üstün gördükleri kişilerin beğenmedikleri görüş ve yönlerini yüzlerine karşı açıklamaktan çekinmektedirler. Fakat onların bulunmadığı bir ortamda, arkalarından hemen dedikodularını yapmaya başlamaktadırlar. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, Türkçede dedikodu yapan kişi ile ilgili deyimlerin varlığı tespit edilmiştir. Kategoriyeye ait atasözü bulunmamakla birlikte, bulgularan deyimler Tablo. 3.'de sunulmuştur.

Tablo 3. Dedikodu Yapan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Deyim</u>
	<ul style="list-style-type: none"> • Arkadan söylemek • Arkasından atmak -konuşmak- • -Bir şeyi- söz etmek • -Birini- tefe koymak • Dedikodu çıkarmak • Dili durmak • Kov etmek • Laf çıkarmak • Laf çıkmak • Laf taşımak • Laf yapmak • Gıybet etmek • Söz çıkarmak • Söz götürmek • Tavuk ayağı yemek • Tefe koyup çalmak

Araştırma bulguları uyarınca Türkçede dedikodu yapan ile ilgili deyimlerin oldukça yoğun olduğu gözlenmiştir. Bulgularan bu deyimler, dedikodu yapan kişi üzerinden dedikodu eylemine gönderme yapmaktadır. 'Arkasından atmak -konuşmak', arkadan

söylemek’ ‘-bir şeyi- söz etmek’, ‘-birini- tefe koymak’, ‘kov etmek’, ‘laf taşımak’, ‘laf yapmak’, ‘grybet etmek’, ‘söz etmek’, ‘söz götürmek’, ‘tavuk ayağı yemek’ ve ‘tefe koymak-’ deyimleri; bu bağlamda örnek olarak verilebilmektedir.

Kategori kapsamında dedikodu yapanın, dedikodu sürecinin başlatıcısı olma sıfatına gönderme yapan deyimlerin de varlığı saptanmıştır. Dedikodu çıkarmak’ ve ‘laf çıkarmak’, ‘deyimleri, dedikodu başlatmak olarak ifade bulmaktadır. Her iki deyim de dedikodu yapan, diğer bir ifadeyle dedikoduyu başlatan ile ilgilidir. Bu paralelde ‘laf çıkmak’ deyimi de, dedikodu başlamak demektir ve dedikodu sürecinin başlangıcına aittir.

Kategori kapsamında dedikodu yapmamak ile ilgili olan bir deyim bulgulanmıştır. Bu bağlamda ‘dili durmak’ deyimi; susmak, dedikodu yapmamak anlamına gelmektedir.

2.3.3. Dedikodu Yapılan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Dedikodu, dedikodu yapan ve dedikodu yapılan arasında geçen bir süreçtir. Dedikodu yapan, dedikodu eyleminin gerçekleşmesi için dedikodu yapılan gereksinim duymaktadır. İletişim süreci üzerinden çözümlendiğinde dedikodu yapılan, alıcı ya da diğer bir deyişle hedeftir. Tıpkı dedikodu yapan gibi, onun da motivasyonu, dünyaya bakış açısı, ruh durumu gibi öznel durumları sürece katılımı açısından önemlidir. İletişim sürecinin döngüsel niteliğinden hareketle dedikodu yapılan, başka bir süreçte dedikodu yapan olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla alanyazında dedikodu yapan ile ilgili yapılan araştırmaların ve bulguların niteliklerin, dedikodu yapılan için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür.

Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, Türkçede dedikodu yapılan kişi ile ilgili deyimlerin varlığı tespit edilmiştir. Kategoriye ait atasözü ve deyimler, Tablo. 4.’de sunulmuştur.

Tablo. 4. Dedikodu Yapılan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Devim</u>
<ul style="list-style-type: none">• Baş ağır gerek, kulak sağır• Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz	<ul style="list-style-type: none">• Ağz ağza vermek -konuşmak-• Arkadan söylemek• Arkasından atmak -konuşmak-• -Bir şeyi- söz etmek• -Birini- tefe koymak• Dedikodu çıkarmak• Dili durmak• Kov etmek

	<ul style="list-style-type: none"> • Laf çıkarmak • Laf çıkmak • Laf taşımak • Laf yapmak • Laf taşımak • Gıybet etmek • Söz çıkarmak • Söz götürmek • Tavuk ayağı yemek • Tefe koyup çalmak
--	--

Araştırma bulguları uyarınca Türkçede dedikodu yapılan ile ilgili iki atasözünün bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda ‘baş ağır gerek, kulak sağır’ atasözü, kişinin ağırbaşlı olması ve dedikoduları dinlememesi anlamına gelmektedir. Söz konusu atasözü bağlamında, Türk toplumunun dedikodudan çok hoşlanmadığı ve maruz kalınması durumunda vakur davranılarak dedikodunun dinlenmemesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmek mümkündür.

‘Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz’, kategoriye ilişkin bir diğer atasözüdür. Bu atasözü, küçük çocuğun bulunduğu yerde herkes çocukla uğraşmaktan dedikodu yapmaya fırsat bulamaz anlamına gelmektedir. Atasözünün işaret ettiği nokta, alanyazında bahsi geçen dedikodunun toplumsal kaynağının işsizlik olmasıyla örtüşmektedir.

Deyim kategorisine göz atıldığında ise, Türkçede dedikodu yapılan kişi ile ilgili deyimlerin yoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Bu deyimler, dedikodu yapan kişi ile ilgili deyimlere koşuttur. Dedikodu, iki taraf arasındaki dedikodu içerikli mesaj alışverişidir. Dolayısıyla dedikodu yapan için geçerli olan deyimler, dedikodu yapılan için de geçerlidir.

2.3.4. Dedikodusu Yapılan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Dedikodu eyleminin diğer önemli öznesi, dedikodusu yapılanıdır. Dedikodusu yapılan, dedikodu eylemine konu olan olay, olgu ve durumun sorumlusu olan kişidir. Dedikodu eyleminin gerçekleşmesi için varlığı elzem olmakla birlikte, süreçte üstlendiği rol oldukça pasiftir. Ülken (1969, s. 73); dedikodunun serveti, güzelliği, başarısı ya da başka üstün özellikleri dolayısıyla toplumda sivrilmiş olanlara yöneltilen dedikodunun temelinde daima rekabet ve kıskançlık duygularının rol oynadığına dikkat çekmektedir.

Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, Türkçede dedikodu yapan kişi ile ilgili deyimlerin varlığı tespit edilmiştir. Kategoriye ait atasözü bulunmamakla birlikte, bulgularan deyimler Tablo. 5.’de sunulmuştur.

Tablo. 5. Dedikodusu Yapılan İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Devim</u>
	<ul style="list-style-type: none">• Ağza -ağızlara- düşmek• -Birinin- ağzına sakız olmak• Dedikodu sermayesi olmak• Dile -dillere- düşmek• Laf olmak• Rivayet olunmak -edilmek-• Söz olmak

Araştırma bulguları uyarınca Türkçede dedikodu yapan kişi ile ilgili yedi deyim bulunmuştu. Bu bağlamda ‘ağza -ağızlara- düşmek’, ‘birinin- ağzına sakız olmak’, ‘dile -dillere- düşmek’, ‘laf olmak’ ve ‘söz olmak’ deyimleri; dedikodu konusu olmak ve hakkında dedikodu yapılmak anlamlarıdır. ‘Dedikodu sermayesi olmak’ deyimini, dedikodusu yapılacak duruma gelmek demektir. ‘Rivayet olunmak -edilmek- deyimini ise; bir olay, bir haber anlatılmak olarak karşılık bulmaktadır.

2.3.5. Dedikodunun Sonuçları İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Dedikodu, belirli sonuçlara neden olan bir eylemdir. Dedikodunun büyüklüğü, yaygınlığı ve gerçeklik payı gibi unsurlar dedikodunun sonuçlarını etkileyebilmektedir. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, Türkçede dedikodunun sonuçları ile ilgili atasözü ve deyimlerin varlığı tespit edilmiştir. Bulgular, Tablo. 6.’da sunulmuştur.

Tablo. 6. Dedikodunun Sonuçları İle İlgili Atasözleri ve Deyimler

<u>Atasözü</u>	<u>Devim</u>
<ul style="list-style-type: none">• Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır• Şüyu vukuundan beter	<ul style="list-style-type: none">• Cadı kazanı gibi kaynamak• Söz çıkmak

Araştırma bulguları uyarınca, Türkçe’de dedikodunun sonuçları ile ilgili iki atasözü tespit edilmiştir. ‘Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır’ atasözü; dedikodunun tekilden çoğula yayılabilen niteliğine gönderme yapmaktadır. Şüyu vukuundan beter’ atasözü ise; dedikodunun gerçek olmasının, dedikodudan daha kötü olduğunu ifade etmektedir.

Deyim kategorisine göz atıldığında ise, Türkçe’de dedikodunun sonuçları ile ilgili iki deyim tespit edilmiştir. ‘Cadı kazanı gibi kaynamak’, dedikodunun ve kargaşanın çok olması demektir. Bu bağlamda söz konusu deyim, dedikodunun çok olmasının, karışıklığa neden olacağı ve düzenin bozulacağı anlamını vermektedir. Kategori kapsamındaki diğer bir deyim olan ‘söz çıkmak’ ise, ortalıkta bir söylenti dolaşmak olarak ifade bulmakta ve dedikodunun ilgili tarafları aşarak diğerlerine yayılmış olması durumunu tanımlamaktadır.

3. SONUÇ

İnsani bir olgu olan dedikodu, bir iletişim biçimidir ve yaşama dair tüm alanlarda etkinliğini hissettirmektedir. İçinde bulunduğumuz ve *hakikat sonrası -post-truth-* çağ olarak adlandırılan dönemde, dedikodunun daha yaygınlık kazandığını ifade etmek mümkündür. Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaştığı bu dönemde, bireyler ve toplumlar nesnel bilgi yerine dedikoduyu ve yalan haberi tercih eder hale gelmişlerdir.

Evrimsel bağlamda insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan dedikodunun, Türk toplumundaki yerini ve önemini inceleme amacı güden bu çalışmada, Türkçede bulunan atasözü ve deyimlerden yararlanılmıştır. Atasözü ve deyim araştırmaları, herhangi bir kültüre ve topluma yönelik en temel bilgi toplama araçlarıdır. Araştırmanın verileri, TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nden elde edilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmı, araştırmanın çalışma evreninden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın verileri, dedikodu ile ilgili anahtar kelimelerin TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde taranması yoluyla toplanmıştır. Bu bağlamda dedikodu kelimesi ile eşanlama sahip olan kelimeler ve dedikodu kelimesinin sözlük tanımıyla bağlantılı kelimeler, ‘anahtar kelime’ olarak seçilmiştir. Söz konusu anahtar kelimeler, çalışmanın diğer kısmını oluşturmaktadır.

Araştırma bulguları büyük oranda, alanyazın ile koşutluk arz etmektedir. Bulgular genel olarak yorumlandığında, dedikodu ile ilgili atasözlerinin Türkçede yoğunlukla ele alınmadığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte dedikodu olgusu, Türkçede deyimlerde sıklıkla yer bulmuştur. Bulgular kapsamındaki atasözleri ve deyimlerin içeriklerine göz atıldığında; dedikodunun toplum içindeki varlığını kabul eden, ancak itibar atfetmeyen nitelikte oldukları görülebilmektedir. Bu saptama, Bilgin’de (2003, s. 80) de ifade edildiği üzere, dedikodunun çoğu kültürde onaylanmaması durumuna koşutluk arz etmektedir.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesine ilişkin bir diğer tespit, Türkçede dedikodu yapma eyleminin eş anlamlı birçok kelime olarak ifade edildiği ve deyimlere de bu şekilde konu olduğudur. Araştırma bulguları uyarınca, dedikodu yapma eyleminin Türkçede ‘gıybet etmek’, ‘kov etmek’, ‘laf etmek’, ‘söz etmek’, ‘tefe koymak’ ve ‘tavuk ayağı yemek’ gibi şekillerde geçtiğini ifade etmek mümkündür. Bu bulgu, yine Bilgin’de (2003) bahsi geçen dedikodunun dedikodu adı altında yapılmaması durumu ile örtüşmektedir. Etik açıdan insan ilişkilerinde herhangi bir rol oynaması kabul edilmeyen, olgulardan ziyade kişisel motivasyonlardan beslendiği için güvenilmeyen ve tehlikeli bulunan dedikodu, genel olarak dedikodu adıyla yapılmamaktadır (Bilgin, 2003, s. 80).

Araştırma bulguları, alanyazından hareketle oluşturulan beş kategori üzerinden yorumlamıştır. Bu bağlamda Türkçede dedikodu ile ilgili atasözleri ve deyimlerin ‘dedikodunun nitelikleri’, ‘dedikodu yapan’, ‘dedikodu yapılan’, ‘dedikodusu yapılan’ ve ‘dedikodunun sonuçları’ şeklinde gruplanabildiği görülmüştür. Dedikodunun nitelikleri ile ilgili atasözleri ve deyimler incelendiğinde, dedikodunun alanyazında bahsedilen özelliklerine koşut bir şekilde Türkçede betimlendiği saptanmıştır. Bu bağlamda Türkçede bulunan atasözü ve deyimler; dedikodunun mesaj alışverişi niteliğine, kişiden kişiye -ağızdan ağıza ve/veya dilden dile- geçerek çabuk yayılmasına ve olumsuz bir davranış olmasına odaklanmaktadır.

Araştırma kapsamındaki bir diğer bulgu, dedikodu yapan ile ilgili atasözleri ve deyimlerin Türkçedeki varlığıdır. Bulgulanan atasözleri ve deyimler incelendiğinde, dedikodu yapan kişinin sürecin başlatıcısı olması sıfatıyla konu edildiği görülebilmektedir. Bu bağlamda Türkçede bir eylem olarak dedikodunun olumsuzlandığını, ancak dedikodu yapanın alanyazında bahsi geçen olumsuz kişilik özelliklerinin konu edilmediğini ifade etmek mümkündür.

Benzer bir bulgu, araştırmanın diğer kategorisi olan dedikodu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimler için de geçerlidir. Türkçede bulunan atasözleri ve deyimler, dedikodu yapanın olumsuz kişilik ve davranış özelliklerine ilişkin göndermeler içermemektedir. Bununla birlikte söz konusu atasözleri ve deyimler, dedikodunun olumsuz ve kötü niteliği uyarınca dedikoduya iştirak etmemek konusunda uyarı niteliği de taşımaktadır.

Araştırmaya ilişkin bir diğer bulgu, Türkçede dedikodusu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimlerin varlığıdır. Araştırma bulguları kapsamında dedikodu yapan ve dedikodu yapılan kategorilerine koşut olarak dedikodusu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimlerin de, alanyazındaki gibi kişilik ve davranış özelliklerine odaklanmadığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda dedikodusu yapılan ile ilgili atasözleri ve deyimler, yalnızca dedikoduya konu olmakla ilgilidir ve dedikodunun öznesi olma vurgusunu temel almaktadır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu, dedikodunun sonuçları ile ilgili atasözleri ve deyimlerin varlığıdır. Kategori kapsamındaki atasözleri ve deyimler, dedikodunun kontrol edilemezliği ile ilgili alanyazın verilerini doğrulamaktadır. Dedikodu, kontrol edilemediği, diğer bir deyişle yönetilemediği takdirde olumsuz niteliği artabilen, yayılabilen ve ortamın huzurunu, dirliğini bozabilen bir olgudur.

Sonsöz olarak bu çalışma, dedikodu olgusunu iletişim çalışmaları ve kültürel çalışmalar perspektifinden ele alarak Türkçede bulunan atasözleri ve deyimler üzerinden analiz etmeyi amaçlayan bir nitelik arz etmektedir. Çalışmanın, daha sonraki çalışmalara bir yol haritası oluşturması beklenmektedir. Tüm bu bulgular ve varılan sonuçlar doğrultusunda, ileriki araştırmalara yönelik şu öneriler sunulabilmektedir.

- Araştırmanın verileri, TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nden elde edilmiştir. Türkçede bulunan diğer atasözleri ve deyimler sözlükleri araştırma evreni olarak seçilerek farklı araştırmalar gerçekleştirilebilir.

- Araştırma, Türkçeye ve Türk kültürüne odaklanmıştır. Dedikodu olgusunun farkı dil ve kültürlerdeki yer ve önemini konu eden araştırmalar gerçekleştirilerek kültürler arası karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aikins, J. W., Collibee, C., & Cunningham, J. (2017). Gossiping to the top: observed differences in popular adolescents' gossip. *Journal of Early Adolescence*, Vol. 37 (5), 642-661.
- Ailes, R., & Kraushar, J. (1996). *Mesaj sızınız*. Çeviren: Alev Önder. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Alicart, H., Cucurell, D., & Marco-Pallares, J. (2020). Gossip information increases reward-related oscillatory activity. *Neuroimage*, 21.
- Aziz, A. (1990). *Araştırma yöntemleri-teknikleri ve iletişim*. İstanbul: İletişim Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Dedikodu. Sosyal psikoloji sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Cambridge Dictionary (2020). *Gossip*. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/gossip> adresinden 07.06.2020 tarihinde indirilmiştir.
- Güney, S. (2004). *Yönetim-organizasyon ve örgütsel davranış sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergül, H. (2000). *Televizyonda haberin magazinelleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhat, A. (2003). *Fama. Mitoloji sözlüğü*. 12. Baskı. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Hançerlioğlu, O. (1994). *Dedikodu. Felsefe Sözlüğü*. Cilt: 1. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Grimal, P. (1997). *Fama. Mitoloji sözlüğü*. Çeviren: Sevgi Tamgüç. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gürgeç, H. (1997). *Örgütlerde iletişim kalitesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gürüz, D. ve Gürel, E. (2009). *Yönetim ve organizasyon*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gordon, T. (1996). *Etkili anababa eğitimi*, Çev. Emel Aksay, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Kasapoğlu, A. (2006). Kur'an'da gıybet olgusu-bir davranım bozukluğu olarak dedikodu ve korunma yolları. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 11: 2, 51-70.
- Martinescu, E., Janssen, O., & Nijstad, B., A. (2019). Self-Evaluative and other-directed emotional and behavioral responses to gossip about the self. *Frontiers in Psychology*, Vol. 9, 1-16.

- McAndrew, F., & Milenkovic, M. (2002). Of tabloids and family secrets: the evolutionary psychology of gossip. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 32 (5), 1064-1082.
- Mutlu, E. (2004). *Dedikodu. İletişim sözlüğü*. 4. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Oxford Languages (2020). *World of the year*. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> adresinden 23.06.2020 tarihinde indirilmiştir.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Dedikodu. Toplumbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Peiffer, V. (1997). *Olumlu düşünme*. Çev. Daryo Bahar, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Peker, H. (1991). *Din ve ahlak eğitiminin psikolojik ve metodik esasları*, Samsun, Eser Matbaası.
- Peters, K., Jetten, J., Radova, D., & Austin, K. (2017). Gossiping about deviance: evidence that deviance spurs the gossip that builds bonds. *Psychological Science*, Vol. 28 (11), 1610-1619.
- Sennett, R. (1996). *Kamusal insanın çöküşü*. Çeviren: Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Suls, J. M. (1977). Gossip as social comparison. *Journal of Communication*, 27, 164-168.
- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük (2020). *Dedikodu*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 07.06.2020 tarihinde indirilmiştir.
- Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2020). *Dedikodu*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 07.06.2020 tarihinde indirilmiştir.
- Uyar, A., & Kiliçaslan, K. (2016). Negative word of mouth marketing: a research upon clothing and white goods products. *Global Business Research Congress*. Vol. 2, 388-401.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.
- Vergilius (2010). *Aeneas*. 2. Baskı. Çeviren: İsmet Zeki Eyüpoğlu. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Yavuzylmaz, O. (2016). Ağızdan ağıza iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9. Sayı: 47, 967-976.

Araştırma Makalesi

ŞİRKET BÜYÜKLÜĞÜNÜN AKTİF KARLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRK SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE KANITLAR

Yusuf AKGÜL¹ ORCID ID: 0000-0001-7327-3913

ÖZET

Bu çalışmada Türk Sigorta Sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketleri için şirket büyüklüğünün aktif karlılığı üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada 2014:1-2019:3 dönemini kapsayan şirket verileri kullanılmıştır. Driscoll-Kraay sabit etkiler panel veri tahmincisi kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre şirket büyüklüğü ve aktif karlılığı arasında ters-U şeklinde doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, Türk sigortacılık sektöründe, şirket büyüklüğünün artmasının aktif büyüklüğü üzerindeki etkisinin belli bir noktaya kadar pozitif bu noktadan sonra ise negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise aktif karlılık oranı değişkeninin sermaye oranı ve hasar prim oranı değişkenlerinden anlamlı bir şekilde etkilenmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Sigorta Sektörü, Finansal Performans, Aktif Karlılığı, Panel Veri*

Research Article

THE EFFECT OF COMPANY SIZE ON ASSET PROFITABILITY: EVIDENCE FROM THE TURKISH INSURANCE SECTOR

ABSTRACT

In this study, the effect of company size on return on assets for insurance companies operating in the Turkish Insurance Sector is analyzed empirically. Company data covering the period 2014: 1-2019: 3 were used in the study. According to the results of the analysis performed by using Driscoll-Kraay fixed effects panel data estimator, the existence of an inverse-U shaped nonlinear relationship between company size and return on assets is determined. This finding reveals that the effect of increasing company size on return on assets is positive up to a certain point and negative after this point in the Turkish insurance sector. Another important result obtained from the study is that the return on assets ratio is significantly affected by the variables such as capital ratio and loss ratio.

Keywords: *Insurance Sector, Financial Performance, Asset Profitability, Panel Data*

¹ Dr. Öğrt. Üyesi., Bankacılık ve Finans Bölümü, Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veyssel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Sivas, 58070, Türkiye, yusufakgul@cumhuriyet.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 13.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 09.11.2020.

1. GİRİŞ

Sigorta terimi anlam olarak önceden ödenen belirli tutardaki primin karşılığında risk sonucu meydana gelen zararın maddi olarak sigorta yaptıran kişiye ödenmesi ya da zararının karşılanmasıdır.

Sigortacılık, ekonomi ve özellikle finansal büyüme ve gelişme için önemli bir sektördür. Bu sayede finansal büyümenin etkisiyle ekonominin önemli konu başlıklarından olan kaynakların tahsisi daha etkin ve verimli şekilde yapılır ve bu sayede sermaye toplamı artar. Elde ettikleri sermaye kaynaklarını farklı alanlarda yatırım olarak kullanırlar. Bu sayede tasarruf edilen kaynakların artması ekonomik kalkınmayı da getirir. Finans piyasasının önemli bir unsuru olan kredi ekonomisinin düzenli bir şekilde devam etmesi için katkıda bulunurlar. Ekonominin diğer önemli bir unsuru olan sosyal güvenlik faaliyetlerinin gelişmesine yardım eder ve devletin üstündeki yükün hafiflemesine yardımcı olur. Elde edilen vergi gelirlerinin ve mevcut istihdamın artmasına katkı sağlar (Kaya ve Kahya, 2017; Uygun, 2018; Aydın, 2019a; Özbolat, 2020).

Günümüz dünyasında yaşam şartlarının giderek daha karmaşık hale gelmesi ve birçok sigorta faaliyetlerinin iç içe geçmesi sigortacılık sektöründe hem yeni şirketlerin açılmasına ve faaliyet alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Bu sayede kişiler ve kurumlar ekonomik ve sosyal açıdan kendilerini rahat hissedecek bir güvenceye sahip olacaklardır (Başpınar, 2005:5).

Kişilerin veya işletmelerin karşılaşılabileceği riskler uygun prim karşılığında transfer edilirken bu sayede ekonomide kayıpların azalmasını sağlayan önemli bir işlevi yerine getirmiş olurlar. Bunun sonucunda piyasada finansal istikrar sağlanabilir. Sigorta şirketleri aynı zamanda finans piyasalarında uzun vadede yatırım yaptıkları için ülke ekonomisinin gelişmesine önemli katkı sağlarlar (Işık, 2019:543).

Hayat, emeklilik ve hayat dışı alanlarda faaliyet gösteren sigorta şirketleri günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finans sektörünün birçok alanında da faaliyet göstermektedir. Özellikle gayrimenkul, kredi ve proje finansmanlarında karşılaşılabilecek risklere karşı teminat göstermektedirler. Bunun gibi farklı alanlara yönelen sigorta şirketleri finans piyasasının önemli bir aktörü haline gelmektedir. Bu da ülke ekonomisinde sigorta şirketlerini önemli bir konuma getirir (Tunay ve Tunay, 2013: 82).

Bu gibi faaliyetlerinden dolayı sigorta şirketleri diğer finansal kuruluşlar gibi risklere maruz kalırlar. Sigorta şirketleri faaliyetlerini sürdürmek için mali yapılarını ve bilanço kalemlerini dikkatli bir şekilde takip etmek zorundadır. Bu takibi bilanço kalemlerinden veya gelir tablolarından elde ettikleri rakam veya oranlarla kontrol ederler. Elde edilen bu oranların birçoğu sigorta şirketlerinin hem mali yapısının iskeletini çıkarır hem de finansal performansının göstergesidir.

Finansal performans göstergelerinden biri de aktif karlılık oranıdır. Aktif karlılık oranı bir şirketin sahip olduğu aktif toplamının ne kadar karlı olduğunu gösteren orandır. Aktif karlılığı şirket varlıklarının ne kadar iyi yönetildiğinin göstergesidir. Bu oran

aynı zamanda yatırım getirisi olarak adlandırılır. Bu oran ne kadar büyürse şirketin kar oluşturmada o kadar başarılı olduğunu gösterir.

Ölçek ekonomileri teorisine göre, büyük şirketlerin üretim süreçlerinden kaynaklanan maliyetlerini en aza indirerek karlılıklarını artırma olanağına sahip oldukları iddia edilmektedir. Bununla birlikte vekalet teorisine göre ise şirket büyüklüğü ile karlılık performansı arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı öne sürülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, büyük ölçekte faaliyet gösteren şirketler daha yüksek vekalet maliyetler ve bürokratik süreçlerle yüz yüze kalabilirler bu da onların daha az kârla çalışmalarına neden olabilir (Fama and Jensen, 1983; Amato and Wilder, 1985; Majumdar, 1997; Pattitoni et al., 2014; Isik vd. 2017).

Aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasındaki ilişki hakkında literatürde yapılan çalışmalarda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Yapılan bazı çalışmalarda aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir (örn. Sciascia ve Mazzola, 2008; Niresh ve Velnampy, 2014), bazı çalışmalarda doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilmiş (örn. Lee, 2009; Voulgaris ve Lemonakis, 2014; Isik vd. 2018), bazı çalışmalarda ise kübik ilişki tespit edilmiştir (örn. Amato ve Amato, 2004). Diğer çalışmaların bazılarında ise aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş (örn. Doğan, 2013; Liu vd., 2014; Isik vd. 2017; Aydın, 2019b), bazılarında ise negatif ilişki tespit edilmiştir (örn. Goddard vd., 2005; Hatem, 2014).

Bu çalışmada aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasındaki ilişki Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketleri açısından panel veri analizi çerçevesinde incelenmiştir. Türk sigorta sektöründeki şirketler üzerinde bu konuda yapılan çok fazla çalışma olmadığı için bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma 5 kısımdan oluşmaktadır. Çalışma ile alakalı ikinci kısım literatür kısmının ardından üçüncü kısımda Türk Sigorta Sektörü hakkında genel bilgiler verilmiş dördüncü kısımda çözüm yöntemi ve elde edilen çözüm sonuçları tablolar halinde verilmiş, son olarak çalışmanın sonuçlarından bahsedilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde farklı sektörlerde aktif karlılığı ve şirket büyüklüğü arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarının kısa özeti aşağıdaki gibidir:

Akel vd., (2016) çalışmalarında 36 hayat dışı sigorta şirketinin aktif karlılığı değişkeni ile firmaya özgü faktörler ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişki etkinlik ve yoğunlaşma açısından incelenmiştir. 2015 yılına ait veriler kullanılarak pazarın %84 üne yakınına sahip olan 15 sigorta şirketi belirlenmiştir. Bu şirketlerin 2010-2015 dönemine ait bilanço verileri Period SUR panel model kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda şirketlerin aktiflerinin büyüklüğü, likidite durumu ve pazar payı değişkenleri ile şirketlerin aktif karlılıkları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş aynı zamanda istatistiki açıdan anlamlı çıkmıştır. Diğer bir değişken olan kaldıraç hasar/prim oranı ve şirketlerin yaşı değişkenleri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Külter ve Demirgüneş (2007) çalışmalarında pay senetleri Borsa İstanbul'a kayıtlı perakendeci firmaların karlılığını belirleyen faktörleri panel veri regresyonu ile analiz etmişlerdir. Çalışmada karlılığın firma büyüklüğüne bağlı olarak azaldığını rapor etmişlerdir.

Başkan ve Vardar, (2018) çalışmalarında BIST de işlem gören sigorta şirketleri kullanılarak, kurumsal yönetim anlayışının firma performansı üzerine olan etkileri incelemişlerdir. Kurumsal yönetim göstergeleri ile Türk sigorta şirketlerinin karlılık göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı havuzlanmış regresyon modeli kullanılarak araştırılmıştır. Yönetim kurulundaki üye sayısının artması ile aktif karlılığı ve kâr marjının olumlu etkilendiği gözlemlenmiştir. Aktif büyüklüğü arttıkça aktif getirisinin arttığı ve firma faaliyet süresi uzadıkça kâr marjının arttığı tespit edilmiştir. Kurumsal yönetim değişkenleri ile özsermaye arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Kaya ve Kaya, (2015) çalışmalarında, Türkiye'de faaliyet gösteren 17 hayat sigorta şirketine ait 2008-2013 dönemi arası verileri kullanılarak panel veri analizi yapmışlardır. Performans ölçü değişkeni olarak aktif karlılığı seçilmiştir. Çalışma sonucunda brüt yazılan primlerin şirket yaşının aktif karlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Fakat ilgili değişkenlerden şirket büyüklüğü, cari oran ve sigorta kaldırma oranının aktif kârlılık oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Aydın (2019b) çalışmasında BİST-100 endekste yer alan şirketlerin karlılığını etkileyen faktörleri panel veri analizi ile araştırmıştır. Analiz sonuçları karlılıkla şirket büyüklüğü arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Prasetyantoko ve Parmono, (2009) çalışmalarında 1994–2004 döneminde Endonezya Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 238 firmanın kriz öncesi ve sonrası dönemleri dikkate alarak firma büyüklüğünün performansı etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. Çalışma sonucuna göre, toplam aktif değişkeni ile aktiflerin toplam getirisi arasında ve kriz sonrası dönemde önemli bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak aynı çalışmada firma büyüklüğü değişkeni ile piyasa değeri arasında bir bağlantı olmadığı bildirilmiştir.

Mule vd., (2015) çalışmalarında Nairobi menkul kıymetler borsasına kayıtlı 53 firma için firma büyüklüğü ve performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında rassal etkili GLS tahmincisini kullanmışlar, ROA ve TOBİN-Q regresyonunda önemsiz olmakla beraber firma büyüklüğünün sadece ROE regresyonunda pozitif ve anlamlı bulmuşlardır.

Doğan (2013) çalışmasında BIST de işlem gören 200 firmanın 2008-2011 dönemi verilerini kullanarak Türkiye'de toplam aktifler ile temsil edilen firma büyüklüğü göstergeleri, toplam satış ve çalışan sayısı ile varlıkların getirisiyle temsil edilen firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, büyüklük ölçülerinin her birinin firmaların getirilerini gerçekten etkilediğini, yani büyüklük

göstergelerinin varlıkların getirisi ile olumlu ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Doğan ve Topal (2016) çalışmalarında imalat sanayi firmalarına ait bir panel veri seti kullanarak gerçekleştirdikleri analiz sonucunda iki alternatif karlılık ölçüsü ile toplam varlıklar arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

İskenderoğlu vd. (2012) çalışmalarında Borsa İstanbul'a kote bankalar için farklı büyüklük ölçüleri ile aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı gibi iki performans göstergesi arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu rapor etmişlerdir.

Isık vd. (2018) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören bankalardan oluşan bir örneklem kullanarak farklı büyüklük değişkenleri ile karlılık değişkeni arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Isık vd. (2017) çalışmalarında Borsa İstanbul'a kote üretim firmaları örneği için dinamik panel veri analizi kullanarak şirket büyüklüğünün aktif karlılık üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Sistem GMM modeli kullanılarak elde edilen sonuçlara göre iki değişken arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Aytürk ve Yanık, (2015) çalışmalarında 2009-2013 yılları arasında Türkiye'deki 1.123 küçük ve orta ölçekli işletme örneklemini kullanarak dinamik panel veri analizi kullanarak karlılığı etkileyen belirleyicileri ampirik olarak araştırmışlardır. Analiz sonucuna göre, toplam satışların doğal logaritmasının brüt satış karı üzerindeki toplam aktiflere bölünmesinin etkisinin önemli ve negatif olmasına rağmen, büyüklüğün vergi ve faiz öncesi kârın toplam varlıklara oranını önemli ölçüde olumlu etkilediğini belirtmiştir.

Shehata vd., (2017) çalışmalarında 2005-2013 döneminde İngiltere'de KOBİ sektörünün 34.798 firma verilerini kullanarak, kurul çeşitliliğinin finansal performansı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Sabit etkili panel vektör dekompozisyonu tahmin yöntemin kullanmışlardır. Çalışma sonucuna göre, toplam varlıkların ölçülen doğal logaritmasına göre firma büyüklüğünün aktiflerin getirisi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Veprauskaitė ve Adams, (2013) çalışmalarında sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren 468 firma örneği için dinamik bir panel veri tahmin tekniği kullanmışlar, çalışma sonucunda toplam satış ve varlık günlüğü gibi büyüklük göstergelerinin ROA ve ROE ile ilişkili olmadığını, ancak Tobin Q'nun ölçtüğü piyasa değeri ile negatif ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

2010-2014 yıllarını kapsayan dönem için hayat-dışı sigorta şirketlerine ait veriler kullanan Karadağ Erdemir (2019) çalışmasında şirket büyüklüğü ile aktif karlılık değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu rapor etmiştir.

3. TÜRK SİGORTACILIK SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ

2019 yılının aralık ayına göre Türkiye sigorta sektöründe faaliyet gösteren toplamda 63 sigorta şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin 60 tanesi sigorta şirketleri olmak üzere 3 tanesi reasürans alanında faaliyet gösteren şirketlerdir. Sigorta şirketlerinden 38 tanesi hayat dışı alanda faaliyet gösterirken, 4 tanesi hayat sigorta şirketi ve 18 tanesi hayat ve emeklilik sigorta şirketi olarak faaliyet gösterir. Türkiye de hayat dışı alanda faaliyet gösteren sigorta şirketlerinden 2 tanesi yurtdışı merkezlidir.

Tablo 1. Türk Sigorta Sektöründeki Şirket Sayısı

Sigorta Şirketi	31.12.2019
Hayat Dışı	38
Hayat	4
Hayat/Emeklilik	18
Reasürans	3
Toplam	63

Kaynak: (<https://www.tsb.org.tr/2020>)

Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketleri sermaye yapısına göre ayrıldığında 25 yerli sermayeli sigorta şirketi ve 38 yabancı sermayeli şirkettir. Yabancı sermayeli şirketlerde yabancı ortakların pay oranı %50 den fazla olduğu zaman yabancı sermayeli şirketler olarak tanımlanır.

2019 yılının aralık ayı sonu itibarıyla brüt prim toplamı bir önceki yıl gerçekleşen prim toplamına göre yaklaşık %27 oranında artmıştır ve gerçekleşen prim toplamı 59.268.306.349 TL dir. Hayat branşı prim üretimi toplam prim üretiminin yaklaşık %15 kadar olup 11.358.900.328 TL prim üretimi olarak gerçekleşmiştir. Hayat dışı alanında prim üretimi ise 57.909.406.021 TL olarak gerçekleşmiştir.

2019 yılında hayat dışı ve hayat ve emeklilik sigorta branşı için brüt prim artışı enflasyon üstünde gerçekleşmiştir. Kişi başı ödenen prim 833 TL olarak kayda geçmiştir. Toplam primler oran olarak Gayri Safi Yurt İçi hasıla içindeki payı %1,62 ye çıkmıştır.

Sigorta sektöründe toplam aktif oranı yaklaşık %33 artışla 231.725.157.644 TL olarak gerçekleşmiştir. Özkaynak toplamı ise %32,2'lik artış ile 28.434.308.979 TL olmuştur. Toplam kar ise 7.575.412.122 TL olarak gerçekleşmiştir.

Zorunlu trafik, işveren mali sorumluluk, tıbbi kötü uygulamaya ilişkin zorunlu mali sorumluluk ve zorunlu deprem sigortası branşlarının en fazla teknik zararın görüldüğü branşlar olduğu belirlenmiştir. Sigorta sektöründe brüt ödenen brüt hasar toplamı 32.418.005.742 TL olarak gerçekleşmiştir (<https://www.hmb.gov.tr/sigortacilik-ve-ozel-emeklilik-raporlari/2020>).

4. METODOLOJİ

4.1. Ekonometrik Model

Bu çalışmada Türk sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 2014: Ç1-2019: Ç3 dönemini kapsayan şirket verileri (<https://www.tsb.org.tr/>) web sayfasından temin edilmiştir. Şirket büyüklüğü ile aktif karlılığı arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için aşağıda Eşitlik 1’de gösterilen model oluşturulmuştur:

$$AK_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{ŞB}_{it} + \beta_2 (\text{ŞB} \times \text{ŞB})_{it} + \beta_3 \text{SO}_{it} + \beta_4 \text{KO}_{it} + \beta_5 \text{HPO}_{it} + \xi_i + \zeta_t + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki modelde AK_{it} sigorta şirketlerinin aktif karlılığını ifade eden bağımlı değişkendir. ŞB_{it} , $\text{ŞB} \times \text{ŞB}_{it}$, SO_{it} , KO_{it} , HPO_{it} değişkenleri ise modelin bağımsız değişkenlerini temsil etmektedir. Yukarıdaki regresyon modelinde yer alan ξ_i , ζ_t ve ϵ_{it} ise sırasıyla şirkete özgü etkilerini, zaman etkilerini ve ortalaması sıfır olan ve varyans değeri sabit tesadüfi hata terimini göstermektedir. Yukarıdaki modelde yer alan tüm değişkenlere ait açıklamalar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Hesaplama Biçimi
Bağımlı Değişkenler		
Aktif Karlılığı	AK	Net Dönem Karı (Zararı)/Toplam Aktifler
Bağımsız Değişkenler		
Şirket Büyüklüğü	ŞB	Toplam Aktiflerin Doğal Logaritması
Sermaye Oranı	SO	Özkaynaklar/Toplam Aktifler
Konservasyon Oranı	KO	Alınan Primler (net) / Alınan Primler (Brüt)
Hasar Prim Oranı (Brüt)	HPO	Ödenmiş ve Muallak Hasarlar/Kazanılmış Primler

4.2. Özet İstatistikler ve Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi

Tablo 3 de modeldeki değişkenlere ait özet istatistiki değerler yer almaktadır. Tablo 3’e göre, ortalama aktif karlılığı yaklaşık olarak 0.002’dir. Bu değişkene ait standart sapmanın ortalamasından büyük olması bu değişkendeki varyasyonun yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu değişken açısından şirketler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 3. Özet İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Min	Mak
AK	.0024379	.0110467	.0814144	-1.046478	.2665443
ŞB	20.40738	20.76099	1.799706	13.20353	23.92415
SO	.2003747	.2022888	.1728342	-1.809807	.9633016
KO	.7315072	.8165848	.6385245	-19.02585	2.163075
HPO	.8533507	.6524585	3.043353	-19.56219	85.31291

Tablo 4'te rapor edilen sonuçlara göre kurgulanan modelde yer alan bağımsız değişkenlerin arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu neden olacak derecede yüksek korelasyonlar bulunmamaktadır. Ayrıca değişkenlere ait VIF katsayılarının da 5'ten büyük olmaması korelasyon sonuçlarını desteklemektedir. Sonuç olarak her iki analiz sonuçları da oluşturulan model için çoklu doğrusal bağlantının önemli bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Korelasyon ve VIF Analizi Sonuçları

	AK	ŞB	SO	KO	HPO	VIF
AK	1					
ŞB	0.2151*	1				1.12
SO	0.3249*	-0.3692*	1			1.08
KO	0.1047*	0.2718*	-0.2120*	1		2.69
HPO	-0.2714*	-0.0987*	-0.0055	-0.1175*	1	2.63

Not: * p<0.01

4.3. Tahminci Seçimi

Klasik panel veri analizinde modele ait parametrelerin tahmin edilmesinde en uygun tahmin ediciyi seçmek için sırasıyla Breusch ve Pagan LM, F-testi ve Hausman testi yapılmıştır. Panel veri modelinin tahmininde en uygun tahmincinin belirlenmesi için gerçekleştirilen testlere ait sonuçlara Tablo 5'da yer verilmiştir. Tablo 5'deki sonuçlara göre tüm testlerin sıfır hipotezleri 0.01 önem düzeyinde reddedilmiş ve modelinin tahmin edilmesinde kullanılması gereken en uygun tahmincinin sabit etkiler panel veri tahminci olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5. Tahminci Seçimine İlişkin Sonuçlar

Testler	İstatistik	Olasılık
Breusch ve Pagan LM Testi	906.95	0.0000
F-testi	12.97	0.0000
Hausman Testi	89.26	0.0000

****Not:** Hausman testinde ise sıfır hipotezi sabit etkiler tahmin edicisine karşı rassal etkiler tahmincisi geçerlidir. Breusch ve Pagan LM testinin sıfır hipotezi tesadüfi etkiler tahmincisine karşı en küçük kareler (EKK) tahminci geçerlidir. F-testinde sıfır hipotezi sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir.

4.4. Modele İlişkin Diagnostik Testler

Sabit etkiler modeli çerçevesinde otokorelasyon Wooldridge otokorelasyon testleriyle, değişen varyans Modified Wald değişen varyans testi ile, yatay kesit bağımlılığı ise Pesaran CD testi araştırılmıştır. Yapılan bu testlerin sonuçları Tablo 6'de gösterilmiştir. Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde kurgulanan modelde 0.01 önem düzeyinde her üç sorunun da varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla modelin tahmin edilmesinde bu üç soruna karşı dirençli standart hatalar üreten Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi kullanılacaktır.

Tablo 6. Diagnostik Testlere İlişkin Sonuçlar

Testler	İstatistik	Olasılık
Wooldridge Otokorelasyon Testi	196.206	0.0000
Modified Wald Değişen Varyans Testi	30078.94	0.0000
Pesaran CD Testi	11.835	0.0000

Not: Wooldridge Otokorelasyon testinin sıfır hipotezi modelde otokorelasyon yoktur. Modified Wald testinde ise sıfır hipotezi hata terimlerinin varyansı sabittir. Pesaran CD testinde sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığı yoktur.

4.5. Tahmin Sonuçları

Şirket büyüklü ile aktif karlılığı arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik oluşturulan modele ait tahmin sonuçları Tablo 7'de rapor edilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, şirket büyüklüğü (ŞB) ile aktif kârlılık (AK) arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu sonuç ölçek ekonomileri hipotezini desteklemektedir. Bununla beraber şirket büyüklüğünün karesi (ŞB²) ile AK arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Bu sonuç ise vekalet teorisinin lehindedir. Şirket büyüklüğünü ölçen her iki değişkene ait katsayı tahminleri bir arada değerlendirildiğinde bu iki değişken arasında yani şirket büyüklüğü ile aktif karlılığı arasında önce artan daha sonra azalan bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçta iki değişken arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Aktif karlılık modeline dahil edilen sermaye oranı değişkeninin AK üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Bu bulgu sermaye oranı yüksek olan sigorta şirketlerinin daha

karlı olduklarına işaret etmektedir. Tahmin sonuçları konservasyon oranı açısından incelendiğinde, aktif karlılığı ile bu değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Hasar prim oranı değişkenine ilişkin tahmin edilen katsayı negatif ve anlamlıdır. Bu sonuç hasar prim oranı yüksek olan şirketlerin karlılık düzeyinin düşük olma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Driscoll-Kraay Standard Hatalar Regresyonu Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Dirençli standart hata	t-istatistiği	Olasılık
ŞB	.2885251***	.0780618	3.70	0.001
ŞB ²	-.0066893***	.0019583	-3.42	0.002
SO	.3205882***	.0566925	5.65	0.000
KO	-.0126457	.0094454	-1.34	0.194
HPO	-.006365***	.0016286	-3.91	0.001
Sabit	-.864521***	.1686553	-5.13	0.000
Şirket etkileri	Evet			
Zaman etkileri	Evet			
Gözlem Sayısı	1146			
Şirket Sayısı	50			
F-testi	1046.63***			
Grup içi R ²	0.6063			
Tahminci	Driscoll-Kraay Sabit Etkiler			

Not: Yukarıdaki modele şirket ve çeyrek dönemlik zaman etkileri dahil edilmiş ancak katsayılar rapor edilmemiştir. Aktif karlılığı modelinde yer alan değişkenlere ilişkin ayrıntılı açıklamalar Tablo 2'de bulunmaktadır. *** p<0.01.

5. SONUÇ

Sigorta şirketlerinin yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri ve faaliyetlerini devam ettirmeleri için sağlam bir mali yapıya ve sürdürülebilir bir finansal performansa sahip olmaları gerekir. Her iki faktörün aynı zamanda rekabetçi piyasada devamlılık için önemli etkenler olduğu bilinmektedir. Ülke ekonomisi ve finansal piyasanın da önemli katılımcısı olan sigorta sektörü gelişmiş ve gelişmekte olan her ülke için önemlidir. Günümüzde artık ticari faaliyetlerin çoğalması riskli durumlar ile karşılaşma olasılığını artırdığı için sigortacılığın önemi artmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türk sigorta sektöründe faaliyette bulunan sigorta şirketlerinin aktif karlılığı ile şirket büyüklüğü arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmada bu

ilişkiyi test etmek için statik panel veri regresyon analizinden faydalanılmıştır. Çalışmada tahminlere geçmeden önce en uygun tahmincinin belirlenmesi amacıyla Breusch ve Pagan LM, F-testi ve Hausman testi gerçekleştirilmiştir. En uygun tahminciye karar verilmesinin ardından modelde çoklu doğrusal bağlantı, otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon gibi regresyon varsayımlarından sapmalar incelenmiştir. Daha sonra N>T durumunda otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyona karşı dirençli standart hatalar üreten Driscoll-Kraay Sabit Etkiler panel tahmincisi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizinden elde edilen bulgular toplam varlıkların doğal logaritması ile ölçülen şirket büyüklüğü ile aktif karlılığı arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle, şirket büyüklüğündeki artış belli bir noktaya kadar şirket karlılığını arttırmakta ancak bu noktadan sonra şirket büyüklüğündeki artış karlığın azalmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın sonuçları kontrol değişkenleri açısından incelendiğinde sermaye oranı ve hasar prim oranı değişkenlerinin aktif karlılığının anlamlı belirleyicileri oldukları ortaya çıkmaktadır. Modelde kullanılan bir diğer kontrol değişkeni olan konservasyon oranının aktif karlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı da çalışmanın sonuçları arasındadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. İlk olarak Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hayat ve hayat dışı şirketler ayrımına tabi tutulmaması çalışmanın ilk kısıtıdır. Ayrıca çalışmada seçilen dönem de bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda bu durum göz önüne alınarak ve farklı panel tahmincileri kullanılarak çalışma tekrar ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akel, V., Torun, T., ve Aksoy, B. (2016). Türkiye’de hayat dışı sigortacılık sektöründe kârlılık, sermaye yapısı ve yoğunlaşma ilişkisine yönelik ampirik bir uygulama. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 5(5), 01-15. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v5i5.636>.
- Amato, L. & Wilder, R. (1985). The effects of firm size on profit rates in US manufacturing. *Southern Economic Journal*, 52(1), 181–190. DOI:10.2307/1058913.
- Amato, L.J. & Amato, C. H. (2004). Firm size, strategic advantage, and profit rates in US retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11(3), 181–193. [https://doi.org/10.1016/S0969-6989\(03\)00036-5](https://doi.org/10.1016/S0969-6989(03)00036-5).
- Aydın, Y. (2019’a). Türkiye’de hayat\emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 107-118. <https://doi.org/10.29106/fesa.536729>.

- Aydın, Y. (2019b). Firma performansının belirleyicileri: BIST-100 endekste yer alan firmalarından kanıtlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 65-78. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/42912/509781>.
- Aytürk, Y. ve Yanık, S. (2015). Çalışma sermayesi yönetimi Türkiye'deki KOBİ'lerde karlılığı nasıl etkiler? *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 10, 157-168. <https://doi.org/10.25095/mufad.396631>.
- Başkan, T. D., ve Vardar, G. Ç. (2018) Sigorta sektöründe kurumsal yönetim uygulanmasının firma performansına etkisinin tespiti. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 582-607. <https://doi.org/10.29067/muvu.340624>.
- Başpınar, A. (2005). Finansal analiz tekniklerinin sigorta şirketi mali tablolarına uygulanması. *Maliye Dergisi*, 149, 5-35. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/ahmetbaspinar.pdf>.
- Doğan, M. (2013). Sigorta firmalarının sermaye yapısı ile karlılık arasındaki ilişki: Türk sermaye piyasası üzerine bir inceleme. *Journal of Accounting & Finance*, (57), 121-136.
- Doğan, M., ve Topal, Y. (2016). Karlılığı belirleyen finansal faktörler: BIST'te işlem gören imalat sanayi firmaları üzerine bir araştırma. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 53-64. <https://doi.org/10.17541/oeaybd.26157>.
- Fama, E.F. & Jensen, M.C. (1983). Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*, 26, 301-349. <https://doi.org/10.1086/467037>.
- Goddard, J., Tavakoli, M. & Wilson, J.O.S. (2005). Determinants of profitability in European manufacturing and services: Evidence from dynamic panel model. *Applied Financial Economics*, 15(18), 1269-1282. <https://doi.org/10.1080/09603100500387139>.
- Hatem, B.S. (2014). Determinants of firm performance: A comparison of European countries. *International Journal of Economics and Finance*, 6(10), 243-249. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v6n10p243>.
- Isik, O., Kosaroglu, Ş. M., & Demirci, A. (2018). The impact of size and growth decisions on Turkish banks' profitability. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(1), 21-29. <http://acikerisim.toros.edu.tr/xmlui/handle/1/193>.
- Isik, O., Unal, E. A., & Unal, Y. (2017). The effect of firm size on profitability: evidence from Turkish manufacturing sector. *Journal of Business Economics and Finance*, 6(4), 301-308. DOI: 10.17261/Pressacademia.2017.762.
- Işık, Ö. (2019). Türkiye'de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562. doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1090>.

- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., ve Atioğlu, E. (2012). Türk bankacılık sektöründe büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının karlılığa etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 291-311. <https://dergipark.org.tr/en/pub/oguibf/issue/5717/76523>.
- Karadağ Erdemir, Ö. (2019). Selection of financial performance determinants for non-life insurance companies using panel data analysis. *Journal of Accounting & Finance*, (82), 251-264. DOI: 10.25095/mufad.536086.
- Kaya, E. Ö., ve Kaya, B. (2015). Türkiye’de hayat sigortası şirketlerinin finansal performansını belirleyen firmaya özgü faktörler: Panel veri analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* • Cilt 7, Sayı 12, Ocak 2015, ISSN 1309-1123, ss. 93-111. <https://doi.org/10.14784/jfrs.99196>.
- Kaya, F., ve Kahya, M. (2017). *Sigorta ve Sigortacılık*. Beta Yayınları: İstanbul.
- Külter, A. G. B., ve Demirgüneş, A. G. K. (2007). Perakendeci firmalarda karlılığı etkileyen değişkenler hisse senetleri İMKB’de işlem gören perakendeci firmalar üzerinde ampirik bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 445-460. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4376/59958>.
- Lee, J. (2009). Does size matter in firm performance? evidence from US public firms. *International Journal of The Economics of Business*, 16(2), 189-203. <https://doi.org/10.1080/13571510902917400>.
- Liu, Y., Wei, Z. & Xie, F. (2014). Do women directors improve firm performance in china? *Journal of Corporate Finance*, 28, 169-184. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2013.11.016>.
- Majumdar, S. K. (1997). The impact of size and age on firm-level performance: Some evidence from India. *Review of Industrial Organization*, 12(2), 231-241. <https://doi.org/10.1023/A:1007766324749>.
- Mule, R.K., Mukras, M.S. & Nzioka, O.M. (2015). Corporate size, profitability and market value: An econometric panel analysis of listed firms in Kenya. *European Scientific Journal*, 11(13), 376-396. <https://repository.maseno.ac.ke/handle/123456789/75>.
- Niresh, J.A. & Velampy, T. (2014). Firm size and profitability: A study of listed manufacturing firms in Sri Lanka. *International Journal of Business and Management*, 9(4), 57-64. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v9n4p57>.
- Özbolat, M. (2010). *Temel sigortacılık*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Pattitoni, P., Petracci, B. & Spisni, M. (2014). Determinants of profitability in The EU-15 Area. *Applied Financial Economics*, 24(11), 763- 775. <https://doi.org/10.1080/09603107.2014.904488>.

- Prasetyantoko, A. & Parmono, R. (2009). Does firm size matter? An empirical study of firm performance in Indonesia. *International Research Journal of Business Studies*, 2(2), 87-97. <http://irjbs.com/index.php/jurnalirjbs/article/view/331>.
- Sciascia, S. & Mazzola, P. (2008). Family involvement in ownership and management: Exploring nonlinear effects on performance. *Family Business Review*, 21(4), 331-345. <https://doi.org/10.1177/08944865080210040105>.
- Shehata, N., Salhin, A. & El-Helaly, M. (2017). Board diversity and firm performance: Evidence from The U.K. SMEs. *Applied Economics*, 49(48), 1-16. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1293796>.
- Tunay, N. ve Tunay, K. B. (2013). Finansal krizler ve sigortacılık: Deneysel bulguların ışığında Türk sigorta sektörüne dair değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. S (2), 81-104. DOI No: 10.14780/iibdergi.201324460
- Uygun, D. (2018). *Sigortacılık: Özel ve Sosyal Sigorta*. İkinci Sayfa Yayınları: İstanbul.
- Veprauskaitė, E. & Adams, M. (2013). Do powerful chief executives influence the financial performance of UK firms. *The British Accounting Review*, 45(3), 229-241. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2013.06.004>
- Voulgaris, F. & Lemonakis, C. (2014). Competitiveness and profitability: The case of chemicals, pharmaceuticals and plastics. *The Journal of Economic Asymmetries*, 11, 46-57. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2014.04.003>

Araştırma Makalesi

YARATICI TAKIM İKLİMİ ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE'YE UYARLAMA, GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Nazmiye Ülkü PEKKAN¹ ORCID ID: 0000- 0001-7298-0552

Abdullah ÇALIŞKAN² ORCID ID: 0000- 0001-5746-8550

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Türkçe uyarlamasını yapmaktır. Özellikle yeni dünya düzeninde, örgütlerin rekabet sürecini başarılı bir şekilde yönetmesinin altında bireylerin ve takımların yaratıcı eylem ve düşüncelerinin önemli bir rolü olması nedeniyle, tüm sektörlerde yaygın olarak kullanılabilecek Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Türk kültüründe değerlendirilmesi önemli görülmüştür. Türkçe literatürde söz konusu ölçeğin geçerliliğinin yapıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın çalışma grubuna Mersin ve Ankara illerindeki iki farklı sektörün çalışanları dahil edilmiştir. Analizler neticesinde söz konusu ölçeğin orijinal ölçekle uyum gösterdiği ve Türkiye'deki farklı sektörler üzerinde yaratıcı takım iklimi algısının ölçülmesinde güvenilir bir ölçme aracı olduğuna dair güçlü kanıtlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yaratıcı Takım İklimi Ölçeği, Geçerlilik, Güvenirlilik*

Research Article

TEAM CREATIVITY SCALE: A STUDY OF ADAPTATION TO TURKISH, VALIDITY AND RELIABILITY

ABSTRACT

The aim of this research is to adopt the Team Creativity Climate scale to Turkish. The creative actions and thoughts of individuals and teams play an important role in the successful management of organizations. For this reason, it has been considered important to evaluate a Team Creativity Climate scale that can be widely used in all sectors in Turkish culture. There is no study testing its validity was found in Turkish literature. The study group of the study was selected from two different sectors in Mersin and Ankara provinces. The study's findings present strong evidence indicating that the Team Creativity Climate Scale constitutes a valid and reliable measurement tool for assessing in different sectors.

Keywords: *Team Creativity Climate Scale, Validation, Reliability*

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nazmiyepakkan@tarsus.edu.tr.

²Doç. Dr., Toros Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, abdullah.caliskan@toros.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi/Received: 14.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Sürekli gelişen yeni dünya düzeni içerisinde yer alan örgütler sektör farkı gözetmeksizin geleneksel işleyişlerinde köklü değişimler geçirmektedir. Yaşanan bu değişimler, yaşam boyu istihdam anlayışı yerine yaşam boyu kariyer düşüncesine doğru evrilmeyi zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla örgütlerde bireysellik ön plana çıkmış ve örgüt içerisinde yer alan her bir bireyin ayrı ayrı sorumluluğuna odaklanması gerektiği gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Teknolojinin akıl almaz bir hızla tüm iş süreçlerine hâkim olmaya başlaması çalışanların azaltılmasına neden olmakla birlikte, örgütte kalmaya devam edecek veya dahil edilecek çalışanın sahip olduğu bir takım beceri ve yeteneklerin kıymetini de artırmıştır. Bu kıymet, çoğu yöneticinin verimli bir iş gücünün örgüte küresel, sürdürülebilir ve rekabetçi bir avantaj sağlayacağını fark etmesi ile ortaya çıkmıştır. Geleneksel örgütlerde yönetici ve çalışan ilişkileri bağlılık ve sadakat üzerinden değerlendirilirken, bugünün ilişkileri performans, ödül, fayda ve değer paylaşımına dayanmaktadır. Böylelikle bu değişim, daha iyi faydalar ve destekleyici çalışma ortamı sunan örgütlerin değerli, yetkin ve bilgili kişileri işe alma ve elde tutmada daha başarılı olmalarını sağlamaktadır.

Yaratıcılığa elverişli bir iş ortamında kaynak stratejileri geliştirmek için, takımların dikkatlerini doğrudan yaratıcı, değer artırıcı süreçlere odaklamak esastır. Bu çalışmada çalışanların örgüt içerisinde hissettikleri bu algıyı ölçmek üzere geliştirilen bir ölçeğin Türk örneklemini için geçerlemesini yaparak alana kazandırılması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yaratıcılık, Takım İklimi ve Yaratıcı Takım İklimi

Yaratıcılık ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu bireylerin açıkça görülen yaratıcı yetenekleri, kişilik özellikleri ve eğilimleri gibi bireysel yaratıcılık üzerine odaklanmıştır. Oysa yaratıcılık sıklıkla sosyal ortamlar ve grup içerisinde ortaya çıkmaktadır (Paulus ve Coşkun, 2012; Paulus ve Kenworthy, 2018). Bunun en güzel örneklerini yaratıcı bilim insanları, sanatçılar ve akademisyenler üzerinde görmek mümkündür. Söz konusu bu yaratıcı kişiler, fikirlerini kendilerinden önceki entelektüel katkılar ve çağdaşları ile girdikleri etkileşimler sayesinde geliştirmektedirler (Steiner, 2000). Söz konusu bu etkileşimlerin sürekli değişen iş koşulları içerisinde giderek önem kazanması, örgüt içerisindeki zorlu problemleri çözmek için grup ve takımların yaratıcı etkinliklerine olan ihtiyacı da gündeme getirmektedir.

Rekabetçi ortamların örgütlere dayattığı değişimler, örgütlerin mal veya hizmet üretiminde hız ve maliyet konularını daha fazla gündeme getirmektedir. Örgütler artan müşteri beklenti ve taleplerine daha az maliyete katlanarak anında cevap vermek istemektedirler (Eltantawy and Giunipero, 2013). Böylesi bir ekonomik ve üretkenlik gerektiren yeniden yapılanmaların en büyük zorluklarından biri, iş süreçleri içerisinde yenilikçiliği başlatmak ve bireylerin yeni süreçlere adaptasyonunu sağlamak arasındaki dengeyi kurmaktır (Monaco ve Guimaraes, 2007). Böylesi değer yaratıcı

stratejileri örgüt bünyesinde harekete geçirmek ise sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Dolayısıyla böylesi kararlar problem çözme stratejilerinde yaratıcı ve yenilikçiliği gerektirmektedir (Ellis ve diğerleri, 2010; Wu ve Pagell, 2011). Yapılan araştırmalar, yaratıcı kaynak stratejileri bulmak ve uygulamak üzere oluşturulmuş yaratıcı takımların örgüt performansında büyük etkiler yarattığını göstermektedir (Hardt ve diğerleri, 2007). Bir örgüt içerisinde yaratıcı fikirlerin başarılı bir şekilde uygulanması çalışanların ve takımların yaratıcılığı ile mümkün olabilecektir. Yaratıcı fikirler üreten bir takımın varlığı da olumlu örgüt çıktılarının elde edilmesinde büyük öneme sahip olacaktır (Küçükaslan Ekmekçi ve Tekin, 2011; Sozo ve Oglıari, 2019). Isaksen'a (1990) göre örgüt içerisinde yaratıcı bir grup yaratabilmek için, örgütün dış çevresine, grup içerisindeki bireylerin iç iklimine ve grup üyeleri arasındaki kişisel ilişkilere dikkat edilmelidir. Söz konusu yaratıcı gruplar, farklı işlevsel geçmişlere sahip çalışanların uzmanlaşmış bilgilerini ve problem çözme yeteneklerini bir araya getirmektedir (Englyst vd., 2008).

Yaratıcı yapıları ön planda olan takımlar oluşturmak istenildiğinde, öncelikle farklı bakış açılarına sahip, esnek düşünme biçimini benimsemiş, ortak kariyer geçmişleri olan ve her koşulda birbirlerini desteklemeye adanmış bireylerden oluşan türde bir takımın tasarlanması önemsenmelidir. Çünkü takımlar işe ilişkin değişik stratejik yaklaşımlara ve entelektüel birikimlere, temel yetkinlik ve belirleyici yaratıcı düşünme yetilerine sahip üyeler tarafından oluşturulduğunda, ortaya koyulan sonuçlar sıradışı (Pirelo-Merlo ve Mann, 2004), heyecan uyandıran (Küçükaslan Ekmekçi ve Tekin, 2011) ve fayda üreten (Zhou, 2018) bir tarzda ortaya çıkmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra, takım içi çeşitliliğin sağlanması bundan sonra yapılacaklar için bir başlangıç noktasıdır. Yöneticiler yaratıcı takımlar oluşturabilmek için şu üç önemli faktörün tesis edilmesini sağlamalıdır: Birincisi üyeler kendilerine tanımlanan hedefler konusunda ortak heyecan duymalıdır. İkincisi, takım üyeleri işler zorlaştığında ve olası başarısızlar ufukta belirdiğinde, diğer takım üyelerine yardım etmek konusunda yeterince istek duymalıdır. Üçüncüsü de her üye, diğer üyelerin de olaylar ve gelişen durumlar hakkında farklı bakış açıları ve fikirleri olabileceğini kabul etmeli, farklı kişiler tarafından gündeme getirilen bu durumları tanımalı, kabul etmeli ve tamamlamalıdır. Bu üç unsur, sadece yaratıcı takımın içsel motivasyonunu artırmakla kalmaz, takım içi birleştirici ve bütünleştirici rol oynayarak, takımın bütünsel yaratıcı düşünme kalıplarını ve yeteneklerini de artırır (Sozo ve Oglıari, 2019).

Ayrıca bu tarz takımların yaratılması ve geliştirilmesi, yöneticilerin takım üyelerine ilişkin detaylı ilgi ve bilgisinin olmasını da gerektirir. Yöneticiler çalışanları, yalnızca bilgileri açısından değil, potansiyel takım arkadaşlarına ve işbirliği sürecine ilişkin tutumları açısından problem çözme üslupları ve motivasyon nitelikleri açısından da değerlendirebilmelidir. Takımı doğru bir terkiplerle yani doğru bir çeşitlilik ve destekleyicilik düzeyi ile bir araya getirmek zor olabilir ama, yapılan araştırmalar böyle takımların çok daha güçlü olduklarını göstermektedir.

Amabile (1998) örgütlerde yaratıcı gruplar yaratmak için yöneticilerin göz önünde bulundurmaları gereken önemli faktörler olduğunu dile getirmiştir. Yöneticilerin

takım yaratıcılığını geliştirmelerinin en yaygın yollarından biri çözümlere daha çabuk ulaşan, yüksek moralli bireyleri takıma dâhil etmektir. Takım yaratıcılığını ortadan kaldıran durumlardan biri ise, süreç içinde daha az çatışma ortamına imkân tanınması ve böyle bir kültüre sahip takımların desteklenmesidir. Bu tarz takımlar, süreç içerisinde problemlerin çözümünde yaratıcı düşünmeyi kullanmak konusunda istekli olmazlar. Çünkü tüm takım üyeleri, benzer tarzda bir zihin yapısı ile problemlere yaklaşır, aynı zihin yapısıyla farklı bakış açıları içermeden, sorunların çözümü mümkün olmaz.

Bu sebeple yaratıcı grupların; örgüt içerisinde özgürlüğün hissedildiği, güven ve işbirliğine vurgu yapan esnek politikaların uygulandığı, farklılıklara saygı duyulduğu, yetki ve sorumluluğun adil bir şekilde dağıtıldığı ve özerkliğin var olduğu psikolojik iklimlerde görülebileceğine vurgu yapmıştır (Amabile, 1998). Böylelikle işbirlikçi takımların yaratıcı çalışmalar ortaya çıkarması ile modern örgütlerde takım iklimi sürekli büyüyen bir özellik haline almaktadır (Baer ve diğerleri, 2008).

Örgüt başarısında önemli bir kavram olan yaratıcılık, problemler ve fırsatlar hakkında yeni bakış açıları keşfetme, yeni fikirler geliştirme, sorunlara çözüm üretme ve bu çözümleri uygulayabilme yeteneği olarak öne çıkmaktadır. Yaratıcılığın bireyler ve takımlar üzerindeki yansımaları düşünüldüğünde, sadece düşünce ve fikirlerle ilgili olmadığı; aynı zamanda eylemler, inovasyon ve ilerleme ile de ilgili gelişmelere sebep olduğu görülebilecektir. Bu sebeple bu kavram öncelikli olarak ele alınması ve üzerinde durulması gereken bir yaklaşım haline gelmektedir (Ekval, 1996; Anderson vd., 2014). Yaratıcılığın yalnızca bireysel boyutta değil aynı zamanda takım iklimi içerisinde de son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple takım yaratıcılık iklimi algısını yüksek geçerlilik ve güvenilirlik ile ölçebilecek kısa ve anlaşılır bir ölçeğe ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Türkçe literatür tarandığında, yaratıcı takım ikliminin belirlenmesi ve ölçümüne yönelik herhangi bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu çalışmada, örgüt içerisindeki takımları oluşturan bireylerin yaratıcı takım iklimine ilişkin algılarının ölçülmesine imkân sağlamak üzere, Kıratlı ve arkadaşları (2016) tarafından literatüre kazandırılan ölçeğin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Uyarlama çalışması için bu ölçeğin seçilme nedenleri arasında, yaratıcı takım iklimi değişkenini tek boyutlu bir kavram olarak ele alması, basitçe kullanılabilmesi, ölçeği kullanacak araştırmacıların ve katılımcıların sıkılmadan ölçeği kullanmasına imkan veren sayıda ifadeye sahip olması, ölçekte yer alan ifadelerin net ve cevaplama süresinin de oldukça kısa olması ifade edilebilir.

3. YÖNTEM

3.1. Çeviri ve Dilsel Geçerlilik

Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanmasında, Brislin vd. (1973) tarafından önerilen 5 aşamalı metottan faydalanılmıştır. Bunlar, ölçek orijinal dilinden yapılan birinci çeviri, birinci çevirinin gözden geçirilmesi, ana dile tekrar çeviri, tekrar yapılan çevirinin gözden geçirilmesi ve alanında uzman kişi görüşlerine başvurma gibi aşamalardan oluşmaktadır. Bu çerçevede Kıratlı vd. (2016) tarafından literatüre tek boyut olarak kazandırılan Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin orijinal dildeki hali, iki İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi aracılığıyla, söz konusu öğretim üyelerinin

birbirinden bağımsız olması sağlanarak Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriler beş farklı alan uzmanı tarafından incelenip karşılaştırılmıştır. Söz konusu karşılaştırma neticesinde ölçekte bulunan ifadeleri en iyi şekilde karşılayan ifadeler, kolay anlaşılabilirlik ve Türk toplumuna uygunluk gibi farklı kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde geliştirilen Türkçe ölçeğin, örgütsel davranış alanında çalışan üç akademisyenden tekrar İngilizceye çevrilmesi istenmiştir. Tekrar çevirisi yapılan ölçek, özgün ölçek ile değerlendirmeye alınmış ve en son aşamada ise iki uzman görüşüne daha sunulmuştur. Uzman görüşlerine göre ölçeğe son hali verilmiş ve ölçeğin karar verilen bu haliyle çalışmada kullanılması kesinleşmiştir. Ölçek orijinali, 5'li Likert tipi (1-Kesinlikle katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum) formdadır. Söz konusu ölçek Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yaratıcı Takım İklimi Ölçeği

1	Takımımızda, birbirimizin her türlü fikir ve görüşlerine açığız.
2	Takımımızda, yapıcı tartışmalar için aktif olarak birbirimize başvururuz.
3	Takımımızda, bir şeyleri yapmanın yeni yollarını denememiz teşvik edilir.
4	Takımımızda, alışılmamış ya da bilinmeyen fikirleri ve bakış açılarını keşfediyor olmaktan memnuniyet duyarız.
5	Takımımızda reddedilme korkusu olmadan, fikirlerimizi açıkça paylaşıyoruz.
6	Birbirimizin fikirlerini geliştirmek, takımımızdaki çalışma şeklimizin ayrılmaz bir parçasıdır.
7	Takımımızda her takım üyesinin katkısı ciddiye alınır.
8	Takımımızda, güven ortamının oluşmasına yol açan davranışları destekleriz.
9	Takımımızda, kendi alanımızla ilgili çepçevre düşünmeye çalışırız.

3.2. Veri Toplama ve İstatiksel Analiz

Araştırma verileri 2019 yılı Ocak- Mart dönemi arasında toplanmıştır. Çalışmada kullanılan anket soru formunda çalışmanın kapsamını açıklayan bir bilgi notu yer almıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular ve Yaratıcı Takım İklimi algısını ölçmeye yönelik hazırlanan 9 ifadeden oluşan iki farklı bölüm yer almıştır. Verilerin analiz edilmesinde SPSS paket programından faydalanılmıştır.

3.3. Çalışma Grubu

Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması çalışmasında iki ayrı çalışma grubuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulguların genellebilirliğinin artırılması için iki farklı sektörden çalışma grupları kullanılmıştır. Çalışma gruplarının seçiminde takım olgusunun ön plana çıktığı, proje bazlı matris örgütlenme yapılarının ekseriyetle kullanıldığı, bireylerin yaratıcı takım iklimi algısına yönelik

etkilerin hissedilebileceğinin değerlendirildiği sektörlerden sağlık sektörü ve savunma sanayi sektörleri dâhil edilmiştir.

3.3.1. Birinci Çalışma Grubu

Birinci çalışma grubunda yer alan denekler, Mersin ili sağlık sektöründe faaliyette bulunan kamu ve özel kurum çalışanlarıdır. Bu sektörde yaklaşık 6000 çalışan bulunmaktadır. Ana kütlede %95 güvenilirlik sınırları içerisinde kalmak suretiyle %5'lik bir hata payı içerisinde örneklem büyüklüğü 361 kişi olarak hesaplanmıştır (Sekaran, 1992). Hesap edilen bu örnekleme ulaşabilmek için, kolayda örnekleme yöntemiyle 500 kişiye anket uygulanması hedeflenmiştir. Katılımcılara ulaştırılan anketlerden 411'i geri dönmüştür. Elde edilen verilerin istatistiki analize uygun hale getirilmesi için veri temizliği yapılmıştır. Bu kapsamda kayıp değer, uç değer, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerde kayıp değere rastlanmamış olup; 27 adet anketin uç değere sahip olduğu anlaşılmış ve bu anketler veri setinden çıkarılmıştır. Sorunlu anket formlarının değerlendirme dışı bırakılmasından sonra, veri setindeki nihai katılımcı sayısı 384 (n=384) olarak belirlenmiştir. Birinci çalışma grubunda yer alan katılımcıların demografik bulgularına bakıldığında, 113'ünün erkek (% 29.4) ve 271'inin kadınlardan (% 70.6) oluştuğu görülmüştür. Birinci grubun 283'ü evli (% 73.7), 101'i bekar (% 26.3) olup, 61'i (% 15.9) önlisans, 154'ü (% 40.1) lisans, 96'sı (% 25) yüksek lisans ve 73'ü (% 19) doktora mezundur. Örneklemin yaş ortalaması 38.22; çalışma süresi ortalaması 17.58 yıl olarak tespit edilmiştir.

3.3.2. İkinci Çalışma Grubu

İkinci çalışma grubunda yer alan denekler, Ankara ili savunma sanayinde faaliyette bulunan işletme çalışanlarından oluşmaktadır. Söz konusu sektörde toplam çalışan sayısı 10000 kişi olarak tespit edilmiştir. Ana kütlede %95 güvenilirlik sınırları içerisinde kalmak suretiyle %5'lik bir hata payı içerisinde örneklem büyüklüğü 370 kişi olarak hesaplanmıştır (Sekaran, 1992). Kolayda örnekleme yöntemiyle 750 kişiye anket uygulanması hedeflenmiştir. Katılımcılara ulaştırılan anketlerden 562'si geri dönmüştür. Elde edilen verilerin istatistiki analize uygun hale getirilmesi için veri temizliği yapılmıştır. Bu kapsamda kayıp değer, uç değer, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerde kayıp değere rastlanmamış olup; 19 adet anketin uç değere sahip olduğu anlaşılmış ve bu anketler veri setinden çıkarılmıştır. Sorunlu anket formlarının değerlendirme dışı bırakılmasından sonra, veri setindeki nihai katılımcı sayısı 543 (n=543) olarak belirlenmiştir. İkinci çalışma grubunda yer alan katılımcıların demografik bulgularına bakıldığında, 349'unun erkek (% 64.3) ve 194'ünün bayan (% 35.7) olduğu görülmektedir. İkinci çalışma grubunun 286'sı evli (% 52.6), 257'si bekar (% 47.2) olup, 5'i (% 0.7) ilkokul, 202'si (% 37.1) lise, 95'i (% 17.5) yüksekokul, 193'ü (% 35.5) lisans, 58'i (% 8.6) lisansüstü mezundur. Örneklemin yaş ortalaması 30.33; çalışma süresi ortalaması 10.18 yıl olarak tespit edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Ölçek Geçerliliği İle İlgili Bulgular

4.1.1. Keşfedici Faktör Analizi (KFA)

Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla, iki farklı sektörden oluşan çalışma gruplarının Keşfedici Faktör Analizi yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle, elde edilen verilerin faktör analizi için uygunluğunun belirlenmesi için Kaiser Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik Testleri yapılmıştır. Birinci çalışma grubu Kaiser Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk katsayısı 0.920 ve Barlett-Sphericity testi ki kare değeri 1052.578 ($p < .001$) olarak, ikinci örneklem Kaiser Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk katsayısı 0.931 ve Barlett-Sphericity testi ki kare değeri 3473.219 ($p < .001$) olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Kalaycı, 2006, Hair vd., 2010). Her iki çalışma grubu için, elde edilen verilere yönelik faktör yükleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

	Gruplar	
	Örneklem 1	Örneklem 2
KMO	0.920	0.931
Barlett Sphericity	1052.578 ($p < .001$)	3473.219 ($p < .001$)
Açıklanan Varyans	% 54.46	% 66.15
Madde Kodu	Faktör Yükleri	
YTİ 1	,777	,793
YTİ 2	,764	,810
YTİ 3	,702	,833
YTİ 4	,680	,855
YTİ 5	,754	,822
YTİ 6	,775	,838
YTİ 7	,793	,867
YTİ 8	,753	,825

YTİ 9

,627

,772

Her iki örnekleme ait keşfedici faktör analizi sonuçları incelendiğinde, özdeğeri 1'den büyük olan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu yapı, Kiratli ve arkadaşları (2016) tarafından ortaya koyulan yapıyla uyumludur. Birinci örnekleme, ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı % 54.46, ikinci örnekleme ise, % 66.15 olarak birbirine yakın seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca, tüm maddelere ilişkin faktör yüklerinin 0.6'nın üzerinde bir değere sahip olması analiz sonuçlarının iyi seviyede olduğunu göstermektedir (Meyers vd., 2005).

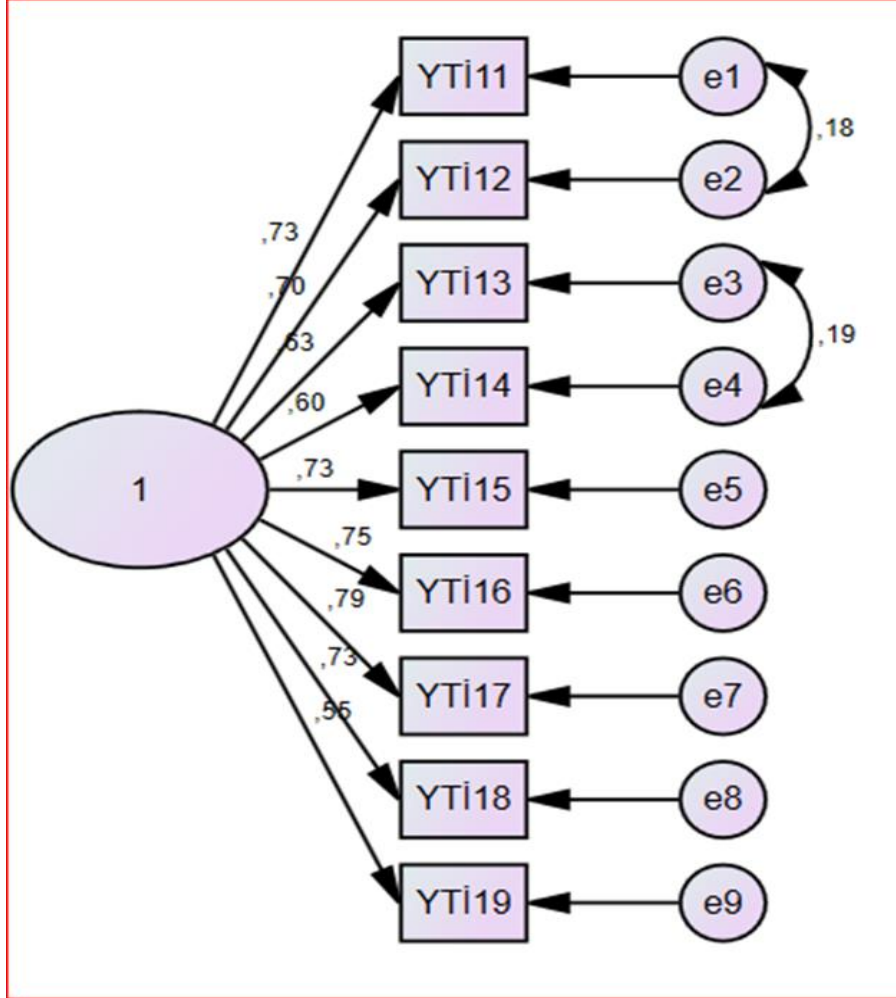
4.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin, keşfedici faktör analizi sonucu ortaya çıkan tek faktörlü yapısının Türk toplumunda farklı iki sektörde doğruluğunu tespit etmek üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Tablo 3'te gösterildiği üzere literatürde iyi uyum ve kabul edilebilir uyum eşik değerleri olmak üzere referans edilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi için, NFI, GFI, AGFI ve CFI değerlerinin literatürde iyi uyum düzeyi 0.90 ve üstü; RMSEA değerinin ise 0.10'dan düşük olmasının modelin uyumu için önemli birer ölçüt olarak gösterilmektedir (Steiger, 1990; Byrne, 1994; Hu ve Bentler, 1999; Schumacker ve Lomax, 2004). Analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerlerinin (NFI, GFI, AGFI ve CFI) iyi uyum standartları dahilinde olduğu ortaya konulmuştur (Meydan ve Şeşen, 2011). Elde edilen sonuçlara ilişkin bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Şekil 1've 2'de her iki çalışma grubuna ait doğrulayıcı faktör analizi yapısı da sunulmuştur.

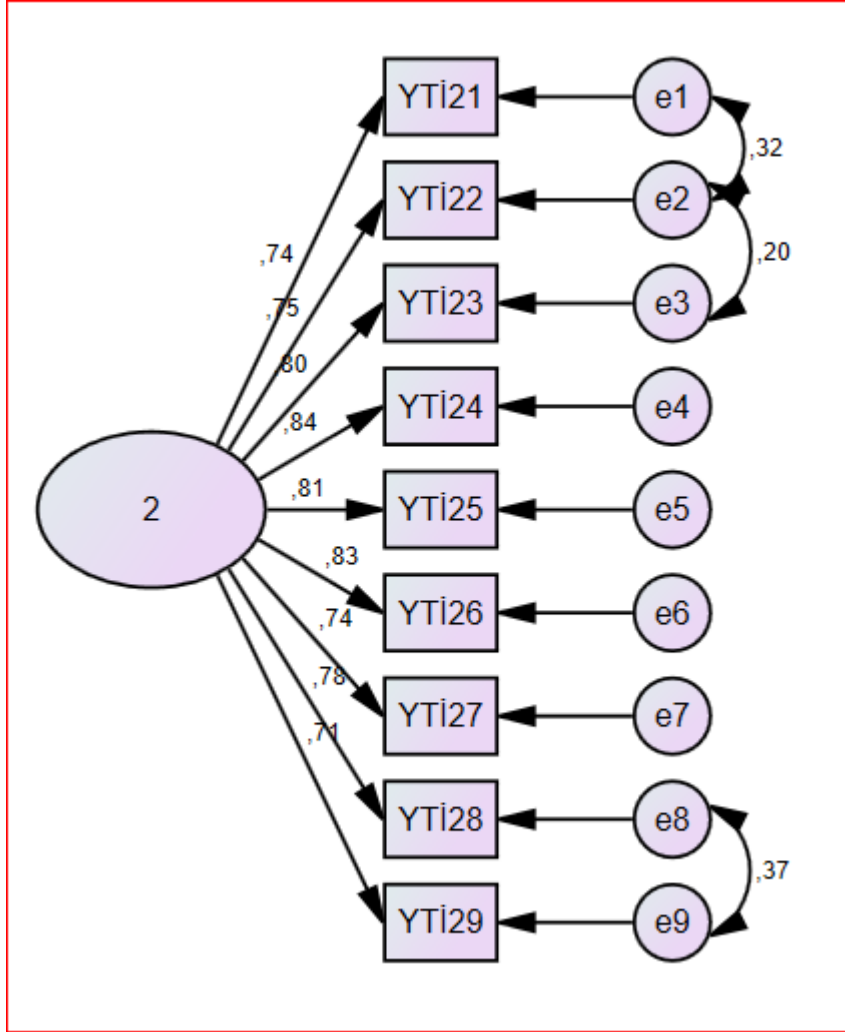
Tablo 3. Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Yaratıcı Takım İklimi Ölçeği	ΔX^2	df	$\Delta X^2/df$	RMSEA	NFI	GFI	AGFI	CFI
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	$\leq 0,05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,97$
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			$\leq 4-5$	$\leq 0,10$	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	$\geq 0,85$	$\geq 0,95$
Çalışma Grubu 1	40,681	23	1,769	.054	.96	.97	.93	.98***
Çalışma Grubu 2	54,433	22	2.70	.056	.98	.98	.95	.99***

***p< 0,001.

Şekil 1. Birinci Çalışma Grubu DFA Yapısı

Şekil 2. İkinci Çalışma Grubu DFA Yapısı

4.2. Ölçek İç Tutarlılığı İle İlgili Bulgular

Ölçme aracında bulunan ifadelerin kendi aralarında tutarlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla iç tutarlılığına bakılmıştır (Cronbach, 1951). Ölçek güvenilirliğinin belirlenmesinde en yaygın kullanılan Cronbach Alfa testidir (DeVellis, 2003). Cronbach Alfa katsayısının 0.70'den büyük olması beklenmektedir (Nunnally, 1978). Yaratıcı Takım İklimi Ölçeğinin iç tutarlılığını tespit etmek amacıyla, çalışmada kullanılan birbirinden farklı iki örneklem grubu için iç tutarlılıklar hesaplanmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılıklarına ilişkin sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Ölçeklere ait maddelerin düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının varsayılan eşik değeri olan (0,20)'den yüksektir (Büyüköztürk, 2007). Bu bulgular Yaratıcı Takım İklimi ölçeğinin gerekli iç tutarlılığı sağladığını ve güvenilirliğinin de kabul edilebilir standartlarda olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. İç Tutarlılık Analizi Sonuçları

	(1.Çalışma Grubu)	(2. Çalışma Grubu)
	α	α
Yaratıcı Takım İklimi	.936	.896

5. SONUÇ

Bu çalışmada, örgüt başarısının artırılmasında son derece önemli olan yaratıcılığın örgüt içerisindeki takımlarda yer alan bireyler üzerinde yarattığı algıyı tespit etmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Kiratlı vd. (2016) tarafından geliştirilen Yaratıcı Takım İklimi ölçeğinin farklı sektörlerde kullanımını sağlamak üzere Türkçe'ye uyarlaması yapılmıştır. Araştırmada faktör yapısı doğrulanan modele göre sağlık sektörü ve savunma sanayi sektörü bağlamında farklı örgütlerin, grupların yaratıcılıklarını destekler bir yapı sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek orijinalinde olduğu şekilde 10 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek bütününden alınan yüksek puan, örgütlerin ne düzeyde baskın yaratıcılık iklimi taşıdığını ortaya koymaktadır. Ölçek formu orijinal haline bağlı kalınarak “Kesinlikle Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” aralığında 5’li Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçekte ters kodlu soru bulunmamaktadır. Söz konusu ölçeğin hem kavramsal hem de yapısal açıdan önemli üstünlükler gösterdiği, kısalık ve anlaşılabilirlik gibi özellikleriyle kolayca uygulanabilmesi bakımından öne çıktığı düşünülmektedir. Literatür incelemesi neticesinde, ölçeğin daha önce Türk toplumu için geçerliliğinin yapıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu çalışmanın bu açıdan özgün bir değer taşıdığı da düşünülmektedir. Örgütsel açıdan yapılan yaratıcılık çalışmalarında (Eren ve Gündüz, 2002; Akça ve Beydilli, 2018; Gündüz Çekmecelioğlu ve Gökçaya, 2019) genellikle bireysel yaratıcılık üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Takım yaratıcılığı üzerine yapılan çalışmaların da sayıca oldukça az olduğu gözlenmiştir (Paulus, 2000;

Pirola-Merlo ve Mann, 2004; Monaco ve Guimaraes, 2007). Söz konusu bu çalışmaların sonuçları takım ikliminin takım yaratıcılığını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Ölçek uyarlama kapsamında, öncelikle orijinal ölçeğin ilk çevirisi, ilk çevirinin değerlendirilmesi, yeniden çeviri ve yeni çevirinin değerlendirilmesi ile alan uzman görüşlerinden oluşan aşamalar takip edilmiştir (Brislin vd., 1973). Ardından elde edilen bulguların, evrene genellenebilir olma durumunun arttırılması bakımından iki farklı örneklemden veri toplanmıştır. Örnekleme grubu tercih edilirken çalışan popülasyonunun yüksek olduğu, takım çalışmasının sıkça kullanıldığı, ileri teknolojinin kullanıldığı ve yenilikçilik ile yaratıcılığın önemli olduğu düşünülen sağlık ve savunma sanayi sektörleri tercih edilmiştir.

Takım yaratıcılık iklimi ölçeğinin güvenilirliği Cronbach Alfa testi ile hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla, söz konusu iki örnekleme grubu için ölçeğin iç tutarlılığı hesaplanmış ve elde edilen sonuçlara göre ölçek kabul edilebilir düzeyde güvenilir olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla Keşfedici Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ölçeğin orijinal yapısı ile uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Ulaşılan tüm sonuçlar, Takım Yaratıcılık İklimi ölçeğinin Türk örnekleme için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, İ. ve Beydilli, E.T. (2018). İş stresi ve yaratıcılık süreci ilişkisi: Kütahya'daki mutfak çalışanları üzerine bir araştırma, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 283-307.
- Anderson, N., Potočník, K. ve Zhou, J. (2014). Innovation and creativity in organizations: A state of the science review, prospective commentary and guiding framework, *Journal of Management*, 40(5), 1297-1333. doi: 10.1177/0149206314527128
- Amabile, T. M. (1998). How to kill creativity, *Harvard Business Review*, 76(5), 77-87. Erişim adresi: <https://hbr.org/1998/09/how-to-kill-creativity>
- Baer, M., Oldham, G.R., Jacobsohn, G.C. ve Hollingshead, A.B. (2008). The personality composition of teams and creativity: The moderating role of team creativity confidence, *The Journal of Creative Behavior*, 42, 255-282. doi: 10.1002/j.2162-6057.2008.tb01299.x
- Brislin, R.W., Lonnerwaller J. ve Thorndike R.M. (1973). *Cross-Cultural research methods*. New York: John Wiley-Sons Publication.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Byrne, B.M. (1994). *Structural equation modeling with EQS and EQS/Windows*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Cronbach, L.J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests, *Psychometrika*, 16(3), 297-334. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF02310555>
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale development: Theory and applications*. CA: Sage Publications.
- Ekvall, G. (1996). Organizational climate for creativity and innovation, *European Journal of Work and Organization Psychology*, 5(1), 105-123. doi: 10.1080/13594329608414845
- Ellis, S.C., Henry, R.M. ve Shockley, J. (2010). Buyer perceptions of supply disruption risk: A behavioral view and empirical assessment, *Journal of Operation Management*, 28(1), 34-46. doi: 10.1016/j.jom.2009.07.002
- Eltantawy, R.A. ve Giunipero, L. (2013). An empirical examination of strategic sourcing dominant logic: Strategic sourcing centrality, *Journal of Purchase Supply Management*, 19, 215-226. doi: 10.1016/j.pursup.2013.07.001
- Englyst, L., Jorgensen, F., Johansen, J. ve Mikkelsen, O. S. (2008). Commodity team motivation and performance, *Journal of Purchase Supply Management*, 14(1), 15-27. doi: 10.1016/j.pursup.2008.01.006
- Eren, E. ve Gündüz, H. (2002). İş çevresinin yaratıcılık üzerindeki etkileri ve bir araştırma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5, 65-84. Erişim adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/202>
- Gündüz Çekmecelioğlu, H. ve Gökkaya, H. (2019). İşin önemi ve yönetici desteğinin bireysel yaratıcılık üzerindeki etkisi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 195-215. doi: 10.35343/kosbed.553681
- Hair, J.F.J., Black, W. C., Babin, B.J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. Prentice Hall.
- Hardt, C.W., Reinecke, N. ve Spiller, P. (2007). Inventing the 21st century purchasing organization, *Mckinsey Quarterly*, 4, 114-124. Erişim adresi: <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/inventing-the-21st-century-purchasing-organization>
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1995). *Evaluating Model Fit*. In structural equation modeling: Concepts, issues, and applications. R. H. Hoyle (Ed.), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Isaksen, S.G. (1990). *Educational implications of creativity research: an updated rationale for creative learning*. In K. Gronhaug ve G. Kaufmann (Eds.). Innovation: a cross disciplinary perspective (pp.167-203). Oslo: Norwegian University Press.
- Steiner, V. J. (2000). *Creative collaboration*. New York: Oxford University Press.
- Kalaycı, Ş. (2006). *Faktör analizi, SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.

- Kiratli, N., Rozemeijer, F., Hilken, T., De-Ruyter K. ve De-Jong, A. (2016). Climate setting in sourcing teams: Developing a measurement scale for team creativity climate, *Journal of Purchasing & Supply Management*, 22, 196-204. doi: 10.1016/j.pursup.2016.04.006
- Küçükaslan Ekmekçi, A. ve Tekin, B. (2011). The examination of the relationship between creativity and work environment factors with a research in White- goods sector in Turkey, *Öneri Dergisi*, 9(35), 51-74. doi: 10.14783/od.v9i35.1012000251
- Meydan, C. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyers, L.S., Gamst, G.C. ve Guarino, C. (2005). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. SAGE Publications.
- Monaco, F.F. ve Guimaraes, V.N. (2007). Creativity and innovation in the context of team-work: An Evaluation in the self-management cells and quality control circles of Ambev S. C. Branch, *Brazilian Administration Review*, 4(1), 21-34. doi: 10.1590/S1807-76922007000100003
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory*. London: McGraw-Hill.
- Paulus, P. B. (2000). Groups, teams and creativity: The creative potential of idea-generating groups, *Applied Psychology: An International Review*, 49(2), 237-262. Erişim adresi: <https://product.design.umn.edu/courses/pdes2701/documents/5701papers/04bluesky/paulus00.pdf>
- Paulus, P. B. ve Coşkun, H. (2012). *Group Creativity*. In Group processes. Levin, J. M. (Ed.), Amsterdam: Elsevier.
- Paulus, P.B.ve Kenworthy, J.B. (2018). *Overview of team creativity and innovation*. In Team creativity, Reiter-Palmon, R. (Ed.), Oxford University Press.
- Pirola-Merlo, A. ve Mann, L. (2004). The relationship between individual creativity and team creativity: Aggregating across people and time, *Journal of Organizational Behavior*, 25, 235-257. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4093827?seq=1>
- Schumacker, R.E. ve Lomax, R.G. (2004). *A Beginner's Guide To Structural Equation Modeling*. New Jersey: Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.
- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business*. Canada: John Wiley ve Sons, Inc..
- Sozo, V. ve Ogliari, A. (2019). Stimulating design team creativity based on emotional values: A study on idea generation in the early stages of new product development processes, *International Journal of Industrial Ergonomics*, 70, 38-50. doi: 10.1016/j.ergon.2019.01.003
- Steiger, J.H. (1990). Structural model evaluation and modification: An interval estimation approach. *Multivariate Behavioural Research*, 25, 173-180. doi: 10.1207/s15327906mbr2502_4

Wu, Z. ve Pagell, M. (2011). Balancing priorities: Decision- making in sustainable supply chain management. *Journal of Operation Management*, 29(6), 577-590. doi: 10.1016/j.jom.2010.10.001

Zhou, C. (2018). A study on creative climate in project-organized groups (POGs) in China and implications for sustainable pedagogy, *Sustainability*, 10(114), 1-15. doi: 10.3390/su10010114

EK-1. Yaratıcı Takım İklimi Anket Formu

	Yaratıcı Takım İklimi Ölçeği	Kesinlikle Katılmam	Katılmam	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Takımımızda, birbirimizin her türlü fikir ve görüşlerine açığız.	1	2	3	4	5
2	Takımımızda, yapıcı tartışmalar için aktif olarak birbirimize başvururuz.	1	2	3	4	5
3	Takımımızda, bir şeyleri yapmanın yeni yollarını denememiz teşvik edilir.	1	2	3	4	5
4	Takımımızda, alışılmamış ya da bilinmeyen fikirleri ve bakış açılarını keşfediyor olmaktan memnuniyet duyarız.	1	2	3	4	5
5	Takımımızda reddedilme korkusu olmadan, fikirlerimizi açıkça paylaşıyoruz.	1	2	3	4	5
6	Birbirimizin fikirlerini geliştirmek, takımımızdaki çalışma şeklinizin ayrılmaz bir parçasıdır.	1	2	3	4	5
7	Takımımızda her takım üyesinin katkısı ciddiye alınır.	1	2	3	4	5
8	Takımımızda, güven ortamının oluşmasına yol açan davranışları destekleriz.	1	2	3	4	5
9	Takımımızda, kendi alanımızla ilgili çepeçevre düşünmeye çalışırız.	1	2	3	4	5

Araştırma Makalesi

GENÇ İŞSİZLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Fatma Merve EKİZ¹ ORCID ID: 0000-0002-5558-3181

Sibel ÖRK ÖZEL² ORCID ID: 0000-0002-7030-3512

ÖZET

Küreselleşmenin etkisiyle hızla artan işsizlik sorunu karşısında en dezavantajlı grup genç nüfustur. Genç nüfusun maruz kaldığı işsizlik “genç işsizliği” olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda genç işsizlik oranlarındaki hızlı artışlar, genç işsizliğine etki eden unsurların belirlenmesi gerekliliğini oluşturmuştur. Bu çalışmada ise Türkiye için genç işsizliğine etki eden ekonomik ve sosyal unsurlar ampirik olarak analiz edilmiştir. Enflasyon, yurt içi göç, ihracat, ithalat, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), okuryazarlık oranı, iş kurmak için gereken süre, gençlerde doğurganlık oranı ve yükseköğretimde net okullaşma oranı şeklinde seçilen ekonomik ve sosyal değişkenlerin genç işsizliği üzerindeki etkisi iki aşamalı olarak incelenmiştir. İlk aşamada öncelikle en küçük kareler (EKK) yöntemi ile parametre tahmini yapılmış, sonrasında ise değişkenler arasındaki çoklu iç ilişki nedeniyle ikinci aşama olan Ridge tahmin edicisi kullanılmıştır. 2009-2019 dönemi için Türkiye ekonomisinde genç işsizliğine enflasyon, yurt içi göç, ithalat, ihracat ve GSYİH unsurlarının negatif yönde; okuryazarlık oranı, gençlerde doğurganlık oranı, iş kurmak için gereken süre ve yükseköğretimde net okullaşma oranı unsurlarının ise pozitif yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Genç İşsizlik, En Küçük Kareler (EKK), Ridge, Türkiye*

Research Article

THE DETERMINING FACTORS OF YOUTH UNEMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The young population is the most disadvantaged group in the face of the unemployment problem, which has increased rapidly with globalization. Unemployment to which young people are exposed is defined as “youth unemployment”. In recent years, rapid increases in youth unemployment rates have created the necessity to determine the factors affecting youth unemployment. Accordingly, in this study, the economic and social factors affecting youth unemployment in Turkey have been analyzed empirically. The effects of economic and social variables comprising inflation, domestic migration, export, import, gross domestic product, literacy rate, the time required to establish a business, fertility rate in young people, and higher education enrollment rate on youth unemployment have been examined in two steps. In the first step, the parameter estimation has been made with the Ordinary Least Squares (OLS) method. Then, in the second stage, the Ridge estimator has been used due to the multiple internal relationships between the variables. For the 2009-2019 period, while the inflation, domestic migration, import, export and GDP have been found to be the negative determinants for the youth unemployment in Turkey’s economy; the literacy rate, fertility rate in young people, time required to start a business and higher education enrollment rate have been found to have positive impacts.

Keywords: *Youth Unemployment, Least Squares, Ridge, Turkey*

¹ Doktor Öğretim Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, merve.ekiz@iste.edu.tr

² Araştırma Görevlisi Doktor, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sork@cu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 13.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 07.11.2020.

1. GİRİŞ

Günümüzde en büyük ekonomik sorunlardan biri olarak “işsizlik” karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik en basit anlamda “çalışma isteğinde olan ve cari ücret düzeyinde çalışmayı kabul eden bireylerin iş bulamaması” şeklinde tanımlanmaktadır (Bayrakdar ve İncekara, 2013). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), hem ücretli hem de kendi hesabına işi olmayan ya da halen ücretli veya kendi adına çalışmaya hazır olan veya aktif olarak iş arayan herkesi işsiz olarak nitelendirmektedir (ILO, 2020b).

1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde; 1980’li yıllarla birlikte de gelişmiş ülkelerde hızla artan işsizlik bugün tüm dünyada en önemli ekonomik ve sosyal sorun olarak kabul edilmektedir (Gündoğan, 1999; Murat ve Şahin, 2011). ILO bugün dünya genelinde 15 yaşından büyük 188 milyon işsiz olduğunu belirtmektedir (ILO, 2020b, s.29, 44). Ülkemizde ise 2019 yılı için 15 yaş üstü 4 milyon 469 bin kişi işsizdir ve işsizlik oranı %13,7 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

Özellikle 2008 Küresel Krizi’nin, ülkelerin işsizlik oranlarındaki artış üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğu vurgulanmaktadır. (Alptekin, 2009; Murat ve Şahin, 2011; Coşan vd., 2017). Dünya genelinde işsizliğin küresel bir boyut kazanmasında ve işsizlik rakamlarının bu kadar yüksek olmasında geçmiş yıllarda birçok ülke tarafından sıklıkla uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının etkisi büyüktür. 1980’li yıllar ve sonrasında birçok ülke tarafından uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları tüm dünyada ve ülkemizde; serbest piyasa ekonomisinin hızla yaygınlaşmasına ve sermayenin küresel bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu politikalar, serbest ticareti ön plana çıkartarak ülkelerin ekonomik anlamda büyüyeceklerini ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyle birlikte oluşan istihdam artışının işsizlik sorununu kendiliğinden çözeceğini savunmaktaydılar. Neo-liberal politikalar neticesinde Dünyada ve Türkiye’de sermaye artışıyla birlikte ekonomik büyüme gerçekleşmiş; ancak işsizlik sorunu çözülememiş, aksine hızla artmıştır (Erdayı, 2009; Bayrakdar ve İncekara, 2013, s. 28). Çünkü neo-liberal ekonomi politikaları ile sağlanan ekonomik büyüme yeni iş imkanları oluşturularak değil; katı iş disiplinine bağlı yönetim teknikleri ve teknolojik ilerlemeler sonucunda oluşan verimlilik artışı ile gerçekleşmiştir (Erdayı, 2009, s. 134). Bu durum ilgili literatürde “istihdam yaratamayan büyüme” olarak tanımlanmakta ve işsizliğin küresel bir özellik kazanmasına neden olmaktadır (Kara ve Duruel, 2005; Kelleci ve Türk, 2016).

Ülkelerin ekonomik büyüme oranlarındaki hızlı artışa rağmen, işsizlik oranlarının azalmaması, aksine artarak devam etmesi karşısında en dezavantajlı grup ise gençlerdir (Murat ve Şahin, 2011). İşsizlik oranları içinde en yüksek pay ise genç işsizliğine aittir. Bu nedenle küresel bir boyut kazanan işsizlik günümüzde en çok gençleri etkilemektedir. ILO 15-24 yaş aralığındaki gençleri, çalışma çağındaki nüfus olarak tanımlamakta ve 2019 yılı itibarıyla dünya genelinde bu nüfusun 1,2 milyar olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte ILO bu yaş grubundaki 267 milyon gencin işsiz olduğunu ve çalışma çağındaki nüfus için genç işsizlik oranının %22 olarak gerçekleştiğini vurgulamaktadır (ILO, 2020a, 2020b). ILO’nun belirttiği bu rakamlar bugün küresel genç işsizliğinin ürkütücü boyutlara geldiğinin ifadesidir. Ülkemizde

ise 2019 yılı için genç işsizlik oranı %25,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran %13,7 olan toplam işsizlik oranının neredeyse iki katıdır (TÜİK, 2020).

Ülkelerin aktif ve yaratıcı bir genç nüfusa sahip olmaları, ekonomik büyüme ve kalkınma için oldukça önemlidir. Genç nüfusun sahip olduğu güçten yararlanabilmek için, gençler doğru alanlarda doğru şekilde istihdam edilebilmelidirler. Bu gerçekleşmediğinde ise genç işsizliği giderek artmakta ve ülkeler için önemli boyutlarda ekonomik kayıplara yol açmaktadır (Günaydın ve Çetin, 2015; Taş vd., 2018). Bu çerçevede genç nüfusun toplam nüfus içinde işsizlikten en çok etkilenen kesim olmasının temel nedenlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Konuya ilişkin literatürde genç işsizliğine neden olan unsurlar olarak tecrübe eksikliği, gençlerin eğitimlerinin işgücü piyasasına cevap verememesi ve ilk iş tecrübelerinde yüksek ücretler istemeleri, gençlere yönelik ailevi, sosyal ve kurumsal desteklerin gereken nitelikte olmaması, teknolojik ilerlemeler, göç olgusu, toplam talep ve beşeri sermaye yatırımlarının yetersiz kalması gibi birçok faktöre vurgu yapılmaktadır (Gündoğan, 1999; Çetinkaya, 2010; Sanal, 2010; Murat ve Şahin, 2011; Torun ve Arıca, 2011).

İşsizliği belirleyen unsurların araştırıldığı geniş bir literatür söz konusudur. Özellikle ülkemiz için konuya ilişkin literatürde yabancı ve kamu yatırımlarının, ekonomik büyüme ve enflasyon oranlarının, bütçe açığının ve cari işlemler dengesinin işsizlik üzerindeki etkisine vurgu yapan çalışmaların yanı sıra sanayi verimliliği, reel ücret endeksi, ihracatın gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payı ve tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) gibi farklı ekonomik değişkenlerin de işsizlik ile ilişkili olup olmadığını araştıran çalışmalar mevcuttur (Ümit ve Bulut, 2013; Güriş ve Yaman, 2018; Ümit ve Karataş, 2018). Bununla birlikte ithalat ve ihracat değişim oranı, nüfus artış hızı, gayri safi milli hasıla (GSMH) ve GSMH deflatörü, ekonomik krizler, asgari ücret düzeyi, sendikalaşma oranı ve verimlilik düzeyi gibi ekonomik değişkenler ile cinsiyet, medeni hal, eğitim düzeyi ve tecrübe gibi sosyo-ekonomik değişkenlerin işsizlik oranı üzerindeki etkisine vurgu yapan çalışmalar da vardır (Göktaş ve İşçi, 2010; Selim vd., 2015; Tari ve Bakkal, 2017).

Ancak genç işsizliğine neden olan unsurları inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ülkemize ilişkin bu çalışmaların bazılarında çeşitli ekonomik değişkenler ile genç işsizliği arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınmış; kişi başına reel gelir, ticari açıklık, enflasyon, yabancı yatırımlar, üretici fiyat endeksi (ÜFE) ve ekonomik büyüme oranı gibi değişkenlerin genç işsizlik üzerinde ne yönde etkili olduğu araştırılmıştır (Çondur ve Bölükbaş, 2014; Günaydın ve Çetin, 2015). Bununla birlikte, orta ve yükseköğretim okullaşma oranı, görece kohort büyüklüğü ve dışa açıklık oranı gibi değişkenlerin genç işsizlik üzerindeki etkisini vektör otoregresyon modeli (VAR) ve dinamik panel veri modelleri ile inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Sayın, 2011; Sönmez ve Özerkek, 2018). Farklı ülkelerin ele alındığı çalışmalarda ise cinsiyet, coğrafi konum, eğitim düzeyi, yetenek, medeni hal, iş tecrübesi gibi sosyo-ekonomik değişkenler multinominal ve ikili lojistik regresyon modelleri ile incelenmiştir (Msigwal ve Kipsha, 2013; Dagume ve Gyekye, 2016).

Türkiye için genç işsizliğine neden olan ekonomik ve sosyal unsurları ampirik olarak analiz eden bu çalışmada ise iki aşamalı bir analiz kullanılmıştır. Birinci aşamada genç işsizlik için kurulan modelin parametreleri en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çoklu iç ilişki (çoklu doğrusal bağlantı) probleminin varlığı tespit edildiği için ikinci aşamaya geçilmiş ve model parametreleri Ridge tahmin edici ile tahmin edilmiştir. Ampirik model Türkiye ekonomisi için 2009-2019 dönemini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

Türkiye ekonomisi için genç işsizliğini belirleyen unsurlar üzerine yapılan ampirik çalışmaların yetersizliği, bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada işsizliği belirlediği düşünülen unsurlardan genç işsizliği en çok etkileyen unsurlar seçilerek bir model oluşturulmuş ve bu modelin parametreleri, çoklu iç ilişki olması durumunda kullanılan tahmin edicilerden biri ile olan Ridge tahmin edicisi ile tahmin edilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde planlanmıştır: Öncelikle genç işsizliğinin tanımı yapılmış, ardından Dünyada ve Türkiye’de genç işsizliğinin boyutu ile nedenlerine ve sonuçlarına değinilmiştir. Sonrasında ulusal ve yabancı literatürde konuya ilişkin yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ampirik analizde kullanılan metodoloji, model ve veri seti açıklanmıştır. Son olarak, ulaşılan ampirik bulgular incelenmiş ve sonuç bölümünde elde edilen bulgular yorumlanarak; elde edilen sonuçlara ilişkin çeşitli politika önerileri sunulmuştur.

2.GENÇ İŞSİZLİĞİ, DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİĞİNİN BOYUTU

Gençlik dönemi, insan hayatının en önemli ve verimli dönemi olarak nitelendirilmektedir. Gençlik kavramının evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Gençlik döneminin başlama ve bitişi ile ilgili sınırlar ülkeden ülkeye ya da bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir (Murat ve Şahin, 2011, s. 3-4; Konya vd, 2018, s. 33) . Ancak Dünyada birçok uluslararası kuruluş, gençlik kavramını “insan hayatının bir dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçiş süreci” biçiminde tanımlamakta ve 15-24 yaş *arası* bireyleri ‘genç’ olarak nitelendirmektedir (ILO, 2020a; OECD, 2020; UN, 2020).

Ülkemizde ise genç nüfus tanımlaması planlı kalkınma dönemine girildikten sonra yapılmıştır. Başlangıçta II., III., IV. ve V. Beş Yıllık Kalkınma Planları dönemlerinde 14-24, 14-22, 12-24 yaş arası nüfus; genç nüfus olarak tanımlanmıştır. Sonrasında ise VI. Beş Yıllık Kalkınma Planından itibaren uluslararası kuruluşların kabul ettiği yaş aralığı, ülkemizde de genç nüfusu ve beraberinde genç işgücünü ifade etmek için kullanılmıştır (XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2019). Ayrıca ülkemizde İş Kanununun 71. Maddesiyle birlikte, belirtilen yaş aralığı “genç işgücü” olarak yasalaştırılmıştır (İş Kanunu, 2003; Özmen, 2003).

Günümüz küresel ekonomilerinde genç işgücüne atfedilen önem daha da artmıştır. Çünkü insan hayatının en verimli dönemi olan gençlik döneminde bireyin istihdama

dahil olması ve üretim süreci içerisinde yer alması öncelikle birey için sonrasında ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Bir ülkede genç nüfusun fazla olması, o ülke ekonomisi için dinamik ve yaratıcı bir yapıya sahip olmak anlamına gelmektedir (Bayrakdar ve İncekara, 2013; Taş ve Bilen, 2014). Yeni fikirler üreten dinamik bir nüfus kuşkusuz ülke ekonomisini pozitif yönde etkileyen en önemli unsurlardan biridir.

Buna karşın, işsizlik olgusunun küresel bir sorun haline gelmesiyle birlikte, bu sorun en fazla genç nüfusu etkilemektedir. Küresel krizlerin etkisiyle genç nüfusta görülen istihdam edilememe durumu; verim, yoksulluk ve üretim kaybı, beşeri sermaye kaybı, üretici potansiyelinden yeteri kadar yararlanılamaması, gençlerin cesaretlerinin kırılması, yoksulluk ile eğitim sistemindeki bozuklukların birleşmesi gibi birçok sorunu beraberinde getirmekte ve bir kısır döngü yaratarak “genç işsizliği” kavramını oluşturmaktadır (Coşan vd, 2017, s. 225; Erdayı, 2009, s. 136). Bu çerçevede teorik olarak “genç işsiz”, ‘genç işgücü olarak nitelendirilen, çalışma irade ve iktidarına sahip olan, geçerli ücret düzeyi üzerinden iş aradığı halde bulamayan ve maruz kaldığı aylıklık durumu kendi isteği dışında meydana gelmiş olan birey’ biçiminde tanımlanmaktadır (Murat ve Şahin, 2011).

2.1. Dünyada ve Türkiye’de Genç İşsizliğin Boyutu

2.1.1. Dünyada Genç İşsizliğin Boyutu

Günümüzde işsizlik, küreselleşmenin etkisiyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorundur. Özellikle 2008 küresel ekonomik krizi ve sonrasında genç nüfusun istihdam edilememe durumu birçok ülkede önemli boyutlara ulaşmıştır. Tablo 1 seçili gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genç işsizlik oranlarını yansıtmaktadır.

Tablo 1. Dünyada Genç İşsizlik Oranları, 2006-2019

Ülke	2006	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019
ABD	10,5	12,8	17,6	16,2	11,6	10,4	9,2	8,6	8,4
<i>Almanya</i>	13,8	10,6	11,2	8	7,2	7,1	6,8	6,2	5,8
Bir. Krallık	13,9	15	19,1	21,2	14,6	13	12,1	11,3	11,2
Bos.Hersek	62,3	47,5	48,7	63,1	62,3	54,3	45,8	38,8	33,8
Fransa	21,3	18,3	22,9	23,7	24,7	24,5	22,1	20,8	19,6
İrlanda	8,6	13,5	24,7	30,8	20,2	16,8	14,4	13,8	12,5
İspanya	17,9	24,5	37,7	52,9	48,3	44,4	38,6	34,3	32,5
İsveç	21,5	20,2	25	23,6	20,4	18,9	17,9	17,4	20,1
İsviçre	7,7	7	8,5	8,3	8,8	8,6	8,1	7,9	8
<i>Japonya</i>	8	7,2	9,1	8,1	5,5	5,1	4,6	3,6	3,8
Kanada	11,7	11,6	15,4	14,4	13,2	13,1	11,6	11,1	11
Norveç	8,7	7,5	9,2	8,5	9,9	11,2	10,4	9,7	10
Pakistan	0,9	1	1,1	3,5	6,7	7,2	7,6	8	8,9

Rusya	16,4	14	18,5	14,9	16,1	16,5	16,3	17	15,2
Yunanistan	25	21,9	25,7	55,3	49,8	47,3	43,6	39,9	35,2

Kaynak: ILO, 2020c, <https://ilostat.ilo.org/data/>

Örneğin; 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında ABD, Birleşik Krallık, İrlanda, İspanya, İsveç ve Kanada gibi ülkelerde genç işsizlik oranlarında azalma olduğu gözlenirken; Pakistan ve Yunanistan'da genç işsizliği daha da artmıştır. Fransa, İspanya ve Rusya'da ise genç işsizlik oranları ülke ortalamalarına göre dalgalı seyir göstermiştir. Özellikle bu ülkelerde ekonomik krizlerin zaman zaman şiddetlenmesi genç işsizlik sorununun daha da derinleşmesine yol açmıştır.

Dünya genelinde genç işsizlik oranlarının en düşük olduğu ülkeler olarak Almanya ve Japonya dikkat çekmektedir. Almanya'da eğitim ve ilk iş tecrübesi arasında yakın ve sistemli bir ilişkinin varlığı, etkin ve verimli bir mesleki eğitim sistemi, çıraklık eğitiminin ön plana çıkması gibi unsurlar genç işsizliğinin düşük düzeyde kalma nedenleri olarak belirtilmektedir (Gündoğan, 1999). Japonya'da ise istihdam sübvansiyonları ve işgücü piyasası eğitim programları, mesleki eğitim geliştirme ve işe yerleştirme sistemlerinin varlığı gibi unsurlar genç işsizliği için alınmış önemli tedbirlerdir (Işıl, 2013; Açıköz, 2017). Bu ülke örneklerinden anlaşılacağı üzere özellikle mesleki eğitime verilen önem ve genç işgücüne yönelik çeşitli sübvansiyon politikaları, genç işsizlikle mücadelede ön plana çıkmaktadır.

2.1.2. Türkiye'de Genç İşsizliğinin Boyutları

Türkiye, yüksek-orta gelir düzeyine sahip bir ülke olarak genç işgücü açısından oldukça *avantajlı* durumdadır. 2000'li yıllar boyunca (kriz dönemleri hariç) %4-5 oranında bir büyüme hızına sahip olan ülkemizde toplam nüfus içerisinde genç nüfusun payı oldukça geniş bir yere sahiptir (Konya vd., 2018).

Sahip olunan genç nüfus, “demografik fırsat penceresini” yakalamamız açısından da oldukça önemlidir. Nüfus artış hızı azalırken, çalışma çağındaki genç nüfusun hızla artması biçiminde tanımlanan demografik fırsat penceresi, ülkemiz için büyük fırsattır. Türkiye, demografik dönüşüm sürecinde demografik fırsat penceresi avantajı yakalamıştır. Bu avantaj genç nüfusa yönelik doğru politikalar ile desteklenmez ise ülkemiz için mevcut ekonomik ve sosyal sorunlar daha da derinleşecektir. Türkiye'nin nüfus yapısında doğum oranlarının azalmasına rağmen, hala tam olarak yaşanmamış bireylerin varlığı ve genç nüfusun yetişkin nüfusa oranla payının yüksekliği demografik fırsat penceresinin sağladığı avantajları daha da önemli hale getirmektedir (Torun ve Arıca, 2011; Köksel, 2016; Konya vd. 2018). Ancak sahip olunan bu genç nüfus ve demografik fırsat penceresi avantajı ülkemiz için artı bir değere dönüşmemekte, aksine gün geçtikçe derinleşen bir sorun haline gelmektedir. Çünkü Türkiye'de genç işsizlik oranları 2000'li yılların ortalarından itibaren özellikle de 2019 yılı itibariyle hızla artmakta ve genç işsizlik oranları yetişkin işsizlik oranlarının hemen hemen iki katına yaklaşmaktadır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere 2008 küresel

ekonomik krizinin ardından ekonomik büyüme oranları önce hızla azalmış; sonrasında toparlanma sürecine girmiştir.

Tablo 2. Türkiye İçin Çeşitli İstihdam Ve İşsizlik Oranları İle Ekonomik Büyüme Oranları, 2009-2019

%	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019
İşgücüne katılma oranı	47,9	50	51,3	52	52,8	53,2	53
İstihdam oranı	41,2	45,4	46,0	46,3	47,1	47,4	53,2
İşsizlik oranı	14	9,2	10,3	10,9	10,9	11	13,7
Genç işsizlik oranı	25,3	17,5	18,5	19,6	20,8	20,3	25,4
Eko. büyüme oranı	-4,7	4,7	6,1	2,9	7,4	2,6	0,9

Kaynak: TÜİK, 2020, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>

Bununla birlikte, (kriz dönemleri dışında) yakalanan yüksek büyüme oranları istihdam yaratamama sorununu beraberinde getirmiştir. Özellikle 2000’li yıllar ve sonrasında; sıcak para girişleriyle birlikte kısa vadeli yabancı sermaye girişine bağlı ekonomik büyüme olgusu oluşmuş; bu durum ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisini zayıflatmıştır (Erdayı, 2009). Ekonomik büyüme artarken, işsizlik ve genç işsizlik oranları da artmış; genç işsizlik oranları, son 10 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Son yıllarda genç işsizlik sorununa yönelik aktif ve pasif istihdam politikaları sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Gelir kaybını gidermeye yönelik tedbirleri ifade eden pasif istihdam politikaları kalıcı çözümler bulmaktan ziyade, işsiz nüfusun mevcut durumunu korumasına yardımcı olmaktadır. Ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için gerekli tedbirleri ifade eden aktif istihdam politikaları ise yeni istihdam olanakları yaratmayı amaçlamaktadır (Erdayı, 2009; Kapar, 2011; Bayrakdar ve İncekara, 2013).

2.2.Genç İşsizliğinin Nedenleri

Genç işsizliğin nedenlerini iki temel kategoride toparlamak mümkündür (Çetinkaya, 2010; Torun ve Arıca, 2011; Taş ve Bilen, 2014; Konya vd., 2018; Taş vd., 2018):

a. Konjonktürel Nedenler

- Ekonomik dalgalanmalar sırasında oluşan kriz dönemlerinde işverenlerin “son giren ilk çıkar” anlayışını benimsemesi ve öncelikle işe son giren genç bireyleri işten çıkarması durumu genç işsizliğini arttıran önemli bir nedendir. Bu durum genç bireylerin tecrübe eksikliği ve tecrübe eksikliğinin işverene ek maliyet yaratması nedenleriyle birleşmekte ve genç işgücünü tamamen istihdam dışında bırakmaktadır.

b. Yapısal Nedenler

- Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasında etkin bir ilişkinin kurulamaması nedeniyle gençlerin aldıkları eğitimin piyasadaki işgücü talebi ile uyumlu

olmaması yani yapısal bir sorun olarak gençlerin eğitimlerinin işgücü piyasasına cevap verememesi; genç işsizliğinin bir diğer önemli nedenidir. Bu çerçevede meslek liselerinde verilen eğitimin işgücü piyasası ile uyumsuzluğu, genç işsizliğini arttırmaktadır.

- Ayrıca beşeri sermaye yatırımlarının düşük seviyede olması, teknolojik ilerlemelerle birlikte genç işgücünün kas gücüne duyulan ihtiyacın azalması, genç işgücünün ilk iş tecrübelerinde yüksek ücretler talep etmesi, toplam talep yetersizlikleri, gençlere yönelik işgücü ve ücret politikalarının yetersizliği ve kırsaldan kente göçün artması gibi nedenler genç işsizliğinin yapısal nedenleri olarak nitelendirilmektedir.

Genç işsizliğinin nedenlerini inceleyen ilk çalışmalarda ise arz ve talep yönlü nedenler ile cazip iş imkanlarının olmayışına vurgu yapılmıştır (Clark ve Summers, 1978; Freeman, 1980). Özellikle Freeman (1980), arz ve talep yönünden, genç işsizlik oranlarının yüksek olmasının nedenlerini Tablo 3'te özetlemiştir:

Tablo 3. Arz Ve Talep Yönünden Genç İşsizliğinin Nedenleri

Genç işsizlik nedenleri	Talep yönü	Arz yönü
Mevcut işler	Ekonomik koşullar nedeniyle gençlere göre iş imkanlarının kıt olması	Düşük düzeyli birçok boş işin varlığı
Ücretler	Asgari ücretlerin, düşük düzeyli iş sayısını azaltması	Gençlerin gerçekçi olmayan ücretler taleplerinin olması
Mobilite	Kısa dönemli geçici işlerin işsizlik oranlarını yükseltmesi	Genç işçilerin yüksek mobiliteye sahip olması
Tavırlar	Gençlerin geleceği olan işleri istemeleri	Cari ücret düzeyinde gençlerin boş zamanı tercih etmeleri
Nitelikler	Niteliklerin çalışırken kazanılması	Gençlerde eğitim ve tecrübe eksikliğinin olması
Genç nüfusun hızlı artışı	Piyasanın, gençler için birçok yeni iş üretmesi	Genç işsizliğinin nedeninin, kısmen genç nüfustaki hızlı artıştan kaynaklanması
Alternatif işler	Gençlerin, yasadışı yollardan yüksek gelir elde etmeleri	

Kaynak: Freeman, 1980

2.3. Genç İşsizliğin Sonuçları

Genç işsizliğin nedenleri kadar sonuçları da önemlidir. Konuya ilişkin literatürde genç işsizliğin sonuçlarının üç ana başlıkta toplandığı gözlenmektedir (Gündoğan, 1999, s. 70-71; Murat ve Şahin, 2011, s. 34-42; Taş ve Bilin, 2014, s. 60-62):

a. Sosyal Sonuçlar

- İş bulma sürecinin uzaması ve sonunda bulunamaması ile birlikte bireyin içinde bulunduğu topluma ve sisteme karşı kızgın ve öfkeli hale gelmesi,
- Başarısızlık duygusu ile kendini bağdaştıran bireyin kendini toplumdan soyutlaması ve suç işleme eğilimine girmesi,
- Politik sisteme ve düzene duyulan güvenin azalması, devrimci/muhafif politik düşüncelerin oluşması,
- Bireyin mevcut çevresinden uzaklaşması ve yeni bir çevre edinme isteği,
- Daha iyi bir iş ve gelecek beklentisi ile ülkesini terk etmesi, göç olgusu,
- Alkol, sigara, uyuşturucu kullanımı beraberinde aile içi ilişkilerin zedelenmesidir.

b. Psikolojik sonuçlar

- Genç bireyin kendine olan inancını kaybetmesi,
- Sosyal dışlanma ile birlikte suç eğilimlerinde artışlar,
- Yoksulluk ve işsizlik kısır döngüsünün intihar girişimlerini arttırmasıdır.

c. Ekonomik sonuçlar

- Üretimde daralma ve eksik istihdamın oluşması,
- Genç işsizlere ödenen işsizlik sigortasının kamu maliyesi üzerinde yarattığı yük,
- Kayıt dışı istihdamın oluşması (düşük ücretlerle ve iş güvencesinden yoksun olarak çalışan gençler),
- Üretici-tüketici dengesinin bozulması,
- Tasarruflarda azalma,
- Sosyal güvenlik gelirlerinde önemli ölçüde kayıpların meydana gelmesi,
- Sağlık harcamalarında artış,
- Gençlerin eğitimleri için ayırdıkları kaynakların israfıdır.

3. LİTERATÜR

Ülkemizde genç işsizliğini inceleyen çalışmalar oldukça az sayıdadır. Ancak son yıllarda genç işsizlik oranlarının, işsizlik oranlarından daha hızlı artmasıyla birlikte ulusal literatürde konuya yönelik ilgi de hızla artmıştır. Son yıllarda, özellikle de 2019 yılı itibariyle genç işsizlik oranının, işsizlik oranının neredeyse iki katına yaklaşması, genç işsizliğini belirleyen unsurlara yönelik ilgiyi arttırmıştır. Bununla birlikte, konuya ilişkin yabancı literatürde farklı ekonometrik yöntemlerle genç işsizliğini belirleyen unsurların araştırıldığı çok sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmanın bu

bölümünde ise konuya ilişkin öncelikle ulusal, sonrasında yabancı literatürden güncel çalışmalara değinilmektedir.

Kabakarlı ve Gür (2011), çalışmalarında ülkemizde genç işsizliğin durumunu, nedenlerini ve genç işsizlik sorununu çözmeye yönelik politikaları incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye için 2005-2010 döneminde aylık veriler kullanılarak GSYİH büyüme oranı, reel yatırımlar, enflasyon ve işçi başına çıktı ile ifade edilen verimliliğin genç işsizliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, genç işsizlik ile incelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda yazarlar, enflasyon ve işçi başına çıktı ile ifade edilen verimliliğin genç işsizliğini pozitif etkilediği, GSYİH'deki ve reel yatırımlardaki artışın ise genç işsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sayın (2011), 1988-2010 yılları arasında ülkemizde eğitim ve ekonomik büyümenin genç işsizliğine etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Yazar, çalışmasında VAR modeli kullanmış; orta ve yükseköğretim okullaşma oranının yanında GSYİH artış hızı ile ifade ettiği ekonomik büyüme oranının genç işsizlik üzerinde etkili olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada ulaşılan temel sonuç, ortaöğretim okullaşma oranından ziyade yükseköğretim okullaşma oranının ve ekonomik büyüme oranının genç işsizliği ile mücadelede bir politika aracı olarak belirlenebileceği şeklindedir.

İzgi (2012), çalışmasında Türkiye'de eğitim unsurunun genç işsizliği ile olan ilişkisini ele almıştır. Yazar, çalışmasında 1988-2008 döneminde eğitim hayatının içinde olan ve eğitim hayatı dışında olan genç işsizleri ayrı ayrı ele almış ve bu iki grubu cinsiyete göre ayırarak analiz etmiştir. Çalışmada istatistiksel analiz yöntemi ile eğitilmiş ve eğitimsiz işsiz gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda eğitimin genç işsizliğini azaltan önemli bir unsur olduğu, çalışmanın temel sonucudur.

Çondur ve Bölükbaş (2014), çalışmalarında küreselleşmenin işgücü piyasaları üzerindeki etkisine, Türkiye'de işgücü piyasasının özelliklerine, genç işsizliği ve eğitim ilişkisine değinmişlerdir. Yazarlar Türkiye için 2000-2010 döneminde genç işsizliği ve eğitim arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile incelemiş; GSYİH ile ÜFE'de meydana gelen herhangi bir değişimin doğrudan ya da dolaylı olarak genç işsizliğini etkileyebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Günaydın ve Çetin (2015), 1988-2013 dönemine ilişkin Türkiye ekonomisi için kişi başına reel gelir, ticari açıklık oranı, enflasyon ve yabancı yatırımların genç işsizlik üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Gecikmesi dağıtılmış sınır testi yaklaşımı (ARDL) ve vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi kullanan yazarlar, uzun ve kısa dönemde kişi başına reel gelir, ticari açıklık oranı ve yabancı yatırımların genç işsizlik üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bayrak ve Tatlı (2016), Türkiye için 1988-2014 yılları arasında ÜFE, yükseköğretim okullaşma oranı ve ekonomik büyüme oranının genç işsizliğine etki edip etmediğini

analiz etmişlerdir. Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) ve ARDL sınır testi analizi ile belirtilen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı vurgulanmıştır. Ayrıca, uzun dönemde ÜFE ve yükseköğretim okullaşma oranının genç işsizliğini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilediği; ancak ekonomik büyümenin genç işsizliğini istatistiksel olarak anlamsız ve negatif etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Aynı yazarların 2000-2015 dönemi için 31 OECD ülkesini panel veri analizi ile inceledikleri çalışmalarında ise ekonomik büyüme, enflasyon ve tasarrufların genç işsizliğini negatif etkilediği; emek verimliliğinin ise pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Bayrak ve Tatlı, 2018).

Sertkaya ve Okur (2016), birim kök testleri, eş bütünleşme analizi, vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik analizi ile hem uzun hem kısa dönem için genç işsizlik oranı ile enflasyon oranı, GSYİH ve yükseköğretim okullaşma oranı arasındaki ilişkileri ele almışlardır. 1988-2014 dönemini Türkiye ekonomisi için inceleyen yazarlar ekonomik büyüme, enflasyon ve yükseköğretim okullaşma oranından genç işsizliğine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çondur ve Şimşir (2017), çalışmalarında 1991-2016 yılları arasında Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ile genç işsizliği arasındaki ilişkileri en küçük kareler tahmin yöntemi ile ele almışlardır. Yazarlar tarafından ulaşılan sonuçlar; GSYH içinde eğitim harcamalarına ayrılan pay arttıkça, genç işsizliğinin arttığı; GSYİH’deki büyümenin ise genç işsizliğini azalttığı şeklindedir.

Günel ve Tunca (2017), 2015 yılı için mekansal ekonometri çerçevesinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması 2 (İBBS-2) kapsamında ülkemizde 26 farklı bölge için bölgeler arası mekansal etkileşim ile demografik ve ekonomik değişkenlerin genç işsizliği üzerindeki etkisini ele almışlardır. GSYİH, yükseköğretim okullaşma oranı, lise eğitiminden daha düşük seviyede olanların işgücüne katılım oranı, meslek lisesine kayıt oranı, göç oranı, TÜFE, genç işgücü oranı ve 15 yaş ve üstü kadın işgücü oranının genç işsizliği üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada ülkemiz için genç işsizliğinin mekansal etkilerinin oldukça kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar ulaştıkları sonuçlarda, temel makroekonomik değişkenlerin genç işsizliği üzerindeki etkilerinin sınırlı kaldığını belirterek, genç işsizliği üzerinde asıl etkili olan unsurların mikro unsurlar olduğunu vurgulamışlardır. Bu çerçevede genç işsizliği için asıl önemli olanın gençlerin bilgi birikimi ve yetenekleri olduğu, çalışmada vurgulanan bir diğer sonuçtur.

Sönmez ve Özerkek (2018), İBBS-2 kapsamında ülkemizde 26 farklı bölgedeki genç işsizliğinin nedenlerini çeşitli makroekonomik ve demografik değişkenlerle incelemişlerdir. Yazarlar yöntem olarak Arellano - Bond dinamik panel modelini kullanmışlardır. Çalışmada ülkemizin farklı bölgelerinde farklı oranlara sahip olan genç işsizliği üzerinde enflasyon oranı ve göreceli kohort büyüklüğünün etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yazarlar, genç işsizlik oranlarındaki farklılaşmanın bölgelerin karakteristik özelliklerinden kaynaklandığını ve bazı bölgelerde coğrafi

konum, göç etkisi, eğitim ve refah düzeyi, işgücüne katılım oranı ve demografik yapı gibi unsurların genç işsizliğini arttırdığını belirtmişlerdir.

Güney ve Cin (2020), çeşitli Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için 1991-2016 yılları arasında GSYİH, enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal krizlerin genel işsizliği ve genç işsizliğini etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Yazarlar panel veri analizi ile GSYİH'deki artışın, enflasyon oranının ve doğrudan yabancı yatırımların hem genel hem de genç işsizlik oranlarını negatif etkilediği; finansal krizlerin ise genel ve genç işsizlik oranlarını arttırdığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Msigwal ve Kipesha (2013), 2006 yılı için Tanzanya'da cinsiyet, coğrafi konum, eğitim, yetenek ve medeni hal gibi unsurların genç işsizliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yazarlar multinominal lojistik regresyon modeli kullanmış ve incelenen unsurların genç işsizliği üzerinde önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Caporale ve Gil-Alana (2014), 15 tane Avrupa ülkesi için genç işsizliğinin istatistiksel özelliklerini ve ekonomik belirleyicilerini incelemişlerdir. 1980-2005 yılları arasında genç işsizlik oranları, GSYİH ve enflasyon arasındaki ilişkiyi otoregresif ve uzun hafızalı (kısmi olarak/fraksiyonel entegre edilmiş) modeller ile fraksiyonel eşbütünleşme çerçevesinde inceleyen yazarlar, GSYİH ve enflasyon ile genç işsizliği arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Göçer ve Erdal (2015), çalışmalarında, genç işsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yeni nesil panel veri analizi ve eş bütünleşme testleri kullanılarak Okun Yasası bağlamında analiz etmişlerdir. 2006-2012 dönemi için genç işsizlik oranı, Avrupa Birliği'ne üye 28 ülke (AB28) ortalamasının üzerinde olan 18 tane Orta ve Doğu Avrupa ülkesini ele alan yazarlar, genç işsizlik oranının çok yüksek olması durumunda, ülkedeki genç işsizlik oranını azaltmak için ekonomik büyümenin bile yeterli olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Bu noktada çalışmada, işgücü piyasasına yönelik konularda küresel ve ülkelere özgü politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Sam (2015), 1979-2012 yılları arasında Kenya için genç işsizliğinin ekonomik belirleyicilerini araştırmıştır. Yazar, genç işsizlik, GSYİH, nüfus, doğrudan yabancı yatırım ve dış borç arasındaki ampirik ilişkiyi ARDL testi ile analiz etmiştir. Çalışmada, incelenen ekonomik değişkenlerin Kenya'daki gençlik işsizliğinin önemli ölçüde ekonomik belirleyicileri olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Dagume ve Gyekye (2016), Güney Afrika'nın Limpopo eyaletinin Vhembe ilçesindeki gençler arasında kırsal işsizliğin doğasını ve nedenlerini araştırmışlardır. 2013 yılı için ikili lojistik regresyon modeli kullanan yazarlar; yaş, cinsiyet, medeni hal, ırk, eğitim düzeyi, coğrafi konum, staj/kurs eğitimi ve iş tecrübesi gibi genç işsizliğini etkileyen sosyo-demografik unsurları ele almışlardır. Çalışmada, özellikle staj/kurs eğitimi ve iş tecrübesinin genç işsizliği azaltmakta en önemli unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte çalışmada, gençlerin iş tecrübesi kazanmaları için yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla mesleki eğitime önem verilmesinin ve

kariyer odaklı staj programlarının sağlanmasının Güney Afrikalı gençler için önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Akhtar ve Shahnaz (2018), 1990'lı yıllarda Pakistan'da görülen yüksek oranlı genç işsizliğinin nedenlerini araştırmışlardır. İki değişkenli regresyon modeli kullanan yazarlar; ekonomik büyüme oranının % 4,25'ten daha fazla olduğunda genç işsizliğinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca hizmet sektöründeki büyümenin kadın işsizliğini azalttığı ve özel sektöre yönelik yatırımların genç işsizliğini azaltmakta daha etkili olduğu çalışmada ulaşılan diğer sonuçlardır.

Konuya ilişkin literatürde ülkemiz için yapılan çalışmalar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de Genç İşsizliğini Belirleyen Unsurlara İlişkin Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Dönem	Sonuç
Kabakarlı ve Gür, 2011	Johansen eş-bütünleşme analizi	2005-2010	Reel GSYİH, reel yatırımlar, enflasyon ve işçi başına çıktı ile ifade edilen verimlilik ile genç işsizliği arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Sayın, 2011	VAR modeli	1988-2010	Ekonomik büyüme ve yükseköğretim okullaşma oranları, genç işsizliğini azaltmakta etkilidir.
İzgi, 2012	İstatistiksel analiz	1988-2008	Eğitim, genç istihdamını arttıran önemli bir unsurdur.
Çondur ve Bölükbaş, 2014	Granger nedensellik analizi	2000-2010	GSYİH ve ÜFE'de meydana gelen değişimler doğrudan/dolaylı olarak genç işsizliğine etki etmektedir.
Günaydın ve Çetin, 2015	ARDL sınır testi ve vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi	1988-2013	Ekonomik büyüme ve ticari açıklık oranları ile yabancı yatırımlar genç işsizliğini azaltan değişkenlerdir.
Bayrak ve Tatlı, 2016	ADF testi ve ARDL sınır testi analizi	1988-2014	ÜFE ve yükseköğretim okullaşma oranı genç işsizliğini negatif etkilemektedir.
Sertkaya ve Okur, 2016	Eş bütünleşme analizi, vektör hata düzeltme modeli, Granger nedensellik analizi	1988-2014	Ekonomik büyüme ve yükseköğretim okullaşma oranları, enflasyona göre genç işsizliği üzerinde daha etkilidir.

Çondur ve Şimşir, 2017	En küçük kareler tahmin yöntemi	1991-2016	GSYİH'den eğitime ayrılan pay arttıkça, genç işsizliği artmakta; GSYİH'deki artış ise genç işsizliğini azaltmaktadır.
Gülel ve Tunca, 2017	Mekansal regresyon analizi	2015	Genç işsizliği üzerinde makroekonomik değişkenler değil; mikro unsurlar, özellikle de gençlerin bilgi birikimi ve yetenekleri etkilidir.
Sönmez ve Özerkek, 2018	Arellano-Bond dinamik panel veri modeli	2004-2013	Enflasyon ve görelî kohort büyüklüğü, bölgesel genç işsizlik üzerinde etkilidir.
Güney Cin, 2020	Panel veri analizi	1991-2016	Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon; genç işsizliğini negatif etkilerken, finansal krizler genç işsizliğini pozitif etkilemektedir.

4. VERİ ve METOT

Genel lineer regresyon modelini klasik tahmin ediciler ile tahmin edebilmek için teorik varsayımların sağlanması gerekmektedir. Ancak iktisadi verileri kullanarak gerçekleştirdiğimiz ekonometrik uygulamalarda bu her zaman mümkün olmamaktadır. Uygulamalarda araştırmacıların karşısına belli problemler çıkabilmektedir. Bu problemlerden birisi olan ve en sık karşılaşılanı, çoklu iç ilişki problemi. Çoklu iç ilişki problemi, açıklayıcı değişkenlerden bazılarının veya tamamının aralarında ilişki olması durumudur. Bu tür durumlarda en küçük kareler (EKK) tahmin edicisi kullanmak hatalı sonuçlar elde etmemize neden olabilmektedir. EKK yalnızca bu varsayımların sağlandığı durumlarda kullanılmadığı. Bahsedilen varsayımların ihlalleri durumunda yanlış, fakat kararlı tahmin ediciler kullanılmalıdır. Çalışmada, bu tahmin edicilerden Ridge tahmin edicisi EKK tahmin edicisine alternatif olarak kullanılmıştır.

Ridge tahmin edicisi Hoerl ve Kennard (1970) tarafından (1) numaralı eşitlik ile tanımlanan, çoklu iç ilişki olması durumunda kullanılan yanlış tahmin edicilerden en çok kullanılanıdır.

$$\hat{\beta}_k = (\mathbf{X}'\mathbf{X} + k\mathbf{I})^{-1}\mathbf{X}'\mathbf{Y}, (k > 0) \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de kullanılan k yanlışlık parametresidir ve literatürde optimum k seçimi için çeşitli öneriler bulunmaktadır. Bu önerilerden en sık kullanılanları Hoerl, Kennard ve Baldwin (1975) tarafından önerilen ve (2) numaralı eşitlikte gösterilen k_{HKB} ile Lawless ve Wang (1976) tarafından önerilen ve (3) numaralı eşitlikte gösterilen k_{LW} parametreleridir.

$$k_{HKB} = \frac{\rho \hat{\sigma}^2}{\hat{\beta}' \hat{\beta}} \quad (2)$$

$$k_{LW} = \frac{\rho \hat{\sigma}^2}{\sum_{i=1}^p \lambda_i \hat{\alpha}_i} \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve eşitlik (3)'te yer alan ρ parametre sayısı, $\hat{\sigma}^2$ EKK ile elde edilen σ^2 tahmini, $\hat{\alpha}_i$ kanonik model parametrelerinin EKK tahminlerini, λ_i ise $X'X$ matrisinin büyükten küçüğe sıralanmış özdeğerleridir.

Bu çalışmada, genç işsizliğini belirleyen faktörlerden hem sosyal faktörler hem de ekonomik faktörler göz önüne alınarak Türkiye için genç işsizliğini en iyi belirlediği düşünülen faktörlerden 9 tane sosyo-ekonomik faktör bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Bu değişkenler Tablo 5'te sunulmuştur. Eksik sunum problemi olarak bilinen bağımsız değişken sayısının gözlem sayısından daha çok olması çoklu iç ilişki probleminin nedenlerindedir. Eksik sunum probleminin oluşmaması adına örneklem büyüklüğü değişken sayısından fazla seçilmiş, güncel bir çalışma olması adına ise veri seti çok geniş tutulmamıştır. 2009-2019 dönemine ait yıllık veriler Dünya Bankası (okuryazarlık oranı, yükseköğretimde net okullaşma oranı), TÜİK (genç işsizlik oranı, enflasyon, yurt içi göç, ihracat, ithalat, GSYİH) ve Eurostat'tan (iş kurmak için gereken süre, gençlerde doğurganlık oranı) elde edilmiştir. Seçilen değişkene ait bazı yıllarda veri eksikliği olması durumunda kullanılan diğer veri kaynaklarından veri sağlanmıştır.

Tablo 5.
Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Tanımı
Y	Genç işsizlik oranı (%)
X ₁	Enflasyon (GSYİH deflatörü, yıllık %si)
X ₂	Yurt içi göç (%)
X ₃	İhracat (milyar dolar)
X ₄	İthalat (milyar dolar)
X ₅	GSYİH (TL)
X ₆	Okuryazarlık oranı (%)
X ₇	İş kurmak için gereken süre (gün)
X ₈	Gençlerde doğurganlık oranı (%)
X ₉	Yükseköğretimde net okullaşma oranı (%)

5. BULGULAR

Veri ve metot kısmında bahsi geçen veri seti EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ancak çoklu iç ilişki probleminin varlığı tespit edildiğinden çoklu iç ilişki olması durumunda kullanılan yanlı tahmin edicilerden Ridge tahmin edicisi ile analize devam edilmiştir. Analizler için SPSS ve GAUSS 10 programları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan doğrusal regresyon modeli eşitlik (4) ile verildiği gibidir.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7 + \beta_8 X_8 + \beta_9 X_9 + u \quad (4)$$

Kullanılan veri kümesine ait değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 6'da, değişkenlerin korelasyon değerleri ise Tablo 7'de verilmiştir. Literatüre bakıldığında farklı dönemler için kurulan modellerde bağımsız değişkenlerin işaretleri farklı çıkabilmektedir.

Tablo 6. Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
Y	19,5709	3,34674
X ₁	8,1909	2,84062
X ₂	3,3382	0,23064
X ₃	145,8273	22,51453
X ₄	216,8364	32,22705
X ₅	28979,2727	12321,55141
X ₆	94,5700	1,59358
X ₇	9,8636	1,45071
X ₈	29,6742	3,49456
X ₉	37,9000	5,63187

Tablo 7. Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

Değişkenler	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
X ₁	1	,469	,827**	,531	,885**	,565	-,736**	-,863**	,830**
X ₂	,469	1	,558	,468	,541	,476	-,469	-,603*	,693*
X ₃	,827**	,558	1	,742**	,837**	,716**	-,601	-,891**	,916**
X ₄	,531	,468	,742**	1	,324	,729*	-,089	,478	,557
X ₅	,885**	,541	,837**	,324	1	,512	-,819**	-,953**	,913**
X ₆	,565	,476	,716**	,729	,512	1	-,028	,739**	,764**
X ₇	-,736**	-,469	-,601	-,089	-,819**	-,028	1	,644*	,615*
X ₈	-,863**	-,603*	-,891**	,478	-,953**	,739**	,644*	1	,984**
X ₉	,830**	,693*	,916**	,557	,913**	,764**	,615*	,984**	1

*: p < 0,05; **: p < 0,01

Tablo 7 ile verilen bağımsız değişkenler arasındaki ikili korelasyon değerleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun hem oldukça yüksek değerler olduğu hem de anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumun çoklu iç ilişki probleminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca parametre tahminlerinin işaretleri, determinasyon katsayısı, koşul sayısı ve varyans şişirme faktörü (variance inflation factor – VIF) değerleri de çoklu iç ilişkinin tespitinde kullanılan kriterlerdir. Çoklu iç ilişki probleminin varlığını doğrulamak adına bu kriterler de incelenmiş ve tablolarda gösterilmiştir. EKK tahminleri ve VIF değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. EKK Tahminleri ve VIF Değerleri

Değişken	Tahmin	Standart Hata	VIF
Sabit	-1002,238	156,577	
X_1	-0,726	0,191	33,102
X_2	-2,896	1,925	22,228
X_3	-0,156	0,051	149,916
X_4	-0,039	0,024	69,829
X_5	0,003	0,000	1198,396
X_6	5,222	0,948	257,176
X_7	1,805	0,378	33,980
X_8	12,865	1,730	4120,416
X_9	2,450	0,471	793,074

VIF değerlerinin 10'a eşit ya da 10'dan büyük olması da çoklu iç ilişki probleminin varlığını işaret etmektedir (Albayrak, 2005, s. 110). Yüksek VIF değeri determinasyon katsayısının da 1'e yakın olduğunu gösterir. Tüm değişkenlerin VIF değerleri 10'dan çok büyük olmakla birlikte modelin determinasyon katsayısı 0,999 olup, %5 anlamlılık düzeyinde yalnızca X_4 ve X_5 değişkenleri anlamlı; diğer bağımsız değişkenlere ait parametre değerleri anlamsız bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, çoklu iç ilişki probleminin varlığını desteklemektedir. Ayrıca, koşul sayıları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Modele ait Özdeğerler ve Koşul Sayıları

Boyut	Özdeğer	Koşul Sayısı
1	9,734	1,577
2	0,226	6,564
3	0,020	22,228
4	0,012	28,795
5	0,005	42,520
6	0,003	59,991
7	0,001	125,264
8	0,000	437,397
9	0,000	523,351
10	0,000	6532,650

Çalışmamızda; Belsley, Kuh ve Welsch (1980) tarafından önerilen $X'X$ matrisinin özdeğerleri kullanılarak hesaplanan koşul sayıları incelenmiştir. Tablo 9'da verilen özdeğerlerle hesaplanan koşul sayıları incelendiğinde koşul sayısı için 6532,650 değerinin epey yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bahsedilen tüm bulgular (4) nolu modelde yüksek derecede çoklu iç ilişkinin söz konusu olduğunu doğrulamaktadır. Bu durum EKK tahmin sonuçlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Çoklu iç ilişki probleminin sonuçlarını en aza indirmek için kullanılan yanlı tahmin edicilerden biri olan Ridge tahmin edici ile model parametreleri tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmuştur. Hoerl, Kennard ve Baldwin tarafından

önerilen optimum k parametresi kullanılarak elde edilen parametre tahminleri Ridge HKB ile, Lawless ve Wang tarafından önerilen optimum k parametresi kullanılarak elde edilen parametre tahminleri ise Ridge LW ile gösterilmiştir. Tahmin ediciler kıyaslanırken düşük hata kareleri ortalaması (HKO) değerine sahip tahmin edici değerine göre daha etkindir şeklinde karar verilmektedir. Bu nedenle HKO değerleri de hesaplanmış ve yine Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Ridge Tahmin Değerleri ve HKO Değerleri

Değişken	Ridge HKB	Ridge LW
Sabit	-805,5823	-17,366
X_1	-0,701	-0,605
X_2	-1,930	1,925
X_3	-0,148	-0,116
X_4	-0,025	0,026
X_5	0,003	0,001
X_6	4,045	-0,674
X_7	1,835	1,952
X_8	10,710	2,073
X_9	1,929	-0,155
HKO	152713,6	1002807,2

Tablo 10’da gösterilen HKO değerlerine bakıldığında “daha düşük HKO değerine sahip olan Ridge HKB tahmin edicisi diğer tahmin ediciye göre daha etkindir” sonucuna ulaşılmaktadır. Parametre tahmin değerleri istatistiksel olarak anlamlı olup ilgili işaretlere bakıldığında, EKK tahmin edicisi ile elde edilen işaretlerin geçerliliğini koruduğu gözlenmiştir. Ancak değerlerin büyüklüğü bakımından farklılıklar tespit edilmiştir.

Tablo 10 çerçevesinde ulaşılan sonuçlara göre, 2009-2019 dönemi için Türkiye’de ekonomik büyüme sağlandıkça; enflasyon oranı yükseldikçe, yurt içi göç, ithalat ve ihracat arttıkça genç işsizlik oranları azalmış; okuryazarlık oranı, gençlerde doğurganlık oranı, iş kurmak için gereken süre ve yükseköğretimde net okullaşma oranı arttıkça genç işsizlik oranları da artmıştır. Elde edilen sonuçlar, konuya ilişkin literatürdeki diğer çalışmalarla paralellik göstermektedir (Günaydın ve Çetin, 2015; Çundur ve Şimşir, 2017; Sönmez ve Özerkek, 2018; Güney ve Cin, 2020).

2009-2019 dönemi için enflasyon oranı arttıkça genç işsizlik oranı azalmıştır. Enflasyon oranı ile genç işsizlik oranı arasında negatif yönlü bir ilişki olması Phillips eğrisini destekler niteliktedir. Tıpkı enflasyon oranında olduğu gibi yurt içi göçlerin artması ile genç işsizlik oranı da azalmıştır. Bu durumun ülkemizde yurt içi yapılan göçlerin genellikle iş arama veya iş bulma nedeni ile yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İthalat ve ihracatın çalışmada ele alınan dönem için artması uygun ekonomik politikalarla birlikte eş zamanlı olduğundan dış ticaretteki gelişmeler neticesinde genç işsizliği azaltmış ve genç işgücü istihdamı için yararlı bir durum olmuştur.

Okuryazarlık oranı ve yükseköğretim net okullaşma oranı arttıkça genç işsizlik oranının artmasının, ülkemizde üniversite bitirme yaşının genç işsiz grubundaki yaş aralığına denk düşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Üniversite öğrenimine devam eden kişiler çalışma hayatına başlamadığından genç işsiz olarak adlandırılmaktadırlar. Ayrıca iş kurmak için gereken süre de öğrenim süresi gibi çalışma hayatına geçişi geciktirdiğinden iş kurmak için gereken sürenin artması genç işsizliği de arttırmaktadır. Son olarak gençlerde doğurganlık oranının artması ile kadınların iş hayatından uzak kalması genç işsizlik oranının artmasını doğrular niteliktedir.

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Günümüz küresel dünyasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu işsizliktir. İşsizliğin en çok etki ettiği kesim ise gençlerdir. Bir ülkede genç nüfusun yeterli oranda istihdam edilememesi demek, ülkenin itici gücü olan gençlerin dinamizminden ve yaratıcılığında mahrum kalmak demektir. Bu nedenlerle özellikle son yıllarda artan genç işsizlik oranlarının nedenleri araştırılmalı ve ülkeler genç nüfusa yönelik istihdam sorunlarını çözüme yönelmelidir.

Bu çalışmada genç işsizliğini etkilediği düşünülen unsurları hangi yönde etkilediğini belirlemek amacı ile regresyon modeli kurulmuştur. Model parametreleri ilk olarak EKK tahmin edicisi ile tahmin edilmiştir. Ancak çoklu iç ilişki probleminin tespit edilmesi üzerine çoklu iç ilişki olması durumunda kullanılan yanlış tahmin edicilerden Ridge tahmin edicisi ile analize devam edilmiştir. Ridge tahmin edicisinde kullanılan k parametresi için literatürde önerilen iki farklı kriter kullanılmış olup sonuçlar HKO bazında kıyaslanmıştır. Ayrıca çoklu iç ilişki sorunu olan bir modeli EKK yöntemi ile tahmin etmenin yorum açısından yanlış sonuçlara sebep olabileceği gösterilmiştir. Elde edilen tüm bulgular incelendiğinde, 2009-2019 dönemi için Türkiye’de genç işsizliğini; enflasyon, yurt içi göç, ithalat, ihracat ve GSYİH unsurlarının negatif yönde, okuryazarlık oranı, gençlerde doğurganlık oranı, iş kurmak için gereken süre ve yükseköğretimde net okullaşma oranı unsurlarının ise pozitif yönde etkilediği söylenebilmektedir. Büyüklük bakımından parametre tahminlerine bakıldığında ilgili dönem için Türkiye’de genç işsizliğini en fazla gençlerde doğurganlık oranının arttırdığı, çalışmanın sonuçları arasındadır.

Ulaşılan sonuçlar çerçevesinde çeşitli politika önerileri ile genç işsizliğinin azaltılması; genç nüfusun vasıflarına uygun iş imkanlarının yaratılması açısından önemlidir. Bu doğrultuda öncelikle yüksek oranlı ekonomik büyüme sağlanarak yeni istihdam olanaklarının oluşturulması öncelikli hedef olmalıdır. Aynı zamanda yurtiçi göçlerle özellikle kırsaldan kente göç eden genç işgücünün, kent hayatına adaptasyonunu kolaylaştıracak politikaların uygulanması gerekmektedir. 15-24 yaş arasındaki genç nüfus için okuryazarlık ve yükseköğretim okullaşma oranındaki artış, üniversite mezunu gençlerin iş hayatına ilişkin beklentilerini ve genç nüfusun işgücü piyasasına ilişkin beklentilerini yükseltmektedir. Bununla birlikte, özellikle ülkemiz için mesleki eğitime daha çok önem verilmesi, meslek liselerinin işgücü piyasasındaki ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca genç nüfusun, yeni

bir iş kurmak için gereken yasal prosedürü yerine getirirken karşılaştığı zorlukları ve yaşanan zaman kaybını önlemek için yeni iş imkanlarının yaratılmasına yönelik sürecin hızlandırılması, gençleri işgücü piyasasına daha kolay ve hızlı entegre etmek adına önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, F. (2017). *Seçilmiş ülke uygulamalarında genç istihdamına yönelik aktif işgücü politikaları ve İŞKUR için öneriler*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Akhtar, S., & Shahnaz, L. (2006). Understanding the youth unemployment conundrum in Pakistan: A macro-micro analysis. *The Indian Journal of Labour Economics*, 49(2), 233-248.

Albayrak, A. S. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde enküçük kareler tekniğinin alternatif yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-126.

Alptekin, E. (2009). *Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları*. İzmir Ticaret Odası Arge Bülten. Haziran: 5-12.

Bayrak, R., & Tatlı, H. (2016). Short and long term analysis of some factors effecting youth unemployment in Turkey. *Theoretical and Applied Economics*, 3(608), 229-242.

Bayrak, R., & Tatlı, H. (2018). The determinants of youth unemployment: A panel data analysis of OECD countries. *The European Journal of Comparative Economics*, 15(2), 231-248.

Bayrakdar, S., & İncekara, A. (2013). Türkiye'nin genç işsizlik profili, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.

Belsley, D. A., Kuh, E., & Welsch, R. E. (1980). *Regression diagnostics*. John Wiley & Sons, New York, Wiley.

Caporale, G. M., & Gil-Alana, L. (2014). *Youth unemployment in europe: persistence and macroeconomic determinants*. Cesifo Working Paper, 4696(4), 1-19.

Clark, K. B., & Summers, L. H. (1978). *The dynamics of youth unemployment*. NBER Working Papers, 274, 1-61.

Çondur, F., & Bölükbaş, M. (2014). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93.

Çondur, F., & Şimşir, N. C. (2017). Türkiye’de eğitim harcamaları, ekonomik büyüme ve genç işsizlik ilişkilerinin analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(6), 44-59.

Coşan, B., Şahin, Ş., & Yörübulut, M., Ç. (2017). Küresel ekonominin kronik sorunsalı genç işsizlik: Türkiye-Güney Avrupa ülkelerinin karşılaştırması. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Özel Sayı*, 220-238.

Çetinkaya, E. (2010). Genç işsizliğin teorik açıklamaları, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58, 47-54.

Dagume M. A., & Gyekye, A. (2016). Determinants of youth unemployment in South Africa: Evidence from the Vhembe district of Limpopo province. *Environmental Economics*, 7(4), 59-67.

Erdayı, U. (2009). Dünya’da genç işsizliği sorununun çözümüne yönelik ulusal politikalar ve Türkiye. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 133- 162.

Erol, S., I. (2013). Gençlere yönelik aktif istihdam politikaları: Japonya, Kore, Çin ve Türkiye örnekleri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24(6), 25(1-2), 15-43.

Freeman, R. (1980). Why is there a youth labour market problem?. I. Sawhill & B. Anderson (Ed.) *Youth Unemployment and Public Policy* içinde (s. 6-32), Prentice Hall.

Göçer, İ., & Erdal, L. (2015). The relationship between youth unemployment and economic growth in Central and Eastern European countries: An empirical analysis. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 173-188.

Göktaş, A., & İşçi, Ö. (2010) Türkiye’de işsizlik oranının temel bileşenli regresyon analizi ile belirlenmesi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 279- 294.

Gülel, F. E., & Tunca, H. (2017). Investigation of youth unemployment in Turkey with spatial interaction. S. Koç, A. Orhan & M. Ç. Gözen (Ed.) *Unregistered Employment* içinde (s. 108-118). Ijopec Publication,

Günaydın, D., & Çetin, M. (2015). Genç işsizliğin temel makro ekonomik belirleyicileri: Ampirik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 17-34.

Gündoğan, N. (1999). Genç işsizliği ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde uygulanan istihdam politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 63-79.

- Güney, K., & Cin, F. (2020). Avrupa Birliği ve Türkiye’de genç işsizliğin belirleyicileri: Panel veri analizi. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 232-252.
- Güriş, S., & Yaman, B. (2018). OECD ülkelerinde işsizliği etkileyen faktörlerin panel veri modelleri ile analizi. *Social Sciences Research Journal*, 7(1), 136-146.
- Hoerl, A. E., & Kennard, R. W. (1970). Ridge regression: biased estimation for nonorthogonal problems. *Technometrics*, 12(1), 55-67.
- Hoerl, A. E., Kennard, R.W., & Baldwin, K. F. (1975). Ridge regression: some simulation. *Communication in Statistics*, 4, 105-123.
- International Labour Organization (ILO), (2020a). Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and the future of jobs, Erişim Tarihi: 30.05.20.
- International Labour Organization (ILO), (2020b). World Employment and Social Outlook, Trends 2020. Erişim Tarihi: 30.05.20.
- International Labour Organization (ILO), (2020c). ILOSTAT, Retrieved from <https://ilostat.ilo.org/data/>. Erişim Tarihi: 25.06.2020.
- İş Kanunu (2003), Madde 71. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>. Erişim Tarihi: 03.11.2020.
- İzgi, B. B. (2012). Genç işsizliği ve eğitim ile olan ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 295-310.
- Kabakarlı, E., & Gür, M. (2011). Türkiye’de genç işsizlik sorunu ve ekonomik belirleyicilerinin uzun dönem eş-bütünleşme analizi. Erişim adresi: https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/7371/Turkiye_de_Genc_Issizlik_Sorunu_ve_Ekono.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 1-16, Erişim tarihi: 01.06.2020.
- Kapar, R. (2011). Aktif işgücü piyasası politikaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 341-371.
- Kara, M., & Duruel, M. (2005). Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 367-396.
- Kelleci, S. Ü., & Türk, Z. (2016). Genç işsizliğin incelenmesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye karşılaştırması. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(13), 10-25.
- Konya, S., Kabaloğlu, G., & Küçükücü M. (2018). Türkiye’de Farklı Boyutları ve Alternatif Çözüm Politikaları ile Genç İşsizliği. S. Koç, A. Orhan & M. Ç. Gözen (Ed.) *Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomi* içinde (s. 32-42), Umuttepe Yayınları.

- Köksel, B. (2016). Demografik fırsat penceresinden Türkiye’de istihdam ve işsizlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2013-2022.
- Lawless, J. F., & Wang, P. (1976). A simulation study of ridge and other regression estimators. *Communications in Statistics-Theory and Methods*, 14, 1589-1604.
- Murat, S., & Şahin, L. (2011). Nedenleri ve sonuçları bakımından gençler arasında yaygınlaşan işsizlik. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 44, 1-48.
- Msigwa, R., & Kipsha, E. F. (2013). Determinants of youth unemployment in developing countries: Evidences from Tanzania. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(14), 67-76.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2020). Employment Outlook 2019, Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9ee00155en.pdf?expires=1594443812&id=id&accname=guest&checksum=A03F32075B28B165828785BC7BE22B24>, Erişim Tarihi: 30.06.2020.
- Özmen, R. (2003). *Notlu gerekçeli karşılaştırmalı iş kanunu ve ilgili mevzuat*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sam, S. O. (2015). *Modelling economic determinants of youth unemployment in Kenya*. Unpublished Postgraduate Thesis. University of Nairobi, Kenya.
- Sanal, M. E. (2010). Küresel ekonomik kriz ile dünyada ve Türkiye’de artan genç işsizliği. *Toprak İşveren Dergisi*, 88, 6-11.
- Sayın, F. (2011). Türkiye’de 1988-2010 döneminde eğitim ve büyümenin genç işsizliğine etkisinin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4), 33-53.
- Selim, S., Kırgel, D., Çelik, O., & Yazıcıoğlu, H. (2014). Türkiye’de işsizliğin sosyo-ekonomik belirleyicileri: Panel veri analizi. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 1-26.
- Sertkaya, Y., & Okur, A. (2016). Türkiye’de genç işsizliğinin belirleyicilerine yönelik ekonometrik bir analiz. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 155-168.
- Sönmez, F. D., & Özerkek, Y. (2018). Türkiye’de bölgesel genç işsizliğin belirleyicileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 297-318.
- Tarı, R., & Bakkal H. (2017). Türkiye’de işsizliğin belirleyicileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1-18.

Taş, Y. H., & Bilen, M. (2014). Avrupa Birliği ve Türkiye’de genç işsizliği sorunu ve çözüm önerileri. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 50-69.

Taş, Y. H., Küçükoglu, M., & Demirdöğmez, M. (2018). Türkiye’de genç işsizliği sorunu ve alternatif çözüm önerileri. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(18), 279-294.

Torun, M., & Arıca, F. (2011). 2008 Global ekonomik kriz’in genç işsizlik açısından değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 163-177.

TÜİK, 2020, İşgücü istatistikleri, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, Erişim Tarihi: 30.05.2020.

United Nations (UN) (2020). Youth social entrepreneurship and the 2030 agenda. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/youth/world-youth-report/wyr2020.html>, Erişim Tarihi: 27.06.2020.

Ümit, A.Ö., & Bulut, E. (2013). Türkiye’de işsizliği etkileyen faktörlerin kısmi en küçük kareler regresyon yöntemi ile analizi: 2005-2010 dönemi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 131-141.

Ümit, Ö., & Karataş, Ö. (2018). Türkiye’de işsizlik ve işsizliği etkileyen makroekonomik faktörlerin ekonometrik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 311-333.

XI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023). TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). Erişim adresi: http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

Araştırma Makalesi

MALİ BASKINLIK VE MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI İLİŞKİSİ¹

Mehmet BÖLÜKBAŞ² ORCID ID: 0000-0002-9770-069X

Mehmet Hanefi TOPAL³ ORCID ID: 0000-0003-4014-8694

ÖZET

Merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi stratejisi ya da fiyat istikrarını sağlama hedefi ile birlikte uygulanan başarılı bir mali disiplin para ve maliye politikaları arasındaki koordinasyonun iyileşmesine katkı sağlamaktadır. Buna karşılık mali baskınlığın ortaya çıkması ve merkez bankalarının bağımsızlığını zayıflatması pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmaktır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Euro bölgesine dâhil olmayan AB ülkeleri (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Hırvatistan, İngiltere, İsveç, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya) ve AB'ye aday statüsünde bulunan Türkiye örneklem olarak alınmıştır. 2000-2016 dönemi verileri ile yapılan panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testlerinin sonuçlarına göre mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasında eşbütünleşme ilişkisi ve iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Dinamik en küçük kareler (DOLS) eşbütünleşme tahmincisi sonuçlarına göre, panelin genelinde mali baskınlıkta meydana gelen %1'lik artış merkez bankası bağımsızlığını %0.22 azaltmakta iken ülkelere özgü sonuçlar farklılaşmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** *Mali Baskınlık, Merkez Bankası Bağımsızlığı, Panel Veri Analizi*

Research Article

THE NEXUS BETWEEN FISCAL DOMINANCE AND CENTRAL BANK INDEPENDENCE

ABSTRACT

A successful fiscal discipline applied with central banks' price stability target or inflation targeting strategy contributes to the improvement of the coordination between monetary and fiscal policy. On the other hand, the emergence of financial dominance and weakening the independence of the central banks brings with it many problems. In this regard, the aim of the study is to investigate the nexus between fiscal dominance and central bank independence empirically. Unlike other studies, in this study Non-Eurozone EU countries (Bulgaria, Czech Republic, Croatia, Denmark, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Sweden, and UK) and Turkey, which is in candidate status to European Union, were taken as a sample. The results of panel cointegration and causality tests conducted with the 2000-2016 period data show that there is a cointegration relationship and bi-directional causality between fiscal dominance and central bank independence. Besides that dynamic ordinary least squares (DOLS) cointegration estimator results express that when fiscal dominance increases 1%, central bank independence decreases 0.22% and specific results of countries differ by countries.

Keywords: *Fiscal Dominance, Central Bank Independence, Panel Data Analysis*

¹Bu çalışma 27-29 Temmuz 2017 tarihlerinde Aydın/Türkiye'de düzenlenen EUREFE 2017 kongresinde sunulan ve özet bildirisi olarak basılan "Mali Baskınlığın Merkez Bankası Bağımsızlığı Üzerindeki Etkisi: Euro Bölgesine Dahil Olmayan AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği" adlı çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

²Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, mbolukbas@adu.edu.tr

³Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mtopal@klu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 13.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 28.11.2020.

1. GİRİŞ

Enflasyon hedeflemesi günümüzde pek çok ülke tarafından uygulanmakta ve merkez bankaların fiyat istikrarını sağlaması noktasında önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bu strateji gereğince sayısal bir enflasyon hedefi merkez bankası ve hükümet tarafından belirlenmekte, bu hedef kamuoyu ile paylaşılmakta ve temel politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranları kullanılmaktadır. Enflasyon hedefinin belirlenmesi noktasında merkez bankası ve hükümet birlikte hareket etmiş olsa da hedeflenen enflasyon oranına ulaşılması için uygulanacak para politikasını ve para politikası araçlarını seçme yetkisi (araç bağımsızlığı) merkez bankasında bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında merkez bankalarının bağımsızlığı enflasyon hedeflemesi için bir ön koşul olarak değerlendirilebilir. Literatürde yer alan bilgilerden yola çıkılarak “mali baskınlığın olmaması” koşulunun da enflasyon hedeflemesi için önemli olduğu söylenebilmektedir.

Merkez bankalarının para politikası uygulamasındaki temel amaç para arzı aracılığıyla ekonomiye yön vermek iken, hükümetin maliye politikası uygulamasıyla da vergi, kamu harcamaları ya da borçlanma gibi araçlar ile ekonomiye müdahale edilmektedir. Öz itibarıyla merkez bankaları günümüzde fiyat istikrarını odaklanmakta, hükümet ise kamu dengesini sağlamaya çalışarak makroekonomik istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Para ve maliye politikalarının birbirleriyle koordineli biçimde uygulanması ekonomik istikrara katkı sağladığı gibi politikaların etkinlik düzeylerini de artırmaktadır. Ancak kamu dengesinde meydana gelen bozulmalar ya da mali açığın yükselmesiyle birlikte ortaya çıkan finansman sorunu kamu kesiminin merkez bankasından borçlanmasına yol açmakta ve böylelikle mali piyasalarda kamunun baskın duruma gelmesi kaçınılmaz olabilmektedir. İşte bu noktada mali baskınlık durumu ile karşılaşmakta; mali baskınlık sorunu da hem merkez bankası bağımsızlığını olumsuz yönde etkilemekte, hem de fiyatlar genel düzeyinde istikrarsızlıklara yol açarak enflasyon hedeflemesi uygulayan merkez bankalarının hedeflerinde sapmaların oluşmasını beraberinde getirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkinin ülke ekonomileri için önemli olduğu söylenebilmektedir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin akademik literatürde de geniş bir yer edindiğini ifade etmek mümkün görünmektedir. Konuyu ele alan çalışmaların bir kısmı doğrudan mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı ilişkisine odaklanırken, çalışmaların büyük bir kısmında da merkez bankası bağımsızlığının kamu borcu, bütçe açığı, vergiler, enflasyon, faiz oranı gibi değişkenlerle ilişkisinin incelediği anlaşılmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğunun OECD ülkeleri, AB üyesi ülkeler, Euro bölgesi ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler için yapıldığı da bilinmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak ele alınan bu çalışmada Euro bölgesine dâhil olmayan on bir AB ülkesi (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Hırvatistan, İngiltere⁴, İsveç, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya) ve AB’ye aday statüsünde bulunan Türkiye

⁴Çalışmanın araştırma döneminde (2000-2016) İngiltere Euro bölgesine dâhil olmayan AB ülkesi olduğundan örnekleme eklenmiştir. İngiltere AB’den ayrılmış olsa da araştırma dönemine dayanarak çalışmada İngiltere AB üyesi ülke olarak adlandırılmıştır.

örneklem olarak seçilmiş ve mali baskınlık-merkez bankası bağımsızlığı ilişkisi bu on iki ülke için araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ilk olarak mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı teorik çerçevede özetlenmiştir. Teorik çerçevenin ardından üçüncü bölümde literatür taramasına yer verilerek konuya yönelik bazı çalışmalara ve bulgularına değinilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiler panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi çerçevesinde ele alınmış, uygulanan ekonometrik testlerin metodolojileri tanıtılmış ve ampirik bulgular sunulmuştur. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise ampirik analizlerden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVEDE MALİ BASKINLIK VE MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞI

Sürdürülebilir bir büyüme oranına ulaşmak, fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlamak, istihdam düzeyinde artışlar gerçekleştirmek, iç ve dış dengeyi korumak ve gelir dağılımını iyileştirmek gibi amaçlarla ekonomi politikalarından yararlanılmaktadır. Para ve maliye politikaları da bu kapsamda temel ekonomi politikaları olarak değerlendirilebilir. Normal şartlar altında bağımsız bir merkez bankasının para politikası ile fiyat istikrarında başarı sağlaması beklenirken, mali yönetimin de maliye politikaları ile kamu dengesini ya da ekonomik istikrarı sürdürülebilir düzeyde tutması istenmektedir. Para ve maliye politikaları arasındaki uyumun sonucunda politika etkinliğine ulaşılabilirken, bu politikaların koordineli uygulanmadığı ya da politikalar arasında uyumun gerçekleştirilemediği durumlarda politikaların birbirini baskılaması ya da politika etkisizliği durumu ortaya çıkabilmektedir. Politikaların birbirlerini baskılaması ile ifade edilmek istenen parasal baskınlık ve/veya mali baskınlık durumlarının oluşmasıdır. Brunnermeier'in (2015) de dediği gibi, parasal baskınlık durumunda para politikası maliye politikasını baskılamakta ve hükümet bütçe açıklarını ayarlama zorlukları yaşayabilmektedir. Mali baskınlık durumunda ise hükümetin harcama/GSYİH dengesini sağlayamaması ve parasal otoritenin kısıtlanması (bağımsızlığının azalması) söz konusu olabilmektedir. Haliyle mali baskınlık adı verilen durumda para politikası etkisini kaybedebilmekte ve para politikası maliye politikasının etkisi (baskısı) altında kalabilmektedir.

Mali baskınlık sorunu daha çok gelişmekte olan ülkelerde borçlarını sürdürme konusunda sorun yaşayan hükümetin para politikasının etkinliğini gölgelemesiyle ortaya çıkmakta ve merkez bankalarının kamu borcunu finanse etmek için planlamadığı bir para arzı artışı ile sonuçlanarak parasal aktarım mekanizmasının bozulmasına sebep vermektedir. Bu durum aynı zamanda merkez bankalarının enflasyon üzerindeki kontrolünü kaybetme ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Turner'in (2011) de ifade ettiği gibi yüksek borç düzeyinin enflasyon üzerindeki etkisi para politikasının tepkisine bağlı olarak değişebilmekte ve kamu borçlarının düzeyi merkez bankalarının enflasyonu kontrol etmek için politika faiz oranını belirleme yetkilerini sınırlayabilmektedir.

Para politikasının enflasyon üzerinde uzun dönemde etkili olmayabileceği tartışmaları daha önce de Sargent ve Wallace (1981) tarafından ifade edilen Sevimsiz Monetarist Aritmetik (Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik – Unpleasant Monetarist Arithmetic) yaklaşımı ile belirtilmiştir. Bu yaklaşıma göre mali açığın borçlanma yolu tercih edilerek finanse edilmesi uzun dönemde parasal finansmandan daha enflasyonist sonuçlar ortaya çıkarabilir. Çünkü devletin vergi ya da borçlanma ile finanse edemediği bir borca ya da faize sahip olması bütçe açıklarının enflasyona yol açmasını beraberinde getirecek ve bu durum para arzının artırılmasını zorunlu kılacaktır (Telatar, 1999:7). Böyle bir ekonomik ortamda da para arzının artışıyla ortaya çıkan enflasyon yüksek düzeyde olacaktır. Fakat para arzının artırılması devlet borçlanmayı yapmadan önce gerçekleştirilmiş olsaydı enflasyon düzeyi o kadar yüksek olmayacaktı ve sevimsiz (hoş olmayan) olmayan bu durum ortaya çıkmayacaktı.

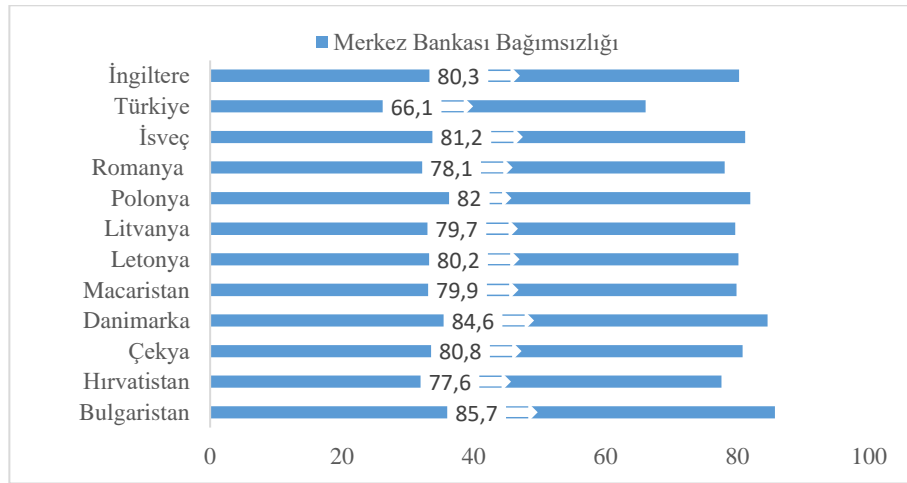
Bu yaklaşıma ilave olarak Fiyat Düzeyinin Mali Teorisi (Fiscal Theory of Price Level-FTPL) yaklaşımında da mali baskınlık konusu farklı bir şekilde açıklanmaya çalışılmaktadır. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu görüşe göre, fiyat düzeyinin belirlenmesi noktasında maliye politikasının önemine dikkat çekilmekte, merkez bankası bağımsızlığının fiyat istikrarının sağlanmasında tek başına yeterli olmayacağı, iyi bir para politikasıyla birlikte iyi bir maliye politikasının da uygulanması gerektiği belirtilmektedir (Christiano ve Fitzgerald'dan (2000) aktaran Bölükbaş ve Peker, 2007). Bu konu ile ilgili olarak Masson vd. (1997) ile Blanchard'dan (2004) aktaran Kara ve Orak (2008:26) da mali baskınlığın önemli sorunlar oluşturduğu ekonomilerde para politikasının enflasyona yönelik etkisinin kısa süreli ve öngörülemez olması nedeniyle enflasyonla mücadelede maliye politikasının para politikasından daha etkili olacağını vurgulamaktadır.

Mali baskınlık kadar üzerinde durulması gereken bir diğer konu da merkez bankası bağımsızlığıdır. Merkez bankası bağımsızlığı yeni bir konu olmamakla birlikte literatürde önemini halen korumaktadır. TCMB'ye (2012) göre, merkez bankası bağımsızlığı para otoritelerinin kurumsal, yönetsel, finansal ve para politikasına ilişkin konularda baskı altında hissetmeden bağımsız bir şekilde karar alma yeteneklerini anlatmaktadır. Merkez bankası bağımsızlığı denilince yaygın olarak merkez bankalarının para politikası araçlarına yönelik kararları konusunda seçimini bağımsız bir şekilde yapması (araç bağımsızlığı), herhangi bir müdahale olmadan dilediği para politikası aracını tercih etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Fonksiyonel bağımsızlık ya da araç bağımsızlığı olarak adlandırılan bu bağımsızlık türünde fiyat istikrarının sağlanabilmesi için ya da hedeflenen enflasyon oranının tutturulabilmesi için kullanılacak para politikası araçlarını merkez bankasının herhangi bir otoritenin baskısı altında kalmadan seçebilmesi söz konusudur. Akyazı'nın (2008) da belirttiği gibi, araç bağımsızlığı para politikası araçlarını belirleme yetkisinin sadece merkez bankasında olduğunu ifade etmekte ve tek başına araç bağımsızlığının olmasının merkez bankasının tam bağımsızlığını temsil ettiği ileri sürülmektedir. Araç bağımsızlığı dışında merkez bankası bağımsızlığını gösteren pek çok bağımsızlık kavramına literatürde ve uygulamada rastlanılmaktadır. Yasal açıdan bağımsızlık, fiili olarak bağımsızlık, finansal açıdan bağımsızlık, operasyonel anlamda bağımsızlık, kurumsal bağlamda bağımsızlık, politik bağımsızlık, de jure

bağımsızlık, de facto bağımsızlık, mülki bağımsızlık, amaç bağımsızlığı ve hedef bağımsızlığı ve bu bağımsızlık türlerine örnek olarak gösterilebilmektedir.

Merkez bankası bağımsızlığının derecesini ölçmeye yönelik çeşitli indeks hesaplamaları yapan ya da politik ve ekonomik bağımsızlık kıstaslarını kullanarak merkez bankalarının bağımsızlık derecesini araştıran çalışmalara da literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Bununla ilgili olarak Bade ve Parkin (1988), Grill vd. (1991) Cukierman vd. (1992), Eijffinger ve Geraats, (2006) tarafından yapılan çalışmalar öncü çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Günümüzde ise çalışmalarda merkez bankalarının bağımsızlığını temsil etmesi için genellikle parasal özgürlük (monetary freedom) ya da finansal özgürlük serilerinden yararlanılmaktadır⁵. Parasal özgürlük serisinde merkez bankalarının bağımsızlık düzeyleri 0-100 arasında bir değer ile ölçülmekte, 0 (sıfır) en düşük bağımsızlık düzeyini temsil ederken, 100 (yüz) en yüksek bağımsızlık düzeyi anlamına gelmektedir. 2020 itibariyle en yüksek merkez bankası bağımsızlık düzeyine sahip ülkeler sırasıyla Yeni Zelanda (87), Peru (86,3) ve Avustralya (86,2) yer almakta iken, en düşük merkez bankası bağımsızlığına sahip ülkeler de yine sırasıyla Kuzey Kore (0), Venezuela (0) ve Yemen'dir (42.6) (Heritage, 2020). Aşağıda yer alan grafikte çalışmanın örneklemini oluşturan ülkelerin merkez bankası bağımsızlık düzeyleri 2020 yılı itibariyle gösterilmiştir.

Grafik 1: Ülkelerin Merkez Bankası Bağımsızlığı Göstergeleri (2020)

Kaynak: Dünya Bankası (2010) ve Heritage (2020) verileriyle derlenmiştir.

Grafik 1'den anlaşıldığı üzere ele alınan ülkeler arasında en yüksek merkez bankası bağımsızlığına sahip ülke Bulgaristan (85,7) iken, Bulgaristan'ı Danimarka (84,6) ve

⁵Bu çalışmada merkez bankası bağımsızlığını temsil etmek üzere parasal özgürlük serisinden yararlanılmıştır. Parasal özgürlük hesaplanırken son üç yıl için ağırlıklı ortalama enflasyon oranı ve fiyat kontrolleri dikkate alınmaktadır (Heritage, 2020).

Polonya (82) takip etmektedir. En düşük merkez bankası bağımsızlık düzeyinin görüldüğü ülkeler ise Türkiye (66,1), Hırvatistan (77,6) ve Romanya'dır (78,1).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Daha önce de değinildiği üzere merkez bankası bağımsızlığı konusu uzun süreden beri akademik literatürde geniş bir yere sahip olmuştur. Literatürde merkez bankası bağımsızlığının ölçümüne odaklanan, bağımsızlık kavramının özünü irdeleyen ya da merkez bankalarının bağımsızlığının ne ölçüde olması gerektiğini konu eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır⁶. Bunun yanı sıra merkez bankası bağımsızlığının başta fiyat düzeyi olmak üzere kamu borcu, bütçe açığı, para ve maliye politikalarının koordinasyonu gibi unsurlar ile ilişkili olduğunun düşünülmesi (buna yönelik araştırmaların yoğunlaşması) konunun literatürde fazlaca işlenmesine yol açmış ve zengin bir literatürün oluşması bu anlamda kaçınılmaz olmuştur.

Mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiye odaklanan ve mali baskınlığın geçerli olduğu durumlarda merkez bankası bağımsızlığının ne düzeyde olacağını araştıran ya da merkez bankası bağımsızlığının artmasıyla mali baskınlık durumunun ortaya çıkıp çıkmayacağını inceleyen çalışmaların sayısı da literatürde azımsanmayacak düzeydedir. Ele alınan bu çalışmada da mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı konusu incelendiği için çalışmanın bu bölümünde literatürde yer alan konuyla ilgili çalışmalardan rastgele seçilmiş olanlara ve sonuçlarına değinilmeye çalışılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalardan birisi Berument (1998) tarafından 18 OECD ülkesi için yapılan bir çalışmadır. 1972-1989 dönemi verileri kullanılarak merkez bankası bağımsızlığı ve kamu harcamaları finansmanı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada önemli bulgular elde edildiği söylenebilir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda merkez bankası bağımsızlığının daha yüksek düzeyde olduğu ülkelerde daha az senyoraaj geliri elde edildiği tespit edilmiştir.

Mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma da Richard ve Desmond (2012) tarafından Zimbabve için tamamlanmıştır. Var modelinin kullanıldığı çalışmada mali baskınlık ve parasal akım ilişkisinin enflasyon dinamiği üzerindeki etkisi 1980-2007 dönemi dikkate alınarak incelenmiş ve kamu açıklarının enflasyonist etkiler yaratabileceği ifade edilmiştir. Çalışmada aynı zamanda enflasyon üzerindeki endişelerin merkez bankasının finansal durumu ile de ilişkili olabileceğine dikkat çekilmiş ve kamu açıklarının enflasyon üzerindeki etkisinin merkez bankasının desteğiyle azaltılabileceği vurgulanmıştır.

Konu ile ilgili bir diğer çalışma Ekpo vd. (2015) tarafından yapılmış ve Gana ekonomisini konu almıştır. Bahsedilen çalışmada para otoritelerinin maliye politikası gelişmelerine hızlıca ve sert bir şekilde tepki verme eğilimi olduğuna değinilmiştir. Çalışmada ayrıca yükselen faiz, dış açık, artan enflasyon, döviz kuru, kamu borcu,

⁶Bu çalışmaların bazıları için bkz. Badea (2018), Balls vd. (2016), Doğan ve Akbakay (2016), Haan ve Eijffinger (2016), Brunnermeier (2015), Wray (2014), TCMB (2012), Oktar (2008), Akyazı (2009), Crowe ve Meade (2008), Ahsan vd. (2006), Berument (1998), Cukierman vd. (1992).

borcun enflasyon oluşturmaması, siyasi seçim döngüsü gibi faktörlerin merkez bankası tarafından uygulanan para politikasına anlamlı ve pozitif karşılık verdiği vurgulanarak Gana ekonomisinde mali baskınlığın geçerli olduğu kanıtlanmıştır.

Parasal birliğe dâhil olan Euro bölgesi ülkelerini ve 27 AB üyesi ülkeleri ayrı ayrı ele alarak ve 1995-2005 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi gerçekleştiren Erdem vd. (2014) ise çalışmalarında merkez bankası bağımsızlığındaki artışın kamu borç stoku üzerinde pozitif ve anlamlı etki oluşturduğunu kanıtlamışlardır.

Mali baskınlığın parasal rejimi etkileyip etkilemediğini ülke grupları bazında ele alan De Resende (2007), gelişmekte olan ülkelerde mali baskınlığın gelişmiş ve OECD ülkelerine oranla daha fazla görüldüğünü tespit ederek literatüre yeni bir katkı sağlamıştır.

Merkez bankası bağımsızlığının bütçe açığı üzerindeki etkisine odaklanan ve 1995-2004 dönemi için 78 gelişmekte olan ülkeyi dikkate alarak analiz gerçekleştiren Lucotte (2009) de önemli kanıtlara ulaşmıştır. Panel veri tekniğinin kullanıldığı çalışmada merkez bankası bağımsızlığı ve bütçe açığı arasında negatif ilişki elde etmiştir.

Türkiye ekonomisi verileriyle 1985-1997 dönemini ele alan ve bütçe açıklarının finansmanında para otoritesi ve mali otoritenin tutumunu irdeleyen Telatar (1999), çalışmasında belirtilen dönemde maliye politikası baskın rejimin geçerli olduğunu, yani fiyat düzeyinin belirlenmesi noktasında hükümetin tutumunun önemli olduğunu söylemiştir.

Merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili önemli çalışmaları literatüre kazandıran yazarlardan biri olan Neyaptı (2008) ise, 1970-1989 dönemi verilerini kullanarak bir panel veri analizi gerçekleştirmiş ve 54 gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri inceleyerek merkez bankasının bağımsız olmadığı ülkelerde bütçe açıklarının enflasyonist etkiler oluşturacağını tespit etmiştir.

Literatürde önemli bir yeri olan bir diğer çalışma da Fry (1998) tarafından yapılmış olup, 1971-1995 dönemi verileri kullanılarak, on ülkeyi kapsayacak şekilde tamamlanmıştır. Para politikası fonksiyonu oluşturarak bir analiz gerçekleştiren Fry (1998), hükümetin bütçe açıklarının artması, para politikasına bel bağlamaları ve devletin bankacılık sisteminden aldıkları borçların artmasıyla merkez bankasının pasifleştiğini ifade etmiş ve bu durumun sonuç olarak merkez bankası bağımsızlığının azalmasına yol açtığını belirtmiştir.

Brezilya ekonomisi için araştırma yapan ve 1966-1996 dönemini analizine dâhil eden Luporini (2000), Brezilya hükümetinin aşırı borçlanmaya gittiğini ve borcun sürdürülebilir olmadığı durumlarda hükümetin finansman için bağımsızlığı düşük düzeyde olan merkez bankasına yöneldiğini vurgulamaktadır.

Kadria ve Aissa (2016) tarafından yapılan çalışmada da enflasyon hedeflemesi uygulayan 20 ülke ve enflasyon hedeflemesi uygulamayan 21 ülke dikkate alınarak 41 ülke için ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen

sonuçlara göre, yazarlar maliye politikası ve enflasyon hedeflemesi arasında bir ilişki tespit ettiklerini ifade etmiş ve enflasyon hedeflemesinin maliye politikası üzerinde disiplin etkisi oluşturabildiğini vurgulayarak literatüre önemli bir katkı sağlamışlardır.

Diğer çalışmaların sonuçlarından farklı olarak Nijerya ekonomisi üzerine Sanusi ve Akinlo (2016) tarafından yapılan çalışmada ise 1986-2013 dönemi verileri kullanılarak mali baskınlık konusu incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular mali açıklar ile para tabanı arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ve ele alınan dönemde mali baskınlık unsurunun geçerli olmadığını göstermektedir.

Literatürde konuyu doğrudan mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı çerçevesinde değil de merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon, büyüme, kamu borcu gibi makroekonomik değişkenler ile de ilişkilendiren ve önemli sonuçlar elde eden çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan birisi 1992-2000 dönemi verilerini kullanarak 22 ülkeyi panel veri analizi ile araştıran Papadamou ve diğerleridir (2012). Söz konusu çalışmada kamu açığı, GDP artışı, devlet tahvili ve kamu borcu üzerinde merkez bankası bağımsızlığının anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiş ve merkez bankası bağımsızlığının artışıyla birlikte ülkelerin piyasa koşullarından etkilenme olasılığının da daha fazla artacağı söylenmiştir.

Panel ARDL sınır testi yöntemini kullanarak AB'ye üye ülkeler için merkez bankası bağımsızlığı, finansal özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini 1995-2011 dönemi kapsamında inceleyen Akıncı vd. (2015), hem uzun hem de kısa dönemde değişkenler arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olduğunu kanıtlamışlardır. Ayrıca çalışmada, merkez bankası bağımsızlığının ve finansal özgürlüğün ulusal çıktı düzeyi için önemli unsurlar olduğuna da değinilmiştir.

Konu ile ilgili son dönemlerde yapılan bir diğer çalışmada ise Yurtkur ve Arpağ (2018), merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi enflasyon hedeflemesi stratejisini benimseyen 15 ülke için yıllık veriler ile araştırmıştır. Araştırmaları sonucunda yazarlar merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiş ve değişkenler arasındaki ilişkiyi temsil eden katsayıların yüksek açıklayıcı güçte olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmalarında Türkiye ekonomisini inceleyen ve 1970-2012 dönemi verilerini kullanan Beşkaya ve Güdenoğlu (2014) da, merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu kapsamda Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli tekniklerinden yararlanan yazarlar, yaptıkları testlerin sonucunda merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasında hem uzun hem de kısa dönemde güçlü ve negatif bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuca dayanarak da Türkiye'de merkez bankası bağımsızlığı arttıkça enflasyon oranının da düşeceğini öngörmüşlerdir.

Merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon konusunu inceleyen çalışmalardan birisi de Coric ve Cvrlje (2009) tarafından Hırvatistan için yapılmıştır. Bahsi geçen çalışmada merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasında negatif ilişki bulunduğu ifade

edilirken, diğer makroekonomik değişkenler üzerinde merkez bankası bağımsızlığının güçlü etkiler oluşturduğuna dair kanıtlara ulaşılamadığı vurgulanmıştır.

Tüm bu çalışmaların dışında Joines (1985) ABD ekonomisi için 1872-1983 dönemini dikkate alarak, Favero ve Spinelli (2003) İtalya ekonomisi için 1875-1994 dönemini ele alarak ve Chukwu (2014) Nijerya ekonomisini inceleyerek çeşitli analizler gerçekleştirmişlerdir. Bununla beraber Alesina ve Summer (1993) merkez bankası bağımsızlığı ve makroekonomik performans arasındaki ilişkiye, Grilli vd. (1991) para otoritesi ve kamu finansman politikası ilişkisine, Cukierman (2008) merkez bankası bağımsızlığı ve fiyat istikrarı ilişkisine, Pollard (1993) merkez bankası bağımsızlığı ve ekonomik performans arasındaki ilişkiye, Burdekin ve Laney (1988) merkez bankası kurumsallığı ve maliye politikası ilişkisine, Turner (2011) ise mali baskınlık ve uzun dönem faiz oranı arasındaki ilişkiye odaklanarak konu ile ilgili literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Literatür taramasına dayanarak mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkinin belirgin bir şekilde tespit edildiğini kanıtlayan çalışmaların olduğu söylenebilmektedir. Elbette sözü edilen değişkenler arasında anlamsız ilişki bulan ya da değişkenlerin birbirleriyle bir ilişki içinde olmadığını ifade eden çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Genel itibarıyla mali baskınlıktaki artışların merkez bankası bağımsızlığını azalttığı ya da para politikası uygulamalarındaki etkinliğin azalmasına yol açarak enflasyon hedeflemesinde ya da fiyat istikrarında başarısızlıklara yol açtığını ifade etmek de mümkün görünmektedir.

Literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkeleri, AB üyesi ülkeleri, OECD ülkelerini, Euro bölgesi ülkelerini gözlem olarak belirlemiş ya da ülke bazlı analizler gerçekleştirmişlerdir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Euro bölgesine dâhil olmayan on bir AB ülkesi (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Hırvatistan, İngiltere, İsveç, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya) ve AB'ye aday statüsünde bulunan Türkiye örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu on iki ülke için mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişki panel veri teknikleriyle analiz edilmiş ve elde edilen bulgular teorik ve ampirik olarak değerlendirilmiştir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında Euro bölgesine dâhil olmayan on bir AB ülkesi ve Türkiye için mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiler, 2000-2016 dönemi için panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleriyle araştırılmıştır. Mali baskınlık (FD) kamu borcunun /GSYİH'ya oranı şeklinde ölçümlenmiştir⁷. Ülkelerin mali baskınlık verileri Dünya Bankası'ndan (2020) alınmıştır. Ülkelerin merkez bankası bağımsızlık (CBI) düzeyleri için ise Heritage (2020) tarafından parasal özgürlük olarak adlandırılan seriden yararlanılmıştır.

⁷Literatürde mali baskınlığın ölçülmesi noktasında genellikle kamu borç düzeyinin GSYİH'ya oranı ya da bütçe açığının GSYİH'ya oranı kullanılmaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	2000-2016		2016	
	FD	CBI	FD	CBI
Ortalama (2000 yılı)	41.9 (40.3)	76.7 (76.4)	49.7	82.4
Minimum	8.4	26.2	29.5 [Hrvatistan]	71.5 [Türkiye]
Maksimum	89.3	94.2	89.3 [İngiltere]	88.3 [Letonya]

Tablo 1 paneldeki ülkelerin mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı göstergeleri için ortalama, minimum, maksimum ile 2000 ve 2016 yıllarına ait bir takım tanımlayıcı istatistikleri vermektedir. 2000 yılında ülkelerin ortalama mali baskınlık düzeyi % 40 düzeylerinde iken geçen on yedi yıllık süreçte yaklaşık on puanlık artış ile % 49.7 düzeylerine çıkmıştır. Benzer şekilde ülkelerin ortalama merkez bankası bağımsızlığı düzeyleri de incelenen dönemde küçük de olsa yükselmiştir. 2000’li yılların başında 76,7 düzeylerinde olan merkez bankası bağımsızlık düzeyi incelenen dönemin sonunda 82,4 düzeyine çıkmıştır. 2016 yılı itibariyle panelde yer alan ülkeler içerisinde mali baskınlık düzeyi en düşük olan ülke %29,5 oran ile Hırvatistan iken %89,3 oran ile İngiltere en yüksek mali baskınlık düzeyine sahiptir. On iki ülke içerisinde 71,5 ile merkez bankası bağımsızlığının en düşük olduğu ülke Türkiye’dir. Merkez bankası bağımsızlığının en yüksek olduğu ülke ise 88,3 oran ile Letonya’dır.

Mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla dört aşamalı bir panel veri analizi uygulanmıştır. Analizlerin birinci aşamasında FD ve CBI serilerinin durağanlık düzeyleri panel birim kök testleriyle incelenmiştir. Birim kök analizlerinin sonuçları analizin sonraki aşamalarında hangi süreçlerin takip edilmesi gerektiği hususunda ipuçları vermektedir. Literatürde çok farklı panel birim kök yaklaşımları bulunmaktadır. Bu çalışmada literatürde sıklıkla tercih edilen geleneksel birinci nesil panel birim kök testlerinden Fisher-tipi ve Choi (2001) tipi panel genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003) tarafından önerilen IPS panel birim kök testleri FD ve CBI serilerine uygulanarak durağanlık düzeyleri belirlenmiştir.

Panel-ADF ve Panel-PP birim kök testleri bireysel birim kök test süreçlerine dayanan testlerdendir. Serilere ilişkin panel birim kök sonuçlarını elde etmek amacıyla her ülkenin ilgili serisine uygulanan bireysel ADF ya da PP testi sonucu elde edilen olasılık değerleri (*p-values*) kombine edilmektedir. Bu kombinasyon için Fisher formülasyonu kullanıldığında panel için testin ismi Fisher-ADF ya da Fisher-PP, Choi (2001) tarafından önerilen formülasyon kullanıldığında ise Choi Z-istatistiği isimlerini almaktadır. Sabit ve trend terimlerini içeren bireysel ADF birim kök regresyonu (1) numaralı eşitlikteki gibidir.

$$\Delta y_{it} = \beta_0 + \beta_1 t + \delta y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

(1) numaralı ADF eşitliğinde i gecikme uzunluklarını, Δ fark operatörünü ve u_t ortalaması sıfır, varyansı sabit, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini ifade etmektedir. Birim kök kararı için $\delta = 0$ durumunun $\delta < 0$ alternatif durumuna karşı sınaması yapılır. PP birim kök testi ADF testinin genişletilmiş bir formudur. PP testinde ADF testinin hata terimlerine ilişkin varsayımları esnetilmektedir. (1) numaralı ADF eşitliğinde yer alan gecikmeler regresyon modeline ilave edilmemektedir. PP testi hareketli ortalama (MA) sürecine dayalı ve parametrik olmayan bir birim kök testidir. PP testinin ADF birim kök testine göre küçük örneklem için daha etkin olduğu öne sürülmekle beraber zayıf otokorelasyon ve değişen varyans durumlarında iyi sonuçlar veren bir birim testi olduğu da ifade edilir⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere Panel ADF ya da PP testi bireysel birim kök süreçlerine ve bireysel test değerlerinin kombinasyonuna dayanmaktadır. Paneldeki ülkeler, π_i ($i = 1, 2, \dots, N$) şeklinde tanımlanırsa her ülkenin (i) serisine uygulanan birim kök testinden elde edilen p-değerlerinin Fisher ve Choi tipi kombinasyonu sırasıyla (2) ve (3) numaralı eşitliklerdeki gibi hesaplanmaktadır.

$$P = -2 \sum_{i=1}^N \log_e(\pi_i) \quad (2)$$

$$Z = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N \Phi^{-1}(\pi_i) \quad (3)$$

Fisher istatistiği, 2 serbestlik derecesinde χ^2 dağılım özelliğine sahip iken Z istatistiği normal dağılım özelliğinde olup $N(0,1)$ istatistiğinin formülünde Φ^{-1} , kümülatif normal dağılımın tersini ifade etmektedir. Her iki durum ve her iki test (ADF ve PP) için de temel hipotez ilgili seri birim köklü olduğu şeklindedir.

ADF ve PP testlerinde olduğu gibi IPS panel birim kök testinde de ülkelerin birim kök parametrelerinin değişmesine izin verilmektedir. Dolayısıyla bu test de bireysel birim kök sürecine dayanmaktadır. Bu testte bireysel serilere ADF regresyonu uygulanmakta ve her bir serinin kendi kısa dönem dinamiklerini dikkate almaktadır. Ancak bu testte temel hipotezin sınanmasında kullanılacak olan t-test istatistiği hesaplanırken farklı olarak bireysel ADF test istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Testin temel hipotezi $H_0: \delta = 1$ şeklinde iken alternatif hipotez ise en az bir birim için $H_1: \delta < 1$ şeklindedir. Burada δ , ADF regresyon denklemindeki birim kök parametresidir. Hipotezi sınamak amacıyla kullanılacak olan IPS test istatistiği ise aşağıdaki formülasyon kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\bar{t}_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{i,t}(P_i) \quad (4)$$

⁸Dolayısıyla daha tutarlı sonuçlara ulaşmak için ADF ve PP birim kök testlerinin birlikte kullanılması uygundur.

Burada $t_{i,t}$ her bir ülke için ADF t-test istatistikleridir ve P_i ise ADF regresyonundaki gecikme uzunluklarıdır. IPS test istatistiği buradan hareketle (5) numaralı eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır;

$$t_{IPS} = \frac{\sqrt{N(T)}[\bar{t}_T - E(t_T)]}{\sqrt{var}(t_T)} \quad (5)$$

FD ve CBI serilerine uygulanan üç farklı panel birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2’de görülmektedir. Sonuçlar incelendiğinde tüm birim kök testlerinin aynı duruma işaret ettiği açıkça görülmektedir. Her üç panel birim kök testinin (ADF, PP ve IPS) sonucuna göre de seri birim köklüdür temel hipotezi ret edilememektedir. Serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testleri uygulandığında birim kök iddiasındaki temel hipotez, tüm birim kök testlerine göre %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde her iki seri için de ret edilmiştir. Bu sonuca göre FD ve CBI serileri birinci farklarında durağandır. Birim kök analizinin sonuçlarına göre FD ve CBI serileri arasında uzun dönemli ilişkiler geleneksel panel eşbütünleşme testleriyle incelenmesi mümkün olmakla beraber nedensellik ilişkisinin geleneksel testler ile incelenmesi durumunda sahte regresyon probleminden kaçınmak için serilerin farkları alınarak durağan formlarının kullanılması gerekmektedir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Seviye		Birinci Fark	
	İstatistik	Prob.	İstatistik	Prob.
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)				
Fisher- χ^2				
<i>CBI</i>	22.266	0.563	55.008***	0.000
<i>FD</i>	24.641	0.425	56.983***	0.000
Choi-Zstats				
<i>CBI</i>	0.779	0.782	-3.506***	0.000
<i>FD</i>	-0.159	0.436	-2.839***	0.002
Phillips-Perron (PP)				
Fisher- χ^2				
<i>CBI</i>	24.175	0.451	63.907***	0.000
<i>FD</i>	17.308	0.835	57.561***	0.000
Choi-Zstats				
<i>CBI</i>	0.833	0.797	-4.721***	0.000
<i>FD</i>	1.596	0.944	-2.718***	0.000
Im-Pesaran-Shin (IPS-stats)				
<i>CBI</i>	0.621	0.733	3.582***	0.000
<i>FD</i>	0.166	0.434	4.567***	0.000

Açıklamalar: *** % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder. ADF ve PP birim kök testlerinde, uygun gecikme uzunlukları asimptotik t istatistiği ile otomatik olarak belirlenmiştir. PP testinde bant genişliğini belirlemek için Barlett-Kernell ve Newey West yöntemleri kullanılmıştır.

FD ve CBI serileri panel birim kök testlerine göre birinci mertebede eşbütünleşik olduklarından analiznin ikinci aşamasında uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Fisher tipi Johansen panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen (1988), zaman serileri için aynı düzeyde eşbütünleşik fakat durağan olmamaları durumunda

eşbütünleşme vektörünün belirlenmesi için iki farklı istatistik önermektedir. Bu istatistikler iz (trace) ve maksimum öz değer (max eigenvalue) istatistikleridir. İz ve maksimum öz değer istatistikleri sırasıyla (6) ve (7) numaralı eşitliklerdeki gibi hesaplanmaktadır.

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (6)$$

$$\lambda_{max}(r, r + 1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (7)$$

Eşitliklerde T gözlem sayısıdır. n değişken sayısı ve $\hat{\lambda}_i$ kalıntılar arasındaki kanonik korelasyon katsayılarıdır. İz ve trace istatistiklerinin temel hipotezi, hiçbir eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklindedir. Dolayısıyla iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi incelenirken temel hipotezin ret edilmesi durumunda en az bir adet eşbütünleşme ilişkisi olduğu yönünde bulguya ulaşılmaktadır. (3) ve (4) numaralı eşitliklerde zaman serisi formunda gösterilmiş istatistiklerin panel istatistiklerine dönüştürülebilmesi için Maddala ve Wu (1999), panel birim kök testlerindeki benzer şekilde Fisher formülünün kullanılmasını önermektedir. Eğer her bir ülkenin eşbütünleşme testinin olasılık değeri (p-value) = π_i ile ifade edilirse panel için olasılık değeri de eşitlik (2)'deki Fisher formülüyle hesaplanmaktadır. Burada temel hipotezi test etmek amacıyla hesaplanan istatistik de χ^2 dağılım özelliğine sahiptir.⁹

FD ve CBI değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla uygulanan Panel Fisher tipi Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 3'de görülmektedir. Hem iz hem de öz değer eşbütünleşme test istatistiklerine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur iddiasındaki temel hipotez % 1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde ret edilmiş olup FD ve CBI arasında uzun dönemli ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Johansen-Fisher Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Temel Hipotez	İz Testi	
	Fisher-Stats	Prob.
$r \neq 0$	153.5***	0.000
$r \neq 1$	36.19	0.052
Temel Hipotez	Öz değer Testi	
	Fisher-Stats	Prob.
$r \neq 0$	94.40***	0.000
$r \neq 1$	36.19	0.052

Açıklama: *** % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

⁹Eviews programı, panel Johansen eşbütünleşme analiz çıktılarında iz ve öz değer istatistikleri için χ^2 temelli MacKinnon vd (1999) olasılık değerlerini vermektedir.

Analizin üçüncü aşamasında FD ve CBI arasında uzun dönem ilişki anlamlı olduğundan mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla Kao ve Chiang (2001) tarafından önerilen panel dinamik en küçük kareler (DOLS) tahmincisi kullanılmıştır. Geleneksel OLS tahmincisinin aksine DOLS tahmincisi içsellik ve otokorelasyon problemlerini dikkate almaktadır. DOLS tahmini panelin geneli için katsayı tahmini vermekle beraber her bir ülke için ayrı ayrı katsayı tahmin sonuçları da vermektedir. Ayrıca DOLS tahmincisine yönelik Monte Carlo simülasyon bulguları hem homojen hem de heterojen panellerde ve bu çalışmada da olduğu gibi kısa panellerde (short panels) de etkin ve tutarlı tahmin sonuçlar verdiğini göstermiştir. Tahmin edilecek olan eşbütünleşme denklemi (8) numaralı eşitlikteki gibi yazılabilir.

$$y_{it} = \gamma_i + x'_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Eşitlikte γ_i modelin sabit terimleridir. x_{it} ($x_{it} = x_{it-1} + u_{it}$) birinci mertebeden eşbütünleşiktir. ε_{it} modelin durağan hata terimidir ve y_{it} ile x_{it} eşbütünleşik olduğu varsayılmaktadır. Eğer u_{it} ile ε_{it} arasında uzun dönemli ilişki bulunuyorsa böyle bir durumda ortaya çıkan içsellik probleminin çözülebilmesi için Kao ve Chiang (2001), modele Δx_{it} 'nin gecikme (lag) ve öncüllerinin (lead) eklenmesini önermektedirler. Δx_{it} ise x_{it} 'nin farkını ifade etmektedir. Bu durumda tahmin edilecek olan DOLS tahmin denklemi (9) numaralı eşitlikteki yazılmalıdır.

$$y_{it} = \gamma_i + x'_{it}\beta + \sum_{j=-p}^p \alpha_{it}\Delta x_{it+j} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Tablo 4, mali baskınlığın merkez bankası üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla uygulanan DOLS tahmin sonuçlarını göstermektedir. Panelin geneline ilişkin tahmin sonucuna göre mali baskınlık arttıkça ülkelerin merkez bankası bağımsızlığı azalmaktadır. Ancak ülkelere özgü DOLS tahmin sonuçları incelendiğinde panelin geneli için geçerli olan mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki bu ters yönlü ilişki her ülke için ortak değildir. Bireysel DOLS tahmin sonuçlarına bakıldığında Euro bölgesine dâhil olmayan beş AB ülkesi (Çekya, Letonya, Litvanya, Polonya ve İngiltere) ile Türkiye'de mali baskınlık merkez bankasını azaltırken beş AB ülkesinde (Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya ve İsveç) mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisi pozitifdir. Danimarka'da mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisi negatif olmakla beraber bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo-4. Panel DOLS Tahmin Sonuçları

Ülke	Bağımlı Değişken: <i>Merkez Bankası Bağımsızlığı</i>				
	Katsayı	İstatistik	Prob.	R ²	Adj-R ²
PANEL	-0.222*** (0.062)	-3.61	0,000	0.62	0.53
Bulgaristan	0.573** (0.215)	2.65	0.045	0.80	0.56
Hırvatistan	0.224*** (0.001)	115.7	0.000	0.99	0.99
Çekya	-0.438** (0.165)	-2.65	0.045	0.71	0.36
Danimarka	-1.292 (0.226)	-5.70	0.110	0.99	0.99
Macaristan	0.200*** (0.020)	10.0	0.000	0.98	0.94
Letonya	-0.335*** (0.034)	-10.4	0.006	0.99	0.99
Litvanya	-0.446*** (0.010)	-44.4	0.000	0.99	0.99
Polonya	-0.202*** (0.036)	-5.59	0.000	0.95	0.90
Romanya	1.014** (0.340)	2.98	0.020	0.82	0.70
İsveç	0.525*** (0.102)	5.14	0.000	0.76	0.70
Türkiye	-0.779*** (0.018)	-42.7	0.000	0.99	0.99
İngiltere	-0.267*** (0.023)	-11.39	0.000	0.98	0.94

Açıklamalar: *** ve ** sırasıyla % 1 ve % 5 düzeylerinde anlamlılığı ifade eder. Maksimum 3 gecikme altında uygun gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri ile elde edilmiştir. Uzun dönem varyans hesaplanırken bant genişliği için Barlett-Kernell ve Newey-West yöntemleri kullanılmıştır. Parantez içerisindeki (...) değerler katsayıların standart hatalarıdır.

Analizin dördüncü ve son aşamasında FD ve CBI arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (DH, 2012) panel nedensellik testi ile incelenmiştir. DH panel nedensellik testi durağan ya da durağanlaştırılmış seriler arasındaki nedensellik tahminine izin vermektedir.¹⁰ DH panel nedensellik tahmininin ilk aşamasında her bir yatay kesite ait ortalama Wald test istatistikleri hesaplanmaktadır. Ardından bireysel Wald istatistikleri kombine edilerek panel için test istatistiği hesaplanmaktadır. Veri üretme sürecinde kullanılacak regresyon denklemi eşitlik (10)'daki gibidir.

$$y_{i,t} = \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (10)$$

¹⁰Birim kök testlerinin sonuçlarına göre FD ve CBI serileri durağan olmadığından nedensellik analizinin başında serilerin farkları alınarak durağanlaştırılmıştır

Eşitlikte K , gecikme uzunluğudur. $\gamma_i^{(k)}$, oto regresif parametre, $\beta_i^{(k)}$, ise regresyon katsayıları olup bu parametrelerin zaman içinde sabit oldukları ancak yatay kesitlere göre değişebildiği kabul edilmektedir. Ortalama Wald istatistikleri HNC dağılımları kullanılarak (11) numaralı eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır.

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T}$$
$$W_{i,T} = (T - 2K - 1) \left(\frac{\tilde{\varepsilon}_i \Phi_i \tilde{\varepsilon}_i}{\tilde{\varepsilon}_i M_i \tilde{\varepsilon}_i} \right), \quad i = 1, 2, \dots, N$$
(11)

Eşitlikte yer alan $W_{i,T}$ bireysel Wald istatistikleridir. Bu çalışmada olduğu gibi eğer zaman periyodu ($T=17$) yatay kesit sayısından ($N=12$) daha büyükse asimptotik $\tilde{Z}_{N,T}^{HNC}$ istatistiği ile hipotez testi yapılmalıdır.¹¹ Asimptotik $\tilde{Z}_{N,T}^{HNC}$ istatistiği ise (12) numaralı eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tilde{Z}_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K); \quad T, N \rightarrow \infty \quad N(0,1)$$
(12)

Testin temel hipotezi, bütün yatay kesitlerde X değişkeninden Y değişkenine doğru Granger nedensellik yoktur şeklinde iken alternatif hipotez en az bir yatay kesitte Granger nedensellik olduğu şeklindedir. DH (2012) panel nedensellik testinin, tahmin sürecinde gecikme uzunluklarının yanlış belirlendiği veya panelde az sayıda birimin olduğu durumlarda bile etkin sonuçlar verdiği daha önce yapılan Monte Carlo simülasyonlarıyla ortaya konulmuştur. Bununla beraber tüm yatay kesitler için ortak gecikme uzunluğu atandığından bu çalışmada yine de 3 gecikmeye kadar nedensellik ilişkileri kontrol edilmiştir.

Tablo 5 mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Sonuçlara göre gecikme düzeyi 1 alındığında mali baskınlıktan merkez bankası bağımsızlığına doğru nedensellik olmadığı yönündeki temel hipotez ret edilememektedir. Bununla beraber sonuçlara göre farklı gecikme düzeylerinde ise mali baskınlıktan merkez bankası bağımsızlığına hem de merkez bankası bağımsızlığından mali baskınlığa doğru nedensellik olmadığı iddiasındaki temel hipotezlerin % 1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde ret edilmektedir. Dolayısıyla nedensellik test sonuçlarına göre mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasında iki yönlü nedensellik olduğunu ifade edebilmek mümkündür.

¹¹ $N > T$ durumunda ise yarı asimptotik Z istatistiği kullanılarak hipotez testi yapılmalıdır. Yarı asimptotik Z istatistiği eşitliği burada verilmemiştir.

Tablo 5. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme =1		Gecikme =2		Gecikme =3	
	Z-bar	Prob	Z-bar	Prob	Z-bar	Prob
FD \Rightarrow CBI	1.285	0.195	9.351***	0.000	8.879***	0.000
CBI \Rightarrow FD	15.59***	0.000	2.581***	0.009	9.503***	0.000

Açıklama: *** % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Etkin bir para politikasının önemli koşullarından birisi merkez bankasının bağımsızlığı iken bir diğer önemli unsur da maliye politikasının para politikasını destekler nitelikte uygulanması, mali baskınlık sorununun ortaya çıkmayacağı şekilde hükümet tarafından mali disiplinin sağlanarak mali sürdürülebilirliğin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda mali baskınlık ve merkez bankası bağımsızlığı arasında bir ilişki olduğu açık ve bu iki makroekonomik değişkenin birbirini negatif yönde etkilediği pek çok çalışmada kanıtlanmıştır. Kamu borçlarının sürdürülemediği, mali açıkların yükseldiği bir ekonomide ortaya çıkan mali baskınlık, para politikası üzerinde baskı yaratarak merkez bankasının araç bağımsızlığını sınırlamakta ve bu nedenle mali baskınlık artışı merkez bankası bağımsızlığı azalışını beraberinde getirmektedir. Günümüz merkez bankalarının fiyat istikrarına odaklandığı düşünüldüğünde bağımsızlığı azalan bir merkez bankasının da bu hedefe ulaşmada sorunlar yaşayacağı, bağımsızlığın azalmasıyla birlikte enflasyon sorunun ortaya çıkacağı mümkün görünmektedir.

Bu çalışmada mali baskınlık (FD) ve merkez bankası bağımsızlığı (CBI) arasındaki ilişki Euro bölgesine dâhil olmayan on bir AB ülkesi ve Türkiye için 2000-2016 dönemi verileri kullanılarak panel eşbütünlük ve panel nedensellik analizleriyle araştırılmıştır. Ekonometrik analiz kısmında ilk olarak FD ve CBI serilerinin durağanlık düzeyleri panel birim kök testleriyle incelenmiştir. Daha sonra FD ve CBI değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Panel Fisher tipi Johansen eşbütünlük testi uygulanmıştır. Eşbütünlük test sonuçlarına göre, söz konusu değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi yoktur iddiasındaki temel hipotez % 1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde ret edilmiş olup FD ve CBI arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. FD ve CBI arasında uzun dönem ilişkisi anlamlı olduğundan mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla Kao ve Chiang (2001) tarafından önerilen panel dinamik en küçük kareler (DOLS) tahmincisi kullanılmıştır. Panelin geneline ilişkin DOLS tahmininden elde edilen sonuca göre mali baskınlık arttıkça ülkelerin merkez bankası bağımsızlığı azalmaktadır (panelin genelinde mali baskınlıkta meydana gelen %1'lik artış merkez bankası bağımsızlığını %0.22 azaltmaktadır). Ancak ülkelere özgü DOLS tahmin sonuçları incelendiğinde panelin geneli için geçerli olan mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki bu ters yönlü ilişki her ülke için ortak değildir. Euro

bölgesine dâhil olmayan beş AB ülkesi (Çekya, Letonya, Litvanya, Polonya ve İngiltere) ile Türkiye’de mali baskınlık merkez bankasını azaltırken, Euro bölgesine dâhil olmayan beş AB ülkesinde (Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya ve İsveç) mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisi pozitifdir. Danimarka’da ise mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığı üzerindeki etkisi negatif olmakla beraber bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Çalışmada panel nedensellik testine de yer verilmiştir. Panel nedensellik test sonuçlarına göre ele alınan ülke grubunda mali baskınlık ile merkez bankası bağımsızlığı arasında iki yönlü nedensellik olduğu gözlenmiştir.

Ekonometrik analizden elde edilen sonuçlar doğrultusunda ele alınan ülkelerin yarısında (6 ülkede) mali baskınlığın merkez bankası bağımsızlığını azalttığı söylenebilmekte ve mali baskınlığın para politikasını baskıladığı yönündeki yaklaşım ampirik bulgular ile desteklenmektedir. Çalışmanın ampirik bulguları aynı zamanda literatür taramasında da bahsedilen pek çok çalışmanın sonuçları ile uyumlu görünmektedir. Sonuç olarak çalışma bulgularından yola çıkılarak ülkelerde görülen bütçe açıklarının, yüksek kamu borç düzeyinin ya da mali disiplinin olmayışının (mali disipline uyulmayışının) merkez bankası bağımsızlığını negatif yönde etkilediği söylenebilmektedir. Merkez bankası bağımsızlığının olumsuz etkilendiği bir ekonomide para politikasından da beklenen etki görülemeyeceği için fiyat istikrarının sağlanması ya da enflasyon hedeflemesinde başarıya ulaşılması bu anlamda zorlaşmaktadır. Bu nedenle hükümetlerin merkez bankaları ile uyumlu ve koordineli bir maliye politikası uygulaması, merkez bankalarının da özellikle para politikası araçları seçimi konusunda baskıdan uzak bir tercih yapabilmesi ekonomilerde makroekonomik istikrarın oluşmasında önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahsan, A. Skully, M. & Wickramanayake, J. (2006). Determinants of central bank independence and governance: problems and policy implications, *Joag*, 1(1), 47-67.

Akıncı, M., Akıncı, G. T., & Yılmaz Ö. (2015). The relationship between central bank independence, financial freedom, and economic growth: a panel ardl bounds testing approach, *Central Bank Review*, 15, 1-14.

Akyazı, H. (2009). Türkiye cumhuriyet merkez bankası’nın (TCMB) önemsizleşen bağımsızlığı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 81-99.

Alesina, A. & Summers, L. H. (1993). Central bank independence and macroeconomic performance: some comparative evidence, *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(2) (May, 1993), 151-162.

Bade, R., & Parkin, M. (1988). Central bank laws and monetary policy. file:///C:/Users/oem/Downloads/Central_Bank_Laws_and_Monetary_Policy.pdf

Badea, I. R. (2018). Central bank independence and its impact on the macroeconomic performance. evidence from Romania before and after crisis, *InTraders International Trade Academic Journal*, 1(1), 46-65.

Balls, E., Howat, J. & Stansbury, A. (2016). Central bank independence revisited: after the financial crisis, what should a model central bank look like? *M-RCBG Associate Working Paper Series*, 67, 1-113.

Berument, H. (1998). Central bank independence and financing government spending, *Journal of Macroeconomics*, Winter 1998, 20(1), 133-151.

Beşkaya, A. ve Güdenoğlu, E. (2014). Merkez bankası bağımsızlığı ve enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye ekonomisinin zaman serileriyle analizi, *Bankacılık ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2, 43-69.

Blanchard, O. (2004). Fiscal dominance and inflation targeting: lessons from Brazil. *NBER Working Paper*, 10389.

Bölükbaş, M. ve Peker, O. (2017). Türkiye’de fiyat düzeyi ve maliye politikası arasındaki ilişki: ftpl yaklaşımının ekonometrik bir analizi, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2017, 172, 1-14.

Brunnermeier, M. K. (2015). Financial dominance & central bank independence, bundesbank conference, Erişim adresi: https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/markus/files/2015a_bundesbankhistory_financialdominance_0.pdf

Burdekin, R. C. K. & Laney, L. O. (1988). Fiscal policy making and the central bank institutional constraint, *Kyklos*, 41(4), 647-662.

Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.

Christiano, L.J. & Fitzgerald, T.J. (2000). Understanding the fiscal theory of the price level, *Economic Review*, 36(2).

Chukwu, J. O. (2014). Budget deficits, money growth and price level in Nigeria, *African Development Review*, 10.1111/1467-8268.12042, 25, 4, 468-477.

Coric, T. & Cvrlje, D. (2009). Central bank independence: the case of Croatia, University of Zagreb, Faculty of Economics and Business, Working Paper Series 09-09, 1-14.

Crowe, C. & Meade, E. E. (2008). Central bank independence and transparency: evolution and effectiveness, *IMF Working Paper*, 119, 1-28.

Cukierman, A. (2008). Central bank independence and monetary policy making institutions -- past, present and future, *European Journal of Political Economy*, 2008, 24(4), 722-736.

Cukierman, A., Webb, S. B. & Neyapti, B. (1992). Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes, *The World Bank Economic Review*, 6(3), 353-398.

De Resende, C. (2007). Cross-country estimates of the degree of fiscal dominance and central bank independence, *Bank of Canada Working Paper*, 2007-36. 1-33.

Doğan, B. B. & Akbakay, Z. (2016). Merkez bankası bağımsızlığı ve Türkiye cumhuriyet merkez bankası, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 113-135.

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.

Dünya Bankası (2020) World bank open data, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/>

Eijffinger, S. C. W. & Geraats, P. M. (2006). How transparent are central banks? *European Journal of Political Economy*, 22(1), 1-21.

Ekpo, A. H., Asiama, J. P. & Ahoritor, C. R. K. (2015). Fiscal dominance and central bank independence, Erişim adresi: http://www.aacb.org/sites/default/files/AHORTOR%20-%20FISCAL%20DOMINANCE%20AND%20CENTRAL%20BANK%20INDEPENDENCE%2020%20281%29_0.pdf

Erdem, E., Akdemir, T. ve İlgün, M. F. (2014). Borç krizi ve merkez bankası bağımsızlığı ilişkisi: parasal birliğe dâhil ülkelere yönelik panel veri analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1).

Favero, C. A. & Spinelli, F (2003). Deficits, money growth and inflation in Italy: 1875–1994, *Economic Notes Review of Banking, Finance and Monetary Economics*, Erişim adresi: <https://doi.org/10.1111/1468-0300.00004>

Fry, M. J. (1998). Assessing central bank independence in developing countries: do actions speak louder than words? *Oxford Economic Papers*, 50(39), *Special Issue on the Economics of Central Bank Independence*, 512-529.

Grilli, V., Masciandaro, D. & Tabellini, G. (1991). Political and monetary institutions and public finance policies in the industrial countries, *Economic Policy* 13 (October 1991), 341-92.

Haan, J. & Eijffinger, S. (2016). The politics of central bank independence, *DeNederlandscheBank Working Paper*, 539, 1-23.

Heritage Foundation (2020). Parasal özgürlük serisi Erişim adresi: <https://www.heritage.org/index/explore>

Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.

Joines, D. H. (1985). Deficits and money growth in the United States 1872–1983. *Journal of Monetary Economics*, 16(3), 329–351. Erişim adresi: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(85\)90040-6](https://doi.org/10.1016/0304-3932(85)90040-6)

Kadria, M. & Aissa, M. S. B. (2016). Inflation targeting and public deficit in emerging countries: a time varying treatment effect approach, *Economic Modelling*, 52, 108-114.

Kara, A. H. ve Orak, M. (2008). Enflasyon hedeflemesi, Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6d56677c-1a8e-4a26-a4be-e4935b9a8533/kara_orak.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-6d56677c-1a8e-4a26-a4be-e4935b9a8533-m3fBal-

Kao, C. & Chiang M. H. (2001). On the estimation and inference of a cointegrated regression in panel data. Baltagi, B. H., Fomby, T. B. Carter Hill, R. (Ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, 15)* içinde (179-222 ss.), Bingley; Emerald Group Publishing Limited.

Lucotte, Y. (2009). The influence of central bank independence on budget deficits in developing countries: new evidence from panel data analysis, Post-Print halshs-00447398, Hal, Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/3b1b/0a3666b96258b54f5a2946a792d49105869c.pdf>

Luporini, V. (2000) Sustainability of the Brazilian fiscal policy and central bank independence, *Rev. Bras. Econ*, 54(2), 201-226. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1590/S0034-7140200000200004>

Mackinnon, J. G., Haug, A. A., & Michelis, L. (1999). Numerical distribution functions of likelihood ratio tests for cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 14(5), 563-577.

Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 61(S1), 631-652.

Masson, P. R., Savastano, M. A. & Sharma, S. (1997). The scope for inflation targeting in developing countries. *IMF Working Paper*, 130.

Neyaptı, B. (2008). Budget deficits and inflation: the roles of central bank independence and financial market development, *Contemporary Economic Policy*, 21(4), 458-475.

Oktar, S. (2008) *Merkez bankaların bağımsızlığı*, (2. Baskı), İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Papadamou, S., Sidiropoulos, M. & Spyromitros, E. (2012). *Does central bank independence affect public debt?* 11th Annual Meeting of the EEFS International Conference, in İstanbul, Turkey, June 2012.

Pollard, P. S. (1993). Central bank independence and economic performance, *Economic Research Review*, 75(4).

Richard, M. & Desmond, N. (2012). Fiscal dominance, central bank's statutory credit to government and inflation in Zimbabwe, *International Review of Business and Social Sciences*, 1(9), 11-20.

Sanusi, K. A. & Akinlo, A. E. (2016). Investigating fiscal dominance in Nigeria, *Journal of Sustainable Development*, 9(1), 125-131.

Sargent, T.J. & Wallace, N. (1981). Some unpleasant monetarist arithmetic, *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3).

TCMB (2012). Merkez bankası bağımsızlığı, Türkiye cumhuriyet merkez bankası ve bağımsızlık, Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40586e6c-06ff-47b6-9b2e->

11d77611dfd6/01.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-40586e6c-06ff-47b6-9b2e-11d77611dfd6-m5lkoKU

Telatar, E. (1999). Para ve maliye politikası dominant rejimlerde fiyat belirlenmezlik problemi ve merkez bankası bağımsızlığı, *Ekonomik Yaklaşım*, 1999, 10(35), 5-20.

Turner, P. (2011). Fiscal dominance and the long-term interest rate, *Financial Markets Group Special Paper Series*, 199, 1-65.

Yurtkur, A. K. ve Arpağ, M. (2018). *Enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler açısından merkez bankası bağımsızlığı enflasyon ilişkisi*, International Congress of Management, Economy and Policy 2018 Autumn İstanbul/Türkiye, 1-2 Aralık, 2018, 119-127.

Wray, L. R. (2014). Central bank independence: myth and misunderstanding, *Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper*, 79, 1-29.

Araştırma Makalesi

YENİLENEBİLİR ENERJİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ROLÜ¹

Gözde ÖYMEN² ORCID ID: 0000-0003-3997-5983
Mert ÖMEROĞLU³ ORCID ID: 0000-0003-3277-1523

ÖZET

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden sonra enerjide arz güvenliği sorunu ortaya çıkmış, yeni enerji kaynağı arayışları hızlanmıştır. Sonrasında ise, çevre kirliliği konusunda giderek artan bir duyarlılığın başlamasıyla yenilenebilir enerji kaynakları enerji tablosundaki yerini almaya başlamıştır. Bölgesel ve yerel çevre kirliliğinin yanında, atmosfere verilen karbon bileşenlerinin sera etkisi yaratarak yeryüzü ikliminde değişmelere neden olması ve asit yağmurları gibi küresel çevre sorunlarında fosil kökenli enerji kaynaklarının kullanımının oynadığı rolün anlaşılması sonucunda da temiz enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji kaynakları giderek daha fazla destek görmeye başlamıştır. Enerjinin geri dönülmez çevresel tahribata yol açmadan, ekolojik dengeyi bozmadan ve kuşaklararası adalet anlayışına uygun bir biçimde kullanımı hedeflerini içeren “sürdürülebilir enerji” kavramını uluslararası toplumun benimsediği ortak bir politika ilkesi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu çalışmada öncelikle yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik kavramları açıklanmış, daha sonra ise enerji sektöründe çalışan 16 profesyonel ise derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş ve yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirlik üzerindeki rolünün önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. **Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Sürdürülebilirlik, Çevresel Sorunlar**

Research Article

THE ROLE OF RENEWABLE ENERGY ON SUSTAINABILITY

ABSTRACT

After the oil crises in the 1970s, the problem of supply security in energy emerged and the search for new energy sources accelerated. Subsequently, with the increasing sensitivity to environmental pollution, renewable energy sources started to take their place in the energy arena. As a result of the understanding of the role of fossil energy sources in global environmental problems such as acid rain and renewable energy sources, renewable energy sources are getting more and more support as a result of the greenhouse effect caused by carbon components given to the atmosphere as well as regional and local pollution. The concept of sustainable energy, which aims to use energy without causing irreversible environmental destruction, without disturbing the ecological balance and in accordance with intergenerational justice, is a common policy principle adopted by the international community. In the first part of the study, the concepts of renewable energy and sustainability is explained. Then, as a research methodology, in depth interview with 16 energy sector executives is conducted and the role of renewable energy on sustainability is put forward

Keywords: Renewable Energy, Sustainability, Environmental Problems

¹ Bu makale, Doç. Dr. Gözde Öymen danışmanlığında Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programında hazırlanan ve Ocak 2020 tarihinde kabul edilen aynı adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, goymen@ticaret.edu.tr.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programı, mmertomeroglu@gmail.com.

Makale Geliş Tarihi/Received: 13.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 29.11.2020.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu geçmişten beri hakim olma ve yönetme isteğiyle doğayı kendi çıkarları doğrultusunda düşüncesizce tahrip etmekte ve bu tahrip her geçen gün devletin ve sermayenin çıkarları doğrultusunda daha da büyük boyutlara ulaşmaktadır. En başta, sanayi devrimi ile başlayan süreçte nüfus ve buna bağlı enerji ihtiyacı artmaya devam etmiştir. Dünya, çok önemli enerji ve enerji ile ilişkili çevre problemleri ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Özellikle sanayi, konut ve ulaştırma gibi sektörlerde kullanılan, ülkelerin ekonomik kalkınmalarının hızlanması, sağlıklı gelişim ve temel insan ihtiyaçlarının karşılanması için vazgeçilmez olan enerji; üretim, taşınma ve tüketim esnasında ciddi çevre sorunlarına yol açmaktadır.

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden sonra enerjide arz güvenliği sorunu ortaya çıkmış, yeni enerji kaynağı arayışları hızlanmıştır. Sonrasında çevre kirliliği konusunda giderek artan bir duyarlılığın başlamasıyla yenilenebilir enerji kaynakları enerji tablosundaki yerini almaya başlamıştır. Bölgesel ve yerel çevre kirliliğinin yanında, atmosfere verilen karbon bileşenlerinin sera etkisi yaratarak yeryüzü ikliminde değişmelere neden olması ve asit yağmurları gibi küresel çevre sorunlarında fosil kökenli enerji kaynaklarının kullanımının oynadığı rolün anlaşılması sonucunda temiz enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji kaynakları giderek daha fazla destek görmeye başlamıştır.

Toplumlar için, çevre gibi yaşamsal öğelerden enerjinin, uygarlığın gelişim süreci içinde belirleyici bir etkisi olduğu söylenebilir. Ekonomik büyüme ve toplumsal refahın temel girdilerinden birisi ve hatta en başta gelenin enerji olduğu savı, küresel düzeyde de kabul görmektedir. Enerji üretiminin hangi kaynaktan yapılırsa yapılsın ve hangi yöntem izlenirse izlensin çevreye bir etkisi olmaktadır. Enerjinin geri dönülmez çevresel tahribata yol açmadan, ekolojik dengeyi bozmadan ve kuşaklararası adalet anlayışına uygun bir biçimde kullanımı hedeflerini içeren “sürdürülebilir enerji” kavramını uluslararası toplumun benimsediği ortak bir politika ilkesi olarak nitelendirmek mümkündür.

Enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye için de yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanma yaşamsal önem arz etmektedir. Bununla birlikte, ülkemizde oldukça önemli potansiyele sahip olan hidrolik, güneş, rüzgar, jeotermal ve biyokütle enerjisinden sadece hidrolik enerji önemli bir kullanıma sahiptir. Başta rüzgar enerjisi olmak üzere diğer yenilenebilir enerji kaynakları ise son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, enerji ve çevre uyumu hedefi ile sürdürülebilir enerji geleceğine yönelmiş olan Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye olmayı hedeflemiş bir ülke olarak bu alanda da Avrupa standartlarını yakalayabilmelidir.

Artan çevresel sorunlar, büyüme ve eşitliğe ilişkin geleneksel endişelerin yanında, sürdürülebilirlik ile bağlantılı konuların da kalkınma tartışmalarına girmesini teşvik etmiştir. Çevresel sorunlar ile birlikte kaynakların hiç de uzak olmayan bir gelecekte tükenecek olmasının anlaşılması, kalkınmanın sürdürülebilir olması gereğinin daha geniş bir insan kitlesi tarafından anlaşılmasını sağlamıştır. Enerji üretiminin ve tüketiminin sürdürülebilir kalkınma kavramı çerçevesinde gerçekleştirilmesi, günümüzün en önemli hedeflerinden birisi haline gelmiştir.

Enerji, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel bileşeni olan sosyal denge, ekonomik büyüme ve çevresel koruma ile ilgili hedeflerin başarılmasında önemli bir başlangıç noktasıdır. Bu nedenle enerji; sürdürülebilir kalkınma ile ilgili çalışmaların kapsamında yer alan önemli konulardan biri olmuş ve insanlığın ihtiyacı olan enerji tüketiminin ekonomik ve çevreye zarar verilmeden sağlanması amacı öne çıkmıştır. Bu bağlamda, sürdürülebilir enerji kavramı; tüm birincil enerji kaynaklarından yapılan enerji üretiminin yüksek verimle ve temiz teknolojilerle gerçekleştirilmesini, fosil yakıtların çevre dostu yeni teknolojilerle değerlendirilmesini, fosil kaynakların yerine olabildiğince yenilenebilir enerji kaynaklarının yerleştirilmesini, bir çevrimde atık biçimde ortaya çıkan enerjinin bir başka çevrimde girdi olarak kullanılmasını kapsayan ve bunu ekonomik büyüme ile bütünleştiren bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir anlatımla, sürdürülebilir enerji yaklaşımı, gereksinmemiz olan enerjinin en az finansmanla, en az çevresel ve sosyal maliyetle ve sürekli olarak teminine olanak sağlayan politika, teknoloji ve uygulamaları kapsamaktadır.

2. YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

Enerji, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin yanında ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin oluşmasında da önemli bir unsurdur. (Bayrak ve Esen, 2014: 139-140). Günümüzde giderek artan nüfus artışı, teknolojik gelişmeler gibi etkenler enerjiye talebi artırmaktadır. Artan talep karşısında kısıtlı olan fosil kaynaklarının gelecekte yetersiz kalacağı düşüncesi, enerjide dışa bağımlılığın yüksek olması, stratejik kaynakların bulunduğu yerlerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle enerjide ortaya çıkan arz güvenliği sorunu ve küresel çapta olumsuzluklara neden olan iklim değişikliği gibi etkenler enerjinin önemini arttırmıştır. Enerji kaynaklarının düşük maliyetli, verimli kullanılması ve enerjide tasarruf sağlamak gibi konular devlet politikalarına yön vermektedir (Koçaslan, 2014: 118).

Üretim ve tüketim miktarlarıyla gelişmişlik düzeyini belirleyen en önemli etkenlerden biri olan enerjinin güvenilir, çevreyle uyumlu, iktisadi şartları gözetken, yeterli miktarda ve uygun zamanda temin edilmesi durumunda, sürdürülebilir bir kalkınmadan bahsetmek mümkün olmaktadır (Akbulut, 2008:118).

Artan enerji talebini karşılamak için kullanılan fosil kaynaklar CO₂ gazının atmosferde birikmesine ve iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bu durum buzulların erimesi, verimli arazilerin azalması, bazı canlı türlerinin yok olması gibi durumlara yol açmaktadır. İklim değişikliğini engellemenin en önemli şartlarından biri fosil kaynaklar kullanımı yerine yenilenebilir kaynakların kullanımına ağırlık vermektir (Keleş ve Hamamcı, 2002:105).

Enerji konusu klasik iktisatçılardan günümüze dek birçok iktisatçı tarafından incelenmiştir. Enerji; hem evleri ısıtan, otomobillere yakıt olan bir tüketim malı hem de ekonominin üretken sektörleri için bir girdi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda enerjinin hem bir girdi hem de bir çıktı olduğu ifade edilmektedir. Enerji kaynaklarını yenilenebilir ve yenilenebilir şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmada, olağan bir çevrim prosesinde değişmeden kalabilen, tüketilmesine karşın azalmayan, yenilenen enerji kaynaklarına yenilenebilir enerji kaynakları; tüketildiğinde kendini yenilemeyen, azalan ve tükenen enerji kaynakları ise yenilenebilir enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları fosil ve çekirdek kaynaklı olarak ikiye ayrılmaktadır. Petrol, kömür ve doğalgaz fosil kaynaklı, nükleer enerji çekirdek kaynaklar olup, hidrolik, güneş, rüzgâr, jeotermal ve biokütle enerjileri ise yenilenebilir enerji kaynağıdır. (Akdoğan, 2018: 3-4)

Yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak enerji üretmek, sadece ekonomik anlamda fosil yakıtlardan enerji üretmeye göre daha maliyetlidir. Bu maliyetlerin düşürülmesi için bir takım devlet teşvikleri yapılmaktadır. Diğer yandan, teknolojik gelişmeler de son yıllarda maliyetlerin azalmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, ilerleyen yıllarda maliyetlerin daha da düşeceği tahmin edilmektedir. Maliyetin yanında, ülkelerin enerji ihtiyacının yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanmasının önünde bazı ekonomik ve doğal engeller söz konusudur. Örneğin dünya üzerinde rüzgar enerjisi ile elektrik üretmek için rüzgar açısından verimli olan bölgeler kısıtlıdır. Güneş enerjisi her bölgede yeterli ve verimli enerji üretmek için uygun olmamaktadır. Yine küresel iklim değişikliklerinin etkisiyle kurak geçen dönemlerde, hidroelektrik enerji üretimi daha az verimle yapılabilmektedir. Artan nüfus ve büyüme, aynı zamanda daha fazla üretim, daha fazla enerji ihtiyacı anlamına gelmektedir. Bu artan enerji talebini fosil yakıtlar yerine, yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamak gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için önemli bir adımdır. Diğer yandan, enerji üretimi içinde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artışı sürdürülebilir kalkınma yolunda önemli adım anlamına gelmektedir. Bu yüzden yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek ve bu kaynakları kullanacak teknolojiler geliştirmek uzun soluklu kalkınmanın sağlanması açısından katlanılması gereken çabalar olarak değerlendirilmektedir (Çepik, 2015: 68). Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynaklarının hangileri olduğu ve kullanılmasının uygun olacağı koşulları incelemek gerekmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

2.1. Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi en bol enerji kaynağıdır. İster doğrudan güneş radyasyonu olarak ister dolaylı şekilde rüzgâr, biokütle, okyanus, hidrolik ve benzeri formlarda kullanılabilir. Güneşin yaydığı toplam enerjinin yaklaşık %60'ı yeryüzüne ulaşır. Bu enerjinin sadece %0,1'i, %10 verimlilikle dönüştürülebilirse bile, dünyanın toplam elektrik üretim kapasitesinden dört kat daha büyük olacaktır. Güneş enerjisi, bazı bölgelerde süreklilik göstermesi, bazı bölgelerde mevsimsel dalgalanmalar göstermesine rağmen, bol miktarda güneş ışığına sahip ülkeler için enerji bağımlılığının çözümü olabilecek bir kapasiteye sahiptir (Özsabuncuoğlu ve Uğur, 2005: 193).

2.2. Rüzgar Enerjisi

Rüzgâr enerjisi, yenilenebilir enerji kaynakları içinde tarihi en eski olan enerji kaynağıdır. Eski yıllarda rüzgâr enerjisinden rüzgâr değirmenleri aracılığıyla su pompalama ve buğday öğütme işlemlerinde yararlanılmıştır. Ancak modern anlamda rüzgâr enerjisinin elektrik enerjisine dönüştürülerek kullanılması 1980'leri bulmuştur. Günümüzde rüzgâr değirmenlerinin modern karşılıkları elektrik enerjisi üretmek için kullanılan rüzgâr tribünleridir. Diğer yenilenebilir enerji kaynakları gibi bedava olan rüzgâr enerjisi, doğanın hediyesidir (Yergin, 2014:190).

2.3. Biokütle Enerjisi

Bioenerji biokütlenin dönüşümünden türetilen bir enerjidir. Biokütlenin sıvı veya gaz haline getirilerek veya doğrudan yakıt olarak kullanılması sonucunda biyoenerji ortaya çıkmaktadır. Biokütle enerjisi, bitki ve hayvan gibi yaşayan organizmalardan yakıt elde edilmesi teknolojisine dayanan bir enerji kaynağıdır. Şu an yaşayan ya da kısa zaman öncesine kadar yaşıyor olan biyolojik unsurlardan sağlanan enerjinin temelinde organizmaların vücutlarında depolanmış güneş enerjisi yatmaktadır. Bu kimyasal enerji bitkilerin fotosentez faaliyeti ile ortaya çıkmakta ve bitkilerden hayvanlara ise beslenme yolu ile geçmektedir (IEA, 2017).

2.4. Hidro Enerji

İnsanlar tarih boyunca suya olan gereksinimleri nedeniyle suyu biriktirmeye başlamış, ilk başlarda günlük ihtiyaçlarını karşılamak adına su kapları yapan insanoğlu, sonrasında özellikle su kaynaklarının kit olduğu yörelerde su biriktirme yapıları oluşturmak durumunda kalmışlardır. Çağımızda bu yapıların en önemlisi barajlardır (Erdener vd., 2013: 87).

“Jeotermal enerji yerin derinliklerindeki kayaçlar içinde birikmiş olan ısının akışkanlarca taşınarak rezervuarlarda depolanması ile oluşmuş sıcak su, buhar ve kuru buhar ile kızgın kuru kayalardan yapay yollarla elde edilen ısı enerjisidir” (ETKB, 2018).

Jeotermal enerji gerçekte yerkabuğunun sahip olduğu ısı enerjisidir ve dünyanın içinden çıkan bu ısının sınırsız olması nedeniyle jeotermal enerji yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak nitelendirilmektedir (Erdener vd., 2013).

2.5. Deniz Kökenli Enerji Kaynakları

Deniz kökenli enerji kaynakları (okyanus enerjisi) diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına oranla daha yenidir. IEA geliştirilme aşamasında olan beş farklı deniz kökenli enerji teknolojisi belirlemiştir. Bu teknolojiler, “dalga enerjisi”, “gel-git enerjisi”, “deniz akımları enerjisi”, “sıcaklık değişimi” ve “tuz değişimi” teknolojileridir. Deniz kökenli enerjilerden günümüzde en yaygın olanlar, dalga ve gelgit enerjileridir (IEA, 2017).

3. ENERJİ - ÇEVRE İLİŞKİSİ

Çevre ve enerji arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi için ilk olarak; yenilenebilir enerji kaynaklarının yönelişini ve çevresel nedenlerini açıklamak gerekmektedir. Canlı varlıklar ve insan faaliyetlerinin üzeninde yaptıkları, belirli bir süre ya da hemen içinde dolaysız ya da dolaylı yönden etkide bulunan ve toplumsal, fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkenlerin belirli bir zamandaki toplamına çevre denmektedir. Enerji, bu toplamı etkileyen en önemli ögedir. Enerji kavramı, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında, sanayileşmesinde vazgeçilmez ve çok önemli bir faktördür (Mutlu, 2013: 110).

Kyoto Protokolü, iklim değişikliği ve küresel ısınmayla mücadele sağlamak üzerine, uluslararası çerçevede yapılan bir protokoldür. Ülkeler, yoğun petrol tüketimi yüzünden, yüksek karbon sürümleri açığını kapatmak ve çözüm bulmak amacıyla birçok alternatiflere yönelmişlerdir. Kyoto Protokolü ve Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle olan ilişkilerinden dolayı karbon sürümlerinin indirimi konusunu zorunlu kılmaktadır. Türkiye, 2009 yılında, Kyoto Protokolüne imza atmıştır (Korkusuz, 2012: 55). Bununla birlikte, yenilenebilir kaynakların kullanılması hem daha kolay olmuş hem de finansman ve dış kaynak temini kolaylaşmıştır. Yenilenmeyen enerji kaynaklarını kullanılması daha zor ve elverişsiz hale getirilmiş ve yenilebilir enerji kaynakları ön plana çıkartılmıştır. Yenilenemeyen enerji kaynakları hava kirliliğine, insan sağlığına, çevrenin bozulmasına ve dolayısıyla insan hayatında önemli değişimlere sebep olmakta ve zarar vermektedir. (Savrul, 2010: 103).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÖNEMİ

Genel anlamıyla sürdürülebilirlik kavramını birçok farklı anlamda tanımlamak mümkündür. Ekolojik sistemlerin süreçlerini, fonksiyonlarını ve üretkenliğini ileride de devam ettirebilmek olarak tanımlanırken bir başka sürdürülebilirlik kavramı ise ihtiyaçlarımızı karşılarken doğal kaynakları koruyup çevreyle uyumlu olmak şeklinde ifade edilmektedir (Chapin vd., 1996). Sürdürülebilirlik kavramını sadece ekonomide değil; siyasal, sosyal, çevresel ve kültürel pek çok alanda da kullanılmaktadır (Kuşat, 2013).

Sürdürülebilirlik, varolan kaynakların gelecek nesillere kalacak ve yetecek biçimde kullanılmasını ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik başka bir ifadeyle, üretebilme yeteneğinin yakın gelecekte korunması olarak da tanımlanmaktadır (Kaya, 2018: 8). Sürdürülebilirlik, şimdiki nesilin kendisine sağladığı ortalama yaşam kalitesinin tüm gelecek nesiller tarafından da potansiyel olarak paylaşılabilmesi ve varolan kaynakların gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasıdır. Diğer bir deyişle, sürdürülebilirlik, şimdiki nesilden sonra yaşayacak nesillerin varlığını düşünerek günümüzdeki mevcut kaynakların daha etkin ve bilinçli şekilde kullanılmasıdır. Özellikle günümüz kuşağının faaliyetleri daha sonraki kuşakları etkileyeceğinden, kaynak kullanımındaki bilinç oldukça önem taşımaktadır (Elliott, 2005: 268). Günümüzde sürdürülebilirlik, gerek gelecek kuşaklara ilişkin sorumlulukları arttıran, gerekse doğaya yönelik bilinci belirleyen ve beşeri faaliyetlerin eğilimini etkileyen normatif bir unsur haline gelmiştir (Baumgärtner ve Quaas, 2010: 445).

Sürdürülebilirliğin altında yatan iki temel ilke vardır. İlki, dünyanın kaynaklarını sadece yenilenebilecek düzeyde kullanma veya (yenilenemez kaynaklar olduğunda) sürdürülebilir ikamelerin geliştirilmesidir. İkincisi ise çevre tarafından sindirilebilecek ve çevreye zarar vermeyecek düzeyde atığa sahip olmayı içermektedir (Peattie, 1999: 133).

Günümüzün enerji kaynaklı sorunları genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- a Fossil enerji kaynaklarının tükenebilir olması
- b Nüfus artışı ve ekonomik gelişme sonucunda enerji ihtiyacının artması
- c Jeopolitik gerilim ve anlaşmazlıklar: enerji arz ve güvenliği
- d Fossil enerji kaynaklarının yükselen fiyatları
- e Küresel ısınma (iklim değişikliği)
- f Yerel bazda hava, su ve toprak kirliliği, insan ve diğer canlıların sağlığını etkileyen sorunlardır (Yılancı, 2010: 12).

Bu ve benzeri sebepler hakkında; toplumun, özellikle modern sanayi toplumlarının bilinçlenmesi ile birlikte, tüketilebilir enerji ve doğal kaynakların korunabilmesi, verimli şekilde kullanılabilmesi ve bu bilincin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi felsefesi, bir kavram olarak yerleşmiş ve sürdürülebilirlik olarak günümüzde yer bulmuştur. Yukarıda örnekleri verilen enerji kaynaklı sorunlarının direkt veya dolaylı olarak etkilediği ve etkilendiği çevre, sürdürülebilirlikte en önemli ölçüttür. Enerjinin kaynağı çoğu zaman çevredir; çevrenin hemen hemen hiç etkilenmediği veya en az şekilde etkilendiği enerji üretimi şekli ise, en sürdürülebilir enerji üretimidir (Ünal, 2010: 41).

Sürdürülebilir enerji ise günümüzün enerji ihtiyacının gelecek nesillerin kendi enerji ihtiyacını karşılayabilme kabiliyetine zarar vermeden karşılamasıdır. Esas itibarıyla sürdürülebilir kaynaklardan olan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve enerjinin

daha etkin kullanılması gibi iki temel unsurdan oluşan enerjinin sürdürülebilirliği artık dünya toplumlarının en önemli konusu haline gelmiştir (Ediger, 2015).

Fosil kaynakların zamanla tükenmesi enerji kaynaklarına alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Ancak enerji kaynaklarının yenilenebilir olması yeterli değildir. Önemli olan yenilenebilir enerji kaynaklarının aynı zamanda sürdürülebilir olmasıdır. Enerji kaynağının yenilenebilir enerji olması sürdürülebilirlik özelliğine bağlıdır. Enerji sistemlerinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir olması durumunda enerjinin yenilenebilirliğinden bahsedilmektedir (Aykal vd., 2009).

5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Dünyada gün geçtikçe insanlar petrol, doğalgaz, kömür vb. gibi enerji kaynaklarından vazgeçerek, yenilenebilir enerji kaynakları olan rüzgâr, güneş, hidro ve bio enerji gibi enerji kaynaklarına yönelmeye başlamıştır. Yenilenebilir enerjinin çevreye olan katkısı ve tükenmeyen bir kaynak oluşu, ona olan ilgiyi arttıran başlıca sebeplerden yalnızca iki tanesidir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerjinin popülaritesi ve önemi günden güne artmaktadır. Bu araştırmanın amacı da yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirlik üzerindeki rolünü araştırmaktır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nitel bir yöntem olan derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat araştırılan konuyu tamamen kapsayan, açık uçlu sorularla detaylı cevaplar almaya imkân veren, birebir görüşülerek bilgi toplamayı sağlayan bir veri toplama tekniğidir. Görüşme yoluyla kişilerin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine başvurulur. Konu ile detaylı araştırma yapıldıktan sonra sorulacak görüşme sorularına karar verilmiştir. Görüşme soruları öncelikle kişileri tanımaya yönelik olarak başlayıp devamında ise Türkiye'nin enerji geçmişi, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki vb. sorularla devam etmektedir. Görüşmeler için belirlenen 16 kişi çalıştığı şirket, görev aldığı pozisyon, iş tecrübesi ve eğitim geçmişleri doğrultusunda seçilmiştir. 16 farklı kişiye ulaşıp bunların yalnızca 12'si ile görüşme sağlanmıştır. Katılamayan 4 kişiden bir kısmı ailevi sebeplerden dolayı diğerleri ise programı uymadığından dolayı katılım sağlayamamıştır. Katılımcılarımızla yapılan görüşmeler kırk beş dakika ile bir buçuk saat arası değişmekte olup, yapılan görüşmelerin yerleri katılımcıların istekleri doğrultusunda belirlenmiştir.

5.1. Araştırma Soruları

Günümüzde kullanım alanı günden güne artan yenilenebilir enerji kaynakları ile uzun bir süredir daha verimli hale getirilmeye çalışılan sürdürülebilirlik faktörü arasında doğru ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Bu bağlamda araştırma soruları aşağıdaki gibidir;

A1: Yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmakta mıdır?

A2: Yenilenebilir enerji kaynakları ile verimliliği artan sürdürülebilirliğin Türkiye ekonomisine ve istihdama olumlu yönde bir katkısı var mıdır?

A3: Yenilenebilir enerji kaynakları ile sağlanan sürdürülebilirliğin çevreye pozitif bir katkısı bulunmakta mıdır?

A4: Yenilenebilir enerji kaynakları ile sağlanan sürdürülebilirlik, AB uyum süreci ve Kalkınma Planı açısından önemli midir?

5.2. Bulgular Ve Yorum

Katılımcılara ait bilgilerin yer aldığı Tablo 1’ de görüldüğü üzere 12 katılımcıdan 3 tanesi kadındır. Katılımcıların mesleklerine ve pozisyonlarında bakıldığında farklı meslek (Çevre Mühendisi, Enerji Sistemleri Mühendisi, İşletme Mühendisi, Elektrik Elektronik Mühendisi vb.) ve pozisyonlardan (Proje Yöneticisi, Saha Elektrik Mühendisi, Teknik Destek ve Satış Mühendisi, Organize Sanayi Bölge Müdürü, Enerji Üretim Tesisleri Yöneticisi, Enerji Ticaret Operasyonları Uzmanı, Enerji Talep Yönetimi Uzmanı vb.) katılımcılar olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Genel Bilgileri

KATILIMCI	CİNSİYET	POZİSYON	LİSANS EĞİTİMİ
K1	Kadın	Enerji Talep Yönetim Uzmanı	Enerji Sistemleri Mühendisliği
K2	Erkek	Saha Elektrik Mühendisi	Elektrik Elektronik Mühendisi
K3	Erkek	Teknik Destek ve Satış Mühendisi	Enerji Sistemleri Mühendisliği
K4	Erkek	Y.Çevre Müh.-İSG Uzmanı Şirket Müdürü	Çevre Mühendisi
K5	Kadın	Enerji Ticaret Uzmanı	Enerji Sistemleri Mühendisliği
K6	Erkek	Genel Koordinatör	Kara Harp Okulu (İşletme Yüksek Lisans)
K7	Kadın	Enerji Ticaret Operasyonları Uzmanı	Enerji Sistemleri Mühendisliği
K8	Erkek	Enerji Tesis Yöneticisi	Elektrik Elektronik Mühendisliği
K9	Erkek	Enerji Tesisi Yöneticisi	Elektrik Elektronik Mühendisliği

K10	Erkek	Proje Yöneticisi	Elektrik Elektronik Mühendisliği
K11	Erkek	Organize Sanayi Bölge Müdürü	Elektrik Elektronik Mühendisliği
K12	Erkek	Saha Mühendisi	Makine Mühendisliği

Katılımcıların hepsinin lisans mezunu olduğunu gösteren Tablo 1'e göre söz konusu 12 katılımcı arasından yalnızca dördü doğrudan doğruya enerji ile ilgili bir eğitim görmüş olup, diğer sekiz katılımcı ise farklı bir alandan eğitim görmüştür.

Tablo 2 'de ise görüşmelerin yapıldığı tarih, saat, yer ve görüşmelerin süresi belirtilmiştir.

Tablo 2. Görüşme Detayları Tablosu

Katılımcılar	TARİH	SAAT	SÜRE	YER
K1	23.11.2019	11:00	45 Dakika	KADIKÖY
K2	03.11.2019	13:00	49 Dakika	ÇEKMEKÖY
K3	02.11.2019	12:00	1 saat 15 dakika	KADIKÖY, MODA
K4	10.11.2019	14:00	1 Saat	ÇORLU
K5	09.11.2019	16:00	55 Dakika	BEŞİKTAŞ
K6	16.11.2019	11:00	48 Dakika	TEKİRDAĞ
K7	17.11.2019	13:00	54 Dakika	KADIKÖY
K8	16.11.2019	14:00	1 Saat 12 Dakika	YENİBOSNA
K9	17.11.2019	19:00	1 Saat 5 Dakika	ÇORLU
K10	01.12.2019	15:00	45 Dakika	SİLİVRİ
K11	24.11.2019	11:00	1 saat	ÇERKEZKÖY
K12	30.11.2019	12:00	1 saat	SİLİVRİ

5.2.1. Yenilenebilir Enerji ile Sürdürülebilirlik Arasındaki İlişkiye Dair Görüşler

Yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiye dair çeşitli ve farklı görüşler mevcuttur. K6'ya göre bu ilişki 4 farklı bağlamda incelenmelidir. Bu bağlamları aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Yatırımcı açısından; ana kalemi konvansiyonel tesislerde yakıt maliyeti olan OPEX'in düşük olması nedeniyle CAPEX hesabı doğru yapılmış bir proje için bir yenilenebilir enerji tesisi piyasa fiyatları ne kadar düşerse düşsün düzenli gelir getirici bir varlık olacaktır.

Çevresel bağlamda; fosil yakıtla üretilen elektrik nihayetinde dünyayı felakete bir adım daha yaklaştırdığı için yenilenebilir kaynaklardan sağlanan elektrik şüphesiz sürdürülebilir olma kavramının bayrak taşıyıcısı olacaktır.

Devletler açısından; uluslararası arenada taahhüt edilen karbon salınımı gibi konularda yenilenebilir enerji tesisleri bir devletin tutunacağı dalıdır.

Teknolojik yenilik bağlamında; yenilenebilir enerji tesisleri doğaya bağımlı tesisler olduğu için arz problemi yaratmaktadırlar. Bu yüzden bugüne kadar bir probleme çözüm aramakla gelişen teknolojinin, depolama çözümleri üretmesinde öncü rol oynayacaktır.”

Aynı şekilde bu konunun çok önemli bir konu olduğunu vurgulayan K10 ise görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir :

“Yenilenebilir enerjinin çağımızda önemi çok büyük, çünkü diğer enerji kaynaklarının ömrü sınırlı. Biz yenilenebilir enerjiyi sürdürülebilir kılarsak hem çevreye hem de doğaya fayda sağlarız. Bu şekilde belki de yaşayacak diğer nesillerin yaşama kalitesini yükseltiriz ayrıca yaşanabilecek hastalıkların önüne geçebiliriz (termik santrallerden salınan yüksek zehirli gazlar sebebiyle kanser vakalarının artması gibi)”

Ayrıca K10'un en çok vurgulamak istediği nokta ise şu olmuştur:

“Tarım arazilerinin etkilenmediği sürece yeni yenilenebilir enerji tesislerinin kurulumunda hiçbir problem yok(malum güneş ve rüzgar tesisleri tarım arazileri yerine kurulabilir).Zaten tarım arazilerini yok edip yeni enerji tesisleri kurduğumuz zaman otomatik olarak dolaylı bir şekilde de olsa çevreye zarar verdiğimizizi düşünüyorum bu yüzden sürdürülebilirliğe zarar verebileceğini düşünüyorum.”

Yapılan görüşmeler sonucunda da görüldüğü üzere katılımcılarımız yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirlik arasında anlamlı bir ilişki olduğunu düşünmektedir.

5.2.2. Yenilenebilir Enerji ile Sürdürülebilirlik Arasındaki İlişkinin Türkiye Ekonomisi ve İstihdama Katkıları Hakkındaki Görüşler

Yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin şuan ve gelecekte ekonomiye ve istihdama yansımaları hakkında katılımcılar görüşlerini şu şekilde bildirmiştir:

K8 e göre;

“Enerji ülkelerin ekonomik düzeyde çok büyük bir alanını teşkil etmektedir. Günümüzde enerji piyasası gelişmekte olup arz-talep dengeleri anlık olarak değişip ekonomimizi büyük ölçüde hissedilebilir bir şekilde etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için yenilenebilir enerji kaynaklarındaki artış ne kadar fazla olur ise sürdürülebilirlik o kadar fazla olacaktır. Dışarıya olan bağıllık azalacak, yenilenebilir kaynaklara olan eğilim artacak bunlara bağlı olarak sürdürülebilirlik artarak ekonomimiz daha da gelişerek ilerleyecektir.”

Bir diğer katılımcı K9’a ise düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır:

“Mevcut katkıları ile başlayacak olursak, öncelikle ana ithalat kalekimiz olan fosil yakıt bağımlılığını azalttığı için cari açığı azaltıcı etkisi bulunmakta ayrıca tesislerin kurulumu için yerli ekipmanlar teşvik kapsamında olduğu için sanayi üretimi üzerinde de olumlu etkisi mevcut. Kurulumundan işletme ve bakımına kadar her aşamada istihdama katkısı da unutulmamalı.

Gelecekteki duruma gelecek olursak, volatilitenin küresel riskler nedeniyle arttığı petrol piyasasına sahip bir dünyada, bireysel araçlardan kamyonlara kadar içten yanmalı motorlarını yerini elektrikli araçların alacağı bir gelecekte elektrik ihtiyacının artacağı inkâr edilemez bir gerçek. Bu ihtiyacı karşılamada en akılcı yolu yenilenebilir enerji üretim tesisleri inşa etmek olacaktır. Eğer Türkiye ekipman üretimi dahil olmak üzere dünyanın yakın gelecekte oluşacak temiz enerji talebine cevap verebilirse büyük ekonomik kazanımlar sağlayacaktır. Çünkü artık enterkonnekte şebekemizin EU ile entegre olmasıyla elektrik ihraç edebilir hale de geldik. Belki ilerde HVDC sistemlerin gelişimi ve ucuzlaması ile daha uzak mesafelere ticaretinin yapılması bile mümkün olabilir.”

Katılımcı K12’de şunları söylemiştir:

“Türkiye ekonomik açıdan gelişmekte olan bir ülkedir ve ekonomik büyümesine bağlı olarak enerji tüketimi de sürekli bir artış göstermektedir. Enerji faktörü, ülkenin hem dünya ortalaması üzerindeki ekonomik büyümesi hem de petrol ve doğal rezervleri açısından zengin bölgelere coğrafi yakınlığı açısından çift taraflı bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası enerji politikaları önemli çalışma alanlarının başında gelmektedir.

Ekonominin önümüzdeki on yıl içerisinde hızlı bir şekilde büyümesi durumunda mevcut üretimin yetersiz olacağı ve enerji üretimindeki birim maliyeti artıracığı ön

görülmektedir. Türkiye'nin enerji üretiminde birim maliyetini büyük oranlarda düşürecek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltacak en önemli çözüm olarak yerli kaynak kullanımı ve yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu yatırımlar, enerji arz güvenliği, kesintisiz ve kaliteli enerji gibi birçok alanda da son derece önemli katkılar sağlayacaktır.”

Katılımcıların verdiği cevaplardan da anlaşılacağı üzere yenilenebilir enerji kaynakları ile verimliliği artan sürdürülebilirliğin, Türkiye ekonomisine ve istihdama olumlu yönde bir katkısı bulunmaktadır diyebiliriz.

5.2.3. Yenilenebilir Enerjinin Çevreye Katkısına Dair Görüşler

Bu bölümde katılımcılar kendi çalıştığı şirketlerden de örnekleyerek, enerji sektöründeki şirketlerin sürdürülebilirliğe bakış açısına dair yorumlarda bulunmuşlardır. Ayrıca katılımcılar, yenilenebilir enerjinin çevreyi nasıl etkilediği hakkındaki düşüncelerini de paylaşmışlardır. Katılımcılarımızdan K11 bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“Eskiden, enerji şirketlerinin temel amacı büyük ölçüde şirketlerinin karlılık oranlarını arttırmak iken, küreselleşen dünyada yasal düzenlemeler bu şirketleri toplumsal çıkarlarla paralel olarak karlılık oranlarını arttırmaya yönlendirmektedir. Bu yüzden şirketler, faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için özellikle operasyonlarını yürüttükleri çevrede yaşayan topluluklardan yazılı olmayan bir onay veya güvenoyu almak zorundadırlar. Bu olmadığı taktirde şirketin halktan tepki alması kaçınılmazdır. Bu gibi sebeplerden ötürü günümüz şirketleri, sürdürülebilirlik ilkesini şirketlerinin ana hedefleri arasında tutmaktadırlar. Günümüzde toplumsal bilincin yükselmesi ile birlikte hem büyük ölçüde verimliliğe dayalı enerji kullanımı sağlanmakta hem de enerji üretimi daha çok çevreye duyarlı ve en az atıklı yöntemlerle yapılmaktadır.”

Katılımcı K3 ise bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Enerji üretim şirketlerinin ve EDAŞ' ların topluma hizmet vermeleri dışında şirket çıkarlarını çok fazla göz önünde bulundurduklarından dolayı ilk amaçları karlılık oranlarını arttırmaktır. Karlılık amacı yüksek olduğundan dolayı sürdürülebilirlik genelde ikinci planda kalmaktadır. Bundan dolayı yatırım araçlarını karlılığı ikinci planda tutarak sürdürülebilir bakış açılarının geliştirmeleri gerekmektedir. Şirketler Yenilenebilir enerjiyi sürdürülebilir hale getirdikleri zaman zaten otomatik olarak çevreyi de temiz tutmuş olacaklardır.”

Bir diğer katılımcı K5 ise konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Türkiye’de 2023 hedefleri kapsamında 34 bin MW hidroelektrik, 20 bin MW rüzgar enerjisi, 5 bin MW güneş enerjisi, 1.000 MW jeotermal enerji ve 1.000 MW biokütle enerjisi üretilmesi planlanmaktadır Bu hedefler doğrultusunda 2023 yılına gelindiğinde Türkiye'nin elektrik enerjisine olan talebinin en az yüzde 30'unun (hidroelektrik dahil)

yenilenebilir enerji kaynakları tarafından sağlanması planlanmaktadır. Bu hedefin gerçekleşebilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarına yaklaşık olarak 60 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmektedir. Türkiye yenilenebilir enerji alanında 2023 hedeflerine ulaşmak ve bu hedefleri ilerletmek adına mevcut tüm yenilenebilir enerji yatırımlarını faal hale getirip sürdürülebilirliği ana hedef haline getirmek zorundadır. Bu şekilde temiz, atıksız ve çevreye dost bir şekilde enerji üretimi gerçekleştirilip, enerji verimliliği de artırılmış olacaktır.”

Katılımcı K7 ise düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir:

“Enerji şirketleri için de yaptığı yatırımların sürdürülebilirliği çok önemlidir. En nihayetinde doğal gaz santrallerine yapılan yatırımları düşünürsek, dışa bağımlı kaynak üzerine yapılan yatırımlar en basitinden kur krizinden etkilenerek borç batanağına sürüklendi. Yenilenebilir kaynak üzerinden üretim şirketleri hem aldıkları teşvik hem de kullanılan kaynak açısından çok daha elverişli pozisyonda kalmış oldu.”

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda, enerji şirketlerinin sürdürülebilirliğe dair bakış açıları günden güne değişmektedir ve sürdürülebilirliği daimi kılmak için çalışmalar yapmaktadırlar. Ayrıca katılımcıların görüşlerinden de anlaşılacağı üzere yenilenebilir enerji kaynakları ile sağlanan sürdürülebilirliğin çevre üzerinde olumlu bir katkısı vardır.

5.2.4. Yenilenebilir Enerji ile Sürdürülebilirlik Arasındaki İlişkinin AB Uyum Süreci ve Kalkınma Planı Hakkındaki Görüşler

Yenilenebilir enerji ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin AB uyum süreci ve kalkınma planına etkisi oldukça büyüktür. Katılımcılardan K7 bu konuyla alakalı görüşlerini bizimle şu şekilde paylaşmıştır:

“AB karbon salımını azaltmaya yönelik adımlar atmaya başladı. Çok uluslu şirketlerin Karbon Kredileri I-REC Sertifikaları talepleri bu konuda ne kadar ciddi olduklarını gösteriyor. Bu konuya yönelik bizim de pozitif baktığımız Paris Anlaşması imzalandı. AB uyum sürecinden bahsediyor isek bizim de bu konuya ilişkin adımlar atmamız gerekmekte. Yenilenebilir enerjinin de sürdürülebilirlik ve AB uyum sürecinde payının büyük olduğunu söyleyebiliriz.”

Katılımcı K8’in bu konu hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

“AB çevre müktesebatı açısından önemi tartışılmaz bir gerçek olmakla beraber yalnız çevre anlamında değil şebeke optimizasyonu, talep yönetimi ve enerji kalitesi gibi konularda yapılacak iş birlikleri gerçek anlamda Türkiye’yi daha da Avrupa’nın bir parçası yapacaktır.

Kalkınmadaki yerini anlatmak için kalkınmanın en sevdiğim tanımı olan nitelikli büyüme ekseninden konuya bakalım. Mevcut durumu şöyle özetleyebiliriz, her tesis bulunduğu bölgeden istihdam sağlayarak onlarca insanın yaşam kalitesini arttırmaktadır. Yerel

esnaftan alışveriş yaparak yine o bölgenin ticaretini canlandırıyor. Yaptığı nitelikli hizmet alımları sayesinde ülkemizde endüstriyel teknik işler anlamında kendini geliştirmiş iş kolları yaratıyor. Uygulamasını kurumsal şirketlerde gördüğümüz bir durum daha var ki bu da kalkınmanın bir parçası bana göre, enerji sektörünün aslında paydaşı olan santrale komşu yöre halkının bilgilendirilmesi, eğitilmesi de bu katkının bir parçası. Genellikle kırsal kesimde olan yenilebilir enerji santralleri bölgede yaşayan genç yaşlı birçok insanın hayatına dokunuyor. Resmin geneline baktığımızda ise yenilenebilir enerji sektörü cari açık azaltmada aslan payını alıyor. Daha bağımsız bir enerji projeksiyonu oluşturuyor.

Gelecek adına ise, her ne kadar ülkemizde bazı hedefler ütopyik rakamlar olarak kağıt üzerinde kalıyor olsa da, yenilenebilir enerjinin ülkemizde ve dünyada büyüyeceği bir gerçekçi bir öngörüdür. Ancak büyüme öncekinden farklı olabilir. Büyük üretim tesisleri yerine dağıtık üretimin orta vadede daha hızlı artacağı ve tüketici alışkanlıklarını değiştirici etkiler yaratacağını düşünüyorum. Bunun gerçekleşmesi halinde enerji maliyetlerinde artış sınırlı olacak ve enerjiye erişim kolaylaşacaktır. Tabi ki bu durum yeni teknolojiler için de kapı aralayacaktır. İşte bu noktada başarılı bir kalkınma hamlesinin en önemli katalizörü yenilenebilir enerji kaynakları olacaktır. Çünkü her gün daha fazla enerji tüketir hale gelen nüfus için devlet dışa bağımlı kalmayacaktır.

Kalkınma bakanlığı tarafından bölge kalkınma ajansları marifeti ile hazırlanan kalkınma ihtisas grupları içinde bulunmuş biri olarak, kalkınma planlarına inanmıyorum çünkü yerel bir bakış açısı ile hazırlanıyor ve ilgili paydaşların ilerlemesi kontrole tabi değil bu planlarda. Enerji öylesine küresel bir konu ki, kalkınmanın bir parametresi olarak değerlendirilirken genele bakmak ve ekstrem senaryoları da baz almak gerekiyor. Türkiye, öncelikle ekipman teknolojilerini üretip bunların geliştirilmesine yatırım yapmalı ve ardından yerli ya da yabancıların bu sektöre girdiğinde ve devamında piyasa yapısının ve mevzuatının istikrarlı olacağından emin olacağı bir ortamı yaratması gerekmektedir. Bu sağlanabilirse hem kendi kendine yeten hem de dünya ile bu alanda rekabet eden bir ülke haline gelebilir. Aksi durumda bugünkü gibi doğal kaynaklarını nispeten kullanabilen ancak teknoloji ithal ettiği için açık bir pazar olmaya devam eder. ‘‘

Bir başka katılımcı olan K12'nin düşünceleri ise şu yöndedir:

“Avrupa Birliği uluslararası ticari bir birliğin ötesinde aynı zamanda siyasal, kültürel ve ekonomik olarak bir birliktir. Dolayısı ile sürdürülebilir olmak ekonomik anlamda kalkınma açısından önemli rol oynamaktadır. Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik kavramlarının kuvvetli bir şekilde büyümesi demek ekonomik kalkınma ile uyum sürecinde büyük adım atacağımız anlamına gelmektedir. Bu kavram çerçevesinde uygun politikalar oluşturulup, geliştirilip ve uygulanması kalkınma açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığının yayınladığı on birinci kalkınma planında da yenilenebilir enerjinin öneminin vurgusu net bir şekilde

yapılmıştır. Ayrıca bu kalkınma planına bakıldığında yenilenebilir enerji ile sürdürülebilir ve temiz çevre için yapılacak işlerden bahsedilmiştir.”

Katılımcıların verdiği cevaplar yenilenebilir enerji kaynakları ile sağlanan sürdürülebilirlik AB uyum süreci açısından önemlidir ve araştırma sorularını doğrular niteliktedir. Ayrıca katılımcıların da vurguladığı üzere eğer kalkınma planı doğru bir şekilde uygulanabilirse, sürdürülebilir kalkınma planında yenilenebilir enerji önemli bir yer tutmaktadır.

6. SONUÇ

Geleneksel enerji üretim yöntemleri bugün çevre kirliliğinin önemli nedenlerinden biridir ve bu yöntemlerde kullanılan fosil yakıtların tüketiminin, çevre konusundaki uluslararası taahhütler nedeniyle azaltılması tüm dünyanın olduğu gibi ülkemizin de gündemindedir. Ayrıca, fosil yakıtların bir süre sonra tükeneceği gerçeğinin de bilinmesi çevre dostu, yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmaya verilen önemi artırmaktadır. Bu bağlamda 21. yüzyılın yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında atılım yapılacak bir yüzyıl olacağı düşünülmektedir.

Enerji kaynaklarının kısıtlı olması yanında sürekli artan enerji ihtiyacının karşılanması doğru ve etkin bir enerji politikasını gerektirmektedir. Bunun için enerji ihtiyacının ve bu ihtiyacın hangi kaynaklarla karşılanacağını bilmesi önemlidir. Ancak bu noktada dünyanın yaşanılabilir ortamının korunması ve kalkınmanın sürekliliğinin sağlanması için enerji üretim, iletim, tüketiminden kaynaklanan çevresel etkiler ve sorunlar dikkate alınmalıdır. Ayrıca, enerji üretiminde arz güvenliğinin sağlanması için tek bir kaynağa bağlı kalınmaması diğer bir ifade ile kaynak çeşitliliğinin sağlanması da önem verilmesi gereken bir diğer konudur. Bunun yanı sıra fosil yakıtların neden olduğu küresel ısınma gibi çevresel sorunlar Türkiye’de temiz ve sürdürülebilir bir enerji politikasını zorunlu kılmaktadır. Ucuz, temiz ve sürdürülebilir enerji politikasının hayata geçirilebilmesi ise ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile mümkündür. Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın kullanımı 21. yüzyılda yeryüzünün çevresel yıkıma sürüklenmemesi için bir tercih değil, yaşamsal bir gerekliliktir.

Enerji, çevre ve sürdürülebilir kalkınma hızlı bir sosyal ve ekonomik gelişme gösteren Türkiye açısından değerlendirildiğinde; enerji politikasının ana hedefi, sürdürülebilir kalkınma ile birlikte çevrenin korunması ve geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ülkenin kalkınması için gereken enerji talebinin karşılanması ile bundan kaynaklanan çevresel etkiler arasındaki dengenin sağlanması amacıyla enerji politikaları ile çevre politikalarının eşgüdüm içerisinde olması için çalışmalar yapılmalıdır.

Öte yandan enerji politikaları oluşturulurken ve enerji üretimi için kaynak seçimi yapılırken seçilen kaynakların topluma yüklediği maliyetler diğer bir ifade ile toplumsal

maliyetler de dikkate alınmalıdır. Toplumsal maliyetleri bir rekabet unsuru olarak ele alan enerji piyasası, daha adil olacaktır. Daha temiz enerjiye, daha fazla rekabet şansı tanıyacak böyle bir piyasada yenilenebilir kaynaklar enerji üretiminde öncelikle tercih edilecektir. Bu bağlamda, ülkemizin uzun dönemde enerji talebini karşılayacak en uygun enerji politikasının oluşturulmasında ve bu politikaya uygun programların ortaya konulması için yapılacak çalışmalara çevre boyutunun dahil edilmesi kaçınılmazdır.

Türkiye'nin mevcut enerji kaynakları içerisinde enerji-ekonomi-çevre üçlüsünün işleyişine en iyi cevap veren kaynak, yüksek potansiyeli ile yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Ayrıca, yerli kaynak olması, istihdam imkanı sağlaması ve ülke ekonomisine canlılık getirmesi gibi olumlu etkileri dikkate alınarak bu kaynaklara dayalı tesislerin yapımını teşvik edici yasal düzenlemelerin ve teşvik mekanizmalarının bir an önce oluşturulmasına öncelik verilmelidir. Yenilenebilir enerjiye yapılacak yatırımları artırmak amacıyla, hem arz tarafında (yeşil sertifika, yatırım desteği, vergi muafiyeti ya da indirimi, vergi iadesi, doğrudan fiyat desteği gibi) çeşitli teşvik ve destek politikaları uygulanmalı, hem de talep tarafında yeşil enerji kullanımını yaygınlaştırmak için vergi muafiyetleri ve sübvansiyon gibi uygulamalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbulut, G. (2008). Küresel değişimler bağlamında dünya enerji kaynakları, sorunlar ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 117-137.

Akdoğan, Dilek A. (2018). *Yenilenebilir enerjide kamu politikaları ve Türkiye*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Aykal, F.D., Günüş, B., Özbudak ve Akça, Y.B. (2009). Sürdürülebilirlik kapsamında yenilenebilir ve etkin enerji kullanımının yapılarda uygulanması. *V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu*, Diyarbakır.

Baumgärtner, S., & Quaas M. (2010). What is sustainability economics?. *Ecological Economics*, 69(3), 445-450.

Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin enerji açığı sorunu ve çözümüne yönelik arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çepik, B. (2015). *Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde Türkiye'de yenilenebilir enerji politikaları*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Chapin, F.S., Torn M.S., & Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *American Naturalist*, 148(6), 1016-1037.

Ediger, V.Ş. (2015). Türkiye'nin sürdürülebilir enerji gelişimi. *Enerji ve İklim Değişikliği Vakfı*, Ankara.

Elliott, S. R. (2005). Sustainability: An economic perspective. *Resources, Conservation and Recycling*, 44(3), 263-277.

Erdener, H., S. Erkan, E. Eroğlu, N. Gür, E. Şengül ve Baç N. (2013). *Sürdürülebilir enerji ve hidrojen*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

ETKB, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2018). <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Anasayfa>, 01.07.2019.

Koçaslan, G. (2014). Türkiye'nin enerji verimliliği mevzuatı, Avrupa Birliği'ndeki uluslararası-ulusal öneriler". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 117-133.

IEA (International Energy Agency) (2017). *World Energy Outlook*, Washington.

Kaya, Tolga O. (2018). *Sürdürülebilirlik kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve önemi*. Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2002). *Çevrebilim*. İmge Kitabevi, Ankara.

Korkusuz, M. (2012). Türk vergi kanunları ve diğer ilgili mevzuat hükümleri kapsamında karbon ticaretinin vergilendirilmesi, *Preparing Turkey for the post 2012 projesi*, Editörler: ÇOB İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı Proje ekibi, Ankara.

Kuşat, N. (2013). Yeşil sürdürülebilirlik için yeşil ekonomi: Avantaj ve dezavantajları-Türkiye incelemesi". *Journal of Yaşar University*, 8(29), 4896-4916.

Mutlu, E. (2013). *Türkiye'de yenilenebilir enerji ekonomisi ve Ankara iline ait SWOT analizler*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özsabuncuoğlu, İ. ve Uğur A. (2005). *Doğal kaynaklar ekonomisi, yönetim ve politika*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Peattie, K. (1999). Trappings versus substance in the greening of marketing planning. *Journal of Strategic Marketing*, Volume 7, Issue 2, s.131-133.

Savrul, M. (2010). *AB ilişkileri çerçevesinde Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının iktisadi açıdan değerlendirilmesi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Ünal, H.K. (2010). New steel shop & continuous casting plant building. *Çelik Yapılar Sempozyum Bildirisi*, İstanbul.

Yergin, D. (2014). Enerjinin geleceği. Ü. Şensoy (çev.). c.1. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.

Yılcı, A. (2010). Denizli'de sürdürülebilir enerji uygulamaları. Pamukkale Üniversitesi, Enerji Araştırma Ve Uygulama Merkezi, <http://www.solar-bazaar.com/menus/Denizli-de-Surdurulebilir-Enerji-Uygulamalari..pdf>.

İSLAMİ FİNANS LİTERATÜRÜNÜN RETROSPEKTİFİ: GEÇMİŞ VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Sadık KARAOĞLAN¹ ORCID ID: 0000-0001-8343-1487

ÖZET

Bu çalışmanın amacı İslami finans literatürünü oluşturan bütün çalışmaları çeşitli sınıflandırma kriterlerine dayanarak analiz etmek ve araştırma eğilimleri hakkında bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaçla, çalışmaların başlığında, özetinde ve anahtar kelimelerinde “Islamic finance” kavramı geçen ve Scopus veri tabanında ulaşılabilen 1786 çalışma irdelenmiştir. R programı yardımıyla çalışma verileri bibliyometrik analiz yöntemiyle mercek altına alınmıştır. Analizlerden elde edilen bulgulara göre, İslami finans literatürüne 2019 ve 2020 yıllarında 368 yeni çalışma eklenmiş ve analize dahil edilen bütün çalışmaların anahtar kelimeleri incelendiğinde en çok öne çıkanlar *İslami bankacılık*, *sukuk*, *Malezya* ve *İslam hukuku* kavramları olmuştur. 1990 – 2020 döneminde İslami finans alanında en fazla çalışmanın yapıldığı üniversitelerin bulunduğu ülke olarak ilk sırada karşımıza Malezya çıkmaktadır. Bibliyometrik analizden elde edilen ampirik bulgular ayrıca İslami finans alanında en fazla atıf alan yazarlar ve çalışmalar, en çok makale yayımlanan dergiler ve en sık ortak çalışma yapan ülkeleri içermekle birlikte bu bulguların literatürün kavramsal, entelektüel ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslami Finans, Sistematik Literatür Taraması, Bibliyometrik Analiz, Bilim Haritalama*

ISLAMIC FINANCE LITERATURE ON RETROSPECT: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON THE PAST AND FUTURE PROSPECTS

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyze the entire literature on Islamic finance by employing certain classification criteria and thus present a wide perspective on the research tendencies. To this end, 1786 studies the titles, abstracts, and key words of which include the term “Islamic finance” and which are indexed in Scopus database are investigated. The data is analyzed by bibliometric procedures by employing the software R. The findings suggest that 368 new studies are added to the Islamic finance literature between 2019 and 2020. The following concepts stand out when the key words of the entire literature is examined: Islamic banking, sukuk, Malaysia, and Islamic law. The findings reveal also that Malaysia sits on the top of the list in the period between 1990 and 2020 when it comes to the location of the most productive universities in terms of the studies on Islamic finance. In addition to shedding light on the most cited authors and works, the journals that publish the most papers as well as the countries that make the highest amount of academic cooperation, the author of this paper thinks also that the empirical findings as well unveil important information regarding the conceptual, intellectual, and social structure of the literature.

Keywords: *Islamic Finance, Systematic Literature Review, Bibliometric Analysis, Science Mapping*

¹ Dr. Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü; sadik.karaoglan@ikcu.edu.tr
Makale Geliş Tarihi/Received: 13.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 09.11.2020.

1. GİRİŞ: GLOBAL İSLAMİ FİNANS SEKTÖRÜ; KAPSAMI, ÖLÇEĞİ VE ÖNEMİ

İslami finans kavramı farklı finansal kurumsal oluşum ve/veya araçları içeren küresel ölçekteki ve İslami kavramları esas alan farklı finans pratiklerini ifade etmektedir (Warde, 2000; El-Gama, 2006; Hayat ve Kraeussl, 2011 diğerleri arasından). İslami finansın temel bileşenleri olarak İslami bankacılık, takafül, diğer İslami finans kuruluşları, sukuk ve İslami fonlar sayılabilir. İslami finans sektörü global ölçekteki varlık büyüklüğünü sürekli artırmaktadır. Bu bağlamda İslami finans, finansal okuryazarlıkla da ilişkili olduğu söylenebilir. Finans literatürünün ve finansal enstrümanlarının genişlemesi, finansal bilginin ve finansal bilgi düzeyinin belirlenmesinin önemini artırmaktadır (Çam ve Barut, 2015; Çömlekçi, 2017; Doğan, 2020 diğerleri arasından). Bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri de global alanda sürekli büyüyen bu endüstrinin hangi yönlerinin, hangi bakış açılarıyla, hangi kavramlar etrafında ve kimler tarafından akademik çalışmalara konu edilmiş olduğunun ortaya konması yönünde bir ihtiyaç bulunduğu düşüncesidir. Bu çalışmanın yazarı, ortaya konan bibliyometrik bulgular sayesinde ilgili literatürdeki boşlukların aydınlatılabileceğini ve bu anlamda gelecekteki muhtemel akademik çalışmalara ışık tutulabileceğini düşünmektedir.

İslami finansın global aktif büyüklüğü, 2000'li yıllardan sonra büyük bir hızla yükselmiştir. Thomson Reuters'in 2018 yılında yayımlanan İslami Finans Gelişme Raporu'na göre (Islamic Finance Development Report, 2018) İslami finans sektörünün global varlık büyüklüğü 2012 ve 2017 yılları arasında ortalama olarak %6 oranında genişlemiştir. Aynı raporda, 2017 yılı itibarıyla, global ölçekte toplam 1389 İslami finans kuruluşu bulunduğu, 2015-2017 yılları arasında 2564 akademik çalışmaya İslami finansın kavramsal olarak kaynaklık ettiği, alanda eğitim hizmeti sağlayan 688 kurumun bulunduğu, yine global anlamda 417 İslami finans olayının/organizasyonunun gerçekleştiği, 13257 habere kaynaklık edildiği ve 45 ülkede İslami finansla ilişkin yasal ve/veya kurumsal düzenlemelerin bulunduğu bildirilmektedir. Görüldüğü gibi hem varlık büyüklüğü hem yasal/kurumsal olarak hem de popülerite anlamında hızla gelişen global İslami finans kesiminin akademik alandaki bibliyometrik analizinin neredeyse bir gereklilik arz ettiği bu çalışmanın yazarı tarafından değerlendirilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı ise şöyle organize edilmiştir: İkinci bölümde bibliyometrik analize ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, analizlerden elde edilen ampirik bulgular detaylı bir şekilde irdelenmiş ve yorumlanmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümüyle de bu çalışma sonlandırılmıştır.

2. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Nebioğlu (2019) ve Özel ve Kozak'a (2012) göre, bibliyometrik analiz, herhangi bir alanda yayımlanmış çalışmaların matematik ve istatistiksel yöntemler kullanılarak incelenmesidir (Pritchard, 1969). Bibliyometrik analiz, pek çok bilimsel ve pratik alanda/disiplinde/bilimde başvurulmuş yaygın bir analiz metodudur. Gürbüz ve Bozkurt (2016) ve Şakar ve Cerit (2013), pazarlama alanında; Al ve Coştur (2007),

psikolojide; Balıkcı (2020), öğrenme ve teknoloji alanında; Selçuk ve Yardımcıoğlu (2017), Türkiye’de yazılmış lisansüstü tezlerle sınırlı olmak üzere İslami ekonomi ve finans alanında; Olcay ve diğerleri (2018), helal turizm konusunda; Nebioğlu (2019), turizm alanında; Tekneci (2013), sporda ve en güncel olarak Erkan (2020), dijital pazarlama alanında bu yöntemi uygulamışlardır. Bozkurt ve Çetin’e (2016) göre, bibliyometrik analiz yardımıyla araştırma yapılan disiplinin kavramsal, entelektüel ve sosyal yapısı ortaya konur.

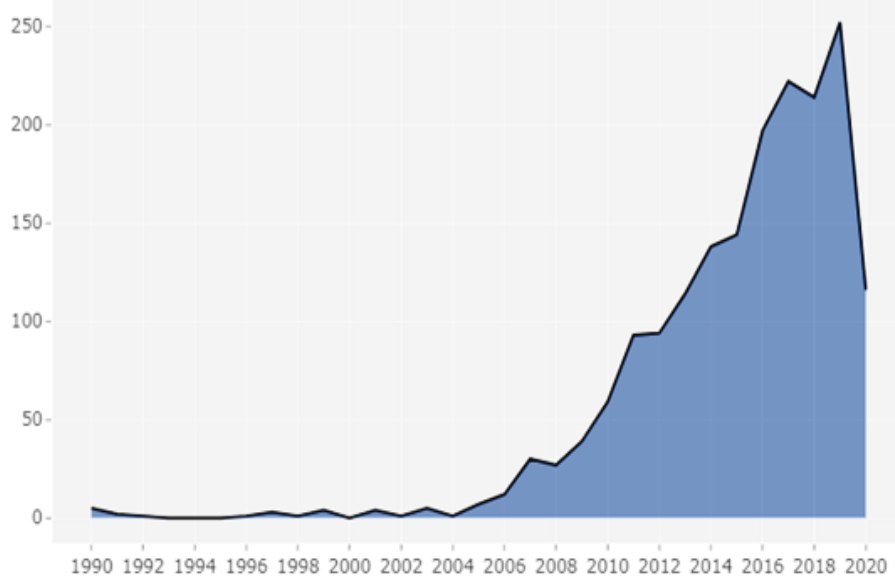
Bu çalışma çerçevesinde öncelikle Scopus veri tabanında bulunan akademik çalışmaların başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “islamic finance” ifadesini barındıran araştırmalar aratılmış ve 1786 tane İngilizce yazılmış akademik çalışma sonucuya karşılaşılmıştır. Daha sonra, bu araştırma neticesinde elde edilen veriler R programına yüklenmiş ve bibliyometrik analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Araştırma için “bibliometrix” paketinden yararlanılmıştır. Bu paket, R programında kullanılmak üzere Aria ve Cuccurullo (2017: 959) tarafından geliştirilmiştir ve literatürde yer alan çalışmaların kapsamlı bir şekilde incelenmesine ve araştırmacıların herhangi bir alandaki gelişmeleri, eğilimleri ve yönelimleri kolaylıkla görebilmesine imkân sağlamaktadır.

3. AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada, analize dahil edilen akademik çalışmalar: (i) çalışmaların yıllara göre dağılımı, (ii) çalışma türleri, (iii) en çok atıf alan yazarlar, (iv) en çok atıf alan çalışmalar, (v) en fazla çalışmanın yürütüldüğü üniversiteler, (vi) İslami finans kavramında en çok makale yayımlayan dergiler, (vii) İslami finans kavramını içeren çalışmaların anahtar kelimelerinde en çok tekrar eden kelimeler, ve (viii) çalışmaların kavramsal, entelektüel ve sosyal yapıları şeklindeki başlıklar halinde irdelenmiştir.

3.1 Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1, İslami finans literatürünü oluşturan çalışmaların yıllara göre üretilme frekansını göstermektedir. 1990 – 2004 döneminde çok az sayıda çalışma bulunmakta ve bazı yıllarda ise İslami finans alanında sadece bir adet çalışma yapılmış olduğu göze çarpmaktadır. Şekil 1’de yer alan grafikte, 1990 – 2004 yılları arasındaki dönemde yayın sayısı neredeyse sıfıra yakın seyretmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu 15 yıllık süreçte toplamda sadece 28 çalışma yapılmıştır ve bu değer toplam çalışmaların sadece %1.5’ini (anılan 15 yıllık süreçte çıkan toplam yayın sayısının 21 yıllık dönemde çıkan toplam çalışmalara oranı; yani, $28/1786 = \%1,5$) oluşturmaktadır. 2005 yılı ve sonrasında ise, İslami finans alanında yapılmış yayınların sayısı artarak artan bir hızla tırmanmış ve bu yükselme 2020 yılına kadar sürmüştür. İslami finans alanında yapılmış çalışmaların sayısı sadece 2019 ve 2020 yıllarında 368’dir. Bu yıllarda yayımlanan çalışmalar toplam çalışmaların %21’ini oluşturmaktadır ($368/1786 = 0.206$).

Şekil 1: İslami Finans Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

3.2 Çalışma Türleri

Tablo 1’de yer alan bilgiler, İslami finans üzerine 1990 – 2020 yılları arasında yapılmış akademik çalışmaların türlerine göre dağılımını içermektedir. İncelemeye konu olan dönemde toplam 1786 akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların %76’sının ($1353/1786 = 0.757$) makale türünde; yaklaşık %4’üne ($68/1786 = 0.038$) denk gelen kısmının kitap türünde; %9’luk ($161/1786 = 0.090$) kısmının kitap bölümü türünde ve %4’lük ($78/1786 = 0.043$) kısmının konferans bildirisi şeklinde olduğu ve diğer türde hazırlanan akademik çalışmaların ise %7’lik ($126/1786 = 0.070$) payı oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Türleri ve Sayıları

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Makale	1353
Kitap	68
Kitap Bölümü	161
Konferans Bildirisi	78
Diğer (editör yazısı, kitap kritiği gibi)	126
Toplam	1786

3.3 En Çok Atıf Alan Yazarlar

Tablo 2’de sunulan bilgiler, İslami finans alanında akademik çalışmalar yapmış yazarların en çok atıf alma skoruna göre ilk on yazarın çalışma sayısını ve toplam atıf sayısını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, İslami finans üzerine çalışmalarını yürütmüş ve/veya yürütmekte olan araştırmacıların yayımlanmış eserlerine diğer araştırmacılar nezdinde yoğun ilgi gösterilmesi olarak ifade edilebilecek toplam atıf sayısı ve ilk 10 araştırmacının akademik çalışma sayıları Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Yazar	Çalışma Sayısı	Toplam Atıf Sayısı
Masih, M.	14	258
Warde, I.	3	258
Bacha, O.I.	10	228
Hammoudeh, S.	6	222
Liu, J.	1	221
Wilson, Jaj	1	221
Hassan, M.K.	35	215
Rizvi, S.A.R.	7	197
Dewandaru, G.	5	171
Weill, L.	10	170

3.4 En Çok Atıf Alan Çalışmalar

İslami finansı konu alan çalışmalardan, araştırmacılar tarafından en çok atıf yapılan ilk 10 akademik eser bilgisi, yazarları, yayın yılı ve atıf sayıları Tablo 3’de sunulmuştur. İlk 10 sırayı oluşturan çalışmaların bir kısmı kitap, bir kısmı ise makale türündedir. Tüm çalışmaların makale türünde olmadığı görülmektedir. İslami finans alanında en çok atıf alan çalışma, 2010 yılında ve kitap olarak yayımlanan bir çalışma olmuştur. 221 atıf sayısı ile en çok atıf alan ikinci yayın türü ise, yine 2010 yılında yayımlanan bir makaledir. Şekil 1’de de görüleceği üzere, 2005 yılından itibaren İslami finans alanında yapılan çalışmaların sayısı üstel bir fonksiyonun seyri gibi (artarak artan) artmış ve en çok atıf alan çalışmalar 2010 yılında literatüre kazandırılmıştır.

Tablo 3: En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Yayının Adı	Yazar(lar)	Yıl	Yayın Türü	Atıf Sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Islamic finance in the global economy	Warde, I.	2010	Edinburgh University Press/Kitap	258	23.45
Shaping the Halal into a brand?	Wilson, J.A.J.; Liu, J.	2010	Journal of Islamic Marketing	221	20.09
Islamic finance: Law, economics, and practice	El-Gama, M.A	2006	Cambridge University Press/Kitap	172	11.46
Islamic banking: A study of customer satisfaction and preferences in Jordan	Naser, K.; Jamal, A.; Al-Khatib, K.	1999	International Journal of Bank Marketing	170	7.73
Using accounting ratios to distinguish between Islamic and conventional banks in the GCC Region	Olson, D.; Zoubi, T.A.	2008	International Journal of Accounting	134	10.30
Investigation of performance of Malaysian Islamic Unit Trust Funds: Comparison with conventional unit trust funds	Abdullah, F.; Hassan, T.; Mohamad, S.	2007	Managerial Finance	134	9.57
Risk and return characteristics of Islamic equity funds	Hayat, R.; Kraeussl, R.	2011	Emerging Markets Review	131	13.10
Understanding of account holder in conventional bank toward Islamic banking products	Ringim, K.J.	2013	Middle East Journal of Scientific Research	120	15
Islamic mutual funds' financial performance and	Hoepner, A. G.; Rammal, H.	2011	European Journal of Finance	107	10.7

international investment style: Evidence from 20 countries	G.,; Rezec, M.				
Performance of global Islamic versus conventional share indices: International evidence	Ho, C. S. F.; Abd Rahman, N. A.; Yusuf, N. H. M.; Zamzamin, Z.	2014	Pacific-Basin Finance Journal	102	14.57

3.5 En Fazla Çalışma Yapılan Üniversiteler

İslami finans üzerine çalışmalar yapmış ve sayıca en çok eser üreten 10 üniversitenin bilgileri Tablo 4’te verilmiştir. İlk 10 üniversite belirlenirken eserleri meydana getiren yazarların çalıştıkları kurumlar temel alınmıştır. Tablo 4’te de görüleceği üzere birinci sırada 154 akademik çalışma ile “International Islamic University Malaysia” yer alırken; ikinci sırada “Universiti Kebangsaan Malaysia” 52 çalışma ile bulunmakta ve son olarak 47 akademik eser ile “Universiti Teknologi Mara” ilk on listesinin üçüncü sırasında yer almaktadır. İlk 10 üniversitenin literatüre kazandırdığı akademik eserlerin, analize konu olan dönemde üretilen toplam akademik çalışmaların yaklaşık %29’unu oluşturduğu ifade edilebilir ($511/1786 = 0.286$).

Tablo 4: En Fazla Çalışma Yapılan Üniversiteler

Üniversiteler	Çalışma Sayısı
International Islamic University Malaysia	154
Universiti Kebangsaan Malaysia	52
Universiti Teknologi Mara	47
International Islamic University	44
University of Malaya	44
University of New Orleans	42
Universiti Utara Malaysia	40
Universiti Sains Islam Malaysia	39
Universiti Sains Malaysia	27
Griffith University	22
Toplam	511

3.6 En Çok Makalenin Yayımlandığı Dergiler

İslami finansı konu alan makalelerin en çok basıldığı ilk 10 dergiye ait bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur. Bu dergilerde toplam 488 çalışma yayımlanmıştır. Analiz döneminde ise, toplam 1353 makale türünde akademik çalışma yayımlanmıştır ve ilk 10 derginin literatüre kazandırdığı akademik eserler bu sayının %36’sını oluşturmaktadır ($488/1353 = 0.360$). İlk 10 dergi içerisinde 111 çalışmayı yayımlayarak literatüre kazandırmış “International Journal of Islamic And Middle Eastern Finance And Management” dergisi ilk sırada yer alırken; 21 akademik eseri yayımlayarak İslami finans literatürüne kazandıran “Borsa Istanbul Review” dergisi ilk on dergi listesinde onuncu sırada yerini almaktadır.

Tablo 5: En Çok Makale Yayımlanan Dergiler

Dergi Adı	Çalışma Sayısı
International Journal of Islamic And Middle Eastern Finance And Management	111
Journal of Islamic Accounting And Business Research	104
Journal of Islamic Marketing	47
Al-Shajarah	40
Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics	40
Arab Law Quarterly	39
Humanomics	38
Isra International Journal of Islamic Finance	25
Pacific Basin Finance Journal	23
Borsa Istanbul Review	21
Toplam	488

3.7 Başlık, Özet, Anahtar Kelimeler ve Referanslarda En Sık Kullanılan Kelimeler

Bu çalışmada 1786 farklı türlerdeki akademik çalışma bibliyometrik analiz aracılığıyla irdelenmiştir. Tablo 6’da 1786 akademik çalışmada bibliyometrik analiz yardımıyla tespit edilen en sık tekrar eden kelimeler ve/veya kelime grupları yer almaktadır. Akademik çalışmaların başlığında, anahtar kelimelerinde ve kaynakçalarında en sık tekrar eden (frekansı en yüksek) kelime ve/veya kelime grubu ayrı ayrı irdelenmiş ve üç temel sınıfa ayrılarak Tablo 6’da özetlenmiştir. Yine Tablo 6’da en sık tekrar eden kelime ve/veya kelime gruplarından en yüksek tekrara (frekansa) sahip olan ilk 20 kelime üç temel sınıf gözetilerek sunulmuştur. Akademik çalışmalarının başlığında en sık kullanılan veya tekrar eden kelimeler gözlem altına alındığında, “islamic” ve “finance” kelimeleri dışında “banking”, “shariah”,

“malaysia”, “institutions”, “development”, “study”, “risk” ve “sukuk” kelimeleri göze çarpmaktadır.

Çalışmalarda yer alan anahtar kelimeler içinde en çok tekrar eden kelimeler incelendiğinde ise, “islamic finance” ve “finance” kelimesinin ve/veya kelime öbeğinin dışında; “islamic banking”, “islam”, “malaysia”, “sukuk”, “islamic financial institutions”, “shariah”, “corporate governance”, “takaful”, “islamic law” ve “risk management” en çok tekrar eden kelimeler ve/veya kelime grupları olmaktadır. Bu bağlamda, araştırmacıların İslami finans üzerine yaptıkları çalışmalarda önemsedikleri ve en çok ele aldıkları konu olarak İslami bankacılık öne çıkmaktadır. Ayrıca anahtar kelimeler sınıfında İslam, İslam hukuku, risk yönetimi, ekonomik büyüme ve bankacılık gibi anahtar kelimeler, finans ve/veya İslami finans alanında çalışmalarını yürütmekte olan araştırmacılar için önemli bilgiler ve işaretler vermektedir (Garfield ve Sher, 1993; Zhang vd., 2016) . Son olarak, bibliyometrik analiz yardımıyla irdelenen 1786 çalışmanın kaynakçalarında bulunan akademik çalışmaların başlığında en sık tekrar eden kelime ve/veya kelime öbeği Tablo 6’da son temel grup olarak sunulmuştur.

Tablo 6. En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Makale Başlığı		Anahtar Kelimeler		Referanslardaki Kelimeler	
Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
Islamic	362	Islamic finance	549	Finance	55
Finance	78	Islamic banking	154	Islamism	49
Financial	395	Islam	126	Financial system	29
Banking	232	Malaysia	100	Islamic finances	29
Banks	187	Islamic banks	86	Banking	27
Shariah	145	Sukuk	67	Malaysia	26
Malaysia	139	Finance	56	Financial institution	20
Financing	118	Islamic financial institutions	52	Investments	18
Analysis	113	Banking	48	Financial market	17
Evidence	113	Shariah	44	Sustainable development	16
Institutiös	105	Corporate governance	36	Economics	15
Development	98	Takaful	32	Commerce	13

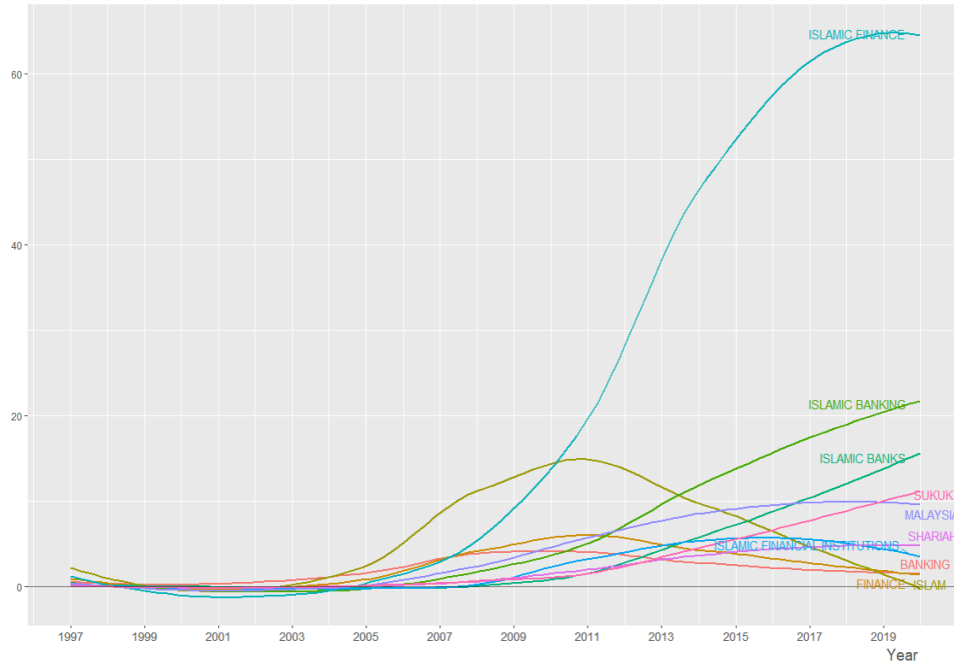
Conventional	97	Banks	28	Islamic banking	13
Case	95	Indonesia	26	Information management	12
Study	95	Islamic law	26	Profitability	12
Market	94	Risk management	25	Investment	11
Risk	80	Economic growth	24	Stock market	11
Sukuk	80	Financial crisis	24	Financial services	10
Malaysian	77	Shariah compliance	24	Article	9
Corporate	71	Islamic bank	21	Bahrain	8

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların başlıklarında en sık tekrar eden 20 kelime ise Şekil 2’de kelime bulutu ile gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere “islamic” ve “finance” kelimelerinden sonra en sık tekrar eden kelimeler “banking”, “financial”, “malaysia”, “study”, “risk”, “development” ve “shariah” kelimeleridir. En sık kullanılan kelimeleri, kelime bulutu kullanarak görüntüleme seçeneği R programında “bibliometrix” paketi tarafından sunulan ve okuyucu için görsel kolaylık sağlayan bir özelliktir. Kelimenin büyüklüğünün artması, daha sık kullanılmış olduğunu, yani daha yüksek bir frekansa sahip olduğunu ifade etmektedir (Erkan, 2020).

Şekil 2. Çalışma Başlıklarında En Sık Kullanılan Kelimeler

Bu çalışmada incelenen 1786 çalışmanın anahtar kelimelerinde en sık tekrar eden kelimelerin 1997 – 2020 yılları arasındaki gelişim süreci ve eğilimi Şekil 3 yardımıyla sunulmuştur. Şekil 3'ten de anlaşılacağı üzere, anahtar kelimelerinde “Islamic finance”, “Islamic banking”, “Islamic banks” ve “sukuk” kelime ve/veya kelime grupları yer alan çalışmaların 2007 yılından itibaren artarak artan bir trende sahip olduğu göze çarpmaktadır.

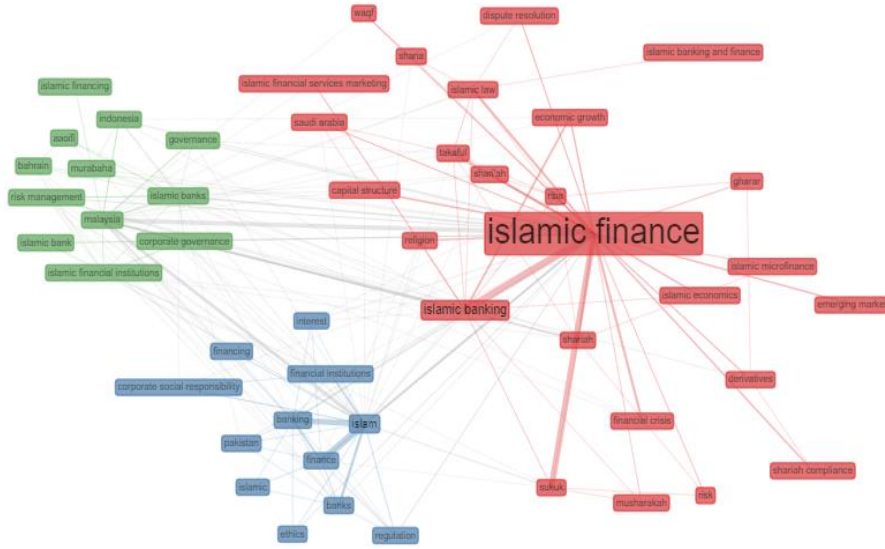
Şekil 3. Anahtar Kelimelerde En Çok Kullanılan Kelimelerin Yıllara Göre Değişimi

3.8 Çalışmaların Kavramsal, Entelektüel ve Sosyal Yapıları

İncelenen çalışmaların ortak yönlerinin sınıflandırılması olarak tanımlanabilecek “bilim haritalama” (science mapping) kapsamında araştırılan çalışmaların kavramsal (conceptual), entelektüel (intellectual) ve sosyal (social) yapıları incelenerek, birbirleriyle olan bağlantılarının ortaya konulması amaçlanır (Börner vd., 2003; Cobo vd., 2011; Ergun, 2016; Morris ve Martens, 2008; Kurutkan ve Orhan, 2018; Small, 1997 ve Erkan, 2020).

Bu çalışmada irdelenen 1786 çalışmanın kavramsal yapılarını analiz etmek için makale başlıklarında kullanılan kelimelerin birbirleri ile olan bağlantıları incelenmiştir (co-occurrence analysis) (Aria ve Cuccurullo, 2017). Şekil 4’te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde çalışma konularının şu 3 ana başlıkta kümelendiğini söyleyebiliriz: İslami finans (kırmızı küme), İslam (mavi küme) ve İslami bankalar

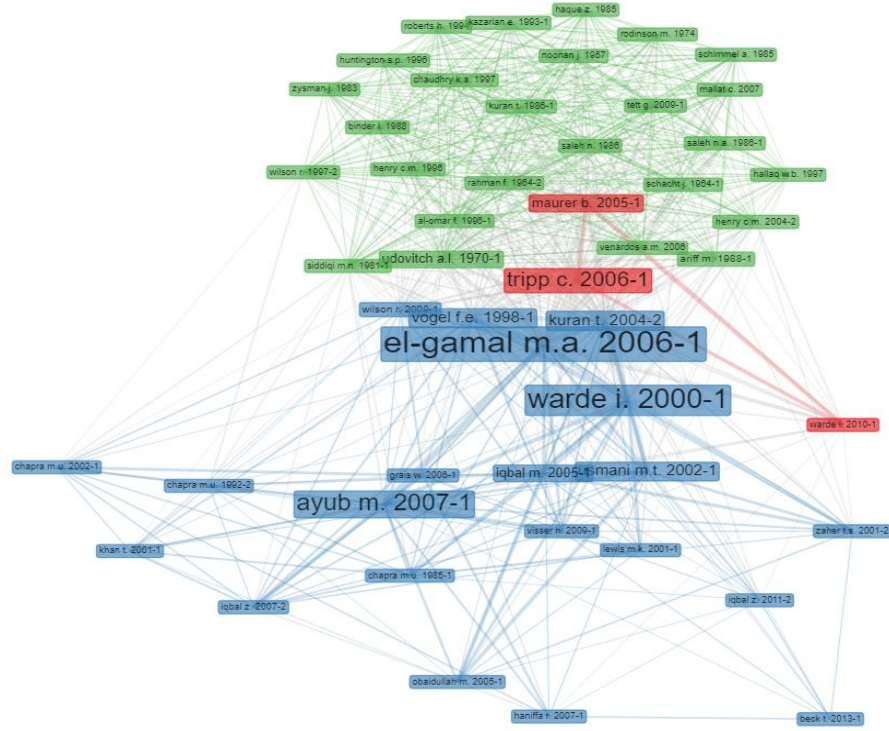
(yeşil küme). Ayrıca bu üç ana kümenin birbirleri ile olan bağlarının çok güçlü olduğu dikkat çekmektedir. Kelimeler arasındaki bağlantı nispeten güçlüyse; onları birbirlerine bağlayan çizgiler de daha koyu bir renge bürünmektedir.

Şekil 4. Anahtar Kelimelere Göre Çalışma Konularının Kavramsal Yapısı

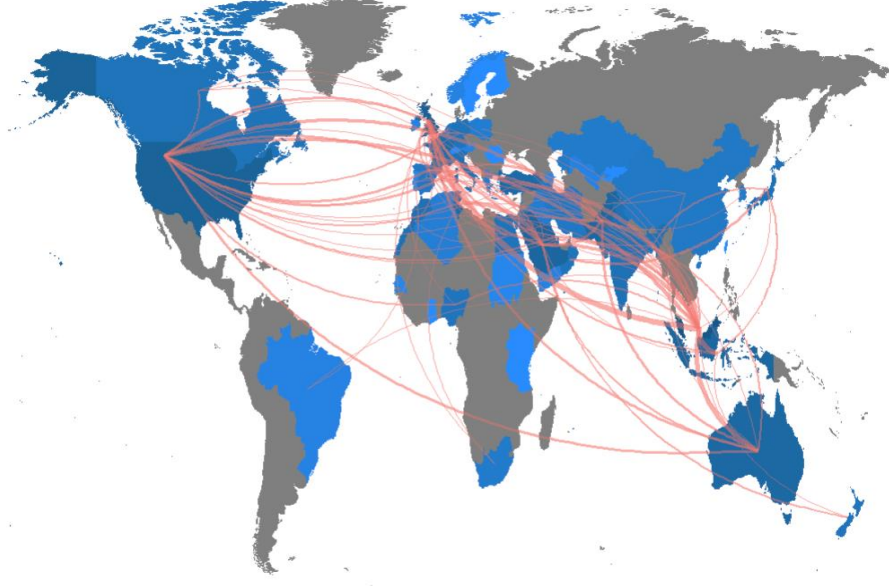
Ortak atıf analizi (co-citation analysis), araştırmada analiz edilen akademik çalışmaların entelektüel yapısını aydınlatmaktadır. Bu analiz bir çalışmada atıf yapılan herhangi iki yayının başka çalışmaların atıflarında da birlikte bulunma sıklığıdır. Örneğin A ve B makalelerinin birlikte atıf yapılma sıklığı ne kadar yüksekse, bu gösterge A ve B makaleleri aralarındaki ilişkinin (kimi durumlarda benzerliğin) o derece kuvvetli olduğunu gösterir (Bellardo, 1980 ve Erkan, 2020).

Ortak atıf analizinden elde edilen bulgular Şekil 5 aracılığıyla görselleştirilmektedir. Çalışmaların yine 3 ayrı kümede toplanmış olması dikkat çekicidir. Bu kümeler; yine mavi, yeşil ve kırmızı renklerle resmedilmiştir. Bir önceki gösterimde (Şekil 4) ifade edildiği gibi, atıflar arasındaki bağlantıları gösteren çizgiler ne kadar koyuysa, bağlantıların da aynı ölçüde güçlü olduğu sonucuna varılmaktadır.

Şekil 5. Ortak Atıf Analizi

Bibliyometrik açıdan incelenen bilimsel alanda ya da disiplinde çalışan araştırmacıların, akademisyenlerin ve/veya bunların bağlı oldukları kurumların birbirleri arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri sosyal yapı analizi yardımıyla ortaya konmaktadır. Sosyal yapı; yazarların ortak akademik çalışma yapması veya bunların bağlı oldukları kurumların işbirliği yapması ya da kurumların buldukları ülkelerin işbirliği yapması perspektiflerinden ele alınabilmektedir (Peters ve Van Raan, 1991). Bu perspektiflerden ilki, ortak yazar analizi olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışmada, ortak yazarlık anlamındaki işbirliğinin hangi ülkeler arasında gerçekleştirildiği sorusu aydınlatılmaktadır. Şekil 6’da, inceleme konusu yapılan 1786 çalışmanın ortak yazarlar ve onların ülkeleri bağlamında bir dünya haritası yardımıyla görselleştirilmesi söz konusudur. Şekildeki bağlantılar, en az iki veya daha fazla ortak çalışma yapılmış ülkeleri temsil etmektedir. Şekil 6’yı izleyen tablo (Tablo 7) ise, şeklin sayısal olarak deşifre edilmiş halini yansıtmaktadır. Tablo 7’de on veya daha fazla ortak çalışma yapmış ülkelere yer verilmiştir. Listenin başında 28 çalışma ile Malezya-Endonezya çifti bulunmaktadır. Türkiye ise Malezya ile birlikte 18 ortak çalışmaya imza atarak listenin üçüncü sırasına yerleşmiştir.

Şekil 6. Uluslararası Ortak Yazarlar Haritası

Tablo 7. En Fazla Ortak Çalışma Yapmış Olan Ülkeler

Ülke Adı	Ülke Adı	Çalışma Sayısı
Malezya	Endonezya	28
Suudi Arabistan	Tunus	24
Malezya	Türkiye	18
Malezya	Avustralya	17
Malezya	Pakistan	16
Malezya	ABD	16
Malezya	Suudi Arabistan	14
Tunus	Fransa	14
Pakistan	ABD	12
Birleşik Krallık	Pakistan	10

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, İslami finansı konu alan bütün çalışmaları içeren global literatürü çeşitli sınıflandırma kriterlerine dayanarak analiz etmek ve bu sayede mevcut araştırma eğilimleri hakkında bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, literatürde yer alan ve çalışmaların başlığında, özetinde ve anahtar kelimelerinde “Islamic finance” kavramı geçen ve Scopus veri tabanında ulaşılabilen 1786 çalışma irdelenmiştir. İnceleme sonucunda, İslami finans alanındaki ilk çalışmanın 1990 yılında yapıldığı ve 2004 yılına kadar yapılan çalışmaların sadece 28 adet olduğu, ilk bulgular olarak rapor edilebilir. 2005 yılından sonra İslami finansı konu alan çalışmaların sayısında önemli bir artış trendi yaşandığı göze çarpmaktadır. İslami finans literatürüne 2019 ve 2020 yıllarında 368 yeni çalışmanın eklendiği tespit edilmiştir. Mevcut trendin devam etmesi durumunda 2020 yılı ve sonrasında İslami finans alanındaki çalışma sayılarında artışın yaşanabileceği sonucuna varılabilir. Teknolojik gelişmelerle beraber finansal enstrümanların sayılarının arttığı ve finansal sistemlerin adeta boyut değiştirdiği global düzlemde yeni finansal araçlara ve pratiklere ihtiyaç duyulabileceği olasılığı oldukça güçlüdür. Bu çerçeveden İslami finans değerlendirildiğinde, ekonomik sistemlerin ihtiyaç duyduğu yeni finansal araçların ve uygulamaların İslami finans ürünleri aracılığıyla karşılanabileceği düşünülebilir. Bu nedenle İslami finans alanında yapılacak akademik çalışmaların da sayıca artacağını öngörmek hiç de zor olmayacaktır.

Literatürdeki çalışmaların yayın türlerine bakıldığında, araştırmacıların bulgularını daha çok makale veya kitap bölümü olarak yayımladığı görülmektedir. Çalışmaları çok sayıda atıf alan Warde, I., Wilson, J.A.J. ve Liu, J. gibi yazarların İslami finans alanına katkı sunan araştırmacıların başında geldiği anlaşılmaktadır. Bu araştırmadaki bulgular kapsamında İslami finans alanının en çok atıf almış 10 çalışması da listelenmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca İslami finans alanında en çok makale yayımlanmış dergiler tespit edilmiş ve potansiyel araştırmacıların bilgisine sunulmuştur.

İncelenen 1786 çalışmada en sık kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında İslami bankacılık ile ilgili kelimeler bir adım öne çıkmaktadır. İslami bankacılık gelişme gösterdikçe onun yeni enstrümanlara ve finansal pratiklere olan katkıları ve ekonomik büyümeyle olan ilişkileri, araştırmacılar için incelenecek konuların başında yer alabilecektir. Bu da alanda yapılacak çalışmaların sayısının kaçınılmaz olarak artacağını düşündürmektedir. Bununla beraber, İslami finansın global literatüründe İslami bankacılık ile ilgili çalışmaların sayısı oldukça fazla iken, diğer anahtar kelimelerin (İslam, İslam hukuku, risk yönetimi ve ekonomik büyüme gibi) sayısının İslami bankacılığa oranla çok geride kaldığı görülmektedir. Bu alanlarda yapılacak yeni çalışmaların, literatürdeki boşlukları doldurmaya katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların kavramsal, entelektüel ve sosyal yapıları da ortaya konmaya çalışılmıştır. Mevcut çalışmaları konularına, atıflarına ve ortak yazarların ülkelerine göre kümeleyen bu analizler, İslami finans alanının resmini çizmekte ve bu büyük resmi, alanda çalışmalar yapacak olan potansiyel

araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Gelecekteki araştırmacılar, karşımıza çıkan 3 ana kümeye (İslami finans, İslami bankacılık ve İslam) katkıda bulunabilecekleri gibi, anahtar kelimelerden yola çıkarak yepyeni araştırma alanları veya odakları da yaratabileceklerdir.

Bu çalışma, İslami finans literatürüyle ilgili önemli noktaları aydınlatmaya çalışıyor olsa da bu, çalışmanın kısıtlarının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Global literatürün yalnızca Scopus veri tabanından çekilmiş olması çalışmayı sınırlandırmaktadır, çünkü bu durum, Türkçe literatürdeki çok sayıda çalışmanın gözden kaçırıldığı gerçeğini gündeme getirmektedir. Konuya ilgi duyan potansiyel araştırmacılar, Türkçe yayınların yoğunlukta olduğu veri tabanlarını kullanarak benzer çalışmalar yürütebilir. Dahası, bilgilerin yalnızca Türkçe literatürü kapsayan veri tabanlarından sağlanması, araştırma konusun kapsamını daraltarak daha detaylı analizler yapılabilmesine olanak tanıyabilecektir. Örnek vermek gerekirse; bu çalışmada çalışmaların başlığında, anahtar kelimelerinde, özetlerinde ve kaynakçalarında aratılmış olan “Islamic finance” kelime grubu, yalnızca Türkçe makalelerin ve/veya kitapların başlıklarında aratılarak; araştırma yöntemi, bulgular veya çalışmaların politika önerileri bağlamında sınıflandırmalar yapılan daha “mikro” ölçekli bibliyometrik analizler yürütülebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, F., Hassan, T. ve Mohamad, S. (2007), Investigation of performance of Malaysian Islamic unit trust funds: Comparison with conventional unit trust funds, *Managerial Finance*, 33(2), ss. 142-153
- Al, U., ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), ss.142-163.
- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), ss.959-975.
- Balıkçı, H. C. (2020). Trends of Video Use in K-12: A Research Synthesis. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 1(1), 24-43.
- Bellardo, T. (1980). The use of co-citations to study science. *Library Research*, 2(3), ss.231- 237.
- Bozkurt, Ö. Ç., ve Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), ss.229- 263.
- Börner, K., Chen, C., ve Boyack, K. W. (2003). Visualizing knowledge domains. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), ss.179-255.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., ve Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), ss.1382-1402.
- Çam, A. V. ve Barut, A. (2015). Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane Üniversitesi Önlisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 4(7), 63-72.
- Çömlekçi, İ. (2017). İslami Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1423-1439.
- Doğan, M. B. A. (2020). İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14(1), 69-98.
- El-Gamal, M. A. (2006). Islamic finance: Law, economics, and practice. *Cambridge University Press*.
- Ergun, M. (2016). *Eğitim Araştırmalarında Data Mining ve Text Mining Tekniklerinden Yararlanma*. III. Uluslararası Dinamik, Araştırmacı ve Aktif Öğrenme Konferansı (IDEAL2016)'da sunulan bildiri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Erkan, İ. (2020). Dijital Pazarlamanın Dünü, Bugünü, Geleceği: Bibliyometrik Bir Analiz. *Akademik Hassasiyetler*. 7 (13): 149-168.

- Garfield, E., ve Sher, I. H. (1993). Key words plus [TM]-algorithmic derivative indexing. *Journal-American Society For Information Science*, 44, ss.298-298.
- Gürbüz, C., ve Bozkurt, Ö. Ç. (2016). Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), ss.1-23.
- Hayat, R. ve Kraeussl, R. (2011). Risk and return characteristics of Islamic equity funds. *Emerging markets review*, 12(2), ss.189-203.
- Ho, C. S. F., Abd Rahman, N. A., Yusuf, N. H. M. ve Zamzamin, Z. (2014). Performance of global Islamic versus conventional share indices: International evidence. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28, ss.110-121.
- Hoepner, A. G., Rammal, H. G. ve Rezac, M. (2011). Islamic mutual funds' financial performance and international investment style: evidence from 20 countries. *The European Journal of Finance*, 17(9-10), ss.829-850.
- Kurutkan, M. N., ve Orhan, F. (2018). Bilim Haritalama, Bibliyometrik Analiz ve Kitap İle İlgili Genel Hususlar (Der.). *Sağlık Politikası Konusunun Bilim Haritalama Teknikleri ile Analizi* içinde (ss.2-12). IKSAD Publishing House.
- Morris, S. A., ve Van der Veer Martens, B. (2008). Mapping research specialties. *Annual Review of Information Science and Technology*, 42(1), ss.213-295.
- Naser, K., Jamal, A. ve Al-Khatib, K. (1999), "Islamic banking: a study of customer satisfaction and preferences in Jordan", *International Journal of Bank Marketing*, 17(3), ss. 135-151.
- Nebioğlu, O. (2019). Turizm ve Yiyecek Tüketimi: Uluslararası Alanyazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), ss.71-88.
- Olson, D. ve Zoubi, T. A. (2008). Using accounting ratios to distinguish between Islamic and conventional banks in the GCC region. *The International Journal of Accounting*, 43(1), ss. 45-65.
- Olçay, A., Karaçıl, G. ve Sürme, M. (2018). Helal Turizm Alanının Bibliyometrik Profili. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (15).
- Özel, Ç. H., ve Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atıf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), ss.715-733.
- Peters, H., ve Van Raan, A. (1991). Structuring scientific activities by co-author analysis: An exercise on a university faculty level. *Scientometrics*, 20(1), ss.235-255.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), ss.348-349.

- Ringim, K. J. (2013). Understanding of account holder in conventional bank toward Islamic banking products. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 15(2), ss. 176-183.
- Selçuk, M. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*. 3 (3).
- Small, H. (1997). Update on science mapping: Creating large document spaces. *Scientometrics*, 38(2), ss.275-293.
- Şakar, G. D., ve Cerit, A. G. (2013). Uluslararası Alan İndekslerinde Türkiye Pazarlama Yazını: Bibliyometrik Analizler ve Nitel Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), ss.37-62.
- Tekneci, P. D., (2013). Türkiye Adresli Spor Alanındaki Bilimsel Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(3), ss.76-91.
- Thomson Reuters (2018). Islamic Finance Development Report 2018: Building Momentum.
- Warde, I. (2000). Islamic finance in the global economy. Edinburgh University Press.
- Wilson, J. A. ve Liu, J. (2010). Shaping the halal into a brand?. *Journal of Islamic marketing*. 1(2), ss. 107-123
- Zhang, J., Yu, Q., Zheng, F., Long, C., Lu, Z., ve Duan, Z. (2016). Comparing keywords plus of WOS and author keywords: A case study of patient adherence research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67(4), ss.967-972.

Araştırma Makalesi

REKLAMDA KULLANILAN ERKEKLİK MİTLERİ VE ERKEK TÜKETİCİNİN YENİDEN ÜRETİMİ*

Gülay ÖZTÜRK¹ ORCID ID: 0000-0002-7090-8044

ÖZET

Pazarlama ve reklam çalışmalarında “dişilik ve erkeklik” mitlerinin özellikle değişen toplumsal dinamiklerle kendini yeniden ürettiği ve bunun da markaların iletişim çalışmalarına yansıdığı görülmektedir. Toplumsal düzeyde cinsiyetlere düşen rollerin reklam çalışmalarında yanlış üretilmesi ve “toplumsal cinsiyet eşitliği” denildiğinde konunun sadece kadın tarafıyla ilişkilendirilmesi ise bir problem olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak çalışmada amaç reklamlar aracılığı ile sunulan erkek mitlerinin literatür taraması yapılarak ve örnek reklamlarla ele alınması; İstanbul özelinde çevrimiçi ortamda 458 erkek tüketiciyle yapılan çevrimiçi anket ve 12 erkek ile yüz yüze yapılan derinlemesine mülakatla erkek tüketici perspektifinden konuya ilişkin bir değerlendirme yapılması olmuştur. Araştırma bulgularına göre İstanbul’daki erkeklerin kendilerini “Modern ve Geleneksel Erkek” olarak tanımladıkları, hem kendilerinin hem de kadınların reklamda doğru gösterilmesini ve eşit yaklaşılmasını istedikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Erkeklik Mitleri, Reklam, Toplumsal Cinsiyet*

Research Article

MASCULINITY MYTHS USED IN ADVERTISING AND THE REPRODUCTION OF THE MALE CONSUMER

ABSTRACT

In marketing and advertising studies, the myths of "feminism and masculinity" reproduce themselves with particularly changing social dynamics, which is reflected in the communication work of brands. When gender-related roles are misproduced in advertising studies and "gender equality" is called, it is considered a problem to be associated with only the female side of the subject. Accordingly, the aim of the study is to treat the male myths offered through advertisements by scanning the literature and with sample advertisements; Online survey with 458 male consumers online in Istanbul and in-depth interviews with 12 men have been an assessment of the subject from a male consumer perspective. According to the research findings, the findings of the men in Istanbul, whom they describe as "Modern and Traditional Men", have been found to want both themselves and women to be shown correctly in advertising and treated equally.

Keywords: *Masculinity Myths, Advertising, Gender*

* Çalışma İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde gerçekleşen Avrupa Birliği Ekseninde Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Çalıştayı’nda 25 Nisan 2019’da sadece sözlü sunulmuş, hiçbir yerde yayınlanmamış özgün bir araştırma makalesidir.

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, Prof. Dr., Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, gulay@ticaret.edu.tr
Makale Geliş Tarihi/Received: 06.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

“Cinsiyet” kavramı kadın ve erkeğin gündelik hayatında varsayılan rollerini temel alan kültürel ve toplumsal bir bakış açısına vurgu yapmaktadır. Rakow’a göre (1986) cinsiyet toplumsal yapıdaki eşitsizliğin kurulmasına yarayan temel bir süreç olarak kabul edilir. Cinsiyet buna göre dünya haricinde pek çok şeyi tanımlama, ifade etme ve kategorize etmeye yarayan bir şeyleri canlandıran ya da cansızlaştıran “bir anlam sistemidir”. Cinsiyetin bu bağlamda reklam gibi kodlama ve kod açma mekanizması perspektifinden dünyada birinin bir şeyi nasıl deneyimleyeceği kısmında yönlendirici olduğu ifade edilmektedir (Kervin, 2016, s.53).

Toplumsal cinsiyet rolleri ise, toplumsal bir grup ya da sistemde erkek ve kadınla birleştirilen davranışsal kurallarla tanımlanan bir kültürel sistemdir (Ifezue, 2010,s.15). Bununla birlikte reklamlarda erkek ve kadın rollerinin sunumunun farklı ülkelerde farklı şekillerde olması da kültürel unsurun belirleyici boyutunu ortaya koymaktadır (Ifezue, 2010,s.17).

Zamanla toplumun içerisinde aile, dini yapılar, okullar gibi farklı kurumlar da toplumsal sisteminin devamlılığı için erkeklik ve kadınlık nasıl olmalı konusunda toplumdaki insanları yönlendirici bir güce sahip olmuştur. Medyanın burada mevcut “cinsiyet rollerinin” pekiştirilmesinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Özellikle medya tarafında üretilen mesajlar ve reklamın hedef kitlenin sosyal konumuyla bağlantılı içerikler üretmesi bu noktada dikkat çekmektedir. Buna göre reklamların hedef kitlenin özellikle sosyal ve ekonomik bağlamları temelinde belirli zamanlarda ona “cinsiyet rollerini” nasıl öğreteceğine odaklandığı gözlenir. Medya ürünleri ve reklamlarda cinsiyet sunumuyla ilgili çalışmaların çoğunda öncelikle kadına yönelik içerik analizi çalışmalarının yapıldığı da dikkat çeken bir başka durumdur. Söz konusu çalışmaların çoğunda ise bir takım değişimlerin yaşandığı, kadının erkeğe itaat ettiği, ev alanı ile sınırlı bir dünyada tanımlandığı ve hala kadınların görsel bir dekorasyon aracı gibi betimlendiği kaydedilmiştir. Ayrıca ilgili analizlerin sonucu kadın ve erkek sunumlarının sektörde belli “kurallar” temelinde gerçekleştiği ve bunun normalleştirildiği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte cinsiyet rolleri üzerine yapılan araştırmaların ortaya koyduğu bir başka bulgunun toplumsal ve tarihsel süreç içerisinde zamanla “erkeklik” kavramının değişime uğraması olmuştur. Buna göre reklam çalışmalarında erkeğe yönelik toplumsal inançların değiştiği ve erkeğin görsel olarak yeniden inşasında bunun açıkça görülebileceği ifade edilmektedir. Son 50 yıl içerisinde özellikle erkek hedef kitlenin “erkeklik” tanımı bağlamında cinsiyete ilişkin tanım ve toplumsal inançların değiştiğinin belirtilmesi de ayrıca bu düşünceyi destekler niteliktedir (Kervin, 2016, ss.51-52).

Rakow’un cinsiyetleştirilmiş dünyanın erkekler tarafından yaratıldığını ileri sürdüğü belirtilir (Kervin, 2016, s.53). Kendisine verilen tarihsel ve toplumsal konum, erkeğin “sembolik emredici” olarak inşasına hizmet etmiştir. Kendi kendinin varlığını sürdürebilen bu durum ise erkeği güçlü kılmış ve ona baskın bir söylemsel anlam yüklemiştir. Brod’un ise kapitalizm ve erkeklik üzerine yazdığı “The Making of Masculinities” (1986) başlıklı çalışmasında erkeklere yönelik toplumsal

tutumların ekonomik sistemden kaynaklandığını ileri sürdüğü görülür. Kapitalist sistemdeki değişim, özellikle de kurumları kontrol etme gücü bu süreçte daha çok erkeğe verilmiş; toplumun erkeği güçlü görmesi ve erkeğin kendi gerçek hayatında kendini güçsüz görmesi arasındaki çelişkide ise erkeğin rolü büyük ölçüde karışmıştır. Buna göre erkek bu baskın rollere uyduğunda doğasında olan rollerle çelişir hale gelmektedir (Kervin,2016, s.53).

Son yirmi yılda Batı toplumlarında üretimden postmodern topluma geçiş yapısı içerisinde modern endüstri kültürünün farklı endüstriyel ürünler, fikirler ve bilgi temelinde değiştiği kaydedilmiştir. Bu endüstriyel kültür uzun bir süre erkek ve kadının rollerini tanımlamış, bu roller teknoloji alanında gelişmeler ve endüstriyel devrimlerle söz konusu rolleri daha da güçlü gösterir hale gelmiştir. Toplum temelinde bazı bileşenlerde ve toplumsal kurumlarda meydana gelen değişimler ise kadın ve erkeğe düşen roller üzerinde kayda değer bir değişim yaratmıştır.

Ancak toplumda kadının değişen rollerini belirten çalışmalar olmasına rağmen; erkeğin ve özellikle de onların ideal değişimleriyle ilişkili araştırmaların çok az sayıda olduğu kaydedilmektedir. Yeni erkek türü içinse dişil çekiciliğe uyumlu hale getirildiği; hem düşünce hem de kıyafet ve tutum kısmında kadına yaklaştırıldığı ileri sürülmüştür. Buna göre yeni erkek rolünde “duyarlı bir ruh” ve “dişil bir dokunuş”un birleştiği “metroseksüel erkek” modeli ortaya çıkar olmuştur. Buna bağlı olarak ise “gösterişçi tüketim”, “fiziki yönden mükemmellik” geleneksel erkeklik modeline pek uymamaktadır. Süreç içerisinde erkek rolünde meydana gelen bu değişimlerin ise gündelik hayatın yanı sıra tüketim eylemlerine ve reklamlara yansması da söz konusu olmuştur. Özellikle moda sektöründe reklamcıların tüketicilerin zihinlerini farklı görseller, semboller ve işaretler aracılığı ile manipüle ettiği ve geleceğe dönük olarak tüketicilerin hayallerini, toplumsal değerlerini ve kültürel anlamları karıştırıcı bir etki yarattığı belirtilmiştir. Buna göre bu bağlamsal ve görsel betimlemeler ve ileri sürülen modern zaman mitlerinin neyi gerekli kıldığı ve kadınlık ve erkeklik için bunun ne anlama geldiğini belirlediği vurgulanmıştır. Buna ek olarak eğer toplumda cinsiyet rollerindeki değişim toplumca yaygın kabul görmüşse, reklamlarda da bu değişen cinsiyet rollerinin görüleceği ifade edilmiştir. Ayrıca erkeklik rollerindeki dönüşüm sinyalleri yaşam tarzı dergilerinde de sunulmaya çalışılmıştır (Sakarjarvi, 2013, ss.8-9).

Diğer taraftan 1980’lerden itibaren reklamlarda erkek bedeninin daha sık görülmeye başladığı; bu dönemdeki reklamlarda kadın bedeninin sunumuyla aslında benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu dönemdeki reklamlarda erkekler erkeksi ve yarı çıplak olarak idealize edilmektedir. Daha sonra reklamlarda erkek rolünde değişimler olmasına rağmen, hala daha tüketicilerin özellikle de erkek tüketicilerin bu düşünceyi özümsemeleri ve gündelik hayatlarında da bu düşünceyi kabul etmeleri zaman alacak bir nitelik taşımaktadır (Sakarjarvi, 2013, s.10).

Pazarlama ve reklam çalışmalarında ise sistemin devamlılığında kullanılan “dişilik ve erkeklik mitleri” nin özellikle değişen toplumsal dinamiklerle kendini yeniden ürettiği ve bunun da markaların iletişim çalışmalarına yansıdığı görülmektedir. Söz

konusu değişimlere karşın, toplumsal düzeyde cinsiyetlere düşen rollerin kültür endüstrisinin temel öğeleri arasında yer alan sinema, dizi, TV programlar ve reklam çalışmalarında gerçeği yansıtmayacak şekilde temsil edilmesi ise ilgili rollerin yanlış üretilmesi gibi bir sorunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bir başka sorun “toplumsal cinsiyet eşitliği” denildiğinde konunun sadece kadın tarafıyla ilişkilendirilmesi noktasında olmaktadır. Çünkü kadının olduğu gibi; erkeklerin de rollerinin sunumu ve yeniden üretimi ilişkisinde aynı boşluklar söz konusu olabilmektedir. Buna bağlı olarak bu çalışmada; reklamlar aracılığı ile sunulan erkeklik mitleri ve yaratılan ideal erkek tüketici literatür taraması yapılarak ve örnek olaylar özelinde analiz edilecek; İstanbul özelinde çevrimiçi ortamda tüketicilerle yapılacak anket ve yüz yüze yapılan derinlemesine mülakatlarla tüketici perspektifinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

2. REKLAMDA TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI VE ÖNYARGILAR

Cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki fizyolojik farklılıkları, toplumsal cinsiyet ise, davranış ve rollerdeki erillik ve dişilik gibi kişisel farklılıkları kültürel kodlarla anlatan bir kavramdır (Aydın ve Aslaner, 2015, s.56).

Deaux ve Lewis’a göre toplumsal cinsiyet kalıpları dört farklı ve bağımsız unsurdan meydana gelir: Kişisel özellikleri tanımlama (başkalarına karşı kendini savunma), fiziksel özellikler (saç uzunluğu, beden ağırlığı), rol davranışları (lider olmak, çocukların bakımından sorumlu olmak) ve işle ilgili (kamyon sürücüsü, ev hanımı vb.)dir. Bunların her biri kadın ve erkek cinsiyete entegre edilmekte; özellikle negatif içeriklerin kadınlarla daha çok ilişkilendirilmesi söz konusu olmaktadır (Zotos ve Eirini, 2014, s.24).

Ayrıca toplumsal cinsiyet psikolojik, tarihsel ve kültürel süreçler içerisinde bir oluşum sergilemektedir. Toplum içerisindeki erkekliğe ve kadınlığa ilişkin yaygın düşünceler, o toplumdaki toplumsal cinsiyet kalıplarını da oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri, toplumdaki kişilere çocuk yaşlardan itibaren yerleştirilmeye çalışılan bir kavram olarak görülmektedir. Bilhassa ataerkil toplumlardan beslenen kadın ve erkeğin toplum içerisindeki rollerinin erkek ideolojisiyle şekillenmesi dikkat çeker. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rollerinde, duygusal olma, pasif olma, zayıf olma, bağımlı olma gibi özellikler dişilik; güçlü olma, cesur olma, hırslı olma, saldırgan ve bağımsız olma gibi özellikler de daha çok erillik ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir (Aydın ve Aslaner, 2015, s.56).

Reklamlar ise bir ürün hakkında bilgi vermenin yanı sıra kadın/erkek stereotiplerini bireylere yansıtmakta, bireylerden bu şekilde davranış sergilemesini beklemektedir. Reklam söylemlerinde genellikle erkek bakış açısıyla toplumsal cinsiyet kalıplarının yansıtılması ise bu noktada reklamın da süreçteki rolünü görmek adına önem taşımaktadır (Demir, 2006, s.285).

Yetişkinlerin toplumsallaşmasında ise, kitle iletişim araçları özellikle sosyalizasyon sürecinde belli kadın ve erkek tanımlamaları aktarır. Birey yetişkin olsa da, değişen

toplumsal gerçekliği anlamlandırması ve içinde yaşadığı döneme uyum sağlaması kendisinden istenir. Buna göre kitle iletişim araçlarının, var olan gerçekliğin dışında bir dünya kurma ve toplumsal normları yetişkinlere benimsetmede önemli bir rol üstlendiği görülür (Demir, 2006, s.290).

Medyada özellikle de kitlesel medyada cinsiyet kalıpları sosyal yapı içerisinde bireysel var olabilmenin, diğerleriyle ilişki kurabilmenin “toplumsal kabulü” şeklinde uzun süre tanımlanmıştır (Zotos ve Eirini, 2014, s.25). Özellikle toplumsal değişimin hız kazandığı günümüz toplumlarında ise geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerinin belirli ölçüde evrildiği ve yeniden sorgulanır hale geldiği belirtilir (Dündar, 2012, s.123).

Tarihsel gelişim süreci açısından bakıldığında ise toplumsal cinsiyet kavramının, 1968 yılında ‘toplumsal cinsiyet’in biyolojik ‘cinsiyet’ten nasıl farklı olabileceğini göstermek amacıyla Robert Stoller tarafından ortaya atıldığı ileri sürülmektedir (Segal,1992, s.98). Bu bağlamda sosyal hayattaki hukuksal, toplumsal değişim ile birlikte kadın erkek rollerinde de değişimler yaşanmış;1970’li yıllarda toplumda hâkim olan ataerkil düzende erkek egemen yapı baskın bir nitelikte iken; 1980’lerden sonra feminizmin yükselişi ve kazanılan yasal haklar ile birlikte daha eşitlikçi bir düzen kurulmaya başlanmıştır. 2000’ler ile birlikte ise kadının, bir birey olarak her alanda var olabilecek haklara sahip olduğu kaydedilmiştir (Çık, 2017, s.87).

Türkiye’de 1970’lerde televizyonda yayınlanan ilk reklam filmleri incelendiğinde ataerkil yapıdaki erkek egemen rollerin belirgin şekilde görüldüğü ifade edilmiştir. Örneğin “Perma-Sharp” permatik tıraş bıçağı reklamındaki dış seslendirmede; “Erkek merttir, gururludur, askerlik yapar, efendidir, arkadan konuşmaz, tıraş olur, perma-sharp kullanır!”. Dolayısıyla “Erkek babadır, merttir, üstündür, askerlik yapar, tıraş olur vs.” şeklinde erkek profillerinin sergilenmesi hedef kitleye markanın iletmeye çalıştığı güç ve üstünlük mesajı erkek ile birleştirilerek verilmiştir. Reklam mesajı verilirken erkeklerin güçlü ve üstün olduğu mesajının kadın oyuncuların diyaloglarında da verilmesi bu noktada dikkat çekmiştir. Bu durum güç ve erkek özdeşleştirilmesinin kadın tarafından da onaylanmış olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. 1972 yılında yayınlanan “Sana” reklam filminde ise ürün bağlamında “mutlu ailenin margarini” mesajı verilirken; burada erkeğin çalışan, kadının ise evde yemek yaparken resmedildiği ifade edilmiştir (Çık, 2017, s.89).

3. REKLAMLARDA KULLANILAN ERKEKLİK MİTLERİ

“Erkek” kelimesinin Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre birincil anlamı “Yetişkin adam, bay, er kişi”dir. Bu kelimenin ilk olarak biyolojik bir cinsiyeti ifade ettiği belirtilmiştir. Erkeklik kelimesi incelendiğinde ise, biyolojik olarak erkek olma durumunun dışında daha soyut anlamlar ifade ettiği görülmektedir. TDK’ya göre taşıdığı farklı anlamlardan birincisi, toplumsal cinsiyet açısından erkeğe uygun bulunan özellikteki kelime olmasıdır. Bir sıfat gibi kullanılan bu kelime, “Erkekçe davranış, yiğitlik, mertlik” anlamını taşır (Gökpınar,2015,s.53) Erkeklik incelemeleri ile ilgili olarak, Connell ve Messerschmidt’in (2005, s.829) “hegamonik erkeklik kuramının” erkekler ve erkeklik ilgili inceleme ve araştırmaların yapılabilmesine zemin hazırladığı görülmektedir. R.W. Connell’in ortaya atmış olduğu bu kavram ise erkekte bulunması gerektiği düşünülen “güç” kavramına dayanmaktadır (Gökpınar, 2015,s.55) Hegamonik erkeklikte ise duygusallık zayıflık olarak görülmektedir. Bu karakter akılcıdır. Türkiye’de de hegamonik erkekliğin özellikleri şu şekilde ifade edilmiştir: “Türk erkeği, atına, avradına, silahına düşkündür, maçodur, namusuna söz söyletmez, delikanlıdır, vatanını ve milletini canından çok sever.” (Demren 2001, s.35). Bu özellikleri ile Türkiye’deki hegamonik erkeklik şartlarının, tüm dünyada varolan hegamonik erkeklik yapısına denk geldiği görülmektedir.

Konu ile ilgili literatüre yönelik bir inceleme yapıldığında erkeklik konusunun; politik, ideolojik ve akademik olarak çok fazla araştırılmayan, sadece üzerine biraz konuşmakla kalınan bir konu olması çalışma açısından önemli görülmektedir. Sancar’a göre (2009,s.23) kadına dair sorunlar, feminist yaklaşımlarda olduğu gibi, erkeklerin uzak durması gereken bir olgu olmaktan uzaklaşarak, cinsler arasında istenilen eşitliğin sağlanabilmesi için özellikle erkeklerin içinde bulunması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak ise erkeklik imgesi, toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde yer alan, kadın odaklı çalışmaların toplumsal eşitsizlik kavramını açıklamada sınırlı kaldığı savıyla araştırma kapsamına giren bir olgu olarak karşımıza çıkar. Connell’ e göre (1998, s.597), erkeklik imgesinin toplumda meydana gelen kültürel bir sorun olarak araştırmacıların çalışma konusu durumuna gelmesi 1960’lara rastlamaktadır. 1960’ların sonunda eşitsizlik söylemi üzerine gerçekleştirilen feminist araştırmaların sadece kadını konu edinen çalışmalar yapmasının yetersiz olacağı düşüncesiyle erkeklik olgusu irdelenmeye başlamıştır. Bununla birlikte içinde bulunulan toplumun kültürel yapısına göre, hatta aynı toplum içerisinde yaş gruplarına yönelik yapılan araştırmalarda erkeklik özelliklerinin değişiklik göstermesi, aynı toplumun farklı dönemlerinde, farklı bakış açılarının oluşması, bu olgunun dinamik bir özelliğe sahip olduğunun kanıtıdır. Erkeklikle ilgili özellikler, kadınlık söylemi üzerinden açıklanmaya çalışılabilir. Çünkü toplum içerisinde erkekliğin algılanış biçimi kadın olmaktan geçmektedir (Gökpınar, 2015, s.54).

Medya özelinde reklamlar, ataerkil söylem ve ideolojinin aktarılma aracı olmasının yanı sıra mevcut sistemi de pekiştirerek kadına yönelik kalıplaşmış rolleri tekrar üretmektedir (Aydın ve Aslaner, 2015,s.54). Kişiler içinde buldukları konuma ve

sahip olduğu kimliklere uygun davranmakla sorumludurlar. Bu davranışların benimsetilmesinde ilk olarak aile, ardından çevresel faktörler ve üçüncü olarak da medya gelir. Medya tarafından empoze edilen bu toplumsal davranış rolleri, yine medya tarafından pekiştirilmekte ve süreklilik kazanması sağlanmaktadır. Aytaç (2006,s.7), medya ve reklamların özellikle ataerkil yapının etkili olduğu toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerini yönlendirmede sıklıkla kullanıldığından söz etmektedir. Televizyon bu noktada, toplumsal cinsiyet rollerini oluşturma ve toplumun geneline yayıp benimsetilmesini sağlamada etkin bir sosyo-kültürel araç olarak görülmektedir (Aydın ve Aslaner, 2015,s. 55).

Reklamcılıkta cinsiyet kalıpları ve toplumsal cinsiyet ilişkili değerler arasındaki doğal ilişkiye son yıllarda odaklanıldığı belirtilmiştir. Bu noktada reklamın yönelik iki karşıt iddianın çatıştığı gözlemlenmektedir. İlk görüş reklamın bu süreçte etkisi olmadığını ifade eder. Buna karşılık ikinci görüş reklamların hedef pazarı etkilediği ve biçimlendirici olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda cinsiyet kimlikleri toplumsal olarak oluşturulmakta ve reklam bireylerin toplumdaki rollerini tanımlamada kullanılan kendini ifade etme biçimlerine ve yaşam tarzlarına yönelik önerilerde bulunmaktadır. Reklam kampanyalarının büyük bir çoğunluğu cinsiyet kimliğini talep etmekte ve öncelikle erkeklik ve kadınlık ile ilgili ikonografik kalıpları çizmektedir. Ayrıca reklam görsel bir değer sistemi sunduğu için; hem kültürü yansıtmaya hem de kültüre değer katmada anlam yaratmaktadır. Kilbourne'nin söylediği gibi; “ *Reklam bizim çevremizdir. Biz suyun içerisindeki balık gibi içinde yüzeriz. Ondan kaçamayız. Reklam mesajları çok yakın ilişkilerimizin, evimizin, kalbimizin ve aklımızın içindedir.*” (Zotos ve Eirini, 2014, s.25).

Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri kadınlardan ev-içi üretim faaliyetlerini, annelik rollerini en iyi şekilde yapmasını; erkeklerden ise kamusal alanda başarılı ve ailenin maddi kaynaklarını sağlamalarını beklemektedir (Dündar, 2012,s.124). Tarihsel süreçte 1990'lı yıllarda tercih edilen reklam içeriklerinde erkek kimliği kurgudan uzak ve toplumsal gerçekleri yansıtan bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. 2000 ve öncesi dönemlerde ise erkek, genel olarak otoritenin ve saygınlığın simgesidir. Bu bağlamda reklam içeriklerinde erkek; aile reisi, iş adamı, toplumda söz sahibi kişi gibi rollerde gösterilmektedir. 2000 ve sonrası yıllarda ise küresel güç sahiplerinin medya sektöründe daha etkin olarak öne çıkmasıyla reklam içeriklerinde popüler kültürün temel alındığı yüksek maliyetli kurgular karşımıza çıkmıştır (Yüksel, 2018;ss.100-101). Son yıllarda ise erkek daha entelektüel ve zarif bir erkek kimliği ile sunulsa da; güç ve sorumluluk, onunla anılmaya devam eden özellikler olmaya devam etmiştir. Öte yandan reklamlarda erkek temsilinde erkeğin duyarsız ve bencil tavrının olması dikkat çeken bir sunum olarak görülmüştür. Örneğin teknoloji ürünleri ve otomobil reklamlarında erkek; yalnızca kendi dünyasına çekilmiş ve ürüne odaklanmış olarak sunulmaktadır. Burada dış çevreyle olan iletişiminden soyutlanarak kendi tutkularına yöneldiği izlenimi verilen bir imaj söz konusu olmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde bir önceki temsilinin aksine sorumluluktan ve aile ilişkilerinden uzak bir erkek modeli ile ürünün ön plana çıkması sağlanmaktadır. Böylece reklam içeriğinde tutku metaforuna vurgu yapılmakta; toplumsal cinsiyet algısı ise arka planda kalmaktadır. Erkeklerin bu yeni

imajıyla daha çok kurumsal reklamlarda kullanılması ise dikkat çekmektedir (Yüksel, 2018, ss.95-96).

Brod tarafından yapılan bir değerlendirmeye göre ise erkeğe yönelik toplumsal tutumlarda ekonomik sistemin dikkate alınması gerekmektedir. Buna göre çoğunlukla erkek bireylerde olan güç, kapitalist sistemin eline geçmiştir. Bu durum da büyük ölçüde erkeğin toplumsal yapıdaki rolü üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca toplumsal yapıdaki erkeğin gücü ile bireysel temelde güçsüzlüğü arasında bir çelişki olduğu kaydedilmiştir Kapitalizm bu nedenle erkeğin bu baskın rolünü gerçekleştirmesinde kayda değer bir yere sahiptir (Kervin, 2016, s.53).

Ayrıca reklam kapitalist ekonomik sistemin gerekleri için vardır. Tüketicilerin daha çok ürün satın almasını sağlamak için reklamda farklı anlam üretimleri söz konusu olabilmektedir. Üst anlamlandırma sistemi olarak “cinsiyet fonksiyonları” estetik kodların (ışık, renk vb.), moda kodlarının, sözsüz kodların (yüz ifadesi ve beden dili) ve toplumsal rollerin (kişinin aktif ya da pasif olarak gösterilmesi- işinin başında ya da ikinci önemde biri olarak) tercih edilmesine ve kullanılmasına neden olabilmektedir. Reklam cinsiyet ideolojisi aracılığı ile sürekli olarak şu anki toplumsal bilgiyi ve kültürel eğilimleri tekrar etmektedir. Bugün bu cinsiyet kodlarının kullanımı söz konusudur. Hatta reklamlarda insan yoksa cinsel kodlar; görsel kodlar, ışık ve kamera açılarıyla yansıtılmaktadır (Kervin, 2016, s.54).

Bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde bir değerlendirme yapıldığında; 1970’li yıllardaki feminist çalışmalarda odak noktanın kadınlar olarak kendini gösterdiği, 1980’li yıllarla birlikte durumun değiştiği, tartışmaların odağında erkek imgesinin yer aldığı belirtilmiştir. Söz konusu tartışmalara göre erkeğin de kadın gibi ezildiği, ancak erkeğin üzerindeki bu baskının kadın kimliğinden kaynaklı olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında feminist çalışmalarda, kadın karşısında erkeğin duruşu, erkeklik çalışmalarına yer verilmesinde etkili faktörlerden biri olarak değerlendirilmiştir (Gökıınar, 2015, ss.57-58).

Bunların yanı sıra Demez (2005,s.135), ülkemizde erkek kimliğini başarılı, fiziksel, cinsel, ekonomik ve ruhsal açıdan güçlü olarak tanımlar. Bununla birlikte Türkiye’de geleneksel erkek kimliği içerisinde dikkate alınan başka bir kimlik baba kimliğidir. Yanında oturuşa, kullanılan kelimelere, sigara içilmemesine varana kadar pek çok şeye dikkat edilmesi burada erkek kimliğinin gücünü gösteren özellikler olarak ifade edilmektedir (Gökıınar, 2015, s.57).

Dolayısıyla erkek ile ilgili yansımaların reklam özelinde de değişime uğradığı gözlenmiştir (Özdemir,2010,s.103). Günümüzün erkekleri çalıştığı, ürettiği gibi; yeni rollere de sahip bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, erkek kimliği eski yapısını devam ettiren ama yeni koşullara da uyum sağlayan yeni bir kimlikle kendini göstermektedir. Bu yeni erkek tipi hem ‘iyi bir eş’, hem ‘iyi bir baba’, hem de ‘iş hayatında başarılı bir erkek’ ve tüm bunları başarırken de ‘kendine özen gösteren bakımlı bir erkek’olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla toplum değiştikçe toplumsal cinsiyet rollerinde de değişimler gerçekleşmektedir (Tosun ve

Ülker,2015, s.229). Çıkan değişim yapısında tıpkı kadında görüldüğü gibi karşımıza her yönüyle” mükemmel ya da süper erkek modeli” çıkmaktadır.

Ayrıca Türkiye’de erkekleri ‘kadına özgü işleri’ yaparken gösteren reklamların sayısında da artış olmuştur. 1940’lı ve 1950’li yılların reklamlarında yer alan erkeğin, biraz maço, kahraman ve maskülen imajı ile yer aldığı belirtilmiştir. 1980’lerden itibaren tıpkı kadın bedeni gibi erkek bedeninin de reklamlarda kullanılmaya başlanması ile pek çok ürünün reklamında erkek bedeni de bir cinsel obje olarak konumlanmış ve 1990’larda ortaya çıkan metroseksüel erkek, reklamlarda vücudunun çekiciliği ile ön planda yer almıştır. 1990’ların sonlarına doğru İngiltere’de ortaya çıkan ‘yeni delikanlı’ söylemi ise, metroseksüel erkek gibi stiline düşkün ve kendine önem veren erkeği işaret etmiştir. Yeni jenerasyon erkeğin, metroseksüel erkekten farkı, rahatına düşkünlüğü, pahalı ve sofistike kıyafetleri tercih etmesiyle birlikte bunların genellikle T-shirt ve eşofman tarzı spor kıyafetler olmasıdır. Tosun ve Ülker tarafından yapılan bir araştırmada erkek imge kullanımının bekar kadınlarda evli kadınlara göre daha yüksek olumlu bir tutum yarattığı; 15-20 yaş arası kadın katılımcıların 33-38 yaş arası kadın katılımcıya göre daha yüksek bir puana sahip olduğu; yine çalışmayan kadınların aktif çalışan kadınlara göre reklamlarda erkek imgesi kullanımına yönelik daha olumlu ve yüksek bir puana sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Tosun ve Ülker, 2015, ss.241-242). Erkeğin günümüz reklamlarında yer alan farklı sunumları ise şu şekilde sınıflandırılmıştır (Tosun ve Ülker, 2015, s. 230);

1. **Erkeğin Maskülen Sunumu:** Bu sınıflandırmada erkek bedeni kas gücü, bedensel iş yapma kapasitesi ve dayanıklılık özellikleri ile nitelendirilir. Zorluklarla mücadele eden; biraz maço ve kahraman erkek imajının da reklamlarda daha sık kullanıldığı belirtilir. Buna göre örneğin 1940 ve 1950’lerin dünyasında erkek figürü; güçlü, aktif, yetkili, otoriter, zor, agresif, şiddete meyilli, yarışçı, duygusuz olarak tanımlanmakta ve yansıtılmaktadır.
2. **Erkeğin Metroseksüel Sunumu:** 1980’li yıllardan itibaren ise erkek bedeninin reklamlarda kullanılmaya başladığı gözlenir. Buradaki temel neden tıpkı kadın bedeninin reklamlarda kullanılmasında olduğu gibi reklamdaki mesajın dikkat çekerek akıllarda kalıcı olmasını sağlamaktır. Otomobilden, iç çamaşırına kadar pek çok ürünün reklamında artık erkek bedeni bir cinsel obje olarak konumlanmaktadır. Erkek artık kaslı, geniş omuzlu, dik duruşlu, yarı çıplak olarak reklamlarda yansıtılan bir karakterdir.
3. **Erkeğin Yeni Jenerasyon Sunumu:** 1990’ların başında erkeklerle ilgili ‘yeni delikanlı’ denilen bir söylem karşımıza çıkmaktadır. Yaratılan bu yeni delikanlı, futbola, cinselliğe ve içkiye düşkün ve tıpkı bir çocuk gibi sadece eğlenmek isteyen bir yapıda kendine yer edinir. Öyle ki, oluşan yeni erkek kimliği derin konulardan uzak durup, konuşmamayı tercih eden, metroseksüel erkek gibi stiline düşkün ve kendine önem veren bir yapıda

karşımıza çıkar. Bu yeni erkek kimliğinin metroseksüel erkekten farkı ise, pahalı ve sofistike T-shirt ve eşortman tarzı rahat spor kıyafetlerini daha çok tercih etmesidir.

4. **Erkeğin Eşcinsel Sunumu:** Günümüzde markaların LGTB tüketiciler ile iletişim kurmaktan çekinmemesi dikkat çekmektedir. Örneğin Banana Republic, Calvin Klein ve Remy Martin Cognac gibi büyük firmaların eşcinsel pazarına yönelik stratejiler geliştirdikleri belirtilmektedir. Medyada eşcinsel erkeklerin, çoğu zaman fazlasıyla bakımlı, kırılğan, abartılı giyim ve davranışlara sahip ve narin olarak temsil edildiği belirtilir. Bu tüketicilerin fazlaca bakımlı, içki tüketimine dayanıksız, ince ve estetik yönden gelişmiş olarak ‘gerçek erkeğin’ zıttı; kadınsal özelliklere sahip olarak özellikle global ölçekte medyada sunuldukları kaydedilir (Tosun ve Ülker, 2016, ss.230-231).

Bu sınıflandırmaya bir başka alternatif de retroseksüel erkektir. Bu aslında eski “Taş Fırın Erkeği” olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu erkek; spor müsabakaları izleyen, erkek arkadaşları ile dışarıda zaman geçiren, mangalda et kızartan ve hafta sonları sakal traşı olmayan bir tiptir. Ancak bu erkek türü pazarlamacılar çekici gelmeyince, Martin Salzman’ın modern erkeklik ile ilgili olarak “überseksüel” terimi ortaya atılmıştır. Kitapta Salzman bazı erkeklerin retroseksüelliği ile metroseksüel erkeğe has kişisel bakım ve şıklığı birleştirmeyi başardığını savunmuştur. Metroseksüel erkeğe göre überseksüel erkek özbenliğine değil, insan ilişkilerine önem vermektedir. Ayrıca başkaları için değil kendisi için giyinmekte; gelip geçici moda kapılmamakta, kendine özgü tarzı benimsemekte ve uygulamakta, metroseksüel gibi alışverişi sevmekte; eğlence olsun diye değil de koleksiyonunu geliştirebilecek şeyleri satın alan bir özelliktedir. Überseksüel aslında orta yaşlı bir metroseksüel olarak da değerlendirilebilir (Tungate, 2008, ss.14-15).

Geleneksel maskülen rollerin toplumda kadın cephesinde erozyona uğraması ise erkeklerin “erkeklik” konusunda bu kavramın hala kültürel bir sembol olarak görülmesi sebebiyle daha çok endişeli olmasına neden olmuştur (Elliot ve Elliot, 2005, s.4). 1990’lı yıllara gelindiğinde kadın bedenine ek kaslı ve atletik erkek vücutlarının da eklenmesiyle reklamlar artık daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır (Dumanlı, 2011, s.143). Hellmich (2000) ise özellikle erkek dergilerinde yer alan kaslı ve yarı çıplak görsellerle dolu reklamlarda yansıtılan erkeğin, gerçek dünyadaki erkek ile hiçbir ilişkisi olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla erkek de yıllar içerisinde kadının reklamlarda yansıtılması sorununda olduğu gibi aynı şeylerle karşılaşır olmuştur. Kolbe ve Albanese tarafından 1996 yılında erkek dergilerinde tek erkek görselinin yer aldığı reklamlar üzerine yaptığı araştırmasında reklamların çoğunda sıradan bir birey olarak yer almadıklarını; güçlü ve zor erkek imajına sahip olduklarını ortaya koymuştur. İlgili reklamlarda erkek genellikle nesnelleştirilmiş ve kişisizleştirilmiştir.

Saatçioğlu ve Sabuncuoğlu tarafından 2016 yılında yapılan bir çalışmada ise kadınların erkek bedenlerinin kullanıldığı reklamlara erkeklere kıyasla daha olumlu

tepkiler verdikleri, tüm katılımcıların bu reklam içeriklerini etik açıdan rahatsız edici bulmadıkları, erkeklerin bu içeriklerde hemcinslerinin daha fazla aşağıladığını düşündükleri ve bu reklamları daha çok dişil olarak algıladıkları ortaya konulmuştur. Bununla birlikte her iki cinsiyetin bu içeriklerin birer pazarlama aracı kullanıldığı konusunda bilinçli oldukları, reklamların satın alma kararları üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı, kadınların markayı erkeklere oranlara tüketme eğilimlerinin daha çok olduğu bulguları elde edilmiştir (Saatçioğlu ve Sabuncuoğlu, 2016, s.434).

Patterson ve England tarafından 2000 yılında yapılan başka bir araştırmada ise yaşam tarzı dergilerinde erkek bedeni görel olarak tekdüze tasvir edilmiş, erkelerin güçlü, erkeksi ve zor biri olarak gösterildiği; ürün kategorisi ile erkeğin ilişkisine bakılmaksızın kullanıldığı bulgusuna erişilmiştir. Kadın- erkek ilişkileri açısından değerlendirme yaptığımızda da durum benzerlik gösterir. Önceleri erkek sadece ev dışındaki işlerden sorumluyken, “modern erkek” imajıyla, ev içinde de eşine, annesine yardımcı, ortaklaşa bir hayat sürdüren konumundadır. “Erkeğe hiç bir şey olmaz, erkek her duruma dayanıklıdır” gibi erkek kimliğine gereğinden fazla sorumluluk atfeden durum da ortadan kalkmış; reklamlarda da işlendiği gibi erkek, sağlığına dikkat eden, diş görünüşüne ve öz bakımına önem gösteren imgeler olarak izlenmeye başlanmıştır. 1980’lerle birlikte büyük farklılık gösteren erkek imgesi, “maço” gibi bir tabirle örtüşse bile öz bakımına, giyimine önem veren modellerle reklamlarda temsil edilmiştir (Gökpnar, 2015, ss.103-104).

Postmodern kültürle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişiklikler, erkek ve kadın arasındaki iş bölümünde farklılıklara yol açmıştır. Kadının iş hayatında varlık göstermesi ve toplumsal hayatta yaşanan diğ er değişimler, erkeğin ev işlerinde görev üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Erkekler için alanlar olarak bilinen bazı alanlarda kadınların kendini ispat etmeye başlamasıyla, üstün erillik anlayışında değişiklikler yaşanmış, erkekler kadınların seçimlerini onaylamak ve kadın otoritesini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece hem iş bölümü, hem de otorite alanlarında değişiklikler söz konusu olmuştur (Gökpnar,2015:105).

2011 yılında Cristina Perez Balitaan tarafından yapılan “Cinsiyet Rollerinin Reklam Endüstrisi’nde Algıları” başlıklı çalışmada reklam endüstrisinde giderek kadın reklamcılarının daha fazla tercih edilir hale gelmesine karşılık, cinsiyetçi söylemler temelinde kadınların çok fazla duyarlılık gösteremedikleri ileri sürülmüştür (ss.28-29).

2015 yılında Zayer ve Coleman tarafından yapılan bir araştırmada ise reklam profesyonellerinin cinsiyet sunumlarını nasıl algıladıkları ve bu algılarının onların strateji ve yaratım süreçlerini nasıl etkilediği sorusu ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre reklam profesyonellerinin reklamlarda kadın ve erkeği cinselleştirdikleri ve baskın toplumsal söylemleri yansıttıkları; reklamlarda erkeğin sabırlı, güçlü, duygusal yönü az, acıya dayanıklı; kadınların ise daha duygusal olduğunu benimseyen maskülen düşünce doğrultusunda üretildiği ileri sürülmüştür (s.271).

Dolayısıyla zaman içerisinde reklamda erkeğin temsilinde değişimler olmasına karşılık reklama bu değişimin yansıtılmasında bir sorun olduğu açıktır. Bununla birlikte özellikle son dönemlerde kadınların reklam sektöründe daha çok yer almalarına karşılık baskın erkek temsillerini reklamlarda kullanmaya devam etmeleri de şaşırtıcı bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Bu noktada meydana gelen gelişmeler ışığında İstanbul'daki erkeklerin kendilerini hangi tür erkek mitiyle tanımladıkları, reklamlarda üretilen erkeklik mitlerine yönelik yaklaşımları ve toplumsal cinsiyet eşitliği vaadi sunan reklamları nasıl değerlendirdikleri merak edilmekte, çalışma ile betimsel temelde bu görüşler ortaya konmaya çalışılmaktadır.

4. İSTANBUL'DAKİ ERKEKLERİN REKLAMLARI ÜRETİLEN ERKEKLİK MİTLERİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada İstanbul'daki erkek katılımcıların;

- 1) Kendilerini üretilen erkeklik mitlerinden hangisi içerisinde gördükleri,
- 2) Reklamlarda erkeklerin ve kadınların gerçek yaşama uygun sunulma biçimine yönelik görüşleri,
- 3) Toplumsal cinsiyete bakış açıları,
- 4) Türkiye'deki reklamları toplumsal cinsiyet açısından değerlendirmeleri ve bu konudaki beklentileri,
- 5) Toplumsal cinsiyetin sağlanması yönünde uygulamaları olan Arçelik ve Vodafone markalarının yaptıkları reklamlara bakış açılarının betimsel temelde ortaya konulması amaçlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kantitatif araştırma yöntemlerinden biri olan anket metodu ile kalitatif araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Anket çalışmasında çevrimiçi anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

2019 nüfus verilerine göre İstanbul'un nüfusu 15 milyon 519 bin 267 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu rakamın 7.790.256 ise erkek nüfusu oluşturmaktadır (<https://www.nufusu.com/il/istanbul->, 10.07.2020). Buna göre İstanbul'da 2019 yılında yaşayan 7.790.256 erkek araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Evren büyüklüğü 1.000.000 ve üzeri ise, örneklem büyüklüğünün %95 güvenilirlik düzeyi için 384 olması yeterli kabul edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 132-134). Buna göre söz konusu güvenilirlik düzeyini sağlaması sebebi ile İstanbul'da yaşayan 458 erkek katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

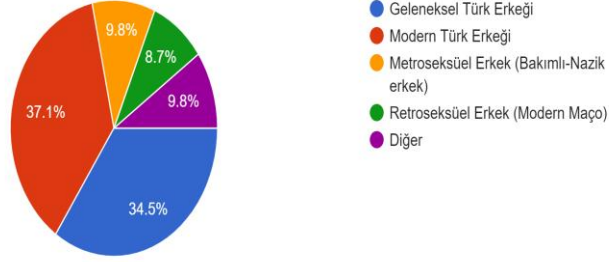
Ayrıca çevrimiçi ankette sorular 19 Mayıs-25 Temmuz 2019 tarihleri arasında sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşım ile kolayda örnekleme metoduyla İstanbul'daki 18 yaş altı-60 yaş üstü yaş aralığındaki 458 erkek katılımcıya ulaştırılmıştır. Derinlemesine mülakat ise İstanbul'da yaşayan 18-57 yaş arasındaki 12 erkek katılımcıyla yapılmıştır. Bu yaş grubunun seçilmesinin amacı katılımcıların belirli bir bilinç ve erişkinlik düzeyi olmasının yanı sıra geniş bir yaş skalasında konu hakkında erkek katılımcıların farklı görüşlerine objektif bir şekilde ulaşmayı sağlamak olmuştur.

4.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik yapıları incelendiğinde yarıdan fazlasının (%53.7) 18-29 yaş aralığında olduğu; onu 30-40 yaş aralığının (%23.8) ve 18 yaş altı erkek katılımcıların (%13.8) izlediği; %8.7'sinin ise diğer yaş gruplarını oluşturduğu görülmüştür. Söz konusu katılımcıların ayrıca yarıya yakınının (%43) üniversite mezunu olduğu; bunu %31.4 ile lise mezunları ve %13.5 ile yüksek lisans mezunlarının takip ettiği; bunu da %12,1 ile diğer grubun (ilkokul) izlediği bulgusuna ulaşılmıştır. Gelir durumu açısından ise hemen hemen dengeli bir dağılımın olduğu görülmüştür. Buna göre katılımcıların %26.9'u 1000-2999TL, %26.9'u 3000-5999TL, %25.1'i 6000 TL ve üzeri, %21.1'inin ise 1000TL ve altı gelire sahip oldukları görülmüştür. Medeni durum açısından ise katılımcıların çoğunluğa yakınının (%71.8) bekar, %28,2'sinin ise evli olduğu görülmüştür.

Derinlemesine mülakatta ise katılımcıların ağırlıkta 18-29 yaş aralığındaki üniversite öğrencileri olduğu (7 Kişi), onları 30-40 yaş aralığındaki kişilerin (4 Kişi) takip ettiği ve 41-57 yaş aralığında ise 1 kişinin olduğu görülmüştür. Eğitim durumları açısından ise katılımcıların ağırlıkta üniversite öğrencilerinden (7 Kişi) oluştuğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların çoğunluğa yakını (8 Kişi) bekarken, 4 katılımcı evlidir.

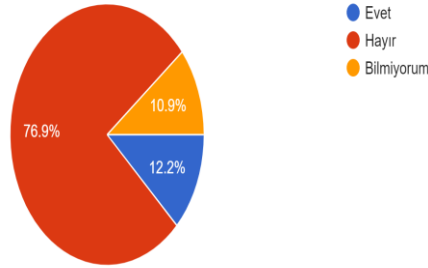
Soru 1)Kendinizi nasıl bir erkek olarak tanımlarsınız?
458 responses

Şekil 1. Türkiye'deki Erkeklerin Kendini Tanımlaması

Şekil 1'de de görüldüğü üzere Türkiye'deki erkeklerin kendilerini çoğunlukla (%37.1) "Modern Türk Erkeği" olarak tanımladıkları, bunu %34.5 ile "Geleneksel Türk Erkeği" ve %9.8 'lik paylarla "Metroseksüel ve Retroseksüel Erkek" tanımlamalarının izlediği görülmüştür. %9.8'i ise diğer yanıtını vermiştir. Derinlemesine mülakatta da katılımcıların çoğunluğa yakını (7 kişi) kendini "Modern" erkek olarak ifade ederken, 4 tanesi "Geleneksel" erkek, 1 tanesi de "Metroseksüel" erkek olarak kendini tanımlamıştır.

Soru 2)Reklamlarda gördüğünüz "erkek karakter" gerçek dünyadaki erkekleri sizce yansıtır mı?
458 responses

Şekil 2. Reklamlarda Görülen Erkek Karakterin Gerçek Yaşama Uygunluğu

Bu soru karşısında katılımcıların büyük çoğunluğunun (%76.9) reklamlarda görülen erkek karakterin gerçek dünyadaki erkekleri yansıtmadığını düşündükleri çok az bir kısmının (%12.2) yansıttığı görüşünü paylaştığı saptanmıştır. %10.9 ise bilmiyorum yanıtını vermiştir.

Derinlemesine mülakat analizinde ise katılımcıların tamamına yakınının (9 kişi) reklamlarda erkeklerin gerçek dünyayı yansıtmadığını belirttiği ancak yansıtmaya da gerek olmadığını, “çünkü reklam kurgusunun ticari bir kurgu olması sebebiyle buna gerek olmadığı” kanaatinde oldukları gözlenmiştir.

Katılımcılara “Toplumsal cinsiyet denildiğinde aklınıza en çok hangi cinsiyet gelir?” sorusu yöneltildiğinde yarımından fazlasının (%57.4) “hem erkek, hem kadın” cevabı verdiği, ayrıca %31’inin “kadın” yanıtı verdiği gözlenmiştir.

Derinlemesine mülakat analizinde de katılımcıların tamamına yakınının (10 kişi) bu soruya toplumsal cinsiyet denildiğinde “hem kadın hem de erkek” yanıtını verdikleri görülmüştür.

“Türkiye’deki reklamlarda sizce toplumsal cinsiyet eşitliği var mıdır?” sorusuna ise yarımından fazlasının (%54.6) “hayır yoktur” yanıtı verdiği; %24.5’inin “evet vardır” yanıtı verdiği; %21’inin ise “bu konuda bilgim yok” cevabında bulunduğu görülmüştür.

Derinlemesine mülakat analizinde de katılımcıların tamamının (12 kişi) Türkiye’deki reklamlarda toplumsal cinsiyet eşitliği olmadığı kanaatinde oldukları gözlenmiştir.

“Türkiye’de reklamlarda Türk erkeğinin doğru yansıtılmasını ister misiniz?” sorusu katılımcılara yöneltildiğinde ise büyük çoğunluğunun (%89.3) “Evet” yanıtını vermesi dikkat çekmiştir. Aynı şekilde “Türkiye’deki reklamlarda Türk kadınının doğru yansıtılmasını ister misiniz?” sorusuna ise tamamına yakınının (%92.6) “evet” yanıtı vermesi de kayda değer bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Derinlemesine mülakata katılan katılımcılarda da benzer bir düşünce olduğu görülmüş, katılımcıların büyük çoğunluğunun (8 kişi) hem kadın hem de erkeğin reklamlarda doğru yansıtılması gerektiği kanaatinde oldukları bulgusuna ulaşılmıştır.

“Reklamlarda toplumsal cinsiyet eşitliği olmalı mı?” sorusuna ise çoğunluğunun (%80.1) reklamlarda toplumsal cinsiyet eşitliği olması gerektiği görüşünde olduğu kaydedilmiştir.

Derinlemesine mülakat yapılan katılımcıların çoğunluğu (8 kişi) reklamda toplumsal cinsiyet eşitliği olması gerektiği görüşünde bulunmuştur.

“Arçelik tarafından yapılan cinsiyetçi söylemleri düzelten "Eşit Sözlük" uygulamasının reklamı sizi "toplumsal cinsiyet eşitliği" konusuna duyarlı

olabilmeniz bağlamında etkiledi mi?” sorusu karşısında ise katılımcıların yarısından fazlasının (%60.9) etkilediğini ifade ettiği; %34.3’ünün ise etkilenmediğini söylediği gözlenmiştir.

“Vodafone tarafından yapılan cinsiyetçi söylemleri düzelten Kırmızı Çizgi uygulamasının reklamı sizi "toplumsal cinsiyet eşitliği" konusuna duyarlı olabilmeniz bağlamında etkiledi mi?” sorusuna ise katılımcıların yarısından fazlasının (%62.7) “Evet” yanıtını; %37.3’ü ise “Hayır etkilemedi” yanıtı verdikleri gözlenmiştir.

Derinlemesine mülakata katılan erkeklerin bu iki reklamı değerlendirmesinde ise çoğunluğunun (10 kişi) iki reklamı da toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında yeterli görmedikleri, samimi bulmadıkları, bu bağlamda reklamların toplumsal cinsiyet eşitliği yaratmada çok etkili sonuçlar verecek reklamlar olarak bu reklamları değerlendirmedikleri görülmüştür. Mülakata katılan erkek katılımcılara göre bu duyarlılığın sağlanabilmesi için öncelikle kişinin bilinçlenmesi ve davranışına yerleştirilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu bilinçlenme ve davranış değişiminin sağlanmasında tek başına reklam yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte “ticari sebeplerle reklamın toplumsal cinsiyet konusunda çok fazla uygulanabilirlik sağlamayacağına” vurgu yapılması da dikkat çeken cevaplar arasında yerini almıştır.

5. SONUÇ

Reklam aracılığıyla markanın özellikleri ve faydaları aktarıldığı gibi, toplumsal yapıya özgü değer ve kalıpların aktarımı da gerçekleşmektedir.

Reklamın kültür endüstrisi ve tüketim kültürünü yaymada önemli bir araç olması yanında, reklamlarda işlenen cinsiyet rolleri de toplum tarafından içselleştirilmekte ve erkek kimliğinin yeniden inşasında rol oynamaktadır (Gökpinar,2015:105).

Ancak reklam toplumda cinsiyet ideolojisini üreten alanlardan sadece bir tanesi olarak görülmektedir. 1930’lardan günümüze kadar cinsiyet rollerinin toplumsal yapıdaki değişimlere bağlı olarak değiştiği vurgulanmaktadır. Bu noktada reklamlarda “toplumsal cinsiyet eşitliği” konusunda hem kadına, hem de erkeğe eşit derecede yaklaşılması önem arz etmektedir. Çünkü konu sadece “kadın” odaklı değildir. Özellikle 1980 sonrası reklamlarda bedeni bir obje olarak sunulmaya başlayan ve günümüzde de devam eden “erkek” de kendinin gerçek dünyadaki yansımaları göremediği için bu durumdan memnun değildir. Ancak özellikle derinlemesine mülakatlarda erkeğin reklamın işleyiş yapısı ve kuralları gereği bunu yapmasına gerek olmadığı kanaati dikkat çeken bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Modern ve geleneksel Türk erkeği mitleriyle ağırlıkta kendini tanımlayan bugünün Türk erkeği özetle reklamlarda kendisini gerçek bir şekilde göremediğini; toplumsal cinsiyet dendiğinde aklına hem erkek hem de kadın cinsiyetinin gelmesi ile bir bilinç düzeyine sahip olduğunu; yarısından fazlasının reklamda toplumsal cinsiyet eşitliği olmadığını düşündüğü gözlenmiştir.

Katılımcıların tamamına yakınının hem kadının, hem de erkeğin reklamlarda doğru şekilde temsil edilmesini istediği; hatta kadının doğru gösterilmesi taleplerinin erkeklere göre çok daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki erkek tüketicinin reklamlarda kendisinden daha da çok kadının doğru gösterilmesi hassasiyeti taşıdığı söylenebilmektedir. Katılımcıların tamamına yakınının reklamlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini istemesi de bu noktada değerli bir bulgu olarak görülmüştür.

Arçelik ve Vodafone'un örnek reklamlarından toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılık sağlama kısmında etkilenmekle birlikte özellikle derinlemesine mülakat kısmında bunu çok samimi bulmadıkları, reklamın kimyası nedeniyle bu amaca hizmet etme yükümlülüğü olmadığını düşündükleri; ancak bu duyarlılığın sağlanabilmesi için öncelikle kişinin bilinçlenmesi ve davranışına yerleştirmesiyle bunun başarılacağı, ticari sebeplerle reklamın toplumsal cinsiyet konusunda çok fazla uygulanabilirlik sağlamayacağına vurgu yaptıkları bulgularına ulaşılmıştır.

Dolayısıyla en temel sorun reklamda kullanılan karakterin gerçek dünyada sergilediği rol ile, reklamda kendisine mal edilen rolün tutarsızlığıdır. Bu bağlamda toplumu şekillendirici gücü olan reklam sektöründeki tüm kadın ve erkek taraflara (yaratıcı ekip, reklamverenler, medya, statejistler, reklamlarla ilgili sivil toplum kuruluşları, üniversiteler vb.) toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamada önemli bir sorumluluk düşmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda ise örneklem boyutu ve araştırmanın ekseni betimsel boyutun ötesine geçerek tüm Türkiye'yi içine alacak şekilde ve farklı değişkenlerin birbirini nasıl etkilediklerine odaklanarak detaylı bir analizle ortaya konulabilir. Hatta mecra bazlı reklamlarda bu konunun ele alınışı geleneksel-dijital ortamlar kıyaslanarak cinsiyetler temelinde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Aydın, G. Ve Aslaner, D.A. (2015). Stereotip Kadın Rollerinin Televizyon Reklamlarında Sunumu. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11), 54-74. Erişim Adresi: <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Gu%CC%88ls%CC%A7ah%20AYDIN%20%26%20Duygu%20AYDIN%20ASLANER%20.pdf>.

Aytaç, Ö. (2006). Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman, Kilad, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 29. Erişim Adresi: <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi11/aytac.pdf>.

Balitaan, C.P. (2011). Perceptions of Gender Roles in the Advertising Industry. *Syracuse University Honors Program Capstone Projects*. Renée Crown University. Erişim Adresi: https://surface.syr.edu/honors_capstone/281/.

Connell, R.,W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (C.Soydemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connell R. W, ve Messerschmidt, J. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*. 19(6):829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>.

Çık, A. (2017). Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Yeniden Üretilmesi Üzerine Bir İnceleme (1970'lerden 2000'li Yıllara). *Ulakbilge*, 5 (9), 87-101. DOI: 10.7816/ulakbilge-05-09-05.

Demez, G. (2005). *Değişen Erkek İmgesi*, 1. Basım, İstanbul: Babil Yayınları.

Demir, N.K. (2006). Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın Ve Erkek Rol-Modellerine Yansıması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16 (1). 285-304. Erişim Adresi: <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/say1/285-304.pdf>.

Demren, Ç. (2001). Ataerkillik Ve Erkeklik Biçimlerinin Karşılıklı İlişkileri Ve Etkileşimleri. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Hacettepe Üniversitesi, Ankara. Erişim Adresi: <https://tezarsivi.com/ataerkillik-ve-erkeklik-bicimlerinin-karsilikli-iliskileri-ve-etkilesimleri>.

Dumanlı, D. (2011). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı Ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2., 132-147. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil/issue/21786/615346>.

Dündar, Ö.Z. (2012). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Televizyon Reklamlarına Yansıması. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1). 121-136. Erişim Adresi: <http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Ozg-Cinsiyet.pdf>.

Elliot, R. Ve Elliot, C. (2005). Idealized Images of the Male Body in Advertising: A Reader-Response Exploration. *Journal of Marketing Communications*, 11(1)., 3-19. DOI: [10.1080/1352726042000263566](https://doi.org/10.1080/1352726042000263566).

Gökpar, P. (2015). *Reklamlarda Erkeklik İmgesinin Yeniden Üretimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalı Gaziantep.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Hellmich, N. (2000) Body Fixation May Be Muscling Out Health. *USA Today*. 19 September, p. (16D). <https://www.usatoday.com/>. Erişim Tarihi:10.03.2019.

Ifezue, A.N. (2010). What Makes An Effective Advertising for A Man or A Woman?. *Journal of Communication*.1(1).13-18. DOI: [10.1080/0976691X.2010.11884765](https://doi.org/10.1080/0976691X.2010.11884765).

“İstanbul 2019 Nüfusu”, Erişim Adresi:<https://www.nufusu.com/il/istanbul-nufusu#:~:text=%C4%B0stanbul%20n%C3%BCfusu%202019%20y%C4%B1%C4%B1na%20g%C3%B6re,%2C%20%49%2C80%20kad%C4%B1nd%C4%B1r..>
Erişim Tarihi: 10.07.2020.

Kervin, D. (2016). Advertising Masculinity: The Representation of Males in Esquire Advertisements. Erişim Adresi:<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/019685999001400106>. Erişim Tarihi: 01.04.2019.

Özdemir, M. (2010). Türkiye’deki Reklâmlarda Toplumsal Cinsiyet Ve Sunumu.*Milli Folklor*, 22(88). 101-111.Erişim Adresi: <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=88&Sayfa=98>.

Patterson, M. & England, G. (2000). Body work: depicting the male body in men's lifestyle magazines. *Proceedings of Academy of Marketing Annual Conference*, Bridging the Divide: When Theory Meets Practice, University of Derby, July, 1196–1206.

Saatçioğlu, E. ve Sabuncuoğlu, A. (2016). İdealize Edilmiş Erkek Bedeninin Bir Reklam Çekiciliği Olarak Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12). 434-456. Erişim Adresi: <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Ezgi%20SAATCIO%C4%9ELU%20%26%20Ayda%20SABUNCUO%C4%9ELU.pdf>.

Sakarjarvi, S. (2013). Myths of Masculinity in Luxury Advertising – Constructing An Ideal Male Consumer. Aalto University School of Business. Department of Marketing. *Master's Thesis*. Erişim Adresi: <https://aaltodoc.aalto.fi/handle/123456789/8924>.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar – Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Segal, L. (1992) *Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tosun, N.B. ve Ülker, Y. (2015). Kadınların, Televizyon Reklamlarında Erkek İmgesi Kullanımına Yönelik Tutumlarında Demografik Özelliklerinin Rolü. *Akdeniz İletişim Dergisi*.225-244. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/497235>.

Tungate, M. (2008). *Erkeklerle Pazarlama*. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Yüksel, H. (2018). 1990 ve 2000 Seneleri Arasında TV Reklamlarında Erkek Kimliğinin Sunumu. *Karadeniz*, 39., 88-103.Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/543748>.

Zayer, L.T. ve Coleman, C.A. (2015). Advertising Professionals' Perceptions of the Impact of Gender Portrayals on Men and Women: A Question of Ethics?. *Journal of Advertising*, 44(3). 264-275.DOI: [10.1080/00913367.2014.975878](https://doi.org/10.1080/00913367.2014.975878).

Zotos,Y. ve Eirini, T. (2014). Female Stereotypes in Print Advertising: A Retrospective Analysis. *Social and Behavioral Sciences*. 148, 446 – 454. DOI: [10.1016/j.sbspro.2014.07.064](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.064).

Research Article

IMPROVING TEACHER PERFORMANCE: LEADERSHIP QUALITIES OF SCHOOL PRINCIPALS AS A TOOL

Mustafa ÖZGENEL¹ ORCID ID: 0000-0002-7276-4865
Pınar MERT² ORCID ID: 0000-0003-3633-7556
Hanifi PARLAR³ ORCID ID: 0000-0002-6313-6955

ABSTRACT

This research was carried out to make an inference about the role of school principals' leadership qualities in teacher performance. Relational survey model was used. 358 teachers (217 women and 141 men) attended in the study. T-test, ANOVA, correlation, and regression were used. In this study, effective leadership qualities of school principals did not differ significantly according to teachers' gender, age, and professional seniority. However, undergraduate teachers perceived their leadership qualities more positively than graduate teachers. Teachers' performances do not differ about to their gender, age and seniority; The performance of undergraduate teachers is higher than the graduate teachers. The effective leadership qualities of school principals do not differ significantly about the school levels where the teachers work. Teachers' performances differ significantly according to the school levels they work at. There is a medium and positive relationship between the effective leadership qualities of the school principals and the performances of the teachers, and the effective leadership qualities of the school principals predict the performances of the teachers significantly.

Keywords: *Leadership, Leadership Qualities, Effective Leadership, Performance, Teacher Performance*

Araştırma Makalesi

ÖĞRETMENLERİN PERFORMANSLARINI GELİŞTİRMEK: BİR ARAÇ OLARAK OKUL MÜDÜRLERİNİN LİDERLİK NİTELİKLERİ

ÖZET

Bu araştırma, okul müdürlerinin liderlik özelliklerinin öğretmen performansında oynadığı rol hakkında bir çıkarım yapmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma nicel araştırma modellerinden biri olan ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 358 öğretmen (217 kadın ve 141 erkek) katılmıştır. Veriler t testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon analizleriyle çözümlenmiştir. Çalışmada, okul müdürlerinin etkili liderlik nitelikleri öğretmenlerin cinsiyetlerine, yaşlarına ve mesleki kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermemekle birlikte; lisans mezunu olan öğretmenler okul müdürlüğünün liderlik niteliklerini lisansüstü öğretmenlerden daha olumlu algılamaktadır. Öğretmenlerin performansları cinsiyetlerine, yaşlarına ve kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Lisans mezunu öğretmenlerin performansı lisansüstü öğretmenlere göre daha yüksektir. Okul müdürlerinin etkili liderlik nitelikleri öğretmenlerin çalıştığı okul düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Ancak öğretmenlerin performansları, çalıştıkları okul düzeylerine göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Okul müdürlerinin etkili liderlik nitelikleri ile öğretmenlerin performansları arasında orta ve pozitif bir ilişki vardır ve okul müdürlerinin etkili liderlik nitelikleri öğretmenlerin performanslarını önemli ölçüde yordamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Liderlik, Liderlik Nitelikleri, Etkili Liderlik, Performans, Öğretmen Performansı*

¹ Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim University, mustafa.ozgenel@izu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim University, pınar.mert@izu.edu.tr

³ Doç.Dr., İstanbul Commerce University, hparlar@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 18.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.10.2020.

1. INTRODUCTION

Human resources are the most valuable resources of organizations. Because while organizations have the power and opportunity to own all other resources and to purchase the same resources, there is no chance to have similar human resources. At this point, human resources have the potential to present other resources as a high value-added, innovative and qualified service or product. The education sector, whose basic source is information, is one of the sectors that must keep up with the information age. Considering the well-equipped and trained human resource requirement of our age, the importance of institutions that train this human resource is once again understood. Only part of the learning takes place in schools, many variables affect learning and the structure of schools differs (Töre, 2019a). In other words, people are the most important source of organizations thanks to their knowledge, skills, and competencies, and the competitiveness of organizations depends on people. In this sense, organizations need to manage human resources effectively. Otherwise, organizations with a unique resource will fail. In this respect, performance evaluation is vital for organizations. The success or disaster of another organization depends on the performance of the employee (Elnaga & Imran, 2013).

Organizations need to evaluate their performance to increase their productivity and ethics (Güney, 2014). Performance is the emergence of expectations of any organization to achieve its goals (Rumondor, Tumbel, & Sepang, 2016). Aydın (2005) defined performance as a behavior shown to realize work and responsibilities within a certain period or product-success. In the organizational context, performance is often defined as the extent to which the organization contributes to the organization's goals (Islam & Rasad, 2006). Performance evaluation is defined as the process of determining, evaluating and developing the work performance of the organization's employees. It also offers getting to know employees, feedback and career guidance (Lansbury, 1988). Performance evaluation has many benefits for both the organization and employees. For example, to determine the degree of achievement of organizational goals and plan future improvements, monitor individual performance, identify strengths and opportunities (Ahmed, Sultana, Paul, & Azeem, 2013), increase organizational accountability, make decisions about wage, progress, discipline, and education and to provide information to all stakeholders within the organization or outside (Ema, 2012; Güney, 2014; Riccucci, & Lurie, 2001). In other words, performance evaluation has organizational, development and research purposes in performance management (Barutçugil, 2002). In addition, according to a study, more than 80% of employees stated that although there are various difficulties in implementing performance evaluation, the organization increased its efficiency (Mwaiko, 2013).

The main concern and even purpose of industrial relations is to identify and measure factors associated with individual differences in employee performance. Because the efficient use of human resources depends on our ability to explain such differences (Heneman & Schwab, 1972). In line with this concern and purpose, many studies have

been conducted to identify the factors affecting the performance of employees. According to the studies conducted, organizational commitment, perceived stress and autonomy of decision making (Ateşoğlu, 2019), affective commitment (Töre, 2019b), wages, adaptation, wanting to leave work (Taşdemir, 2007), job design, job security, planning job success, job satisfaction and job analysis (Alghabra, 2018; Al - Ahmadi, 2009), emotional intelligence (Karakoçan, 2018), training and development programs (Elnaga & Imran, 2013; Maharani & Nurnida, 2018; Zinal, 2016), organizational finance, managerial practices, innovation support and individual creativity (Öcal, 2011), psychological capital (Dikbaş, 2019; Yellow, 2020), transformational, authentic, visionary and interactive leadership (Dikbaş, 2019; Gözcü, 2019; İnce, 2019; Muchtar, 2017; Şahinoğlu, 2019; Yılmaz, 2019), psychological climate, learned strength and dedication to work (Güler, 2019), psychological contract, organizational transparency and leader-member interaction (Üçler, 2018), job satisfaction, organizational commitment and organizational support (Al - Ahmadi, 2009; Yalçın, 2019), organizational citizenship behavior and intrinsic motivation (Töre, 2018), virtual slacking, openness to experience, balanced and harmonious personality traits in emotions (Gökkaya Haberdar, 2019), school managers' professional learning (Işık, 2019), organizational culture and climate (Arinanye, 2015; Diamantidis, & Chatzoglou, 2019; Nzuve, & Njeru, 2013; Yılmaz, 2019), resistance to organizational change and intention to leave work (Temel, 2019), personal goals, social connections and human capital (Lerner, Brush, & Hisrich, 1997), motivation (Diamantidis, & Chatzoglou, 2019; Kimeu, 2015; Muchtar, 2017; Lerner, Brush, & Hisrich, 1997; Rumondor, Tumbel, & Sepang, 2016), career opportunities and promotions offered by the organization, awards, fair promotions, wages, terms of recruitment (Tinofirei, 2011), organizational communication (Arinanye , 2015), occupational commitment (Özgenel, 2019a), educational opportunity and teamwork (Kimeu, 2015), leadership style and discipline (Muchtar, 2017; Rumondor, Tumbel, & Sepang, 2016; Özgenel ve Aktaş, 2020) are among the factors affecting the performance of employees.

In another study, commitment to the leader, stakeholder engagement, continuous monitoring, learning from the results, frequency of performance evaluation and feedback, stakeholder participation in performance management, believing in the potential benefits of performance management, policies regarding exemplary performance rewards, employee training, and management (Nzuve, & Njeru, 2013), organizational citizenship behaviors, leader-member exchange, team learning (Atasi, Stoffers, & Kil, 2019) have been reported to affect employees' performance. In addition, the lack of feedback and funds, the efforts to evaluate all employees at the same time, the expertise of the assessors, the lack of funds, the participation of the employees in the evaluation process, the application procedure form of the evaluation process in the organization, the frequency of evaluation, the award, recognition, the evaluation is equal to all employees fairness and commitment to mission and vision affect the performance of employees (Mwaiko, 2013). When evaluated in general, the factors that affect the performance of employees are organizational factors (management support, business environment/climate and culture, environmental

dynamics, organizational communication, and interpersonal relations), business-related factors (business environment, communication, autonomy/autonomy, working conditions, work quality) and employee-related factors (age, gender, experience, proactivity, adaptability, intrinsic motivation, skill flexibility, loyalty, ability) (Diamantidis & Chatzoglou, 2019; Makineci Şavk, 2009).

It should be underlined that management practices play an important role with leadership approaches, which affect the performance of employees (Diamantidis, & Chatzoglou, 2019; Dikbaş, 2019; Gözcü, 2019; İnce, 2019; Muchtar, 2017; Nzuve, & Njeru, 2013; Öcal, 2011; Rumondor, Tumbel, & Sepang, 2016; Şahinoğlu, 2019; Üçler, 2018; Yılmaz, 2019). In this sense, “*What kind of characteristics of leaders affect the performance of the employees?*” of this question needs to be answered. McEwan (2018) stated that effective leaders are communication specialist, educator, visionary, facilitator, change expert, mobilizer, producer, character architect, encouraging and cultural architect. According to Drucker (1994) have indicated that administrators' planning, solving problems, organizing, managing and directing, providing effective communication, applying management principles, being sensitive to social problems, believing in the importance of international relations, leadership, coordination, motivating employees, evaluating environmental relations; they should have knowledge and skills in effective communication, training their subordinates, personnel management, and decision making as well as knowing a foreign language.

Collins (2005), his leadership qualities consist of five levels. At the first level, individual talent, interest, competence, knowledge and to work; to contribute to employees by acting in accordance with the objectives of the second level institution and objectively; organizing third-level employees, using the resources of the future effectively, and having the management ability to predict the objectives of the organization; at the fourth level to implement a clear and shareable vision, perform at a high standard and demonstrates effective management behaviors; and at the fifth level, to carry out modest and professional performances. According to Antonakis (2006), leaders play a critical role in the success and effectiveness of the organization by ensuring organizational harmony in the face of changes and innovations occurring in the external environment (Schein, 2004). In this sense, leaders in educational institutions should be more educated and experienced day by day and contribute to corporate goals and lead development and change. In other words, leaders of educational organizations should be knowledgeable, resourceful and prepared for any new situation (Marcoline, 2008).

Schools are organizations where education services offered to individuals and the society as the implementation units of education systems. Therefore, the aim of all schools is to be an effective school by reaching the goals of the education system at the desired level. Many variables affect the effectiveness of a school. Some of these are the performances of teachers and other staff, the physical conditions of the school, resources, the socio-economic characteristics of the students, the profile of the parents, the environment in which the school is located. However, the main factor that

is thought to affect all these variables is the leadership qualities of school administrators. Because school administrators are responsible and authorized to manage and supervise all other elements for the purposes of the school. For this reason, there are studies to determine what the leadership behaviors of effective school principals are (Sharma, 2010; Sun, Wang, and Sharma, 2014) and researches that demonstrate that school administrators' leadership behaviors and qualities play an important role in school effectiveness (Babaoğlu, Nalbanti, and Çelik, 2017; Bolanle, 2013; Boonla and Treputthrat, 2014; Cheng, 1994; Day et al., 2016; Hallinger & Heck, 2010; Hofman & Hofman, 2011; Kazancıoğlu, 2008; Tatlah & Iqbal, 2012; Yılmaz, 2010).

Although it does not have a standard list, successful school leaders must have some personal and professional qualifications. These qualities emerging with the conditions of 21st century; In addition to having management, leadership and technology knowledge, effective communication and speaking, mentoring, discovering and developing individual talents, effective supervision and evaluation, managing change and conflict, creating shared vision and mission, preparing and managing projects and organizations, distributing leadership to stakeholders in the school and to have the skills to cooperate with the school and its environment. In addition, it should establish a positive communication environment with all stakeholders, open to development, and respect human and children's rights. It should act with the awareness that the task it undertakes is trust, be able to manage differences and share success (Kesen, Sundaram and Abasli, 2019).

School principals are now seen as school leaders, who determine the achievements of students as the primary target, prepare appropriate learning environments for this goal to be achieved and unite all stakeholders for this purpose (Wilmore, 2002). Fullan (2001) has revealed that the leadership behaviors of school principals, which increase the motivation of teachers, positively reflect on students' performances. In the study by Babaoğlu, Nalbanti and Çelik (2017), they stated that school principals can increase school success by motivating teachers and students and establishing positive relationships. In the study carried out by Laila (2015), teachers attribute the characteristics of qualified school leaders. These listed as “developing a clear vision for the school, establishing a learning society, observing the progress of the students, being highly accessible to both staff and students, achieving success in the continuous development of the school, ensuring the participation of teachers in the decision-making process and increasing their self-esteem”.

Teachers have defined effective school principals as individuals who consider the dynamics of the group in problem-solving and decision making, act honestly and fairly, and support their staff under all conditions (Griffith, 2004). Hallinger and Murphy (1985) mention three instructional leadership, defined as effective leadership. The principal reveals the school mission, creates a healthy learning environment and managing the school's curriculum. According to Kaya (1999), the school principal; It has to establish relationships with the elements and variables that have different

expectations from schools, which are an open system such as teachers, staff, students, parents, environment, local administrators in the environment, central organization and politicians, and perform the management work by fulfilling their expectations.

Yılmaz (2010) revealed in his research that teachers' school principals' level of fulfilling their instructional leadership behaviors positively affected their thinking that their school was effective. Jacobson (2011) also stated that school leaders contribute to school effectiveness by creating a positive environment, setting goals related to clear education, having realistic high-performance expectations from students and teachers, and improving family relationships with the school. School principals with effective leadership qualities support teachers, find resources, ensure that these resources are used for only purposes, support teachers' sense of justice and increase motivation (Harris, 2004), affect school effectiveness and success, teachers and students' commitment to school, and affects climate and environment of the school (Bush, 2008). Behaviors displayed by school principals directly affect teachers' work performance in school positively or negatively (Argon, 2015).

Performing systematic and regular employee performance evaluations, measuring and performing practices and taking measures according to feedback increases the organization's performance and increases its efficiency and ethics. Therefore, in order to increase the performance of the organizations, it can be stated that the performance of the employees should be increased first. For this reason, it is important to investigate the factors that affect employee performance and employee performance (Dikbaş, 2019). The main purpose of the organization's performance evaluation system is to improve the quality of organizational outputs by improving individual and organizational performance. Therefore, a well-designed performance evaluation system can help the education system in general reach the goals of the school in a special sense and improve the performance of teachers.

In this study, the relationship between the school principals' leadership qualities and teachers' performance is tried to be explored. Based on the assumption that the school principals' qualifications will determine the direction and degree of the relationship, they can lower or increase teachers' performances. In this sense, it is wondered whether there will be a difference in the effects of school principals' qualifications as a leader on teachers' performances. In conclusion, this research is considered to be important in determining to what extent the effective leadership qualities of school principals affect the performance of teachers. Teachers are among the most influential factors in the education system and student outcomes within the school. Therefore, trying to determine the factors affecting teachers' performances is considered valuable in terms of providing information to administrators and teachers at the school level in understanding how teachers' performances will be improved. Teachers demonstrate by the support and guidance of school principals while exhibiting the knowledge, skills, and competencies expected of them in their educational activities. When talking about the effects of effective leadership qualities of school principals on school management, it should be taken into consideration that these effective leadership

qualities can also affect teachers' performances. From this point of view, the research aims to determine whether the school administrators' leadership qualities perceived by teachers can predict teacher performance. In other words, this research was carried out to make an inference about the role of school principals' leadership qualities in teacher performance. For this purpose, answers were searched for the following sub-goals:

- ✓ Do the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances differ according to their demographic variables?
- ✓ Is there a significant relationship between the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances?
- ✓ Do the effective leadership qualities of school principals predict teachers' performances?

2. METHOD

2.1. Research Model

The relational survey model, one of the quantitative research models, was used in the research. The main purpose of relational research is to clarify our understanding of important phenomena by identifying relationships between variables and to help explain important human behavior or predict possible outcomes (Fraenkel & Wallen, 2006).

2.2. Study Group

358 teachers working in public schools in Istanbul voluntarily participated in the study. 217 of the teachers participating in the research are women and 141 are men. Of the teachers, 304 have undergraduate and 54 are graduate degrees. 166 of the teachers work in primary school, 94 in middle school and 98 in high school. 84 of the teachers are 30 years old and under, 158 of them are 31-40 years old, 89 of them are 41-50 years old, 27 of them are 51 years old and. Finally, 62 of the teachers include seniority of 5 years and below, 86 of them 6-10 years, 73 of them 11-15 years, 72 of them 16-20 years, 65 of them 21 years and more.

2.3. Data Collection Tools

Participant Information Form, Teacher Performance Evaluation Scale, and Leadership Qualifications Scale were used in the study.

Teacher Performance Evaluation Scale; The scale developed by Özgenel (2019b) consists of 34 items and 5 sub-dimensions (area knowledge, preparing the learning-teaching process, communicating, conducting the learning-teaching process and professional development, professional attitude and values). The scale is rated as 5-point Likert (very low = 1, less = 2, medium = 3, good = 4 and very good = 5). Teachers give self-assessment of their performance and score them. The lowest score

is 34 and the maximum is 170 points. High score means that teacher performance is high and low means that performance is low.

Effective Leadership Qualifications Scale; From the 40-item scale developed by Sharma (2010) 16 items and 8 dimensions formed by Sun, Wang, and Sharma (2014) (Self-management, time management, influence, comfort, decision-making, commitment, communication skills, empathy) were created. The scale was adapted to the Turkish language and culture by Cerit, Kadioğlu Ateş and Kadioğlu (2018). The scale is rated as 5-point Likert (never = 1, rarely = 2, sometimes = 3, usually = 4 and totally = 5). Teachers evaluate the leadership qualities of school principals by scoring. Minimum 16 and maximum of 80 points are obtained from the scale. The higher the score, the higher the school principal's leadership qualities mean.

2.4. Data Analysis

Descriptive, skewness, kurtosis and Cronbach Alpha reliability values of the scales were calculated before analysis.

Table 1. Average, Standard Deviation, Skewness, Kurtosis and Reliability Coefficients of School Principals' Effective Leadership Qualities and Teacher Performances

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Skewness	Kurtosis	Cronbach Alpha <i>a</i>
Performance	358	4.42	.491	.996	1.387	.945
Effective Leadership	358	4.09	.803	.869	.230	.956

According to Table 1, the skewness (.996) and kurtosis (.896) values of the data are between -1 / + 1. The normality assumption of according to Morgan, Leech, Gloeckner, and Barrett (2004), the data shows a normal distribution when the kurtosis and skewness values range between +1 and -1. Parametric tests have performed since the data showed normal distribution. The t-test was used to compare the averages of the binary groups, and ANOVA was used to compare the averages of more than two groups. To determine whether there is a relationship between the two variables, correlation analyzes were performed to determine whether the correlation and independent variable (effective leadership qualities) predicted the dependent variable (performance). Also, the effective leadership qualities of school principals have at the "high" level (M = 4.09); The teachers' average performance is "very high" (M = 4.42). According to Cronbach Alpha reliability coefficients, the scales are understood to be "very high" reliable.

3. FINDINGS

The results of the t-test to specify whether the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances differ in terms of their gender are shown in Table 2.

Table 2. Correlation of Effective Leadership Qualities of School Principals Aand Teachers' Performances by Gender

Variables	G	N	M	SD	t	df	p
Teacher performance	Woman	217	4.45	.47	1.195	356	.233
	Man	141	4.38	.51			
Effective Leadership Qualities	Woman	217	4.07	.78	.360	356	.719
	Man	141	4.11	.83			

As stated by Table 2, effective leadership qualities of school principals and teachers' performances do not differ significantly in terms of their gender ($p > .05$).

The results of the t-test to specify whether the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances differ in terms of their educational status are indicated in Table 3.

Table 3. Correlation of Effective Leadership Qualities of School Principals and Teachers' Performances in Terms of Their Educational Status

Variables	G	N	M	SD	t	df	p
Teacher performance	Under graduate	304	4.45	.46	2.805	356	.005
	Graduate	54	4.25	.60			
Effective Leadership Qualities	Under graduate	304	4.15	.77	3.600	356	.000
	Graduate	54	3.73	.85			

As stated by table 3; effective leadership qualities of school principals and teachers' performances differ significantly in terms of their educational status ($p < .05$). Accordingly, while the perception of the undergraduate teachers ($M=4.45$) is higher than the perceptions of the teachers who graduate ($M=4.25$); similarly, the perceptions of undergraduate teachers ($M=4.15$) towards effective leadership perception were higher than those of graduates ($M = 3.73$).

The results are indicated in Table 4 to specify whether the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances differ according to the level of school they work.

Table 4. Correlation of Teachers' Performances and Effective Leadership Qualities of School Principals According to Their School Level

	School Level	N	M	SD	VS	Sum of S.	df	Mean	F	p	Sig.
Performance	A-Primary School	166	4.49	.44	Among Groups	1.52	2	.762	3.192	.042	A>C
	B-Secondary School	94	4.40	.47	Within Groups	84.74	355	.239			
	C-High School	98	4.33	.56	Total	86.26	357				
	Total	358	4.42	.49							
Effective Leadership Qualities	A- Primary School	166	4.07	.84	AAmong Groups	.269	2	.135	.208	.813	---
	B- Secondary School	94	4.13	.68	Within Groups	230.25	355	.649			
	C-High School	98	4.07	.84	Total	230.52	357				
	Total	358	4.09	.80							

As stated by table 4, while the effective leadership qualities of school principals do not differ significantly according to the school levels in which teachers work; Teachers' performances differ significantly according to the school levels they work at ($p < .05$). According to the post-hoc LSD test after ANOVA to specify which groups are different; The performances of teachers working in primary school level ($M = 4.49$) are higher than the teachers working in high school ($M = 4.33$) levels.

The results to specify whether school principals 'effective leadership qualities and teachers' performances differ according to their ages are indicated in Table 5.

Table 5. Correlation of Effective Leadership Qualities of School Principals and Teachers' Performances by Age

	Age	N	M	SD	VS	Sum of S	df	Mean	F	p	Sig.
Performance	A-30 years and under	84	4.39	.45	Among Groups	.32	3	.108	.444	.722	---
	B-31-40 years	158	4.40	.50	Within Groups	85.94	354	.243			
	C-41-50 years	89	4.46	.50	Total	86.26	357				

	D-51 years +	27	4.47	.50							
	Total	358	4.42	.49							
Effect. Leaders. Qualities	A-30 years and under	84	4.23	.76	Among Groups	3.91	3	1.30			
	B-31-40 years	158	4.07	.79	Within Groups	226.6	354	.64			
	C-41-50 years	89	3.95	.81	Total	232.5	357		2.04	.108	---
	D-51 years +	27	4.20	.86							
	Total	358	4.09	.80							

As stated by table 5, teachers' performances and the effective leadership qualities of school principals and do not make a significant difference according to their age ($p > .05$).

The results are indicated in Table 6 to specify whether school principals 'effective leadership qualities and teachers' performances differ significantly according to their professional seniority.

Table 6. Correlation of Teachers' Performances and Effective Leadership Qualities Of School Principals by Professional Seniority Years

	Seniority	N	M	SD	VS	Sum of S.	df	Mean S.	F	p	Sig.
Performance	A-5 years and under	62	4.34	.51	Among Groups	.211	4	.52			
	B-6-10 years	86	4.42	.43	Within Groups	84.15	353	.238			
	C-11-15 years	73	4.37	.56	Total	86.26	357		2.21	.067	---
	D-16-20 years	72	4.39	.50							
	E-21 years +	65	4.57	.40							
	Total	358	4.42	.49							
Effective Leadership Qualities	A-5 years and under	62	4.17	.80	Among Groups	5.13	4	1.28			
	B-6-10 years	86	4.20	.73	Within Groups	225.3	353	.638			
	C-11-15 years	73	3.97	.83	Total	230.5	357		2.01	.093	---
	D-16-20 years	72	3.92	.81							
	E-21 years +	65	4.18	.81							

Total	358	4.09	.80
-------	-----	------	-----

As stated by table 6, teachers' performance and effective leadership qualities of school principals do not differ significantly according to their professional seniority years ($p > .05$).

Correlation analysis conducted to specify whether there is a relationship between the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances is indicated in Table 7.

Table 7. Correlation Analysis Results Between School Principals 'Effective Leadership Qualities And Teachers' Performances

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>Sd</i>	Teacher performance
Effective Leadership Qualities	358	4,091	,803	.372**
Teacher performance	358	4,425	,491	--

As stated by table 7, there is a moderate and positive significant relationship between the effective leadership qualities of school principals and teachers' performances ($r = .372$; $p < .01$).

The results of the simple regression analysis conducted to calculate the effective leadership qualities of school principals and the level of predicting teachers' performances are indicated in Table 8.

Table 8. Regression Analysis of Effective Leadership Qualities of School Principals Predicting Teacher Performance

Independent V.	Dep. V.	B	Std. Error	(β)	t	p	r	r ²	F	p
Constant		3.49	.491		27.84	.000				
Effective Leadership Qualities	Teacher perf.	.228	.803	.372	7.56	.000	.372	.138	57.17	.000

As stated by table 8; there is a medium and positive relationship between the performances of teachers and the effective leadership qualities of school principals ($r = .372$; $p < .01$). Effective leadership characteristics of school principals predict teachers' performance significantly ($r^2 = .138$; $p < .01$). The effective leadership characteristic of school principals expresses about 14% of the total variance in teachers' performances ($F = 57.17$; $p < .01$). The effective leadership characteristic of school principals influences teachers' performances positively. This is all to say, the effective leadership qualities of school principals influence teachers' performances

positively. A one-unit increase in the effective leadership characteristics of school principals may develop in teachers' performance by 0.372.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

People are the most important source of organizations thanks to their knowledge, skills, and competencies, and the competitiveness of organizations depends on people. In this sense, organizations need to manage human resources effectively. Otherwise, organizations with a unique resource will fail. In this respect, performance evaluation is vital for organizations. In this study, it was aimed to determine whether the school principals' leadership qualities and teachers' performances differ significantly according to their gender, educational status, seniority and the school levels they work in and whether the school principals' leadership qualities predict teachers' performances.

In this study, while effective leadership qualities of school principals did not differ significantly according to teachers' gender, age, and professional seniority; undergraduate teachers perceive their leadership qualities more positively than graduate teachers. In the studies of Cansüngü (2016) and Güney (2015), the leadership behaviors perceived by primary and secondary school teachers from school principals do not differ significantly according to gender, marital status, school variable, seniority, and educational status. In the study of Altaş (2013), no significant difference was found between the perception of the educational leadership levels of the school principal and the gender of the teachers. It was determined that the teachers who have higher seniority in perceiving the educational leadership levels differ positively. Sun, Wang and Sharma (2014) in their research aimed at determining what the leadership behaviors of effective school principals are. They found that the qualities of an effective school principal are similar for teachers of all ages and seniority, regardless of gender.

According to another finding reached in the research, while teachers' performances do not differ according to their gender, age and seniority; The performance of undergraduate teachers is higher than the graduate teachers. Similarly, Özgenel and Aktaş (2020), Özgenel (2019a), Çağlar (2019), and Gözcü (2009) reported that teachers' performances did not differ significantly according to their gender and seniority. Again, Özgenel and Mert (2019) and Yalçın (2019) found that there was no significant difference in many studies, while Al-Ahmadi (2009) determined that men had higher performances (Çağlar, 2019; Gözcü, 2019; Karademir, 2019; Makineci Şavk, 2009; Yılmaz, 2019). Özgenel and Sevilmiş (2019) and Yalçın (2019) found that as the seniority of teachers increased, their performance decreased. However, according to Cleveland and Landy (1981) and Griffeth and Bedeian (1989), the ages of the employees affect their performance, and their performance increases as the seniority and age of the employees increase (Al-Ahmadi 2009; İdikurt, 2019; Lerner, Brush, & Hisrich, 1997; Makineci Şavk, 2009). On the other hand, there are studies that determine that age and seniority do not make any difference (Gözcü, 2019;

Karademir, 2019; Yalçın, 2019; Yılmaz, 2019). While Teel (2003) and Yılmaz (2019) report that employees' performance increases as their education levels increase, there are many studies that show that the level of education does not make any difference on performance (Çağlar, 2019; Gözcü, 2019; İdikurt, 2019; Karademir, 2019; Lerner, Brush & Hisrich, 1997; Özgenel and Mert, 2019; Özgenel, 2019a; Yalçın, 2019). In studies conducted in different sectors such as health and tourism, it has been reported that there is no significant relationship between employee performance and their age, education levels and years of service (Blegen et al., 1992; Çağlar, 2019; Karademir, 2019; Yalçın, 2019). Considering the demographic results together, it can be said that consistent results are not reached.

As a result of the research, the effective leadership qualities of school principals do not differ significantly according to the school levels where the teachers work. This result shows that the effective leadership behaviors of the school principals take place independently where the teachers work, and the expectations of a primary school teacher and a high school teacher from an effective leader are similar. Teachers' performances differ significantly according to the school levels they work at. The performances of the teachers working at the primary school level are higher than the teachers working in the high school levels. Similarly, Özgenel and Mert (2019), Özgenel (2019a) and Teel (2003) have demonstrated that teachers' performance decreases as the school levels they work at progress. This finding can be explained by the fact that the development levels and expectations of the students studying at these levels are quite different from each other. As the age level of students increases, teachers may not be able to perform the desired performance due to various discipline problems and adolescence problems to be coped with.

One of the results of the study is that there is a moderate and positive relationship between the effective leadership qualities of the school principals and the performances of the teachers, and the effective leadership qualities of the school principals predict the performances of the teachers significantly. In other words, the effective leadership qualities of school principals affect teachers' performances positively. This finding is supported by the literature. Terzi and Kurt (2005) stated that the leadership behaviors of school principals have positive or negative effects on teachers, affect teachers' morale, motivation, organizational climate, organizational commitment, efficiency and performance. When we examine the literature, it is seen that leadership styles that enable teachers to have a vision and enable their development to have positive effects on teacher performance. For example, in the researches of Cansüngü (2016) and Güney (2015), it was observed that there was a positive relationship between job satisfaction of teachers and transformational leadership behavior and the managers who showed free leadership. Gümüseli's (1996) research is important because it touches on a different point. Although the research stated that the school principal inspections positively affect teacher performance in the legislation of the Ministry of National Education, it was found that the supervision behavior of school principals was the least effective on teacher performance. Similarly, Sharma (2010) reported that principals' humanistic skills are preferred by teachers more than their technical skills. School principals need to improve their

competencies about topics, such as professional guidance, human relations and objective assesment, in order to contribute positively to teacher performance (Koç, 2018). These results can be interpreted as that teachers expect the school principals to communicate effectively, guide them, and show supportive, not supervisory attitudes.

There are many studies in the literature on how different leadership styles affect teacher performance. Korkmaz (2005) revealed that the school principal's transformational leadership style had a positive effect on teacher performance. Uğurlu (2008) also revealed that school principals displaying ethical leadership behaviors positively affect teachers' performances by developing organizational trust, organizational commitment, honesty, respect, compassion and responsibility. Akcekoca and Bilgin (2016) shown that all leadership styles are an important factor in teacher performance, showing only one leadership style is insufficient to achieve the highest performance, and besides all these, the most important leadership behavior that ensures teachers perform well is "trust".

According to the studies in the literature, leading factors that affect performance management are leaders and practices of them (Diamantidis, & Chatzoglou, 2019; Dikbaş, 2019; Gözcü, 2019; İnce, 2019; Muchtar, 2017; Nzuve, & Njeru, 2013; Şahinoğlu, 2019; Yılmaz, 2019). In this sense, the results obtained from this research prove that leadership quality has a positive and significant effect on teacher performance. In other words, the more the school principals demonstrate leadership qualities that are evaluated as self-management, time management, impact, comfort, decision making, commitment, influence, communication and empathy skills, the more teachers will show performances by fulfilling their duties.

Teachers' performances are affected by many controllable and uncontrollable variables, and these controllable and uncontrollable variables are intertwined with each other. A teacher may choose to work in a school that she thinks will perform well, but it may not occur due to the leadership quality of the school principal, a variable she cannot control the expected high performance. In this research, educational status, school level, and leadership qualities are the variables that affect teachers' performance. However, different variables that are not included in this study, such as the working conditions of the school where they work, organizational climate, parent profile, workload, can also be effective in revealing teachers' performances. For this reason, it will be possible for teachers to show high performance if all variables are compatible with each other, regardless of a single variable.

Many studies have been conducted to improve employee productivity, ie performance, from Hawthorne studies to date. It has been understood that it is not possible to increase the performance of the employees only with external and financial factors such as wages, and the searches and discussions to determine other factors that have continued until today. And it looks like it will continue. Although the performance evaluation system within the Turkish education system is discussed by many groups, it is seen that performance evaluation is an integral and indispensable

part of organizational life and it is not possible to avoid performance evaluation. The main purpose of the organization's performance evaluation system is to improve the quality of organizational outputs by improving individual and organizational performance. Therefore, a well-designed performance evaluation system will help, to reach the goals of the school and improve the performances of teachers.

REFERENCES

- Ahmed, I., Sultana, I., Paul, S. K., & Azeem, A. (2013). Employee performance evaluation: A fuzzy approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62(7), 718-734. doi:10.1108/ijppm-01-2013-0013
- Akcakoca, A. ve Bilgin, K. (2016). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ve öğretmen performansları. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Al-Ahmadi, H. (2009). Factors affecting performance of hospital nurses in Riyadh Region, Saudi Arabia. *International journal of health care quality assurance*, 22(1), 40-54.
- Alghabra, O. (2018). *Impact of human resource management processes on employees' performance: A study on humanitarian organizations* (Master's Thesis). University of Gaziantep Graduate School of Social Sciences Enstitüsü, Gaziantep.
- Altaş, M. (2013). *İlk ve orta dereceli okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik rolleri (Beyoğlu ilçesi örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Antonakis, J. (2006). Leadership: what is it and how it is implicated in strategic change? *International Journal of Management Cases*, 8(4), 4-20.
- Argon, T. (2015). Öğretmenlerin sahip oldukları duygu durumlarını okul yöneticilerinin dikkate alıp almamalarına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-404.
- Arinanye, R. T. (2015). *Organizational factors affecting employee performance at the college of computing and information sciences (Cocis): Makerere University, Kampala-Uganda* (Unpublished master dissertation). Uganda Technology and Management University, Uganda.
- Atatsi, E. A., Stoffers, J., & Kil, A. (2019). Factors affecting employee performance: a systematic literature review. *Journal of Advances in Management Research*, 16(3), 329-351.
- Ateşoğlu, L. (2019). *Konaklama işletmelerinde öalışna ev idaresi personeline yönelik performans değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi ve performansını etkileyen faktörlerin araştırılması: Ankara Örneği* (Yayımlanmamış doktora tez). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, İ. (2005). *Öğretimde denetim*. Ankara: Pegem.
- Babaoğlan, E., Nalbanti, A. ve Çelik, E. (2017). Okul başarısına okul yöneticisinin etkisi. *12. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi* 11-13 Mayıs 2017, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Barutçugil İ., (2002). *Performans yönetim*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

- Blegen, M. A., Goode, C. J., Johnson, M., Maas, M. L., McCloskey, J. C., & Moorhead, S. A. (1992). Recognizing staff nurse job performance and achievements. *Research in Nursing & Health*, 15(1), 57-66.
- Bolanle, A. O. (2013). Principals' leadership skills and school effectiveness: The case of South Western Nigeria. *World Journal of Education*, 3(5), 26-33.
- Boonla, D. ve Treputtharat, S. (2014). The relationship between the leadership style and school effectiveness in school under the office of secondary education area 20. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 112, 991-996.
- Bush, T. (2008). *Leadership and management development in education*, Thousand Oaks, California: Sage.
- Cansüngü, O. (2016). *İlk ve ortaokul müdürlerinin liderlik davranışlarının öğretmenlerin iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Cerit, Y., Kadioğlu Ateş, H. ve Kadioğlu, S. (2016). Etkili okul müdürlerinin liderlik nitelikleri ile öğretmenlerin değişime açık olma düzeyleri arasındaki ilişki. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 105-129.
- Cheng, Y.C. (1994). Principal's leadership as a critical indicator of school performance: Evidence from multi-levels of primary schools. *School Effectiveness and School Improvement*, 5(3), 299-317.
- Clausen, T. S., Jones, K. T., & Rich, J. S. (2008). Appraising employee performance evaluation systems. *CPA Journal*, 78(2), 64.
- Cleveland, J. N. and Landy, F. J. (1981). The influence of rater and ratee age on two performance judgments. *Personnel Psychology*, 34, 19-29.
- Collins, J. (2005). *Good to great and the social sectors*. Boulder, CO: Jim Collins Publishing.
- Çağlar, Y. (2019). *Performansa dayalı ücretlendirmenin çalışan performansı üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Day, C., Gu, Q ve Sammons, P. (2016). The impact of leadership on student outcomes: How successful school leaders use transformational and instructional strategies to make a difference. *Educational Administration Quarterly*, 52(2), 221-258.
- Diamantidis, A. D., & Chatzoglou, P. (2019). Factors affecting employee performance: an empirical approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 68(1), 171-193.
- Dikbaş, T. (2019). *Otantik liderliğin çalışan performansına etkisinde psikoljik sermayenin aracılık rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İstanbul.
- Drucker, P. (1994). Theory of the business. *Harvard Business Review*, 95-106.
- Elnaga, A., & Imran, A. (2013). The effect of training on employee performance. *European journal of Business and Management*, 5(4), 137-147.
- Ema, C. A. (2012). Factors affecting performance evaluation in public organizations. *Performance Evaluation*, 12(1), 847-850.
- Fraenkel, J. R. & Wallen, N. E. (2006). How to design and evaluate research in education (6th ed.). Boston: McGraw-Hill.
- Fullan, M. (2001). *Leading in a culture of change*. Jossey-Bass, San Francisco, CA.

- Gökkaya Haberdar, A. (2019). *Sanal kaytarma ve çalışan performansının kişilik özellikleri ile olan ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Gözcü, H. (2019). *Spor merkezi yöneticilerinin liderlik tarzlarının çalışan performansı ile ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- Griffeth, R. W., & Bedeian, A. G. (1989). Employee performance evaluations: Effects of rater age, rater age, and ratee gender. *Journal of Organizational Behavior*, 83-90.
- Griffeth, R. W., & Bedeian, A. G. (1989). Employee performance evaluations: Effects of rater age, rater age, and ratee gender. *Journal of Organizational Behavior*, 83-90.
- Griffith, J. (2004). Relation of principal transformational leadership to school staff job satisfaction, staff turnover, and school performance. *Journal of Educational Administration*, 42(3), 333-356.
- Güler, B. (2019). *Psikolojik iklimin çalışan performansına etkisinde öğrenilmiş güçlülük ve işe adanmışlığın aracılık rolü üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İstanbul.
- Gümüşeli, A. İ. (1996). Okul müdürlerinin öğretim liderliğini sınırlayan etkenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 6 (6).
- Güney, S. (2015). *Örgütsel davranış*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Güney, S., 2014. *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Hallinger, P. & Heck, R. H. (2010). Collaborative leadership and school improvement: Understanding the impact on school capacity and student learning. *School Leadership and Management*, 30(20), 95-110.
- Hallinger, P. and Murphy, J. (1985). Assessing the instructional management behavior of principals”, *Elementary School Journal*, 86(2), 217-248.
- Harris, A. (2004). Distributed leadership and school improvement: Leading or misleading? *Educational Management Administration & Leadership*, 32(1), 11-24. <https://doi.org/10.1177/1741143204039297>
- Heneman, H. G., & Schwab, D. P. (1972). Evaluation of research on expectancy theory predictions of employee performance. *Psychological Bulletin*, 78(1), 1-9.
- Hofman, W.H.A. ve Hofman, R.H. (2011). Smart management in effective schools: Effective management configurations in general and vocational education in the Netherlands. *Educational Administration Quarterly*, 47 (4), 620-645.
- Islam, R., & Rasad, S. M. (2006). Employee performance evaluation by the AHP: A case study. *Asia Pacific Management Review*, 11(3).
- Işık, M. ve Çetin, M. (2019). Professional Learning Level of School Managers Performing at Different Career Stages. *Kastamonu Education Journal*, 27(2).
- İdikurt, O. (2019). *Sağlık çalışanlarında depresyonun çalışan performansı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

- İnce, N. (2019). *Liderlik türlerinin çalışan performansı ve motivasyonuna etkisi: Akdeniz Elektrik Dağıtım Anonim Şirketine bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, İstanbul.
- Jacobson, S. (2011). School leadership and its effects on student achievement. *International Journal of Educational Management*, 25(1): 33-44.
- Kanmaz, A. ve Uyar, L. (2016). Okul etkililiğinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 3(2), 123-136.
- Karademir, G. (2019). *Destekleyici örgüt ikliminin, yenilikçi iş davranışı ve çalışan performansına etkileri: Sağlık sektöründe bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Karakoçan, E. (2018). *The impact of emotional intelligence on employee performance* (Master Thesis). Bahçeşehir University, İstanbul.
- Kaya, Y. K. (1996). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Bilim.
- Kazancıoğlu, M. M. (2008). *Özel okullarda üst düzey yöneticilerin liderlik tarzları ve okul etkililiği üzerine bir çalışma (İstanbul örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kesen, İ., Sundaram, D. T. ve Abaslı, K. (2019). *Öğretim lideri vs. okul müdürü*. İstanbul: SETA.
- Kimeu, F. K. (2015). *Perceived factors affecting employee performance at Machakos County Government* (Unpublished project submitted to University of Nairobi). Kenya.
- Koç, M. H. (2018). Okul müdürleri tarafından yapılan öğretmen denetimlerine ilişkin ilköğretim müdürlerinin görüşleri, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48, 91-110.
- Korkmaz, M. (2005). İlköğretim okullarında örgütsel sağlık ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 11(44), 529-548.
- Laila, A. (2015). The effective school: The role of the leaders in school effectiveness. *Educational Research and Reviews*, 10(6), 695-721.
- Laila, A. (2015). The effective school: The role of the leaders in school effectiveness. *Educational Research and Reviews*, 10(6), 695-721.
- Lansbury, R. (1988). Performance management: A process approach. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 26(2), 46-54. doi:10.1177/103841118802600204
- Lerner, M., Brush, C., & Hisrich, R. (1997). Israeli women entrepreneurs: An examination of factors affecting performance. *Journal of Business Venturing*, 12(4), 315-339. doi:10.1016/s0883-9026(96)00061-4.
- Maharani, L., & Nurnida, I. (2018). The effect of training on employees' performance. *Jurnal Sekretaris dan Administrasi Bisnis*, 2(2), 52-59.
- Makineci Şavk, E. (2009). *Performansı etkileyen faktörlerin çalışan motivasyonu üzerine etkisinin Kocaeli ili sınırlarındaki devlet hastanelerinde incelenmesine yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Marcoline, J. F. (2008). Relationship building: The first "R" for principals. *Eastern Education Research Association Conference Paper*. <http://www.eric.edu.gov>
- McEwan, E. K. (2018). *Etkili okul yöneticilerinin 10 özelliği* (N. Cemaloğlu, Çev.). Ankara: Pegem.

- Morgan, G. A., Leech, N. L. Gloeckner, G. W., & Barrett, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Muchtar, M. (2017). Factors affecting employee performance of PT. Kiyokuni Indonesia. *International Journal of Law and Management Management*, 59(4), 602-614.
- Mwaiko, M. (2013). *Factors affecting employee performance Assessment in the educaton sector in Tanzania: a Case study of Pugu secondary school* (Doctoral dissertation). Mzumbe University, Tanzania.
- Nzuve, S. N., & Njeru, L. K. (2013). Perceived factors affecting performance management among local authorities in Kenya: a case of the city council of Nairobi. *DBA Africa Management Review*, 3(2).
- Öcal, K. (2011). *Predicting employee performance in non-profit sport organizations: The role of managerial and financial performance and the mediating role of support for innovation and individual creativity* (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Turkey.
- Özgenel, M. & Aktaş, A. (2020). Okul müdürlerinin liderlik stillerinin öğretmen performansına etkisi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 1-18.
- Özgenel, M. (2019a). An antecedent of teacher performance: Occupational commitment. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 7, 100-126.
- Özgenel, M. and Mert, P. (2019). The role of teacher performance in school effectiveness, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 4(10), 417- 434.
- Özgenel, M. ve Sevilmiş, R. (2019). Öğretmenlerin mesleki tutumları ile performansları arasındaki ilişki. 2nd *International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences* (ICES-2019), İstanbul.
- Özgenel, M. (2019b). Öğretmen performans değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. B. Kocaoğlu (Ed.), 5. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi* içinde (s. 64-65). Balıkesir: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi.
- Riccucci, N. M., & Lurie, I. (2001). Employee Performance Evaluation in Social Welfare Offices. *Review of Public Personnel Administration*, 21(1), 27–37. doi:10.1177/0734371x0102100103
- Rumondor, R. B., Tumbel, A., & Sepang, J. L. (2016). The influence of leadership, motivation and discipline on the performance of employees working on regional office of the directorat general property at suluttenggomalut *Journal EMBA: Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis dan Akuntansi*, 4(2).
- Sarı, Ş. (2020). *Hizmet sektöründeki psikolojik sermayenin çalışan performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi: Sağlık çalışanları Üzerinde Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership*. San Francisco, CA: Jossey.
- Sharma, S. (2010). Preferred leadership qualities of principals-What do teachers prefer? *Journal Management & Leadership*, 2, 42-58.

- Sun, H., Wang, X. ve Sharma, S. (2014). A study on effective principal leadership factors in China. *International Journal of Educational Management*, 28(6), 716-727.
- Sürer, M. (2016). *Öğretmenlerin performans değerlendirme kriterlerine göre kendilerini değerlendirmeleri* (Tezsiz yüksek lisans projesi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Şahinoğlu, R. (2019). *Vizyoner liderliğin çalışan performansına etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracılık rolü: Sağlık sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Taşdemir, T. (2007). *Akademik performansı etkileyen faktörlerin incelenmesi: KTÜ uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Tatlah, I.A. ve Iqbal, M.Z. (2012). Leadership styles and school effectiveness: Empirical evidence from secondary level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 69, 790-797.
- Teel, S. R. (2003). *Relationships among perceived organizational support, teacher efficacy and teacher performance* (Doctoral Dissertation). Alliant International University, San Diego.
- Temel, İ. C. (2019). *Örgütsel değişime direnç ve işten ayrılma niyetinin çalışan performansı üzerine etkisinin incelenmesi: Tekstil sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Terzi, A.R ve Kurt, T. (2005). İlköğretim okulu müdürlerinin yöneticilik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığına etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 166.
- Tinofirei, C. (2011). *The unique factors affecting employee performance in non profit organisations* (Doctoral dissertation). University of South Africa.
- Töre, E. (2018). An examination of the mediating role of organisational citizenship behaviour on the effect of intrinsic motivation on job performance of teachers. *International Journal of Interdisciplinary Social Science Studies*, 4(2), 4-12.
- Töre, E. (2019). Öğretmenlerin örgüte duydukları duygusal bağlılıklarının tanımlanmış ve tanımlanmamış rol davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 27(5), 2015-2025. doi:10.24106/kefdergi.3242
- Töre, E. (2019). Öğretmenlerin yenilikçi iş davranışı düzeylerinin belirlenmesi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies Educational Sciences*, 14(4), 1761-1773.
- Uğurlu, C. T. (2009). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Üçler, Ç. (2018). *Investigating the relations of psychological contract, organizational transparency and leader member exchange with employee performance behaviors* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Wilmore, E. L. (2002). *Principal Leadership: Applying the New Educational Leadership Constituent Council (ELCC) Standards*. California: Corwin Press.

- Yalçın, M. (2019). *Örgütsel desteğin örgütsel bağlılığa ve çalışan performansına etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, E. (2010). *İlköğretim okulu müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri ile etkili okul arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, E. (2019). *Algılanan liderlik stiline çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgüt kültürünün rolü İBB Spor: İstanbul örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Zinal, B. M. (2016). *The effect of training on employee's performance* (Master Of Thesis). Yaşar University Social Science Institute, İzmir.

Research Article

THE ROLE OF ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND ORGANIZATIONAL DEVIANCE*

Bartu GENEL¹ ORCID ID: 0000-0002-0163-3382
Necla Öykü İYİGÜN² ORCID ID: 0000-0003-4708-5825

ABSTRACT

Organizational culture is one of the most important factors that provide sustainable success for an organization, which consists of performance and effectiveness of a company, the morale of its employees; and its ability to attract, motivate, and retain talented people. Organizational culture takes time to develop and change, as it is a tied system of artifacts, values, and underlying assumptions that's why it is important to examine behaviors that have a positive or negative effect on the organizational culture. This study empirically examines the relation between organizational citizenship behavior, organizational culture and organizational deviance. The proposed research model and associated hypotheses were tested based on data collected from 352 employees in the banking industry. The findings revealed that organizational behavior has a mediator role on the relationship between organizational culture and organizational deviance. The study also provides new insights to managers, leaders and policymakers about the importance of building a strong organizational culture through organizational citizenship behavior.

Keywords: *Organizational Culture, Organizational Citizenship Behavior, Organizational Deviance Behavior, Banking Industry, Mediating Effect*

Araştırma Makalesi

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜTSEL SAPMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ ROLÜ

ÖZET

Örgüt kültürü, örgütün performansı ve etkinliği, çalışanların tatmin düzeyi ve yetenekli insanları çekme, motive etme ve elde tutma becerisinden oluşan sürdürülebilir başarıyı sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Örgüt kültürünün gelişmesi ve değişmesi zaman alır. Örgüt kültürü ona bağlı değerler ve temel varsayımlar sistemi olduğu için, örgüt kültürü üzerinde olumlu veya olumsuz etkisi olan davranışları incelemek önemlidir. Bu çalışma örgütsel vatandaşlık davranışı, örgüt kültürü ve örgütsel sapma arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemektedir. Önerilen araştırma modeli ve ilgili hipotezler, bankacılık sektöründeki 352 çalışandan toplanan verilere dayanılarak test edilmiştir. Bulgular, örgütsel davranışın, örgüt kültürü ve örgütsel sapma arasındaki ilişkide aracı rolü olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda yöneticilere, liderlere ve politika yapıcılara örgütsel vatandaşlık davranışı yoluyla güçlü bir örgüt kültürü oluşturma önemi hakkında yeni bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Örgüt Kültürü, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sapma Davranışı, Bankacılık Sektörü, Aracı Etki*

* This study is produced from master thesis titled as "The Role of Organizational Citizenship Behavior on the Relationship between Organizational Culture and Organizational Deviance: A Research in the Banking Industry" conducted by Bartu Genel.

¹ M.A, Bahcesehir University, Institute of Social Sciences, bartugenel7@gmail.com

² Assoc. Dr., Istanbul Commerce University, Faculty of Business Administration, oiyigun@ticaret.edu.tr
Makale Geliş Tarihi/Received: 27.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 28.11.2020.

1. INTRODUCTION

Organizational citizenship behavior (OCB) could be defined as individual behaviors that benefit the organization without being formally specified or rewarded by the organization (Organ et al., 2006:8). The significance of OCB in enhancing organizational effectiveness was worked on in numerous studies by many researchers (George & Brief, 1992:312; Organ, 1997:87). The concept of organizational citizenship behavior named as “discretionary”, “extra-role behaviors” has entered to management literature in the 1980’s and its effects on organizations have been one of the most studied topic in the related literature. Organizational culture is of great importance for the organization’s sustainable success, its continuity, its working environment and its future. The human factor still plays a key role in the success or failure of the organizations despite constant and very rapid changes in every field of business life.

Organizational deviance behavior generally associated to “counterproductive work behavior” in the literature, which refers to intentionally behaviors violating organizational norms and values (Gruys, 1999:5). Organizational culture is composed of shared values, beliefs, norms, and traditions of the organization’s members, therefore it is considered to have effects on organizations in positive or negative way (Ouchi, 1981:386, Hofstede, 1980:15).

This study empirically examines the relations between organizational citizenship behavior, organizational culture and organizational deviance. In this context, a research has been conducted in the banking industry and the results have been discussed taking into account other studies in the related literature. In addition, this study aims to contribute to the literature and the business world by providing managerial implications.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Organizational Culture

Organizational culture can be defined as the values, beliefs and hidden assumptions that members have in common in the organization. Schein’s definition is one of the leading definition about organizational culture in the literature;

“a pattern of basic assumptions which a given group has invented, discovered, or developed in learning to cope with its problems of external adaptation and internal integration, which have worked well enough to be considered valid, and, therefore, to be taught to new members as the correct way to perceive, think, and feel in relation to those problems” (Schein, 1983a:1, 1990b:7).

Therefore, Cameron & Quinn (1999:16) defined organizational culture as; *“what is valued, the dominant leadership styles, the language success that make an organization unique”*. Organizational culture is shaped by not only members of the organization, but also it is shaped by ethics and organizational structure; in contrast

members' behaviors and organization are shaped by organizational culture as well. Organizational culture can change over time, just like culture.

Basically, the definitions of organizational culture (OC) can be listed as follows according to their common characteristics. (Berberoğlu & Baraz, 1999:67);

- i. OC is a set of values shared by members of the organization.
- ii. It is the way of how to run the business.
- iii. OC gives the organization personality and distinguishes from others.
- iv. OC directly affects the success of the organization.
- v. OC is a structure consisting of dominant and shared values, slogans, beliefs, stories told in the organization.
- vi. Top management and leaders have a significant impact on organizational culture.

Schein (1990:9) explains the levels of culture in three groups as; artifacts, values and underlying assumptions. Basically artifacts are related to tangible things one can feel, see, hear. In other words, it could be hard to understand without asking a member about the meaning. Values are associated with strategies, goals, philosophies and justifications. Lastly; assumptions which begin as historical values, but eventually become assumptions and begin to be taken for granted. For example, if a company owner believes that selling medium quality product at moderate price will be successful and if it has worked several times, it will no longer be questioned anymore as it becomes an assumption.

Unlike Schein, Duncan (1989:231) investigated OC in two dimensions: subjective and objective. While objective dimension includes physical artifacts such as heroes, myths, stories, rituals; subjective dimension involves organization's viewpoint, mindsets and assumptions. According to another view by Meek (1988:455), OC consists of symbols, ideologies and ceremonies. Similarly, Louis (1985:77) examined it in three dimensions as shared values, artifacts and symbols. Even though there are different approaches about the dimensions of OC, it could be summarized as shared values, artifacts, norms, ceremonies, assumptions and stories are the common features of the organizational culture.

2.2. Organizational Citizenship Behavior

Organ (1997:86) defined OCB as "*individual behavior that is discretionary and not prescribed. This behavior is not directly or explicitly recognized by the formal reward system and that in the aggregate that promotes the effective functioning of the organization.*" Volunteering could be claimed to be at the core. OCB is also defined by Meyer & Allen (1997:10) as "*extra-role behavior referring work-related behavior that goes above and beyond the position duties*". In the light of these definitions, working overtime as volunteer, generating ideas beyond the prescribed job, using resources economically such as energy, using the time efficiently are the behaviors that could be given as examples.

Bateman & Organ (1983:588) expressed OCB as “Good Soldier Syndrome”. There is no doubt that a soldier must follow the rules as a requirement of his/her duty. However, he/she can also use his/her creativity or take initiative and act beyond his/her mission in order to be more beneficial for the military. Just like a soldier, a good worker is expected to exhibit beneficial behaviors and contribute to the organization. Furthermore, there are several theories in literature that helps to understand OCB. Social Exchange Theory comes first among these theories (Özaslan et al., 2009:102).

The basic assumption of Social Exchange Theory is that parties engage in and maintain social relationships within the expectation of rewards (respect, honor, friendship, be taken into consideration etc.). Many researchers such as Blau (1964:88), Emerson (1962:31) and Homans (1958:597) contributed to the development of this theory. According to them, individuals cooperate with other individuals, groups and organizations in order to get desired results. Employees do favor each other because of having expectation that the other party will pay for it. As long as parties meet their expectations, social exchange relationship maintains (Ertürk, 2014:15)

Organ’s (1988:94) five dimensions of OCB are mostly accepted in the literature. Basically, civic virtue could be explained as active participation to the organizational issues and processes. It also means protecting the organization’s interest at the highest level and involves voluntary behavior. Altruism includes all voluntary behaviors aimed at helping employees in order to deal with organizational problems or duties (Podsakoff & MacKenzie, 1994:355). Similar with altruism, conscientiousness could be defined as acting voluntarily more than expected (Salihoğlu, 2013:303). Continuity to work, compliance with working hours, loyalty are the examples of conscientiousness behaviors (Gürbüz, 2007:34). Courtesy refers to the positive behaviors exhibited to prevent any dispute with people working in the same business environment from the very beginning (Özaslan et al., 2009:103). Sharing information with colleagues could be an example for courtesy. Lastly, sportmanship includes gentlemanship behaviors. Being tolerant for business crisis and problems, working without complaints and enduring difficulties in the organization could be given as examples of sportmanship behavior.

2.3. Organizational Deviance Behavior

Workplace deviance is defined as “*voluntary behavior that violates significant organizational norms and in so doing threatens the wellbeing of an organization, its members, or both*” (Robinson & Bennett, 1995:556). Scholars and researchers have identified organizational deviance behavior in different ways (Gruys, 1999:6).

Table 1. Identifications by Different Researchers

Scholar/Researcher	Definition
Puffer (1987)	<i>Non-compliant behavior</i>
Robinson & Bennett (1995)	<i>Workplace deviance behavior</i>
Vardi & Wiener (1996)	<i>Organizational misbehavior</i>
Giocalone & Greenberg (1997)	<i>Antisocial behavior</i>
O’Leary-Kelly, Griffin & Glew (1996)	<i>Organization-motivated aggression</i>
Martinko et. al., (2002)	<i>Counterproductive workplace behavior</i>

Giocalone & Greenberg (1997:8) defined organizational deviance behavior (ODB) as theft, harassment, sabotage, aggression, discrimination, lying, inter-personal violence, whistleblowing and revenge. According to Doğan & Kılıç (2014:273), although ODB covers all types of harmful behaviors; it should be performed intentionally (on purpose) in order to be named as organizational deviance behavior.

Robinson & Greenberg (1998) state that all definitions have five common characteristics. First one is the perpetrator that refers employees in the organizations. In some cases, outsiders could be the perpetrator. (O’Leary-Kelly, Griffin & Glew, 1996:229). Second one intentionally implies that harmful behavior is not accidentally performed; in contrast it is deliberately done. Target of the behavior could be various such as shareholders, former employees, clients etc. Nature and execution of the behavior means that in order to be referred as a deviant behavior, a social or an organizational norm must be violated according to definitions of researchers such as Robinson & Bennett (1995:556), Vardi & Wiener (1996:152), Martinko et al. (2002:36). Execution of action is divided into three dimensions such as direct or indirect, active or passive, verbal or physical (Baron & Neuman, 1998:395). Last characteristic is the consequence of the behavior, which is generally perceived that its consequences are just harmful but some support that consequences could be positive or negative (Warren, 2003:623; Spreitzer & Sonenshein, 2004:829).

Perceived injustice, job satisfaction level, individual differences and situational factors could trigger ODB (Zhang et al., 2008:2). Additionally, poor working conditions, anger, negative attitude of employees and lack of communication could also be evaluated as factors that cause ODB (Lee & Allen, 2002:132; Douglas & Martinko, 2001:549; Skarlicki et al., 1999:103).

ODB presents both organizational and societal problems regarding the results. Organizational deviance behaviors including theft, sabotage, misrepresentation of

performance, and excessive absenteeism can decrease the effectiveness and efficiency of organizations (Greenberg, 2002:986). And also these results damage interpersonal relations among the employees and decreases job satisfaction, quality and performance. ODB accounts for not only immense amount of financial loss but also other costs such as insurance, bad reputation, public relations expenses, compensations and increased turnover (Appelbaum et al., 2005:46). Many studies also revealed that ODB has also social and psychological damages (Köse, 2013:26) such as harassment (Mount et al., 2006:592), psychological and physiological traumas and stress related problems (Muafi, 2011:124).

3. METHODOLOGY

This study empirically examines the relations between organizational citizenship behavior, organizational culture and organizational deviance. In this context, a research model and hypotheses were developed in order to examine the relations between the variables. Questionnaire technique was used in this study, hypothesis were supported with obtained results.

3.1. Research Model

There are four hypotheses developed in this study;

H₁: Organizational Culture has effect on Organizational Citizenship Behavior.

H₂: Organizational Culture has effect on Organizational Deviance Behavior.

H₃: Organizational Citizenship Behavior has effect on Organizational Deviance Behavior.

H₄: Organizational Citizenship Behavior plays mediator role on the effect of Organizational Culture on Organizational Deviance Behavior.

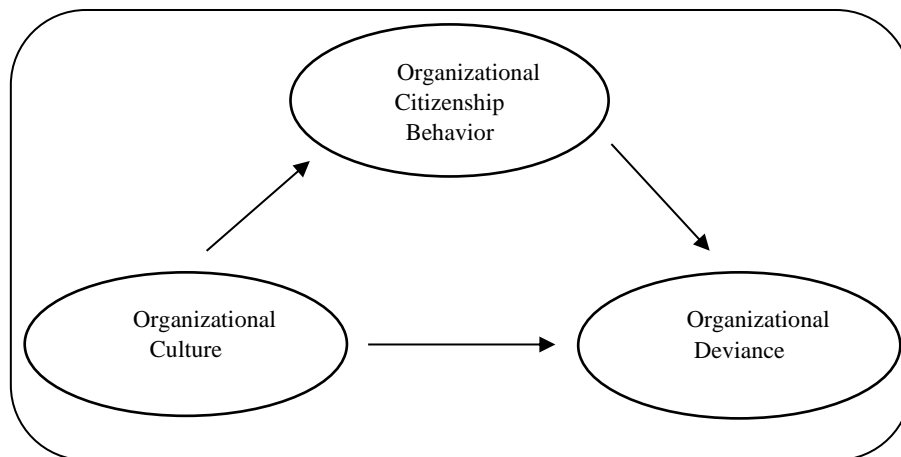

Figure 1. Research Model

3.2 Sample

This study was conducted on 352 employees working in the banking industry in Turkey. The distribution of participants are as follows; 58,2% are women and 41,8% are men, 49,1% are single and 50,9% are married. In terms of age, 46,6% are between 25-31 years old. 5,4% are 18-24, 30,1% are between 32-38, 10,2% are 39-45 years old and 7,7% are 46 years and older. There are four position/title between participants range from assistant to manager of department. With the rate of 40,9%, assistants cover vast majority.

3.3 Data Collection and Scales

Questionnaire technique was conducted by distributing to the participants as hard-copy and online. The online program Survey Monkey was used in order to reach wider mass. Questionnaire has four sections including demographic items (8), organizational culture (24), organizational citizenship behavior (24), organizational deviance behavior (19) respectively. As a result of factor analysis, three items with low factor loads were eliminated from organizational deviance behavior scale. For organizational culture, a scale developed by Cameron & Quinn (1999:26) was used. Organizational citizenship behavior scale used in the study was developed by Podsakoff et al. (1990:121). Lastly, organizational deviance behavior scale used in this study was developed by Bennett & Robinson (2000:352). Except from demographics items, 5 Point Likert Scale was used for three sections.

4. RESEARCH FINDINGS

Factor analysis, reliability analysis, correlation analysis, hierarchical regression analysis were conducted respectively. Prior condition for evaluation of factor analysis is whether the sample has an homogenous distribution according to KMO. Then, statistical significance of the correlations for factor analysis is evaluated by Bartlett's Test of Sphericity. In order to measure validity and reliability, CronbachAlpha values were calculated. Therefore, correlation between participants' scores from organizational culture scale, organizational citizenship behavior scale and organizational deviance behavior scale were tested with pearson coefficient of correlation. Lastly, hierarchical regression analysis was conducted in order to test hypothesis.

4.1. Factor Analysis

Exploratory factor analysis was carried out in order to determine underlying structure of scale used in the research. Analysis was carried out with single factor constraint with the thought that obtaining single factor structure due to it was tried to investigate mediator variables. According to KMO and Bartlett Test Results, values calculated show that the samples are adequate for applying factor analysis, p values also show that factor analysis applications are correct.

Table 2. Organizational Culture Scale Factor Analysis KMO and Bartlett Test Results

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,943
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5217,304
	Df	276
	Sig.	0,000

As a results of factor analysis, the item 1 “The organization is a very personal place. It is like an extended family. People seem to share a lot of themselves.” has minimum factor load value with ,537, while the item 14 “The glue that holds the organization together is commitment to innovation and development. There is an emphasis on being on the cutting edge.” has maximum value with ,829 among all. Total variance explained is 63,60%.

Table 3. Organizational Citizenship Behavior Scale KMO and Bartlett Test Results

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,895
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2911,820
	Df	276
	Sig.	0,000

According to results obtained, the item 4 “Tries to avoid creating problems for coworkers.” has minimum value with ,424, while item 6 “Is always ready to lend a helping hand to those around him/her.” has maximum factor load value with ,709 among all items. Total variance explained is 54,79%.

Table 4. Organizational Deviance Behavior Scale KMO and Bartlett Test Results

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,821
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2016,142
	Df	171
	Sig.	0,000

While the item 6 “Littered your work environment.” has minimum factor load with ,460, the item 13 “Played a mean prank on someone at work.” has maximum factor load value with ,750 according to factor analysis results of ODB scale. Total variance explained is 37,04%.

4.2. Reliability Analysis Results

According to Table 4, values show that reliability is ensured for all scales.

Table 5. Reliability Analysis of Scales

	Number of Items	Cronbach Alpha
Organizational Culture	24	0,91
Organizational Citizenship Behavior	24	0,88
Organizational Deviance Behavior	16	0,83

4.3. Correlation Analysis Results

The correlation results that examine the relations between variables show that:

- i. Slightly negative correlation between organizational deviance behavior and organizational culture is observed.
- ii. Slightly negative correlation between organizational deviance behavior and organizational citizenship behavior is observed.
- iii. Moderately positive correlation between organizational culture and organizational citizenship behavior is observed.

Table 6. Correlation Analysis Results

		Organizational Deviance Behavior	Organizational Culture	Organizational Citizenship Behavior
Organizational Deviance Behavior	PearsonCorrelation	1	-,159**	-,260**
	Sig. (2-tailed)		,003	,000
	N		352	352
Organizational Culture	PearsonCorrelation		1	,393**
	Sig. (2-tailed)			,000
	N			352
Organizational Citizenship Behavior	PearsonCorrelation			
	Sig. (2-tailed)			
	N			

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

4.4. Hierarchical Regression Results

The results of the hierarchical regression analysis are shown in Table 6.

Table 7. Regression Analysis Results

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of theEstimate	F	Sig.
1	,393 ^a	,155	,152	,341	64,122	,000 ^b

a. Predictors: (Constant), Organizational Culture

b. DependentVariable: Organizational Citizenship

Anova test (F) p (sig) value indicates that the model is significant. When looked at adjusted R² value, organizational culture can explain 15,2% of changes on organizational citizenship behavior.

Table 8. Regression Analysis Results

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,058	,080		38,271	,000
	OC	,191	,024	,393	8,008	,000

a. Dependent Variable: Organizational Citizenship

When looked at table above, it is observed that t test sig value is significant which means organizational culture has positive effect of 39,3% on organizational citizenship behavior. It is concluded that positive organizational culture leads to positively organizational citizenship behavior. H₁ hypothesis was accepted.

Table 9. Regression Analysis Results

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	F	Sig.
1	,159 ^a	,025	,022	,435	9,038	,003 ^b
2	,267 ^b	,071	,066	,425	13,423	000 ^c

a. Predictors: (Constant), Organizational Culture

b. Predictors: (Constant), Organizational Culture, Organizational Citizenship

c. Dependent Variable: Organizational Deviance Behavior

The results obtained for Model 1 show that the model is significant. Adjusted R² value indicates that organizational culture can explain the changes of 2% on organizational deviance behavior.

The results obtained for Model 2 show that the model is significant. Adjusted R² value indicates that organizational culture and organizational citizenship behavior could explain the changes of 6% on organizational deviance behavior.

Table 10. Regression Analysis Results Showing Standardized Coefficients For Mediators

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	1,945	,102		19,097	,000*
	Organizational Culture	-,091	,030	-,159	-3,006	,003*
2	(Constant)	2,794	,227		12,327	,000*
	Organizational Culture	-,038	,032	-,067	-1,187	,236
	Organizational Citizenship Behavior	-,278	,067	-,234	-4,169	,000*

a. Dependent Variable: Organizational Deviance Behavior, **p 0,01 level is significant

According to model 1, it is observed that t test sig value is significant which means organizational culture has negative effect of 15,9% on organizational deviance behavior. Negative organizational culture leads to positively organizational deviance behavior. H₂ hypothesis was accepted. In model 2, it is observed that the effect of organizational culture on organizational deviance behavior is not significant due to t test sig value is not significant. Also it is determined that the effect of organizational citizenship behavior on organizational deviance behavior has negative effect of 23,4% due to t test sig value is significant. H₃ hypothesis was accepted.

When organizational culture and organizational citizenship behavior considered together, the effect on organizational deviance behavior occurs only through organizational citizenship behavior and the effect of organizational culture becomes insignificant, which shows that organizational citizenship behavior has mediator role on this relationship. H₄ hypothesis was accepted. Negative organizational citizenship behavior leads to positively organizational deviance behavior.

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

This study revealed important findings about the relations between the variables organizational culture, organizational deviance behavior and organizational citizenship behavior. All hypothesis in the research model were supported.

Positive correlation between organizational culture and organizational citizenship behavior is obtained as a result of research which means positive OC leads to positive OCB. Correspondingly, organizational citizenship behavior is likely to occur in organizations with strong culture. At this point, this results support similar results of some previous studies (Demirel et al., 2012:10; Arlı, 2011:166; Çelik, 2007:232; Chien, 2004:428). Working on organizational culture in a positive way could be a good reason for more employees who perform OCB in the organization. In addition to these, negative correlation between organizational culture and organizational deviance behavior is observed. Negative OC leads to positive ODB which means the possibility to be seen ODB depends on the level of organizational culture. In literature, there is not much study examining the correlation of OC and ODB. A study by Doğan & Deniz (2017:1022) revealed that OC has a direct impact on ODB. The findings of this study support the results obtained in this study. It could be offered that trying to increase the level of organizational culture is important to reduce ODB in the organization. Negative correlation between organizational citizenship behavior and organizational deviance behavior is also observed in this study. When organizational culture and organizational citizenship behavior considered together, organizational citizenship behavior has mediator role on organizational deviance behavior, the effect of organizational culture becomes insignificant. Negative organizational citizenship behavior leads to positive organizational deviance behavior.

In today's world, the increase of interactions within the organization and the environment, the interdependency of businesses and society, mobility and competition have shown the importance of uniqueness of the organizations, specifically the organizational culture and intellectual capital including the employees and the organizational structure. Scholars and researchers have associated success and continuity with these concepts and have examined the companies in this sense.

The results obtained in this study and similar studies made by different researchers should be taken into consideration in organizations. Strengthening organizational culture and organizational citizenship behavior and finding the reasons of organizational deviance behavior to minimize them are expected to create a much healthier, happier, more productive working environment. This could be one of the most important sustainable competitive advantages in the business world. Moreover, employees are expected to be more healthier mentally and more productive with strong organizational commitment.

It should be made clear that literature has been reviewed carefully at the beginning of the study. It is seen that even though there are previous studies about OC, OCB and ODB separately, this is one of the first studies that examine the relation of three of

them in the banking industry. This point is thought as an opportunity to fill out the related gap in the literature.

As it could be guessed, there are some limitations in this study. This study examines the relation between organizational culture, organizational citizenship behavior and organizational deviance behavior. It could be suggested that related terms with the variables of this study such as organizational commitment, leadership, organizational identification and organizational engagement could also be researched for further studies. The quantitative research of the study has been conducted with the respondents in the banking industry in İstanbul. It could be offered for more interesting results if other industries, cities or even different countries could be included. Another limitation could be stated as the usage of only questionnaire method in this study. It could be suggested that another methods such as face-to-face interview could be conducted as well as questionnaire for further research.

REFERENCES

- Appelbaum, H. S., Deguire, J. K., & Lay, M., (2005). The relationship of ethical climate to deviant workplace behavior. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 5(4), 43-55.
- Arlı, D., (2011). *Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgüt kültürü algıları ve örgütsel güven düzeyleri açısından incelenmesi*. (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bateman, S. T., & W. Organ, D., (1983). Job satisfaction and the good soldier: the relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595.
- Bennett, R. J., & Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360.
- Berberoğlu, G., & Baraz, B., (1999). Tusaş Motor Sanayi A.Ş.'de örgüt kültürü araştırması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 29-52.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. NY: John Wiley & Sons.
- Cameron, K.S and Quinn, R.E. (1999), *Diagnosing and changing organizational culture based on the competing values framework*, Addison-Wesley, Reading, MA.

- Chien H.M., (2004). An investigation of the relationship of organizational structure, employee's personality and organizational citizenship behaviors. *The Journal of American Academy of Business*. 428-431.
- Çelik, M., (2007). *Örgüt kültürü ve örgütsel vatandaşlık davranışı: bir uygulama*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Y., Seçkin, Z., & Özçınar, M., (2012). İşletme kültürü ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki. *Akademik Bakış Dergisi*, (29), 1-17.
- Doğan, S., & Kılıç, S., (2014). Algılanan örgütsel etik iklim ve üretkenlik karşıtı iş davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 15(1), 269-292.
- Doğan, A., & Deniz, N., (2017). Algılanan liderlik tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışlarının ortaya çıkmasındaki etkisinde örgüt kültürünün rolü. *Journal of International Social Research*. 10(52), 1014-1024.
- Douglas, S. C., & Martinko, M. J., (2001). Exploring the role of individual differences in the prediction of workplace aggression. *Journal of Applied Psychology*, 86(4), 547-559.
- Duncan, W. J., (1989). Organizational culture: getting a fix on an elusive concept. *The Academy of Management Executive*, 3(3), 229-236.
- Ertürk, E., (2014). *Sosyal mübadele teorisi bağlamında güç mesafesi ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı.
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- George, M. J., & Brief, P. A., (1992). Feeling good-doing good: a conceptual analysis of the mood at work-organizational spontaneity relationship. *Psychological Bulletin*. 112(2), 310-329.
- Giacalone, R. A., & Greenberg, J., (1997). *Antisocial behavior in the organizations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Greenberg, J. (2002). Who stole the money, and when? Individual and situational determinants of employee theft. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1), 985-1003.

- Gruys, M. L., (1999). *The dimensionality of deviant employee behavior in the workplace* (PhD Thesis). Minneapolis: Human Resources and Industrial Relations in the Graduate School of the University of Minnesota.
- Gürbüz, S. (2007). *Yöneticilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının iş tatmini ve algıladıkları örgütsel adalet ile ilişkisi*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hofstede, C., (1980). *Culture's consequences: international differences in work-related values*. Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597-606.
- Köse, S. G., (2013). *Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel sapma ve stratejik liderlik arasındaki ilişki üzerine algıları: İzmir ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Deneticiliği Programı.
- Lee, K. & Allen, N. J. (2002). Organizational citizenship behavior and workplace deviance: the role of affect and cognitions. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 131-142.
- Louis, M. R., (1985). An investigator's guide to work place culture. *Organizational Culture*. California: Sage Pub. 73-93.
- Martinko, M. J., Gundlach, M. J., & Douglas, S. C. (2002). Toward an integrative theory of counterproductive workplace behavior: A causal reasoning perspective. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2), 36-50.
- Meeke, V. L., (1988). Organizational culture: origins and weaknesses". *Organization Studies*. 9, 453-473.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J., (1997). *Commitment in the workplace*. Sage Publications.
- Mount, M., Ilies, R., & Johnson, E., (2006). Relationship of personality traits and counterproductive work behaviors: the mediating effects of job satisfaction. *Personnel Psychology*. 591-622.
- Muafi., (2011). Causes and consequence deviant workplace behavior. *International Journal of Innovation, Management and Technology*. 2(2), 123-126.
- Neuman, J. H., & Baron, R. A. (1998). Workplace violence and workplace aggression: evidence concerning specific forms, potential causes, and preferred targets. *Journal of Management*. 24(3), 391-419.

- O'Leary-Kelly, A. M., Griffin, R. W., & Glew, D. J., (1996). Organization-motivated aggression: a research framework. *Academy of Management Review*. 21(1), 225-253.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior- the good soldier syndrome. (1st ed.)*. Lexington, Massachusetts/Toronto: D.C. Heath and Company.
- Organ, D., (1997). *Organizational citizenship behavior: it's construct clean-up time*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M. & MacKenzie, S. B. (2006). *Organizational citizenship behavior: its nature, antecedents, and consequences*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Ouchi, W. G., (1981). Theory z: how American business can meet the Japanese challenge. *Group & Organization Management*. 6(3), 386-388.
- Özaslan, B. Ö., Acar, A. B., & Acar, A. C., (2009). Duygusal zekâ ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim*. 64, 98-111.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R., (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., (1994). Organizational citizenship behaviors and sales unit effectiveness. *Journal of Marketing Research*, 31(3), 351-363.
- Puffer, S. M. (1987). Prosocial behavior, noncompliant behavior, and work performance among commission salespeople. *Journal of Applied Psychology*, 72(4), 615.
- Robinson, S. L., & Bennett, R. J., (1995). A typology of deviant workplace behaviors: a multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*. 38(2), 555-572.
- Robinson, S. L., & Greenberg, J. (1998). Employees behaving badly: dimensions, determinants and dilemmas in the study of workplace deviance. *Journal of Organizational Behavior* (1986-1998), 1-30.
- Salihoğlu, G. H., (2013). Örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki (Çorum İlinde Hastane Çalışanlarına Anket Uygulaması). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 5(1), 300-310.

- Schein, E. H., (1983). *Organizational culture: a dynamic model* (No. TR-13-ONR). Alfred P Sloan School Of Management Cambridge MA.
- Schein, E. H., (1990). Organizational culture. *American Psychologist*, 43, 109-119.
- Skarlicki, D. P., Folger, R., & Tesluk, P., (1999). Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*, 42(1), 100-108.
- Spreitzer, G. M., & Sonenshein, S. (2004). Toward the construct definition of positive deviance. *American Behavioral Scientist*, 47(6), 828-847.
- Vardi, Y., & Wiener, Y., (1996). Misbehavior in organizations: a motivational framework. *Organizational Science*, 7(2), 151-165.
- Warren, D. E. (2003). Constructive and destructive deviance in organizations. *Academy of Management Review*, 28(4), 622-632.
- Zhang, S., Chen, X.-P., & Chen, G. (2008). Interpersonal and collective group identities: differential contribution to business security. *Research Paper sponsored by CIBER*. Retrieved on March, 8, 2010.

Araştırma Makalesi

BİLİŞSEL ESNEKLİK İLE UZAKTAN EĞİTİM MEMNUNİYETİNİN İLİŞKİSİ: NEGATİF DUYGULANIMIN ARACI ROLÜ¹

Gökçe ÖZKILIÇCI² ORCID ID: 0000-0002-6451-7952
Pınar UYSAL CANTÜRK³ ORCID ID: 0000-0001-7471-010X

ÖZET

Bu çalışmada pandemi döneminde uzaktan eğitim alan öğrencilerin bilişsel esneklik düzeyleri ve uygulanan uzaktan eğitimden memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki ve bu ilişkide negatif duygulanımın rolünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde okuyan öğrencilere Demografik Bilgi Formu, Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Eğitim Öğrencileri Doyum Ölçeği, Bilişsel Esneklik Envanteri ve Negatif Duygulanım ile ilgili soruları içeren formlar uygulanmıştır. Veriler SPSS 23 programı ve Hayes (2013) tarafından SPSS için geliştirilmiş PROCESS makro eklentisi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, bilişsel esneklik arttıkça öğrenci memnuniyetinin de arttığı ve negatif duygulanımın bilişsel esneklik ile öğrenci memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide kısmi aracı rolüne sahip olduğu görülmüştür. Öğrencilerin pandemi sürecinde uzaktan eğitime geçilmesini doğru bulmalarına rağmen, bu süreç tamamlandıktan sonra örgün eğitimi tercih ettikleri de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Pandemi Dönemi, Bilişsel Esneklik, Uzaktan Eğitim, Negatif Duygulanım*

Research Article

RELATIONSHIP BETWEEN COGNITIVE FLEXIBILITY AND SATISFACTION WITH DISTANCE LEARNING: MEDIATING ROLE OF NEGATIVE AFFECTIVITY

ABSTRACT

The purpose of this study is to specify the relationship between cognitive flexibility and self-satisfaction on university students who satisfied distance learning during the pandemic period. Then, it is aimed to determine the role of negative affectivity in this relationship. In this regard, students studying at İstanbul Yeni Yüzyıl University Faculty of Science and Letters were applied Demographic Information Form, Student Satisfaction Scale on Internet-Based Distance Learning, Cognitive Flexibility Inventory and Negative Affectivity Questions. The data was analyzed by using SPSS 23 software and PROCESS macro developed by Hayes (2013) for SPSS. As a result, this paper indicates that as the cognitive flexibility increased, student satisfaction increased and also negative affectivity had a partial mediating role in the relationship between cognitive flexibility and student satisfaction level. Although students found it appropriate to switch to distance learning in the pandemic process, it was also determined that they preferred formal education after this process was completed.

Keywords: *Pandemic Period, Cognitive Flexibility, Distance Learning, Negative Affectivity*

¹ Bu araştırma için, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulundan etik kurul izni alınmıştır.

² İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, FEF, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, gokceozk@gmail.com

³ İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, FEF, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, puysal@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 12.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca salgın hastalıklar, uzun süren savaşlar kişilerin mevcut düzenlerini değiştirmiş yeniden uyum sağlamaları gereken ortamlar oluşturmuştur. Örneğin tüm Avrupa'yı saran veba salgını sonrası dini otoritelerin ve doktorların mesleklerini icra etme şekilleri değişmiştir. Bunun sonucu olarak halkın sosyo-kültürel yaşantıları kökten değişmiştir (İstek, 2017). Günümüz dünyası hızlı bir şekilde teknoloji dünyası haline dönüşmekte ve bu gelişimden eğitim ve öğretim modelleri de hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Çin'de bulunan Wuhan şehrinde başlayan ve tüm dünyaya hızlıca yayılan COVID-19 hastalığı ile birlikte eğitimde teknoloji kullanımı en üst düzeye çıkmak durumunda kalmıştır. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere teknolojik altyapısı müsait olan pek çok ülke anaokulundan başlayarak doktora seviyesine kadar her seviyede eğitimde uzaktan eğitim sürecine hızlı bir şekilde geçiş sağlamıştır. Bu durum da bireylerin hızlı bir şekilde yeni oluşan eğitim sistemine adapte olmasını gerektirmiştir (Zhang, Wang Y, Yang ve Wang C, 2020).

Hızla gelişen teknolojik değişimlerin yanı sıra ani bir şekilde ortaya çıkan COVID-19 hastalığının etkileri bir arada düşünüldüğünde kişilerin değişen bu yeni sürece adapte olma aşamasında yaşayabilecekleri negatif duyguların uygulanmaya konulan uzaktan eğitim sisteminden duyulan memnuniyet ile ilişkili olabileceği düşünüldükçe bu konu seçilmiştir. Bu kapsamda pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile eğitim hayatına devam eden üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeyleri ile uzaktan eğitim sürecindeki memnuniyetleri arasındaki ilişkide negatif duyguların aracı rolü araştırılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

COVID-19 salgınının ekonomik, sosyolojik ve psikolojik etkilerinin yanı sıra en önemli etkilerinden biri de eğitim sürecini sektöre ugratması olmuştur. Uzaktan eğitime geçiş ile ilgili tüm eğitim kademelerinde hızlı bir şekilde aksiyon alınmıştır. Bu hızlı geçişle birlikte öğrencilerin uzaktan eğitime geçiş ile ilgili tutumlarının araştırılması önem kazanmıştır. Bu bağlamda, konu ile ilgili pek çok çalışmaya rastlanmaktadır (Ertuğ, 2020; Karadağ ve Yücel, 2020; Keskin ve Özer, 2020). Söz konusu çalışmaların odak noktası uzaktan eğitime yönelik öğrencilerin görüşlerinin belirlenmesi ve internet tabanlı uzaktan eğitimin değerlendirilmesi olmuştur.

Uzaktan eğitim, öğrenciyi sabit bir yerde (okul), sabit bir zamanda (ders programı), sabit bir kişiyle (öğretmen) buluşmak için seyahat etme gerekliliğinden kurtaran teknolojik ayırımın bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (Keegan, 1995). Uzaktan eğitim bu açılarından esneklik ve rahatlık sunmaktadır. Bu esneklik ve rahatlığın yanı sıra bir takım endişelerde yaratmaktadır. Valentine (2002), tüm öğrenciler için bu tür öğrenmenin uygun olmadığını ve yetişkin öğrencilerin daha başarılı olabileceğini söylemiştir. Threlkeld ve Brzoska'nın (1994) belirttiği gibi, başarılı uzaktan eğitim öğrencisi, belirsizliğe karşı toleranslı, otonomi (özerklik) sahibi ve esnek olma yeteneği gibi bir takım özelliklere sahip olmalıdır. Uzaktan eğitim yaygınlaştıkça uzaktan eğitim yöntemleri ile bağlantılı olarak kaliteli eğitim beklentileri ve öğrenme

deneyimlerinin yaratacağı memnuniyet beklentileri yükselecektir (DeBourgh, 1999). Uzaktan eğitimde kullanıcı memnuniyeti öğrenme çıktıları için önemli bir yordayıcıdır (Eom, Wen ve Ashill, 2006). Bununla birlikte eğitim uzaktan da olsa eğitimcinin önemli rol oynayacağı belirtilmektedir (Volery ve Lord, 2000).

Sonuçlarının önceden bilinmeyeceği, kontrol edilemeyecek olaylarla karşılaşıldığında ani değişimler her kişide aynı etkiyi bırakmamaktadır. Bazı bireyler çok hızlı adapte olurken bazı bireyler yeni oluşan süreçlere kolayca adapte olamayabilirler. Adapte olma sürecinde önemli olan etkenlerden birisi de bireylerin bilişsel esneklik becerileridir. Bilişsel esneklik bireyin beklenmedik olaylar karşısında bilişsel işlem stratejilerini yeniden düzenleme becerisidir (Cañas, Quesada, Antolí ve Fajardo, 2003). Bir başka ifadeyle bilişsel esneklik değişen yeni durumlara adaptasyon kapasitesi demektir. Fakat bu adaptasyon süreci birçok değişkenden etkilenebilmektedir (Payne, Bettman ve Johnson, 1993). Bireyin yaşı, içinde yaşadığı çevre, aldığı eğitim birçok farklı uyaran ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Tüm bu uyaranlar bireyin adaptasyon sürecini etkilemektedir. Bireyler bu doğrultuda kendi kapasitelerine göre başa çıkmayı öğrenmekte ve öğrendikçe de yeni ayarlamalar yapmaktadırlar. Bunu yapabilmeleri için bilişsel olarak esnek olmaları gerekmektedir (Crone, Ridderinkhof, Worm, Somsen ve Molen, 2004).

Bilişsel sistemimiz; planlama, soyutlama, muhakeme, bütün-detay değerlendirmesi yapabilme, yeni gelen bilgiyi var olan bilgi ile karşılaştırarak yeniden düzenleme yapabilme kapasitesine sahiptir. Bu işlemlerden beynin ön kısmında bulunan prefrontal korteks sorumludur. Bu işlevlerin bütününe yürütücü işlevler denilmektedir. Yürütücü işlevler arasında diğer işlevlerin yanı sıra bilişsel esneklik de yer almaktadır (Lezak, 1995).

Bilişsel esnekliğin kişinin yaşına ve cinsiyetine göre değişebileceği düşünülmektedir. Lise öğrencileri ile yapılan bir çalışmada 9.sınıfların diğer sınıflara göre bilişsel esneklik düzeylerinin daha yüksek olduğu fakat cinsiyet, anne-babanın eğitim seviyesi ve ailenin sosyo-ekonomik düzeyi bakımından böyle bir farklılık bulunmamıştır (Diril, 2011). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre bilişsel esneklik düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuş ama sosyo-ekonomik düzey ile bilişsel esnekliğin anlamlı bir ilişkisi olmadığı belirtilmiştir. Bu çalışmada ayrıca bireylerin yaşı arttıkça bilişsel esneklik puanlarının da arttığı görülmüştür (Altunkol, 2011).

Bilişsel olarak esnek bireyler yeni kişilerle karşılaştıklarında iletişim kurma becerisinde farklı yollar üretebilme kapasitesine sahip kişiler oldukları gibi yeni durumlarla karşılaştıklarında da alternatif yollara hızlı bir şekilde yönelebileme kapasitesine sahiplerdir (Martin ve Anderson, 1998).

Bilişsel esnekliğin mutluluk (Asıcı ve İkiz, 2015), başa çıkma stratejileri (Bedel ve Ulubey, 2015), anksiyete (Johnco, Wuthrich ve Rapee, 2014; Öz, 2012), depresyon (Delano-Wood, 2002; Murphy, Michael ve Sahakian, 2012), post travmatik stres bozukluğu (Marisa, Mayes, Kalmar, Guiney, Womer, Pittman, Mazure, Sinha ve

Blumberg, 2011) ile ilişkili olduğu görülmektedir. Diril (2011), yaptığı çalışmada bilişsel esneklik düzeyi arttıkça öfke düzeyinin azaldığını göstermiştir.

Öğrenciler ile yapılan bir çalışmada bilişsel esneklik düzeyi arttıkça algılanan stres düzeylerinin azaldığı bildirilmiştir (Turan, Durgun, Kaya, Ertaş ve Kuvan, 2019). Ergenler ile yapılan bir başka çalışmada, bilişsel esneklik ile başa çıkma stratejileri arasında ilişki olduğu gösterilmiştir (Bedel ve Ulubey, 2015). Benzer şekilde ergenlerde bilişsel esnekliğin artmasıyla birlikte akademik, sosyal, duygusal ve özyeterliliklerinin de arttığı bildirilmiştir (Akçay ve Esen, 2016).

Bilişsel esneklik hem belirli durumlarla ilgili yaşadığımız doyumda hem de duygularımız üzerinde etkili bir bilişsel işlevimizdir. Olumlu duygular yaratıcı düşünmeyi mümkün kılmakta, dikkat ve biliş kapsamını genişletmekte ve kişilerin bilişsel açıdan daha esnek düşüncelerini sağlamaktadır (Frederickson, 2004). Olumsuz duyguların bilişsel esnekliği azaltacağına dair görüşlerin bulunmasına karşın bilişsel esnekliği arttırmada en az olumlu duygular kadar güçlü olabileceğine dair kanıtlar da bulunmaktadır. Hedefin niteliğine bağlı olarak olumsuz duyguların daha fazla fikir üretme performansı üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir (görevin tadını çıkarın - performans artmakta veya elinizden gelenin en iyisini yapın - performans azalmakta) (Fredrickson ve Branigan, 2005; Sacharin, 2009).

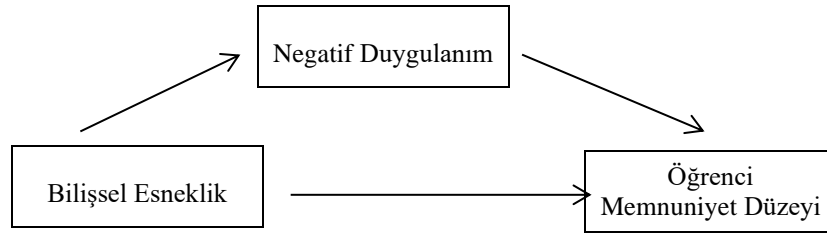
Ülkemizde yapılan bir çalışmada yüksek negatif duygulanıma sahip kişilerin düşük öz değerliliğe sahip olduğu ve çevreye uyum konusunda sorunlar yaşadıkları ortaya konmuştur (Şirvanlı Özen ve Temizsu, 2010). Ayrıca, Kuzucu ve arkadaşları (2020) sorun çözme becerisi yüksek olan, stresle baş edebilen ve sosyal desteğe sahip ergenlerin olumsuz duyguları daha az yaşadıklarını göstermişlerdir.

Bu çalışmalar bilişsel esneklik ile uzaktan eğitim memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide olumsuz duygulanımın aracı bir rolünün sınanmasının yerinde olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle araştırmacılar tarafından olumsuz duygulanım aracı değişken olarak belirlenmiştir.

Dünya hızla değişmektedir ve bu gelişen değişen dünyaya bireylerin hızlı bir şekilde adapte olabilmeleri gerekmektedir. Yeni dünya düzeninde sadece pasif şekilde bilgi edinen değil aynı zamanda bu süreçleri yaşarken karşılıklarına çıkan anlık değişimlere hızla adapte olma becerisi oldukça önem kazanmaktadır. Bilişsel olarak esnek bireylerin ve duygularını kontrol edebilen bireylerin değişim süreci ile karşılaştıklarında farklı alternatifler üretebilme kapasitesinin daha yüksek olacağı söylenebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bilişsel esneklik yürütücü işlevlerin bir parçasıdır ve araştırmalar beynin bu bölgesinin gelişiminin ergenlikten önce tamamlanmadığını göstermektedir. Bu amaçla çalışmada üniversite öğrencileri seçilmiştir. Çalışmada üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki araştırılarak, bu ilişkide negatif duygulanımın aracı rolü incelenecektir.

3. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZİ

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan bilişsel esnekliğin bağımlı değişken olan öğrenci memnuniyeti üzerindeki etkisi doğrudan, negatif duyguların bilişsel esneklik ile ilişkisi sonucu öğrenci memnuniyetini etkilemesi ise dolaylı olarak test edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın temel hipotezi “bilişsel esnekliğin öğrenci memnuniyeti üzerindeki etkisinde negatif duyguların aracı rolü bulunmaktadır” şeklinde belirlenmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

4. YÖNTEM

4.1. Örneklem

Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmanın örneklemini İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesinde eğitimine devam eden Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Pandemi nedeniyle internet ortamına yüklenen anketler, elektronik posta aracılığıyla öğrencilere ulaştırılmıştır. Çalışmaya toplamda yaşları 18-55 arasında değişen ($Ort. = 22.33$, $S = 3.97$) ve uzaktan eğitim alan 218 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örneklemini Oluşturan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	162	74.3
	Erkek	56	25.7
Bölüm	Psikoloji	91	41.7
	Türk Dili ve Edebiyatı	50	22.7
	Moleküler Biyoloji ve Genetik	35	16.1
	İngilizce Mütercim ve Tercümanlık	23	10.6
	İngiliz Dili ve Edebiyatı	19	8.7
Sınıf	1. Sınıf	61	28
	2. Sınıf	46	21.1
	3. Sınıf	47	21.6
	4. Sınıf	64	29.4
Ailenin Gelir Durumu	Gelir Yok	4	1.8
	0.001 – 2.500 TL	29	13.3
	2.501 – 4.500 TL	70	32.1
	4.501 – 6.500 TL	42	19.3
	6.501 – 8.500 TL	29	13.3
Uzaktan Eğitim Sürecinde Kiminle Yaşıyor	8.501 TL'den Fazla	44	20.2
	Çekirdek Aile	187	85.8
	Geniş Aile	19	8.7
	Yalnız	8	3.7
	Arkadaşlar	2	.9
Aldığı Ders Sayısı	Partnerimle	2	.9
	5 ve altı	44	20
	6-9 arası	165	75.6
	10 ve üstü	9	4.4

4.2. Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Demografik bilgi formunda katılımcılara yaş, cinsiyet, ailelerinin gelir durumları, uzaktan eğitim sürecini kiminle geçirdikleri, okudukları bölüm, sınıf ve uzaktan aldıkları ders sayıları sorulmuştur. Bu kısımda ayrıca katılımcıların uzaktan eğitime ilişkin görüşlerini içeren sorularda sorulmuştur.

Bilgi Teknolojilerine Dayalı Uzaktan Eğitim Öğrencileri Doym Ölçeği: Öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin doyum düzeylerini belirlemek amacıyla Parlak (2004) tarafından geliştirilen ve Kukul (2011) tarafından 4 madde eklenerek revize edilen ölçek 42 maddeden oluşmaktadır. 7'li Likert tipi (1= Hiç katılmıyorum, 7= Tamamen katılıyorum) ölçek üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Kukul (2011) çalışmasında ölçeğin 3 faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu alt ölçekler; 16 sorudan oluşan programın yapı ve işleyişi; 20 sorudan oluşan etkileşim ve 6 maddeden oluşan yaygın sorun alanları olarak isimlendirilmiştir. Alt ölçekler için yapılan hesaplamada iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .93; .94 ve .86 olarak

hesaplanmıştır. Tüm ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise .97 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise tüm ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .96; programın yapı ve işleyişi alt ölçeği için .92; etkileşim alt ölçeği için .94; yaygın sorun alanları alt ölçeği için .85 olarak hesaplanmıştır.

Bilişsel Esneklik Envanteri: Dennis ve Vander Wal (2010) tarafından geliştirilen Bilişsel Esneklik Envanteri (BEE), kişilerin zor durumlarda alternatif, uyumlu, uygun, dengeli düşünceler üretebilme becerilerini ölçme amacıyla hazırlanmıştır (Gülüm ve Dağ, 2012). Ölçek, 20 madde ve iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçekten alınan puan arttıkça bilişsel esneklik artmaktadır. BEE'nin tümü ile alternatifler ve kontrol alt ölçeklerinin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0.90, 0.89, 0.85 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise kontrol alt boyutu için .57; alternatifler alt boyutu için .82 ve tüm ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı .80 olarak analiz edilmiştir.

Negatif Duygulanım Soruları: Katılımcıların negatif duygulanım düzeylerini saptamak amacıyla Watson, Clark ve Tellegen (1988) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Gençöz (2000) tarafından gerçekleştirilen Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeğinde yer alan bazı maddeler katılımcıların uzaktan eğitime ilişkin duygulanımlarını daha iyi belirlemek amacıyla seçilerek kullanılmıştır. Bu bağlamda negatif duygulanım ölçeğinde yer alan 5 madde (Sıkıntılı, Mutsuz, Asabi, Sinirli ve Korkmuş) seçilmiştir. Bu beş madde, ölçekte yer alan diğer maddelere (Düşmanca, Ürkümüş, Suçlu, Utanmış ve Tedirgin) kıyasla uzaktan eğitim sürecinde ortaya çıkması beklenen duyguları içermesi bakımından seçilmiştir. Orijinal çalışmada 5'li Likert tipi ölçek üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır ancak bu çalışmada kullanılan 5 soru, 3'lü Likert ölçek üzerinden (1= Katılmıyorum, 2= Kararsızım, 3= Katılıyorum) uygulanmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında negatif duygulanım için iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Araştırmacılar tarafından seçilen negatif duygulanım maddeleri için yapılan analiz sonucunda iç tutarlılık katsayısı .65 olarak hesaplanmıştır.

4.3. İşlem

Uygulama kapsamında ölçeklerin katılımcılara ulaştırılması 8-15 Haziran 2020 tarihinde internet ortamına yüklenen soru formlarının linklerinin katılımcılara danışman hocaları vasıtasıyla elektronik posta aracılığıyla iletilmesiyle sağlanmıştır. Veri toplama işlemi öğrencilerin uzaktan eğitim ders sürecinin sonlandırdıkları ve sınav haftasının başlamadığı zaman dilimine denk getirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı bir yönerge ile verilmiştir. Yönergede çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı, verilerin toplu bir şekilde değerlendirileceği, çalışmanın istendiği takdirde sonlandırılabilirliği ve elde edilen verilerin hiçbir şekilde üçüncü kişilerle paylaşılmayacağı bilgisi verilmiştir. Ölçeklerin doldurulma süresi katılımcının okuma ve anlama hızına göre 10 ila 15 dakika arasında değişmektedir. Uygulama kapsamında toplam 226 öğrenciye ulaşılmıştır. 8 katılımcının yanıtları uç değerlerde olmaları nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Katılımcılardan alınan veriler uygun istatistiksel analizlerle değerlendirilmiştir. Bu araştırma için, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'na

başvuru yapılmış ve 08.07.2020 tarihinde 2020/07-481karar numarası ile etik uygunluk raporu teslim alınmıştır.

5. BULGULAR

Araştırmanın temel amaçlarından olmamakla birlikte, uzaktan eğitim kapsamında eğitimine devam eden öğrencilerin bu sürece ilişkin görüşlerini anlamak adına bazı sorular sorulmuştur. Tablo 2’den de görülebileceği üzere pandemi sürecinde uzaktan eğitime geçilmesinin iyi bir fikir olduğu görüşü ağır basmaktadır (%80.3) ancak bu kısa sürelik deneyim sonucunda öğrencilerin yine önemli bir kısmı örgün eğitimi uzaktan eğitime tercih ettiklerini belirtmişlerdir (%81.2).

Tablo 2. Uzaktan Eğitime İlişkin Verilen Cevaplara Dair Bulgular

Soru	N	%
Bu süreçte uzaktan eğitime geçmiş olmak sizce iyi bir fikir miydi?	Evet	175 80.3
	Hayır	43 19.7
Salgın bittikten sonra, uzaktan eğitim yerine örgün eğitimi tercih eder misiniz?	Evet	177 81.2
	Hayır	41 18.8
Uzaktan eğitim sisteminin sizin için uygun olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	94 43.1
	Hayır	124 56.9
Bundan sonra eğitim hayatınıza uzaktan devam etmek ister misiniz?	Evet	47 21.6
	Hayır	171 78.4
Bu süreçte uzaktan eğitim derslerine katılabileceğiniz ayrı bir odanız var mıydı?	Evet	180 82.6
	Hayır	38 17.4
Uzaktan eğitim nedeniyle not ortalamanız da nasıl bir değişiklik olacağını düşünüyorsunuz?	Düşecek	31 14.2
	Değişmeyecek	88 40.4
	Yükselecek	99 45.4

5.1. Korelasyon ve Regresyon Analizi Bulguları

Tablo 3’te yer alan bulgulara göre tüm değişkenlerin birbiriyle istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre; bilişsel esneklik ile öğrenci memnuniyeti arasında .27 oranında anlamlı fakat zayıf pozitif korelasyon saptanmıştır. Negatif duygulanımın; öğrenci memnuniyeti (-.38) ve bilişsel esneklik ile (-.36) anlamlı ve orta düzeyde negatif ilişkileri bulunmuştur.

Tablo 3. Araştırmadaki Değişkenlerin Ortalama, Standart Sapma ve Değişkenler Arası Korelasyonlar Analizi Sonuçları

	Ort.	S	1	2	3
1. Öğrenci Memnuniyeti	211,76	46,79	-		
2. Bilişsel Esneklik	75,54	9,1	,27**	-	
3. Negatif Duygulanım	9,92	2,13	-,38**	-,36**	-

** $p < 0.01$

Bilişsel esneklik ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkide negatif duygulanımın aracı rolü incelenmeden önce bilişsel esnekliğin öğrenci memnuniyetini ne düzeyde yordadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, basit doğrusal regresyon analizi yapılmış ve bilişsel esnekliğin öğrenci memnuniyetini anlamlı olarak yordadığı tespit edilmiştir ($\beta = .27$).

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

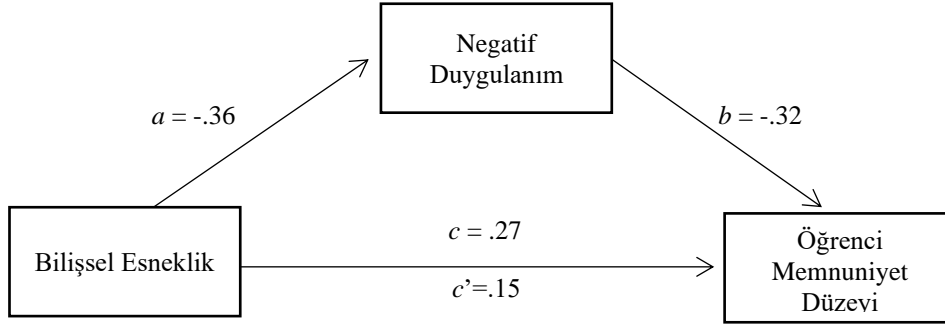
Bağımsız D.	Bağımlı D.	B	SS	β	t	p	F	R ²
Sabit		106,56	25,62	-	4,16	<.001		
B. Esneklik	Ö. Memnuniyet	1,4	,34	,27	4,14	<.001	17,11	,07

5.2. Negatif Duygulanımın Bilişsel Esneklik ile Öğrenci Memnuniyeti Arasındaki İlişkide Aracı Rolü

Değişkenler arasındaki korelasyon sonuçları incelenerek öğrenci memnuniyet düzeyi ve bilişsel esneklik puanları ile negatif duygulanım arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerden yola çıkarak, öğrenci memnuniyet düzeyi ile bilişsel esneklik arasındaki ilişkide negatif duygulanımın aracı rolünün olup olmadığı PROCESS macro programıyla (Model-4) kullanılarak analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda, negatif duygulanımın öğrenci memnuniyet düzeyini anlamlı şekilde yordadığı ($\beta = -.32$, $SE = 1.47$, $t = -4,86$, $p < 0.001$, % 95 CI = $-.10$, $-.04$) ve bilişsel esnekliğinde negatif duygulanımı anlamlı düzeyde yordadığı ($\beta = -.36$, $SE = 0.15$, $t = -5,62$, $p < 0.001$, % 95 CI = $-.11$, $-.05$) görülmüştür. Bu araştırmada test edilmeye çalışılan aracı modeldeki doğrudan ve dolaylı etkileri belirlemek için yapılan bootstrap analizi sonucuna göre, bilişsel esneklik ve öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkide, ($\beta = .27$, $SE = .34$, $t = 4,14$, $p < 0.001$, % 95 CI = $.73$, 2.06), negatif duygulanım kontrol edildiğinde, bilişsel esnekliğin öğrenci memnuniyet düzeyi üzerindeki yordayıcılığının hala anlamlı olmakla birlikte, yordama gücünün azaldığı görülmüştür ($\beta = .15$, $SE = 0.34$, $t = 2,33$, $p < 0.05$, % 95 CI = $.12$, 1.47). Bu sonuç araştırmada aracı değişken olarak ele alınan negatif duygulanımın bilişsel esneklik ile öğrenci memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide kısmi aracı rolüne sahip olduğunu

göstermektedir ($\beta = .12$, $SE = .029$, % 95 CI = .06, .18). Şekil 1’de aracılık analizine ilişkin bulgular görülmektedir.

Şekil 2. Bilişsel Esneklik İle Öğrenci Memnuniyet Düzeyi Arasındaki İlişkide Negatif Duygulanımın Aracı Rolü

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmamızda bilişsel esneklik ve öğrenci memnuniyeti arasında pozitif yönde ilişki olduğu ve negatif duygulanımın da kısmi olarak bu ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde; bilişsel esneklik, öğrenci memnuniyeti ve negatif duygulanım arasındaki ilişkileri bir arada inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak bilişsel esneklik ve bireylerin yaşam doyumları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu ve bilişsel esneklikleri arasındaki ilişkinin incelendiği 545 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada bilişsel esnekliğin yaşam doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur (Yelpaze ve Yakar, 2019). Bir başka çalışmada ise bilişsel esnekliğin öznel iyi oluşu %60 oranında yordadığı bulunmuştur (Aydınay-Satan, 2014). Bu bulgularla tutarlı bir şekilde bu çalışmada da öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin memnuniyetlerinin bilişsel esneklik ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır.

Küçükler (2016) tarafından, üniversite öğrencilerinde bilişsel esnekliğin duygu düzenleme stratejilerine olan etkisi ve yaşam doyumları ile ilişkisi araştırılmıştır. Sık bir şekilde uyumlu duygu düzenleme stratejisi kullanan bireylerde bilişsel esnekliğin daha yüksek olduğu uyumsuz duygu düzenleme stratejilerini daha az tercih ettiği buna paralel olarak bu bireylerin yaşam doyumlarının daha yüksek oldukları belirtilmiştir. Bu çalışmada da negatif duygulanımı ile bilişsel esneklik ve uzaktan eğitimden elde edilen memnuniyet arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.

Yüksek düzeyde kaygı yaratan COVID-19 salgını eğitimin de kısa sürede dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Çok kısa bir sürede yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçilmesi halihazırda yaşanan COVID-19 hastalığının yol açtığı kaygıya ek olarak gerek öğrencilerde gerek eğitimlerde bir takım kaygılara yol açmış olabilir. Bu

nedenle gerek eğitmenlerin gerekse öğrencilerin daha önce tecrübe sahibi olmadıkları uzaktan eğitimin yüz yüze yapılan eğitim sürecine kıyasla daha az tatmin yaratması beklenen bir durum olarak yorumlanabilir.

Bilişsel olarak esnek olmayan ve yaşanan süreçten duygusal açıdan olumsuz şekilde etkilenen öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinden daha az tatmin olmaları bu kavramlar ekseninde düşünülebilir. Uzaktan eğitimde kullanılan araç ve gereçlerin iyileştirilmesi, eğitmenlerin uzaktan eğitim vasıtasıyla ders verme becerilerinin gelişmesi ve salgın sürecinin insanlar üzerinde yarattığı negatif duyguların daha az etki yaratır hale gelmesi öğrencilerin uzaktan eğitimden daha fazla memnun olmalarına neden olabilir. Sınıftaki katılımcı sayısıyla bağlantılı olarak diğer katılımcılarla (öğrencilerle) ve eğitmenle etkileşim kuran öğrencilerin kendilerini daha az izole hissettikleri, daha istikrarlı oldukları ve derslerden daha fazla memnuniyet duydukları söylenebilir (Biner, Welsh, Barone, Summers, ve Dean, 1997). Uzaktan eğitim memnuniyeti, yüz yüze derslerde olduğu gibi öğretim elemanının performansı ile ilgili olduğu unutulmamalıdır. Özellikle de uzaktan eğitime karşı olumsuz görüşleri olan ve bu süreçte negatif duygular yaşayan öğrencilerle süreç üzerine konuşularak kaygılarının azaltılması sağlanabilir.

Çalışmamızda ayrıca öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun uzaktan eğitim yerine örgün eğitimi tercih ettikleri görülmüştür. Alanyazında uzaktan öğretim modelini örgün eğitim alamayan ve örgün eğitim almada sınırlılıklar yaşayanlar için bir alternatif olduğunu söyleyen çalışmalar vardır (Üstünoğlu, 1987; Şakar, 1997).

Teknolojik gelişmelere paralel olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de uzaktan eğitim süreci çok eski yıllardan itibaren başlamıştır. Ülkemizde yükseköğretimde uzaktan eğitim uygulamalarına geçiş 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir (Kırık, 2014). 1980’lere gelindiğinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi’nden uzaktan eğitimle üniversite diploması alınmaya başlanmıştır (Çukadar ve Çelik, 2003). Bu bilgiler ülkemizde uzaktan eğitime ilişkin zeminin yıllar öncesine dayandığını ancak adeta atıl bir konumda olduğunu düşündürmektedir. Pandemi ile birlikte ilk, orta ve yükseköğretim kurumlarının pek çoğunda hızlı bir şekilde uzaktan eğitime geçilmesinin arka planında bahsi geçen tecrübelerin ve sağlıklı bir internet altyapısının olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın bazı kısıtlılıkları da bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarının farklı eğitim gruplarındaki öğrencilere genellemek için gelecekteki araştırmalarda farklı bölümlerde ve üniversitelerde uzaktan eğitimi deneyimlemiş örneklemeler üzerinde araştırma tekrarlanabilir. Daha geniş örneklemelerde uygulama yapılarak güçlü istatistiksel sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca araştırmacılar tarafından uzaktan eğitim ile ilgili olduğu düşünülen bazı negatif duygulanım maddeleri için gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunun uyarılama çalışmasında elde edilen güvenilirlik analizi sonucundan daha düşük çıkması göz önünde bulundurularak ilerleyen çalışmalarda tüm ölçek sorularının kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ö. D. ve Kıran, B. (2016). Ergenlerin bilişsel esneklik düzeyleri ile özyeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 1, 1-8.
- Altunkol, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Asıcı, E. ve İkiz F.E. (2015). Mutluluğa giden bir yol: Bilişsel esneklik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(35), 191-211.
- Aydınay-Satan, A. (2014). Dini inanç ve bilişsel esneklik düzeylerinin öznel iyi oluş düzeyine olan etkisi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(7), 50-74.
- Bedel, A. ve Ulubey, E. (2015). Ergenlerde başa çıkma stratejilerini açıklamada bilişsel esnekliğin rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 291-300.
- Biner, P. M., Welsh, K. D., Barone, N. M., Summers, M. ve Dean, R. S. (1997). The impact of remote-site group size on student satisfaction and relative performance in interactive telecourses. *The American Journal of Distance Education*, 11(1), 23-33.
- Cañas, J. J., Quesada, J. F., Antolí, A. ve Fajardo, I. (2003). Cognitive flexibility and adaptability to environmental changes in dynamic complex problem-solving tasks. *Ergonomics*, 46(5), 482-501.
- Crone, E. A., Ridderinkhof, K. R., Worm, M., Somsen, R. J. M. ve Molen, M.W. (2004). Switching between spatial stimulus – response mappings: A developmental study of cognitive flexibility. *Developmental Science* 7(4), 443-455.
- Çukadar, S. ve Çelik, S. (2003). İnternete dayalı uzaktan öğretim ve üniversite kütüphaneleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 31-42.
- Debourgh, G. A. (1999). Technology is the tool, teaching is the task: Student satisfaction in distance learning içinde *Society for Information Technology & Teacher Education International Conference* (s. 131-137). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Delano-Wood, L. M. (2002). *The relationship between cognitive flexibility, depression, and anxiety in older adults*. (Yüksek Lisans Tezi). Michigan State University, USA.
- Dennis, J. P. ve Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, 34(3), 241-253.

Diril, A. (2011). *Lise öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin sosyo-demografik değişkenler ve öfke düzeyi ile öfke ifade tarzları arasındaki ilişki açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Eom, S.B., Joseph Wen, H. ve Ashill, N. (2006). The determinants of students' perceived learning outcomes and satisfaction in university online education: An empirical investigation. *Decision Sciences Journal of Innovative Education*, 4(2), 215-235.

Ertuğ, C. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.

Fredrickson, B. L. (2004). The broaden-and-build theory of positive emotions. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1367-1377.

Fredrickson, B. L. ve Branigan, C. (2005). Positive emotions broaden the scope of attention and thought-action repertoires. *Cognition and Emotion*, 19(3), 313-332.

Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-26.

Gülüm, I. V. ve Dağ, İ. (2012). Tekrarlayıcı düşünme ölçeği ve bilişsel esneklik envanterinin türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13(3), 216-223.

İstek, E. (2017). Avrupa'da veba salgını ve salgında din faktörü (Viyana Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204.

Johnco, C., Wuthrich, W. M. ve Rapee, R. M. (2014). The influence of cognitive flexibility on treatment outcome and cognitive restructuring skill acquisition during cognitive behavioural treatment for anxiety and depression in older adults: Results of a pilot study. *Behaviour Research and Therapy*, 57, 55-64.

Karadağ, E. ve Yücel, C. (2020). Yeni tip koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-192.

Keegan, D. (1995). Distance education technology for the new millennium: Compressed video teaching. *Hagen, Germany: Institute for Research into Distance Education*, 1-41.

Keskin, M. ve Özer Kaya D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.

Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94.

Kukul, V. (2011). *Bilgi teknolojilerine dayalı uzaktan eğitimde öğrencilerin ve öğretim elemanlarının doyum düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kuzucu, Y., Kögercin, A. U., Yavaş, S. ve Çuhacı, A. (2020). Ergenlerde sosyal sorun çözüme, stresle baş etme ve sosyal desteğin problemleri internet kullanımıyla ilişkisi: Olumsuz ve olumlu duyguların aracılık rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 17-34.

Küçükler, D. (2016). *Affetme, affetmeme, bilişsel esneklik, duygu düzenleme ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Lezak, M.D. (1995), *Neuropsychological assessment* (4. Baskı). Oxford University Press, New York.

Marisa, N. S., Mayes, L. C., Kalmar, J. H., Guiney, J., Womer, F. Y., Pittman, B., Mazure, C. M., Sinha, R. ve Blumberg, H. P. (2011). *Childhood abuse and neglect and cognitive flexibility in adolescents*, 18(2), 182-189.

Martin M. M. ve Anderson, C. M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Reports*, 11(1), 1-9.

Murphy, F. C., Michael, A. ve Sahakian, B. J. (2012). Emotion modulates cognitive flexibility in patients with major depression. *Psychological Medicine*, 42(7), 1373-1382.

Öz, S. (2012). *Ergenlerin cinsiyet, sosyo-ekonomik ve öğrenim kademesi düzeylerine göre bilişsel esneklik, uyum ve kaygı puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Parlak, O. (2004). *İnternet temelli uzaktan eğitimde öğrenci doyumu ölçeği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Payne, J. W., Bettman, J. R. ve Johnson, E. J. (1993). *The adaptive decision maker*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sacharin, V. (2009). *The influence of emotions on cognitive flexibility* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The University of Michigan, USA.

Şakar, A. N. (1997). Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretimde bilgi sistemi-bir model önerisi. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No: 997, Eskişehir.

Şirvanlı Özen, D. ve Temizsu, E. (2010). Anksiyete ve depresif bozukluklarda örtüşen ve ayrılan belirtiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(1), 1-14.

Threlkeld, R. ve Brezoska, K. (1994). Research in distance education içinde Willis, B. (ed). *Distance Education Strategies and Tools*, Englewood Cliffs: Educational Technology Publications, 41-66.

Turan, N., Durgun, H., Kaya, H., Ertaş, G. ve Kuvan, D. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin stres durumları ile bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişki. *Jaren*, 5(1), 59-66.

Üstünoğlu, Ü. (1987). Okul öncesi öğretmenlerin uzaktan öğretim yöntemi ile yetiştirilmesine yönelik program modeli. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No: 220/107. Eskişehir.

Üzümcü, B. ve Müezzini, E. E. (2018). Öğretmenlerin bilişsel esneklik ve mesleki doyum düzeyinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 8-25.

Valentine, D. (2002). Distance learning: Promises, problems, and possibilities. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 5(3).

Volery, T. ve Lord, D. (2000). Critical success factors in online education. *International Journal of Educational Management*, 14(5), 216-223.

Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070.

Yelpaze, İ. ve Yakar, L. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve bilişsel esnekliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 913-935.

Zhang, W., Wang, Y., Yang, L. ve Wang, C. (2020). Suspending classes without stopping learning: China's education emergency management policy in the COVID-19 outbreak. *J. Risk Financial Management*, 55(13), 2-6.

Araştırma Makalesi

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK İLE YAŞAMIN ANLAMI VE ALGILANAN SOSYAL DESTEK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Halime EKER* ORCID ID: 0000-0003-1801-3929
İbrahim TAŞ** ORCID ID:0000-0002-5752-2753
Gazanfer ANLI*** ORCID ID:0000-0002-6141-7964

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde yaş, cinsiyet, sosyal destek ve yaşamın anlamının psikolojik sağlamlığı yordayıp yordamadığını araştırmaktır. Araştırma grubunu 436 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Bunların 142'si (%32.6) erkek, 294'ü (%67.4) kadındır. Katılımcıların yaşları 17-31 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 20.40'tür. Veri toplamak için Kişisel Bilgi Formu, Yaşamın Anlamı Ölçeği, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılmıştır. Normallik varsayımlarının karşılandığı görüldükten sonra analizlere geçilmiştir. Psikolojik sağlamlık ile aileden algılanan sosyal destek, arkadaştan algılanan sosyal destek ve mevcut yaşam anlamı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Psikolojik sağlamlığın, cinsiyet, aileden algılanan sosyal destek, arkadaştan algılanan sosyal destek ve mevcut yaşam anlamı tarafından yordandığı tespit edilmiştir. Elde edilen veriler alan yazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Psikolojik Sağlamlık, Sosyal Destek, Yaşam Anlamı, Cinsiyet*

Research Article

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND MEANING OF LIFE TO PERCEIVED SOCIAL SUPPORT ON UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether age, gender, social support and meaning of life predict psychological resilience in university students. The research group consists of 436 university students. 142 (32.6%) of them are men, 294 (67.4%) are women. The ages of the participants vary between 17-31 and their average age is 20.40. Personal Information Form, Meaning of Life Scale, Perceived Social Support Scale and Psychological Resilience Scale were used as data collection tools. After it was seen that the normality assumptions were met, the analyzes were started. A positive relationship was found between psychological resilience and perceived social support from family, perceived social support from friends, and current meaning of life. It was determined that psychological resilience was predicted by gender, perceived social support from family, perceived social support from friends, and current life meaning. The obtained data were discussed in the light of the literature.

Keywords: *Psychological Resilience, Social Support, Meaning of Life, Gender*

*Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Kültür Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, halime-eker@hotmail.com

** Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ibrahimtas34@gmail.com

*** Doç. Dr. Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, gazanferanli34@gmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 26.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2020.

1. GİRİŞ

Bireyin olumsuz yaşam olayları karşısında dirençli olabilmesi ve yeni durumlara uyum sağlayabilmesi, yaşamın onun için ne anlam ifade ettiği şeklindeki kendi iç dünyasından kaynaklı değişkenlerle ilişkili olabildiği gibi, aile, arkadaş veya hayatındaki özel birinden aldığı destekle de ilişkili olabilmektedir.

Psikoloji, psikiyatri, sosyoloji, genetik ve nörobilim gibi birçok disiplinden araştırmacılar tarafından incelenen (Herrman ve diğerleri, 2011) psikolojik sağlamlık, bireyin olumsuz durumları başarıyla aşabilme ve oluşan yeni koşullara uyum sağlayabilme yeteneği (Doğan, 2015), bireyin uyumuna ve gelişimine yönelik ciddi tehditlere rağmen olumlu sonuçlar ortaya koyma olarak tanımlanmaktadır (Masten, 2001). Bazı bireyler maruz kaldıkları stresli durumlar, travmatik yaşantılar gibi olumsuz yaşam olayları karşısında psikolojik sorunlar yaşayıp normal hayata dönmekte ciddi sorunlar yaşarken, bazı bireyler bu olumsuz yaşam durumlarının yarattığı psikolojik sorunlardan kolayca kurtulabilmekte ve yeni yaşama hızlıca adapte olabilmektedir. Bireyden bireye değişen bu durum psikolojik sağlamlık kavramına işaret etmektedir (Doğan, 2015). Fraser, Richman ve Galinsky (1999), psikolojik sağlamlığın önemli bir tehdit karşısında bireysel özellikler ve çevresel etmenler arasındaki etkileşimden kaynaklandığını ve çok yönlü biyolojik, psikolojik, sosyal ve diğer çevresel etkilere yönelik dinamik bir yanıt olduğunu belirtmiştir. Kavram, bireyin genel ve karakteristik bir özelliğini ifade eder ve bireyin sadece belirli davranışları için geçerli değildir (Block ve Kremen, 1996).

Psikolojik sağlamlığı etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Açıklık, dışadönüklük ve uyumluluk gibi kişilik özellikleri, iç kontrol odağı, yetkinlik, öz-yeterlik, öz-saygı, olayların olumlu yorumu ve bilişsel değerlendirmesi, iyimserlik, biyolojik süreçler ile aileden ve arkadaşlardan alınan sosyal destek psikolojik sağlamlığa katkıda bulunmaktadır (Herrman ve diğerleri, 2011).

Yapılan çalışmalar psikolojik sağlamlığın çeşitli değişkenlerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırmalar psikolojik sağlamlığın benlik saygısı (Güloğlu ve Kararımak, 2010), iyimserlik ve psikolojik iyi oluş (Souri ve Hasanirad, 2011), mutluluk (Açıkgöz, 2016; Can, 2018; Yıldırım, 2019), yaşam doyumu (Beutel, Glaesmer, Decker, Fishbeck ve Braehler, 2009; Alibekiroğlu, Akbaş, Ateş ve Kırdök, 2018), umut (Aydın, 2010), öz-yeterlik (Can, 2018), affedicilik (Çapan ve Arıcıoğlu, 2014), duygusal zeka (Aydın, 2010; Özer ve Deniz, 2014), iyilik hali (Korkut-Owen, Demirbaş-Çelik ve Doğan, 2017; Satıcı ve Deniz, 2017) ve öz anlayış (Alibekiroğlu ve diğerleri 2018) ile pozitif ilişkili, yalnızlık (Güloğlu ve Kararımak, 2010), psikolojik belirtiler (Kaba ve Keklik, 2016), depresif belirtiler (Pietrzak, Johnson, Goldstein, Malley ve Southwick; Kapıkıran ve Acun-Kapıkıran, 2016), çocukluk çağı travmatik yaşantıları (Aydın, 2018), sosyal medya bağımlılığı (Bilgin ve Taş, 2018) ve boş zaman sıkılma algısı (Aydın, Öncü, Akbulut ve Kılıç, 2019) ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bireyin yaşamını anlamlı bulması karşılaştığı olumsuz yaşam olayları karşısında onu güçlü kılabileceği gibi söz konusu olayları anlamlandırarak normal hayata daha kolay

bir şekilde dönmesini de sağlayabilir. Bu bağlamda yaşamın anlamının sağlıklı insan olmanın önemli bir bileşeni olduğu görülmektedir (Ryff ve Singer, 1998).

Sorgulanması insanlık tarihi kadar eski olan yaşamın anlamı kavramı (Adler, 2003), psikoloji alanında ilk olarak yirminci yüzyılın başında, W. Dilthey, E. Spranger, S. Freud ve A. Adler'in çalışmalarında, daha sonra 1940'larda V. Frankl ve A. N. Leontiev'in çalışmalarında görülmüştür (Leontiev, 2005). Yaşamdaki anlam kavramı, insanların yaşamlarının anlamını, önemini ve amacını anlama ve artırma arzu ve çabalarının gücü, yoğunluğu ve etkinliği olarak tanımlanmaktadır. İnsanların yaşamda anlam sahibi olmak ve bu anlamı aramak için motive oldukları düşünülmektedir. (Steger, Kashdan, Sullivan ve Lorentz, 2008). Frankl'a göre, bireyin temel motivasyonu yaşamındaki anlamı bulma arayışıdır. Bu anlamın sadece bireyin kendisi tarafından bulunması mümkündür. Frankl, İkinci Dünya Savaşı esnasında bir toplama kampında yaşadığı zorlu deneyimlerin ardından yazdıklarıyla, yaşamın anlamının keşfedilmesine yardımcı olacak süreci anlatmıştır. (Frankl, 2016).

Frankl, yaşamdaki anlamı yaşamak için bir neden bulma ve bireyin yaşamının önemli olduğunu hissetmesi ve deneyimlemesi olarak tanımlamıştır. Frankl'a göre, yaşamdaki anlam yaşamda daha yüksek bir amaca bağlı olma ve bunu yerine getirme duygusunu ifade eder. Bu amaçlılık, bireye bir yaşama nedeni sağlar. Bu, yaşamı sadece hayatta kalma arayışından daha fazlasına çevirir ve bireyin yaşamını dünyada bir fark yaratma deneyimi haline getirir (Frankl, 1959 akt., De Klerk, Boshoff ve Wyk, 2009). Frankl, bireylerin kişisel anlamlarını bulmaya, yani yaşamlarının doğasını anlamaya ve yaşamın anlamlı, önemli, değerli veya amaçlı olduğunu hissetmeye güçlü bir şekilde motive olmalarını önermektedir (Morgan ve Farsider, 2009).

Frankl (2016), yaşamın anlamını bulmanın üç farklı yolu olduğundan söz etmektedir. Birincisi, bir eser ortaya koymak ya da bir iş yapmaktır. Bu yol, başarı yolu anlamına gelmektedir. İkincisi, bir şey yaşamak ya da bir insanla etkileşim içinde olmaktır. Diğer bir deyişle, anlam yalnızca işte değil sevgide de bulunabilir. Yaşamın anlamına giden en önemli yol ise üçüncü yoldur. Bu yol, kaçınılmaz acıya karşı bir tavır geliştirmektir. Birey, değiştiremeyeceği bir kaderle karşı karşıya kalabilir. Bir umutsuz ve çaresiz durumun kurbanı olarak bile, kendisini aşması ve kendini değiştirmesi mümkündür.

Bireyler, yaşamlarının anlamlı olduğunun farkına vardıklarında başarı, ilişki, din, kendini aşma, kendini kabul etme, yakınlık, yaşamın adil davranması, başarı yollarının doğru belirlenmesi gibi çeşitli durumlardan daha anlamlı seçimler yapabilirler ve bu sonuçta umutlu düşünmeyi beraberinde getirir. Dolayısıyla, yaşamın anlamı bir hedefin uygun şekilde gerçekleştirilmesinde bireye yardımcı olur (Dogra, Basu ve Das, 2011).

Adler (2003), yaşamın anlamına ilişkin soruların her şey yolunda giderken, zorlu sınavlarla yüz yüze değilken sorulmayacağını belirtmektedir. İnsanlar, bu soruları eylemleri aracılığıyla sorup eylemleriyle cevaplamaktadırlar. Eğer insanların söyledikleri yerine davranışlarına odaklanılırsa, her insanın kendi kişisel yaşam anlamının olduğunu ve tüm tutumlarının, hareketlerinin, ifade biçimlerinin,

arzularının, alışkanlıklarının ve kişilik özelliklerinin bu anlamla uyumlu olduğu görülür.

Yaşamın anlamı, psikoloji ve psikiyatride merkezi öneme sahip bir yapıdır. Araştırmalar, bireyin yaşamındaki anlam duygusunun psikolojik sağlığın hemen hemen her yönü ile, anlamsızlığın ise psikolojik hastalıklarla ilişkili olduğunu göstermiştir (De Klerk, Boshoff ve Wyk, 2009).

Alan yazın incelendiğinde, yaşamın anlamının psikolojik iyi oluş (Jaarsma, Pool, Ranchor ve Sanderman, 2007; Carreno ve diğerleri, 2020), yılmazlık (Demirbaş ve Keklik, 2011), umut (Şahin, Aydın, Sarı, Kaya ve Pala, 2012), yaşam doyumu ve bilinçli farkındalık (Yıkılmaz ve Güdül, 2015), öznel iyi oluş (Şahin ve diğerleri, 2012; Yalçın ve Malkoç, 2015), yaşam amaçları (Demirbaş Çelik, 2016), psikolojik esneklik (Demirci Seyrek ve Ersanlı, 2017), otantiklik ve amaç bilinci (Ekşi, Sayın ve Liman, 2019) ile pozitif ilişkili olduğu, nevrotik kişilik özellikleri (Jaarsma ve diğerleri, 2007), tek başına olmayı tercih etme (Erpay, 2017), psikolojik sıkıntı (Carreno ve diğerleri, 2020) ve akıllı telefon bağımlılığı (Çevik, Ciğerci, Kılıç ve Uyar, 2020) gibi değişkenlerle negatif ilişkili olduğu görülmektedir.

Psikolojik sağlık ile ilişkili görülen (Herrman ve diğerleri, 2011) sosyal destek, bireyin zor veya stres verici durumlarda yararlanabileceği kaynak (Sarason ve Sarason, 1982), çevresinden sağladığı sosyal ve psikolojik destek şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1997). Sosyal destek, bireyin birçok alanda ihtiyacını karşılayan çok boyutlu bir yapı olarak görülmektedir (Cutrona ve Russell, 1988). Bireyin sosyal desteğe gereksinimi, toplum içinde yaşaması ve sosyal bir varlık olması nedeniyle yaşamı boyunca devam etmektedir. Bu ihtiyaç, yaşamına yön verme aşamasında olan gençler için daha da fazla önem taşımaktadır (Çavuş ve Pekkan, 2017).

Bireyin sosyal destek kaynaklarını ailesi, akrabaları, aile çevresi, arkadaşları, iş arkadaşları, karşı cinsteki arkadaşı, öğretmenleri, etnik, dini ya da ideolojik gruplar ile bireyin içinde bulunduğu toplum gibi etmenler oluşturmaktadır (Yıldırım, 1997). Sosyal destek kaynaklarının bireyi farklı şekillerde desteklediği ve en yaygın olanlarının maddi, duygusal ve zihinsel destek olduğu belirtilmektedir (Terzi, 2008). Sosyal desteği yüksek olan bireyin ihtiyaç duyduğu zamanlarda güvenebileceği başkaları vardır. Sosyal desteği düşük olan bireyler ise, bu kişilerarası kaynaklardan yoksundur (Sarason ve Sarason, 1982).

Sosyal destek birkaç belirli biçimde sınıflandırılmıştır. Bilgi desteği, bireyin diğer kişinin stresli bir olayı daha iyi anlamasına ve bununla başa çıkmak için hangi kaynakların ve başa çıkma stratejilerinin gerekli olabileceğini belirlemesine yardımcı olması durumunda ortaya çıkar. Böyle bir bilgi veya tavsiye aracılığıyla, stres altındaki kişi stresli olayın hangi olası zararları ya da zorlukları yükleyebileceğini tam olarak belirleyebilir ve bunu en iyi nasıl yöneteceğine karar verebilir. Araçsal destek, hizmet, mali yardım, para ve mal gibi somut yardımların sağlanmasını içerir. Duygusal destek ise, kişiye sıcaklık ve bakım sağlamayı ve diğer insanların önemdediği değerli bir kişi olduğu konusunda güven vermeyi içerir (Taylor, 2011).

Bireyin ilgilenildiği, saygı duyulduğu ve karşılıklı destekleyici bir sosyal ağın parçası olduğu algısı veya deneyimi olan sosyal destek, ruhsal ve fiziksel sağlık üzerinde yararlı etkilere sahiptir (Taylor, 2011). Sosyal destek, sağlık ve kendini iyi hissetme ile doğrudan ilişkili olmasının yanı sıra, stres yapıcı olayların olumsuz etkisini azaltma yönünden sağlık ve kendini iyi hissetme ile dolaylı olarak da ilişkilidir (Eşkisu, 2009). Sosyal destek, son derece değerli bir başa çıkma kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Tüzün, 1997).

Sosyal desteğe ilişkin üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalarda, sosyal destek toplam puanı ile aile, arkadaş ve özel bir insan olmak üzere sosyal desteğin alt boyutlarından alınan puanların duygu odaklı baş etme stratejileri (Dwyer ve Cummins, 2001), psikolojik dayanıklılık (Terzi, 2008), iyi oluş (Doğan, 2004), öznel iyi oluş ve kendini açma (Nur Şahin, 2011), yaşam doyumu (Makas, 2019), mutluluk düzeyleri (Taşkıran, 2019) ile pozitif yönde ilişkili olduğu, algılanan stres (Hamdan-Mansour ve Dawani, 2007), yalnızlık (Yılmaz, Yılmaz ve Karaca, 2008; Sayın, 2018), depresyon (Yavuzer, Albayrak ve Keldal, 2018), sosyal görünüş kaygısı (Meral, 2018) ve problemlerle internet kullanımı (Ak, 2019) ile negatif ilişkili olduğu görülmektedir.

Günlük hayatın olumsuz yaşantıları karşısında koruyucu bir işleve sahip olan psikolojik sağlık, çeşitli kaynaklardan beslenebilmektedir. Bireyin yaşamını anlamlı görmesi ve ihtiyaç hissettiği zaman yanında birilerinin olacağını bilmesi bu kaynaklardan bazılarıdır. Bireyin tutum, davranış ve duygu dünyası üzerinde önemli etkileri olan psikolojik sağlamlığın ve ilişkili olduğu değişkenlerin araştırılması, bireyin ruh sağlığı açısından önemlidir. Bu bağlamda, araştırmada üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile yaşamın anlamı ve sosyal destek arasındaki ilişki incelenmiş ve aşağıdaki alt problemlerin cevapları aranmıştır.

1. Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile yaşamın anlamı ve algılanan sosyal destek arasında ilişki var mıdır?
2. Üniversite öğrencilerinde cinsiyet ve yaş psikolojik sağlamlığı yordamakta mıdır?
3. Üniversite öğrencilerinde yaşamın anlamı ve algılanan sosyal destek psikolojik sağlamlığı yordamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada korelasyonel araştırma türü kullanılmıştır. Korelasyonel araştırmalar, iki ve daha fazla değişken arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmak ve bu değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisi hakkında ipuçları elde etmek için kullanılan araştırmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010).

2.2. Araştırma Grubu

Araştırma grubunu İstanbul'da iki Vakıf Üniversitesine devam eden 436 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Bunların 142'si (%32.6) erkek, 294'ü (%67.4) kadındır. Katılımcıların yaşları 17-31 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 20.40'tür. Araştırma grubu zaman, iş gücü ve para açısından işlevsel olan uygun örnekleme yöntemi (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010) ile seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Ölçek Zimet ve arkadaşları tarafından (1988) geliştirilmiş, Eker, Arkar ve Yıldız (2001) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Ölçek 12 madde ve 3 alt boyuttan (aile, arkadaş ve özel bir insandan algılanan sosyal destek) oluşan 7'li likert tipi bir ölçektir. Yüksek puanlar algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve 3 alt boyutun toplam varyansın %75'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için ölçülen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .89 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen veriler ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu araştırma kapsamında ölçeğin elde edilen güvenilirlik katsayısı .84'tür.

2.3.2. Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ölçek, Doğan (2015) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Ölçek 6 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. 5'li likert tipi olan ölçekten alınan yüksek puanlar, yüksek psikolojik sağlamlığı göstermektedir. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda elde edilen uyum indeksleri (χ^2/sd (12.86/7) = 1.83; NFI = 0.99; NNFI = 0.99; CFI = 0.99; IFI = 0.99; RFI = 0.97; GFI = 0.99; AGFI = 0.96; RMSEA = 0.05; SRMR = 0.03) ölçeğin geçerli bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirliği için ölçülen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .83 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırma kapsamında elde edilen iç tutarlılık katsayısı .82'dir.

2.3.3. Yaşamın Anlamı Ölçeği

Ölçek Steger, Frazier, Oishi ve Kaler (2006) tarafından geliştirilmiş, Akın ve Taş (2015) Türk kültürüne uyarlamıştır. Ölçek uyarlama çalışmasında 356 üniversite öğrencisi ile çalışılmıştır. Öncelikle dilsel eşdeğerlik çalışması yapılmış ve ölçeğin Türkçe formu ile orijinal formu arasındaki korelasyon katsayıları .65-.91 arasında bulunmuştur. Geçerlik çalışması kapsamında yapılan Açımlayıcı Faktör Analizinde (AFA) 10 maddenin ölçeğe ilişkin toplam varyansın %57'sini açıkladığı ve ölçeğin mevcut anlam ve aranan anlam olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçeğin faktör yükleri .54 ile .77, madde toplam korelasyonu puanları ise .42 ile .68 arasında değişmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları ($\chi^2= 77.77$, $sd= 31$, $RMSEA= .065$, $NFI= .95$, $CFI= .97$, $GFI= .96$, $AGFI= .93$, $RFI= .93$, $SRMR= .065$) iki boyutlu yapının iyi uyum verdiğini göstermektedir. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin mevcut anlam Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .77, aranan anlam iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında

ölçeğin iç tutarlılık katsayısı, mevcut anlam için .82, aranan anlam için .84 olarak tespit edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler öğrencilerden birebir araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Öğrencilerden gönüllülük esasına göre veriler toplanmış ve araştırmanın herhangi bir yerinde diledikleri zaman araştırmadan çekilebilecekleri ifade edilmiştir. Katılımcılara elde edilen verilerin gizli tutulacağı ve sadece bilimsel amaçla kullanılacağı ifade edilmiştir. Araştırma için Bursa Teknik Üniversitesi Fen, Mühendislik ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan (Tarih: 21/08/2020, Sayı: 69707128-050.99) izin alınmıştır.

Veriler analiz edilmeden önce, değişkenlerin çoklu regresyonun koşullarını karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir. Öncelikle tek değişkenli normallik varsayımı test edilmiş, basıklık ve çarpıklık değerlerinin $-.05-1.46$ arasında değiştiği ve normallik varsayımını karşıladığı tespit edilmiştir (Karaatlı, 2014). Daha sonra çok değişkenli normallik ve doğrusallık varsayımlarına bakılmıştır. Her iki varsayım da her bir değişkenin saçılma diyagramı matrisi incelenerek test edilmiştir. Matriste elips şeklinde bir dağılımın olması hem çok değişkenli normallik hem de doğrusallık varsayımının karşılandığı anlamına gelmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). Saçılma diyagramı matrisinde değişkenlerin elips şeklinde durduğu tespit edilmiş ve her iki varsayımın da karşılandığı kabul edilmiştir. Çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı test edilmesi gereken bir diğer varsayımdır. Çoklu bağlantı problemini test etmenin yollarından biri de Varyans artış faktörlerinin (VİF) incelenmesidir. VİF değerlerinin $.1.02-1.41$ arasında değiştiği görülmüştür. Elde edilen değer 10'dan küçük olduğundan değişkenler arasında çoklu doğrusal problemi bulunmamaktadır (Çokluk ve diğerleri, 2012). Değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin Watson istatistiği ile test edilmiş ve elde edilen değer $dw= 1.70$ olduğundan otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır (Küçükşille, 2014). Koşulların sağlandığı görüldükten sonra hiyerarşik regresyon analizine geçilmiştir. Hiyerarşik regresyonda değişkenler her bir bloka ayrı ayrı yerleştirilir ve böylece bağımlı değişken üzerinde etkili olan değişkenlerin etkileri ayrıntılı bir şekilde irdelenir (Büyüköztürk, 2014). Hiyerarşik regresyon, değişkenler arasındaki ilişkide etkili olabilecek sosyo-demografik değişkenlerin etkilerini ortaya çıkarmada etkili bir yöntemdir.

3. BULGULAR

Araştırmada öncelikle değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve standart hata değerleri ile değişkenler arasındaki ilişki verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	N	\bar{X}	Sh	Ss	Ç	B	PS	AAS D	ÖBAS D	ARAS D	MYA	AY A
PS	436	19.36	.21	4.38	-.05	-.15	-					
AASD	436	24.77	.18	3.84	-1.42	1.46	.23**	-				
ÖBASD	436	19.52	.42	8.73	-.61	-1.10	.02	.27**	-			
ARASD	436	24.14	.19	4.00	-1.09	.62	.24**	.45**	.10*	-		
MYA	436	25.92	.31	6.38	-.72	.17	.29**	.26**	.12*	.17**		
AYA	436	24.61	.33	6.82	-.70	.21	-.09	-.04	-.02	.04	.12*	-

* $p < .05$; ** $p < .01$

PS: Psikolojik sağlamlık, AASD: Aileden algılanan sosyal destek, ÖBASD: Özel birinden algılanan sosyal destek, ARASD: Arkadaştan algılanan sosyal destek, MYA: Mevcut yaşam anlamı, AYA: Aranılan yaşam anlamı, Ç: Çarpıklık, B: Basıklık

Tablo 1 incelendiğinde psikolojik sağlamlık ile aileden algılanan sosyal destek ($r = .23$, $p < .01$), arkadaştan algılanan sosyal destek ($r = .24$, $p < .01$) ve mevcut yaşam anlamı ($r = .29$, $p < .01$) arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir.

Korelasyon analizinden sonra algılanan sosyal destek ile yaşamın anlamı değişkenlerinin psikolojik sağlamlığı yordayıcılıklarını tespit etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizine geçilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Destek, Yaşamın Anlamı, Yaş Ve Cinsiyetin Psikolojik Sağlamlığı Yordamasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	T	p	İkili R	Kısmi R
Sabit	15.63	2.37		6.60	.000		
Yaş	.2019	.11	.09	1.94	.054	.10	.09
Cinsiyet	-1.095	.45	-.12	-2.46	.014	-.13	-.12
1.Blok: $R = .16$; $R^2 = .02$; $\Delta R^2 = .02$; $F_{(2, 433)} = 5.40$; $p < .005$							
Sabit	7.23	2.65		2.73	.007		

Yaş	.21	.11	.09	1.85	.065	.10	.09
Cinsiyet	-1.22	.43	-.13	-2.85	.005	-.13	-.14
AASD	.20	.06	.18	3.35	.001	.23	.16
ÖBASD	-.03	.02	-.06	-1.32	.188	.02	-.06
ARASD	.18	.06	.17	3.26	.001	.24	.16

2. Blok: $R = .33$; $R^2 = .11$; $\Delta R^2 = .08$; $F_{(3, 430)} = 13.07$; $p < .000$

Sabit	7.46	2.67		2.80	.005		
Yaş	.18	.11	.08	1.70	.090	.10	.08
Cinsiyet	-1.35	.41	-.15	-3.27	.001	-.13	-.16
AASD	.13	.06	.11	2.15	.032	.23	.10
ÖBASD	-.04	.02	-.08	-1.68	.093	.02	-.08
ARASD	.18	.05	.16	3.27	.001	.24	.16
MYA	.18	.03	-.14	-3.08	.002	-.09	-.15

3. Blok: $R = .42$; $R^2 = .18$; $\Delta R^2 = .07$; $F_{(2, 428)} = 16.61$; $p < .000$

PS: Psikolojik sağlık, AASD: Aileden algılanan sosyal destek, ÖBASD: Özel birinden algılanan sosyal destek, ARASD: Arkadaştan algılanan sosyal destek, MYA: Mevcut yaşam anlamı, AYA: Aranılan yaşam anlamı

Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcıları hiyerarşik regresyon ile analiz edilmiş ve elde edilen veriler Tablo 2’de verilmiştir. Hiyerarşik regresyon analizi 3 aşamada yapılmıştır. İlk bloğa yaş ve cinsiyet değişkenleri girilmiştir. İkinci bloğa aileden özel birinden ve arkadaştan algılanan sosyal destek değişkenleri girilmiştir. Üçüncü bloğa mevcut yaşam anlamı ve aranılan yaşam anlamı değişkenleri girilmiştir. Birinci blokta girilen yaş ve cinsiyet değişkenlerinin psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir ($F_{(2, 433)} = 5.40$; $p < .005$; $R = .16$; $R^2 = .02$; $\Delta R^2 = .02$). Bu blokta yer alan değişkenlerin psikolojik sağlamlığa ilişkin toplam varyansın %2.4’ünü açıkladığı görülmektedir. İkinci blokta girilen aileden, özel birinden ve arkadaştan algılanan sosyal destek değişkenlerinin psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir ($F_{(3, 430)} = 13.07$; $p < .000$; $R = .33$; $R^2 = .11$; $\Delta R^2 = .08$). İkinci blokta yer alan değişkenlerin psikolojik sağlamlığa ilişkin toplam varyansın %8.2’sini açıkladığı görülmektedir. Üçüncü blokta girilen mevcut

yaşam anlamı ve aranan yaşam anlamı değişkenlerinin de psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir ($F_{(2, 428)} = 16.61; p < .000; R = .42; R^2 = .18; \Delta R^2 = .07$). Üçüncü blokta girilen değişkenlerin psikolojik sağlamlığa ilişkin toplam varyansın %7.3'ünü açıkladığı görülmektedir. Her üç blokta yer alan değişkenlerin psikolojik sağlamlığa ilişkin toplam varyansın %18'ini açıkladığı tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcıları olarak, yaş, cinsiyet, sosyal destek ve yaşamın anlamı incelenmiştir. Araştırmada cinsiyetin, aileden ve arkadaşan algılanan sosyal desteğin ve mevcut yaşam anlamının psikolojik sağlamlığı anlamlı şekilde yordadığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemi cinsiyet ve yaşın psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı şeklindedir. Araştırma bulgularına göre üniversite öğrencilerinde cinsiyet psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordarken yaş anlamlı bir şekilde yordamamaktadır. Erkek olmanın psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Alan yazında birbirinden farklı sonuçlara rastlanabilmektedir. Bazı araştırmalar (Hoşoğlu, Kodaz, Bingöl ve Batık; 2018; Aydın, Öncü, Akbulut ve Kılıç, 2019; Sarwar, Inamullah, Khan ve Anwar, 2010; Masood, Masud ve Mazahir, 2016) bu çalışmadan elde edilen sonuçları desteklerken, bazı araştırmalarda da (Kararımak ve Güloğlu, 2014; Tümlü ve Receptoğlu, 2013; Aydın ve Egemberdiyeva, 2018; Arslan, 2018) psikolojik sağlamlığın cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Psikolojik sağlamlık ciddi riskli yaşantılar ile bu yaşantılara oranla görece olumlu psikolojik yaşantıların birbirleri ile etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır (Rutter, 2006). Toplumda erkeklerin gerek iş hayatında gerek sosyal hayatta kadınlara oranla daha aktif olmaları doğal olarak daha fazla riskli ve daha fazla görece olumlu yaşantılarla karşılaşmalarını beraberinde getirmektedir. Bu durum erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha yüksek olmasına yol açıyor olabilir. Ayrıca toplumun erkeklere yüklediği erkeklerin daha güçlü olmaları gerektiği, kadınların ise duygusal olarak zayıf oldukları, kırılgan oldukları algısı da kadınlarda psikolojik sağlamlığın daha düşük çıkmasının nedenlerinden biri olabilir.

Araştırmanın diğer alt problemi sosyal desteğin psikolojik sağlamlığı yordayıp yordamadığı şeklindedir. Buna göre aileden algılanan sosyal destek ile arkadaşan algılanan sosyal destek alt boyutlarının psikolojik sağlamlığı anlamlı şekilde yordadığı görülmektedir. Alan yazında araştırmanın bu bulgusunu destekleyen araştırmalar (Kwag, 2013; Moore ve diğerleri, 2015; Terzi, 2008; Yu ve diğerleri, 2014) bulunmaktadır. Araştırmalar her iki değişkenin birbiri ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Sosyal destek bireyin zorlu, stresli yaşam olayları karşısında alacağı yardım olarak tanımlandığından (Sarason ve Sarason, 1982), sosyal desteğin psikolojik sağlamlık üzerinde etkili olacağı söylenebilir. Ayrıca bireylerin kendilerine saygı duyulduğunu, kendileri ile ilgilenildiğini ve karşılıklı destekleyici sosyal destek ağının bir parçası olduklarını hissetmelerinin onların psikolojik sağlıkları üzerinde olumlu etkiler bıraktığı (Taylor, 2011) bilinmektedir. Araştırma bulgusu aileleri ve arkadaşları tarafından desteklenen, saygı duyulan, ilgilenilen ve

kendilerini bir sosyal destek ağının parçası olarak gören üniversite öğrencilerinin, olumsuz, zorlu yaşam koşullarının üstesinden daha rahat gelebildikleri ve yeni durumlara daha rahat uyum sağlayabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın bir diğer alt problemi yaşamın anlamının psikolojik sağlamlığı yordayıp yordamadığı şeklindedir. Araştırmadan elde edilen bulguya göre mevcut yaşam anlamı psikolojik sağlamlığı anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Alan yazın incelendiğinde, yaşamın anlamının psikolojik sağlamlık ile pozitif ilişkili olduğunu gösteren araştırmaların (Aiena, Buchanan, Smith ve Schulenberg, 2016; Demirci Seyrek ve Ersanlı, 2017; Du, Li, Chi, Zhao ve Zhao, 2017; Mohseni, Iranpour, Naghibzadeh-Tahami, Kazazi ve Borhaninejad, 2019) olduğu görülmektedir. Yaşamlarını anlamlı gören bireyler yaşamda bir amaç sahibidirler ve yaşantılarından doyum sağlamaktadırlar (Demirbaş Çelik, 2016; Yıkılmaz ve Gündül, 2015). Her iki özellik bu bireylerin karşılaştıkları olumsuz yaşam olaylarını anlamlandırmalarına, farklı bir gözle görebilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu farklı bakış ve olayları değerlendirme şekli, aynı zamanda yeni durumlara kolay bir şekilde uyum sağlayabilme becerisini de beraberinde getirebilmektedir.

Sonuç olarak üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın, cinsiyet, aileden ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ve mevcut yaşam anlamı tarafından yordandığı, üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın belli bir oranda bu değişkenler tarafından açıklandığı görülmektedir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma iki vakıf üniversitesine devam eden öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Vakıf üniversite öğrencileri belli bir kitleyi temsil ettiği için elde edilen sonuçların genel popülasyona genellenmesi bir sınırlılık oluşturabilmektedir. Araştırmacılar, üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmayı farklı örneklerde (ergen, yetişkin vs.) çalışarak çalışmanın sonuçlarını test edebilirler.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, M. (2016). *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ile mizah tarzları ve mutluluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Adler, A. (2003). *Yaşamın anlam ve amacı*. İstanbul: Say Yayınları.

Aiena, B. J., Buchanan, E. M., Smith, C. V. ve Schulenberg, S. E. (2016). Meaning, resilience, and traumatic stress after the Deepwater Horizon oil spill: A study of Mississippi coastal residents seeking mental health services. *Journal of Clinical Psychology*, 72(12), 1264-1278. DOI: 10.1002/jclp.22232

Ak, S. (2019). *Eğitim fakültesi öğrencilerinde problemlerle internet kullanımının yalnızlık, yaşam doyumu ve algılanan sosyal destek ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Akın, A. ve Taş, İ. (2015). Yaşam anlamı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 27-36. DOI: 10.7827/TurkishStudies

Alibekiroğlu, P. B., Akbaş, T., Ateş, F. B., ve Kırdök, O. (2018). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkide öz-anlayışın aracı etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 1-17.

Arslan, H. (2018). Psikolojik danışmanların mutluluk, psikolojik sağlık ve bağımlılık durumları arasındaki ilişkiler. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 1(1), 17-35.

Aydın, B. (2010). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka ve umut düzeyleri ile psikolojik sağlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Aydın, E. (2018). *Çocukluk çağı travmatik yaşantılarının psikolojik sağlık ve depresyon belirtileri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, M. ve Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 37-53.

Aydın, İ., Öncü, E., Akbulut, V. ve Küçük Kılıç, S. (2019). Öğretmen adaylarında boş zaman sıkılma algısı ve psikolojik sağlık ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21(1).

Beutel, M. E., Glaesmer, H., Decker, O., Fischbeck, S. ve Braehler, E. (2009). Life satisfaction, distress, and resiliency across the life span of women. *The Journal of North American Menopause Society*, 16, 1132-1138.

Bilgin, O. ve Taş, İ. (2018). Effects of perceived social support and psychological resilience on social media addiction among university students. *Universal Journal of Educational Research*, 6(4), 751-758., DOI: 10.13189/ujer.2018.060418

Block, J. ve Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2), 349-361.

Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (Genişletilmiş 19. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, M. (2018). *Üniversite öğrencilerinin mutluluk, psikolojik sağlık ve öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Carreno, D. F., Eisenbeck, N., Cangas, A., García-Montes, J. M., Del Vas, L. G. ve María, A. T. (2020). Spanish adaptation of the Personal Meaning Profile-Brief: Meaning in life, psychological well-being, and distress. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 20(2), 151-162.
- Cutrona, C. E. ve Russell, D. W. (1988). The provisions of social relationships and adaptation to stress. In W. H. Jones & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships* (Vol. 1, pp. 37-67). Greenwich, CT: JAI Press.
- Çapan, B. E. ve Arıcıoğlu A. (2014). Psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak affedicilik. *e-International Journal of Educational Research*, 5(4), 70-82.
- Çavuş, M. F. ve Pekkan N. Ü. (2017). Algılanan sosyal desteğin sosyal girişimciliğe etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 519-532.
- Çevik, C., Ciğerci, Y., Kılıç, İ. ve Uyar, S. (2020). Relationship between smartphone addiction and meaning and purpose of life in students of health sciences. *Perspect Psychiatr Care*. 56, 705-711. DOI:10.1111/ppc.12485
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel*. Ankara: PegemAkademi.
- De Klerk, J. J., Boshoff, A. B. ve Wyk, R. V. (2009). Measuring meaning in life in South Africa: Validation of an instrument developed in the USA. *South African Journal of Psychology*, 39(3), 314-325.
- Demirbaş N. ve Keklik İ. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşamda anlam ve yılmazlıkları arasındaki ilişki*. XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi (3-5 Ekim 2011), 3-5.
- Demirbaş-Çelik, N. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşamda anlam ve yaşam amaçları arasındaki ilişki. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(1), 133-141.
- Demirci Seyrek, Ö. ve Ersanlı, K. (2017). Üniversite öğrencilerinde yaşamın anlamı ile psikolojik esneklik arasındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies*, 12(4), 143-162.
- Dogra, A. K., Basu, S. ve Das, S. (2011). Impact of meaning in life and reasons for living to hope and suicidal ideation: A study among college students. *SIS J. Proj. Psy. & Ment Health*, 18, 89-102.
- Doğan, T. (2004). *Üniversite öğrencilerinin iyilik halinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Du, H., Li, X., Chi, P., Zhao, J. ve Zhao, G. (2017). Meaning in life, resilience, and psychological well-being among children affected by parental HIV. *AIDS care*, 29(11), 1410-1416. DOI: 10.1080/09540121.2017.1307923

- Dwyer, A. L. ve Cummings, A. L. (2001). Stress, self-efficacy, social support and coping strategies in university students. *Canadian Journal of Counseling*, 35, 208-220.
- Eker, D., Arkar, H. ve Yıldız, H. (2001). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1)17-25.
- Ekşi, H., Sayın, M. ve Liman, M. (2019). Otantikliğin yaşamın anlamı üzerindeki etkisinin incelenmesi: Amaç bilincinin aracı rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 795-803.
- Erpay, T. (2017). *Tek başına olma ve tek başına olmayı tercih etmenin yalnızlık, yaşamda anlam ve utangaçlıkla ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eşkisü, M. (2009). *Liseli öğrencilerin zorbalık düzeyleri ile aile işlevleri ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Frankl, V. E. (2016). *İnsanın anlam arayışı*. (30. Baskı) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Fraser, M., Richman, J. ve Galinsky, M. (1999) Risk, protection and resilience: Toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research*, 23, 131-143.
- Güloğlu, B. ve Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88.
- Hamdan-Mansour A. ve Dawani H. (2007). Social support and stress among university students in Jordan. *International Journal of Mental Health Addiction*, 6, 442-450. DOI:10.1007/s11469-007-9112-6.
- Herrman, H., Stewart, D. E., Granados, N. D., Berger, E. L., Jackson, B. ve Yuen, T. (2011). What is resilience? *Canadian Journal of Psychiatry*, 56(5), 258-265.
- Hoşoğlu, R., Kodaz, A. F., Bingöl, T. Y. ve Batık, M. V. (2018). Öğretmen adaylarında psikolojik sağlamlık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 217-239. DOI: 10.26466/opus.405751
- Jaarsma, T. A., Pool, G., Ranchor, A. V. ve Sanderman, R. (2007). The concept and measurement of meaning in life in dutch cancer patients. *Psycho-Oncology*, 16, 241-248. DOI:10.1002/pon.1056
- Jim, H. S., Purnell, C. Q., Richardson, S.A., Golden-Kreutz, D ve Andersen, B. L. (2006). Measuring meaning in life following cancer. *Quality of Life Research*, 15, 1355-1371.

- Kaba, İ. ve Keklik, İ. (2016). Öğrencilerin üniversite yaşamına uyumlarında psikolojik dayanıklılık ve psikolojik belirtiler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 98-113.
- Kapıkıran, Ş. ve Acun-Kapıkıran, N. (2016). Optimism and psychological resilience in relation to depressive symptoms in university students: Examining the mediating role of self-esteem. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 16(6), 2087-2110.
- Karaatlı, M. (2014). Verilerin düzenlenmesi ve gösterimi. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 6. Baskı. Ankara: Asil Yayıncılık, 257-270.
- Kararımak, Ö. ve Güloğlu, B. (2014). Deprem deneyimi yaşamış yetişkinlerde bağlanma modeline göre psikolojik sağlamlığın açıklanması. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 43(2), 1-18. DOI: 10.14812/cufej.2014.0010
- Korkut-Owen, F., Demirbaş-Çelik, N. ve Doğan, T. (2017). Üniversite öğrencilerinde iyilik halinin yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64), 1461-1479.
- Küçüksille, E. (2014). Çoklu doğrusal regresyon modeli. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (s. 47-66). Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kwag, Y. K. (2013). Effect of self-esteem, ego-resilience, social support on nursing student's adjustment to college. *Journal of the Korea Academia-Industrial*, 14(5), 178-2186. DOI: 10.5762/KAIS.2013.14.5.2178-2186
- Leontiev, D. A. (2005). Three facets of meaning. *Journal of Russian and East European Psychology*, 43(6), 45-72.
- Makas, S. (2019). *Yaşam doyumunun duyguları ifade etme, kendini toparlama gücü ve algılanan sosyal destek açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Masood, A., Masud, Y. ve Mazahir, S. (2016). Gender differences in resilience and psychological distress of patients with burns. *Burns*, 42(2), 300-306. DOI:10.1016/j.burns.2015.10.006
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227-238.
- Meral, B. S. (2018). *Üniversite öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mohseni, M., Iranpour, A., Naghibzadeh-Tahami, A., Kazazi, L. ve Borhaninejad, V. (2019). The relationship between meaning in life and resilience in older adults: a cross-sectional study. *Health Psychology Report*, 7(2), 133-138. DOI:10.5114/hpr.2019.85659

Moore, R. C., Eyer, L. T., Mausbach, B. T., Zlataş, Z. Z., Thompson, W. K., Peavy, G., ... ve Jeste, D. V. (2015). Complex interplay between health and successful aging: Role of perceived stress, resilience, and social support. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 23(6), 622-632. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4329284/> adresinden alınmıştır.

Morgan, J ve Farsides, T. (2009). Measuring meaning in life. *Journal of Happiness Studies*, 10(2), 197-214.

Nur Şahin, G. (2011). *Üniversite öğrencilerinin kendini açma, öznel iyi oluşu ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Öz, F. ve Bahadır Yılmaz, E. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlık. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 16(3), 82-89.

Özer, E. ve Deniz, M. E. (2014). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin duygusal zeka açısından incelenmesi. *İlköğretim Online Dergisi*, 13(4), 1240-1248.

Pietrzak, R. H., Johnson, D. C., Goldstein, M. B., Malley, J. C. ve Southwick, S. M. (2009). Psychological resilience and post deployment social support protect against traumatic stress and depressive symptoms in soldiers returning from operations enduring freedom and Iraqi freedom. *Depression and Anxiety*, 0, 1-7.

Rutter, M. (2006). Implications of Resilience concepts for scientific understanding. *Annals New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1–12. DOI: 10.1196/annals.1376.002

Ryff, C. D. ve Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1-28. DOI:10.1207/s15327965pli0901_1

Sarason, I. G. ve Sarason, B. R. (1982). Concomitants of social support: Attitudes, personality characteristics, and life experiences. *Journal of Personality*, 50, 331-344.

Sarwar, M., Inamullah, H., Khan, N. ve Anwar, N. (2010). Resilience and academic achievement of male and female secondary level students in Pakistan. *Journal of College Teaching & Learning*, 7(8), 19-24.

Satıcı, S. A. ve Deniz, M. E. (2017). Mizahla başa çıkma ve iyilik hali: Psikolojik sağlık ve iyimserliğin aracılık rolünün incelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1343-1356.

Sayın, C. (2018). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile yalnızlık ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194-200.

- Souri, H. ve Hasanirad, T. (2011). Relationship between resilience, optimism and psychological well-being in students of medicine. *Social and Behavioral Sciences*, 30(2011), 1541-1544.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. ve Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 80-93.
- Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullivan, B. A. ve Lorentz, D. (2008). Understanding the search for meaning in life: Personality, cognitive style, and the dynamic between seeking and experiencing meaning. *Journal of Personality*, 76, 2.
- Şahin, M., Aydın, B., Sarı, S. V., Kaya S. ve Pala, H. (2012) Öznel iyi oluşu açıklamada umut ve yaşamda anlamın rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 827-836.
- Taşkıran, H. (2019). *Üniversite öğrencilerinin Facebook kullanma alışkanlıkları ile mutluluk düzeyi ve sosyal destek algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Taylor, S. E. (2011). *Social support: A review*. In H. S. Friedman (Ed.), *The Oxford handbook of health psychology* (pp. 189–214). New York, NY: Oxford University Press.
- Terzi, Ş. (2008). The relationship between psychological hardiness and perceived social support of university students. *Hacettepe University Journal of Education*, 35, 297-306.
- Tümlü, G. Ü. ve Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213. DOI: 10.5961/jhes.2013.078
- Tüzün, Z. (1997). *Life events, depression, social support systems, reasons for living and suicide probability among university students* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçın, İ. ve Malkoç, A. (2015). The relationship between meaning in life and subjective well-being: Forgiveness and hope as mediators. *Journal of Happiness Studies*, 16, 915-29. DOI:10.1007/s10902-014-9540-5
- Yavuzer, Y., Albayrak, G. ve Keldal, G. (2018). Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki: Problem çözme becerilerinin aracılık etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 242-255. DOI: 10.16986/HUJE.2017027085
- Yıkılmaz, M. ve Demir-Güdül, M. (2015). Üniversite öğrencilerinde yaşamda anlam, bilinçli farkındalık, algılanan sosyoekonomik düzey ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler. *Ege Eğitim Dergisi*, (16)2, 297-315.

- Yıldırım, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-87.
- Yıldırım, E. (2019). *Ailesinin yanında yaşayan ve ailesinin yanında yaşamayan üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarının yordayıcısı olarak algılanan sosyal destek ve mutluluk düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, E., Yılmaz, E. ve Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 18(2), 71-79.
- Yu, Y., Peng, L., Chen, L., Long, L., He, W., Li, M. ve Wang, T. (2014). Resilience and social support promote posttraumatic growth of women with infertility: The mediating role of positive coping. *Psychiatry Research*, 215(2), 401-405.
- Zimet, G. D., Powel, S. S., Farley, G. K., Werkman, S. ve Berkoff, K. A. (1988). Psychometric characteristics of the multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 55, 610-617.

Araştırma Makalesi

EVLAT EDİNMEK İÇİN BAŞVURAN BİREYLERLE BİYOLOJİK ENGELLERİ OLMAMASINA RAĞMEN ANNE BABA OLMA İSTEĞİNE SAHİP OLMAYAN BİREYLERİN BAĞLANMA ŞEKLİ, MİZAÇ ÖZELLİKLERİ, DÜRTÜSELLİK VE RUHSAL DAYANIKLILIK YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Pınar ŞEN GÖKÇEİMAM¹	ORCID: 0000-0001-5228-3784
Rüstem AŞKIN²	ORCID: 0000-0002-6499-883X
Esra AYDIN SÜNBÜL³	ORCID: 0000-0003-1864-9345
Mehmet Fatih ÜSTÜNDAĞ⁴	ORCID: 0000-0003-0897-6000
Rumeysa Dilara KURBAN⁵	ORCID: 0000-0002-6755-4767
Muhammed Enes ÖZEL⁶	ORCID: 0000-0001-6802-3995
Osman Ozan ODABAŞI⁷	ORCID: 0000-0001-7460-3072

ÖZET

Evlad edinme talebi olan 47 birey ile çocuk sahibi olmayı düşünmediğini ifade eden 46 birey bağlanma şekli, mizaç, dürtüsellik ve ruhsal dayanıklılık özellikleri yönünden karşılaştırılmıştır. Katılımcılara sosyodemografik veri formu, TEMPS-A, Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (BIS-11-KF), Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ) ve Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II (YIYE-II) uygulanmıştır. Evlat edinme talebi olanlarda hipertimik; çocuk sahibi olmayı düşünmeyenlerdeyse depresif, iritabl ve anksiyöz mizaç özellikleri; evlat edinmek isteyen grupta güvenli bağlanma oranı ve ruhsal dayanıklılık puanları, çocuk sahibi olmak istemeyen grupta ise kaçınma ve kaygı oranları daha yüksektir.

Anahtar Sözcükler: *Evlad Edinme, Bağlanma, Ruhsal Dayanıklılık, Mizaç, Dürtüsellik*

Research Article

THE COMPARISON OF INDIVIDUALS WHO APPLIED FOR ADOPTION AND INDIVIDUALS WHO DO NOT DESIRE TO BE A PARENT, IN TERMS OF ATTACHMENT STYLES, PERSONALITY TRAITS AND RESILLIENCE

ABSTRACT

In terms of attachment behaviors, temperature traits and resilience features of 46 individuals who do not desire to have children and, 47 individuals who demand for adoption was compared. Sociodemographic data form, Temps-A, Barratt Impulsiveness Scale- short form, Resilience Scale for Adults (RSA) and Inventory of Experiences in close relationships (ECR) - II (ECR-II) were completed to the participants. Hyperthymic traits were higher in individuals with demand for adoption, whereas depressive, irritable, anxious personality were higher in the other group. The secure attachment rates and resilience scores were found higher in the group who wanted to adopt children. The rates of the avoidance and anxiety levels were higher in the group who did not desire to have children.

Keywords: *Adoption, Attachment, Resilience, Temperament Traits, Impulsivite*

¹Uzm. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: drpsen@hotmail.com

²Prof. Dr., Psikiyatri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, mail: rustemaskin@gmail.com

³Uzm. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: dresraavin@yahoo.com

⁴Uzm. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: mjustundag@gmail.com

⁵Ass. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: drdilarakurban@yahoo.com

⁶Ass. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: menesozel@hotmail.com

⁷Ass. Dr., Psikiyatri, İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, mail: ozanodabasi@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 27.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Evlad edinme bir çocuğun doğduğu ailenin ebeveyn(ler)inin yasal hak ve sorumluluklarının başka ebeveyn(ler)e aktarılmasıdır (Reitz and Watson, 1992). Evlat edinme talebinde bulunan bireyler, ülkemizde resmi makamlara başvuruları sonrasında Psikiyatri Sağlık Kurulu'na ebeveynlik yapıp yapamayacaklarının psikiyatrik açıdan belirlenmesi için yönlendirilmektedir. Şahıslar; mental sağlıkları, kişilik ve mizaç özellikleri, alkol madde bağımlılıklarının olup olmaması yönünden tekrarlayan psikiyatrik muayeneler, tetkikler ve incelemelerden geçmektedir. Bu bireyler büyük oranda, evlat edinme süreci öncesinde infertilite tanı ve tedavisi sürecini deneyimlemiş; bu süreçte çeşitli biyolojik, psikolojik, ailevi, sosyal zorluklar yaşamış; bazıları psikiyatrik semptomlar nedeniyle destek almış; sonrasında "evlat edinme" gibi zorlukları olan başka bir yolla ebeveyn olma kararı almış özellikli bireylerdir. Evlat edinme gibi zor ve özellikli bir göreve talip olan bireylerin olası ruhsal özellikleri ve evlat edinme motivasyonunun altında yatan bazı psikolojik faktörler ile muhtemel psikiyatrik zorluklarının farkında olunması değerlendirilme aşamasında önemlidir.

Çocuk sahibi olamamak ebeveynler için psikolojik açıdan zorlayıcı olabilir (Malina, Blaszkiewicz and Owczarz, 2016). Partnerler arasında cinsiyet farklılığının da ruhsal stres oluşturma üzerine farklı etkileri bulunmaktadır. Erkekler kadınlara göre infertiliteyi ifade etmekte daha fazla zorlanmakta ve tedavi arayışına daha geç yönelmektedir. Erkekler fertilitiyi erkeksiliğin bir parçası olarak gördükleri için daha fazla psikolojik yük ile karşılaşabilmektedirler (Samadaee-Gelekholaee et al., 2015). Evlat edinme bu kişiler için çözümlerden biriyken, evlat edinilme kurumda yaşayan çocuklar için de oldukça önemli bir fırsattır. Bağlanma, çocuğun bakım veren kişiyle yakınlık arayışı ile kendini gösteren, özellikle stres durumlarında belirginleşen, tutarlılığı ve sürekliliği olan duygusal bir bağ olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 2002). Bireyler çocukluklarından başlayarak güvenli ve yakın ilişkiler kurma ihtiyacını hissederler. Çocuğun sosyal ve bilişsel gelişiminde bakım verenlerin çocuğa nasıl yaklaştığı ve nasıl yakın ilişki kurduğu oldukça önemlidir. Çocuklukta bakım veren ile deneyimlenen ilişki kurma biçimi erişkinlikte de diğerleriyle kurulan ilişkiler konusunda belirleyici olabilmektedir (Snyder, 2012). Bireyin duygusal yakınlık kurma davranışı erken bağlanma örüntülerinin izlerini taşır (Raby and Dozier, 2019). Ebeveynlerin bağlanma özelliklerinin ebeveyn-çocuk etkileşimi sırasında davranışlarını yönlendirdiği, bunun da çocukların bağlanma ilişkilerini ve gelişimsel adaptasyonunu şekillendirdiği bilinmektedir (Verhage et al., 2016). Ebeveyn tutumununsa mizaç, sosyoekonomik düzey, depresyondan bağımsız olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı saptanmıştır (Miller, Kramer, Warner, Wickramaratne and Weissman, 1997). Ebeveyn olma motivasyonunun ve onu sürdürebilme kapasitesinin bağlanma stilinden etkilendiği söylenebilir. Mizaç, bireyin yapısal, biyolojik, genetik temele dayanan tavır ve davranışlarıdır (Kesebir, Vahip, Akdeniz ve Yüncü, 2005). Yaşamın ilk yıllarından başlayarak var olduğu, görece aynı kaldığı ve kişinin davranış örüntülerini belirlediği kabul edilmektedir. Bir bireyde depresif, siklotimik, hipertimik, irritabl, anksiyöz mizaçtan biri ya da birkaçı baskın şekilde olabildiği gibi,

bunlardan hiçbiri de bulunmuyor olabilir. Hem ebeveynin hem de çocuğun mizaç özelliklerinin karşılıklı bir etkileşimle bağlanmayı etkilediği öngörülebilir. Bir çalışmada biyolojik olsun olmasın, ebeveynlerin organize, tutarlı, duyguları tanıma ve düzenlemede esnek olmasının, çocukların geçmiş olumsuz deneyimlerini kapatmasında yardımcı olduğu bildirilmiştir (Barone and Lionetti, 2012b).

Psikolojik dayanıklılık farklı şekillerde tanımlanabilse de temel olarak çevresel riskli deneyimler karşısında düşük kırılabilirlik, bu deneyimlere rağmen sonucun göreceli olarak olumlu olması, kişinin stres ya da olumsuzlukların üstesinden gelebilmesi şeklinde anlaşılmaktadır (Rutter, 2012). Evlat edinmiş ailelerle yapılmış bir çalışmada evlat edinen ailelerin karşılaştıkları zorluklar nedeniyle biyolojik aileler kadar depresyona açık hale geldikleri saptandı (Mott, Schiller, Richards, O'Hara and Stuart, 2011). Evlat edinme sürecindeki çeşitli zorluklara rağmen evlat edinen ailelerin doğal sağlamlıklarının olduğu saptanmıştır (Levy Shiff, Goldshmidt and Har-Even, 1991).

Evlat edinmek isteyen / evlat edinmiş bireylerle yapılan çalışma sayısı mevcut psikiyatrik yazında oldukça az olup, araştırmalar çoğunlukla evlat edinilmiş çocuklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmamızı biyolojik olarak çocuk sahibi olma şansı olmayan, bununla birlikte evlat edinmek üzere başvurmuş bireylerle biyolojik engeli olmadığı halde çocuk sahibi olmayı hiç düşünmediğini ifade eden bireylerdeki mizaç, bağlanma özellikleri ile ruhsal dayanıklılığı karşılaştırmak üzere planladık. Elde edilecek olan verilerle ebeveyn olma motivasyonu ve yeterliliğinin belli ruhsal yönlerine ışık tutmayı amaçladık. Bu özelliklerin ebeveyn olma motivasyonu ile arasındaki ilişkinin tartışılmasının infertil bireylerle terapötik amaçlı çalışan, ebeveynlik yapıp yapamayacağı hususunda karar verecek olan klinisyenler için; evlat edinme öncesi ve sonrasında kişilerin sosyal inceleme takibini yapan profesyoneller için faydalı olacağını düşünüyoruz.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem ve Çalışma Dizayını:

Çalışmamızın örneklemine Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne hakkında "evlat edinmelerinde psikiyatrik açıdan sakınca bulunup bulunmadığı" ile ilgili rapor düzenlenmesi amacıyla Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile İl Müdürlüğü'nce yönlendirilen biyolojik olarak evlat sahibi olamamış bireyler ile karşılaştırma grubu olarak genel popülasyondan evlat sahibi olmaya engel teşkil edebilecek bilinen herhangi bir biyolojik kısıtlılığı olmamasına rağmen evlat sahibi olmayı hiç düşünmeyen, üretkenlik çağındaki bireyler oluşturmuştur. Çalışma, kesitsel, ileriye dönük ve tek merkezli olarak planlanmıştır; Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır (Etik Kurul Onay Tarihi: 05.11.2018; Karar No: 11) Çalışmaya en az 25 yaş ve üzerinde olan, bilinen veya tarafımızdan tespit edilen akıl hastalığı ve/veya akıl zayıflığı olmayan, çalışmaya katılmayı kabul etmiş, ölçekleri doldurabilecek düzeyde okur yazar olan, aydınlatılmış onamı imzalayan bireyler alınmıştır. Araştırma evlat edinmek isteyen 47 birey ile ebeveyn olma motivasyonu hiç olmayan 46 kişi olmak üzere toplam 93 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sağlık

Kurulu Polikliniği'ne gelen vakaların psikiyatrik açıdan sağlıklı yakınlarına gönüllülük esasıyla anket uygulanmış, ebeveyn olmaya yönelik hiç motivasyonlarının olmadığını ifade eden ve araştırma kriterlerini karşılayan kişiler çalışmaya alınmıştır. Katılmayı kabul eden ve alınma kriterlerini karşılayan tüm katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilip, aydınlatılmış onamları yazılı olarak alındıktan sonra, sosyo-demografik veri formu verilmiş ve belirtilen ölçekler uygulanmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları:

2.2.1. Aydınlatılmış Onam Formu: Çalışmaya katılan kişilerin çalışma hakkında bilgilendirildikleri ve bu çalışmaya katılıyor olduklarına dair rızalarına yönelik imza ve yazılarının alındığı formdur.

2.2.2. Sosyo-demografik Veri Formu: Araştırmacılar tarafından çalışmanın amacına yönelik hazırlanmış, çalışmamıza katılan bireylerin sosyo-demografik bilgilerini içeren formdur.

2.2.3. TEMPS-A Mizaç Ölçeği: Baskın afektif mizacı değerlendirmek için 1998 yılında Akiskal vd. (1998) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe'ye Vahip vd. (2005) tarafından uyarlanmış şekli depresif, hipertimik, irritabl ve anksiyöz mizaçları belirlemek için 99 maddeden oluşan özbildirim türü bir ölçektir. Kişi tüm yaşamını düşünerek sorulara "evet" ya da "hayır" cevabını verir. Bir bireyde birden fazla baskın mizaç belirlenebilir, buna karşılık herhangi bir baskın mizaç da saptanmayabilir.

2.2.4. Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (BIS-11-KF): Ölçeğin en son formu olan BIS-11 Patton, Stanford ve Barratt (1995) tarafından geliştirilmiş, Türkçe'ye Tamam, Güleç ve Karataş (2013) tarafından uyarlanmıştır. Dikkat dürtüsellığı, motor dürtüsellik, plan yapmama olmak üzere üç alt boyuttan oluşan 15 maddelik, dörtlü Likert tipi, özbildirim türü dürtüsellığı değerlendiren bir ölçektir. Her alt boyuttan alınan yüksek puan ilgili özelliğin yüksek olduğunu göstermektedir.

2.2.5. Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ): Friborg, Hjemdal, Rosenvinge ve Martinussen tarafından geliştirilmiş (2003), Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması basım ve Çetin (2011) tarafından yapılmıştır. Kendilik algısı, gelecek algısı, yapısal sivil, sosyal yeterlilik, aile uyumu ve sosyal kaynaklar boyutlarını içeren, beşli Likert biçiminde, 33 maddelik öz bildirim ölçeğidir.

2.2.6. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II (YIYE-II): Yetişkin bağlanma boyutlarını ölçmek için Fraley, Waller ve Brennan (2000) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlik güvenilirliği Selçuk, Günaydın, Sümer ve Uysal (2005) tarafından yapılan, 18'i kaçınmacı bağlanma, 18'i ise kaygılı bağlanma boyutlarını ölçen toplam 36 soruluk özbildirim türü bir ölçektir. Analiz sonuçları ölçeğin orijinal ölçekte olduğu gibi kaçınma ile kaygı olmak üzere iki boyuttan oluştuğunu göstermektedir. Boyutların herhangi birinden alınan puanın artması kaygılı bağlanma ya da kaçınan bağlanmanın arttığını göstermektedir.

2.3. İstatistiksel Analizler:

Tüm istatistiksel analizler için SPSS 20.0 for Windows, SPSS Inc., Chicago, IL, USA yazılımı kullanıldı. Verilerin dağılımında one-sample Kolmogorov-Smirnov testi kullanıldı. Sayısal değişkenler ortalama \pm standart sapma (SS) şeklinde belirtilirken kategorik değişkenler yüzdesel oranla ifade edildi. Kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında ki-kare testi kullanıldı. Numerik değişkenlerden parametrik dağılım gösterenler Student's t-testi ile parametrik dağılım göstermeyenler ise Mann-Whitney U testi kullanılarak karşılaştırıldı. P değeri <0.05 ise anlamlı olarak kabul edildi.

3. BULGULAR

Çalışmaya evlat edinmek isteyen 47 bireyle hiçbir zaman ebeveyn olmayı düşünmediğini ifade eden 46 birey olmak üzere toplam 93 kişi dahil edildi. Grupların sosyodemografik özellikleri Tablo 1' de gösterilmiştir. Her iki grup cinsiyet açısından benzerdi. Evlat edinmek isteyen grupta ortalama yaş 42.1 iken diğer evlat sahibi olmak istemeyen grupta 31.9' du. Medeni durum ve eğitim durumu bakımından her iki grup arasında anlamlı fark izlendi. Sigara ve alkol alışkanlıkları bakımından her iki grup arasında anlamlı fark vardı.

Grupların mizaç özellikleri, dürtüsellikleri, bağlanma özellikleri ve dayanıklılık puanları Tablo 2' de gösterilmiştir. Evlat edinmek isteyen grubun hipertimik puanları kontrol grubundan daha yüksekti. Depresif, iritabil, anksiyöz özellikler kontrol grubunda evlat edinmek isteyen gruba kıyasla daha yüksekti; dolayısıyla mizaç özellikleri açısından gruplar arasında anlamlı fark vardı. Bağlanma özellikleri incelendiğinde, kontrol grubunda kaçınma ve kaygı oranları daha yüksek dolayısıyla güvenli bağlanma oranı daha düşük saptanmıştır. Evlat edinmek isteyen grupta güvenli bağlanma oranı kontrol grubuna göre daha yüksektir. Ruhsal dayanıklılık açısından incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir fark vardı. Evlat edinmek isteyen grupta ortalama puan 144,9 iken kontrol grubunda 121,9 du. Kontrol grubunun dürtüsellik puanları (57,22), evlat edinmek isteyen grubun dürtüsellik puanlarından (48,08) daha yüksek saptanmıştır. Yapılan korelasyon analizlerinde evlat edinme isteği arttıkça dürtüsellik azaldığı ($r = -0,411$, $p < 0,001$) ve dayanıklılığın arttığı ($r = 0,557$, $p < 0,001$) gözlenmiştir.

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkiye'de alanında yapılan ilk araştırmadır. Evlat edinme ile ilgili çalışmalar çoğunlukla edinilmiş bireylere odaklanmış, ebeveynlerin özellikleri daha az dikkate alınmıştır. Çalışmamızın bu alandaki araştırmalara önemli katkı sunacağını düşünüyoruz.

Yapılan bir çalışmada evlat edinen ailelerin biyolojik ailelere göre genelde daha yaşlı, kariyerleri oturmuş ve sosyokültürel seviyelerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Levy-Shiff et al., 1991). Bir başka çalışmada benzer şekilde üreme çağına olup evlat edinen ve edinmeyen aileler kıyaslanmış, evlat edinen annelerin yaşının daha

yüksek, daha eğitimli ve sosyokültürel düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Jones, 2009). Bizim çalışmamızda da evlat edinme için başvuran bireylerin yaşlarının evlat sahibi olmak istemeyenlerden anlamlı olarak yüksek olduğunun saptanması, olasılıkla evlat edinme aşamasına gelinceye kadar doğal ve tıbbi yolların denenmesi ve evlat edinmenin yasal zorunluluğu olan ekonomik sosyal koşulların oluşması için geçen süre ile açıklanabilir. Çalışmamızda önceki verilerden farklı olarak evlat sahibi olmak istemeyen grubun eğitim seviyeleri daha yüksek ve alkol-madde kullanma durumları anlamlı şekilde daha fazlayken, “çalışıyor olmak” açısından bakıldığında her iki grup arasında bir fark saptanmadı. Buna göre bir işi olmanın ebeveyn olma motivasyonu ile ilişkisi olmadığı düşünülebilir.

Evlat edinen ve biyolojik çocuk sahibi olan aileleri karşılaştıran bir diğer çalışmada her iki grup arasında depresif semptom ve anksiyete düzeyleri benzer bulunmuştur (Mott vd., 2011). Ülkemizde yapılan bir çalışmada ise evlat edinmiş ve biyolojik anne babalar, kişilik özellikleri açısından benzer bulunmuştur (Altınoğlu Dikmeer, Erol ve Gençöz, 2014). Ancak bu çalışmalar bizim çalışmamızdan farklı şekilde evlat edinme sonrası yapılmış çalışmalardır. Çalışmamıza benzer şekilde ileriye dönük olarak evlat edinen aileler ile evlat edinmeyen aileleri karşılaştıran bir çalışmada evlat edinen ailelerin anksiyetelerinin daha düşük olduğu saptanmıştır (Calvo, Palmieri, Codamo, Scampoli and Bianco, 2015). Başka bir çalışmada evlat edinen ailelerin aile içi aktivitelerinin zengin olduğu, sosyal-emosyonel iyilik halinde oldukları, psikiyatrik hastalık oranının düşük olduğu belirtilmiştir (Vandivere, Malm and Radel, 2009). Biz de bu çalışma sonuçlarıyla uyumlu şekilde evlat edinmek isteyen bireylerde depresif, anksiyöz, irritabl mizaç özelliklerinin daha düşük olduğunu bulduk. Evlat edinmek istemeyen bireylerdeki yüksek depresif ve anksiyöz özellikler, bağlanmadan, sorumluluktan ve ek yük almaktan kaçınma nedeni olabilir; aynı grupta sigara ve alkol kullanımının anlamlı şekilde daha fazla olması da kayda değerdir. Çalışmamızın bir diğer ilginç sonucu hiçbir zaman evlat sahibi olmak istemediğini ifade eden bireylerin dürtüselliklerinin anlamlı olarak yüksek bulunmasıdır. Yayınlarda bu yönde bir veriye rastlamadık. Bu veri, yüksek dürtüsellik gösteren bireylerin ebeveyn olma rolünü geliştiremedikleri veya o rolden bilinçli biçimde kaçındıklarını akla getirmektedir. Bir çalışmada evlat edinen ebeveynlerdeki bağlanma ile evlat edinmemiş koruyucu ebeveynlerin bağlanma özellikleri karşılaştırılmış, evlat edinen ebeveynlerin daha güvenli bağlandığı bulunmuştur (Dozier and Rutter, 2008). Başka çalışmalarda evlat edinmek isteyen bireylerin %75 ‘e yakınının güvenli-otonom bağlanma modeline sahip olduğu bildirilmiştir (Raby et al., 2017). Yapılan prospektif bir çalışmada evlat edinecek ailelerin kendi ebeveynlerine yönelik daha olumlu düşüncelere sahip olduğu, daha az kaçınan ilişkiler kurduğu saptanmıştır (Calvo, Palmieri, Codamo, Scampoli and Bianco, 2015). Çalışmamızdaki evlat edinme isteği ile başvuran grupta güvenli bağlanmanın daha yüksek, kaçınma oranlarının daha düşük bulunması bu araştırma sonuçlarıyla uyumludur. Evlat edinmiş aileler ve bizim çalışmamızda olduğu gibi evlat edinmeye başvurmuş bu konuda motivasyonu yüksek olan ailelerle yapılan çalışmaların sonuçlarına bakılacak olursa “ebeveyn olma” biyolojik olsun olmasın bir bakım verme-bakım alma ilişkisindeki rolden daha derin, sonraki nesle aktarılabilir sağlıklı bir bağlanmanın tesis edildiği bir süreçtir. Kişilerin çocukken bağlanma figürü ile kurduğu ilişki yetişkinlikte partneri ile ilişki kurma ve ebeveynlikte çocuğuna

bakım verme ile devam etmektedir. Evlat edinen ve evlat edinmeyen bireyleri kıyaslayan bir çalışmada evlat edinenlerin evli olma oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Jones, 2009).

Çalışmamızda da evlat sahibi olmayı hiç düşünmeyen gruptaki evli olma oranı, evlat edinmeye başvurmuş bireylere oranla anlamlı şekilde düşük saptanmıştır. Bunda yaşlarının daha düşük olmasının önemi göz ardı edilemez. Aynı zamanda güvenli bağlanma özelliği göstermeyen, kaçınma ve kaygı oranları yüksek olarak saptanan bu grubun kendi kuracakları bir ailede eş ve ebeveyn rolünü tercih etmedikleri veya edemedikleri anlaşılmaktadır.

Bir çalışmada evlat edinen ailelerin doğal sağlımlıklarının olduğuna işaret edilmiştir (Foli, Hebdon, Lim and South, 2017). Başka bir çalışmada evlat edinen annelerin, doğum yapmış annelerin doğum sonrası dönemine göre, daha iyi hissettiği ve daha az psikopatolojiye sahip olduğu saptanmıştır (Mott et al., 2011). Bir diğer çalışmada evlat edinen annelerin kadınlardaki normal değerlere göre, daha fazla duygusal stabilite gösterdiğini bulmuştur (Foli, South, Lim and Hebdon, 2012). Biz de evlat edinmek isteyen bireylerde hiç evlat sahibi olmak istemeyenlere göre anlamlı olarak daha yüksek ruhsal dayanıklılık olduğunu saptadık. Bir çalışmada evlat edinen bireylerin evlat edinme öncesinde ya da kısırlık sürecinde engellerle karşılaştıklarından dayanıklılıklarının gelişmiş olmasının mümkün olduğu belirtilmiştir (Foli et al., 2017). Biyolojik yolla ebeveyn olamayan bireylerin daha yüksek ruhsal dayanıklılıkları sayesinde başa çıkma, sorun çözme becerilerinin daha iyi olduğu, “evlat edinme” gibi kendine özgü zorlukları olan bir seçeneği daha rahat değerlendirebildikleri düşünülebilir. Araştırmalar gösteriyor ki ebeveynlerin organize, tutarlı, duyguları tanıma ve düzenlemede esnek olabilmeleri, biyolojik olsun olmasın, çocuklarının geçmiş olumsuz deneyimlerini kapatmalarında faydalıdır ve düzensiz bağlanmaya karşı da koruyucudur (Barone and Lionetti, 2012b ; Barone, Lionetti and Green, 2017). Yani güvenli bağlanma özellikleri gösteren bireylerin güvenli bağlanan çocuklar yetiştirme olasılıkları ve sağlıklı ebeveynlik potansiyelinin yüksek olacağı söylenebilir. Güvenli bağlanabilen, ruhsal dayanıklılığı yüksek, bağımlılık yapıcı maddelere meyli olmayan, sağlıklı bireyler yetiştirme potansiyeli iyi olan bireylerin, biyolojik engellerine rağmen ebeveyn olmayı seçmeleri; neslin sağlıklı devamlılığı açısından da önemli bir doğal eğilimdir.

Örnekleme sayısının az olması çalışmamızın en önemli kısıtlılığıdır. Ayrıca evlat edinmek için başvuran çiftlerin evlat edinme öncesi henüz izlem aşamasında olması öz bildirim tipi ölçeklerde kendilerini sağlıklı gösterme çabası doğurmuş olabilir de bu bireylerin ruh sağlığı değerlendirilmeden önce pek çok hukuki ve sosyal inceleme sürecinden geçtiğini de kaydetmeliyiz. Evlat edinme grubundaki bireylerin yaşı daha büyük ve daha çok evli çiftlerden oluşması çalışma sonuçlarını etkilemiş olabilir.

5. SONUÇ

Sonuç olarak evlat edinme motivasyonu yüksek olan bireylerin, evlat sahibi olma motivasyonu hiç olmayan bireylere göre, güvenli bağlanma özellikleri ile ruhsal dayanıklılıkları daha fazla iken, ebeveynlik motivasyonu bulunmayan bireylerin dürtüsellik, depresif ve anksiyöz mizaç özelliğine sahip olma oranları daha yüksek bulunmuştur. Bulgularımıza göre, ruhsal açıdan görece sağlıklı bireyler, doğal güven aktarım mekanizmasının itkisi ile kendilerinin dünyaya getirmedikleri bir çocuğa ebeveyn olmak için başvurabilmektedirler. Bu anlamda isteyen bireylerin evlat edinmesinin kolaylaştırılması yalnızca bireylerin doğal psikolojik potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri açısından değerli değil aynı zamanda sağlıklı neslin sürdürülmesi açısından da önemli bir toplumsal hizmettir. Ebeveyn olma motivasyonunu etkileyecek başka biyolojik, sosyal, psikolojik, kültürel, ailevi etkenlerin de değerlendirileceği daha kapsamlı çalışmalara da ihtiyaç vardır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akiskal, H. S., Placidi, G. F., Maremmanni, I., Signoretta, S., Liguori, A., Gervasi, R., . . . Puzantian, V. R. (1998). TEMPS-I: delineating the most discriminant traits of the cyclothymic, depressive, hyperthymic and irritable temperaments in a nonpatient population. *Journal of Affective Disorders*, 51(1), 7-19. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1016/s0165-0327\(98\)00152-9](https://doi.org/10.1016/s0165-0327(98)00152-9)

Altınoğlu-Dikmeer, İ., Erol, N. ve Gençöz, T. (2014). Evlat edinilmiş ve biyolojik ebeveyniyle yaşayan çocukların davranışsal ve duygusal sorunları ve bağlanma düzeyleri ile anne babalarının çocuk yetiştirme stillerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(4), 234-243. doi:[10.5080/u7587](https://doi.org/10.5080/u7587)
Erişim Tarihi: 04.07.2020 Erişim Tarihi: 04.07.2020

Barone, L., & Lionetti, F. (2012). Attachment and emotional understanding: A study on late-adopted pre-schoolers and their parents. *Child: care, health and development*, 38(5), 690-696. Retrieved from: 05.07.2020 <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2011.01296.x>

Barone, L., Lionetti, F., & Green, J. (2017). A matter of attachment? How adoptive parents foster post-institutionalized children's social and emotional adjustment. *Attachment & Human Development*, 19(4), 323-339. Retrieved from: 05.07.2020 doi:[10.1080/14616734.2017.1306714](https://doi.org/10.1080/14616734.2017.1306714)

Basim, H. N., & Çetin, F. (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması (The reliability and validity of the Resilience Scale for Adults-Turkish Version). *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2),104-114. PMID: 21638232

Calvo, V., Palmieri, A., Codamo, A., Scampoli, M. R., & Bianco, F. (2015). Perceptions of parental bonding, adult attachment, and marital adjustment in prospective adoptive parents. An empirical study in the pre-adoptive period. *Sexual and Relationship Therapy*, 30(4), 419-432. Retrieved from: 05.07.2020 doi: <https://doi.org/10.1080/14681994.2014.1001355>

Dozier, M., & Rutter, M. (2008). *Challenges to the development of attachment relationships faced by young children in foster and adoptive care*. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed.). *In Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (s. 698–717). New York: The Guilford Press.

Foli, K. J., Hebdon, M., Lim, E., & South, S. C. (2017). Transitions of Adoptive Parents: A Longitudinal Mixed Methods Analysis. *Archives of Psychiatric Nursing*, 31(5), 483-492. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1016/j.apnu.2017.06.007](https://doi.org/10.1016/j.apnu.2017.06.007)

Foli, K. J., South, S. C., Lim, E., & Hebdon, M. (2012). Maternal postadoption depression, unmet expectations, and personality traits. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 18(5), 267-277. Retrieved from:05.07.2020 doi: <https://doi.org/10.1177/1078390312457993>

Fraley, R. C., Waller, N. G., & Brennan, K. A. (2000). An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 350-365. Retrieved from: 05.07.2020 doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.350>

Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H., & Martinussen, M. (2003). A new rating scale for adult resilience: what are the central protective resources behind healthy adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65-76. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1002/mpr.143](https://doi.org/10.1002/mpr.143)

Jones, J. (2009). Who adopts? Characteristics of women and men who have adopted children. *NCHS Data Brief*, 12, 1-8. Retrieved from:05.07.2020 PMID: 19389324

Kesebir, S., Vahip, S., Akdeniz, F. ve Yüncü, Z. (2005). Bipolar bozuklukta mizaç ile klinik özelliklerin ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(3), 164-169. PMID: 16180149

Levy-Shiff, R., Goldshmidt, I., & Har-Even, D. (1991). Transition to parenthood in adoptive families. *Developmental Psychology*, 27(1), 131. Retrieved from: 05.07.2020 doi: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.27.1.131>

Malina, A., Blaszkiewicz, A., & Owczarz, U. (2016). Psychosocial aspects of infertility and its treatment. *Ginekologia Polska*, 87(7), 527-531. Retrieved from: 05.07.2020 doi:[10.5603/GP.2016.0038](https://doi.org/10.5603/GP.2016.0038)

Miller, L., Kramer, R., Warner, V., Wickramaratne, P., & Weissman, M. (1997). Intergenerational transmission of parental bonding among women. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 36(8), 1134-1139. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1097/00004583-199708000-00022](https://doi.org/10.1097/00004583-199708000-00022)

Mott, S. L., Schiller, C. E., Richards, J. G., O'Hara, M. W., & Stuart, S. (2011). Depression and anxiety among postpartum and adoptive mothers. *Archives of Women's Mental Health*, 14(4), 335-343. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1007/s00737-011-0227-1](https://doi.org/10.1007/s00737-011-0227-1)

Patton, J. H., Stanford, M. S., & Barratt, E. S. (1995). Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. *Journal of Clinical Psychology*, 51(6), 768-774. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1002/1097-4679\(199511\)51:6<768::aid-jclp2270510607>3.0.co;2-1](https://doi.org/10.1002/1097-4679(199511)51:6<768::aid-jclp2270510607>3.0.co;2-1)

Raby, K. L., & Dozier, M. (2019). Attachment across the lifespan: insights from adoptive families. *Current Opinion in Psychology*, 25, 81-85. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1016/j.copsyc.2018.03.011](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.03.011)

Raby, K. L., Yarger, H. A., Lind, T., Fraley, R. C., Leerkes, E., & Dozier, M. (2017). Attachment states of mind among internationally adoptive and foster parents. *Development and Psychopathology*, 29(2), 365-378. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1016/j.copsyc.2018.03.011](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.03.011)

Reitz, M., & Watson, K. W. (1992). *Adoption and the family system : strategies for treatment*. New York: Guilford Press.

Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, 24(2), 335-344. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1017/S0954579412000028](https://doi.org/10.1017/S0954579412000028)

Samadaee-Gelekholaee, K., McCarthy, B. W., Khalilian, A., Hamzehgardeshi, Z., Peyvandi, S., Elyasi, F., & Shahidi, M. (2015). Factors Associated With Marital Satisfaction in Infertile Couple: A Comprehensive Literature Review. *Journal of Global Health Science*, 8(5), 96-109. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.5539/gjhs.v8n5p96](https://doi.org/10.5539/gjhs.v8n5p96)

Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005). Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8(16), 1-11.

Snyder, R., Shapiro, S., & Treleaven, D. (2012). Attachment theory and mindfulness. *Journal of Child and Family Studies*, 21(5), 709-717.

Tamam, L., Güleç, H. ve Karataş, G. (2013). Barratt Dürtüsellik Ölçeği Kısa Formu (BIS-11-KF) Türkçe Uyarlama Çalışması/Short Form of Barratt Impulsiveness Scale (BIS-11-SF) Turkish Adaptation Study. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50(2), 130. doi: [10.4274/npa.y6296](https://doi.org/10.4274/npa.y6296) Erişim Tarihi: 04.07.2020

Thompson, R.A. (2002). Attachment theory and research. In *Child and Adolescent Psychiatry*. 3rd Ed. (Ed M Lewis). Philadelphia: Lippincott Williams Wilkins, 164-172.

Vahip, S., Kesebir, S., Alkan, M., Yazıcı, O., Akiskal, K. K. ve Akiskal, H. S. (2005). Affective temperaments in clinically-well subjects in Turkey: initial psychometric data on the TEMPS-A. *Journal of Affective Disorders*, 85(1-2), 113-125. Retrieved from: 05.07.2020 doi: [10.1016/j.jad.2003.10.011](https://doi.org/10.1016/j.jad.2003.10.011) Erişim Tarihi: 04.07.2020

Vandivere, S., Malm, K., & Radel, L. (2009). *Adoption USA: A chartbook based on the 2007 National Survey of adoptive parents*. US Department of Health and Human Services. Washington. Retrieved from: 05.07.2020 <https://aspe.hhs.gov/report/adoption-usa-chartbook-based-2007-national-survey-adoptive-parents>.

Verhage, M. L., Schuengel, C., Madigan, S., Fearon, R. M., Oosterman, M., Cassibba, R., ... , & van IJzendoorn, M. H. (2016). Narrowing the transmission gap: A synthesis of three decades of research on intergenerational transmission of attachment. *Psychol Bull*, 142(4), 337. Retrieved From: 05.07.2020 doi: [10.1037/bul0000038](https://doi.org/10.1037/bul0000038).

Araştırma Makalesi

SOSYAL MEDYA'DA ÇOCUK MAHREMİYETİ: EBEVEYNLERİN INSTAGRAM'DAKİ ÇOCUK MAHREMİYETİNE BAKIŞ AÇILARI

Eda SEZERER ALBAYRAK¹ ORCID: 0000-0002-2195-0772

ÖZET

Dijital dünyanın içerisinde kaybolunan bu dönemde dünyaya dijital ekranların arkasından bakıldığı inkâr edilemeyen bir gerçektir. Bu dijital dünyada en çok eleştirilen, üzerinde konuşulan ama bir o kadar da vazgeçilmez olan sosyal medya kullanımı sonucunda ister istemez belli tavizler verilmektedir. Bireyler hem kendilerinin hem de çocuklarının fotoğraflarını, videolarını, mahrem bilgilerini paylaşmaktadırlar. Çocukların mahremiyeti özellikle son zamanlarda çok fazla konuşulmaya başlanmıştır. Çocuklar genellikle ilk adımlarını atmadan çok önce *dijital ayak izlerine* sahip olmaktadır. Uzman kaynaklar, en başta ebeveynlerin sosyal medyayı anlamaları, dijital medya okuryazarı olmaları, çocuklarına yönelik paylaşım yaparken pedofili, çocuk istismarı vb. konularının farkında olarak içerik oluşturmalarını söylemektedirler. Çocuklarının günlük yaşantılarının neredeyse hepsini sosyal medya mecralarından yayınlayan ebeveynler için farkındalık yaratmak adına çalışma önem arz etmektedir. Instagram hesabını aktif olarak kullanan ebeveynlerin çocuk mahremiyeti konusundaki bakış açılarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma Konya ilinde yaşayan 20 katılımcı ile yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme gerçekleştirilerek veriler toplanmıştır. Bu veriler nitel veri analizi ile incelenmiş olup sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Farkındalık, Dijital Medya, Mahremiyet, Instagram*

Research Article

CHILD PRIVACY ON SOCIAL MEDIA: PARENTS' PERSPECTIVES ON CHILD PRIVACY ON INSTAGRAM

ABSTRACT

It cannot be denied that the world is viewed from behind digital screens in this period of disappearance in the digital world. In this digital world, certain compromises are inevitably made as a result of the most criticized, spoken but also indispensable social media use. Individuals share photos, videos, and private information of both themselves and their children. The privacy of children has been talked about a lot, especially recently. Children often have digital footprints long before they take their first steps. Expert sources mainly focus on parents' understanding of social media, being digital media literate, pedophilia, child abuse, etc. when sharing with their children. They say they create content as they are aware of their subjects. This study is important to raise awareness for parents who share almost all of their children's daily lives on social media. This study, which aims to reveal the perspective of parents who use Instagram account actively, on child privacy, was collected data by semi-structured face-to-face interviews with 20 participants living in Konya. These data were analyzed with qualitative data analysis and the result was reached.

Keywords: *Social Media, Awareness, Digital Media Literacy, Privacy, Instagram*

¹ Dr. Öğretim Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Konya, Türkiye eda.albayrak27@gmail.com
Makale Geliş Tarihi/Received: 30.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Ebeveynlik ile ilgili çevrimiçi paylaşımlar yapma veya “sharenting” yoluyla, ebeveynler aslında, bu gençler ilk e-postalarını açmadan çok önce, çocuklarının dijital kimliklerini şekillendiriyorlar. Ebeveynler çevrimiçi ortamda yaptıkları bildirimlerin ve açıklamaların aslında çocuklarını yetişkinliğe kadar takip edeceklerinden habersizlerdir. Sosyal medya ve blogların bugünün çocuklarının yaş aldıkça karşılaşacakları manzaranın önemli ölçüde değişmiş olacağı öngörülmektedir. Mahremiyet ve çocuklar arasındaki ilişki ebeveynlerin çocuklarının yetiştirilmesinde kontrol etme hakları ve onlar adına konuşma özgürlükleri olduğu için tamamıyla onlara bağlıdır. Bu ebeveynler hem çocuklarının kişisel bilgilerinin beklemleri hem de çocuklarının kişisel hikâyelerinin anlatıcıları olarak hareket etmektedirler. Ebeveynler çocukları hakkında çevrimiçi bilgi paylaştıklarında, çocuklarının rızası olmadan bunu yapmaktadırlar ve çocuklarının çevrimiçi kimliğindeki bu ikili rol, çevrimiçi kimlikleri geliştikçe çocuklara çok az koruma sağlamaktadır. Bu durum, ebeveynleri tarafından yıllar önce yapılan paylaşımlar yüzünden aile içinde çıkacak çatışmalara sebep olmaktadır. Sosyal medya platformlarında çocuklarının ultrason fotoğraflarıyla paylaşımlara başlayan ebeveynler, onlar doğmadan hemen önce onlara hesaplar açmakta ve bu hesaplarda onlar için yapılan hazırlıkları, odalarını, kıyafetlerini çoktan paylaşmış olmaktadır. Bunu yaparken elbette ki çocukları için iyi bir şeyler yaptıklarını göstermek, heyecanla gelecekte bakmak isteyecekleri anılara imza atmaktan istemektedirler. Peki ya sonrası? Çocuklarının doğması ile beraber bu fotoğrafların çekimleri ve video görüntülerin sayısı gün geçtikçe hiç azımsanmayacak şekilde artmaktadır. Bu paylaşımlarla birlikte, sosyal medyanın çocuklarının mahremiyetini ne denli etkilediğinin veya etkileyeceğinin ne kadar farkında oldukları önem arz etmektedir. Bu çalışmada, sosyal medyanın çocuk ve mahremiyetle olan ilişkisinden bahsedilecek ve uygulama kısmında ise instagram hesabı olan ve çocukları ile ilgili paylaşımlar yapan ebeveynler incelenmiştir.

2. SOSYAL MEDYA VE MAHREMİYET

Türk Dil Kurumu'na göre mahremiyet “gizli, gizlilik” anlamına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>). İzgi (2009: 69) mahremiyeti “bireylerin, devletin ve diğer kişilerin müdahalesinden muaf olarak hareket edebileceği, yaşamsal faaliyetlerini sürdürebileceği bir alanın ve kişilik haklarına bağlı olan tüm unsurların bütününe verilen ad” olarak tanımlamaktadır. Giddens (1994: 54) ise mahremiyetten “bireyin kamuya açamayacağı duygu ve eylemlerini açması” anlamına geldiğinden bahsetmektedir. Mahremiyet genellikle 'gizlilik' olarak yanlış anlaşılır ve çeşitli sosyal ve kültürel bağlamlarda çeşitli anlamları vardır (Cavoukian, 2011). Bunun sebebi bu gizlilik durumunun her durumda ve herkese göre aynı biçimde şekillenmemesi, sınırlarının belli olmamasıdır. (Binark, 2005:138). Mahremiyet, bilgileri gizlemek veya 'gizlemek' arzusu yerine kendimiz hakkındaki bilgileri kontrol etme yeteneğidir (Shade, 2008).

Günümüzde teknolojik gelişmeler paralelinde iletişim araçları hızla değiştiği gibi mahremiyetin anlamı ve sınırları da bu hızlı değişime ayak uydurmuştur. Yeni

medyanın bir alt dalı olan, kullanıcıların deneyim, duygu bilgi ve tecrübelerini tereddütsüz bir şekilde paylaştığı, toplumsallaşma alanı olan sosyal medya ile beraber özel hayatın, merak etme ve merak edilme duygularının da sınırları değişmiş; iletişimin yeni şekli görmek ve göstermek, gözetlemek ve gözetlenme haline gelmiştir (Budak, 2018, s. 150). Göz önünde bulunmamak, toplumsal kaygıyı arttırmakta böylelikle toplum “teşhir” toplumuna dönüşmektedir (Toktaş vd., 2012, s. 33). Sosyal medya bir gizlilik paradoksu oluşturmaktadır: Çoğu kullanıcı, mahremiyetleri konusunda endişelendiklerini belirtmekle birlikte, kişisel bilgileri sosyal medya platformlarında yaygın olarak paylaşmaktadır. Eskiden mahrem olarak addedilen ve kişilere sorulması ayıp olarak bilinen bilgiler artık kamusal alanda rahatlıkla paylaşılabilirler. Ebeveynler kendi bilgilerini rahatlıkla paylaşabildikleri gibi çocuklarının bilgilerini, fotoğraflarını, videolarını rahatlıkla paylaşmakta hatta onlara özel hesaplar ve kanallar açmaktadırlar. Bireyler, çocuklarının ultrason fotoğrafları ile başlattıkları bu paylaşım selini “babyshower” partileri, yaş günleri, özel günleri, tatil fotoğrafları, tuvalet eğitimlerine kadar görüntülemekte ve görüntülemektedir.

Çocukların kişisel bilgilerinin ebeveynleri tarafından yayılması üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Bu, yetişkinlerin ve gençlerin çevrimiçi olarak paylaştıkları durumlardan farklıdır, çünkü bu tür kişisel açıklamaların sonuçlarının farkında olduklarını iddia etmektedirler. İnternette paylaşılan bilgilerin etkileri açıklandıktan sonrada sürebilir bu nedenle çocuklukta yapılan paylaşımların etkisinin ömür boyu sürme potansiyeli vardır. Bugünün gençleri bu yeni manzara altında yetişkinliğe ilk adımlarını atacak olsalar da gelecek nesiller onların yollarını takip edeceklerdir

Sekiz yaşındaki Johnny hiperaktif olma sebebiyle okula uyum sağlamak için mücadele etmektedir. Benzer ebeveynlik mücadelesini yaşayan annelerin destek ve birlikteliğini sağlamaya çalışan annesi, büyük haber sitelerinde ses getiren ve çok fazla takipçisi olan bir blog açarak, Johnny'nin haftalık davranış raporlarıyla birlikte resimler yayınlamaktadır. Becky, kronik sağlık sorunu olan, kök hücre nakli için bekleyen bir hastadır. Becky'nin annesi, kronik olarak hasta bir çocuğun annesi olarak hayatını detaylandıran halka açık bir blog yazmaktadır. Blogunda birçok takipçisi bulunmaktadır ve kızının tıbbi tedavisinin maliyetlerini dengelemeye yardımcı olmak için gömlekle ve bilezikler satmaktadır. Becky'nin hayranlarından biri tarafından kurulmuş bir üniversite tasarruf hesabı vardır. Emily ise iyi bir jimnastikçidir. Babasının Facebook ve Instagram hesapları bulunmaktadır. Babasının sosyal medya hakkında çok az şey bilmesine hesapları gizli olmasına rağmen son birkaç yıldır Facebook'ta yaklaşık 700 arkadaş biriktirdi. Babası Emily'nin başarılarını, jimnastik yaparken onun resimlerini, sevimli söylemlerini kısacası kendisi hakkında tüm güncellemeleri yayınlamaktadır (Steinberg, 2017: 841).

Johnny, Becky ve Emily'nin ebeveynler teknoloji ve sosyal medyayı sadece kendi yaşamları hakkında bilgi paylaşmak için değil, aynı zamanda çocuklarının yaşamlarını tartışmak için de kullanmaktadırlar. Ebeveynler sosyal medyayı bu şekilde kullandıklarında, genellikle çocukları hakkında kişisel bilgilerini paylaşmaktadırlar. Bu açıklamalar ailelere topluluklarıyla bağlantı kurma, paylaşma ve destek arama fırsatı sunmaktadır. Sosyal medya, ebeveynlere bu anlamda birçok olumlu fayda sağlamaktadır. Ancak, aynı zamanda, ebeveynler bu bilgileri

çocuklarının izni olmadan paylaşmakta ve bu açıklamalar çocuklarının kendi dijital ayak izlerini oluşturmalarına engeldir, çünkü aileleri onların ileride karşısına çıkacakları dijital ayak izlerini çoktan oluşturmuş olmaktadır. Samur (2019:124) dijital ayak izinin, internette paylaşılan video, fotoğraf, e-postalar, fotoğraflara ya da olaylara yapılan yorumlar, kişisel bilgiler, blog hesaplarındaki yazılar, çevrimiçi üyelikler ya da açılan formlar tarafından oluştuğundan ve siz herhangi bir şey paylaşır paylaşmaz pişman olmuş olsanız bile başkasının anında bilgisayarına kopyalayabileceğini veya ekran görüntüsünü alabileceğinden ve dijital ayak izlerinin neredeyse hiç kaldırmayacağından bahsetmektedir. Bu paylaşımların kişilerin şimdiki veya gelecekteki sosyal, akademik ve iş hayatlarına da elbette ki olumlu veya olumsuz etkileri olacağı söylenmektedir.

Ebeveynler Facebook'ta, Instagram'da veya bloglarında çocuklarının yaşamları hakkında paylaşımında bulduklarında, arkadaşlarıyla ve aileleriyle bağlantı kurabilirler, genellikle onaylayıcı geri bildirim alırlar ve karşılığında hayatları ve çocuklarının hayatları hakkında bilgi paylaşma kararlarında desteklenmiş hissetmektedirler. "Beğenme", "paylaşım" veya "güzel bir yorum", kişisel bilgilerin kamuya açık paylaşılması genellikle olumlu uyarılara yol açar ve bu da bir ebeveyni kişisel bilgileri kamuya açık hale getirmeye teşvik etmektedir. Bazen, ilgili bir arkadaş veya bir yabancı ebeveynin çevrimiçi olarak "kabul edilenden" daha fazla bilgi paylaşma kararını sorgulayabilir. Ancak, görüntüleyenlerin çoğu çocuğun gizlilik bilgisine olan ilgisini bile farkında olmayabilir. Aileler sosyal medyada birçok farklı şekilde paylaşımlar yapmaktadırlar. Neredeyse her durumda, "sharenting" yapan ebeveynler çocukları ile ilgili paylaşımlar ve açıklamalarda bulunmaktadırlar. "Sharenting" kavramı, birçok ebeveynin çocuklarının çevrimiçi yaşamlarıyla ilgili ayrıntıları paylaşma biçimlerini tanımlamak için kullanılan, 'parenting (ebeveynlik)' ve 'share (paylaşım)' kelimelerinden türetilmiş bir terim olarak literatüre girmiştir (Cooley, 2011). Çocukları için her zaman en iyiyi düşünen pek çok aile, paylaşımlarının çocuklarının genel mutluluğunu nasıl etkileyebileceğini hiç düşünmeden dijital aygıtlarından "paylaş" butonuna basmaktadırlar. Bu çevrimiçi paylaşımlar çocuklara birçok açıdan yarar sağlayabilir ancak uygulama aynı zamanda bir dizi yasal ve güvenlik riski de sunmakta ve çocukların mahremiyetlerin yitimine de yol açmaktadır.

Birçok bağlamda, ebeveynler çocuklarının çevrimiçi kimlikleri için koruyucu görevi görmekte ve çocuklarını çevrimiçi zararlardan korumaktadırlar. Ebeveynlerin çoğu makul olarak okulların, toplum kuruluşlarının ve akran gruplarının çocuklarının resimlerini çevrimiçi paylaşmadan önce izin almasını beklemektedir. Benzer şekilde, bir şirket çocuğun kişisel bilgilerini kamuya açık bir alanda ihmal veya kasıtlı olarak ifşa ederse, ebeveynler zararın düzeltilmesini istemektedirler. Ebeveynler ayrıca çocuklarının internet kullanımında, genellikle çocuklarının internet'e erişimine sınırlar koyarak ve siber zorbalık ve cinsel ilişki gibi çevrimiçi güvenlik tehditlerini tartışarak denetleyici bir rol oynamaktadırlar. Gerçekten de ebeveynler görünüşte çocuklarının dijital kimliğinin doğal koruyucusudur (Madden, 2012). Fakat ebeveynler her zaman koruyucu olmayabilirler; çevrimiçi paylaşımları kasıtlı ya da kasıtsız olarak çocuklarına zarar verebilir. Bir ebeveynin çocuğunun kişisel bilgilerini

paylaşmasının kendi kararı olması potansiyel bir zarar kaynağıdır. Çocuklar ebeveynlerin çevrimiçi dünyada kendileri hakkında herhangi bir kişisel bilgiyi (olumlu ya da olumsuz) paylaşma kararını kabul etmeyebilirler. Çocuklar için “devre dışı bırakma” bağlantısı yoktur ve ebeveynleri tarafından verilen ikincil kararlar silinmez dijital ayak izleri ile sonuçlanacaktır. Yetişkinler, kişisel bilgilerini sanal dünyada paylaşırken kendi parametrelerini belirleme yeteneğine sahip olsa da ebeveynler üzerinde sınırlar olmadıkça çocuklar dijital ayak izleri üzerinde böyle bir kontrole sahip değildir (Shmuelive Prigat, 2011).

Çoğu ebeveyn çocuklarının kişisel bilgilerini ve fotoğraflarını iyi niyetle paylaşırlar ancak birçoğu çevrimiçi paylaşımların uzun vadede getirebileceği sonuçlar hakkında yeterince bilgilendirilmedikleri için bu durumun farkında olamamaktadırlar (Mott, 2015). Örneğin, bir anne masum fotoğrafların anında zararlı ağlara yönlendirildiğini ve endişe verici yollarla değiştirildiğini keşfetmiştir. Bu anne tuvalet eğitimi sırasında genç ikizlerinin resimlerini çevrimiçi olarak yayınlamıştır. Daha sonra yabancıların fotoğraflara eriştiğini, indirdiğini, değiştirdiğini ve pedofililer tarafından yaygın olarak kullanılan bir web sitesinde paylaştıklarını öğrenmiştir. Kendisi ebeveynleri çocuklarının kıyafetsiz fotoğraflarını yayınlamamaları, herhangi bir çevrimiçi paylaşılmış görüntüyü bulmak için Google’ın arama özelliğini kullanabilecekleri ve annelerin blog yazma ilgilerini ise tekrar gözden geçirmeleri hakkında uyarmıştır (Andbabymakes4, <http://www.blogher.com/i-shouldve-been-food-blogger>). Bu durum, kişisel verilerin gönderilmesi ve paylaşılmasının alışılmış olduğu bir dünyada aslında çok az dikkat çeken, çok gerçek ve tehlikeli bir sorunu ortaya çıkarmaktadır.

Michigan Üniversitesi, ebeveynlerin çocukları hakkında çevrimiçi olarak paylaşma biçimlerini araştıran bir çalışma yürütmüştür. Çalışmada ebeveynlere anket yapılmış ve paylaşılan bilgiler beş şekilde kategorize edilmiştir. Bu kategoriler; (1) “çocukların uykuya dalması”, (2) “beslenme ve yeme ipuçları” (3) “disiplin”, (4) “anaokulu / okul öncesi” ve (5) davranışsal konularından oluşturulmuştur. Çalışma, ebeveynlerin %56’sının çevrimiçi olarak çocukları hakkında utanç verici bilgi paylaştığını (potansiyel olarak), %51’inin belirli bir zamanda çocuklarının konularının tanımlanmasına neden olabilecek bilgiler sunduğunu ve katılımcıların %27’sinin (potansiyel olarak) uygunsuz fotoğraflar paylaştığını belirtmiştir (Davis, 2017). New York Üniversitesi’ndeki araştırmacılar, genel olarak paylaşılan “kişisel olarak tanımlanabilir” bilgilerin çocuklar için nasıl risk oluşturabileceğini araştırmıştır. Bir ebeveyn sosyal medya verilerini seçmen kayıt materyallerine göre ad, yer, yaş ve doğum günü ve din de dahil olmak üzere çocukların kimliğini çıkarılabilir. Buda çocukların “Yabancı Tehlike”nin kendilerini izlemelerine, veri simsarlarına ve istenmeyen gözetime maruz kalmalarına yol açmaktadır. Bu gerçek, “çocuk kaçırmaların %76’sının ve çocuklara yönelik tüm şiddet suçlarının %90’ının akrabalar veya tanıdıklar tarafından işlendiği” gerçeğiyle birleştiğinde çocuğun oturduğu yer, sevdikleri ve sevmedikleri şeyler hakkında kişisel bilgilerin paylaşımı çocuğa zarar vermek isteyebilecek kişiler için bir fırsat doğurmaktadır (Minkus, 2015). Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir araştırmaya göre iki yaşındaki çocukların %92’sinin çevrimiçi bir varlık olarak yer almakta ve bu çocukların yaklaşık üçte biri sosyal medya sitelerinde sadece yeni doğan olarak görülmektedir. Çocuklar Facebook

fotoğraflarında görüldüğünde, gönderilerin %45,2'si çocuğun adından da bahsetmektedir ve %6,2'si çocuğun doğum tarihine atıfta bulunarak tüm takipçilerin çocuğun tam yaşını belirlemesine izin vermektedir. Instagram'da ise ebeveynlerin %63'ü akışlarındaki en az bir fotoğrafta çocuklarının adlarına, ebeveynlerinin %27'si çocuklarının doğum tarihlerine atıfta bulunmakta ve %19'u her iki bilgiyi de paylaşmaktadırlar (www.businesswire.com).

Bazı ebeveynler, çocuklarıyla ilgili resim ve verileri, web sitelerinde ve Facebook gibi sosyal medya sitelerinde yayınlamayı seçmekte ve verilerin belirli bir kitlenin ötesinde görülmeyeceğine dair yanlış bir güvenlik duygusuna kapılmaktadırlar. Bunun bir güvenlik ağı sağladığına inanan ebeveynler bu yayınların hedeflenen kitle verileri alternatif forumlarda kaydetme ve yeniden yayınlama yeteneği ile geniş bir kitleye ulaşabileceğinin farkına varamamaktadırlar (Duggan, 2015).

Bovy (2013), ebeveynlerin çevrimiçi forumlarda kişisel bilgilerin kamuya açıklanması yoluyla çocuklarını potansiyel olarak sömürdüğü endişesini dile getirdi. Youtube paylaşım platformunda kanal açan çocukların ebeveynleri ise çocuklarını yine aynı kategoriye dahil olabilmektedir. Çocuklarının her halini kendi kanallarından paylaşan ve bunun üzerinden para kazanan aileler çocuklarını manevi olarak sömürmektedirler. Youtube kanalları incelendiğinden çocukların yemek yeme halleri, alışveriş, kıyafetleri, odaları, oyun oynama şekilleri, havuz, deniz görüntüleri vb. birçok içeriği aileleri yardımıyla oluşturulduğu görülmektedir. Çocuklarının mahremlerini hiç tereddüt etmeden gözler önüne seren ebeveynler dijital dünyayla birlikte bu kavramın anlamının değiştiğinin en güzel örneğidir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Kolayda örnekleme yöntemine başvuru olarak bir sosyal medya platformu olan Instagram adresine sahip olan ve Konya ilinde yaşayan 20 katılımcı ile yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiş olup bu görüşme esnasında sorulan sorular Kütükoğlu (2019)'nun çalışmasından yararlanılarak elde edilmiştir. Elverişlilik örnekleme olarak da geçen kolayda örnekleme, isteyen herkesin örnekleme içine girmesini ya da örnekleme dahil edilmesini amaçlar. Instagram kullanan ebeveynlerin hepsine ulaşmak elbette ki mümkün değildir. Bu nedenle kolayda örnekleme ile deneklere ulaşılır. Görüşme, nitel araştırmada en sık kullanılan veri toplama aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşmenin etkili ve verimli bir veri toplama yöntemi olarak kullanılabilmesi için bu yöntemin temel özelliklerini, güçlü ve zayıf yönlerini iyi anlamak, nitel veriye ulaşmayı kolaylaştıracak bir görüşme formu hazırlamada ve görüşmeyi gerçekleştirme sürecinde dikkate alınması önerilen ilkeleri özümseyerek işe koymak gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bu araştırmada alımlama çalışması yapılmaktadır ve bu söz konusu değerlendirmeler Ebeveynlerin Instagram'daki Çocuk Mahremiyetine Bakış Açıları bağlamında yapılmaktadır. Teknik olarak erkekler ve kadınlar olarak ikiye ayrılmış olup; kadınlar ise kendi içinde çalışan ve çalışmayan gruplar olarak ayrılmış olup görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Instagram kullanan ebeveynlerin çocuk mahremiyeti konusundaki bakış açılarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmadan görüşmeler Nisan- Mayıs aylarında yapılmıştır. Görüşme öncesinde katılımcılara isimlerinin açık şekilde verilmeyeceği, bilgilerin kodlanacağı belirtilmiştir. Metin içerisinde katılımcıların verdiği cevaplar “EA, Ev hanımı, 35” şeklinde aktarılacaktır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan 20 katılımcının isim kısaltmaları, meslekleri, yaşları, çocuklarının yaşları ve Instagram’da geçirdikleri zamanları gösteren bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcı Profili

İsim	Cinsiyet	Meslek	Yaş	Çocuğunun Yaşı	Instagramda Geçirdiği Zaman
B.Ş.	Erkek	Öğr. Görevlisi	33	2,5	1 saat
Ö.E.	Erkek	Sigorta Uzmanı	40	8	30 dk.
O.K.	Erkek	Akademisyen	39	2,5	10 dk.
Z.T.	Erkek	Telekomükasyon	31	4	2 saat
K.Y.	Erkek	İşçi	30	1,5	1 saat
A.S.	Erkek	Aşçı	37	6	2 saat
H.A.	Erkek	Öğr. Görevlisi	31	0,8	2 saat
V.Ö.	Erkek	Gıda Teknikeri	40	8	2 saat
T.Ö.	Erkek	Veri Analizi Şefi	44	2,5	1 saat
A.A.	Erkek	Esnaf	40	4	2 saat
N.A.	Kadın	Ev Hanımı	38	2	3 saat
T.B.	Kadın	Ev Hanımı	32	3	4 saat
S.Y.	Kadın	Ev Hanımı	36	6	1 saat
B.E.	Kadın	Ev Hanımı	45	8	6 saat
M.D.	Kadın	Ev Hanımı	34	3	3 saat
D.K.	Kadın	Öğretmen	35	3	1 saat
N.G.	Kadın	Satın Alma Sorm.	25	3,5	1 saat
N.B.	Kadın	Öğr. Görevlisi	32	3	2 saat
Z.B.	Kadın	Avukat	36	7	1 saat
İ.T.	Kadın	Hemşire	32	3	2 saat

Mahremiyet Kavramı ve Sosyal Medyada Mahremiyet

Katılımcılara, çocuk mahremiyetine olan bakış açılarına geçmeden önce mahremiyet kavramı ve sosyal medyada mahremiyet ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların mahremiyet kavramı sorulduğunda verdikleri cevapların bazıları şu şekildedir:

“Kişisel gizlilik ve bireyin olmazsa olmaz durumu.” (B.Ş, Öğretim Görevlisi, 33)

“Gizli olma durumu ve gizlilik ifade ediyor” (O.K, Akademisyen, 39)

“Herkesin hakkı olan ve saygı duyulması gereken, kişiye özel olunması gereken alanlar” (K.Y, İşçi, 30).

“Mahremiyet benim için sırdır” (A.S, Aşçı, 37)

“Mahremiyet benim için kişinin kendisini özel gördüğü alanlardır” (N.A, Ev hanımı, 38).

“Bana özel olan her konu, cinsel hayatım, bedenimin özel bölgeleri” (B.E, Ev hanımı, 45).

“Kişinin, kişisel değerlerini ve kendi özel hayatının korunmasıdır” (D.K, Öğretmen, 35)

“Gizlilik” (İ.T, Hemşire, 32)

Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde kadın erkek her bir katılımcının mahremiyete bakış açısı “gizlilik, özel hayat, aile, cinsellik” gibi ifadeler ile açıklanmıştır.

Katılımcıların sosyal medyada mahremiyet ile ilgili düşüncelerinin bir kısmı ise aşağıda şöyle yer verilmiştir:

“Bize ait olan her anımıza başkalarının ortak olmaması gerektiğini düşünüyorum” (T.Ö, Veri Analizi Şefi, 44)

“Kişilerin sınırlarını günlük hayattan daha net bir şekilde çizebildiği yer olarak düşünüyorum. Hayatımızda bazı müdahalelere karşı sınır koyamıyoruz fakat sosyal medyada biz izin verdiğimiz kadar müdahalede bulunuluyor yani sosyal medyada mahremiyet daha iyi korunuyor” (K.Y, İşçi, 30).

“Paylaşımların sadece bilgi ve eğlence amaçlı olması gerektiği, bireysel bilgilerin paylaşılmaması gerektiğini ifade ediyor” (V.Ö. Gıda Teknikeri, 40)

“Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet alanına girilmesine izin verildiği kadar sınırlandırıldığını düşünüyorum. Kendi hayatını ne kadar gözler önüne sergileyeceğini kullanıcı karar veriyor” (Z.B, Avukat, 36).

“Sadece paylaşılmaya değer anlamlı durumları paylaşmak gerisini saklı tutmak” (N.B, Öğretim Görevlisi, 32).

Bazı erkek ve çalışan kadın katılımcıların vermiş olduğu cevaplar sosyal medyada mahremiyetin aslında bireylerin elinde olduğunu ve sınırları yine kullanıcıların çizdiğini işaret ederken ev hanımların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde sosyal medyada mahremiyet kavramının ortadan kalktığı görüşü ağırlıktadır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

“Mahremiyet sosyal medyanın gelişiyile olumsuz anlamda etkilendi. İnsanların her anını paylaşmasını doğru bulmuyorum” (T.B, Ev hanımı, 32).

“Sosyal Medya ile beraber mahremiyet kavramı ortadan kalkmış durumdadır. Toplum sosyal medyada çok fazla paylaşım yapıyor” (M.D, Ev hanımı, 34).

Instagram Hesabında Çocuklar ile İlgili Paylaşım Yapılma Sıklığı ve İçeriği

Katılımcılara Instagram hesaplarında çocukları ile ilgili paylaşımları ne sıklıkla yaptıkları sorulmuştur. Konu ile ilgili verilen erkek katılımcıların cevaplarının bazıları şu şekildedir:

“Nadiren paylaşım yapmaktayım” (H.A, Öğretim Görevlisi, 31).

“Hiç paylaşım yapmıyorum” (A.A, Esnaf, 40)

“Çok özel günlerinde ya da anlarında nadir paylaşım yapıyorum” (B,Ş, Öğretim Görevlisi, 33).

“Çok az yapıyorum” (A.S, Aşçı, 37).

Çalışan kadınların bazılarının verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Yılda iki veya üç fotoğraf paylaşıyorum” (Z.B. Avukat,36)

“Özel günler ve önemli olaylar haricinde paylaşım yapmamaktayım” (N.G, Satın alma sorumlusu, 25)

“Bazen haftada bazen ayda birkaç kez” (N.B, Öğretim görevlisi, 32)

Ev hanımlarının aynı soruya verdikleri cevapların bazıları ise şöyledir:

“Çok sık paylaşıyorum. Bazen paylaştıklarımın da rahatsız oluyorum” (N.A, Ev hanımı, 38)

“Her gün paylaşım yapıyorum. Çocuğumla olan her anı hikâye bölümünde paylaşıyorum” (B.E, Ev hanımı, 45).

“Aslında bunu abartıyorum. Haftada üç dört kez paylaşım yapıyorum” (M.D, Ev hanımı, 34).

Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde erkek katılımcıların hiç paylaşım yapmamakla çok nadir paylaşım yapmak arasında gidip geldikleri, çalışan kadınların ise erkeklere göre paylaşım oranlarının biraz daha fazla olduğu ortaya çıkmış ancak ev hanımlarının çocuklarının fotoğraflarını veya anlık görüntülerini diğerlerine göre çok fazla kısıtlama getirmeden istedikleri gibi paylaştıkları görülmüştür. Öyle ki, katılımcılardan birinin de ifade ettiği gibi bu paylaşımların sıklığı bazen kendilerini bile rahatsız etmektedir.

Katılımcıların Instagram hesabında çocukları ile ilgili yapmış oldukları paylaşımlarla ilgili verdikleri bilgiler incelendiğinde erkek katılımcıların vermiş olduğu cevaplar aşağıdaki gibidir:

“Genellikle özel anlara ait fotoğraflar” (O.K, Akademisyen, 39).

“Özel günler ve aile fotoğrafları” (Ö.E, Sigorta Uzmanı, 40).

“Okul ve ödül töreni fotoğrafları” (V.Ö, Gıda Teknikeri, 40).

“Gezi fotoğrafları” (A.S, Aşçı, 37).

Katılımcıların Instagram hesabında çocukları ile ilgili yapmış oldukları paylaşımlarla ilgili verdikleri bilgiler incelendiğinde çalışan kadın katılımcıların vermiş olduğu cevaplar ise şu şekildedir:

“Çocuğumun büyüme süreci ile ilgili güzel ve komik durumlar” (N.B, Öğretim Görevlisi, 32).

“Özel günler, önemli olaylar ve yakınlarıma duyurmaktan memnun olacağım sevimli anlarını paylaşmayı tercih ediyorum” (N.G, Satın alma sorumlusu, 25).

“Beraber yaptığımız gezi fotoğraflarını paylaşıyorum” (İ.T, Hemşire, 32).

Katılımcıların Instagram hesabında çocukları ile ilgili yapmış oldukları paylaşımlarla ilgili verdikleri bilgiler incelendiğinde ev hanımı katılımcıların vermiş olduğu cevaplar ise şöyledir:

“Özel günlerini, mutlu anlarını ve benimle olan fotoğraflarını paylaşıyorum” (S.Y, Ev hanımı, 36).

“Gün içinde yaşadığı (okula giderken, servisten inerken, yemek yerken) beraber yaptığımız faaliyetler ile beraber yaşadığımız anları paylaşıyorum” (B.E, Ev hanımı, 45)

“Yapmış olduğu günlük faaliyetlerle, tatil, deniz ve havuz fotoğraflarını paylaşıyorum” (M.D, Ev hanımı, 34).

Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde erkek katılımcıların kadınlara nazaran anlık olayları veya anlık görüntüleri değil baba olarak önemli gördükleri ve anı olarak kalmasını istedikleri özel zamanları paylaşım içeriği şeklinde sabitlemek istedikleri görülürken çalışan kadınların erkeklerin bu düşüncesine ek olarak

çocukların büyüme sürecinde yapmış oldukları ve kendilerini mutlu eden anları da paylaşım içeriklerine eklemektedirler. Öte yandan, ev hanımlarının yapmış olduğu paylaşımlarda B.E (Ev hanımı, 45) kodlu katılımcının gün içinde yaşadığı her anı paylaşması M.D (Ev hanımı, 34) kodlu katılımcının çocuğunun deniz ve havuz kenarındaki görsellerini paylaşması dikkat çekicidir. Bu iki katılımcıda yaşam ve beden mahremiyetinin ihlal edildiği görülmektedir.

Paylaşımlarda Dikkat Edilen Hususlar ve Çocuk Mahremiyeti Özeni

Katılımcılara Instagram hesabınızda paylaşım yaparken hangi konulara dikkat edersiniz ve çocuğunuzun mahremiyetine dikkat eder misiniz? sorusu sorulmuştur. Erkek katılımcılardan bazılarının vermiş olduğu cevaplar şu şekildedir:

“Çocuğumun mahremiyetine duygusal anlamda dikkat ederim. İlk adımı, ilk hecesi, ilk aşkı gibi video ve fotoğrafların çocuğumun özeli olduğunu düşünmekteyim. Duygusal anlamda çocuğumu etkileyecek paylaşımlardan kaçınırmaktayım.” (Ö.E. Sigorta uzmanı, 40)

“Çocuğumun mahremiyetine dikkat ediyorum. Deniz ve plajda resmini paylaşmamaya gayret ediyorum” (A.S. Aşçı, 37).

“Kıyafetlerinin çok açık olmamasına özen gösteriyorum ve çocuğumla paylaşım yaparken konum belirtmiyorum” (T.Ö. Veri analizi Şefi, 44).

“Kendimi çocuğumun yerine koyarak paylaşım yapıyorum ve ileride gururu kırılacak paylaşımlardan kaçınıyorum” (K.Y. İşçi, 30).

“Aile yaşamımı ifşa edecek paylaşımlar yapmamaya dikkat ederim” (H.A. Öğretim Görevlisi, 31).

Çalışan kadınların cevapları incelendiğinde ise bazı örnekler şu şekildedir:

“Çocuğumun özel bölgelerinin kapalılığına ve onun ileriki hayatında utandıracak paylaşımlara dikkat ediyorum” (D.K. Öğretmen, 35).

“Elbette paylaşım yaparken onların çocuk olduğunu ve doğru örnek olmam gerektiğini göz önünde bulundurarak paylaşım yapıyorum” (Z.B. Avukat, 36).

“Son zamanlarda yaygınlaşan sosyal olarak da fobi haline gelmiş olan çocuk istismarı nedeniyle mahremiyet açısından dikkat ettiğim çok nokta var. Örneğin hakaret içerikli ve absürt sayılacak içerikler paylaşmamaya özen gösteriyorum. Aynı zamanda özel alanlarımızı ve özel bölgelerimizi de sosyal medyadan uzak tutmaya çalışıyorum” (N.G. Satın alma sorumlusu, 25).

Ev hanımlarının vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde ise bazı örnekler şu şekildedir:

“Çocuğumun büyüdüğünde utanç duyacağı paylaşımlar yapmıyorum” (N.A. Ev hanımı, 38).

“Çocuğumun vücut hatlarının belli olmadığı fotoğraflar paylaşıyorum” (S.Y. Ev hanımı, 36).

Tüm katılımcıların vermiş olduğu ortak cevap ise mahremiyet konusunda dikkat ettikleri yöndedir. Fakat paylaşım içerikleri incelendiğinde özellikle ev hanımlarının çocuklarının yaşam ve beden mahremiyetini ihlal ettikleri düşünüldüğünde, katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevap tam anlamıyla mahremiyet konusunda dikkatli olduğu sonucunu çıkarmamaktadır.

Instagram Hesabında Yapılan Paylaşımların Silinmesi

Katılımcılara Instagram hesabınızdan yaptığımız paylaşımlardan herhangi birini silip silmedikleri sorulmuştur. Toplam 20 katılımcının 17 tanesi bu cevaba “hayır silmedim” şeklinde cevap verirken çalışan bayanlardan N.B. Öğretim görevlisi, 32 paylaşım sildiğini şu şekilde söylemiştir:

“Bazılarını sildim. Özellikle story kısmından eşim istemediği için paylaşımları kaldırdım.”

N.A. Ev hanımı, 38 ise “Çocuğum hakkında olumsuz fikirler oluşabileceği düşüncesiyle bazı fotoğrafları sildim.” cevabı vermiştir.

Bir diğer katılımcı ise paylaşımlarının birkaçını ailesinin uyarısı üzerine nazar degecek korkusu ile sildiğini söylemiştir.

Çocuk Mahremiyetinin Yok Olması ile İlgili Taşman Kaygı

Katılımcılara çocuğunuzun mahremiyetinin yok olması ile ilgili kaygı taşıyıp taşımadıkları sorulmuştur. On erkek katılımcının dokuz tanesi çocuklarının mahremiyetinin yok olması ile ilgili kaygı taşıdığını söylemektedir. Taşıdıkları bu kaygıyı katılımcılardan bazıları şu şekilde ifade etmektedir:

“Sosyal medya gün geçtikçe gençler arasında özgürlüğün simgesi olmuş durumda. Büyüdüğü zaman çocuğumu kontrol edememek beni endişelendiriyor.” (T.Ö, Veri analiz şefi, 44)

“Yaşadığımız toplumda ahlaki yapı gün geçtikçe çöküyor. Çocuğumun da bu ortamdan etkilenebileceğini düşünüyorum” (Z.T, Telekomünikasyon çalışanı, 31)

Araştırmaya katılım beş çalışan kadının ikisi de tıpkı erkek katılımcıların görüşleri ile aynı görüşe sahipken diğer üç katılımcı çocuklarının mahremiyetinin yok olması ile ilgili herhangi bir kaygı taşımadığını şu şekilde söylemişlerdir:

“Çocuklarımla bu konu üzerine konuşuyorum ve onları doğru bilinçlendirdiğimi düşünüyorum.” (Z.B, Avukat, 36)

“Sosyal medya için böyle bir korkum yok. Gerçek hayatta onu koruyamamak beni daha çok endişelendiriyor.” (D.K, Öğretmen, 35).

Çalışmada yer alan beş ev hanımının dört tanesi de çocuk mahremiyeti ile ilgili kaygı taşıırken yalnız M.D (Ev hanımı, 34) herhangi bir kaygı taşımadığını dile getirmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz toplumunda sosyal medyanın tartışılmaz bir yeri vardır. Paylaşılan her hikâye ya da fotoğraf, mesafeleri kısaltmakta ve çok uzakta olan yakınlar ya da çok fazla iletişimde olunmayan takipçilere bireylerin hayatlarından kesitler sunmaktadır. Sunulan bu kesitlerde verilen tavizlerin en önemlilerinden biri mahremiyet kaybıdır. Sosyal medyada mahremiyet konusu yakın geçmişte tartışılan bir konu olmasının yanı sıra son zamanlarda ise çocuk mahremiyetinin ön planda olduğu görülmektedir.

Yapılan bu çalışmada, bir sosyal medya platformu olan Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlarda çocuk mahremiyeti konusundaki algının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu çalışmada, 10 erkek, 5 çalışan kadın ve 5 ev hanımı olmak üzere toplam 20 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirildiğinde bütün katılımcılar mahremiyeti gizlilik, cinsellik ve özgün değer olarak gördükleri anlaşılmıştır. Katılımcıların sosyal medyada mahremiyete bakış açıları ise özellikle erkek katılımcılar ve birçok çalışan kadın katılımcılar sosyal medyada mahremiyet kaybının oluşmasının veya oluşmaması bireyin oto kontrolü altında olduğunu savunmaktadırlar. Ev hanımları ise sosyal medya denilince akla mahremiyet kaybının geldiğini ifade etmektedirler. Ev hanımlarının bu şekilde düşüncelerinin en büyük sebebi erkekler ve çalışan bayanlara göre yaptıkları paylaşımların çok daha fazla olmasıdır. İlgili çalışmada yüz yüze yapılan görüşmelerde bir ev hanımı bu duruma örnek teşkil edecek bir ifade kullanmış, gün içinde çok fazla paylaşım yaptığını ve bazen bundan kendisinin bile rahatsız olduğunu belirtmiştir. Çalışmaya katılan ev hanımları mahremiyete önem verdiklerini ifade etmelerine rağmen büyük bir çoğunluğunun yaptıkları paylaşımların içeriği genel olarak çocukların günlük hayattaki yaşama şekilleri, aktiviteleri, deniz, havuz vb. tatil fotoğraflarını içermekte olduğu görülmektedir. Yine bahsi geçen denek grubu “Çocuğunuzun mahremiyetinin yok olması hakkında kaygı taşıyor musunuz?” sorusuna çoğunluğun “evet” cevabını vermesi ironik bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, birçok ev hanımı annenin mahremiyete önem verdikleri ifadeleri ile paylaşımları arasında tezatlık bulunmaktadır. Belki de mahremiyet kavramının tam olarak ne olduğunu bilmeyen annelere sürekli eğitim merkezleri veya belediyeler gibi kuruluşlarca organize edilen, alanında uzman iletişimciler, akademisyenler, psikologlar ve hatta hukukçular tarafından ilgili konuya dair eğitimler düzenlenmelidir. Çalışan annelerin ve babaların mahremiyet konusunda daha bilinçli olduklarını söylemek mümkündür.

Ortaya çıkan bir ilginç sonuçta şudur ki; mahremiyet kavramı, paylaşımlarının içeriği ya da yaptıkları paylaşımlardan hiç sildikleri oldu mu sorularına ebeveynlerin son

zamanlarda gittikçe artan çocuk istismarı konularına hiç değinmemeleri dikkat çekmiştir. Yapılan paylaşımların içeriğini sildiklerinden bahseden üç anne bunun nedeninin ise eşinin istememesi, nazar değeri korkusu vb. açıklamalar ile dile getirdikleri görülmüştür. Son zamanlarda artan taciz, tecavüz, çocuk kaçırma, şiddet gibi olayların kaygıya sebebiyet vermemektedir. Deneklerin çocuk mahremiyeti ile ilgili güncel konuları takip etmedikleri ya da bu olaylardan etkilenmedikleri ya da duyarsız kalabildikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

Amanda H. C. (2011). Guarding Against a Radical Redefinition of Liability for Internet Misrepresentation: The United States v. Drew Prosecution And the Computer Fraud And Abuse Act. *Journal of Law and Policy* , 17(2), 579-607. Erişim adresi: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1155&context=jlj>

Andbabymakes4, So I posted photos of my kid online and this is where they ended up, Blogher (2013). Erişim adresi: <http://www.blogher.com/i-shouldve-been-food-blogger>.

Binark, M. (2005). *Kimlik(lenme) dipnotsuz iletişim ve etnik laflama odaları*. M.Binark, B.Kılıçbay (Ed.), İnternet toplum kültür Ankara: Epos Yayınları s.118-138.

Budak, H. (2018). Sosyal medya iletişimde mahremiyetin serüveni. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 146-170. orcid id: 0000-0002-9815-9997.

Cavoukian, A. (2011). *Privacy Means Control, Not Secrecy*. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <http://online.wsj.com/article/SB10001424053111903591104576468121464712608.html>.

Digital Birth: Welcome to the Online World Erişim adresi: [www.businesswire.com](https://www.businesswire.com/news/home/20101006006722/en/Digital-Birth-Welcome-to-the-Online-World)
<https://www.businesswire.com/news/home/20101006006722/en/Digital-Birth-Welcome-to-the-Online-World>

Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin dönüşümü*, (İ. Şahin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İzgi, M. (2009). *Etik açıdan yaşlı mahremiyeti: huzurevi örneğinde hizmet alanlar ve verenler açısından bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kütükoğlu, E. (2019). Yeni Medyada Çocuk ve İletişim. *Sosyal Medyada Çocuk Mahremiyeti: Annelerin Mahremiyet Algısı Üzerine Bir Araştırma*. (s. 273-297). Konya: Çizgi Kitabevi.

Madden, M. (2012). *Parents, Teens, and Online Privacy*, PEW RES. CTR. Erişim adresi: <http://www.pewinternet.org/2012/11/20/parents-teens-and-online-privacy/>

Duggan, Maeve ve diğerleri. (2015). *Parents on Social Media*. Erişim adresi: <http://www.pewinternet.org/2015/07/16/parents-and-social-media/>.

“Sharenting” Trends: Do Parents Share Too Much About Their Kids on Social Media? Erişim adresi: <http://www.mottchildren.org/news/archive/201503/%E2%80%9Csharenting%E2%80%9D-trends-do-parents-share-too-much-about-their>.

Samur Y. (2019). *Yeni Bildiriminiz Var*. İstanbul: Nemesis Yayınları.

Shade, L. R. (2008). Reconsidering the Right to Privacy in Canada. *Bulletin of Science Technology & Society*, 28(1), 80-91. doi: 10.1177/0270467607310591

Shmueli , B. and Prigat, A. (2011) Privacy for Children. *Political Science*, 42, s.759-795. doi: 10.1163/2210-7975_hrd-9947-0046.

Steinberg Stacey B. (2017). Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media. *UF Law Faculty Publication*, 66, s. 839-884.

Bovy P. M. (2013). *The ethical implications of parents writing about their kids*, THE ATLANTIC. Erişim adresi: <http://www.theatlantic.com/saxes/archive/2013/01/the-ethical-implications-of-parents-writingabout-their-kids/267170/>.

Minkus Tehila, ve diğerleri. (2015). *Seen But Not Heard: When Parents Compromise Children's Online Privacy*. Erişim adresi: <http://cse.poly.edu/~tehila/pubs/WWW2015children.pdf>

Toktaş, S. A., Binark, M. (2012). *Türkiye'de dijital gözetim*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Araştırma Makalesi

OTEL İŞLETMELERİ ÇALIŞANLARININ ALGILADIKLARI LİDERLİK TARZININ PERFORMANS DÜZEYİNE ETKİSİ: ANTALYA ÖRNEĞİ

H. Yağmur TURAN¹ ORCID ID: 0000-0003-3901-4883
Hasan CİNNİOĞLU² ORCID ID: 0000-0001-7826-619X

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı otel işletmelerinde görev yapan çalışanların yöneticilerinde algıladıkları üretim, değişim ve çalışan odaklı liderlik algılarının sahip oldukları iş performansı düzeyine etkisini ölçmektir. Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için Antalya ilinde faaliyet gösteren ve basit tesadüfi yöntemle seçilen 417 beş yıldızlı otel işletmesi çalışanından anket yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde korelasyon ve yapısal eşitlik modellemesi yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde otel çalışanlarının yöneticilerini en fazla çalışan odaklı bir lider olarak algıladıkları ve çalışanların performans düzeyini en fazla etkileyen liderlik tarzının ise yine aynı şekilde çalışan odaklı liderlik tarzı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte değişim ve üretim odaklı liderlik tarzlarının da çalışanların iş performansı düzeyini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Üretim-Değişim-Çalışan Odaklı Liderlik, İş Performansı, Antalya, Otel İşletmeleri*

Research Article

THE INFLUENCE OF HOTEL EMPLOYEE'S PERCEIVED LEADERSHIP STYLE ON THEIR PERFORMANCE: ANTALYA SAMPLE

ABSTRACT

The main purpose of this research is to measure the impact of perceptions of production, change and employee-oriented leadership perceived by the employees in hotel businesses on their employee performance. In order to realize the purpose of the study, data was obtained from the 417 five-star hotel management employees who were active in Antalya and selected by simple random method. Correlation and structural equation modeling methods were used in the analysis of the data. As a result of the analysis, it was determined that the hotel employees perceive their managers as the most employee-oriented leader and the leadership style that affects the performance level of the employees the most is the employee-oriented leadership style. In addition, it was determined that change and production oriented leadership styles also affect the employee performance level of the employees.

Keywords: *Production-Change-Employee Oriented Leadership, Employee Performance, Antalya, Hotel Management*

¹Y. Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yagmurturan2048@gmail.com.

²Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, hasan.cinnioğlu@iste.edu.tr.
Makale Geliş Tarihi/Received: 05.09.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 19.09.2020.

1. GİRİŞ

Otel işletmelerinin eşzamanlı hizmet üreten bir kurum olması üretim aşamasında misafirlerin bulunması ve hizmet sektörü içerisinde yer almasından dolayı çalışanların sergiledikleri performans önem teşkil etmektedir (Cinnioğlu, Atay ve Karakaş 2019: 158). İnsanların iş düzeyinde en yüksek performans göstermeleri için motive edilmeleri, işletme çalışanlarının en iyi performansı üretmeleri ve güçlendirilmesinde kilit öneme sahiptir (Thompson ve Webber 2016: 42). Bu bağlamda insan gücüne dayalı işletmelerinden biri olan otel işletmeleri yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışları çalışanlarının performanslarını etkileyebilecek unsurlardan biridir (Aktuna ve Kılıçlar 2019: 301). Liderlik, işletmede hem insan hem de diğer kaynakların kullanımını koordine ettiği için iyi performansın anahtarıdır. İyi bir lider, çalışanları motive eder ve motive edilmiş çalışanlar ise sadece bir işletmedeki iş performansını ve bağlılığını arttırmaz aynı zamanda işletmenin genel performansını ve verimliliğini de artırır (NawoseIng'ollan ve Josse Roussel 2017: 82). Genel olarak otel işletmelerinin amaç ve hedeflerini kısa sürede gerçekleştirebilme ve en yüksek verimliliği elde edebilmeleri için çalışan performansını arttırmaları gerektiği söylenebilir. Çünkü kurum çalışanlarının iş performansının yüksek olması, iş tatminini (Tekingündüz, Top ve Seçkin 2015: 16), örgütsel bağlılığı (İraz ve Akgün 2011: 248; Özdemir ve Yaylı 2014: 48) ve psikolojik sermayeyi (Erkuş ve Fındıklı 2013: 302) pozitif yönde etkileyebilmektedir. Otel yöneticileri yukarıda belirtilen çalışan performansını ve verimliliğini artırma, işletme amaçlarını gerçekleştirme sürecinde farklı liderlik davranışları sergileyebilecektir. Bu noktada hangi liderlik türünün çalışan performans düzeyini etkileyebileceği sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı çalışanların algıladıkları liderlik tarzlarının iş gören performansı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda algılanan liderlik tarzlarına ilişkin alanyazın incelemesi yapılmış ve hipotezlerin doğrulanması için Antalya ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanından anket tekniği ile veriler elde edilmiştir.

2. LİDERLİK TÜRLERİ

Alanyazın incelendiğinde araştırmacılar, liderlik ile ilgili birçok farklı zaman dilimlerinde çeşitli çalışmalar yapıp, farklı teori ve yaklaşım geliştirdikleri görülmektedir (Özdevecioğlu ve Kanıgür 2009; Çekmecelioğlu 2014; Ergün ve Çelik 2015; Ergün ve Yalçınkaya 2018). Liderlik ile ilgili yapılan çalışma sayısı kadar liderlik tanımlamaları ve bu doğrultuda birbirinden farklı birçok liderlik tarzlarıyla ilgili sınıflandırılma yapılmıştır (Yılmaz, 2014: 52-53). Özellikle çalışma hayatının koşulları değiştikçe yeni liderlik boyutlarından olan üretime, değişime ve çalışana odaklı liderlik türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ekvall 1991: 18-19). Bu araştırmada da temel liderlik davranışlarını yansıtabilecek ve birçok liderlik tarzını ve özelliğini bünyesinde barındıran liderlik türlerinden olan üretim odaklı, çalışan odaklı ve değişim odaklı liderlik tarzları ele alınmıştır.

Değişim Odaklı Liderlik; Çalışma arkadaşları veya lider açısından çok iş açısından memnuniyet ile ilişkilidir (Ekvall 1991: 22). Yenilik ve değişime açık kişi merkezli liderlik tarzıdır. Bu liderlik tarzını benimseyen yöneticiler; çalışanları ile sürekli iletişim halinde olan, kurumda saygı ve güven duyulan kişilerdir (Uysal 2016: 937). Liderler sektörde ilerleyebilmek, başarı elde edebilmek ve gelişmek için çağın değişimine ayak uydurmak zorundadırlar (Zehir ve Yavuz 2017: 98). Bu nedenle lider, çevreyi izleyip yenilikçi düşüncüyü teşvik etme, değişim ihtiyacını öngörüp açıklama ve kişisel riskler alabilme yeteneğine sahip olmalıdır (Gil, Rico, Alcover ve Barrasa 2005: 314). Aynı zamanda çalışanlarını motive edip, beceri ve yaratıcılıklarını sergileyebilmelerine yardımcı olmalıdır (İnce 2013: 4; Iqbal, Anwar ve Haider 2015: 5). Genel olarak değişime yönelik liderler, takipçileri motive edebilir; onlara ilham verebilir ve güven ve bağlılıklarını güçlendirebilir; ayrıca örgütsel inançları, görüşleri, hedefleri ve standartları değiştirebilirler. Çalışanlarının problemleri farklı bir bakış açısından görmelerine yardımcı olurlar (Rouzbahani, Mahdian, Garshasbi ve Goudarzi 2012: 1137).

Üretim Odaklı Liderlik; Özşahin ve Sudak (2015: 445) üretim odaklı liderliği insan gücünü ve malzemelerini etkin bir şekilde kullanıp, yapılan işlerin etkili ve güvenli bir şekilde olmasını sağlamak amacıyla sergilenen davranışlar olarak ifade etmektedir. Derue ve arkadaşları da (2011: 16) üretim odaklı liderliği, grup üyeleri arasındaki görev rollerini ve rol ilişkilerini tanımlama, grup üyelerinin eylemlerini koordine etme, görev performansı standartlarını belirleme ve grup üyelerinin bu standartlara uymalarını sağlama gibi davranışlar olarak açıklar. Doğanay ve Şen (2007: 328) ise üretime yönelik liderliği işe odaklı olup kurumun amaç hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik davranışlar olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda çalışmalarında Blake ve Mouton'ın üretim odaklı liderliği "otoriter liderlik" olarak tanımladığını ve iş faaliyetlerine odaklanıp insan unsurunu ihmal ettiğini de ifade etmektedir. Genel olarak üretim odaklı liderler daha çok işin görev ve teknik yönlerine odaklanmışlardır (Küçük 2019: 33). Aynı zamanda üretim odaklı liderler çalışanların kendilerini geliştirebilmelerine vizyon sahibi olabilmelerine yardımcı olmaktadır (Alper Ay ve Keleş 2017: 196).

Çalışan Odaklı Liderlik; Çalışma arkadaşları ve yaptıkları işten ziyade lider memnuniyeti ile ilişkilidir (Ekvall 1991: 22). Lider, çalışanlarına odaklanıp istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur, çalışanlarına saygı gösterir ve onların motive olmalarını sağlar (Ekvall ve Arvonen 1991: 18). Aynı zamanda çalışanları işletmenin karar alma sürecine dahil edip, ekip çalışmasını ve yaratıcılığı teşvik ederler (Bisit, Sebastian ve Hassan 2017: 124; Kalu ve Okpokwasili 2018: 238). Başka bir ifade ile çalışan odaklı liderlik tarzını benimseyen yöneticiler, kurum çalışanlarına yön verip yol gösterici rol üstlenmekte ve onları desteklemektedirler (Ergün ve Çelik 2015: 205). Ayrıca, çalışanlarının kurumla özdeşleşmesini, empati kurma yeteneğini, etkili insan ilişkilerini ve işbirliği içerisinde olmalarını teşvik etmektedirler (Alga 2017: 101). İlişkilere yönelik liderlik olarak da bilinen çalışan odaklı liderlik, çalışan iş memnuniyeti ve motivasyonuna katkıda bulunan uyumlu ve duygusal olarak destekleyici bir çalışma ortamını yaratmaya çalışır. Açık iletişim kanalları oluşturarak, astlar arasında kişisel sorumluluğu artırarak çalışan iş performansına katkıda bulunur (Fernandez, Cho ve Perry 2010: 311).

3. İŞ PERFORMANSI

Performans, çalışanların uzmanlık alanlarına ve becerilerine göre gerçekleştirilen eylemler olarak ifade edilmektedir (Dahkoul 2018: 12). Başka bir ifade ile performans; belirlenen amaç ve hedefe ulaşma seviyesi olarak da tanımlanabilir (Dwight 1999: 258). İş performansı ise çalışanların iş faaliyetlerini yerine getirmesi, zamanında, kaliteli ve nitelikli ürünler ortaya çıkarması ve sorumluluklarını yerine getirip ortaya çıkan sorunları çözümülemesi olarak tanımlanmaktadır (Çekmecelioğlu 2014: 25). İşletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşabilmeleri ve rekabet avantajı elde edip devamlılıklarını sağlayabilmeleri açısından işgören performansını sağlayabilmeleri önem arz etmektedir (Wen, Ho, Kelena, Othman ve Syed 2019: 59). Çünkü işgören performansı düzeyinin yükselmesi, işletme verimliliğinin de yükselmesi demektir. Bu da adaletli terfi sisteminin yapılması, ödül ve alınacak primlerin doğru işlenmesi, işgörenin ihtiyaç ve gereksinimlerine önem verilip fikirlerine saygı gösterilmesi ile sağlanabilmektedir (İraz ve Akgün 2011: 228). Liderin çalışanların hedeflerini ve iş yükümlülüklerini çalışanlara uygun bir şekilde iletebilmesi de çalışan performansını artırabilir (Fayyaz, Naheed ve Hasan 2014: 7). Başka bir deyişle çalışanların iş performansının, kurumun gelecek planları ve başarısı açısından önemli olduğunu ve çalışanların yüksek performans sergilemelerinin kurum liderinin doğru motivasyon araçlarını kullanması ile doğru orantılı olduğu da söylenebilir (Uludağ 2018: 179). Sözü edilen motivasyon araçlarından biri de ödüllendirme sistemidir. Liderler ödüllendirme sistemi ile çalışanların istek ve gereksinimlerini karşılayarak iş yapma isteğini arttırmaya çalışır (Altındağ ve Akgün 2015: 282). Bu nedenle iş performansı, işletmelerin rekabet avantajı ve üstün verimlilik elde etmeleri için önemli bir anahtar olarak belirlenmiştir (Singh 2016: 30).

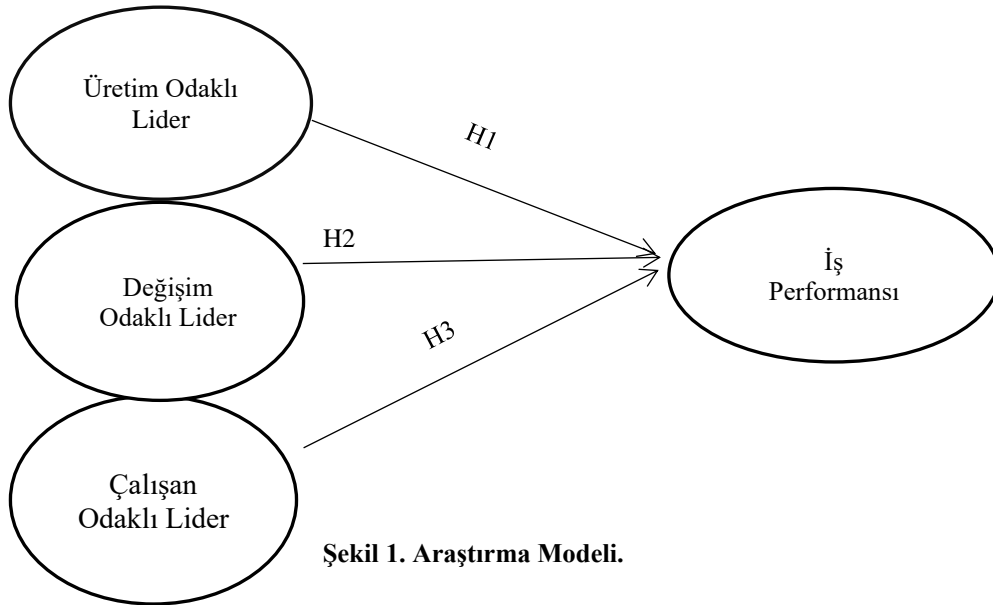
4. LİDERLİK TÜRLERİ VE İŞ PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Otel işletmelerinde çalışan performansının artırılmasında liderlik yaklaşımları önemli bir değişkendir. Çünkü yöneticiler benimsedikleri liderlik yaklaşımları ile iş görenlere yol gösterici rol üstlenip etkileyerek performanslarını arttırmaktadırlar (Tekin 2018: 344). Takip eden kısımda verildiği üzere alanyazında liderlik türlerinin çalışan iş performansı düzeyine etkisini inceleyen birçok çalışma sonucunun bir önceki ifadeyi destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Doğanay ve Şen (2007: 344-345) kamuda çalışan 163 işgören üzerinde algılanan liderlik davranışlarının iş performansı üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapmış oldukları çalışma neticesinde; göreve yönelik liderliğin iş performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve insan odaklı liderliğin de çalışanların iş performansını yüksek düzeyde etkilediği sonucuna varmışlardır. Özdevecioğlu ve Kanıgür (2009: 53) se Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 267 işgören üzerinde algılanan liderlik davranışları ile iş performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapmış oldukları çalışma sonucunda; görev ve ilişki yönelimli liderlik algılamalarının çalışanların iş performansını pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Çekmecelioğlu da (2014: 10) algılanan liderlik tarzlarının iş gören performansına etkisini ölçmek amacıyla yaptığı çalışmada, diğer çalışmaların aksine göreve yönelik liderlik tarzının çalışanların iş performansı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı, insana yönelik liderlik tarzının

ise pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Ayan (2015: 117) ise kamu kuruluşunda çalışan 112 işgörenden etik liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla veriler toplamıştır. Toplanan veri analizleri neticesinde etik liderlik tarzının çalışan iş performansı üzerine pozitif etki gösterdiği ortaya çıkmıştır. Jyoti ve Bhau (2015: 101) yükseköğretim sektöründe dönüşümcü liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Yapılan çalışmanın analizleri neticesinde dönüşümcü liderlik davranışı ile iş performansı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Shafique, Kalyar ve Ahmad (2018: 71) Pakistan'daki turizm şirketlerinde çalışan 196 işgören üzerinden toplanan verilerin analizi sonucunda yöneticiler tarafından etik liderlik davranışlarının gösterilmesinin, çalışanların iş performansı olasılığını artırırken işten ayrılma niyetlerini azalttığını ortaya çıkarmıştır. Apoi ve Latip (2019: 55) ise dönüşümsel liderlik ile çalışanların iş performansı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla yaptıkları araştırma sonucunda dönüşümsel liderlik ile çalışan iş performansı arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Cinnioğlu'nun (2019: 2902) restoran çalışanların algıladıkları hizmetkar liderlik davranışının performans düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla yaptığı araştırma sonucunda hizmetkar liderlik davranışının iş gören performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda değişim, üretim ve çalışan odaklı liderliğin çalışanların iş performansını üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik geliştirilen hipotezler ve model şu şekildedir:

- H1: Otel işletmeleri çalışanlarının yöneticilerinde algıladıkları üretim odaklı liderlik tarzının çalışanların iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H2: Otel işletmeleri çalışanlarının yöneticilerinde algıladıkları değişim odaklı liderlik tarzının çalışanların iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H3: Otel işletmeleri çalışanlarının yöneticilerinde algıladıkları çalışan odaklı liderlik tarzının çalışanların iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli.

5. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi açıklanarak, araştırmada kullanılan veri toplama aracına, araştırmanın evren ve örnekleme yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Eş zamanlı üretim ve tüketim özelliğine sahip otel işletmelerinde, değişkenlik gösterebilen ve işletme verimliliğini etkileyebilecek en önemli kaynaklardan biri çalışan performansdır. Çalışanların yüksek performans düzeyini ve verimliliğini etkileyebilecek unsurlardan biri ise yöneticilerin benimsedikleri liderlik davranışlarıdır (Kale 2015: 104). Bu nedenle çalışmanın temel amacı, algılanan liderlik tarzlarından olan çalışan, üretim ve değişim odaklı liderlik tarzlarının çalışan iş performansına olan etkisini tespit etmektir. Alt amaçlar ise otel işletmesi yöneticilerinin hangi liderlik tarzını daha çok gösterdikleri ve çalışan iş performanslarının hangi seviyede olduğunu ortaya çıkarmaktır. Otel işletmelerinde yöneticilerin çalışan, üretim ve değişim odaklı liderlik yaklaşımlarını benimsemesi; çalışanın iş tatminini (Koponen, Bonsdorff ve Inananen 2016: 4; Baltacı, Kavacık, Şentürk ve Kurar 2014: 59), iş performansını (Demirel 2017: 381) ve örgütsel bağlılığını (Diker 2014: 252; Demirağ ve Çelik 2019: 1) arttırmakta ve pozitif yönde etkileyebilmektedir. Otel işletmelerinde çalışan iş performansının yüksek olması ise iş tatmin düzeylerini (Tekingündüz vd. 2015: 1; Gül, Oktay ve Gökçe 2008: 1) ve örgütsel bağlılığı (Uludağ 2018: 171) arttırabilmektedir. Bu nedenle otel çalışanların iş performans düzeylerinin yüksek olması otel işletmeleri açısından belirtilen birçok önemli unsuru etkileyebileceğinden, yöneticilerin tercih ettikleri liderlik anlayışlarının çalışan performansına etkisini tespit etmek önem arz etmektedir. Aynı zamanda alanyazın incelendiğinde, araştırmacılar iş performansını etkileyebilecek farklı liderlik türlerine odaklanırken, bu çalışmada ele alınan üç liderlik davranışına yönelik az çalışma olduğu görülmektedir (Özdevecioğlu ve Kanıgür 2009; Çekmecelioğlu 2014). Çalışma sonucunda elde edilecek bulgular, alanyazındaki eksikliğin giderilmesine yarar sağlayabilecektir.

5.2. Veri Toplama Aracı

Yapılan çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde algılanan liderlik tarzları ve çalışanların iş performansı düzeylerini belirlemeye yönelik ifadeler bulunurken, ikinci bölümde demografik sorular yer almaktadır. Araştırmada katılımcıların liderlik algılarını ölçmek için Ekvall ve Arvonen (1991) tarafından geliştirilip, Tengilimoğlu (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan, geçerliliği ve güvenilirliği birçok çalışmada sağlanmış olan (Skogstad ve Einarsen 1999; Tengilimoğlu 2005; Ağca ve Döven 2016; Koponen vd. 2016; Cinnioğlu vd. 2019;) “Liderlik Davranış” ölçeği kullanılmıştır. Liderlik Davranış ölçeği toplamda 3 bölüm ve 36 ifadeden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan 1-14 arası ifadeler çalışan odaklı liderliği, ikinci bölümde yer alan 15-26 arası ifadeler üretim odaklı liderliği, üçüncü bölümde yer alan 27-36 arası ifadeler de değişim odaklı liderliği ölçmeye yöneliktir. Çalışan odaklı liderlik ölçeğindeki ifadeler; “Güven vericidir”, “Diğerlerinin fikir ve önerilerini dinler”, üretim odaklı liderlik ölçeğindeki ifadeler ise; “Kurallara ve

prensiplere uymaya önem verir”, “Amaçları belirgindir”, değişim odaklı liderlik ölçeğindeki ifadelerde; “İşlerin uygulanmasında yeni ve değişik fikirler ortaya koyar”, “Gelecek hakkında planlar yapar” şeklindedir. Çalışan iş performansını ölçmek için ise; Kirkman ve Rosen ile Sigler ve Pearson tarafından geliştirilen Çöl (2008) tarafından Türkçe’ye uyarlanan, geçerliliği ve güvenilirliği birçok çalışmada sağlanmış olan (Tekingündüz, Kurtuldu ve Eğilmez 2016; Uludağ 2018; Tekin 2018; Cinnioğlu 2019;) ölçekten yararlanılmıştır. Performans ölçeği tek boyut ve dört ifadeden oluşmaktadır. Ölçeklerdeki cevaplar 5’li likert (1 kesinlikle katılmıyorum ile 5 kesinlikle katılıyorum arasında değişen ölçek.) ölçeği ile alınmıştır. Ölçekteki ifadelerin bazıları; “Görevlerimi tam zamanında tamamlarım”, “Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim” şeklindedir. Anket çalışması Kasım 2019 - Haziran 2020 tarihleri arasında yüz yüze yapılarak toplanmıştır. Toplamda 480 anket dağıtılmış, bunların 445 tanesinde geri dönüş olmuş ancak eksik ve hatalı anketler çıkarıldıktan sonra toplamda 417 anket analize dâhil edilmiştir.

5.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Antalya ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Kurumsal bir örgüt yapısına sahip olabilmeleri, otel yöneticilerinin ve insan kaynakları uygulamalarının daha profesyonel olabilmesi nedenlerinden dolayı beş yıldızlı otel işletmeleri tercih edilmiştir. Ülkemizde en fazla beş yıldızlı otellerin bulunduğu ve turist yoğunluğunun en fazla yaşandığı illerden biri olması nedeniyle de Antalya ili tercih edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığına göre Antalya’da toplam 285 tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır (<https://antalya.ktb.gov.tr>). Bu otellerin yatak kapasitesi yaklaşık 305 bindir. Ancak otellerde çalışan personel sayısı net olarak bilinmemektedir. Çalışan sayısının net olarak bilinmemesi nedeniyle sınırsız evren kabul edildiğinden örneklem olarak 384 kişi yeterli sayı olarak kabul edilmiştir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım 2005: 123). Örneklem içinde yer alan kişilerin seçiminde basit rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır.

6. BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında % 68’inin erkek, % 62’sinin bekâr olduğu ve % 54’ünün 1994-2003 yılları arasında doğduğu görülmektedir. Katılımcıların % 44’ü önlisans eğitimine ve % 59’u turizm eğitimine sahiptir. Bununla birlikte katılımcıların % 44’ü yiyecek içecek bölümünde görev yapmakta, % 66’sı 2501-3500 TL gelir düzeyine sahip ve % 28’i mevcut işletmede 4-6 yıldır çalışmaktadır. Liderlik tarzı ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir

Faktör analizi neticesinde ölçeğin KMO değeri 0,865 ve Barlett’s küresellik testide ($p=.000$) anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. Temel bileşenler analizi ve varimax dik döndürme tekniği belirlenerek uygulanan analizler sonucunda ise faktör yükü 0,50’den küçük ve aynı boyut altında toplanan üç ifade ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonraki süreçte yeniden faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analizi neticesinde 33 ifadelik ölçek özdeğeri birden büyük üç boyut altında boyut altında toplanmış ve bu boyutun açıkladığı toplam varyans %

74,878'dir. Elde edilen bu boyutlar isimlendirilirken ölçeğin orijinaline bağlı kalınmıştır. Algılanan liderlik tarzı ölçeğinde elde edilen bu boyutlar çalışan odaklı liderlik, üretim odaklı liderlik ve değişim odaklı liderlik şeklinde isimlendirilmiştir.

Tablo 1. Liderlik Tarzı Ölçeğine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alfa Değeri	AVE	CR
Çalışan Odaklı Liderlik					
ÇO5	0,861	56,402	0,861	0,59	0,92
ÇO4	0,840				
ÇO1	0,827				
ÇO6	0,824				
ÇO7	0,816				
ÇO8	0,810				
ÇO2	0,783				
ÇO9	0,780				
ÇO10	0,769				
ÇO11	0,746				
ÇO3	0,741				
ÇO14	0,733				
ÇO13	0,627				
ÇO12	0,563				
Üretim Odaklı Liderlik					
ÜO8	0,799	14,291	0,876	0,57	0,90
ÜO6	0,790				
ÜO9	0,776				
ÜO7	0,775				
ÜO3	0,771				
ÜO5	0,771				
ÜO4	0,756				
ÜO10	0,753				
ÜO11	0,743				
ÜO12	0,742				
ÜO2	0,734				
ÜO1	0,688				
Değişim Odaklı Liderlik					
DO3	0,803	4,184	0,851	0,57	0,84
DO6	0,777				
DO2	0,764				
DO5	0,750				
DO1	0,743				
DO4	0,737				
DO7	0,733				

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen boyutların Cronbach's Alfa değeri (güvenirlilik analizi) hesaplanmıştır. Yapılan analizler neticesinde çalışan odaklı liderliğin Cronbach's Alfa değeri 0,861; üretim odaklı liderliğin 0,876 ve değişim odaklı liderliğin 0,851 olarak tespit edilmiştir. Genellikle sosyal bilimlerdeki araştırmalarda Cronbach alfa (α) katsayısının 0.80 ve üzerinde olması, güvenirliliğin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (İslamoğlu ve Alınacı, 2014: 283). Bu bilgi ışığında ölçeklerin güvenirlilik düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1'de doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına bağlı olarak bileşik güvenirlilik (composite reliabilities-CR) ve yakınsak geçerlilik (average variance extracted-AVE) analizi sonuçları yer almaktadır. Yakınsak geçerlilik değişkenlere ilişkin ifadelerin birbirleriyle ve oluşturdukları faktör ile ilişkili olduklarını ifade etmektedir. Bileşik güvenirlilik ise değişkenlere ilişkin ifadelerin ait oldukları faktör dışındaki faktörlerle kendi buldukları faktörden daha az ilişkili olması gerektirir. Yakınsak geçerlilik için, ölçeğe ilişkin tüm birleşik güvenirlilik değerlerinin AVE değerlerinden büyük olması ve AVE değerinin 0,50'den büyük olması beklenmektedir. Bileşik güvenirlilik değerinin ise 0,70'ten büyük olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu 2017: 82; Küçükkeçi 2019). Liderlik tarzı ölçeğine yönelik olarak CR ve AVE değerleri hesaplanmıştır. Tüm boyutlar için AVE değerlerinin 0,50'den ve CR değerlerinin 0,70'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre araştırmada kullanılan liderlik ölçeğinin bileşik güvenirliliği ve yakınsak geçerliliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 2'de performans ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları verilmiştir. Yapılan faktör analizi neticesinde ölçeğin KMO değeri 0,798 ve Barlett's küresellik testide ($p=0,000$) anlamlı çıkmıştır. Ölçekteki dört ifade tek bir boyut altında toplanmış ve birlikte açıkladıkları toplam varyans % 63,917 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda elde edilen boyutun Cronbach's Alfa değeri 0,812 olarak tespit edildiğinden ölçeğin güvenirlilik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Performans ölçeğinin CR ve AVE değerleri incelendiğinde ölçeğinin bileşik güvenirliliği ve yakınsak geçerliliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 2. Performans Ölçeğine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alfa Değeri	AVE	CR
P1	0,816	63,917	0,812	0,63	0,81
P3	0,809				
P4	0,793				
P2	0,779				

Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre üç liderlik türü ile iş performansı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İş performansı ile çalışan odaklı liderlik ($r: 0,512$), üretim odaklı liderlik ($r: 0,477$) ve değişim odaklı liderlik arasında ($r: 0,443$) pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile

yöneticiler bu üç liderlik tarzından birini benimseyecek olurlarsa çalışanların performansı bu davranışlardan olumlu şekilde etkilenebilecektir. Ancak analiz sonuçları en fazla çalışanın performans düzeyini etkileyebilecek olan liderlik tarzının çalışan odaklı liderlik olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

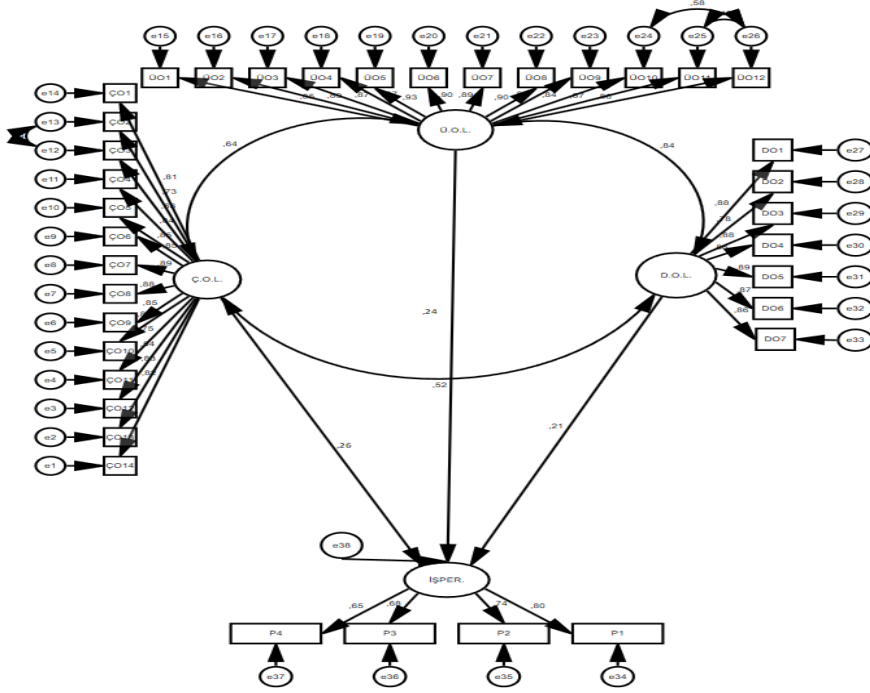
Değişkenler	N	Ortalama	1	2	3	4
1)-Çalışan Odaklı Liderlik	417	3,25	1			
2)-Üretim Odaklı Liderlik	417	3,05	0,806**	1		
3)-Değişim Odaklı Liderlik	417	3,01	0,613**	0,473**	1	
4)-İş Performansı	417	3,36	0,512**	0,477**	0,443**	1

**** . p< .001 değerinde anlamlı.**

Aynı tabloda değişkenlerin ortalama değerleri de yer almaktadır. Çalışanların performans düzeylerinin orta seviyede (3,36), liderlik algı düzeylerinin de aynı şekilde orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak çalışanların yöneticilerinde algıladıkları çalışan odaklı liderlik tarzının algı düzeyinin (3,25) diğer liderlik tarzlarından biraz daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada kullanılan değişkenlere yönelik korelasyon analizi yapıldıktan sonra, hipotezlerin test edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak yol analizi yapılmıştır (Şekil 2). Araştırma modeline ait yol analizi değerlerinde yüksek seviyede olan düzeltme indekslerine sahip hata terimleri birbirine bağlanarak modelin uyum iyiliği değerleri yükseltilmiştir. Modelin uyum değerleri incelendiğinde (CMIN/DF= 4,08; RMSEA= ,08; GFI= ,89; AGFI= ,90; CFI= ,96; TLI= ,95; IFI= ,95) kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Algılanan liderlik tarzının iş performansı üzerindeki etkisine yönelik analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre çalışan odaklı liderlik tarzı iş performansını pozitif ve anlamlı ($\beta= 0,26$; $p=0,00$); değişim odaklı liderlik tarzı pozitif ve anlamlı ($\beta= 0,21$; $p=0,02$), son olarak üretim odaklı liderlik tarzı pozitif ve anlamlı ($\beta= 0,24$; $p=0,01$) bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuçlara göre araştırmada geliştirilen H1, H2 ve H3 hipotezleri desteklenmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modeline Yönelik Yol Analizi

Ç.O.L: Çalışan Odaklı Liderlik, Ü.O.L: Üretim Odaklı Liderlik, D.O.L: Değişim Odaklı Liderlik, İŞPER: İş Performansı

Tablo 5. Algılanan Liderlik Tarzının İş Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları

Hip.	Değişkenler	Standardize Edilmiş Regresyon Ağırlıklar	Sta. Hata	T Değeri	P	Sonuç
H1	Ç.O.L → İŞPER.	0,26	0,07	3,92	0,00	Desteklendi.
H2	D.O.L → İŞPER.	0,21	0,10	2,35	0,02	Desteklendi.
H3	Ü.O.L → İŞPER.	0,24	0,09	2,54	0,01	Desteklendi

7. TARTIŞMA

Araştırmada otel işletmelerinde çalışanların algıladıkları çalışan odaklı liderlik davranışları ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuca göre otel yöneticilerinin çalışan odaklı liderlik davranışları sergilemesi, çalışanlarının iş faaliyetlerini yerine getirirken gösterecekleri iş performansını yükseltebilecektir. Alanyazın incelendiğinde araştırma kapsamında elde edilen bu sonucun diğer araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Çekmecelioğlu'nun

(2014) yapmış olduğu çalışmada yöneticilerin takım çalışmasına önem verip onları yönlendirmesinin, çalışanlarına değer vermesinin, karar alma sürecinde çalışanlarının fikir ve düşüncelerini dikkate almasının çalışan performansını arttırabileceği tespit edilmiştir. Thompson ve Webber'in (2016) yapmış oldukları araştırmada da çalışan istek ve ihtiyaçlarını dikkate alan, onlara uygun çalışma ortamı yaratan, çalışanlarına güven ve önem veren yöneticilerin çalışan performansını arttırdığını ifade etmişlerdir. Benzer bir şekilde Al-Amin (2017) de yapmış olduğu çalışmada çalışanlarını geliştirip onları destekleyen, istek ve ihtiyaçlarını dikkate alıp sürekli motive edici davranışlarda bulunan çalışan odaklı liderlik davranışının iş performansını arttırdığını ortaya çıkarmışlardır. Genel olarak alanyazın incelendiğinde de elde edilen bulgularda (Tajammal ve Wajid 2012; Fayyaz vd. 2014; Iqbal vd. 2015; Basit vd. 2017; Meydan, Dirik ve Eryılmaz 2018) yöneticilerin çalışanları ile iyi ilişkiler kurması, çalışanlarına saygı göstermesi ve düşüncelerine önem vermesi, onlar için uygun çalışma ortamı yaratması, çalışanlarının istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması çalışanların yüksek iş performansı sergileyebilmelerini sağlayabilmektedir. Başka bir ifade ile çalışan odaklı liderlik davranışında bulunan yöneticilerin, astlarına önem ve güven verip karar verme sürecine dahil etmeleri, ilham vermeleri ve çalışanların fikir ve düşüncelerini dikkate almaları çalışanları motive ederek performanslarını arttırdığı söylenebilir (Tsui, Zhang, Wang, Xin ve Wu 2006: 117; Kalu ve Okpokwasili 2018: 237). Bu sebeple otel işletmeleri yöneticilerinin çalışanları ile güvene dayalı ilişkiler kurması, onların fikir ve önerilerini dinlemesi, çalışanlarına adil davranması, işletmeye olan bağlılıklarını ve çalışan performansını olumlu yönde etkileyebilecektir. Başka bir ifadeyle otel işletmelerinin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek ve çalışan performansını arttırmak isteyen yöneticilerin, çalışanlarına önem ve güven verebilmeleri, kişilik özelliklerini dikkate alabilmeleri ve çalışanları ile etkili iletişim kurabilmeleri gerektiği ifade edilebilir.

Araştırmada elde edilen diğer bir bulgu ise değişim odaklı liderliğin çalışan performansını pozitif yönde etkilemesidir. Değişim odaklı liderlik anlayışını benimseyen yöneticiler çalışanlarına kendi becerilerini keşfedebilmelerini ve yaratıcılıklarını sergilemelerine fırsat vermesini, onların ekip ruhunu geliştirmesini, çalışanları ile güvene dayalı ilişkiler kurmasını ve işletme içinde alınacak kararlara katılımlarını sağlayabilmektedirler (İnce 2013: 4). Başka bir deyişle, değişim odaklı liderlik anlayışını benimseyen yöneticiler, çevreyi izleyip yenilikçi düşüncüyü teşvik edebilme, değişim ihtiyacını açıklayıp, değişimi öngörebilme ve kişisel riskler alabilme beceresine sahiptirler (Gil vd. 2005). Aynı zamanda çalışanlarına güven ve önem veren yaklaşımda bulunup onların istek ve ihtiyaçlarını dikkate alıp çalışanlarının rahat çalışabilecekleri uygun ortam yaratarak rol model teşkil ederler (Sougui, Orozi, Abdul ve Hasssan 2015). Akman, Hanoğlu ve Kızıl da (2015) araştırmalarında çalışanlarına güven veren, onların fikir ve düşüncelerini dikkate alıp karar sürecine dâhil eden, ekip çalışmasına uygun ortam oluşturan, çalışanlarını motive eden ve onların başarılarını görüp takdir edebilen değişim odaklı liderliğin, insan unsurunu önemseyen, saygı duyulan ve sevilen bir liderlik tarzı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum çalışanların kendilerini önemli ve değerli hissetmelerini sağlayabileceğinden işletme içi performanslarının yükselmesine neden olabilmektedir. Osifo ve Lawal da (2018) çalışmalarında çalışan performansı ve

etkinliğinin artırılması için değişim odaklı bir liderlik tarzının önemine değinmişlerdir. Liderin altında görev yapan tüm çalışanların göstermiş oldukları başarıların liderleri tarafından görülüp takdir edilme beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmişlerdir. Bu beklentilerinin övgü dolu sözler ve takdir yöntemi ile karşılanması gerektiğini söylenebilir. Liderin bu beklentileri karşılması ile de çalışan performansını yükseltebilmesi mümkün olabilecektir (Akman vd. 2015).

Üretim odaklı liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan analizler neticesinde bu liderlik türünün de çalışanların performansının düzeyini pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Alanyazın incelendiğinde araştırma kapsamında elde edilen bu sonucun diğer araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Alper Ay ve Keleş (2017) yapmış oldukları çalışmada üretim odaklı liderlik yaklaşımını benimseyen yöneticilerin, ikna etme becerileri ile çalışanlarını belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmak amacıyla harekete geçirebildiklerini ifade etmişlerdir. Kurumun amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi ve çalışanların iş performansını arttırabilmesi için de üretim odaklı liderin, çalışanları üzerinde etkin rol oynayıp insan gücünü etkin kullanabilmesi ve çalışanları ile sürekli etkileşim içerisinde bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumun da çalışan performansını arttırdığını ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Wen ve arkadaşları da (2019) yapmış oldukları çalışmada takipçilerine ulaşmak için rehberlik edip onları motive eden, rolleri ve görev gereksinimlerini açıklığa kavuşturan üretim odaklı liderliğin çalışan performansını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, liderler ve çalışanlar arasında etkin bir iletişim sürecinin, çalışanların tatmin edici iş performansına yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Benzer bir şekilde Kalsoom ve arkadaşları da (2018) çalışmalarında üretim odaklı liderlerin takipçilere rolleri ve görevleri açıkladığını ve hedeflerine ulaşmak için ne yapmaları gerektiğini söylediklerini ileri sürdüğünü, lider ve çalışanlar arasındaki alışverişe dayandığını ifade etmişlerdir. Başka bir deyişle liderin çalışanlarına saygı duyup güven verdiğini ve çalışanların ise geri dönüş olarak lidere yüksek performans verdikleri söylenebilir (Wen vd. 2019). Genel olarak eğitime ve destekleme yeteneğine sahip olan, aynı zamanda yaratıcı ve yenilikçi çalışmalarla çalışanlarına rol model olup, sözleri, eylemleri ve davranışları ile çalışanlarını belirlenen amaç ve hedeflere ulaşabilmeleri için çaba göstermeye teşvik eden davranışlarda bulunan üretim odaklı liderliğin çalışan performansını arttırdığı söylenebilir (Shah ve Hamid 2015).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın temel amacı otel işletmelerinde görev yapan çalışanların yöneticilerinde algıladıkları üretim, değişim ve çalışan odaklı liderlik algılarının sahip oldukları iş performansı düzeyine etkisini ölçmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için Antalya da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarından anket yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda ele aldığımız üç liderlik davranışının da çalışan performansını orta düzeyde ve anlamlı etkilediği görülmüştür. Ancak otel çalışanlarının yöneticilerindeki davranışları daha çok çalışan odaklı lider olarak algıladığı tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle otel işletmelerindeki yöneticilerin çalışanlarına önem verip istek ve ihtiyaçlarını dikkate alan, çalışanlarını destekleyip motive edici davranışlarda bulunan liderlik tarzlarında bulduklarını bu tarz

yaklaşımın da çalışan performansını arttırdığı söylenebilir. Bununla beraber analiz sonuçlarında otel çalışanlarının performans düzeyi diğer liderliklere oranla biraz daha yüksek ve orta düzeyde görülmüştür. Elde edilen bu sonuca göre, otel işletmelerindeki çalışanlar, yöneticileri tarafından fikirlerinin değer görülüp önemsendiğini, takdir ve motive edildiğini gördüğünde, çalıştıkları işletmeyi benimsediklerini ayrıca iş faaliyetlerini ve sorumluluklarını isteyerek yerine getirip performanslarını yükselttikleri söylenebilir. Bu nedenle bir otel işletmelerinde çalışan performansını arttırmak isteyen yöneticilerin çalışanlarının fikir ve düşüncelerini dikkate alan çalışanlarına güven ve önem veren, onlara yol gösterip rol model olan ve karar sürecinde bulunmalarını sağlayan çalışan odaklı liderlik tarzı yaklaşımına yakın liderlik tarzı benimsemeleri önerilmektedir. Otel yöneticilerinin aksi bir liderlik tarzı benimsemeleri başka bir ifade ile çalışanlarının ve fikirlerini önemsemeyen, onlar ile sürekli iletişim ve etkileşim halinde olmayan ve çalışanlarına uygun çalışma ortamı yaratmayan liderlik yaklaşımı sergilemeleri durumunda çalışan performansını düşürebileceği söylenebilir.

Yapılan çalışmanın yer (Türkiye, Antalya ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri) ve zaman (2020 yılında elde edilen veriler) sınırlılığı vardır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda; yapılan çalışma farklı illerde, seyahat acentelerinde, birinci sınıf restoran işletmelerinde gerçekleştirilebilir veya çalışan performansını etkileyebilecek başka liderlik tarzları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Y. ve Döven, M. S. (2016). Liderlik davranışının örgütsel vatandaşlığa ve alt boyutlarına etkisi: Perakende sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 845-864.
- Akman, V., Hanoğlu, M. ve Kızıl, C. (2015). Liderlik ile personel performansı arasındaki ilişki üzerine bir şirket incelemesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 130-145.
- Aktuna, H. C. ve Kılıçlar, A. (2019). Yöneticilerin liderlik tarzları ile işgörenlerin performansı arasındaki ilişki. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 299-322.
- Al-Amin, Md. (2017). Transformational leadership and employee performance mediating effect of employee engagement. *North South Business Review*, 7(2), 28-40.
- Alga, E. (2017). Örgütlerde algılanan liderlik tarzlarının çalışanların tükenmişliğine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 97-124.
- Alper Ay, F. ve Keleş, K. (2017). Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının işten ayrılma niyeti ve iş performansı üzerinde etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 193-203.

Altındağ, E. ve Akgün, B. (2015). Örgütlerde ödüllendirmenin işgören motivasyonu ve performansı üzerindeki etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 281-297.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. (4. Baskı). Sakarya Kitabevi, Sakarya.

Apoi, A. & Latip, H. B. A (2019). The impact of transformational leadership on employee reactions towards individual work performance: A conceptual paper. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(8), 47-60.

Ayan, A. (2015). Etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etkisi: Kamu kuruluşunda bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 117- 141.

Baltacı, F., Kavacık, M., Şentürk, F. K. ve Kurar, İ. (2014). Yöneticilerin liderlik özelliklerinin çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisi: Alanya’da bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 59-85.

Basit, A., Sebastian, V. & Hassan, Z. (2017). Impact of leadership style on employee performance (A case study on a private organization in Malaysia). *International Journal Of Accounting & Business Management*, 5(2), 112-130.

Cinnioğlu, H. (2019). Hizmetkâr liderlik davranışının örgütsel özdeşleşme ve işgören performansı üzerine etkisi: Restoran çalışanları üzerinde bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2902-2911.

Cinnioğlu, H., Atay, L. ve Karakaş, E. (2019). Algılanan liderlik tarzının tükenmişlik düzeyine etkisi: Çanakkale otel işletmelerinde bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 157-165.

Çekmecelioğlu, H. G. (2014). Göreve ve insana yönelik liderlik tarzlarının örgütsel bağlılık, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 21-34.

Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.

Dahkoul, Z. M. (2018). The determinants of employee performance in Jordanian organizations. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 5(1), 11-17.

Demirağ, B. ve Çelik, M. (2019). Lider davranış özelliklerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 1-21.

Demirel, Z. H. (2017). Yöneticilerin liderlik davranışlarının işgören performansı ile ilişkilerinin incelenmesi: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Akademik Bakış Dergisi*, 62, 381-397.

Derue, S. D., Nahrgang J. D., Wellman, N. & Humphrey, S. E. (2011). Trait and behavioral theories of leadership: An integration and meta-analytic test of their relative validity. *Personnel Psychology*, 64(1), 7–52.

Diker, O. (2014). Algılanan liderlik tarzları, örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisinin turizm endüstrisinde incelenmesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir, 1-313.

Doğanay, A. ve Şen, E. (2007). Liderlik tarzlarının çalışanların bağlılık seviyesi ve performansına etkisi: Başakşehir Belediyesinde bir uygulama. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 324-348.

Dwight, R. (1999). Searching for real maintenance performance measures. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 5(3), 258-275.

Ekvall, G. (1991). Change-centred leaders: empirical evidence of a third dimension of leadership. *Leadership and Organization Development Journal*, 12(6), 18-23.

Ekvall, G., & Arvonen, J. (1991). Change-centered leadership: An extension of the two-dimensional model. *Scandinavian Journal of Management*, 7(1), 17-26.

Ergün, E. ve Çelik, S. (2015). Yöneticilerin görev ve çalışan odaklı liderlik davranışları ve hemşirelerin iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve iş stresi arasındaki ilişki. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 23(3), 203-214.

Ergün, E. ve Yalçınkaya, K. (2018). Liderlik davranışlarının çalışanların değişim kapasitesine etkileri: bir araştırma çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 681-696.

Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.

Fayyaz, H., Naheed, R., & Hasan, A. (2014). Effect of task oriented and relational leadership style on employee performance; moderating impact of communicator competence. *Journal of Marketing and Consumer Research - An Open Access International Journal*, 3, 1-9.

Fernandez, S., Cho, Y., J. & Perry, J. L. (2010). Exploring the link between integrated leadership and public sector performance. *The Leadership Quarterly*, 21(2), 308 – 323.

Gil, F., Rico, R., Alcover, C. M., & Barrasa, A. (2005). Change-oriented leadership, satisfaction and performance in work groups: Effects of team climate and group potency. *Journal of Managerial Psychology*, 20(3/4), 312-328.

Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H., (2008), İş tatmini, stres, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans arasındaki ilişkiler: Sağlık sektöründe bir uygulama. Akademik Bakış, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 20, 1-11.

- Iqbal, N., Anwar, S., & Haider, N. (2015). Effect of leadership style on employee performance. *Arabian Journal Business Management Review*, 5(5), 1-6.
- İnce, C. (2013). Demokratik liderlik ile ihtiyaçlar hiyerarşisi arasındaki ilişkiye yönelik 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-15.
- İraz, R. ve Akgün, Ö. (2011). Örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1/2), 201-224.
- İslamoğlu, A. H. ve Alınacak, Ü. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Beta Basım, İstanbul.
- Jyoti, J., & Bhau, S. (2015). Transformational leadership and job performance: A study of higher education. *Journal of Services Research*, 15(2), 1-36.
- Kale, E. (2015). Lider desteği ve iş arkadaşları desteğinin iş performansı üzerine etkileri: iş tatmini ve yaşam tatmininin aracı rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 103-120.
- Kalsoom, Z., Khan, M. A. & Zubair, S. S. (2018). Impact of transactional leadership and transformational leadership on employee performance: A case of fmcg industry of Pakistan. *Industrial Engineering Letters*, 8(3), 23-30.
- Kalu, D. C. & Okpokwasili, N. P. (2018). Impact of democratic leadership style on job performance of subordinates in academic libraries in port harcourt, rivers state, Nigeria. *International Journal of Research – Granthaalayah*, 6(10), 232-239.
- Koponen, S., Bonsdorff, M. E. & Innanen, H. (2016). Job satisfaction mediates the association between perceived leadership styles and early retirement intentions. *Social Inquiry into Well-Being*, 2(1), 4-15.
- Küçük, Ş. (2019). Liderlik yöntemleri ve çalışanlar üzerindeki etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 1-49.
- Küçükkelçi, D.T. (2019). Hastane anksiyete ve depresyon ölçeği (hads) üzerine bir çalışma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), 85-91.
- Meydan, C. H., Dirik, D. ve Eryılmaz, İ. (2018). Liderin iç kaynakları ve iş performansı arasındaki ilişkide pelz etkisinin düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 25(1), 75-92.
- Nawoseİng'ollan, D. & Roussel, J. (2017). Influence of leadership styles on employees' performance: A study of Turkana county, Kenya. *International Journal of Business and Social Science*, 8(7), 82-98.
- Osifo, S. J. & Lawal, B. (2018). Leadership styles and employee performance: empirical evidence from selected banks in edo state. *Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences, University of Benin*, 1-15.

Özdemir, H. ve Yaylı, A. (2014). Çalışanın örgütsel bağlılığı, performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research (JRTR)*, 1(1), 48-58.

Özdevecioğlu, M ve Kanıgür, S. (2009) Çalışanların ilişki ve görev yönelimli liderlik algılamalarının performansları üzerindeki etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 16, 53-82.

Özşahin, M. ve Sudak, M. K. (2015). The mediating role of leadership styles on the organizational citizenship behavior and innovativeness relationship. *Journal of Business, Economics & Finance*, 4(3), 443-455.

Rouzbahani, M. T., Madian, M. J., Garshasbi, K. & Goudarzi, M. M. (2012). The study of relationship between change-oriented leadership and the quality of services. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(11), 11336-11340.

Shafique, I., Kalyar, M. N. & Ahmad, B. (2018). The nexus of ethical leadership, job performance and turnover intention: the mediating role of job satisfaction. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 16(1), 71-87.

Shah, S. M. M. & Abhamid, K. B. (2015). Transactional leadership and job performance: an empirical investigation. *Sukkur Institute of Business Administration*, 2(2), 69-81.

Singh, K. (2016). Influence of internal service quality on job performance: A case study of royal police department. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 224, 28-34.

Skogstad, A. & Einarsen, S. (1999). The importance of a change-centred leadership style in four organizational cultures. *Scandinavian Journal of Management*, 15(3), 289-306.

Sougui, A., Orozi, B., Abdul, T. & Hassan, H. M. H. (2015). The impact of leadership styles on employees' performance in telecom engineering companies. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 8(4), 1-13.

Tajammal, H. & Wajid, A. (2012). Effects of servant leadership on followers' job performance. *Sci., Tech. and Dev.*, 31(4), 359-368.

Tekin, E. (2018). Lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 343-363.

Tekingündüz, S., Kurtuldu, A. ve Eğilmez, Ç. (2016). Sosyal destek, iş yabancılaşma ve iş stresinin işgören performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 683-694.

Tekingündüz, S., Top, M. ve Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, 0(4), 1-23.

- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1-16.
- Thompson, K. & Webber, J. K. (2016). Leadership best practices and employee performance: A phenomenological telecommunication industry study. *Global Journal of Business Research*, 10(1), 41-54.
- Tsui, A. S., Zhang, Z. X., Wang, H., Xin, K. R. & Wu, J. B. (2006). Unpacking the relationship between ceo leadership behavior and organizational culture. *The Leadership Quarterly*, 17(2), 113-137.
- Turizm Belgeli Tesisler (2020). <https://antalya.ktb.gov.tr/>. Erişim tarihi: 11 Nisan 2020.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 171-193.
- Uysal, H. T. (2016). Çalışanların liderlik algısı ve ters mobbing eğilimi: iş gören odaklı liderliğin etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 933-943.
- Wen, T. B., Ho, T. C. F., Kelena, B. W. Y., Othman, R. & Syed, O. R. (2019). Leadership styles in influencing employees' job performances. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(9), 55-65.
- Yaşlıoğlu, M. M., 2017. Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46, Special Issue, 74-85.
- Yılmaz, H. (2014). Bilgi liderliğinin işletme performansı üzerine etkilerinin değerlendirilmesi. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 51-68.
- Zehir, C. ve Yavuz, A. (2017). Değişim odaklı liderlik, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18 (2), 97-115.

Research Article

USE OF THE FINANCIAL STATEMENTS IN THE MANAGEMENT OF A COMPANY'S FINANCIAL CRISIS: A CASE STUDY FROM JORDAN

Shorouq BARAKAT¹ ORCID ID: 0000-0003-2732-1018
Murat YALÇINTAŞ² ORCID ID: 0000-0002-7993-7853

ABSTRACT

Financial statements are important in order to understand the financial status of a business, and help to make the right decisions. The information provided in the financial statements is not enough for a meaningful conclusion. Thus, an analysis of the financial statements is required to help detect any possible risk or crisis and to help acting towards it at the right time. That's why we analyzed the financial statements of our cases RJ (Royal Jordanian Airlines), JPMC (Jordan Phosphate Mining Company), and BOJ Bank of Jordan. We chose these companies because they operate globally as it is the nature of the business and services it provides, which makes it easier to compare it with the industry or competitors. We found out that the use of financial ratios are a good financial tool and an indicator to detect a crisis, to know why it happened, when it happened, and in what stage of the crisis the company is.

Keywords: *Financial Crisis, Financial Statements, Ratio Analysis, Business, Crisis*

Araştırma Makalesi

BİR ŞİRKETİN FİNANSAL KRİZ YÖNETİMİNDE FİNANSAL TABLOLARIN KULLANIMI: ÜRDÜN'DEN BİR VAKA ÇALIŞMASI

ÖZET

Finansal tablolar, bir işletmenin mali durumunu elde etmek ve doğru kararları vermeye yardımcı olmak için önemlidir. Finansal tablolarda verilen bilgiler anlamlı bir sonuç için yeterli değildir. Bu nedenle, olası bir risk veya krizin tespit edilmesine ve doğru zamanda hareket etmesine yardımcı olmak için finansal tabloların analizi gereklidir. Bu yüzden RJ (Royal Jordanian Airlines), JPMC (Jordan Phosphate Mining Company), ve BOJ Bank of Jordan vakalarımızın mali tablolarını analiz ettik. Bu şirketleri, sundukları iş ve hizmetlerin doğası gereği küresel olarak faaliyet gösterdikleri için seçtik. Finansal oranların kullanımının bir krizi tespit etmek, neden olduğunu, ne zaman olduğunu ve krizin hangi aşamasında olduğunu bilmek için iyi bir gösterge olduğunu öğrendik.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Kriz, Finansal Tablolar, Oran Analizi, İş, Kriz*

¹ Corresponding Author: Master Student, Istanbul Ticaret University, Shbarakat.sb@gmail.com

² Assoc. Prof. Istanbul Ticaret University, myalcintas@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 10.09.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 23.11.2020.

1. INTRODUCTION

Businesses around the world are exposed to the risk regardless of the size of the company or type of work it does. A crisis may hit a company at any time and comes in many forms such as; strikes, equipment explosions, or government policies. To avoid these risks a manager should be aware of the analysis of the company's and to do so the manager should know the financial analysis tools. One of the best and powerful financial tools is the ratio analysis using the financial ratios. Analysis of the financial ratio described as the systematic use of ratios to analyze the financial statements to assess a firm's strength and drawbacks, as well as its past results and current financial position.

The significance of this study stemmed from the lack of expertise in the use of financial tools during a financial crisis, especially in Jordan, so there is a need to examine this area during the financial crises of a organization. The aim of the study is to measure how managers use the financial instruments particularly financial ratios to cope with a crisis, financial problem, or to predict a crisis. The sample used is a four year financial statement of three companies from different sectors in Jordan; which are Royal Jordanian Airlines (RJAL), Jordanian Phosphate Mining Company (JPMC), and Bank of Jordan (BOJ). The importance of these companies comes first from their strong and large contribution in the economy of Jordan; RJ as the Hashemite Kingdom of Jordan's national air carrier. For JPMC; it produces over seven million tons of phosphate a year, which ranks Jordan the sixth country in the world in terms of production levels and the second in terms of export. BOJ is one of the best banks in Jordan ranked in top 10 banks in Jordan. And second; operating internationally which makes easier to compare it to the industry or competitors as they follow the international law. It is also a good example of identifying a crisis by looking at their financial statements as they are publicly held and has its financial statements introduced to the public.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Financial Analysis

Financial analysis is the selection and explanation of the financial data to help investors and managers to make the right decisions regarding an investment or the situation of the business itself. The objectives of the financial analysis can be summarized to five points: Maintaining the financial security of the company, determining the degree of which the company profits, Predict and assess possible future business development, determining the willingness of the company to fulfill all short- and long-term loans, and Measurement of company organization management performance (NCERT, 2013). Featuring the Income Statement, Balance Sheet & Cash Flow Statement; Financial Analysis defined as the process of evaluating a company's financial situation by examining its reliability, viability and profitability.

The main steps of the financial statement analysis are as in **Figure 1**.

Figure 1. Financial Statement Analysis Process (steps).

Data from AAFM India is a standard-setting body set up by AAFM USA for Wealth Management (CWM), Equity Analysis, Financial Planning, Project Management, PMS, Real Estate. (n.d.). Retrieved March 2019, from <https://www.aafmindia.co.in/financial-statement-analysis-tools-limitation-uses-process>

1. Determine the purpose of the analysis in order to choose the proper technique (the approach, the methodology, the resource of data, and the format of the report) based on the objectives ("Financial Statements Analysis", 2018).

2. Collecting input data: In order to understand the market structure and financial status and performance of the firm, the collection of knowledge regarding the environment and industry where the company works is necessary to answer the questions of step 1.

3. Processing data: using the analytical tools (financial ratios, drawing up tables, compiling financial statements of a standard size or carrying out regression analysis) to analyze the data gathered in step 2.

4. Analysis and interpretation of data: assessing and interpreting the data of step 3 ("Financial Statements Analysis", 2018).

5. Developing and communicating conclusions and recommendations: The interpreted data and information has to be presented in a suitable form which answers the questions of step.

6. Follow-up: The analyst should perform daily reviews to determine whether the findings and advice are still correct. This will frequently entail a repetition of all the previous measures.

2.1.1. Financial Analysis Types and Tools

According to Anitha and Ravinder (2013) there are two types of financial analysis

1. Vertical analysis: is the Analysis of the relationships between the various components, including the analysis of these components and their total for a given period of time.
2. The horizontal analysis: helps periodic fluctuations of several components of the financial statements to be reviewed. It is defined as the analysis of changes in several Financial Statements components over different periods with the assistance of a series of Statements

The five important financial analysis tools are:

1. Comparative financial statement analysis (also known as horizontal analysis) The aim of this statement is to express the financial situation and the profitability of a firm for different periods of time through an extremely comparative form, the results of this statement could be presented as absolute numbers, changes in these numbers, in terms of percentages, or an increase or decrease in these percentages (Anitha & Ravinder, 2013).
2. Common size statement analysis (also known as vertical analysis) indicates the connection of various elements of the financial statement with a standard or base item and is indicated as a percentage of this item. Therefore, these percentages can be easily compared to previous years or another firm.
3. Trend analysis is a way to study the outcomes of the operations and the financial status over a number of years. The computation by taking a base year and its figures is shown as a value of 100, and the numbers of following years are expressed as a percentage of the numbers of base years.
4. Ratio analysis is a tool for interpreting financial statements by computing financial ratios, and then comparing these ratios with previous year's data for the same company or other companies, expressed as a proportion, a fraction, or percentage. The purpose of ratio analysis is to study past performances of the company to learn from it and to have a future plan or projecting the performance of the company; it also helps in evaluating the profitability, solvency and efficiency of the company.

Financial ratios will be categorized supported a distinct basis, consistent with Tracy (2012), and are divided into five categories:

- a. Profitability ratios: Provide information on the profitability of a company over a period of time.
- b. Liquidity ratios: define a firm's capabilities to meet its commitments over the short term.
- c. Leverage ratios: reveal the extent to which debt was used to fund acquisitions of the company's properties.
- d. Efficiency ratios: Describe how effectively the enterprise uses its resources to produce income from different asset categories.

e. Valuation ratios: are similar to liquidity ratios in that they reflect a company's willingness to offset any expenses. We should always take into consideration that placing high confidence within the rule of thumb isn't favorable, as a ratio may change from industry to another, or from a company to another based on (size, policy, service-type or manufacturing) (Parker, 2019).

f. Cash flow analysis is a valuable tool it refers to the analysis of the actual movement of cash into and out of an organization and gives the reasons why cash flow increased or decreased. It helps predict the course of the company, forecast liquidity and determine the capacity of the company to fulfill its debts (White, Sondhi, & Fried, 2012).

2.2. Financial Crisis

Organizations may be exposed to a vast assortment of emergencies. These emergencies can be triggered by human misjudgment, environmental hazards and internal unethical actions. A financial crisis is a situation that usually occurs because of an organization's financial or monetary status. It would involve problems with the short-term liquidity or cash flow. The financial crisis needs urgent measures to keep or increase cash flow. Necessary actions to comply with the financial crisis would include accelerated accounts payable if it means losing discounts, maintaining or increasing profit margins on sales if possible, or cutting expenses by eliminating non-essential expenses. Also, the disposal of non-essential or vital assets, staff reduction and relocation of non-essential critical activities (A. O.oparanma, 2014); The causes of financial crises can usually be divided into many categories (e.g., banking, currency, debt crises, and sudden stop episodes) and there are significant differences among them (Reinhart & Rogoff, 2011). Currency crises entail major exchange rate shifts and (related) inflation crises, which are reasonably easy to recognize. Sudden stops frequently occur in regions with comparatively limited tradable markets, as well as significant foreign exchange obligations. This is a condition where a nation cannot satisfy its international or domestic commitments, or both, whether sovereign or private. A banking crisis refers to a condition when a real or imminent bank runs or fails to cause banks to suspend the internal convertibility of their liabilities or where the government is compelled to interfere to avoid this by extending aid to a wide degree (Dabrowski, 2003).

Crisis management is the method of defining a problem plan as a solution to the crisis, addressing the problem and overcoming it (A. O.oparanma, 2014). Five guidelines for how to brace organizations for crises:

1. Defining challenges and risks.
2. Conducting an impact analysis.
3. Formulating a strategy and coordinating personnel.
4. Preparation and training.
5. Follow-up activities.

2.2.1. Financial crisis phases.

According to (Heller & Darling, 2012) a crisis can be of short or long term, with mild or significant effects on a single institution. Thus, a crisis may entail four distinct and independent stages or phases, but in certain situations these phases can be so closely linked that they converge together in close proximity. Those processes are as in **Figure 2**:

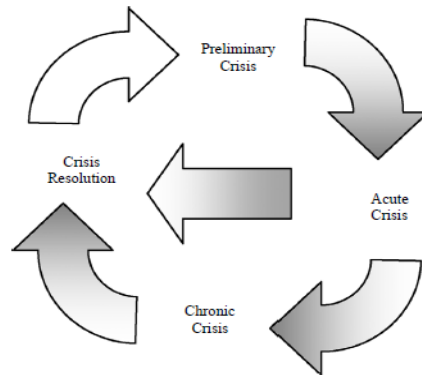

Figure 2: Phases of a Typical Crisis.

Heller, V. L., & Darling, J. R. (2012). Anatomy of crisis management: lessons from the infamous Toyota Case. *European Business Review*, 24(2), 156. DOI: 10.1108/09555341211204017

a. Preliminary (pre-) crisis stage.

The first phase and known as Prodromal. It is the stage of alert which can be incredibly brief or even instant. Crisis managers' role is a proactive role. In this level they attempt to define a forthcoming crisis (Boudreaux, 2005).

b. Acute crisis stage

Fink (1986) argues that in general a crisis start before the acute stage. In this stage The problem splits out of the prodrome phase and mature into an real crisis, it is the shortest and most intense stage. The success of the Preliminary stage is influenced by the intensity and damage of the crisis.

c. Chronic crisis stage

At this stage (Fearn-Banks, 1996) proposed that the company perform an analysis of the incidents, practices, and mass media reporting of the crisis to date, and try to take advantage of effective management initiatives and learn from the past. According to Fink (1986), this stage refers to the lasting effects of the crisis, this relates to the permanent impact of the crisis.

d. Crisis resolution stage

The Fink (1986) model's last stage is the Level of Resolution. This stage indicates a definitive conclusion of the crisis. Although institutions see this as the goal, it is not one

that can be pushed to. An institution's unrealistic assumption that the recurrent stage will be over may make them vulnerable to the crisis re-emergence.

Due diligence must be exercised in the intervening stages to ensure that such a regression does not occur. As crises are not standardized on a predictable plateau scale, it is always difficult to see when and where a crisis finishes and another starts in a period, or at what stage the business is facing multiple crises at the same time as seen in **Figure 3** (Fink, 1986).

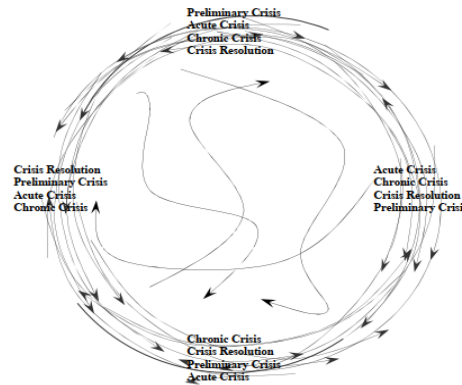

Figure 3: How Crisis Cycles May Appear.

Heller, V. L., & Darling, J. R. (2012). Anatomy of crisis management: lessons from the infamous Toyota Case. *European Business Review*, 24(2), 156. DOI: 10.1108/09555341211204017

2.3. Risk

Business is always exposed to risk, larger companies are exposed to more risks, and international companies are exposed to even more types of risks. One of the most important challenges that organizations are facing is the increasing diversity of risks that affects their operations and their ability to achieve their goals. Researchers identified various ways of interpreting the definition of risk. Gregoriou (2006) defined risk as a reduction in the overall profits of an organization, Molak (1997) defined it as the probability of part or more of the system collapse contributing to adverse outcomes. Chaman (2003) ensures it's an incident or situation that will impact the accomplishment of the performance objectives if it happened. Chapman and Cooper (1983) described Risk as "the probability of suffering economic and financial loss or physical and material harm arising from an uncertainty connected with the action taken".

Researchers also categorized risk in various ways, depending on the form of impact (Campbell, 2008) categorized risk: strategic risk, financial risk, operating risk, and threat-

hazard risk. Raee (2009) classified risk into two categories financial risk and non-financial risk. Regardless of classification variations, scholars agree that risk assessment lets organizations identify and assess risks, and let's formulate and execute preventive and remedial strategies.

Toma, & Alexa (2012) classified risk depending on their place of the region they are classified into two types: Internal risk such as (human factors, systems, technological, culture, capacity, procedures and processes, physical, etc.), and External risk such as (economic, natural, political, social, legal, regulatory, competition. In this study we will explain financial and non-financial risk, each one has different types as follows:

1. Non-financial risk includes Operational Risk, Strategic Risk, Compliance (Legal) Risk, and Natural (Environmental) Risk.

External defects result in operational risks. Any transactions or procedures may malfunction due to faulty planning or insufficiently trained personnel; they can also arise from unexpected external incidents such as collapse of transport networks or lack in supply of products by a retailer. Strategic risks are the consequences of failure to accomplish certain market targets, threats related to working in a specific sector; such as mergers and acquisitions; from consumers, or shifts in demand and business (Alexa & Toma, 2012). Compliance risks are those related to the obligation to abide by rules and regulations. Natural factors are the unexpected natural disasters that a businessperson has very little or no influence over, such as an earthquake, flood, drought, cyclone, fire, tornado, etc.

2. Financial risk includes Credit risk (default or counterparty risk), Market Risk, Capital Risk, and Liquidity Risk.

Credit risk is the risk of loss arising from the creditor's default, which is the inability to honor and fulfill its legal obligations or credit quality changes that reflect the price of financial assets (Das, 2006). Market risk is some kind of risk associated with certain risks levied on the reserves of banks based on adjustments and variations in market conditions such as international exchange rate, interest rate, stock price and so on. Liquidity risk is the risk of shortage of cash for redemption of debts (Jones, 2009). Capital risk is the likelihood of a shortage of resources available as the last financial fund and assets such as machinery, factories and liquid securities.

2.4. Background info

Jordan is an Arab country in western Asia, officially the Hashemite Kingdom of Jordan. Jordan is surrounded from the south and east by Saudi Arabia, northeast by Iraq, north by Syria and west by Palestine. Jordan is a fairly small country, almost landlocked with an area of 89,342 km² with a population of 10 million, making it the 11th most populated country in the Arab region. Amman is the capital, the most populous city in Jordan with approximately 40% of the population of the region.

It is also its economic, political, and cultural center, and responsible for almost 70% of the economic activity. Jordan is a constitutional monarchy; got independent from the UK in 1946. In 1999 King Abdulla II inherited the throne with an ambitious reform plan. Jordan represents one of the smallest economies with relatively few natural resources, and suffering from high rates of unemployment and poverty. It is funded by foreign loans, international aids, and remittances from expatriate workers. Jordan joined the WTO in 2000, at the same time it signed a free trade deal with the US.

Based on Jordan Data's (2019) report; Nearly 14.4% of the population live long-term (as of 2010) below the national poverty line. The World Bank, however, classified Jordan as a "top-middle-income" country. As of 2017; the GDP for Jordan is \$40.068 billion, and GDP per capita is \$9,172 by purchasing power parity (Jordan Data, 2019). King Abdullah's plan operated well by achieving a rise in the foreign investments, improving partnerships, and providing coming up with the foundation of free-trade zone in Aqaba and developing the information and communication technology (ICT) sector of Jordan, And setting five other special economic zones (Jordan: 2006 Article IV Consultation and Fourth Post-Program Monitoring Discussions, 2007). Nonetheless, Jordan's economy experienced hardship during the subsequent years, when it addressed the consequences of the Great Recession and the Arab Spring spillover (Sowell, 2016).

2.5. Cases

2.5.1. RJAL

A Royal Decree issued by His Majesty King Hussein, as the national air carrier of the Hashemite Kingdom of Jordan, established RJ (Royal Jordanian) on December 15, 1963. On 5 February 2001, the Royal Jordanian Airlines Corporation was registered as a public Jordanian shareholding firm. And in Dec 2007, after it privatized, it started listing its shares on the Amman Stock Exchange; Jordanians hold the majority ownership and thus the company retained its position as Jordan's national carrier. The Company's aims are to carrying out scheduled air transportation operations to and from the Kingdom and to carry out aircraft management that arrives in and take off from Kingdom airports. RJ has contributed to the national economy since its existence, contributing 3% to the country's GDP, taking in hard currency and playing a key role in drawing visitors from around the world (RJ annual reports 2014-2017).

In 2015 and 2017 RJ was facing a crisis, the response of the management towards the crisis RJ is facing started in 2015, started implementing (2015-2019) business plan that focused on maximizing revenues and reducing expenses without affecting the safety standards and the level of services. For example, suspending some destinations due to their poor feasibility or due to security reasons, increase its aircraft number; lower its fuel costs by implementing fuel reduction initiative, and to raise its capital by JD 200 million divided into two years.

2.5.2. JPMC

The Jordan Phosphate Mines Corporation was founded in 1949, and registered as a public company four years later in 1953. The company's goals are phosphate and fertilizer production. The company produces over seven million tons of phosphate a year, which in terms of output volumes makes Jordan the sixth country in the world and the second in terms of exports. By the year 2006 the organization was privatized as part of the country's economic restructuring policy plan to improve the national economy. The Jordanian Anti-Corruption Commission, which claimed it had an effect on its finances, sued the organization for bribe transactions between 2007 and 2013 (Alkhatib, Albzour, & Marji, 2015). JPMC currently operates three phosphate rock mines in Jordan and a downstream fertilizer and chemical plant in Aqaba, South Jordan, which produces phosphoric acid, diammonium phosphate ("DAP"), sulfuric acid and aluminum fluoride (Alnabhan, 2005). It is considered one of the world's largest phosphate countries with more than 60 percent of it having phosphate bearing reserves, the world's fourth-largest phosphate rock exporter and also the Jordanian economy's main income exporter. Phosphate can be contained in the land at various depths starting from zero to twenty meters below ground, making phosphate production in Jordan very cost-effective and quite profitable (Tarawneh, 2016). In 2014 JPMC invested in a project that became the region's largest phosphoric acid production project with collaboration with the Indian Farmers Fertilizers Cooperative (IFFCO), under the name Jordan-India Fertilizer Company (JIFCO). The latest plant uses around 1.8 million tons of low grade phosphate annually. Moreover, JPMC opened a project in Indonesia with Indonesian Petrokemia Grisk Company, and this project is estimated to consume annually about 800 thousand tons of low-grade phosphate. In 2015 JPMC also decided to distribute JD16.5 million in cash of its capital. Taking into consideration JPMC has not distributed cash dividends since 2012, but in 2015 the company increased its capital by 10 percent, issuing the bonus shares (Jordan Times, 2019). 2016 and 2017 were tough for JPMC, contributing to a drop in net revenue, largely attributed to a significant decrease in oil values relative to 2015, with phosphate prices dropping by 19% in 2016 and 26% in 2017, fertilizer prices dropping by 27% in 2016 and 26.1% and phosphoric acid prices falling by 28.4% in 2016 and 30% in 2017. Hence, such decreases in global markets led the merged business to a net loss of JD 90.1 million contrasted with a profit of JD 34.6 million in 2015. In accordance with the promises reached by both the BOD's and the Executive Management, the Board has brought out a strategy to address the problems faced by declining rates and to introduce a set of steps to manage expenditures. The impact was a gain in 2nd half of 2017 of JD 21 million, with predictions to increase in 2018. Reduced losses in 2017, reflecting a JD 46.6 million compared to JD 90 million in 2016 (a 50% reduction); following the fulfillment of the commitments provided to the General Assembly on 29 April 2017 by the BOD and the Executive Management in establishing a plan to rationalize spending, maximize the usage of human and material resources, track the efficiency of the joint ventures, and collect company debts.

2.5.3. BOJ

Bank of Jordan is the second biggest financial institution in the country. It was founded in 1960, and is centered in Amman. Bank of Jordan provides on-line payments and credit cards. It maintains over 100 branches of banks in Jordan and 12 branches in parts of the West Bank and Gaza Strip. The Bank has followed the commitment to economic growth and change across many of its financial and banking operations and facets since 1960. The bank has accompanied both domestically and globally the growing changes experienced by the Banking Industry for more than five decades.

3. METHODOLOGY

3.1. Data collection

To organize the analysis, a hybrid qualitative-quantitative approach is used. Mixed-method methodology works extremely well with case studies, since it requires the author to collect information from research papers and implement both quantitative or qualitative methods to the data (Kitchenham, 2009). Data used for the analysis of each company are secondary data that were collected from different resources. Regarding the financial data of the cases that was collected from the financial statement from 2014 to 2017 as these years were sensitive for two of the cases; they were in a financial distress. JPMC was facing a corruption case which affected it, both JPMC and RJ were privatized which naturally affected their financial performance. These companies were chosen as they are well-covered by the media due to their contribution in the Jordanian economy; which enables real and essential amount of material to be used. The figures are taken from 'www.readyratios.com' for comparison with the industry average; a database that provides the overall ratio for each sector globally. And data for competitors; they are taken from 'www.macrotrends.net;' a database that lists the ratios for foreign firms and gurufocus.com; which is a database that offers the financial details for enterprises around the world. As for the case details; were taken from each company's annual reports and from the website 'www.ase.com.jo' of the Amman Stock Exchange, it was also used to gather details for the competitors

3.2. Data analysis

The financial statements are reviewed and evaluated to evaluate a company's financial health and position. In terms of data processing; the five financial analyzes were rendered using Microsoft Excel, horizontal analysis, vertical analysis, trend analysis, cash flow analysis, and most important ratio analysis. As there are unlimited numbers of ratios and importance of ratios differs from industry to another, selected ratios were chosen based on their importance in the analysis of RJ in order to get a meaningful and helpful data. Ratio analysis was chosen as each type of ratios measure a different aspect of the company's performance, also the interpretation of the ratios is extremely important financial tool for each of the activities performed within the organization.

4. ANALYSIS & FINDINGS

This paper seeks to research three businesses and the financial crisis they are facing, to see how the management used financial factors to behave against this situation, and what the management does to get through the situation that the business is facing. Analyzing the financial statements of each company using the financial ratios we may determine the organization is in crisis, where the issues are, and the level the organization is coping with in crisis.

For the Profitability ratios, we chose the Profit Margin (GPM) as it is an important and a simple measure of how much profit is made from sales, namely the percentage of sales revenue that results in profit after deducting all the expenses. Secondly, we chose Return on Assets (ROA) as it is an important ratio for both the management and the shareholders as it gives the percentage of return the shareholder or the company gets on the assets of the company, ROA also can give a glance that the company is having a better performance or not through the changes in the ratio. For

Liquidity Ratios, we chose Quick ratio as it measures its willingness to meet obligations when they come due by taking the most liquid short-term assets. Since the Acid-Test Ratio is rigid than the current ratio you have greater flexibility to meet your short-term obligations if you have a positive outcomes, in comparison to an equivalent current ratio. And it is important since it demonstrates the willingness of the company to fulfill its short-term obligations, if a company can't meet its obligation then this means the company is in a bad financial condition that it may fail. If a company can't meet its obligation then this means the company is in a bad financial condition that it may fail.

In Leverage Ratios; Debt Ratio (DR) is the first ratio that Tests the amount of liabilities calculated as a proportion in comparison to income. It says the amount of the debt of a company but not in absolute terms, which makes it easier to compare it to different companies of different sizes.

Finally, Valuation Ratios; are the most important ratios for a shareholder and an investor as they give a fast glance at the financial condition of a company and help them to make decisions about which investment to use. The first ratio is Earnings per Share (EPS) it is considered a key performance indicator for management, the main factor of EPS is management effectiveness or lack of it, corporate financial strategy or general economic activity. Not only does it reflect the firm's bottom line, but its powerful impact on stock pricing often means that it is also the stockholders' 'bottom line.' Thus, EPS may be believed to be a direct consequence of the policy and execution of the management. The second ratio is the Payout Ratio gives the percentage of EPS that was used as a dividend per share. The policy revolves around the activity of the stockholders and how management generally sees the benefits (or lack of them) of handing back the cash to the owners of the business. This can be affected by the growth strategy of the business and management's perception of how investors will react to a given dividend policy. More ratios were used for a specific case, for example inventory turnover was used for JPMc as the other two cases don't have a real inventory.

The first case covers four-year-financial data of Royal Jordanian Airlines from 2014 to 2017; during this period RJ was facing a financial distress due to some external factors that led to financial losses as shown in **Figure 4**.

Royal Jordanian Airlines	Consolidated Income Statement (In Thousands of Dinars)			
	Dec-14	Dec-15	Dec-16	Dec-17
Profit (Loss) for the year before income tax	49,492.0	21,027.0	24,491.0	468.0
Income tax expenses	9,854.0	4,994.0	80.0	194.0
Profit (Loss) for the year	39,638.0	16,033.0	24,571.0	274.0
Attributes to:				
Equity holders of the parent	39,701.0	16,008.0	24,605.0	246.0
Non-controlling interests	63.0	25.0	34.0	28.0
Profit (Loss) for the year	39,638.0	16,033.0	24,571.0	274.0
Basic and diluted earnings earnings per share attributable to equity holders	0.47	0.35	0.17	0.0017

Figure 4: RJAL Profit and Loss

In Table 1 the value of each choice ratio is compared to the industry average, except for the EPS ratio it was compared to a competitor of the same size and industry. The values for RJ’s EPS have been converted into terms of dollars to make the comparison more accurate.

Table 1. Comparing Ratio Analysis of RJ to Industry Averages

Ratios	Ratio Analysis				Industry Average			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
1. Profitability Ratios								
Gross Profit Margin	5.6%	15.0%	11.8%	12.7%	64.3%	77.9%	76.9%	73.1%
Return on assets	-10.6%	3.6%	-4.3%	0.1%	64.3%	77.9%	76.9%	73.1%
Return on equity	248.1%	32.3%	-32.9%	0.3%	16.1%	34.1%	29.4%	29.4%
2. Liquidity Ratios								
Quick Ratio	0.37	0.29	0.81	0.62	0.71	0.56	0.66	0.67
3. Leverage Ratios								
Debt Ratio %	1.04	0.89	0.87	0.82	0.79	0.76	0.72	0.67
4. Valuation Ratios								
Earnings per Share (EPS)	\$ (0.33)	\$ 0.24	\$ (0.12)	\$ 0.00	\$ 0.92	\$ 2.89	\$ 2.99	\$ 4.03
Payout Ratio	0	0	0	0	0.38	0.08	0.12	0.11

From the profitability ratios we understand that the company is having losses for two years (2014 and 2016), for instance, ROA was 11% and 4% respectively, and ROE was 248% (This large number is caused by the negative total shareholders’ equity as a result of the accumulated losses from 2013) and -22% respectively. But those losses were due to high costs for 2014 and a high fall in sales for 2016. In 2015 and 2017 it is clear that management is working to control the costs by lowering them as much as possible, also the management tried to increase its sales in 2017 which they managed to achieve.

The liquidity ratios show that RJ is having a problem in managing its obligations and liability payments when they come due by its assets. When it comes to meeting its short-term-due-in-few-days obligations, for instance, the quick ratio for 2014 and 2015 was 0.37 and 0.29 respectively, but the ratio increased for 2016 (0.87) and 2017 (0.82) which shows that the management was able to control its liabilities better than the previous years. RJ would have a problem especially in 2014 and 2015; in this case selling its current assets RJ won't be able to pay all its short-term liabilities.

For the leverage ratios, RJ has liabilities high that in some years it cannot cover it from the assets; which mean that in case of a default or bankruptcy owners and shareholders will not get anything from the company as they have to pay their debts and obligations. This also means that most of RJ assets are financed by debt, for 2014 and 2015 debt ratio was 1.04 and 0.89 respectively, but after 2015 the percentage is lower 0.87 in 2016 and 0.82 in 2017; which means that 82% of the assets are financed by debt which is better than in 2014.

Valuation ratios generally show the relationship between the market value of a company (equity) and its earnings. Analyzing RJ's ratios showed that its equity's value is too low due to the losses they faced in 2014 and 2016 which resulted in negative EPS (\$-0.33 and \$-0.12), and low profits for 2015 and 2017 (\$0.24 and \$0.001). Also not issuing any dividends for long periods is bad for the company as it won't attract any new investors, and a continuous 0% dividend yield is an alarm sign that a business faces detrimental economic or financial difficulties as is the case for RJ.

The second case covers four-year-financial data of Jordan Phosphate Mining Company from 2014 to 2017; during this period JPMC was facing a financial distress due to some external factors that led to financial losses as shown in **Figure 5**.

Jordan Phosphate Mines Co JPMC	Consolidated Income Statement			
	(In Thousands of Dinars)			
	Dec-14	Dec-15	Dec-16	Dec-17
Profit (Loss) before income tax	20,623.0	48,394.0	84,883.0	44,444.0
Income tax benefit (expense)	312.0	13,748.0	5,257.0	2,209.0
Profit (Loss) for the year	20,935.0	34,646.0	90,140.0	46,653.0
Attributes to:				
Equity holders	19,775.0	33,764.0	88,821.0	47,532.0
Non-controlling interests	1,160.0	882.0	1,319.0	879.0
Profit (Loss) for the year	20,935.0	34,646.0	90,140.0	46,653.0

Figure 5: JPMC Profit and Loss

Table 2. Comparing Ratio Analysis of JPMC to Industry Averages

Ratios	Ratio Analysis				Industry Average			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
1. Profitability Ratios								
Gross Profit Margin	23.8%	24.7%	14.1%	15.4%	37.9%	35.5%	29.4%	34.1%
Return on assets	1.7%	3.0%	-7.9%	-4.3%	3.6%	3.5%	2.9%	2.5%
Return on equity	3%	4%	-12%	-7%	6%	6%	-1%	2%
2. Liquidity Ratios								
Quick Ratio	0.37	0.29	0.81	0.62	0.71	0.56	0.66	0.67
3. Leverage Ratios								
Debt Ratio %	0.35	0.30	0.36	0.37	0.72	0.82	0.74	0.54
4. Efficiency Ratios								
Inventory TO	2.15	2.45	2.75	2.61	4.1	4.6	4.6	4.2
5. Valuation Ratios								
Earnings per Share (EPS)	\$ 0.19	\$ 0.32	\$ (0.76)	\$ (0.41)	\$ 2.68	\$ 2.78	\$ 0.85	\$ (0.31)
Payout Ratio	0	0.31	0	0	1.40	0.70	0.18	0.33

The profitability ratios for JPMC show that the company is having a financial distress in the years 2016 and 2017 with a GPM of 23.8% and 24.7% for 2014 and 2015, and in 2016 and 2017 PM ratio decreased to 14.1% and 15.4% respectively. Also ROA (-7.9%, -4.3%) and ROE (-12% and -7%) shows negative values in 2016 and 2017, while in 2014 and 2015 had good values close to the competitor's values as shown in **table 2**.

Regarding the liquidity ratios, JPMC is safe when it comes to its current liabilities size, as when short-term obligations come due JPMC can meet them by selling its current assets. However, showed in the quick ratio (0.42, 0.61, 0.45, and 0.48) respectively; for the short-term-due-in-days liabilities there is probably some risk in meeting those obligations from its most-liquid assets as they are too low.

The leverage ratios show that between 30%-35% of JPMC's assets, and 44%-59 of the equity is financed by debts, which means that the company is working properly in means of managing its assets and equities without the strong need of liabilities wand this is a good sign that the company can recover.

Efficiency ratios assess the ability of the business to leverage its cash, and in the short run successfully control its liabilities. For JPMC an inventory turnover that fell between 2.2 and 2.8 shows that the company is selling its inventory fast; this may indicate that the company is having weak sales, (which is true in this case). Another warning is Days' Sales in Receivables Ratio which indicates that JPMC needs extra days to collect its accounts receivables; and this could increase its risk.

And finally the valuation ratios; show the relationship between the market value of a company (equity) and its earnings. In JPMC case, the EPS is low in 2014 and 2015 (\$0.19 and \$0.32) respectively, and negative for the other years (\$-0.76 and \$-0.41), this indicates to the weakness of JPMC in 2016 and 2017 which may lead to losing their market value. The P/E ratio in 2014 (34.93) and 2015 (17.14) indicates that the value of the share is high with high price share, which can attract new investors. But for 2016 and 2017 this is inapplicable due to the negative values of EPS.

The third case covers four-year-financial data of Bank of Jordan from 2014 to 2017; BOJ unlike the previous two cases wasn't facing a financial distress but there are some red flags that indicate to a risk coming later.

Bank of Jordan	Consolidated Income Statement			
	JD			
Profit (Loss) before income tax	59,999,897	61,966,178	62,315,408	67,583,363
Less: Income tax expense	(15,175,308)	(21,903,385)	(20,113,384)	(21,973,902)
Profit for the year	44,824,589	40,062,793	42,202,024	45,609,461
Attributes to:				
Banks's shareholders	47,127,403	40,835,470	41,396,285	46,795,537
Non-controllers' interests	(2,302,814)	(772,677)	805,739	(1,186,076)
Profit (Loss) for the year	44,824,589	40,062,793	42,202,024	45,609,461

Figure 6: BOJ Profit and Loss

Table 3. Comparing Ratio Analysis of BOJ to Industry Averages

Ratios	Ratio Analysis				Industry Average			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
1. Profitability Ratios								
Gross Profit Margin	75.5%	81.4%	84.4%	79.3%	96.8%	96.1%	95.7%	96.9%
Return on assets	2.2%	1.9%	1.9%	1.9%	0.9%	0.9%	0.9%	0.9%
Return on equity	14.4%	11.7%	10.8%	11.2%	8.6%	8.3%	8.2%	7.7%
2. Liquidity Ratios								
Quick Ratio	0.35	0.35	0.52	0.23	7.23	2.21	3.21	10.24
3. Leverage Ratios								
Debt Ratio %	0.84	0.83	0.82	0.83	0.89	0.89	0.89	0.89
4. Valuation Ratios								
Earnings per Share (EPS)	\$ 0.21	\$ 0.19	\$ 0.15	\$ 0.17	\$ 0.38	\$ 0.24	\$ 0.33	\$ 0.30
Dividend Yield	\$ 0.08	\$ 0.08	\$ 0.06	\$ 0.06	\$ 1.69	\$ 3.88	\$ 4.86	\$ 7.14
Payout Ratio	0.93	1.07	1.23	1.09	0.37	0.36	0.33	0.41

For BOJ the profitability ratios show that the company is in a good position financially; it has high and increasing profits after a slight fall of revenues in 2015 and 2016; Figure 6 shows the changes. And from this analysis it is clear that although the revenue has decreased they were able to manage the expenses in these years. As shown in Table 3 ROA (2.21% in 2014, 1.86% stable for the rest), and ROE (14.4%, 11.7%, 10.8%, and 11.2% respectively) values also are very good reassuring the financial health of BOJ. For the liquidity ratios BOJ is in a very good position where it can meet and can manage its obligations easily from its current assets, as its Quick ratio for the years was 0.55, 0.34, 0.52, 0.22 respectively. But for the short-term-due-in-days obligations its ability decreases, with the highest value of 0.52 in 2016 and lowest of 0.22 in 2017; this means that it is harder for the company to meet its shorter-term obligations.

BOJ's leverage ratios show that an average of 83% of the assets is financed by liabilities, and those values of debt to equity ratio (5.44, 5.01, 4.67, and 4.84) respectively are good compared to the industry. For valuation ratios that show the relationship between the

market value of a company (its equity) and its earnings, BOJ have good market value, an EPS of (0.21, 0.19, 0.15, 0.17) respectively, and paying dividends for the whole period (0.08 in 2014 and 2015, 0.06 in 2016 and 2017). These values define the company as strong and trustable for the investors. P/E ratio indicates increased demand in 2016 (increase from 12.33 to 19.65) which may mean that because anticipate earnings growth in the future.

5. CONCLUSION

Case 1: RJ

RJ was facing ups and downs in losses for more than a decade; which led to accusations of corruption in the company as it is the main airlines for Jordan. These losses continued due to several reasons mentioned before such as; suspending flight to some countries caused by the political situations in these countries, or due to the lack of demand and high cost for some destinations. In response to the financial crisis RJ is facing the management made a four-year-plan that mainly focused on maximizing revenues, cutting costs, and enhancing the quality of the services provided by RJ. For example, suspending some destinations due to their poor feasibility or due to security reasons, increase its aircraft number; lower its fuel costs by implementing fuel reduction initiative, and to raise its capital by JD 200 million divided into two years. The results of this plan are shown in the figure of 2015 and 2017 as it is clear that the management had started to react towards the crisis.

After analyzing RJ's financial statements we can understand that the company is in the third stage (phase) of the crisis; chronic crisis stage, which in this phase the company already realized the crisis, evaluated the risk, and now is responding to it according to their analysis of the risks and the crisis. RJ management should follow a direction in order to get through this hardship, first; is by increasing their sales by some campaigns that attracts new customers and encouraging people to try new destinations with RJ, second by having more control over its liabilities and trying to reduce them as much as possible as they are a huge part of the problem during the decreases in sales.

Case 2: JPMC

In 2014 and 2015 JPMC was normally active with good profits, but in 2016 a sharp decline in the international sharp fall in the prices of its products of phosphate (19%), fertilizers (27%), and phosphoric acid (28.4%); which affected its sales and therefore its revenues decreased which led to the losses that continued in 2017, but the management had some actions fast by first realizing the risk caused by the fall in the prices, second evaluated the risk and finally put a plan in order to face this crisis, mainly by controlling expenditures which showed good results for 2017 by decreasing the losses and saving JD 21 million during the second half of 2017.

After analyzing JPMC's financial statements and ratios we understand that the management in 2016 realized the risk, evaluated it, and made a plan to act towards it in

order to reduce the losses to the minimum. It shows that the company is in the third phase of the crisis; chronic crisis stage. Which means that in this stage management is responding to the crisis with the proper actions they got after analyzing the problem. For better results, the company should first start with increasing its market share and widen to new markets around the world in order to compensate the losses caused by the fall in prices. Secondly, the company should try to reduce its expenses as much as possible for the coming years in order to decrease its losses.

Case 3: BOJ

The third case which is BoJ is not in crisis, like the previous cases, but there are some figures in 2017 that may be red flags to a risk coming later, such as, profit margin and P/E ratio for the coming years as in 2017 there was slight fall compared to 2016, mainly due to the new tax laws. Assuming that BoJ may be in the first stage; that is preliminary crisis stage, which means that the company getting some warnings or red flags that indicate a possible crisis regardless of its size, In this phase management should be aware of any changes in general and in laws in particular as stages of a crisis could change fast that the management won't have the time to realize it and will have to act towards it with the right actions.

As mentioned in case of RJ; the company should start reaching new markets and customers in order to improve and increase its sales. Jawabreh, Allahham, Alrjoub, and Ahmad (2012) assured that a company must develop newer methods of handling their client relationships to maximize consumer satisfaction and sales using information technologies (IT). This also is applicable on the other case as for JPMC using new technologies may cut the costs in order to reduce the losses caused by the rises in the international prices; which is a main problem for the company. In light of the lack of case studies about companies in Jordan in general, and their financial condition in specific; recommendation for further studies showing the effect of the 2008-2009 global crisis on these companies, and whether the current situation of the cases with financial distress is a side effect from the global financial crisis. Another recommendation is to widen the range of the study to understand and find the pre-crisis stage for RJ and JPMC.

6. SUGGESTIONS

- To management

Managers should have a frequent assessment of risks or unusual events, this step may help detect a future risk that may lead to crisis. The importance of ratios differs from industry to other, and sometimes some ratios don't give an exact evaluation of the case, therefore, choosing the right ratios is an important step in the analysis.

- Further research

The lack of case studies in Jordan was one of the limitations in this study; a recommendation is to do a case study of the effect of the global financial crisis (2007-2009) on one of the companies or any other Jordanian company.

REFERENCES

- Accountancy Company Accounts & Analysis of financial Statements (2013) NCERT
- Alexa, I.-V. I., & Toma, S.-V. (2012). Different Categories of Business Risk. *Annals of "Dunarea de Jos" University of Galati*
- ALIA- The Royal Jordanian Airlines PLC. Financial. (n.d.). Retrieved 2019, from https://www.ase.com.jo/en/company_guide/financial/439?fiscal_date%5Bmin%5D=2014
- Heller, Boudreaux V. L., & Darling, J. R. (2012). Anatomy of crisis management: lessons from the infamous Toyota Case. *European Business Review*, 24(2), 156. doi: 10.1108/09555341211204017
- Heller, V. L., & Darling, J. R. (2012). Anatomy of crisis management: lessons from the infamous Toyota Case. *European Business Review*, 24(2), 156. doi: 10.1108/09555341211204017
- Oparanma, D. O., & Wechie, I. (2014). Crisis Management Processes To Ensure Effective and Continuous Performance. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(8), 01-04. doi:10.9790/487x-16830104
- Parker, T. (2019, March 12). What's a Good Profit Margin for a New Business? Retrieved from <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/093015/whats-good-profit-margin-new-business.asp>
- Ravinder, D., & Anitha, M. (2013). Financial Analysis – A Study. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 2(3), 10-22. doi:10.9790/5933-0231022
- Reinhart, C., & Rogoff, K. (2011). A Decade of Debt. doi:10.3386/w16827
- Sowell, K. (2016, March 17). Jordan is Sliding Toward Insolvency. Retrieved 2019, from <https://carnegieendowment.org/sada/63061>
- Tracy, A. (2012). *Ratio analysis fundamentals: How 17 financial ratios can allow you to analyse any business on the planet*. Brookvale, Australia: Accofina.
- White, G. I., Sondhi, A. C., & Fried, D. (1998). *The analysis and use of financial statements*. New York: Wiley.

Araştırma Makalesi

EĞİTİM DENETİMİ ALANINDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ*

Ömer ÖNER¹

ORCID ID: 0000-0001-6568-0498

Muhammet Emin TÜRKÖĞLU² ORCID ID: 0000-0003-3883-3414

ÖZET

Bu çalışmanın amacı eğitim denetimi alanındaki lisansüstü tezlerin belirlenen bazı değişkenler aracılığıyla incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde yer alan 150 adet lisansüstü eğitim tezi analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre Türkiye’de 1990 ile 2017 yılları arasında, eğitim denetimi konusunda en fazla tez 2011 yılında yazılmıştır. Konu ile ilgili 43 ayrı üniversitede tez çalışması yapılmış, en fazla tez Yeditepe Üniversitesi’nde (21) üretilmiştir. Doktora kademesinde ise en fazla tez Fırat Üniversitesi’nde (3) üretilmiştir. İncelenen çalışmalarda en çok işlenen konu, denetime yönelik olarak eğitim paydaşlarının algı ve görüşleri başlığında toplanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen tezlerin çoğunda nicel yöntem ve tarama deseni kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, eğitim denetimi alanında deneysel araştırmalara ve kuram geliştirmeye yönelik özgün çalışmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim Denetimi, Lisansüstü Tez, Doküman İncelemesi*

Research Article

EXAMINATION OF POSTGRADUATE THESES IN THE FIELD OF EDUCATIONAL SUPERVISION

ABSTRACT

The purpose of this research was to examine the postgraduate theses in the field of educational supervision in terms of different variables. Qualitative research method was used in the research. In the research, 150 postgraduate education theses were analyzed. According to the survey between 1990 and 2017 in Turkey, most of the theses were written in 2011. The theses were conducted in 43 different universities, and most of the theses were produced at Yeditepe University (21). At the doctoral level, the theses were produced mostly at Fırat University (3). Most of theses focused on the perceptions and opinions of the education stakeholders for supervision. In most of the theses, quantitative method and survey design were used. The number of theses with qualitative methods seems very low, and the number of theses using mixed methods seems insufficient. As a result of the research, it was revealed that there is a need for experimental researches and original studies for developing theories in educational supervision.

Keywords: *Educational Supervision, Postgraduate Thesis, Document Analysis*

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin Türkoğlu danışmanlığında, Ömer Öner’in hazırladığı “Türkiye’de Eğitim Denetimi Alanındaki Lisansüstü Eğitim Tezlerinin İncelenmesi (1990-2017)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Susuz Atatürk İlkokulu, Sınıf Öğretmeni, omeroner26@hotmail.com

² Afyonkocatepe Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, mturkoglu@aku.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 23.09.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2020.

1. GİRİŞ

Eğitim insan davranışlarının olumlu yönde değişimini sağlayan bir süreç olarak görülmektedir (Sönmez, 1994). Bu süreç okullarda, idareciler ve öğretmenlerin nezaretinde gerçekleştirilmektedir. Eğitim sürecinde topluma uyumlu ve faydalı bireyler yetiştirmek arzu edilmektedir. Eğitim bireylere hem bilgi hem de beceri kazandırmaktadır. Aynı zamanda toplumun varoluşunu sağlayan değerlerin üretilmesinde de temel bir rol üstlenmektedir (Varış, 1984). Bilgi çağında çağın becerileri ile donanmış bireyleri yetiştirmek eğitimin başlıca görevlerinde biridir. Bu sebeple okulların öğrencileri belli becerilerle donatması gerekmektedir. Dolayısıyla okulların bu işlevi yerine getirip getirmediği ancak denetim süreci ile izlenebilmektedir (Memduhoğlu, 2012).

Denetim, kurumların işleyişlerinde hedeflerine ulaşma seviyelerinin ölçülebilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan eksiklerin düzeltilmesi sürecine verilen genel bir isimdir (Kaya, 2006). Eğitimde denetim, eğitim kurumlarındaki eğitim ve öğretimin kalitesini artırmaya dönük yapılan çalışmaları ve öğretmenlerin vazifelerini nitelikli bir şekilde ifa etmelerini amaçlayan bir destek hizmetidir (Aydın, 2014). Diğer bir ifade ile, eğitim kurumlarındaki uygulamaların daha düzenli hale getirilmesi amacıyla yürütülen faaliyetlerle ilgili süreç denetim olarak adlandırılmaktadır (Kunduz, 2007). Çağdaş denetim ise eğitim kurumlarındaki mevcut durumun iyileştirilmesini ifade etmektedir (Başar, 1995). Özetle denetim, belirli hedeflere ulaşmada yapılan uygulamaların hedeflerle uygunluğunun kıyaslanmasıdır. Bu kıyaslama sonucunda ise ortaya çıkan eksikliklerin giderilmesi amaçlanmaktadır (Taymaz, 2015).

Denetim eğitim örgütlerinde dengeyi sağlamak, eksiklikleri gidermek ve hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmak amacıyla yürütülmektedir (Ergün vd., 2014). Çağdaş eğitim yaklaşımı öğretmenlerin görev yaptıkları okullarda niteliklerinin artırılmasını, öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve tekniklerin yapılan öğretimle uygunluğunun denetlenmesini öngörmektedir. Denetim sonucunda ise nitelikli personelin terfi etmesi de söz konusu olabilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere denetim bir kontrol ya da ceza verme süreci değil, bir rehberlik ve destek süreci olarak görülmektedir. Bu süreç sonunda eğitim kurumlarındaki eğitimcilerin mesleki tutumlarında olumlu yönde değişimlerin olması beklenmektedir (Balcı, 2011).

Denetimin bir diğer önemli işlevi de bir geri bildirim sistemi olmasıdır (Aypay, 2010). Bu yönüyle denetim eğitimde yaşanabilecek farklı sorunların hızlı bir şekilde çözülmesini sağlamaktadır (Arslantaş, 2007). Denetleme sonucunda oluşturulan raporlar, hem eğitim kurumlarının genel durumu hakkında bilgi sağlamakta hem de kurumsal amaçların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine dönük bilgi vermektedir. Böylece eğitim kurumlarının çıktılarının farklı yönleriyle değerlendirmesini sağlamaktadır (Gökçe, 1994). Öte yandan, denetimi gerçekleştirecek bireylerin de önemli bazı nitelikleri taşımaları gerekmektedir. Denetimi yapacak kişilerin özellikle etkili planlama, etkili iletişim, etkili değerlendirme, etkili sınıf yönetimi, yeterli alan bilgisi ve iyi bir rol model olma yeterliklerine sahip olmaları gerekir (Weller, 1983). Eğitim sistemimizde önemli bir yeri bulunan denetim faaliyetleri, uzun yıllar boyunca eğitim kurumlarında sadece bir durum tespiti yapmanın ötesine geçememiştir.

Denetimden beklenen rehberlik işlevi geri planda kalmıştır (Karabay, 2014; Memişoğlu ve Ekinci, 2013).

Eğitim kurumlarının denetlenmesi iki aşamalı bir süreçte gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birincisi eğitim faaliyetlerinin denetlenmesi, diğeri ise idari denetlemedir. Bu iki aşamanın birlikte değerlendirilmesi önemli olsa da ülkemizdeki mevcut denetim sistemi bu iki yapıyı birlikte değerlendirip sonuçlandırabilecek bir dönüşümü gerçekleştirilememiştir. Bundan dolayı farklı eğitim ve öğretim kurumlarındaki denetim faaliyetlerinin eleştirel bir bakış açısıyla incelenerek ne kadar etkili olduklarının belirlenmesi, eğitim denetiminin geleceği ve bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır (Çınar, 2015).

Ülkemizde var olan eğitim denetimi sisteminin son 10 yılı değerlendirildiğinde, eğitim kurumlarında denetim faaliyetlerinin ilköğretim müfettişleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu teftiş anlayışına göre müfettiş teftiş için belli bir plan dahilinde öğretmenleri sınıflarında gözlemlemekte, uygulanan yöntem ve teknikleri incelemekte ve resmi evrakları gözden geçirerek varsa eksikleri tespit etmektedir. Belli zaman aralıklarıyla gerçekleşen bu kısa denetleme sürekli eleştiri oklarının hedefinde kalmıştır. Denetim okul yönetimi, öğretmenler ve öğrenciler tarafından yüksek kaygı içeren ve rehberlikten uzak bir şekilde algılanmıştır. Tüm bunlar dikkate alınarak 2014 yılında yapılan yönetmelik değişikliği denetime farklı bir boyut kazandırmıştır. Zaten yoğun bir şekilde eleştirilen ve işlevsel olmayan, müfettişlerin rehberlik ve iş başında eğitim ve yetiştirme yetkileri yönetmelikten çıkarılmıştır (MEB, 2014; Sezgin, Tınmaz ve Tetik, 2017; Tonbul ve Baysülen, 2017). Değiştirilen yönetmelikte yer alan öğretmenleri denetleme ve rehberlik etme görevleri okul müdürlerine verilmiştir (MEB, 2014). Ancak bu yeni uygulama da eleştirilerden fazlasıyla nasibini almıştır. Okul müdürüne büyük bir güç bahşeden yeni yönetmelik, okul müdürünün bu gücü olumsuz bir şekilde kullanabileceği ve objektif değerlendirmelerde bulunamayacağı ve her branşın değerlendirilmesinde okul müdürünün yeterli alan bilgisine sahip olmaması yönleriyle tartışmalara yol açmıştır (Sezgin, Tınmaz ve Tetik, 2017; Tonbul ve Baysülen, 2017). Tartışmaların yoğunlaşması üzerine müfettişlerden alınıp okul müdürlerine verilen denetim yetkisi de 2016-2017 eğitim öğretim yılında kaldırılarak yeni bir model arayışına gidilmiştir. Bu arayış sonunda daha objektif olduğu düşünülen “Çoklu Veri Kaynağına Dayalı Performans Değerlendirmesi” modeli taslağı ortaya atılmış ve 2017-2018 yılında farklı şehirlerde pilot uygulamalar başlatılmıştır. Bu modele göre, öğretmen performansı sadece müdür tarafından değil farklı paydaşlar tarafından da değerlendirmeye açık hale getirilmiştir. Modele göre bir öğretmeni okul müdürü başta olmak üzere müdür yardımcıları, müfettiş, zümre öğretmenleri, öğretmenlerin kendi öz değerlendirmeleri, öğrenciler ve velilerden oluşan geniş bir kesim tarafında yapılması ön görülmüştür. Ancak bu modele de eleştiriler gecikmemiş ve özellikle öğretmen ve öğrencilerin öğretmenlere not vermesi şeklinde algılanması üzerine pilot uygulama askıya alınmıştır.

Daha sonraki süreçte bakanlıkta yaşanan değişim sonucunda, 2018 yılında Prof. Dr. Ziya Selçuk’un göreve başlamasıyla bu konudaki çalışmalar yeniden ele alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın kısa bir sürede hazırladığı "2023 Eğitim Vizyon Belgesi" içerisinde açıklanan yeni başlıklar altında 2018-2019 eğitim öğretim yılı veya sonrası için tasarlanmış ve hayata geçirilecek bir denetim modeli yer almamıştır. Kısaca bahsetmek gerekirse, son 10 yıl içerisinde denetim modeli gerçekleştirmek niyetiyle farklı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak toplumun ve eğitim camiasının beklentilerine cevap verecek bir model üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır. Son zamanlarda eğitim denetimi alanındaki tartışmalar azalmış görünse de bu durum denetim sistemi ile ilgili sorunların pek de kolay çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı ülkenin en stratejik kurumu olarak ülke bütçesinden en büyük payı almaktadır. Ancak merkezîyetçi, bürokratik ve hantal yapısı sebebiyle çözüm arayışları çoğunlukla sonuçsuz kalmaktadır (Gedikoğlu, 2005). Gelecekte, eğitim sistemindeki sorunlar gün yüzüne çıktıkça, tüm paydaşların uzlaşa ile yaklaşacağı yeni ve etkili bir denetim sistemi arayışına yeniden girileceği düşünülmektedir. Bu arayışta geçmişte yaşanan olumsuz deneyimlerin aşılabileceği verimli bir strateji, planlama ve tartışma zemini oluşturulmalıdır. Dolayısıyla, geçmiş tecrübelerin tüm yönleriyle incelenmesi ve bu alanda yapılmış ve yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır

Diğer taraftan, araştırmacının, hangi problemlerin, hangi yöntem ve tekniklerle çalışıldığını, bulguların nasıl elde edildiğini ve bulgulara dayalı tartışmaların nasıl yapıldığını bilmesi gerekir (Balcı, 2011; Karamustafaoğlu, 2009; Şimşek vd., 2008). Dolayısıyla araştırmacılar literatürü iyi bir şekilde incelemeli ve kuramsal bir çerçeve oluşturmalıdır (Eichelberger, 1989, akt. Scherrer 2009). Kısacası konuyla ilgili önceki çalışmalar, makaleler ve tezler vs. araştırmacılara yol göstermektedir (Tsai ve Wen, 2005). Dahası literatür tarama aracılığıyla nitelikli bilgiye ulaşmak ta önemlidir (Türkan, 2015). Literatür tarama belli aşamalar sonucunda gerçekleştirilmektedir (Balcı, 2011). Lisansüstü eğitim belli bir alanda uzmanlaşmak için yapılmaktadır (Dilci, 2009; Erdem 2012; Karakütük, 1989; Semerci, 1993; Şen, 2013). Bu lisansüstü programlarda üretilen tezler, literatür tarama çalışmalarında kullanılan önemli kaynaklar arasındadır (Karadağ, 2009). Lisansüstü tez çalışmalarının analizi, belli bir konuda derinlemesine bilgi vermenin yanı sıra, çalışma yapılan konu ile ilgili genel bir bakış açısı yapma olanağı da sunabilmektedir (Göktaş ve Erdem, 2006.) Alan yazın tarandığında, her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da analiz çalışmalarının var olduğu görülmektedir (Balcı ve Apaydın, 2009; Ergün vd., 2014; İsaogulları, 2016; Karadağ, 2009; Okutan ve Ekşi, 2007; Özen ve Hendekçi, 2016; Uysal, 2013). Bu çalışmada eğitim denetimi alanında daha önce yapılmış olan lisansüstü tezlerin analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda eğitim denetimi konusunun yaygınlığı ve derinliğinin incelenen alanın genel bir görünümünün, eğitim denetimi alanının son durumunun ortaya konabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı, eğitim denetimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin içerik bakımından ve metodolojik açıdan incelenmesidir. Yapılan çalışma kapsamında belirlenen araştırma soruları aşağıda ifade edilmiştir. Türkiye'de eğitim denetimi alanındaki lisansüstü eğitim tezleri;

1. Yıllara göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
2. Yapıldığı üniversitelere göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. Araştırma konularına göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?

4. Araştırma yöntemlerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
5. Araştırma model ve tekniklerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
6. Çalışılan örneklem seçimi, türü ve büyüklüğüne göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
7. Kullanılan veri toplama araçlarına göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
8. Kullanılan veri analizi yöntemlerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedir?

2. YÖNTEM

Eğitim denetimi alanında yapılan tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Kurtoğlu ve Seferoğlu, 2013). Nitel araştırmalarda görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi bazı veri toplama araçları kullanılmakta, olaylar doğal ortamlarında ve bütüncül bir şekilde ortaya konmaya çalışılmaktadır (Demirbaş, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışma nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, olgularla ilgili araştırmaya derinlik kazandıracak materyallerin ya da belgelerin incelenmesi sonucunda yapılan analiz ile gerçekleştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman analizi araştırmacılara farklı nitel araştırma tekniklerinin kullanmaksızın hazır belgeler üzerinden araştırma yapma imkanı sunar. Bu yönüyle ciddi bir zaman ve para kaybının önüne geçmiş olunur (Cansız Aktaş, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu şekilde yapılan araştırmalarda toplanan bilgiler belli kriterlere dayalı olarak kodlanır ve analize tabi tutulur (Çepni, 2012). Bu çalışmada, dokümanların incelenmesi ile ulaşılan yazılı veriler, belli kriterlere tabi tutularak sayılara ve rakamlara dökülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Böylece nitel verilerin sayısal olarak analiz edilmesi ile ortaya çıkan veriler kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

2.1. Evren ve Veri Kaynağı

Bu araştırmanın evreni Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde yer alan eğitim denetimi konusunda yürütülmüş tezlerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında incelenmek üzere eğitim denetimi anahtar kelimesiyle 174 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezine 05.01.2018-07.01.2018 arasında erişilmiştir. Daha sonra erişim izni bulunan, araştırma konusuna ve amacına uygun olan kriterler ışığında 150 tez incelenmek üzere belirlenmiştir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın veri kaynağı olan lisansüstü tezler Kurtde Fidan ve Öner (2018) tarafından geliştirilen "Lisansüstü Tez Sınıflandırma ve İçerik Formu" esas alınarak toplanmıştır. İlk olarak, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezinde "eğitim denetimi" anahtar kelimesi ile arama yapılmış ardından veri tabanında bulunan ve anahtar kelimelerinde "eğitim denetimi" olan tezler aratılmış ve daha sonra

incelenmiştir. Tez sınıflama ve içerik formu kriterlerine uygun 150 lisansüstü tez çalışması kaydedilmiştir. Ardından eğitim denetimi tezlerinin tasnif ve çözümlenmelerine geçilmiştir. Tezler incelenirken “Lisansüstü Tez Sınıflandırma ve İçerik Formu”na uygun şekilde kategorize edilmiştir. İçerik formu araştırma için uyarlandıktan sonra eğitim yönetimi alanında uzman iki akademisyenden görüş alınmıştır. Uzmanlardan alınan geri bildirimlerin değerlendirilmesi sonucunda bazı değişikliklere gidilmiş ve forma en son hali verilmiştir.

2.3 Veri Analizi

Yapılan çalışmanın veri analizi “Lisansüstü Tez Sınıflandırma ve İçerik Formu” aracılığı ile tez merkezinden erişilen lisansüstü tezlere ait verilerin sayısal analizi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin içeriğinin sayısal olarak analiz edilmesi farklı veri kaynaklarından ulaşılan verilerin daha sonra yeniden tekrarlanabilirliğini ve geçerliliğini sağlamaya çalışan bilimsel bir yöntemdir (Krippendorff, 2013). Bu yöntemler bazı dokümanlar ve materyaller incelenebilmekte ve değerlendirilebilmektedir (Crano ve Brewer, 1994). Bu çalışmada, tezlere ait bulgular analiz edilerek değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin sayısal olarak ifade edilmesi için frekans (f) ve yüzde (%) kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma soruları ışığında analiz edilen lisansüstü eğitim tezlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde Eğitim denetimi konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin yıllara göre dağılımları görülmektedir.

Tablo 1. Eğitim Denetimi Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
1990	-	1	1	0.67
1994	1	-	1	0.67
1995	1	-	1	0.67
1996	1	1	2	1.33
1999	-	1	1	0.67
2001	1	1	2	1.33
2002	1	-	1	0.67
2003	2	-	2	1.33
2004	2	1	3	2.00
2007	4	-	4	2.67
2008	6	-	6	4.00
2009	15	-	15	10.00
2010	18	1	19	12.67
2011	19	5	24	16.00
2012	12	2	14	9.33

2013	14	1	15	10.00
2014	17	1	18	12.00
2015	12	-	12	8.00
2016	4	-	4	2.67
2017	5	-	5	3.33
TOPLAM	135	15	150	100

Tablo 1’de yer alan eğitim denetimi alanındaki tezler incelendiğinde en çok tez çalışmasının 2011 yılında (24 adet % 16.00) yapıldığı görülmüştür. 2011 yılındaki çalışmalar incelendiğinde, 24 lisansüstü tez çalışmasının 19 tanesi yüksek lisans, 5 tanesi ise doktora tezidir. Hem toplamda hem de doktora tezi çalışmaları en fazla 2011 yılında yapıldığı görülmektedir. Ancak, parantez içinde belirtilen yıllarda Eğitim Denetimi konusunda hiç çalışma yapılmadığı (1991, 1992, 1993, 1997, 1998, 2000, 2005, 2006) tespit edilmiştir. Öte yandan, 1990, 1994, 1995, 1999 ve 2002 yıllarında sadece 1 adet tez çalışması yapılmıştır. Buna karşın, 2007-2015 yıllarında ise Eğitim Denetimi en çok çalışıldığı yıllar olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde Eğitim denetimi lisansüstü tezlerinin üniversitelere bazında dağılımı görülmektedir.

Tablo 2. Eğitim Denetimi Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
Yeditepe Üniversitesi	21	-	21	14.00
Dokuz Eylül Üniversitesi	8	2	10	6.67
Maltepe Üniversitesi	8	-	8	5.33
Akdeniz Üniversitesi	7	-	7	4.67
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	7	-	7	4.67
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	5	1	6	4.00
Gazi Üniversitesi	4	2	6	4.00
Zirve Üniversitesi	6	-	6	4.00
Ankara Üniversitesi	4	1	5	3.33
Cumhuriyet Üniversitesi	5	-	5	3.33
Fırat Üniversitesi	2	3	5	3.33
Hacettepe Üniversitesi	3	2	5	3.33
Kırıkkale Üniversitesi	4	-	4	2.67
Marmara Üniversitesi	3	1	4	2.67
Selçuk Üniversitesi	3	1	4	2.67
Dicle Üniversitesi	3	-	3	2.00
Muğla Üniversitesi	3	-	3	2.00
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	3	-	3	2.00
Anadolu Üniversitesi	2	-	2	1.33
Atatürk Üniversitesi	1	1	2	1.33

Fatih Üniversitesi	2	-	2	1.33
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	2	-	2	1.33
Mersin Üniversitesi	2	-	2	1.33
Okan Üniversitesi	2	-	2	1.33
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2	-	2	1.33
Osmangazi Üniversitesi	1	1	2	1.33
Sabahattin Zaim Üniversitesi	2	-	2	1.33
Sakarya Üniversitesi	2	-	2	1.33
Trakya Üniversitesi	2	-	2	1.33
Uşak Üniversitesi	2	-	2	1.33
Adnan Menderes Üniversitesi	1	-	1	0.67
Ahi Evran Üniversitesi	1	-	1	0.67
Aydın Üniversitesi	1	-	1	0.67
Başkent Üniversitesi	1	-	1	0.67
Beykent Üniversitesi	1	-	1	0.67
Gaziantep Üniversitesi	1	-	1	0.67
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	-	1	0.67
İnönü Üniversitesi	1	-	1	0.67
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	-	1	0.67
Niğde Üniversitesi	1	-	1	0.67
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1	-	1	0.67
Pamukkale Üniversitesi	1	-	1	0.67
Yıldız Teknik Üniversitesi	1	-	1	0.67
Yıldız Teknik+Aydın Üniversitesi	1	-	1	0.67
TOPLAM	135	15	150	100

Tablo 2 incelendiğinde, çalışmaların en fazla tez çalışması Yeditepe Üniversitesinde (21 adet) yapılmıştır. Yeditepe Üniversitesinin ardından toplamda en fazla tez çalışması sırasıyla Dokuz Eylül Üniversitesinde (10 adet), Maltepe Üniversitesi (8 adet), Akdeniz ve Çanakkale 18 Mart Üniversiteleri de (7'şer adet) tez üretmişlerdir. Bunun yanında, adı geçen üniversitelerde hiç doktora çalışmasının yapılmadığı göze çarpmaktadır. Fırat Üniversitesinde (3 adet) doktora tezi yapıldığı görülmektedir. Dokuz Eylül, Gazi ve Hacettepe Üniversitelerinde ise (2'şer adet) ve geri kalan üniversitelerde 1 adet doktora tezi yapıldığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3'te eğitim denetimi alanında yapılan tez çalışmalarının konularına göre dağılımları görülmektedir.

Tablo 3. Eğitim Denetimi Tezlerinin Araştırma Konularına Göre Dağılımı

Konular	Yüksek Lisans f	Doktora f	%
Eğitim denetimi ile ilgili algılar ve görüşler	29	3	21.33
Müfettişler ve müfettişlerin gerçekleştirdiği Denetimlerle ilgili Yönelik algılar ve görüşler	28	1	19.33
Müfettişlerin müfettişlik mesleği ve yaşadıkları problemlerle ilgili algıları ve görüşleri	16	-	10.67
Denetim modelleri ile ilgili araştırmalar	13	3	10.67
Denetim sistemine ilişkin araştırmalar	11	3	9.33
Türk denetim sisteminin farklı ülkelerle kıyaslanması	7	1	5.33
Okul idarecilerinin liderlik stilleri ile ilgili araştırmalar	5	-	3.33
Yönetimde ve denetimle ilgili baskı, şiddet ve stres ile ilgili araştırmalar	4	-	2.67
Okul ve kurumlar ile ilgili araştırmalar	3	1	2.67
Disiplin soruşturmaları ile ilgili araştırmalar	2	-	1.33
Yönelik Çalışmalar			
Okullarda Örgütsel Bağlılık ile ilgili araştırmalar	1	1	1.33
Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Yüksek Lisans Programına ile ilgili araştırmalar	1	1	1.33
Farklı ülkelerin denetim sistemlerine ilişkin algılarla ilgili araştırmalar	1	-	0.67
Diğer	14	1	10.00
TOPLAM	135	15	100

Tablo 3 incelendiğinde, en fazla araştırılan konular “Türkiye’deki Denetim Sistemine İlişkin Algı ve Görüşler” (32 adet), “Müfettişlere ve Yaptıkları Denetime Yönelik Algı ve Görüşler” (29 adet), “Müfettişlerin Kendi Mesleklerine ve Sorunlarına İlişkin Algı ve Görüşleri” (16 adet), “Bir Denetim Modeline İlişkin Yapılan Çalışmalar” (16 adet) ve “Türkiye’deki Denetim Sisteminin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi” (14 adet) olarak dağıldığı görülmektedir. Doktora tezlerinde en çok incelenen konunun 3’er adet ile “Türkiye’deki Denetim Sistemine İlişkin Algı ve Görüşler”, “Bir Denetim Modeline İlişkin Yapılan Çalışmalar” ve “Türkiye’deki Denetim Sisteminin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi” olarak dağıldığı gözlenmiştir.

Tablo 4'te eğitim denetimi konulu lisansüstü tezlerin yöntemlerine göre dağılımları görülmektedir.

Tablo 4. Eğitim Denetimi Tezlerinin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Yöntem	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
Nitel	93	10	103	68.67
Nitel	32	2	34	22.67
Karma	9	2	11	7.33
Belirtilmemiş	1	1	2	1.33
TOPLAM	135	15	150	100

Tablo 4 incelendiğinde, nitel yöntemler ile yapılan çalışmaların yüksek sayıda olduğu (103 adet) tespit edilmiştir. Buna karşın nitel çalışmaların sayısının 34 adet, karma yönetimin ise 11 adet olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, yüksek lisans ve doktora tezlerinde nitel yöntemle sıklıkla analizlerin gerçekleştirildiği, nitel ve karma yöntemlerin ise daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 5'te eğitim denetimi konulu lisansüstü tezlerinin araştırma modeline/ desenine göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 5. Eğitim Denetimi Tezlerinin Araştırma Modeline/Desenine Göre Dağılımı

Model-Desen	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
Nitel				
Tarama	93	9	102	66.67
Kaynak Tarama	1	-	1	0.65
İçerik Analizi	-	1	1	0.65
Nitel				
Tarama	12	-	12	7.84
Kaynak Tarama	1	-	1	0.65
Doküman İnceleme/Analiz	3	1	4	2.61
Görüşme	9	-	9	5.88
İçerik Analizi	1	-	1	0.65
Karşılaştırmalı Eğitim Araştırması	1	-	1	0.65
Meta Sentez	-	1	1	0.65
Durum Çalışması	4	-	4	2.61
Olgubilim/Fenomenoloji	2	-	2	1.31
Kuram Oluşturma	1	-	1	0.65
Karma				
Deneysel+Görüşme	2	1	3	1.96

Tarama+Görüşme	1	-	1	0.65
Tarama+Doküman İnceleme	1	-	1	0.65
Tarama+Olgubilim	1	-	1	0.65
Tarama+Durum Çalışması	2	1	3	1.96
Tarama+Durum Çalışması+Görüşme	1	-	1	0.65
Tarama+Gözlem+Görüşme	1	-	1	0.65
Belirtilmemiş	1	1	2	1.31
TOPLAM	138	15	153	100

Tablo 5 incelendiğinde, en fazla nicel yöntemlerden tarama deseni (102 adet) kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, karma yöntem kullanılan 8 çalışmanın nicel kısmında da tarama deseni kullanılmıştır. Lisansüstü eğitim tezlerinde nitel modellerden tarama 12 kez defa kullanılırken, görüşme ise 9 defa kullanılmıştır. Diğer desenler oldukça az sayıda tercih edilmiştir.

Tablo 6’da eğitim denetimi konusunda yapılan lisansüstü tezlerinin örneklem ve çalışma gruplarına göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 6. Eğitim Denetimi Tezlerinin Örneklem ve Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
Öğretmen	84	-	84	42.42
Müfettiş	39	4	43	21.72
Okul Yöneticisi	32	1	33	16.67
Doküman	19	3	22	11.11
Öğrenci	7	1	8	4.04
Öğretim Üyesi	2	-	2	1.01
Yönetici+Öğretim Üyesi	-	1	1	0.51
Öğretmen+Yönetici	-	1	1	0.51
Müfettiş+Yönetici	-	1	1	0.51
Öğretmen+Müfettiş+Yönetici	-	3	3	1.52
TOPLAM	183	15	198	100

Tablo 6 incelendiğinde, çalışmalarda en fazla öğretmenlerle çalışıldığı görülmektedir (84 adet). Öğretmenlerden sonra sırasıyla müfettişlerin (43 adet), okul yöneticilerinin (33 adet) ve dokümanların (22 adet) en fazla tercih edilen örneklem ve çalışma grupları oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, doktora tezlerinde öğretmenlerin örneklem ve çalışma grubu olarak tercih edilmediği de ortaya çıkmıştır. Öte yandan doktora tezleri incelendiğinde, en çok tercih edilen örneklem grupları müfettişler

(4 adet), dokümanlar (3 adet) ve Öğretmen+Müfettiş+Yönetici grubu (3 adet) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7’de eğitim denetimi lisansüstü tezlerinin örneklem genişliğine göre dağılımları görülmektedir.

Tablo 7. Eğitim Denetimi Tezlerinin Örneklem Genişliğine Göre Dağılımı

Örneklem Genişliği	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
0-30	18	1	19	14.62
31-60	1	1	2	1.54
61-90	5	-	5	3.85
91-120	4	1	5	3.85
121-150	3	-	3	2.31
151-200	15	1	16	12.31
201-300	19	2	21	16.15
301-400	23	3	26	20.00
401-500	14	2	16	12.31
501-700	12	-	12	9.23
701 ve Üstü	4	1	5	3.85
TOPLAM	118	12	130	100

Tablo 7 incelendiğinde, yapılan çalışmalarda en çok 301-400 kişi aralığının tercih edildiği görülmektedir (26 adet). En çok tercih edilen ikinci örneklem genişliği 201-300 kişi aralığı olarak saptanmıştır (21 adet). Üçüncü sırada ise 19 adet ile 0-30 kişi aralığına sahip örneklem genişliği bulunmaktadır. En az kullanılan örneklem genişliği ise 2 adet ile 31-60 kişi aralığı olmuştur.

Tablo 8’de eğitim denetimi lisansüstü eğitim tezlerinin veri toplama araçlarına göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 8. Eğitim Denetimi Tezlerinin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Aracı	Yüksek Lisans f	Doktora f	Toplam f	%
Anket	61	6	67	41.61
Ölçek	38	4	42	26.09
Görüşme Formu	26	-	26	16.15
Doküman İnceleme/Analiz	11	1	12	7.45
Belgesel Tarama	4	-	4	2.48
İçerik Analizi	1	1	2	1.24
Literatür Tarama	1	-	1	0.62
Kaynak Tarama	1	-	1	0.62
Gözlem Formu	1	-	1	0.62

Bilgi Toplama Formu	1	-	1	0.62
Ölçek+Görüşme Formu	-	1	1	0.62
Doküman İnceleme+Görüşme Formu	-	1	1	0.62
Belirtilmemiş	1	1	2	1.24
TOPLAM	146	15	161	100

Tablo 8’de eğitim denetimi konulu lisansüstü eğitim tezlerinin veri toplama araçlarına göre dağılımı incelendiğinde, çalışmalarda veri toplama aracı olarak en çok anketin (67 adet) tercih edildiği tespit edilmiştir. Anketin ardından en çok tercih edilen veri toplama aracı ölçek olurken (42 adet), görüşme formu (26 adet) ve doküman inceleme/analiz de (12 adet) sık kullanılan veri toplama araçları olarak tespit edilmiştir.

Tablo 9’da eğitim denetimi konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin veri analizi yöntemlerine göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 9. Eğitim Denetimi Tezlerinin Veri Analizi Yöntemlerine Göre Dağılımı

Veri Analizi	f	%
T-Testi	83	18.49
f-%-x-ss	81	18.04
ANOVA	74	16.48
Kruskal Wallis H Testi:	25	5.57
Mann Whitney U Testi:	25	5.57
İçerik Analizi:	24	5.35
Scheffe Testi:	22	4.90
Betimsel Analiz/İstatistik:	17	3.79
Tukey Testi:	15	3.34
Korelasyon Analizi:	14	3.12
Ki (Kay) Kare Testi:	12	2.67
Post Hoc Testi:	8	1.78
LSD Testi:	7	1.56
Regresyon Analizi:	6	1.34
Kolmogorov-Smirnov Testi:	5	1.11
Levene Testi:	5	1.11
F-Testi:	3	0.67
Tamhane T2 Testi:	3	0.67
Dunnett C Testi:	2	0.45
Cramer’s V Testi:	1	0.22
Doküman Analizi:	1	0.22
Faktör Analizi:	1	0.22
Frekans Analizi:	1	0.22
Mc Nemar Bowker Testi:	1	0.22
Normallik Testi	1	0.22

Shapiro-Wilkis Testi:	1	0.22
Sürekli Karşılaştırmalı Metot:	1	0.22
Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi	1	0.22
Belirtilmemiş	9	2.00
TOPLAM	449	100

Tablo 9 incelendiğinde, araştırmalarda en çok T-Testi'nin kullanıldığı görülmektedir (83 adet). En fazla kullanılan ikinci ve üçüncü veri analizi yöntemleri sırasıyla, frekans-yüzde-aritmetik ortalama-standart sapma (f - % - x - ss) istatistiksel analizleri (81 adet) ve tek yönlü varyans analizi-ANOVA (74 adet) olmuştur. Öte taraftan, diğer veri analizi yöntemleri daha az tercih edilmiştir.

Tablo 10'da eğitim denetimi konusunda yapılan lisansüstü tezlerinin araştırma yöntemlerinin yıllara göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 10. Eğitim Denetimi Tezlerinin Araştırma Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yöntem	Nitel	Nitel	Karma	Belirtilmemiş	TOPLAM
1990	f	1	-	-	1
	%	100.00	-	-	100
1994	f	1	-	-	1
	%	100.00	-	-	100
1995	f	1	-	-	1
	%	100.00	-	-	100
1996	f	2	-	-	2
	%	100.00	-	-	100
1999	f	1	-	-	1
	%	100.00	-	-	100
2001	f	2	-	-	2
	%	100.00	-	-	100
2002	f	1	-	-	1
	%	100.00	-	-	100
2003	f	2	-	-	2
	%	100.00	-	-	100
2004	f	2	1	-	3
	%	66.67	33.33	-	100
2007	f	3	-	1	4
	%	75.00	-	25.00	100
2008	f	6	-	-	6
	%	100.00	-	-	100
2009	f	13	1	1	15
	%	86.67	6.67	6.67	100
2010	f	8	8	2	19

	%	42.11	42.11	10.53	5.26	100
2011	f	17	6	1	-	24
	%	70.83	25	4.17	-	100
2012	f	8	2	4	-	14
	%	57.14	14.29	28.57	-	100
2013	f	10	5	-	-	15
	%	66.67	33.33	-	-	100
2014	f	15	1	2	-	18
	%	83.33	5.56	11.11	-	100
2015	f	5	7	-	-	12
	%	41.67	58.33	-	-	100
2016	f	1	2	1	-	4
	%	25.00	50.00	25.00	-	100
2017	f	4	1	-	-	5
	%	80.00	20.00	-	-	100
TOPLAM		103	34	11	2	150

Tablo 10 incelendiğinde, 1990-2004 yıllarını kapsayan çalışmaların tamamının nicel yöntemler kullanılarak yapıldığı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda nitel yöntemlerle yapılan çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. 2010 yılında yapılan tezlerde nicel ve nitel yöntemlerin kullanılma sayısı ve oranı eşittir. Şekil 10'da görüldüğü gibi sadece 2015 ve 2016 yıllarında nitel yöntemlerle yapılan çalışmaların sayısı nicel yöntemlerle yapılan çalışmaların sayısından daha fazladır. Diğer yılların tamamında nicel yöntemlerin işe koşulma sayıları ve oranları daha çoktur. Karma yöntemle yapılan çalışmaların en fazla olduğu yıl ise 2012 yılı olmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, araştırma soruları kapsamında 1990-2017 yılları arasında eğitim denetimi konusunda lisansüstü tezleri incelenmiştir. Araştırmada eğitim denetimi alanındaki yüksek lisans tezlerinin yıllara göre dağılımına bakıldığında, bu konuda yapılan çalışmaların 2009 yılına kadar çok seyrek olduğu ancak 2009-2015 yılları arasında bu konunun yoğun bir şekilde çalışıldığı görülmüştür. Bu durumun Türkiye'de denetim ile ilgili sistemsel bir arayıştan kaynaklandığı söylenebilir. Eğitim denetimi ile ilgili süregelen tartışmalar araştırmacıların dikkatini çektiği düşünülmektedir. Eğitim denetimi ile ilgili sistemsel değişikliklerin tartışmaya açıldığı ya da değişiklik yapıldığı yıllarda bu artışın hız kazandığı söylenebilir. Öte yandan, 2000'li yıllarla birlikte idareci ve öğretmenler farklı üniversitelerde açılan programlarla birlikte eğitim yönetimi alanında lisansüstü eğitim almaya başlamıştır. Bu gelişmenin de eğitim denetimi alanındaki çalışmaların artmasına yol açtığı söylenebilir. Fakat 2015 yılına kadar artan çalışma sayısı bu yıldan itibaren azalmıştır. Rehberlik ve iş başında yetiştirme görev ve yetkisinin, yani okulda ve sınıflarda bizzat müfettişlerin gerçekleştirdiği denetimin 2015-2016 eğitim öğretim yılı ile birlikte okul müdürlerine devredilmesiyle bu ilginin azaldığı düşünülmektedir.

Bu ilginin azalması denetim alanında yapılan lisansüstü tezlere de yansıdığı görülmektedir (MEB, 2014; Sezgin, Tınmaz ve Tetik, 2017; Tonbul ve Baysülen, 2017).

Araştırmada eğitim denetimi alanındaki üniversitelere göre dağılımları analiz edildiğinde tezlerin 43 farklı üniversitede yürütüldüğü görülmüştür. 43 farklı üniversite içerisinde en fazla tez çalışması Yeditepe Üniversitesi'nde (21 adet %14.00) yürütülmüştür. Yüksek lisans alanında en fazla tez çalışmasının yapıldığı Yeditepe Üniversitesi'nde bu alanda hiç doktora çalışması yapılmaması dikkat çekmektedir. Eğitim denetimi alanında en fazla doktora çalışması Fırat Üniversitesinde (3 adet) yürütülmüştür. Yapılan bu çalışmaya benzer önceki çalışmalarda daha önce farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu alanda en fazla tez çalışması yürüten üniversitenin Ankara Üniversitesi olduğu belirtilmiştir (Okutan ve Ekşi, 2007; Uysal, 2013).

Bu araştırma kapsamında, eğitim denetimi konusundaki lisansüstü tezlerin konuları incelendiğinde, tezlerin büyük bir bölümünün katılımcıların algı ve görüşlerine dayalı olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Sadece algı ve görüşlerin belirlenmesine yönelik çalışmalardan ziyade bir model önerisi sunmanın alana daha fazla katkıda bulunacağı düşünülmektedir. İncelen lisansüstü çalışmaların sadece %10.67'si bir modele dayalı olarak yapılmıştır. Bir teori ya da modelin test edilmesine dönük çalışmaları eğitim denetimi alanına daha fazla katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada incelenen yüksek lisans ve doktora tezlerinin büyük bir bölümünün nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Nicel yöntemlere bağlı olarak da en çok kullanılan araştırma deseni tarama olmuştur. Bu bağlamda, yapılan lisansüstü çalışmalarda tarama modeline uygun olan veri toplama araçları, anketler ve ölçeklerin oldukça fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye'de üniversitelerin lisansüstü programlarında nicel yöntemlere dönük istatistikî dersler ağırlıktadır. Dolayısıyla öğrenciler nicel araştırmalara daha fazla yönelmektedir (İsaoğulları, 2006). Öte yandan, farklı araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinin nitel araştırma desenlerine oranla çok daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (Balcı, 1988; Balcı, 1990; Balcı ve Apaydın, 2009). Nicel araştırmalarda ise sıklıkla anket ve ölçekler kullanılmaktadır (Balcı ve Apaydın, 2009; İsaoğulları, 2016; Karadağ, 2009; Uysal, 2013). Nicel araştırmalarda anket ve ölçeğin tercih edilmesi kolay uygulama ve analiz sebebiyledir (Cohen, Marrion ve Marison; 2011). Ancak bu durum bazı eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Sosyal bilimler alanında nicel araştırmaların çok sık kullanılması birçok problemin derinlemesine incelenmesine engel olmaktadır (İsaoğulları, 2016). Yurtdışındaki çalışmalarla Türkiye'deki çalışmalar kıyaslandığında durumun daha farklı olduğu görülmektedir. Türkiye'de ağırlıklı olarak nicel yöntemler tercih edilirken, yurt dışında daha çok nitel ve karma yöntemlerin daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Buna daha fazla kanıt sunmak gerekir. Yurt dışında yapılan çok sayıda nicel çalışma da var. (Aydın, Erdağ ve Sarier, 2010; Aydın ve Uysal, 2011). Buna göre Türkiye'deki araştırmaların daha fazla nitel ve karma yöntemlere yönelmesi gerekmektedir. Bu paragraf gözden geçirilmeli.

Araştırmada incelenen eğitim denetimi konusundaki lisansüstü tezlerin genel olarak öğretmen, müfettiş ve yöneticilerle yapıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan örneklemeler incelendiğinde, örneklemelerin genişliğinin seçilen yöntemler ve konularla örtüştüğü ve yeterli olduğu görülmüştür. İncelenen tezlerde verilerin analiz edildiği yöntem ve tekniklerin bir kısmının sıkça kullanıldığı ve çeşitli analiz tekniklerinin yer aldığı görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında araştırmacılara bazı önerilerde bulunulabilir. Lisansüstü programlarda nitel araştırmalara dönük yöntem ve tekniklere hem derslerde hem de uygulamalarda daha fazla yer verilebilir. Danışmanlar tecrübeleri ve bilgileri doğrultusunda danışanlarını tez konusu seçiminde alanda çözüme muhtaç veya daha önemli olan konulara yönlendirebilirler. Eğitim denetimi konusunda yürütülen lisansüstü tezlerin sayısı doktora kademesinde azdır. Bu sebeple doktora kademesindeki çalışmaların sayılarının artırılması nitelik ve alana katkı bakımından faydalı olabilir. Benzer ve birbirini tekrarlayan çalışmalar yerine bir model önerisinin sunulduğu ve test edildiği, model çalışmaların deneysel olarak uygulanmasının sağlandığı çalışmalar alana daha çok katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, H. İ. (2007). *İlköğretim müfettişlerinin mesleki yardım ve rehberlik rollerinin öğretmen algularına göre değerlendirilmesi: Bir model önerisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Aydın, A., Erdağ, C. ve Sarier, Y. (2010). A comparison of articles published in the field of educational administration in terms of topics, methodologies and results. *Eurasian Journal of Educational Research*, 39, 37-58.
- Aydın, A. ve Uysal, Ş. (2011). Evaluation of doctoral theses on educational administration in Turkey and abroad, in terms of subjects, methods and results. *Eurasian Journal of Educational Research*, 42, 1-14.
- Aydın, M. (2014). *Çağdaş eğitim denetimi* (6. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aypay, A. (2010). Denetici profiline ilişkin sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 593-622.
- Balcı, A. (1988). Eğitim yönetimi araştırmalarının durumu: EAQ'de 1970- 1985 arasında yayınlanan araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), 421- 434.
- Balcı, A. (1990, Eylül). *Türkiye'de eğitim araştırmalarının durumu: Ankara üniversitesi eğitim bilimleri fakültesi örneği*. Birinci Eğitim Bilimleri Ulusal Kongresi. Ankara.
- Balcı, A. ve Apaydın, Ç. (2009). Türkiye'de eğitim yönetimi araştırmalarının durumu: Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi dergisi örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59),325-343.
- Balcı, A. (2011). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Başar, H. (1995). *Öğretmenlerin değerlendirilmesi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Cansız Aktaş, M. (2015). Nitel veri toplama araçları. M. Metin (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (337-371). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2011). *Research methods in education*. New York: Routledge.
- Crano, W. ve Brewer M. B. (1994). *Principle of research in social psychology*. New York: Mc- Graw Hill Inc.

- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (6. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çınar, A. (2015). *Okullarda yapılan idari denetimlerin okul yöneticilerine göre etkililik düzeyi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirbaş, M. (2015). Bilimsel araştırma ve özellikleri. M. Metin (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (3-19). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Dilci, T. (2009). *Eğitim bilimleri alanında yürütülen lisansüstü eğitimin öğrenci ve öğretmen elemanları görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, A.R. (2012). Bilim insanı yetiştirmede araştırma eğitimi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(3), 166-167.
- Ergün, M., Recepoğlu, E., Küçük, Z. A. ve Oğuz, K. (2014). Türkiye'deki üniversitelerde eğitim denetimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenlere göre incelemesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22 (1), 25-40.
- Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa birliği sürecinde Türk eğitim sistemi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 66-80.
- Gökçe, F (1994). Eğitimde denetimin amaç ve ilkeleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 73-78.
- Göktaş, B. ve Erdem, R. (2006). Sağlık yönetimi alanında yapılan tezlerin profili. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 1(1), 53-63.
- İsaoğulları, Y. (2016). *Eğitim yönetimi ve denetimi alanında yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının liderlik teması açısından incelenmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Karabay, H. (2014). *Okul yöneticilerinin ders denetimleri yönüyle branş öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine katkıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karadağ, E. (2009). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik ve metodolojik açıdan incelenmesi: Bir durum çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 75-87.
- Karakütük, K. (1989). Türkiye'de lisansüstü eğitim, sorunları ve çözüm önerileri. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 513-524.

- Karamustafaoğlu, O. (2009). Fen ve teknoloji eğitiminde temel yönelimler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 87-102.
- Kaya, E. (2006). *Teftiş geçirmiş İngilizce öğretmenlerinin bakış açısı, fikirleri, hisleri ve deneyimleri açısından teftiş süreci üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kunduz, E. (2007). *İlköğretim müfettişlerinin çağdaş eğitim denetimi ilkelerine ve kliniksel denetime yönelik davranışlarına ilişkin öğretmen algıları*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kurtdede Fidan, N. ve Öner, Ö. (2018). Değerler eğitimine yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *International Journal of Field Education*, 4 (1),1-17.
- Kurtoğlu, M. ve Seferoğlu, S. S. (2013). Öğretmenlerin teknoloji kullanımı ile ilgili türkiye kaynaklı dergilerde yayımlanmış makalelerin incelenmesi. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 2(3), 1-10.
- MEB (2014). Milli eğitim bakanlığı rehberlik ve denetim başkanlığı ile maarif müfettişleri başkanlıkları yönetmeliği. 14.05.2018, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140524-18.htm>
- Memduhoğlu, H. B. ve Zengin, M. (2012). Çağdaş eğitim denetimi modeli olarak öğretimsel denetimin Türk eğitim sistemine uygulanabilirliği. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 5(1), 131-142.
- Memişoğlu, S.P. ve Ekinci, Z. (2013). İlköğretim okullarının kurum denetimi sırasında karşılaşılan sorunlara ilişkin denetmen ve yönetici görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 206-212.
- Okutan, M. & Ekşi, A. (2007, 5-7 Ağustos). *2000-2003 yılları arasında eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanında yapılmış olan yüksek lisans tez özetleri çalışması*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi.
- Özen, F. ve Hendekçi, E. A. (2016). Türkiye’de eğitim denetimi alanında 2005–2015 yılları arasında yayımlanan makale ve tezlerin betimsel analizi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6 (11),619-650.
- Polat, M. (2013). Fen bilimleri eğitimi alanında tamamlanmış yüksek lisans tezleri üzerine bir araştırma: Celal Bayar Üniversitesi örneği. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 46-54.

- Scherrer, R. J. (2009). *Evaluating public school teachers in Western Pennsylvania: How and why has it changed since NCLB?* (Unpublished Doctoral Thesis). University of Pittsburgh.
- Semerci, N. A. (1993). *Fırat Üniversitesi sosyal bilimler lisansüstü programlarının nicelik ve isleyişi üzerine bir inceleme (1983-1993)*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sezgin, F., Tinmaz, A. ve Tetik, S. (2017). Performans kriterlerine göre öğretmenlerin değerlendirilmesine ilişkin okul müdürü ve öğretmen görüşleri. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1647-1668.
- Sönmez, V. (1994). *Eğitim felsefesi*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Şen, Z. (2013). Türkiye’de yüksek lisans ve doktora eğitimi kalitesinin iyileştirilmesi için öneriler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(1), 11-14.
- Şimşek, A., Özdamar, N., Becit, G., Kılıçer, K., Akbulut, Y. ve Yıldırım, Y. (2008). Türkiye’deki eğitim teknolojisi araştırmalarında güncel eğilimler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 439-458.
- Taymaz, H. (2015). *Eğitim sisteminde teftiş kavramlar, ilkeler, yöntemler*. (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tonbul, Y. ve Baysülen, E. (2017). Ders denetimi ile ilgili yönetmelik değişikliğinin maarif müfettişlerinin, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri açısından değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(1), 299-311.
- Tsai, C. C. ve Wen, L. M. C. (2005). Research and trends in science education from 1998 to 2002: A content analysis of publication in selected journals. *International Journal of Science Education*, 27, 3-14.
- Türkan, M. (2015). *Türkiye’de din eğitimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların içerik ve yöntem açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Uysal, Ş. (2013). *Türkiye’de eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanındaki doktora tezlerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Varış, F. (1984). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Weller, L. D. (1983). Essential competencies for effective supervision of the student teacher. *Academic Journal Education*, 104(2), 213-218.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Araştırma Makalesi

DEVLET VE ÖZEL OKUL YÖNETİCİLERİNİN YENİLİK YÖNETİMİ BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: NİCEL BİR ARAŞTIRMA*

Nejmettin AYDOĞAR¹ ORCID ID: 0000-0002-4954-5242
Ramazan YİRCİ² ORCID ID: 0000-0003-4696-7420

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı, okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin incelenmesidir. Betimsel tarama modelinin kullanıldığı bu araştırmanın örneklemini, 2016-2017 öğretim yılında Kahramanmaraş ili Dulkadiroğlu ve Onikişubat ilçesinde devlet okullarında görev yapan 476, özel okulda görev yapan 205, toplamda 681 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada kişisel bilgi formu ve yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini incelemek için Bülbül (2012a) tarafından geliştirilen “Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; devlet ve özel okullarda görevli öğretmenler, okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini “Çok Katılıyorum” düzeyinde görmelerine karşın özel okul yöneticilerinin puan ortalaması devlet okullarındaki okul yöneticilerinin aldığı puan ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Devlet okulları ve özel okullarda çalışan öğretmenlerin, okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin görüşleri demografik değişkenler açısından incelenmiş ve toplam ölçek puanı dikkate alındığında cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, okul kademesi gibi değişkenlerde anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yenilik, Yenilik Yönetimi, Yönetici, Yenilikçi Lider*

Research Article

COMPARISON OF INNOVATION MANAGEMENT SKILLS OF PUBLIC AND PRIVATE SCHOOL ADMINISTRATORS: A QUANTITATIVE RESEARCH

ABSTRACT

The general objective of this research is to examine the innovation management skills of school administrators. The sample of the study used descriptive scanning model consists of 476 teachers from state schools, 205 teachers from private schools and in total 681 teachers in Dulkadiroğlu and Onikişubat district of Kahramanmaraş province during the 2016-2017 academic year . In the research Personal Information Form and Innovation Management Scale on Schools which was developed by Bülbül (2012a) were used to examine innovation management skills of administrators. As a result; although teachers working in public and private schools perceive their school administrators' innovation management skills at the level of “Completely Agree”, the mean score of private school administrators was found higher than of the school administrators in public schools. Innovation management skills of school administrators were examined in terms of demographic variables and it was determined that there was a significant difference in variables such as gender, age, professional seniority and school level.

Keywords: *Innovation, Innovation Management, Administrators, Innovative Leader*

* Bu çalışma birinci yazarın Doç. Dr. Ramazan YİRCİ danışmanlığında 2018 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ MEB, Öğretmen, nejmettinaydogar91@outlook.com

² Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yirci@ksu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 05.10.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 28.11.2020.

1. GİRİŞ

Toplumlar ve toplumsal sistemler sürekli bir değişim dinamiği etkisindedir. John Dewey'in dediği gibi hareket nasıl fiziksel bir gerçekse, değişim de toplumsal bir gerçektir. Bu değişim gereksinimleri toplumları etkilediği gibi örgütleri de etkilemektedir. Örgütlerdeki değişimler planlı ve kontrollü olması zorunluluğu yenilik kavramını daha da önemli hale getirmektedir. Değişim ve yenilik kavramları tüm örgütleri yakından ilgilendirdiği gibi okul örgütlerini de yakından ilgilendirmektedir (Beycioğlu ve Aslan, 2010). Eğitim örgütleri tüm sektörleri etkilemesi ve kalkınmanın itici gücü olması sebebiyle yeniliklere hızlı bir şekilde uyum sağlaması gerekmektedir. Eğitim örgütleri çevresini etkileyen ve ondan etkilenen bir açık sistem özelliği göstermektedir. Eğitim örgütleri çok sayıda değişkenin karşılıklı etkileşimde olduğu bir çevreye hizmet etmektedir. Eğitim örgütleri dış çevreden çok sayıda girdi alan, amaçlar doğrultusunda girdileri işleyen ve çıktı veren bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında hızlı değişen bir çevrede yeniliklerin yapılması ve benimsenmesi önem arz etmektedir.

İnovasyon terimi köken olarak Latince 'innovatus'tan türediği ve toplumsal, kültürel ve idari alanlardaki yeni yöntemlerin kullanılması anlamına gelir (Çeliksaş, 2008; Uzkuurt, 2017). İngilizce olarak "innovation" sözcüğünün karşılığı olarak "yenilik, yenilikçilik, yenileşim" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Ancak yenilik kavramı tam anlamıyla inovasyon (innovation) ile ifade edilememektedir. Bunun nedeni olarak inovasyon olabilmesi için toplumsal ve ekonomik değişim yoluyla faydaya dönüştürülmesinin yattığı ifade edilmiştir (Uzkuurt, 2017). Fakat genel manada yavaş yavaş kabul görmeye başladığı da söylenebilir. Bu tez çalışmasında inovasyon yerine yenilik kavramı tercih edilmiştir.

Gelişen ve değişen günümüz ekonomisinde artık en önemli rekabet aracı haline gelen yenilik terimi iktisat, pazarlama, işletme yönetimi, eğitim yönetimi vb. birçok alanda kullanılmış ve farklı bakış açıları ile ele alınmış, değerlendirilmiştir. Oldukça geniş kullanım sahası olması nedeniyle bu kavramla ilgili olarak literatürde çeşitli tanımlar yapılmıştır (Deniz, 2012:3; Köse, 2012:6). Yenilik, bir örgütte birlikte çalışan farklı bilgi ve yetenekteki insanları verimli hale getirmek için onlara ilk defa imkân sağlayan yararlı bilgidir (Rogers, 1995:30-31). Diğer bir tanıma göre yenilik, Bir kişi ya da kurum tarafından yeni olarak algılanan fikir, uygulama ve nesnelere (Rogers, 1995:11). Ayrıca (Barutçigil, 1981:12; Güleş ve Bülbül, 2004; OECD ve Eurostat, 2006; Bubner, 2009; Çömez, 2012:19; Deniz, 2012; Tekin, 2012:3; TDK (www.tdk.gov.tr, 05.08.2019) farklı tanımları da bu kaynaklarda görmek mümkündür. Yenilik tanımlarının ortak özelliği yeniliğin bir süreç ifade ettiğidir (Mürtezoğlu, 2015:30). Yenilik üzerinde çalışan ve yenilik kavramına daha farklı bir boyut getiren Adair (2008), tarafından yeniliğin en önemli iki özelliğinin orijinal yeni fikirlerin elde edilmesi ve elde edilen bu yeni fikirlerin uygulamaya geçirilmesi olduğu ifade edilmiştir (Karataş, Gök ve Özçetin, 2015).

Eğitimde yenilik yapmanın amacı, öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırmak ve öğrencilerin gizil güçlerini ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde eğitim

örgütleri yenilikten daha fazla yararlanabilmek durumundadır. Yenileşme, sadece bir düşünce veya kavram değildir, yenileşme sonucunda etkililik ve verimlilik artmaktadır. Okullar sadece eğitim yönüyle ele alınmamaktadır. Okullar, topluma ve öğrencinin duygusal yanına açık, toplumsal çeşitliliğini kabul eden, teknolojiye duyarlılığı yüksek, demokrasi öğreten ve demokratik bir yapıya sahip olan, yeniliklere açık, günümüz dünyasının rekabetçi şartlarına uyumlu, hayatın somut yanlarından korkmadan direnebilen ve tüm bunları yaparken sorgulama yapabilen bireyler yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Yöneticiler ve öğretmenler, değişen öğrenci evreninin ihtiyaçlarına, iş yerinde hızla değişen teknolojiye ve toplumun değişik kesimlerinden gelen istemlere cevap vermelidirler (Beycioğlu ve Aslan, 2010).

1.1 Eğitim Örgütlerinde Yenilik Yönetimi

Yenilik, yeni düşüncenin verimli bir şekilde kullanılmasına neden olan tüm süreci kapsar (Adair, 2007). Süreç, özel bir girdinin çıktıya dönüşmesidir. Yenilik süreci ise, örgütlerin yenilik ihtiyacının hissedilmesiyle başlayan, bir dizi adımdan oluşan ve yenilik fikrinin ticarileşmesini ifade eden sürekli devam eden faaliyetleri ifade etmektedir. Yenilik süreci; uzun zaman alan karmaşık (Aksay, 2011), meşakkatli ve detaylı (Elbaşı, 2014) bir yolu ifade etmektedir. Bu yüzden yeniliklerin yönetilmesi ve yönetilebilir bir yapı oluşturulması örgütler açısından üzerinde durulan bir konudur. Eren (2010:2) yenilik sürecini en öz haliyle, farklı ve yeni fikirlerin oluşması, bunların gerçekleştirilmesi ve müşteriye sunulması olarak ifade etmiştir.

Yenilik sürecinin aşamalarını etkin ve uyumlu bir şekilde yönetilebilmesi yenilik yönetimi sürecini ifade etmektedir. Çeşitli yazarlar yenilik sürecinin aşamalarını farklı şekillerde ele almışlardır. Budak (1998) ve Durna (2002) yenilik sürecini; ihtiyacın belirlenmesi, başlama ve yürütme olarak ele almıştır. Elçi (2006) tarafından ifade edildiğine göre yenilik döngüsü fırsatların yakalanması, stratejik seçimlerin yapılması, gerekli bilgilerin edinilmesi, çözümün geliştirilmesi, ticarileştirme ve öğrenme safhalarından oluşmaktadır (Elçi, 2006). Deniz (2012) ise yenilik sürecini ihtiyacın belirlenmesi, yeni fikirlerin araştırılması ve toplanması, geliştirme, uygulama ve ticarileştirme olarak ele almıştır.

Peter F. Drucker yenilik yönetimini, örgütlerin iç ve dış çevrelerindeki değişimlere uyum sağlama yolunda gerçekleştirdiği faaliyetler olarak tanımlamıştır. Yenilik yönetimi yeniliğin hayata geçirilmesi aşamasında yönetim faaliyetleri ile kontrol edilmesini ifade eder (Kardam, 2003:12).

Örgütler, yenilik ile ilgili beklentileri çerçevesinde bir yenilik stratejisi belirlerler. Bu belirlenen yenilik stratejisi ile yönetim stratejileri birbirine bağımlı ve tutarlı olması gerekir (Adıgüzel, 2012). Yenilik yönetimi, sürekli bir süreç olmasından yenilik yönetiminin performansı değerlendirilmeli ve geri bildirimler çerçevesinde iyileştirmeler yapılmalıdır. Aksi takdirde aksaklıklar tekrar edecek ve örgüte zaman kaybettirecektir (Gökcek, 2007).

Adams, Bessant ve Phelps (2006) yenilik yönetiminin yedi boyutu olduğunu ifade etmektedir. Bülbül (2012a) tarafından geliştirilmiş olan “Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği” literatürde ortak olan boyutları ele almaktadır. Bu boyutlar ise; girdi yönetimi, yenilik stratejileri, örgütsel kültür ve yapı, proje yönetimi’dir.

Girdi yönetimi örgütlerin yenilik yapabilmeleri için gerekli olan fiziksel kaynaklar, insan ve madde kaynaklarının sağlanabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Adams, Bessant ve Phelps, 2006). En çok kullanılan yenilikçi girdi ölçütleri Ar-Ge için yapılan harcamalar ve Ar-Ge faaliyetlerinde yer alan personel sayısıdır (Eren, 2010). Yenilik stratejisi eğitim örgütünün yol haritasıdır. Okulların tüm personelinin bildiği açık bir yenilik vizyonu olmalıdır. Yenilik yapmanın asıl amacı ise, rakipler karşısında rekabet avantajı elde ederek örgütlerini diğerlerin farklı kılmaktır (Gökçek, 2007). Bundan dolayı eğitim yönetici, okul personelinin yapılacak yenilikler konusunda önerilerini almalı, kararları okul personeli ile birlikte vermeli, yenilikleri planlarken yarar analizi yapmalı, uygulanacak yeniliklerin okul için gerekli olduğunu inanmalarını sağlamalıdır.

1.2. Yenilikçi Eğitim Yöneticileri

Eğitim kurumlarının temel hedeflerine ulaşması ve topluma faydalı bireyleri kazandırma amacını gerçekleştirmesinde eğitim yöneticilerinin payı büyüktür. Eğitim yöneticileri eğitim kurumlarının liderleri konumundadır. Bu durum okul yöneticiliğini oldukça fazla bilgi ve yetenek isteyen bir iş haline getirmektedir. Eğitim yöneticilerinin gerekli bilgi ve becerilerle donatılması, onların iyi bir eğitim görmeleri başarılı yöneticilik için zorunlu bir faktördür (Buluç, 1998). Çağın gereklerine uyum sağlamaya çalışan eğitim örgütlerinin verimli ve etkili olması için yenilik yönetimi becerileri ile donatılmış yöneticiler olması önem arz etmektedir. Özellikle yenilik sürecini başlatacak ve yönetecek olan eğitim yöneticilerinin bu yenilik basamaklarını çok iyi kavraması ve uygulaması örgütün amaçlarını gerçekleştirilmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeniliğin yol haritasını ortaya koymak ve gelecekle bağlantısı kurmak büyük ölçüde liderin görevidir (Çeliktaş, 2008:22). Gerçekten iyi bir lider yaratıcılık ve yenilikçiliğe hem sözlü hem de örnekle bağlılık gösterecektir (Adair, 2007:68). Bu bağlamda okul müdürünün yenilenen, yenileyen ve öğrenen yönetici olması, okul ve amaçlarının gerçekleştirilebilmesi açısından işlevsel olacaktır (Beycioğlu ve Aslan, 2010, 164). Günümüz yöneticisi, stratejik planlamada başarılı olan, bilgi ve teknoloji kullanımını teşvik eden, işletmesini yenilikçi bir felsefeyle yönetebilen, rakiplerle başa çıkmak için yeniliğin önemini bilen yeniliklere açık olan ve strateji seçiminden uygulanmasına kadar her aşamada stratejik düşünebilen yöneticilerdir (Özkan, 2009:3). Yenilik sürecinde hata yapmak hiçbir şey yapmamak ile kıyaslandığında daha tercih edilebilir bir durumdur. Bu nedenle liderler, makul ölçüdeki hata ve başarısızlıklar karşısında daha hoşgörülü bir yaklaşım içinde olmalıdır (Aksay, 2011). Risk almaktan korkmadan, riski başarıyla yöneterek belirsizlikleri ortadan kaldırmalı ve çalışanlarına güven ve cesaret sunmalıdır. Çalışanlarına inanmalı, güvenmeli ve yetki ve sorumluluklar bırakmalıdır (Tekin, 2012). Yenilikçi eğitim yöneticileri

çalışanlarını özgür bırakır. Çünkü özgür beyinler daha üretken, yaratıcı, yenilikçi ve daha aktif olarak çalışır (Bakan, 2011).

Yenilikçi eğitim yöneticisinin özelliklerini kısaca özetlemek gerekirse; amaç ve hedeflerini çalışanlarla paylaşabilen, açık bir yenilik vizyonu olan, esnek bir örgüt yapısı oluşturabilen, liderlik becerisine sahip, risk alabilen, hataları hoş karşılayan, yenilikçi fikirlere önem veren ve araştıran, ödül ve teşvik sistemini uygulayan, yaratıcı olan ve yaratıcı fikirleri destekleyen, sosyal çevrelerinde aktif özellik gösteren, takım halinde çalışmaktan hoşlanan, yenilikçi bir örgüt kültürü oluşturabilen, güven veren, öğrenmeyi seven, bilgi ve iletişim teknolojilerine hakim, iletişim becerisi yüksek, motive edici ve örgütte sinerji oluşturabilen, sabırlı, fırsatları değerlendiren, sorumluluk sahibi, özgüveni yüksek bir yapıda olması beklenmektedir.

1.3.Milli Eğitim Bakanlığının Yenilikle İlgili Çalışmalar

Teknolojik gelişim ve ilerlemeler yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) yeni fırsatları ortaya çıkarmıştır. Eğitim sisteminin bu gelişmeler karşısında teknolojinin imkânlarından yararlanması doğal bir sonuç olarak görülmektedir (Altın ve Kalelioğlu, 2015:90). Ülkemizde teknolojinin eğitim süreçleri ile bütünleşmesi beraberinde değişik fırsatları ve öğrenme-öğretme sürecini kolaylaştırması (Pamuk, Çakır, Ergun, Yılmaz ve Ayas, 2013:180) kapsamında birçok yenilik yapılmaktadır. Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri Eğitimde Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi olduğu söylenebilir. MEB'de diğer yenilikle ilgili çalışmalar olarak ise; Mebbis, E-okul, EBA, Etkileşimli tahta, iTEC, eTwinnig, Scientix olarak sıralanabilir. FATİH projesi içerisinde yazılım ve donanım alt yapısının iyileştirilmesi, elektronik eğitim içerikleri sağlanması ve yönetilmesi, derslerde etkin BİT kullanımı, öğretmenlerin hizmetiçi eğitimi ve BİT kullanımının sağlanması olmak üzere beş temel bileşenden oluşmaktadır (Pamuk, Çakır, Ergun, Yılmaz ve Ayas, 2013; Kurt, Kuzu, Dursun, Güllüpinar ve Gültekin, 2013).

MEB, çok büyük bir kesime hitap etmektedir. Böyle büyük bir kesime hitap etmesi, çok fazla biriminin olması, hizmet sunumunda hız, kalite ve koordinasyonu sağlamak için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Bilişim Sistemleri (MEBBİS) adı verilen bir proje hayata geçirilmiştir (Özkan, 2009). MEBBİS, personellerin özlük ve kişisel bilgilerin tutulması, tayin ve ilk atamaların yapılması, hizmetiçi eğitim faaliyetleri, hizmet yılı ve puanı, denetim, teftiş ve rehberlik sistemleri, sınav başvuruları, özel eğitim ve öğretime ait iş ve işlemler, Motorlu Taşıtlar Sürücü Kursları işlemleri ve bakanlığımıza bağlı tüm kurumların takibinin yapılması, iş ve işlemlerinin elektronik ortamda takip edilmesini sağlayan bir sistemdir. Hâlihazırda aktif 70 modülle hizmet vermektedir (Kuşçu, 2016).

E-okul, okul ve öğrencilerle ilgili verileri sistematik bir şekilde sunan bir uygulamadır. Okulda kaç tane derslik, öğrenci, devamsızlık durumları... gibi geniş bir veri elde etmeyi sağlamaktadır. İstenmesi durumunda cüzi bir miktar karşılığında öğrencilerin not ve devamsızlık bilgisini cep telefonuna gelmesini de sağlamaktadır. E-okul sistemi; e-okul yönetim bilgi sistemi ve e-okul veli bilgilendirme sistemi

olmak üzere entegre çalışan iki alt modülden oluşmaktadır (<http://e-okul.meb.gov.tr>, Erişim Tarihi:29.01.2018). Bu sistem vasıtasıyla veliler bilgisayar üzerinden öğrencilerini kayıtlarını yapabilecek, belge yoğunluğu azalacak, bakanlık ve muhtarlıkların yoğunluğu azalıp adresine en yakın okula kaydı yapılacaktır (Özkan, 2009:39).

Eğitimde FATİH Projesinin içerik ayağını oluşturan Eğitim Bilişim Ağı (EBA), MEB tarafından yürütülen çevrimiçi bir sosyal eğitim platformudur. Bu platformun amacı; ihtiyaç duyulan her mekanda bilgi ve iletişim teknolojileri araçlarını kullanarak etkili materyal kullanımını desteklemektir. Bu sayede teknolojinin eğitime uyumunu sağlanmış olacaktır. EBA, öğrencilerin sınıf seviyelerine göre güvenilir e- içerik sunmak için geliştirme çalışmaları sürekli devam etmektedir (<http://fatihprojesi.meb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 27.01.2018). EBA, öğretmenlerin veya okul, ilçe, il müdürlüklerinin yaptıkları başarılı çalışmaları, projeleri, yenilikleri tüm Türkiye ile paylaşmalarına imkân vermektedir (Baykal, 2015). Türkiye ve diğer tüm dünya ülkelerini saran COVID 19 virüsü nedeniyle yüz yüze eğitime ara verilmesiyle birlikte uzaktan eğitim sistemlerinin önemi daha da artmıştır. Bu bakımdan EBA şu an için önemli bir eğitim platformu olarak hizmet vermektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uygulamaya konan önemli bir yenilik ise etkileşimli tahtalardır. Etkileşimli tahtalar sayesinde öğrenme ortamında daha fazla duyu organına ulaşıldığı, görsel açıdan derslerin zenginleştiği, işlenen konuların daha detaylı ele alınması sebebiyle öğrenmenin daha sağlam gerçekleştiği ifade edilebilir (Kurt, Kuzu, Dursun, Güllüpmar ve Gültekin, 2013).

2. YÖNTEM

Kahramanmaraş ilinde öğretmen görüşlerine göre özel ve devlet okulları yöneticilerinin Yenilik Yönetimi becerilerini sahip olma düzeylerini tespit etmeyi hedefleyen bu betimsel araştırma tarama modelinde hazırlanmıştır. Günümüze kadar Yenilik Yönetimi Becerileri konusunda yurt içinde (Argon ve Özçelik, 2007; Top, 2011; Bülbül, 2012a; Bülbül, 2012b; Göl, 2012; Boydak Ozan ve Karabatak, 2013; Ömür, 2014; Bayrakçı ve Eraslan, 2014; Karataş, Gök ve Özçetin, 2015; Mürtezaoğlu, 2015; Öztürk, 2017) ve yurt dışında (Oke, 2004; Cormican and O'Sullivan 2004; Adams, Bessant and Phelps 2006; Smith, Busi, Ball and Meer, 2008; Vlok, 2012; Gülşen, 2014) yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma ile literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmak, paydaşlara anlatmak ve okul yöneticilerinin yenilik yönetimine dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Bu araştırmanın diğer araştırmalardan farklı yanı ise, devlet ve özel okulların yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri arasında bir fark olup olmadığının karşılaştırmasıdır. Araştırmada şu alt sorulara yanıt aranmıştır:

- 1.Öğretmenlerin, özel ve devlet okulları yöneticilerinin yenilik yönetimi genel ve alt boyutlara ilişkin görüşleri ne düzeydedir?
- 2.Öğretmenlerin, özel ve devlet okullarındaki okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin görüşleri;

- a.Cinsiyetine
- b.Yaşına
- c.Mesleki Kıdemine
- d.Öğrenim Durumuna
- e.Öğrenim Kademesi
- f.Okul Türüne göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2.1.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş ili merkez ilçelerinde (Dulkadiroğlu ve Onikişubat) bulunan MEB'e bağlı özel ve devlet okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Kahramanmaraş İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden alınan resmi bilgilere göre, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Kahramanmaraş ili merkez ilçelerinde (Dulkadiroğlu ve Onikişubat) bulunan 455 devlet okulu ve 17 özel okul bulunmaktadır. Devlet okullarında 7352 öğretmen ve özel okullarda ise 434 öğretmen görev yapmaktadır.

Araştırma, evrenden seçilen ve evreni temsil eden bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada devlet ve özel okullar için basit seçkisiz örnekleme tekniğiyle ulaşılabilen okullar seçilmiştir. Basit tesadüfi örneklemede evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşittir (Arıkan, 2004). Araştırma 7786 öğretmenden oluşan bu evrenin % 5 tolere edilebilir hata payı ve %95'lik güven seviyesine göre minimum örneklem büyüklüğü formülü ile en az 370 kişiden oluşan bir örneklem grubu ile temsil edilebileceği varsayılmıştır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2012). Araştırma kapsamında anket dağıtılan okul sayıları ve dağıtılan anketler ile ilgili bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın Örneklemine İlişkin Bilgiler

İlçe	Okul Kademesi	Anket Dağıtılan Okul Sayısı	Dağıtılan Anket Sayısı	Dönen Anket Sayısı
Dulkadiroğlu	İlkokul	5	165	129
	Ortaokul	5	100	76
	Lise	7	150	110
Onikişubat	İlkokul	7	124	77
	Ortaokul	8	162	109
	Lise	9	200	180
Toplam		41	901	681

Tablo 1'de görüldüğü gibi örneklem grubu 27 devlet okulu ve 14 özel okula ulaşılabilmektedir. Araştırma kapsamında dağıtılan anket sayısı 901, dönen anket sayısı 681 olarak görülmektedir. Araştırma da kullanılacak 681 anket eksik ve hatalı bilgi içermemektedir. Değerlendirmeye alınan 681 öğretmenin demografik özellikleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

		Okul Türü	f	Yüzde (%)
Cinsiyet	Devlet	Erkek	285	41.8
		Kadın	191	28.2
	Özel	Erkek	106	15.5
		Kadın	99	14.5
Yaş	Devlet	21-30 yaş arası	74	10.9
		31-40 yaş arası	231	33.9
		41 yaş ve üzeri	171	25.1
	Özel	21-30 yaş arası	93	13.6
		31-40 yaş arası	87	12.7
		41 yaş ve üzeri	25	3.8
Öğrenim Durumu	Devlet	Lisans	428	62.8
		Lisansüstü	48	7.0
	Özel	Lisans	178	26.2
		Lisansüstü	27	4.0
Mesleki Kıdem	Devlet	0-5 Yıl	70	10.3
		6-10 Yıl	87	12.7
		10-15 Yıl	107	15.7
		16 ve Üstü Yıl	212	31.1
	Özel	0-5 Yıl	88	13.0
		6-10 Yıl	53	7.8
		10-15 Yıl	34	5.0
		16 ve Üstü Yıl	30	4.4

Tablo 2 genel olarak yorumlandığında; cinsiyet bağlamında erkek öğretmenlerin daha fazla katılım gösterdiği söylenebilir. Araştırmaya devlet okullarında katılım gösteren 31-40 yaş arası öğretmenlerin fazla olduğu, özel okullarda ise 21-30 yaş arası öğretmenlerin fazla olduğu görülmektedir. Araştırmaya devlet ve özel okullarda en fazla katılımın lisans mezuniyeti sahip olan öğretmenlerden olduğu söylenebilir. Araştırmaya en fazla lisans mezunu öğretmenin katılmasının sebebi olarak öğretmenler en az lisans mezuniyeti olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmaya devlet okullarında 16 ve üstü yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler daha fazla katılım gösterirken özel okullarda ise 0-5 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenler daha fazla katılım gösterdiği görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Bülbül (2012) tarafından geliştirilen ve 32 maddeden oluşan 5'li likert tipinde "Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği" kullanılmıştır. Okul yöneticilerinin yenilik yönetimine ilişkin yeterlik inançlarını

belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin öğretmenlerde de aynı yapıya sahip olup olmadığını belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğin yapısı doğrulanmıştır (Croanbach Alfa= .96). Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği proje yönetimi, örgütsel kültür ve yapı, yenilik stratejisi ve girdi yönetimi olmak üzere ölçek dört alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçekte yer alan tüm maddeler beşli likert tarzda (1-Hiç Katılmıyorum, 5-Tamamen Katılıyorum) puanlanmaktadır. Yenilik Yönetimi ölçeğinin puan aralığının hesaplanmasında Puan aralığı = (En yüksek değer- En düşük değer) / 5, (4/5= 0.80) katsayısı esas alınmıştır. Ölçek ters madde içermemektedir. Ölçekten toplam puan elde edilebilmektedir. Öğretmenler tarafından yüksek puan alan okul yöneticileri yüksek düzeyde yenilik yönetimi becerisine sahip olduğu göstermektedir.

2.4. Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Bülbül (2012) tarafından geliştirilen “Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği” öğretmenlere uygulayabilmek için araştırmacı tarafından Doğrulamalı Faktör Analizi M-Plus paket programı yardımıyla uygulanmıştır. Elde edilen modelin uygunluğuna bakıldığında CFI ve TLI değerlerinin 0.9’den düşük olduğu kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmektedir. Önerilen modifikasyon işlemi yapıldıktan sonra model uyum indeksleri Tablo 3 de sunulmuştur.

Tablo 3. Yenilik Yönetimi Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyum İndeksi Ölçütleri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
χ^2 (Ki-Kare)	2902.944	1242.359
Sd (Serbestlik Derecesi)	458	403
χ^2/sd	6.33	3.08
TLI (Turker-Lewis Index)	0.85	0.941
CFI (Comparative Fit Index)	0.86	0.952
RMSEA (RootMeanSquareError of Approximation)	0.09	0.59
SRMR (StandardizedRootMeanSquareResidual-)	0.053	0.039

Modele ilişkin χ^2/df oranının 3’ten küçük olması mükemmel uyumun, 5’ten küçük olması kabul edilebilir uyumu gösterir (Sümer, 2000). TLI ve CFI değerlerinin 1’e yaklaşması mükemmel uyumu, RMSEA değerinin 0,05’e eşit yada 0,05’den küçük olması iyi uyumun, 0,05 ile 0,08 arasında olması yeterli uyumu gösterir. SRMR değeri 0,05’den küçük olduğunda ise kabul edilebilir uyumun göstergesidir.

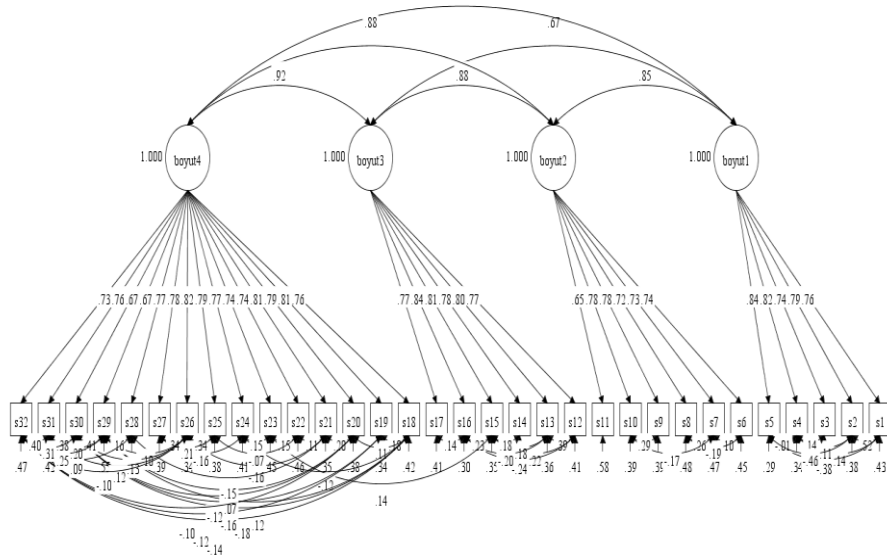
Tablo 3’te görüldüğü üzere $\chi^2 / df = 3,08 < 5$, $0,90 \leq TLI = 0,941$, $0,90 \leq CFI = 0,952$, $RMSEA = 0,59 < 0,08$, $SRMR = 0,039 < 0,08$ uyum değerlerine göre model, modifikasyon sonrası verilere göre mükemmel veya yeterli uyumu göstermektedir. Bülbül (2012a) tarafından geliştirilen Yenilik Yönetimi Ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonucu yapıyı doğrulamıştır (Cronbach-Alfa=.96). Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği Öğretmen Formunun Doğrulamalı Faktör Analizi sonucu ile elde

edilen Path Diyagramı Şekil 1’de ve Okullarda Yenilik Yönetimi ölçeğinin güvenilirlik hesaplaması için Cronbach-Alfa iç tutarlık katsayısı değerleri Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4.Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği Cronbach-Alfa İç Tutarlılık Katsayıları

Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği	Cronbach-Alfa İç Tutarlılık Katsayısı Değerleri
1.Girdi Yönetimi	$\alpha = .88$
2.Yenilik Stratejisi	$\alpha = .87$
3.Örgütsel Kültür ve Yapı	$\alpha = .91$
4.Proje Yönetimi	$\alpha = .92$
Ölçeğin Tümü	$\alpha = .96$

Tablo4’te görüldüğü gibi, ölçeğin toplam Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı .96’dır. Alt boyutları ise Girdi Yönetimi .88, Yenilik Stratejisi .87, Örgütsel Kültür ve Yapı .91 ve Proje Yönetimi .92’dir. Ölçeğin geneli ve alt boyutlarının güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen path diyagramı şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1.Okullarda Yenilik Yönetimi Ölçeği Formunun Öğretmen Formunun Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Path Diyagramı

Şekil 1’de görüldüğü üzere ölçeğin dört boyutlu modelinin Mplus programı aracılığıyla yapılan analiz sonucunda doğrulandığı görülmektedir. Oluşan faktör yük

değerlerinin .65 ile .84 arasında değiştiği tespit edilmiş ve bu haliyle veri toplama için kullanılabilirliği görülmüştür.

2.5. Verilerin Toplanması Ve Çözümlemesi

Araştırmacı tarafından 09.01.2017-09.04.2017 tarihleri arasında 27 devlet okulundan 476, 14 özel okuldan 205 hatasız ölçek olmak üzere toplam 681 ölçek toplanmıştır. Dağıtılan 901 anketin dönüş oranı %75'dir. Araştırmaya katılım gösteren 681 katılımcının verileri SPSS 21 aracılığıyla incelenmiştir. Demografik özellikler için devlet ve özel okullardaki katılımcıların sayısı, yüzdelik ifadeleri belirlenmiştir. Ölçeğin toplam ve alt boyutlarının ortalaması, standart sapması hesaplanmıştır.

Araştırmada verilerin skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerini-1, +1 arasında olduğu, frekans dağılım grafiği (histogram) ve Q-Q Plot grafiği 45 derecelik açıya yakın bulunduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Levene testi sonucunda değerlerin 0.05'den büyük olduğundan dağılımın homojen olduğu sonucuna varılmıştır.

3. BULGULAR

Okullarda Yenilik Yönetimi ölçeğinin her boyutu eşit madde sayısına sahip olmadığı için boyutların aritmetik ortalaması madde sayısına bölünerek 1-5 aralığında puana dönüştürülüp karşılaştırma yapması sağlanmıştır.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu başlıkta araştırmanın birinci alt problemi olan öğretmenler, devlet okullarında ve özel okullarda yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerine sahip olma düzeylerinin genel ve alt boyutlarda ne durumda olduğuna ilişkin bulgulara Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin Yöneticilerinin Yenilik Yönetimi Becerilerine Ait Betimsel İstatistikler

	Boyutlar	\bar{X}	SS	Sıra
Devlet Okulları (N=476)	Girdi Yönetimi	3.29	.96	4
	Yenilik Stratejisi	3.75	.80	3
	Örgütsel Kültür ve Yapı	3.98	.85	1
	Proje Yönetimi	3.84	.79	2
	Yenilik Yönetimi Toplam	3.77	.75	
Özel Okullar (N=205)	Girdi Yönetimi	3.84	.83	4
	Yenilik Stratejisi	4.16	.70	2

Örgütsel Kültür ve Yapı	4.17	.72	1
Proje Yönetimi	4.08	.69	3
Yenilik Yönetimi Toplam	4.08	.66	

Tablo 5’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan devlet okulunda görevli öğretmenlerin ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde öğretmenlerin yöneticilerini en çok “Örgütsel Kültür ve Yapı” boyutunda yeterli görürken ($\bar{X}=3.98$), en az yeterli gördükleri boyutun “Girdi Yönetimi” boyutu ($\bar{X}=3.29$) olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenlerinin de benzer bir şekilde yöneticilerini en çok “Örgütsel Kültür ve Yapı” boyutunda yeterli görürken en az yeterli gördükleri boyutun “Girdi Yönetimi” boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Devlet okullarında görevli öğretmenler yöneticilerini “Girdi Yönetimi” boyutunda “Orta Derecede Katılıyorum” düzeyine karşılık gelirken diğer boyutlarda “Çok Katılıyorum” düzeyine karşılık geldiği görülmektedir. Özel okullarda görevli öğretmenler yöneticilerini bütün boyutlarda “Çok Katılıyorum” düzeyine karşılık geldiği görülmektedir. Tablo 5 genel olarak değerlendirildiğinde devlet ve özel okullardaki öğretmenler yöneticilerini yenilik yönetimi alanında “Çok Katılıyorum” düzeyinde yeterli gördükleri söylenebilir. Devlet ve özel okullarda görevli öğretmenler yöneticilerini aynı düzeyde görmelerine karşın özel okullar lehine anlamlı bir puan farkının olduğu görülmektedir.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre cinsiyet değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi yapılmıştır. Devlet ve özel okullarında araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin görüşlerinin toplam ölçek ve alt boyutları puanı ortalamasıyla cinsiyet değişkeni bağlamında grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre yaş değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmıştır. Devlet ve özel okullarında araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin görüşlerinin toplam ölçek ve alt boyutları puanı ortalamasıyla yaş değişkeni bağlamında grupların ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre mesleki kıdem değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Devlet okullarında toplam ölçek puanı ve alt boyutlar arasında anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir. Özel okullarda ise sadece Kültür ve Yapı alt

boyutunda en az ikisi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6.Yenilik Yönetimi Puan Ortalamasının Mesleki Kıdeme Göre Karşılaştırılması

		Gruplar	N	\bar{X}	SS	F	p	LSD
Özel Okullar (N=205)	Kültür ve Yapı	0-5 Yıl	88	4,06	0,78	3,061	0,029	1-4,2-4
		6-10 Yıl	53	4,16	0,70			
		10-15 Yıl	34	4,21	0,72			
		16 Yıl ve üstü	30	4,52	0,53			
		Toplam	205	4,18	0,73			

Tablo 6’da görüldüğü gibi özel okullarda “Örgütsel Kültür ve Yapı” boyutunda mesleki kıdem değişkeni bağlamında incelenmiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir [$F_{(3-201)}=3.061$, $p<0.05$]. Yapılan LSD çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farkın, 0-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip olanlarla 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olanlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Diğer anlamlı farkın ise 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olanlarla 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olanlar arasında olduğu tespit edilmiştir.

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin öğretmen görüşlerinin öğretmenlerin öğrenim durumu değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sebep olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem için t-testi yapılmıştır. Özel okullarında araştırmaya katılan öğretmenlerin, yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin görüşlerinin toplam ölçek ve alt boyutları puanı ortalamasıyla öğrenim durumu değişkeni bağlamında grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Devlet okullarında ise sadece Kültür ve Yapı alt boyutu puanı ortalamasıyla öğrenim durumu değişkeni bağlamında grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan bağımsız örneklem için t testi Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Yenilik Yönetimi Puan Ortalamasının Öğrenim Durumuna Göre Karşılaştırılması

		Alt Boyut	Gruplar	N	SS	t	p
Devlet Okulları (N=476)	Kültür ve Yapı		Lisans ve altı	428	4,02	2,818	0,004
			Lisansüstü	48	3,66		

Tablo 7’de görüldüğü gibi, “Örgütsel Kültür ve Yapı” alt boyutunda [$t_{(474)}= 0,293$, $p>0.05$] Lisans ve altı öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin ortalaması ($\square_{\text{Lisans ve altı}}=4.02$), Lisansüstü öğrenim durumuna sahip öğretmenlerin ortalaması ($\square_{\text{Lisansüstü}}=3.66$)

olduğu görülmüş, lisans ve altı öğrenim durumuna sahip öğretmenler lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre okul kademesi değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmış ve anlamlı farklılık olanlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Okul Yöneticilerinin Yenilik Yönetimi Puanlarının Okul Türüne Göre İncelenmesi

		Gruplar	N	SS	F	p	LSD
Devlet Okulları (N=476)	Girdi Yönetimi	İlkokul	174	3,50	0,92	7,002	0,001
		Ortaokul	121	3,12	0,89		
		Lise	181	3,21	1,03		
		Toplam	476	3,29	0,97		
	Yenilik Stratejisi	İlkokul	174	3,90	0,73	4,182	0,016
		Ortaokul	121	3,68	0,77		
		Lise	181	3,67	0,89		
		Toplam	476	3,76	0,81		
Özel Okullar (N=205)	Girdi Yönetimi	İlkokul	32	4,16	0,69	3,226	0,042
		Ortaokul	64	3,88	0,87		
		Lise	109	3,74	0,84		
		Toplam	205	3,85	0,83		

Devlet okullarında “Girdi Yönetimi” alt boyutunda okul kademesi değişkeni bağlamında incelenmiş, İlkokul, Ortaokul ve Lise ortalamalarının en az ikisi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Yapılan LSD çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farkın, İlkokul ve Ortaokul arasında olduğu gözlenirken diğer anlamlı farkın ise Ortaokul-Lise arasında olduğu tespit edilmiştir. Özel okullarda ise “Girdi Yönetimi” alt boyutunda okul kademesi değişkeni bağlamında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Yapılan LSD çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farkın, İlkokul ve Lise arasında olduğu tespit edilmiştir. Devlet okullarında “Yenilik Stratejisi” alt boyutunda okul kademesi değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Yapılan LSD çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farkın, İlkokul ve Ortaokul arasında olduğu tespit edilirken diğer anlamlı farkın ise Ortaokul-Lise arasında olduğu tespit edilmiştir.

Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda görevli öğretmenlerin görüşlerine göre okul türü (devlet-özel) değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz örneklem için t-testi sonucu elde edilen bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Yenilik Yönetimi Puan Ortalamasının Okul Türü Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Boyut	Gruplar	N	\bar{X}	SS	t	p
Girdi Yönetimi	Devlet Okulu	476	3,29	0,97	-7,148	0,000
	Özel Okul	205	3,85	0,83		
Yenilik Stratejisi	Devlet Okulu	476	3,76	0,81	-6,280	0,000
	Özel Okul	205	4,17	0,71		
Kültür ve Yapı	Devlet Okulu	476	3,98	0,86	-2,802	0,005
	Özel Okul	205	4,18	0,73		
Proje Yönetimi	Devlet Okulu	476	3,85	0,79	-3,766	0,000
	Özel Okul	205	4,09	0,70		
Ölçeğin Tümü	Devlet Okulu	476	3,77	0,76	-5,117	0,000
	Özel Okul	205	4,08	0,67		

Araştırmada ilişkisiz örneklem için t-testi analizi yapılmış ve Levene testi .05'den büyük çıktığı için grupların varyanslarının eşit olduğu görülmüştür. Tablo 9'da görüldüğü gibi yenilik yönetimi ölçeğinin tüm alt boyutlarında okul türü değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Grupların ortalamaları kıyaslandığında bu farklılaşmanın özel okullar lehine olduğu görülmektedir. Yapılan ilişkisiz örneklem t testi, karşılaştırılan iki ortalama arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ortaya koyar ancak bu farkın büyüklüğü hakkında bilgi vermez. Bu nedenle, istatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra etki büyüklüğünün de hesaplanması gerekmektedir (Can, 2016). Green ve Salkind (2005) etki büyüklüğü $d = t \times \sqrt{(N1+N2)/(N1 \times N2)}$ şeklinde hesaplamasının yapılacağını, d değerinin sıfır olması, ortalamaların eşit olması anlamına gelirken 0.2 küçük etki, 0.5 orta etki, 0.8 büyük etki olarak değerlendirilebilir (Can, 2016:121). Öğretmenlerin, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri okul türü (özel-devlet) değişkeni bağlamında bakıldığında etki büyüklüğü (d)=0.42 olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda okul türü değişkeninin etki büyüklüğü orta düzey etkisinin olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, devlet okullarında görevli okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini en yeterli olandan başlayarak aşağıya doğru sıralamak gerekirse; 1) Örgütsel Kültür ve Yapı, 2) Proje Yönetimi, 3) Yenilik Stratejisi ve en son olarak da 4) Girdi Yönetimi alt boyutu şeklinde bir sıralama olduğu söylenebilir. Öğretmenler, devlet okullarındaki okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin “Girdi Yönetimi” alt boyutunda “Orta Derecede Katılıyorum” düzeyinde yeterli olduğunu düşünürken “Yenilik Stratejisi”, “Örgütsel Kültür ve Yapı”, “Proje Yönetimi” alt boyutlarında “Çok Katılıyorum” düzeyinde yeterli olduklarını düşünmektedirler. Devlet okullarında görev yapan okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin genel olarak “Çok Katılıyorum” düzeyinde yeterli

olduğu gözlenmiştir. Araştırmanın sonuçları Öztürk (2017) tarafından yapılan araştırma sonuçlarını doğrular niteliktedir. Fakat düzeyinin aynı olmasına rağmen puan ortalaması biraz daha düşük olduğu görülmektedir.

Özel okullarda görevli öğretmen görüşlerine göre ise özel okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini en yeterli olandan başlayarak aşağıya doğru sıralamak gerekirse; 1)Örgütsel Kültür ve Yapı, 2)Yenilik Stratejisi, 3)Proje Yönetimi ve en son olarak 4)Girdi Yönetimi alt boyutu şeklinde bir sıralama olduğu söylenebilir. Öğretmenler, özel okullarda görev yapan yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini Girdi Yönetimi, Yenilik Stratejisi, Örgütsel Kültür ve Yapı ve Proje Yönetimi alt boyutlarında “Çok Katılıyorum” düzeyinde yeterli görmekteyler. Öğretmen görüşlerine göre özel okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin genel olarak “Çok Katılıyorum” düzeyinde yeterli olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarını Göl (2012); Göl ve Bülbül (2012); Argon, İsmetoğlu ve İşeri (2014) tarafından yapılan araştırma sonuçları desteklemektedir. Yani, bu araştırmalarda ölçeğin toplam puan ortalaması ve boyutlarının “Çok katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri öğretmen algıları yerine öz değerlendirme şeklinde yöneticiler tarafından cevaplanmış olan Bülbül (2012b) de ölçeğin toplam puan ortalaması ve boyutlarının “Tamamen katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Araştırmada yöneticilerin yenilik yönetimi yeterliklerin bu kadar yüksek çıkması kendi eksikliklerini göremedikleri veya yanlış bir değerlendirme yapmış olmalarından kaynaklanabilir.

Devlet ve özel okullarda görevli öğretmenler, yöneticilerini yenilik yönetimi boyutlarından en çok yeterli gördükleri “Örgütsel Kültür ve Yapı”, en az yeterli gördükleri ise “Girdi Yönetimi” boyutu olarak ortak olduğu görülmektedir. Örgütsel Kültür ve Yapı alt boyutunun en yeterli boyut olarak görüldüğü diğer araştırmaların Bülbül (2012b); Argon, İsmetoğlu ve İşeri (2014); Ömür (2014); Karataş, Gök ve Özçetin (2015); Öztürk (2017) tarafından yapıldığı görülmektedir. Devlet ve özel okullarda görevli öğretmenler, okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini “Çok Katılıyorum” düzeyinde görmelerine karşın özel okul yöneticilerinin puan ortalaması devlet okullarındaki okul yöneticilerinin aldığı puan ortalamasından daha yüksektir.

Devlet ve özel okullarda araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri cinsiyet değişkeni bağlamında bakıldığında toplam ölçek ortalaması, Girdi Yönetimi, Yenilik Stratejisi, Örgütsel Kültür ve Yapı ve Proje Yönetimi alt boyutlarında grupların (Erkek-Kadın) ortalamaları arasında bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Yani, öğretmenlerin cinsiyetleri yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini algılamada anlamlı bir etki oluşturmamıştır. Bu sonuca benzer bulgular Karataş, Gök ve Özçetin (2015), Göl (2012),Öztürk (2017), Boydak Ozan ve Karabatak (2013), Ömür (2014) tarafından yapılan çalışmalarda da teyit edilmiştir. Lise yöneticilerinin yenilik yeterlikleri üzerine çalışan Bayrakçı ve Eraslan (2014)’nın çalışmasında cinsiyet bağlamında bazı alt boyutlarda anlamlı bir farklılaşma bulunmasına rağmen etki büyüklüğün düşük olması nedeniyle tam da farklılaşmadığını göstermektedir. Yöneticilerin yenilik yönetim becerilerine kendilerinin değerlendirdiği Top (2011), Bülbül (2012b), Mürtezoğlu (2015) cinsiyet

bağlamında bir farklılaşma yine görülmemiştir. Ancak Argon ve Özçelik (2007) tarafından araştırmada ise okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin öğretmen görüşleri cinsiyet bağlamında kadınlar lehine anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Devlet ve özel okullarda araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri yaş değişkeni bağlamında bakıldığında toplam ölçek ortalaması, Girdi Yönetimi, Yenilik Stratejisi, Örgütsel Kültür ve Yapı ve Proje Yönetimi alt boyutlarında grupların ortalamaları arasında bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Yani, öğretmenlerin yaşları yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini algılamada bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu sonucu destekler nitelikte Top (2011); Ömür (2014); Boydak Ozan ve Karabatak (2013); Bayrakçı ve Eraslan (2014) olan araştırmalar da bulunmaktadır. Bu sonuçla örtüşmeyen Göl (2012); Göl ve Bülbül (2012); Karataş, Gök ve Özçetin (2015) araştırmalar da alanyazında yer almaktadır. Yani, öğretmenlerin yaşları ile okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini yeterli veya yetersiz bulmaları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Göl (2012) ile Karataş, Gök ve Özçetin (2015)'nin araştırma sonuçları elde edilen sonucu destekler niteliktedir.

Devlet ve özel okullarda araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri mesleki kıdem değişkeni bağlamında bakıldığında sadece özel okullarda Örgütsel Kültür ve Yapı alt boyutunda grupların ortalamaları arasında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu anlamlı fark ise; “0-5 yıl mesleki kıdeme sahip olanlar ile 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olanlar” ve “6-10 yıl mesleki kıdeme sahip olanlar ile 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olanlar” arasında olduğu ve 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler lehine olduğu görülmektedir. Yani, 16 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin alt boyutu olan Örgütsel Kültür ve Yapı alt boyutunda daha yeterli olduğunu düşünmektedir. Yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri öğretmen görüşlerine göre mesleki kıdem değişkeni bağlamında bakıldığında toplam ölçek puanı ve alt boyutlar da anlamlı farklılık oluşturmadığı Göl (2012); Boydak Ozan ve Karabatak (2013); Ömür (2014); Bayrakçı ve Eraslan (2014); Argon, İsmetoğlu ve İşeri (2014); Karataş, Gök ve Özçetin (2015); Öztürk (2017) tarafından yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Fakat Göl (2012) çalışmasında 21-30 yıl mesleki kıdeme sahip öğretmenler, Argon, İsmetoğlu ve İşeri (2014) çalışmasında 21 ve üstü mesleki kıdeme sahip öğretmenler ve Karataş, Gök ve Özçetin (2015) çalışmasında 30 yıl ve üstü mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin ortalama puanları daha yüksek olduğu için yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini daha yeterli olarak algıladıkları söylenebilir. Bu sonuçla örtüşmeyen Top (2011) ve Bülbül (2012b) çalışmasında ise, veri toplama aracı öz değerlendirme olduğu yani, yöneticiler kendilerini yenilik yönetimi bağlamında değerlendirdiğinde mesleki kıdem bağlamında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.

Devlet ve özel okullarda araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri öğrenim durumu değişkeni bağlamında bakıldığında sadece özel okullarda Örgütsel Kültür ve Yapı alt boyutlarında grupların

ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamlı fark ise; “Lisans ve altı ile Lisansüstü” arasında olduğu, Lisans ve altı öğrenime sahip öğretmenler lehine olduğu görülmektedir. Benzer bir sonuç Boydak Ozan ve Karabatak, (2013) tarafından yapılan çalışmada da yer almaktadır. Ancak Ömür (2014); Bayrakçı ve Eraslan (2014); Mürtezaoğlu (2015); Karataş, Gök ve Özçetin (2015) çalışmasında öğretmenlerin öğrenim durumu ile okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini değerlendirmesi arasında yeterli veya yetersiz bir ilişki gözlenmemiştir.

Devlet okullarında araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri okul kademesi değişkeni bağlamında bakıldığında Girdi Yönetimi ve Yenilik Strateji alt boyutlarında grupların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu anlamlı fark ise; “İlkokul ile Ortaokul” ve “İlkokul ile Lise” arasında olduğu ve İlkokul kademesinde görev yapan öğretmenler lehine olduğu görülmektedir. Karataş, Gök ve Özçetin (2015) yaptığı çalışmada ise Okul yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri öğretmen görüşlerine göre okul kademesi değişkeni bağlamında bakıldığında sadece Girdi Yönetimi boyutunda Lise lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle lise öğretmenleri, ortaokul öğretmenlerine göre yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini daha yeterli olarak algıladıkları söylenebilir.

Okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerine ilişkin öğretmen görüşleri okul türü (Devlet Okulları ve Özel Okullar) değişkeni bağlamında bakıldığında “Toplam Ölçek Puanı”, “Girdi Yönetimi”, “Yenilik Stratejisi”, “Örgütsel Kültür ve Yapı” ve “Proje Yönetimi” anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle özel okulda çalışan öğretmenler, okul yöneticilerini toplam ölçek puanı ve alt boyutlar bağlamında devlet okulunda çalışan öğretmenlere göre yenilik yönetimi becerilerinin daha yeterli olduğunu düşünmektedir. Bu sonuca paralel olarak Öztürk (2017) çalışmasında İlkokul müdürlerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin öğretmen algıları okul türü (Kamu-Özel) değişkeni bağlamında bakıldığında toplam ölçek puanı ve alt boyutlarda anlamlı bir farklılık görülmektedir. Okul türlerine göre grupların ortalaması incelendiğinde özel okullarda çalışan öğretmenlerin, ilkokul müdürlerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin algılarının; kamu okullarında çalışan öğretmenlerin algılarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Özel okullarda görev yapan öğretmenler; kamu okullarında görev yapan öğretmenlere göre müdürlerinin yenilik yönetimi yeterliklerini daha yeterli olarak algılamaktadırlar. Öztürk (2017) çalışması ilkokul müdürlerinin yenilik yönetimi becerilerinin öğretmen algıları okul türü değişkeni bağlamında değerlendirilmişken, bu çalışmada ilkokul, ortaokul ve lise yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri öğretmen görüşleri okul türü değişkeni bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada okul türü değişkeninin etki büyüklüğü de incelenmiş ve orta düzeyde bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani, özel okullarda görev yapan öğretmenlerin puan ortalaması ile devlet okulunda görev yapan öğretmenlerin puan ortalaması arasında ciddi bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Devlet ve özel okullarda görev yapan öğretmenlerin görüşleri yöneticilerin yenilik yönetimi becerileri toplam ölçek puanı bakımından sonuçları kısaca özetlemek gerekirse:

- 1.Yöneticilerin yenilik yönetimi yeterliklerinin genel olarak yüksek olduğu,
- 2.Yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini algılamada cinsiyetin, yaşın, mesleki kıdem, okul kademesinin, öğrenim durumunun etkisinin olmadığı,
- 3.Yöneticilerin yenilik yönetimi becerilerini algılamada okul türü değişkeninin etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Okul yöneticilerinin öğretmen görüşlerine göre yenilik yönetimi becerileri devlet ve özel okullarda “çok katılıyorum” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim örgütlerinde meydana gelen sürekli, hızlı değişme ve gelişmeler sonucunda eğitim yöneticilerinin yenilikleri yönetme becerileri önem kazanmaktadır. Çünkü eğitim yöneticileri okulların ve toplumun geleceğini oluşturmada başat öge konumundadır. Bundan dolayı eğitim yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri “tamamen katılıyorum” en üst düzeye çıkarılması gerekmektedir. MEB’in bu konuda eğitim yöneticilerini teşvik etmesi, ödüllendirmesi, gerekli eğitim ve geliştirme çalışmalarını (hizmetçi eğitim, seminer, sempozyum, konferans) desteklemesi yararlı olacaktır.

Özel okullarda görev yapan öğretmenler, yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerini daha yeterli olarak algılamaktadır. Okulların eğitim seviyesinin yükselmesi ve yeniliklerin koordineli bir şekilde uygulamaya geçebilmesi için devlet ve özel okullarda görev yapan yöneticileri MEB’in düzenli aralıklarla bir araya getirmesi ve yapılan yeni uygulamaları birbirleriyle paylaşmaları önerilmektedir.

Öze okul yöneticilerinin yenilik yönetimi becerilerinin daha yeterli olarak algılanmasına sebep olan unsurların tespit edilerek bunların devlet okulu yöneticilerine de uyarlanması faydalı olabilir. Bu noktada özel okul yöneticilerinin seçilmesi ve istihdamında etkili olan ölçütlerin incelenmesi yerinde olacaktır. Bu bağlamda nicel araştırmalar derinlemesine bilgi vermediği için bu konunun nitel araştırma yöntemleri de dahil edilerek araştırılması alana zenginlik katacaktır.

Yenilik yönetimi üzerine yapılan araştırmaların daha çok öğretmen algıları üzerine olduğu görülmektedir. Oysa sistem yaklaşımına göre örgütsel faaliyetlere örgüt içerisindeki her unsurun etki potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle sadece öğretmen yerine, okulun tüm paydaşlarının (öğretmen, öğrenci, veli, okulda çalışan eğitimci olmayan personel, müdür yardımcıları vb.) araştırmaya dahil olduğu yeni çalışmalar yapılabilir.

Yenilik ile yaratıcılığın bağlantısı birçok noktada görülmektedir. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığının <http://birmilyonfikir.meb.gov.tr/> web adresinde yer alan yeni fikirler aradığı uygulamasının daha fazla tanıtımı yapılabilir. Yenilikçi fikirlerin ilan edilerek fikir sahiplerinin ödüllendirilmesi yenilikçi fikirlerin teşviki için değerli olacaktır.

Yapılan bu araştırmanın odağı devlet ve özel okulların ilköğretim, ortaokul ve lise eğitim kademesi olmuştur. Bu konuda üniversitede öğretim üyelerinin ve idari personelin

yenilik yönetimi becerilerinin düzeyini ortaya çıkaracak bir araştırma yapılabilir. Tüm dünyayı ve Türkiye'yi tehdit eden COVID 19 salgını sonucu ortaya çıkan yeni uzaktan eğitim uygulamalarının yenilikçi uygulamalar hakkında daha fazla farkındalık uyandırması nedeniyle bu alanda yapılacak yeni araştırmalar daha fazla önem kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2007). *Leadership for Innovation*. London: Kogan Page.
- Adair, J. (2008). *Yenilikçi Liderlik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Adams, R., Bessant, J. and Phelps, R. (2006). Innovation management measurement: A review. *International Journal of Management Reviews*, 8 (1) p.21-47.
- Adıgüzel, B. (2012). *İnovasyon ve inovasyon yönetimi: Steve Jobs örneği*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altın, H. A., ve Kalelioğlu, F. (2015). Fatih projesi ile ilgili öğrenci ve öğretmen görüşleri. *Başkent University Journal Of Education*, 2(1), ss.89-105.
- Aksay, K. (2011). *Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Argon, T., İsmetoğlu, M. & İşeri, B. (2014). İlkokullarda sanatsal denetim ve öğretmen motivasyonu üzerine öğretmen görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 286-296.
- Argon, T. ve Özçelik, N. (2007). İlköğretim okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri. *Mehmet Akif Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, ss. 77-94.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.
- Bakan, İ. (2011). *Yöneticiler İçin Başarı Stratejileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Barutçugil, İ. (1981). *Teknolojik Yenilik ve Araştırma ve Geliştirme Yönetimi*. Bursa: Bursa Üniversitesi Basımevi.
- Bayrakçı, M. ve Eraslan, F. (2014). Ortaöğretim okul yöneticilerinin inovasyon yeterlilikleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 28, ss.96-136.
- Beycioğlu, K. ve Aslan, M. (2010). Okul gelişiminde temel dinamik olarak değişim ve yenileşme: Okul yöneticileri ve öğretmenlerin rolleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII (I), 153-173.

- Bubner, D. (2009). *Leading and benchmarking system-wide educational innovation*. Paper Presented at the 9th International Confederation of Principals World Convention, ss.205
- Budak, G. (1998). *Yenilikçi Yönetim ve Yaratıcı Birey*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Buluç, B. (1998). Bilgi çağı ve örgütsel liderlik. *Yeni Türkiye Dergisi 21.Yüzyıl Özel Sayısı*, Sayı: 20, ss.1205-1213.
- Boydak Ozan, M. ve Karabatak, S. (2013). “Ortaöğretim okul yöneticilerinin yenilik yönetimine yaklaşımları ve karşılaştıkları sorunlar. *International Journal of Educational Science*, 5(1), 258-273.
- Bülbül, T. (2012a). Okullarda yenilik yönetimi ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 168-174.
- Bülbül, T. (2012b). *Okul yöneticilerinin yenilik yönetimine ilişkin yeterlik inançları*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 45-68.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2016). *Spss İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çelikleş, H. (2008). *İnovasyon yönetimi: Çukurova bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerde inovasyon uygulamalarının tespitine yönelik bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Cormican, K. & O'sullivan, D. (2004). Auditing best practice for effective product innovation management, *Technovation*, 24, 819–829.
- Çömez, P. (2012). *Örgütlerde çift yeteneklilik ve örgütsel yenilik ilişkisinde liderlik tiplerinin rolü ve firma yenilik performansına etkileri*. Doktora Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gebze.
- Deniz, A. (2012). *Tüketici yenilikçiliği boyutları ve yenilikçiliği etkileyen faktörler arasındaki ilişkiler*. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Drucker, P. F. (2003). *Yenilikçilik İçerisinde Yenilikçilik Disiplini*. Çeviren: A. Kardam. İstanbul: Mess Yayınları.
- Durna, U. (2002). *Yenilik Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Elbaşı, İ. H. (2014). *Yenilik özümseme algısı ve yenilik özümseme algısının yenilikçi iş performansı üzerine etkisi*. Yüksek lisans tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gebze.

- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*. Ankara: Meteksan Bilişim.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. (12. Baskı).
- Göl, E. (2012). *İlköğretim okulu yöneticilerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin öğretmen algıları (Kırklareli ili örneği)*. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Göl, E. ve Bülbül, T. (2012). İlköğretim okulu yöneticilerinin yenilik yönetimi yeterliliklerine ilişkin öğretmen algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), ss.97-109.
- Green, S. & Salkind, N. (2005). *Using SPSS for Windows and Macintosh: Understanding and Analysing Data*. New Jersey: Pearson.
- Güleş, H. K. ve Bülbül, H. (2004). *Yenilikçilik İşletmeler İçin Stratejik Rekabet Aracı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gökcek, O. (2007). *Yenilik yönetimi süreci ve yenilik stratejileri: Otomotiv sektöründe bir alan çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gülşen, C. (2014). The readiness levels of secondary school administrators to the innovation management. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 5(2), 77-86.
- Karataş, S., Gök, S. ve Özçetin, S. (2015). Okul yöneticilerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin öğretmen algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, ss.167-185.
- Köse, B. (2012). *Tüketici yenilikçiliği ve yeniliklerin benimsenmesi: Bir yenilik olarak mobil internet*. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kurt, A. A., Kuzu, A., Dursun, Ö. Ö., Güllüpnar, F. ve Gültekin, M. (2013). FATİH projesinin pilot uygulama sürecinin değerlendirilmesi: Öğretmen görüşleri. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 1(2), 1-23.
- Kuşçu, M. (2016). *Yöneticiler açısından millî eğitim'de mebbis uygulamasının rolü ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Mürtezaoğlu, S. (2015). *Pozitif-Negatif duyguların, otomatik düşüncelerin ve bazı kişisel değişkenlerin okul yöneticilerinin yenilik yönetimi yeterlik inanç düzeyleri üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- OECD ve Eurostat. (2006). *Oslo Kılavuzu Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler* (3. Baskı), OECD ve Eurostat ortak yayımı.

- Oke, A. (2004). Barriers to innovation management in servive companies. *Journal of Change Management*, 4(1), 31-44.
- Ömür, Y. E. (2014). *Lise yöneticilerinin yenilik yönetimi becerileri ile okullardaki örgütsel öğrenme mekanizmalarına yönelik görüşleri*. Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Özkan, C. (2009). *Stratejik rekabet üstünlüğü sağlama aracı olarak yenilik stratejileri ve bir uygulama*, Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Özkan, M. (2009). *Milli eğitim bakanlığı bilişim sistemlerinin Türk eğitim sistemine katkalarına yönelik yönetici görüşleri*. Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Öztürk, M. (2017). *İlkokul müdürlerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin öğretmen algıları: İstanbul ili avcılar ilçesi örneği*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın ve Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, S., Çakır, R., Ergun, M., Yılmaz, H. B. ve Ayas, C. (2013). Öğretmen ve öğrenci bakış açısıyla tablet pc ve etkileşimli tahta kullanımı: FATİH projesi değerlendirmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(3),1799-1822.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovation*. 4th Ed. New York: The Free Press.
- Smith, M., Busi, M., Ball, P. and Meer, R. (2008). Factors influencing an organisations ability to manage innovation: A structured literature review and conceptual model. *International Journal of Innovation Management*, 12 (4),655-676.
- Top, M. Z. (2011). *İlköğretim okulu yöneticilerinin yenilik yönetimine ilişkin tutumlarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uzkurt, C. (2017). *Yenilik (İnovasyon) Yönetimi ve Yenilikçi Örgüt Kültürü* (Kültürel, Yönetimsel ve Makro Yaklaşım). İstanbul: Beta Yayınları (2. Baskı).
- www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi:11.12.2019, Yenilik tanımı)
- <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 27.11.2019)
- <http://e-okul.meb.gov.tr>, (Erişim Tarihi:29.11.2019)

Research Article

THE REACTION OF AIRLINE STOCKS IN EUROPE TO THE COVID-19 PANDEMIC: AN EVENT STUDY METHODOLOGY¹

Fatih YİĞİT* ORCID ID: 0000-0002-1988-7962

İsmail CANÖZ** ORCID ID: 0000-0002-3351-6754

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has struck all life, global economy, and financial markets. It stopped airline transportation in Europe and many regions of the world for a certain period as well as affecting many businesses negatively. In this process, naturally, excessive losses occurred in stock markets. Airline stocks were among the most affected by this situation. From this point of view, this study analyzes 38 airline stocks traded in the stock markets of 14 European countries with “the event study methodology”. The main purpose is to compare the reaction of the airline stocks traded in the stock markets of these countries to the pandemic and to determine whether a statistically significant cumulative average abnormal return is provided from them. Accordingly, event windows are determined as short and long windows within the scope of the event study. The findings show that a statistically significant cumulative average abnormal returns for airline stocks in all countries occurred in the -50 +50 event window. Besides, in short event windows around the pandemic announcement on March 11, which is accepted as the event date in this study, airline stocks in some countries respond to the pandemic significantly, while others do not.

Keywords: *The COVID-19 Pandemic, Event Study, Airline Stocks, Abnormal Return*

JEL Classification: *G14, G15*

Araştırma Makalesi

AVRUPA'DAKİ HAVA YOLU PAY SENETLERİNİN COVID-19 PANDEMİSİNE TEPKİSİ: OLAY ÇALIŞMASI METODOLOJİSİ

ÖZET

COVID-19 salgını tüm yaşamı, küresel ekonomiyi ve finans piyasalarını olumsuz etkiledi. Avrupa'da ve dünyanın birçok bölgesindeki çoğu işletmeyi olumsuz etkilediği gibi havayolu taşımacılığını da belirli bir süre durdurdu. Bu süreçte doğal olarak borsalarda aşırı kayıplar yaşandı. Bu durumdan en çok etkilenenler arasında havayolu pay senetleri de bulunuyordu. Bu açıdan bakıldığında, çalışma 14 Avrupa ülkesinin borsalarında işlem gören 38 havayolu hissesini “olay çalışması metodolojisi” ile analiz etmektedir. Temel amaç, bu ülkelerin borsalarında işlem gören havayolu hisse senetlerinin pandemiye tepkisini karşılaştırmak ve bunların istatistiksel olarak anlamlı kümülatif ortalama anormal getiri sağlayıp sağlamadığını belirlemektir. Buna göre olay pencereleeri, olay çalışması kapsamında kısa ve uzun pencereleer olarak belirlenmiştir. Bulgular, -50 +50 olay penceresinde tüm ülkelerdeki havayolu hisse senetleri için istatistiksel olarak anlamlı kümülatif ortalama anormal getirilerin gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada olay tarihi olarak kabul edilen 11 Mart salgın duyurusunun etrafındaki kısa olay pencereleerinde, bazı ülkelerdeki havayolu pay senetleri pandemiye önemli ölçüde tepki verirken bazıları vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: *COVID-19 Pandemisi, Olay Çalışması, Hava Yolu Pay Senetleri, Anormal Getiri*

JEL Sınıflandırması: *G14, G15*

¹ The abstract of the study was presented on 14 October 2020 at V. International Kaoru Ishikawa Congress.

* Asst. Prof., *İstanbul Medeniyet University Faculty of Political Sciences*, fatih.yigit@medeniyet.edu.tr

** Res. Asst., *İstanbul Medeniyet University Faculty of Political Sciences*, ismail.canoz@medeniyet.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 25.11.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 01.12.2020.

1. INTRODUCTION

The year 2020 started with a lot of negativities, and the scariest one was the COVID-19 pandemic. Several cases due to unusual pneumonia in Wuhan were firstly reported on December 31, 2019, to the World Health Organization (WHO) China Office. After one month, the WHO declared a Public Health Emergency of International Concern on January 30, 2020, because of jumping the deaths to 170 and the cases to 7,711. And on February 11, the WHO announced COVID-19 as the name of a new type of coronavirus.

The first case out of China was reported in Thailand on January 13. After this announcement, many countries have started to take precautions, especially in airports. The first death out of China reported in the Philippines on February 2. Many countries suspended the schools, imposed partial quarantine, and released the prisoners due to the coronavirus. At last, the WHO declared a pandemic on March 11. After that, the EU suspended the rules and gave the economic freedom to its members to spend as they need on March 21. President Trump decided to ban the entry of travelers to the USA from 26 European countries. The Oval Office reached an agreement in the US for huge financial support to the households, businesses, and healthcare system. On April 1, Antonio Guterres, secretary-general of the UN, described the coronavirus pandemic as the worst crisis since World War II.

Considering all these things, all countries have suffered from COVID-19 for months. Their priority is, of course, the health of the society, but the economic and financial effects of this compelling process have been felt strongly. We have witnessed the emptiness of shopping centers which were bulging at the seams only a short while ago. Especially the right to travel, which is one of the basic rights of a person, has become impossible with regional or international transportation bans. Airports, hotels, and many other businesses have left without customers. However, some sectors, such as telecommunications and food, have benefited from this process. But, the sectors and businesses which have affected negatively are in the majority. Consequently, people have changed their habits of shopping and eating and restricted their living standards.

Moreover, all the financial markets have been affected by the new compulsory lifestyle. With the pandemic announced by WHO, investors get into a panic. Thus, all the stock markets in the world have lost excessive value on March 11 and the following few days. Almost all stocks caused great losses to investors who held them in the early days of the pandemic. Considered on a sector basis, airline companies are one of the stocks that lose excessive value. As is known, many airlines suffered significant losses due to flight cancellations as they lost their customer base. From this point of view, this study aims to investigate the presence of abnormal returns in airline stocks in European stock markets around the COVID-19 pandemic using the event study methodology. The reason for the evaluation of airline stocks within the scope of the analysis is that one of the sectors most affected by the COVID-19 pandemic is airline transportation.

This paper is organized as follows: Section 2 summarizes the theoretical background of the event study; Section 3 reviews the literature; Section 4 describes data and methodology. Section 5 provides the estimation results and the last section is the conclusion.

2. THEORETICAL BACKGROUND OF THE EVENT STUDY

Event studies have become widespread in financial market researches after the seminal papers of Ball and Brown (1968) and Fama et al. (1969). According to Binder (1998), Fama et al. (1969) make a methodological revolution while Ball and Brown (1968) provide the basics of the event study method. Even though many advances in event study literature the main elements of an event study were provided by these papers. Kothari and Warner (2007) exhibit two main modifications of the event study methodology. These are using more frequent data to capture more precise results and more sophisticated methods.

The emergence of the event study approach (ESA) can be associated with the efficient market hypothesis (EMH). In EMH, while investors are trying to make a profit from buying and selling in the market, they can access all useful information and data costlessly and they consider them. Thus, all these information and data are reflected in the market prices quickly from the moment they are learned. Investors react instantly to all the latest news on the market. The future behavior of market prices is unpredictable, as this last news represents an unexpected and previously unknown component of information. Behind this cumulative theoretical idea is a model that started with Italian mathematician Girolamo Cardano's study in the 16th century (Sewell, 2011) and is known today as the random walk hypothesis (RWH). RWH maintains that prices in efficient markets move randomly. Thus, traders will not have the opportunity to use the available information to make continuous abnormal profits. This is an indicator of market efficiency.

However, Eugene Fama is an economist explaining the modern definition of EMH and creating experimental tools to test it. Fama (1970) mentions that EMH has three forms: weak form, semi-strong form, and strong form. The weak form reflects information based on historical data of securities prices. In the semi-strong form, all publicly available information is reflected in securities prices in addition to historical data. In the strong form, all public information and private information is only known by insiders are reflected in the securities prices. Here it must be noted that Fama, in the essence of his study, does not consider the strong form as an experiment-based possibility but interprets it as a criterion that shows deviations from the market efficiency. As well, Fama provides opinions on testing three market efficiency forms. In the weak form, techniques that make its future price prediction using the historical data of the security are used. Tests of the strong form attempt to measure whether confidential information is reflected in the price. The tests used in the semi-strong measure the response of securities prices to the spread of public information.

The semi-strong form of EMH has attracted the most attention from both theorists and empiricists. ESA is primarily designed to deal with this EMH form. ESA is an advanced and very accessible tool for financial analysis. It has a high potential for researchers and practitioners to measure market efficiency (Kliger and Gurevich, 2014). As Corrado (2011) remarks, numerous studies test the semi-strong form with ESA (i.e. the response of the traders to new news) in the literature. Stocks are mostly located in the center of these studies.

The main purpose of researchers' use of the ESA is to measure the abnormal or unexpected impact of economic and political events (Basdas and Oran, 2014), disasters, or any announcement related to companies on stock prices. The main idea behind ESA is to follow the market prices of the stocks examined within the scope of the research to detect the behaviors of market price as a result of the response of investors to events.

Different social, political, economic, and financial events affect the stock markets as well as different factors. Not only local events but also global developments cause the movements in stock markets by changing the investors' expectations about cash flows.

3. LITERATURE REVIEW

There are plenty of papers that study the effects of different social, political, economic, and financial events on stock market performance. The literature review section would cover only the studies which use the event study methodology. Kothari and Warner (2007) report 565 studies over the period from 1974 to 2000 by taking a census of event studies in five leading finance journals. Corrado (2011) finds the number very conservative due to not considering many studies in other journals. Some of them focus on the benchmark index of a stock market and some of them analyze the individual stock returns. But very few of these studies consider the sector indices.

To begin with, event studies related to social activities include various activities such as celebrity endorsements, football matches, or some international sports activities. Agrawal and Kamakura (1995) examine the effect of celebrity endorsements on stock price performance. According to their result, celebrity endorsement contracts, which positively affect stock returns, seem to be a valuable investment for listed companies. In addition to this study, Scholtens and Peenstra (2009) investigate the performance of football teams' stocks by analyzing 1274 results regarding national and European matches. They indicate that the significant negative relationship for losses and significant positive relationship for wins. The effect of losses and European matches is stronger than wins and national matches respectively. Spais and Filis (2006) have attempted to analyze the effect of Olympic sponsorship on stock markets in terms of stock returns, trading volume, and volatility using 440 daily stock prices from three main sponsors of the 2004 Athens Olympic Games. They aim to find whether an Olympic sponsorship announcement may affect the investors' behavior and stock

markets accordingly. They suggest that companies should invest sponsorship programs to make a good impression on investors.

Furthermore, some events such as elections, referendums, international organizations' membership processes are incorporated by the political event studies. Eryiğit (2007) investigate the stock market reactions to the events regarding Turkey's EU membership process. The study considers 17 sector index returns to analyze six important events from 2000 to 2005 and does not determine any statistically significant effect of these events on the stock market. Dangol (2008) examines whether new unexpected political events may affect the Nepalese stock market. They conclude that the stock market reacts positively to good news and negatively to bad news. Their findings also show that the adjustment speed of stock prices to announcements of political events is 2 or 3 days from the event date.

Moreover, central banks' monetary policy or some other economic situations may be accepted as an economic event study. Kholodilin, Montagnoli, Napolitano, and Siliverstovs (2009) investigate how sector indexes react to European Central Bank (ECB)'s monetary policy in the Euro Area. They conclude that the ECB's monetary policy negatively associated with stock markets. 25 basis points increase in the interest rate lead to a decrease between 0.3% and 2.0% in the stock market at the announcement day of monetary policy. Chauhan and Kaushik (2017) focus on the effect of demonetization, the process of withdrawing the money from circulation, on the Indian stock market. They could not find any significant relationship between demonetization and stock market returns.

Additionally, the response of stocks to financial statements is another issue that has been examined via the ESA. They may be company-specific or market-based situations. For example, the effects of mergers and acquisitions on stock prices have been widely studied in finance literature. Duso et al. (2010) provide empirical evidence on the ability of event studies to reveal the stock market performance after the mergers using the data from 482 companies over the period 1990-2002. They conclude that it is more possible to capture the merger effect with a longer window around the announcement date. The effects of earnings announcements on the Chinese stock market are examined by Gao and Tse (2004). Their findings indicate that positive earnings surprise leads to positive excess returns while negative earnings surprise is related to negative excess returns. Cheung (2011) investigate how stock returns react to inclusions and exclusions of corporate sustainable firms using the date form Dow Jones Sustainability World Index from 2002 to 2008. The study indicates that index inclusion leads to an increase and exclusion causes a decrease only on the day of the event temporarily. Sharma (2011) examines the reaction of stock prices to dividend announcements. According to the results of the study, there are no abnormal returns around dividend announcement days in the Indian stock market. The study suggests that the empirical findings give evidence to semi-strong form efficiency of the Indian stock market. Im et al. (2001) analyze the response of stock prices to the information technology (IT) investments of 238 listed companies. Their results show that IT investments cause positive excess returns for smaller companies rather than larger ones.

In addition to all these different examples of event study mentioned, the interaction of different stock markets with each other may also be handled using the ESA. Scholars suppose that the information in the financial market has an impact on a foreign financial market. Unlike most of these studies which use (G)ARCH and/or VAR models to reveal the interaction between stock markets, Dimpfl (2011) introduces the event study method to the spillover effect literature. Dimpfl (2011) works on whether the opening of the US stock market affect the German stock market or not. The results indicate that the opening of the US market does not affect the German stock market, but also reveal that macroeconomic news announcements before the opening affect the German stock market.

Finally, situations such as outbreaks, disasters, or war that affect the entire world or a particular region may also be included in the event study. Nowadays, the COVID-19 pandemic is one of the most striking examples of this. The world has encountered similar events before. Chen et al. (2007) study how the Taiwanese tourism industry influenced by the SARS outbreak using seven publicly-traded companies. They draw attention to the sharp stock price decline in the Taiwanese stock market and especially in the tourism industry (nearly 29 percent) during the SARS outbreak in 2003. They observed no significant abnormal returns before the SARS, statistically significant abnormal returns for seven sectors in 10 days after the outbreak, and statistically significant abnormal returns for only the hotel sector in 20 days after the outbreak. The results indicate that tourism industry stocks are negatively affected by the SARS outbreak significantly. The study suggests that investors will expect negative returns from tourism industry stocks in future outbreaks. Similar to our study, Maneenop and Kotcharin (2020) examining the impact of the pandemic on the airline industry consider 52 airlines globally. They include only UK airline stocks from Europe in their studies. In the whole sample, it is observed that airline stock returns decreased more than market returns after the COVID-19 announcement.

4. DATA AND METHODOLOGY

4.1 Data

This study, which examines the effect of the COVID-19 pandemic, which affects life negatively all over the world, on the airline transportation sector of Europe, covers 14 countries in total. These countries are included in the study by detecting airline transportation companies' stocks in related countries' stock markets. Accordingly, a total of 38 stocks is handled in 14 stock markets, but the criterion for determining these stocks is that the companies are European. On the other hand, 38 stocks do not mean that there are 38 different airline companies. This is because some companies' stocks are traded in more than one stock market. Therefore, all stocks are analyzed in the stock markets where they are traded, and benchmarks of related stock markets are used. Information on countries, stocks and benchmark indexes of the stock markets where they are traded are presented in Table 1.

Table 1. Stocks and Stock Markets

Countries	Stock Markets	Benchmark Indexes	Number of Airline Stocks	Symbols of Stocks
Austria	The Vienna Stock Exchange	ATX (Austrian Traded Index)	2	AIRF.VI, IAG.VI
Denmark	The Copenhagen Stock Exchange	OMXC25 (OMX Copenhagen 25 Index)	1	SAS-DKK.CO
Finland	The Helsinki Stock Exchange	OMXH25 (OMX Helsinki 25 Index)	1	FIA1S.HE
France	Euronext Paris	FCHI (CAC 40 Index)	2	AF.PA, MLAAE.PA
Germany	The Frankfurt Stock Exchange	GDAXI (DAX30 Index)	13	32A.F, AB1.F, AETG.F, AFR.F, DG1.F, EJT1.F, FAL.F, INR.F, LHA.F, NWC.F, RY4D.F, SSV2.F, WI2.F
Greece	The Athens Stock Exchange	GD.AT (General Index)	1	AEGN.AT
Iceland	The Iceland Stock Market	OMXIPI (OMX Iceland All Share PI)	1	ICEAIR.IC
Ireland	The Irish Stock Exchange	IETP (ISEQ 20)	1	RY4C.IR
Norway	The Oslo Stock Exchange	OSEBX.OL (Oslo Bors Benchmark Index)	2	NAS.OL, SAS-NAK.OL
Russia	Moscow Exchange	IMOEX.ME (MOEX Russia Index)	2	AFLT.ME, UTAR.ME
Sweden	The Stockholm Stock Exchange	OMX (OMX Stockholm 30 Index)	1	SAS.ST

Switzerland	SWX Swiss Exchange	SMI (Swiss Market Index)	1	PRFN.SW
Turkey	The Istanbul Stock Exchange	XU100 (BIST 100 Index)	2	PGSUS.IS, THYAO.IS
United Kingdom	The London Stock Exchange	FTSE (FTSE 100 Index)	8	AIR.L, DTG.L, EZJ.L, FJET.L, GMAA.L, IAG.L, RYA.L, WIZZ.L

Daily data of 38 airline stocks in Europe are provided using DataStream. In addition to the daily prices of the stocks, their dividends are also downloaded to calculate the adjusted prices.

As it is known, the public holidays of each country and the characteristics of their stock markets may differ from each other. Especially in multi-country event studies, various methods are applied to overlap the trading days of stock markets with each other. Sometimes, some days of a stock may be missing due to a database where the data is provided or a special status of the stock. In case of missing data on some days in this study, stock prices on the missing days are found by calculating the average of the previous and next non-missing prices as suggested by (Peterson, 1989). For each stock, 201 trading days between June 3, 2019 and May 20, 2020 are based on and thus, 200-day returns are calculated. There are 50 trading days between December 31, 2019 and March 11, 2020.

4.2 Event Study Approach

As stated by Mitchell and Netter (1994), the ESA is a statistical technique that developed and refined by financial economists and predicts the stock price effect of some events such as mergers, earnings announcements and it relates changes in stock prices to the dissemination of new information. The starting point of using the ESA is the following question: “How does a specific event affect the price of a stock?”. Based on this, the ESA begins with the establishment of a hypothesis related to this question (Serra, 2004). With the establishment of the hypothesis, a particular event is defined for the ESA. Depending on the preferred techniques for modelling expected returns, ESA usually has three components. These are the estimation window, event window and event date (Basdas and Oran, 2014).

Event date can be simply and apprehensibly defined as the moment at which a specific event takes place. Event date that is to say an announcement of any event should be determined as precisely as possible. The short-range measurement of observations, such as daily data, makes it easier to determine abnormal returns (ARs). Besides, using daily data provides more accurate findings (Armitage, 1995). Even though Dyckman et al. (1984) and Brown and Warner (1985) state that the daily return has several obvious problems compared to the monthly return when the event date is known, the daily data produces more signals than the monthly data. Also, using daily

data in a standard event study eliminates problems with returns or can easily adjust them (Binder, 1998). Testing stock prices around event dates can be useful to explain the market's response to events and hence market efficiency.

The event window is the potential period in which the impact of the event continues around the moment of the event. And stock prices are tracked during this period. It should be noted that the distribution of the event window around the moment of the event usually varies for each study. There is no rule or consensus in the literature on determining the right period. However, the general view on this issue is to detect ARs at the earliest and the latest time points to the event date. It is much more conceivable to examine a larger event window than a narrow event window (Kliger and Gurevich, 2014). On the other hand, selecting the shorter event period makes it easy to detect ARs (Armitage, 1995).

The period before or after the event window is expressed as the estimation window. It is assumed that the estimation window represents normal returns (NRs) and a period during which unaffected by the event. It is a choice to observe a long or short period for the estimation window for researchers. Nevertheless, even if the ESA practitioners capture higher precision with a longer period, they use outdated data (Basdas and Oran, 2014). If a researcher works with daily data in the event study, the estimation window must be preferred between at least 100 days and at most 300 days Peterson (1989). The fact that the estimation window includes a very long period may cause the alpha and beta coefficients to become out of date, while the very short estimation window may cause their performance to deteriorate (Armitage, 1995).

The various methods used in the ESA are econometric techniques that reveal the findings related to the impact of a particular event over a period or several periods on stock prices (Serra, 2004). The first procedure to be followed in these econometric approaches is to calculate the ARs representing the market reaction for any event. The idea that every new information is easily reflected in stock prices makes the ARs an important part of the ESA.

In this research, the ESA implementation is carried out in seven stages.

(1) First, the event date is defined. The event date in this study is March 11, 2020, the day on which the COVID-19 virus was declared a pandemic by WHO. After determining the event date, the length of the short periods to be observed or the event window is defined. Generally, the event window is expanded to involve a few days before and after the event. If especially daily data are analyzed in the ESA implementations, it is seen that event windows such as -1 +1, -3 +3, -5 +5, -10 +10, and -20 +20 are generally used. It is at the researcher's own discretion how long the event window covers before and after the event date. For this reason, different event windows are examined. In this study, a single event date, six different event windows, and a normal return estimation window are defined.

- **t=0** → Event date: The day on which the COVID-19 virus was declared a pandemic by WHO.
- **t=-50** → Pre-event window: The day on which the first patient with the COVID-19 virus was announced in China.
- **-1 +1, -3 +3, -5 +5, -10 +10, -20 +20, -50 +50** → Event windows
- **-51 -200** → Estimation window

Figure 1. Event Date, Event Windows, Estimation Window

(2) Secondly, to prepare data for the ESA, target firms in the same sectors are determined and grouped for each country. Then, the stock returns of these firms are calculated. The stock returns are daily returns. In the event study literature, it is seen that two methods are generally used to calculate stock returns. These are the arithmetic returns and logarithmic returns.

$$(1) \quad R_{i,t} = \left(\frac{ACP_{i,t} - ACP_{i,t-1}}{ACP_{i,t-1}} \right) \quad (\text{Arithmetic Returns})$$

$$(2) \quad R_{i,t} = \left(\frac{\ln ACP_{i,t}}{\ln ACP_{i,t-1}} \right) \quad (\text{Logarithmic Returns})$$

$R_{i,t}$ is the arithmetic or logarithmic returns of stock i at time t ; $ACP_{i,t}$ is the *adjusted close price*² of stock i at time t ; $ACP_{i,t-1}$ is the adjusted close price of stock i at time $t-1$. In addition to calculating the stock's return, the stock market returns (SMRs) must be calculated for the same time.

$$(3) \quad R_{m,t} = \left(\frac{ACP_{m,t} - ACP_{m,t-1}}{ACP_{m,t-1}} \right) \quad (\text{Arithmetic Return})$$

$$(4) \quad R_{m,t} = \left(\frac{\ln ACP_{m,t}}{\ln ACP_{m,t-1}} \right) \quad (\text{Logarithmic Return})$$

$R_{m,t}$ is the return of market at time t ; $ACP_{m,t}$ is the adjusted close price of the market at time t ; $ACP_{m,t-1}$ is an adjusted close price of the market at time $t-1$.

(3) Thirdly, normal returns or actual returns (Rs) mean the expected stock returns when there is no sudden event. In other words, Rs are the expected stock returns under normal conditions. There are some techniques and models used by researchers to

² The stock's price after adding a dividend refers to the adjusted close price.

calculate Rs in the ESA application. Armitage (1995) defends that the Simple Market Model (SMM) is the most preferred expected return model in the ESA and the model is supported by evidence. The SMM is a regression model based on the ordinary least squares (OLS) approach. This model is defined as one-factor OLS regression devised by Sharpe (1963) in the literature related to the ESA (Kliger and Gurevich 2014). The equation of the SMM is below:

$$(5) \quad R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$R_{i,t}$ is the actual return of stock i at the time t ; α_i is the intercept; β_i is the slope; $R_{m,t}$ is the market return at the time t ; $\varepsilon_{i,t}$ is the error term at the time t .

(4) Fourthly, based on the SMM, ARs are the difference between arithmetic or logarithmic returns of stock and normal returns. Namely, the value of abnormal returns depends on a model to estimate normal returns. According to the SMM, ARs are calculated as follows:

$$(6) \quad AR_{i,t} = R_{i,t} - (\alpha_i + \beta_i R_{m,t})$$

$AR_{i,t}$ is the abnormal return of stock i at the time t .

(5) Fifthly, in order to calculate the representative value of each sector, it is necessary to find the average abnormal returns (AARs) of the firms in the group. For this, the average of the abnormal returns of the relevant firms is calculated by aggregating their abnormal returns.

$$(7) \quad AAR_{s,t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{i,t}$$

$AAR_{s,t}$ is the average abnormal return of any sector at the time t ; N is the number of the firm in a sector.

(6) Sixthly, to test the effects of the predetermined event windows, all AARs within the relevant event window must be summed. The value obtained as a result of this transaction is expressed as the cumulative average abnormal return (CAAR).

$$(8) \quad CAAR_{s,t}(t_1, t_2) = \sum_{s=t_1}^{t_2} AAR_{s,t}$$

$CAAR_{s,t}$ is the cumulative average abnormal return of any sector at the time t .

(7) In the seventh and final stage, hypotheses are defined and t-statistics are calculated to test statistical significance. The various methods used in the ESA are statistical techniques that reveal the findings related to the impact of a particular event over a period or several periods on stock prices (Serra 2004). For example, Corrado (2011) compares parametric and non-parametric methods and conclude that parametric tests suit well for the data from NYSE. However, if there are normality problems in

observations at other markets, Corrado (2011) recommends nonparametric observations. As can be understood from here, whether the technique to be used is parametric or non-parametric, it should be preferred after examining the normal distribution of the data. According to Gao and Tse (2004), since the results of both approaches are qualitatively similar, only the results for the parametric t-test are reported in this study.

The null hypothesis is that CAAR for each stock and event window is zero. This hypothesis is tested for airline sector in different countries. T-statistics used in this study is formulized as below.

$$(9) \quad t = \frac{CAAR_{s,t}(t_1, t_2)}{[(var(CAAR_{s,t}(t_1, t_2)))]^{\frac{1}{2}}}$$

5. ESTIMATION RESULTS

The following tables report the results of the event study to examine the impact of the pandemic announcement on airline stock prices at various stock markets in Europe. The tables show the relevant t-statistics of the CAAR for event windows at different lengths.

Table 2. Findings In -1 +1 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-0,192	0,008	-2,106*
Denmark	-0,101	0,005	-1,493
Finland	-0,129	0,004	-2,000*
France	-0,093	0,021	-0,638
Germany	-0,113	0,004	-1,743
Greece	0,017	0,003	0,313
Iceland	-0,273	0,019	-1,981*
Ireland	-0,026	0,002	-0,604
Norway	-0,228	0,008	-2,570*
Russia	-0,094	0,001	-2,717*
Sweden	-0,063	0,004	-1,036
Switzerland	-0,225	0,017	-1,743
Turkey	-0,203	0,006	-2,732*
United Kingdom	-0,112	0,003	-1,914

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers three trading days.

It is observed that the CAARs of the stocks of the airline companies differ from zero in some of the stock markets within 1 day before and 1 day after the event date. CAARs calculated for airline stocks in 6 of 14 European countries’ stock markets are

statistically significant in the relevant event window. Airline stocks in these countries provide negative returns to their investors for this event window. According to these results, airline stocks in the Austrian, Finn, Icelandic, Norwegian, Russian, and Turkish stock markets react quickly to the pandemic announcement.

Table 3. Findings In -3 +3 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-0,351	0,009	-3,689*
Denmark	-0,070	0,004	-1,059
Finland	-0,200	0,002	-4,537*
France	-0,111	0,009	-1,199
Germany	-0,378	0,004	-6,199*
Greece	-0,205	0,011	-1,951
Iceland	-0,464	0,013	-4,045*
Ireland	-0,085	0,002	-1,841
Norway	-0,384	0,006	-4,871*
Russia	-0,135	0,001	-4,465*
Sweden	-0,061	0,004	-0,971
Switzerland	0,228	0,019	1,657
Turkey	-0,302	0,005	-4,264*
United Kingdom	-1,013	0,051	-4,499*

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers seven trading days.

In addition to the countries in the -1 +1 event window, airline stocks in the German and British stock markets respond to the pandemic in the -3 +3 event window. Similarly, they have negative CAARs.

Table 4. Findings In -5 +5 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-0,563	0,006	-7,553*
Denmark	-0,158	0,003	-2,707*
Finland	-0,300	0,002	-7,734*
France	-0,310	0,006	-3,904*
Germany	-0,509	0,002	-10,332*
Greece	-0,406	0,007	-4,760*
Iceland	-0,583	0,011	-5,526*
Ireland	-0,215	0,002	-5,494*
Norway	-0,283	0,010	-2,842*
Russia	-0,331	0,002	-8,284*
Sweden	-0,164	0,003	-2,979*
Switzerland	-0,189	0,021	-1,302
Turkey	-0,477	0,003	-8,574*

United Kingdom	-1,285	0,033	-7,039*
----------------	--------	-------	---------

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers 11 trading days.

Table 4 indicates the -5 +5 event window. When this table is observed, it is seen that CAARs of all countries except Switzerland are statistically significant and negative. Accordingly, airline stocks in the Danish, French, Greek, Irish and Swedish stock markets respond significantly to the pandemic announcement in the -5 +5 event window.

Table 5. Findings In -10 +10 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-0,190	0,005	-2,627*
Denmark	-0,057	0,003	-0,995
Finland	-0,053	0,003	-1,028
France	-0,050	0,005	-0,685
Germany	-0,157	0,003	-2,685*
Greece	-0,120	0,006	-1,583
Iceland	-0,192	0,012	-1,770
Ireland	-0,096	0,001	-2,520*
Norway	-0,078	0,008	-0,854
Russia	0,0001	0,002	0,002
Sweden	-0,072	0,003	-1,280
Switzerland	-0,001	0,019	-0,004
Turkey	-0,083	0,003	-1,535
United Kingdom	-0,250	0,039	-1,271

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers 21 trading days.

According to the -10 +10 event window, it is surprisingly observed that CAARs are statistically insignificant in most countries. CAARs are statistically significant only in Austria, Germany, and Ireland. It may be a correct comment to say that the effect of the pandemic announcement disappeared in the only -10 +10 event window for the remained 11 countries. However, this particular finding may contain a situation-specific to this event window. If the -5 +5 event window and -10 +10 event window are compared, it is seen that CAARs are closer to zero in the -10 +10 event window. This is an indication that airline stocks provide remarkable positive returns on some days outside the -5 +5 event window. Following the excessive fall in prices, investors’ demand for stocks increased and their prices increased. Thus, CAARs for 11 countries are statistically insignificant in the relevant event window.

Table 6. Findings In -20 +20 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-0,722	0,004	-12,141*
Denmark	-0,558	0,002	-12,590*
Finland	-0,346	0,002	-8,081*
France	-0,222	0,006	-2,926*
Germany	-0,645	0,002	-12,859*
Greece	-0,386	0,003	-6,604*
Iceland	-0,921	0,006	-11,455*
Ireland	-0,345	0,002	-8,797*
Norway	-0,986	0,005	-14,184*
Russia	-0,306	0,001	-9,461*
Sweden	-0,520	0,002	-11,849*
Switzerland	0,007	0,012	0,064
Turkey	-0,424	0,002	-8,499*
United Kingdom	-0,644	0,039	-3,246*

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers 41 trading days.

The findings of the -20 +20 event window report that airline stocks in stock markets of all countries except Switzerland react significantly to the pandemic announcement. Surprisingly, the airline stock in the Swiss stock market is insensitive to the event date in all event windows examined so far. This gives clues that the most efficient stock market among 14 stock markets belongs to Switzerland for airline stocks. In order to say this not only for airline stock but also for the Swiss stock market generally, it is necessary to evaluate all stocks traded in the relevant stock markets.

Table 7. Findings in -50 +50 Event Window Over the Event Date

Countries	CAAR	Variance (CAAR)	t-statistic
Austria	-1,072	0,002	-24,347*
Denmark	-0,654	0,001	-19,139*
Finland	-0,600	0,001	-16,307*
France	-0,222	0,005	-3,275*
Germany	-0,885	0,001	-23,500*
Greece	-0,403	0,002	-8,839*
Iceland	-1,629	0,004	-24,549*
Ireland	-0,330	0,001	-9,688*
Norway	-1,612	0,003	-28,559*
Russia	-0,276	0,001	-12,297*
Sweden	-0,643	0,001	-18,118*
Switzerland	-0,226	0,006	-2,872*
Turkey	-0,456	0,0012	-11,762*

United Kingdom	-0,787	0,016	-6,187*
----------------	--------	-------	---------

Note: “*” refers the critical value of the t-statistic is 1.96 by absolute value. The null hypothesis of the significance of CAAR is rejected at the 0.05% significance level. It covers 101 trading days.

Finally, airline stocks of all countries’ stock markets are sensitive to the pandemic announcement according to the (-50 +50) event window, which has the widest length. Switzerland and France have relatively low CAARs compared to other countries. On the other hand, Iceland and Norway have relatively high CAARs.

6. CONCLUSION

The main purpose is to compare the reaction of the airline stocks traded in the stock markets of these countries to the pandemic and to determine whether a statistically significant cumulative average abnormal return is provided from them. Accordingly, event windows are determined as short and long windows within the scope of the event study.

Findings from different windows indicate that after the COVID-19 announcement, returns on airline stocks in some European countries fell more than market returns. According to the findings, airline stocks in the Austrian, Finn, Icelandic, Norwegian, Russian, and Turkish stock markets react quickly to the pandemic announcement in the -1 +1 event window. Following this, the German and British stock markets react to the pandemic in the -3 +3 event window. The Danish, French, Greek, Irish and Swedish stock markets respond significantly to the pandemic announcement in the -5 +5 event window. According to the -10 +10 event window, it is surprisingly seen that CAARs are statistically insignificant in most countries. This is because CAARs are closer to zero in the -10 +10 event window. This means that airline stocks provide remarkable positive returns on some days in this window. In addition to this, -20 +20 event window report that airline stocks in stock markets of all countries except Switzerland react significantly to the pandemic announcement. Finally, airline stocks of all countries’ stock markets are sensitive to the pandemic announcement according to the -50 +50 event window. The fact that the Swiss stock market reacts to the pandemic later than others is proof that this market is more effective.

Our findings need complementary studies in different stock markets due to the lack of studies on the effect of coronavirus pandemic. Studying with a longer time period will contribute to the comprehension of the effects of the pandemic in the future.

REFERENCES

- Agrawal, J., & Kamakura, W. A. (1995). The economic worth of celebrity endorsers: An event study analysis. *Journal of marketing*, 59(3), 56-62.
- Armitage, S. (1995). Event study methods and evidence on their performance. *Journal of economic surveys*, 9(1), 25-52.
- Ball, R., & Brown, P. (1968). An empirical evaluation of accounting income numbers. *Journal of Accounting Research*, 159-178.
- Basdas, U., & Oran, A. (2014). Event studies in Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 14(3), 167-188.
- Binder, J. (1998). The event study methodology since 1969. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 11(2), 111-137.
- Brown, S. J., & Warner, J. B. (1985). Using daily stock returns: The case of event studies. *Journal of Financial Economics*, 14(1), 3-31.
- Chauhan, S., & Kaushik, N. (2017). Impact of demonetization on stock market: Event study methodology. *Indian Journal of Accounting*, 49(1), 127-132.
- Chen, M.-H., Jang, S. S., & Kim, W. G. (2007). The impact of the SARS outbreak on Taiwanese hotel stock performance: an event-study approach. *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), 200-212.
- Cheung, A. W. K. (2011). Do stock investors value corporate sustainability? Evidence from an event study. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 145-165.
- Corrado, C. J. (2011). Event studies: A methodology review. *Accounting & Finance*, 51(1), 207-234.
- Dangol, J. (2008). Unanticipated political events and stock returns: An event study. *Economic Review*, 20, 86-110.
- Dimpfl, T. (2011). The impact of US news on the German stock market—An event study analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 51(4), 389-398.
- Duso, T., Gugler, K., & Yurtoglu, B. (2010). Is the event study methodology useful for merger analysis? A comparison of stock market and accounting data. *International Review of Law and Economics*, 30(2), 186-192.
- Dyckman, T., Philbrick, D., & Stephan, J. (1984). A comparison of event study methodologies using daily stock returns: A simulation approach. *Journal of Accounting Research*, 22, 1-30.
- Eryiğit, M. (2007). Stock market reaction to developments in Turkish-European union relations. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(63), 55-68.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F., Fisher, L., Jensen, M. C., & Roll, R. (1969). The adjustment of stock prices to new information. *International economic review*, 10(1), 1-21.
- Gao, Y., & Tse, Y. K. (2004). Market segmentation and information values of earnings announcements: Some empirical evidence from an event study on the Chinese stock market. *International Review of Economics & Finance*, 13(4), 455-474.

- Im, K. S., Dow, K. E., & Grover, V. (2001). Research Report: A Reexamination of IT Investment and the Market Value of the Firm. *Information Systems Research*, 12(1), 103-117.
- Kholodilin, K., Montagnoli, A., Napolitano, O., & Siliverstovs, B. (2009). Assessing the impact of the ECB's monetary policy on the stock markets: A sectoral view. *Economics Letters*, 105(3), 211-213.
- Kliger, D., & Gurevich, G. (2014). *Event Studies for Financial Research: A Comprehensive Guide*. NY, US: Palgrave Macmillan.
- Kothari, S. P., & Warner, J. B. (2007). Econometrics of Event Studies. In B. E. Eckbo (Ed.), *Handbook of Empirical Corporate Finance* (Vol. 1, pp. 3-36). North-Holland: Elsevier: Elsevier.
- Maneenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101920.
- Mitchell, M. L., & Netter, J. M. (1994). The role of financial economics in securities fraud cases: Applications at the Securities and Exchange Commission. *The Business Lawyer*, 49(2), 545-590.
- Peterson, P. P. (1989). Event studies: A review of issues and methodology. *Quarterly journal of business and economics*, 28(3), 36-66.
- Scholtens, B., & Peenstra, W. (2009). Scoring on the stock exchange? The effect of football matches on stock market returns: an event study. *Applied Economics*, 41(25), 3231-3237.
- Serra, A. P. (2004). Event study tests: A brief survey. *Gestão. Org-Revista Eletrônica de Gestão Organizacional*, 2(3), 248-255.
- Sewell, M. (2011). History of the efficient market hypothesis. *UCL Reserach Note*, 11(4), 1-14.
- Sharma, R. (2011). Stock Price Behaviour around Dividend Announcements: An Event Study Methodology. *Vilakshan: The XIMB Journal of Management*, 8(2).
- Sharpe, W. F. (1963). A simplified model for portfolio analysis. *Management Science*, 9(2), 277-293.
- Spais, G. S., & Filis, G. N. (2006). Stock market reaction on Olympic sponsorship announcement using event-study method. *Journal of Global Academy of Marketing Science*, 16(2), 95-108.

Araştırma Makalesi

LİDERLERİN NARSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE SOSYAL ZEKÂNIN ARACI ROLÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Seda MURADOĞLU¹ ORCID ID: 0000-0003-1367-3418

Tuğba KARABULUT² ORCID ID: 0000-0001-6414-8029

ÖZET

Literatürde liderlerin narsistik kişilik özellikleri, girişimci kişilik özellikleri ve sosyal zekaları arasındaki ilişkiye yönelik sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu kavramlar incelenmeye değer bulunarak, bu çalışmaya konu edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, liderlerin narsistik kişilik özelliklerinin girişimci kişilik özellikleri üzerindeki etkisinde sosyal zekânın aracı rolünü tespit etmektir. Çalışmada İstanbul'daki 613 KOBİ'nin kurucu sahiplerinden, ortaklarından ve üst düzey yöneticilerinden toplanan verilere frekans dağılımı analizi, güvenilirlik analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, Narsistik Kişiliğin Sosyal Zekâ üzerinde anlamlı etkisi olduğu, Sosyal Zekânın Girişimci Kişilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu, Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sosyal Zeka modele dahil edildiğinde Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı için, Baron ve Kenny'e göre, Sosyal Zekânın tam aracı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Narsistik Kişilik Özellikleri, Girişimci Kişilik Özellikleri, Sosyal Zekâ

Research Article

A RESEARCH ON THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE ON THE EFFECT OF NARCISSISTIC PERSONALITY TRAITS OF LEADERS ON THEIR ENTREPRENEURIAL CHARACTERISTICS

ABSTRACT

There are limited number of studies in the literature about the correlation among narcissistic personality traits, entrepreneurial characteristics and social intelligence. These concepts were considered meaningful to be examined and were reviewed in this study. The aim of this study is to determine the role of social intelligence on the effect of the narcissistic personality traits of leaders on their entrepreneurial characteristics. Frequency distribution analysis, reliability analysis, exploratory and confirmatory factor analyses, correlation analysis and structural equation modeling were applied to the data collected from the founders, founding partners and top level managers of 613 SME's in Istanbul. According to the findings of the study, Narcissistic Personality Traits has a statistically significant effect on Social Intelligence. Social Intelligence has a statistically significant effect on Entrepreneurial Characteristics, and Narcissistic Personality Traits has a statistically significant effect on Entrepreneurial Characteristics. When social intelligence is included to the model, narcissistic personality traits don't have a statistically significant effect on entrepreneurial characteristics, so according to Barron and Kenny, social intelligence has a full mediating role on the effect of narcissistic personality traits on entrepreneurial

Keywords: Leadership, Narcissistic Personality Traits, Entrepreneurial Characteristics, Social Intelligence

¹ Bu makale Seda Muradoğlu'nun Liderlerin Narsistik Kişilik Özelliklerinin Girişimci Kişilikleri Üzerindeki Etkisinde Sosyal Zekânın Aracı Rolü isimli tezinden uyarlanmıştır.

² Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, karabulut@ticaret.edu.tr
Makale Geliş Tarihi/Received: 03.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2020.

1. GİRİŞ

Liderlerin, örgüt yapısı, kültürü ve performansı üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Örgüt çalışanlarının ve yöneticilerinin kişilik özelliklerinin, örgütün sağlığını ve geleceğini etkilediği bilimsel çalışmalarca desteklenmektedir. Günümüzün artan rekabet ortamında, bireyselleşen toplum kültürü, kişileri şehirdeki iş hayatında yalnızlaştırmakta, koşullarla tek başına mücadele etmeye zorlamaktadır. Kişilerin toplumsal aidiyetlerini yitirmeleri, çoğulcu kültürden uzaklaşmaları, onları narsisizme yönlendirmektedir. İş yaşamında narsistik kişilik özelliklerine sahip olanların, kontrol, statü, başarıma ihtiyaçlarının yüksek olduğu ve onları liderliğe yönlendirdiği bilinmektedir. Girişimcilik literatüründeki araştırmaların çoğu, girişimci kişilik özelliklerini tespit etmek için yapılmıştır. Girişimci kişilik özellikleri olarak başarıma ihtiyacı, risk alma, kendine güven, kontrol odağı ve yenilikçilik sayılabilir. Narsistik ve girişimci kişilik özellikleri benzer olup, bu iki kavram arasındaki ilişkinin incelenmesini sağlamıştır. Narsistik ve girişimci kişilik özelliklerine sahip liderler, beğenilmeye ve takdir edilmeye ihtiyaç duymaktadır, bu durum bilimsel çalışmalara konu olmaktadır Sosyal zeka, kişilerin kendilerinin ve diğer kişilerin duygularını, düşüncelerini anlayarak, ilişkilerini yönetmelerini sağlayan, sosyal yaşam ve iş yaşamı için anahtar yetkinliktir. Narsistik liderler, amaçlarına ulaşmak için sosyal ortamlarda, duyguları anlamak ve yönetmek ihtiyacındadırlar. Girişimci kişilik hakkında yapılan çoğu araştırmada, sosyal zeka önemli bir özellik olarak gözlenmektedir. Bu nedenle Sosyal Zekânın, Narsistik Kişilik ve Girişimci Kişilik arasındaki ilişkide anlamlı rolü olduğu düşünülmüştür. Bu yönde, çalışmanın amacı, liderlerin narsistik kişilik özelliklerinin girişimci kişilik özellikleri üzerindeki etkisinde sosyal zekânın aracı rolünü tespit etmektir. Araştırmanın ikinci bölümünde; Narsisizm, Girişimcilik, Sosyal Zeka kavramlarına ilişkin literatür taramasına ve bu kavramlara yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde; araştırmanın amacı, modeli, hipotezleri, örnekleme, ölçekleri, kullanılacak analiz yöntemleri ve kısıtları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırma bulguları normallik analizi, frekans dağılımı analizi, güvenilirlik analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli yönünde paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde çalışmanın sonucu ve önemi vurgulanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Narsistik Kişilik

Narsisizm alanındaki çalışmalar, sağlıklı düzeydeki narsisizmin, kişiyi yaşamdaki ve çevresel koşullardaki değişimlere karşı koruyan bir bağımsızlık sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. Narsisizmin kişinin kendisine zorlayıcı amaçlar belirlemesi ve bunları gerçekleştirme için gerekli ivmeyi kazandıran bir mekanizma olduğu da

düşünülmektedir. Narsisizm Yunan Mitolojisindeki Narkissus'dan bu güne, çoğunlukla olumsuz özellikleri ile anılsa da, kavrama yönelik farklı bakış açıları da bulunmaktadır.

Antik Yunanistan'da yaşayan avcı Narkissos, yakışıklılığı ile herkesi etkiliyordu. Bir gün dağ perisi Ekho, onu ormanda gördü ve ona aşık oldu. Ancak, Ekho aşıkına karşılık bulamadığı için yok oldu. Narkissos bu kibirli davranışı nedeniyle intikam tanrıçası Nemesis tarafından cezalandırıldı. Bir gün su içmek için göle eğildiğinde, kendi aksini hayranlıkla izlerken suya düşerek kayboldu (Malkin, 2015: 1-4).

Narsisizm kavramı, ilk kez Ellis (1898) tarafından oto-erotizmi (sapkınca kendini sevmeyi) klinik olarak tanımlamak için kullanılmıştır (Rosenthal ve Pittinsky, 2006: 618). Ardından, Rank (1911) narsisizm konulu ilk psikanalitik makalesini yayınlamış, narsisizmi, kişinin kendini sevmesi olarak ele alarak, kavramın ilk kez, kibir ve kendini beğenme ile bağlantılı olduğunu vurgulamıştır (Pulver, 1970: 322).

Freud (1914), Narsisizm Üzerine Bir Giriş isimli yazısında ego idealinin narsisizmle ilişkisini ortaya koymuştur. Ona göre, kişi, libidosu nedeniyle zevk aldığı tatminin devam etmesini ister. Kişi çocukluğundaki narsistik mükemmeliyeti bırakmak istememesine rağmen, büyüdüğünde, kendisinin ve diğerlerinin eleştirel yargıları nedeniyle mükemmellik düşüncesini devam ettiremez. "Çocuk, kendisinden alınmış olan erken döneme ait bu mükemmeliyeti, ego ideali şeklindeki yeni biçimde, yeniden oluşturma arayışındadır. İdeali olarak yansıttığı, idealinin kendisi olduğu çocukluğunun kaybolmuş narsisizmi için bir yedektir" (Freud, 1998: 13).

Kohut (1971) ve Kernberg (1975) Freud'un çalışmalarını örnek alan, narsisizmin bir kişilik bozukluğu olduğunun altını çizerek literatüre katkıda bulunan çağdaş psikanalistlerdir. Radikal düzeyde farklı olan teoriler, iki narsisizm okulu olarak belirtilebilir (Russell, 1985: 138).

Kohut'un (1976) teorisine göre, patolojik narsisizm, reddetme veya kayıtsızlık nedeniyle, ebeveynlerin idealleştirilememesinden kaynaklanmaktadır (Emmons, 1987: 11). Kernberg (1975) narsisizmi kişinin çocukluğunun iyi olmayan tecrübelerine karşı geliştirdiği savunma mekanizması olarak tanımlamış, "büyüklenmecilik, empati yoksunluğu, duygusal boşluk, benmerkezcilik" kavramları ile narsisizmi patolojik açıdan değerlendirmiştir (Uçar ve Konal, 2017: 262).

Hermann, Burnell ve Foster (2018) narsisizm hakkındaki araştırmaların klinik ve kişilik odaklı olarak iki geleneği takip ettiğini açıklamışlardır. Narsisizmi, klinik psikologlar (Kernberg, 1975; Kohut, 1977; Pincus, Cain ve Wright, 2014) klinik popülasyonu ilgilendiren patolojik bir hastalık olarak değerlendirirken, kişilik psikologları (Raskin ve

Terry, 1988; Emmons, 1987) toplumda gözlemlenen uyumlu ve uyumsuz bileşenlerin karışımı olarak kabul etmişlerdir (Cai and Luo, 2018: 98).

Malkin, (2017) kişinin kendini özel hissetmesinin, kendisine yarar veya zarar veriyor oluşunun narsisizmin derecesi ile ilgili olduğunu, gereğinden az narsisizmin yıkıcı narsisizm kadar zararlı olduğunu açıklamıştır. Narsisizmi ya hep ya hiç olarak ele almak yerine, 0-10 arasında derecelendirilmede, kişinin kendisini özel hissetme isteğinin düzeyine göre değerlendirmiştir. Spektrumda 4-6 aralığı sağlıklı narsisizm düzeyidir (Malkin, 2017: 44-50).

Narsistler verimli veya verimsiz olabilirler, ikisi arasındaki fark, dünyayı değiştiren, üretken Narsistlerin karizmaları ve başkalarını kendi görüşlerini veya bir amacı benimsemeye ikna etmeye çalışmalarıdır. Verimli narsistler diğer kişilere onları takip etmeleri için ilham veren, dünyayı değiştirecek vizyona sahip, bağımsız, anlam yaratan, azimli, karizmatik, risk alan, tehditlerin farkında olan, tutkulu, mizah yeteneği ve öğrenme isteği olan sahip kişilerdir. Verimsiz narsistler kendi dünyalarında yaşayan ve bu soyutlanma için diğer kişileri suçlayan kişilerdir (Maccoby, 2003: 10-95).

Johnson (1994) sağlıklı narsisizmin sağlıklı benlik saygısını artırdığını belirterek, sağlıklı narsisizmin, kişinin güçlü ve zayıf yönlerini, yeteneklerini, sınırlamaların kabul etmelerini sağladığını eklemiştir (McNeal, 2007: 21).

2.2. Narsisizm ve Liderlik

Literatürde, güçleri ve başarıları ile öne çıkan çoğu liderin narsistik kişilikleri olduğu vurgulanmıştır. Narsistler, başarılı olmayı ve takdir edilmeyi isterler; hırslı, cesur ve otoriter kişilik özellikleri onları liderliğe yönlendirir. Yakın dönemdeki araştırmalar, küresel belirsizlik ve rekabet ortamında narsistik kişilikleri olan bireylere odaklanmıştır.

Kernberg (1979: 33) narsistik kişiliklerin güç ve saygınlık ihtiyaçları nedeniyle, otorite sahibi olmak ve liderlik pozisyonlarına yükselmek istediklerini, bu kişilerin genellikle üst düzey liderlik pozisyonlarında olduklarını belirtmiştir. Kohut (1971: 316) liderleri bir kimlik nesnesi olarak değerlendirmiş, bazı narsistik kişiliklerin, mutlak özgüvenleri ile kendilerini bu role adadıklarını eklemiştir (De Vries and Miller, 1985: 7).

Narsistler çoğunlukla hükmeden insanlar oldukları için (Emmons, 1984) güç ve ihtişam duyguları tarafından yönlendirilmektedirler (Maccoby, 2000). Bu kişiler yüksek düzeyde kontrol, statü ve başarı ihtiyacına sahip oldukları için (Paunonen vd., 2006: 476) liderlik pozisyonlarını tercih etmektedirler (Gimsø, 2014: 22).

Narsistik liderliğin, duygusal taleplerin ve iş yükünün hemşirelerin iş tatmini üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, işin anlamlılığı ile narsistik liderlik arasında negatif, duygusal taleplerle pozitif ilişki bulunmuştur. Narsistik liderlerin, kişilerle olumlu ilişkiler kurmaları gerekli olmasına rağmen (Braun, 2017) davranışları takipçilerini olumsuz etkileyebilmektedir (Ghislieri, Cortese, Molino and Gatti, 2019: 1691-1697).

Bir araştırmada, lider narsisizminin ve alçakgönüllülüğünün, algılanan lider etkinliği, takipçilerin işe katılımları ve performans algıları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Liderler alçakgönüllü olduklarında, narsisizmin lider etkinliği ve takipçilerin davranışları açısından pozitif etkileri olduğu gözlenmiştir (Owens, Walker and Waldman, 2015: 1203-1209).

Liderin karizmasının ve yapıcı-yıkıcı narsisizm formlarının, takipçilerinin psikolojik güçlendirmesi ve ahlaki kimliği üzerindeki etkilerinin incelendiği bir araştırmada, liderler daha yapıcı ve daha az yıkıcı narsistik kişiliğe sahip olduklarında, karizmaları ile takipçilerinin psikolojik güçlendirmesi arasında daha çok ilişki bulunmuştur. Böylece, karizmatik ve narsistik liderlerin, çalışanlarının mesleki ve ahlaki gelişimlerini teşvik edebileceği veya çöküşüne yol açabileceği açıklanmıştır (Sosik, Chun and Zhu, 2013: 65-78).

2.3. Girişimci Kişilik

Cornwall ve Naughton (2003) girişimcilik alanındaki ilk çalışmaların girişimciliği endüstriyel ve örgütsel bir kavram olarak ele alması nedeniyle, girişimcilerin davranışlarına ve eylemlerine odaklandığını, kişiliklerine odaklanmadığını belirtmişlerdir. Brandstatter (1997) bireylerin bazı özelliklerinin, iş kurma ve girişimcilikte başarıya ulaşma kararı almalarında etkili olduğunu eklemiştir (Kalkan and Kaygusuz, 2012: 8).

Literatürdeki çoğu çalışma girişimcilerin özelliklerini veya onları başarılı kılan özellikleri değerlendirmiştir. Astebro vd.'nin (2014) ifadesi ile 1921'de Frank Knight'ın Risk, Belirsizlik ve Kar adlı kitabı girişimcilerin kişiliklerini, işletme yöneticilerinden ayıran araştırmaları başlatmıştır. Sonraki yıllarda, araştırmalar kişileri girişimciliğe yönlendiren bireysel özellikleri, kariyerlerine bağlayan kişisel motivasyonları ve tercihleri araştırmayı sürdürmüşlerdir (Kerr, Kerr and Xu, 2017: 3).

Böyükaslan (2017) İngilizce “entrepreneurship” ve Fransızca “entreprendre” kelimelerinden geliştirilen girişimcilik kelimesinin Türkçe’de üstlenmek anlamında olduğunu belirtmiştir. Girişimciliği, zorluklarla başa çıkarak bir vizyonu, başarılı bir işletme haline getirmeye çalışan kişisel çabalar olarak tanımlamıştır. Girişimcinin, risk üstlendiğini, sermaye bulmaya çalıştığını, değişim ve yenilik yaptığını, işletmesini yönettiğini, kaynak teminini ve dağılımını sağladığını eklemiştir. Literatürdeki araştırmalarda girişimcilerin bağımsız olmak isteyen, kendini işe adayan, girişken,

çalışkan, risk alıp ödül arayan, organizasyonel becerileri olan, başarı odaklı, vizyon geliştiren, iç kontrollü ve iyimser özellikte olduklarını vurgulamıştır (Böyükaslan, 2017: 14-15).

Schumpeter'e (1934) göre, girişimci, geleneksel yapıları değiştiren, rutine meydan okuyan, özel bir aktördür. Schumpeter tipi girişimci, bireyseldir, kendini yönlendirir, yenilik yapmak için içgüdüye sahiptir. Leskinen'in (2011: 5) belirttiği gibi, kaderini kontrol etmek için özerklik ve bağımsızlık arar (Cantner, Goethner ve Silbereisen, 2016: 188).

Schumpeteryan girişimci, nüfusun üst çeyreğinde (ilk % 25 grubu) olup, akıl ve iradenin üstünlüğünü karakterize eder. Schumpeteryan girişimcinin şu güdülleri vardır: Hayallerini gerçekleştirme, irade, özel krallık kurma isteği ve yeni bir ekonomik form yaratmanın sevinci. Girişimci rutini değiştirmek için yeniliği dayatabilmelidir. Bu onun gerçek bir lider gibi davranabildiğini gösterir (Munier, 2013: 1571).

Cantillon'dan bir asır sonra Say, girişimciyi bilgi üreten fikir adamı ve endüstriye uygulayan işçi arasındaki aracı olarak belirtmiştir. Say, girişimcinin tanımına yenilik yapmayı eklemiş, Schumpeter de onları desteklemiştir. Cantillon ve Say, girişimci teorisinin kurucularıdır. Schumpeter ve Say, Cantillon'dan farklı olarak, yeniliğin ekonomiye girişini vurgulamışlardır (Boutillier and Uzunidis, 2014: 10).

Kirzner'e (1973) göre, girişimcilik, fırsatların algılanması ve davranışsal tepkiye dönüşmesidir. Fırsatlara karşı uyanık olmak, girişimciliği anlamak için önemlidir. Shackle (1979) fırsatları algılanmanın yorumlama eylemi olduğunu, girişimcinin belirli bilgilere değer ve anlam katmak için gerekli hayal gücüne sahip olduğunu eklemiştir (Van Der Kuip and Verheul, 2003: 6-7).

Milton (1989) girişimcilik konusuna yoğun ilgi olmasına rağmen, girişimciliği ve girişimcileri anlamının zor olduğunu vurgulamıştır. Girişimciliğin tanımı ve girişimcinin yaptıkları konusunda yeterince fikir birliği olmadığını eklemiştir. Cunningham ve Lischeron (1991) girişimcilik literatüründe altı düşünce okulu olduğunu, büyük insan okulunun girişimciyi, canlılık, sezgi, enerji, özsaygı ve sebatın yarattığı bir kişi olarak görürken; klasik okulun girişimciliği, yenilikçilik, yaratıcılık ve keşifle tanımladığını açıklamıştır (Koh, 1996, s. 13).

Cunningham ve Lischeron (1991) çalışmalarında altı girişimcilik okulundan biri olan Girişimciliğin Psikolojik Özellikleri Okulu ile kişilik faktörlerine yoğunlaşmışlardır. Girişimcilerin iş ve yaşama yönelik benzersiz tutumlara ve değerlere sahip olduklarını eklemiştir. Girişimci ve girişimci olmayan kişiler arasındaki farkların kişilik özelliklerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Araştırmalarında şu kişilik özelliklerine

odaklanmışlardır: Görev, dürüstlük, etik davranış, sorumluluk vb. kişisel değerler, başarıma ihtiyacı ve risk alma eğilimi (Cunningham and Lischeron, 1991: 48).

2.4. Girişimci Kişilik ve Narsisizm

Girişimciliğe yönelik yapılmış çalışmalar, girişimciliğin topluma sağladığı ekonomik katkılara, türlerine, girişimci kişilik özelliklerine ve bunları etkileyen faktörlere odaklanmakta olup, girişimcilik kavramı bu çalışmaya bir kişilik özelliği olarak dahil edilmiştir. Girişimcilik alanında yapılan araştırmaların ortak noktası olarak risk alabilme, başarıma ihtiyacı, yenilikçilik, kendine güven, kontrol odağı ve belirsizliğe karşı tolerans gösterebilmedir. Girişimciliğin bu boyutları, Liderlik ve Narsistik Kişilik boyutları ile benzerlik göstermektedir.

Narsisizmin iş kurma niyeti üzerindeki etkisini ölçen bir araştırmada girişimcilerin diğer meslekleri olan kişilere göre narsisizmden daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir. Narsisizmin kontrol odağı, genel öz-yeterlik ve risk eğilimi ile pozitif ilişkisi olduğu, girişimcilik niyetini açıklamada önemli rol oynadığı bulunmuştur (Mathieu and St-Jean, 2013: 527).

Karanlık üçlü kişilik özellikleri (narsisizm, Machiavellianism, psikopati), girişimcilik niyeti ve güdüleri arasındaki ilişkilerin incelendiği bir araştırmada, girişimcilik niyeti ve narsisizm arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Twenge vd.'ne (2008) göre, yüksek narsisizmi düzeyinde olan kişiler, benmerkezci olup, diğer kişilerin hayranlığına ve ilgilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Kendi girişimlerini kuran ve narsisizm düzeyi yüksek olan kişiler, kurumsal kariyer basamaklarını sabırla tırmanmak yerine, hızla lider ve CEO olabilmektedirler (Hmieleski and Lerner, 2016: 7-10).

Girişimci kişilik ve start up yenilikçiliği arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada, temel kişilik özellikleri olarak Narsisizm, Büyük Beşli (vicdanlılık, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk, nevroitiklik) ve kontrol odağı ele alınmış, bu özelliklerin start-up yenilikçiliği üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak, girişimcilerin narsisizmlerinin, kontrol odaklılıklarının, vicdanlılıklarının, dışadönüklüklerinin, deneyime açıklıklarının ve uyumluluklarının, start-up yenilikçiliğini pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir (Leonelli, Ceci and Masciarelli, 2016: 71-80).

Narsisizm (narsistik hayranlık ve narsistik rekabet), iç kontrol odağı ve girişimcilik niyeti arasındaki etkilerin araştırıldığı bir araştırmada, narsistik hayranlığın girişimcilik niyetinin olumlu göstergesi olduğu, narsistik rekabetin kariyer güdüsünün ve girişimcilik niyetinin olumsuz göstergesi olduğu, iç kontrol odağının girişimci kariyer güdüsü ve niyeti ile pozitif ilişkisi olduğu bulunmuştur. Narsisizmin ve iç kontrol odağının

girişimcilik ve girişimcilerin kişilik araştırmaları için önemli olduğu tespit edilmiştir (Baldegger and Schroeder, 2017: 373).

Narsistlerin risk alma davranışlarının incelendiği bir araştırmada, narsisizmin riskli davranışlarda bulunma eğiliminin yanı sıra, riskli davranışlardan elde edilen “faydaların algılanması” ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Narsisizmin, risk alma ile ilişkili risk algılarını öngörmediği, elde edilen faydaya odaklandığı görülmektedir. Narsistlerle daha az narsist olan kişiler arasındaki farkın, narsistlerin riskli davranışlardaki riski görüyor olsalar da, risk almaya eşlik eden ödüllere duyarlılıklarının farklı olduğu belirtilmiştir. Narsistlerin riskli davranışlardan elde ettikleri faydalara odaklanmalarının, risk alma eğilimlerini kısmen artıracağı tespit edilmiştir (Foster, Shenese, and Goff, 2009: 888).

2.5. Sosyal Zekâ

Sosyal zekâ, kişilerin duygularını ve düşüncelerini tanımlarının ve yönetmelerinin yanısıra diğer kişileri anlamayı ve empati yapmayı gerektirir. Bu yetkinlik sosyal etkileşimleri sürdürmeyi ve yönetmeyi kolaylaştırır. Sosyal zekâ literatürde ele alınan bir lider yetkinliği olup, sosyal beceriler ile etkili liderlik arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Kilit hayat becerilerinden biri olan sosyal zeka, bir stratejik sosyal bilinç türü olarak, insanları anlamak ve onlarla başarılı iletişim kurmak için gereken becerilerin birleşimidir. Sosyal zekanın düşük ve yüksek iki uç noktası, toksik ve besleyici olarak düşünülebilir. Besleyici davranışlar, kişilere kendilerinin değer verilen, yetenekli, sayılan, sevilen, takdir edilen olduklarını hissettiren davranışlar; toksik davranışlar, kişilere değer verilmeyen, onları sindirilmiş, yetersiz, sinirli, hüsrana uğramış veya suçlu hissettiren davranışlardır (Albrecht, 2006: 13).

Silberman (2000) sosyal zekâyâ sahip kişilerin özelliklerini şu boyutlarla ele almaktadır: insanları anlamak, karmaşık durumlar için yaratıcı çözümler sunmak, duygularını ve düşüncelerini açık olarak ifade edebilmek, ihtiyaçlarını anlatmak, iletişimde olunan kişiye geri bildirim sağlamak ve ondan geri bildirim almak, onları etkilemek, motive etmek ve ikna etmek, iyi bir ekip üyesi olmak ve ilişkiler çıkmaza girdiğinde doğru tutumu sergilemektir (Doğan ve Bayram, 2009: 694-695).

Kihlstrom ve Nancy (2011) sosyal zeka teriminin ilk olarak Dewey (1909) ve Lull (1911) tarafından kullanıldığını bununla beraber kavramın kökeninin Thorndike (1920) tarafından geliştirildiğini açıklamışlardır. Thorndike’ın zekâyı, fikirleri anlama ve yönetme yeteneği (soyut zeka), somut nesnelere (mekanik zeka) ve insanlar (sosyal zeka) ile ilgili üç yönde incelediğini eklemiştir. Thorndike’a göre sosyal zekâ, erkekleri ve

kadınları anlama, yönetme ile insan ilişkilerinde akıllıca davranmadır (Kihlstrom and Cantor, 2011: 564).

Akademik bölüm başkanlarının sosyal zeka bileşenlerinin, birbirleriyle ve öğretim üyelerinin memnuniyetleriyle ilişkilerinin değerlendirildiği bir araştırmada, sosyal zekânın, yıllık eğitim ve araştırma değerlendirme memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğu gözlenmiştir (Rahim, Civelek and Liang, 2016: 1).

2.6. Sosyal Zekâ ve Girişimcilik

Johnson (1972) kişilerarası becerilerin, girişimcinin diğer kişilerle bireysel ve grup içinde etkileşim ve iletişim kurmak için kullandığı hayat becerileri olduğunu açıklamıştır. Ray'e (1993) göre, girişimci güçlü kişilerarası becerilere sahip olduğunda, mesleki yaşamında daha başarılı olabilir (Ameen et al., 2015: 190).

Girişimcilerin sosyal becerileri ile yeni girişim performansı arasındaki ilişkide girişimcilerin bilgileri ve kaynakları elde etmedeki başarısının aracı rolü olduğu bulunmuştur. Girişimciler sosyal becerilerini, işletmelerinin dışındaki kişilerle yüzyüze görüşürken kullandıklarında, sosyal becerilerin yeni girişim performansı üzerindeki etkileri artmaktadır (Baron and Tang, 2009: 282-301).

Girişimcilik eğitiminin, girişimlerin etkinliğini artıran girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, girişimcilik eğitimi, sosyal yetkinlik (kişilerarası ilişkiler), girişimcilik eğitim becerileri ve girişim etkinliği arasında ilişki tespit edilmiştir. İbrahim ve Goodwin'e (1986) göre, girişimcilerin başarısını etkileyen şu dört faktör vardır: yönetim becerileri, girişimci değerler, çevresel özellikler ve kişilerarası beceriler. Sezgi, riske karşı tutum, dışa dönüklük, bağımsızlık duygusu, esneklik gibi girişimci değerler psikolojiktir (Elmuti, Khoury and Omran, 2012: 83-96).

2.7. Sosyal Zekâ ve Narsisizm

Sağlıklı narsisizmi olan, özgüvenli ve tutkulu liderler, kendilerini gözlemleyebilir, gerçeklerle yüzleşebilirler. Ayrıca, öğrenmeye açık oldukları için daha sağlam kararlar alabilirler, olaylar karşısında körleşme ihtimalleri daha azdır (Goleman, 2017, s. 149-150).

Sosyo-duygusal zekanın, karanlık kişilikler (karanlık üçlü: narsisizm, makyavelizm, psikopati) tarafından kullanıldığında diğer kişilere karşı duygusal manipülasyon ile ilişki durumunun incelendiği bir araştırmada; sosyo-duygusal zeka ve narsisizm arasında pozitif bir ilişki olduğu, duygusal zeka ve duygusal manipülasyon arasındaki ilişkide, narsisizmin düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Sosyal ve duygusal becerilerin her zaman diğer kişileri manipüle etmek için kullanılmadığı, narsisizmin ve psikopatinin duygusal kontrol

ve manipülasyon ilişkisinde düzenleyici etkisi olduğu gözlenmiştir (Nagler, Reiter, Furtner and Rauthmann, 2014, ss. 47-51).

Patolojik olmayan narsisizm yapısının kişilerarası yönüne yönelik bir araştırmada narsisizmin sosyal ve duygusal zekanın yönleri olan sosyal bilgilerin ve becerilerin işlenmesi ile pozitif ilişkisinin olduğunu, empatinin duygusal ve bilişsel yönü ile negatif ilişkisi olduğu bulunmuştur. Empatinin, sosyal ve duygusal zekanın narsisizmdeki değişimin önemli bölümünü açıklasa da, karmaşık narsisizm yapısının bir yönünü temsil ettiği gözlenmiştir (Delić et al., 2011: 477).

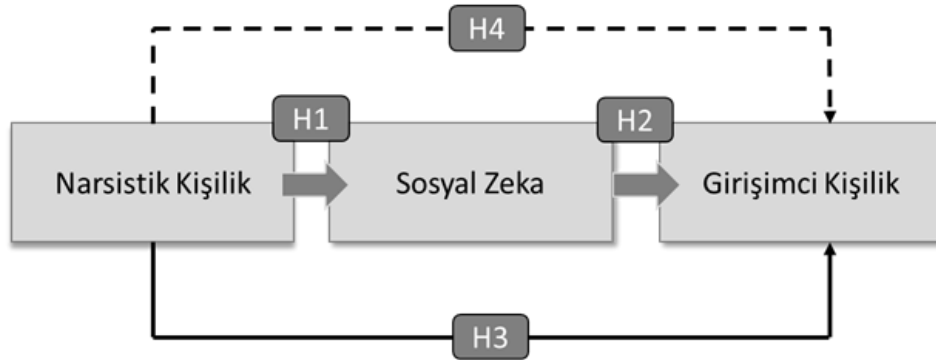
Duygusal zekâ ve kişilerarası ilişkilerin kalitesi arasındaki ilişkide narsisizmin aracı rolünün araştırıldığı bir çalışmada, narsisizmin bu ilişkide aracı rolü olduğu; duygusal zekânın kişilerarası ilişkilerin kalitesi ile pozitif ilişkisi olduğu, narsisizmin kişilerarası ilişkilerin kalitesi ile negatif ilişkisi olduğu bulunmuştur. Bu yönde, narsisizmin kişinin duygularını yönetme ve diğer kişilerin duygularını algılama yeteneklerini azalttığı tespit edilmiştir (Khodabakhsh and Besharat, 2011: 907-910).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, liderlerin narsistik kişilik özelliklerinin girişimci kişilik özellikleri üzerindeki etkisinde sosyal zekânın aracı rolünü tespit etmektir. Literatürde narsisizm ve girişimcilik arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar bulunmasına rağmen bu ilişkide sosyal zekânın rolünün incelendiği bir çalışma tespit edilememiştir.

3.2. Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Narsistik Kişilik Sosyal Zekâyı Etkilemektedir
H2: Sosyal Zekâ Girişimci Kişiliği Etkilemektedir
H3: Narsistik Kişilik Girişimci Kişiliği Etkilemektedir
H4: Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik Üzerindeki Etkisinde Sosyal Zekânın Aracı Rolü Bulunmaktadır

3.4. Araştırmanın Örneklemi

Çalışmada teorik ana kütle olarak, İstanbul'daki KOBİ sahibi girişimciler hedeflenmiş, İstanbul'da yaklaşık 500.000 girişimci olması nedeniyle, pratik ana kütle örnekleminin büyüklüğü, bilimsel kriterler yönünde 385 kişi olarak hesaplanmış, anketler dijital ortamda katılımcılara gönderilmiş, 613 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır. Katılımcılar şirket kurucuları, kurucu ortakları ve kurucu üst düzey yöneticileridir.

3.5. Araştırmanın Analiz Yöntemleri

Araştırma verilerine normallik analizi, frekans dağılımı analizi, güvenilirlik analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır.

3.6. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Narsistik Kişilik: Raskin ve Terry (1988) tarafından geliştirilen Narsistik Kişilik Envanteri (NPI) 40 ifadeden ve şu yedi boyuttan oluşmaktadır: Otorite, Kendine Yeterlilik, Üstünlük, Teşhircilik, Sömürü, Hak iddia etme ve Kendini Beğenme. Ölçeğin Türkçe standardizasyonunu Kızıltan (2008) yapmıştır, Taşhan (2019) ölçeği 5'li Likert ölçeğine dönüştürmüştür.

Girişimci Kişilik: Koh (1996) tarafından 5'li Likert tipinde geliştirilen Girişimci Kişilik Ölçeği, 15 ifadeden ve şu 5 boyuttan oluşmaktadır: Risk Alma, Yenilikçilik, Kontrol Odaklılığı, Kendine Güven Duyma ve Öz Yeterlilik ve Başarı İhtiyacı. Ölçeğin Türkçe standardizasyonunu Çınar, Armağan ve Çınar (2017) yapmıştır.

Sosyal Zeka: Tromso Sosyal Zeka Ölçeği, Silvera, Martinussen ve Dahl (2001) tarafından 5'li Likert tipinde geliştirilmiştir. Ölçeğin 21 ifadesi ve şu 3 boyutu vardır: Sosyal Bilgi Süreci, Sosyal Farkındalık ve Sosyal Beceri. Ölçeğin Türkçe standardizasyonunu Doğan ve Çetin (2009) yapmıştır.

3.7. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın kısıtları olarak zaman ve bütçe sınırlaması nedeniyle sadece İstanbul'daki 613 KOBİ'nin kurucu sahiplerinden, ortaklarından ve üst düzey yöneticilerinden elektronik ortamda veri toplanması sayılabilir. Gelecek araştırmalarda, Türkiye'deki KOBİ'lerin kurucu sahiplerinden, ortaklarından ve üst düzey yöneticilerinden öncelikle anket ile veri toplanabilir, ardından yüzyüze görüşmeler yapılarak nitel bir araştırma gerçekleştirilebilir. Böylece, insanların davranışlarının ardındaki duyguları ve motivasyonları kapsamlı analiz edilebilir.

4. ANALİZ

4.1. Normallik Sınaması

Normallik testi için incelenen çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olduğu görülmüştür. Çok değişkenli normallik AMOS ile değerlendirildiğinde verilerin normal dağılıma uygun olduğu gözlenmiştir.

4.2. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımı Analizi

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerinin Frekans Dağılımı Analizi

Cinsiyet	Frekans	Yüzde(%)	Şirketteki Pozisyon	Frekans	Yüzde(%)
Erkek	510	83,3	Şirket Kurucusu	389	63,4
Kadın	102	16,7	Şirket Ortağı	80	13,1
Total	612	100,0	Üst Düzey Yönetici	144	23,5
Yaş	Frekans	Yüzde(%)	Total	613	100,0
21-30	62	10,2	Kurumda Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde(%)
31-40	200	32,7	0-5 yıl	274	44,9
41-50	244	39,9	6-10 yıl	142	23,2
51 ve üzeri	105	17,2	11-15 yıl	74	12,1
Total	611	100,0	16 yıl ve üzeri	121	19,8
Medeni Durum	Frekans	Yüzde(%)	Total	611	100,0
Bekar	211	34,7	İş Deneyimi	Frekans	Yüzde(%)
Evli	397	65,3	0-5 yıl	32	5,2
Total	608	100,0	6-10 yıl	68	11,1
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde(%)	11-15 yıl	95	15,5
İlköğretim	6	1,0	16 yıl ve üzeri	418	68,2
Lise	30	4,9	Total	613	100,0
Ön Lisans	29	4,7	Tarafa Bağlı Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde(%)
Lisans	298	48,7	0-9 kişi	291	50,2
Yüksek Lisans	207	33,8	10-49 kişi	185	31,9
Doktora	42	6,9	50-249 kişi	69	11,9
Total	612	100,0	250 ve üzeri kişi	35	6,0
			Total	580	100,0

Tablo 1’de katılımcıların sosyodemografik özellikleri şu şekildedir: Katılımcıların çoğu erkek (%83,3), en az 41 yaşında (%58,1), evli (%65,3), en az lisans eğitimi (%89,4), şirketin kurucusu (%63,5), ilgili kurumda 11 yıldan az süredir çalışan (%68), 16 yıldan daha uzun süre iş deneyimi olan (%68,2), mikro işletme sahibi (%50,2) kişilerdir.

4.3. Açıklayıcı Faktör Analiz Sonuçları

Tablo 2. Narsistik Kişilik Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğe İlişkin Maddeler	Alt Boyutlar					Varyans Açıklama Oranları
	Kendini beğenme	Hak İddia Etme	Otorite	Üstünlük	Sömürücülük	
Hakettiğim herşeyi elde edene kadar tatmin olmam.[MN_25]		0,696				%15,342
İnsanlardan çok şey beklerim.[MN_24]		0,690				
Güç sahibi olmak benim için çok önemlidir.[MN_27]		0,625				
Layık olduğum saygıyı elde etme konusunda ısrarcıyım.[MN_14]		0,630				
İnsanların içini bir kitap gibi okurum[MN_16]					0,867	%14,243
İnsanları inanmalarını istediğim her şeye inandırabilirim.[MN_35]					0,628	
Vücuduma bakmaktan hoşlanırım.[MN_19]	0,820					%13,269
Aynada kendimi seyretmekten hoşlanırım.[MN_29]	0,798					
Fizikimle hava atmaktan hoşlanırım.[MN_15]	0,716					
Lider olmayı tercih ederim.[MN_33]			0,658			%10,810
İyi bir lider olduğumu düşünüyorum.[MN_10]			0,742			
Düşünce ve isteklerimi kolaylıkla ifade edebilirim.[MN_11]			0,805			
Özel biri olduğumu düşünüyorum.[MN_9]				0,743		%10,660
Sıra dışı biriyim.[MN_40]				0,862		
Total Varyans						%64,323
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği						0,816
Bartlett Küresellik Testi Ki Kare						2123,606
sd						91
p değeri						0,000

Tablo 2'deki sonuçlar yönünde Narsistik Kişilik ölçeğinin 40 ifadesi vardır. Faktör analizi sonucunda faktör ağırlığı 0,60'dan az olan ifadeler araştırmadan çıkarılmış, geriye kalan 14 maddelik Narsistik Kişilik ölçeği beş faktöre ayırmıştır. KMO değeri 0,816 olarak bulunarak, Bartlett Küresellik Testi sonucuna göre $\chi^2=2123,606$ ($p<0,000$) olarak tespit edilmiştir. Bu yönde, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Beş faktörün toplam varyansı açıklama oranı %64,323'dür.

Tablo 3. Girişimci Kişilik Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğe İlişkin Maddeler	Alt Boyutlar					Varyans Açıklama Oranları
	Yenilikçilik	Riske Karşı Tutum	Özgüven	Başarı İhtiyacı	Kontrol Odaklılık	
İşleri yapmak için her zaman yeni ve daha iyi yolların olduğuna inanırım.[MG_53]	0,619					%16,292
Yeni, ilginç ve hatta çılgın fikirleri bulmakta zorlanmam.[MG_54]	0,831					
Param olmasa de yeni projeler geliştirebilirim.[MG_55]	0,833					
Başarma yeteneğime güveniyorum.[MG_45]			0,850			%14,871
Yaratıcılığım ve becerikliliğim sayesinde zorlukların üstesinden gelebilirim.[MG_46]			0,862			
Başarı olasılığı %60 ve daha fazla ise Riski göze alırım.[MG_47]		0,635				%14,540
Yüksek kazançlar elde etmek için yüksek risk almaya istekliyim.[MG_48]		0,797				
Kar paylarımı hesapladığım bir ortaklığa paramı yatırmaktan korkmam.[MG_49]		0,797				
Başarılı olduğumu hissedemez ve tatmin olamazsam yüksek ücretli de olsa o işi yapmaktan hoşlanmam.[MG_41]				0,828		%12,189
Bir şey yaparken onun sadece yapılmasıyla değil mükemmel olmasıyla ilgilenirim.[MG_42]				0,738		
En başarılı olduğum zaman yalnız olduğum, kimsenin direkt gözetimi ve denetimi altında olmadığım zamanlardır.[MG_50]					0,640	%10,132
İnsanların yaşamlarındaki üzücü olayların çoğu bir dereceye kadar kötü şans yüzündendir.[MG_51]					0,870	
Total Varyans						%68,025
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği						0,783
Bartlett Küresellik Testi Ki kare						1573,312
sd						66
p değeri						0,000

Tablo 3'deki sonuçlar yönünde Girişimci Kişilik ölçeğinin 15 ifadesi vardır. Faktör analizi sonucunda faktör ağırlığı 0,60'ının altında olan ifadeler araştırmadan çıkarılmış, geriye kalan 12 maddelik Girişimci Kişilik ölçeği beş faktöre ayırmıştır. KMO değeri 0,783 olarak bulunarak, Bartlett Küresellik Testi sonucuna göre $\chi^2=1573,312$ ($p<0,000$) olarak tespit edilmiştir. Bu yönde, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Beş faktörün toplam varyansı açıklama oranı %68,025'dir.

Tablo 4. Girişimci Kişilik Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğe İlişkin Maddeler	Alt Boyutlar			Varyans Açıklama Oranları
	Sosyal Bilgi	Sosyal Beceri	Sosyal Farkındalık	
Diğer insanların davranışlarını önceden tahmin edebilirim.[MS_56]	0,760			%25,799
Davranışlarının diğer insanlara ne hissettireceğini bilirim.[MS_57]	0,743			
Diğer insanların duygularını anlayabilirim.[MS_58]	0,791			
Başkalarının isteklerini anlarım.[MS_59]	0,781			
Bir açıklama yapmalarına gerek duymadan insanların ne yapmaya çalıştıklarını çoğunlukla anlarım.[MS_60]	0,796			
Diğer insanların davranışlarına nasıl tepki göstereceklerini tahmin edebilirim.[MS_62]	0,783			
Diğer insanların yüz ifadelerinden, beden dillerinden vs. gerçekte ne demek istediklerini çoğunlukla anlarım.[MS_63]	0,712			
Tanımadığım yeni insanların olduğu bir ortamda genellikle tedirginlik hissederim.[MS_64]		0,734		%19,326
Sosyal ortamlara kolaylıkla uyum sağlarım.[MS_65]		0,858		
İnsanlarla ilk tanışmada ve yeni ortamlara girme konusunda iyiyimdir.[MS_66]		0,873		
Yeni tanıştığım insanlarla iyi ilişkiler kurmada başarılıyım.[MS_68]		0,737		
Başkalarıyla konuşacak güzel sohbet konuları bulmakta çoğunlukla sıkıntı çekerim.[MS_69]		0,714		
İnsanlar açıklama yapmama fırsat vermeden bana kızarlar.[MS_72]			0,687	%16,060
Ne düşündüğümü söylediğimde insanlar genellikle benden rahatsız olmuş veya bana kızmış gibi görünürler.[MS_73]			0,727	
İnsanları tahmin edilemez bulurum.[MS_74]			0,615	
Farkına varmadan çoğu kez başkalarını incitirim.[MS_75]			0,770	
Diğer insanların yaptıklarına verdikleri tepkiler beni çoğunlukla şaşırtır.[MS_76]			0,769	
Total Varyans				%61,185
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği				0,894
Bartlett Küresellik Testi Ki kare				4863,875
sd				136
p değeri				0,000

Tablo 4'deki sonuçlar yönünde Sosyal Zeka ölçeğinin 21 ifadesi vardır. Faktör analizi sonucunda faktör ağırlığı 0,60'dan az olan ifadeler araştırmadan çıkarılmış, geriye kalan geriye kalan 17 maddelik Sosyal Zekâ ölçeği üç faktöre ayrılmıştır. KMO değeri 0,894 olarak bulunarak, Bartlett Küresellik Testi sonucuna göre $\chi^2=4863,875$ ($p<0,000$) olarak tespit edilmiştir. Bu değerlere göre, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Bu yönde, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Üç faktörün toplam varyansı açıklama oranı %61,185'dir.

4.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 5. Narsistik Kişilik Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör	Faktör Maddesi	B	Standardize B	Standart Hata	p	AVE	CR	Cronbach's Alpha
Narsistik Kişilik	Hak İddia Etme	MN_14	1	0,577			0,500	0,755	0,664
		MN_27	1,303	0,78	0,11	0,000**			
		MN_24	0,452	0,291	0,075	0,000**			
		MN_25	1,073	0,631	0,097	0,000**			
	Sömürücülük	MN_35	1	0,764			0,573	0,723	0,600
		MN_16	0,654	0,523	0,07	0,000**			
	Kendini Beğenme	MN_15	1	0,619			0,607	0,822	0,735
		MN_29	1,281	0,742	0,105	0,000**			
		MN_19	1,345	0,726	0,111	0,000**			
	Otorite	MN_11	1	0,461			0,543	0,780	0,659
		MN_10	1,762	0,787	0,19	0,000**			
		MN_33	1,707	0,660	0,186				
	Üstünlük	MN_40	1,000	0,624			0,647	0,785	0,674
		MN_9	1,296	0,815	0,120	0,000**			

CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted; ** $p<0,01$, * $p<0,05$

Tablo 5'deki değerler ele alındığında; Narsistik Kişilik Ölçeğinin Hak İddia Etme boyutu (0,291-0,780) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,500) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,755) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha değeri (0,664) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Sömürücülük boyutu (0,523-0,764) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,573) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR(0,723) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha (0,600) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Kendini Beğenme boyutu (0,619-0,742) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,607) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,822) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha (0,735) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

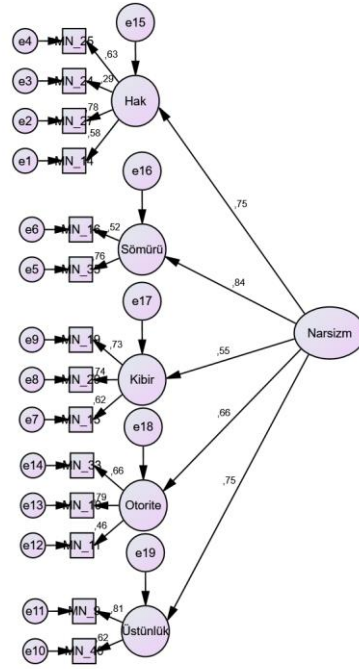
Otorite boyutu (0,461-0,787) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p < 0,01$). AVE (0,543) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR(0,780) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha (0,659) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Üstünlük boyutu (0,624-0,815) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p < 0,01$). AVE (0,647) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR(0,785) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha (0,674) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Narsistik Kişilik Ölçeğinin DFA Modeli Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul edilebilir Uyum**	Model
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	1-5	3,19**
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,95**
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,92
NNFI/TLI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,90
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,89
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	0,048*
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,060**

Tablo 6'daki Narsistik Kişilik ölçeğinin DFA Modeli Test Sonuçları yönünde; DFA'da modeldeki CFI (0,92), NFI (0,89), NNFI (0,90) kötü uyumda, GFI (0,95), Chi-square/df(cmin/df) (3,19), RMSEA (0,060), RMR (0,048) kabul edilir, iyi uyum sınırlarında olmasından dolayı DFA modelinin geçerli olduğu gözlemlenebilir. DFA modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Narsistik Kişilik Ölçeğinin DFA Modeli Yol Diyagramı

Tablo 7. Girişimci Kişilik Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör	Faktör Maddesi	B	Standardize B	Standart Hata	p	AVE	CR	Cronbach's Alpha
Girişimci Kişilik	Yenilikçilik	MG_55	1	0,743			0,589	0,808	0,712
		MG_54	1,038	0,744	0,079	0,000**			
		MG_53	0,676	0,548	0,061	0,000**			
	Özgüven	MG_46	1	0,813			0,732	0,845	0,788
		MG_45	0,937	0,801	0,07	0,000**			
		MG_49	1	0,553					
	Riske Karşı Tutum	MG_48	1,331	0,641	0,14	0,000**	0,557	0,789	0,662
		MG_47	1,098	0,687	0,115	0,000**			
	Başarı İhtiyacı	MG_42	1	0,653			0,615	0,761	0,600
		MG_41	0,997	0,576	0,137	0,000**			
CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05									

Tablo 7'deki Girişimci Kişilik ölçeği Kontrol Odaklılık boyutunun standardize katsayı değerleri istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için modelden çıkarılmıştır (p>0,05).

Yenilikçilik boyutu (0,548-0,744) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,589) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,808) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha değeri (0,712) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

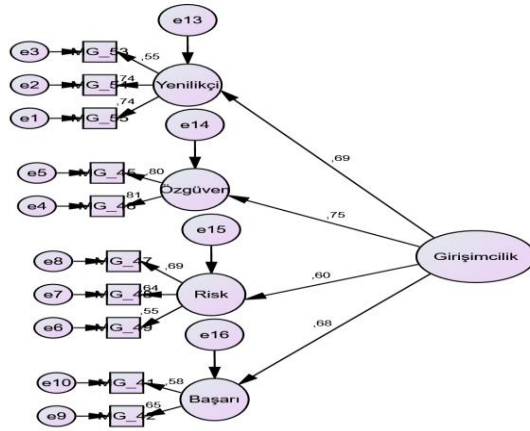
Özgüven boyutu (0,801-0,813) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,732) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,845) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha değeri (0,788) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Riske Karşı Tutum boyutu (0,553-0,641) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,557) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,789) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha değeri (0,662) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir. Başarı İhtiyacı boyutu (0,576-0,653) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). AVE (0,615) $\geq 0,50$ olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,761) $\geq 0,70$ ve Cronbach's Alpha değeri (0,600) $\geq 0,60$ olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 8. Girişimci Kişilik Ölçeğinin DFA Modeli Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul edilebilir Uyum**	Model
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	1-5	2,87**
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,971*
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,96**
NNFI/TLI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,94
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,94**
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	0,035*
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,055**

Tablo 8'deki Girişimci Kişilik ölçeğinin DFA Modeli Test Sonuçları yönünde; DFA'da modelin NNFI (0,94) kötü uyumda, GFI (0,971), Chi-square/df(cmin/df) (2,87), NFI (0,94), CFI (0,96), RMSEA (0,055), RMR (0,035) kabul edilir, iyi uyum sınırlarında olmasından dolayı DFA modelinin geçerli olduğu gözlemlenebilir. DFA modeli Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3. Girişimci Kişilik Ölçeğinin DFA Modeli Yol Diagramı

Tablo 9. Sosyal Zekâ Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör	Faktör Maddesi	B	Standardize B	Standart Hata	p	AVE	CR	Cronbach's Alpha
Sosyal Zekâ	Sosyal Bilgi	MS_63	1	0,686			0,588	0,909	0,894
		MS_62	1,129	0,744	0,068	0,000**			
		MS_60	1,221	0,735	0,074	0,000**			
		MS_59	1,1	0,776	0,064	0,000**			
		MS_58	1,28	0,805	0,072	0,000**			
		MS_57	1,166	0,737	0,071	0,000**			
	MS_56	1,234	0,704	0,078	0,000**				
	Sosyal Beceri	MS_69	1	0,604			0,618	0,889	0,863
		MS_68	0,998	0,755	0,067	0,000**			
		MS_66	1,504	0,878	0,093	0,000**			
		MS_65	1,379	0,892	0,084	0,000**			
	Sosyal Farkındalık	MS_64	1,223	0,648	0,092	0,000**	0,512	0,839	0,777
		MS_76	1	0,705					
		MS_75	1,116	0,687	0,081	0,000**			
MS_74		0,86	0,558	0,074	0,000**				
	MS_73	1,064	0,651	0,08	0,000**				
	MS_72	0,913	0,62	0,072	0,000**				

CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05

Tablo 9'daki Sosyal Bilgi boyutu (0,686-0,805) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir (p<0,01). AVE

(0,588) \geq 0,50 olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,909) \geq 0,70 ve Cronbach's Alpha (0,894) \geq 0,80 olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

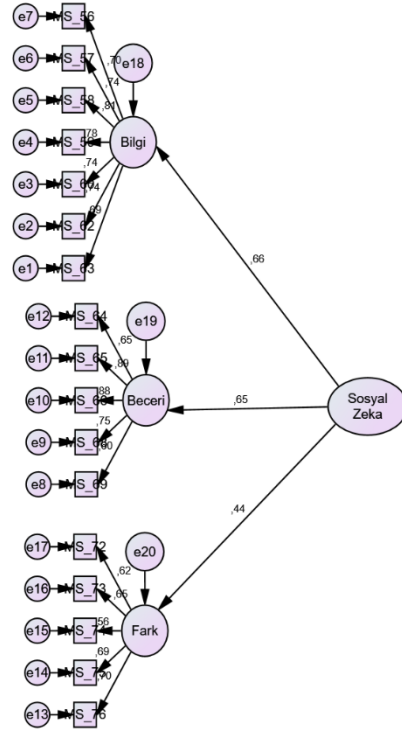
Sosyal Beceri boyutu (0,604-0,892) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p < 0,01$). AVE (0,618) \geq 0,50 olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,889) \geq 0,70 ve Cronbach's Alpha (0,863) \geq 0,80 olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Sosyal Farkındalık boyutu (0,558-0,705) standardize katsayı değerleri arasında olup, ifadelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p < 0,01$). AVE (0,512) \geq 0,50 olduğu için modelin benzeşme geçerliliğini sağladığı gözlenmektedir. CR (0,839) \geq 0,70 ve Cronbach's Alpha (0,777) \geq 0,60 olduğu için güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 10. Sosyal Zekâ Ölçeğinin DFA Modeli Uyum İndeksleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul edilebilir Uyum**	Model
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	1-5	3,71**
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,92**
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,93
NNFI/TLI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,92
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,91**
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	0,035*
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,067**

Tablo 10'daki Sosyal Zeka ölçeğine ilişkin DFA Modeli Test Sonuçları yönünde; DFA'da Modelin NNFI (0,92), CFI (0,93) kötü uyumda, GFI (0,92), Chi-square/df(cmin/df) (3,71), NFI (0,91) RMSEA (0,067), RMR (0,035) kabul edilir, iyi uyum sınırlarında olmasından dolayı DFA modelinin geçerli olduğu gözlenmektedir. DFA modeli Şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4. Sosyal Zekâ Ölçeğinin DFA Modeli Yol Diyagramı

4.5. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikler, Cronbach's Alpha ve Korelasyon Katsayıları

Tablo 11. Değişkenlerin Korelasyon Analizi Sonuçları

	N	\bar{X}	S.s		Narsistik Kişilik	Girişimci Kişilik	Sosyal Zeka
Narsistik Kişilik	613	3,169	0,522	r	(0,805)		
				p			
Girişimci Kişilik	613	3,910	0,465	r	0,316**	(0,737)	
				p	0,000		
Sosyal Zeka	613	3,967	0,443	r	0,329**	0,316**	(0,869)
				p	0,000	0,000	

**p<0,01, *p<0,05

Tablo 11’de, Narsistik Kişilik ölçeğinin güvenilirlik sonuçlarına göre; Cronbach’s Alpha (0,805) \geq 0,80 olduğu için güvenilir olduğu gözlenmektedir.

Girişimci Kişilik ölçeği güvenilirlik sonuçlarına göre; Cronbach’s Alpha (0,737) \geq 0,60 olduğu için güvenilir olduğu gözlenmektedir.

Sosyal Zekâ ölçeği güvenilirlik sonuçlarına göre; Cronbach’s Alpha (0,869) \geq 0,80 olduğu için güvenilir olduğu gözlenmektedir.

Narsistik Kişilik (3,169 \pm 0,522) ile Girişimci Kişilik (3,910 \pm 0,465) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). İki değişken arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır (0,20 $<$ r $<$ 0,39) ($r = 0,316$).

Narsistik Kişilik (3,169 \pm 0,522) ile Sosyal Zekâ (3,967 \pm 0,443) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). İki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (0,20 $<$ r $<$ 0,39) ($r = 0,329$).

Girişimci Kişilik (3,910 \pm 0,465) ile Sosyal Zekâ (3,967 \pm 0,443) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). İki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (0,20 $<$ r $<$ 0,39) ($r = 0,316$).

4.6. Aracı Değişken Analizi

Aracı değişkenler koşullarının sağlanmasından sonra YEM analizi yapılarak değerlendirilmeler yapılmıştır.

Tablo 12. Aracı Değişken Analizi Sonuçları

İlişkiler	Model 1	Model 2	Model 3
Narsistik Kişilik \rightarrow Girişimci Kişilik	0,28**		0,096
Narsistik Kişilik \rightarrow Sosyal Zekâ		0,25**	
Sosyal Zekâ \rightarrow Girişimci Kişilik			0,874**
R ²	0,264	0,500	0,401
Model uyum indeksleri	Chi-square/df (cmin/df) (2,65) GFI (0,92) RMR (0,049) RMSEA (0,052) CFI (0,89) NNFI (0,88) NFI (0,84)	Chi-square/df (cmin/df) (3,25) GFI (0,87) RMR (0,063) RMSEA (0,061) CFI (0,87) NNFI (0,86) NFI (0,83)	Chi-square/df (cmin/df) (2,60) RMR (0,056) RMSEA (0,051) GFI (0,86) CFI (0,87) NNFI (0,86) NFI (0,80)
**p<0,01 *p<0,05			

Tablo12’de görüldüğü üzere, Narsistik Kişiliğin Girişimcilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu ($p<0,01$) gözlenmektedir. Narsistik Kişiliğin Sosyal Zeka üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu ($p<0,01$) gözlenmektedir. Sosyal Zekanın Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu ($p<0,01$) gözlenmektedir. İlgili sonuçlar, Baron ve Kenny’nin ilk üç varsayımı ile ispat edilmiştir.

Model 1’de, Narsistik Kişiliğin, Girişimci Kişilik üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). Model Test Sonuçlarına göre, modelin uyum indeks değerleri, CFI (0,89), NFI (0,84), NNFI (0,88) kötü uyumda iken, GFI (0,92), Chi-square/df(cmin/df) (2,65), RMSEA (0,052), RMR (0,049) kabul edilir ve iyi uyum sınırlarında olduğu için modelin geçerli olduğu gözlenmektedir.

Model 2’de, Narsistik Kişiliğin Sosyal Zekâ üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). Model Test Sonuçlarına göre, modelin uyum indeks değerleri, CFI (0,87), GFI (0,87), NFI (0,83), NNFI (0,86) kötü uyumda iken, Chi-square/df(cmin/df) (3,25), RMSEA (0,061), RMR (0,063) kabul edilir ve iyi uyum sınırlarında olduğu için modelin geçerli olduğu gözlenmektedir.

Model 3’de, Tablo15’de Sosyal Zekânın Girişimci Kişilik üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir ($p<0,01$). Model Test Sonuçlarına göre; Modelin uyum indeks değerleri, CFI (0,87), NFI (0,80), NNFI (0,86) kötü uyumda iken, GFI (0,86), Chi-square/df(cmin/df) (2,60), RMSEA (0,051), RMR (0,056) kabul edilir ve iyi uyum sınırlarında olduğu için modelin geçerli olduğu gözlenmektedir.

4.7. Yapısal Eşitli Modeli Analizi Sonuçları

Tablo 13. Yapısal Eşitlik Modeli Analizi Sonuçları

Yol	B	Standardize B	Standart Hata	t	p	R ²
Narsistik Kişilik → Sosyal Zekâ	0,270	0,737	0,056	4,844	0,000**	0,544
Narsistik Kişilik → Girişimci Kişilik	0,096	0,154	0,069	1,401	0,161	0,401
Sosyal Zekâ → Girişimci Kişilik	0,874	0,511	0,245	3,56	0,000**	
Dolaylı Etki (Narsistik Kişilik → Sosyal Zekâ → Girişimci Kişilik)	0,236	0,377	0,111	2,12	0,011*	

** $p<0,01$, * $p<0,05$

Tablo 13'deki katsayıların denklemleri aşağıda yer almaktadır.

$$\text{Sosyal Zekâ} = 0,27 * \text{Narsistik Kişilik} \quad (1)$$

Narsistik Kişiliğin Sosyal Zekâ üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). Narsistik Kişilikteki değişim Sosyal Zekâda %73,7 oranında artışa sebep olmaktadır. Narsistik Kişilik, Sosyal Zekâyı %54,4 oranında açıklamaktadır. ($R^2 = 0,544$)

$$\text{Girişimci Kişilik} = 0,096 * \text{Narsisizm} + 0,874 * \text{Sosyal Zekâ} \quad (2)$$

Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

Sosyal Zekânın Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). Sosyal Zekâdaki değişim Girişimci Kişilikte %51,1 oranında artışa sebep olmaktadır. Sosyal Zeka, Girişimci Kişiliği %40,1 oranında açıklamaktadır. ($R^2 = 0,401$).

Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı için Sosyal Zekânın tam aracı etkisi olduğu gözlenmektedir.

Tablo 14. Modelin Sobel, Aroian ve Goodman Testi Sonuçları

Yol	Aracı etki testi	Standart Hata	t	P value
Narsistik Kişilik → Sosyal Zekâ →	Sobel Testi	0,182	2,060	0,0393*
	Aroian Testi	0,183	2,054	0,0399*
Girişimci Kişilik	Goodman Testi	0,182	2,065	0,0388*
**p<0,01, *p<0,05				

Tablo 14'de Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerindeki etkisinde Sosyal Zekânın aracı rolünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu Sobel, Aroian ve Goodman testleri ile test edilmiştir ($p < 0,05$).

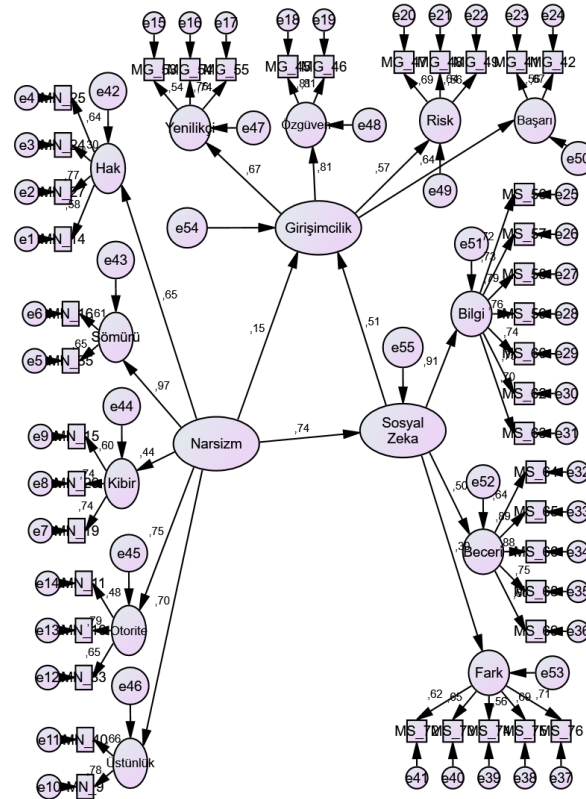
Tablo 15. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksi Sonuçları

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul edilebilir Uyum**	Model
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	1-5	2,60**
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,85
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,86
NNFI/TLI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,86
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,80
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	0,056**
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,051**

Tablo 15’de CFI (0,86), GFI (0,85), NFI (0,80), NNFI (0,86) kötü uyumda, Chi-square/df(cmin/df) (2,60), RMSEA (0,051), RMR (0,056) kabul edilir ve iyi uyum sınırlarında olduğu için modelin geçerli olduğu gözlenmektedir. Yapısal Eşitlik Modeli Şekil 5’de yer almaktadır.

Tablo 16. Araştırma Hipotezlerinin Kabul Durumu

Araştırmanın Hipotezleri	Kabul	Red
H1 Narsistik kişilik sosyal zekâyı etkilemektedir	✓	
H2 Sosyal zekâ girişimci kişiliği etkilemektedir	✓	
H3 Narsistik kişilik girişimci kişiliği etkilemektedir	✓	
H4 Narsistik kişiliğin girişimci kişilik üzerindeki etkisinde sosyal zekânın aracı rolü bulunmaktadır	✓	

Şekil 5. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmanın ölçeklerinin açıklayıcı faktör analizinde KMO değeri, Bartlett Küresellik Testi ve AVE değerlerinin anlamlı olduğu gözlemlenmiş, doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizlerinin değerleri uyum kriterleri ile doğrulanarak ölçeklerin geçerliliği kanıtlanmıştır. Cronbach's Alfa ve Birleşik Güvenilirlik değerleri ile ölçeklerin güvenilir olduğu bulunmuştur. Açıklayıcı faktör analizinde, faktör yükü 0,60'dan küçük değerler araştırmadan çıkarıldığında, kalan faktörlerin toplam varyansının, ölçeğe ilişkin varyansın önemli kısmını açıkladığı gözlenmiştir.

H1: Narsistik Kişilik Sosyal Zekâyı etkilemektedir. Narsisizm değişkeninin Sosyal Zekâ değişkeni üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiş ($p < 0,01$) olup, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Narsisizmdeki değişim Sosyal Zekâyı %73,7 artırmaktadır. $R^2=0,544$ olduğu için, Narsisizm değişkeni, Sosyal Zekâ değişkenini %54,4 açıklamaktadır. Bulgular literatürdeki bazı araştırmalar ile benzer özelliktedir. Deliç vd. (2011) narsisizm ve sosyal zeka arasında pozitif ilişki tespit etmiş, yüksek sosyal zekânın, narsistlerin özelliği olduğunu, narsistlerin diğer kişilerin davranışlarını anlama ve öngörme yetenekleri olduğunu vurgulamışlardır.

H2 Hipotezi: Sosyal Zekâ Girişimci Kişiliği etkilemektedir. Sosyal Zekânın Girişimci Kişilik üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiş ($p < 0,01$) olup, H2 Hipotezi kabul edilmiştir. Sosyal Zekâdaki değişim Girişimci Kişiliği %51,1 artırmaktadır. $R^2=0,401$ olduğu için, Sosyal Zekâ değişkeni, Girişimci Kişilik değişkenini %40,1 açıklamaktadır. Uluslararası literatürde benzer bulguları olan çalışmalar mevcuttur. Baron ve Markman'ın (2003) araştırmaları, girişimcilerin sosyal yeterlilikleri arttıkça, finansal başarılarının artacağı hipotezini desteklemektedir.

H3 Hipotezi: Narsistik Kişilik Girişimci Kişiliği etkilemektedir. Narsistik Kişiliğin, Girişimci Kişilik üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiş ($p > 0,05$) olup, H3 Hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde narsistik kişilik ve girişimci kişilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar vardır. Mathieu ve St-Jean (2013) narsisizmin kontrol odağı, risk eğilimi ve öz-yeterlilik ile pozitif ilişkisi olduğunu, narsisizmin girişimcilik niyetini açıklamada rol oynadığını belirtmişlerdir. Baldegger ve Schroeder (2017), narsistik hayranlığın girişimcilik niyetinin olumlu göstergesi olduğunu tespit etmişlerdir.

H4 Hipotezi: Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerindeki etkisinde Sosyal Zekânın aracı rolü bulunmaktadır. Sosyal Zeka değişkeni modele dahil edildiğinde Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız hale geldiği için Sosyal Zekânın tam aracı etkisi olduğu sonucuna varılmış olup, H4 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Günümüzde artan küresel rekabet ortamında, zorlu yaşam koşullarında, bilinmezliklerle dolu yeni dünya düzeninde, yenilikçi risk alabilen, girişimci kişilik özelliklerine sahip liderlere daha çok ihtiyaç vardır. Literatürde narsistik liderlerin olumsuz özelliklerine yönelik çok sayıda çalışma olmasına rağmen, olumlu ve üretken özelliklerine yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ayrıca, liderlerin narsistik kişilik özellikleri, girişimci kişilik özellikleri ve sosyal zekaları arasındaki ilişkiye yönelik sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Dolayısıyla, ilgili kavramlar incelenmeye değer bulunarak, bu çalışmaya konu edilmiş olup, araştırmanın Yönetim Bilimi ve Örgütsel Psikoloji alanlarında katkı sağlayacağını düşünülmektedir. Araştırmanın bulgularına göre, Narsistik Kişiliğin Sosyal Zekâ üzerinde anlamlı etkisi olduğu, Sosyal Zekânın Girişimci Kişilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu, Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sosyal Zeka modele dahil edildiğinde Narsistik Kişiliğin Girişimci Kişilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı için, Baron ve Kenny'e göre, Sosyal Zekânın tam aracı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmanın bulgularının gelecekte yapılacak çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Gelecekte bu araştırmanın bulguları ışığında Türkiye'deki daha çok sayıdaki KOBİ'nin kurucusundan ve ortağından veriler toplanarak yeni araştırmalar yapılabilir ve sonuçları bu araştırma ile karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, K. (2006). *Sosyal Zeka: Başarının Yeni Bilimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ameen, Z., Hameed, T., Bashir, H. R., Bashir, H. F., and Amin, H. A. R. (2015). Integrating Strategic Management Actions and Interpersonal Skills in Entrepreneurship to Create Competitive Advantage. *American Journal of Marketing Research*, 1(3), 189-192.
- Baldegger, U. and Schroeder, S. H. (2017). The Self-Loving Entrepreneur: Dual Narcissism and Entrepreneurial Intention. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*, 9(4), 373-391.
- Barron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The Moderator-mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Baron, R. A. and Tang, J. (2009). Entrepreneurs’ social skills and new venture performance: mediating mechanisms and cultural generality. *Journal of Management*, 35(2), 282-306.
- Baron, R. A. and Markman, G. D. (2003). beyond social capital: the role of entrepreneurs’ social competence in their financial success. *Journal of Business Venturing*, 18, 41-60.
- Boutillier, S. and Uzunidis, D. (2014). The Theory of The Entrepreneur: From Heroic to Socialised Entrepreneurship. *Journal of Innovation Economics and Management*, 2(14), 9-40.
- Böyükaslan, H. D. (2017). Girişimcilik. E. Kaygın (Ed.) içinde, *Girişimcilik; Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konular*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Cai, H. and Luo, Y. L. L. (2018). Distinguishing between adaptive and maladaptive narcissism” in *Handbook of Trait Narcissism*. Eds. Hermann, A. D., Brunell, A. B. and Foster, J. D. Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 97-104.
- Cantner, U., Goethner, M., and Silbereisen, R. K. (2016). Schumpeter’s Entrepreneur-A Rare Case. *Journal of Evolutionary Economics*, 27(1), 187-214.

- Cunningham, J. B. and Lischeron, J. (1991). Defining Entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 29(1), 45-61.
- Çınar, G., Armağan, G., Özden, A. ve Çınar, N. (2017). Çiftçiler İçin Girişimcilik Ölçeği Geliştirilmesi ve Çiftlik Performansı Üzerindeki Etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(2), 323-333.
- De Vries, M. F. and Miller, D. (1985). Narcissism and Leadership: An Object Relations Perspective. *Human Relations*, 38(6), 583-601.
- Delić, L., Novak, P., Kovačić, J., and Avsec, A. (2011). Self-reported Emotional and Social Intelligence and Empathy as Distinctive Predictors of Narcissism. *Psychological Topics*, 20(3), 477-488.
- Doğan, T. and Çetin, B. (2009). Tromso Sosyal Zekâ Ölçeği Türkçe Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 691-720.
- Elmuti, D., Khoury, G., and Omran, O. (2012). Does Entrepreneurship Education Have a Role in Developing Entrepreneurial Skills and Ventures' Effectiveness? *Journal of Entrepreneurship Education*, 15, 83-98.
- Emmons, R. A. (1987). Narcissism: Theory and Measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), ss. 11-17.
- Foster, J. D., Shenese, J. W. and Goff, J. S. (2009). Why Do Narcissists Take More Risks? Testing the Roles of Perceived Risks and Benefits of Risky Behaviors. *Personality and Individual Differences*, 47, 885-889.
- Freud, S. (1998). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*. Çev. B. Büyükkal ve S.M. Tura. İstanbul: Metis Yayınları Ltd.
- Ghislieri, C., Cortese, C. G., Molino, M., and Gatti, P. (2019). The Relationships of Meaningful Work and Narcissistic Leadership with Nurses' Job Satisfaction. *Journal of Nursing Management*, 27(8), 1691-1699.
- Gimsø, C. E. (2014). *Narcissus and Leadership Potential: The Measurement and Implications of Narcissism in Leadership Selection Processes*. Series of Dissertations 4/2014. Oslo: BI Norwegian Business School .
- Goleman, D. (2017). *Sosyal Zeka*. İstanbul: Varlık Yayınları.

- Hmieleski, K. M. and Lerner, D. A. (2016). The Dark Triad and Nascent Entrepreneurship: An Examination of Unproductive versus Productive Entrepreneurial Motives. *Journal of Small Business Management*, 54(S1), 7-32.
- Kalkan, M. ve Kaygusuz, C. (2012). The Psychology of Entrepreneurship. T. Burger-Helmchen içinde, *Entrepreneurship; Born, Made and Educated*. Rijeka, Croatia: InTech, 3-26.
- Kerr, S. P., Kerr, W. R., and Xu, T. (2017). *Personality Traits of Entrepreneurs: A Review of Recent Literature*. Harvard Business School Working Paper 18-047.
- Khodabakhsh, M. R. and Besharat, M. A. (2011). Mediation Effect of Narcissism on the Relationship Between Emotional Intelligence and the Quality of Interpersonal Relationships. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 907-911.
- Koh, H. C. (1996). Testing Hypotheses of Entrepreneurial Characteristics A Study of Hong Kong MBA Students. *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12-25.
- Kızıltan, H. (2000). Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Formu Dil Eşdeğerliliği Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışmaları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bölümü.
- Kihlstrom, J. F. and Nancy, C. (2011). Social intelligence. R. J. Sternberg, & S. B. Kaufman içinde, *The Cambridge Handbook of Intelligence* (564-581). Cambridge University Press.
- Leonelli, S., Ceci, F., and Masciarelli, F. (2016). The Importance of Entrepreneurs' Traits in Explaining Start-Ups' Innovativeness. *Sinergie Italian Journal of Management*, 34(101), 71-85.
- Maccoby, M. (2003). *The Productive Narcissist: The Promise and the Peril of Visionary Leadership*. New York: Broadway Books.
- Malkin, C. (2015). *Rethinking Narcissism*. New York: HarperCollins Publishers.
- Malkin, C. (2017) Narsizme Yeni Bir Bakış. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mathieu, C. and St-Jean, É. (2013). Entrepreneurial Personality: The Role of Narcissism. *Personality and Individual Differences*, 55, 527-531.

- McNeal, S. (2007). Healthy Narcissism and Ego State Therapy. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 56(1), 19-36.
- Munier, F. (2013). Schumpeterian Entrepreneur. E. G. Carayannis (Ed.) içinde, *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation, and Entrepreneurship*. New York: Springer, 1571-1574.
- Nagler, U. K.J., Reiter, K. J., Furtner, M. R., and Rauthmann, J. F. (2014). Is There a “Dark Intelligence”? Emotional Intelligence is Used by Dark Personalities to Emotionally Manipulate Others. *Personality and Individual Differences*, 65, 47-52.
- Owens, B. P., Walker, A. S., and Waldman, D. A. (2015). Leader Narcissism and Follower Outcomes: The Counterbalancing Effect of Leader Humility. *Journal of Applied Psychology*, 100(4), 1203-1213.
- Pulver, S. E. (1970). Narcissism: The Term and the Concept. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 18(2), April, 319-342.
- Rahim, M. A., Civelek, I., and Liang, F. H. (2016). A Model of Leaders' Social Intelligence and Followers' Satisfaction with Annual Evaluation. *Current Topics in Management*, 18, 1-16.
- Raskin, R. and Terry, H. (1988). A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology* 1988, 54(5), 890-902.
- Rosenthal, S. A. and Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic Leadership. *The Leadership Quarterly*, 17, 617-633.
- Russell, G. A. (1985). Narcissism and the Narcissistic Personality Disorder: A Comparison of the Theories of Kernberg and Kohut. *British Journal of Medical Psychology*, 58, 137-148.
- Silvera, D., Martinussen, M., and Dahl, T. I. (2001). The Tromsø Social Intelligence Scale, a Self-report Measure of Social Intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(4), 313-319.

- Sosik, J., Chun, J., and Zhu, W. (2014). Hang on to Your Ego: The Moderating Role of Leader Narcissism on Relationships Between Leader Charisma and Follower Psychological Empowerment and Moral Identity. *Journal of Business Ethics*, 120(1), 65-80.
- Taşhan, A. (2019). Akademik Personelin İşkoliklik ve Narsistik Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki: İnönü Üniversitesi'nde Bir Araştırma. Doktora Tezi, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı.
- Uçar, M. E. ve Konal, B. (2017). Narsisizm Kişilik Özellikleri ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 4(10), 260-280.
- Van Der Kuip, I. and Verheul, I. (2003). Early Development of Entrepreneurial Qualities: The Role of Initial Education. Scales-Paper N200311. EIM Business and Policy Research, Scales Scientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs.

Derleme

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE İLİŞKİLERİNDE SORUN YAŞAYAN ÇİFTLERE YÖNELİK DUYGU ODAKLI AİLE DANIŞMANLIĞI

Nadire Gülçin YILDIZ¹ ORCID ID: 0000-0002-5852-9658
Fahrünnisa ERDEM² ORCID ID: 0000-0003-4777-4348

ÖZET

12 Ekim, 2020 itibarı ile dünya çapında COVID-19 vaka sayısı 37,782,595; ölüm sayısı 1,081,800, Türkiye’de ise vaka sayısı 335,533; ölüm sayısı 8,837’dir (Worldometer, 2020). Çin’in Wuhan kentinde 2019 yılının sonlarında ortaya çıkarak dünyaya yayılan corona virüs sonucu yaşanan kısıtlama ve karantina süreçleri çift ilişkilerini ve aile dinamiklerini olumsuz yönde etkilemiştir. Çift ilişkileri açısından bu dönem değişime adaptasyon, belirsizlikleri tolere edebilme ve kısıtlamalara uyum sağlama yanında özellikle de duygu düzenleme, stres ve kaygı yönetimi gibi becerilerin etkili bir şekilde kullanımını gerektiren kritik bir dönem olmuştur. Olası krizlere karşı duyguları fark etme, tanımlama, normalleştirme ve dönüştürme gibi beceriler aşırı derecede önem taşımaktadır. Özellikle de ilişkilerinde sorun yaşayan çiftler arasında zorluklarla başa çıkmayı gerektiren bu süreçte duygu odaklı yaklaşım, ilişki bağlarını güçlendirerek dayanıklılığı artıran bir yaklaşım olmakla beraber ideal bir danışmanlık çerçevesi çizmektedir. Bu derlemede, COVID-19 döneminde, ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı görüşme süreci, ilke ve teknikleri konusunda literatür bilgisi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kaygı, Stres, Sosyal Destek, Duygu Odaklı Yaklaşım, Aile Danışmanlığı

Review

EMOTIONALLY FOCUSED FAMILY COUNSELING FOR COUPLES WHO HAVE PROBLEMS IN THEIR RELATIONSHIPS DURING COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

The number of COVID-19 reported cases by October 12, 2020 globally was 37,782,595 and in Turkey 335,533, while deaths were 1,081,800 world-wide and 8,837 people in Turkey (Worldometer, 2020). When the virus outbreak started to spread the world from Wuhan, China later in 2019, it appeared that social restriction and quarantine periods influenced couples’ relationships and family dynamics. For couples, relationship this period is characterized as requiring adaption to new changes, toleration of ambiguities and restrictions where couples need to have the skills managing emotion regulation, stress and anxiety. Skills like recognizing, defining and normalizing emotions when faced crisis became very important. Especially couples who experience hardship in their relationships during COVID-19 period emotionally focused approaches would strengthen couples’ relationships and increase their resilience as it offers ideal counseling framework. In this literature review, authors provide framework for counseling processes, principles and techniques regarding couples who experience hardship in their relationships during COVID-19 period, using emotionally-focused approaches to family counseling.

Keywords: COVID-19, Anxiety, Stress, Social Support, Emotionally Focused Approach, Family Counseling

¹Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, e-mail: ngyildiz@medipol.edu.tr

²Uzman Psikolog, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-mail: fahrunnisaerdem@gmail.com
Makale Geliş Tarihi/Received: 22.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 10.11.2020.

1. PROBLEM DURUMU

Dünya çapında 12 Ekim, 2020 itibarı ile COVID-19 vaka sayısı 37,782,595; ölüm sayısı 1,081,800 kişi, Türkiye’de ise vaka sayısı 335,533; ölüm sayısı 8,837 kişi olarak kaydedilmiştir (Worldometer, 2020). Çin’in Wuhan kentinde 2019 yılının sonlarında ortaya çıkarak dünyaya yayılan COVID-19 bu özelliği ile pandemi (dünya ölçeğinde yaygınlaşmış bulaşıcı hastalık/salgın) statüsünü almıştır. Salgın hastalıklar bu çok yaygın ve güçlü etki alanları nedeniyle sadece tıbbi bir tehdit olarak kalmayıp bireyleri ve toplumları pek çok seviyede etkileyen ve bozulmalara neden bir unsur olma kapasitesi taşımaktadırlar (Karataş, 2020). Hızla tüm toplumları saran COVID-19 dünya ölçeğinde birçok ülkeyi salgın sürecinde hazırlıksız yakalamış; Türkiye’yi de sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir.

COVID-19 salgını dünya genelinde insanları tüm aile bireyleriyle birlikte evlerinde çok daha fazla zaman geçirmek mecburiyetinde bıraktığı için çalışma ve aile yaşamı arasında bir denge kurmaya zorlamıştır. Bu yeni şartlardan etkilenmeyen, dini inançları ya da manevi yapısı nedeniyle böylesi bir duruma hazırlıklı, hatta bu süreçte ilişkisel anlamda kendini onaran, daha da güçlenen ailelerin varlığının yanı sıra (Bozkurt, 2020), bu süreçten olumsuz etkilenerek ilişkilerin zayıfladığı hatta koptuğu ailelerin varlığı da salgın sürecinin bir gerçeği olmuştur. Okullar ve gündüz bakım evleri kapalıyken, ebeveynler hem çocuk bakımından hem de evde eğitimden ve bu eğitimin süpervizyonundan sorumlu olmuşlardır. Bununla birlikte, birçok ebeveyn ücretli işlerini evden sürdürmeye devam ederken bazıları da salgın kaynaklı gelişen olumsuz ekonomik şartlar nedeni ile işlerini kaybettikleri için maddi kaygılar yaşamaya başlamıştır. Öte yandan, sağlık sektöründe çalışanlar ailelerini virüsten korumak için onlardan uzakta yaşamak durumunda kalmışlardır (Fisher, Languilaire, Lawthom, Nieuwenhuis, Petts, Runswick-Cole, & Yerkes, 2020). Tüm bu yeni yaşam şartlarıyla insanoğlunun dünyasına giren salgının cinsiyet eşitsizliklerini nasıl etkileyeceği ve bu süreçte kadınların evdeki sorumluluklarının nasıl artacağı konuları da akademik çalışmalarla tartışılmıştır (Ruppner, Churchill, & Scarborough, 2020). Erkekler çocuklarının yaşamlarına daha fazla dâhil olmayı ve aile içinde eşleri ile eşitlikçi bir ilişki istediklerini ifade ediyor olsalar da (Petts, Shafer, & Essig, 2018; Scarborough, Sin, & Risman, 2019), COVID-19 salgın sürecinin özellikle de ilişkilerinde zaten sorun yaşayan çiftler için zorluklar getireceğinin kaçınılmaz olacağı varsayılabilir (Aşkın, Bozkurt, & Zeybek, 2020).

Literatürde ev koşullarının psikolojik sorunlarla ve aile içi uyum ile ilişkisini tespit eden çalışmalar yer almaktadır. Zülfikar ve Özmen (2020) çalışmasında nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu sıkışık semtlerde yaşayanların daha fazla sokağa çıkma davranışı gösterdiklerini saptamıştır. Yüksek bloklar veya residanslarda yaşayanlarda psikolojik sorunlara rastlama olasılığında artış tespit edilmiş ve yaşanan kat sayısının yüksekliği ile psikolojik sorunlar arasında ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’de de COVID-19 salgın sürecinde küçük metrekareli ya da az oda sayılı evlerde yaşayan aile bireyleri arasında çıkan tartışma sayısında artışa, yine buralarda yaşayan çiftler arasında daha fazla ayrılma isteği gibi sorunlara rastlanmıştır. Belli bir yüksekliğin üzerinde olan hanelerde, yaşanan kat ile hane bireylerinin COVID-19 salgın

sürecinde ortaya çıkan psikolojik sorunları arasında pozitif ilişki belirlenmiştir. Ek olarak, küçük ailelerde, hane içi uyum düzeylerinde anlamlı düşüşlerin olduğu tespit edilmiştir (Zülfikar & Özmen, 2020).

Virüsün yayılımını kontrol altına almak amacıyla uygulanan kısıtlama ve karantina süreçleri bazı durumlarda aile içi dinamikleri ve çift ilişkilerini olumsuz yönde etkilenmiştir. Resmi rakamlara göre virüsün merkez üssü Hubei eyaletinde Şubat 2020’de rapor edilen “COVID-19 Salgını Sonrası Suç Oranları Düştü, Aile İçi Şiddet Artıyor” başlıklı haber aile içi şiddet oranları, geçen yılın aynı dönemine kıyasla % 300 artış göstermiş şeklindedir (Euronews, 2020). COVID-19 salgını sürecinde yeteri kadar sistematik çalışma bulunmamasıyla beraber Türkiye’de de kadına yönelik şiddet olgularının arttığını gösteren veriler mevcuttur. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında “2020 yılı Mart ayında fiziksel şiddet %80, psikolojik şiddet %93, sığınma evi talebi %78 oranında artmıştır” (Ergönen, Biçen & Ersoy, 2020).

COVID-19 salgınının yaşandığı 2020 kış ve bahar dönemi çift ilişkileri açısından özellikle de duygu-durum düzenleme, stres ve kaygı yönetimi gibi becerilerin etkili bir şekilde kullanımını gerektiren kritik bir dönem olmuştur. Çocukluk dönemine dayanan psikolojik, fiziksel ya da psikiyatrik rahatsızlıkları olan kişilerin zaten hassas olan psikolojik dayanıklılıkları bir yakının kaybedilmesi gibi durumlar sonucu olumsuz yönde etkilenirken, bu durum ilişki sorunlarını artırabilmektedir (Perry, 2004). Böylesi bir dönemde bireylerde bir yakının hastalanmasıyla birlikte hissedilen yoğun kaygı veya yine bir yakının ölümü ile yaşanan yas hali, kapalı yerde kalma korkusu olan kişiler için evlerine hapsolme zorunluluğunun ortaya çıkardığı problemlerle baş etme sorunu, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) gibi patolojik durumları olan kişilerde riskli durumlar karşısında yine OKB kaynaklı takıntılı düşünce ve davranışlarda artış ve diğer başka travmatik sonuçlar gözlemlenebilmektedir (Akan, 2014). Bu yeni ve beklenmedik durumlar sonucu krizler yaşanabilmektedir. Olumsuz çocukluk deneyimleri nedeniyle travma yaşantıları tetiklenen kırılgan bireyler, yetişkinlikte yaşadıkları olumsuzluklardan daha fazla etkilenebilmektedir (Demirkapı 2013). Dolayısıyla, COVID-19 salgını sürecinde, geçmişinde çocukluk travmaları olan bireylerin bu yeni şartların getirdiği olumsuzluklardan daha fazla etkilenmiş olmaları beklenir.

Ülkemizde yapılan ve COVID-19 salgın sürecinin aile içi ilişkilerine etkisini konu alan bir çalışma, bireylerin bu duruma nasıl tepki verdiklerini incelemektedir. Bozkurt (2020)’un 5338 kişinin katılımı ile uygun örnekleme yöntemi kullanılarak yaptığı bir araştırmaya çoğunluk itibarıyla kentli, eğitim seviyesi yüksek, orta ve orta üst gelir gruplarına mensup kişiler katılmıştır. Bu katılımcıların %40’ı temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda endişeleri olduğunu ifade etmiştir. Bunların %55’i COVID-19 salgın sürecinde aile bağlarının güçlendiğini belirtirken, %17’si aile içinde iletişim sorunlarının arttığını aktarmıştır. Aile içinde iletişim sorunlarının arttığını ifade edenler arasında en büyük sıkıntının gençlerde olduğu gözlemlenmiştir. Bu araştırma sonucunun genellenebilirliği konusunda uygun örneklem seçiminin getirdiği sınırlılıklar da hatırlanmalıdır.

COVID-19 salgın sürecinin kadına yönelik şiddet, aile içinde yaşanan şiddet ve toplumsal şiddet üzerindeki etkileri de değerlendirilmelidir (Fisher, Languilaire, Lawthom, Nieuwenhuis, Petts, Runswick-Cole, & Yerkes, 2020; Fraser, 2020). Aile içinde özellikle kadın ve çocuklara karşı yaşanan şiddet vakaları ve şiddet karşısında başvuru mekanizmalarının işleyişi önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'de de COVID-19 karantina sürecine maruz kalan çiftlerde boşanma başvurularında ve aile içi şiddet oranlarında artış gözlemlendi (Euronews, 2020). Bu haberde, iki ay boyunca karantina sürecinde yaşayan çiftler arasında şiddetli geçimsizliğin baş göstermesi boşanma talebinde görülen artışın nedenlerinden biri olarak kayda geçti. Benzer şekilde, Birleşik Krallık Social Development için Fraser (2020) tarafından hazırlanan bir raporda, COVID-19 sürecinin kadın ve kız çocuklarına karşı şiddet eğilimini artırdığı ve yapılan başvuru sayılarında artış görüldüğü belirtilmiştir. Bu raporda Fraser (2020) COVID-19 salgını nedeni ile sosyal mesafe önlemleri sonucu yaşanan fiziksel kısıtlama uygulamalarının insanları zorunlu olarak belli mekânlarda kalmaya mecbur bıraktığını ve bu durumun kadın ve kız çocuklarına karşı yaşanan şiddeti etkilediğini ifade etmektedir. Bu raporu destekler nitelikte sonuçları olan çalışmalar Türkiye'de de mevcuttur (Ergönen, Biçen & Ersoy, 2020). Uzmanlar dünya çapında bütün çiftlerin benzer sorunlar yaşadığına dikkat çekmektedir (Fisher, Languilaire, Lawthom, Nieuwenhuis, Petts, Runswick-Cole, & Yerkes, 2020). Beklenmedik durumların yaşandığı olağan dışı dönemlerde daha önceden travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi travması olan bireyler (yas ve kayıp, aile içi şiddet, uzun süre kapalı mekânda kalma, bağlanma ve diğer ilişki sorunları gibi) daha çok risk altındadır; kırılgan ve riskli ilişkiler bu tür dönemlerde yara almaktadırlar (Johnson, 2002).

İnsan, sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde stres karşısında olumsuz ve istenmeyen tepkiler gösterebilmektedir. Ekonomik durumda yaşanan değişim, gelir kaybı, yoksulluk, işsizlik, sürekli aynı mekânda ve bir arada bulunmak, hane metrekaresinin yeterince geniş olmaması, kendine ait bir odaya sahip olmama gibi durumlar aile içindeki şiddet eğiliminin artmasına neden olabilecek faktörlerden bazılarıdır (Alpar, 2020). 'Aile' güvenli bir sığınak olarak kabul edilse de bunun her zaman için geçerli olmadığı ve eş ya da partner şiddetine maruz kalan birçok kadının genellikle damgalanma nedeniyle bunu bildirmedikleri bilinmelidir (Kumar & Casey, 2020). Öte yandan, COVID-19 salgın sürecinde şiddete maruz kalan bu kadınlar partnerleri ile aynı ortamda karantinada kalmak zorunda kalmış olabilirler. The Guardian (2020), Amerika'de COVID-19 ile ilgili olarak aile içi şiddette bir artış olduğunu bildirmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği hükümetleri salgın ile mücadele ederken kadınların güvenliğine öncelik vermeleri için çağrıda bulunmuştur. Hükümetler vatandaşlarına salgın sürecinde evlerinde kalma çağrısı yaparken, bu durumun şiddete maruz kalan kişiler için yarattığı sorunlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Fisher, Languilaire, Lawthom, Nieuwenhuis, Petts, Runswick-Cole, & Yerkes, 2020). Birleşmiş Milletler kadınların evde ücretsiz bakım emeğinin ekonomiye katkı olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgularken, tek ebeveynli ailelerde kadınların artan sorumluluğu dikkat çekicidir (Alpar, 2020).

COVID-19 sürecinde bireylerin gerek özel, bireysel ve aile ilişkileri gerekse çalışma koşulları etkilenmiş; bunun doğal bir sonucu olarak da günlük yaşam rutinlerinde değişimler yaşanmıştır. Salgın sürecinden gençlerin yanı sıra ev hanımları, işsiz ya da düşük gelirlili olan kesim ve öğrenciler rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir (Bozkurt, 2020). Aile bağları açısından iş kaybı ve işsizlik önemli bir göstergesi iken aç kalma korkusu aile içi iletişim sorunlarını artırmaktadır. İnsanların hayata karşı güvenleri arttıkça aile bağları da güçlenmektedir. Özellikle gençler, eğitim ve gelir düzeyi düşük olanlar daha çok geçim kaygısı taşırken, hanenin gelir durumu arttıkça aile içi bağların da güçlendiği gözlemlenmektedir. İşsizlik ve gelir kaybı gibi nedenler birçok ailenin geçim koşullarını ve aile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. COVID-19 salgın döneminde alınan karantina önlemleri ve seyahat kısıtlamaları gibi sebepler nedeni ile insanların hareketliliğine sınırlamalar getirilmiştir. İşine gitmek ya da yeni bir iş sahibi olmak için uzun mesafeli seyahat etmek durumunda olanların üretim ve gelir durumları da bu durumdan etkilenmiştir (Productivity Commission, 2014). Dolayısıyla, salgın sürecinin bireyin kontrolü dışında belirsizlikler taşıması, günlük yaşam rutinlerinin değişmesi, maddi endişeler, geleceğe ve genel olarak yaşamın anlamına ilişkin sorgulama ve kaygılar, duygu düzenleme becerilerinin eksik ya da yetersiz olması gibi faktörler çiftlerin ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu tür nedenlerle, Çin gibi birçok ülkede salgın sonrası şiddet, istismar ve boşanma oranlarında artış kayıtlara geçmiştir.

Türkiye’de 4,624 yetişkin ile yapılan bir çalışma COVID-19 kaygısının olumsuz baş etme ile genel sağlık arasındaki ilişkisini ortaya koymuştur (Yıldırım, Akgül, & Geçer, 2020). Bulgular, COVID-19 anksiyetesinin COVID-19 ile başa çıkma ve genel sağlık ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir. COVID-19’la başa çıkma becerisinin COVID-19 kaygısının genel sağlık üzerindeki etkisini azalttığını destekleyen sonuçlar, araştırmacıların, uygulayıcıların ve bireylerin genel sağlıklarını zor zamanlarda ortaya çıkan stresörlere karşı korumak için başa çıkmaya dayalı müdahale stratejileri geliştirmeleri ve uygulamaları gerektiğini vurgulamaktadır (Yıldırım, Akgül, & Geçer, 2020).

COVID-19 salgınının küresel boyutta hızla yayılmasının, olumsuz ekonomik sonuçları tetiklemesinin ve ülkeleri hazırlıksız yakalamasının sadece süreç içinde değil, süreç sonrasında da sosyal sorunların artmasına yol açması beklenebilir. Yoksulluğun artması ile gelir dağılımının bozulması ve salgın sürecinin uzaması sonucu ilerleyen aylarda işsizlik oranlarının yükselme olasılığı artmaktadır. Netice olarak, sosyal sorunların aile içi ilişkileri ve yaşam koşullarını uzun vadeli etkileyeceği beklenebilir. Dolayısı ile bu süreçten olumsuz etkilenen aileler de olabilir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk ihtiyaç sahiplerine geçen sene 55 milyar lira sosyal yardım aktarıldığını, Hazine ve Maliye Bakanlığı ise 5000 liranın altında geliri olanlara temel ihtiyaç desteği verileceğini belirtmiştir (Sabah Gazetesi, 2020). Bu durum, Türkiye’de bu süreçten olumsuz etkilenen ailelere yönelik maddi ve psikososyal yardım ihtiyacının kapsamı ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Mağdur ve dezavantaj yaşayacağı tahmin edilen kişi ve gruplara yönelik sosyal ve iktisadi programların proaktif bir şekilde planlanması aile içi ilişkilerin sağlığı için önem taşımaktadır.

COVID-19 salgın sürecinde de deneyimlendiği gibi bireylerin yaşam şartlarının güçleşmesiyle ilintili olarak ilişkilerinde sorun yaşayan çiftler arasında zorluklarla başa çıkmayı gerektiren durumlarda duygu odaklı yaklaşım hem bağları güçlendirecek hem de dayanıklılığı artıracaktır. Duygu odaklı yaklaşımı kullanan aile danışmanı danışanların hislerini fark etme, duygusal yaşantılarını daha derinlemesine anlama, analiz etme ve yaşanan duyguyu anlamlandırmaya çalışma konularında onlara destek olmaktadır. Böylece danışanların duygu ve düşüncelerini bütünleştirip sentezleyebilmeleri sağlanmaktadır (Greenberg, 2002; 2018). Aile danışmanının bir nevi duygu koçluğu ve desteği ile danışanın hangi duygularının esas alınıp izlenmesi, daha derindeki temel duygulara ulaşmaya engel olan hangi duyguların dikkate alınmaması gerekir gibi konular üzerinde çalışılır. Benzer şekilde duyguların yeniden düzenlenmesi veya başka bir duygu ile yer değiştirmesi konusunda da danışan psiko-eğitim alır. Düşüncelerinin altındaki duygularını fark eden danışan sorunları yaratan döngüye ilişkin zihinsel süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetebilme becerisi edinir. Aile danışmanı danışana duyguyu tanımada, kendi hislerini başkalarının hislerinden ayırt etmede, hisleri ifade etmede, tutarsız duyguları fark etmede, duygularını detaylıca değerlendirmede yardım eder (Greenberg, 2002; 2018; Johnson & Greenberg, 1994). Bu süreçte, duygu odaklı yaklaşımlar kullanılarak yapılan aile danışmanlığının etkili sonuçları olabilir. Bu derleme çalışmasında duygu odaklı aile danışmanlığı sürecine ilişkin teorik çerçeve, genel ilke ve görüşme teknikleri konularında bilgi sunulacaktır.

2. AİLE DANIŞMANLIĞI VE ÇİFT SORUNLARI

Aile danışmanları çalışmalarında çiftlerin sosyal ve gelişimsel ortamlarını, içinde buldukları aile sisteminin işleyişini ve etkileşim içinde oldukları sosyal çevreyi değerlendirmeye dayanan sistemsel bir anlayışı ve “döngüsel nedensellik” yaklaşımını benimser (Gladding, 2013). İlişkileri koruyucu ve güçlendirici duygularla çalışmak için duygu odaklı yaklaşımlar ile yapılan aile danışmanlığı bu süreçte kritik bir rol oynayabilir. Aslında aile danışmanlığı yaklaşımı da bu anlayış ile yapıldığında, danışmanın sunması beklenen hizmetler şu şekilde sıralanabilir; a) bireylerin, çiftlerin veya ailelerin sorunlarının çözümüne yönelik hizmetler sunmak, b) aile üyelerinin oturlardaki etkileşim süreçlerini raporlaştırmak ve sorun içeren etkileşim stillerine yönelik yaklaşımları formüle etmek, c) aile kurma niyeti taşıyan kişilere rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri vermek, d) anne ve babaların çocuk eğitiminde daha bilgili olması, bu bilgilerini hayata geçirmesi, çocuğuyla ve eşiyile ilişkisini pozitif yönde geliştirmesi için ebeveynlere yönelik çalışmalar yapmak, e) boşanma öncesinde ailelere psikososyal süreç ve dinamikleri de dâhil ederek uzlaştırıcı ve arabulucu çalışmalar yapmak, f) boşanmış ailelere boşanma sonrası uyum programları ile destek vermek, g) tek ebeveynli ailelere psikolojik danışmanlık hizmeti ve destek vermek, h) aile içi şiddetin önlenmesine yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetlerini vermek ve ı) gerektiğinde aile üyelerini ihtiyaçlarına yönelik olarak ruh sağlığı ve hastalıkları hizmeti veren kurum ve kuruluşlara yönlendirmek (Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği, 2012, Madde 16).

Türkiye İstatistik Kurumu İstatistiklerle Aile (TÜİK, 2013) raporuna göre Türkiye’de boşanmaların %39,6’si evliliğin ilk beş yılında olmaktadır. Dolayısı ile ilk beş yıl kritik bir dönemi oluşturmaktadır. Özellikle bu dönemde oluşabilecek sorunlara karşı ailelere danışmanlık ve destek hizmetleri vermek çok önemlidir. Filiz (2011)’in yaptığı Türkiye’de Aile Mahkemesi Uygulaması ve Uygulamanın Değerlendirilmesi araştırması boşanma davası açmak için gelen eşlerin psikolojik destek almalarının aralarındaki sorunların dava açılmadan çözüm olasılığını arttırmada etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bir anlamda 4787 sayılı Kanunu’un 7. maddesinde yer verilen ‘sulha davet’ resmi arabuluculuk fonksiyonu taşır ve ailenin korunması açısından önemli bir aşamadır (Filiz, 2011). Böylece, Aile Mahkemelerine gelecek dava ve bunların çözümünde geçerli olacak usullerden birincisi olan ve mutlaka başvurulması gerekli yaklaşım tarafları sulha davet etmektir. Aile Mahkemeleri, dava ve işin esasına girmeden, davanın özelliklerini dikkate alıp, sorunları tespit ederek sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik etmektedir (Filiz, 2011). COVID-19 sürecinde aile içi şiddet ve anlaşmazlık durumlarında, boşanma öncesi ve sonrası kriz dönemlerinde yaşanabilecek sorunlar için danışmanlık, rehberlik ve eğitim gibi aile destek hizmetleri çalışmalarının yaygınlaştırılması önemlidir.

Benzer şekilde, 2019 baskılı “*Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016*” adlı çalışmada eşler arasında sorun yaşandığında eşlerin tutumlarını öğrenmek amacıyla çiftlere bazı sorular sorulmuştur. Bu sorulardan, “Eşinizle önemli bir sorun yaşadığımızda öncelikli olarak kimden veya nereden destek almayı düşünürsünüz?” sorusuna, kimseden yardım almayan ailelerin %51, aile büyüklerinden yardım alanların %33, uzman kurum ya da kişilerle görüşenlerin ise yalnızca %2 olduğu görülmüştür (Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016). Özetle, bu bilgiler aile danışmanlığı alanında duygu odaklı yaklaşımların önemini vurgulamaktadır. Teorik yaklaşımları oluşturan bilişsel öğeler duygu odaklı ve duygular ile çalışma çok merkezde bulunmaktadır. Bilişsel öğeler duygusal yaşantılar sonucu şekillenir (Türkçapar, 2007). Duygu odaklı yaklaşımlar duyguları tanıma, tanımlama, olumsuz ya da danışanın kabul etmekte zorlandığı duygularını normalleştirme, değiştirme ve dönüştürme gibi konulara odaklanmaktadır (Leahy, 2019) ve bu konular çift ilişki sisteminin merkezinde yer almaktadır.

Duygu ve düşüncelere ilişkin ne tür çıkarım ve değerlendirmelere sahip olduğuna, ne tür baş etme mekanizmaları kullanıldığına ilişkin bilgi verir; benzer şekilde, ne tür daha etkili baş etme mekanizmaları kullanabildiğine dair de yol haritası çizilebilir (Young, Klosko, & Weishaar, 2003). Bireyin duyguları, hedefleri ve değerleri ile ilişkilidir; bu nedenle, aslında duygular terapötik hedefleri belirlemede kilit rol oynamaktadırlar (Leahy, 2019). COVID-19 sürecinde kaygılı ve korkulu olmak çok doğal bir tepkidir ve bu korku duygusunun temelinde bireyi koruma içgüdüğü yatar ki bu işlevsel fonksiyonu olan bir davranıştır. Duyguları bütüncül bir yaklaşımla kabul etmek bir taraftan olumsuz duyguları daha işlevsel başa çıkma yöntemleri ile yönetebilmeyi, diğer taraftan da fiziksel ve psikolojik sağlık için gerekli önlemleri alabilmeyi sağlamaktadır. Aksi takdirde, hiçbir önlem alınmasına gerek kalmazdı. COVID-19 sürecinde salgın ile ilgili danışanlara, stres, kaygı ve korku gibi olumsuz duygu ve davranışsal tepkilerin ölçülü ve yönetilebilir olduğu durumlarda aslında

bireyi koruduğu, önlem almayı sağlamak için zihin tarafından üretildiği anlatabilir (Ekman, & Davidson, 1994). Ancak stres, kaygı ve korku gibi tepkilerin günlük yaşamı etkileyecek şekilde abartılı olması psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileyecek ve karşılaşılan sorunlarla baş etmeyi zorlaştırabilecektir.

COVID-19 salgın sürecinin etkilerini birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de görmek kaçınılmaz olmuştur (Karataş, 2020; Ergül & Yılmaz, 2020). Bu sürecin ekonomik etkileri yanında sosyal ve psikolojik etkilerinin çeşitli demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. COVID-19 salgın sürecinin özellikle de ilişkilerinde sorun yaşayan çiftler için zor bir dönem olacağı varsayılabilir. İlişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı pratik olarak faydalı bilgi ve yaklaşımlar sunabilmektedir.

3. İLİŞKİ SORUNLARI VE YETİŞKİN BAĞLANMASI

Kriz zamanlarında insan en çok güvende olma duygusuna ihtiyaç duymaktadır (Johnson, 2004, 2008, 2015). Normal yaşam rutinlerinin bozulduğu bu süreçte, çiftlerin ilişkilerini korumak adına gerekli önlemleri alarak ilişki sistemlerindeki bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlamak birinci derecede öncelikleri olmalıdır. Aile, sistemi içinde yer alan bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan yaklaşımlar sunarak, aile üyeleri birbirlerinin yaşadıkları stres, kaygı ve korku içeren duygularını anlayışla karşılamakta ve stresli durumlarla baş etmede birbirlerine destek olmaktadır (Ercan, Arman, Emiroğlu, Öztop, & Yalçın, 2020). COVID-19 sürecinde ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı çalışmaların bu nedenle çok faydalı sonuçları olacaktır (Beasley & Ager, 2019).

Duygu odaklı yaklaşımlar içinde Duygu Odaklı Çift Terapisi önemli bir yere sahiptir. Temelinde Bowlby (1988)’nin bağlanma kuramı yer almaktadır. Bu kuram insan ve primat yavruları üzerinde bağlanma konusunda yapılan araştırma ile bakım verenle çocuk arasında psikolojik, duygusal, güvenli ve besleyici bir ilişkinin hayati derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tıp eğitiminden sonra psikanalizden geçerek psikiyatri uzmanlığı eğitimi alan Bowlby, önceki akımların savunduğu hastaların temel problemlerinin iç dünyalarındaki çatışmalarda ve bilinçdışı fantezilerde yattığı hükmüne karşı çıkarak sorunların genellikle dış kökenli, çevresel sorun ve gerçek ilişkilerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bowlby, öncesinde, o kadar iyi anlayamamış, bazen de karşı çıkılan ve reddedilen biri olmuş olsa da zaman içerisinde yaptığı çalışmalar hipotezini destekleyici olmuştur (1988).

Bowlby, erişkinlerin de çocuklarla aynı bağlanma ihtiyacında olduklarını savunmuştur. Kendi kendine yetemeyen ve kendilerini başkalarının yanında görmek isteyen insanları tarif ederken farklılaşmamış, bağımlı, simbiyotik ve hatta birleşik gibi kelimeler kullanan psikologların aksine Bowlby “etkili bağımlılık”tan ve “beşikten mezara” duygusal destek için başkalarına dönebilmenin güç göstergesi olduğundan bahsetmektedir (Johnson, 2008, 2015). 1990 yılında ölen Bowlby, bağlanma teorisinin erişkin aşkına uyarlandığına ve uzun zamandır kabul gördüğüne şahit olamamıştır. Bowlby öncesi yetişkinler arasında güven ilişkisi olmaksızın da

psikolojik ve fiziksel sağlığın söz konusu olabileceğine inanılırken günümüz tıbbi araştırmaları güvenli bağlanmanın fiziksel sağlığı desteklediğini söylemekle kalmayıp diğer bağlanma çeşitleriyle de ilgili göz ardı edilemeyecek sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, kaçınan bağlanma stiline acı ile kaygılı bağlanma stiline kardiyovasküler durumlarla ve güvensiz bağlanmanın da yüksek düzeyde psikopatoloji ile ilişkili olduğu bulunurken, güvenli bağlanmanın herhangi bir sağlık sorunuyla ilişkisi henüz bulunamamıştır (McWilliams & Bailey, 2010). Öte yandan, güvenli bağlanan yetişkinlerin fiziksel acıya güvensiz bağlananlardan daha fazla dayanıklı olduğunu gösteren araştırmalar vardır (Meredith, Strong ve Feeney, 2007).

Duygu odaklı yaklaşım bireylere çift ve aile ilişkilerinde güvenli bağlanmayı kurabilecekleri en kapsamlı ve yetkin yaklaşımı sunmaktadır (Johnson, 2008; 2015). Duygu odaklı yaklaşım çift ve aile ilişkilerinde çoğu karmaşık davranışı açıklayarak, yetişkin bağlanma kuramının terapiye uyarlanması öncüdür (Gehart, 2019). Johnson tanımladığı on prensip ile Bowlby'nin (1988) bağlanma kuramından yola çıkarak yetişkin sevgisini aşağıdaki şekilde kavramsallaştırmıştır: 1. Bağlanma içsel motive edici bir güçtür; 2. Güvenli bağımlılık özkerliği tamamlar; 3. Bağlanma temel bir barınak sunmaktadır; 4. Bağlanma güvenli bir dayanak sunar; 5. Bağlanma duygusal ulaşılabilirlik ve duyarlılık bağlarını inşaa eder; 6. Korku ve belirsizlik bağlanma ihtiyaçlarını harekete geçirir; 7. Ayrılık kaygısı tahmin edilebilir bir süreçtir; 8. Güvenli olmayan bağlanma stiline birkaç türü vardır (Kaygılı ve aşırı hareketli (hiperaktiviteli); Kaçınmacı; Kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stiline birleşimi); 9. Bağlanma kendi ve diğerleri şeklinde çalışan içsel modelleri kapsar; ve 10. Tecrit/soyutlanma ve kayıp, doğası gereği travmatize edicidir (Gehart, 2019).

4. İLİŞKİ SORUNU OLAN ÇİFTLERLE DUYGU ODAKLI YAKLAŞIM

Duygu odaklı terapi yaklaşımı Dr. Susan Johnson ve Dr. Leslie Greenberg tarafından 1980'lerde geliştirilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra Sue Johnson'ın çalışmalarıyla gelişen duygu odaklı çift terapisi ise çift terapisi alanında en çok araştırılan yaklaşımlardan biri olmuştur. Sonuçları deneysel olarak farklı araştırmalarla klinik olarak test edilmiştir ve kanıt temelli müdahale yöntemi kategorisinde yer almıştır (Johnson, 2004). Sue Johnson ve Leslie Greenberg Toronto'da York Üniversitesi'nde profesör ve York Üniversitesi Psikoterapi Araştırma Kliniği'nde yönetici olarak görev aldıkları zaman zarfında bu yaklaşımı beraber geliştirmişlerdir. Bunu yaparken terapide neyin işe yaradığını, neyin işe yaramadığını ortaya koyan kişisel araştırma ve gözlemlerin sonuçlarına dayanan yöntemleri arındırmışlardır. Ardından Johnson çiftlerle yaptığı çalışmalarda çiftlerin ağladıklarını, güldüklerini, tartıştıklarını ve sakinleştiklerini izledikçe bir ilişkiye anlam veren şeyin olumlu ve olumsuz önemli duygusal anlar olduğunu fark etmeye başlamıştır (Johnson, 2008; 2015). Bu doğrultuda üzerinde durduğu bu duygu odaklı modeli özellikle çiftlere ve ailelere uygulayarak geliştirmeye, araştırmaya ve çeşitli eğitimlerle uluslararası seviyede öğretmeye devam etmektedir (Gehart, 2019).

Sue Johnson ve Leslie Greenberg kendi modellerini geliştirirken sistematik ve bireysel kuramları bütünleştirmiş ve çift terapisinde etkili olan her ne ise onları

dikkatli bir şekilde gözlemlemişlerdir. Duygu odaklı çift terapisi kökenlerini bağlanma kuramı, yaşantısal kuram (özellikle Carl Rogers'ın birey merkezli terapisi) ve sistemler kuramı (özellikle sistematik yapısal kuramlar) olmak üzere üç farklı merkezden almakta ve bunları bir bütün olarak kullanmaktadır. Duygu odaklı terapistler bütüncül yaklaşımla hem kişilerarası (aile, çift) hem de intrapsişik (bireysel) sistematik süreçleri içine alan duygusal yaklaşımı merkeze almaktadırlar. Yetişkin sevgi ilişkilerini yeni bir paradigma üzerinde anlamlandırmaya çalışan duygu odaklı çift terapisi kuramının temel görüşü: "İnsanlar sadece bebeklik ve erken çocuklukta değil, yaşam boyunca güvenli bağlanma ilişkilerine ihtiyaç duymaktadırlar." şeklindedir (Gehart, 2019). Johnson'a göre "Romantik aşk, tamamıyla bağlanma ve duygusal birleşmeden ibarettir. Yardım bekleyeceğimiz birine, güvenilir bir duygusal bağlanma ve rahatlık sunabilecek bir sevgiliye ihtiyaç duymaktan ibarettir" (Johnson, 2008; 2015).

5. İLİŞKİ SORUNLARINA DUYGU ODAKLI MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

COVID-19 sürecinde ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı çok ideal bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, duygu odaklı yaklaşım olumlu sonuç alınan, giderek popülerliği artan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Beasley & Ager 2019). Ek olarak bu yaklaşım, Sistemik, Gestalt ve Bağlanma ve Birey-Merkezli Yaklaşımları temel alan, elli yılı aşkın çalışmaların eklektik olarak kullanıldığı ve olumlu etkisinin bilimsel araştırmalar ile kanıtlandığı bir yaklaşımdır. Yapılan çalışmalar hem süreç hem de sonuç odaklı bu yaklaşımın çift ilişkileri üzerinde koruyucu ve güçlendirici olduğunu desteklemektedir. Duygu odaklı yaklaşımın özellikleri ve varsayımları; kapsamı, süreçleri ve temel teknikleri hakkında aşağıdaki çalışma aşamaları kullanılarak bilgi verilmesi danışmanlık sürecinde gerçekleşen psiko-eğitimin önemli bir kısmıdır. Bu aşama aşağıdaki başlıklar ile sınırlı olmamakla birlikte genel hatları ile bu eksende şekillendirilmelidir: a) Terapötik ilişki kurma ve mevcut durumu değerlendirme; b) İlişki döngüsünü tanımlama; c) Katı etkileşim döngüsünü destekleyen temel duygularla ilişkili, fark edilmemiş bağlanma örüntülerine ulaşma; d) Olumsuz döngülerin oluşturduğu problemleri çerçeveye alma; e) Yadsınan ihtiyaçları ve bireyin reddettiği ihtiyaç ve özelliklerini tanımlama; f) Partnerin tecrübelerini kabullenmeyi artırma; yine eşin tanımlanmış temel duygularına ve bağlanma ihtiyaçlarına karşı duyarlı olma; g) Partnerler arasında uygun tecrübeler oluşturan bağlanma duygularının ve ihtiyaçlarının daha derin bir şekilde ifade edilmesine olanak sağlama; h) Eski ilişki örüntüleri için yeni çözümlerin ortaya çıkmasını sağlama; ı) Güvenli bağlanma ve iletişim için yeni durum ve döngülere olanak sağlamak. Duygu odaklı terapi sürecini Sue Johnson 3 aşama ve 9 adım olarak yapılandırmıştır (Johnson, 2004).

1. Aşama: Olumsuz duyguların şiddetini azaltmak
 1. Adım: Terapötik işbirliği oluşturarak bağlanma çabası içinde çatışmayı betimlemek.
 2. Adım: Olumsuz etkileşim döngüsünü tanımlamak.

3. Onaylanmayan duygulara ve altta yatan etkileşimsel pozisyonlara ulaşmak.
4. Adım: Ortak düşman olma döngüsüyle birlikte olumsuz döngü ve bağlanma ihtiyaçları açısından problemi yeniden tanımlamak.
2. Aşama: Etkileşimsel örüntüleri değiştirmek ve bağlılık yaratmak
5. Adım: Benliğin çeşitli yönlerini ve reddedilmiş bağlanma ihtiyaçlarını tanımlamayı ilişkisel etkileşimlerin içerisine entegre ederek desteklemek.
6. Adım: Yeni etkileşim dizileri boyunca partnerin deneyimlerini kabul etmeyi desteklemek.
7. Adım: Duygusal bağlılık ve bağlanmayı güçlendirirken ihtiyaç ve isteklerin doğrudan ifadesini de cesaretlendirmek.
3. Aşama: Birleşmek ve bütünleşmek
8. Adım: Eski sorunlara yeni çözümler getirmek.
9. Adım: Yeni durumlarla yeni bağlanma döngülerini birleştirmek.

Johnson bu aşama ve adımlara ek olarak üç terapötik görev tanımlamaktadır: 1. Görev: Terapötik bir ittifak oluşturmak; 2. Görev: Duyguları, özellikle bağlanma duygularını değerlendirmek ve formüle etmek; ve 3. Görev: Etkileşimleri yeniden yapılandırmak. Bu görevlerden ilki diğer ekollerde de bulunmasına rağmen ikinci görev sadece bu yaklaşıma özgüdür ve son görev ise çiftlere birbirleriyle güven içerisinde güçlü bir sevgi duygusu oluşturabilmeleri için gerçekleştirilen psikolojik yardımı içermektedir. Terapötik ilişkide terapistin empatik uyumluluk göstermesi esastır; bu olmadan terapistin ilerlemesi mümkün değildir. Empatik yaklaşımda, danışanlara ulaşılabilir olmak, onlara oldukları gibi saygı duymak, onları takdir etmek ve insan olarak kabullenmek önemlidir. Psikolojik danışman yeri geldiğinde kendisini açabilmeli, terapötik işbirliğini izlemeli ve sadece tek tek bireylerle değil bir bütün olarak ilişki sistemi ile de bağ kurmalıdır (Johnson, 2004).

COVID-19 sürecinde danışmaya başvuran çiftlerle terapi sırasında sorunlarına ilişkin yeniden canlandırmalar (enactment) yapılarak ilişki dinamiklerini belirleyen anahtar yaşam deneyimleri (önemli hatıra ve yaşantılar) terapist eşliğinde yeniden çalışılarak yapılandırılır ve ikincil (reactionary) duygular üzerinden birincil (raw) duyguların tespitine yarayan konularda görüşme beceri ve teknikleri kullanılarak aile danışmanlığı hizmeti verilir. COVID-19 sürecinde, güven ve güvenli alan duygularının tehdit edilmesi nedeni ile fizyolojik olarak alarmda olan organizmaya duygu temelli yaklaşmak terapötik etki yapar. Böylece, sevgi ve güven temelli olumlu duyguların, eş ilişkilerinin temelinde en önemli ihtiyaç olduğu varsayımından hareketle, duygu temelli bir yaklaşım ile sorunlu çift ilişkilerinin sevgi ve güven ekseninde işlevsel olarak yeniden yapılandırılması mümkün olmaktadır. Danışanlar "role-play" ve canlandırmalarla, bağlanma döngüsünü ve ihtiyaçlarını anlama, duyguların tepkisel boyutlarını fark etme gibi konularda bağlanma temelli olan bu yaklaşımın terapötik çalışma süreci ve işleyişini psiko-eğitsel bir bağlamda da deneyimlerler (Greenberg, 2002; 2018).

6. BAĞLANMA TRAVMALARI VE ÇÖZÜMLERİ

Danışman çiftlerin ilişki sorunlarının temelinde yatan duygusal ihtiyaçlarını belirler, tanımlar ve ilişki dansında adımlarını ve rolünü yeniden biçimlendirir. Çiftlerden birisi elini uzatır ve diğeri onun elini yakalar. Korku ve kaygılar konuşulunca yeni duyguların fark edilmesi mümkün olmaktadır. Mevcut durum somutlaştırılıp tarif edilir. Bu duygusal tecrübe ilişkideki partnere yeni bir çerçeve ile sunulur. Savunma mekanizmalarının gerçek fonksiyonu ortaya çıkarılarak güven ortamı oluşturulur. Sevgi psikolojik iyilik hali için önemlidir; birey sevdiği kişinin elini tuttuğunda “gergin sınırlar” sakinleşmektedir. Teselli edilmek bireyi hastalıktan korumakta ve onun direncini artırmaktadır. Başkalarına duyulan güven kalbe yardımcı olur, yaşlanmanın yan etkilerini azaltır. Güvenli bağlanmayı hissedenler travmayla daha kolay başa çıkmaktadırlar (Johnson, 2004; Meredith, Strong, & Feeney, 2007).

Bağlanma travmalarının çözümünde geri çekilen partnerin sisteme yeniden bağlanması sağlamalıdır. Danışma sürecine ve ilişkiye yeniden katılması için geri çekilen partnerin altta yatan duygusal deneyimlerine (korku, utanç, üzüntü gibi) erişmek ve bunları anlamak önemlidir. Temel ve ikincil duygular, algılara, tepkilere, davranış eğilimlerine ve ilişki döngüsüne bağlı olmaya ihtiyaç duymaktadır. Geri çekilme genellikle, insanların kendilerini korumak ve çatışmayı yönetmek için öğrendikleri bir yoldur. İlişkiyi ve/veya kişiyi daha çok umursamama ya da reddedilmekten korunma amaçlı çiftlerden birinin vermiş olduğu bir tepki ya da baş etme biçimi olabilir. Geri çekilen partner bağlanma sürecinde eşine göre (pasif) bir tutum belirlemektedir. Geri çekilen partnerin ilişkide yeniden bağlılık geliştirebilmesi için gerekli makul bir evre vardır. Böylece, ilişkide yeniden yumuşama yaşanması mümkün olur (Johnson, 2002; Johnson & Whiffen, 2003).

Bağlanma teorisinin 10 temel ilkesi çerçevesinde terapi sürecini yapılandıran danışman, çiftler arasında güvenli bağlanma ilişkisini de yeniden yapılandırmış olur. Duygu odaklı çalışan bir aile danışmanı öncelikli olarak çiftlerin duygusal yaşamlarında önemli anahtar tecrübelerle yeniden erişimi sağlayıp, onların açılımını yaparak, bunları yeniden organize eder (duygusal kopuşlara ilişkin geçmiş yaşantılar gibi). Böylece, terapi sürecinde çiftlerin tepkilerini yeniden ‘şimdi ve burada’ deneyimlemeleri sağlanmaktadır (Johnson, 2002; Johnson, & Whiffen, 2003).

Çiftler ilişkilerinde *erişebilirlik*, *sorumluluk* ve *duygusal bağlılık* konularını test ederler ve a) Sana ulaşabilir miyim? b) Kendini bana açacak mısın? c) İhtiyacım olduğunda yanımda olacak mısın? sorularıyla ilişkilerini değerlendirirler. Üzerinde çalışılan bu duygular, partnerler arasında karşılıklı olarak yeniden çalışılır. Partnerler kendi tepkilerini yeniden yaşayarak gözlemler ve bu da onların aralarındaki ilişkide olumlu bağlanma örüntülerini besleyerek olumlu duyguların paylaşıldığı bir bakış açısı sunar (Johnson, 2008; 2015). Daha sonra çiftler ile ilişkilerine dair şu sorular üzerinde konuşulur:

Bakış açınıza göre, eşiniz sizin için erişilebilir mi?

Eşimin dikkatini kolayca üzerime çekebilirim. (D / Y)

Eşimle duygusal olarak bağlantı kurmak kolaydır. (D / Y)

Eşim bana onun için ilk öncelik olduğumu gösteriyor. (D / Y)

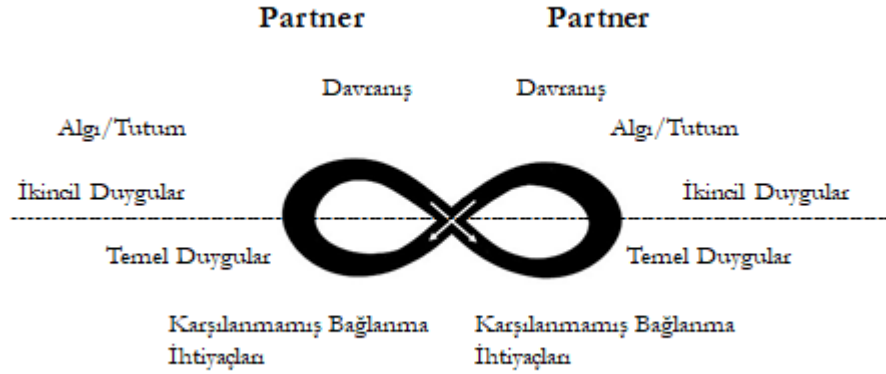
Bu ilişkide kendimi yalnız ya da sesi kestirilmiş hissetmiyorum. (D / Y)

En derin duygularımı eşimle paylaşabilirim. O beni dinler. (D / Y)

Sizce, eşiniz size karşı duyarlı mı? Yakınlık ve rahatlatılmaya ihtiyacım

olursa, o benim yanımda olacaktır. (D / Y)

İhtiyacım olduğunda eşim ona yaklaşmam için bana açık davranır. (D / Y)

Şekil 1. EFT Döngüsü

Kaynak: Johnson, 2004

Bu duruma karşı ilk tepkin ne oldu?

İlk hissettiğin duygu tam olarak neydi?

COVID-19 a ilişkin şu anda ne hissediyorsun?

Ayrılık kararımıza ilişkin şu anda ne hissediyorsun?

(Önemli yaşam olayları hakkında sorular sorulur.)

Vücudundaki hisleri ara, fark et ve o hislere odaklan. Bu hissi ya da duyguyu tanımla, tarif et ve isimlendir.

Tamamen hissedilen akıcı bir duygu mu?

Seni sıkışmış hissettiren kötü bir duygu mu?

Bu duygudan kurtulma isteği yaşıyor musun?

İkincil duyguları tanımlama ve tespit etme amaçlı kullanılacak bazı sorular:

Olay karşısında hissettiğin durumun altında yatan başka sebepler var mı?

Durum seni nasıl etkiledi ve ne yapma ihtiyacı hissettin?

Durum karşısında göstermediğin duyguların var mıydı? Varsa nelerdir?

Bir danışanın yakınlık ihtiyaçları, bağlanma örüntüleri ve duyguları hakkında aşağıdaki diyalogu inceleyerek, duygu odaklı yaklaşımın çıkışına bir göz atalım:

Kadın: Neden benimle hiç konuşmuyorsun?

Erkek: Neler oluyor hiç bilmiyorum. Seni anlayamıyorum.
Ne hissettiğimi bilmiyorum. O nedenle, sessiz kalmayı tercih ediyorum.
Sana baktığımda yüzünde sadece rahatsızlık, huzursuzluk görüyorum.
O bakışları gördüğümde vücudum geriliyor ve kendimi kasıyorum.

Kadın: Senin zihnin sana eşinle gerçekten konuşamayacağını söylüyor yani.
Gerçekten tekrar her şeyi alt üst ettin, batırdın ve kestirip kaçıyorsun.

Erkek: Bana karşı büyük bir rahatsızlık sanki beni reddediş görüyorum ve senden kaçmaya başlıyorum.
Eğer bu duyguya bir isim vermek gerekirse buna “korku” diyebilirim.

Diğer yaşantısal aile terapistleri gibi hem içpsişik ve hem de kişilerarası sorunlarla ilgilenen duygu odaklı yaklaşım hangi duyguya odaklanacağına danışanlarının birincil ve ikincil duygularını ayırıştırarak karar vermektedir. Birincil duygular, herhangi bir duruma verilen ilk tepkilerdir ve tipik olarak bağlanma korkularını ve ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Gerçek durumla değil de birincil duygularla ilgili olan ve sıklıkla öfkenin, engellenmenin veya geri çekilmenin formu olan duygular ise ikincil duygulardır. Terapist ilk adımlarda çiftin öncelikle farkında olarak ortaya koyduğu ikincil duygularla ilgilenir ve terapi sürecinde eşlerin ikincil duygularının altında yatan birincil duygularının farkındalıklarını sağlamaya çalışır (Gehart, 2019). Bu diyalogda birincil duygu korku iken ikincil duygu reddedilme duygusudur denilebilir. Danışman bu süreçte çiftin duygusal deneyimlerini yeniden deneyimlemelerine yardım eden bir koç, çiftin ilişki dansını tekrar şekillendirmelerine destek olan koreograf gibidir. Trapötik işbirliğine öncülük eder, süreci takip eder ve işbirlikçi bir rol oynar (Johnson, 2004).

Duygusal deneyimler daha belirgin ve net kelimelerle ifade edilirse, daha açık formüle edebilirler. Duyguları tanımlamak, normalleştirmek ve kabul etmek çok önemlidir. COVID-19 sürecinde birçok kişi karmaşık duygu ve düşünceler yaşamaktadır. Anlam verilemeyen duyguları beyin yaşamı tehdit eden bir his gibi algılayabilmektedir (Ercan, Arman, Emiroğlu, Öztıp, & Yalçın, 2020). Bu tür durumlarda ikincil bir duygu olan korku tepkisinin gerçekte altında yatan asıl birincil duygu nedir? Bunu cevaplayabilmek zor durumlara hâkim olabilmeyi, tehdit edici algılanan duyguları daha kolay kabul edebilmeyi ve dolayısıyla yönetebilmeyi sağlayabilir. Böylece olumsuz duygular ile daha iyi başa çıkılabilir; stresli, kaygılı, korkulu ve depresif duygular daha düşük olasılıkla yaşanır. Duyguları tanıma ve ifade etme, özlem ve ihtiyaçları daha net formüle etmeye de yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak bu durum, çiftlerin karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyaçlarına daha etkili bir şekilde cevap vermelerine yardımcı olur. Duygular, eşler arasındaki dansın müziğidir (Johnson, 2008; 2015). Temel duygu odaklı terapi hareketi duygu odaklı çalışan çift ve aile danışmanı liderliğinde travmatik ya da sorunlu terapötik yaşantının yeniden deneyimlenmesi süreci bir dans hareketi bir ilişki tangosu gibidir. Çiftler arasında anda yaşanan duygular eşliğinde geçmiş deneyimlerin kişide yarattığı duygular

üzerinde öngörü kazanan partner bu duyguya erişim sağlama şansı edinir. Bu sayede tepkisel ve görünen duyguların altında yatan temel ve birincil yani daha derinde olan yeni duygular keşfedilmektedir. Daha birincil ve tutarlı duygular üzerinden eş ile etkileşimin nasıl hissettirdiğine odaklanılır ve kişinin bunu fark etmesi sağlanır. Bu şekilde mevcut durum yeniden çerçevelendirilir.

“Aşk bir dansır” metaforu duygu odaklı çift terapisi yaklaşımına özgü bir özdeyiş gibidir. Sue Johnson çiftlerin etkileşimini bu klasik metaforuyla ele almakta ve onlardan ilişkilerinde tıpkı bir dans pistinde dans ediyormuşlarcasına gibi ritmik ve uyumlu hareketlerle ilişkilerini sürdürmelerini beklemektedir (2004). Biri iterse diğeri çekmeli, biri uzaklaşırsa diğeri yakınlaşmalıdır. Ancak bazen her dans gibi bu da uyumlu ve ritmik olmayabilir. Bu tür durumda çiftler kendilerini olumsuz duyguların döngüsünde bulabilmektedirler. Bir aile danışmanının duygu odaklı yaklaşımda ilk görevi çiftin kovalayan/kaçan örüntüsü olarak tanımlanan olumsuz etkileşim döngüsünü açığa çıkarmaktır. Dört temel kovalayan/kaçan örüntüsünden bahsedilmektedir: 1) *Kovalayan/kaçan*: İlişkide bir kovalayan partner ve bir de kaçan partner vardır; 2) *Kaçan/kaçan*: Bazen çiftlerin her ikisi de ilişkide kovalayan gibi görünse de aslında tipik olarak tükenmiş bir kovalayan eş vardır; 3) *Saldıran/saldıran*: Kovalayan durumundaki eş tarafından provoke edildiğinde öfke patlaması yaşayan ve kavga ederek kaçan eşi tanımlamaktadır; 4) *Karmaşık döngüler*: Travmadan kurtulan eşlerin içerisinde bulunduğu yüksek düzeyde kaygı ve kaçınmayı içeren karmaşık ve değişken bir durumdur (Johnson, 2008; 2015).

Çift ilişkilerinde gerekli olan ögeler nelerdir? Fonksiyonel bir ilişkide neler yer alır? Fonksiyonel bir ilişkiyi neler tahrip eder? Aile sistemi içinde yaşanan işlevsellik sorununu terapötik anlamda düzelterek yeniden yapılandırmaya (corrective recapitulation) ilişkin nasıl bir yol haritası sunar? Bağlanma teorisinin 10 temel ilkesinin gereklilikleri çerçevesinde terapi sürecini yapılandıran danışman, çiftler arasında güvenli bağlanma ilişkisini de yeniden yapılandırmış olur. Duygu odaklı çalışan bir danışman öncelikli olarak çiftlerin duygusal yaşamlarında önemli anahtar tecrübelerle yeniden erişimi sağlayıp, bunların açılımını yaparak, onları yeniden organize etmektedir (duygusal kopuşlara ilişkin geçmiş yaşantılar gibi). Bu şekilde, terapi sürecinde çiftlerin reaksiyonlarını yeniden ‘şimdi ve burada’ deneyimlemeleri sağlanmaktadır (Johnson, 2004; 2008; 2015; Greenberg, 2002). Ancak bu şekilde çiftler arasında yaşanan bağlanma travmaları tamir edilebilir (Johnson & Whiffen, 2003; Johnson, 2002). Duygusal yaşantının yeniden yaşantılanması ile çiftler aralarındaki duygusal bağları yenilemektedirler. (Johnson, 2004). COVID-19 gibi zor olan bu küresel salgın sürecinde, duygu odaklı yaklaşım kullanımı ile aile ve çift ilişkileri koruyucu ve güçlendirici pozitif duygularla çalışılarak temelde yer alan ilişki sorunlarını olumlu bir şekilde yapılandırmak mümkün kılınabilecektir.

7. TARTIŞMA

Toplumsal ilişkilerin kısıtlandığı bu salgın döneminde bireyler vakitlerinin önemli bir kısmını evlerinde izole bir şekilde geçirmek zorunda kalmışlardır. Bütün bu nedenlerle, psikolojik sağlığın risk altında olduğu bu dönemin ilişkileri de olumsuz

yönde etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. 12 Ekim, 2020 itibarı ile Türkiye’de COVID-19 vaka sayısı 335,533; vefat sayısının 8,837 (Worldometer, 2020) olduğu düşünüldüğünde, bu kayıplar nedeni ile yaşanan yas ve travmanın, ve de virüs bulaş riskine karşı uygulanan kısıtlama ve karantina süreçlerinin aile içi dinamikleri ve çift ilişkilerini etkileyip (Ergül, Yılmaz, 2020), bireylerin stres ve kaygı düzeylerini artırdığı yüksek olasılıktır. Maruz kaldığı yüksek stres ve kaygı düzeyi ile baş edemeyen kişiler sorunlarını çözmek için sağlıksız baş etme yöntemleri (örneğin, aile içi şiddet, saldırganlık gibi) kullanabilmektedirler. İşte bu tür nedenlerle, COVID-19 salgın süreci psikolojik sağlığın korunması ve güçlendirilmesi adına değişime adaptasyon, belirsizlikleri tolere edebilme ve kısıtlamalara uyum sağlamayı gerektiren duygusal becerilerin ilişki yönetiminde işe yaradığı önemli bir dönemdir. Bu etkiyi destekler nitelikte COVID-19 pandemisinin travma sonrası büyüme açısından fırsat olarak değerlendirilebilmesi durumunda, birey ve toplum düzeyinde pek çok değişimi başlatma potansiyeline sahip olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Karataş, 2020).

İnsanoğlu varlığını ilişkileri aracılığı ile özellikle de yakın ilişkiler vasıtası ile hissetmektedir. İlişki ve yakınlık sorunu bireyde kaygı ve strese neden olmaktadır. Stres karşısında vücudun verdiği tepki sonucu kortizol salgılanır; kortizol vücudun stresle başa çıkan ana hormonudur. Özetle, yakın ve güçlü ilişki bağları temel stres hormonu olan kortizol seviyesi ile doğrudan ilişkilidir. Sürekli kaygı halinde olmak ve strese maruz kalmak psikolojik sağlığımızın yanı sıra fiziksel sağlığımız için de bir tehdittir (Barrett, 2017). Öte yandan, stres ve kaygı yaratan durumların etkili bir şekilde yönetilebilmesi için sağlıklı ilişkiler bir microcosm yani küçük bir evren oluşturur (Yalom, 2005). Yıpranan aile ve çift ilişkilerini duygu odaklı yaklaşımlar kullanılarak ve duygularla çalışarak koruyup güçlendirmek dolayısıyla temelde yer alan ilişki sorunlarını olumlu bir şekilde yapılandırmak mümkün olabilir.

COVID-19 sürecinde bireylerin gerek özel, bireysel ve aile ilişkileri gerekse çalışma koşulları etkilenmiş; bunun doğal bir sonucu olarak da günlük yaşam rutinlerinde değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla, salgın sürecinin bireyin kontrolü dışında belirsizlikler taşıması, günlük yaşam rutinlerinin değişmesi, maddi endişeler, geleceğe ve genel olarak yaşamın anlamına ilişkin sorgulama ve kaygılar, duygu düzenleme becerilerinin eksik ya da yetersiz olması gibi faktörler çiftlerin ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, COVID-19 sürecinde ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı çalışmalar faydalı sonuçları verebilir (Beasley & Ager, 2019). Zira kriz zamanlarında insan en çok güven duygusunu hissetmek istemektedir. İşte bu nedenle duygu odaklı yaklaşımlar (2015); aile sistemi içinde bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak, stres, kaygı gibi duygularla baş etmede destek olmaktadır (Ercan, Arman, Emiroğlu, Öztop, & Yalçın, 2020).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19 salgın süreci ekonomik krizlerin, kuşaklararası ilişkilerin, aile dinamiklerinin ve halk sağlığı konularının birbiri ile iç içe girdiği bir dönem olmuştur. Aile ve toplum yaşamına odaklanan etkili sosyal politika uygulama ve müdahaleleri,

demografik değişken ve toplumsal konuların kesişimleri dikkate alınarak planlanmalıdır (Stokes & Patterson, 2020). Gelecek nesillerin yetiştiren aile kurumunu, tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel bir salgına dönüşen COVID-19'un olumsuz etkilerinden korumak toplumun birincil gündemi olmalıdır.

COVID-19'un olumsuz etkileri ile sağlıklı bir şekilde başa çıkmada hem konunun psikolojik boyutu hem de koruyucu ve önleyici ruh sağlığı çalışmaları önem arz etmektedir. Aile sisteminin merkezinde yer alan eş sistemini oluşturan çiftler arasındaki olumlu etkileşim, aile yapısının işleyişi ve tüm ailenin psikolojik sağlığı için önceliklidir. Bireylerin kriz durumlarında yaşanan toplumsal ve ekonomik zorluklar ile baş edebilmeleri ancak ailedeki ve ailenin temel yapı taşı olması dolayısıyla eş sistemindeki çiftler arasındaki duygusal yakınlaşma (intimacy), destek ve paylaşımdan güç alarak gerçekleşebilir. Bu süreç çiftleri bir arada olmaya zorlarken, bu dönemde duygusal yakınlık konusu bazı çiftler için zorlayıcı olmuş da olabilir. Çiftlerin ilişkilerinde hem bazı özgürlükler hem güçlü bağlar kurarak sağlıklı ve dengeli bir etkileşim ile yakınlaşma yaşayabilmeleri gerekmektedir. Çift ilişkisinde bu duygusal yakınlık, sistem teorisinin iki kutuplu yaklaşımına göre açıklanabilir: kopma (disengagement) ve yakınlaşma (enmeshment) (Werner, Green, Greenberg, Browne, & McKenna, 2001). Bağlanma, bireylerin bireysellik duygularını yitirdikleri ve temel özdeşlikleri olarak "biz" kavramına atıfta buldukları noktaya kadar bir tür ego füzyonudur; ki bazen bu örüntü çiftlerin ya birbirlerinin cümlelerini tamamlarken veya aralarında "Bana bu kadar yakın durma" şeklinde tavırlar ile görülmektedir (Barry & Lawrence, 2013). Murray Bowen, bireylerin sağlıklı bir ilişki kurmak ve aşırı yakınlaşma ya da kopmadan kaçınmak için güçlü ayrı kimliklere sahip olmaları gerekli olduğunu öne sürmüştür (Tittleman, 2014). Çiftlerin aralarında hem gerçek duygusal yakınlığı yaşayabilmeleri hem de aile sistemi içinde kendilerini güven ve dayanışma içinde hissetmeleri gerekmektedir. Bu süreç her ne kadar ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri arttırmış olsa da herkesin birbirini anlamak, birbirine saygı duymak ve yardım etmek için küresel bir aile olarak bir araya gelmesine fırsat yarattığı da hatırlanmalıdır (Fisher, Languilaire, Lawthom, Nieuwenhuis, Petts, Runswick-Cole, & Yerkes, 2020). Önemli olan bu yolculukta kimsenin kendisinin yalnız olmadığını hatırlamasıdır.

Toplumun temelini oluşturan ailenin bu süreçte en az zarar alarak hatta daha da güçlenmesi için tüm imkânlar seferber edilmelidir. Amerikan Psikoloji Derneği COVID-19 Bilgi ve Kaynak (2020) gibi birçok profesyonel organizasyonun tavsiye ettiği gibi, b için multidisipliner bir yaklaşımla nörobilim uzmanı, psikolog, aile danışmanı, psikiyat, virolog, sosyolog, sosyal hizmet uzmanı gibi pek çok alandan uzman yaşanan sorunlara çözüm üretmek üzere el ele vermelidir. Bununla birlikte ailenin ve özelde çift ilişkilerinin zorlandıkları durumlarda çözüm üretmekten öte onlarla baş ederek onları yönetme becerisini kazanmaları ilgili uzmanlarının desteğiyle olmalıdır. YBu dönemde çift ilişkilerinde yıpranan ve onarılmaya ihtiyaç duyan etkileşimde iyileşme sağlamak amacıyla ilgili uzmanlar farklı terapötik yaklaşımlar deneyimlemelidirler. Duyguların ilişkilerdeki merkezî değeri dikkate alındığında duygu odaklı yaklaşımın çiftler arası etkileşimi sağlıklı bir şekilde yapılandırmak üzere aile danışmanlığı hizmetinde faydalı sonuçlar verebilecektir.

Bu çalışmada, COVID-19 sürecinde, ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı görüşme süreci, ilke ve teknikleri konusunda literatür bilgisi sunulmuştur. İlişki sorunlarının temelinde yatan duyguların anlaşılması ile ilişkiler yeniden işlevsellik kazanmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde çiftlerin duygularını bütüncül bir yaklaşımla kabul etmeleri olumsuz duygularını daha işlevsel başa çıkma yöntemleri ile yönetip, psikolojik sağlıklarını korumak için gerekli önlemleri alabilmeleri sağlanmaktadır. COVID-19 sürecinde ilgili danışanların stres, kaygı ve korku gibi olumsuz duygu ve davranışsal tepkilerin dozunda olması durumunda aslında bizi koruduğunu anlamaları, tepkileri olan panik ve donma duygularını daha işlevsel yönetebilmelerini sağlamaktadır. Çift ilişkileri açısından bu dönem dünya çapında tüm çiftler için değişime adaptasyon, belirsizlikleri tolere edebilme ve kısıtlamalara uyum sağlama yanında özellikle de duygu düzenleme, stres ve kaygı yönetimi gibi becerilerin etkili bir şekilde kullanımını gerektiren kritik bir dönem olmuştur. Bu nedenle, olası krizlere karşı duyguları fark etme, tanımlama, normalleştirme ve dönüştürme gibi beceriler konusunda ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı yaklaşım etkili bir yol haritası ve uygulama çerçevesi sunabilir. Bu çalışma da, duygu odaklı aile danışmanlığı görüşme sürecine, ilke ve tekniklerine dair literatür bilgisi verilerek COVID-19 döneminde, ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere dönük atılacak adımlara ışık tutmak amaçlanmıştır. Ekte yer alan, Çift Anketi psikolojik danışmanlık hizmeti sunan uzmanlar için ön-görüşme sırasında faydalı bilgiler verebilir.

KAYNAKÇA

- Akan, Ş. (2014). *Obsesif kompulsif bozukluk ve depresyon tanısı alan kişilerde duygu düzenleme süreçlerinin Gross'un süreç modeline göre incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alpar, B. I. (2020). COVID-19 salgın sürecinde kadın ve hane içi emeği. D. Demirbas, V. Bozkurt, & S. Yorgun (Eds.). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri, içinde* (ss. 171-184). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005.11
- Aşkın, R., Bozkurt Y., & Zeybek, Z. (2020). COVID-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Özel Sayısı*, 37, s.304-318.
- Barrett, L. F. (2017). *How emotions are made: The secret life of the brain*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Barry, R. A., & Lawrence, E. (2013). "Don't stand so close to me": An attachment perspective of disengagement and avoidance in marriage. *Journal of Family Psychology*, 27(3), 484.
- Beasley, C. C. & Ager R. (2019). Emotionally focused couples therapy: A systematic review of its effectiveness over the past 19 years, *Journal of Evidence-Based Social Work*, 16(2), 144-159, DOI: 10.1080/23761407.2018.1563013
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York, NY: Basic Books.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbas, V. Bozkurt, & S. Yorgun (Eds.). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri, içinde* (ss. 115-136). İst: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005.08
- Demirbas, D. & Bozkurt, V. & Yorgun, S. (2020). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005
- Demirkapı, Ş., E. (2013). *Çocukluk çağı travmalarının duygu düzenleme ve kimlik gelişimine etkisi ve bunların psikopatolojiler ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Aydın Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Ekman, P., & Davidson, R. J. (Eds.). (1994). *The nature of emotion: Fundamental questions*. New York: Oxford University Press.
- Ercan, E. S., Arman, A. R., Emiroğlu, N. İ, Öztop, D. B. & Yalçın, Ö (2020). *Türkiye çocuk ve genç psikiyatrisi derneği COVID-19 (korona) virüs salgını sırasında aile, çocuk ve ergenlere yönelik psikososyal ve ruhsal destek rehberi*. İstanbul: Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği.
- Ergönen, A. T., Biçen, E., & Ersoy, G. (2020). COVID-19 sürecinde aile içi şiddet. *Adli Tıp Bülteni*, 25, Özel Sayı: 48-57.
- Ergül, B. & Yılmaz, V. (2020). COVID-19 Salgını süresince aile içi ilişkilerin doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 38-51.

- Euronews (2020, 11 Nisan) COVID-19 salgını sonrası suç oranları düştü, aile içi şiddet artıyor. <https://tr.euronews.com/2020/04/11/suc-oranlari-dustu-ceteler-faaliyetleri-duruyor-aile-ici-siddet-artti-koronavirus-evde-kal>
- Filiz, O. (2011). Türkiye’de aile mahkemeleri uygulaması ve uygulamanın değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Aile ve Toplum*, 12(7), 73-96.
- Fisher, J., Languilaire, J.C., Lawthom, R., Nieuwenhuis, R., Petts, R. J., Runswick-Cole, K. & Yerkes, M.A. (2020). Community, work, and family in times of COVID-19, *Community, Work & Family*, 23(3), 247-252, DOI: 10.1080/13668803.2020.1756568
- Fraser, E. (2020). Impact of COVID-19 Pandemic on violence against women and girls. Retrieved from <http://www.sddirect.org.uk/media/1881/vawg-helpdesk-284-covid-19-and-vawg.pdf>
- Gehart, D. (2019) *Aile Terapisi Yeterliliklerinde Uzmanlaşma*. (2. baskı). (Çeviri editörleri, T. İlhan & H. Cihan). Ankara: Pegem Akademi.
- Gladding, S. T. (2013). *Psikolojik danışma*. (Çev. Ed. N. Voltan Acar; Çev. T. Sarı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Greenberg, L.S. (2002; 2018). *Emotion-focused therapy: Coaching clients to work through their feelings*. Washington, DC, US: American Psychological Association. xvi 337 pp., <https://doi.org/10.1037/10447-000>
- Hackney, H., & Cormier, S. (2008). *Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri: Psikolojik Yardım Süreci El Kitabı* (T. Ergene, S. Aydemir Sevim Çev.). Ankara: Mentis Yayıncılık. (Orijinal eser 2005 yılında basılmıştır)
- Stokes, J. E. & Patterson, S. E. (2020). Intergenerational Relationships, Family Caregiving Policy, and COVID-19 in the United States, *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4-5), 416-424, DOI: 10.1080/08959420.2020.1770031
- Johnson, S.M. & V. Whiffen (2003). *Attachment processes in couples and families*. New York: Guilford Press.
- Johnson, S.M. (2002). *Emotionally focused couple therapy with trauma survivors: Strengthening attachment bonds*. Guilford Press.
- Johnson, S.M. (2004). *The practice of emotionally focused couple therapy: Creating connections*. New York, NY: Brunner-Routledge.
- Johnson, S.M. (2008; 2015). *Hold me tight: Seven conversations for a lifetime of love*. New York, NY: Little, Brown & Company.
- Johnson, S.M., & Greenberg, L.S. (1994). *The Heart of the Matter: Perspectives on Emotion in Marital Therapy*. New York: Brunner Mazel.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kumar, S., & Casey, A. (2020). Work and intimate partner violence: Powerful role of work in the empowerment process for middle-class women in abusive relationships. *Community, Work & Family*, 23(1), 1–18. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13668803.2017.1365693>. <https://doi.org/10.1080/13668803.2017.1365693>
- Leahy, R.L. (2019). *Duygusal şema terapi: Ayırıcı özellikler*. Routledge Publisher.
- McWilliams, L. A., & Bailey, S. J. (2010). Associations between adult attachment ratings and health conditions: Evidence from the national comorbidity survey replication. *Health Psychology*. 29(4), 446-453. doi: 10.1037/a0020061.

- Meredith, P., Strong, J., & Feeney, J. (2007). Adult attachment variables predict depression before and after treatment for chronic pain. *European Journal of Pain*, 11(2), 164-170.
- Perry, D. B. (2004). *Maltreated children: Experience, brain development, and the next generation*. New York: W.W. Norton.
- Petts, R. J., Shafer, K. M., & Essig, L. (2018). Does adherence to masculine norms shape fathering behavior? *Journal of Marriage and Family*, 80(3), 704–720. <https://doi.org/10.1111/jomf.12476>
- Productivity Commission. (2014). Geographic labour mobility: research report, April 2014. Canberra: Media and Publications. 1-32. Retrieved from <https://www.pc.gov.au/inquiries/completed/labour-mobility/report/labour-mobility-overview.pdf>
- Ruppner, L., Churchill, B., & Scarborough, W. (2020). “Why Coronavirus may Forever Change the Way We Care Within Families.” *The Conversation*. <https://theconversation.com/why-coronavirusmay-forever-change-the-way-we-care-within-families-134527>.
- Sabah Gazetesi. (2020). Ekonomi Haberleri, Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/04/07/bakan-albayrak-acikladi-toplamda-44-milyon-aileye-verecegiz>
- Scarborough, W. J., Sin, R., & Risman, B. (2019). Attitudes and the stalled gender revolution: Egalitarianism, traditionalism, and ambivalence from 1977 through 2016. *Gender & Society*, 33(2), 173–200. <https://doi.org/10.1177/0891243218809604>
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2015). *Türkiye boşanma nedenleri araştırması*. İstanbul Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 23. (1. Basım). İstanbul: Çizge Tanıtım ve Matbaacılık.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2019). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2016*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- The Guardian. (2020). In quarantine with an abuser: surge in domestic violence reports linked to coronavirus. <https://www.theguardian.com/us-news/2020/apr/03/coronavirus-quarantine-abusedomestic-violence>.
- Titelman, P. (Ed.). (2014). *Differentiation of self: Bowen family systems theory perspectives*. Routledge.
- Türkçapar, H. (2007). *Bilişsel terapi, temel ilkeler ve uygulama*. İstanbul: HYB Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). İstatistiklerle Aile, 2012. *Haber Bülteni*, 13662. 13 Mayıs 2020 <http://www.tuik.gov.tr> den indirildi.
- Werner, P. D., Green, R. J., Greenberg, J., Browne, T. L., & McKenna, T. E. (2001). Beyond enmeshment: evidence for the independence of intrusiveness and closeness-caregiving in married couples. *Journal of Marital and Family Therapy*, 27(4), 459-471.
- Worldometer. (2020). Current world population. Retrieved October 12, 2020, from <https://www.worldometers.info/>

- Yalom, I. D. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Yıldırım, M., Akgül, Ö., & Geçer, E. (2020). The effect of COVID-19 anxiety on general health: The role of COVID-19 coping. *PsyArXiv*, 1-24. Doi:10.31234/osf.io/h8w9e
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press.
- Zülfikar, H. & Özmen, S. (2020). COVID-19 izolasyon sürecinde bireylerin sosyo-ekonomik özellik ve davranış ilişkileri. D. Demirbas, V. Bozkurt, & S. Yorgun (Eds.). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri, içinde* (ss. 251-262). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. DOI: DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005.16

Ek 1.

DOCT ÇİFT ANKETİ

İsim _____ Yaş _____

İlişki Durumu _____ Beraberlik Yılı _____

Lütfen tüm soruları tamamen ve doğru olarak cevaplamaya çalışın. İstenilen bilgiler ilişkiniz hakkında bilgi edinmemize ve tedavi planınızı çizmemize yardımcı olacaktır.

1. İlişkinizde en çok sevdiğiniz şeyler nelerdir?
2. Partnerinizle ilgili en sevdiğiniz şey nedir?
3. İlişkinizde değişmesini en çok istediğiniz şey nedir?
4. Ne sıklıkta tartışma yaparsınız? En çok ne hakkında tartışırsınız?
5. En son tartışmanızı ayrıntılı bir şekilde tarif edin. Nasıl başladı? Nasıl sonlandı?
6. Tartışmalarınız birinizin bulunduğu yeri terk etmesiyle sonuçlanıyor mu? Kim terk ediyor? Geri gelmesi ne kadar sürüyor? Birbirinize olan kızgınlığınız ne kadar sürüyor?
7. Bir şeyleri daha iyi hale getirmek için ilk girişimde bulunan kim oluyor?
8. Tartışmalarınız fiziksel boyuta geçiyor mu? Sözel taciz oluyor mu? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız.
9. Cinsel ilişkiyi en sık kim başlatıyor?
10. Eğer cinsel ilişkiye girmiyorsanız, ne kadar süredir ve nasıl sonlandırdınız?
11. İlişkinizi onarmak için cinsel ilişkiyi kullanıyor musunuz? Nasıl?

12. Cinsel ilişkiniz sizin için eziyet verici mi? Niçin?
13. Partnerinizle birlikteyken güvende hissediyor musunuz? Peki şuan? Geçmişte? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız.
14. Şuan ki ilişkinizde, yakınlığa ve rahatlığa ihtiyacınız olduğunda bunu partnerinizden istiyor musunuz? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız. Bu durumun zorluğunu derecelendirebilir misiniz? (1 çok fazla kolay – 10 çok fazla zor)
15. İlişkinizde, birinizin elini uzattığında diğerinin de buna cevap verdiği, hem birbirinizle duygusal olarak bağlantı kurduğunuz ve hem de sizi güvende hissettiren bir bağın oluştuğu anları hatırlıyor musunuz? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız
16. Ailenizden sevgiye/evliliğe dair aldığınız mesajlar nedir? Toplumdan aldığımız mesajlar nedir?
17. Şuan ki ilişkinizden önce, güvendiğiniz, yakın hissettiğiniz ve ihtiyaç duyduğunuzda ulaşabileceğiniz biriyle güvenli ve sevgi dolu bir ilişki yaşadınız mı? Kiminle? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız.
18. Partnerinizin sizinle birlikte olmadığını hissettiğiniz önemli anlar yaşadınız mı? Lütfen ayrıntılı olarak yazınız.
19. Başkalarına kendinizi açmak ve onlara güvenmek, gerçekten ihtiyaç duyduğunuzda size yaklaşmalarına izin vermek sizin için zorsa, hayatın yükü sizin için fazlaştığında veya yalnız kaldığınızda ne yaparsınız?
20. Şuan ki ilişkinizde kendinizi daha güvende hissetmenizi sağlayan iki özel şeyi yazınız.

İlişkinizle ilgili paylaşmak istediğiniz başka bir şey var mı?

Danışanın İmzası _____
Tarih _____

Derleme

LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ KAPSAMINDA LOJİSTİK ÜSLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Ahmet PINAR¹ ORCID ID: 0000-0002-3312-0813
Ahmet DİKEN² ORCID ID: 0000-0002-6455-9749

ÖZET

Günümüzde şirketlerin ulusal ve uluslararası ticaretinin büyümesine paralel olarak lojistik işinin artık daha hızlı, daha ekonomik, daha kaliteli ve daha güvenilir biçimde gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bu nedenle “lojistik üs” kavramı son yıllarda en çok araştırılan ve faaliyete geçirilmeye çalışılan organizasyon yapılarından biri olarak görülmektedir. Küresel ticarete büyük pay sahibi olan ülkeler incelendiğinde bu tarz yapıları son derece verimli kullandıkları ve tüm lojistik süreçleri bünyesinde barındıran ve bunu etkin ve verimli bir şekilde kullanabilen lojistik temelli ülkeler olarak ön plana çıktıklarını görmek mümkündür. Son yıllarda da Türkiye'nin, lojistik üsler kurarak sektörde gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek hale gelmesi için planlama ve yatırım çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, Lojistik Performans Endeksi ile birlikte Türkiye'nin lojistik üslerle ilgili durumu bir kısım ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve ülkemizin sektöre ilgili daha iyi duruma gelebilmesi için nelerin yapılması gerektiği makale sınırları içerisinde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik, Lojistik Üs, Lojistik Performans Endeks*

Review

A REVIEW ON THE IMPACT OF LOGISTICS BASES ON TURKISH ECONOMY WITHIN THE SCOPE OF LOGISTICS PERFORMANCE INDEX

ABSTRACT

Today, in parallel with the growth of national and international trade, logistics business is expected to be carried out faster, more economically, higher quality and more reliably. For this reason, the concept of the "logistics base" has been seen as one of the most researched and operational organizations in recent years. When examining countries that have a large share in global trade, it is possible to see that they use such structures very efficiently and come to the fore as logistics-based countries that incorporate all logistics processes and can use it in the most efficient way. In recent years, planning and investment efforts have been started to make Turkey able to compete with developed countries in the sector by establishing logistics bases. Work in this context was discussed in Logistic Performance Index with Turkey's Logistics Base examined under the relevant conditions in comparison with some countries and what the article limits that need to be done in order to create a better situation for the sector in our country.

Keywords: *Logistics, Logistics Base, Logistics Performance Index*

*Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE bünyesinde 31.5.2019 tarihinde savunması yapılan Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ *Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü, ahmetpinars@gmail.com*

² *Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü, adiken@erbakan.edu.tr*
Makale Geliş Tarihi/Received: 26.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2020.

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin de etkisiyle beraber şirketler ve ülkeler arasında yaşanan rekabetin şiddeti, gün geçtikçe daha da sertleşmektedir. Organizasyonların rekabet etme gücüne sahip olabilmeleri; ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak yaşanan hızlı gelişime ne kadar uyum sağladıkları ölçüsüne bağlı olmaktadır. Artık rekabet koşulları mal ve hizmet sağlayıcılarını en hızlıyı ve en kaliteliyi yakalamaya mecbur bırakmaktadır. Dolayısıyla müşteriler, işletmeleri; satın aldıkları ürünlerin ne kadar kaliteli olduğuna ve ürünlere ne kadar hızlı sahip olabildiklerine göre zihinlerinde konumlandırırmaktadırlar. Nitekim müşterilerin ürünlere hızlı ve güvenli bir şekilde sahip olmalarını sağlayan unsurların başında lojistik gelmektedir. Bu durum işletmeler açısından lojistiğin rekabet üstünlüğü yaratacak faaliyetler arasında görülmesine sebep olmakta ve sürekli iyileştirilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Lojistik, küreselleşmeyle birlikte özellikle ekonomik, sosyal ve beşerî alanda sürekli bir değişime uğramaktadır. Zamanla ulaşım ve taşıma türleri değişmekte ve ayrıca beşerî faktörlerin potansiyelleri ve uzmanlaşma seviyeleri sektöre göre farklılaşmakta, çağdaş lojistik uygulamaların kullanılma oranları da bu faktörlere göre artmaktadır. Lojistik sektörüyle ilgili son gelişmelere bakıldığında, lojistik üslerin ön plana çıktığı görülmektedir. Önemli oranda yatırım gerektiren lojistik üslerle ilgili zamanında hareket eden ve yatırımlarını gerçekleştiren ülkelerin, konuyla ilgilenmeyen ya da geç kalan rakiplerine karşı günümüzde oldukça avantajlı bir durumda oldukları gözlemlenmektedir. Son yıllarda iktisadi anlamda önemli gelişmelere imza atan Türkiye'nin, söz konusu yatırımları gerçekleştirmesi durumunda ve jeo-stratejik konumunun da yardımıyla lojistik açısından en fazla avantaj sağlayabilecek ve bu anlamda bölgesinde merkezi bir otorite olabileceği öngörülmektedir. Fakat bu öngörülerin ve gerçekleştirilmesi olağan hayallerin bahsedilen lojistik organizasyon yapılarının bir an önce hayata geçirilmesiyle mümkün olacağı, hatta bunun da yeterli olmayıp bu yapılar içerisinde yer alan birçok mekanik ve organik süreci doğru yönetmek gerekecektir. Gerekli adımlar doğru ve zamanında atıldığı takdirde Türkiye'nin bölgesel ve küresel birçok lojistik üssü bünyesinde barındıran küresel bir lojistik servis sağlayıcı ülke olma potansiyelinin yüksek olacağı öngörülmektedir (Babacan, 2003, s.8).

Bu bağlamda çalışmada lojistiğin Türkiye'de Avrupa Birliği'nde ve Dünya'da yaşamış olduğu değişimlerden bahsedilmiş olup, devamında 2019-2020 pandemi (Covid-19) etkilerinin lojistik sektörüne yansımaları irdelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda yerli ve uluslararası literatür incelenmeye çalışılmış olup, özellikle uluslararası kuruluşların ve devlet kurumlarının raporları doğrultusunda hem ülkemizin hem de Avrupa kıtasının lojistik alanında gerçekleştirdiği lojistik üs yatırımlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Son kısımda Dünya Bankası tarafından belirli aralıklarla düzenlenen Lojistik Performans Endeksi kapsamında Türkiye için bir durum analizi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın ana gayesi lojistik performans endeksinde üst basamaklarında yer alan rakip

ülkelerin lojistik alanında gerçekleştirmiş oldukları yatırımları incelemek, söz konusu yatırımlarla alakalı ülkemizde ne ölçüde faaliyete geçildiğini ortaya koyabilmektir. Bu bakımdan lojistik üslerin Türk lojistik sektörüne kazandırılması tarafımızca büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu doğrultuda cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılında hedef 2023 vizyonu ile ortaya konulan dış ticaret hedeflerini gerçekleştirebilmek için titizlikle ele alınması gereken konular arasında lojistik üst sıralarda yer almaktadır.

2. KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Ülkelerin gelişmesi, ticaret hacimlerinin artması ile gelişmiş bir lojistik sektörü arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü ihraç edilen ürünlerin taşınması, müşteriye sağlam bir şekilde teslim edilmesi gelişmiş bir lojistik sektörüyle mümkün olmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte lojistiğin önemi daha da artarken, adeta sınırlar kalkmış, hitap edilen pazarlar büyümüş ve firmaların önü açılmıştır. Artan talebi karşılamak için ürünlerini müşterilerine nasıl ulaştıracaklarını düşünen işletmelerin imdadına lojistik firmaları yetişmektedir. Türkiye de son yıllarda gerçekleştirilen yatırımların ve makroekonomide sağlanan iyileşmelerin etkisiyle birlikte rekabet piyasasında yer alan oyuncuların biri olabileceğini göstermiştir. Türkiye açısından, yakın çevresinde yer alan pazarın büyüklüğü dikkate alındığında ve üç kıtanın birbirine en çok yaklaştığı jeostratejik bir konumda bulunan Türkiye'nin, küreselleşmenin doğurduğu sonuçlara çok hızlı adapte olup bu durumdan karlı çıkabileceğini öngörmek mümkündür (Pamir, 2011, s.7-8).

1980'li yıllarda başlayan ve özellikle 2000'li yıllarda hızlanan küresel değişimle birlikte dünyada yeni ve yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde rakiplerimiz yol alırken Türkiye'nin bazı denemeleri olsa da daha çok içe kapanmalı bir süreç yaşadığı bilinmektedir. Sonraki süreçte ise mevcut gelişmelere ayak uydurabilmek için 24 Ocak ekonomik kararların alınması, özelleştirme çalışmaları, ithal ikameci politika yerine üreten ve ihracat yapan dolayısıyla istihdam oluşturan gelişmeler Türkiye'nin küreselleşme fotoğrafını doğru okuduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar ve gelişmeler sonucunda Türkiye, korumacı ekonomik model yerine serbest pazar ve ihracat teşviklerine dayalı bir modele geçerek belirli ölçüde mesafe kat ettiği söylenebilir. Ancak ülkemizde reform çalışmalarının kısmen yavaş ilerlemesi ve zaman zaman iç ve dış politikanın etkisi ile duraklaması, değişimin gerektirdiği parametrelere hızlıca adapte olan ve değişime ayak uyduran ülkeleri Türkiye'nin birkaç adım önüne taşımıştır (Bayar, 2008, s.32-34).

Bu kapsamda TÜİK raporlarından yararlanılarak hazırlanan sayısal veriler konu hakkında yapılan yorumları ve yararlanılan kamu ve özel sektör kurum raporlarını destekler niteliktedir. Türkiye'nin geçmiş ve güncel dış ticaret verileri incelenerek daha spesifik bilgiler verebilmek ve sonuçlar elde edebilmek mümkün olacaktır. Bu doğrultuda TÜİK tarafından hazırlanan ve geriye dönük 25 yılı kapsayan veriler beşer yıllık arayla aşağıda tablo 1'de düzenlenmiştir. Tabloda verilen ihracatın ithalatı karşılama oranı sütununda

gösterilen verilerdeki sürekli artış, yukarıda Türkiye'nin küreselleşmenin gerektirdiği parametrelere geç odaklandığını fakat son yıllarda yerli üretime sağlanan destekler, kamu ve özel sektör kuruluşlarıyla beraber hayata geçirilen lojistik üs yatırımları, ithalata yönelik vergi kısıtlamaları ve ihracata yönelik teşvikler gibi hamlelerle bu açığı kapatma gayretinde olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle lojistik süreçlerde kullanılan teknolojik materyallerin iyileştirilmesi, süreçlerin daha güvenilir ve hızlı hale getirilmesiyle birlikte daha fazla tercih edilebilir bir konuma gelmesi öngörülen Türkiye, söz konusu lojistik üs yapılarıyla birlikte istenilen ticaret rakamlarına daha hızlı ulaşabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın ana temasını oluşturan lojistik disiplini açısından ele alınan lojistik üs yatırımlarının Türk ekonomisine 40 milyar dolarlık bir katkı sağlayacağı öngörüldüğünde (Baki, 2018: s.154; TOBB, 2012: s.21), dış ticaret açığının orta ve uzun vadede kapanması beklenmektedir.

Tablo 1. Türkiye Dış Ticaret Verileri (Bin ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1995	21.637.041	35.709.011	14.071.970	57.346.052	%60,6
2000	27.774.906	54.502.821	26.727.914	82.277.727	%51
2005	73.476.408	116.774.151	43.297.743	190.250.559	%62,9
2010	113.979.452	158.541.37	71.561.585	299.520.489	%61,4
2015	143.838.871	207.234.359	63.395.487	351.073.230	%69,4
2018	167.945.418	223.046.124	55.100.706	390.991.542	%75,3
2019	171.468.132	202.702.548	31.234.415	374.170.680	%84,6

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2019

Dış ticaret verileri üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu düşünülen lojistik üslerin kurulumu ve tam kapasiteyle faaliyetlerini sürdürmeleri sonucunda (UTİKAD, 2017: s.31-32), konumu itibarıyla transit ülke olma özelliğini taşıyan Türkiye'nin mal ve hizmetleri daha hızlı, güvenilir ve işlem maliyetleri açısından risk analiz kriterleri yapılmış bir şekilde (UTİKAD, 2020: s.13) taşınmasıyla birlikte iktisadi rakamların ülke ekonomisine daha olumlu yansıtacağı öngörülmektedir. Bu öngörü ışığında yukarıda bulunan tablo 1 incelendiğinde, TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2019 yılında 374 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine sahip olup, bu rakamın 171 milyar doları ihracattan, 202 milyar dolarının ise ithalattan oluştuğu görülmektedir. Özellikle 2000 ve 2019 yılları arası incelendiğinde, Türkiye ihracat rakamları yaklaşık olarak 21 milyar dolardan 171 milyar dolara ulaşarak bu alanda dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme seyri izlemiştir. Özellikle 2017, 2018 ve 2019 yılları dünya ekonomisi büyüme tahminleri incelendiğinde sırasıyla bu oranlar

yüzde 3,2, 3,0 ve 2,9 iken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bu oranlar aynı yıllara göre yüzde 4,5, 4,4 ve 3,7 gibi daha yüksek seviyelerde seyretmiştir (Türkiye İhracatçılar Meclisi [TİM], 2020, s.14-15). Ayrıca coğrafi konum itibarıyla bölge ülkeleri açısından son derece önemli bir etken olan siyasi istikrarın devam etmesi, 2023 yılı hedefleri kapsamında 500 milyar dolar ihracat gerçekleştirme hedefinin motivasyonu, hayata geçirilen yenilikçi çalışmalar neticesinde daha önce ithal edilen katma değeri yüksek ürünlerin yerli olarak üretilmesi tablo 1 de yer alan rakamları Türkiye açısından daha olumlu hale getirmesi beklenmektedir. Bunun için yerli üretimi ve aynı zamanda ihraç edilen kaliteli mal ve hizmetleri artırma çabasına girilmesi gerektiği ve tüm vatandaşların bu bilinçle hareket etmeleri önem arz etmektedir. Öte yandan Türkiye, ithalat rakamlarında yaşanacak düşüşlerle birlikte dış ticaret dengesi rakamlarında da pozitif yönlü bir artış gözetmek için yerli üretimde yapacağı başarılı Ar-Ge faaliyetleri ile birlikte kaliteli markalar yaratma yoluna girmesi gerektiği açıktır.

3. PANDEMİ DÖNEMİNDE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

2003 yılında ilk kez Asya kıtasından bildirilen SARS virüsü ve 2012 yılında Ürdün'den bildirilen MERS virüsüne benzer şekilde, özellikle solunum yollarını etkileyen ve ölümlerle sonuçlanan salgınların ardından, 2019 yılının son günlerinde Asya kıtasında yer alan Çin'in Vuhan eyaletinde sonraki dönemlerde yaklaşık olarak 185 ülkede (UTİKAD, 2019: s.16) görülecek ve küresel ölçekte dünyayı derinden etkileyecek olan bir koronavirüs vakası daha bildirilmiştir. Başlangıçta "2019-nCov" olarak ifade edilen hastalık, sonraki süreçte "Covid-19" olarak ifade edilmiş ve yaklaşık üç ay gibi kısa bir sürede tüm dünyada etkisini göstermiştir (Budak ve Korkmaz, 2020, s.62). Covid-19 pandemi tehlikesine karşı dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olan ülkeler dahi birçok eylem planı açıklamalarına karşın yaşanan sürecin önüne geçilememiş, göstereceği etki öngörülememiş ve yayılma hızı tahmin edilememiştir (Department of Health, 2011: s.9). Öte yandan 2019 yılının son çeyreğinde etkisi hissedilmeye başlanan küresel ekonomik durgunlukla beraber Covid-19 salgını, tüm dünyayı etkilemiş, sosyal ve ticari anlamda köklü bir değişimin habercisi olmuştur. Bu dönemde ülkelerin sınırlarını kapatmaları, ihracat ve ithalat işlemlerini durdurma noktalarına gelmeleri ve insanların haklı olarak sosyal anlamda etraflarına setler çekmeleri tüm sektörleri derinden etkilerken, özellikle lojistik sektörünü köklü değişimlere uğratmıştır. Yine bu dönemde tır şoförlerinin 14 gün karantinaya alınması, ulusal ve uluslararası uçuşların sınırlandırılması ve bu doğrultuda uçuş kapasitelerinin azalması, demiryolunun bu süreçte daha çok kullanılması gibi faktörler lojistik hacmini olumsuz anlamda etkilemiştir. Türkiye'nin ihracat rakamlarında önemli yer kaplayan Irak ile olan ihracat rakamlarında %50, İran ile olan ihracat rakamlarında ise %80'e varan düşüşler yaşanması olumsuz etkenlere verilebilecek örneklerden bazılarıdır (UTİKAD, 2019: s.19).

Lojistik sektörü, sağlık ve güvenlik sektörleriyle beraber hayati önem taşıdığı gerekçesiyle pandemi döneminde ürün ve hizmet tedarikinin aksamaması açısından pandemi öncesi

döneme göre daha fazla mesai yapan sektörler arasında yer almıştır. Özellikle sağlık alanında yaşanan aşırı talep lojistik süreçlerinin önemini bir kez daha vurgulamış olup, ihtiyaç sahibi ülkelere hızlı bir şekilde sağlık ekipmanları çeşitli ülkeler tarafından tedarik edilmiştir. Pandemi sonrası yeni dönemde ülkelerin artık lojistik faaliyetlerini yakın ülkeler üzerinde sağlayacakları ve bu durumun da Türkiye açısından, Çin'den büyük pay alarak, pazarını büyütebileceği bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan pandemi sürecinin iklim değişikliği kadar önemli olduğuna değinilmekte ve devletlerin almış olduğu önlem paketlerinde lojistik sektörünün öncelikli sektörler arasında yer aldığı belirtilmektedir (UTİKAD, 2019: s.20-21). Ayrıca bu dönemde lojistik sektörünün, lojistik süreçlerin uzaması ve maliyetlerin artmasına bağlı olarak birçok zorlukla karşılaştığı belirtilirken, bu dönemde teknoloji ve lojistik 4.0 çalışmalarının ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Öncelikle pandemi nedeniyle etkilenen lojistik sağlayıcılarının ve küresel üretim ağının kir kısmının Çin'den Türkiye'ye döneceği konusunda olumlu görüş benimseyen çalışmalar, virüsün Türkiye'de de görülmesi ve etkisini yoğun bir şekilde hissettirmesiyle tersine döndüğünden bahsedilebilmektedir (Tanyaş ve Karlı, 2019: s.180).

4. DÜNYA'DA, AB'DE VE TÜRKİYE'DE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Lojistik sektörü ülkelerin özellikle dış ticaret fazlasını oluşturan rakamlarını artırmaları açısından dolaysız bir yol olduğu vurgulanmaktadır. Öyle ki, lojistik sektörünün her yıl %5 ile %10 arası bir büyüme sağladığı, yalnızca 2016 yılında lojistik faaliyetlerden elde edilen gelirin yaklaşık 4 trilyon dolar olduğu (Robinson, 2015) ve bu rakamın IMF'ye göre dünya GSMH miktarının yaklaşık olarak %30'una tekabül ettiği belirtilmektedir (Şen, 2014: s.87). Bu rakamları gerçekleştiren servis sağlayıcıların büyük bölümünü bünyesinde barındıran Amerika Birleşik Devletleri bu alanda lojistik sektörüne yön veren ülkelerin başında gelmektedir. Avrupa kıtasında ise Almanya ve Fransa gibi ülkelerin lojistik faaliyetler için küresel çapta tercih edildikleri bilinmektedir. Öte yandan küresel ölçekte büyük bir güç sahibi olan Çin'in yanı sıra Japonya ve Singapur gibi ülkelerde lojistik pastasından büyük paylar alan Asya kıtası ülkeleri olarak öne çıkmaktadırlar. Amerika ve Batı Avrupa bölgelerinin artan maliyetlerine nazaran, Asya, Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinin gelecekte lojistik faaliyetler açısından önemli bir ivme kazanacağı da düşünülmektedir (Süzer, 2005).

Avrupa kıtasında lojistik sektörünün gelişimi incelendiğinde ise özellikle çevre kirliliklerine karşı geliştirilen çalışmalar ile karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda kıtada bu amaç doğrultusunda geliştirilen Beyaz Kitap, Yeşil Kitap, Mavi Kitap, TEN-T, Marco Polo ve EUROMED gibi çalışmalarla; kıtada bulunan denizleri ve okyanusları temizlemek, araçları tam kapasite kullanmak, taşımacılık türleri arasındaki dengesizlikleri gidererek trafik akışını düzenlemek ve ekosistemi bozmadan lojistik süreçleri kullanabilmek amaçlanmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV] 2011, s.4). Ayrıca iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelere de ayak uydurulması Avrupa ülkelerinin

dış ticaret rakamlarını artırıcı etki göstererek sektörde küresel ölçekte söz sahibi konumuna gelmişlerdir. Avrupa kıtasında 60'lı yılların sonunda kurulması gündeme gelen lojistik üsler (Tanyaş, 2015: s.60-61) konusunda öncü ülke Fransa olmuş olsa da bölgede en fazla lojistik üsse sahip olan ülke olarak Almanya göze çarpmaktadır (Galloni, 2006).

Söz konusu gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları ise 1985 ve 2000'li yıllar arasında olmuştur. Bu dönemde taşıma türleri ve kombine taşımacılığının altyapıları oluşturulmuş, 2000'li yıllarla birlikte yerli firmalar desteklenerek uluslararası arenada yer almaları teşvik edilmiştir. Ayrıca ülkede bulunan bölgesel ve ulusal kalkınma ajansları ve üniversitelerin de katkılarıyla birlikte lojistik sektörü daha analitik olarak incelenmiş, ülkenin gelişmesine katkı verecek en önemli iş kollarından birisi olarak tanımlanmıştır. Küreselleşme ile birlikte savunulan ticaretin tamamen serbestleşmesi fikri çerçevesinde, lojistik sektörünün ülkelerin kişi başı gelirlerine olumlu etki sağlayacak en önemli sektör olacağı da vurgulanmaktadır (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı [DMKA] 2015, s.42).

Yine Avrupa Birliği çalışmalarına benzer olarak ülkemizde gerçekleştirilen ve uygulamaya konulan çalışmalar arasında ise; TÜBİTAK "Vizyon 2023 Planı", 10. Ulaştırma Şurası "Hedef 2023" Raporu ve TCDD "2023 Vizyonu" Gelişim Planı çalışmalarından bahsedilebilir. Ayrıca son dönemde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından düzenlenen Kalkınma Planları doğrultusunda yıllardan beri süregelen lojistik iyileştirme çalışmaları, özellikle 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı "Lojistik Hizmetlerinin Geliştirilmesi" özel ihtisas komisyonu raporunda lojistik üsler ele alınmış, Lojistik Master Planının hazırlanması gündeme getirilmiş, ülke yararı için bu alanda her türlü faaliyetin ivedilikle yapılması gerektiği kaleme alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014. s.21-22). On Birinci Kalkınma Planında "Lojistik Hizmetlerinin Geliştirilmesi" özel ihtisas komisyonu raporuna göre kombine taşımacılığının geliştirilmesi, lojistik hizmetlerin etkinliğinin artırılması, ulaştırma altyapısının en iyi şekilde kullanılması, lojistik sistemlerde teknolojik gelişim ve dijitalleşmenin desteklenmesi, sektörün yetkin işgücü ile desteklenmesi, uluslararası koridorların güçlendirilmesi, kent içi lojistik faaliyetlerinin desteklenmesi ve e-ticaret faaliyetlerinin desteklenmesi hedefleri belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: s.44-46). Öte yandan İstanbul Havalimanı, Marmaray, Bakü-Tiflis-Kars gibi altyapısal yatırımların yanı sıra, Türkiye Lojistik Master Planı çalışmalarında önemli mesafe kat edilmiş olması, Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması kapsamında sürdürülen çalışmalar gibi gelişmeler gerek ulusal gerekse uluslararası taşımacılık faaliyetleri üzerinde kolaylaştırıcı rol oynayacak etkenlerdir (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği [UTİKAD] 2019, s.27).

5. TÜRKİYE'DE VE AVRUPA'DA LOJİSTİK ÜSLER

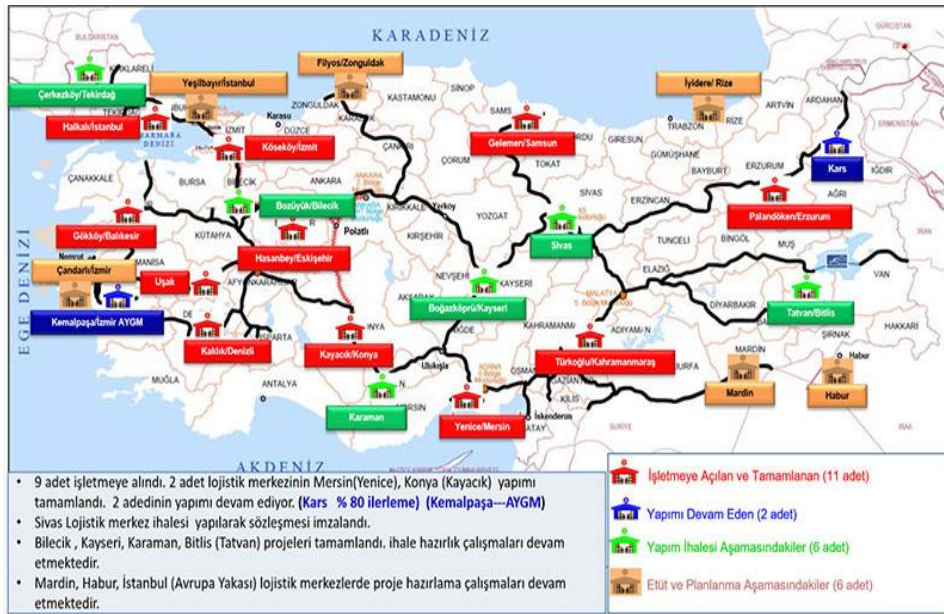
Lojistik üs tanımları genellikle buldukları bölgelere göre farklı adlandırılmışlardır. Çoğunlukla; lojistik köy, lojistik merkez, lojistik park, yük terminali vb. isimlerle bilinmektedir (Higgins ve Ferguson, 2011: s.25-26; Meidute, 2005: s.106). Tsamboulas ve Kapros'a göre intermodal taşımacılığı desteklemek amacıyla farklı taşımacılık modlarının entegrasyonunu sağlayan yerler olarak tanımlanırken (Tsamboulas ve Kapros, 2003: 141), Konings'e göre ise taşıyıcı tarafından geliştirilen ve işletilen bütünleşmiş bir taşımacılık zincirinin bir parçası olarak içerisinde çoğunlukla karayolu ile beraber demiryolu, denizyolu ve havalimanlarına yakın konuşlandırılmaya çalışılmış merkezler olarak tanımlanmıştır (Konings, 1996: 3). Diğer bir tanımla yüksek kalitede hizmet imkânları bulunan, bir noktadan yönetilen, güvenli merkezlerde bütünleşen alanlardır (Bamyacı, 2008: 76). TCDD'ye göre ise lojistik üsler; içinde bir malın dağıtımını, ulusal ve uluslararası taşımacılığı ve lojistiği ile ilgili bütün faaliyetlerin çeşitli işletmeler tarafından yerine getirildiği belirli yerler olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları [TCDD] 2010, s.57). Bir diğer tanıma göre lojistik üsler; taşımacılık, dağıtım, depolama, elleçleme, ayırıştırma, gümrükleme, ihracat, ithalat ve transit işlemler, altyapı hizmetleri, sigorta ve bankacılık, danışmanlık ve üretim gibi birçok bütünleşmiş lojistik faaliyetin belirli bir bölgede gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Erdal, 2009, s.14).

Türkiye kapsamında 2000'li yılların başlarında gündeme gelen lojistik üs çalışmalarına, ne yazık ki yatırım oluşturma konusunda bazı gelişmiş ülkelerden geri kalınmıştır. Söz konusu yapılanmalarla ilgili bir yasal mevzuatın olmaması yatırımların birbirinden kopuk bir şekilde ilerlemesine neden olduğu vurgulanmaktadır (Tanyaş, 2015: s.79-80). Özellikle TCDD ve çeşitli teşviklerle özel sektör tarafından yürütülen kurulum çalışmaları bu alanda gelişmiş ülkeleri yakalamaya ve bölgede bu alanda söz sahibi olmaya yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir (Kurt, Çelik ve Ercan, 2008, s.1485). Bu doğrultuda TCDD tarafından faaliyete açılmış, yapım aşamasında olanlar ve henüz ihale aşamasında yer alan üslere aşağıda şekil 1'de yer verilmiştir. Buna göre şehirlerin yoğun yaşam alanlarında kalan ve şehir içi trafik akışına olumsuz etkide bulunan garların, daha çok şehir dışında ve taşıma türlerinin birleştiği alanlarda kurulmaları konusunda fikir birliğine varılarak, üslerin amaçlarına uygun bir şekilde yeni yerleşelerde kurulması planlanmıştır (Ercan, Çelik ve Atılcan, 2006, s.1006). Ayrıca demiryolu, denizyolu ve karayolu ulaşımını açısından etkinlik kriterleri gözetilerek kurulması planlanan lojistik üsler, uluslararası ölçekte ticaret potansiyeli olan kentlere yakın olmaları da istenilen bir başka özellikleridir.

Türkiye, bulunmuş olduğu jeopolitik konumundan dolayı Avrupa Birliği ülkeleri ile yoğun bir rekabet içerisinde yer almaktadır. Bir taraftan Avrupa Birliği üyesi olma yolunda çalışmalarını sürdüren Türkiye, ayrıca Avrupa Birliği ülkeleri ile rekabet edebilecek ve kendisi bölgesel bir lojistik merkez haline getirecek lojistik üs

yapılanmalarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin bölgesel bir lojistik üs olabilmesi için fiziksel bazı eksikliklerinin giderilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Baki, 2018: s.156). Söz konusu eksikliklerin büyük bölümü taşıma modları arası dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Özellikle karayolu ağırlıklı taşıma türünün yükü hafifletilmeli, taşıma modları uyumlu hale getirilmeli ve kombine taşımacılık anlayışı geliştirilmelidir. Bu durumun gerçekleşmesinin ise en uygun yolu lojistik üsler olarak ifade edilmektedir (Kara ve diğ., 2009: s.80-82).

Aşağıda şekil 1'de Türkiye'de faaliyete geçirilen ve geçirilmesi planlanan lojistik üslere yer verilmiş olup, Türk lojistik üslerinin dünyadaki diğer örneklere nazaran daha çok benzediği Avrupa Birliği ülkelerinde ki lojistik üslere ve sayılarına ise tablo 2'de yer verilmiştir.

Şekil 1. Türkiye'de Faaliyete Geçirilen ve Geçirilmesi Planlanan Lojistik Üsler

Kaynak: www.tcdd.gov.tr/content/33, 2020

Türkiye, üç tarafının denizlerle çevrili olması ve kıtaları birleştirici özelliğinin bulunması gibi coğrafi üstünlüklerini en etkin şekilde kullanmak amacıyla lojistik faaliyetlerine ağırlık vermesi gerektiği açıktır. Bu doğrultuda yatırımları gerçekleştirilen şekil 1'deki lojistik üslerin, şehirlerin organize sanayi bölgelerine yakın olmaları göz önünde bulundurulmuştur (KUDAKA, 2010: s.73-74). Planlanan projelerin tümünün hayata

geçmesiyle birlikte sektöre yıllık 40 milyar dolarlık bir katkı sağlayacağı, 27 milyon tonluk ilave taşıma kapasitesiyle birlikte yaklaşık 10 bin kişiye istihdam sağlayacağı belirtilmektedir (Baki, 2018: s.154).

Aşağıda tablo 2’de Avrupa lojistik üslerinin nicel olarak oldukça fazla oldukları gözlemlenmektedir. Avrupa’da 60’lı yılların sonunda gündeme gelen lojistik üs yapılanmalarının Türkiye’de 2000’li yılların başında gündeme geldiği düşünüldüğünde arada bulunan rakamsal farkın doğal olduğu düşünülebilir. Özellikle 1950-2010 yılları arasında Türkiye’de ve coğrafyasında yaşanan siyasi ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle ülke ticaret verilerinde lokomotif görevi üstlenen lojistik ve benzeri sektörleri derinden etkilemiş, bu durumun ise Türkiye’yi özellikle lojistik alanında gelişmiş ülkeler seviyesinden uzak tuttuğu yorumu da yapılabilmektedir. İki kıta arasında köprü vazifesi gören ve tarihi İpekyolu üzerinde olan Türkiye’nin önemi gün geçtikçe artarken, günümüzde Türkiye’nin bu şansını yeterince kullanamadığı için tabloda gördüğümüz Avrupa lojistik üsleri, Asya kıtasında Çin’den, Hindistan’dan ve Singapur gibi ticaret merkezlerinden gelen yükleri tüm dünyaya dağıtmaktadırlar (Erdal, 2009, s.23-27).

Tablo 2. Avrupa’da Yer Alan Büyük Lojistik Üslerin Ülkelere Göre Dağılımları

Ülke	Lojistik Üs Sayısı	Ülke	Lojistik Üs Sayısı
Almanya	35	Avusturya	5
İspanya	33	Finlandiya	5
Fransa	26	Hırvatistan	4
İtalya	21	Lüksemburg	4
Hollanda	15	İrlanda	4
Çekya	11	Litvanya	3
İsveç	10	Estonya	3
Birleşik Krallık	9	Güney Kıbrıs	3
Danimarka	7	Yunanistan	2
Belçika	7	Slovenya	2
Macaristan	7	Letonya	2
Portekiz	6	Malta	2
Polonya	6	Romanya	1
Slovakya	6	Bulgaristan	1

Kaynak: Europlatforms, 2015

Küresel lojistik üslerde en önemli faktörlerden birinin limanlar olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle söz konusu üslerin yapımında dikkat edilen en önemli unsurun limanlara yakınlık derecesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte akıllı ulaştırma sistemleri

konusundaki eksiklikler göz ardı edilmeden gerçekleştirildiği, müşteri odaklı anlayış çerçevesinde malların ve hizmetlerin en kısa zamanda güvenli bir şekilde alıcılara teslim edildiği dikkat çekmektedir (Erdumlu, 2006, s.37-43). Küresel lojistik üslerin bir diğer önemli özelliği ise üst düzey bir kümelenme stratejisinin uygulanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca kümelenme stratejisi, aynı coğrafyada yer alan, aynı sektörde faaliyet gösteren, benzer üretim makinelerini ve hammaddelerini kullanan işletmelerin ortak amaçlar uğruna iş birliği yapmaları şeklinde ifade edilebilmektedir (Swords, 2013, s.376). Gelişen dünya ekonomisine bağlı olarak özellikle Avrupa birliği ülkelerinde yer alan ve yukarıda tablo 2’de sunulan lojistik üsler, lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların maliyetlerden kaçınma üssü olarak da tasarlanmış olup faaliyetlerine devam etmektedirler (Prozzi ve diğ., 2002; akt. Bezirci ve Dündar, 2011: s.300).

6. LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ (LPE) KAPSAMINDA LOJİSTİK ÜSLER

Günümüzde firmaların sağlıklı bir şekilde rekabet edebilmeleri açısından performans ölçüm tekniklerini kullanmaları zorunlu bir hal almaktadır. Organizasyonların kendilerini tanımaları, müşterilerin talepleri doğrultusunda organizasyon davranışlarını şekillendirmeleri ve geri bildirimler aracılığıyla sağlıklı bir performans değerlendirmesi yapmaları önemli olmaktadır (Ener, 2010, s.50-51). Bu bağlamda, küreselleşmenin etkisi ile beraber küresel ölçekte ülkelerin mevcut durumlarını analiz eden ve bir yol haritası oluşturan "Lojistik Performans Endeksi" (LPE) ilk olarak 2007 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanmıştır. Devamında çalışma raporu, 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında yine Dünya Bankası tarafından güncellenmiştir.

Lojistik Performans Endeksi, ülkelerin ticaret lojistiğindeki performanslarında karşılaştıkları zorlukları, fırsatları ve performanslarını artırmak için neler yapabileceklerini belirlemelerine yardımcı olmak için oluşturulmuş etkileşimli bir karşılaştırma aracıdır. Yine bu amaçla düzenlenen LPE 2018, 160 ülke arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanımıştır. LPE, ticari lojistik faaliyeti gösteren ülkelerin "lojistik dostu" ilkesi hakkında geri bildirim sağlayan, dünya çapında faaliyet sağlayıcıların gerçekleştirdiği ve Dünya Bankası tarafından düzenlenen bir ankete dayanmaktadır. Kurum, lojistik faaliyet gösteren ülkelerin derinlemesine bilgilerini, ticaret yaptıkları ülkeleri ve küresel lojistik ortamının deneyimleriyle diğer ülkelerin özelliklerini nitel bir değerlendirmeye birleştirmeyi amaçlamaktadır. Lojistik hizmet sağlayıcılarından gelen geri bildirimler, söz konusu çalışma ülkesindeki lojistik zincirinin temel bileşenlerinin performansı hakkında nicel verilerle de desteklenmektedir. Bu nedenle LPE hem nitel hem de nicel yöntemlerden oluştuğu ve söz konusu ülkeler için lojistik dostu profillerin oluşturulmasına yardımcı olduğu söylenebilmektedir. LPE, bir ülke içindeki lojistik zinciri boyunca performansı ölçerek, uluslararası ve ulusal boyut olmak üzere araştırmacılara, şirketlere ve ülkelere iki farklı bakış açısı da sunmaktadır (The World Bank, 2019).

6.1. LPE'nin Metodolojisi

Daha önce yayınlanan raporlarla aynı metodolojiyi izleyen 2018 yılı Lojistik Performans Endeksi, ulusal ve çalışmamızın konusunu oluşturan uluslararası alan olmak üzere iki ana bölümden oluşan standart bir anketten meydana gelmektedir. 2018 yılında, lojistik profesyonelleri tarafından raporun uluslararası alanında 160 ülke, ulusal alanında ise 100 ülke değerlendirilmiştir. 2018 yılı raporu öncekilerden farklı olarak lojistikte siber güvenlik tehditleri ve nakliyeciler tarafından elektronik ticaret platformlarının kullanımı hakkında yeni bilgiler de sunmaktadır (Logistics Performance Index And Its Indicators [LPI] 2018, s.10). Lojistik Performans Endeksinin incelenen uluslararası boyutu söz konusu ülkeleri altı temel bileşen altında incelemektedir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı [GTB] 2016, s.1). Bunlar;

- Gümrükler
- Altyapılar
- Uluslararası Sevkiyatlar
- Hizmetlerin Kalitesi
- Takip ve İzleme
- Zamanında Teslimat

Yukarıdaki temel altı bileşen, teorik araştırmalara ve uluslararası alanda faaliyet gösteren lojistik profesyonellerinin deneyimlerine dayanılarak seçilmiştir. Söz konusu altı temel bileşen puanlanarak ülkelerin Lojistik Performans Endeksi skorları belirlenmektedir.

Uluslararası Lojistik Performans Endeksi;

Lojistik Performans Endeks anketinin ilk bölümü uluslararası ham verileri içermektedir. Bu kısımda katılımcılardan, deniz aşırı ticaret ortaklarını altı temel bileşene göre değerlendirmeleri istenmektedir. Söz konusu ticaret ortakları anket katılımcılarının bulunduğu ülkelerin en önemli ithalat ve ihracat pazarlarına dayanarak rastgele seçilmektedir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı [GTB] 2016, s.1). Uluslararası Lojistik Performans Endeksi, katılımcılar tarafından puanlanan altı temel bileşeni birleştirip, tek bir ölçütte toplayarak lojistik hizmetlerin performansının genel bir özetini sunmaktadır. Anket soruları, (1) çok düşük ile (5) çok yüksek seçenekleri arasında puanlanmaktadır. Araştırmanın uluslararası kısmı ülkeleri rekabet ettikleri ülkelerle kıyaslama ve hedef stratejileri belirleme konusunda önemli rol oynarken, araştırmanın ulusal kısmı ise ülkelerin daha çok kendi bünyelerinde ki lojistik alanlarının verimliliklerini ortaya koymaktadır.

6.2. LPE'ye Göre Dünya'nın Durumu

Lojistik performans endeksinde ülkeler toplam ülke sayısına göre %20'lik kısımlara ayrılarak; birinci dilimde lojistik dostu ülkeler, ikinci dilimde istikrarlı performans sergileyen ülkeler, üçüncü ve dördüncü dilimde kısmen performans gösteren ülkeler ve son dilimde ise lojistik dostu olmayan ülkeler olarak sınıflandırılmaktadırlar. Bu bilgilere göre aşağıda tablo 4'de, yukarıda bahsedilen dilimlerdeki ülke örneklerine son iki Lojistik Performans Endeksi temel alınarak yer verilmeye çalışılmıştır. Buna göre ilk 5 sırada lojistik dostu ülkelere, ikinci 5 sırada istikrarlı performans sergileyen ülkelere, üçüncü 5 sırada kısmen performans sergileyen ülke örneklerine ve son 3 sırada ise lojistik dostu olmayan ülke örneklerine yer verilmiştir.

Tablo 3. LPE 2018

Ülkeler	2018 LPE Sıra	2018 LPE Puan	2016 LPE Sıra	2016 LPE Puan
1. Almanya	1	4,20	1	4,12
2. İsveç	2	4,05	3	4,20
3. Belçika	3	4,04	6	4,11
4. Çin	26	3,61	27	3,66
5. Polonya	28	3,54	33	3,43
6. İsrail	37	3,31	28	3,66
7. Yunanistan	42	3,20	47	3,24
8. Türkiye	47	3,15	34	3,42
9. Romanya	48	3,12	60	2,99
10. Hırvatistan	49	3,10	51	3,16
11. İran	64	2,85	96	2,60
12. Ukrayna	66	2,83	80	2,74
13. Bosna Hersek	72	2,81	97	2,60
14. Rusya	75	2,76	99	2,57
15. Uruguay	85	2,69	65	2,97
16. Libya	154	2,11	137	2,26
17. Angola	159	2,05	139	2,24
18. Afganistan	160	1,95	160	2,14

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/international>, 2018

2018 yılında yapılan lojistik performans endeksinde göre Almanya 4,20 puanla birinci sırada lojistik dostu ülkeler içerisinde zirvede yer alırken, Afganistan 2018 verilerinde son sırada lojistik dostu olmayan ülke konumunda yer almıştır. 2018 yılı LPE verileri değerlendirildiğinde en iyi performans gösteren ülkeler ile en kötü performans gösteren

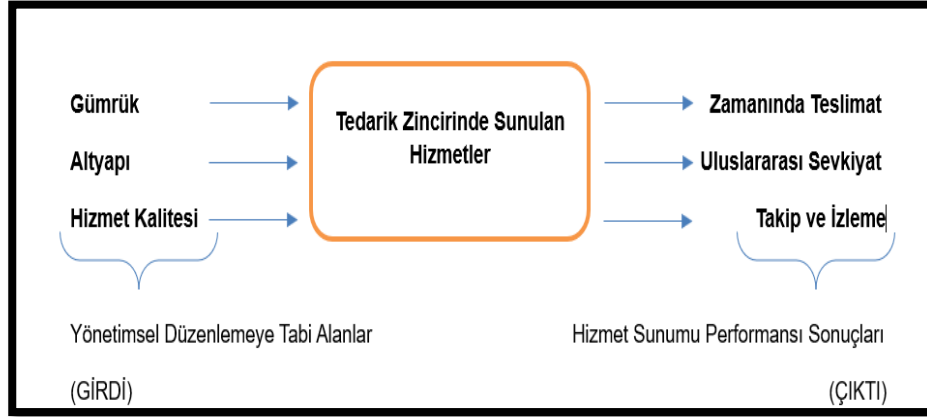
ülkelerin puanları arasındaki makas farkının 2016 yılına göre açıldığı görülmektedir. Buradan gelişmiş ülkelerin imkânları dâhilinde lojistik altyapı ve yatırımlarının küreselleşmeye bağlı olarak arttığını, gelişmemiş ülkelerin ise yatırım alanlarında mevcut olan eksikliklerinin halen gerçekleşmediğinden bahsedilebilir. 2016 yılı verilerine göre gelişmiş 10 ülkenin LPE puanlarında dalgalanmalar olduğu fakat yine de artışlar meydana gelerek 2018 yılı LPE puanlarına yansıdığı görülmektedir. Bunun tam tersi ise gelişmemiş ülkelerin LPE puanlarında göze çarpmaktadır. Lojistik alanında en iyi performans sergileyen 15 ülke değerlendirildiğinde, hem 2018 hem 2016 hem de 2014 yılı raporlarına göre çok düşük değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun nedeninin ise, söz konusu ülkelerin küresel ölçekte lojistik sektöründe geçmişten beri baskın olmaları ve ülkelerindeki ekonomik istikrarın düzenli olmasıyla açıklanabilmektedir.

Tüm lojistik performans endekslerinde son 10 basamakta yer alan bölgeler Afrika ve Orta Doğu bölgesinde yer alan düşük gelirli ülkelerden oluşmaktadır. Bahsedilen ülkeler coğrafi dezavantajlar, doğal afetler ve ülke içerisindeki siyasi huzursuzluklardan etkilenen kırılgan ekonomilerden oluştukları için kendilerini ticari alanda ön plana çıkaramamaktadırlar. Üst ve orta gelirli ekonomiler arasında yer alan Türkiye, özellikle bulunduğu coğrafyanın ekonomik ve siyasi dengesizliklerinden fazlasıyla etkilenmesi nedeniyle sıralama ve skor bazında düşüşler yaşamaktayken Çin, Tayland ve Güney Afrika'nın bu gruba liderlik ettiği gözlemlenmektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelere göz atıldığında ise, büyük ulaşım merkezlerine yakınlıkları ve deniz ulaşım imkânları bulunması nedeniyle Hindistan ve Endonezya gibi önemli ekonomiler, bu grupta en iyi performans gösteren ülkeler olarak ön plana çıkmaktadırlar (The Logistics Performance Index and Its Indicators [LPI] 2018, s.11).

6.3. LPE Uluslararası Boyutu ve Türkiye

Raporun uluslararası alanını oluşturan kısmında bahsedilen altı temel bileşen aşağıda şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: LPE Uluslararası Boyutu Temel Alt Bileşenleri

Şekil 2. LPE Uluslararası Boyutu Temel Alt Bileşenleri

Kaynak: Arvis, Saslavsky, Ojala, Shepherd, Busch, & Raj, 2014: s. 52

Yukarıda şekil 2’de Lojistik Performans Endeksini oluşturan ve katılımcılar tarafından oylanarak sıralamayı teşkil eden temel altı bileşen verilmiştir. Söz konusu bileşenlerden gümrükler, altyapılar, lojistik kalite ve yeteneği girdiler bölümünde yer alırken, zamanlama, uluslararası sevkiyatlar, takip ve izleme bileşenleri çıktılar bölümünde yer almaktadır. Girdiler bölümünde yer alan bileşenler devlet tarafından düzenlenen politikaları içererek, çıktılar bölümünde yer alan bileşenlerden en iyi sonuçları almayı mümkün kılmayı amaçlamaktadır (Ünalın ve Yapraklı, 2016, s.315).

Türkiye'nin 2016 ve 2018 yıllarını kapsayan lojistik performans endeksini oluşturan altı temel bileşenden aldığı puanlar ve sıralamaları aşağıda tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye 2016 ve 2018 LPE Temel Bileşenleri

LPE Alt Bileşenleri	2018 LPE Sıra	2018 LPE Puan	2016 LPE Sıra	2016 LPE Puan
Gümrükler	58	2,71	36	3,18
Altyapılar	33	3,21	31	3,49
Uluslararası Sevkiyatlar	53	3,06	35	3,41
Lojistik Kalite ve Yetenek	51	3,05	36	3,31
İzleme ve Takip Edebilirlik	42	3,23	43	3,39
Zamanlama	44	3,63	40	3,75
LPE GENEL	47	3,15	34	3,42

Kaynak: ipi.worldbank.org/international/scorecard/radar/254/C/TUR/2018#chartarea

Türkiye 2016 yılı lojistik performans endeksi sıralamasına göre 3,42'lik puanı ile 160 ülke arasından 34. sırasıyla istikrarlı performans sergileyen ülkeler arasında ilk başta yer alırken, 2018 yılı performansında 3,15'lik puanı ile 47. sıraya gerileyerek yine istikrarlı performans sergileyen ülkeler arasında orta kısımda yer almıştır. Son iki yıllık süreç içerisinde yaşanan söz konusu gerilemenin nedeni en başta gümrük süreçleri ile ilgili olduğu, daha sonra ise Türkiye'den gelir bakımından daha üst basamaklarda yer alan gelişmiş ülkelerin küreselleşmenin gerektirdiği yeniliklere daha çabuk ayak uydurabildikleri ve lojistik üs yatırımlarını zamanında gerçekleştirdiklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca Orta Doğu'da Türkiye çevresinde yaşanan politik ve ekonomik olumsuzlukların Türkiye'nin lojistik performansını olumsuz etkilediğinden rahatlıkla bahsedilebilmektedir.

7. LPE AÇISINDAN LOJİSTİK ÜSLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Türk lojistik üslerinin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelenebilmesi için öncelikle ülkenin ekonomik verilerinin ve bu veriler üzerindeki lojistik faaliyetlerin ağırlıklarının bilinmesi gerekmektedir. Bu bakımdan çalışma içerisinde daha önce bahsedilen Türkiye dış ticaret verilerine tekrar göz atıldığında 2019 yılı için gerçekleşen dış ticaret hacmi 374 milyar dolar iken, bunun 171 milyar dolarının ihracattan, 202 milyar dolarının ise ithalattan oluştuğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Özellikle son 25 yıla bakıldığında, dış ticaret hacminde yaklaşık 7 katlık (57 milyar dolardan 374 milyar dolara) bir büyüme göze çarpmaktadır. Dış ticaret rakamları içerisinde ihracat ve ithalat rakamlarının da aynı oranla büyüdüğü fakat ihracatın ithalatı karşılama oranının düzenli olarak arttığından bahsetmek mümkündür. Ayrıca 2018 yılında %2,6 büyüyen Türkiye ekonomisinin bir önceki yıl 3 trilyon TL olan GSYH miktarı 2018 yılında 700 milyar TL artarak 3 trilyon 700 milyar TL seviyesine çıkmıştır. Türk lojistik sektörü büyüklüğü 2017 yılı verilerine göre yaklaşık 372 milyar TL iken 2018 yılında yaklaşık 400 milyar TL olduğu tahmin edilmektedir (Tanyaş, 2016: s.68). Ayrıca önceki bölümlerde bahsedilen lojistik üslerinde kurulmalarıyla beraber 250-300 milyar TL'lik bir payın ekonomiye kazandırılması hedeflenmektedir. Böylece yaklaşık 400 milyar TL olan Türk lojistik sektör büyüklüğü, lojistik üslerinde faaliyete geçmeleriyle birlikte yaklaşık 700 milyar TL'lik bir sektöre dönüşeceği beklenmektedir. Son 17 yılda 145 milyar ABD doları tutarındaki ulaştırma altyapı yatırım ve harcamalarının temel hedefinin Türkiye'yi lojistik bir üs haline getirmek ve Asya ile Avrupa arasında hızlı ve kesintisiz bağlantı sağlamak olduğu belirtilmektedir. Üretim ve tüketim merkezleri olarak kabul gören doğu ve batı ülkeleri, Avrupa ve Asya ülkeleri arasında yer alan Türkiye'nin üzerinden gerçekleştirilecek taşımacılık faaliyetlerinin ve sunulan lojistik hizmetlerin kesintisiz, rekabetçi ve uluslararası standartlarda olması elverişli altyapı olanaklarından ve mevzuat sisteminden geçtiği de belirtilmektedir (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretkenleri Derneği [UTİKAD] 2020, s.17).

İncelenen rakamsal bilgiler doğrultusunda Türk lojistik sektörünün, özellikle son yıllarda faaliyete geçirilen ve geçirilmesi planlanan lojistik üslerle beraber dünya standartlarına ulaştırılması Türkiye ekonomisine büyük katkılar sağlayacağı bilinmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin hem sahip olduğu coğrafi konumuyla hem de sahip olduğu genç ve dinamik nüfusuyla lojistik hizmetlerden en üst seviyede yararlanması gerekmektedir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

2023 yılı hedefleri doğrultusunda 500 milyar dolarlık ihracat hedefiyle dünyanın ilk 10 büyük ekonomisi arasına girmeyi amaçlayan Türkiye (Bloomberght, 2019), özellikle lojistik sektörü açısından büyük önem arz eden jeo-stratejik konumunun sağladığı avantajları eksiksiz kullanma çabasına girmesi gerektiği bilinmektedir. Özellikle LPE sonucundan hareketle gümrükler, altyapılar, lojistik kalite ve yeteneği, izleme ve takip edilebilirliği ve uluslararası sevkiyatlar nezdinde iletişim altyapılarını güncelleyerek öncelikle bölgesinde daha sonrasında küresel ölçekte iddialı bir ülke olabilecektir. Ayrıca lojistik sektörünün daha modern araçlarla donatılması ve daha çevreci bir lojistik anlayışının benimsenmesi hem kalıcı hem de donanımlı personelin istihdam edilmesi ile kalite unsurlarında ve gümrüklerde geçirilen süre konusunda iyileştirme sağlanarak Türkiye'nin daha üst sıralara yükselmesi öngörülmektedir. Ayrıca Tanyaş (2016)'ya göre ise; karayolu ağırlıklı taşıma türünün diğer türlere yayılması gerektiği, serbest piyasa ekonomisinin tam olarak uygulanması, tüm taşıma modları altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerektiği Türkiye lojistik sektörü için önemli görülmektedir. Bununla birlikte kurumsallaşmada ki yetersizlikler, yetersiz sertifikasyon sistemi ve profesyonel yönetim eksiklikleri de Türkiye'nin lojistik dostu ülkeler arasında olmasını etkileyen ve mutlaka geliştirilmesi gereken diğer nedenler olarak belirtilmektedir (Tanyaş, 2016, s.68).

Lojistik Performans Endeksinde ilk 32 (160/5) basamak içerisinde yer alan lojistik dostu ülkeler arasına girmeyi hedefleyen Türkiye (47), özellikle "Gümrükler", "Altyapılar", "Uluslararası Sevkiyatlar", "Lojistik Kalite ve Yeteneği", "Sevkiyatların İzlenebilirliği ve Takip Edilebilirliği" ve "Zamanlama" boyutlarında aşağıda önerilen çalışmaları yaparak daha üst basamaklara çıkması olası olacaktır.

Türkiye, özellikle rakiplerine kıyasla lojistik performans endeksi sonuçları açısından 160 ülke arasından 58. sırasıyla en kötü olduğu gümrükler alanında, gümrük mevzuatlarının lojistik süreçlerin maliyetlerini azaltıcı şekilde tasarlanması ve özellikle sınır kapılarının modernizasyon işlemlerinin yerine getirilmesi bu alanda Türkiye'yi daha üst basamaklara taşıyacaktır. Ayrıca yine bu noktada şifrelenmiş işlem takibi sağlayan dağıtık bir veri kayıt sistemi olan blokzincir teknolojisi (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2019: s.23) ile geliştirilecek yazılımlar sayesinde gümrük süreçlerinin kısaltılabileceği de vurgulanmalıdır.

Lojistik performans endeks çıktılarından bir diğeri olan altyapılar alanında ise Türkiye'nin 33. basamaktaki yeri ile diğer bileşenlere göre nitekim olumlu bir tablo çizmediğinden bahsedilebilir. Fakat Türkiye'nin bir üst gelir grubunda yer alan Almanya, İsveç, Belçika ve Singapur gibi LPE sıralamasının ilk 32 basamağında yer alan lojistik dostu ülkelerle rekabet edebilmesi açısından söz konusu alanda da bazı iyileştirme çalışmaları yapması gerektiği açıktır. Bu çalışmalar arasında; taşımacılık altyapısında yer alan faaliyetlerdeki kalite ve kapasite yetersizlikleri giderilerek, taşıma türleri arasındaki bağlantılar güçlendirilip aralarında bir denge oluşturulması gerekliliği örnek verilebilir. Ayrıca içerisinde bulunduğumuz çağa uygun lojistik üsler kurularak, uluslararası taşımacılığa uygun modernizasyon ve standardizasyon çalışmaları eksiksiz tamamlanmalıdır. Nitekim taşıma türlerinin dengelenmesi aktarma olanakları açısından oldukça önemlidir. Bu durumun gerçekleşmesi de lojistik üsler açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası sevkiyatlar boyutu kapsamında 160 ülke arasında 53. basamakta yer alan Türkiye, gümrükler alanından sonra en çok yatırımlarını ve çalışmalarını bu alana kaydırmalıdır. Özellikle Avrupa Birliği standartlarına uygun yönetmeliklerle hem araçların uygunluğu hem vergilerin hem de sınır süreçlerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca bölgede lojistik faaliyetler alanında güçlü olan ülkelerle lojistik birliklikler kurulması yoluna gidilebilir.

Lojistik performans endeksinin bir diğer çıktısı olan lojistik kalite ve yeteneği boyutu aslında diğer tüm boyutları etkileyen bir güce sahip olmaktadır. Bir ülkenin coğrafi konumu ne kadar avantajlı olursa olsun eğer lojistik açıdan kalite ve yetenekten yoksunsa lojistik dostu ülkeler arasına girmesi oldukça zor olacaktır. Bu sebepten dolayı lojistik performans endeksinde söz konusu boyutta 160 ülke arasında 51. basamakta yer alan Türkiye, lojistik hizmetlerini çağın gerektirdiği ölçüde sürekli olarak güncellemelidir. Özellikle lojistik dostu ülkelerin veri tabanlarından yararlanılarak lojistik eğitimi kapsamında karşılıklı iş birlikleri kurulmalıdır. Müşteri memnuniyeti kapsamında özellikle yeşil ve tersine lojistiğe önem vermek bu alanda Türkiye'yi daha iyi noktalara taşıyacaktır.

Lojistik üsler açısından sürecin önemli bir kısmını oluşturan sevkiyatların izlenebilirliği ve takip edilebilmesi boyutunda Türkiye, 2018 yılı lojistik performans endeksinde 160 ülke arasında 42. basamakta yer almaktadır. Süreç, aksaklıklara ve hatalara yer verilmeden gerçekleştirilmesi gereken faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle, internet altyapılarının sürekli geliştirilerek zaman ve maliyet tasarrufu açısından elektronik belge kullanımları artırılmalıdır. Özellikle ulusal ve uluslararası lojistik üsler arasında sağlıklı ve sürekli bir koordinasyon sağlanmalıdır.

Diğer yandan müşteriler açısından lojistik faaliyetler arasında en önemli ölçüt zamanlama olarak kabul edilmektedir. Zamanında teslim edilemeyen bir ürün müşteriler nazarında lojistik hizmet sağlayıcısına karşı oldukça fazla olumsuz görüş beslemelerine neden

olmaktadır. Söz konusu boyutta 2018 yılı lojistik performans endeksinde 160 ülke arasında 44. basamakta yer alan Türkiye bu alanda gelişimini sürekli hale getirerek sıralamada daha iyi yerlere geleceği öngörülmektedir. Bu alanda özellikle yurtiçi ve yurtdışı lojistik üslerle olan bağlantılar güçlendirilmelidir. Lojistik üsler bu aşamada lojistik süreçlerin kısaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, incelenen LPE raporu doğrultusunda Türk lojistik üslerinin küresel lojistik üslerde bulunan ve avantaj yaratan tüm süreçleri kendi bünyelerinde profesyonelce gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca hem özel sektör çalışmalarında hem de akademik çalışmalarda konuyla ilgili fırsat ve tehdit unsurları üzerinde durularak Türk lojistik üslerinden en iyi sonuç alınacak şekilde konuşlandırılmalıdırlar. Genel olarak LPE raporu sonucu doğrultusunda incelenen lojistik sektörü ve devamında lojistik üsler, Türkiye açısından rekabet avantajı yaratma konusunda en gözde alanların başında geldiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arvis, JF., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C. & Raj, A. (2014). Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy - The Logistics Performance Index and its Indicators. Washington DC: The World Bank.
- Babacan, M. (2003). Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu, Ege Akademik Bakış Dergisi, C:3, S:1, ss: 9-15. İzmir.
- Baki, R. (2018). Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye'deki Lojistik Köy Uygulamaları ve Uygun Kuruluş Yeri Seçimi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (2), 148-162
- Bamyacı M. (2008). Modern Lojistik Yönetimi: Organize Lojistik Bölgeleri İçin Bir Yer Seçim Modeli, (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:32, ss:25-34. Ankara.
- Bezirci, M. & DüNDAR, A. O. (2011). Lojistik Köylerin İşletmelere Sağladığı Maliyet Avantajları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, ss:292-307. Edirne.

Bloomberght. (2019, 30 Nisan). Erdoğan: 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat hedefliyoruz. Habertürk Gazetesi. Erişim, 22.6.2020.
<https://www.bloomberght.com/erdogan-2023-yilinda-500-milyar-dolar-ihracat-hedefliyoruz-2215822>

Budak, F. & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, S:1, ss:62-79

Department of Health. (2011). United Kingdom Influenza Pandemic Preparedness Strategy. Erişim Tarihi: 09.10.2020
https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130104205734/http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_digitalassets/documents/digitalasset/dh_125346.pdf

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı. (2015). Düzce Bölgesi Lojistik Pazarı Strateji ve Potansiyel Belirleme Raporu, Kocaeli-İzmit.

Ercan, N., Çelik, İ. & Atılcan, M. (2006). Yük Köyleri Kavramı ve TCDD'de ki Yük Köyü Uygulamaları, Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, ss:1001-1010, Ankara.

Erdumlu, M. (2006). Kentsel Lojistik ve Lojistik Köy Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ener, T. (2010). Küresel Lojistik Performans İndeksi: Mersin'de Faaliyet Gösteren Lojistik Firmalarının Sektörel Performanslarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Erdal, M. (2009). Lojistik Üs Kavramı ve Türkiye Analizi, Erişim, 19.4.2020.
www.utikad.org.tr/pdf/Lojistikuskavrami.pdf

EUROPLATFORMS, (2015). European Association of Transport & Logistics Centres, Corporate Presentation, Final-October 2015. Erişim, 10.10.2020
http://www.europlatforms.eu/wp-content/uploads/2016/01/Corporate-Presentation-2015-Europlatforms-Final_20151229.pdf

Galloni, G., (2006). President Of Europlatforms The European Association Of Freight Villages, Best Practices in Europe: The Example Of Freight Villages, Thessaloniki, Erişim: 10.10.2020
https://ec.europa.eu/ten/transport/external_dimension/hlg/2006_02_17_tent_consultation/doc/stakeholders_contributions/freight/03europlatforms.pdf

Görgülü, H. (2012). Lojistik Köyler ve Konya Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, Lojistik Performans Endeksi 2016, Yayın No: 895, Ankara.

Higgins, C. D., ve Ferguson, M. R., (2011). An Exploration of the Freight Village Concept and its Applicability to Ontario, Ontario: McMaster Institute of Transportation and Logistics.

İKV. (2011). İktisadi Kalkınma Vakfı, Sorularla AB Politikaları ve Türkiye: Ulaştırma Politikası, Yayın No: 245, İstanbul. Erişim,13.4.2019
https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=250&anahtar=AB%20POL%C4%B0T%C4%B0KALARI%20VE%20T%C3%9CRK%C4%B0YE

Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Lojistik Hizmetlerinin Geliştirilmesi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara Erişim Tarihi: 10.10.2020
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_LojistikHizmetlerininGelistirilmesi.pdf

Kalkınma Bakanlığı, (2018). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, Lojistik Hizmetlerinin Geliştirilmesi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara Erişim Tarihi: 10.10.2020 <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/LojistikHizmetlerininGelistirilmesiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>

Kara, M., Tayfur, L. Ve Basık, H. (2009). Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (11), 69-84.

Konings, J. W., (1996). Integrated Centres For The Transshipment, Storage, Collection And Distribution Of Goods; A Survey Of The Possibilities For A High-Quality Intermodal Transport Concept, Transport Policy, 3/1-2, s. 3-11

KUDAKA, (2010). Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Erzurum Öneri Projeleri, Erzurum. Erişim: 03.10.2020
https://www.kudaka.org.tr/ekler/83bdf-cazibe_merkezlerini_destekleme_programi.pdf

Kurt, V., Çelik, İ., & Ercan, N. (2008). TCDD Lojistik Köyü Çalışmaları, 2. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu, Demiryolu Fuarı Bildiri Kitabı, ss:1483-1493, İstanbul.

Pamir, D. İ. (2011). Ekonomik Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Küresel Lojistik Üs ve Lojistik Mükemmeliyet Merkezi Olmasına Yönelik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Robinson, A. (2015). Interesting Fact & Financial Breakdown Of The Global Logistics Market, Erişim, 29.5.2019. <https://cerasis.com/logistics-infographic/>

Süzer, H. D. (2005). Potansiyel Büyük, Büyüme Hızlanacak, *Capital Dergisi*, Erişim, 23.5.2019. www.capital.com.tr/capital-dergi/capitalde-bu-ay/potansiyel-buyuk-buyume-hizlanacak

Swords, J. (2013). Michael Porter's Cluster Theory As a Local And Regional Development Tool: The Rise And Fall Of Cluster Policy In The UK, Northumbria University, Local Economy, 28(4), pp. 369-383. United Kingdom.

Şen, K. İ. (2014). Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetleme Yaklaşımları, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, C:4, S:1, ss. 83-106. Çankırı.

Tanyaş, M. (2015). İstanbul Lojistik Sektör Analizi Raporu, MÜSİAD Araştırma Raporları, Sayı:95, İstanbul.

Tanyaş, M. (2016). Lojistik Sektörü Analizi, Ekovitrin Dergisi, Kasım, ss:64-74, İstanbul.

Tanyaş, M., ve Karlı, H. (2019). Pandemi Durumunda Tedarik Zinciri Risk Yönetimine İlişkin Öneriler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Sayı: 37, s. 174-190

The World Bank. (2018). The Logistics Performance Index and Its Indicators, Connecting to Compete. Washington DC. Erişim, 8.9.2019. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf>

The World Bank. (2018). Domestic LPI, Environment and Institutions: Turkey 2018, Washington DC. Erişim, 02.5.2019. https://lpi.worldbank.org/domestic/environment_institutions/2018/C/TUR#chartarea

TCDD. (2010). Lojistik Sektöründe Demir Yollarının Yeri ve Lojistik Merkezler Projesi, Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, Yıl:49, S:573, ISSN:1300-8366, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara.

TİM. (2020). Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat 2020 Raporu Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası, İstanbul. Erişim, 09.10.2020. <https://tim.org.tr/tr/raporlar-strateji-raporlari>

Tsamboulas, D. A., ve Kapros, S., (2003). Freight Village Evaluation Under Uncertainty With Public and Private Financing, Trasport Policy, 10/2, s. 141-156

TOBB. (2012). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Ulaştırma ve Lojistik Meclisi Sektör Raporu 2011, Ankara. Erişim, 12.10.2019. https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/TOBB_ulasirma_kitap_2012.pdf

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, (2019). Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi ve 2020-2023 Eylem Planı, Ankara.

UTİKAD, (2017). Türkiye, E-Ticaret ve E-Lojistik Üssü Olacak, UTİKAD Dergisi Ekim-Kasım-Aralık Ayı Eki, S: 10, İstanbul.

UTİKAD, (2019). Lojistik Ticarete Yeni Yollar Arıyor, UTİKAD Dergisi Nisan-Mayıs-Haziran Ayı Eki, S: 20, İstanbul.

UTİKAD, (2020). Lojistik Sektörü Raporu 2019, S:2020/25, ISBN: 978-605-69452-1-2, İstanbul.

UTİKAD, (2020). Türkiye’de Transit Taşımacılık: Gelişim Alanları Raporu, UTİKAD Transit Taşımacılık Gelişim Odak Grubu, Erişim 09.10.2020
<https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadturkiyedetransittasimacilik-gelisimalanlariraporu-86082.pdf>

Ünalın, M. & Yapraklı T. Ş. (2016). Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, C:31, S:3, ss. 312-324, Erzurum.

Derleme

YAŞLI İSTİSMARI VE İHMALİNE YÖNELİK SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ VE YAKLAŞIMLARI

Sayra LOTFİ¹ ORCID ID: 0000-0003-3352-0152

ÖZET

Yaşlanan nüfusun artması durumuna paralel olarak yaşlı istismarı ve ihmali sorununda da artışın meydana geldiği bilinmektedir. Bu duruma ek olarak, yaşlı bireye sahip ailelerde toplum temelli bakım organizasyonlarına artan ilginin de doğal bir sonucu olarak yaşlı istismarı ve ihmali sorunu gündeme gelmekte, bu sorun alanına müdahale etme noktasında sosyal hizmet uygulamasına duyulan ihtiyaç belirginleşmektedir. Yaşlı istismarı ve ihmali, farklı toplumlar tarafından çoğunlukla göz ardı edilen bir tabu olmaya devam etmektedir. Yaşlılara karşı istismar ve ihmali, yaşlıları fiziksel, ruhsal, ekonomik ve sosyal yönden tehdit eden toplumsal bir sorundur fakat tüm toplumu ilgilendiren bir sorun olmasına rağmen toplumun ilgisinden uzak bir şekilde kişisel bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, yaşlı istismarı ve ihmali konusundaki kavramsal ve kuramsal çerçevede gerçekleştirilebilecek sosyal hizmet uygulamalarını ve mesleki müdahaleleri açıklamayı amaç edinen derleme bir çalışmadır. Çalışmada, öncelikle yaşlı kavramı bağlamında yaşlı istismarı ve ihmali kavramına değinilmiş, yaşlı nüfusu etkileyen aile içi şiddet ile ilgili ulusal ve uluslararası araştırmalar, teori, politika ve uygulamaların gelişimine yer verilmiş, istismar ve ihmali ile ilişkili gerçekleştirilebilecek sosyal hizmet müdahaleleri, sosyal hizmet kuram ve yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Yaşlılık, Yaşlı İstismarı, Yaşlı İhmali

Review

SOCIAL WORK INTERVENTION AND APPROACHES FOR ELDER ABUSE AND NEGLECT

ABSTRACT

It's known that elder abuse and neglect have been increasing in accordance with the increasing elderly population. In addition to this, the issue of elder abuse and neglect is on the agenda as a natural consequence of the growing interest in community-based care organizations for families that have been elderly individuals. Therefore, the requirement of social work practice in the point of intervention to this issue has become more obvious. Elder abuse and neglect remain to be taboo, which often has been ignored by different societies. Abuse and neglect against the elderly is a social problem that threatens the elderly physically, psychologically, economically, and socially. However, It has been regarded as an individual phenomenon, far from the interest of the community, even though it is a problem that concerns the whole community. This study aims to explain social work practices and professional interventions that can be carried out within the conceptual and theoretical framework of elder abuse and neglect. In this study, elder abuse and neglect are explained primarily in the context of the definition of the elderly. National and international research on domestic violence affecting the elderly population, and the development of theories, policies, and practices have been included in this study. In conclusion, social work interventions related to abuse and neglect have been evaluated within the framework of social work theories and approaches.

Keywords: Social Work, Elderly, Elder Abuse, Elder Neglect

¹ Dr. Öğr Üyesi., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, slotfi@medipol.edu.tr
Makale Geliş Tarihi/Received: 27.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 12.10.2020.

1. GİRİŞ

Yaşlılığı ele alırken, çoğunlukla yaşlılığın fizyolojik boyutu ölçüt olarak alınmaktadır ve kronolojik olarak 65 yaş üstü bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşlılığı sınıflandırırken 65-74 yaş arasını genç yaşlı, 75-84 yaş arasını yaşlı, 85 yaş ve üzerini ise ileri yaşlı olarak sınıflandırmaktadır (DSÖ, 1984:8-9). Bu sınıflandırma bireylerin doğumlarından itibaren geçirdikleri zaman zarfı olan kronolojik yaşlanmayı işaret eder niteliktedir. Toplumsal olgu olarak kronolojik yaşlanmanın sınırı, 65 yaş ve üstünde olan bireylerin yaşlı kabul edilmesi şeklindedir fakat bireylerin yaşlanma süreçlerini sadece kronolojik olarak ele almak, bu olguya dar açıdan yaklaşmak olmakla beraber; kronolojik yaşlanma olgusunun daha geniş ölçekte psikolojik, sosyal ve ekonomik açılardan da incelenmesi önem arz etmektedir (Kalınkara, 2014: 9). Bu sebeple yaşlılık kavramı kronolojik, psikolojik, fizyolojik ve toplumsal açıdan çok boyutlu incelenmelidir.

Erikson'a göre insan, yaşamı boyunca sekiz gelişim döneminden geçmektedir (Gürses ve Kılavuz, 2011:155). Bu gelişim evrelerinde her bir evre bir önceki evreden etkilenerek oluşmakta ve aynı zamanda bir sonraki evreye hazırlık niteliği taşımaktadır (Kalınkara, 2014:1). Erikson'a göre, yaşlılık uzunca bir yaşam koşuşturması ve hedeflerin gerçekleşmesi sonucu kişisel bütünlüğün oluştuğu bir dönem olduğu gibi, yaşam bağlarının zayıfladığı, yaşamı anlamlı kılamamanın sonucu olarak umutsuzluğun yaşandığı bir dönem de olabilmektedir (Öz ve Svift, 2002:8). Bireyler, yaşam evrelerinde sürekli bir değişim halindedirler ve yaşlılık dönemi de gelişim evrelerinden biridir. Nitekim yaşlanma ve yaşlılık kavramları birbirlerinden farklı anlamları ifade etmektedir. Yaşlanma, her bir canlı için anne rahminde döllenme ile başlayan ve bireylerin yaşam bulgularını yitirene kadar süren, yani ölümle beraber sonlanan, biyolojik bir süreçtir (Pehlivan ve Karadakovan, 2013:385). Yaşlılık ise, bireylerin biyopsikososyal açıdan iyilik hallerini tam anlamı ile gerçekleştirememeleri, sistem içerisinde var olan rol ve yeteneklerinde kayıplar yaşamaları gibi pek çok sorunu beraberinde getiren bir kayıplar dönemidir (Gülen vd., 2013:394). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılığı, bireyin sosyal çevreye uyumunun azalması olarak tanımlamakta ve yaşlılığın başlangıcını 65 yaş olarak belirtmektedir (WHO, 1999:11). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre ülkemizdeki yaşlı nüfusun diğer yaş gruplarındaki nüfusa göre hızlı bir artış gösterdiği belirtilmekte ve 2018'de %8,8 olan yaşlı nüfus oranının 2023 yılında %10,2'ye yükselebileceği, böylesi bir durumda Türkiye'nin "çok yaşlı nüfuslu" ülkeler arasında yer alabileceği öngörülmektedir (TÜİK, 2018:1).

Yaşlı nüfus oranında görülen bu hızlı artış, yaşlıların karşılaşmış oldukları güçlüklerle ve sorun alanlarına ilişkin bakış açısında da değişime sebebiyet vermektedir. Böylesi bir durumda özellikle yaşlı bireylerin sayısındaki artışa bağlı olarak bu bireylerin yaşamış oldukları sorunlar daha fazla kişiyi ilgilendirir hale gelmektedir. Bu sorunlardan biri de yaşlı istismarı ve ihmalidir. Dünya Sağlık Örgütü yaşlı istismarının; ciddi yaralanmalar, hastalıklar, üretkenlik kaybı, izolasyon ve umutsuzluğun önemli bir nedeni olduğunu belirtmekte, bunun bir insan hakkı ihlali olduğunu vurgulamakta ve yaşlı istismarına karşı koymak ya da bu sorunu azaltmak

adına pek çok sektörün ortak bir zeminde bulunduğu multidisipliner bir yaklaşımın gerekliliğinin altını çizmektedir (WHO, 2002a:3). Yaşlı yetişkinlerin istismar ve ihmaline çözüm üretmek için multidisipliner bir yaklaşımın gerekli olduğu doğru olmakla birlikte, sosyal hizmet uzmanlarının benzersiz rolleri ve uygulama becerileri sebebiyle disiplinler arası ekiplerde ekibin diğer üyelerinin genellikle sosyal hizmete yöndikleri bilinmektedir (Donovan ve Regehr, 2010:174). Bu noktada yaşlı istismarı ve ihmali ile mücadelede sosyal hizmet bilim ve mesleğinin ve bu mesleğin uygulayıcıları konumundaki sosyal hizmet uzmanlarının önemli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İstismar edilen ve ihmal edilen yaşlılarla çalışan sosyal hizmet uygulayıcılarının, yaşlı istismarının ve ihmalinin risk faktörleri, semptomları, istismar edilen yaşlıların değerlendirilmesinde ve müdahalesinde önemli olabilecek durumsal ve / veya sosyokültürel faktörler ile ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. Buna ek olarak, sosyal hizmet uzmanlarının mağdur, fail veya her ikisiyle de aynı anda bir müdahale planı geliştirmesinin önemli olduğu görülmektedir. Tüm bunları gerçekleştirme noktasında sosyal hizmet uzmanlarına bir bakış açısı sunabilmek adına yaşlı istismarı ve ihmali kavramlarının tanımlanmasının, bu konuya yönelik kavramsal ve kuramsal çerçevenin sunulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. YAŞLI İHMALİ VE İSTİSMARI

Dezavantajlı gruplardan biri olan yaşlıların günümüzde sıklıkla maruz kaldıkları durum yaşlı istismarıdır. İhmal ve istismar, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin küresel bir sorun olarak birçok ülkede karşımıza çıkmaktadır. Yaşlı ihmal ve istismarının dünya genelinde yaygın olarak karşımıza çıkması, bu durumun toplumsal değerler ya da ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olmadığını ve evrensel bir problem olduğunun kanıtı durumundadır (Lök, 2015:150).

Yaşlı istismarı ilk kez 1970'li yıllarda Amerika'da gündeme gelmiştir (Artan, 2013:38). Her ne kadar yaşlı istismarı ilk kez 1970'lerin sonunda ortaya çıksa da savunmasız durumdaki yaşlılara yardım etmeye yönelik resmi çabalar en az yirmi yıl önce başlamıştır (Wolf, 2003:238). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1962 yılında Sosyal Güvenlik Yasası'na Kamu Refah Değişiklikleri'nin eklenmesiyle kendi işlerini yönetemeyen, ihmal edilen veya sömürülen, fiziksel ve/veya zihinsel sınırlamaları olan kişiler için koruyucu hizmetler sağlamak üzere eyaletlere ödeme yapılmasının onaylanması, yaşlı istismarının resmi olarak tanınmasına zemin hazırlamıştır (Teaster vd., 2010:8).

Uluslararası Yaşlı İstismarı Önleme Ağı (2009), yaşlı istismarını: "Güven beklentisinin olduğu herhangi bir ilişkide, yaşlı bir kişide zarar veya sıkıntıya neden olacak nitelikte tek bir kez gerçekleşen veya tekrarlanan bir eylem veya uygun eylemin eksikliği" olarak tanımlamaktadır (WHO, 2002b:126-127). Farklı bir tanımda ise yaşlı istismarı; yaşlının bakıcısı veya yaşlı kişinin bakımına bağlı olduğu kişi (her zaman olmasa da genellikle akrabası) tarafından yaşlı kişiye karşı uygulanan, sistematik ve sürekli devam eden istismar olarak tanımlanmaktadır (Cloke, 1983:2).

Araştırmalar, yaşlı bireylerin çoğunlukla kendi evlerinde ve yakınları tarafından istismara maruz bırakıldıklarını ortaya koymaktadır (Moyer, 2013:485). Bu noktada yaşlı istismarını doğru bir şekilde tespit etmenin önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır ancak bunun oldukça zor bir süreç olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Nitekim istismarın özellikle yaşlıların yakınları ve güvendikleri kişiler tarafından gerçekleştiriliyor olması bu durumun önemli bir etkenidir (Cooper vd., 2008:283).

Türkiye'deki yaşlı bireyler, genellikle yaşlılık dönemlerini kendi evlerinde geçirmek istemektedirler. Yaşlı istismarına ilişkin görüşler sosyal ve kültürel bir olgudur. İnsan davranışları farklı toplumlarda farklı biçimlerde şekillenmektedir. İnsanların bağımsız bir yaşam sürdürdüğü bireyci bir toplumda, yaşlılar fiziksel olarak acı çekmedikçe, ihmal eden davranışları bildirmeyebilmektedir. Böyle bir toplumda yalnızlık ve marjinalleşme kavramları, yaşlı bakımının sosyal ve kültürel bir ahlak olarak tanındığı gelişmekte olan ülkelerle aynı olmayabilmektedir. Özellikle çocukları dikkat etmedikleri taktirde yaşlı kişi duygusal hale gelebilmekte ve alınganlık yapabilmekte, yavaş yavaş sorun yönetme kabiliyetleri konusunda olumsuz bir durum içerisine sürüklenebilmektedir. Benzer şekilde, sosyal etkileşim de eşit derecede önemli bir ihtiyaçtır ve eğer bundan mahrum kalırlarsa yaşlılarda duygusal sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Küreselleşen dünyada, toplumsal normlar dünyanın birçok bölgesinde hızla değişmektedir (Eşiyok vd., 2004:171). Türkiye'de ve dünyada, yaşlı nüfusun artışı ile birlikte çeşitli sosyal risk unsurlarının da baş göstermesi, yaşlı ihmali ve istismarının günümüzün önde gelen konularından biri olmasına neden olmuştur.

ABD Ulusal Araştırma Paneli'nin yaşlı istismarı ve ihmali riskinin ve yaygınlığının gözden geçirilmesine ilişkin tahminlerine göre, 65 yaş ve üstü 1 ila 2 milyon Amerikalı, bakım ve koruma için bağımlı oldukları bir kişi tarafından yaralanmakta, sömürülmekte veya kötü muamele görmektedir. Kanada'da 65 yaş ve üstü 4000 yetişkin birey ile gerçekleştirilen bir çalışmada ise; araştırma örneklemine dahil edilen 65 yaş ve üzeri bireylerin %7'sinin son 5 yıl içinde çocukları, eşleri veya bakıcıları tarafından duygusal istismara maruz bırakıldıkları, %1'inin fiziksel istismar mağduru olduğu ve %1'inin finansal istismar yaşadıkları bildirilmiştir (Donovan ve Regehr, 2010:174).

Şiddet olgusu ise çağımızda gittikçe artan önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddetin en sık görülen çeşitlerini yaşlı istismarı, eş istismarı ve aile içi şiddet olayları oluşturmaktadır (Sayan ve Durat, 2004:98).

İstismar aile içinde, bir huzurevinde, geriatrik hastanede veya Darülaceze gibi palyatif bakım kurumlarında meydana gelebilmektedir. Yaşlı istismarı fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve hak istismarı şeklinde olabilmektedir. Bahsedilen istismar türleri, yaşlılar üzerinde denetim ve otorite mekanizması oluşturmuş kişiler veya yaşlı ile hiçbir bağı bulunmayan kişiler tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Bu kişiler kan bağı olan aile üyeleri, yakınları ya da komşu, gönüllü yardımcı, bakım elemanı, sağlık

personeli, sosyal hizmetler görevlisi veya çevredeki başka görevli kişiler de olabilmektedir (American Psychological Association, 2019).

Yaşlıların istismara maruz kaldığı durumların tespit edilmesi oldukça güçtür. Bu durum, yaşlı bireyin yakınları tarafından istismar durumun üstünün örtülmesi, aile içerisinde istismara maruz kalan yaşlıların ya da bakım ve korunmaya ihtiyacı olan yaşlının durumunu bildirmemesi, bildirmesi durumunda çeşitli şekillerde istismar edileceği korkusu yaşıyor olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Yaşlı istismarı vakalarının tespitinde güçlük oluşturan diğer bir durum da, yasal olarak istismar vakalarının bildirilmesi ile ilgili yetersiz bilgilerin bulunması, alandaki sosyal çalışmacıların eksikliği ve kurumlar arası koordinasyonun yetersizliğidir (Artan, 2016:55).

Yaşlılara karşı kötü muamele vakalarının mağdurları çoğunlukla kadınlardan oluşmaktadır ancak bu durumun, yaşlı kadın sayısının daha fazla olmasından mı, yoksa kadın yaşlıların gerçekten erkek yaşlılara göre kötü muamele görme risklerinin daha yüksek olmasından mı kaynaklandığı net olarak belirlenebilir durumda değildir. Bu bulguyu rapor eden çalışmaların çoğunluğu, klinik gözlemlerin üretildiği popülasyon tabanını doğru bir şekilde değerlendirme yolundan yoksundur (National Research Council, 2003:60).

Yaşlı bireylere yaklaşım sorunlarından birisi de yaşlı ihmalidir. Yaşlı ihmali, yaşamın devam ettirilmesinde gerekli temel gereksinimlerden yaşlıyı mahrum etmek olarak tanımlanabilir. Yaşlı ihmalinin varlığını gösteren durumlar;

- Yaşlının kişisel bakımı ya da giyinmesine yardım etmede yetersizlik,
- Yaşlının fiziksel, sosyal ve ruhsal gereksinimlerini sağlamada yetersizlik (yaşlının tedaviyi reddettiği durumları içermez),
- Yaşlının can güvenliğini tehdit edecek zararlardan yaşlıyı korumada yetersizlik,
- Yaşlının bakımına gerekli hassasiyet ve özen göstermede yetersizlik şeklinde olabilmektedir (Akdemir vd., 2008:72).

İhmal/terk etme davranışı da büyük bir istismar şeklidir. Belki de yaşlı istismarının en şiddetli ve aşırıya kaçan biçimi, zulümleri ve suç boyutunda saldırıları içermektedir. Yaşlı istismarının tüm biçimleri artmaktadır ve bu nedenle yaşlı istismarı akademisyenler, yöneticiler ve politika yapıcılar için bir endişe konusu olmalıdır. Bu sorun hem beklenen yaşam süresinin hem de nüfustaki yaşlı insanların oranının arttığı mevcut dünyada çok önemlidir (Khan ve Bhat, 2018:29).

Yaşlılara karşı istismar, ihmal ve şiddet oldukça sık görülmektedir. Genellikle bildirim yapılmadığı için istismarın yapısını ve kapsamını ortaya çıkarmak adına gerekli istatistiksel rakamlara erişilememektedir. İnsan hakları uygulamalarına ilişkin ülke raporlarında yer alan sonuçlara göre yaşlılar; kendilerine karşı işlenen sosyal, psikolojik ve ekonomik olma üzere çeşitli suçların artması nedeniyle kendilerini koruma altında ve güvencede hissetmemektedirler. Yaşı kaç olursa olsun tüm insanlar istismar, ihmal ve sömürü olmadan yaşamlarını sürdürme hakkına sahiptir. Tek

kaygının artan yaşam ömrü olmadığı, artan yaşam ömrüne anlamlı bir hayat ekleyerek sağlıklı ve istikrarlı bir toplum inşa etmenin öncelikli kaygı olduğu toplum tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşlı istismarı durumu oluştuğunda birçok yaşlı yetişkin şikayetlerini dile getirecek yetenek ve kapasiteye sahiptir ancak çekingenlik, utanç ve korku gibi çeşitli nedenlerle bu durumu birisine anlatmak konusunda isteksizdirler. Hikayelerini anlatmak adına sadece onlar için ulaşılabilir olan sosyal ve toplumsal bir destek olduğunda söz sahibi olmakta ve şikayetlerini dile getirmektedirler. Bu konuşamama durumu, onların bakım görevlileri ve sosyal servis çalışanlarınca zayıf algılanmalarına ve yetkin olmadıklarının düşünülmesine sebep olabilmekte ve yaşlı istismarı bildirildiğinde bunun güvenilirliği sorgulanabilmektedir. Bu durumlar, yaşlı yetişkinlerin istismarı bildirmelerini imkânsız hale getirmese de çok zorlaştırmaktadır (WHO, 2001).

3. YAŞLI BİREYLERE KARŞI İSTİSMAR PREVALANSI

Dünya Yaşlı İstismar Farkındalık Günü (Her yıl 15 Haziran) gibi kampanyalar yaşlı bireylere yönelik istismar olaylarına ilişkin farkındalığı ve bu olayların raporlanmasını artırıcı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, yetişkinlere, özellikle yaşlı yetişkinlere yönelik istismara karşı bu duyarlılık düzeyi, hala daha çocuk istismarı durumunun gerisinde kalmaktadır. 2007 yılında, Ivan Lewis bu durumu; “Bu ülkedeki (İngiltere) tüm yetişkin koruma rejimine yeniden bir göz atmamız gerekiyor. İnsanların yaşlı bireylerin istismarını da bir çocuğun istismarında olduğu gibi öfkelenedikleri bir durum olarak görmek istiyorum. Ne yazık ki, toplum olarak buna yakın değiliz ama bu kültür değişmeli” şeklinde ifade etmiştir (Gisby ve Butler, 2012:206).

2006 yılına kadar yapılan 49 çalışmada bildirilen prevalansın sistematik incelemesini içeren bir çalışmada, yaşlı insanların %6'sının önemli bir istismarı bildirdiği ve çiftlerin %5,6'sının ilişkilerinde fiziksel şiddete tanık olduğu ortaya konmuştur. Çalışma, dört yaşlı yetişkinden birinin, istismara maruz kalma riski altında olabileceğini ve bu istismarın sadece küçük bir kısmının tespit edilebildiğini belirtmektedir. 2007'de İngiltere'de O'Neill ve O'Keefe (2003:9) tarafından evlerinde ve bakanlığa bağlı kurumlarda yaşayan yaşlı insanların yaşam deneyimlerini ve refahlarını araştırmak için yapılan bir çalışmada yaşlı bireylerin deneyimledikleri istismarın boyutu anlaşılmasına çalışılmıştır. Görüşme yapılan 65 yaş ve üzeri 2100 yetişkinin %2,6'sının, önceki 12 ay içinde bir aile üyesi, arkadaşı veya bakıcısı tarafından kötü muameleye maruz bırakıldığı görülmüştür. Bu duruma komşular ve tanıdıklar dahil edildiğinde ise prevalans %4'e yükselmiştir (Gisby ve Butler, 2012:206).

İstismar, ev ortamındaki yaşlı bireyleri ilgilendiren iki çeşit sosyal problemi içermektedir; aile içi şiddet ve yaşlı istismarı. Yaşlılar için istismarın prevalans oranları, aile içi şiddetin toplam yüzde 2'sini oluşturabileceğini göstermektedir (Home Office, 1993:135). Çocuk istismarı, belki de kendi başına gelenler üzerinde daha az kontrol sahibi olan ve fiilen daha “savunmasız” olan çocuk yaştaki bireyleri korumaya yönelik doğuştan gelen bir refleks nedeniyle daha empatik bir tepki ortaya çıkarma

eğilimi taşımaktadır. Üstelik herkes çocukluk dönemini yaşadığından ötürü onları savunmasızlıklarıyla tanımlamayı daha kolay bulmaktadır. Buna karşılık, belirli bir kapasiteye sahip olan yaşlı bireylerin çoğunlukla yaşamları üzerinde daha fazla kontrol sahibi oldukları ve bu nedenle çocuklara kıyasla daha fazla kendilerini savunabilir oldukları düşünülmektedir. Bu durum, yaşlı istismarının anlaşılmasını zorlaştırıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır.

4. YAŞLI İSTİSMARINI ANLAMAK İÇİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Sosyal hizmet uzmanları yaşlanma sürecini ve yaşlı istismarını anlamak için çeşitli teorik yaklaşımları kullanmaktadırlar. Biyolojik, sosyal ve gelişimsel yaşlanma teorilerine genel bakış, yaşlanma süreci hakkında daha fazla farkındalık sağlamada yardımcı olmaktadır (Hutchison, 2015:23).

4.1. Sosyal yatırım teorisi:

Bu teori, ebeveynlerin çocuklarına küçükken bakmalarını sadece sevgi vermenin yanı sıra yaşlılıklarında kendilerine bakmaları için bir yatırım olarak gördüklerini savunmaktadır. Ebeveynlerin bu yaklaşımı istismara açıktır. Çünkü sosyal yaşamın içinde kalmak isteyen ve kuruma yerleştirilmek istemeyen yaşlılar çocukları için fazla fedakârlık yapabilmektedirler ve bu şekilde duygusal/ekonomik olarak istismar edildikleri ilişkilerine bir şekilde son vermek istemektedirler (Jackson ve Hafemeister, 2013:11).

4.2. Bakıcı stresi teorisi:

Bakıcı stresi teorisi, yaşlı istismarını açıklamada en yaygın kullanılan gerekçedir. Bu teorinin temeli, fiziksel veya zihinsel engelli yaşlı bir kişiye uzun süreli bakım sağlama durumunun bakıcı üzerinde yarattığı etkiye dayanmaktadır. Bu bakıcı etkisi, bakıcının aşırı sorumluluklarından kaynaklı bir stres faktörü haline gelebilmekte ve bakıcının mağdur kişiye fiziksel şiddet uygulamasına sebep olabilmektedir. Bakıcının, başa çıkma becerileri, sorumluluk algısı, bakım rolünün gönüllü doğası, mağdurun izolasyonu ve destekleyici hizmetlerin eksikliği gibi diğer iç ve dış faktörler bu teoride önemlidir. Bu teori bakıcı görevini üstlenen yetişkin çocuklarla güçlü bir şekilde ilişkilendirilse de, eşin zayıf durumdaki partnerine bakıcı olması durumunda eş istismarına da dönüşebilmektedir (Bergeron, 2001:53).

Bakıcı stresi teorisi, yaşlı bakımından sorumlu kişide stres yaratan çeşitli faktörler nedeni ile bakıcının bu ağır stresi çeşitli eylemlerle yaşlı bireye yansıtmasının istismara yol açtığını belirtmekte ve bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının bakıcı stresini anlamalarının ve bu konuda kendilerini geliştirmelerinin gerekliliğini öne sürmektedir (Brandl ve Raymond, 2012:35). Literatürde bakıcı stresini yaratan faktörlerin; destekleyici hizmetlerin eksikliği, başa çıkma becerilerinin eksikliği, kaynakların eksikliği veya yetersizliği, yeterince dinlenme ve kendine vakit ayırmada eksiklik, sosyal hayattan soyutlanma, iş hayatında problemler ve kayıplar şeklinde olduğu bildirilmektedir (Dong vd., 2013:138).

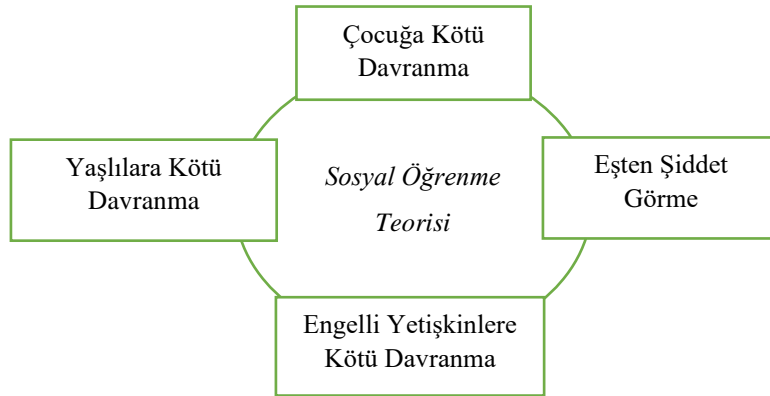
4.3. Güçlendirme, güç ve kontrol teorisi:

Güçlendirme, yaşlı istismarı ile ilgili savunuculuk çalışmalarının merkezi bir yöntemidir. Savunuculuk, yaşlı yetişkinlere endişelerini ve deneyimlerini ifade etme fırsatı verirken insanların kendi bilinçli kararlarını vermelerini desteklemekte ve buna imkân sağlamaktadır (Kalaga vd., 2007). Aile içi şiddet perspektifini de içinde barındıran bu teori, istismar eden kişinin yaşlı bireylerle olan ilişkisinde güç ve kontrolü sağlamak için zorlama ve tehdit kullanmasına odaklanmaktadır. Önerilen müdahaleler yaşlıyı istismarcı kişiden korumak yerine bakıcı stresini hafifletmeye odaklanmak şeklindedir ve ayrıca güç ve kontrol teorisi şemalarından faydalanılabilir (NCALL, 2020). Bu teori, yaşlı istismarına ilişkin olarak gerçekleştirilecek müdahalelerde, yaşlının müdahale üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını ve karar verme sürecine yaşlıların da dahil edilmesini içermektedir (Anetzberger, 2009).

4.4. Sosyal öğrenme teorisi:

Kuşaklararası teori olarak da adlandırılan sosyal öğrenme teorisi, şiddetin nesilden nesile aktarılabilen öğrenilmiş bir davranış olduğunu varsayar. Çocuklar şiddeti strese tepki olarak gözlemlediklerinde, bu davranışı kabul edilebilir olarak içselleştirirler. Yaşlı istismarı durumunda, istismar edilen bir çocuk gelecekte anne veya babasını da istismar edebilmektedir. Ayrıca eşlerden biri hastalandığında veya kötü bir duruma düştüğünde, daha önce istismar edilen eş onu istismar etme davranışını sergileyebilmektedir. Bu nedenle bu teori, ebeveyn veya eş tarafından istismar edilen çocuğun veya eşin, şiddet döngüsünü bir şekilde sürdürdüğünü varsaymaktadır (Momtaz vd., 2013:184).

Sosyal öğrenme teorisi, çocuklukta şiddete maruz kalan erkek çocuklarının yetişkin olduklarında şiddeti sorun çözme aracı olarak görme eğilimlerinin arttığını, çocuklukta şiddete maruz kalan kız çocuklarının ise yetişkin olduklarında şiddete maruz kalma olasılıklarının arttığını vurgulamaktadır. Bu teori yaşlıların aile içi dinamiklerinde geçmiş şiddet öyküsü var ise istismar olasılıklarının arttığını öne sürmektedir (Burnight ve Mosqueda, 2011:9).

Şekil 1. Sosyal Öğrenme Teorisi Modeli

4.5. Ekolojik perspektif kuramı:

Ekolojik perspektif, istismar mağduru yaşlıların çevrelerine odaklanır ve sosyal çevreyi de içeren bütüncül bir çevresi içinde birey yaklaşımı sunar. Ekolojik perspektif, sosyal hizmet uzmanları açısından özellikle kurum bakımından ayrılan yaşlıların ev ortamına uyumlarının sağlanması noktasında önemli görülmektedir (Kirst-Ashman ve Hull, 2009).

Ev ortamlarında yaşlı yetişkinlerle yapılan sosyal hizmet uygulamaları; ev ve toplum temelli hizmetlerin kullanımını normalleştiren ve fiziksel, psikososyal ihtiyaçları karşılamak üzere yaşlıların güvendiği kişileri de sürece dahil ederek toplumu bilgilendirme amaçlı gerçekleştirilen çalışmaları içermektedir (Joosten, 2015:35). Yaşlı bireye bakan kişi ve içinde buldukları topluma yaşlının hakları ve ihtiyaçları ile ilgili bilgilendirme yaparak yaşlı ihmal ve istismarının önlenmesi adına girişimlerde bulunmaktadır. Bu kuram, yaşlı yetişkinlerde sosyal ortamın etkilerinin; yaşlıların özerklik ihtiyaçlarını sağlamaları için gerekli hizmet ve kaynakların yokluğunda görüldüğünü savunmaktadır. Nitekim uygun fiyatlı konut, ulaşım ve ilaçlar genellikle sabit gelire yaşayan yaşlı bireyler için birer problem kaynağı olmaktadır (John, 2015:17).

4.6. Sistemler teorisi:

Yaşlı insanlarla yapılan sosyal çalışmalar, sıklıkla müracaatçıların;

- Aileleri, bakıcıları, arkadaşları ve komşuları gibi resmi olmayan doğal sistemleri,
- Topluluk destekleri veya özel yardım sağlayan yapılar gibi resmi sistemleri,
- Hastaneler, sağlık profesyonelleri, gündüz bakım merkezleri vb. gibi toplumsal sistemleri

ile ilişkilidir (IASW, 2011:8). Bu teoriye göre; yaşanan sorunlar sadece yaşlı kişinin içsel problemlerinden kaynaklanmaz, ayrıca yaşlının yukarıda belirtilen sistemlerle olan etkileşimlerindeki problemlerden dolayı da gerçekleşebilir. Sosyal hizmet uzmanının rolü, çatışmanın nedeninin nerede ortaya çıktığını değerlendirmek ve söz konusu müracaatçı ile sorunun kaynakladığı sistem arasında arabuluculuk yapmaktır.

5. YAŞLI İSTİSMARI VE İHMALİNE YÖNELİK SOSYAL HİZMET UZMANININ ROLLERİ

Yaşlı bireylerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının görevleri çok çeşitli olmakla beraber yaşlı bireylerin aileleri ve bakıcıları ile çalışmayı da içermektedir. Yaşlı bireylerle sosyal hizmet, yaşlıların işlevselliğinin ve yaşam kalitesinin korunmasına veya geliştirilmesine odaklanmaktadır. Sosyal hizmet, bireylerin sosyal sistemleri, ihtiyaçları ve hakları bağlamında yaşam kalitesi ve fırsatlarını hem nasıl gerçekleştirebilecekleri hem de nasıl en üst düzeye çıkarabilecekleri konusuna odaklanır.

Sosyal hizmet değerlendirmesi, sosyal hizmetin tüm ana rolleri ve görevleri için anahtardır. Sosyal hizmet uzmanları, pratik ve duygusal ihtiyaçların ve uygun

desteklerin belirlenmesini içeren sosyal değerlendirmeler yaparlar. Bu, sosyal çalışmacının müracaatçı ve ailesine yardımcı olmak için müdahale etmek adına düşünceli ve planlı bir şekilde tepki vermesini sağlar. Bir sosyal hizmet uzmanının değerlendirme yaklaşımı, belirli teorilerin kullanımından etkilenir ve kendi mesleki eğitim ve deneyimlerine, müracaatçıların ve yöneticilerinin ihtiyaçlarına ve kurumlarının belirtilen misyonlarına dayanır. Diğer sosyal hizmet görevleri veya müdahale türleri (genellikle ilk ve devam eden sosyal hizmet değerlendirme ve incelemesine bağlıdır), müracaatçılar adına yerel yönetimler ve sosyal refah hizmetleri gibi bir dizi hizmeti savunmayı içerir. Sosyal hizmet uzmanları, topluluk kaynaklarıyla iletişim ve bağlantı kurar ve müracaatçılar ve ailelerine faydaları, hakları ve destek hizmetleri de dahil olmak üzere çeşitli konularda bilgi sağlar. Müracaatçıların kendilerini güçlendirmelerini, kendi adına hareket etmelerini teşvik edecek ve destekleyecek bilgi ve desteği sağlayarak yardımcı olurlar. Yaşam değişikliklerine ve gündüz bakımından yatılı bakıma geçiş gibi diğer geçişlere uyum sağlama ve değişim konusunda müracaatçılara yardımcı olur ve desteklerler. Sosyal hizmet uzmanları, yaşlı istismarı, aile içi şiddet ve vesayet işlemleri gibi konularda sosyal kontrol rolüne sahiptirler (O'Neill ve O'Keefe, 2003:9).

İstismar edilen yaşlıların müdahalelerine ilişkin konular kaçınılmaz olarak sosyal hizmet uzmanları için klinik, etik ve yasal kaygıları artırmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, yaşlıların çıkarlarını gözetmek ve onların adına hareket ederken haklarını korumakla yükümlüdür. Yüklenilen bu sorumluluk, sosyal hizmet uzmanının yaşlının geçmişi ve çıkarlarının yanı sıra mesleki Etik Kuralları ve kendi yetki alanlarındaki yetişkin koruma yasaları hakkında bilgi sahibi olmasını da gerektirmektedir. Sosyal hizmet uygulayıcıları, yaşlı istismarı veya ihmali olasılığının farkında olmak, tedavi için bir plan tasarlamak ve gerektiğinde uygun kurumlara rapor vermekle yükümlüdür. Yaşlı istismarı vakalarını değerlendirirken, yaşlının risk seviyesini, sorunları, hangi hedeflerin en fazla önceliğe sahip olabileceğini ve sosyal hizmet müdahalesinin yaşlı üzerindeki etkisini değerlendirmek önemlidir (Donovan ve Regehr, 2010:180).

İstismardan şüphelenilmesi durumunda yaşlılar adına savunuculuk yapan sosyal hizmet uzmanlarının genellikle diğer disiplinler ve toplum örgütleriyle iş birliği yaptıkları görülmektedir. Multidisipliner ekiplerin son zamanlarda yaşlı istismarının klinik yönetiminde büyük ilgi gördüğü belirlenmiştir. Multidisipliner ekipler, yaşlılık istismarının tespiti ve müdahalesi için faydalı olabilir çünkü çoklu disiplinlerin uzmanlığını birleştirmek durumun bütünsel bir perspektifini sunar. Buna ek olarak bir disiplinin yaşlı istismar vakalarının karmaşıklığını çözme sorumluluğunun paylaşılması, gerçekleştirilecek uygulamaların verimini ve kalitesini artırıcı etkiye de sahip olabilmektedir (Anetzberger vd., 2005:159).

İstismarın gerçekleştiği olası koşullar ve bunun altında yatan ilişki dinamiklerinin kompleks yapısı göz önüne alındığında, sosyal hizmet uzmanının görevi karmaşıklıklarla dolu olarak görülebilmektedir. Net olarak, ilk öncelik, istismara uğrayan kişinin kişisel güvenliğinin korunmasını sağlamak olacaktır ancak bunun mümkün olabileceği yolların çeşitliliği mevcuttur. Sosyal hizmet pratiğinin çoğunda

olduğu gibi, istismar durumundaki destekte temel dinamik, bireyin özerkliğini en üst düzeye çıkarmaya çalışmak ile bireyi zarardan korumak arasındaki dengeyi sağlamaktır. Sosyal hizmet uzmanları, yaşlı insanların güvende bir yaşam sürebilmelerini, güvenliklerinin tehdit edildiği durumlarda soruşturma süreçlerini yönetebilmelerini ve özerkliklerini koruyabilmelerini sağlamada önemli bir role sahiptir (Lymbery, 2005:45).

Sosyal hizmet uzmanları, istismarın ortaya çıkmasını öngörebilecek risk faktörlerini değerlendirmenin yanı sıra istismar veya ihmal mağduru olan yaşlı yetişkinin güçlü yönlerini ve kaynaklarını belirlemelidir. Ayrıca mağdurun yarattığı tehdidi de değerlendirmesi gerekmektedir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanı; müdahalelerin uygulanması, durumu istismar veya ihmal olarak tanımlamada zorluk, istismarın türü ve şiddeti, mağdur ve istismar özellikleri, sosyal, profesyonel ve kişisel tutumlar ve toplumun varlığı gibi çeşitli faktörlerden de etkilenebilmektedir (Alon ve Berg-Warman, 2014).

Sosyal hizmet uzmanları, yaşlı yetişkinlerin ailedeki bakıcılarına yardımcı olmak için destek gruplarının geliştirilmesi ve kolaylaştırılmasında savunuculuk rolünü yerine getirmektedirler. Bu tür gruplarda bakıcılar deneyimlediklerini güvenli bir ortamda paylaşabilmekte ve gerekli eğitimleri almış sosyal hizmet uzmanı grup liderleri tarafından yönlendirilebilmektedirler (Toseland ve Rossiter, 1989:38). Profesyonel grup liderlerinin, değerlendirme becerilerine ek olarak yaşlanma, grup dinamikleri ve insan kaynakları hakkında daha yüksek bir seviyede uzmanlık ve bilgiye sahip olması gerektiğinden profesyonel liderliğindeki gruplar, karşılıklı yardım/kendi kendine yardım gruplarından farklıdır. Sosyal hizmet uzmanı grup liderlerinden; bakıcı stresi teorisinin insanların yaşlı bireyleri istismar etme nedenlerine odaklanan bir teori olmasını göz önünde bulundurmaları beklenmekte (Bergeron, 2001:52), bu noktada streslerinin azaltılması adına bakıcıları uygun hizmetlere yönlendirmeleri ve bu bakıcılar tarafından bakılan yaşlıların bu sayede bakım kalitesinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca sosyal hizmet uzmanı grup liderlerinden hem bireysel açıdan hem de grup üyelerine iyi ve faydalı grup işleyişini sağlayabilmeleri açısından mesleki etik davranış kurallarına uygun hareket etmeleri beklenmektedir (Dolgoff ve Skolnik, 1996:55). Sosyal hizmet uzmanı grup liderleri, grup üyesi olan hizmet alıcılarının buldukları toplumdaki yasaları bilmekle yükümlüdür.

Sosyal hizmet uzmanları makro düzeyde de yaşlı haklarının gereklerinin yerine getirilmesine yönelik sosyal çalışma uygulamaları gerçekleştirmelidir. Bilindiği üzere makro düzeyde sosyal hizmet uygulamaları, toplum kalkınması, toplum planlaması, toplum eğitimi, toplum temelli bakım, toplum örgütlenmesi, sosyal aksiyon ve planlamayla ilgili uğraşlardan oluşur (Yanardağ, 2019a:23). Sosyal hizmet uzmanları toplumla sosyal hizmet uygulama modelleri doğrultusunda, barınma ihtiyacını kendi evinde karşılamak isteyen yaşlıya yönelik toplum temelli bakım uygulamalarının sunulmasına, çalışma yaşamında ayrımcılığa uğrayan, emekliliğe zorlanan yaşlılara yönelik savunuculuk çalışmalarının yapılmasına, yaşlıların toplum katılımı mekanizmalarına dahil olmalarının sağlanmasına, sivil toplum örgütleri vb. kanallar

aracılığıyla aktif yurttaş olarak yaşamlarını sürdürmelerine yönelik mesleki çalışmalar gerçekleştirmesi mümkündür (Yanardağ, 2019b:181-187).

6. SONUÇ

Bu çalışma, hızla artan yaşlı nüfusa bağlı olarak daha görünür hale gelen yaşlılarda ihmal ve istismar durumuna dikkat çekmek, dezavantajlı konumdaki yaşlı bireyleri ihmal ve istismardan koruyabilmek adına sosyal hizmet uzmanları ve toplum iş birliğine dayalı çabaları vurgulamak ve bu sorun alanına ilişkin çalışmalar gerçekleştirecek meslek elemanlarına gerekli teorik zemini sunmak amacıyla oluşturulmuştur. Sosyal hizmet uzmanları, yaşlı ihmal ve istismarının belirlenmesi, gerekli koruyucu ve önleyici çalışmaların yürütülmesi, bu konuya ilişkin olarak üretilecek sosyal politikalara katkı sunulması ve etkili müdahale stratejilerinin belirlenerek bunların uygulamaya konması noktasında önemli görev ve sorumluluklara sahiptirler. Bu görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirmekle yükümlü durumda olan sosyal hizmet uzmanlarının; yaşlı ihmal ve istismarına ilişkin gerekli teorik bilgi altyapısı ile donanmış olmaları, bunun yanında ilgili sorun alanına yönelik yasal prosedürlere hâkim olmaları ve meslek etiğine uygun çalışmalarını gerçekleştirme noktasında özverili olmaları beklenmektedir.

Yaşlı ihmal ve istismarı alanında uygulamalarını gerçekleştirecek sosyal hizmet uzmanları, öncelikle bu kavramları tanımlayabilmeli, bu sorun alanının genel popülasyondaki görülme sıklığının farkında olarak durumun ciddiyetini kavrayabilmeli, hangi davranışların ihmal ve istismar olarak adlandırılacağı noktasında ilgili mevzuata hâkim olmalı ve mesleki müdahalelerini bu çerçeveye bağlı kalarak etik standartlar çerçevesinde yürütmelidir. Bu çalışmada; öncelikle yaşlı ihmal ve istismarı kavramları tanımlanmaya çalışılmış, ardından bu sorun alanına ilişkin farklı ülkelerde gerçekleştirilen çalışmalar bağlamında sorunun görülme sıklığı ve durumun ciddiyeti üzerinde durulmuş, yaşlılara yönelik ihmal ve istismar davranışının doğasını açıklamak adına literatürde yer verilen teorilere değinilmiş ve ardından sosyal hizmet uzmanlarının bu konuda gerçekleştirebilecekleri çalışmalardan bahsedilmiştir.

Yaşlı ihmal ve istismarı alanı ile ilgili olarak belki de en büyük problem, ülkemizde toplum tarafından göz ardı edilen veya farkında olunmaksızın günlük hayatın bir parçası haline gelmiş olan bir sorun alanına karşılık geliyor olmasıdır. Buna ek olarak sorunun muhatapların diğer dezavantajlı gruplara (çocuk, engelli vb.) kıyasla daha fazla kendini savunabilir olarak algılanmaları da bu sorun alanının önemini azaltıcı niteliğe sahiptir. Bu noktada özellikle yaşlı ihmal ve istismarına yönelik makro düzeyde çalışmaların yürütülmesi ve bu çalışmaların toplumu bilgilendirici faaliyetler noktasında hız kazanması önemli görülmektedir. Televizyon kanallarında yer verilen kamu spotlarının, yaşlı ihmal ve istismarına dikkat çekici nitelikte şekillendirilmeleri de bu sorun ile mücadelede başlangıç için faydalı olabilecek bir yöntemdir.

Türkiye'deki sosyal hizmet literatürü incelendiğinde, yaşlı ihmal ve istismarına yönelik çalışmaların arzulanan düzeyde olmadığı görülmekte ve konunun akademik

alanda yeterince görünür kılınmadığı söylenebilmektedir. Bu noktada özellikle ülkemizde de gittikçe yaşlanan bir nüfus yapısının bulunduğu göz önüne alınarak, bu konuya ilişkin daha fazla bilimsel çalışmanın gerçekleştirilmesi, sahadaki uygulayıcılar ile bir araya gelinerek bu sorun alanına çözüm üretecek veya sorun hakkında öngörü sunacak projelerin geliştirilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, N., Görgülü, Ü. ve Çınar, F. İ. (2008). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 15(2), 68-75.
- Alon, S. ve Berg-Warman, A. (2014). Treatment and prevention of elder abuse and neglect: where knowledge and practice meet—a model for intervention. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 26, 150-171.
- American Psychological Association. (2019). <http://www.apa.org/pi/aging/eldabuse>.
- Anetzberger, G. J., Dayton, C., Miller, C. A., McGreevey, J. F. and Schimer, M. (2005). Multidisciplinary teams in the clinical management of elder abuse. *Clinical Gerontologist*, 28(1/2), 157–171.
- Anetzberger, G. J. (2009). Elder abuse prevention: emerging trends and promising strategies by L. Nerenberg. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 21(1), 86–88.
- Artan, T. (2013). Türkiye’de yaşlı istismarına genel bir bakış. *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 38-61.
- Artan, T. (2016). Huzurevinde kalmakta olan yaşlılarda yaşlı istismarının bir türü olarak ekonomik istismar. *HSP*, 3(1), 48-56.
- Bergeron, L. R. (2001). An elder abuse case study: caregiver stress or domestic violence? you decide. *Journal of Gerontological Social Work*, 34(4), 47-63.
- Brandl, B. and Raymond, J. A. (2012). Policy implications of recognizing that caregiver stress is not the primary cause of elder abuse. *Generations*, 36(3), 32-39.
- Burnight, K. and Mosqueda, L. (2011). *Theoretical model development in elder mistreatment*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Cloke, C. (1983). *Old age abuse in the domestic setting*. Age Concern. London. Portsmouth.
- Cooper, C., Manela, M., Katona, C. and Livingston, G. (2008). Screening for elder abuse in dementia in the laser-ad study: prevalence, correlates and validation of instruments. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 23, 283–288.
- Dolgoff, R. and Skolnik, L. (1996). Ethical decision making in social work with groups: an empirical study. *Social Work with Groups*, 19(2), 49-65.
- Dong, X., Chen, R., Chang, E. S. and Simon, M. (2013). Elder abuse and psychological well-being: a systematic review and implications for research and policy — a mini review. *Gerontology*, 59(2), 132-142.

- Donovan, K. and Regehr, C. (2010). Elder abuse: clinical, ethical, and legal considerations in social work practice. *Clin Soc Work J*, 38, 174–182.
- Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri. (DSÖ) (1984). *Türkiye Cumhuriyeti sağlık bakanlığı dış ilişkiler dairesi bakanlığı*. Ankara. 1-64.
- Eşiyok, B., Hancı, H., Özdemir, Ç., Yelken, N. ve Zeyfeoglu, Y. (2004). Adli hemşirelik. *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*, 13(5), 169- 171.
- Gisby, J. and Butler, G. (2012). Skills in safeguarding and supporting older peopl. Hall, B. and Scragg, T. (Der.), *Social work with older people*. England: Open University Press McGraw-Hill Education. 1-221.
- Gülen, M., Aktürk, A., Acehan, S., Seğmen, M. S., Açıkalm, A. ve Bilen, A. (2013). Yaşlı istismarı ve ihmali. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(3), 393-407.
- Gürses, İ. ve Kılavuz, M. A. (2011). Erikson'un psiko-sosyal gelişim dönemleri teorisi açısından kuşaklararası din eğitimi ve iletişiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 153-166.
- Home Office. (1993). *The 1992 British crime survey*. London: HMSO.
- Hutchison, E. D. (2015). A life course perspective. Perigo, J. (Der.), *Dimensions of human behavior: the changing life course* (ss. 1-34). İndia: SAGE.
- Jackson, S. L. and Hafemeister, T. L. (2013). *Understanding elder abuse: new directions for developing theories of elder abuse occurring in domestic settings*. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice, 1-34.
- John, A. (2015). *Elder justice curriculum modules for MSW programs*. Council on Social Work Education. American. 1-64.
- Joosten, D. M. (2015). Social work decision-making: need factors of older adults that affect outcomes of home and community-based services. *Health & Social Work*, 40(1), 34-42.
- Kalaga, H., Kingston, P., Penhale, B. and Andrews, J. (2007). A review of literature on effective interventions that prevent and respond to harm against adults. *Edinburgh: Scottish Government Social Research. Effective Intervention Review*, 15,1-4.
- Kalınkara, V. (2014). *Temel gerontoloji yaşlılık bilimi*. (2. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Khan, A. M. and Bhat, N. A. (2018). Theorizing elder abuse in the indian. Rajan, S. I., Shankardass, M. K. (Der.), *Abuse and neglect of the elderly in India*. (ss. 29-43). Springer Nature.
- Kirst-Ashman, K. and Hull, G. H. (2009). *Understanding generalist practice* (5. bs.). Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Lök, N. (2015). Türkiye'de yaşlı istismarı ve ihmali: sistematik derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Psychiatry*, 7(2), 149-156.

- Lymbery, M. (2005). United we stand? partnership working in health and social care and the role of social work in services for older people. *The British Journal of Social Work*, 36(7), 1119–1134.
- Momtaz, Y. A., Hamid, T. A. and Ibrahim, R. (2013). Theories and measures of elder abuse. *Psychogeriatrics*, 13(3), 182–188.
- Moyer, V. A. (2013). Screening for intimate partner violence and abuse of elderly and vulnerable adults: US preventive services task force recommendation statement. *Annals Int Medicine*, 158(6), 478-486.
- National Research Council. (2003). Elder mistreatment: abuse, neglect, and exploitation in an aging america. panel to review risk and prevalence of elder abuse and neglect. Bonnie, R. J. and Wallace, R. B. (Der.), Committee on national statistics and committee on law and justice, division of behavioral and social sciences and education. Washington, DC: The National Academies Press. 1-569.
- O'Neill, D. and O'Keefe, S. (2003). Health care and older people' in Ireland. *International Health Affairs*, 51(9), 1280–1286.
- Öz, F. ve Svift, J. (2002). Yaşamın son evresi: yaşlılık psikososyal açıdan gözden geçirme. *Kriz Dergisi*, 10(2),17-28.
- Pehlivan, S. ve Karadakovan, A. (2013). Yaşlı bireylerde fizyolojik değişiklikler ve hemşirelik tanılması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 385-395.
- Sayan, A. ve Durat G. (2004). Yaşlı istismarı ve ihmali: önleyici girişimler. *Ankara Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(3), 97-106.
- Teaster, P. B., Wangmo, T. and Anetzberger, G. J. (2010). A Glass half full: the dubious history of elder abuse policy. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 22(1-2), 6–15.
- The Irish Association of Social Workers. (IASW). (2011). *The role of the social worker with older persons*. Special Interest Group on Ageing (SIGA).
- The National Clearinghouse on Abuse in Later Life. (NCALL). (2020). *Abuse in Later Life*. <https://www.ncall.us/abuse-in-later-life/>.
- Toseland, R. W. and Rossiter, C. M. (1989). Group interventions to support family caregivers: a review and analysis. *Gerontologist*, 29(4), 438-448.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *İstatistiklerle yaşlılar*. 12 Mayıs 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>.
- WHO. (2001). *Geneva: global response against elder abuse*. World Health Organization, Geneva, (HAI).
- WHO (2002a). *Toronto declaration on the global prevention of elder abuse*. 12 Mayıs 2020 tarihinde https://www.who.int/ageing/projects/elder_abuse/alc_toronto_declaration_en.pdf?ua=1

- WHO (2002b). Abuse of the elderly. Krug, E., Dahllberg., L., Mercy, J., Zwi, A. & Lozano, R. (Der.), *World report on violence and health*. 12 Mayıs 2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;
- Wolf, R. (2003). *Elder abuse and neglect: history and concepts*.(s.238-248). Bonnie, R. J. and Wallace, R. B. (Der.), *Elder mistreatment: abuse, neglect, and exploitation in an aging america*. Panel to review risk and prevalence of elder abuse and neglect. committee on national statistics and committee on law and justice, division of behavioral and social sciences and education. Washington, DC: The National Academies Press.1-569.
- World Health Organization (WHO). (1999). *Man ageing and health achieving health across the life span*. Geneva.1-57.
- Yanardağ, U. (2019a). *Toplumla sosyal çalışmaya giriş*. Ankara: Maya Akademi.
- Yanardağ, U. (2019b). Yaşlılarla hak temelli çalışma. Yanardağ, U., Zubaroglu-Yanardağ, M. (Der.), *Yaşlılarla sosyal hizmet içinde*. Ankara: Nika Yayınları.

Derleme

NATO'DA EFEKTİF LİDERLİK SORUNU

Gökhan DUMAN* ORCID ID: 0000-0002-7007-3542
Bekir Emre KURTULMUŞ** ORCID ID: 0000-0002-2453-7270

ÖZET

Bu çalışma genel hatlarıyla liderlik kavramını açıklamakta, liderlik tiplerinin değişimini belirtmekte ve NATO örneği üzerinden uluslararası örgütlerdeki liderlik pozisyonunu tartışmaya açmaktadır. Liderlik kavramının özelliklerini ve çeşitlerini açıkladıktan sonra uluslararası örgütlerin uluslararası sistem içerisindeki yerini de açıklayan bu çalışma, NATO örneğinden yola çıkarak uluslararası örgütler içerisindeki liderlik yapısını incelemektedir. Genellikle Genel Sekreterlik şeklinde karşımıza çıkan uluslararası örgütlerdeki liderlik pozisyonunun ne kadar etkili olduğu tartışılmaktadır. NATO'nun örgüt yapısı açıklandıktan sonra Genel Sekreterin görev ve yetkileri incelenmekte ve ortaya konan liderlik tiplerinden hangisine daha uygun olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Liderlik, Uluslararası Örgütler, Genel Sekreter

Review

LACK OF EFFECTIVE LEADERSHIP IN NATO

ABSTRACT

This study explains the concept of leadership in general, specifies the change of leadership types and discusses the leadership position in international organizations with the example of NATO. After explaining the features and types of the concept of leadership, this study also explains the place of international organizations in the international system and examines the leadership structure within international organizations based on the NATO example. The effectiveness of leadership position in international organizations, which is usually established as Secretary General, is the main point of discussion. After explaining the organizational structure of NATO, the duties and powers of the Secretary General are examined, and it is stated which of the types of leadership is more appropriate.

Keywords: NATO, Leadership, International Organizations, Secretary General

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, gokhan.duman@idu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Kuwait College of Science and Technology, bekurtulmus@gmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 05.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2020.

1. GİRİŞ

Liderlik kavramı sosyal bilimlerde genellikle işletme bilimi içerisinde yönetim organizasyon çalışmalarında ele alınmaktadır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bilim dallarında ise liderlik kavramı genellikle parti genel başkanları, devlet başkanları gibi ‘siyasi liderleri’ konu edinmektedir. Ülkelerinde etkin konumda olan siyasi liderlerin; özellikle Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan dünya düzeninde, uluslararası sistemi de şekillendirme gücüne de sahip oldukları söylenebilir. Siyasi liderlerin ön plana çıktığı uluslararası sistem içerisinde yer alan bir diğer aktör ise uluslararası örgütlerdir. Uluslararası örgütler her ne kadar uluslararası ilişkiler alan yazınında inceleme ve araştırmalara konu olmuş olsa da bu çalışmalarda odak noktası genellikle örgütün işlevi, konumu ve gücü olmuş, örgütün yapısı içerisinde yer alan liderlik mekanizmasının etkisi ve pozisyonu genellikle inceleme dışında tutulmuştur.

Hızla değişen modern dünya ile birlikte örgüt tiplerinde ortaya çıkan çeşitlilik durumu liderlik tiplerinin de zaman içerisinde örgüt tiplerine uyumlu olarak çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Örgüt performansı üzerinde olumlu etkiye sahip liderlik tipleri incelemelere daha çok konu olmuş ve genellikle olumsuz etki eden lider tipleri araştırma dışında kalmıştır. Siyasi liderler bağlamında ise liderin takipçileri üzerinde yarattığı etkiden çok, takipçilerin lidere karşı gösterdiği bağlılık, liderin kurduğu ve devam ettirebildiği otorite bir gösterge olarak ele alınmıştır. Devlet ve uluslararası örgütler gibi siyasi örgüt yapılarında kurumsal çerçevenin ne şekilde oluşturulduğundan çok liderin kurumsal yapıyı ne derece kontrol altında tutabildiği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda iktisadi işletmeler şeklinde ortaya çıkan örgütlerdeki liderlik pozisyonu araştırmalara konu olmuşken, siyasi liderlerde liderlik pozisyonu göz ardı edilmiş ve kişisel özelliklere odaklanılmıştır. Ancak liderin kişisel özelliklerinin yanında liderlik ettiği örgütün örgüt yapısı ve kurumsal çerçevesi de etkili olmaktadır. Devletler gibi siyasi yapılarda bu durum genellikle geçmiş tecrübeler ile şekillenirken, uluslararası örgütlerde kuruluş aşamasında verilen kararlar ile ortaya çıkmaktadır. Bu kararlar arasında kurulan örgütün içerisinde yer alacak liderlik yapısının ne olacağı da bulunmaktadır.

Bu çalışma liderlik kavramının örgütler için önemi ve özelliklerini açıklayarak liderlik tiplerini ortaya koyduktan sonra uluslararası örgütlerin uluslararası sistem içerisindeki yerini açıklayarak bu tip örgütlerde liderlik pozisyonunun ne olduğunu ve olması gerektiğini Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) örneği ile ortaya koyacaktır.

2. LİDERLİK TİPOLOJİSİ VE KURUMSAL ÇERÇEVE

Liderler birçok farklı tipte ve yapıdaki organizasyonlarda yönettikleri çalışanları başarıya götüren en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedirler. Yapılan birçok araştırma göstermiştir ki liderlik ve organizasyon başarısı arasında direk bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki sadece finansal performans bazlı olmayıp örgüt ile ilgili birçok farklı performans kriterini kapsamaktadır. Ancak liderlik ve performans arasındaki ilişkinin her zaman pozitif olarak meydana geldiğini söylemek mümkün

olmayabilir. Bazı araştırmalara göre karanlık üçlü olarak adlandırılan; klinik altı psikopatlık, Makyavellinizim ve narsistik kişilik özelliklerine sahip liderler neredeyse bütün durumlarda uzun vadede çalıştıkları kurumları başarısızlığa götürmüşlerdir. Bu sebepten ötürü liderlik kavramı kâr amacı güden veyahut gütmeyen bütün örgütlerde kurumların başarı veyahut başarısızlığına etki eden çok önemli bir kavramdır. Ancak burada bazı araştırmacılar liderlik ile başarısızlık arasında bir ilişki kurmanın mümkün olmayacağını çünkü liderliğin anlam itibarı ile başarılı ve başarıya götürücü anlamlar ifade ettiği için negatif imgeler ile yan yana getirilemeyeceğini belirtmişlerdir (Kellerman, 2004). Bu sebeplerden ötürü liderlik kavramı genellikle başarı ile ilişkilendirilen ve pozitif anlamlar içeren şekilde tanımlanmakta ve bilinmektedir. Daha önce belirtildiği gibi liderlik ve örgüt başarısı arasındaki ilişki sadece kâr amaçlı örgütleri kapsamamakta, her türlü örgüt ve örgüt yapısını kapsamaktadır. Bu bağlamda liderlik ve örgüt başarısı arasındaki bağlantıyı anlamlandırmaya çalışan araştırmalar birçok farklı liderlik kavramı ile bunu açıklamaya çalışmışlardır. Başlangıçtaki araştırmalar liderlerin kişilik özellikleri ve davranışlarına yönelik araştırmalara yoğunlaşmışlar ancak takip eden çalışmalar liderlik ve takipçiler, dönüştürücü liderlik teorilerini ortaya çıkarmıştır. Özellikle liderlerin başarılı veya başarısız olma sebeplerini çalışan araştırmacılar çok zengin bir kaynakça meydana getirmişler ve bu bağlamda birbiriyle bağlantılı ve bağlantısız çok fazla sayıda teori ve anlayış geliştirmişlerdir. Üstelik bu bağlamda lider çevre, lider ve takipçileri gibi olaya farklı perspektif getiren anlayışlarda olayları anlama konusunda kullanılmıştır.

Liderlik kavramına getirilen yaklaşımları temel olarak lider ve liderin özellikleri ile lider ve takipçileri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunun dışındaki diğer önemli bir tartışma ise lider olarak doğulacağı ya da liderliğin bir süreç içerisinde öğrenebileceğidir (Northouse, 2018). Bu bağlamda lider olarak doğan bireylerin bazı kişilik özelliklerinin liderlik sürecinde onları daha öne çıkartabileceği öne sürülmektedir. Örneğin daha zeki ve dışa açık bireylerin liderlik süreçlerinde daha başarılı olduğu değerlendirilmektedir. Literatürdeki diğer önemli bir tartışma ise liderliğin bir süreç içinde geliştirilip öğrenilebileceği ve efektif liderliğin en önemli gerekliliklerinden birinin liderlik süreci içinde takipçiler ile olan etkileşim ve karşılıklı birbirini etkileme süreci olduğu savunuluyor.

Devletler tarafından kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası örgütlerin örgüt yapısı içerisinde yer alan liderin pozisyonunun ne olduğunun belirlenmesinde hangi özelliklerinin daha öne çıktığının saptanması öncelik kazanmaktadır. Uluslararası örgütlerin lideri konumundaki kişilerin kişisel özellikleri ne yönde olmalıdır ya da bu tip örgütlerde birlikte çalıştıkları takipçilerin lidere ne yönde etki yaptığı gibi sorular akla gelmektedir. Unutulmamalıdır ki liderler ve takipçileri arasında ortaya çıkan ve gerçekleşen etkileşim sanıldığı gibi tek yönlü değil, aksine iki yönlüdür. Yani liderlerin takipçileri üzerinde olduğu kadar takipçilerinde liderler üzerinde etkileri olmaktadır. Bunlarla uyumlu olarak modern liderlik araştırmaları lider ve takipçilerinin ortaya çıkan sonuçlarda olumlu ya da olumsuz birlikte sorumlu olduklarını iddia etmektedir. Bu ilişki içerisinde iki tarafta

bekledikleri ve elde edebilecekleri faydayı maksimum düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar (Carsten, Uhl-Bien, West, Patera, ve McGregor, 2010).

Bu tartışmalara benzer bir şekilde liderin içerisinde yer aldığı koşulların değişmesi ve çevre şartları ile ortaya çıkan yeni liderlik yöntemleri de önem kazanmıştır. Modern liderlik teorileri 21. yüzyıl liderlik çeşitlerini açıklarken bazı yeni düşünce biçimleri daha fazla öne çıkmıştır. Modern örgütlerde efektif şekilde uygulanabileceği düşünülen modern ve yeni liderlik tipleri ise; dönüşümcü özgün, ruhsal, hizmetkar ve uyumlu liderlik olarak sıralanabilir (Northouse, 2018). Bu bağlamda dönüşümcü özgün liderlik teorisi bireyin kendi duygu ve davranışlarının farkında olması ve pozitif olanları belirli örgütsel ve psikolojik etkenleri kullanarak geliştirmesi olarak açıklanabilir. Örgüt içerisinde uygulanan eğitimler ile liderlerin dönüşümcü özgün lider olmasının mümkün olmadığı bu süreç lider ve takipçi arasında gerçekleşir. Bu durumun sebebi ise dönüşümcü özgün liderin ortaya çıkma sürecinin kompleks ve karmaşık olmasıdır (Avolio ve Gardner, 2005). İçsel bir yöneliş olan ruhsal liderlik ise inanç, -bu öge din kaynaklı olabileceği gibi diğer inançları da kapsamaktadır-, vizyon, işyeri ruhsallığı, içsel sevgi gibi öğeleri içermekte ve bu öğeler ile bireylerin motivasyonuna ve mutluluğuna etki edip pozitif bir çalışma ortamı yaratarak liderin takipçilerinin performansını arttırmaya yönelik liderlik tipidir. Oluşan pozitif ve ruhani ortamda çalışan mutluluğunun ve huzurun artırılması ön plana çıkmaktadır. Bu sayede lider ve takipçileri arasında daha olumlu bir harmoni oluşabilmektedir (Fry, 2003). Yine bir başka modern yaklaşım olan hizmetkar liderlik ise liderin ilk ve en önemli misyonunun takipçilere hizmet etmek olduğunu savunmaktadır. Bu hizmet etme misyonundaki amaç ise takipçilerin ahlaki gelişimini sağlayıp genel olarak herkes için iyi kabul edilen durumların gelişmesini sağlamaktır. Kendilerini takipçilerinin koruyucusu olarak algılayan hizmetkar liderler, takipçilerin kendi gelişimlerini tamamlamaları ve tam kapasitelerine ulaşabilmeleri için her türlü yardım ve destekte bulunabilirler (Barbuto Jr. ve Wheeler, 2006). Uyumlu liderlik ise öncekilerden farklı olarak liderlerin değişen çevre ve örgüt koşullarına uygun olarak daha esnek ve şartların gereklerine uyumlu olması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda liderler değişen koşullara uygun olarak davranışlarını değiştirmeli ve uyum sağlamalıdır. Bu liderlik tipinde efektif olmaya götüren davranış özellikleri ise, esnek, uyum sağlayabilen, atik ve çok yönlü olarak sıralanabilir. Uyumlu liderlik tipi modern örgütlerde daha çok öne çıkmaktadır. Bunun sebebi ise çevre şartlarının çok sık değişmesi ve örgütlerin hızla değişen şartlara hızlı bir şekilde uyum sağlaması gerekliliğidir (Yukl ve Mahsud, 2010).

Sürekli değişen modern dünya ile uyumlu olarak tanımlanabilecek bu liderlik tipleri, çalışan ve örgüt performansına olumlu etki edebilmektedir. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen teorilerin tartışılan en önemli yanları ise lider ve takipçi arasındaki ilişkiye genel olarak özel bir önem atfederek takipçilerin daha mutlu ve huzurlu bir ortamda liderleri tarafından belirlenen hedeflere ulaşmalarını sağlamada olumlu etki edici yönleri tarafındandır. Ancak unutulmaması gereken bir diğer husus ise NATO gibi uluslararası ve çok kültürlü organizasyonların birçok farklı katmandan oluştuğu ve buna bağlı olarak alt seviyede faydalı olabilecek liderlik davranışının üst seviyelerde aynı oranda etkili olamayabileceği olasılığıdır. Örgüt yapısı, örgütün

işlevi ve bu işlev içerisinde liderin sahip olduğu sorumluluklar bu anlamda belirleyici olacaktır. Her seviyede liderin kendi davranışı ve kişilik özellikleri kadar takipçileri ile olan ilişkileri ve olayların meydana geldiği örgütün kurumsal yapısı efektif liderliğe ve kurumun başarısına etki edebilir.

Resmi ve resmi olmayan çerçeve olarak ikiye ayrılan kurumsal çerçeve, bireyin davranışlarını, hareketlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerinin resmi ve resmi olmayan şekilde düzenlenerek, belirli bir kalıp içerisinde hareket etmelerini talep eden çerçeve olarak açıklanabilir. Resmi çerçeve kural koyma ve şekillendirme gücü olan tarafından ortaya konarken, resmi olmayan çerçeve ise kültür öğelerinin tümünü kapsamakta ve bir şekilde resmi çerçeveden daha fazla öğeyi içermektedir (North, 1990). Bu bağlamda resmi çerçeve içerisinde kanun, tüzük ve yönetmelik gibi resmi kurallara dayalı olarak ortaya konan kurallar ile bireyin davranışlarını şekillendirilir. Resmi olmayan çerçeve ise norm, ahlak, âdet gibi öğeleri kullanarak resmi çerçeve ile benzer sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadır. Kanun, tüzük ve yönetmelik gibi resmi kurallara dayalı olan resmi çerçevenin ciddi bir cezalandırma gücü mevcuttur. Devlet gibi büyük kurumsal yapılarda bu cezalandırma hapis, para cezası vs. gibi şekiller olarak görülürken daha küçük örgütsel yapılarda işten çıkarma, disiplin cezası uygulama şeklinde olabilmektedir. Resmi olmayan kurumsal çerçevenin cezalandırma yöntemi ise güç odaklı değildir ve gönüllü bir şekilde topluluğu oluşturan bireyler tarafından uygulanır. Toplumdan dışlanma (birey için en ağır cezalardan biri olduğu söylenebilir), o bireyle konuşmama gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır (North, 1990). Resmi olmayan çerçevenin cezalandırma şekli bireyler için daha zorlayıcı ve üzücü olup sonuçlarına katlanılması özellikle duygusal anlamda daha yıpratıcıdır. Bu anlamda resmi çerçeve içerisinde verilen cezanın boyutu, yaratacağı hasar ve süresi önceden bilinebilirken, resmi olmayan çerçeve içerisinde yapılan cezalandırma için bu durum belirsiz haldedir. Resmi çerçevenin bulunduğu yapılarda bile ister istemez resmi olmayan çerçeve de ortaya çıkacaktır. Günlük işleyiş içerisinde bireylerin etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan bu resmi olmayan çerçeve, resmi çerçevenin alternatifi olmayacaktır. Bu iki çerçevenin birbirleri ile uyumlu olması gerekmektedir, aksi halde oluşturulmaya çalışılan kurumsal çerçevenin bireyler tarafından kabul edilmesinde ve uygulanmasında zorluklar ortaya çıkacaktır (North, 1990). Bu bağlamda kurumlar kendilerine bir demir kafes oluştururlar (DiMaggio ve Powell, 1983). Oluşturulan demir kafes içerisindeki bireyler tam olarak istenen davranış ve hareketlere sahip olmalı, hatta düşüncelerini belirlenen kalıplar içinde şekillendirmelidirler. Her bir kurum kendine özgü kültürel kurallara ve normlara sahiptir. Ancak sahip olunan bu normlar mevcut düzenle ve daha makro boyuttaki diğer çerçeveler ile de uyumlu olmak zorundadır. Kurumların içerisindeki her bir bireyin davranması istenen davranış şekilleri, uyması gereken kuralları vardır. Çalışanlar bu kurallara uymak zorundadırlar ya da diğer çalışanlar tarafından dışlanabilirler.

Bu bağlamda kurumların kendi kültürel norm ve ilkelerini oluşturmaları belli bir zaman içerisinde gerçekleşir. Örgütlerdeki kültürel öğelerin üyeler tarafından kabul edilmesi bireylerin bu öğeler üzerinde uzlaşmaya varması zaman almaktadır. Sürecin sonunda kabul edilen davranış biçimleri, varsayımlar, normlar ve buna benzer öğeler

kurumsallaşır (Greenwood, Oliver, Lawrence, ve Meyer, 2008). Bununla birlikte bu kurumsallaşma sürecinde dışarıdan gelen baskılarda çok etkili olabilir. Örgütler çeşitli baskılara maruz kalabilir ve bu baskılardan kurtulabilmek ve bir nevi varlığını devam ettirip yasallık kazanmak kaygısı ile kabul edebilirler. Böylelikle örgütler birbirine benzer örgüt kültürlerine sahip olabilmektedirler (Ashworth, Boyne, ve Delbridge, 2007). Bu bağlamda süreç uluslararası örgütler içinde aynı doğrultuda seyreder. Kurumlaşmanın gerçekleşmesi için iç ve dış baskıların kabul edilmesi, üyelerinde katılımı ile bir uzlaşma içerisinde ahlaki ve etik normların belirlenmesi ile birlikte örgüt kültürünün oluşma süreci gerçekleşir. Kurum kültürünün oluşmasıyla birlikte, yeni katılanların bu kültürü kabulü iç baskı ile gerçekleşecektir.

3. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN YERİ VE NATO'DA LİDERLİK YAPISI

Devletlerin bir araya gelerek kuruluş antlaşmasına imza atmasıyla kurulan uluslararası örgütlerin uluslararası siyasetteki yeri ve pozisyonu bir tartışma konusu olarak genelde sosyal bilimlerin, özelde ise uluslararası ilişkiler disiplininin araştırma konusu olmuştur. Uluslararası örgütler için en temel tanım, ulus devletlerin katılım gösterdikleri ve üyeler arasında gönüllü olarak gerçekleşecek iş birliğine ve koordinasyona önyak olan yapılar şeklindedir (McCormick, 1999: 10). Uluslararası ilişkiler alanında yaygın teoriler olan liberalizm-neoliberalizm ve realizm-neorealizme göre, kurulma amaçları ve hedefleri farklılık göstermekle beraber uluslararası örgütler uluslararası sistemin ana aktörlerinden kabul edilmezler. Bu gibi uluslararası ilişkiler teorilerinin araştırmalarında temel çıkış noktası, merkezi gücün bulunmadığı uluslararası sisteme anarşinin hâkim olduğudur (Milner, 1991). Merkezi gücün yokluğu olarak açıklanabilecek olan anarşi Alexander Wendt'e (1992) göre, devletlerin kararlarını etkilemekten çok devletlerin verdikleri kararlarla ortaya çıkardığı durumdur. Tanınmış neorealist kuramcılardan Kennet Waltz (1988), bu durumda devletlerin uluslararası sistem içerisinde hayatta kalmasının tek yolunun kendi verecekleri kararlar olduğunu söylemektedir. Mearsheimer'a göre (2001: 32) devletlerin bu uluslararası yapı içerisinde verdikleri kararlarda üç kalıp etkili olacaktır: korku, kendi kendine yetme, güç maksimizasyonu. Bu anlamda uluslararası örgütlerin kuruluşunun devletlerin verdikleri kararlara dayandığını kabul ettiğimizde akıllara gelen soru, realist yaklaşım içerisinde uluslararası örgütlerin rolünün ne olacağıdır. Realist yaklaşımlara göre genel anlamda hayatta kalmaya yönelik güç mücadelesi içerisinde olan devletlerin, anarşinin hâkim olduğu uluslararası sistem içerisinde kurdukları uluslararası örgütler güç dağılımının bir yansıması olarak sistemde yer alacaktır (Mearsheimer, 1994-1995). Bu noktada; kurulan uluslararası örgütlerin, birincil olmayan aktör olarak sistem içerisinde bulunarak kendisine üye devletlerin güç maksimizasyonuna hizmet edeceğini söylemek mümkündür.

Liberal yaklaşımda ise uluslararası sistemin anarşik yapısı kabul edilmekte, ancak bu yapı içerisinde uluslararası örgütler aracılığıyla devletlerin iş birliğine girişmesinin mümkün olacağı iddia edilmektedir (Shirayev B. ve Zubok, 2015: 78). Kuruluş aşamasında verilmiş doğru kararlar ile kurulan rasyonel uluslararası örgütler; üyelerini, kültürel değişim gibi politikaları uygulamaya ve birbirlerine olan

bağımlılıklarını arttıracak ekonomik iş birliklerine yöneltebilir. Uluslararası örgütler eliyle uygulamaya konacak bu tip politikalar sonucunda devletlerin aralarında süregelen güç savaşında ortaya çıkacak çatışma ihtimalini azaltmanın mümkün olacağı, liberal yaklaşımlar tarafından ileri sürülmektedir (Shirayev B. ve Zubok, 2015: 88). Böylelikle devletlerin kendilerini merkeze alarak verdikleri *bencil* kararların üstesinden gelinebileceği belirtilmektedir (Walt, 1998). Uluslararası örgütlerin uluslararası sistem içerisindeki yeri ve yüklenmesi gereken görev ve sorumluluklar bir tartışma konusu olmakla beraber, ulus devletlerin birincil aktör olarak hâkim konumda oldukları sistem içerisinde uluslararası örgütlere neden gerek duyulduğu sorusu akıllara gelmektedir. Devletlerin güç transferi yoluyla ortaya çıkardıkları uluslararası örgütler, üye devletlerin karşılıklı yarar sağlayabileceği iş birlikleri sonucunda işlemin tek bir devlet tarafından yapılmasında ortaya çıkacak maliyeti düşürmektedirler (Keohane, 1998). Bu anlamda ortaya çıkan iş birliği, maliyetleri düşürmenin yanında daha önce bahsedilen devletlerin birbirlerine olan bağımlılıklarını da arttıracaktır. Liberal yaklaşımlara göre bu amaçlarla kurulan uluslararası örgütler sistem içerisinde birincil aktör olmasalar bile kendilerine yer bulacaklardır.

Liberal ya da realist yaklaşımlar fark etmeksizin uluslararası örgütler için söylenebilecek şey, bu örgütlerin tipine ve kuruluş amacına göre üye devletlerin sınırlı güç transferi yaptıkları yapılar olmalarıdır. Her ne kadar devletler tarafından güç transferi yoluyla yetkilendirilmiş olsalar da uluslararası örgütlerin tek başlarına bir aktör olmak için yeterince güçlü olmadıklarını ve bunun doğal sonucu olarak sisteme etkilerinin de sınırlı olduğunu iddia etmek mümkündür (Ness ve Brechin, 1988). Devletlerin kendi çıkarlarını düşünerek karar aldığı rasyonel karar alma yaklaşımından yola çıkıldığında, uluslararası örgütlerin de birer rasyonel yapı olarak uluslararası sistem içerisinde yer aldığını iddia etmek yanlış olmayacaktır (Koremenos, Lipson ve Duncan, 2001). Bu anlamda bir uluslararası örgütün kuruluş aşamasında verilen kararlar sadece o örgütün amacı, hedefleri vb. ne yönelik olmayacak, aynı zamanda organizasyon yapısına, kurumsallaşmaya ait amaçlarına ve yönetim şemasına da yönelik olacaktır. Rasyonel karar verme yaklaşımına göre kuruluşta verilen kararlar ile şekillenen örgüt, kuruluşundan itibaren uluslararası sistem içerisinde nasıl konumlanacağına, sistemi etkileme gücüne de karar verecek ve bu verilecek karar örgütün uluslararası sistem içerisinde aktif olarak yer alma süresini de belirleyecektir.

Devletler uluslararası örgütlerin kuruluş aşamasında verilecek kararlar üzerine de mücadeleye girmektedirler (Koremenos vd., 2001). Nihayetinde bu verilecek kararlar uluslararası örgütün çalışma prensibini belirleyecektir. Örgütün amacı, kapsamı gibi kararlar yanında verilmesi gereken bir diğer karar da liderlik görevinin nasıl olacağı ve kim tarafından yerine getirileceğidir. Uluslararası örgütün kuruluşu ile birlikte liderliğin nasıl gerçekleşeceği, örgüte liderlik edecek bireyin ya da üyenin nasıl seçileceği gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, devletler tarafından kurulan uluslararası örgütlerin ne kadar yetkiye sahip olduğu ve bu yetkinin örgüte otonom bir yapı olma özelliği kazandırıp kazandırmadığı önem kazanmaktadır. Devletlerin birincil aktör olduğu uluslararası sistem içerisinde, uluslararası örgütlere verilen

yetkilerin otonom bir güç olmaya yetmediğini iddia etmek mümkündür. Bu noktada örgütün liderliğini kimin yaptığı sorusuna cevap, genellikle genel sekreterlik makamı ile giderilmeye çalışılmaktadır (Reinalda ve Verbeek, 2014). Her ne kadar uluslararası örgüte üye ülkeler, örgütün kararlarında etkili olsa da genel sekreterlik ve bu makama bağlı olarak çalışan personel örgütün görünür yüzü olarak yer almaktadır (Claude Jr., 1988: 174). Waltz'a göre (2010: 111) uluslararası örgütlerde liderlerin konumu, örgütün ilgilendiği konularda uzman olmaktan çok örgütün sağlıklı çalışmasını ve sürekliliğini sağlamaktır. Bu anlamda genel sekreterler, örgütlerin karar alma sürecince yoğun yer tutan konferansların organizasyonu, konferanslarda üyelerin temsilcilerini ikna etme gibi görevler üstlenmektedirler (Ness ve Brechin, 1988). Genel Sekreter'in örgüt bürokrasisinden sorumlu olmanın yanında, örgütün normal işleyiş sürecinde ortaya çıkacak sorunlara çözüm getirme pozisyonu da bulunmaktadır (Biermann ve Siebenhüner, 2009). Herhangi bir üye devletin lider olarak seçilmesinin yerine, genel sekreterlik görevine seçilen bireyin örgüt organizasyon yapısındaki yeri ve yetkileri önem kazanmaktadır. Bu durumda örgütün karar alma mekanizmasının nasıl çalıştığı ve bu karar alma mekanizması içerisinde Genel Sekreter'in pozisyonunun ne olduğu, Genel Sekreter'in gerçekten bir lider gibi hareket edip etmediği belirleyici olacaktır. Bu çalışmanın örneğini teşkil eden NATO içerisinde liderlik sorununa geçmeden önce, NATO'nun organizasyon yapısından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Uluslararası örgütlerin bölgesel mi yoksa evrensel mi olacağı, kuruluş aşamasında verilen rasyonel kararlar ile belirlenmektedir. Evrensel olma özelliğinde bulunan örgütler üyelik biçimi olarak herkese açık üyeliği tercih ederken; bölgesel olma özelliği ile ön plana çıkan örgütlere üyelik, kısıtlanmış durumdadır (Koremenos vd., 2001). Bölgesel örgütlerde üyelik ancak kuruluş aşamasında belirlenen ve açıkça ifade edilen bölgede bulunan devletlere özel olmaktadır. Bu anlamda 1949 yılında Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yer alan on iki devletin imzaladığı Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulmuş olan NATO, bölgesel bir örgüt olarak Savaş Savaş (1947-1991) döneminde tehlike arz eden Sovyet Rusya'ya karşı kurulmuş askeri bir örgüttür. 2020 yılı itibarıyla 70. yılını tamamlamış olan örgüte otuz ülke üye durumdadır. NATO'nun resmi internet sitesine göre örgütün başlangıçtaki askeri rolüne zaman içerisinde siyasi bir ayak da eklenmiştir (NATO). Askeri bir örgüt olarak kurulmuş olan NATO, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyet Rusya'nın ortadan kalkmasıyla birlikte başlangıçtaki varoluşu sebebini değiştirmiş ve güvenlik odaklı askeri bir birlikten, güvenlik odaklı askeri ve siyasi bir birliğe dönüşmüştür. Diğer bir deyişle; askeri perspektifini korurken, üye devletlerin siyasi konularda da başvurabileceği bir danışma fonksiyonunu faaliyetleri arasına eklemiştir. Dünya'nın Covid-19 salgını ile mücadele ettiği dönemde NATO müttefiklerinden gelen yardım talepleri ve NATO gibi askeri odaklı kurulmuş bir örgütün salgın hastalık karşısında hazırlıksız oluşu sebebiyle 31 Mart 2020 tarihinde NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, örgütün siyasi yönünün güçlendirilmesi için on uzmandan oluşan özel bir çalışma grubunun kurulduğunu duyurmuştur (Agence Europe, 2020).

Kuruluş aşamasında verilen kararlar arasında yer alan konulardan olan faaliyet alanı olarak kendine *ortak savunma*'yı belirleyen örgüt, karar mekanizması olarak ise

konsensüs'ü tercih etmiştir. On dört maddeden oluşan Kuruluş Antlaşması'nın Beşinci Maddesi'ne göre, ortak savunma kavramı üyelerden birine yapılan saldırının hepsine yapılmış olarak kabul edilmesi ve bu kapsamda karşılık verilmesi olarak açıklanmaktadır (NATO). Konsensüs ise tüm üyelerin aynı fikirde olması durumu olarak açıklanmakta ve NATO'nun karar alma mekanizması içerisinde oylama sisteminin bulunmadığını belirtmektedir (NATO). Uluslararası örgütlerin aldıkları kararda tüm üyelerini düşünmek zorunda oldukları ve tarafsız karar vermeleri gerektiği ilkesi (Reinalda ve Verbeek, 2014) göz önüne alındığında, uzlaşma sisteminin oylama sistemine göre daha kapsayıcı olduğu açıktır. Karar aşamasında yapılan görüşmeler, tüm üyeler fikir birliğine varana kadar devam etmektedir. Bu noktada var olan liderlik sistemi olan Genel Sekreter'in karar alma mekanizması içerisinde varılması gereken fikir birliğinde fikir beyan etmesi mümkün değildir. Genel Sekreter'in görevi karar alınması gereken konu ile ilgili üyeleri bilgilendirme, ikna etme ve etkileme ile sınırlıdır. Kuruluş aşamasında verilen karar gereği oylama sistemin bulunmadığı örgütte Genel Sekreter'in, örgütün amaç ve görevlerine yönelik karar alması da mümkün değildir.

NATO örgüt yapısı içinde örgüte üye devletlerin hem askeri hem de sivil temsilcileri bulunmaktadır. Sivil ve askeri komiteler olarak ayrılmış durumdaki yapıda Genel Sekreter bulunmamaktadır. Bu anlamda örgütün tüzel kişiliğinin lideri konumundaki Genel Sekreter'in örgüt içerisinde komiteler tarafından yapılan çalışmalara liderlik etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. NATO'nun internet sitesine göre Genel Sekreter, örgütün sözcüsü durumundadır. Genel Sekreter'in sorumluluğu ise ittifak içerisinde karar alma mekanizması süresince gerçekleşen tartışmaları yönlendirmek ve uzlaşma yöntemi ile alınan kararların uygulanmasını gözetmektir. Bunlara ek olarak NATO'da çalışan uluslararası personelin başkanlığını da yine Genel Sekreter yapmaktadır (NATO). Karar alma mekanizması içerisinde herhangi bir şekilde irade beyan etme yetkisi olmayan ve oy hakkı bulunmayan Genel Sekreter'in, örgüte uluslararası sistem içerisinde liderlik etmesi mümkün gözükmemektedir. Yukarıda sayılan sorumlulukları göz önüne aldığımızda NATO Genel Sekreteri'nin liderden çok *üst düzey idareci* olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Örgütün günlük işleyişi içerisinde yer alan personelden sorumlu durumda olan Genel Sekreter'in, örgütün kurumsal kimliğine katkı yapması, uluslararası sistem içerisinde örgüt adına irade beyanında bulunması, örgütün hedef, amaç ve işleyişinde değişiklik yaratacak kararlar alması ve uygulaması mümkün değildir.

NATO gibi uluslararası örgütler son derece güçlü, bireylere etki edecek şekilde gelişmiş ve son derece uzun bir süreçte kurumsallaşmış gelenek, görenek, norm ve ahlaki değerlere sahiptir. Her üye ve örgüt bünyesinde çalışan her bir birey istenen davranış kalıplarına uygun hareket etmek ile yükümlüdür. Kurumun askeri yapısı gereği kanun, yönetmelik gibi kurallar tarafından belirlenmiş resmi çerçevesi mevcuttur. Kuruluşundan bu yana geçen süre içerisinde ortaya çıkan resmi olmayan çerçevenin de resmi çerçeveye eklenmesi ile mevcut kurumsal çerçevenin geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda NATO'nun son derece güçlü bir kurumsal çerçeveye sahip olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Güçlü ve köklü bu kurumsal çerçevenin bünyesindeki üyeler ve bireyler için kuvvetli etkileri olması beklenebilir. Daha önce

belirtilen çok kültürlü örgüt yapısının ortaya çıkmasında üye devletlerin farklı coğrafyaları ve farklı kültürleri temsil etmesi durumu etkilidir. Böyle büyük bir kurumda çok fazla sayıda paydaş olduğu açıktır. Bu durum örgütün kurumsal yapısını şekillendirirken özellikle resmi olmayan çerçevenin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Lider konumundaki Genel Sekreter'in resmi çerçeve içerisinde belirlenen görevlerini yerine getirirken göz önünde bulundurması gereken resmi olmayan çerçeve içerisindeki öğelerin herhangi bir örgüte göre daha fazla olacağını söylemek mümkündür. Bu durum ister istemez liderin pozisyonunu etkilemekte ve kişilik özelliklerine ek olarak liderlik pozisyonunda birlikte çalıştığı ekibi de önemli kılmaktadır.

4. SONUÇ

Her türlü örgüt yapısı içerisinde ihtiyaç duyulan ve ortaya çıkan liderlik pozisyonu örgütün işleyişinde belirleyici olmakta ve örgüt performansını doğrudan etkilemektedir. Bu anlamda liderin pozisyonunun, örgütün işleyişine dair konularda inisiyatif olarak etkileme gücünü ortaya koyması şeklinde olması beklenmektedir. Kurumsal çerçeveyi oluşturan iki olgudan biri olan resmi çerçevenin değişmesi, geliştirilmesi ya da genişletilmesine etki edemese bile diğer olgu olan resmi olmayan çerçevenin değiştirilmesine etki etmesi mümkündür. Lider bu etkiyi ortaya koyarken takipçileri ile çift yönlü bir etkileşim içine girecektir. Resmi olmayan çerçeveye yaptığı katkı ile takipçilerin kurumsal bağlılığının artmasına katkıda bulunabilecek konumdaki lider, bu anlamda kurumsal kültürün yerleşmesine ya da yerleşmiş kurumsal kültürün gelişmesine katkı sunmuş olacaktır. Kar odaklı işletmeler için kurumsal kültürün oluşması kendisini karlılık (ya da örgütün türüne göre herhangi bir pozitif çıktı) şeklinde belli ederken, devletler tarafından oluşturulmuş uluslararası örgütlerde bu durum örgütün uluslararası sistem içerisindeki etkinliği ve sistem içerisinde aktif olarak var olma süresinde kendini gösterecektir.

Bu anlamda çalışmaya örnek teşkil eden NATO içerisinde lider pozisyonunda bulunan Genel Sekreter'in kurumsal çerçevenin resmi çerçeve kısmında etkisinin olması oldukça zordur. Ancak örgütün günlük işleyişinden sorumlu üst düzey yönetici konumundaki Genel Sekreter'in resmi olmayan çerçevede belirleyici olması mümkündür. NATO, her ne kadar kuruluşundaki askeri örgüt olma kararını zaman içerisinde değiştirmeye çalışarak askeri ve siyasi bir örgüte evrilmeye çalışsa da örgütün özünde devletlerin bir araya gelerek oluşturduğu askeri bir birlik olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Bu anlamda her ne kadar her Genel Sekreter için söylenemese de bazı Genel Sekreter'lerin özellikle askeri konulardaki kararlarda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada 1988-1994 yılları arasında NATO'nun 7.Genel Sekreteri olarak görev yapan Manfred Wörner'in Bosna Savaşı sırasında örgütün aldığı kararlarda etkili olması örnek olarak verilebilir (Hendrickson, 2004). Resmi çerçeveye göre karar alma mekanizmasında aranan konsensüste karar vericiler arasında olmayan Genel Sekreter'in alınan kararları etkileyebilmesinde kişilik özelliklerinin etkili olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda genel olarak öne çıkan farklı liderlik özellikleri mevcuttur. Kaynakçada yaygın olarak kullanılan büyük beşli -ya da beş faktör modeli- olarak adlandırılan kişilik özellikleri -dış

dönüklük, sorumluluk, duygusal denge, açıklık ve uyumluluk- hangi kişilik özelliğinin NATO gibi kurumsallaşmış ve çok uluslu örgütlerde liderin başarısına etki edebileceğini aydınlatmada yardımcı olabilir. Ancak bu çalışmalar Genel Sekreterlik makamının örgüt içindeki pozisyonundan çok sınırlı süreli olarak Genel Sekreterlik görevine getirilen bireyin kişilik özelliklerine odaklanmakta, kurumsal işleyiş içerisinde göreve seçilen bireyden bağımsız olarak Genel Sekreterlik pozisyonunun yetkilerinin ve yaratması gereken etkinin ne olması gerektiği gibi konuları açıklamada yetersiz kalabilir. Sayılan bu dinamikler ancak örgütün mevcut kurumsal çerçevesi tarafından lidere gerekli hareket alanı sağlanması ile işlevsellik kazanacaktır. Bu şekilde herhangi bir seviyede uluslararası örgütler içinde liderlik pozisyonunda bulunan bireylerin efektif bir şekilde liderlik yapabilmesi bu çerçeve içinde gerçekleşir. Aslında liderler karar alırken veyahut karar sürecine etki ederken dahi mevcut olan kurumsal çerçeve dahilinde sınırlanabilirler ve alınan kararların bu çerçeve ve örgüt içi teamüller ile uyumlu olması gereklilik arz edebilir.

Kurumsal çerçevesi keskin sınırlarla belli olan NATO içerisinde liderlik pozisyonundaki Genel Sekreterin yetkileri, görev ve sorumlulukları ile etki alanı da aynı şekilde keskin olarak belirlenmiş durumdadır. Genel Sekreterin örgütün resmi çerçevesini değiştirmeye yönelik karar alması ve uygulaması mümkün değildir. Bu anlamda lider konumundaki Genel Sekreter için yukarıda sayılan liderlik tiplerinden en uygununun uyumlu liderlik olacağını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Resmi çerçeve ile ortaya konan kurallara uyumlu bir şekilde örgütün en üst düzey yöneticisi olarak görev yapan NATO Genel Sekreteri'nin uzun vadede katkıları ancak resmi olmayan çerçevede kalacaktır. Bu anlamda örgütün devletler tarafından transfer edilen gücünün lider tarafından temsil edilmesi mümkün değildir. Karar alma mekanizmasında yer almayan ancak örgüte üye devletlerin aldıkları kararların uygulanmasından sorumlu olan Genel Sekreter örgütün kurumsal yapısını temsil ederken örgütün elinde bulundurduğu gücü temsil edememektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişimler sonucunda NATO gibi daha çok askeri merkezli bir örgütün siyasi alana kayma isteği göz önünde bulundurulduğunda mevcut liderlik yapısı olan Genel Sekreter ile devam etmesinin zor olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Örgüt sözcüsü olan ancak örgüt adına karar alamayan bir Genel Sekreter yapısıyla NATO'nun uluslararası sistem içerisinde siyasi bir aktör haline gelmesi mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda bugünkü kurumsal çerçeve ve yapısı içerisinde NATO'nun bir liderlik sorunu olduğundan ve Genel Sekreterlik makamının yeniden ele alınması gerekliliğinden bahsetmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Agence Europe. (2020). *Mr Stoltenberg announces appointment of group of experts.*

Erişim Tarihi: 02.04.2020:

<https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/12458/20>

- Ashworth, R., Boyne, G., & Delbridge, R. (2007). Escape From the Iron Cage? Organizational Change and Isomorphic Pressures in the Public Sector. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(1), 165–187.
- Avolio, B. J., & Gardner, W. L. (2005). Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *The Leadership Quarterly*, 16(3), 315-338.
- Barbuto Jr, J. E., & Wheeler, D. W. (2006). Scale development and construct clarification of servant leadership. *Group & Organization Management*, 31(3), 300-326.
- Biermann, F., & Siebenhüner, B. (Eds.). (2009). *Managers of Global Change*. London: The MIT Press.
- Carsten, M. K., Uhl-Bien, M., West, B. J., Patera, J. L., & McGregor, R. (2010). Exploring social constructions of followership: A qualitative study. *The Leadership Quarterly*, 21, 543-562.
- Claude Jr., I. L. (1988). *Swords Into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization* (4th ed.). New York: Random House.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- Fry, L. W. (2003). Toward a Theory of Spiritual Leadership. *The Leadership Quarterly*, 14(6), 693-727.
- Greenwood, R., Oliver, C., Lawrence, T. B., & Meyer, R. E. (2008). Introduction. G. R., O. C., L. T. B., & M. R. E. (Eds.), içinde *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism* (ss. 1-46). London: SAGE Publications.
- Hendrickson, R. (2004). Leadership at NATO: Secretary General Manfred Woerner and the Crisis in Bosnia. *Journal of Strategic Studies*, 27(3), 508-527.
- Kellerman, B. (2004). Leadership: Warts and All. *Harvard Business Review*, 82(1), 40-45.
- Keohane, R. O. (1998). International institutions: Can interdependence work? *Foreign Policy* (110), 82-96.
- Koremenos, B., Lipson, C., & Duncan, S. (2001). The Rational Design of International Institutions. *International Organization*, 55(4), 761-799.
- McCormick, J. (1999). *The European Union: Politics and Policies*. . Boulder Colorado: Westview Press.

- Mearsheimer, J. J. (1994-1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5-49.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Milner, H. (1991). The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique. *Review of International Studies*, 17(1), 67-85.
- NATO. *Collective defence - Article 5*. Erişim Tarihi: 27.03.2020, NATO: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm
- NATO. *Consensus decision-making at NATO*. Erişim Tarihi: 30.03.2020, NATO: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49178.htm
- NATO. *What is NATO?* Erişim Tarihi: 01.04.2020, NATO: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>
- Ness, G. D., & Brechin, S. R. (1988). Bridging the Gap: International Organizations as Organizations. *International Organization*, 42(2), 245-273.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice* (7th ed.). New York: SAGE Publications.
- Reinalda, B., & Verbeek, B. (2014). Leadership of International Organizations. In R. A. Rhodes, & P. T Hart (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford: Oxford University Press.
- Shirayev B., E., & Zubok, V. M. (2015). *International Relations*. New York: Oxford University Presses.
- Walt, S. M. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*(110), 29-46.
- Waltz, K. N. (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of International Politics*. Long Grove: Waveland Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of It: the Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Yukl, G., & Mahsud, R. (2010). Why flexible and adaptive leadership is essential. *Consulting Psychology Journal: practice and research*, 62(2), 81-93.

Derleme

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNA SAHİP BİREYLERDE EĞİTİMİN ÖNEMİNE DİKKAT ÇEKMEK ÜZERE HAZIRLANMIŞ DERGİ İLANI TASARIMI ÖRNEKLERİ

Elmas ALVER¹ ORCID ID: 0000-0003-4951-4099
Çağrı GÜMÜŞ² ORCID ID: 0000-0001-5901-9708

ÖZET

Otizm spektrum bozukluğu, doğuştan gelen ya da yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkan ve bireylerin gelişimini etkilediği için “gelişimsel bozukluk” olarak da adlandırılan bir nörogelişimsel farklılıktır. Beynin yapısını ve işleyişini etkileyen çeşitli sinir sistemi sorunlarından kaynaklanan otizm spektrum bozukluğuna neyin neden olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte genetik bir alt yapısının olduğu düşünülmektedir. OSB tanısı konulan bireylerde; beslenmede problem yaşama, nesnelere döndürme, öfke nöbeti, birbirini tekrarlayan hareketler, yoğun konsantrasyon, alışkanlıkların dışına çıkamama, ses ve ışığa karşı hassasiyet, belirli alanlara takıntılı olma derecesinde ilgi duyma gibi sorunlar görülmektedir. Erken tanı, tedavi ve eğitimde OSB’li bireylerin hayata kazandırılması ve topluma uyum sağlamasında etkin bir rol oynamaktadır. Zamanında başlanan doğru bir eğitim programıyla OSB’li bireyler diğer akranları ile aralarındaki gelişim geriliği farkını büyük oranda kapatabilmektedirler. Dolayısıyla günümüz toplumunda OSB’li bireylerin eğitimi ve tedavisinin yanı sıra bu bireyleri topluma katmak adına toplumun da bilinçlenmesi gerekmektedir. Bu makalede OSB hakkında içerik araştırılmış ve grafik tasarım alanı olan dergi ilanı tasarımları ile OSB’li bireylerin toplumda yaşadığı sıkıntılara dikkat çekilerek otizm hakkında toplumsal farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Otizm Spektrum Bozukluğu, Nörogelişimsel Bozukluk, Sosyal Hayat, Eğitim*

Review

EXAMPLES OF MAGAZINE ADVERTISING PREPARED TO TAKE ATTENTION TO THE IMPORTANCE OF EDUCATION IN INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

ABSTRACT

Autism spectrum disorder is a neurodevelopmental difference that occurs inborn or early years of life and is also called a “developmental disorder” as it affects the development of individuals. It is not known for certain what causes autism spectrum disorder, which is caused by various nervous system problems affecting the structure and functioning of the brain, but it is thought to have a genetic background. In individuals diagnosed with ASD; problems such as having problems in nutrition, turning objects, temper tantrums, repetitive movements, intense concentration, inability to get out of habits, sensitivity to sound and light, and obsessive-compulsive attention to certain areas are observed. Early diagnosis, treatment and education play an active role in bringing individuals with ASD to life and adapting to society. With an accurate training program started on time, individuals with ASD can greatly close the gap in developmental retardation between them and their peers. Therefore, in today's society, in addition to the education and treatment of individuals with ASD, the society also needs to be conscious in order to incorporate these individuals in society. In this article, content about the ASD was researched and graphic design area of the magazine advertisement designs with ASD people living in the community to draw attention to the problems of social awareness about autism was tried to create.

Keywords: *Autism Spectrum Disorder, Neurodevelopmental Disorder, Social Life, Education*

¹ Öğretim Görevlisi, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, elmasalver@gmail.com

² Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Grafik Tasarımı Bölümü, cagrigumus79@gmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 07.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2020.

1. GİRİŞ

Erken çocukluk döneminde sosyal-iletişimsel alanda yetersizlikler, sınırlı ve tekrarlayıcı davranışlarla kendisini gösteren yaygın gelişimsel bozukluklardan biri olan otizm spektrum bozukluğu nörogelişimsel bir bozukluktur. İlk tanımlanışı Avusturya doğumlu Amerikalı çocuk psikiyatristi Leo Kanner tarafından yapılmış olan OSB'nin ilk belirtileri genellikle 3 yaşında ortaya çıkar ve yaşam boyu devam eder. Sosyal etkileşimde sınırlılık ve sözel iletişimde yetersizlik öne çıkan belirtilerdir.

Leo Kanner 1943 yılında 11 vakayı incelemiş ve bu vakaların şizofreniden farklı olduğunu belirleyerek otizm tanısını koymuştur. Bu 11 vakada otizm tanısı konulan çocuklar sağlıklı bir bedene sahip olmalarına ve yaşlılarından farklı görünmemelerine rağmen davranışlarında çeşitli farklılıklar tespit edilmiştir. Diğer çocuklara göre öfke nöbeti geçirme, işlevsel oyun yoksunluğu, konuşmada başarısızlık, tekrarlayan hareketler, ezberleme becerileri, yoğun konsantrasyon, farklı korkular, belirli kelimeleri tekrarlamak, yalan söyleyememek, göz teması kuramamak, kısa ve net konuşmak, yüz ifadelerinde donukluk gibi özellikler teşhis edilmiştir. Bu özellikler günümüzde otizm spektrum bozukluğu için ölçüt olarak kullanılan özellikler olarak belirtilmektedir (Özkan vd., 2016:22).

Otizm spektrum bozukluğunun nedenleri incelendiğinde Kanner, uzak ve soğuk ana babaların otizmin gelişiminde rol oynadığını belirtmesine rağmen günümüzdeki son gelişmeler otizmin genetik temelli nörogelişimsel bir bozukluk olduğunu ortaya koymaktadır (Kadak vd., 2013:2). OSB'nin erken tanısı hastalığın tedavi sürecinde izlenilecek yol açısından büyük önem taşımaktadır. Çocuklar erken tanı ile doğru yönlendirildiğinde taşıdıkları eğilimden dolayı tedavi ve eğitim sürecinden diğer otizimli bireylere oranla daha fazla yarar görmekte-dirler (Vardacı, 2011:28). OSB'de yaygın kullanılan tedaviler arasında davranışsal eğitim programları, yerde oyun terapisi, farmakolojik tedaviler, alternatif tedaviler (alerji, diyet, uğraşı ve duygusal bütünleme terapisi gibi) bulunmaktadır. Bunun yanında yaşam boyu uygulanacak olan eğitim programları ile de OSB'li bireylerde belirtiler kontrol altına alınarak ergenlik dönemine geldiklerinde diğer akranlarından farklı olmadıkları da bilinmektedir. Ancak bu tedavi yöntemlerinin erken tanı ile birlikte etkin bir rol oynayabilmesi için otizm hakkında yapılacak olan bilinçlendirme ve farkındalık çalışmalarının da etkisi oldukça büyük olacaktır.

Günümüzde sosyal sorumluluk projeleri ile birçok probleme çözüm bulunmaktadır. Sosyal sorumluluk projelerinin yayımlandığı mecralardan birisi olan dergiler de içeriğine göre farklı kitlelere hitap etmektedir. Okuyucularda algıda seçicilik oluşturmak adına otizm spektrum bozukluğu için de bu makalede OSB'li bireylerin günlük hayatta yaşadığı sıkıntılara dikkat çekilip toplumu bilinçlendirmek adına sekiz adet seri dergi ilanı tasarımı yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Osb Nedir?

2.1.1. Otizm Spektrum Bozukluğu Tanımı ve Tanı Kriterleri

Otizm spektrum bozukluğu erken gelişim döneminde ortaya çıkan, sosyal iletişim bozukluğu (konuşamama ya da aynı kelimelerin sürekli tekrarı) ile sosyal etkileşimde (göz kontağı kuramama, mimik ve duygusal ifadeleri gösterememe, oyun oynamama vb.) yetersizlikle birlikte tekrarlayıcı ve sınırlı davranışlarla karakterize olan nörogelişimsel bir bozukluktur . Otizm spektrum bozukluğu tanısı alan çocukların gösterdiği bu sosyal iletişim bozukluğu ve sosyal etkileşimde yetersizlik Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı olan DSM-5 kriterlerine göre bu sendromun tanı ölçütlerinden biridir (APA, 2013).

Resmi olarak ilk kez 1980 yılında DSM-III' te yerini alan otizm 1994 yılına gelindiğinde DSM-IV ' de "Yaygın Gelişimsel Bozukluklar" başlığı altında değerlendirilmektedir. 2013 yılında yayımlanan DSM-V kriterlerinde ise, "yaygın gelişimsel bozukluk" dan çıkarılarak "otizm spektrum bozukluğu" adı altında değerlendirilmiştir. Erken çocukluk döneminde başlayarak bireyin hayatındaki ilk üç yıl içerisinde kendini gösteren ve iletişimde önemli ölçüde etki eden nörogelişimsel bir sendrom olarak tanımlanan otizm süregelen bir bozukluk olmakla birlikte, yaşam boyu devam ederken yaşla, olgunlaşma ile bireydeki özellikleri ve şiddeti de değişiklik göstermektedir. DSM-V'e göre otizm spektrum tanı kriterleri aşağıdaki gibidir:

A. Aşağıda belirtildiği gibi, şimdi veya geçmişte farklı şekillerde görülen toplumsal iletişim ve toplumsal etkileşimde sürekli yetersizliğin olması.

1) Toplumsal-duygusal karşılık vermede yetersizlik (örn. olağandışı toplumsal yaklaşımdan karşılıklı diyalog yürütmekte çekilen güçlüğü; ilgilerini, duygularını veya duygulanımını paylaşmaktaki yetersizlikten, sosyal etkileşime cevap verememeye kadar olan yetersizlikler).

2) Toplumsal etkileşim için kullanılan sözel olmayan iletişimsel davranışlarda yetersizlik (örn. zayıf entegre olmuş sözel ve sözel olmayan iletişim, anormal göz kontakı ve beden dili, veya jestleri anlamakta ve kullanmakta yetersizlik ve yüz ifadesi ve beden diline kadar bariz eksikliklerin varlığı).

3) İlişkileri, geliştirmekte, devam ettirmede ve anlamakta güçlük, örneğin farklı toplumsal ortamlara uygun davranmamaktan, hayali oyun paylaşamamaya ve arkadaş edinememeye, arkadaşla ilgi duymamaya kadar görülen davranışlar.

Şu anki şiddeti: Şiddet sosyal iletişimsel alanda yetersizlikler ve kısıtlı, tekrarlayıcı davranışlara göre belirlenir.

B. Aşağıdakilerden en az ikisinin varlığı ile kendini gösteren, şu an ve geçmişte sınırlı, tekrarlayıcı davranışlar, ilgiler ya da etkinlikler.

1) Basmakalıp ve ya tekrarlayıcı motor hareketler, obje kullanımı veya konuşma (basit motor stereotipiler, oyuncakları dizme veya çevirme, ekolali, idiyosenkritik cümleler)

2) Aynı olmakta ısrar, rutine sıkı sıkıya bağlı olma veya ritüelleşmiş sözel ve sözel olmayan davranışlar, (ufak değişimlerde aşırı stres, geçişlerde zorluk, sert düşünce tarzı, selamlaşma ritüelleri, her gün aynı yolu veya aynı yemeği tercih etme).

3) Konu veya yoğunluk açısından anormal olan sınırlı, sabitlenmiş ilgiler (yaygın olmayan nesnelere anormal aşırı bağlılık, aşırı tekrarlayıcı veya sınırlı ilgiler).

4) Duyusal olarak aşırı ya da az duyarlılık veya çevrenin duyuşal boyutuna aşırı ilgi (acıya/sıcağa karşı aşırı duyarsızlık, belirli ses ve dokunuşlara karşı beklenmeyen tepki, nesnelere aşırı koklama veya onlara aşırı dokunma, ışık veya hareketle görsel olarak çok meşgul olma).

Şu anki şiddeti: şiddet sosyal iletişimsel alandaki yetersizlikler ve kısıtlı tekrarlayıcı davranışlara göre belirlenir.

C. Belirtiler gelişimin erken evrelerinde mevcut olmalı (toplumsal beklentiler sınırları aşıcaya dek fark edilmemiş veya daha sonra hayatta öğrendiği stratejilerle maskelenmiş olabilir).

D. Belirtiler sosyal, mesleki ve başka önemli alanlarda klinik olarak anlamlı düzeyde bozukluğa yol açmalıdır.

E. Bu bozukluk zihinsel yetersizlik veya genel gelişimsel gerilik sebebi ile olmamalıdır. Gerçi zihinsel yetersizlik ve OSB sıklıkla birarada görülür, ancak OSB ve zihinsel engellilik tanısı konulması için sosyal iletişimsel düzeyin genel gelişimin altında olması gerekir.

Not: DSM-IV'e göre Otistik Bozukluk, Asperger Bozukluğu ve YGB-BTA tanısı almış olanlara OSB tanısı verilmelidir. Sosyal iletişimsel alanda problem olan ancak OSB tanısı almayanlar sosyal (pragmatik) iletişimsel bozukluk açısından değerlendirilmelidirler.

- Zihinsel yetersizliğin eşlik edip etmediğini,

- Dil yetersizliğinin eşlik edip etmediğini,
- Bilinen bir tıbbi, genetik veya çevresel faktörün eşlik edip etmediğini,
- Başka nörogelişimsel, ruhsal veya davranışsal durumların olup olmadığını,
- Katatoninin eşlik edip etmediğini belirtiniz (DSM-V, 2013).

2.1.2. Otizm Spektrum Bozukluğu Klinik Özellikleri

DSM-V tanı kriterlerine göre OSB klinik belirtileri, sosyal-iletişimsel alanda sınırlılık ve yetersizlikle birlikte tekrarlayıcı davranış kalıpları olmak üzere iki boyutta değerlendirilmektedir. Bu belirtiler erken çocukluk döneminde ortaya çıkmakta ve yaşam boyu devam etmektedir (Tanıdır, 2016, s.126-149). Sosyal iletişim alanındaki belirtiler, duygusal ve sosyal iletişimde, karşılıklı diyalog kurmada, sözel olmayan iletişimde ve insani ilişkiler kuramama şeklindeki sorunları içermektedir (Troyb&Barton, 2011). Tekrarlayıcı davranış kalıpları ise, oyun oynamama ya da oyuncağa ilgi duymama, oyuncakla oynamak yerine onları dizme ve inceleme, işlevsel olmayan nesnelere tekrarlayıcı hareketler ve oyunlar şeklindedir. Bunun yanında tekrarlayıcı rutinleri de vardır, örneğin, hep aynı kıyafeti giymeyi istemek, hep aynı şeyi yemeyi istemek vb. Bu rutinlerinin bozulmasından hoşlanmazlar ve bozulduğunda ise yoğun kaygı yaşayabilirler (Hundley vd.,2016,s.3448-3457). OSB'li çocuklarda sosyal alandaki bu yetersizliklerle birlikte görülen konuşma gecikmesidir. Nitekim alan yazında, OSB' de en sık başvuru yaşı olan 2-3yaş arasında en sık bildirilen belirti konuşma gecikmesi olarak ifade edilmektedir (Volkmar vd., 200,s.1-22).

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda görülen belirtiler Özkan'a (2016) göre ise şu şekilde sıralanmaktadır;

- “ 6.aydan itibaren başkalarına sıcak bir şekilde gülümsememek.
- 9.aydan itibaren seslere, gülümsemelere ve yüz ifadelerine tepki vermemek.
- 12.aydan itibaren ağlamamak ve parmakla bir nesne ya da kişiyi parmakla işaret ederek göstermemek, ‘bay bay’ gibi jestler yapmamak.
- 16.aydan itibaren tek bir sözcük söyleyememek.
- 24.aydan itibaren iki sözcüklü basit cümleleri kuramamak.” (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, s.41-42).

2.1.3. Otizm Spektrum Bozukluğu Etiyolojisi ve Epidemiyolojisi

Etiyolojik olarak OSB birden çok faktörün etkileşimi sonucu ortaya çıkan nörogelişimsel bir bozukluk olduğu bilinmektedir. Nitekim DSM-Vte'de nörogelişimsel bozukluklar sınıfında yer almakta ve gelişimsel bir beyin hastalığı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda OSB'nin gen-çevre etkileşimiyle de ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim yapılan aile ve ikiz

çalışmalarında OSB'nin genetik bir hastalık olduğu ortaya koyulmaktadır (Paul R.&Volkmar, 2005,s.425-453). Ülkemizde yapılan çalışmalarda ise Yosunkaya'ya göre (2013); "Otizm etyolojisinde yer alan genetik nedenler üç grupta toplanabilir:

I. Sitogenetik incelemelerle belirlenebilen çeşitli kromozom anomalileri (~%5),

II. Genomda bulunan bazı kopya sayısı değişiklikleri (%10-20),

III. Klinik belirtileri kapsamında otizm bulgularının yer aldığı ve tek gen mutasyonlarının neden olduğu genetik sendromlar (%5)" (s. 2).

Bunun yanında çevresel açıdan yapılan incelemelerde de, ileri anne-baba yaşı, annenin hamilelik döneminde geçirdiği enfeksiyonlar, hava kirliliği, uzun süre egzoz dumanına maruz kalma, yapılan çeşitli aşılar, cıva zehirlenmesi, D vitamini eksikliği de OSB'nin gelişiminde bir risk olarak gösterilmektedir (Modabbernia vd., 2017,s.13).

OSB'nin görülme sıklığına ilişkin yapılan çalışmalarda (epidemioloji) yıllar içinde giderek arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte otizmin prevalansına yönelik 1996'da yapılan ilk çalışmada 10000 ' de 4 olarak belirtilmektedir (Van Engeland & B.J.,2008,s.759-781). Ayrıca OSB'nin erkeklerde kızlara göre 3,5-4 kat daha sık görüldüğü de elde edilen veriler arasındadır. Bu oran 2 ya da 3 erkek çocuğuna karşın 1 kız çocuğu olarak belirtilmektedir. Fakat OSB'nin erkeklerde daha sık görülmesiyle birlikte seyrinin kızlarda daha ağır, bilişsel geriliğin ise daha fazla olduğu da belirtilmektedir (Burd ve ark.,1987, Wing,1981).

2.1.4. Otizmlili Bireyin Ailesinin Yaşadığı Sorunlar ve Öneriler

OSB tanısı alan bireylerin yoğun olarak yaşadıkları problemler, sosyal iletişim, duygusal ayarlama, akademik beceriler, öğrenme sorunları ve fiziksel problemler olarak genellenebilir. Sosyal, iletişim ve davranışsal alanda gecikmelerin görüldüğü bir nörogelişimsel bozukluk olan OSB'de bu bozukluklara ek olarak zeka geriliği, dikkat eksikliği ve hiperaktivite, kendine zarar veren davranışlar, uyku ve yeme alanında görülen sorunlar da eşlik etmektedir.

OSB'li bireylerde görülen en temel sorunlardan birisi yemek yeme alışkanlığıdır. Yemek konusundan seçicilik veya yemek yeme zamanı ile ilgili alışılmadık davranışlar göstermektedirler. Gıda seçerken gıdanın rengine, kokusuna, şekline ve dokusuna göre tercih değişikliği gözlemlenmektedir. Daha çok nişasta içeren, işlenmiş gıdalar tercih edilirken meyve, sebze ve protein içeren gıdalardan kaçınılmaktadır. İşlenmiş gıdaları tercih etmelerinden dolayı, normal gelişim gösteren bireylere göre obezite oranını arttırmaktadır (Gürsoy vd., 2019:2).

OSB tanısı almış bireylerde en sık görülen uyku bozuklukları ise, yatağa girmede direnç, geceleri uykuya başlamada güçlük, gece uyanmada sıklık, azalan uyku

süreleri, düzensiz uyku saatleri ve Rem bozukluğudur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, uyku problemleri OSB'li bireyler de yaşam boyu devam etmektedir (Richdale & Schreck, 2009, s.403-411).

OSB'li çocuğu olan ailelerin, çocuğun gelişimi içinde etkili olacak psikolojik, duygusal ve ekonomik açıdan desteklenmesi gerekmektedir. OSB'li çocuğu olan aileler, çocuklarının ileriki yaşlarında ne tür sıkıntı ve zorluklar yaşayacağı kendilerine bir şey olması durumunda çocuklarının bakımının ve hayat standartlarının hangi şekilde gelişeceği konusunda kaygı duymaktadırlar. Bu aileler diğer ailelere göre daha fazla sorumluluk taşımakta ve hayatları çocuklarının yaşam standartlarına göre şekil almaktadır. Ailenin odak noktası otizmli çocuklar olduğu için diğer aile fertleri ile problem yaşamaktadırlar. Sağlanacak olan ekonomik, psikolojik destekler ailenin hem psikolojik hem de fiziksel olarak daha sağlıklı hissetmelerini sağlayacaktır.

2.2. Osb'de Eğitim

Doğuştan gelen ve çoğunlukla yaşamın ilk üç yılında fark edilen gelişimsel bir farklılık olan otizm spektrum bozukluğunun bilinen ve uygulanan tek tedavisi erken tanıyla birlikte yoğun ve sürekli özel eğitimidir. Yapılan bilimsel araştırmalar göstermektedir ki, erken tanı ve doğru uygulanan bir eğitim programıyla birlikte OSB'li bireylerin yaklaşık olarak yüzde ellisinde OSB belirtileri kontrol altına alınabilmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken, uygulanacak olan eğitimin OSB'li çocuğun bireysel özelliklerine ve gereksinimlerine uygun olmasıdır. Ayrıca eğitim içeriğinin, OSB'de görülen yetersizlikleri iyileştirmeye yönelik olması da gerekmektedir.

Uzun yıllardan beri OSB'nin tedavisine ilişkin yapılan çalışmalarda OSB'li bireyler üzerindeki en etkili tedavi yönteminin eğitim olduğu belirtilmektedir. Nitekim, OSB tanısı almış bir çocuk için yaşamın ilk yılları olan 1-3 yaş aralığında başlanılacak olan eğitsel tedavinin OSB ile mücadele edilmesinde ve OSB belirtilerinin ortadan kalkmasında oldukça önemlidir. OSB'li bireylerde eğitim aşamasında uygulanan yöntem ve tekniğin bireyin normal yaşamını engelsiz olarak yürütmesi bakımından bir hayli etkilidir.

Otizm spektrum bozukluğuna sahip bireylerin öğrenme düzeyleri kişiden kişiye değişmektedir. Öğrenme özellikleri açısından incelendiğinde OSB'li çocukların genel olarak organizasyonda zorlandıkları, sıralama da güçlük, genellemede sıkıntı ve kolay dikkat dağınıklığı olduğu görülmektedir (Hume & Odom, 2007, s.1166-1180). Bu yüzden, OSB'li bireyler için hazırlanacak olan eğitim programında OSB'li bireyin güçlü yönleri ve ihtiyaçları çerçevesinde şekillenebilmesi gerekmektedir.

Bir çocuğa OSB tanısı konulması o çocuğun tüm hayatı boyunca akranları ile aynı düzeyde olamayacağı anlamına gelmemektedir. Onlara yönelik uygulanacak olan doğru ve etkili bir eğitim programı ile gizli beceri ve yeteneklerinin açığa çıkarılması

gelişimleri açısından büyük önem taşımaktadır. Zira, dünya sanat, spor, müzik vb. alanlarda kendini kanıtlamış ve uluslararası alanda başarı kazanmış OSB'li gençlerin başarı öyküleriyle doludur. Sabır ve özveri ile ara vermeden devam edilen eğitim programlarının OSB'li bireyler üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğu unutulmamalı ve etkili eğitsel tedavi yöntemleri geliştirilmelidir.

2.2.1. Davranış Değiştirme Modeli

OSB'li bireylere yönelik kendi kendini idare, eğitim, öğretim ya da beceri geliştirme tedavileri olarak adlandırılan farklı çalışma modelleri çeşitli davranışsal prensipler üzerine inşa edilmektedir. Davranış terapistleri, istenmeyen davranışların ortadan kaldırılmasını ve istenen davranışın kazandırılmasını klasik koşullanma ve operant koşullanma tekniklerini kullanarak davranış düzenleme suretiyle problem çözerler.

Skinner tarafından geliştirilen operant koşullanma tekniğinde, sonuçların sistematik bir biçimde düzenlenmesi yoluyla davranışın olabilirliğini azaltma ya da artırma tekniğidir. Operant koşullanma tekniğinin baz alındığı davranış değiştirme modelinde, OSB'li bireylerin eğitiminde ilk olarak öğretilmek istenen ya da ortadan kaldırılmak istenen davranış belirlenmektedir. İstenmeyen olumsuz davranışların sıklığının azaltılması ya da olumlu davranışların kazandırılması ve kalıcı olabilmesi için ödül ve yardım gibi yöntemler kullanılmaktadır. OSB'li bireye olumlu davranışın hemen arkasından verilen ödülleri üç grupta toplamak mümkündür:

- OSB'li bireyin sevdiği kola, cips, meyve, çikolata, şeker vb. yiyecek ve içecekler yani birincil ödülleri eğitimde kullanılabilecek olan etkisi en yüksek ödüllerdir.
- OSB'li bireyin istenilen davranışı yapmasının ardından öpülmesi, başının okşanması, kucaklanması ve “aferim, çok güzel yaptın.” şeklindeki övgülerle onaylanması ikincil ödülleri yani bir bakıma sosyal ödülleri oluşturmaktadır.
- Parka gitmek, müzik dinlemek, kitap okumak gibi. bireyin hoşlandığı ve yapmaktan zevk duyduğu etkinlikler ise, etkinlik ödülleri oluşturmaktadır.

Bu yaklaşımı doğru bir biçimde uygulayabilmek için bireyin bu ödülleri mümkün olduğu kadar kendisi istediğinde elde etmesi engellenmelidir. Aynı zamanda hangi ödül çeşidi kullanılırsa kullanılsın OSB'li birey uygun bir şekilde tepki verir vermez anında ve her doğru yanıt için kullanılmalıdır. Birinci ödülleri genellikle, yeni bir becerinin öğretilmesi sırasında çocuğu motive edebilmek için kullanılmalıdır. Öğrenme süreci içinde ödülleri sıklığı ve şekli mümkün olduğunca değiştirilmelidir (Darıca vd., 2000, s. 73-78).

2.2.2. Teacch Metodu

Teacch metodu, (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children) otistik ve ilişkili iletişim engelli çocukların iyileştirilmesi ve eğitimi anlamına gelen, bir eğitim tekniğidir. OSB tanılı bireylerin bireysel öğrenme stilleri ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilen, bireyin ferdi sınıf öğrenimi aldığı, ailelerin de bu uygulamayı sürdürmesiyle desteklenen bu metodla yapılandırılmış sürekli uygulama ile çevresel adaptasyonlar ve alternatif iletişim eğitimi verilmektedir (Schopler, 1994, s.91-103).

Teacch eğitim metodunun temel amacı, problemlili ve istenmeyen davranışları azaltmaktan çok uygun iletişim becerilerini geliştirmeye yöneliktir. OSB'li bireyleri OSB'den ya da OSB belirtilerinden kurtarmayı değil onların ihtiyaçlarına uygun bir zemin hazırlayarak kapasitelerini en üst seviyede kullanabilmelerini sağlamayı hedeflemektedir. Yöntem genellikle daha çok OSB'li bireyin düşünce şekillerini anlamayı ve davranışlarını bu bağlamda değerlendirerek değiştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, saldırgan davranışı olan bir çocuk eğer vuruyor ve kırıyorsa bu davranışları onun buzdağının görünen kısmı gibi düşünülür. Buz dağının o altında kalan görünmeyen kısımda; çocuğun zayıf muhakeme yeteneği, kendisi ve diğerlerinin duygularından haberdar olmamakla ilgili sıkıntıları, iletişim problemlerinden doğan kırgınlıklar ve uyarınları farklı algılama biçimlerinin olduğu yatmaktadır şeklinde düşünülmemektedir. Bu yaklaşımla OSB'li bireylerin daha iyi oldukları görsel yeteneklerinden faydalanmaya yönelik bir çok araç kullanılmaktadır. Resimli ya da kelime bazen de hem resimli hem kelime iletişim tahtaları, işaret dili bireyin bağımsızlaşmasını sağlamak amacıyla çok sık kullanılmaktadır (Kayaalp, 2000,s.59).

4. BULGULAR VE YORUM

OSB bireyin hayatında, her alanında değişikliklere ve kısıtlamalara sebep olmaktadır. Normal gelişim gösteren bireyler gibi arkadaşlık ilişkisi kuramamakta, fiziksel aktivite gösterememekte, yemek yiyememekte, yeni deneyimler kazanmakta güçlük çekmektedirler. Yapılan bu çalışmada hazırlanan dergi ilan tasarımları ile otizmlili bireylerin yaşadığı bu sıkıntılara dikkat çekilmek istenmiştir. Tasarımlarda bütünlük sağlamak adına bütün fotoğraflar siyah beyaz kullanılmıştır. Fotoğrafların üzerinde geometrik şekiller farklı boyutlarda ve farklı renklerde kullanılmıştır. Her geometrik şeklin saydamlığı fotoğrafı kapatmaması adına farklı oranlarda tercih edilmiştir. Slogan ise "*Otizmlili Bireyin Hayatın İçindeyim*" olarak tüm tasarımlarda aynı şekilde kullanılmaktadır. Bu slogan ile okuyucuda otizmlili bireylerin hayatın her alanında var olduğu anlatılmak istenmiştir. Sloganda serifsiz ve kalın bir font siyah renkte tercih edilerek okunabilirliğin artırılması amaçlanmıştır. Her tasarımda kullanılan fotoğraf farklı olduğu için, bilgi metni fotoğrafa uygun bir şekilde yazılmıştır. Tasarımda illüstrasyon ve fotoğraf tekniği bir arada kullanılırken ölçü ise 21x29,7 cm. tercih edilmiştir.

Görsel 1

Görsel 2

Görsel 1’de OSB’li bireylerin arkadaşlık ilişkilerinde yaşadığı zorluklara dikkat çekmek adına iki çocuğun bulunduğu görsel tercih edilmiştir. Sırt sırta olan bu çocuklar ile otizmlili bireylerin ortama hemen alışamadığına ve kendilerini iyi hissetmediklerinde dikkat çekilmek istenilmiştir. Geometrik şekiller yeşil ve turuncu tonlarında kullanılmıştır. Bilgi metninde “Arkadaşlık duygum sizinki kadar yoğun olmayabilir, duygularımı paylaşamayıp sizin hislerinize karşılık veremiyordaki olabilirim. Ama sizden biriyim; ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesine yer verilmiştir. Görsel 2’de ise OSB’li bireylerin alışkanlıklarının dışına çıkmadığına, yenilikleri tercih etmediklerine dikkat çekmek adına sokak ve merdiven görseli kullanılmıştır. Burada ki geometrik şekiller kırmızı ve sarı tonlarında tercih edilmiştir. Bilgi metninde “Farklı yollar denemek, alışkanlıklarımın dışına çıkmak çok fazla tercih ettiğim bir şey değildir. Böyle durumlarda kendimi kötü hissederim. Ama ben de sizden biriyim; ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesi kullanılmıştır.

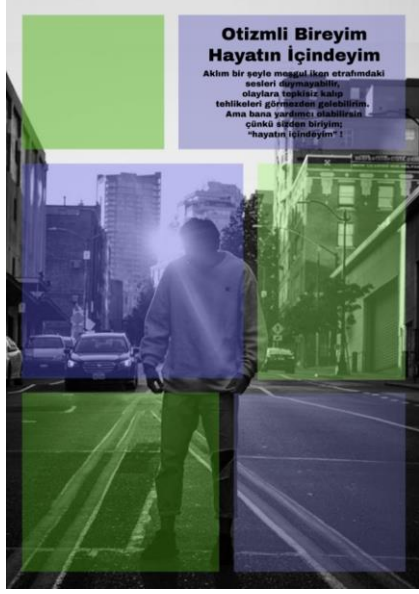

Görsel 3

Görsel 4

Görsel 3’de OSB’li bireylerin sevdikleri ve ilgilendikleri alanda çok başarılı bireyler olabildiklerine dikkat çekmek adına sınıf ortamından olan bir tahta görseli kullanılmıştır. Geometrik şekiller ise kırmızı ve yeşil tonlarında tercih edilmiştir. Bilgi metninde “İlgi duyduğum ve yetenekli olduğum alanları keşfetmemeye yardımcı olabilirsiniz o alanda çok başarılı olabilirim. Çünkü ben de sizden biriyim; ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesine yer verilmiştir. Görsel 4’de OSB’li bireylerin yaşadıkları öfke nöbetine dikkat çekmek adına öfkeli olan bir bireyin bulunduğu görsel kullanılmıştır. Geometrik şekillerde ise turuncu ve yeşil tonları tercih edilmiştir. Bilgi metninde “Üzüldüğümde veya sinirlendiğimde etrafıma veya kendime istemsizce zarar verebilirim ama beni sakinleştirebilirsiniz. Çünkü sizden biriyim ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesine yer verilmiştir.

Görsel 5

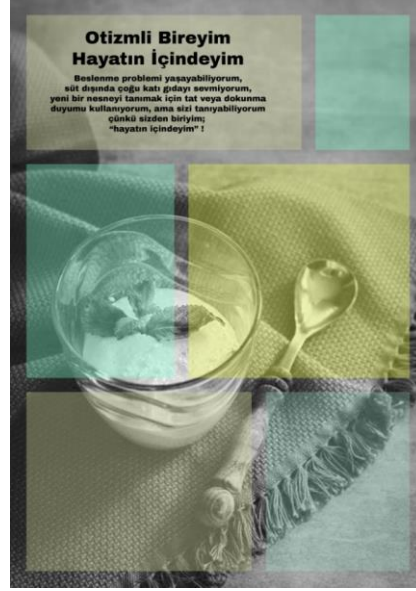

Görsel 6

Görsel 5’de OSB’li bireylerin yaşadıkları dikkat problemini yansıtmak adına cadde üzerinde arkasından gelen araçlara tepkisiz olan bir bireyin fotoğrafı kullanılmıştır. Geometrik şekillerde yeşil ve mavi tonları tercih edilmiştir. Bilgi metninde “Aklim bir şeyle meşgul iken etrafımdaki sesleri duymayabilirim, olaylara tepkisiz kalıp tehlikeleri görmezden gelebilirim. Ama bana yardımcı olabilirsin çünkü sizden biriyim ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesine yer verilmiştir. Görsel 6’da OSB’li bireylerin toplu taşıma sestem ve kalabalıktan hissettikleri rahatsızlıklara dikkat çekmek adına toplu taşıma aracında bulunan bir bireyin fotoğrafı kullanılmıştır. Geometrik şekillerde kırmızı ve yeşil rengin tonları tercih edilmiştir. Bilgi metninde “Fazla sestem, gürültüden ve kalabalık olan ortamlarda ki ani hareketlerden rahatsız olduğum için toplu taşıma kullanırken zor durumda kalabiliyorum ama bana yardımcı olabilirsin çünkü sizden biriyim ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesi kullanılmıştır.

Görsel 7

Görsel 8

Görsel 7’de OSB’li bireyin sık sık yalnız kalma isteklerine dikkat çekmek adına tek başına oturan bir çocuğun fotoğrafı kullanılmıştır. Geometrik şekillerde mor ve mavi rengin tonları tercih edilmiştir. Bilgi metninde “Her zaman kalabalık ortamlarda bulunmak istemeyebilirim, sık sık yalnızlığı tercih etsem de sizden biriyim ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesine yer verilmiştir. Görsel 8’de OSB’li bireylerin beslenme problemlerine dikkat çekmek adına beslenmeyi tercih etmedikleri gıda fotoğrafı kullanılmıştır. Geometrik şekillerde sarı ve mavi rengin tonlarına yer verilmiştir. Bilgi metninde “Beslenme problemi yaşayabiliyorum, süt dışında birçok katı gıdayı sevmiyorum, yeni bir nesneyi tanımak için tat veya dokunma duyumu kullanıyorum, ama sizi tanıyabiliyorum çünkü sizden biriyim ‘hayatın içindeyim’ !” ifadesi kullanılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak bu çalışmada, OSB’li bireylerin günlük hayatta yaşadığı sıkıntılara dikkat çekerek toplumu bilinçlendirmek adına sekiz adet seri dergi ilanı tasarımı yapılmıştır. Otizm Spektrum Bozukluğunun ne olduğu, kapsamı ve belirtileri düşünüldüğünde her toplumda görülebileceği anlaşılmaktadır. OSB ‘li bir birey kendisi başlı başına belirli sıkıntılar yaşamaktayken, aileleri de ekonomik, psikolojik, sosyal sorunlar yaşamaktadır. OSB’li bireyler gerekli fırsat ve ortam yaratıldığı takdirde normal gelişim gösteren bireyler gibi hayatta aktif olarak bulunabilmektedirler. OSB li bireylerin sahip olabileceği bu imkanlar dergi ilanı tasarımları ile gösterilmiştir. Dergi ilanı tasarımları ile derginin içeriğine göre çeşitli kitlelerde farkındalık oluşturulabilmektedir. OSB’li tanısı konulan bireylere gerekli

eğitim ve tedavi süreci uygulandığı takdirde bireylerin hayatta aktif olmalarında ve kendilerini geliştirebilme imkanı sunulabilmektedir.

OSB'li bireylerin ve ailelerinin bireysel ve toplumsal yaşamda yaşadıkları sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için bu konuda yapılacak olan ve toplumsal farkındalık oluşturacak daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç vardır.

Bundan sonraki yapılacak olan benzer çalışmalarda OSB'li bireylerin yaşadıkları daha fazla soruna dikkat çekilerek toplumsal uyumlarının kolaylaştırılmasına yönelik ayrıntılı incelemeler yapılarak elde edilen bulgular bu konunun önemini ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2001). *Psikiyatride hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması elkitabı, Yeniden Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, (DSM-IV-TR)*, Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 2000'den çeviren Köroğlu, E. Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

Aponte, C.A. and Romanczyk, R.G. (2016). Assessment of feeding problems in children with autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 21(12), s. 61-73. doi: 10.1093/nutrit/nuw048.

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Mental bozuklukların tanınması ve sayımsal el kitabı*, 5. Baskı (DSM 5). Çev. Ed., Ertuğrul Köroğlu. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Berding, K. and Donavan, S.M. (2016). Microbiome and nutrition in autism spectrum disorder: current knowledge and research needs. *Nutrition Reviews*, 74(12), s.732-736. doi: 10.1093/nutrit/nuw048

Burd L, Fisher W. and Kerbeshian J. (1987). A prevalence study of pervasive developmental disorders in north dakota. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 26(5), s. 700 -703 doi.org/10.1097/00004583-198709000-00014

Canan Tanıdır, N.M.M. (2016). *Otizm spektrum bozuklukları, in çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları E.S.E.* Aynur Pekcanlar Akay Editor. Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları: Ankara.

Darıca, N., Abidoğlu, Ü. ve Gümüşçü, Ş. (2000). *Otizm ve otistik çocuklar*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Essa, M.M., Subash S. and Braidy N. (2013). Role of NAD+, oxidative stress and tryptophan metabolism in autism spectrum disorders. *Int J Tryptophan Res*, 21(6), s.15-28. doi: 10.4137/IJTR.S11355

Fitzpatrick M. (2007). The end of the road for the campaign against MMR. *Br J Gen Pract*, 57(541), s. 679. Erişim adresi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2099687/>

Gürsoy G. ve Öztürk S.A. (2019). Otizm spektrum bozukluklarında beslenme yaklaşımı. *Aydın Sağlık Dergisi*, 5(2), s. 111-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asder/issue/48693/619356>

Görgün B. ve Melekoğlu A.M. (2016). Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Bireylerin Fiziksel Aktivitelerine İlişkin Yapılan Çalışmaların Gözden Geçirilmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(3), s. 347-376. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdersisi.268559>

Hume, K. and Odom S. (2007). Effects of an individual work system on the independent functioning of students with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), s. 1166-1180. doi: 10.1007/s10803-006-0260-5

Hundley, R.J., A. Shui, and B.A. Malow. (2016). Relationship between subtypes of restricted and repetitive behaviors and sleep disturbance in autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 46(11), s. 3448-3457. doi: 10.1007/s10803-016-2884-4

Kadak T.M., Demir T. ve Doğançün B. (2013). Otizmde yüz ve duygusal ifadelerini tanıma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(1), s. 15-29. doi.org/10.5455/cap.20130502

Kayaalp, İ. (2000). *Otizm ve iletişim problemi olan çocukların eğitimi*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kanner L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nerv Child*, 2, s. 217-50. Erişim adresi: <https://embryo.asu.edu/pages/autistic-disturbances-affective-contact-1943-leo-kanner>

Lee, J. and Porretta, D. L. (2013). Enhancing the motor skills of children with autism spectrum disorders: a pool-based approach. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 84(1), s. 41-45. doi.org/10.1080/07303084.2013.746154

Lauritsen MB and Ewald H. (2001). The genetics of autism. *Acta Psychiatr Scand*, 103, s. 411-427. doi:10.1034/j.1600-0447.2001.00086.x

Modabbernia, A., E. (2017). Velthorst, and A. Reichenberg, Environmental risk factors for autism: an evidence-based review of systematic reviews and meta-analyses. *Molecular Autism*, 8(1), s. 3-10. Erişim adresi: <https://molecularautism.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13229-017-0121-4>

Özkan Y.Ş., Ergenekon Y., Adıgüzel C.O., Çolak A. ve Kaya Ö. (2016). Otizm spektrum bozukluğu. *Dergi Adı* Ankara, 2, s. 21-41. Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/media/5617/otizm-spektrum-bozukluklari-aile-bilgilendirme-rehberi-2016-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf>

Richdale, A.L. and K.A. Schreck. (2009). Sleep problems in autism spectrum disorders: prevalence, nature, & possible biopsychosocial aetiologies. *Sleep Medicine Reviews*, 13(6), s. 403-411. doi: 10.1016/j.smrv.2009.02.003.

R.S. Paul R, Pelphrey KA. and Volkmar FR. (2005). *Genetic influences and autism, in handbook of autism and pervasive developmental disorders*, Editor. New York, s. 425-453.

Schopler, E. (1994). A statewide program for the treatment and education of autistic and related communication handicapped children (TEACCH). *Psychosis and Pervasive Developmental Disorders*, 3(1), s. 91-103. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1056499318305170>

Troyb E, K.K. and Barton M. (2011). *Phenomenology of ASD: Definition, syndrome and major features, in the neuropsychology of autism*, D. Fein, Editor. Oxford University Press: New York.

Wing L. (1981). Sex ratios in early childhood autism and related conditions. *Psychiatry Res* 5, s. 129-137. doi: 10.1016/0165-1781(81)90043-3.

Vardacı G. (2011) *Otistik Çocuklu Ailelere Uygulanan Aile Eğitim Programının, Aile İçi İletişim Becerilerine, Ailenin Problem Çözme Becerilerine ve Otistik Çocuklarıyla İlgili Algularına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Van Engeland H, B.J. (2008). *Autism Spectrum Disorders, in Rutter's Child and Adolescent Psychiatry 5th Edition*, R.M.V. ark., Editor, Blackwell Publishing: Massachussets. s.759-781.

Volkmar, F.R., K. Chawarska, and A. Klin (2008). *Autism spectrum disorders in infants and toddlers. Autism spectrum disorders in infants and toddlers: Diagnosis, assessment, and treatment*. New York-London: The Guilford Press, s. 1-22.

Yanardağ M., Yanardağ İ. (2016). Otistik Bozukluk Gösteren Çocuklarda Bir Müdahale Yaklaşımı: Su İçi Etkinlikler, *International Journal of Early Childhood Special Education*, 4(1), s. 32-45. <https://www.int-jecse.net/>

Yosunkaya E. (2013) Otizm Etiyolojisinde Genetik ve Güncel Perspektif, *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 76(4), s. 84-88. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/98847>.

Teorik Makale

KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: BİLİMSEL UZLAŞMADAN POLİTİK AYRIŞMAYA

Seyhun DOĞAN¹ ORCID ID: 0000-0003-3450-0612
Ebru DOĞAN² ORCID ID: 0000-0003-0832-9030
Mutlu TÜZER³ ORCID ID: 0000-0001-9125-2542

ÖZET

İklim bilimi literatüründe, önde gelen iklim bilimciler arasında iklim değişikliği üzerindeki bilimsel uzlaşmayı gözlemlemek mümkündür. Bilimsel alandaki uzlaşmaya ek olarak insan kaynaklı iklim değişikliğinin diğer bir tanımlayıcı niteliği, politik alandaki ayrışmadır. Politik alanda yalnızca iklim değişikliğinin negatif sonuçlarının değil, azaltım politikalarının maliyetlerinin de toplumdaki farklı kesimler tarafından yüklenileceği ve paylaşılacağı aynı derecede açıktır. İklim değişikliği, iki önemli değer arasında kalan modern dünya için büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bir yanda, insan kaynaklı iklim değişikliğinin yaşanmakta olduğunu ve gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması gerektiğini işaret eden bilim bulunmaktadır. Diğer yanda ise, demokratik ilkeleri idealize eden ve varlığı ekonomik refahın sürekli olarak yükselmesine dayalı olan modern politik sistem bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli*

Theoretical Articles

GLOBAL WARMING AND CLIMATE CHANGE: FROM SCIENTIFIC CONSENSUS TO POLITICAL DIVISION

ABSTRACT

The scientific consensus on climate change among leading climate scientists can be observed in the peer-reviewed climate science literature. In addition to the consensus in the science world another defining quality of the anthropogenic climate change is the division in the political sphere. In the political arena, it is equally evident that not only the negative consequences of climate change but also the cost of mitigation policies will be borne and shared by the different parties in the society. Climate change poses a tremendous challenge for modern society, which is caught between two key values. On the one hand, there is the science, which is the last judge of the contemporary world which decides that climate change is occurring, and urgent action is needed. However, on the other hand, there is the current political system that idealizes democratic principles and justifies its existence based on the continuous increase of economic wealth.

Keywords: *Global Warming, Climate Change, Intergovernmental Panel on Climate Change*

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, sdogan@istanbul.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İşletme Bölümü, ebuseng@istanbul.edu.tr

³ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, mutlutuzer@gmail.com

Makale Geliş Tarihi/Received: 07.07.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2020.

1. GİRİŞ

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bilimsel ve teknik bir problemden küresel barış ve refahı tehdit eden politik bir soruna nasıl evrildiğini inceleyen bu çalışmada, bilimsel ve politik alanda ortaya çıkan temel ayrışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin bilimsel teori, beşeri faaliyetlerin doğal karbon döngüsü ve atmosferin ısınmsal özelliklerini değiştirebilecek bir ölçüğe ulaştığına işaret etmektedir. Bilim, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun iklim sistemine tehlikeli bir beşeri müdahaleyi önleyebilecek düzeyde tutulabilmesinin en temel yolunun, atmosfere bırakılan sera gazı miktarının atmosferden doğal yollarla çekilen sera gazı miktarına eşitlenmesi olduğuna dikkat çekmektedir. İklim değişikliği, büyük ölçüde yeryüzünün enerji dengesi ve karbon döngüsü gibi pozitif bilimsel yasa ve süreçler üzerinden açıklanan bir konu olsa da daha derin bir analiz, sorunun kaynağında hayat ve tüketim standartlarını sürekli olarak yükseltmek amacıyla hareket eden milyarlarca kişinin kararlarının yattığını göstermektedir.

İklim değişikliğine yol açan insan kaynaklı sera gazlarının ekonomik faaliyetlerin ayrılmaz bir bileşeni olması, gezegen üzerinde yaşayan herkesi potansiyel olarak küresel bir problemin hem sorumlusu hem de mağduru haline getirmektedir. İklim ve refah arasındaki sıkı bağlantı, olası etkiler ve mücadele politikalarının zorunlu kıldığı kaynak tahsis tercihleri nedeniyle iklim değişikliğine, bilimsel bir problem olmanın ötesinde yadsınması neredeyse imkânsız olan politik bir boyut kazandırmaktadır. İklim değişikliği kaynaklı gelecekte ortaya çıkabilecek olası zararları önlemek ya da azaltmak için toplumun bugünkü tüketiminden ne kadar fedakârlık yapması gerektiği, sera gazı azaltımının hangi hızda olacağı, hangi politikaların daha etkin olacağı ve ortaya çıkacak maliyetlerin taraflar arasında sorumluluk ve kabiliyetleri ölçüsünde nasıl bölüştürüleceği, ulusal ve uluslararası alanda ortaya çıkan politik ayrışmanın cevap bulmaya çalıştığı sorular arasında yer almaktadır. Pozitif bilimin ortaya koyduğu doğal gerçekler ile modern politik sistemin doğal çoğulculuğu arasındaki ikilemin, yüzyılın sonunda ortaya çıkabilecek iklim tablosunu belirleyen temel kuvvetler olmaya devam etmesi muhtemel görünmektedir.

2. KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Atmosferdeki sera gazı yoğunluğundaki artış ve ortalama yüzey sıcaklıklarındaki yükselme arasındaki ilişki, küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerindeki bilimsel tartışmaların temelini teşkil etmektedir. Genel olarak birbirlerinin yerine kullanılsalar da iklim değişikliği biliminde küresel ısınma ve iklim değişikliği farklı süreçleri temsil eden kavramlardır. İlk olarak; küresel ısınma süreci bir gezegen olarak Dünya'nın toplam enerji dengesi üzerinden açıklanan bir kavramdır. Bu noktada küresel ısınma sürecini, enerji ve madde korunumu gibi birincil fiziksel yasalara indirgeyerek açıklamak mümkündür. Örneğin; akım ve stok kavramlarını temel alan bir yaklaşım benimsendiğinde sera

gazlarının atmosferdeki yoğunlukları (ya da sera gazı stoğu), sera gazlarının atmosfere eklenme hızları ile atmosferdeki yıkım ya da çıkış hızları (ya da akımları) arasındaki denge tarafından belirlenmektedir. Bir sera gazının üretim hızı (atmosfere salınım miktarı) eğer atmosferdeki yıkım hızından fazla ise sera gazının atmosferdeki yoğunluğu artmalıdır (Archer, 2010: 159,160). Benzer şekilde sera gazları, yeryüzünün kazanmış olduğu ısıyı uzaya göndermesini engelleyerek, yeryüzünün ısınım dengesinde bir bozulma meydana gelmesine yol açmaktadır. Enerji bütçesinde oluşan dengesizliğin termodinamik yasalar gereği sonucu Dünya'nın ısınması ve ortalama sıcaklığının yükselmesi olmalıdır (IPCC, 2013: 14).

Küresel ısınmaya karşı iklim değişikliği kavramı, enerji bütçesindeki dengesizlik sebebiyle ısı enerjisi kazanan yeryüzünde, yağış rejimi ve miktarının değişmesi, deniz seviyesinde yükselme, buzul ve buz tabakalarının erimesi, kuraklık ya da sel gibi uzun dönemli ve daha geniş kapsamlı etkileri işaret etmektedir (Farmer & Cook, 2013: 8). Hava ve iklimi tanımlayan sıcaklık dışındaki diğer unsurlar da düşünüldüğünde, iklim değişikliği sürecinin iklim sisteminde sıcaklık artışının dışındaki gelişmeleri de içermesi gerekmektedir. Bu sebeple iklim değişikliğinin küresel ısınmayı da kapsadığı söylenebilir. Aralarındaki ilişki açısından bakıldığında, basit bir neden-sonuç ilişkisi kurarak küresel ısınma sebep, iklim değişikliği ise sonuç olarak görülebilir (Incropera, 2016: 19).

Yaşamın devamı kesintisiz bir enerji akımına muhtaçtır. Enerji, evrende pek çok farklı formda var olur. Enerjinin farklı formları arasındaki dönüşüm ise, varlık ve hayatın devamını sağlamaktadır. Bu dönüşümün izlerini, yıldızların enerji kaynağı nükleer füzyon reaksiyonlarından, bir yağmur damlasının sahip olduğu kinetik enerjiye kadar evrenin her yerinde gözlemlemek mümkündür. Enerji dönüşümlerinin değişmeyen kuralı, enerjinin hiçbir zaman yok olmadığı, yalnızca form değiştirdiğidir. *Termodinamiğin birinci yasası* olarak tanımlanan bu ilke, *enerji korunumu yasası* olarak da adlandırılmaktadır. Sıcaklık, basit bir şekilde bir cismin enerjisinin ölçümüdür. Enerji formları arasındaki dönüşüm, ısı ve ışık enerjisi arasında da söz konusudur. Isıtılan her cisim çevresine elektromanyetik enerji şeklinde enerji yaymaktadır. Örneğin; 7000 °C sıcaklık kısa dalga boylu mor ışık, 3500 °C sıcaklık daha uzun dalga boyuna sahip kırmızı ışık üretmektedir. Sıcaklık miktarı arttıkça, daha yüksek frekanslı ve kısa dalga boylu mor-ötesi ışınım, x-ışınları ve gamma ışınları üretilmektedir. Kızılötesi ve radyo dalgaları gibi frekansı daha düşük; ama dalga boyu daha fazla olan elektromanyetik dalgalar, görece daha soğuk cisimler tarafından salınır. Dünya'dan çok daha sıcak olan Güneş'ten gelen ışık enerjisinin daha büyük bölümü kısa dalga boyuna sahipken, Güneş'ten gelen enerjiyle ısınan ve çok daha az sıcak olan Dünya'dan salınan enerjinin büyük bölümü uzun dalga boyuna sahiptir (Archer & Rahmstorf, 2010: 17,18).

Bir sistemin dışarıya verdiğinden daha çok enerji alması (ya da ışık-elektromanyetik dalga absorbe etmesi) ilke olarak enerji dengesi açısından pozitif bir katkı anlamına gelmekte, bu durumda cisim ısı enerjisi kazanmaktadır. Enerji korunumu açısından bir gezegen

olarak yeryüzünün enerji dengesini değiştirebilecek iki ana sebep bulunmaktadır: Sisteme giren ve sistemi terk eden enerji miktarının değişmesi. Yeryüzü sistemine Güneş'ten yeryüzüne ulaşan kısa dalga boyuna sahip olan enerji girerken, yeryüzünden yansıtılan uzun dalga boyuna sahip enerji yeryüzü sistemini terk etmektedir. Güneş'in enerji çıktısını belirleyen döngüler (Güneş'te bulunan on bir yıllık leke sayıları döngüleri gibi) ve Dünya yörüngesi (Güneş'e uzaklık, eksen eğikliği vb.) ile ilgili parametreler, yeryüzüne ulaşan güneş ışınımı miktarını etkileyen temel faktörlerdir (IPCC, 2007: 96,97).

Saniyede $3,89 \times 10^{26}$ J (Joule) enerji üreten Güneş, $3,89 \times 10^{26}$ W (Watt) gücündeki bir motor gibi çalışmakta ve üretmiş olduğu enerjiyi her yöne doğru elektromanyetik enerji şeklinde salmaktadır. Güneş'ten salınan elektromanyetik enerji, uzay boşluğu içinde herhangi bir engelle karşılaşmadan yol alarak Dünya'ya ulaşmaktadır. Dünya, Güneş'ten ortalama 150 milyon km uzaklıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla, Dünya atmosferinin üst katmanlarına ulaşan elektromanyetik enerji miktarı, Güneş'i içine alan ve yarıçapı 150 milyon km olan hayali bir kürenin yüzeyine dik olarak ulaşan enerji miktarı kadar olmalıdır. Buna göre, atmosferin üst katmanlarına ulaşan enerji miktarı, yaklaşık olarak $1368,3 \text{ W/m}^2$ olarak hesaplanmaktadır. Atmosferin üst katmanlarına ulaşan enerji miktarı, Güneş Sabiti olarak ifade edilmektedir. Güneş Sabiti'nin büyüklüğü, öncelikle gezegenin Güneş'e olan uzaklığının bir fonksiyonudur. Örneğin; aynı değer Güneş'e daha yakın olan Merkür için 9147 W/m^2 , daha uzak olan Mars için $591,9 \text{ W/m}^2$ olarak hesaplanabilir. Dünya yaklaşık olarak küre şeklinde olduğu için, dünya yüzeyine ulaşan enerji miktarı için Güneş Sabiti'ni küre yüzeyine uygun olacak şekilde hesaplamak gerekmektedir. Daire ve küre yüzey alanlarından hareketle, küre yüzey alanının aynı yarıçaplı daireden 4 kat daha fazla olması sebebiyle, güneş sabitinin miktarı dörtte biri düzeyinde olmalıdır. Buna göre, Dünya atmosferine giren Güneş enerjisi miktarı yaklaşık olarak 342 W/m^2 olmaktadır (Smil, 1999: 3-5).

Yeryüzü sistemini terk eden enerji miktarını belirleyen iki ana değişkenden bahsetmek mümkündür. Bu değişkenlerden birincisi gezegenin albedosu, ikincisi ise atmosferin ışınımsal geçirgenliğidir. Albedo, basit bir cismin üzerine düşen ışığı yansıtma oranıdır. Bulutlar, yeryüzündeki buz tabakaları, kar örtüsü ve çöller gibi açık renkli yüzeyler üzerlerine düşen ışığın daha büyük bir kısmını geri yansıtırlarken; karalar, okyanus, orman gibi koyu renkli yüzeyler üzerlerine düşen ışığı emerek gezegenin ısınmasına yol açmaktadır. Atmosferin üst katmanlarına ulaşan elektromanyetik enerjinin bir bölümü (yaklaşık olarak %30'u) uzaya geri yansıtılmaktadır. Bulutlar ve atmosfer içinde bulunan aerosol adı verilen küçük katı parçacıklar, yansıtılan Güneş ışığının yaklaşık olarak 2/3'ünden sorumludur. Yansıtılan ışığın geri kalan üçte birlik kısmı, Dünya yüzeyinde bulunan kar, buz çöller gibi daha açık renkte olan coğrafi oluşumlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Uzaya geri yansıtılmayan ışık, yeryüzü ve atmosfer tarafından emilir. Emilen enerji miktarı yaklaşık olarak 235 W/m^2 kadardır. Dünya, termodinamik yasalar gereği dışarıdan enerji gelişinin ve dışarıya enerji çıkışının olduğu açık bir sistemdir. En temel düzeyde ve uzun dönemde yeryüzündeki ortalama sıcaklıklar, bu iki

enerji akımı arasındaki dengenin sonucunda oluşmaktadır. Buna göre, Dünya enerji dengesinin sağlanabilmesi için metrekaare başına yeryüzü ve atmosfer tarafından emilen 235 W/m^2 miktarındaki enerjinin uzaya geri gönderilmesi gerekmektedir. 235 W/m^2 düzeyinde enerji salınımı için $-19 \text{ }^\circ\text{C}$ sıcaklık gerekmektedir. Oysa, Dünya'da ortalama yüzey sıcaklığı $15 \text{ }^\circ\text{C}$ dolaylarındadır (Kiehl & Trenberth, 1997: 205,206).

Bu sonucun ortaya çıkmasının temel nedeni, yeryüzünün sahip olduğu atmosferdir. Atmosferdeki bazı gazların Güneş'ten gelen kısa dalga boyundaki ışığa karşı daha geçirgen; ancak, yeryüzünden yansıyan uzun dalga boyundaki ışınımına karşı daha az geçirgen olması sebebiyle yeryüzü, daha fazla ısınmaktadır. Dünya'nın ısıl dengesini sağlayan söz konusu doğal süreç, atmosferin sera etkisi olarak adlandırılmaktadır. Atmosferin doğal sera etkisine ek olarak enerji, tarım, sanayi ve ulaştırma gibi sektörlerde artan ekonomik faaliyetler, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını arttırmakta ve doğal sera etkisini güçlendirmektedir. Bu durum, bir gezegen olarak yeryüzü enerji dengesinde pozitif bir katkının ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (HİDP) yayımlanmış olduğu son iklim raporuna göre; fosil yakıt emisyonları ve arazi kullanımındaki değişimler başta olmak üzere beşerî faaliyetlerin tümü göz önünde bulundurulduğunda, 1750-2011 yılları arasında metrekaare başına $2,29 \text{ Watt}$ 'lık bir ısıtma etkisi söz konusudur (IPCC, 2013: 14).

Atmosferde sera etkisine sahip olan gazlar; su buharı, karbondioksit (CO_2), ozon (O_3), metan (CH_4) diazotoksit (N_2O), halokarbonlar ve diğer endüstriyel gazlardır. Endüstriyel gazların dışındaki gazlar, doğal olarak atmosferde bulunurlar ve atmosferin yaklaşık olarak %1'ini oluşturmaktadırlar. Atmosferdeki gazların sırasıyla %78 ve %21'ini oluşturan azot ve oksijenin sera gazı etkisi bulunmamaktadır. Buna karşın su buharı atmosferde sera gazı etkisi bakımından diğer bütün sera gazlarından çok daha etkilidir. Bu açıdan su buharı, diğer gaz karışımlarının tümünden yaklaşık olarak 5 kat daha fazla ısı yutma kapasitesine sahiptir. Ancak, insan aktiviteleri atmosferdeki su buharı miktarının doğrudan artmasına sınırlı derecede katkı yapmaktadır. Buna karşın, insan aktiviteleri dolaylı yollardan atmosferdeki su buharı miktarını etkileyerek küresel ısınmaya yol açmaktadır. İlk olarak; insan kaynaklı sera gazları neticesinde yükselen atmosfer sıcaklıkları atmosferin daha fazla su buharını tutmasına neden olmaktadır. Ayrıca, havadaki su buharının artması sıcaklıkların daha da yükselmesine neden olarak pozitif bir geri besleme mekanizması oluşturmaktadır. İkinci olarak; insan kaynaklı önemli bir sera gazı olan CH_4 , atmosferde az miktarda su buharı oluşumuyla sonuçlanan kimyasal tepkimelere maruz kalmaktadır. Bu açıdan su buharı, atmosferde sera etkisi bakımından en önemli bileşen olsa da küresel ısınmaya neden olan insan kaynaklı bir sera gazından ziyade, küresel ısınmanın neticesinde ortaya çıkan bir geri besleme olarak görülebilir. Temel sera gazlarının atmosferdeki konsantrasyonları, doğal sera etkisinin oluşumu için yeterlidir. Doğal sera etkisi, yeryüzünün ortalama sıcaklığının bu etkinin bulunmadığı bir duruma göre $30 \text{ }^\circ\text{C}$ kadar daha fazla olmasını sağlamaktadır (Houghton, 2009: 20-23).

Yeryüzünün değişen enerji dengesi nedeniyle ısınması, iklim sisteminde sıcaklık artışı başta olmak üzere, yağış rejiminde farklılaşma, deniz seviyesinde yükselme, buzulların erimesi gibi değişimlere neden olmaktadır. İklim sistemindeki değişimler ise, sosyo-ekonomik sistemin içinde bulunduğu ya da ilişkide olduğu çevre şartlarını değiştirmektedir. Bu durumda, tarımsal üretimde ürün çeşit ve miktarında değişiklik, kıyı bölgelerinde su baskınları, yeryüzü bitki örtüsünde farklılaşma, okyanus ve denizlerdeki asidifikasyon nedeniyle besin zincirinin etkilenmesi gibi etkiler söz konusu olmaktadır. Dikkate alınması gereken diğer bir nokta; sera gazı emisyonları, küresel ısınma, olası etkiler ve sosyo-ekonomik faaliyetler arasındaki döngüsel ilişkidir. Endüstri, tarım, ulaştırma sektörlerindeki neredeyse tüm ekonomik faaliyetler, atmosfere sera gazı bırakılmasına yol açarken; diğer yandan bütün sosyal ve ekonomik yaşam, değişen iklim koşullarından etkilenmektedir (Nordhaus, 2013: 10,11).

3. KÜRESEL BİR ÇEVRE PROBLEMİ

Atmosferin doğal sera etkisi, atmosferde artan karbondioksit miktarı, buzul çağları ve iklim değişikliği gibi konular, bilim çevrelerinde 19. yüzyıldan beri tartışılıyor olsa da insan kaynaklı iklim değişikliğinin küresel bir çevre ve güvenlik problemi olarak uluslararası politik gündem içinde kendisine yer bulması 1970-1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve altmışlı yıllarda doruk noktasına ulaşan Soğuk Savaş kaynaklı nükleer felaket senaryoları, nüfus artışı, sanayileşme ve ekonomik büyüme ile birlikte çevre sorunları giderek daha görünür hale gelmiştir. Petrol krizleri sonucu ortaya çıkan benzin kuyruklarının akıllara düşürdüğü enerji kıtlığı ihtimalleri gibi farklı etkenlerin de bir araya gelmesi, ekonomik refahın özellikle Batı dünyasında zirveye ulaştığı bir dönemde, insan ve çevre ilişkilerinin yeniden sorgulanmasına uygun bir ortamın doğmasına katkı yapmıştır. Çevre tarihçileri, Rachel Carson'ın endüstriyel kirliliğe dikkat çektiği 1962 yılındaki *Sessiz Bahar*, Paul Erlich'in nüfus artışını yaklaşmakta olan bir felaketin habercisi olarak betimlediği 1968 yılındaki *Nüfus Bombası*, 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin sorgulandığı *Büyümenin Sınırları* ve E. F. Schumacher'in enerji tasarrufuna dayalı küçük ölçekli üretimi savunduğu 1973 yılındaki *Küçük Güzeldir* isimli kitaplarını, dönemin düşünce iklimini belirleyen eserler arasında saymaktadırlar (Guha, 2000: 75).

Çevre sorunları ile ilgili duyarlılığın yükseldiği bu dönemde, ekonomik büyümeyi öncelleyen ortodoks ekonomik yaklaşıma alternatif görüşler de ileri sürülmüştür. Her şeyden önce, işletmeler için büyüme, sadece istenilen bir olgu değil, tartışmasız bir başarı ve etkinlik işareti olarak da kabul edilmektedir (Freeman & Cameron, 1993: 11). Makro düzeyde ise ekonomik büyüme, yoksulluktan, işsizliğe, çevre kirliliğinden, toplumsal barışa kadar karşılaşılan tüm sorunların çaresi olarak kabul edilmektedir (Daly, 2007: 12). Bununla birlikte, ekonomik sistemin büyüme potansiyelinin yeryüzü sistemi tarafından sınırlandırılmasının gerekliliği, ekolojik ekonomik bakış açısının temel tezlerinden

birisini oluşturmaktadır (Roegen, 1999: 2; Daly, 1991: 34; Meadows et al., 2004: 53). Benzer şekilde 1970'lerin sonlarında maliyetleri düşürme ve kârı arttırma gibi nedenler, işletmelerde küçülme trendinin başlamasına katkı yapmıştır. Rekor düzeyde ciro elde eden şirketler yalınlaşmaya devam etmişler ve küçülme, Amerikan şirketleri için neredeyse bir yaşam tarzı haline gelmeye başlamıştır (Mishra, Spreitzer & Mishra, 1998: 83). Dolayısıyla küçülme, şirketleri ve çalışanları etkileyen önemli bir olgu haline gelmiştir.

Çevresel hassasiyetin yükselmeye başladığı bu dönemde küresel ısınma ve iklim değişikliği problemi, farklı coğrafi ölçeklerde ortaya çıkan hava ve su kirliliği, toprak kaybı, nükleer atıklar, ozon tabakasındaki incelme ve asit yağmurları gibi çevre sorunları arasında kamuoyunun ilgisini bekleyen teknik bir konu durumundadır (Howe, 2014: 136,137). Örneğin; iklim değişikliği ile ilgili teorilerin iki yüzyılı bulan geçmişi içinde 1972 yılı gibi görece olarak geç bir tarihte yayımlanmasına karşın, *Büyümenin Sınırları* isimli kitapta, iklim değişikliği biliminin en önemli grafikleri arasında yer alan ve atmosferdeki sera gazı yoğunluğundaki yükselmeyi gösteren *Keeling Eğrisi*, enerji kullanımından kaynaklanan bir çevre kirliliği problemi olarak sunulmuştur. İlginç şekilde aşırı enerji tüketimi sonucu çıkan fazla ısının bir termal kirlilik sorunu olarak açıklandığı kitapta ne küresel ısınma teorisine ne de terimin kendisine yer verilmemiştir (Meadows et al.,1972: 72,73).

Bu tablo karşısında, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin politik gündemde üst sıralara yükselmesi ve uluslararası diplomasinin bir parçası haline gelmesi nasıl mümkün olmuştur sorusu öne çıkmıştır. Bu konudaki pek çok açıklama arasında objektif ve bağımsız bilim algısına da en uygun olan anlatıya göre, teorilerini daha çok kanıt ile destekleyen ve modellerindeki belirsizlikleri azaltan bilim adamları, 1970'lerden başlayarak birbiri ardına gelen bir dizi bilimsel rapor ve konferans aracılığıyla kamuoyunu, sorunun gerçekliği ve ciddiyeti konusunda ikna etmeyi başarmışlardır (Allan, 2017: 809; Kellogg, 1987: 117-121; Haas, 2000: 561-563; Bodansky, 2001: 25,26). Yalnız iklim değişikliği değil, asit yağmurları, ozon tabakasındaki incelme, nükleer silahların kontrolü, para ve makroekonomik politikalar gibi diğer uluslararası konularda da bir araya gelmiş uzman grupların çalışmalarını teorik bir çerçeveye oturtmak için uluslararası ilişkiler literatüründe kullanılan en yaygın kavramlardan biri, Peter Haas tarafından geliştirilen *epistemik topluluk* kavramıdır. Epistemik topluluk, belirli bir konu ya da problem hakkında çözüm için uygulanması gerekli politikaları da kapsayan bilgi ve uzmanlığa sahip, yeterlilikleri kamuoyu tarafından kabul edilmiş profesyoneller ağı ya da grubudur. Farklı ulus, disiplin ve geçmişlerden gelmelerine rağmen epistemik topluluğun üyeleri; (1) benzer norm ve ilkeleri paylaşırlar, (2) nedensellik konusunda aynı inançlara sahiptirler, (3) bilgiyi değerlendirme ve doğrulamak için aynı ölçütleri kullanırlar ve (4) toplum refahına yapılacak katkıdan hareketle ortak çözüm politikalarını savunurlar (Haas, 1992: 3).

İnsan kaynaklı iklim değişikliğinin uluslararası kamuoyu gündeminde üst sıralara yükselmesine yol açan olay ve süreçleri, Haas'ın ileri sürdüğü epistemik topluluk kavramı ışığında açıklamak mümkündür. İklim değişikliği literatüründe 1970 ve 1971 yıllarında düzenlenen iki önemli toplantı, sürecin önemli kilometre taşları arasında sayılmaktadır. Bu toplantılardan ilki, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü tarafından 1970 yılının Temmuz ayında yapılan ve kırka yakın bilim adamının katıldığı *Kritik Çevre Sorunları Çalışması*'dır. Çalışma grubunun başkanlığını Massachusetts'teki Williams College'te yönetim profesörü olan Carroll L. Wilson, Wilson'un yardımcılığını ise aynı üniversitede Siyaset Bilimi bölümünden William H. Matthews yapmıştır. Toplantının alt başlığı *İnsanoğlunun Küresel Çevre Üzerindeki Etkisi*'dir. Başlıklardan da anlaşılacağı gibi çevre sorunları küresel bir yaklaşım içinde ele alınmaktadır. Wilson ve Matthews, toplantı sonrasında basılan raporun önsözünde toplantının amacını belirli küresel problemler konusunda çok disiplinli ve sistemik çalışmalar yaparak bilimsel ve toplumsal farkındalık seviyesini yükseltmek ve bilgiye dayalı politikaların geliştirilmesinde bir model olmak şeklinde ifade etmişlerdir (SCEP, 1970: xi,xii). Toplantı, hava kirliliği, jet uçaklarının neden olduğu sirus bulutları, orman kaybı, ses üstü hızlara çıkabilen uçakların olumsuz etkileri, ozon deliği ve iklim gibi konuları araştıran çalışma gruplarından oluşmuştur. İnsan faaliyetlerinin iklim üzerindeki etkisi tartışılan konular arasında kendisine yer bulmasına karşın; toplantıyı izleyen medya mensuplarının asıl odaklandıkları nokta, ses üstü hızlara çıkabilen uçakların çevresel etkileri olmuştur (Kellogg, 1987: 120).

1971 yılının Haziran ayında İsveç'in Wijk kentinde iklim değişikliği konusuna daha yoğun olarak eğilen ikinci önemli toplantı düzenlenmiştir. Bir önceki toplantının başkanlığını da yapan Wilson'ın bu toplantıdaki amacı, uluslararası bilim topluluğunu da konuya dahil etmektir. İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi ve İsveç Kraliyet Akademisi yanında özel şirket ve yardım kuruluşlarının da desteğini alan toplantıya ondört ülkeden otuz bilim insanı katılmıştır. Toplantı sonrasında yayımlanan raporun ismi *İnsanoğlunun İklim Üzerindeki Etkisi Çalışması*'dir. Söz konusu rapor, yine Massachusetts Teknoloji Enstitüsü tarafından basılmıştır. Çalışma, insanoğlunun iklim üzerindeki etkisi üzerine olsa da toplantıya katılan bilim insanları, bu etkinin tam olarak ne yönde ortaya çıkacağı konusunda tam bir mutabakata varamamıştır. Bilim adamlarından bazıları karbon salınımlarının neden olabileceği ısıtma etkisi, diğerleri ise endüstri ve tarım kaynaklı aerosollerin soğutma etkisinin baskın olma ihtimali üzerinde durmuştur (Kellogg, 1987: 120-122). Raporun sonuçlarının özetlendiği kısımda, insanoğlunun iklim üzerindeki etkisinin tam olarak ne olduğu konusundaki tespitin daha fazla araştırma yapılmaksızın mümkün olmadığının ifade edilmesi bu fikir ayrılığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (SMIC, 1971: 3).

1979 yılındaki iki büyük bilimsel etkinlik bu sürecin kilit adımları arasında sayılabilir. İlk etkinlik, 1979 yılının Şubat ayında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO-World Meteorological Organization) tarafından İsviçre'nin Cenevre şehrinde düzenlenen *İklim ve İnsanlık Üzerine Uzmanlar Konferansı* isimli Dünya İklim Konferansı'dır. ABD Ulusal

Bilimler Akademisi başkanı olan Robert M. White (1924-2010) toplantının başkanlığını yaparken, kuruluşundan itibaren hazırlamış olduğu değerlendirme raporları ile iklim değişikliği konusundaki uluslararası gündemi belirleyen HİDP'nin, 1988-1997 yılları arasındaki ilk başkanlığını yapacak olan İsveçli meteorolog Bert Bolin de (1925-2007) konuşmacılar arasında yer almaktadır. White, açılış konuşmasında, artık bilim adamlarının iklim konusundaki endişelerinin bilimsel ve teknik konuların ötesine geçerek ekonomik ve sosyal alana kadar uzanması gerektiğini ifade etmiştir. White'a göre, bilim adamlarının görevi, yalnızca bilimin yapması gereken ile sınırlı değildir. Bilim insanları, hükümetlerin bilmesi gerekenleri de tanımlamalıdır (White, 1979: 9). Konferans'ın sonuç bildirgesinde, küresel ısınma ve iklim değişikliği teorisinin gelecek yıllarda da büyük oranda değişmeden kalacak olan ana hatları çizilmiştir: Fosil yakıtların yakılması, ormansızlaştırma ve yüzey kullanımındaki değişimler nedeniyle atmosferdeki karbondioksit miktarı geçen yüzyıldan itibaren %15 yükselmiştir. Yeryüzü sıcaklığının belirlenmesinde kritik role sahip atmosferde karbondioksit miktarındaki yükselme devam etmesi durumunda alt atmosferdeki ısınma sürecektir. Değişimlerin detayları belirsiz olsa da yaşanan süreç, nihayetinde sıcaklık, yağış ve diğer meteorolojik parametrelerin de dağılımını etkileyecektir (WMO, 1979: 714).

İklim konusunda 1979 yılındaki ikinci önemli etkinlik ise, Temmuz ayında ABD Ulusal Bilimler Akademisi tarafından oluşturulan geçici çalışma grubunun yayımlamış olduğu *Karbondioksit ve İklim Raporu* isimli çalışmadır. Rapor, Jule Charney başkanlığında hazırlanmış olduğu için iklim değişikliği literatüründe Charney Raporu olarak bilinmektedir. Jule Charney (1917-1981), bilgisayarlı ilk sayısal hava tahmin modelinin geliştirilmesini hedefleyen projede, 20. yüzyılın en önemli bilim insanlarından birisi olan John Von Neumann (1903-1957) ile çalışarak projenin başarıya ulaşmasında çok büyük bir rol oynamış dönemin en saygın bilim adamları arasında yer almaktadır. Charney Raporu, sonraki yıllarda iklim değişikliği biliminin genel çerçevesini oluşturacak olan iki nokta konusunda önemli kabul edilebilir. İlk olarak, Robert White'ın tanımladığı gibi rapor, siyaset ve ekonomi dünyasının bilmesi gerekenleri beklendiği gibi niceliksel olarak ifade etmektedir (Allan, 2017: 809). Jule Charney, sorunu oldukça açık bir formüle indirgemmiştir: İklim duyarlılığı olarak ifade edilen bu formülasyona göre, eğer atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu Sanayi Devrimi öncesi döneme göre iki katına çıkarsa, yeryüzündeki ortalama sıcaklıkların 3 °C'ye kadar yükseleceği öngörülmektedir. Yapılan öngörü için verilen $\pm 1,5$ °C yanılma payı ise iklim değişikliği bilimi için sonraki yıllarda alışıldık hale gelen ihtiyatlı yaklaşımı gösteren başka bir detaydır. Charney Raporu'nun iklim değişikliği bilimi açısından öne çıkan diğer bir özelliği ise, ulaşılan sonuçların büyük oranda bilgisayar destekli iklim modellerine dayalı olmasıdır (NAS, 1979: 2).

Seksenli yıllar içinde birbiri ardına gelen bir dizi uluslararası toplantı ve konferansın ardından Dünya Meteoroloji Örgütü, 1988 yılında Kanada'nın Toronto şehrinde 27-30 Haziran günleri arasında *Değişen Atmosfer: Küresel Güvenlik Açısından Olası Sonuçları*

isimli bir konferans düzenlemiştir. Farklı ülkelerden gelen temsilciler ve üçyüzün üzerinde bilim adamının katıldığı Toronto Konferansı öncelikle siyaset ve bilim dünyasının buluşturması açısından önemlidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini, insanoğlu tarafından küresel ölçekte yürütülen arzu edilmeyen geniş sonuçları olabilecek bir deney olarak tanımlayan konferansın sonuç bildirgesine göre; karşı karşıya kalınan tehditten daha kötüsü ancak küresel düzeydeki bir nükleer savaş olabilir. Toronto Konferansı, konunun bilimsel ve teknik alanın ötesine geçerek devletlerin gündeminde küresel refahı tehdit eden bir güvenlik problemi statüsü kazanması açısından kritik adım olarak kabul edilebilmektedir (Allan, 2017: 809-811). Tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde Toronto Konferansı, on yıl kadar önce Cenevre’de Michael White’ın bilimin politikacıların ne bilmesi gerektiği konusundaki sorumluluğuna ilişkin ifadeleri açısından da önemli bir aşamayı temsil etmektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda bilim ve siyasetin yollarının kesiştiği 1988 yılının Haziran ayında, uluslararası toplum başka bir kritik toplantıya daha tanıklık etmiştir. NASA Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsü’nün başkanı olan James Hansen, Toronto Konferansı’nın başlamasından yalnızca dört gün önce 23 Haziran 1988 günü ABD Senatosu Enerji ve Doğal Kaynaklar Komitesi’nde küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Saygın bir iklim bilimci olarak Hansen’in senatörler karşısında, artan sera gazı ve yükselen sıcaklıklar üzerine yapmış olduğu bilimsel bir sunumu da içeren tanıklığı, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin uluslararası alanda küresel bir çevre sorunu statüsü kazanarak geniş kitlelere duyurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Revkin, 2018).

1988 yılının son günleri ise, uluslararası düzeyde yaklaşık on yıldır sürdürülen çabaların nihayete erdiği bir gelişme ile sonuçlanmıştır. 6 Aralık 1988’de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 43/53 numaralı önergesi ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı ile Dünya Meteoroloji Örgütü’nün işbirliğiyle *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli* (HİDP), iklim değişikliği konusunda bilimsel değerlendirmeler yapmak üzere uluslararası bir organizasyon olarak kurulmuştur. Üye hükümetleri ve uluslararası kamuoyunu iklim değişikliği biliminin güncel durumu, iklim değişikliğinin potansiyel etkileri, taşıdığı riskler ve iklim değişikliği ile mücadele politikaları konusunda bilgilendirmek, HİDP’nin öncelikli amacı olarak belirlenmiştir (IPCC, 2019).

4. BİLİMSEL UZLAŞMA

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin uluslararası refah ve güvenliği tehdit eden küresel bir çevre sorunu etiketinin altı, oldukça geniş sayılabilecek bir bilimsel literatür tarafından doldurulmuştur. Örneğin; uluslararası kamuoyunun ilgisine paralel olarak, iklim değişikliği konusunda yapılan bilimsel çalışmaların sayısı büyük bir hızla artmıştır. 1991 yılında iklim değişikliği ile ilgili yayımlanan bilimsel çalışma sayısı yılda yüz adet iken, 2010 yılına gelindiğinde bu sayı bini aşarak yaklaşık olarak on katına çıkmıştır. Bu artış,

iklim değişikliği literatürünün her 5 ila 6 yılda iki katına çıktığı anlamına gelmektedir. 1980-2012 yılları arasında Web of Science'ta yayımlanmış makaleler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; toplam bilimsel yayınların iki katına çıkma süresi olan yirmidört yıl ile karşılaştırıldığında iklim değişikliği bilimi literatürünün sıradışı bir hızda genişlediği görülmektedir (Haunschild et al., 2016: 7,8).

İklim değişikliği üzerine olan bu literatür genişlemesini HİDP'nin düzenli aralıklarla hazırlayarak uluslararası kamuoyuna duyurduğu iklim değişikliği raporlarının boyutlarında gözlemlemek de mümkündür. Panel'in 1990 yılında yayımlanmış olduğu ilk değerlendirme raporu yaklaşık 1.040 sayfa iken, 2013 yılında yayımlanan son rapor 4.850 sayfadır. Yapılan çalışmalar yalnızca üretilen bilgi miktarındaki artışı değil, aynı zamanda iklim değişikliği biliminin nasıl uluslararası ölçekli ve endüstriyel nitelikte bir girişime dönüştüğünü de gözler önüne sermektedir. 2013 yılında yayımlanan son değerlendirme raporunda yer alan Birinci Çalışma Grubu'na ait Fiziksel Bilim Raporu, 63 ülkedeki 1000 aday arasından seçilen 209'u baş yazar olmak üzere 800'den fazla yazarın katkılarıyla hazırlanmıştır. Raporda 9.200 adet bilimsel referans kullanılmış ve rapor ile ilgili olarak 55 ülkeden 1.089 uzman, 54.677 adet yorum ve değerlendirme yapmıştır (IPCC, 2014: 1).

Bilimin ilke olarak modern yaşamda dünyayı anlama ve açıklama çabaları içinde en önemli araçlardan biri olması, bilimsel çalışmaların sonuçlarını da önemli hale getirmektedir. İdeal koşullarda bilim, toplumsal hayattaki işlevini, pozitif ve normatif boyutları olan problemleri mümkün olduğu ölçüde tarafsız bir perspektiften ele alarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bilimsel veri ve kanıtlara dayalı olarak ortaya konulan nesnel gerçekler, bu sayede öznel kabul edilen değer ve kanaatlerden ayrılmaktadır. Bu nitelikler, bilim insanlarına sorunların çözümünde nihai bir hakem rolü kazandırmaktadır. Bu yüzden bilim insanlarının iklim değişikliği ile ilgili ulaştıkları sonuçların, rasyonel kararların dayanabileceği sağlam bir zemin oluşturması beklenmektedir. Bununla birlikte, kamuoyunun gündemindeki her konuda olduğu gibi, iklim değişikliği konusunda da farklı bilimsel görüşlerin bulunması doğaldır. Genellikle olasılıklara referans yapan koşullu bir dille konuşan modern bilim, sınırları daima açık, sonu ve kesinliği olmayan bir girişimdir. Bilim insanları, yapmış oldukları araştırmada kullandıkları yöntem ve veri kaynaklarını diğer bilim insanlarına açmak zorunda oldukları gibi, kendi uzmanlık alanlarının dışında kalan konular söz konusu olduğunda da genellikle diğer bilim insanlarının çalışma ve görüşlerine güvenmek zorundadırlar. Bilim insanları arasında işbölümü ve ortak çalışmayı zorunlu kılan koşullar, bilimi büyük ölçüde sosyal bir faaliyet haline getirmektedir. Disiplinlerarası niteliği dikkate alındığında, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda da durumun bundan farklı olmasını beklemek doğru değildir (Hulme, 2009: 106).

Bilimsel yaklaşıma özgü, daima olasılıklara referans verilerek yapılan ihtiyatlı açıklamaların aksine, yapılan bilimsel araştırmalar, konunun uzmanları arasında bir fikir birliği olduğuna işaret etmektedir. Örneğin; bilim tarihçisi Naomi Oreskes, iki bine yakın alıntı yapılan 2004 yılındaki çalışmasında, 1993-2003 yılları arasında Uluslararası Bilim

Endeksi (International Science Index) veri tabanında, anahtar kelimeleri arasında iklim değişikliği bulunan 928 bilimsel makale üzerinde yapmış olduğu araştırmaya dayanarak, hiç bir makalenin insan kaynaklı iklim değişikliği tezini reddetmediğini ileri sürmüştür. Oreskes, incelediği çalışmaları; insan kaynaklı iklim değişikliğinin yaşanmakta olduğuna dair bilimsel uzlaşmaya açıkça destek verenler, iklim değişikliğinin potansiyel etkileri, mücadele politikaları, araştırma yöntemleri, paleoklimatolojik analizler ve insan kaynaklı iklim değişikliği tezini reddedenler olmak üzere altı kategoriye ayırmıştır. Makalelerin %75'i, ilk üç kategori içinde yer aldıkları için açık ve örtülü olarak iklim değişikliğinin yaşanmakta olduğu tezini onayladıkları kabul edilmiştir. Araştırma yöntemleri ve paleoklimatolojik konularla ilgili geriye kalan %25'lik bölümün ise, insan kaynaklı iklim değişikliği konusunda açık bir pozisyon almadığı görülmüştür (Oreskes, 2004: 1686).

Aynı veri bankası içinde, 2013 yılında 29.083 yazar tarafından yazılmış 11.944 bilimsel makale üzerinde yapılan diğer bir çalışmada, insan kaynaklı küresel ısınmanın gerçekliği konusunda %97'nin üzerine çıkan bir uzlaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cook et al., 2013: 3,6). İklim değişikliği konusundaki bilimsel uzlaşması ortaya çıkarmak için yapılan başka bir çalışmada ise, makale veri tabanları yerine akademik kurumlar tarafından listelenmiş yeryüzü bilim dallarında çalışan 10.257 adet akademisyen arasında anket araştırması tercih edilmiştir. Akademisyenlere internet aracılığıyla gönderilen ankette iki adet soru sorulmuştur. İlk soru, 1800'lü yıllar öncesi ile karşılaştırıldığında küresel ortalama sıcaklıkların yükselip yükselmediği; ikinci soru ise insan faaliyetlerinin değişen ortalama sıcaklıklara önemli derecede katkı yapıp yapmadığıdır. Anket gönderilen uzmanlar arasından 3.146 tanesi katılım göstermiştir. Sonuçlara göre; uzmanların %90'ı ilk soruya sıcaklıkların yükseldiği, %82'si ise beşeri faaliyetlerin sıcaklıkların yükselmesinde önemli bir faktör olduğunu onaylayan doğrultuda cevap vermiştir. Çalışmanın diğer bir sonucu, küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerindeki uzlaşmaya katılma oranının, konu üzerindeki uzmanlığa bağlı olarak yükselmesidir. Çalışma alanını iklim değişikliği olarak belirten ve hakemli dergilerdeki çalışmalarının %50'den fazlasını iklim değişikliği üzerine yapmış olan uzmanların %96,2'si küresel ortalama sıcaklıkların yükseldiğini, %97,4'ü ise insan faaliyetlerinin bu yükselmeye rolü olduğunu ifade etmişlerdir (Doran & Zimmerman, 2009: 22,23).

Konu, kurumsal alana taşındığında, ulusal düzeydeki bilimsel akademi ve organizasyonların da bilim insanlarının çalışmalarını destekler resmi pozisyonlara sahip oldukları görülmektedir. Örneğin; 2001 yılı gibi erken bir tarihte, aralarında Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nin de bulunduğu onyeddi ulusal bilim kurumu, insan kaynaklı iklim değişikliği tezini destekleyen ortak bir bildiriye imza atmıştır (AAAS, 2001: 1261). Benzer şekilde, ABD Bilim İlerleme Derneği (The American Association for Advancement of Science), 2009 yılında yönetim kurulu ve onsekiz adet bilimsel organizasyon adına insan kaynaklı iklim değişikliğinin yaşanmakta olduğu ve toplum yaşamı için bir tehdit oluşturduğunu ilan eden bir bildiri yayımlamıştır (AAAS, 2009).

Yapılan bir araştırmaya göre seksen ülkenin ulusal bilim akademileri, iklim değişikliği konusundaki mevcut bilimsel uzlaşısı desteklemektedir (Cook et al., 2016: 1).

Beşeri faaliyetler ve iklim değişikliği arasındaki ilişki, HİDP tarafından da teyit edilmiştir. HİDP, doğrudan bilimsel araştırma ve iklim modeli üretmeyen ya da meteorolojik ölçümler yapmayan bir kurumdur. Öncelikle hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren HİDP, kurulduğu 1988 yılından 2019 yılına kadar beşi iklim değerlendirme raporu olmak üzere, sera gazı emisyon senaryolarından yenilenebilir enerji kaynakları ve temiz karbon depolamaya kadar iklim değişikliği ile bağlantılı konular üzerine onlarca özel rapor yayımlamıştır. Panel'in hazırladığı olduğu iklim değerlendirme raporlarında, insan kaynaklı etkiler ve iklim değişikliği arasındaki ilişki konusunda giderek daha kesin ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; 1990 yılında yayımlanan ilk değerlendirme raporunda, güçlendirilmiş sera gazı etkisinin gözlemler yoluyla açık tespitinin on yıl ya da daha uzun bir süre olası olmadığı belirtilmiştir (IPCC, 1990: xii). HİDP tarafından 1995 yılında yayımlanan ikinci değerlendirme raporunda ise, toplanan kanıtların dengesinin küresel iklim üzerinde farkedilebilir bir insan etkisi olduğunu ima ettiği ifade edilmiştir. HİDP'nin terminolojisine göre, gözlemlenen ısınma eğiliminin doğal nedenler sebebiyle ortaya çıkması *olası* değildir (IPCC, 1996: 3,5).

Panel, 2001 yılında yayımladığı olduğu üçüncü değerlendirme raporunda, yeni kanıtlar ışığında bakıldığında ve kalan belirsizlikler hesaba katıldığında, son 50 yılda gözlemlenen ısınmanın büyük bölümünün *olası* sebebinin sera gazı yoğunluklarındaki yükselme olduğu sonucuna varmıştır (IPCC, 2001: 10) 2007 yılındaki dördüncü raporda ise, bir adım daha ileri gidilerek *olası* ifadesinin yerine *oldukça olası* ifadesi tercih edilmiştir. Dördüncü değerlendirme raporuna göre, 20. yüzyılın ortasından itibaren küresel ortalama sıcaklıklarda gözlemlenen artışın büyük bölümünün *oldukça olası* sebebi, antropojenik sera gazı yoğunluklarında gözlenen yükselmedir (IPCC, 2007: 10). 2013 yılında yayımlanan son değerlendirme raporunda tercih edilen ifade ise, *aşırı derecede olasıdır*. Panel, 1951-2010 yılları arasındaki küresel ortalama yüzey sıcaklıklarındaki gözlemlenen artışın yarısından fazlasının *aşırı derecede olası* sebebinin, sera gazı yoğunluklarındaki antropojenik kaynaklı yükselme ve diğer antropojenik zorlamalar olduğunu belirtmiştir (IPCC, 2013: 17). HİDP'nin bilimsel kanıtların güvenilirliği ve uzmanların görüşlerine dayanarak oluşturduğu terminolojiye göre; *aşırı derecede olası* ifadesi, %95'ten fazla bir oranı temsil etmektedir. HİDP'nin *aşırı derecede olası* ifadesinden daha büyük bir oranda kesinliği temsil etmek için tanımlandığı ifade, %99 ila %100 arasındaki olasılığı gösteren *neredeyse kesin* ifadesidir.

5. POLİTİK AYRIŞMA

Bilim dünyasından gelen uyarılar karşısında uluslararası kamuoyu da küresel hayat ve refahı tehdit ettiği ifade edilen bu problem karşısında tümüyle sessiz kalmamıştır. 1992 yılında iklim değişikliği ile mücadeleye ilişkin hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflerin

ülkeler arasında ne şekilde paylaşılacağına ilişkin maddeleriyle uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinin dayandığı ilk belge olan *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi* (İDÇS, UNFCCC-United Nations Framework Convention of Climate Change) imzalanmıştır. İDÇS, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 197 ülke ve Avrupa Birliği tarafından kabul edilmiştir. Ekleri de dahil edildiğinde yirmialtı sayfa uzunluğunda olan ve yirmialtı ana maddeden oluşan İDÇS'nin 2. maddesine göre; sözleşmenin nihai hedefi, atmosferdeki sera gazı yoğunluklarının iklim sistemine tehlikeli bir beşeri müdahaleyi önleyecek düzeyde dengelenmesidir. Bu nihai hedef, ekosistemlerin doğal olarak iklim değişikliğine uyum sağlayabileceği bir zaman çerçevesinde, gıda üretimini tehdit etmeden ve ekonomik gelişmenin sürdürülebilir bir şekilde devam etmesini mümkün kılacak bir şekilde gerçekleştirilmelidir. İDÇS'de ekonomik gelişme ve iklim sistemi arasında kurulmaya çalışılan ideal dengenin bir gereği olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında iklim politikaları açısından bir uzlaşma sağlanabilmesi için Sözleşme'nin 3. Maddesinde, iklim değişikliği ile mücadelenin ülkeler tarafından ortak bir şekilde yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte aynı madde içinde, ortak mücadelede ülkelerin yapacağı katkıların, sorumluluk ve kabiliyetleri nispetinde olması gerektiği kabul edilmiştir (UNFCCC, 1992: 4). İDÇS müzakerelerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkları dikkate alan ve uzlaşmaya varılmasını sağlayan *ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi*, sonraki yıllarda ülkeler arasında oluşan politik ayrışmanın temel kaynağı haline gelmiştir.

2018 yılı sonuna kadar İDÇS'de belirlenen nihai hedefe ulaşılması için Sözleşme'ye taraf olan ülke lider ve temsilcileri, bilim insanları, medya mensupları, sivil toplum kuruluşları ve çevre koruma örgütlerinin temsilcilerinin de katıldığı yirmidört adet Taraflar Toplantısı düzenlenmiştir. İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası sistemin en önemli yapı taşları olan Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması, İDÇS kapsamında müzakere edilerek kabul edilmiştir. Kyoto Protokolü, İDÇS'deki hedeflere uygun olarak Japonya'nın Kyoto şehrinde 11 Aralık 1997 tarihinde imzalanarak 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Protokol'de EK-I ülkeleri olarak nitelendirilen gelişmiş ülkeler, ortalama sera gazı emisyonlarını %5 oranında azaltma taahhüdünde bulunmuşlardır. 2015 yılında ise, Paris'te yapılan İDÇS'nin 15. Taraflar Toplantısı, iklim değişikliği müzakerelerinde Kyoto Protokolü'nün yerini alacak uluslararası bir anlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmıştır. 5 Ekim 2016'da belirlenen en az 55 ülke ve %55 emisyon sınırının aşılmasıyla Paris Anlaşması 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiştir. Paris Anlaşması'nda iklim değişikliği tehdidine karşı küresel mücadeleyi güçlendirmek için Kyoto Protokolü'ndeki sera gazı emisyon hedefinden farklı olarak, bu yüzyılda ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı Sanayi Devrimi öncesi döneme göre 2 °C'nin altında tutmak ve 1,5 °C'lik hedefi gerçekleştirmek için gerekli çabaların gösterilmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır (UNFCCC, 2019).

HİDP'nin kurulmasının ardından geçen otuz yılda, onbinlerce sayfalık bilimsel çalışma, sayısız toplantı, panel, ulusal ve uluslararası düzeydeki farklı alanlara yayılmış girişime

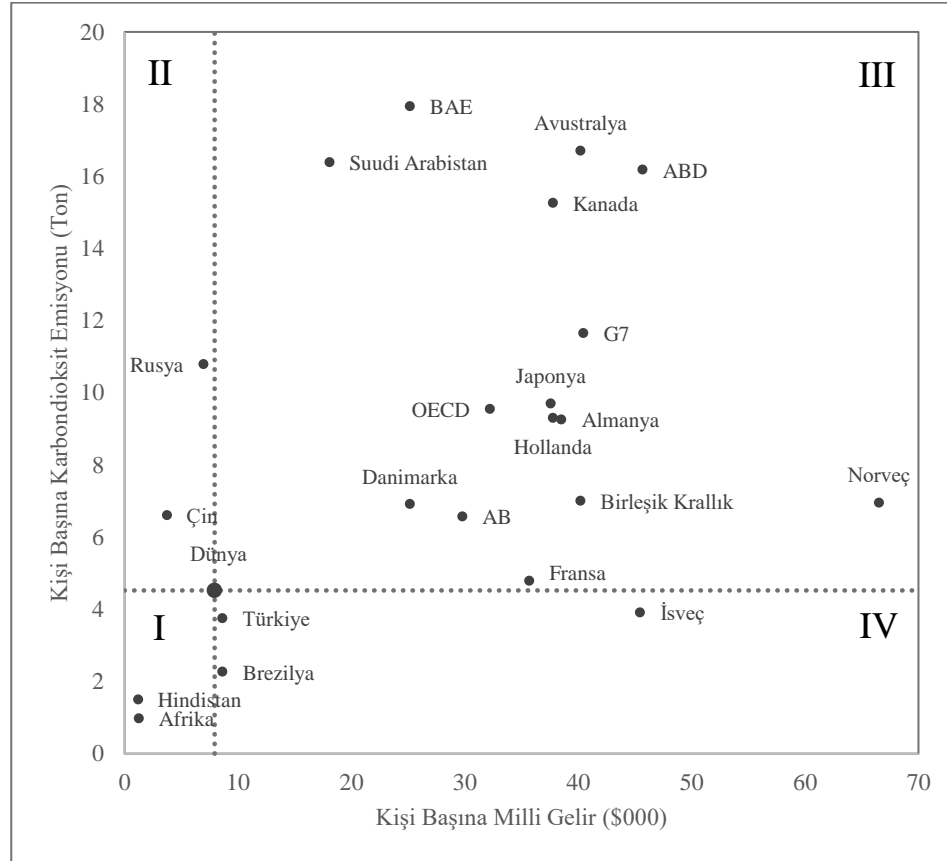
rağmen, atmosfere bırakılan sera gazı miktarındaki artışın devam ettiği görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (UEA, IEA- International Energy Agency)'na göre fosil kaynakların yakılması sonucu ortaya çıkan karbondioksit emisyonları, 1990 yılında 20,5 milyar ton iken 2016 yılında %57 oranında artarak 32,3 milyar tona ulaşmıştır (IEA, 2018: 25). 1990 yılında 354 ppm (parts per million, milyonda bir parçacık) olan atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu ise 2018 yılı sonunda 408 ppm olmuştur (Tans & Keeling, 2019). Atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu için 450 ppm değeri, ortalama yüzey sıcaklıklarındaki değişimin son onbin yıl içindeki 2 °C'lik dalgalanma bandı içinde kalması için kritik bir eşik olarak görülmektedir. HİDP'nin 2018 yılı sonunda yayımladığı ve Paris Anlaşması'nda belirlenen hedefleri değerlendirdiği özel raporuna göre; sanayi öncesi dönem ile karşılaştırıldığında ortalama yüzey sıcaklıklarındaki yükselme şimdiden 1 °C'ye ulaşmıştır (IPCC, 2018: 6). Dünya Meteoroloji Örgütü, 18 Ocak 2018 tarihinde yapmış olduğu açıklamada 2015, 2016, ve 2017 yıllarının en sıcak yıllar olduğunu ifade etmiştir. Yapılan açıklamaya göre doğrudan aletli sıcaklık ölçümlerinin yapıldığı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem göz önünde bulundurulduğunda, 2016 yılı Sanayi Devrimi öncesine göre 1,2 °C ile en yüksek sıcaklık artışının hesaplandığı yıl olmuştur. 2015 ve 2017 yıllarında ise aynı döneme göre sıcaklık artışının 1,1 °C olduğu tespit edilmiştir (WMO, 2018).

Konunun uzmanlarının vermiş olduğu verilere dayanılarak yapılan çok basit bir hesap bile iklim sistemindeki kritik eşiklerin aşılmasını sağlayacak güvenli karbon bütçesinin giderek daraldığını göstermektedir. 1750-2011 yılları arasında atmosfere salınan 555 milyar ton karbonun, 315 milyar tonu iklim sistemindeki doğal süreçler yoluyla atmosferden çekilmiş, 240 milyar tonu yani yaklaşık olarak %56'sı atmosferde kalmıştır. Atmosfere salınan insan kaynaklı karbondioksitin kabaca yarısı okyanus, yarısı ise karalar tarafından atmosferden çekilmiştir. Sanayi Devrimi öncesi dönemde, atmosferdeki karbon yoğunluğu 280 ppm'dir. 2011 yılındaki ortalama karbondioksit yoğunluğunun 390 ppm olduğu varsayılırsa, atmosferde kalan 240 milyar ton karbon, atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunu referans alınan dönem içinde 110 ppm yükseltmiştir (IPCC, 2013: 486). Bu değerlerden hareket edildiğinde atmosferde kalan her 1 milyar tonluk karbonun atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunu yaklaşık olarak 0,5 ppm yükselttiğini söylemek mümkündür. Eğer 1990 yılı baz alınır, atmosferdeki karbon yoğunluğu otuz yılda 54 ppm yükselmiştir. 450 ppm sınırına yalnızca 42 ppm kaldığına göre, iklim sistemine tehlikeli bir beşeri müdahaleyi engellemek için kalan sürenin geride bırakıldandan daha az olduğu görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı yöneticiliği de yapmış hukuk profesörü James Gustave Speth, ozon tabakasındaki deliğin önlenmesine yönelik olarak referans aldığı ve uluslararası çevresel yönetimin en ideal örneği olarak gördüğü 1987 yılında imzalanan Montreal Protokolü'nden yola çıkarak, ideal bir dünyada küresel çevre yönetiminin dört önemli aşamadan geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu aşamalar: (1) İlk olarak, bilim adamları yapmış oldukları araştırmalar ile problemi tespit ederek hükümet dışında

yer alan çevrelerin güvenilir bilimsel verilere dayalı bir gündem oluşturmalarını sağlamalıdır. (2) Daha çok araştırma ve objektif veriler yardımıyla sorunun gerçekliği konusunda haberdar ve ikna olan uluslararası toplum, geniş politik hedefleri müzakere etmeli ve bu politik hedefleri başarmak için bir çerçeve sözleşme üzerinde anlaşmaya varmalıdır. (3) Ulusal düzeyde yürütülen politik faaliyet ve kampanyalar, Birleşmiş Milletler kurallarına uygun olarak sistemleştirilen uluslararası sözleşmenin ulusal hükümetler tarafından kabul edilerek imzalanmasını sağlamalıdır. (4) Nihayetinde yürürlüğe giren anlaşma ya da protokoller uygulanmalı, gözlemlenmeli ve zaman içindeki başarılarına bağlı olarak revize edilerek güçlendirilmelidir (Howe, 2014: 254).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği, teorik düzeyde Speth'in çizmiş olduğu ideal senaryoya uymasına rağmen, sera gazı emisyonlarının azaltımı açısından hedeflenen sonuçlara ulaşamamıştır. Bununla beraber, bilim insanları arasındaki uzlaşma politik alana taşınmamış; iklim değişikliği ve potansiyel zararları gösteren bilimsel tablo netleştikçe, ilginç bir şekilde gerekli adımların atılmasını sağlayacak olan politik irade zayıflamış; iklim değişikliğine olan toplumsal ilgi azalmıştır. Olası zarar ve riskler konusunda ne söylenirse söylensin, iklim değişikliği konusundaki gerçekler ile yüzleşmek daha da güç hale gelmiş; iklim değişikliği hızlandıkça ülkeler arasındaki ortak aksiyon sorunu da artmıştır. Ortaya çıkan politik ayrışma tablosunun nedenlerini, ülkeler arasındaki farklar üzerinden okumak mümkündür. 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu tarafından yayımlanan *Ortak Geleceğimiz* isimli raporun girişinde olduğu gibi gezegen olarak tek bir Dünya olmasına karşın, dünya bir değildir. Günümüzde yeryüzünde tabiat özellikleri birbirlerinden farklı altı kıtaya yayılmış, birbirlerinden ulusal sınırlar ile ayrılmış ikiye yakın ülkede yedi milyardan fazla insan yaşamaktadır (Speth & Haas, 2006: 26).

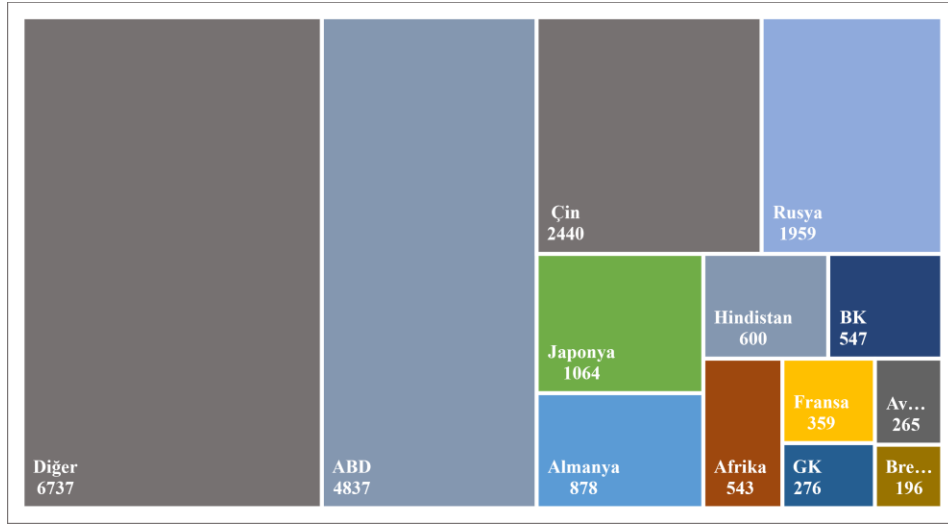

Grafik 1. Kişi Başına Milli Gelir ve Karbondioksit Emisyonları

Kaynak: (IEA, 2015'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Grafik 1'de, pek çok ölçüt içinde yalnızca kişi başına milli gelir ve karbondioksit emisyonları açısından bakıldığında bile ülkelerin gerçekte birbirlerinden ne derece farklı oldukları görülmektedir. Grafikte noktali çizgi ile gösterilen ikinci yatay ve dikey eksenler, kişi başına milli gelir ve karbondioksit emisyon miktarının yaklaşık olarak 8.500 \$ ve 4,5 ton olduğu dünya ortalamalarını temsil etmektedir. Dünya ortalamalarından hareketle grafiği dört bölgeye ayırmak mümkündür. Grafikte her iki ölçüt açısından dünya ortalamasının altında kalan I. bölgede bulunan Afrika ve Hindistan'da iki buçuk milyara yakın insanın yıllık milli gelirleri 1.000 \$, kişi başına karbondioksit emisyonları ise, ancak 1 ton dolaylarındadır. Enerji sistemi büyük ölçüde kömüre (toplam birincil enerji kullanımının yaklaşık %62'si) dayalı olan Çin, yüksek büyüme hızı (Çin'in GSYH'sı

1971 yılında 150 milyar \$ iken, 2013 yılında 5,1 trilyon \$'a ulaşmıştır) ile kişi başına milli gelir konusunda dünya ortalamasının üzerine çıkmayı başarmış olsa da kalkınma modelinin iklim politikaları açısından sürdürülebilir olmadığı açıktır. Fosil yakıt ihracat gelirlerinin toplam ihracat içindeki payının %60'ın üzerinde olduğu Rusya'nın fosil yakıt kullanımının düşürülmesi ile sonuçlanacak iklim politikaları konusunda istekli olmasını beklemek, oldukça iyimser bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Rusya'ya benzer şekilde yalnız politik sistemlerinin sürdürülebilirliği büyük ölçüde fosil yakıt ihracatına dayalı olan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin milli gelir ve kişi başına karbondioksit emisyonları 30.000 \$ ve 20 tona yakındır.

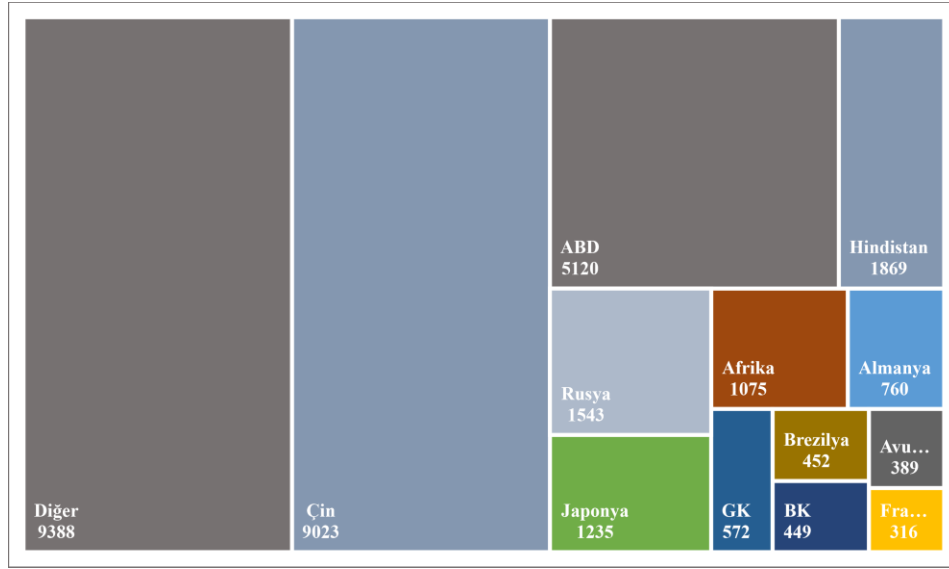
Grafik 2. 1992 Yılı Fosil Yakıt Kaynaklı Karbondioksit Emisyonları (Milyon Ton)

Not: Av.: Avustralya, BK: Birleşik Krallık, Bre.: Brezilya, GK: Güney Kore

Kaynak: (IEA, 2015'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Kişi başına karbondioksit emisyonları 15 ton dolaylarında olan Kanada ve Avustralya'nın Kyoto Protokolü'nden başlayarak iklim değişikliği konusunda yaşanan tartışmaların odağında olmaları (Avustralya, 1998'de Kyoto Protokolü'nü imzalamış; ancak, 2007'ye kadar onaylamamıştır. Kanada ise, 2011 yılında Protokol'den çekilmiştir) sürpriz olarak görülmemelidir. Dünya'nın en büyük ekonomisi olan ABD'nin, Kyoto Protokolü'nü imzalamasına karşın, onaylamayarak hiçbir zaman Protokol'ün tarafı olmamasını, 2019 yılında ise 2016 yılında imzalamış olduğu Paris Anlaşması'ndan çekilmek üzere başvuru yapmasını, iklim politikaları konusunda ülke içinde ortaya çıkan keskin politik ayrışmanın bir işareti olarak okumak mümkündür. Grafikte ekonomi ve iklim açısından en arzu edilen IV. bölgeye yakın iki Avrupa ülkesinin karbondioksit emisyonları bakımından nötr olarak

kabul edilebilecek nükleer teknolojiyi enerji sistemleri içinde en yoğun şekilde kullanan İsveç (ülke elektrik üretiminin %40'ı ve Fransa (elektrik üretiminin %72'si) olması, diğer bir ilginç noktadır.

Grafik 3. 2013 Yılı Fosil Yakıt Kaynaklı Karbondioksit Emisyonları (Milyon Ton)

Not: Avu.: Avustralya, BK: Birleşik Krallık, Fra.: Fransa, GK: Güney Kore.

Kaynak: (IEA, 2015'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Grafik 2 ve Grafik 3, 1992 yılında imzalanan İDÇS'den ve 2015 yılındaki Paris Anlaşması'na kadar geçen sürede, ülkeler arasında dengelerin nasıl değiştiğine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Öncelikle, ülkeler arasında zenginlik ve refah açısından ortaya çıkan ayırım, toplam emisyonlar söz konusu olduğunda terse dönmektedir. 1992 yılında karbon emisyonları konusunda birinci sırada olan ABD'nin yerini artık Çin almıştır. İDÇS'deki ortak, fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi gereğince Kyoto Protokolü'nde, gelişmekte olan ülkeler arasında sayılarak emisyon azaltım hedefi üstlenmeyen Çin ve Hindistan, artık küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununun en kilit ülkeleri haline gelmişlerdir. Avrupa'nın üç büyük ekonomisi olan Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın emisyonlarının aynı dönemde mutlak anlamda düşmesi, iklim değişikliği mücadele politikaları konusunda gelişmekte ve gelişmiş ülkeler arasındaki politik ayrışmanın diğer bir belirtisi olarak görülebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra geçirmiş olduğu ekonomik dönüşüm, sera gazı azaltım hedefleri konusunda Rusya'nın elini güçlendirmektedir. Küresel ölçekte bir problem olarak tanımlanmasına karşın, ülke

düzeyinde değerlendirildiğinde; toplam emisyonların yaklaşık %61'inden yalnızca beş ülkenin (Çin, ABD, Hindistan, Rusya, Japonya, Almanya) sorumlu olması, politik ayrışmanın başrol oyuncuları konusunda dikkati çeken diğer bir ayrıntı olarak ön plana çıkmaktadır.

Anthony Giddens, iklim değişikliği karşısında gerekli adımların atılmamasını *Giddens Paradoksu* ile açıklamaya çalışmaktadır. Giddens'a göre; iklim değişikliği, günlük hayatın akışı içinde görünür, somut ve acil olmadığı için toplum, harekete geçmek yerine oturup beklemeyi tercih etmektedir. Ancak, iklim değişikliği günlük hayatın ritmini bozan aşırı hava olayları, tarımsal ürün kayıpları ya da bağlantılı sağlık sorunları gibi zararlar ve doğal felâketler ile görünür ve acil hale geldiğinde, harekete geçip bir şeyler yapmak için çok geç kalınmış olmaktadır. Giddens'e göre, görünmez, soyut, zaman ve coğrafi olarak uzak olarak algılanan iklim değişikliği sorunu; görünür, somut, ve yakın olarak kabul edilen politik ve ekonomik gündem karşısında, bireylerin zihninde ve toplumsal gündem içinde gerçek-altı bir konuma itilmektedir (Giddens, 2011: 2).

Sorunu açıklayan bilimsel teori, genel hatlarıyla bilinmesine ve sera gazı yoğunlukları ile sıcaklıklar arasındaki ilişkinin doğrudan yapılan ölçümlere dayalı olarak ortaya konulmasına karşın, sorunun detaylarının konunun uzmanı olmayanlar tarafından çoğu zaman iyi anlaşılmadığını söylemek mümkündür. İnsan kaynaklı iklim değişikliğini bir yandan modern medeniyetin çöküşüne sebep olabilecek bir felâket; diğer yandan ise, sahte bilime dayalı bir aldatmaca olarak betimleyen iddiaların varlığı, yaşanmakta olan tartışmanın açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Attenborough, 2018; Inhofe, 2015). Sayı ve grafiklerle yüklü bilimsel araştırma verilerinin bulunduğu rapor ve makaleler, konuyla doğrudan ilgilenmeyenlerin önüne net olmaktan çok, kafa karışıklığını arttıran bir tablo getirmekte; yaşanmakta olan tartışmayı çözmekten çok, büyütmektedir. Örneğin; yeryüzünün farklı bölgelerinde farklı iklim ve sıcaklık koşulları hâkim olmasına karşın, bütün yeryüzünü temsil eden tek bir sıcaklık değerine nasıl ulaşılmaktadır? Açıklanan değerler yerel iklim ya da hava koşulları açısından nasıl yorumlanmalıdır? Örneğin; küresel ısınma nedeniyle sıcaklık artışı gözleniyorsa neden bazı bölgelerde kış mevsimi geçen yıla göre daha sert geçmiş ve yağış miktarında artış gözlenmiştir? Sıcaklık artışları, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyorsa neden en sıcak yıl olarak 2016 yılı 2017'nin önünde yer almaktadır? 2017 yılındaki daha düşük sıcaklık verisi, küresel ısınmanın yavaşladığının ya da insan kaynaklı küresel ısınma iddiasının yanlışlığının bir göstergesi olarak mı kabul edilmelidir? Ağustos ayında sabah ve akşam saatlerinde İstanbul'da 10 °C'lik bir sıcaklık farkı yaşanırken, Sanayi Devrimi öncesi döneme göre yeryüzünde 2016 yılında 1,2 °C'lik bir sıcaklık artışının hesaplanması, iklim bilimcileri neden endişelendirmektedir?

İklim değişikliği üzerinde araştırma yapan bilim insanlarının üzerinde durduğu tek göstergenin sıcaklık olmadığı, insan kaynaklı yıllık sera gazı salınımlarından atmosferdeki artan sera gazı yoğunluğuna, küresel ısıtma potansiyelinden karbondioksit eşdeğerine

(CO₂-eş), gezegenin enerji dengesinden pozitif ısınmsal zorlama değerine, karbon döngüsünden denge iklim hassasiyetine, okyanuslardaki termal genişlemeden buz tabakalarındaki yıllık kayıp miktarına kadar çok sayıda kavram ve değişkenin iklim değişikliği sorununu açıklamak için kullanıldığı düşünüldüğünde, yukarıdaki sorulara yenilerini eklemek mümkündür. Yeni sorulara verilebilecek cevapların da beraberinde başka soruları getireceğini tahmin etmek çok da güç değildir. Bu tablo karşısında çözüm, en temel ve basit olana dönerek, sorunun en basit bileşenlerinin gerçekte ne olduğunun anlaşılmasında yatmaktadır. Sorunu oluşturan temel bileşenlerin incelenmesi hedefi, ilk bakışta izlenmesi en makul yol gibi görünse de küresel ısınma ve iklim değişikliğinin disiplinlerarası niteliği basit bir kavramsal çözümleme sonucu ortaya konulabilecek neden-sonuç ilişkilerini ulaşılması zor bir ideal haline getirmektedir. Öncelikle yeryüzü iklim sistemi, farklı bileşenlerin birbirleriyle sürekli evrilen bir etkileşim içinde bulunduğu karmaşık bir sistemdir. Bu karmaşık ve kaotik sistemde doğrusal olmayan değişimlerin varlığı, gelecekte meydana gelebilecek değişimlerin öngörülmesini ve bu değişimlerin sonuçlarının bugünden hesaplanmasını zorlaştırmaktadır (Bolin, 2007: 249).

İklim sistemi ve beşerî sistemler arasındaki karmaşık ve döngüsel ilişkiler, bu zorluğu daha da arttırmaktadır. İklim sistemindeki doğrudan olarak nitelendirilen sıcaklık artışı ve okyanuslardaki asidifikasyon gibi değişimler, sosyo-ekonomik sistemin içinde bulunduğu ya da ilişkide olduğu çevre şartlarını değiştirmektedir. Tarımdan endüstriye, turizmden sağlığa, ulaşımdan yerleşime kadar bütün beşerî faaliyetlerin değişen çevre şartlarından etkilenmesi kaçınılmazdır. Elbette potansiyel etkiler ile sosyo-ekonomik politikalar arasında da bir etkileşim bulunmaktadır. Geniş anlamda sera gazı salınımını belirleyen ekonomik ve sosyal politikalar; dar anlamda ise küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadele ve uyum politikaları bu etkileşim altında oluşmalı ve bu politikalar sosyo-ekonomik sistemin sera gazı emisyonlarını etkilemelidir. Başka bir ifadeyle sosyo-ekonomik strateji ve politikalar iklim sistemindeki değişimlere neden olan sera gazı salınımlarını belirlemekte, iklim sistemindeki değişimlerse sosyo-ekonomik strateji ve politikaların oluşturulmasında önemli bir etken olarak karar süreçlerine dahil olmaktadır (Nordhaus, 2013: 10,11).

Gelecekteki nüfus artışını, ekonomik büyümeyi, bu artış ve büyümenin sera gazı salım miktarını ne boyutta değiştireceği, bu gelişmelerin atmosferdeki sera gazı yoğunluğunda meydana getireceği değişimi, sera gazı yoğunluğunun yeryüzü enerji dengesinde neden olduğu değişiklikleri, yeryüzü enerji dengesinin sıcaklık başta olmak üzere nem, yağış, rüzgâr gibi iklim öğelerinde ortaya çıkartacağı değişimleri küresel ve özellikle bölgesel düzeyde kesin olarak saptamak, imkânsıza yakın bir güçlük arz etmektedir (Bolin, 2007: 198). İklim sisteminde değişime neden olan faktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri arasında bir nedensellik ilişkisi kurulabilse bile, büyük çoğunluğu insan kaynaklı olan faktörler dolayısıyla ortaya çıkan değişimin iklim sistemindeki doğal değişim sürecinin ne kadarını temsil ettiği de bir belirsizlik içermektedir. İklim sistemi ile diğer doğal ve beşerî sistemler arasında var olan karmaşık ilişkiler sebebiyle teorik olarak genel hatlarıyla ortaya

konulabilen nedensellik zinciri iklim sisteminde meydana gelen değişimlerin sosyo-ekonomik sisteme yansıyan geri bildirimlerinden dolayı çok daha karmaşık hâl almaktadır.

İklim değişikliği üzerine yapılan her çalışmanın, nihayetinde uygulanacak mücadele politikalarına ilişkin bir tartışmaya dönüşmesi, bu noktada doğal kabul edilmelidir. Sorun, bilimsel açıklaması, nedenleri ve sonuçları itibarıyla iklim biliminin kapsamı içinde bulunuyor olsa da yapılan bilimsel çalışmaların ardından sorulabilecek en temel soru ne yapılmalı sorusudur. İklim sisteminde ortaya çıkması muhtemel değişimlerin ekonomik ve sosyal hayata olan etkileri uygulanacak mücadele politikalarından ayrı düşünülemez. İklim şartları başta olmak üzere, her canlı gibi hayatını sürdürmesi için çevresinin kendisine sunmuş olduğu kaynak ve olanaklara ihtiyaç duyan insanoğlu için, iklim değişikliği sorununu ekonomik refah kaygısından ayrı değerlendirmek mümkün değildir. İklim ve beşerî refah arasındaki bu sıkı bağlantı, iklim değişikliğini yalnız ekonomik bir sorun haline getirmekle kalmayarak, olası etki ve mücadele politikalarının zorunlu kıldığı kaynak tahsis tercihleriyle birleşerek, soruna yadsınması neredeyse olanaksız olan politik bir boyut da kazandırmaktadır. İklim-ekonomi-politika üçgeninde, sorunun bilimsel açıdan daha iyi anlaşılmasının mücadele politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasındaki işlevi, bilimsel gerçeklere dayalı politika modeline uygun bir yaklaşımdır (Hulme, 2009: 103). Bilim tarafından ortaya konulan, sosyal ve politik açıdan nesnel ve nötr olan gerçeklerin, uygulanması gereken mücadele politikaları konusunda karar vericileri ikna edici, hatta zorlayıcı rolü, ulusal ve uluslararası düzeyde oluşturulmaya çalışılan iklim değişikliği mücadele sisteminin temelini teşkil eden önemli bir ideal olarak görülmüştür (Howe, 2014: 9).

Bilimin zorlayıcı işlevinin rasyonel politikaların geliştirilmesinde oynadığı rol, önemli bir faktör olarak kabul edilse de bu işlevin karar vericiler üzerinde farklı yönlerden etkili olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. İklim değişikliği, ilk bakışta enerji ve maddenin korunumu gibi temel fiziksel yasalar aracılığıyla açıklansa da daha dikkatli bir analiz, sorunun kaynağında, hayat ve tüketim standartlarını sürekli olarak yükseltmek amacıyla hareket eden milyarlarca kişinin kararlarının yattığını göstermektedir. Bu noktada iklim değişikliği, tanımlanması kolay olmayan ve çözümü zor olan bir problemdir. İklim değişikliği, kökeni bilimsel ve teknik bir sürece dayalı olsa da nihayetinde sosyal ve politik boyutu ağır basan bir sorundur. Salt teknik ve bilimsel problemlerden farklı olarak, sosyal ve politik sorunlar, kamu politikasının bir bileşeni olarak görülmelidir. Toplumdaki farklı değer, gelenek ve çıkarlar dikkate alındığında, bu tür sorunların nihai çözümünden çok, kabul edilebilir düzeyde kontrol ve yönetiminin daha gerçekçi bir hedef olduğu benimsenmelidir (Incropera, 2016: 14). Bu noktada, iklim biliminin probleme ilişkin ortaya koyduğu gerçekler ile mücadele politikalarının maliyetlerine ilişkin ekonomik ve politik gerçekler arasında, geleneksel bir karşıtlığın yattığını söylemek mümkündür.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği süreci, içinde sayısız detayların bulunduğu, bütünü için kendisinden uzaklaşılması gereken dev bir tabloya benzemektedir. Tabloya ancak yakından bakıldığında fark edilebilen detaylar, tablonun tümünü görmek amacıyla uzaklaşıldığında ise gözden kaybolmaktadır. İzleyenlerin gözünde şeffaf ve net bir resimden çok, her şeyin her şeyi etkilediği bir kaos görüntüsüne daha yakın olan bu karmaşık tablo karşısında verilen tepki ise, genellikle kararlılık ve hareket yerine; kararsızlık ve ayrışma olmaktadır. Ortaya çıkan ayrışma ve kararsızlık, sorunun ve yol açabileceği olası zararların anlaşılması amacıyla yapılan on binlerce sayfalık bilimsel çalışma ve mücadele politikaları üzerine iddialı söylemlere rağmen, azalacağı yerde artmaktadır. İnsan kaynaklı iklim değişikliğini; bir yandan felâket, diğer yandan ise, bir aldatmaca olarak betimleyen çok farklı iddiaların varlığını, bu kaotik tablo ile bağlantılı şekilde okumak mümkündür (Attenborough, 2018; Inhofe, 2015).

Bu karmaşık tablo karşısında, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin hâlâ bilimsel açıdan büyük oranda sonuca bağlanmamış, üzerinde belirsizliklerin sürüp gittiği bilimsel bir teori olarak algılanmaya devam ediyor olduğu sonucuna varmak mümkündür. En basit tanımla teori ya da kuram, gözlemlenen olayları açıklayan ve bir dereceye kadar doğrulanmış sistematik bilgilerin toplamıdır. Bir tarafında doğrulanma, diğer tarafında yanlışlanma olasılığı bulunan bu tanım ışığında değerlendirildiğinde, teori kavramı akıllara bir uçta ciddi bilimsel çalışmalar yoluyla üretilmiş objektif bilgileri, diğer uçta ise bazı şeylerin olma ihtimaline ilişkin kanıtsız sübjektif spekülasyonları ya da kurguları çağrıştırmaktadır (TDK, 1983; Webster's New World, 2007). Teori kelimesi, bu anlam yelpazesinin spekülasyon ya da kurgu ucuna doğru çektiğinde, yürütülen mantık oldukça basittir: Küresel ısınma ve iklim değişikliği iddiası bir teoridir. Teori olduğu için kesin değildir. Kesin olmayan bir teori üzerine inşa edilmesi sebebiyle iklim değişikliği hâlâ çözülmeyi bekleyen belirsizliklerin olduğu tartışmalı bir konudur. Rasyonel karar teorisine göre; bir konudaki bilgi kesin değilse en iyi seçenek mevcut durumu koruyarak alınacak kararların neden olabileceği maliyetlerden kaçınmaktır. Başka bir ifadeyle, ortada denemeye değer iyi bir seçenek yoksa en iyi şey, hiçbir şeyin yapılmamasıdır (Oreskes & Conway, 2010: 409).

6. BİLİMİN İKİLEMİ

İklim değişikliği karşısında belirlenen sera gazı azaltımı hedeflerine ulaşamamasını açıklamak için çok sayıda ekonomik ve politik düşünce ileri sürülebilir. Politik olarak büyük ölçüde kamuoyu görüşlerine bağlı olarak biçimlenen politik ortam ve kamuoyu ilgisi arasındaki ilişki, ilginç bir geri bildirim döngüsüne sahiptir. Kamuoyunun belirli bir soruna karşı ilgisindeki azalma, sorun ile ilgili politik kararlılığı zayıflatırken; pek çok konuda devletin düzenleyici rolüne ihtiyaç duyan kamuoyu, azalan politik kararsızlığın ürettiği belirsizlik karşısında, mevcut durumu sürdürmeyi tercih etmektedir. Ekonomik rekabet içinde diğerlerinin ne yapacağı konusundaki şüphe ve güvensizlik karşısında girişimde bulunmak yerine, durup beklemenin daha rasyonel görüldüğü savunulabilir

(Helm, 2015: 16). İnsan kaynaklı iklim değişikliğini, ekonomideki ortak ve özel mallar ayrımı ile dışsallık kavramından hareketle bir piyasa başarısızlığı sorunu olarak tanımlamak da mümkündür. Sera gazı emisyonlarına neden olan faaliyetlerde bulunanlar, diğer insanlara ve gelecek nesillere iklim değişikliğinin neden olabileceği maliyetleri yüklerken; piyasa mekanizması ya da diğer yöntemler aracılığıyla söz konusu faaliyetlerinin sonuçlarına katlanmamaktadırlar (Stern, 2007: 27). Bu analiz temel alındığında, herkesin kullanma hakkına sahip olduğu; ancak, kimsenin sahibi olmadığı ortak bir kaynağın korunmasından çok, özel amaçlara hizmet edecek şekilde sonuna kadar tüketilmesi, bireysel faydasını maksimize etmeye çalışan ekonomik bireyler açısından en rasyonel hareket tarzını oluşturmaktadır (Hardin, 1968: 1244). Sorunu, piyasa başarısızlığının ötesine taşıyarak modern ekonomik sistemin yapısına bağlayan başka bir görüşe göre; fosil yakıtlara dayalı ve büyüme odaklı mevcut kapitalist ekonomik sistem ve devlet müdahalesine karşı serbest piyasa savunucularının direnci, sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda yaşanan aksiyonsuzluğun temel nedenidir (Klein, 2014:18).

Giddens Paradoksu ile açıklanmaya çalışılan tablonun altında, trajik bir şekilde küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda pozitif bilime her şeyin önünde öncelik veren yaklaşımın yattığını iddia etmek de mümkündür. İklim biliminde modern iklim kavramı, doğrudan deneyimlenemeyen matematiksel bir kurgu, küresel ısınma ise anlaşılması kolay olmayan fiziksel bir teoridir. İklim değişikliği, genellikle küresel düzeyde ifade edilen atmosferdeki karbon yoğunluğu, küresel ısınma potansiyeli, ısınım sal zorlama, iklim hassasiyeti, ortalama sıcaklık artışları, deniz seviyesindeki yükselme, okyanuslardaki asidifikasyon ya da buz tabakalarındaki erime oranı gibi anlaşılması, günlük hayatın akışı içinde belirli bir bağlama yerleştirilmesi çok da kolay olmayan bir takım teknik terim ve değişkenler aracılığıyla tanımlanarak açıklanmaktadır. Örneğin; yirminci yüzyılın ikinci yarısında atmosferdeki karbondioksit yoğunluğundaki artış *Keeling Eğrisi* ile somut olarak görselleştirilebilse bile, kokusuz ve renksiz bir gaz olan karbondioksiti atmosferde görmek mümkün değildir. Fosil yakıtların yakılması sonucu açığa çıkan karbondioksitin %40'ının atmosfere dağılarak karışmasını duyu organları aracılığıyla algılamak da karbondioksitin uzun dalga boyundaki enerjisi emerek ışınmasına dokunmak da mümkün değildir (Howe, 2014: 29-31).

Sıcaklığın insan vücudundaki soğuk kış günlerindeki rahatlatıcı, yaz aylarındaki bunaltıcı etkisi açıklanmaya gerek olmayan deneyimler iken, iklim değişikliği biliminde sürekli olarak tekrarlanan yeryüzündeki ortalama yüzey sıcaklığındaki yükselme, ilk işitildiğinde kafaları karıştıran matematiksel bir hesaplamadır. Ortalama yüzey sıcaklığı, yeryüzü iklimini küresel ölçekte işleyen fiziksel bir sistem olarak tasavvur eden ve bu sistemin durumunu dijital ortamlarda toplulaştırılmış küresel veriler ile ifadeye etmeye çalışan iklim değişikliği biliminin, küreselleştirme ihtiyaç ve eğiliminin bir yansımasıdır. Yukarıdan aşağıya doğru işleyen bu küreselleştirme eğilimini, Kyoto Protokol'ündeki %5'lik sera gazı salınımı ve Paris Anlaşması'ndaki 2 °C'lik sıcaklık artışı hedeflerinde de

gözlemlemek mümkündür (Hulme, 2010: 560). Kutuplarda eriyen buz tabakaları, yaşam alanları giderek daralan kutup ayıları ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan mercan kayalıkları ise, sorunun medya organlarındaki küresel düzeydeki görsel sembolleri haline getirilmeye çalışılmıştır (Leiserowitz, 2006: 54). Ancak, bu sembol ve etkiler, sorunun kaynağını oluşturan milyonlarca insanın yaşamında doğrudan gözlenebilir değildir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin toplum hayatı için neden olduğu meydan okumanın kavranılması, çevredeki dünya ile kurulan anlık ilişkinin ötesine geçen küresel süreçlerin anlaşılmasını gerektirmektedir (Howe, 2014: 29).

Bu karmaşık tablo içinde iklim değişikliği konusundaki belirsizlikleri azaltan veri ve bilginin üretiminde başarılı olunmasına rağmen, ulaşılan sonuçların kamuoyuna iletilmesinde ve konuyla ilgili toplumsal ve politik taleplerin karşılanmasında başarısız olmaktadır. Bu bilimsel ikilemin çözümü, iklim değişikliği bilimindeki istatistiksel ve genel kavramların özel ve yerel koşullar açısından anlamlı sonuçlara dönüştürülmesinde yatmaktadır. Bir bölgedeki günlük hava koşulları, çoğu zaman yıllık ortalama yüzey sıcaklıklarındaki yıllık ya da on yıllık değişimden daha görünür, acil ve somuttur. Ancak, fiziksel bir temel üzerine inşa edilmiş, küresel bir bakış açısına sahip ve büyük ölçüde bilgisayar modelleri aracılığıyla işleyen iklim değişikliği bilimi düşünüldüğünde, bu problemin çözülmesi çok da kolay görünmemektedir. Sorun, bir yandan yeryüzü ikliminde beşeri algının ötesinde ölçek ve karmaşıklığa sahip olan olay ve süreçlerin doğasından; diğer yandan ise, daha detaylı sonuçlar elde edebilmek için küresel düzeyde geçerli olan denklemleri kullanan ve yukarıdan aşağıya doğru işleyen modern bilimsel yöntemden kaynaklanmaktadır (Gramelsberger & Feichter, 2011: 9,10).

En basit şekilde tanımlandığında iklim, belirli bir yer ve zamandaki ortalama atmosferik koşulları olarak tanımlanan havanın yıllardan yüzyıllara kadar uzayan zaman içindeki tarihidir. İklim hakkında temel olarak iki yolla bilgi edinilebilir. İlk yol, iklimin geçmişine ilişkin kayıtların toplanmasıdır. Çok düzenli ve kapsamlı olmayan aletli meteorolojik ölçümler 17. yüzyıla kadar gitmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüzeyden yapılan sistematik ve düzenli gözlemlerin kapsamı, hava balonları yardımıyla yapılan üst atmosfer gözlemleri ve gemiler aracılığıyla toplanan okyanus verilerinin eklenmesi ile genişlemiştir. 20. yüzyıl ise, radar ve uydu gözlemleri gibi yeryüzünü saran elektronik gözlem ağının kurulmasına tanıklık etmiştir. Bütün bu gözlemler, tüm yeryüzünü kapsayan küresel bilginin üretilmesini mümkün kılmaktadır. Aletli ölçümlerin ötesine gidildiğinde ise, paleoiklim verileri yeryüzünün milyonlarca yıllık derin geçmişinden dolaylı yöntemler kullanılarak toplanmak zorundadır. İklim sistemini anlamının ikinci yolu ise, onu fiziksel bir sistem olarak tasavvur ederek üzerinde çalışılabilir bir modelinin üretilmesidir. Teorik olarak sistemin çalışması açısından zorunlu olan temel bileşenler ve aralarındaki etkileşimler yeterince anlaşılırsa sistemin gerçekte nasıl çalıştığı ve gelecekte nasıl değişebileceği öngörülebilir. Ancak, farklı uzay ve zaman ölçeklerinde işleyen atmosfer, okyanuslar, kriyosfer, karalar gibi birbirinin içine geçmiş çok sayıda alt sistemden oluşan yeryüzü iklimi üzerinde laboratuvar ortamında deneyler yapılması

mümkün değildir. Bu yüzden iklim değişikliği konusunda üretilen bilginin büyük bölümü, bilgisayar modellerine dayanmaktadır. Meteoroloji ve iklim biliminde bir yandan yer istasyonları, gemiler, balonlar ve uydular vasıtasıyla tüm yeryüzünü izleyerek küresel veri oluşturulmaya çalışılırken; diğer yandan, yeryüzünün farklı bölgelerinden farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından toplanmış heterojen veriler küreselleştirilerek tutarlı bilgiler üretilmeye çalışılmaktadır (Edwards, 2010: xiv,xv).

Ancak, gözlem ağı vasıtasıyla üretilen bilgi, büyük ölçüde küresel ölçekte dir. Paleoiklim arşivlerinden elde edilen veriler yeryüzünün derin jeolojik geçmişine doğru uzanmaktadır. Bilgisayar modelleri ise gerçek dünyanın matematiksel birer sembolü durumundadır. Bu durum, iklim biliminde üretilen bilginin günlük ve gerçek hayattaki anlamını arttırmak yerine azaltmaktadır. Meteoroloji ve iklim değişikliği bilimindeki istatistiksel, dijital ve jeolojik kaynaklı veri ve kavramların bireysel ve yerel bilgiye dönüştürülmesi, küresel bakışın yerel koşullar ile ilişkilendirilebilmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada, toplumun geniş bir kesiminin ya da karar alıcıların bilimsel iklim kavramını öğrenme ve anlama gerekliliği ileri sürülebilir. Buna karşın, iklim değişikliği konusunda somut ve etkin adımların atılmasında niahi rolü küresel sıcaklık istatistiklerinden çok, iklim değişikliğinin yerel düzeydeki etkileri ve bireysel ihtiyaçlar oynayacaktır (Gramelsberger & Feichter, 2011: 9,10).

7. SONUÇ

Çevre üzerindeki pek çok tartışma konusu, bilimsel düşünce ile günlük hayata hâkim düşünce biçimi arasında pozitif ve normatif ifadelere kaynaklık eden farklılıklar ile ilgilidir. Sorunların çözümü yolunda tartışma, uzlaşma ve gerektiğinde ödün verme, toplumsal alanda ideal kabul edilir. Bilimsel düşünce ise, sorunların çözümünü daha katı ve sıkı standartların karşılanması ile gerçekleştirmeye ve pozitif alanda kalmaya çalışır. Gözlem, deney ve mantık yolu ile desteklenmemiş ya da yanlışlanmış bir düşüncenin, uzlaşma ve ödün yoluyla kabul edilmesi mümkün değildir. Bilimsel açıdan genel kanaatlerden ziyade gözlem, deney ve ölçme yoluyla elde edilmiş niceliksel verilere olan uyum, yani *gerçekler* önemlidir.

Toplumsal uzlaşma idealini bilimsel alana taşımaya çalışmak, çoğunlukla bilimde geçerli olan düşünce biçimini ve bilimin işleyişini doğru bir şekilde anlamamaktan ve uygulamamaktan kaynaklanmaktadır. Gerçekler ve istekler arasında yaşanan bu gerilim, küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununda da ön plana çıkmaktadır. Mücadele yöntemlerinin yol açtığı ekonomik ve siyasi maliyetler ile iklim sistemini oluşturan fiziksel ve biyolojik süreçler arasında bir sınır bulunmaktadır. Ekonomik ve siyasi maliyetlerin yüksekliği konusunda karar alıcılar ve politika yapıcılar arasında bir uzlaşma bulunabilir. Siyasi alanda sağlanan uzlaşma, kamuoyunun bu konudaki kanaat, değer ve beklentilerine uygun da olabilir. Bu duruma karşın, atmosferdeki sera gazı yoğunlaşması, ortalama yüzey sıcaklıkları, okyanusların asidifikasyonu, buzulların erimesi gibi iklim

sistemine ait değişkenler, siyasi ve toplumsal alanda var olan uzlaşmaya karşı bir tablo ortaya koyuyorsa, küresel iklim değişikliğinin var olmadığı yönündeki bir toplumsal uzlaşma, bu sorunu ortadan kaldırmaz. Bilginin elde edilme amacı, yapısı, ulaşılması, değerlendirilmesi ve kontrolüne dair günlük yaşam ve bilim arasında ortaya çıkan bu uzlaştırılması kolay olmayan farklar, insan kaynaklı küresel ısınma ve iklim değişikliği konusundaki tartışmaların da alt yapısını oluşturmaktadır.

Sonuç itibarıyla, iklim değişikliği konusunda ortaya çıkan bilimsel tablo, sorunun var olup olmadığı konusundaki tartışmaların büyük ölçüde kapanması gerektiğine işaret etmektedir. Bilimsel alandaki tartışma ve belirsizliklerin çoğunun, iklim değişikliğinin olası etkilerinin fiziksel iklim sisteminin diğer bileşenleri ve beşeri sistemler açısından ne derece önemli olduğunun tespit edilmesi ile ilgili olduğu görülmektedir. İhtiyaç duyulan mücadele ve uyum politikalarının maliyetlerinin farklı taraflar arasında nasıl paylaşılacağı sorusu ise, iklim değişikliği problemine bilimsel olmaktan çok politik bir nitelik kazandırmaktadır. Bu tablo, modern toplumun kendisini tanımlayan iki önemli değerinin arasında kaldığını göstermektedir. Bir yanda, insan kaynaklı iklim değişikliğinin yaşanmakta olduğunu ve gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması gerektiğini işaret eden bilim; diğer yanda ise, sorunun ciddiyeti konusunda kamuoyunun ikna edilmesini gerekli kılan modern politik sistem bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Allan, B. B. (2017). Second only to nuclear war: Science and the making of existential threat in global climate governance. *International Studies Quarterly*, 17, 809-820.

American Association for the Advancement of Science (AAAS) (2001). The science of climate change. *Science*, 292(5520), 1261.

AAAS (2009). AAAS reaffirms statements on climate change and integrity. <https://www.aaas.org/news/aaas-reaffirms-statements-climate-change-and-integrity>.

Archer, D. (2010). *The global carbon cycle*. Princeton University Press.

Archer, D., & Rahmstorf, S. (2010). *The climate crisis: An introductory guide to climate change*. Cambridge University Press.

Attenborough, D. (2018, December 3). David Attenborough: The collapse of the civilization on the horizon. *The Guardian*.

Bodansky, D. (2001). The history of the global climate change regime. In U. Luterbacher, & D. F. Sprinz (Eds.), *International relations and global climate change* (pp. 23-40). The MIT Press.

Bolin, B. (2007). *A history of the science and politics of climate change: The role of the intergovernmental panel on climate change*. Cambridge University Press.

Cook, J., Nuccitelli, D., Green, S. A., Richardson, M., Winkler, B., Painting, R., Way, R., Jabobs, P. & Skuce, A. (2013). Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature. *Environmental Research Letters*, 8, 1-7.

Cook, J., Oreskes, N., Doran, P.T., Anderegg, W. R. L., Verheggen, B, Maibach, E. W., Carlton, J. S., Lewandowsky, S., Skuce, A. G., Green, S. A., Nuccitelli, D., Jacobs, P., Richardson, M., Winkler, B., Painting, R., & Rice, K. (2016). Consensus on consensus: A synthesis of consensus estimates on human-caused global warming. *Environmental Research Letters*, 11, 1-7.

Daly, H. E. (1991). *Steady-state economics* (2nd ed.). Island Press.

Daly, H. E. (2007). *Ecological economics and sustainable development selected essays of Herman Daly*. Edward Elgar.

Doran, P. T., & Zimmerman, M.K. (2009). Examining the scientific consensus on climate change. *EOS Trans American Geophysical Union*, 90(3), 22-23.

- Edwards, P. N. (2010). *A vast machine: Computer models climate data and the politics of global warming*. The MIT Press.
- Farmer, T. G., & Cook, J. (2013). *Climate change science: A modern synthesis: Volume 1-The physical climate*. Springer.
- Freeman, S. J., & Cameron, K.S. (1993). Organizational downsizing: A convergence and reorientation framework. *Organization Science*, 4(1), 10-29.
- Giddens, A. (2011). *The politics of climate change* (2nd ed.). Polity Press.
- Gramelsberger, G., & Feichter, J. (2011). Modelling the climate system: An overview. In G. Gramelsberger, & J. Feichter (Eds.), *Climate change and policy* (pp. 9-89). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Guha, R. (2000). *Environmentalism: A global history*. Longman.
- Haas, P. M. (1992). Introduction: Epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*, 46(1), 1-35.
- Haas, P. M. (2000). International institutions and social learning in the management of global environmental risks. *Policy Studies Journal*, 28(3), 558-575.
- Hardin, G. (1968). Tragedy of the commons. *Science*, 162, 1243-1248.
- Haunschild, R., Bornmann, L., & Marx, W. (2016). Climate change research in view of bibliometrics. *PLoS One*, 11(7), 1-19.
- Helm, D. (2015). *The carbon crunch*. Yale University Press.
- Houghton, J. T. (2009). *Global warming: The complete briefing* (4th ed.). Cambridge University Press.
- Howe, J. P. (2014). *Behind the curve: Science and politics of global warming*. University of Washington Press.
- Hulme, M. (2009). *Why we disagree about climate change: Understanding controversy inaction and opportunity*. Cambridge University Press.
- Hulme, M. (2010). Problems with making and governing global kinds of knowledge. *Global Environmental Change*, 20(4), 558-564.
- Incropera, F. P. (2016). *Climate change: A wicked problem complexity and uncertainty at the intersection of science, economics, Politics, and Human Behaviour*. Cambridge University Press.

Inhofe, J. (2015, February 2015). Republican Senate environment chief uses snowball as prop in climate rant. *The Guardian*.

International Energy Agency (IEA) (2015). *CO₂ emissions from fuel combustion: Highlights*. OECD/IEA.

IEA (2018). *CO₂ emissions from fuel combustion: Highlights*. OECD/IEA.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (1990). *Climate change: The IPCC scientific assessment*. Cambridge University Press.

IPCC (1996). *Climate change 1995: The science of climate change*. Cambridge University Press.

IPCC (2001). *Climate change 2001: The scientific basis*. Cambridge University Press.

IPCC (2007). *Climate change 2007: The physical science basis*. Cambridge University Press.

IPCC (2013). *Climate change 2013: The physical science basis*. Cambridge University Press.

IPCC (2014). Working group I fact sheet. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/WG1AR5_FactSheet.pdf.

IPCC (2018). Global warming of 1.5 °C. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2018/07/SR15_SPM_version_stand_alone_LR.pdf.

IPCC (2019). IPCC about. <https://www.ipcc.ch/about/>.

Kellogg, W. W. (1987). Mankind's impact on climate: The evolution of awareness. *Climatic Change*, 10, 113-136.

Kiehl, J.T., & Trenberth, K. E. (1997). Earth's annual global mean energy budget. *Bulletin of American Meteorological Society*, 78(2), 197-208.

Klein, N. (2014). *This changes everything*. Simon&Schuster.

Leiserowitz, A. (2006) Climate change risk perception and policy preferences: The role of affect imagery and values. *Climatic Change*, 77, 45-72.

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The limits to growth: A report for the club of Rome's project on the predicament of mankind*. Universe Books.

Meadows, D., Randers, J., & Meadows, D. (2004). *Limits to growth: The 30-year update*. Chelsea Green Publishing Company.

Mishra, K. E., Spreitzer, G. M., & Mishra, A. K. (1998), Preserving employee morale during downsizing. *Sloan Management Review*, 39(2), 83-95.

National Academy of Sciences (NAS) (1979, March). Report on an ad hoc study group on carbon dioxide and climate. <https://www.nap.edu/download/12181#>.

Nordhaus, W. (2013). *The climate casino: Risk uncertainty and economics for a warming world*. Yale University Press.

Oreskes, N. (2004). The scientific consensus on climate change. *Science*, 306,1686.

Oreskes, N., & Conway, E. M. (2010). *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury.

Revkin, A. (2018, March 2). Climate change first became news 30 years ago. Why haven't we fixed it?. <https://www.nationalgeographic.com/magazine/2018/07/embark-essay-climate-change-pollution-revkin/>.

Roegen, N. G. (1999). *The entropy law and the economic process*. Harvard University Press.

Smil, V. (1999). *Energies: An illustrated guide to the biosphere and civilization*. The MIT Press.

Speth, J. G., & Haas, P. M. (2006). *Global environmental governance*. Island Press.

Stern, N. (2007). *The economics of climate change: The stern review*. Cambridge University Press.

Study of Critical Environmental Problems (SCEP) (1970). *Man's impact on the global environment*. The MIT Press.

Study of Man's Impact on Climate (SMIC) (1971). *Inadvertent climate modification*. The MIT Press.

Tans, P., & Keeling, R. (2019). *Trends in atmospheric carbon dioxide*. <https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/data.html>.

Türk Dil Kurumu (TDK) (1983). *Türkçe sözlük* (7. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) (1992). United nations framework convention on climate change. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, 03 Mart 2019.

UNFCCC (2019). UNFCCC ehandbook. <https://unfccc.int/resource/bigpicture/dbook>. <https://unfccc.int/resource/bigpicture/>.

Webster's New World (2007). *Webster's new world college dictionary* (4th ed.). Wiley Publishing Inc.

White, R. M. (1979). Climate at the millennium: Keynote speech to the world climate conference. https://library.wmo.int/pmb_ged/wmo_537_en.pdf.

World Meteorological Organization (WMO) (1979). Proceedings of the world climate conference: A conference of experts on climate and mankind. https://library.wmo.int/pmb_ged/wmo_537_en.pdf.

WMO (2018), WMO confirms 2017 among the three warmest years on record. <https://public.wmo.int/en/media/press-release/wmo-confirms-2017-among-three-warmest-years-record>.

Tez Özeti

MUHAFAZAKÂR KESİMİN AŞIRI TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINI BELİRLEYEN NEDENLER VE İSRAF BOYUTU: TÜRKİYE-MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI

Öznur AK¹ ORCID ID: 0000-0001-6588-3236
Şakir GÖRMÜŞ² ORCID ID: 0000-0002-1857-8682

ÖZET

Tüketim alışkanlıkları ve israf günümüz araştırma konuları içerisinde son zamanlarda artan bir trende sahiptir. Daha bilinçli bir ekonomiye yönelen güncel sistem; kaynakların etkin kullanımı ve bireylerin sosyal refah anlayışı gibi kavramlara daha sık yer vermektedir. Bu kavramlar bireylerin tüketim davranışları ve sonucunda gelişen israf anlayışının sorgulanması ve incelenmesini gerektirmektedir. Tüketim alışkanlıklarını etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörlerden en önemlisi ve çalışmamızın ana konusunu oluşturan din ve kültürdür. Bu çalışmada aynı dine mensup fakat ayrı kültüre sahip Türkiye ve Malezya'da tüketicilerin israf ve tüketim alışkanlıklarını değerlendirmek amacıyla anket çalışması yapılmıştır. 265'i Türkiye'de ve 204'ü Malezya'da yapılan anketler t-testi, ANOVA testi, korelasyon ve frekans analizleri uygulanarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar daha detaylı ve derinlemesine değerlendirilerek yeni çalışmalar için ufuk açıcı olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketici Davranışları, İslam'da İsfraf, Malezya, Türkiye

Summary of Thesis

THE REASONS FOR THE CONSUMPTION HABITS OF CONSERVATIVE MUSLIM PEOPLE AND WASTE: TURKEY-MALAYSIA COMPARISON

ABSTRACT

Consumption habits and waste have recently had an increased interest among research topics. Modern-day economical system, which has become more conscient, has given place to some concepts like consuming natural energy resources efficiently and individual's social welfare perspective. These concepts require to examine and research waste perception which has resulted from individual's consumption behaviors and their consequences. There are many factors which affect consumption habits. One of these factors, also the main topic of my thesis, is religion and culture. For this study, I survey consumers' waste and consumption behaviors in Turkey and Malaysia which have the same religion and different culture. 265 of the survey made in Turkey and 204 of the survey made in Malaysia are evaluated with t-test, ANOVA test, correlation analysis, and frequency analysis. As a result of this study, the results can be evaluated further for the aim of future studies.

Keywords: Consumption, Consumer Behaviors, Waste in Islam, Malaysia, Turkey

¹Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü, oznurr.ak@gmail.com

²Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Maliye Bölümü, sgormus@sakarya.edu.tr

Makale Geliş Tarihi/Received: 17.06.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2020.

1. GİRİŞ

Klasik iktisat literatüründe tüketim, iktisadi mal ve hizmetlerin kişilerin ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere kullanması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere tüketim fonksiyonu klasik iktisatta bir ihtiyaç tatmini olarak görülmektedir. Sonsuz ihtiyaçların var olduğunu kabul eden klasik iktisat böylelikle tüketim fonksiyonunun büyümesine zemin hazırlamaktadır. Kapitalist ekonomi düzenini besleyen tüketim eğilimi ve fonksiyonu bu çarkın işlemesi için bireyleri sadece ihtiyaçları noktasında değil istek, arzu ve hazları noktasında da güdülemektedir. Kapitalist sistemde tüketime teşvik edecek birçok unsur vardır. Bunlar; medya iletişim araçları, reklamlar, moda kavramı, toplumsal statü kazanmak olarak sayılabilir.

Dindarlık bir din sistemine veya dini bir öğretime bağlı bir hayat tasavvuru içinde olmaktır. Dindarlığın temel motivasyonu dini kural ve kaidelerdir. Bu kural ve kaideler toplumsal etkileşimlerle birlikte bir kültür halini alır. Bu kültür bireylerin hayat tarzlarına sirayet eder. Bireyler tüketimden tasarrufa kadar tüm ekonomik kararlarını bu önemli güdü altında şekillendirirler. Dindarlık evrensel bir kavram olup tüm dinleri kapsamakla beraber çalışmada İslam dini üzerinden ele alınmaktadır. Dindarlık kavramının somut ve soyut iki anlamından bahsetmek mümkündür. Soyut olarak bakıldığında Allah'a kalben inanmak ve ibadet sorumluluğumuzu yerine getirme güdüsü olarak ifade edilirken, somut anlamda Allah'ın koyduğu kuralları, emir ve yasakları günlük yaşantımızın her alanında dikkate alarak bir hayat tarzı oluşturulmasından bahsedilmektedir.

İsraf kavramı malın, gelirlerin veya kaynakların boşa harcanması şeklinde kullanılmaktadır. İslam dini açısından ele alındığında israf önemli bir kaide olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dini kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını tavsiye etmekte ihtiyaçtan fazla kullanım ve tüketimi ise israf olarak ele almaktadır. Klasik iktisat ise bunun tam tersine bireyleri aşırı tüketime yönlendirmekte böylece kaynakların etkin kullanımını sağlayamamaktadır. İsraf kavramı her ne kadar dini kural ve kaidelerle sınırlandırılrsa da bu kavrama etki eden diğer önemli bir faktör de kültürdür.

Tüketim ve israf kavramları birbirleriyle çok yakın ilişkili olan kavramlardır. Çalışmada bu iki kavram dindarlık ve kültür değişkenleri bağlamında ele alınması amaçlanmaktadır. Türkiye ve Malezya ülkelerinin ortak noktalarından biri olan İslam dini çalışmanın ana gövdesini oluşturmaktadır. Tüketim alışkanlıkları ve israf dini kaideler ve yaşantının ötesinde kültür tarafından da yönlendirilmektedir. Çalışmada özellikle bu ayrımlara dikkat edilerek nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın amacı, muhafazakâr kesimin aşırı tüketim alışkanlıklarını belirleyen ekonomik, sosyal ve dini faktörlerin tespit edilmesidir. Çalışmada, tüketim alışkanlığının İslami değerlerle olan bağlantısı analiz edilmektedir. Öncelikle tüketim toplumu ve ihtiyaç fazlası tüketimin İslam'daki yeri ve hangi alanlara yönlendirilebileceği veya azaltmak için neler yapılabileceği açıklanarak, kavramlara yönelik teorik yaklaşımlar irdelenecektir.

Günümüz toplumlarında etkinliklerini artırdığını gözlemlediğimiz tüketim toplumu ve din olgularının birbiriyle etkileşimlerinin nasıl olduğu, statü ya da sosyal sınıfı belirtmek ve kişisel zevk ya da tercihlerden dolayı tüketim çılgınlığının arttığı yönünde çalışmalar yapılmıştır. Tüketimde aşırılığa genel anlamda bakıldığında, ekonomik açıdan kaynak kullanımında etkinliği azaltmakta, sosyal açıdan olumsuz toplumsal farklılıklar yaratmakta, dini açıdan ise israfa sebep olmaktadır. Bu çalışmada, bunların yanı sıra İslami hassasiyeti olan, İslami eğitim geçmişine sahip veya bu bilince haiz insanlar analiz edilmektedir. İsraf olduğunu bildiği halde, neden ihtiyaç fazlası tüketim gerçekleştirdiği, aynı işlevi gören bir eşyanın ucuzunu alabilirken neden pahalı olanını tercih ettiği konuları ele alınacaktır.

Tüketim çılgınlığının sebepleri ve nasıl yapılandırılması gerektiği ile ilgili sosyal bilimler alanında tanımlanan bir problemi çözmek üzere, geniş bir kitleden veri ihtiyacı olduğunda kullanılan anket veri toplama aracından yararlanılacaktır. Hazırlanan ankette, araştırılmak istenen konunun amacını en iyi şekilde yansıtacak sorular hazırlanmaya çalışılmıştır. Anket formu hazırlanırken, birçok yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılarak ve burada yer alan sorular yeniden revize edilerek anket formu düzenlenmiştir. Anket değerlendirme aşamasında t-Testi ve ANOVA testinden yararlanılacaktır. Bunun yanında frekans dağılımı da incelenecektir.

Araştırmanın örneklemini Türkiye’de bazı illerdeki Müslüman bireyler ve Malezya’daki Müslüman öğrenciler oluşturmaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye’de 265 ve Malezya’da 204 kişiyle anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışma dâhilinde, Türkiye’nin örneklem olarak seçilmesinde kültürel açıdan Batılı değerlere sahip olması ve dini olarak İslamiyet’in en yaygın yaşandığı (%98 Müslüman) ülkelerden biri olması etkili olmuştur (Terzi, 2016). Malezya’nın örneklem olarak seçilmesinde, birçok kültürü ve dini bir arada saygı içerisinde barındırmasına rağmen resmi dinin İslam olması etkili olmuştur.

2. TÜKETİM KAVRAMI VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Birçok kurumsal yaklaşım tüketimi “bir ürünün ya da hizmetin seçilmesi, satın alınması, kullanılması, imkân dâhilinde onarılması ve kullanım değeri bittiğinde atılması” şeklinde tanımlanmaktadır. Tüketim artık modern toplumlarda, geçmiş toplumlardaki gibi yalnızca ihtiyacın karşılanması olarak algılanmamakta aynı zamanda sosyal kimlik ve statü belirleyen bir faaliyet alanı olarak tanımlanmaktadır (Üstün ve Tatal, 2008: 261).

Önceden tüketim davranışları sadece ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenirken günümüzde bireyin tüketim davranışlarının arkasında arzuların, inançların ve korkuların dâhil olduğu birçok sebep yer almaktadır (Kireççi, 2015: 86). İnsan yaşamına veya mal ve hizmetlere ilişkin olsun gösterişçi israfın tüm aşamalarında ortak nokta şu olmuştur; tüketicinin şanını etkin bir biçimde koruyacak harcama gereksiz bir harcamadır. Bu durumun tek istisnası, asgari geçim düzeyine dahi ulaşamayan aşırı yoksul kişilerle karşılaştırıldığımız durumlardır (Veblen, 1995: 87). Lüks tüketimin araştırma kapsamı, lüks markaların hangi motivasyon ile satın alındığı, nasıl kullanıldığı ve tüketildiği şeklindedir (Danziger, 2005: 79) Aktaran

(Maden, 2014: 80). Lüks olarak tanımlananlar yalnızca ürünlerden meydana gelmemektedir. Son dönemlerde hizmet sektörü açısından da lüks kavramı geçerli olmaktadır. Tatil için yapılan harcamalar buna örnek teşkil edebilir (Kayasu, 2017: 27).

Tüketicinin satın alma davranışını etkileyen faktörler; kişisel faktörler, psikolojik faktörler, sosyo-kültürel faktörler ve ekonomik faktörlere göre değişkenlik göstermektedir (Kesek, 2017: 15). Kişisel faktörler; yaş ve yaşam dönemi aşamaları, meslek, ekonomik koşullar, cinsiyet, öğrenim düzeyi, gelir durumu, coğrafi koşullar, medeni durum şablonları oluşturmaktadır (Erdem Çulhaoğlu, 2010: 42; İslamoğlu ve Altunışık, 2013: 220). Psikolojik faktörler; kişilik, öz imaj, bireyin çevresine sergilediği tutumlar, davranış unsurları, öğrenme faktörlerinden oluşmaktadır (Aydoğan, 2014: 44; Bir, 1999: 6; Girgin, 2016: 53). Sosyal faktörler; aile, statüler, roller, fiziki çevre olarak sayılmaktadır (Bilgen, 2011: 23; Can, 2006: 9; Ulucan, 2017: 61). Ekonomik faktörleri; bireylerin gelir düzeyleri, satın alma ihtiyaçları ve mali durumları oluşturmaktadır.

Tüketimin etkilerini ikiye ayrılabilir. Birincisi iç etkenler, ikincisi dış etkenlerdir. İç etkenler; bireyin deneyimleri, kişilik özellikleri ve yaşam tarzı olarak ifade edilmektedir. Dış etkenler; sosyal sınıf, kültür ve pazarlama değişkenleri şeklinde olmaktadır. Tüketici tüm bu değişkenlerin etkisinde kalarak tüketimine konu olan psikolojik etmenler sonucunda ihtiyaçlarını tanımlamaktadır. (Ceylan, 2007: 34; aktaran Topçu, 2013: 22).

3. İSLAM'DA İSRAF KAVRAMI VE İSLAMİ AÇIDAN MÜSLÜMANLARIN TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tüketim yapmak, din açısından bir engel teşkil etmemektedir. Çünkü tüketim mabedi olarak nitelendirilen yerlerin içerisinde din ibadethaneleri de bulunmaktadır. Örneğin, alışveriş merkezlerinin çoğunda mescitler bulunmaktadır. Bu da insanların tüketimin diğer ibadetlerine engel olmadığını göstermektedir. Aksine dinin, tüketimin içinde bulunduğunu kanıtlamaktadır (Koç, 2014: 152).

Yapılan araştırmalar dikkate alındığında, dini inanç ve davranışların meydana gelmesinde ve bağımsız faktör olarak dindarlığın şekillenmesinde demografik faktörler etkili olmaktadır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, aile sosyalleşmesi, coğrafi bölge, kırsal-kent hayatı, sosyo-ekonomik statü olarak sayılabilir (Kurt, 2009: 3).

İslamın iktisadi yönü, İslamın diğer unsurlarıyla bağlantılıdır. İslam istihlak (tüketim) ve istihsal (üretim) arasındaki dengeyi bulmuştur. Müslüman birey; haram ve helal ölçülerine dikkat etmeli, kazançlarını emek sonucu elde edilen ve risk göz önünde bulundurulmuş gelire dayandırmalı, faizden uzak durmalı, sosyal adalet vergisi dediğimiz zekât gibi nispetleri fakirlere transfer etmeli, israf yasağına dikkat etmeli ve yalnızca ihtiyacı olduğunda tüketim yapmalı, şükür duygusunu dile getirmeli, kazandığı parayı yatırıma teşvik etmeli, fert ve devlet olarak İslam'ı gerçekleştirmeli,

kanaatkâr olmalı, diğer bireyler için örnek teşkil etmeli ve kardeşlik duygusunu yaymalıdır (Avcı, 2010: 299; Zaim, 1988: 237-239).

İslam, hayat tarzı olarak günlük ve toplumsal hayatta sahip olunan farklı görünüm ve içerikleri kendi içinde meşrulaştırabilmektedir. Hayat tarzlarının İslamlaşması, İslam'ın hayatın her alanına girerek düzenleyici geleneklerle empoze olarak kendini tekrardan ortaya koymasıyla ortaya çıkmaktadır. İslami bakış açısı, modernlik kavramını kendi potasında değerlendirerek gelenek ve din içinde üretmeye çabalamaktadır. “Moda, marka, reklam ve kar” kavramları da İslami yaşamın kapitalizmle entegre olmasıyla göze çarpmaktadır (Abdurrahman Arslan, 2015).

Moda ve tüketim algısının arttığı tüketim kültürü, moda ve tesettürün bir arada kullanılmasına ve tesettürün kamusal alana dâhil olmasına neden olmaktadır. Tesettürün kamusal alana dâhil olması aynı zamanda ticari bir metaya dönüşmesi anlamına da gelmektedir. İslam'ın bütünüyle parçası olan tesettür, ekonomik gelişmelerle beraber modernizm ve kapitalizmin de bir parçası haline gelmiştir (Arslan ve Çaylak, 2018: 47).

İslami açıdan Müslümanların tüketimini etkileyen bir faktör de helal- haram algısının olmasıdır. Müslüman bireyler her türlü üründe bu hassasiyete özen gösterirken özellikle gıda sektöründe daha fazla dikkat etmektedir. Özellikle haram sayılan domuz eti ve yağı içeren ürünler, alkol ve uyuşturucu etkisi olan maddeler konusunda ayrıca dikkat edilmektedir. Son zamanlarda helal otel, helal tatil planları şeklinde sektörel bir ayırım da görülmektedir. Günümüzde bu hassasiyetlerin artması helal pazar arayışını ve beraberinde de helal sertifikasyonu talebini de getirmiştir. Dini günler, Ramazan ayı ve bayramlar da Müslümanların tüketim kararlarında etkili olmaktadır.

4. TÜRKİYE VE MALEZYA TÜKETİM VE KÜLTÜR FARKLILIKLARI

Küreselleşme, kültür faktörünü de içine alarak daha geniş alana yayılmaktadır. Bu yaygınlaşmada kitle iletişim araçlarının payı büyüktür. Küreselleşme sürecinde aktif rol alan medya iletişim araçlarını elinde bulunduran Batı kültürleri sahip olduğu teknolojilerle üstünlük sağlayarak diğer kültürler üzerinde etkili bir rol oynamıştır. Yerel kültürlerin sahip olduğu öğeleri de bu aktarım sürecine katarak üstünlüğünü sağlamlaştırmakta ve kendi kültürel değerlerini kolayca pazarlayabilmektedir (Taylan ve Arslan, 2016).

Türkiye güçlü bir İslam geleneğine ve asırlık tarihe sahip bir ülkedir. Türkiye’de 1980 sonrasında başlayan ekonomik değişiklikler serbest ekonomi içerisinde yerini alan muhafazakâr kesimin, tüketime olan ilgileri, moda uymak ve statü göstermek için birçok talebi karşılamaktadır. Muhafazakâr kesimin alım gücünün artmasıyla talep eden taraf olarak görünmeleriyle modern, ancak dindar kimlikler, farklılaşan ihtiyaçların giderilmesinde bir pazar haline almıştır. Bu anlamda tesettür modası, kapitalizmin etkisi altına girmiş, kendi alanında modern bir görüntüye sahip, İslami hayat tarzlarının somut bir karşılığı olarak gösterilmektedir. Modernleşmenin etkisi altında kalarak seküler bir alana kaymaya başlayan tesettür bir yandan dini anlam ve

gayenin çözülmesine destek olurken diğer yandan tüketim metası halini almaktadır (Arslan ve Çaylak, 2018: 66).

Kentleşmenin hızlıca yayıldığı Malezya’da bugün nüfusun %74’ü kentsel alanlarda, %25’i ise kırsal alanlarda yaşamını sürdürmektedir. Kişi başına gelir düzeyi ile dünyada 66. sırada yer alan Malezya’nın oranlarına bakıldığında ortanın üstü gelir grubunda bulunduğu görülmektedir (MÜSİAD, 2017). Malezya kozmopolit bir yapıya sahiptir. İngiliz ve Hollanda sömürge dönemlerinden sonra 1960’larda bağımsızlığını kazanmıştır. Nüfusun %55-60’ı Malay, %25-30’u Çinli, kalanı da Hintli ve diğer milletlerden oluşmaktadır (Karakaş, 2014).

Güneydoğu Asya bölgesinde bulunan Malezya, birçok dinden, birçok kültürden insanın bir arada barış içerisinde yaşayabildiği, bağımsız değerlerin birlik ve beraberlik duygusuyla bütünleşebildiği nadir ülkelerdendir. Bu özellikleri Malezya’nın dünyadaki diğer ülkelere örnek bir ülke olmasını sağlamaktadır. Bünyesindeki farklılıkları, toplumsal ve ekonomik olarak kalkınmada bir fırsat bilen Malezya, hem içerisinde bulunduğu Güneydoğu Asya coğrafyasında hem de İslam ülkeleri arasında merkez ülke kabul edilen ülkeler arasındadır (Kayadibi, 2016: 94-95).

İki ülke arasındaki kültür farklılığı, ekonomik farklılıklar, konumu ve iklim şartları tüketimin miktarını ve şeklini de değiştirmektedir. İklim şartlarına bağlı olarak yetiştirilen ürünler farklılaşmakta tüketime etki etmektedir. Aynı zamanda mevsimlere bağlı olarak da kullanılan eşyalar değişmektedir. Konumu itibariyle komşu ülkelerle yapılan ticaret günlük hayatta kullanılan ürünleri değiştirmektedir. Petrolün daha ucuz olması bir ülkedeki araç kullanma oranlarını farklı kılmaktadır. Bu şekilde birçok faktör ülkenin tüketimini etkilemektedir.

5. ANALİZLER VE BULGULAR

Ankete Türkiye’de 265 kişi, Malezya’da ise 204 kişi katılmıştır. Anket sonuçları t-testi, ANOVA, korelasyon ve frekans teknikleri kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

5.1. t-Testi Analizi

Tablo 1. t-Testi Cinsiyet

	t-Testi Varyans Eşitliği			
	Türkiye		Malezya	
	t	P	t	P
Genel tüketim	-2,111	,036**	,196	,845
Ürün değiştirme sıklığı/süresi	-3,026	,003*	-1,021	,308
Tüketim algısı	2,090	,038**	-,758	,449
Dindarlık (inanç derecesi)	1,899	,059	,358	,720
Dindarlık (ibadet sıklığı)	2,216	,028**	-,096	,924
Otomobil sahipliği	1,316	,189	2,499	,013**
Kişisel bakım (kozmetik, kuaför vs.) harcamaları	,030	,976	-,289	,773
Mont sayısı	5,632	,000*	,214	,831
Ayakkabı sayısı	6,003	,000*	2,719	,007*
Tatile çıkma miktarı	1,066	,288	,034	,973

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

Genel tüketim, özel tüketim, dindarlık (inanç derecesi ve ibadet sıklığı) oranlarıyla cinsiyet arasında nasıl bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. İki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığı değerlendirilecektir.

- Türkiye’de kadın ve erkekler arasında genel tüketim eğilimi, telefon, mobilya, bilgisayar ve araba değiştirme sıklığı, tüketim algısı, ibadet etme sıklığı, sahip olunan mont ve ayakkabı sayısı bakımından bir fark varken Malezya’da yoktur.
- Türkiye’de kadın ve erkekler arasında sahip olunan ortalama araba sayısı bakımından bir fark yokken Malezya’da vardır.
- Türkiye’de de Malezya’da da kadın ve erkekler arasında inanç derecesi, kişisel bakım için aylık ayrılan ortalama bütçe ve yıllık ortalama tatile çıkma sayıları bakımından bir fark yoktur.

- Türkiye’de de Malezya’da da kadın ve erkekler arasında sahip oldukları ortalama ayakkabı sayısında bir fark vardır.

Tablo 2. t-Testi Medeni Durum

		t-Testi Varyans Eşitliği			
		Türkiye		Malezya	
		t	P	t	P
Genel tüketim	Eşit Varyans	,689		-1,076	,283
Ürün değiştirme sıklığı/süresi		4,769	,000*	2,369	,019**
Tüketim algısı		-,045	,964	,874	,383
Dindarlık (inanç derecesi)		,279	,781	-,531	,596
Dindarlık (ibadet sıklığı)		-,347	,729	-2,406	,017**
Otomobil sahipliği		-,189	,850	2,357	,019**
Kişisel bakım (kozmetik, kuaför vs.) harcamaları		2,152	,032**	-1,189	,236

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

Genel tüketim, özel tüketim, dindarlık (inanç derecesi ve ibadet sıklığı) oranlarıyla medeni durum arasında nasıl bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. İki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığı değerlendirilecektir.

- Türkiye’de de Malezya’da da evli ve bekâr arasında genel tüketim eğilimlerinde, tüketim algısında, inanç derecesinde bir fark yoktur.
- Türkiye’de ve Malezya’da evli ve bekâr arasında telefon, mobilya, bilgisayar ve araba değiştirme sıklığı bakımından bir fark vardır.
- Türkiye’de evli ve bekâr arasında ibadet sıklığı ve otomobil sahipliği bakımından bir fark yokken Malezya’da vardır.
- Türkiye’de evli ve bekâr arasında kişisel bakım harcamaları bakımından fark varken Malezya’da yoktur.

5.2. ANOVA Analizi

Genel tüketim, özel tüketim, dindarlık (inanç derecesi ve ibadet sıklığı) oranları arasında iki ya da daha fazla ortalama karşılaştırılırken aralarında fark olup olmadığı ölçülmeye çalışılacaktır.

Tablo 3. ANOVA Tablosu- Tüketim ve Dindarlık Karşılaştırmaları

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Gelir	Tüketim	1,245	1,757	0,122	,589	4,896	,000*
	Ürün değiştirme	4,419	2,421	0,036**	,908	2,351	,042**

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de genel tüketim ile gelir durumu birbiriyle ilişkili değilken Malezya’da ilişkilidir.
- Türkiye’de de Malezya’da da bir ürünü değiştirme sıklığı/süresi ile gelir durumu birbiriyle ilişkilidir.

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Yaş	Tüketim	4,158	2,436	0,048**	2,660	1,597	,191
	Ürün değiştirme	2,764	2,107	0,080	3,968	3,718	,012*
	Dindarlık (inanç derecesi)	0,863	1,754	0,138	2,885	,735	,532
	Dindarlık (ibadet sıklığı)	0,792	1,250	0,290	,787	2,305	,078

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de yaş ile genel tüketim birbiriyle ilişkiliyken Malezya’da ilişkili değildir.
- Türkiye’de yaş ile bir ürünü değiştirme sıklığı/süresi birbiriyle ilişkili değilken Malezya’da ilişkilidir.
- Türkiye’de ve Malezya’da yaş ile inanç derecesi ve ibadet sıklığı birbiriyle ilişkili değildir.

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Eğitim	Tüketim	1,953	1,648	0,134	,416	,137	,969
	Tüketim algısı	2,509	0,387	0,887	5,105	2,544	,041**

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de ve Malezya’da genel tüketim ile eğitim seviyesi birbiriyle ilişkili değildir.
- Türkiye’de tüketim algısı ile eğitim seviyesi birbiriyle ilişkili değilken Malezya’da ilişkilidir.

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Meslek	Tüketim	1,342 ^a	0,890	0,576	1,727 ^a	3,083	,002**
	Tüketim algısı	2,069 ^b	1,630	0,066	3,044 ^a	1,379	,200

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de meslek ile genel tüketim birbiriyle ilişkili değilken Malezya’da ilişkilidir.
- Türkiye’de ve Malezya’da meslek ile tüketim algısı birbiriyle ilişkili değildir.

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Dindarlık (inanç derecesi)	Mont	1,177	4,838	0,009*	,791	,183	,947
	Ayakkabı	1,313	4,158	0,003*	3,841	1,143	,337
	Araba	0,090 ^a	0,420	0,794	3,326	,788	,534
	Restoranda yemek yeme sıklığı	2,089	1,617	,170	5,776	1,707	,150
	Restoranda yemeğe ayrılan bütçe	0,709	1,442	0,231	1,569 ^a	,295	,881
	Tatil	1,264	2,307	0,059	8,033	2,020	,093
	Okul (Devlet/Özel)	0,297	0,849	0,468	4,723	1,214	,306

*,** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de inanç derecesi ile kaç monta sahip olduğu, kaç çift ayakkabıya sahip olduğu birbiriyle ilişkiliyken Malezya’da ilişkili değildir. Analiz sonucuna göre inanç derecesi arttıkça sahip olunan mont sayısı ve ayakkabı sayısı azalmaktadır.
- Türkiye’de ve Malezya’da inanç derecesi ile kişisel kullanılan araba dışında sahip olunan araba sayısı, restoranda yemek yeme sıklığı, restoranda yemek yemek için aylık ayrılan bütçe, yıllık tatile çıkma sayısı, kişinin çocuğunu hangi okula gönderdiği birbiriyle ilişkili değildir.

		Türkiye			Malezya		
		Ortalama	F	P	Ortalama	F	P
Dindarlık (İbadet Sıklığı)	Mont	2,901	2,550	0,080	1,410	,473	,756
	Ayakkabı	1,617	4,542	0,001*	2,052	,672	,612
	Araba	1,708 ^b	0,260	0,904	,418	1,728	,145

Restoranda yemek yeme sıklığı	1,801	2,881	0,023*	1,080	,798	,528
Restoranda yemeğe ayrılan bütçe	5,418	3,513	0,016*	1,445 ^a	1,902	,112
Tatil	1,997	0,632	0,640	,730	,130	,971
Okul (Devlet/Özel)	3,047	0,757	0,519	,815	,220	,882

*** Sırası ile %1 ve %5 anlam düzeyini gösterir.

- Türkiye’de ve Malezya’da ibadet sıklığı ile kaç monta sahip olduğu, kişisel kullanılan araba dışında sahip olunan araba sayısı, yıllık tatile çıkma sayısı, kişinin çocuğunu gönderdiği okullar birbiriyle ilişkili değildir.
- Türkiye’de ibadet sıklığı ile kaç çift ayakkabıya sahip olduğu, restoranda yemek yeme sıklığı, restoranda yemek yemek için aylık ayrılan bütçe birbiriyle ilişkiliyken Malezya’da ilişkili değildir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern kültür ve bu kültürün getirmiş olduğu tüketim alışkanlıkları, toplumları ve onların ekonomik durumlarını hatta diğer toplumların ekonomik pozisyonlarını etkiler duruma getirmektedir. Kültür, dolayısıyla tüketim alışkanlıklarını etkileyen ve yönlendiren en temel kavramdır. İnsan davranışı ve alışkanlıklarını etkileyen diğer önemli unsur ise dindir. Din Allah-insan, insan-insan ve insan-eşya ilişkileriyle ilgili sınırlar koyarak bir nizam oluşturur. Bu nizam çerçevesinde din, insanların sosyal ve ekonomik hayatını bu alanlardaki aldığı kararları yönlendirir. Tüketim tercihleri veya alışkanlıkları da dini kural ve kaidelerin çizgisinde hareket ederler. İslam dini özelinde tüketim davranışlarına bakıldığında ise, yeterli düzeyde tüketimin teşvik edildiği buna karşılık israfın yasaklandığı görülmektedir.

Bu çalışmada aynı dine mensup fakat ayrı kültüre sahip Türkiye ve Malezyalı tüketicilerin israf ve israfa ilişkin tüketim davranışları ve bunlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye’de 265 ve Malezya’da 204’ye anket uygulanmıştır. Hazırlanan bu anket kapsamında katılımcılara demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular ve bunun yanında dindarlık boyutlarıyla ve israf olgusuna bakış açılarıyla ilgili soru kalıpları yöneltilmiştir. Anket sonuçları SPSS programında t-Testi, ANOVA, frekans analizi ve korelasyon analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

T-Testi sonuçlarına göre ulaşılan bilgiler şunlardır;

- Genel tüketim eğilimi, kadın ve erkekler arasında telefon, mobilya, bilgisayar ve araba değiştirme sıklığı, tüketim algısı, inanç derecesi, ortalama ibadet etme sıklığı, ortalama sahip olunan mont sayısı kadın ve

erkek arasında Türkiye’de farklılık gösterirken, Malezya’da bu iki grup arasında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır.

- Sahip olunan ortalama araba sayısı bakımından kadın ve erkek arasında Türkiye’de herhangi bir farka rastlanmazken, Malezya’da kadınların erkeklerden daha fazla arabaya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Kadın ve erkekler arasında kişisel bakım için aylık ayrılan ortalama bütçe ve yıllık ortalama tatile çıkma sayısı Türkiye ve Malezya için bakıldığında bu iki grup arasında herhangi bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.
- Sahip olunan ortalama ayakkabı sayısı bakımından hem Türkiye’de hem de Malezya’da kadın ve erkek arasında fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Evli ve bekâr arasında genel tüketim eğilimi, tüketim algısı, inanç derecesi Malezya ve Türkiye sonuçlarına göre her iki grup içinde fark olmadığı yönündedir.
- Evli ve bekârlar arasında; telefon, mobilya, bilgisayar ve araba değiştirme ve yıllık ortalama tatile çıkma sıklığı Türkiye’de farklılık gösterdiği yönünde, Malezya’da ise farklılık olmadığı yönündedir.
- Evli ve bekârlar arasında ibadet sıklığına bakıldığında ise Türkiye’de bir fark bulunmazken, Malezya’da bu iki grup arasında fark vardır.

Frekans analizi sonucu ulaşılan bilgiler şunlardır;

- Ev sahipliği açısından Türkiye ve Malezya karşılaştırıldığında; Türkiye’deki katılımcıların büyük çoğunluğun ev sahibi olduğu Malezya’dakilerin ise eşit bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir.
- Araba sahipliği açısından; Türkiye’de katılımcıların yaklaşık yarısı araba sahibiyken Malezya’da tam tersi katılımcıların büyük çoğunluğunun arabası yoktur.
- Kişisel bakım için ayrılan bütçe, sahip olunan ayakkabı sayısı, şahsi arabası dışında arabası olmayan kişi sayısı, restoranda yemek yeme sayısı, restoranda yemek yemek için ayrılan bütçe, tatile çıkma sıklığı her iki ülke için yaklaşık sonuçları vermiştir.

ANOVA testi sonucunda ulaşılan bilgiler şunlardır;

- Genel tüketim ile gelir durumu arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye için bu veriler arası ilişki tespit edilmemekle birlikte Malezya verileri için anlamlı bulunmuştur.
- Bir ürünü değiştirme sıklığı/süresi ile gelir durumu arasındaki ilişki incelendiğinde her iki ülke içinde bu veriler arasında ilişki tespit edilmiştir.
- Genel tüketim ile yaş arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye için bu iki veri ilişkili bulunurken Malezya için herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
- Bir ürünü değiştirme sıklığı/süresi ile yaş arasındaki ilişki incelendiğinde Türkiye için herhangi bir ilişki tespit edilemezken Malezya için bu veriler ilişkili bulunmuştur.

- Tüketim algısı ile eğitim seviyesi arasındaki ilişki test edildiğinde Türkiye için herhangi bir ilişki bulunamazken Malezya için bu iki veri ilişkili bulunmuştur.
- Genel tüketim ile meslek arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye için bir ilişki bulunamazken Malezya için ilişki tespit edilmiştir.
- Dindarlık (ibadet sıklığı) ile yaş arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye için bir ilişki tespit edilemezken Malezya için bu veriler ilişkili bulunmuştur.
- Kişilerin dindarlık derecesi ile kaç monta sahip olduğu bilgisi karşılaştırılmakta ve Türkiye için inanç derecesi arttıkça sahip olunan mont sayısının azaldığı bilgisine ulaşılmakta fakat Malezya verilerinde herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
- İnanç derecesiyle kaç çift ayakkabıya sahip olduğu bilgileri karşılaştırılmış ve Türkiye için inanç derecesi arttıkça sahip olunan ayakkabı sayısının azaldığı sonucuna ulaşılmakta, Malezya içinse herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- İbadet sıklığı ile kaç çift ayakkabıya sahip olduğu arasındaki ilişki test edildiğinde Türkiye’de ibadet sıklığı arttıkça sahip olunan ayakkabı sayısının azaldığı tespit edilmekte buna karşılık Malezya’daki veriler arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- İbadet sıklığı ile restoranda yemek yeme sıklığı arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye’de ibadet sıklığı arttıkça restoranda yemek yeme sıklığının azaldığı görülmekte, Malezya ile ilgili veriler arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- İbadet sıklığı ile restoranda yemek yemek için aylık ayrılan bütçe arasındaki ilişki test edildiğinde, Türkiye’de ibadet sıklığı arttıkça restoranda yemek yemek için aylık ayrılan bütçenin azaldığı görülmektedir, aynı veriler arasında Malezya için herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
- Kişilerin dindarlık (inanç derecesi) ile yaşı, genel tüketim ile eğitim seviyesi, tüketim algısı ile meslek, inanç derecesi ile kişisel kullanılan araba dışında sahip olunan araba sayısı, ibadet sıklığı ile kişisel kullanılan araba dışında sahip olunan araba sayısı, ibadet sıklığı ile restoranda aylık yemek yeme sıklığı, inanç derecesi ile restoranda yemek yemek için aylık ayrılan bütçe, inanç derecesi ile yıllık tatil çıkma sayısı, ibadet sıklığı ile yıllık tatil çıkma sayısı, inanç derecesi ile kişinin çocuğunu hangi okula gönderdiği, ibadet sıklığı ile kişinin çocuğunu gönderdiği okullar ve ibadet sıklığı ile kaç monta sahip olduğu verileri arasındaki ilişkiler test edildiğinde, her iki ülke verileri arasında da bu kategorilerde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Korelasyon analizi sonucu ulaşılan bilgiler şunlardır;

- Dindarlık (inanç derecesi) ve genel tüketim ile ilgili veriler arasındaki ilişki incelendiğinde Türkiye ve Malezya için iki veri arasında anlamlı, negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.
- Dindarlık (inanç derecesi) ve bir ürünü değiştirme sıklık/süresi ile ilgili veriler arasındaki ilişki incelendiğinde, Türkiye ve Malezya verileri için

anlamli ilişki tespit edilmekle birlikte, Türkiye ilgili veriler negatif yönlü olup Malezya ile ilgili veriler pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir.

- Dindarlık (inanç derecesi) ile tüketim algısına yönelik veriler karşılaştırıldığında her iki ülke için de bu veriler arasında anlamli bir ilişki tespit edilememiştir.
- Dindarlık (ibadet sıklığı) ile genel tüketim arasındaki ilişki incelendiğinde Türkiye'deki veriler arasında negatif yönlü anlamli bir ilişki tespit edilmekle beraber Malezya'ya ait herhangi bir anlamlilik tespit edilememiştir.
- Dindarlık (ibadet sıklığı) ile bir ürünü değiştirme sıklık/süresi arasında her ülke verileri için de negatif yönlü anlamlilik tespit edilmiştir.
- Dindarlık (ibadet sıklığı) ile tüketim algısına ilişkin her iki ülke verileri arasında da negatif yönlü anlamlilik tespit edilmiştir.

Tüm bu analizler ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında bireylerin tüketim tercih ve alışkanlıklarını din ve kültürün etkilediği tezinin doğruluğunda fakat kültürün bu değişkenler arasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Tespit ettiğimiz sonuçlardan da anlaşılacağı üzere Malezya ve Türkiye aynı dini paydaya sahip olmakla birlikte farklı etnik kökenlere sahiptir. Bu farklılık ise ülkeler düzeyinde farklı sonuçlar çıkmasına neden olmaktadır. Bu araştırma bağlamında, ileride ortaya konulacak çalışmalar da örnekleme dâhil edilecek ülkelerin farklı etnik kökene sahip olmasının yanı sıra farklı dini mensubiyete sahip ülkeleri de içine alacak şekilde genişletilerek çalışılması tavsiye edilmektedir.

Çalışma aynı dine mensup fakat farklı kültüre sahip bireylerin tüketim alışkanlık ve davranışlarının değerlendirmesi açısından önemlidir. Literatürde yer alan tüketici davranışlarına dair varsayımlar, dindarlık ölçeğine çok fazla dayandırılmamakla birlikte kullanılan dindarlık ölçeği daha çok Hristiyan dini özelinde kalmıştır. Bu çalışmada ise Müslümanlara dair bir dindarlık ölçeği oluşturulmasına adım atılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında oluşturulan ölçek ile bu bireylerin tüketim davranışları arasında anlamli bir ilişki olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma neticesinde oluşan dindarlık ölçeği ve buna dair çalışmalar geliştirilmelidir. Dünya nüfusu içerisinde önemli bir yere sahip olan Müslümanlar ve onların tüketim tercihleri üreticiler ve sektör liderleri tarafından önemle takip edilmekte ve araştırılmaktadır. Çalışmamız bundan sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda ortaya çıkan ilişkiler ve nedenleri daha net ve derinlemesine araştırılarak ortaya konulmalıdır. Bu çalışmalar neticesinde ortaya koyulacak pazarlama ve üretim stratejileri hem kaynakların etkin kullanımına hem de tüketicilerin memnuniyet düzeylerinin artmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2015). *Modern dünyada müslümanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, A. ve Çaylak, M. (2018). Tesettür giyimi etkileyen tüketim kültürü faktörleri üzerine uygulamalı bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 41-70.
- Bir, E. (1999). Turizmde tüketici davranışı ve tatil yeri seçimine yönelik bir anket çalışması. *Anadolu Üniversitesi Kurumsal Akademik Arşivi*.
- Erciş, A., Ünal, S. ve Can, P. (2007). Yaşam tarzlarının satın alma karar süreci üzerindeki rolüne ilişkin bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 281-311.
- Erdem Çulhaoğlu, P. (2010). Kriz dönemlerinde turistlerin satın alma davranışlarının incelenmesi: Bodrum örneği.
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2013). *Tüketici davranışları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karakaş, İ. R. (2014). Malezya Hakkında <http://web.karabuk.edu.tr/ismail.karas/malezyahk/index.htm>. Erişim tarihi, 10.05.2018.
- Arslan, F. (2019). Tüketicilerin kahve tüketim alışkanlıkları ve kahve dükkânı tercihleri: antalya ilinde bir araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3 (2) , 224-234.
- Kesek, H. (2017). *Nöropazarlama yaklaşımının tüketici davranışları üzerindeki etkisi: malatya inönü üniversitesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi.
- Kireççi, A. N. (2015). *Giyim modasında 'yeni lüks' ve genç tüketicilerin davranışlarına etkisi*. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1–26.
- Maden, D. (2014). *Lüks marka yönetimi: lüks tüketim motivasyonuna yönelik bir analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Taylan, H. H. ve Arklan, Ü. (2016). Medya ve kültür: kültürün medya aracılığıyla küreselleşmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 85-97.

Terzi, H. (2016). *Müslüman tüketicilerin israf davranışlarının rasyonel tüketim ve gösterişçi tüketim bağlamında incelenmesi : kültürlerarası bir karşılaştırma*. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Sakarya Üniversitesi.

Topçu, F. (2013). *Tüketim kültürüne karşı gönüllü sadelik yaşam tarzı ve ilköğretim öğretmenleri üzerinde bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Dumlupınar Üniversitesi.

Üstün, B. ve Tural, O. (2008). Tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ve bu değişimlerin alışveriş mekanlarına etkisinin eskişehir örneğinde irdelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 259–282.

Veblen, T. (1995). *Aylak sınıfın teorisi*. İstanbul: Babil Yayıncılık.

Zaim, S. (1988). İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*.

Tez Özeti

LİSANS DÜZEYİ ÖĞRENCİLERİN KENTLİLİK BİLİNCİNİN FARKLI GÖSTERGELER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Burak BALIK¹ ORCID ID: 0000-0003-2473-1759

Melike ERDOĞAN² ORCID ID: 0000-0001-6822-7445

ÖZET

Kentlilik bilinci kente özgü maddi ve manevi değerleri içeren tutum ve davranışlar bütünüdür. Kentin kendine özgü homojen olmayan yapısı sebebiyle kentte yaşayan bireylerin kentlilik bilinci düzeyleri farklılık göstermektedir. Ayrıca bireyin kentlilik bilinci üzerinde bireysel, ekonomik, sosyal ve fiziki faktörler de etkili olmaktadır. Bireyin kentsel aidiyet, mekânsal aidiyet, kent kurumlarına katılım, kent sorunlarıyla ilgilenme ve kentsel farkındalık düzeyi ise kentlilik bilinci göstergelerini oluşturmaktadır. Bireyin kentlilik bilinci göstergeleri düzeyi kentlilik bilincini etkileyen faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Çalışmanın amacı; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale kent merkezinde farklı fakültelerde eğitim gören lisans düzeyindeki öğrencilerin kentlilik bilinci düzeylerini belirlemektir. Çalışma nicel araştırma yöntemi anket tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale kent merkezinde eğitim gören lisans düzeyindeki 498 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmada kentlilik bilinci kentsel aidiyet, kent kurumlarına katılım ve kentsel farkındalık faktörleri çerçevesinde SmartPLS hazır yazılımı ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda araştırmaya katılan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi lisans düzeyi öğrencilerinin kentlilik bilinci düzeyinin farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Çanakkale, Üniversite, Kentlilik, Aidiyet*

Summary of Thesis

ANALYSIS OF URBANITY AWARENESS OF UNDERGRADUATE STUDENTS IN TERMS OF DIFFERENT INDICATORS

ABSTRACT

Urbanity awareness can be defined briefly as a whole set of attitudes and behaviors that include material and spiritual values specific to the city. The attitudes and behaviors that an individual can acquire by being aware of living in the city characterize the urbanity awareness of the individual living in the city. Due to the non-homogeneous structure of the city, the urbanity awareness levels of individuals living in the city will also differ. In this case, individual, economic, social and physical factors will be effective on the urbanity awareness of individual. Urban belonging, spatial belonging, participation in urban institutions, dealing with urban problems and the level of urbanity awareness of individual will constitute urbanity awareness indicators. The level of urban awareness indicators of the individual varies depending on the affecting factors to urbanity awareness. Purpose of the study is to determine the urbanity awareness levels of undergraduate students studying in different faculties of Çanakkale Onsekiz Mart University in the city center of Çanakkale. The study was carried out with the quantitative research method survey technique. Çanakkale Onsekiz Mart University 498 undergraduate students studying in the city center of Çanakkale constitute the sample of the research. In the study, urbanity awareness was analyzed with SmartPLS ready software within the framework of urban belonging, participation in urban institutions and urbanity awareness factors. As a result of the analysis, it was concluded that the urbanity awareness level of Çanakkale Onsekiz Mart University undergraduate students participating in the research is different.

Keywords: *City, Çanakkale, University, Urbanity, Belonging*

* Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Melike Erdoğan'ın danışmanlığında Burak Balık tarafından yazılan "Üniversite Öğrencilerin Kentlilik Bilinci Üzerine Bir Araştırma: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği" adlı yüksek lisans tezinin bir bölümünden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yerel Yönetimler Kent ve Çevre Politikaları Yüksek Lisans Programı Mezunlu, burakbaliktr@gmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, melike.erdogan@comu.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi/Received: 26.08.2020, Makale Kabul Tarihi/Accepted: 01.11.2020.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar kentler, yalnızca bir yerleşim yeri olmaktan ziyade kültürlerin ve uygarlıkların ortaya çıktığı, büyüdüğü ve yayıldığı alanlar şeklinde gelişim göstermiştir. Kentlerin doğuşu ile birlikte uygarlığında doğduğu düşüncesi benimsenmiş, insanı özgür kılan kent havasının kentte yaşayanları hem bilinçli bir birey yaptığı hem de örgütlenme kapasitelerini arttırdığı düşüncesinin vurgusu her defasında yapılmıştır (Batmaz ve Güner, 2016: 164). Kent kelimesi tarihsel açıdan ele alındığında, bu kavramın tarihinin Sümerlerin yerleşik hayata geçtiği MÖ 4000'li yıllara kadar uzandığı görülmektedir. Kentler, nüfus yoğunluğu ve büyüklüğü bakımından, toplumsal entegrasyon ve heterojenlik düzeyi artmış dinamik ve karmaşık bir mekanizmanın sürekli olarak çalışır halde olduğu insan yerleşim alanı olarak da incelenmektedir (Güven, 2016: 22-23).

Tarih boyunca kentler, insan ihtiyaçları doğrultusunda gelişip büyümüştür. İlk çağlardan başlayıp günümüze kadar kentler sürekli bir şekilde boyut ve şekil bakımından değişim gösteren dinamik bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu dinamik yapının anlaşılmasına imkan sağlayan faktör; kentleşme kavramının tanımlanması olmuştur. Kent kavramının tek bir tanım ile ifade edilememesi yine aynı şekilde kentleşme kavramına da yönelik birçok tanımlama yapılmasına yol açmıştır. Kent kavramının bir sürecini ifade eden kentleşme de özellikle siyaset, demografi ve iktisat biliminin ilgili olduğu bir alan olmayı başarmıştır.

Kent alanlarında yaşamak zaman geçtikçe kendine özgü birtakım karakterleri ortaya çıkarmış ve "kentli" kavramının meydana gelmesini sağlamıştır. Tek bir açıdan tanımlanamayan kentleşme kavramı olarak karşımıza çıkan süreç sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden ayrıma gidilerek tanımlanmaya çalışılmıştır. Kent, kendine özel faktörler oluşturduğundan ve tarım dışı özellikler yansıttığından, kentin yarattığı, kente özgü özellikleri ifade eden kültür, kent kültürünü meydana getirmektedir. Bir başka deyişle kentler, kendine özgü yaşam şartlarından dolayı kırsal bölgelerden farklılıklar göstermektedir. Kentlileşen bireyin kente özgü davranışlar sergilemesi beklenir. Kent kültürüne uygun bu davranışları ne ölçüde sergilediği ise kentlilik bilinci düzeyini göstermektedir. Kentsel aidiyet, mekânsal aidiyet, yaşadığı kenti sahiplenme, kentin sorunlarıyla ilgilenme ve bu sorunların çözümü için kent kurumlarına katılma ve kentsel farkındalık gibi göstergeler kentlilik bilinci olgusunun göstergelerini oluşturmaktadır. Sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan kentlileşen birey kente ilişkisi arttıkça kentsel aidiyeti ve sahiplenmesi gelişecektir. "Benim kentim" dediği yerin sorunlarıyla ilgilenmeye ve çözüm aramaya başlayacak olan kentli birey bu sorunların çözümü için kent kurumlarına katılımı tercih edecektir. Kentin tüm maddi, manevi, alt yapı ve üst yapı değerleriyle ilgili fikir sahibi olmak istemesiyle de kentsel farkındalık sürecine girmiş olacaktır. Tüm bu süreçler kentlileşme ile kentlilik bilinci arasındaki bağı ortaya koymaktadır.

Kentin daha iyi bir yer olması açısından kentlilik bilincinin gelişimi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi kent merkezinde bulunan on iki fakültede eğitim gören lisans düzeyi öğrencilerinin kentlilik bilinci düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışmada önce kentlilik bilinci

kavramı, kentlilik bilincinin göstergeleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen araştırmaya yönelik bulgular açıklanacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kentlilik Bilinci Kavramı

Bireyin başkalarıyla karşılıklı etkileşim ve birlikteliği sürecindeki toplumsallık durumu çerçevesinde bilinç kavramı ortaya çıkmaktadır. Bilinç, bireyin toplumsallık temelinde duygularının, iradesinin ve algılarının farkında olması olarak açıklanabilir (Büyük, 2013: 137). Kentte yaşamaktan ortaya çıkan bilgilerin oluşturduğu değerler, tutumlar ve davranışlar bütünü kentlilik bilincini oluşturmaktadır. Kent heterojen bir sosyal yapı olmasına bağlı olarak kentte yaşayan kişilerin kentlilik bilinci düzeyleri de farklılık gösterecektir. Kentlilik bilinci çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Kentlilik bilincinin ilk aşaması; bireyin kendini kentli olarak görmesidir. Bireyin kendini yaşadığı yere ait hissetmesi kentlilik bilincinin bir diğer önemli aşamasıdır (Beyaz ve Aydemir, 2008: 51). Kişilerin kente göç ya da çeşitli nedenlerle gelmesi sonucunda kentlilik bilincinin oluşum süreci başlamaktadır. Kişilerin, yaşam sürdürdükleri kent ile güçlü ve anlamlı ilişkiler kurabilmeleri, kendilerini yaşadıkları kentin bir parçası olarak görebilmeleri bu süreç içerisinde önem taşımaktadır (Görün ve Kara, 2017: 398).

Kentlilik bilinci, kentte yaşayan bireylerin kentli olduklarının farkında olmalarıyla, kente özgü tavır ve davranışlar sergilemelerini nitelemektedir (Erkul, Kanten ve Seçtim, 2019: 58). Kentlerde yaşayanların kentlilik bilinci edinmeleri için ilk olarak kentsel yaşam kültürünün oluşturulmasına, kişilerin kültürel ve sosyal anlamda eğitilmelerine, kent kültürüne uyum sağlamalarına ihtiyaç vardır (Bırol, 2008: 28).

Kentlilik bilinci kapsamında kentte yaşayanların aidiyet duygusunu geliştirmek ve gelecek kuşaklara da bu aidiyet duygusunu aktarmak amacıyla kentlere yönelik ön görülen üç temel yaklaşım bulunmaktadır (Ercoşkun , Öcalır, Yeniğül ve Alkan, 2016: 12):

1. Kentin kültürel ve tarihi değerlerinin bilincinde olmak,
2. Kentin kültürel, sosyal ve fiziki dönüşümünü gerçekleştirmek,
3. Kente aidiyet duygusunu hissederek, kenti sahiplenerek korumaktır.

Kente uyum süreci ve kentlilik profilleri konusunda sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda belirli kriterlerin vurgusu yapılmıştır. Söz konusu kriterleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Görün ve Kara, 2017: 399):

- Harcama kalıpları, memleketle bağlantılar,
- Kente aidiyet duygusu ve bu aidiyetin ifade şekli,
- Kent hayatı içinde sınıf atlama arzuları,

- Gazete ve dergi okuma eğilimleri,
- Sinema, tiyatroya gitme eğilimleri,
- Kız çocuklarının geleceğine yönelik görüşler ve kadınların aile içindeki konumu,
- Meslek sahibi olma ve eğitim konusundaki seçimleri,
- Siyasal eğilimler, gruplanma hareketleri,
- Dernek, siyasi parti ya da sivil toplum örgütlerine üyelik eğilimleri,
- Hemşeri dernekleriyle bağlantılar, bu yerlerdeki etkinlikler ve statüleri,
- Kentte kalmak veya gitmek konusundaki eğilimler ve değişiklik gerekçeleri,
- Kent sorunlarına duyarlılık ve çözüm durumuna katılım vd.

Kentlilik bilincine sahip bir kişi; kentte olup bitenlerle ilgili olan, kente ait biri olduğunun farkında olarak kentine ait sorumlulukları üstlenen, kente özel davranış ve tutumlar ortaya koyan birey demektir. Sorumluluk alma, kentte yaşayandan kentliyi ayıran temel göstergelerden biridir. Kentli, kentini özümseyen ve ona karşı sorumluluk hissi duyan kişidir. Başka bir ifadeyle kentli birey; kentsel örgütlerin şekillendirdiği, yoğurduğu, örgütler içinde ortaya çıkan, eğitilen, boş zamanlarını değerlendiren, çalışan, kendini kentli olarak görüp kentine sahip çıkan, kentsel karar alma durumlarına katılıp destek sağlayan, yerel bilinci gelişmiş kişidir. Bu tanımlar çerçevesinde kentlilik bilinci; hayat sürülen kentle ilgili olarak "aidiyet", "sorumluluk" ve "farkındalık" kavramlarının etrafında şekillenmektedir (Keskin, Sağocak ve Aslan, 2015: 29).

2.1.1. Kentlilik Bilincini Etkileyen Faktörler

İnsanlar üzerinde kentlerin hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır Kırsal bölgelerden kentsel bölgelere büyük göçler kent nüfusunun çoğalması, plansız yapılaşma, eğitim, sağlık, altyapı yetersizliği, kültür-sanat gibi birçok alanda yatırımların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Kırsal bölgelerden göçle kentlere gelenler genel olarak kentlerde büyük ölçüde yetersiz gelir sonucunda yoksulluk, dışlanmışlık ve yoksunluk duygusunu yaşamaktadırlar. Kentte yaşamak bir bireyin kentlilik bilincine ulaştığı anlamına gelmemektedir (Kılıçarslan, 2018: 44). Kentlilik bilinci düzeyini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu faktörler açıklanacaktır.

2.1.1.1. Bireysel Faktörler

Kentlilik bilincini etkileyen bireysel faktörler; yaş, meslek ve doğum yeridir. Yaşla kentlilik bilincinin oluşum süresi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Genç yaştaki bireylerde üst yaş gruplarına oranla kentlilik bilinci daha kısa bir süre içinde

oluşmaktadır. Bu durumun birçok nedeni olmakla birlikte bu yaştaki bireylerin eğitime daha uygun olmaları en önemli sebep olarak belirtilebilir (Geyik, 2010: 31). Genç yaş grubunda kentlilik bilincinin yaratılmasında eğitimlerinde kent konusunda bilgilendirmelerin yapılması, kentsel farkındalık oluşturulması ve yaşadıkları kenti doğru tanımalarına yardımcı olunması önemli bir yere sahiptir.

Kentlilik bilincinin oluşmasında etkili olan bir diğer önemli bireysel faktör; kişinin sahip olduğu meslek ve çalışma şartlarıdır. Kişinin çalışma koşullarının kent hayatına ve kentin sunduğu kültürel ve sosyal imkanlardan bireylerin fayda sağlayıp sağlayamadığını ortaya çıkarmak bu faktördeki temel amaçtır. Yoğun çalışma şartları kişilerin kent hayatına uyum sağlamasını etkileyen önemli bir sorundur. Ayrıca cinsiyet de bu faktör içinde önemli bir görev üstlenmektedir. Erkeklerle aynı şartlarda çalışan kadınların yoğun çalışma koşullarında yer alması kadınların kentsel faaliyetlerden yararlanmasını engellemekte, çalışmayan kadınlar ise yerleşik oldukları bölgelerden çoğu zaman uzaklaşmamaktadır. Bu olumsuz durum onların kentsel çalışmalara katılmalarını imkansız hale getirmekte ve kentte meydana gelen birçok şeyden haber alamamalarına da neden olmaktadır. Kişilerin ekonomik özgürlüğe sahip olmamaları kentle bütünleşmelerini zorlaştırmaktadır. Bu kişiler genel anlamda kendilerini kente yabancı hissetmektedirler (Kazak, 2017: 45).

Kentlilik bilinci oluşumu üzerinde etkili olan bir diğer bireysel faktör ise kişinin doğum yeridir. Doğum yeri ve uzun süre yaşam sürülen yer gibi etkenler, kişinin toplum içindeki davranış biçimini, yaşamı algılama şeklini biçimlendirmektedir. Birçok kişinin kendini yaşadığı yerden daha çok doğdukları yere ait hissetmeleri, onların yaşadıkları kentlere yönelik aidiyet duygularının gelişmesini engelleyen bir durumdur (Kılıçarslan, 2018: 44).

2.1.1.2. Ekonomik Faktörler

Kırsal bölgelerden kentlere göç edenlerde hızlı ve etkili bir biçimde kentlilik bilincinin oluşabilmesi bu kişilerin ekonomik ve sosyal olanaklarının iyileştirilmesi önemli bir etkidir. Göç eden birey gerekli ekonomik ve sosyal imkanlara ulaşamazsa kentlilik bilincinden yoksun kalacaktır. Kentin olanaklarından en iyi biçimde faydalanan kişiler, yeterli düzeyde bu imkanlardan faydalanmayan bireylere göre daha fazla bilinçlenmektedir. Kentin olanaklarından yeteri kadar faydalanmadan yabancılaşan bireyler ise kenti sevmeye, sahiplenmeye, sorumluluk alma gibi duygulardan uzaklaşarak, kentle aidiyetini sağlıklı şekilde kuramamaktadır (Mutlu, 2011: 17).

Kentte yaşam süren kişilerin geçimlerini hizmet ve sanayi sektörleri gibi kente özel mesleklerle ve tamamen kentten elde etmesi, bireyin kentlilik bilincini etkileyen ekonomik faktörler içerisinde nitelendirilmektedir (Kazak, 2017: 47). Ekonomik açıdan alt gelir grupları içinde yer alan bireylerin çalışma şartları, onların kişisel, sosyal ve kültürel gelişmelerine büyük imkanlar tanımalarını engellemektedir. Eğitim ve gelir seviyelerinin düşük olması onların kısıtlı bir sosyal çevre içinde barınmalarına sebep olmaktadır (Mutlu, 2011: 18).

2.1.1.3. Sosyal Faktörler

Birçok sosyal ortamı içinde barındıran kentlerde bireyler için sosyal mekanların özellikleri büyük öneme sahiptir. Çünkü sosyal çevre koşulları ve meydana getirdiği imkanlar bireyin bulunduğu tabakayla doğrudan ilişki içindedir. Çeşitli olanaklardan yoksun sosyal çevreye ve bu tür çevrelerde büyüyen bireye kentlilik bilincinin aşılması eğitim kurumlarınca yerine getirilmektedir. Eğitim hem bireyin sosyal yaşama uyum sağlamasında ve toplum kültürünün içselleştirilmesinde, hem de mevcut yapının biçimlendirilmesinde önemli bir görev üstlenmektedir. En genel anlamıyla bir sosyalleşme aracı olan eğitim mevcut kültürün ve temel değerlerin korunması ile sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu nedenle bireylerin kentlilik bilincinin oluşumu ancak doğru bir eğitim sistemiyle gerçekleşebilmektedir (Kılıçarslan, 2018: 45).

Kişinin boş zamanını değerlendirme şekli sosyal faktörler içinde kentlilik bilincini etkileyen bir diğer önemli etkidir. Serbest zamanı değerlendirme şekli kişinin çalıştığı sektör, eğitim seviyesi, maddi durumu yani bireyin içinde bulunduğu sosyal konum durumlarından dolayı farklı olmaktadır. Kısıtlı bir sosyal çevrede yaşam süren kişilerle, geniş imkanlara sahip bir sosyal çevrede hayat süren kişinin kentlilik bilinci seviyesinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bireyin boş zamanlarında yaptığı faaliyetlerin kentle bütünleşme ve etkileşime yönelik olması önemlidir. (Geyik, 2010: 33-34).

2.1.1.4. Fiziki Faktörler

Kentlilik bilincinin gelişmesinde etkili olan bir diğer faktör de fiziki etkenlerdir. Bireyler buldukları sosyal gruplara göre kentin belli bölgelerine yerleşme olanaklarına sahiptirler. Özellikle kırsal alanlardan göç edenlerin yaşadıkları belli başlı bölgelerde yerleşim biriminin özelliği o yerin kentin bir parçası olduğu düşüncesini ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bu durum onların kenti anlayış şekilleri ve kentlilik bilinci oluşumları ile kentleşme süreçlerini de aynı şekilde yavaşlatmaktadır (Geyik, 2010: 33-34).

Kentin hayat standardını kentte yaşayan kişinin içerisinde yaşadığı mekanın altyapısı ve sosyal imkanlarının varlığı belirlemektedir. Kişilerin yaşadıkları mekanların niteliklerinin bireyin hayat kalitesini, yaşam şekillerini ve davranışlarını etkilediği bilinen bir gerçek olup, mekanın estetiği bu anlamda birey için önem taşımaktadır. Hayat sürdüğü mahalle, konut, sokak yani kişinin vaktini geçirdiği yaşam alanlarının estetikten yoksun olması, çirkin bir görüntüye sahip bir yapıda olması kişinin kent ile ilgili çalışmalara destek vermesini engellemektedir. Ayrıca bütün bu durumlara ek olarak birey kendini geliştirmek için herhangi bir faaliyet içerisine girmeyip, kentten uzaklaşarak kente yabancılaşacaktır (Kazak, 2017: 49).

2.2. Kentlilik Bilinci Göstergeleri

Kentte yaşayanlar arasında kentin kendine özgü yapısı sebebiyle kentlilik bilinci düzeyi farklılık gösterecektir. Kentte yaşayan bireyin kendini o kente ait hissetmesiyle başlayan kentlilik bilinci aşamaları devamında kenti sahiplenme, bireyin "benim

kentim’’ demesi şeklinde ilerleyecektir (Güçlü, 2002: 13). Kendisini ait hissettiği kenti sahiplenen birey yaşadığı şehri daha iyi bir yer yapmak için kent sorunlarına karşı daha duyarlı olacak ve bu sorunların çözümü için kent kurumlarına katılım gerçekleştirecektir. Kentsel farkındalığı düzeyinde birey kentin maddi ve manevi unsurlarının gelişimine ilgi gösterecektir (Geyik, 2010: 38; Mutlu ve Batmaz, 2013: 69-70). Tüm bu açıklamalar çerçevesinde kentlilik bilinci göstergelerini aşağıdaki şekilde açıklayabiliriz.

2.2.1. Kentsel Aidiyet

1970’li yıllardan sonra aidiyet duygusunun fiziki mekandan ayrı olduğu yalnızca kişisel bir algı çerçevesinde ele alınması eleştirilmeye başlanmıştır. Aidiyete yönelik bir kültürün ortaya çıkarılması için ilk olarak ait olunacak bir mekanın gerekliliği ve bu mekanın kişisel aidiyet duygusu ve mekansal aidiyet oluşumundaki etkisinin önemi üzerinde durulmuştur (Şentürk ve Gülersoy, 2019: 146).

Bireylerin davranışlarına yön veren farklı ihtiyaçlar bulunmaktadır. Maslow tarafından bu ihtiyaçların neler olduğu ve hangi ihtiyaçların karşılanmasının diğerine göre öncelikli olduğunu ortaya koymak için ihtiyaçlar piramidi meydana getirilmiştir. Bireylerin davranış temeli bu hiyerarşi etrafında açıklanmaya çalışan İhtiyaç Piramidinde aidiyet gereksinimi, güvenlik gereksinimi ve fizyolojik gereksinimlerden sonra gelmiştir. Genel anlamıyla bireyin/kümenin kimlerden oluştuğu, nereli olduğu, kimlerden olduğu vb. tanımların aidiyet kavramı ile doğrudan bir ilişki içinde olduğu vurgulanmaktadır. Kişi ve toplumun kendini bir yerde konumlandırması ve aynı zamanda bireyin kendini o mekana ait hissetmesiyle birlikte meydana gelen bir durum ve duygu şeklinde aidiyet duygusu tanımlanmaktadır. Çünkü benliğin ortaya çıkmasında, toplumsal ve kişisel kimliğin meydana gelmesinde yere bağlılık ve aidiyet, önemli bir role sahiptir (Solak, 2017: 20-21). Aidiyet duygusu, mekana ve yere bağlı olma; mekan, zaman, yer, anılar, yaşantı, sosyal ilişkiler, aktiviteler, kimlik, psiko-sosyal ihtiyaçlar, sembol ve simgeler gibi bileşenler ve bütünde kişinin çevresine karşı yarattığı algı ile bağlantılı bir şekilde gelişim göstermektedir. Özetle bu tür duygular, kişi ve çevre arasındaki dinamik ve karşılıklı etkileşimin bir sonucunda oluşmaktadır (Manzo, 2003: 23).

Kentsel mekan için aidiyet kavramı ele alındığında bireylerin kendilerini bir mekanın parçası olarak görmeleri, dolayısıyla kendilerini o yer üzerinde sorumluluk ve hak sahibi hissetmeleri durumu anlamını taşımaktadır. Mekana bağlı olma, ait olma hissini büyütürken, bireyin ait olunan yerleşimin bir parçası olmasında etkili olmaktadır. Aidiyet bir yerde kendine ait izleri ve nesnelere kullanarak güçlenmektedir. Çünkü çevrenin fiziksel ilişkileri de yere bağlılığın ortaya çıkmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Fiziksel özelliklerin en önemli unsur olduğunu vurgulayan bazı çalışmalar bulunmaktadır (Sancar ve Severcan, 2010: 298).

2.2.2. Mekansal Aidiyet

İnsan var oluşu ile bir yere ait olmaz aksine kendisine ait olan ortamı meydana getirir (Pretty, Chipuer & Bramston, 2003: 275). Fiziki mekan sahip olduğu insan kaynaklı

veya doğal yapılandırma aracılığıyla birey üzerinde aidiyet duygusu ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bu duygu insanda yaşam sürdüğü mekana karşı bireysel bir farkındalık meydana getirmektedir (Şentürk ve Gülersoy, 2019: 144).

Aidiyetin yer ile bağının kurulmasını kapsayan literatür incelendiğinde yerin kimliği, yerin ruhu, yere bağlılık ve yere bağımlılık olarak farklı konular karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkiler olarak tanımlanan genel bir tutum yaklaşımı olarak organize edilmesi gerekliliği savunulmaktadır. Bu düşünce çerçevesiyle ele alındığında yer kimliği, yer bağlılığı ve yer bağımlılığı gibi kavramlar sırasıyla bilişsel, duygusal, davranışsal değişkenler şeklinde nitelendirilmekte ve bu şeklide daha iyi anlam ifade etmektedir (Jorgensen & Stedman, 2001: 244).

İnsanın içinde yaşadığı mekanlar zaman ve yer gibi boyutlardan bağımsız bir durum göstermemektedir. Mekanın aidiyetini hissettiren önemli boyutlardan biri yerdir. Yerin içinde olmak, tedirginlikten çok emniyette olmayı, oradılıktan çok buradılığı, ayrılmış olmaktan ziyade ait olma hissini meydana getirmektedir (Baran ve Yılmaz, 2011: 1646). Bir topluluğa ait olan aidiyet duygusu insanın temel ihtiyaçlarından biri olarak ifade edilmekte, bireyin toplumsal davranışlarının önemli bir belirleyicisi olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu bu gereksinimlerin karşılanmadığında ödenmek zorunda kalınan bedel genellikle yalıtım/yalnızlık ve hatta anti toplumsal davranışlara neden olmaktadır.

2.2.3. Kenti Sahiplenme

Bireyin kendini kente ait hissetmesi yaşadığı kenti evi olarak görmesiyle gerçekleşmektedir (Genar, 2006: 262). Kentsel aidiyet ile kenti sahiplenme arasındaki ilişki bu noktada önem taşımaktadır. Kenti sahiplenme kente aidiyet duygusuyla doğru orantılı olarak gelişim göstermektedir. Bireyin kenti sahiplenmesinin ölçütlerini aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

- Kentin sorunlarına karşı duyarlı olmak,
- Kentin daha iyi bir yer olması için katılım faaliyetlerini yer almak,
- Kentin maddi ve manevi değerlerine sahip çıkmak,
- Kentin daha yaşanabilir olması için mücadele etmek.

Yukarıdaki nitelikleri taşıyan kentli birey yaşadığı kenti sahiplenmeye başlamış demektir. Yaşadığı kenti sahiplendikçe kentin gelişimine sağlayacağı katkı bireyi daha bilinçli olmaya doğru itecektir. Kendisini ait hissettiği kenti sahiplenen birey yaşadığı kent mekanının fiziksel unsurlarının korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Kentsel aidiyetini sağlayarak, kenti sahiplenen birey yaşadığı mekan ve çevresinin gelişiminde sağlayacağı katkı ölçüsünde kentlilik bilinci sürecini devam ettirecektir (Beyaz ve Aydemir, 2008: 51).

2.2.4. Kent Kurumlarına Katılım

Bireyin kentin gelişimine katkı sağlayabileceği kurumlara katılımı önemlidir (Mutlu, 2011: 16). Bireyin kente dair kurumlarla ilişkisi ve kurumları içselleştirme düzeyi bireyin kentlilik bilincini ortaya koyan göstergelerdendir. Kente ait gönüllü katılıma dayalı kuruluşlar, meslek kursları, meslek odaları, gençlik merkezleri, kültür ve sanat merkezleri gibi kurumlar bireyin katılımını arttırmakta ve bireyin kente özgü davranışını geliştirmesini sağlamaktadır. Kente gelen birey için bu kurumlar kent kimliğinin benimsenmesi ve kent kurumlarına katılımın sağlanmasında önemli role sahiptir (Geyik, 2010: 23).

Kent kurumları yalnız o kente özgü yapıları itibarıyla birey için kent kültürünü pekiştirmenin araçları olarak nitelendirilebilir. Bu araçlara katılım gerçekleştirilmesi bireyin ait hissedip sahiplendiği kent üzerinde söz sahibi olmasını sağlamaktadır. Kentin maddi ve manevi unsurları üzerinde katılım yoluyla kentin daha iyi bir yer olması için çaba harcamak bireyin kentlilik bilinci düzeyinin artmasına katkıda bulunacaktır.

2.2.5. Kent Sorunlarıyla İlgilenme

Kentler fırsatlarla birlikte sorunların da ortaya çıktığı odak noktalarıdır. Kent sorunları zamana yayılarak ortadan kaldırılabilecek özellikler taşımaktadır. Kentteki bireylerin sorunlarla ilgili duyarlılıkları ve çözümüne katılımları ile kent sorunlarını çözmek mümkündür (Geyik, 2010: 25). Kentsel aidiyeti oluşmuş, kenti sahiplenen, kentin daha iyi bir yer olması ve kişisel gelişimi için kent kurumlarına katılma davranışını içselleştiren birey kent sorunlarıyla ilgili duyarlılığını eyleme dökerek kentlilik bilinci düzeyini daha ileriye taşımış olur.

2.2.6. Kentsel Farkındalık

Kentsel farkındalık, kentin tüm maddi ve manevi unsurları olan alt yapı, üst yapı, kentin kültürü, ekonomisi ve yönetimi ile ilgilenmeyi gerektirir (Mutlu, 2011: 16). Kente özgü tutum ve davranışlar sergileme, kent tarihi hakkında bilgi sahibi olma, kent sorunlarına duyarlılık, yaşanılan kentin daha iyi bir yer olması için neler gerektiği, kent yönetimi aktörlerinin hizmet sunum araçlarını değerlendirme ve hizmet sunumunda ortaya çıkan aksaklıkları tespit etmenin tümü kentsel farkındalığı ifade eder.

3. ARAŞTIRMA

3.1 Araştırmanın Amacı

2020 yılı itibarıyla Yüksek Öğretim Kurumu verilerine göre Türkiye’de mevcut üniversite sayısı 204 ve üniversitelere kayıtlı toplam öğrenci sayısı (ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora) 7.740.502’dir. Bu durum üniversitelerin kentlerin önemli sosyal ve ekonomik aktörleri olup, üniversite öğrencilerinin de kentlerin önemli sakinleri olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Kente gelen üniversite öğrencilerinin geldikleri kente dair tutum ve beklentileri kentlileşme süreçleri ve kentle

bütünleşmeleri açısından önemlidir. Kentlilik bilincinin gelişmesiyle kentle bütünleşme orantılı olarak sağlanacaktır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde okumak için Çanakkale'ye gelen öğrencilerin kentsel ve mekânsal aidiyet, katılım ve farkındalık düzeylerine ne ölçüde sahip oldukları kentsel yaşam kalitesini dolayısıyla kentlilik bilinçlerini de etkileyecektir.

Bu çalışmanın temel amacı; Çanakkale kent merkezinde yaşayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi lisans düzeyi öğrencilerinin kentlilik bilinci düzeylerinin farklı göstergeler açısından belirlenmesidir. Ayrıca öğrencilerin, Çanakkale kentine dair genel olarak fikirlerini öğrenmek, kentlilik bilincine dair algılarını, kentsel aidiyet, kent kurumlarına katılım, kentsel farkındalıkları, kentli birey olmanın sınırlılıkları ve sorumlulukları hakkında bilgilerini öğrenmek araştırmanın amaçlarındandır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale kent merkezinde lisans düzeyinde eğitim gören 19.660 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem ise bu fakültelerde eğitim gören ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 498 lisans öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 15 Ekim 2019 ve 1 Kasım 2019 tarihleri arasında elektronik ortamda yapılmıştır. SmartPLS hazır yazılımı ile elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli çerçevesinde analiz edilmiştir.

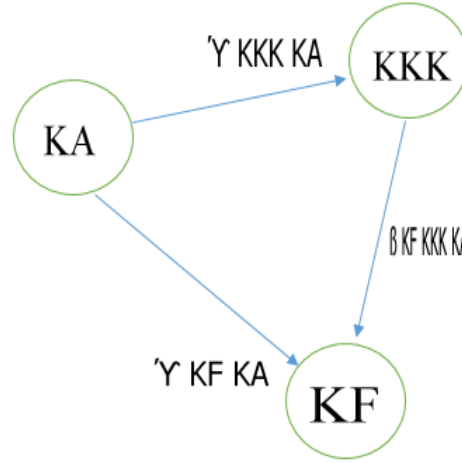
3.3. Araştırma Modeli Ve Hipotezler

Araştırmanın modeli araştırma değişkenleri ve kuramdaki neden sonuç ilişkileri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Araştırma modelinde yer alan değişkenler/faktörler, KA: Kentsel aidiyet, KKK: Kentsel kurumlara katılım ve KF: Kentsel Farkındalık olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki etkiler Şekil 1'de gösterilmiştir. Araştırma modelinde yer alan faktörlerin tanımları aşağıda verildiği gibidir.

Kentsel Aidiyet: Bireyin kendini yaşadığı kente ait hissetmesi, kentin unsurlarından birisi olduğunu hissetmesi ve bu aidiyet sonucu eylemlerini yaşadığı kente doğru pozitif aktarımlarla göstermesidir.

Kent Kurumlarına Katılım: Bireyin kente dair kurumlarla ilişki kurması ve kurumları içselleştirme düzeyidir.

Kentsel Farkındalık: Kentsel farkındalık, kentin tüm maddi ve manevi unsurları olan alt yapı, üst yapı, kentin kültürü, ekonomisi ve yönetimi ile ilgilenmeyi gerektirir

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modelinde kentsel farkındalık değişkeni içsel, kentsel aidiyet değişkenleri dışsal ve kent kurumlarına katılım değişkeni aracı içsel gizil değişkenlerdir. Araştırma modelinde yer alan faktörlerin (değişkenlerin) ve faktörler arası varsayımsal ilişkiler özet olarak aşağıda verilmiştir. $\gamma_{KKK KA}$ kentsel aidiyetin kent kurumlarına katılım değişkeni üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir. $\beta_{KF KKK KA}$, kent kurumlarına katılım ve kentsel aidiyetin kentsel farkındalığa doğrudan etkisini göstermektedir. Kentsel aidiyet (\square_{KA}) dışsal gizil değişken olarak tanımlanmıştır. Kentsel aidiyetin kent kurumlarına katılımı (η_{KKK}) etkileyeceği varsayımından, KKK değişkeni aracı içsel gizil değişken olarak tanımlanır. Araştırmanın hipotezleri ise aşağıda yer aldığı gibi ifade edilebilir.

H₁: Öğrencilerin kentsel aidiyeti ile kent kurumlarına katılım arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₂: Öğrencilerin kentsel aidiyeti ile kentsel farkındalığı arasında olumlu bir ilişki vardır

H₃: Öğrencilerde kent kurumlarına katılım artarken, kentsel farkındalık artar.

H₄: Öğrencilerde kentsel aidiyet, kentsel kurumlara katılım üzerinden kentsel farkındalığı olumlu etkiler.

3.4. Bulgular

3.4.1. Katılımcıların Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırma 498 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri ve Dağılımları

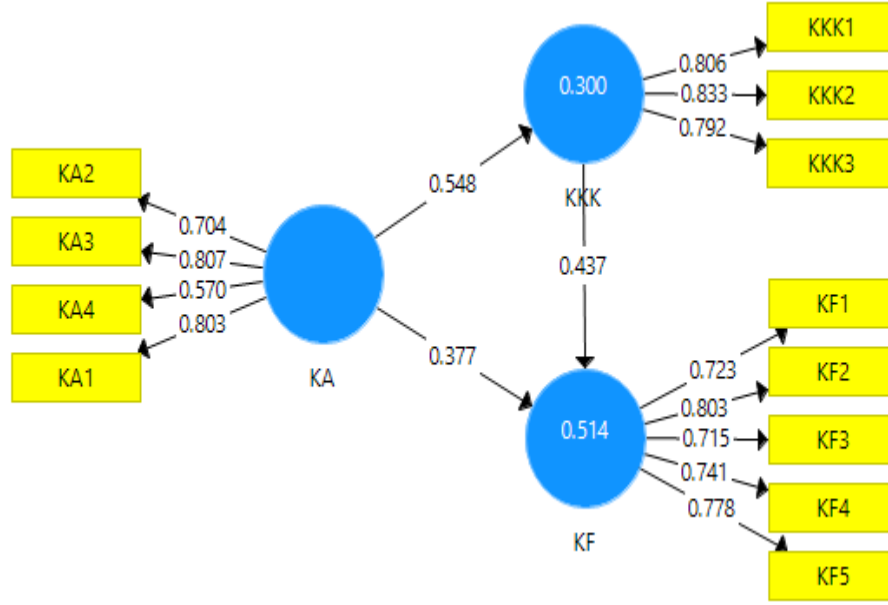
Değişken	Özellik	N	%
Cinsiyet	Kız	328	65,9
	Erkek	170	34,1
Sınıf	1.Sınıf	172	34,5
	2. Sınıf	151	30,3
	3. Sınıf	100	20,1
	4. Sınıf	75	15,1
Ortalama Aylık Harcama	0-800	277	55,6
	801-1000	106	21,3
	1001-1250	47	9,4
	1251-1600	32	6,4
	1601 +	36	7,7

Tablo 1’e göre katılımcıların % 65,9’u kız öğrencilerden, % 34,1’i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 34,5’i birinci sınıf öğrencisi iken % 30,3’ü ikinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Üçüncü sınıfta eğitim gören öğrencilerin oranı % 20,1 iken son sınıf öğrencilerinin oranı ise % 15,1 olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların aylık ortalama harcamaları da incelenmiş ve mod sınıfın % 55,6 ile 0-800 TL arasında olduğu belirlenmiştir. 801-1250 TL arasında harcamaya sahip olan öğrencilerin oranı ise % 30,7 olduğu ve 1250 TL’den daha fazla harcama yapan öğrencilerin oranı ise %13,6 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Kentsel Aidiyet ve Kent Kurumlarına Katılımın Etkisine Yönelik Kriterler Tablosu

	KA	KF	KKK
Kentsel aidiyet (KA)	0,728		
Kentsel farkındalık (KF)	0,617	0,753	
Kent kurumlarına katılım (KKK)	0,548	0,643	0,810
AVE	0,530	0,567	0,657
Cronbach Alpha	0,708	0,809	0,739
rho_A	0,750	0,814	0,739
Composite reliability (CR)	0,816	0,867	0,852
SRMR	0,08		
d_G	0,191	d_ULS	0,604
VIF	En küçük	1,21	
	En büyük	1,96	
Tahmin gücü Q²		0,283	0,192

KA değişkenin dışsal (ekzojen) latent, KKK değişken içsel aracı latent değişken olduğu model SmartPLS hazır yazılımı ile sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar Şekil 2’de verilmiştir. Şekil 2 standart çözümü göstermektedir.

Şekil 2. Kentsel Aidiyet, Kentsel Kurumlara Katılımın Kentsel Farkındalığa Etkisi

Şekil 2'ye göre;

- Kentsel aidiyet ile kent kurumlarına katılım arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,548 birim ilişki belirlenmiştir ($t=17,512$ $P=0,000$). Belirlenen bu ilişkiye göre öğrencilerin kentsel aidiyetlerinde gerçekleşen bir birimlik artış kentsel kurumlara katılımlarında 0,548 birimlik bir artış sağlamaktadır. Dolayısıyla H_1 desteklenmiştir.
- Kentsel aidiyet ile kentsel farkındalık arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,377 birim ilişki belirlenmiştir ($t=10,371$ $P=0,000$). Belirlenen bu ilişkiye göre öğrencilerin kentsel aidiyetlerinde gerçekleşen bir birimlik artış kentsel farkındalıklarında 0,377 birimlik bir artış sağlamaktadır. Dolayısıyla H_2 desteklenmiştir.
- Kent kurumlarına katılım ile kentsel farkındalık arasında aynı yönde istatistiksel açıdan anlamlı 0,437 birimlik bir ilişki belirlenmiştir ($t=11,508$ $P=0,000$). Belirlenen bu ilişkiye göre öğrencilerin kent kurumlarına katılımlarında gerçekleşen bir birimlik artış kentsel farkındalıklarında 0,437 birimlik bir artış sağlamaktadır. Dolayısıyla H_3 desteklenmiştir.

- Araştırmada öğrencilerde kentsel aidiyet, kentsel kurumlara katılım üzerinden kentsel farkındalığı olumlu yönde etki ettiği belirlenmiştir ($t=9,105$ $P=0,000$). Dolayısıyla H_4 desteklenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 3. Kentsel Aidiyet ve Kent Kurumlarına Katılım Çapraz Tablosu

			Kent Kurumlarına Katılım		Toplam
			KKK≤3 ise	KKK>3 ise	
Kentsel Aidiyet	KA≤3 ise	Sayı	234	127	361
		Kentsel Aidiyetteki %	64,8%	35,2%	100,0%
	KA>3 ise	Sayı	45	92	137
		Kentsel Aidiyetteki %	32,8%	67,2%	100,0%
Toplam		Sayı	279	219	498
		Kentsel Aidiyetteki %	56,0%	44,0%	100,0%

Tablo 3'e göre kentsel aidiyeti düşük olan 361 öğrenci (%72,4), kentsel aidiyeti yüksek olan 137 öğrenci (%27,6) olduğu belirlenmiştir. Kentsel aidiyeti düşük olan öğrencilerin 127'sinin (%35,2) kentsel kurumlarına katılımı yüksek bulunmuştur. Kent kurumlarına katılımı düşük olan 279 öğrenci (% 56,0), yüksek olan öğrenci sayısı ise 219 öğrenci (% 44,0) olduğu belirlenmiştir. Kent kurumlarına katılımı düşük olan öğrencilerden % 32,8'inin kentsel aidiyeti yüksek bulunmuştur. Kentsel kurumlarına katılımı yüksek olan 219 öğrenciden % 67,2'sinin ise kentsel aidiyetinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Kentsel Aidiyet ve Kentsel Farkındalık Çapraz Tablosu

			Kentsel Farkındalık		Toplam
			KF<=3 ise	KF>3 ise	
Kentsel Aidiyet	KA<=3 ise	Sayı	152	209	361
		Kentsel Aidiyetteki %	42,1%	57,9%	100,0%
	KA>3 ise	Sayı	5	132	137
		Kentsel Aidiyetteki %	3,6%	96,4%	100,0%
Toplam		Sayı	157	341	498
		Kentsel Aidiyetteki %	31,5%	68,5%	100,0%

Tablo 4'e göre kentsel farkındalığı düşük olan 157 öğrencinin (% 31,5), yüksek olan öğrenci sayısının ise 341 (% 68,5) olduğu belirlenmiştir. Kentsel aidiyeti düşük olan öğrencilerden % 42,1'inin kentsel farkındalıkları düşük bulunmuştur. Kentsel farkındalığı yüksek olan 341 öğrenciden % 96,4'ünün ise kentsel aidiyetinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Kent Kurumlarına Katılım ve Kentsel Farkındalık Çapraz Tablosu

			Kentsel Farkındalık		Toplam
			KF≤3 ise	KF>3 ise	
Kent Kurumlarına Katılım	KK K≤3 ise	Sayı	132	147	279
		Kent Kurumlarına Katılımdaki %	47,3%	52,7%	100,0%
	KK K>3 ise	Sayı	25	194	219
		Kent Kurumlarına Katılımdaki %	11,4%	88,6%	100,0%
Toplam		Sayı	157	341	498
		Kent Kurumlarına Katılımdaki %	31,5%	68,5%	100,0%

Tablo 5'deki verilere göre kentsel farkındalığı düşük olan 157 öğrenci (% 31,5), yüksek olan öğrenci sayısının ise 341 (% 68,5) olduğu belirlenmiştir. Kentsel farkındalığı düşük olan öğrencilerden % 47,3'ünün kent kurumlarına katılımı yüksek bulunmuştur. Kentsel farkındalığı yüksek olan 341 öğrenciden % 68,5'inin ise kentsel kararlara katılımının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Farklılık Testi

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	Z	P
Kentsel Aidiyet	Kız	328	2,7591	,76994	4,567	,000
	Erkek	170	2,4015	,87126		
Kent Kurumlarına Katılım	Kız	328	3,2104	,69471	4,837	,000
	Erkek	170	2,8706	,69580		
Kentsel Farkındalık	Kız	328	3,4445	,76792	1,976	,048
	Erkek	170	3,2800	,86275		

Öğrencilerin cinsiyete göre araştırma boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile araştırılmıştır. Mann-Whitney U testine göre;

- Kız öğrencilerin kentsel aidiyetinin erkek öğrencilerin kentsel aidiyetinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- Kız öğrencilerin mekansal aidiyetinin erkek öğrencilerin mekansal aidiyetinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- Kız öğrencilerin kent kararlarına katılım algısının erkek öğrencilerin kent kararlarına katılım algısından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Gelecekte Çanakkale’de Yaşama İsteğine Göre Farklılık Testi

	Çanakkale’de Yaşama İsteği	N	Ortalama	Std. Sapma	Z	P
Kentsel Aidiyet	Hayır	72	2,1875	,67233	-	,0
	Evet	426	2,7130	,82227	4,911	00
Kent Kurumlarına Katılım	Hayır	72	2,7361	,70085	-	,0
	Evet	426	3,1549	,69770	4,772	00
Kentsel Farkındalık	Hayır	72	2,8611	,76666	-	,0
	Evet	426	3,4775	,77691	5,873	00

Öğrencilerin gelecekte de Çanakkale’de yaşama isteğine göre araştırma boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile araştırılmıştır. Mann-Whitney U testine göre;

• Gelecekte de Çanakkale’de yaşama isteği olan öğrencilerin kentsel aidiyeti, gelecekte Çanakkale’de yaşama isteği olmayan öğrencilerin kentsel aidiyetinden daha yüksek bulunmuştur.

• Gelecekte de Çanakkale’de yaşama isteği olan öğrencilerin kent kararlarına katılım düzeyi, gelecekte Çanakkale’de yaşama isteği olmayan öğrencilerin kent kararlarına katılım düzeyinden daha yüksek bulunmuştur.

• Gelecekte de Çanakkale’de yaşama isteği olan öğrencilerin kentsel farkındalık düzeyi, gelecekte Çanakkale’de yaşama isteği olmayan öğrencilerin kentsel farkındalık düzeyi düzeyinden daha yüksek bulunmuştur.

4. SONUÇ

Kent; kendine özgü kuralları, ekonomisi ve sosyal ilişkiler ağı olan bir yerdir. Bireyin kente gelmesiyle birlikte kente dair tutum ve davranışları sergilemesi beklenir. Bu andan itibaren bireyden beklenen kentlilik bilincinin olumlu manada artarak gelişmesidir. Bireyin kentte yaşayan diğer bireylerle kent ile sosyal ve ekonomik ilişkilerinin sıklığının artması bireyin kentlilik bilincinin de artmasını kolaylaştıracaktır. Bireysel, ekonomik, sosyal ve fiziki faktörlere bağlı olarak bireyin kentlilik bilinci düzeyi kentsel aidiyet, mekânsal aidiyet, kenti sahiplenme, kent sorunlarıyla ilgilenme, kent kurumlarına katılım ve kentsel farkındalık düzeylerinde farklılaşacaktır.

Kentlilik bilincinin ilk aşaması bireyin kendini yaşadığı kente ve mekana ait hissetmesi ile ortaya çıkacaktır. Kendini ait hissedeni birey yaşadığı kenti sahiplenecek ve “benim kentim” diyecektir. Kendini kente ait hissedeni ve sahiplenen birey yaşadığı kentin daha iyi bir yer olması için kent sorunlarıyla ilgilenecektir. Kentin sorunlarını çözmek ve kişisel gelişimini gerçekleştirmek için kent kurumlarına katılım sağlama davranışında olacak olan birey en sonunda kentin tüm alt yapı, üst yapı, maddi ve manevi değerleri ile ilgilenecek kentsel farkındalığını gerçekleştirmiş olacaktır. Bireyin tüm bu göstergeleri ne ölçüde gerçekleştirebildiği ise bireyin kentlilik bilinci düzeyini ortaya koyacaktır.

Bu çalışma kapsamında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale kent merkezinde farklı fakültelerde eğitim gören lisans düzeyindeki öğrencilerin kentlilik bilinci düzeyleri kentsel aidiyet, mekânsal aidiyet ve kent kurumlarına katılım faktörleri çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin kendilerini Çanakkale kentine ait hissettikleri görülmüştür. Kentlilik bilinci göstergelerinden ilk adım olan kentsel aidiyetin öğrenciler açısından sağlanmış olması öğrencilerin kentlilik bilinçlerinin oluşması ve gelişmesinde önemlidir.

Çanakkale kentine kendini ait hissedeni öğrencilerin kent kurumlarına katılım faaliyetlerinde bulunmalarında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çanakkale kentine kentsel aidiyetini sağlamış, kent kurumlarına katılımı sağlayan öğrencilerin kentsel farkındalıklarının anlamlı ölçüde sağlandığı ve kentlilik bilinci düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde kız öğrencilerin, erkek öğrencilerden kentsel aidiyetleri, kent kurumlarına katılımı ve kentsel farkındalıkları daha yüksek çıkmıştır. Bu bağlamda katılımcıların kentlilik bilinci düzeylerinin cinsiyete göre farklılaştığı belirlenmiştir.

Öğrencilerin % 54,4’ü kentle ilgili kararları etkileme gücünün olduğunu düşünmektedirler. Çanakkale kentindeki kent kurumlarının mevcudiyeti ve çalışmalarına yönelik öğrencilere bilgilendirmeler yapılmalı ve daha fazla iletişim kanalları açılmalıdır. Kent kurumlarıyla üniversiteler arasında yapılan ortak çalışmalar artırılarak, öğrenciler katılıma daha fazla teşvik edilmelidir. Yapılacak ortak çalışmalarla bu oran yükseltilebilir.

Üniversite öğrencilerinin kentsel aidiyetlerini arttırmak için kentte alınacak kararların belirlenme süreçlerine daha fazla dahil edilmeleri sağlanmalıdır. Kentin tarihi, kültürü ve ekonomisi üzerinde farkındalıklarını arttıracak organizasyonlar düzenlenmelidir. Düzenlenecek bu organizasyonlarda öğrencilerin etkin rol almaları sağlanmalıdır. Kent ile ilgili ortaklık duygusunun pekiştirilmesiyle kentlilik bilinci düzeylerinin artırılması sağlanabilir.

Kentin alt yapı ve üst yapı sorunlarının tartışıldığı seçim dönemleri dışında da düzenlenecek organizasyon ve oluşturulacak platformlara öğrencilerin dahil edilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede öğrencilerin kentsel farkındalıkları daha da artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Baran, M. ve Yılmaz, A. (2011). Göçebelikten yerleşik hayata geçişte, beritan aşireti konutlarında aidiyet duygusu. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(4), 1645-1656.
- Batmaz, N. Y. ve Gürer, A. (2016). Kırıkkale ilinin kentlilik bilinci bağlamında değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, 163-177.
- Beyaz, D. ve Aydemir, Ş. (2008). Kentlilik bilinci ve mekân Trabzon kenti örneği. *Planlama Dergisi*, 3, 49-60.
- Biröl, G. (2008). Kentlilik bilinci ve Balıkesir'den yarım asırlık bir örnek: yeni çarşı deneyimi. *Ege Mimarlık*, 2(65), 28-31.
- Büyük, C. (2013). Düalizm, bilinç ve tanrı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39,134-158.
- Ercoşkun, Ö., Öcalır, E., Yenigül, S. ve Alkan, L. (2016). Kentlilik bilincini oluşturan göstergeler ve kentlilik bilincini geliştirme yolları. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, 4-23.
- Erkul, H., Kanten, P. ve Seçtim, H. (2019). Kentlilik bilincinin oluşturulmasında kent konseylerinin rolleri üzerine nitel bir araştırma. *Management and Political Sciences Review*, 1(2), 53-73.
- GENAR (2006), Konya'da kent kültürü ve kentlilik bilinci, *Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları 3*, Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Geyik, S. (2010). Kırdan kente göç sonrası kentlilik bilinci: Mevlana mahallesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya.
- Görün, M. ve Kara, G. (2017). Üniversite öğrencilerinin kentlilik bilinci algısı: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 393-409.
- Güçlü, S. (2002). *Kentleşme ve göç sürecinde Antalya'da kent kültürü ve kentlilik bilinci*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Güven, A. (2016). Kent, kentleşme ve kentsel yönetim ihtiyacı. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 4(1), 21-30.

- Jorgensen, B. & Stedman, R. (2001). Sense of place as an attitude: lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 233-248.
- Kazak, G. (2017). Mahalle kültürünün kentlilik bilinci üzerine etkisi: Karaman örneği (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Karaman.
- Keskin, E., Sağocak, M. ve Arslan, T. (2015). Kentlilik bilinci çalışmaları için bir model önerisi: Bursa'da kentlilik bilinci araştırması. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), 21-43.
- Kılıçarslan, M. (2018). Kente göçle gelenlerde kentlilik bilinci: Kaynaratepe mahallesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.
- Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47-61.
- Mutlu, A. (2011). *Metropol Kent Samsun'da Kentlilik Bilinci*. Samsun: Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Proje Raporu. <https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/metropol-kent-samsunda-kentlilik-bilinci.pdf> (20.05.2019).
- Mutlu, A. ve Batmaz, A. (2013). *Türkiye'de kent hakkı*. Ankara: Orion yayınevi.
- Pretty, G., Chipuer, H. & Bramston, P. (2003). Sense of place amongst adolescents and adults in two rural Australian towns. *The Journal of Environmental Psychology*, 23, 273-287. https://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-71676-ARTICLE_%28THESIS%29-SENTURK.pdf (25.05.2019).
- Sancar, F. ve Severcan, Y. (2010). Children's places: rural-urban comparisons using participatory photography in the Bodrum Peninsula, Turkey. *Journal of Urban Design*, 15(3), 293-324.
- Solak, S. G. (2017). Mekan-kimlik etkileşimi: kavramsal ve kurumsal bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.
- Şentürk, A. ve Gülersoy, N. (2019). Aidiyet, kent kimliği ve kentsel koruma etkileşimi bağlamında kullanıcı sürekliliğinin irdelenmesi: Kadıköy Moda örneği. *Megaron*, 14(1), 145-159.